

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ФАКУЛТЕТИ ИҚТИСОД ВА ИДОРА
КАФЕДРАИ ИҚТИСОДИЁТИ КОРХОНАҲО ВА СОҶИБКОРӢ**

**ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЭКОНОМИКИ И УПРАВЛЕНИЯ
КАФЕДРА ЭКОНОМИКА ПРЕДПРИЯТИЯ И
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА**

**МАВОДИ
КОНФЕРЕНСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИЛМИЮ АМАЛӢ ДАР МАВЗӢИ
«САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ ВА МАСОИЛИ АМАЛИГАРДОНИИ
ОН ДАР ТОҶИКИСТОН»
(ш. ДУШАНБЕ, 17 ФЕВРАЛИ СОЛИ 2023)**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
НА ТЕМУ «УСКОРЕННАЯ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ И ВОПРОСЫ ЕЕ
РЕАЛИЗАЦИИ В ТАДЖИКИСТАНЕ»
(г. ДУШАНБЕ, 17 ФЕВРАЛЯ 2023 ГОДА)**

Душанбе – 2023

УДК: 330.15.001 (575.3)

ББК: 65.130.1(2т)

М – 12

М – 34

Маводи конференсияи байналмилалии илмию амалӣ дар мавзӯи «Саноатикунонии босуръат ва масоили амалигардонии он дар Тоҷикистон» (17 феврالی соли 2023) - Душанбе, Матбааи ДМТ, 2023. – 462 с.

Маҷмӯаи мазкур, мақолаҳо, фишурдаҳои маърузаи олимону муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ ва инчунин мутахассисони соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ дар бар мегирад, ки дар кори конференсия ширкат варзидаанд.

Матни маърузаҳо бо забон ва таҳрири аслии муаллифон пешниҳод шудааст.

Котиби масъул:

Раҳмонов Ҷ.Р. - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Ҳайати таҳририя:

Низомова Т.Д. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

Исайнов Ҳ.Р. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

Фаррухӣ Р. - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Каримов М.И. - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Мурағибон:

Абдуллозода Р.А.

Билолов Н.Қ.

Материалы международной научно-практической конференции на тему «Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане» (17 февраля 2023 года) - Душанбе, Типография ТНУ, 2023. – 462с.

Данный сборник содержит статьи, тезисы докладов отечественных и зарубежных ученых и специалистов разных отраслей экономики, принявших участие в работе международной научно-практической конференции.

Тексты докладов представлены на языке оригинала их авторов (без изменений).

ISBN 978-99985-36-56-2

©ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
©ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ПЕШГУФТОР

Соҳаи саноат дар ҳама даври замон ва низомҳои иқтисодӣ дар миёни дигар соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ мақоми аввалро дорад, чунки маҳз дар доираи он ҳиссаи зиёди молҳои ниёзи мардум ва молҳои таъиноти истеҳсолӣ-технологидошта офарида мешаванд. Аксарияти маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ низ барои тамдиди муҳлати истифодабарӣ (истеъмол) ва бо сифати тағйирёфта ба бозор пешниҳод гардидан, коркарди саноати мегузаранд. Бинобар ин, вобаста ба аҳамият ва мавқеи махсус доштани саноати миллӣ дар таъмини мустақилияти иқтисодӣ, беҳатарии иқтисодӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёт дар маҷмуъ, имрӯз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дурнамои рушди иқтисодиёти кишварро бо таъя ба ин соҳа дар барномаю стратегияҳои давлатӣ нишон додааст. Дар баробари ин бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Саноатикунони босуръат» ҳамчун ҳадафи стратегӣ қарор дода шуд, ки дар заминаи ин дастур бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.05.2020, таҳти №293 «Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025» тасдиқ гардид.

Имрӯз бошад, дар партави эълон гардидани солҳои 2022-2026 ҳамчун «Солҳои рушди саноат» чорабиниҳои мукамал дар самти рушд додани соҳаи мазкур тавассути самаранок истифодабарии имкониятҳои иқтисодии тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ таҳия гардида, амалӣ шуда истодаанд.

Қайд кардан зарур аст, ки вобаста ба шароити фароҳамовардашуда саноатчиёни кишвар бояд ба тамоми хусусиятҳои мақоми нав гирифтани саноати миллӣ фаъолияти худро мувофиқ намуда, дар доираи чорабиниҳои ташкилию техникий аз ҷиҳати илмӣ асоснокшуда рушду инкишофи худро таъмин кунанд. Субъектони хоҷагидории соҳаи саноатро зарур аст, ки аз имтиёзҳои андозию гумрукии пешбинигардида истифода намуда, самаранокии истеҳсолотро бо устувории занҷири арзиши иловашуда, баландбардории дараҷаи коркарди маҳсулот ва бо сифати баланд аз ашё ба маҳсулоти тайёр мубаддал гардидани онро таъмин карда тавонанд. Маълум аст, ки бунёди корхонаҳои нави саноатӣ ва инфрасохтори он низ сабаби бо ҷои кор таъмин шудани аҳолии мамлакат ва ба даст овардани музди меҳнати кофӣ мегардад, ки ин дар навбати худ баланд шудани сатҳу сифати неқӯаҳволии шаҳрвандонро таъмин карда метавонад.

Дар баробари ин, шароити муосири ҷаҳонишавии иқтисодиёт водор месозад, ки истеҳсолоти саноати миллӣ бояд тавассути ихтирооту инноватсияҳо, вусъатбахшии навсозии технологӣ, такмили инфрасохтори инноватсионӣ (паркҳои технологӣ, марказҳои паҳнкунии технологияҳо, таҳкими муносибатҳои кооператсионӣ дар ҳар як соҳаи саноат, расонидани кӯмаки техникӣ дар доираи ассотсиатсияҳои соҳибкории истеҳсолӣ) ба роҳ монда шавад. Аз ин хотир, барои таъмини саноатикунони босуръат раванди таъминоти кадрӣ муҳассисони касбӣ аз ҳисоби хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи махсуси кишвар масъалаи аҳамиятнок буда, ҳалли он аз танзими давлатӣ ва ҳамкориҳои муштаракӣ вазорату идораҳои дахлдор вобастагӣ дорад.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон низ дар раванди таъмин намудани саноатикунони босуръати кишвар тавассути оmodасозӣ ва тайёркунии кадрҳои баландхтисоси ҷавобгӯ ба талаботҳои муосир саҳмгузор аст. Дастоварду комёбиҳои илми олимони донишгоҳ дар самаранокгардони фаъолияти истеҳсолӣ, тиҷоратӣ, молиявӣ ва хоҷагидорию инноватсионии корхонаҳои саноатӣ мавриди истифода қарор доранд. Бо мақсади саҳмгузор будан дар раванди саноатикунони босуръати кишвар ба нақша гирифта шуда буд, ки дар пояи кафедраи «Иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ»-и ДМТ конференсияи байналмилалӣ дар мавзӯи «Саноатикунони босуръат ва масоили амалигардони он дар Тоҷикистон» баргузор карда шавад.

Эътимоди комил дорем, ки хулосаҳои дар конференсия натиҷагиришуда ба воҳидҳои сохтори бахши иқтисодии низоми давлатӣ ирсол гардида, ҳангоми коркард, таҳия ва ҷорабиниҳои марбут ба саноатикунони босуръати кишвар ба назар гирифта мешаванд ва дар амал татбиқ мегарданд.

**Ректори ДМТ,
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Хушвахтзода Қ. Ҳ.**

ДАРКИ АХЛОҚИИ ОЗОДӢ ВА МУСТАҚИЛИЯТИ КОНСТИТУТСИОНӢ ДАР РУШДИ АДОЛАТ ВА ҲАҚШИНОСИИ РОҲБАРӢИ МЕНЕҶМЕНТИ МУОСИРИ КАСБӢ

Ғаниев Т. Б. - д.и.и., профессор, мудири кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ
Саломова Р. М. - унвонҷӯи кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ

Дар тамоми даври замон одамон ҳаркат ба суи озодии андешаву дарки масоил, озодии вичдону фардияту озодии имконотиву сиёсиро дошта, роҳу равишҳои гуногунро пешниҳод кардаанд. Аммо, дар асл боз масоили зиёди риоя ва таъмини рушдбандагии онро дар менеҷменти муосири касбиву ҳунари дидан мумкин аст. Албатта, дар фаҳмиши имрӯзаи роҳбарӣ озодӣ дар асоси меъёрҳои стандартҳои арзишҳои рафтории роҳбарӣ, маҳдудиятҳои роҳбарӣ ва монеаву имконоти ҳаллу фасли масоили роҳбарӣ мебошанд, ки вобаста аз дарҷаву зинаҳои талаботҳои функционаливу вазифавӣ дарҷаву талаботҳои хоси ҳудро доранд. Аксар маврид дар роҳбарӣ мо адолатро вазифаҳо аз руи имконоту зарурат муайян месозем, ки ин дар ҳолатҳои алоҳидаи рафтории роҳбарӣ таъсиррасонии манфӣ доранд, гарчанде ки маҳдудиятҳо дар доираи вазифадориву ҳокимиятдорӣ сураат мегиранд. Аз ҷониби дигар, ин талаботи таъсиррасонии ҳуди ҷомеа буда, моро маҷбур месозад, ки онро дар ҷорҷубаи талаботҳои конститусионӣ ва маҳдудиятҳои қонунии рафторӣ муайян сохта, дар мувофиқаи пурра ба он фаъолияти касбиву ҳунарии роҳбариро дошта бошем. Дар ин ҳолат озодӣ ҳамчун талаботи сохториву соҳавии функционаливу вазифавии расмии идоравӣ баромад карда, озодии фардии ахлоқӣ ҳамчун муайянкунандаву риоякунандаи ин қонун баромад карда, имконоти фаъолияти касбиву ҳунари дошта бошанд. Яъне, роҳбарони зинаҳои гуногуни идоравӣ уҳдадорҳои ҳуқуқие доранд, ки дар рафтори роҳбарии онҳо ҳатман он бояд риоя ва амалӣ карда шаванд. Моҳияти пойдевори ин талаботҳои расмии менеҷменти касбиву ҳунари буда, баргариҷаҳои баланди фарҳангиву рушдбандагии тамаддунсозии роҳбариро таъмин сохта, қафолати баланди адолату ҳақшиносии роҳбариро доранд.

Барои мисол. баҳсҳои зиёде дар илми менеҷменти муосири касбӣ оиди рафтори роҳбарӣ дар зинаҳои гуногуни роҳбарӣ ҳамчун талаботи универсалии фарҳанги корпоративӣ дар замони муосир ҳоҳ ноҳоҳ баъзе маҳдудиятҳои озодии фардиву диниву эътиқодии талаботҳои касбиву ҳунариро пеш мегузорад, ки қормандон ба хоҳири фаъолияти иттиҳодии худ бояд ҳатман риоя кунанд. ин аз як тараф, ҳислати танзимгарии рафтории касбиву ҳунарии замони навин бошанд, аз ҷониби дигар, ин ҳамчун талаботи фарҳангиву тамаддунии менеҷменти байналмилалӣ шинохта шудааст. Аз ҷониби дигар, мо бояд системаи арзишҳои меъёрҳои амалӣ намоем, ки дар умум системаи адолати иҷтимоиву ҳақшиносиро таъмин сохта, дар ҷамъоҷамъ озодии пурраи инсониро таъмин созанд. Яъне, дар баробари озодиву мустқилиятҳо боз маҳдудиятҳои низ ҷой намоянд, ки барои амалисозии адолату ҳақшиносии роҳбарӣ монеа ва ё онро ҳалалдор месозанд. Бо андешаи аксари муттаҳасисони баҳши менеҷмент ва донишмандони соҳа бехтарин сохтори таъминкунандаи озодӣ ин пуррагии қонуниятҳои меъёрҳои маҳдудиятҳо ва меъёрҳои рафтории ғайриахлоқӣ мебошад.

Аз ин хотир, таъмини озодии баробарӣ ва адолати иҷтимоии меҳнатӣ барои ҳамаи аъзоёни ҷамъит, инчунин таъмини озодӣ барои ҳамаи зинаҳои роҳбарӣ дар доираи функцияву вазифаҳои касбӣ ва дигар равишҳои тақсимотии озодии имконоти аз ҷумлаи талаботи танзимкунандагии меҳнатӣ дар системаи иҷтимоии ҷомеа ҳатман бояд мавҷуд бошанд. Инчунин, инсоният ҳар як равиши озодиро дар муносибат ба ҳадаш баҳо дода, ҳулосаи фардии таъмини озодиро дар ҷомеа баҳо медиҳад. Бинобар ин ҳар як равиши озодиро мо бояд дар муқоиса ба таъсиррасонии озодии дигар баҳо дода, озодиро васеъ ва ё маҳдуд аз он хотир мекунам, ки он ба дигар равишҳо ҷӣ хел дараҷаи таъсиррасонӣ доранд, инчунин қафолати оне, ки ба асоси озодиҳои умумиву ҷамъиятӣ таъсири манфӣ намерасонанд. Дар зинаи қонунгузориву порлумонӣ бошад, мо бояд нишонгариӣ ба системаи адолати иҷтимоӣ ва ҳақшиносии роҳбарӣ дошта, ҳамоноро қабул намоем, талаботи ҷомеаи иттилоотии шахвандии индустриалии 2- юмро таъминкунанда бошанд.

Мо таъкиди дигарро дорем, ки баъзе аз шахрвандон бо сабаби қашшоқӣ имконоти дастрасӣ ба озодии пурраи касбиву ҳунариро надоранд ва маҳдудиятҳои дастрасиро меҳоянд, ки аз байн бардошта шаванд. Аммо, муҳим он аст, ки арзишҳои озодии касбиву ҳунари ин худ

таъминкунандаи дарчаи баланди некуаҳволии одамон буда, сохтори базисии озодиву баробарӣ низ бояд ин талаботро дошта, арзишҳои озодиву ҳуқуқҳои рушдбандагии фардӣ бояд дар мадди аввал гузошта шаванд. Яъне, озодӣ ҳамчун озодии баробарии рушдбандагӣ шинохта шуда, арзишҳои тақсимоти озодӣ вобаста аз тавонмандиву неруи созандагиву эҷоду кашфиёту ихтироотҳои касбиву ҳунари ҳатман бояд фарқкунанда бошанд.

Агар мо арзишҳои пасттару камтар гузорем, он гоҳ ин ба натиҷаи умумии самаранокии меҳнати ҷамъиятӣ таъсир расонида, метавонад, ки рушдбандагии қобилиятҳои ҳунаро аз рушди устувори худ қафо монда, мотиватсияи баланди касбиву ҳунаро коста гардонанд. Дар баробари ин мо бояд бидонем, ки қисме аз аъзоёни ҷомеа донишу малакаву тавонмандии баланди соҳибкориву ҳунармандиро дошта, имконоти баланди моливу пулиро пайдо карда, ҳокимияти баланди мақсадгузориву рушдбандагиро дорад. Аз ин хотир, сохтори базавии озодиву мустақилият бояд қоидаи максималии истифодабарии имкониётҳои таъмин намуда, барои ҳамагон шароити яхелаи базавиро муҳаё созанд. Аммо арзишҳои озодӣ, албатта, вобаста аз дараҷаҳои рушдбандагии имконотӣ фарқкунанда мебошанд.

Риояи озодӣ ва адолати иҷтимоиву ҳақшиносии роҳбарӣ дар ин равишҳо аз талаботи сохториву фундаменталии махсуси ахлоқии касбиву ҳунарии роҳбарӣ дар зинаҳои гуногуни идоравии менеҷменти муносири касбӣ вобастагии калон доранд. Гарчанде, ки мо талаботи генеткиву меросии ахлоқиву ростқавливу бовичдонии роҳбарони дарҷаҳои гуногуни роҳбариро мавриди умҳокима қарор дода будем, аммо бояд мо пайваста дар назар дошта бошем, ҳар яке аз мову шумо ба талаботу арзишҳои баланду рияи ахлоқиву бовичдонӣ ва ростиву ростқавлӣ дар ҳама зинаҳои роҳбарӣ ниёзманду муҳтоҷ буда, худро ҳамон вақт инсонии комил меҳисобем, ки арзишҳои баланди ахлоқиву рафтории бовичдононаи роҳбариро дошта боше, ки озодиву хушбахтии моро дар ҳама ҳолатҳо таъмин хоҳад кард. Яъне озодиро ҳамчун омилҳои асосии натиҷавии ростиву ҳақшиносиву адолати роҳбарӣ шинохтаву амалӣ сохтан, ҳамчун омилҳои асосии таъмини рушдбандагиву ташаккули роҳбарӣ дар зинаҳои идоравӣ баҳо додан мумкин аст.

Агар, қоидаи озодии вичдону мустақилияти фаъолиятҳои роҳбарӣ дар асоси интиҳоби қоидаву меъёрҳои таъминкунандагии пурраи адолати иҷтимоӣ ва пуррагии рафтории роҳбариро таъмин созанд, пас озодии ахлоқиву бовариву эътиқодии одамон боло рафта, мавқеи манзалати шуморо дар роҳбарӣ муайян месозанд. Аксари роҳбарон ханӯз пурра наметонанд, ки мавқеи талаботи озодии вичдону эътиқоди диниву мазҳабии онҳо дар ҷомеа чӣ хел қабул карда мешаванду эҳтиром карда мешаванд, аммо онҳо нағз бояд донанд, ки эҳтирому риояи меъёрҳои қоидаву арзишҳои он барои роҳбарон шартӣ зарурии роҳбарӣ мебошанд. Яъне озодии вичдону эътиқоду боварӣ ҳамчун қоидаи асосии рафтории ахлоқии роҳбарӣ дар тамоми зинаҳои роҳбарӣ шинохта шуда, ҳар як роҳбар вазифадор мебошад, ки эътиқоду боварии диниву эътиқодии худро пурра омӯхта, дину оин ва эътиқодҳои дигаронро низ эҳтирому қадрдонӣ карда, ба арзишҳои озодихоии онҳо ҳалал нарасонад.

Аммо мо таъкиди онро дорем, ки боваркунони одамони роҳу равиши гуногуни диниву эътиқотӣ дошта дар як равиши навин хеле мушкилу мураккаб буда, дар назди менеҷменти муносири касбӣ зарурати озодии пурраи диниву эътиқодии фардӣ ва таъмин фарҳанги баланди унвесисалии корпоративии корхонаву ширкатро ташаккул додан шартӣ зарурии менеҷменти байналмилалӣ буда. Самаранокии баланди рафтори роҳбариро таъминкунанда мебошад.

Дар ин ҳолат, албатта озодии яхела барои тамоми ҳайати кормандону роҳбарияти менеҷмент шартӣ зарурии фарҳанги корпоративӣ буда, моҳияту уҳдадорихоии диниву оиниро ҳар як фард амалӣ сохта, худро ҳамчун фарди озод ҳис карда, бо мотиватсияи баланди касбиву ҳунари дар корхонаву ширкатҳо хизмати бовичдононаву боадолатонаи иҷтимоиву иқтисодӣ хоҳанд кард. Чунки ягон манфиати иқтисодиву иҷтимоӣ наметавонад, ки асоси озодихоии диниву эътиқодӣ ва мустақилияти касбиву ҳунари бошанд. Яъне, таъмини озодихоии диниву эътиқодии кормандон метавонанд, ки ҳамчун асоси баҳодихоии ахлоқиву ростиву бовичдонии кормандону роҳбарони зинаҳои гуногуни роҳбарӣ баҳо дода шаванд.

Аз ҷониби дигар, қувваи диниву эътиқодии ахлоқиву уҳдадорихоии боварии кормандон метавонанд, ки таъсиррасонии вазнини роҳбарӣ дошта, ҳар замон хатари ислоҳоти бузурги идоравиро талаб дошта, ба муқобили онҳо баромад кардану мубориза бурданро бо андешаи аксари донишмандони бахши менеҷмент ва ҳуди мо низ, ҳамчун як равиши

гайриилмиву гайрияхлокии рафторӣ ҳисобида, пешниҳоди онро дорем, ки озодии дину оину имконоти якхелаи эътиқодии кормандону роҳбарон бояд дар тамоми зинаҳои роҳбарӣ пурра таъмин карда шаванд.

Вобаста аз ин донишманди таърихӣ Милл панҷ асосро барои институтҳои таъминкунандаи озодиҳои ахлоқиву ростқавлии ҷомеа пешниҳод дорад:

1. Онҳо бояд барои рушди қобилиятҳо ва имконоти одамон зарур буда, ҳамчун ячейкаи таъминкунандаи нури созандагии ҷомеа баромад кунанд. Агар нури созандагии ҷомеа шароити озоди рушдбандагӣ надошта бошад, одамон монанди дар ҳобмонда буда, имконоти фаъолияти арзишманди худро аз даст дода, тавонмандиву қобилиятҳояшонро нобуду месозанд ва равони хаставу нотавон дошта, ба бемориҳои гуногун гирифтор мешаванд.

2. Институтҳои таъминкунандаи озодиву хушбахтиҳои ҷомеа имкноти баланди илмиву таҷрибавии амалисозии қобилиятҳоро дошта, бояд аввалин таъминкунандаи СТТИИЭ бошанд. Чунки одамон ягона имконоти пайдо кардани шинохти озодии имконоти касбиву ҳунари ва тавонмандиву созандагӣ ва самаранокии ҳунарии худро танҳо аз ин институтҳо пайдо карда, дар ҳолатҳои дигар нотавону муҳтоҷанд.

3. Умуман талаботи ҷомеаи инсонӣ он аст, ки онҳо хоҳиши табиӣ зиндагонии озодонаро дошта, мавҷудияти чунин як институтҳоро шартӣ зарурии рушдбандагӣ ва тавонмандии ҷамъиятӣ меҳисобанд.

4. Ҷомеаи инсонӣ талабгори рушдбандагии фарҳангиву тамаддунсозии касбиву ҳунари буда, хоҳиши ҳештаншиносиву худрушдбандагии озоди касбиву ҳунари доранд. Вобаста аз ин аксар маврид меҳоянд, ки ҳудашон роҳу равиши зиндагонияшонро интиҳоб намуда, меҳоянд касбу ҳунари ба дилашон мувофиқро дошта бошанд. Барои ба ин мақсадҳо расидану ноил гаштан, талабгори институтҳои таъминкунандаи ин ҳолатҳо мебошанд.

5. Худи мавҷудияти институтҳои таъминкунандаи озодиҳои касбиву ҳунари ва ҳимояи ахлокии ҷомеаву рафтори бовиҷдононаву эҳтироми арзишҳои инсонӣ аллакай худ муҳити созандаи озодиву адолат ва ҳақшиносии роҳбарӣ дар менечменти муосири касбӣ мебошад. Чунки мавҷудияти ин институтҳои қафолати рушдбандагии озоди касбиву ҳунарии ҷомеа буда, мотиватсияи баланди боварию дар байни ҷомеа таъмин месозанд.

Дар асоси равишҳои дар боло овардашуда маълум мегардад, ки ҷомеаи инсонӣ аксар маврид хоҳиши мавҷудияти муҳити пурқуввати созандагиву озодигиҳои фардӣ ва рушдбандагҳои арзишҳои баланди умумиинсонӣ мебошанд. Маълум аст, ки агар мо дар асоси қоидаҳои теологӣ ин талаботро баҳо диҳем, он гоҳ баробарии озодиҳои фардӣ камтар риоя карда мешаванд ва қафолат дода намешаванд. Яъне, равишҳои алоҳидаи озодӣ барои таъмини рушдбандагии мақсадҳои умумиҷамъиятӣ маҳдуд карда мешаванд. Аммо, дар ҳар ҳолат арзишҳои дохилаи мақсадгузориҳои фардӣ ва амали креативу когнитивии эҷоду кашфиётии одамон бояд ҳатман таъмин карда шаванд ва пурзургшавии мотиватсияи дохилаи ҳар як шахрванду роҳбару ҳанаримандони таърихӣ тамаддунсоз бояд ҳатман таъмин карда шаванд ва ягон монеаи озодиҳову хоҳишҳои ҳунармандон бояд мавҷуд набошанд, дар ҳолате, ки онҳо манфиатоварии умумиҷамъиятиро таъмин карда, фарҳангсозу тамаддунсоз бошанд. Яъне максималӣ гардонидани манфиатнокии тавонамандиву нури касбиву ҳунарии ҳар як фард барои ҷомеаи навини инсонӣ яке аз талаботҳои асосии рафтори роҳбарии менечменти асри XXI гаштааст. Аз ин хотир, бо мақсади амалигардонии ҳамгироии иқтисодиву иҷтимоии ҷомеаи башар имрӯзҳо дар ҷаҳон зиёда аз 100 – ҳо ҳазор корпоратсияву ширкатҳои байналмилалӣ арзӣ вучуд доранд, ки ҳамчун равиши таъминкунандаи адолати иҷтимоӣ ва ҳақшиносӣ дар менечменти муосир шинохта шудаанд.

Адолат ҳамчун бовиҷдонӣ ва ростқавлӣ аргументи пурқуввати озодии баробар буда, пайваста ба тарафи таъминсозии муҳити озоди созандагиву рушдбандагии касбиву ҳунари дар менечменти муосири касбӣ дар асри XXI хизмат бояд кунад. Аз нигоҳи талаботи конститусионии рушдбандагиро бошад, давлат ҳамун қафолатдиҳандаи озодии ахлоқу андеша, бовариҳои диниву эътиқодӣ ва таъмини озодиҳои касбиву ҳунари баромад карда, онро пурра ба уҳда гирад. Хоҳиши диниву эътиқодии одамон бошад, дар доираи ташкилоту ассотсиатсияҳои диниву мазҳабии худ талаботҳои озодиву эътиқодҳову бовариҳои диниву эътиқодии худро метавонанд, ки амалӣ созанд, ба шарте ки агар онҳо эътиқоду озодиҳои дигаронро зерӣ хатар нагузоранд ва таъқир насозанд. Яъне озодии виҷдону бовари дар доираи

талаботҳои низоми умумибашарӣ ва бехатарӣ маҳдудиятҳои худро доранд. Худи ин маҳдудиятҳо дар доираи шартномаи тарафайни байни давлат ва ташкилотҳои диниву мазҳабӣ пурра гуфта мешаванд ва ризоии тарафайн гирифта мешавад.

Аз ин хотир, талаботи озодии вичдону ахлоқи ҷамъиятӣ ҳамчун муайянкунандаи асосии таъминкунандаи сулҳу осоиши ҷомеа ва давлат дар ҳама давру замон баҳо дода мешаванд. Давлатро ҳамчун иттиҳоди ҷомеаи баробархуқуқи демократӣ шинохтан мумкин аст. Бо истифода аз қудрати ҳокимияти худ давлат вазифадор мебошад, ки ҳамчун агенти ҳимояткунандаи ҳуқуқи озодихои фардӣ шаҳрвандони хеш ва ҳамчун асосгузори равишҳои консептуалии бехатарӣ - озодиву хушбахтии онҳо баромад намояд. Инчунин бояд таъкид дошт, ки озодихои вичдон ва ахлоқ бояд дар доираи талаботҳои умумиҷамъиятӣ маҳдуд буда, ба низоми ҷамъиятӣ ҳалал нарасонанд ва хатарноки эҷод нақунанд.

Яъне, доштани ҳуқуқи маҳдудиятсозиву банизомдарории озодиву мустақилиятҳои фардӣ бо мақсади таъмини бехатарии ҷомеа ва манфиатҳои умумиҷамъиятӣ ҳамчун вазифа ва уҳдадорихои худи давлат ва сохторҳои давлатӣ буда, онҳо бояд функсия ва уҳдадорихои бевоситаи давлатии худро пурра ва саривақт амалӣ намоянд. Ин равишро дар тамоми ҷаҳон ҳамчун равиши стандартӣ давлатӣ қабул дошта, ҳарду тараф низ бояд онро пурра риоя намоянд. Яъне, тарафҳо аз руи талаботҳои арзишҳои ҷамъиятии рафторӣ ва таъмини озодии тарафайн, ки ба яқдигар зарар ва ё хатар эҷод намеқунанд, бояд назари боадолатонаву ҳақшиносӣ дошта бошанд. Худи мазумуни озодии вичдону ахлоқ ин худ асоси пурраи адолату ҳақшиносиро дорад. Озодии вичдону диниву оинӣ аз руи қоидаи озодии баробар сурат гирифта, ба ягон баргариантгузориву бологузорӣ зарурат надоранд. Тарафдорони порлумону дигар органҳои қонунбарори давлатӣ бояд он роҳу равиши конститусиониро пешниҳоду тасдиқ намоянд, ки қафолати озодии ҳуқуқии вичдону баробариро таъмин сохта, худи озодӣ ҳамун унсурҳои асосии идоравӣ баромад карда, ҳамчун таъминкунандаи худи озодӣ бояд бошад.

Аз ҷониби дигар таъмини тоқатфарсоӣ ба ҳолатҳои тоқатнофарсо ин талаботи таъмини боварии ҷомеа ба сохтору талаботҳои соҳавии касбиву ҳунарии ҷомеа буда, дар аксари ҳолатҳову соҳаҳои идоравӣ ин равиш пайдо мегардад. Аз ин хотир, давлатро зарурати пайваста нигоҳ доштани мувофиқаи рушдбандагиҳову тағирбандагиҳо мавҷуд буда, уҳдадор мебошанд, озодихои конститусионии одамонро таъмин созанд. Чунин як ҳокимияти конститусиониро дар ҳама ҳолатҳо онҳо доранд.

Барои мисол, ҳаст ҳолатҳои роҳбарие, ки маҳдудияти рушдбандагии зехниро дар ҷараёни идоракунии вазифавии худ пеша карда, намегузоранд, ки олимони ҷавон пеш раванд. Ин қоида ба қоидаи адолату озодии вичдону ахлоқ пурра муқобил буда, набояд тоқатфарсо бошанд ва бояд ҳатман решақанд карда шаванд. Як қатор саволҳои пайдо мегарданд, ки дар ҷараёни идоракунии роҳбарони маъмуриятчиёву бюрократу бевичдони касбӣ дар сатҳҳои гуногуни роҳбарии органҳои давлатӣ ва ҳатто менечменти корхонаву ширкатҳо ба миён меоянд. Дар ҳолатҳои алоҳида, шахсиятҳои зехнӣ баланддошта имконоти ҳуқуқиву меъёрҳои эътирозу норозигиро надошта, маҷбур мегарданд, ки тоқат қунанд. Аммо, дар асл ин ҳолат озодиву қобилияти онҳоро маҳдуд сохта, дар оянда ба нобудшавии чунин як неруи созандаи касбиву ҳунари оварда мерасонанд.

Аз ҷониби дигар, ин ҳуқуқи озодихои фардӣ бо манфиати рушдбандагиҳои ҷамъиятӣ бояд ҳатман таъмин карда шаванд. Инчунин ҳолатҳои баръакс, ягон арзишҳову меъёрҳои диниву эътиқодиро ба сари дигар шахси ғайридинии бор қарданро қасе ба қасе ҳуқуқ надошта, қоидаи озодии вичдону рафтор вайрон карда шуда, ба ҳолати тоқатнофарсо оварда, ҳолати оромии ҷомеаро вайрон меқунанд. Ҳар як фард ҳуқуқи талаби озодии фардӣ интиҳоби дину оини ва рафториро дошта, бояд ин талаботҳои худро пайваста дошта бошад. Ягон пешвои касбиву ҳунари ва диниву эътиқодӣ наметавонанд, ки ҷомеа ва фардони алоҳидаро маҷбуран ба тарафи пайравии худ маҷбур созанд ва ё озодии фардӣ вичдону интиҳоби уро маҳрум созанд. Дар ин ҳолат, ҳеҷ ягон ҳолати тоқатнофарсои ғайридиниву масхабии бегона талаби аз байн бурдани талаботҳои урфу одативу шариати дину оини дигаронро надорад. Яъне, одамон доимо ҳуқуқи худҳимоятгариро аз маҷбурсозиву зуровариро дошта, озодии як гуруҳ набояд озодии дигар гуруҳро зерӣ хатар монанд.

Аз ин хотир, одамони адолатхоҳ пайваста талаботи конститусионии рафториро дошта, кушиш ба он доранд, ки озодиву мустақилияти фаъолиятиҳои касбиву ҳунарии одамон пайваста

таъмин карда шаванд ва бехатарии ҳаёти онҳо низ зери ҳимояи доимии давлат қарор дошта бошанд. Ҳар як фардро зурур аст, ки озодиву мустақилияти шахсияти дигарро тоқат карда, дар иттиҳодиву муттаҳидии ҷамъиятӣ зиндагонӣ ва қору фаъолият намоянд. Яъне, талаботҳои конституционии мамлакат дигар ҷои бетоқативу иҷро нақардан надорад. Ҳамаи талаботҳои низоми консититутсионии мамлакатҳо ҳатман бояд таъмин карда шаванд. Ин ҳамчун рафтору талаботи озоди таъминоти низоми орому устувори ҷамъиятӣ бояд шинохта ва амалӣ карда шаванд. Дар ин равиш озодии ҳамаи инсонҳо яхела баҳогузори ва риоя карда шуда, эҳтирому иззтаи якдигарӣ дар ҳама ҳолатҳо риоя карда шуда, ҳарду тараф низ якдигарро аз нигоҳи тарафдори адолату ҳақиқати рафторӣ бояд шиносад ва баҳогузори намояд.

Яъне, чунин як талаботи оромиву осоиштагии таъмини озодихову мустақилияти касбиву ҳунари ҳамчун қоидаи озодии вичдону рафтории одамон баромад карда, институтҳои махсуси давлатӣ ва ҷамъиятӣ онро бояд ҳатман риоя ва худ талаб дошта бошанд. Пас, худ чунин як талаботи табиӣ ҷамъиятӣ бевосита талаботи конституционии озодиву мустақилияти вичдону интиҳоби роҳу равиши касбиву ҳунариро талаб дошта, моро маҷбур месозанд, ки ба чунин як низоми устувори оромиву осоиштагии ҷомеаи башарӣ тоқатфасову тарафдор бошем ва талаботи и бечуну ҷарои онро пеш аз ҳама аз худ ва дигарон дошта бошем.

Бояд таъкид дошт, ки агар маҳудияти фардӣ ва касбиву ҳунари дар баъзе ҳолатҳо низ мавҷуд бошанд, ин ҳам ба хотири таъмини озодиву адолати иҷтимоӣ буда, билохира бехатарии худ шуморо таъмин месозанд. Ин ҳолатҳоро озодии сиёсӣ ва конституционӣ низ мегуянд. Озодии базисӣ ба хотири озодии доимӣ ва адолати конституционӣ, ки озодии баробариро таъмин карда, бояд чунин ташкил карда шаванд, ки озодиву мустақилияти сохториро таъмин сохта, ба талаботи самаранокии иҷроиши қонун ва адолати иҷтимоӣ мувофиқ аст. Конституцияи адолатпарвар бояд аз руи ду нишондиҳандаи таъмини озодӣ ва мустақилияти касбиву ҳунари баҳо дода шаванд. Ин ду талабот ҳамун талаботи озодии баробар ва озодии сиёсӣ, яъне доштани имконоти баробар ба меҳнати касбиву ҳунари ва иҷроиши талаботи конституционии ҷамъиятӣ ва натиҷагирии он дар қонуну меъёрҳо ва арзишҳои дигари адолати иҷтимоӣ ва ҳақшиносии роҳбарӣ таъмин карда шаванд. Яъне, қоидаи иштирок дар ҷараёнҳои такмили системаи иҷтимоии ҷомеа ва ҳолатҳои баробариву озодихои касбиву ҳунари ба хотири ташаккулу таъмини системаи таъмини адолати иҷтимоӣ ва ҳақшиносии роҳбарӣ ҳамчун ҷараёни нигоҳдории системаи конституционии меҳнатӣ бояд пайваста ташаккул ва рушдбанда буда, шароити мусоиди зиндагониро барои ҷомеаи тамаддунсози асри XXI таъмин намояд.

Маҳз талаботи демократикунонии конституционӣ ин худ таъмини самаранокии иштироки озоду баробарҳуқуқии таъминкунандаи овози пурраи тасдиқсозиву иловаҳои конституционии адолати иҷтимоӣ мебошад. Инро метавонем, ки ибто роҳи иштироки вақилон ва намояндагони сохторҳои алоҳидаи роҳбарӣ ва маҷлиси ҳизбиву гуруҳиву сохтори ҷамъиятӣ таъмин сохта, пайваста таъмини неурահволи ва беҳтар қардани таъмини озодиву адолати иҷтимоии меҳнатӣ ва ҳақшиносии роҳбарӣ амалӣ созем. Инчунин, имконоти озоди интиҳобу таъин ба вазифаҳои давлативу тақсмоти неъматҳои модиву молиявӣ ва дигар равишҳои дастрасии захираҳоро ба мақсади таъмини озодиву мустақилияти касбиву ҳунари ва иштирок дар ҳаёти ҳизбҳои алоҳидаву дигар равишҳо метавонад, ки ҳамчун унсурҳои дигари таъмини системаи адолати иҷтимоӣ ва ҳақшиносии роҳбарӣ шинохта шаванд.

Равиши дигари имконоти дастрасӣ ин дар тақсмоти озоду боадолатонаи неъматҳо ва даромадҳо мебошанд. Албатта, аксар маврид таъмини ин талаботи адолату ҳақшиносии роҳбарӣ бо роҳи овоздиҳии пинҳониву озоди конституционӣ ва қарору қонунҳо ва фармону супоришҳои роҳбарӣ амалӣ мегарданд, ки асосанро талаботҳои конституционӣ ташкли дода, арзишҳои олии сиёсиву озодиву мустақилияти конституционии ҷомеаро муайян мекунанд.

Яъне, конституцияи дилхоҳ мамлакат ҳамчун қонуни асосӣ, таъминкунандаи арзишҳои баробарии ҳуқуқиву озодии сиёсӣ барои тамоми аъзоёни ҷамъият буда, бояд қаророти амалисозии озоду қонунии фаъолиятҳо буда, иштироки озоду баробари ҳамаи одамонро дар ин ҷараёни рушдбандагии иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсиву экологӣ пурра таъминкунанда бошад.

Бо андешаи аксари донишмандони бахши менҷмент тарзу усули роҳбарии демократии озодии сухан ва ҷамъомаду андешаҳову вичдону ахлоқ ягона роҳи бамақсадрасии адолати иҷтимоӣ ва ҳақшиносии роҳбарии замони муосир буда, метавонад. Аммо дар ҳама ҳолатҳо

давлатро зарур аст, ки барои нигоҳдории мувозинати рушдбандагии иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа речаҳову меъёрҳои атқсимкунандаву банизомдароварандаеро қабул намоянд, ки мувозинатро дар давраҳову зинаҳои муайян нигоҳ дошта, дар умум озодиву мустақилияти рушдбандагии касбиву хунариро новобаста ба бухронҳову ҳолатҳои ноугвори иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсиву экологӣ таъмин карда тавонанд.

АДАБИЁТ

1. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. -М. 1988.
2. Кант И. Критика чистого разума. -М.: Эксмо, 2006.
3. Ч. Ролз. Теория справедливости. -М.: Из – во ЛКИ, 2010. 450с.
4. Гусейнов А.А. Идея абсолютного в морали. -М., 2004.
5. Гегель В.В. Философия права. -М. Мысль, 1990.
6. Гречко П. К. Справедливость: поиск передельных оснований. -М., 2010. Т.Х11.
7. Горелов А.А. Истина и смысл. -М.: ИФРАН., 2010.
8. В.А. Вайпан. Теория справедливости: право и экономика. Монография. -М.: Юстицинформ. 2017. 122с.
9. И.В. Чечельницкий И.В. Принципы справедливости российский прав. // Соц – экномические явления и процессы. 2014. № 7.
10. Ганиев Т.Б. Менҷмент. Қ 1- 16. Китоби дарсӣ. –Душанбе: «Ирфон». 2004-2022.

НРАВСТВЕННОЕ ПОНИМАНИЕ КОНСТИТУЦИОННОЙ СВОБОДЫ И НЕЗАВИСИМОСТИ В РАЗВИТИИ СПРАВЕДЛИВОСТИ И ЛИДЕРСТВА СОВРЕМЕННОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ

По мнению авторов, на протяжении веков люди шли к свободе мысли и понимания вопросов, свободе совести и личности, свободе политических возможностей, предлагали разные пути и подходы. Авторы подчеркивают, что в современном понимании лидерства свобода основывается на нормах, стандартах и поведенческих ценностях лидерства, ограничениях лидерства и препятствиях, и возможностях решения вопросов лидерства, которые имеют свои уровни и требования в зависимости от уровней и функциональные требования. Обеспечение свободы равенства и социальной справедливости труда для всех членов общества, а также обеспечение свободы всех уровней управления в рамках профессиональных функций и задач и иных подходов к распределению свободы выбора, в том числе трудовых нормативных требований, должны существовать в социальной системе общества.

Ключевые слова: лидерство, справедливость, социальная справедливость, человеческие ресурсы, управление, саморазвитие, национальная система, система непрерывного образования, конкурентоспособность, организованность.

ДАРКИ АХЛОҚИИ ОЗОДИ ВА МУСТАҚИЛИЯТИ КОНСТИТУЦИОНӢ ДАР РУШДИ АДОЛАТ ВА ҲАҚШИНОСИ РОҲБАРӢ МЕНЕҶМЕНТИ МУОСИРИ КАСБӢ

Ба ақидаи муаллифон дар тамоми давру замон одамон ҳаркат ба суи озодии андешаву дарки масоил, озодии вичдону фардияту озодии имконотиву сиёсиро дошта, роҳу равишҳои гуногунро пешниҳод кардаанд. Муаллифон таъкид мекунад, ки дар фаҳмиши имрӯзаи роҳбарӣ озодӣ дар асоси меъёрҳои стандартҳои арзишҳои рафтории роҳбарӣ, маҳдудиятҳои роҳбарӣ ва монеаву имконоти ҳаллу фасли масоили роҳбарӣ мебошанд, ки вобаста аз дарҷаву зинаҳои талаботҳои функционаливу вазифавӣ дарҷаву талаботҳои ҳоси худро доранд. Таъмини озодии баробарӣ ва адолати иҷтимоии меҳнатӣ барои ҳамаи аъзоёни ҷамъит, инчунин таъмини озодӣ барои ҳамаи зинаҳои роҳбарӣ дар доираи функцияву вазифаҳои касбӣ ва дигар равишҳои тақсимотии озодии имконоти аз ҷумлаи талаботи танзимкунандагии меҳнатӣ дар системаи иҷтимоии ҷомеа ҳатман бояд мавҷуд бошанд.

Калидвожаҳо: роҳбарӣ, адолат, адолати иҷтимоӣ, захираҳои инсонӣ, менеҷмент, рушди худшиносӣ, низоми миллӣ, низоми таҳсилоти пайваста, рақобатпазирӣ, муташаккил.

MORAL UNDERSTANDING OF CONSTITUTIONAL FREEDOM AND INDEPENDENCE IN THE DEVELOPMENT OF JUSTICE AND LEADERSHIP OF MODERN PROFESSIONAL MANAGEMENT

According to the authors, over the centuries people have been moving towards freedom of thought and understanding of issues, freedom of conscience and personality, freedom of political opportunities, and have offered different ways and approaches. The authors emphasize that in the modern understanding of leadership, freedom is based on the norms, standards and behavioral values of leadership, leadership limitations and obstacles and opportunities for solving leadership issues, which have their own levels and requirements depending on the levels and functional requirements. Ensuring the freedom of equality and social justice of labor for all members of society, as well as ensuring the freedom of all levels of management within the framework of professional functions and tasks and other approaches to the distribution of freedom of choice, including labor regulatory requirements, must exist in the social system of society.

Key words: leadership, justice, social justice, human resources, management, self-development, national system, continuous education system, competitiveness, organization.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ганиев Таварали Бобоевич - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илми иқтисод, профессор, мудири кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 907-70-40-77. E-mail: prof.Ganiev@mail.ru.

Саломова Раъно Мирзоевна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 989-03-05-35

Сведения об авторах: Ганиев Таварали Бобоевич – Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедры управления человеческими ресурсами. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 907-70-40-77. E-mail: prof.Ganiev@mail.ru.

Саломова Раъно Мирзоевна – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры управления человеческими ресурсами. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 989-03-05-35

Information and about the authors: Ganiev Tavarali Boboevich - Tajik National University, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Human Resource Management. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 907-70-40-77. E-mail: prof.Ganiev@mail.ru.

Salomova Rano Mirzoevna - Tajik National University, applicant for the Department of Human Resource Management. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 989-03-05-35

СИСТЕМАИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТИИ КОРМАНДОН ДАР АСОСИ ВОСИТАҲОИ ҲАВАСМАНДСОӢ

Ганиев Т.Б. – д.и.и., профессор, мудири кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ

Искандаров Ҳ.Ҳ. - н.и.и., дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ

Эсанов М.Д. - унвонҷӯи кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ

Ҳавасмандгардонии фаъолияти меҳнатӣ яке аз соҳаҳои муҳимтарини фаъолияти роҳбарон доништа мешавад. Ин мафҳум дар адабиёти илмии иқтисодӣ солҳои охир пайдо гардид. Пайдоиши он аз адабиёти хориҷии илмҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва психологӣ, ки ба илми идоракунии хизматрасон мебошанд, гирифта шудааст.

Дар адабиётҳо ва таҷрибаи муҳаққиқони хориҷӣ истифодаи калимаи «ҳавасмандкунӣ» охирҳои асри XX пайдо гаштааст. Бо ақидаи онҳо «ҳавасмандкунӣ» бисёртар маънои «мукофот»-ро дорад ва аз ин рӯ дар барномаи идоракунии истифодан бештар мувофиқ аст. Дар асоси ин усулҳо ва шаклҳои бамеъригири ва музди меҳнат кор карда шудааст, ки дар корхонаю ташкилотҳо истифода бурда мешавад.

Иқтисоддонҳои амрикоӣ дар охири асри XX ба чунин категорияи муҳим, ба монанди ҳавасмандгардонии меҳнат таваҷҷӯҳи бештар зоҳир карданд. Имрӯз ширкатҳои амрикоӣ дар соҳаи идоракунии кадрҳо пешсафанд ки онро мо дар шакли расм чунин тасвир намудаем.

Расми 1. Усулҳои амрикоии ҳавасмандгардонии меҳнатӣ

Масалан, дар ширкати IBM навоварихоеро, ки замима пайдо мекунад, ихтироъкунандаи он ҳавасманд карда мешаванд. Яъне дар сурати қабул шудани таклиф муаллифи он дар давоми 2 соли баъди дар истеҳсолот ҷорӣ шуданаш 25 фоизи маблағи умумии сарфари мегирад, инчунин ба ҷаъолияти навоварон дар 2 самт: озодона истифода бурдани 15 фоизи вақти корӣ ва маблағи 15 фоиз ҳавасмандгардонии молиявӣ, ки инҳо барои рушд ва инкишоф додани навоварихоӣ оянда, кумак менамояд [1, с.410].

Иқтисодчиёни амрикоӣ системаи нави музди меҳнатро таъсис доданд, ки онро «пардохт барои тахассус» меноманд [1, с.411]. Моҳияти ин система аз он иборат аст, ки дараҷаи музд на танҳо ба мураккабии кори иҷрошуда, балки барои рушд ва инкишоф додани ихтисоси корманд, ки коркар дар кори худ истифода бурда метавонад, низ вобаста аст. Ҳамин тариқ, музди меҳнат вобаста ба он чизе, ки ӯ медонад, зиёд мешавад, на коре, ки ӯ мекунад, яъне. ҳуди меҳнат не, балки рушд ва ташаккули ихтисос ва дар навбати аввал шумораи ихтисосҳои азхудшуда дода мешавад.

Умуман, системаи пардохти меҳнат барои тахассус сарфи назар аз як қатор оқибатҳои нисбатан манфӣ самаранок ва ояндадор ҳисобида мешавад. Афзоиши хароҷоти меҳнат асосан аз ҳисоби баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва самаранокии меҳнат пурра карда мешавад. Афзоиши хароҷоти таълим на ҳамчун афзоиши хароҷоти ғайриистеҳсолӣ, балки ҳамчун маблағгузори дарозмуддат ба инкишофи захираҳои инсонӣ дида мешавад. Инчунин зарур аст, ки коргарон аз ин системаи муздиҳӣ беш аз пеш қаноатмандӣ баён мекунад ва онро одилонатар мешуморанд. Дар ҳақиқат, дараҷаи муздиҳӣ дар системаи пардохт барои тахассус бештар ба қобилият, фидокорӣ, майлу хоҳиши онҳо вобаста аст, на ба таҷриба ва қарорҳои беасоси роҳбарӣ дар ҷо ба ҷо гузоштани кадрҳо ва дигар масъалаҳои идоравии корхона.

Дар баробари ин коргар саҳми худро дар самарабахшии ҷараёни истеҳсолот бештар фаҳмида, баҳои одилона медиҳад, дараҷаи масъулияти корманд баланд мешавад, бегонапарастӣ баргараф карда мешавад, ки ин, албатта, ба афзоиши ҳавасмандии ӯ, қаноатмандии ҷаъолият таъсир мерасонад. Дар ниҳояти кор ҳамаи ин дар сифати ҷаъолияти корманд ва мавқеи иҷтимоии истеҳсолкунанда бевосита ифода меёбад.

Боз як усули муҳими амрикоӣ ба инобат гирифтани иштироки кормандон дар ғоидаи ташкилот мебошад. Ин система аз як қатор хусусиятҳои ба худ хос иборат мебошад, ки самаранокии истифодаи онро муайян мекунад:

1. Иштироки корманд дар ғоидаи ташкилот ҳамон вақт самаранок баҳогузори карда мешавад, ки корманд дар қабули қарорҳо, дар ҷустуҷу ва ҳалли масъалаҳои истеҳсолот, роҳҳои такмил додани истеҳсолот ҷалб карда шавад.

2. Муайян кардани ҳаҷми мукофотпулӣ бояд аз рӯи нишондодҳои сурат гирад, ки коллектив ба онҳо таъсири воқеӣ расонда метавонад, яъне ба он чи ки таъсир расонда метавонад, дар ҷои кор, қисматҳои истеҳсолӣ назорат карда шавад.

3. Иштироки кормандон дар таҳияи системаҳои тақсими ғоида ё тақсими ғоида аз афзоиши ҳосилнокӣ муҳим аст. Чунин системаҳо набояд, дар доираи танги мутахассисон ё роҳбарон таъсис дода шаванд [2, с.121].

Дар баробари ин коргар як қорро иҷро карда, дар рафтори худ якҷанд мотивро дар назар мегирад, ки ин вазифаи ҳавасмандкуниро мураккаб мегардонад.

Чуноне, ки устод Ғаниев Т.Б. мефармоянд: «дар ченаки ҳақиқии мотиватсия комплекси мотиватсионӣ истифода мешавад, ки он муайян кардани ягонагии байни ҳавасмандӣ ва мотивро дарбар гирифта, аз унсурҳои зайл иборат мебошад:

- ✓ якбора мавҷуд будани якчанд намуди мотивҳои меҳнати фаъолгардонӣ;
- ✓ мавҷуд будани якчанд ҳавасмандӣ, ки ба захираҳои гуногуни истифодабаранда таалуқ доранд;
- ✓ мавҷудияти алоқамандии пайдарпайии сабабу натиҷавии байни мотив ва ҳавасмандӣ;
- ✓ устувории комплексҳои мотиватсионӣ;
- ✓ қобилияти модернизатсияи комплексҳои мотиватсионӣ вобаста ба инкишофи равандҳои мотивҳо ва ҳавасмандӣ;
- ✓ қобилияти аз байн бурдани зиддияти байни ҳавасмандӣ ва мотив» [3, с.185].

Барои муайян кардани ҳар яке аз ин нишонаҳои мотиватсия дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ олимони се гурӯҳи мотивро ҷудо менамоем:

1. Мотивҳои бевосита ба меҳнат алоқаманд буда.
2. Мотивҳои бевосита ба ташкилот алоқаманд буда.
3. Мотивҳои ба фаъолияти ҳаёти одамон вобаста буда.

Мотиве, ки бевосита аз ҷараёни иҷроиши меҳнат пайдо мешавад, умуман ҳамчун қаноатмандӣ аз натиҷаи меҳнат номидан мумкин мебошад. Ягонагӣ байни ҳавасмандӣ ва мотиви меҳнат ин ташкили шароити хуби меҳнат, гуногуншаклии мазмуни меҳнат, речаи дурусти меҳнат ва истироҳат, кам кардани меҳнати табиӣ ва ғайра мебошад.

Мотиве, ки ба ташкилот амалиёти функционалии он ба миён меояд, дар шакли институти махсусгардонидашудаи иҷтимоӣ иқтисодӣ буда, моҳияти таъминоти гурӯҳиро дорад. Чунин мотивҳо ба вазифаи баланд гирифтани, гуногунии мавқеи иҷтимоӣ маънавий ташкили сохтори ташкили ки фаъолнокии коргаронро таъмин менамояд ва дигар ҳавасмандкуноҳо вобаста аст. Ҳавасмандӣ аксаран ба инкишофи умумӣ ва касбии коргарон равона карда шуда, ягонагӣ ва қадриносии байни сохтори ташкили ва шахсони алоҳидаро таъмин менамояд.

Мотиватсияе, ки ба фаъолияти ҳаёти одамҳо вобаста аст, пеш аз ҳама барои таъмин намудани талаботи шахсӣ: пардохти музди меҳнат, ҳавасмандиҳо, имтиёзҳо ва бартариятҳо, ки ташкилот ба коргарони фаъолбуда пешниҳод мекунад, равона шудааст.

Мавҷуд будани сабабҳо - натиҷаҳои алоқаи байни мотивҳо дар пайдарпайии дохил шудани мотивҳои дараҷаҳои гуногун дар таъсири ҳавасмандиҳои муайян махсуб мегардад [3, с.191].

Аз ин гуфтаҳо ба меояд, ки барои муҳити беруна комплекси мотиватсионӣ аз омилҳои иқтисодӣ ва идоракунӣ вобаста мебошад, ки ҳамчун захираҳои ҳавасмандкунӣ истифода карда мешаванд. Корхонаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ устувор меъёрҳои идоравӣ ва меҳнатро риоя менамоянд. Дар онҳо ҳавасмандкунӣ дараҷаи устувор дорад, аммо на ҳама вақт ба рӯзмаррагии мотиви коргарон мутобикат менамояд.

Ҳавасмандӣ аз рӯи табиати худ нисбат ба мотивҳо кам инкишоф меёбад. Ҳатто шароити кори корхона тағйир наёбад ҳам, мотив ва комплекси он куллан тағйир меёбад [7, с.81]. Бинобар ин, устувории комплекси мотиватсионӣ ҳамчун ягонагии мотив ва ҳавасмандӣ бояд доимо дар назорати идоравӣ бошад, яъне доимо мо назорати миқдорӣ, сифатӣ, муносибати байни коргаронро дар ҷараёни истеҳсоли дошта бошем.

Ҳамин тариқ, самаранокии мотиватсия ҳамон вақт таъмин карда мешавад, ки агар дар асоси ҳавасмандии мавҷуда ва вобаста ба ин мотивҳо пайдо намудани комплекси мотиватсионии пурқувват дастрас гардад.

Комплекси мотиватсионии устувор имкон медиҳад, ки ташкилот мӯҳлати зиёд онҳоро истифода намуда, ҳайати корхонаро идора намоянд.

Комплекси мотиватсионӣ имконият медиҳад, ки майдони васеи ҳамкориҳои байни ташкилот ва коргарон, инчунин монсаи байни роҳбарон ва коргаронро аз байн бардошта, самаранокии меҳнат ва истеҳсолотро таъмин менамояд. Дар баробари ин гуфтаҳо, мафҳумҳои муҳимтарини консепсияҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти меҳнатиро дар шакли расм чунин тасвир намудан мумкин аст.

Барои ташкили механизми дурусти мотиватсионӣ, бештар дарк намудан зарур аст, ки кадом параметрҳо, қоидаҳо ва ҳислати таъсиррасонии сохтор ва таркиби фаъолиятҳо истифода карда шудаанд. Асоси сохтани механизми мотиватсиониро қоидаи худташкилӣ, рафтори фардӣ ва иқтисодии одамон дар рафти фаъолияти таъсиррасонии мотиватсионии якҷоя дар коллективҳои меҳнатӣ ташкил медиҳад ва онҳо бояд ба талаботи зерин ҷавоб дода тавонанд:

- ✓ ягон таъсиррасонӣ бояд ҳолати мавҷудаи корхонаро вайрон насозад;
- ✓ ягон таъсиррасонӣ бояд ба ҳолати рӯҳии коллектив таъсири манфӣ нарасонад;
- ✓ кадом таъсире, ки ба ҳолати коллектив хусусияти манфӣ мерасонад, бояд аниқ шуда, аз байн бурда шавад;
- ✓ кадом таъсире, ки барои беҳтар шудани коллектив кӯмак мерасонад, бояд, ки ҳавасманд карда шавад.

Ҳавасмандкунӣ ҳамчун стратегия нисбат ба кормандон бо мақсади баланд бардоштани таваҷҷӯҳи онҳо ба кори баландмаҳсул равона карда шудааст. Чуноне, ки олими иқтисод Кибанов А.Я., мефармояд: «Ҳавасмандгардонӣ тактикаи ҳалли масъалаҳоест, ки ба сохтори воқеии самтҳои арзишӣ ва манфиатҳои кормандон, ба пурратар татбиқ намудани иқтисодии мавҷудаи меҳнатӣ нигаронида шудааст» [8, с. 49]

Ба ақидаи Кибанов А.Я., «Ҳавасмандгардонӣ ин чараёни ташвиқи худ ва дигарон ба фаъолияти муайян мебошад». Яъне вазифаи асосӣ нисбат ба кадрҳо дар ташкилот ин аст, ки «ҳар як корманд соҳиби кувваи кории худ буда, бо кадом мақсад ва бо кадом роҳ истифодабарии он дар ихтиёри корманд аст» [8, с.65]. Ҳавасмандгардонӣ як қисми стратегияи таъмини кори самараноки кормандон ва ҳавасмандкунии ҷузъи тактиқӣ ҳисобида мешавад.

Мувофиқи ақидаи Шапиро С.А., «Ҳавасмандгардонии фаъолияти меҳнатӣ ин раванди қонеъ гардонидани талаботҳо ва интизориҳои кормандон аз кори интиҳобкардаи онҳо мебошад, ки дар натиҷаи амалисозии ҳадафҳои худ, мувофиқи мақсад ва вазифаҳои корхона ва дар айни замон маҷмуи тадбирҳои мебошад, ки субъекти идоракуниро барои баланд бардоштани самаранокии меҳнати кормандон татбиқ менамояд» [10, с.7]. Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки ҳавасмандгардонӣ воситае мебошад, ки идоракунии рафтори меҳнатии корманд бо роҳи ба таври мақсаднок таъсир расонидан ба рафтори коллектив, бо истифода аз ангеҷаҳо, ки дар натиҷаи фаъолияти меҳнатии ӯ бавучудомадаро дар бар мегирад.

Таҳлили ҳавасмандкунии фаъолияти меҳнатӣ маҷмуи тадбирҳои роҳбарӣ дар бар мегирад, ки ҷамъи талаботҳои инсонро омӯхта, роҳҳои қонеъгардонӣ ва паҳлуҳои аз ҳаракат бозмондаи онҳоро пешниҳод менамояд. Инчунин нисбати амалҳои командон, ки аз натиҷаи фаъолияти онҳо муайян мешавад, ба системаи муқофотҳо ва ё ба системаи ҷазо равона карда мешавад.

Олими иқтисод Глухенькая, Н.М. ҳавасмандии фаъолияти кормандонро таҳлил намуда, ба хулосае меояд, ки ҳавасмандкунӣ ё ин, ки «қувваи ҳавасмандкунанда», хоҳиши шахс ба қор мебошад [5, с.22]. Яъне дар баробари ҳавасмандгардонии корманд, хоҳиши корманд, низ бояд ба инбат гирифта шавад.

Олими машҳури иқтисод Генкин Б.М., баъди омӯзишҳо ва таҳлилҳои зиёд ба хулосае меояд, ки мотиватсия ва ҳавасмандгардонӣ ҳамчун роҳҳои идоракунии кадрҳои корхона истифода карда шуда, як мақсад доранд, вале ба самт бошад, муҳолифанд ва дар айни замон ҳамдигарро пурра мекунанд» [4, с.107].

Ҳамин тариқ, ҳавасмандкуни ҳамчун таъсири беруна ба одамон барои таъмини ҳосилонокии баланди меҳнати фардӣ, бо дарназардошти талаботи вай асоси моҳияти мотиватсия мебошад.

Барои он, ки шакли қабулшудаи талаботи одамон мотив аст, масъалаи алоқамандии мотиватсия ва мотивро ба миён меояд.

Мотиватсия ва мотив мафҳумҳои гуногун мебошанд, ҳарчанд ки дар адабиёти идоракунии аксар маврид онҳоро якҷоя мекунанд. Вақте, ки сабаби рафтори одамон ба муносибатҳои ташкилот, сохтори идоракунии, ё роҳбарӣ вобаста аст, зарур мешуморанд, ки мотиватсияро ба қор баранд. Зеро, ин калима мафҳуми васеи муносибатҳои одамон ва муҳити истеҳсолию меҳнатии онҳоро дарбар мегирад. Мотиватсия барқарор намудани алоқаи байни ҳавасмандӣ ва мотиве, ки барои таъмини талабот равона шудааст, ифода мекунад. Системаи ҳавасмандкунии, ки ба макотиби неоклассикӣ хос мебошад, нишонгирӣ на ба ҳамаи мотивҳо,

балки фақат ба системаи поёнии пайдарпаии мотивҳо, ки Маслоу низ онро дастгирӣ ва пешниҳод менамояд, вобаста мебошад.

Чуноне, ки олими иқтисод Ғаниев Т.Б., мефармоянд, «Мотиватсия – ҳамчун қисми таркибии идоракуни – ба ҳайси ҳавасмандӣ ба талаботи рӯзмарра ва касбии коргари мушаххасе, ки дар системаи идоракуни иштирок мекунад, равона карда шудааст» [3, с.187].

Аз ин рӯ, метавон хулоса кард, ки омилҳо ва вазифаҳои асосии мотиватсияи фаъолияти меҳнатӣ омилҳои иқтисодӣ ва психологиро дар бар мегиранд, ки ба талаботи фаъолияти меҳнати кормандони ташкилот таъсир мерасонанд.

Олими иқтисод Егоршин, А.П. дар китоби худ, оиди мотиватсия ва ҳавасмандгардонии фаъолияти меҳнатӣ чунин мефармояд: «Омили муҳим ин тағйирпазирӣ, раванди ҳавасмандкунии фаъолияти меҳнатӣ мебошад. Ҳавасмандие, ки нисбати кормандон андешаида, мешавад то чи андоза ҳисияти онҳоро бедор менамояд. Аммо эҳтиётҳои кормандон доимо якранг нестанд ва бо ҳамдигар дар таъсири мутақобилаи мураккаби динамики қарор дошта, аксаран ба ҳамдигар мухолифанд ва ё баръакс, таъсири эҳтиёти инфиродиро пурзӯр мекунанд. Ҷузъҳои ин таъсири мутақобила метавонанд бо мурури замон тағйир ёфта, самт ва хусусияти амали мотивҳоро тағйир диҳанд. Аз ин рӯ, ҳатто бо омӯзиши амиқи сохтори мотиватсияи инсон, системаи амали ӯ, тағйироти комилан ғайриҷашмдошт дар рафтори инсон ва воқунишҳои ғайриҷашмдошти корманд ба таъсири мотиватсия имконпазир аст» [6, с. 207].

«Ҳавасмандгардонӣ ҳамчунин як усули «идоракунии рафтори меҳнати корманд» тавассути таъсирасониҳои мақсаднок ба рафтори коллектив, бо истифода аз ангезаҳои, ки фаъолияти уро пеш мебаранд, доништа мешавад» [9, с. 491]. «Ҳавасмандгардонии фаъолияти меҳнатӣ асоси моддии ҳавасмандгардонии кадрҳо доништа шуда, маҷмуи тадбирҳоеро дар бар мегирад, ки қаноатмандии кормандро нишон медиҳад ва ҳамчунин субъекти идоракуни барои баланд бардоштани самаранокии меҳнати коргарон истифода бурда мешавад» [11, с. 21].

Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки мотиватсия ҳамчун шакли васеътари ҳавасмандкуни доништа шуда, яке аз санадҳои умумии идоракуни дар фаъолияти меҳнатӣ мебошад.

Дар тадқиқотҳои илмӣ ва адабиётҳои илмии идоракуни як қатор маълумот оид ба мафҳуми «мотиватсия» вучуд дорад, вале аниқ нишон дода нашудааст, ки барои чӣ аз мафҳуми «ҳавасмандкуни» ҷудо гаштааст. Ба андешаи мо, ҷудошавии ин ду мафҳум дар ҳолате ба миён меояд, ки аллақай мафҳуми «меҳнат» пурра тағйир ёфта, хислати фардӣ гирифтааст.

Бинобар ин, ҳавасмандкуни ҳамчун қисми таркибии идоракуни мақсад ва вазифаи худро нигоҳ дошта аст. Аммо, вақте ки мафҳуми «мотиватсия» пайдо мегардад, аллақай ин мақсад ва вазифа дар алоқамандии ҳавасмандӣ – мотиватсия – мотив дида баромада мешавад.

Ҳавасмандкуни ҳамчун вазифаи идоракуни аз дастгоҳи илми идоракуни ҷудо намешавад, балки мазмуни назариявии ҷамъбастиро ба худ гирифта, бевосита ба назарияи идоракуни тааллуқ дорад.

Ҳавасмандкуни мотиватсияро ҳамчун ҳақиқати объективие дида мебарояд, ки ба воситаи он дар шароити имрӯза, таъсиррасонӣ ба коргарон бо назардошти хислати ҳар яки онҳо ташкил карда мешавад. Аз ин нуқтаи назар, мазмуни «Мотиватсия» ҳамчун фаъолияти идоракуние мебошад, ки барои фаъолгардонии коргарон равона карда шудааст.

Ҳамин тариқ, ҳавасмандкуни дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ хеле мураккаб гашта, аз 3-қисмати мустақили бо ҳам пайваста: «ҳавасмандӣ→мотиватсия←мотив» иборат мебошад. Муносибат, ё алоқамандии ин 3-қисмат бо тарзи зайл сурат мегирад, ки мо онро дар шакли расм чунин тасвир наудем (Расми 2).

Таҳлили нақшаи вазифаи мотиватсия нишон медиҳад, ки ҳар се қисмати он дар зери таъсири омилҳои дохила ва беруна қарор доранд. Ҳавасмандие, ки ба муҳити беруна вобастагӣ дорад, - дараҷаи зиндагии мардуми минтақа, ё давлатест, ки ташкилот дар он фаъолият дорад.

Муҳити дохила бошад, ҳолати иқтисодӣ, технологӣ ва квалификацияи идоракуни мебошад.

Он шакли ҳавасмандие, ки бо мотив моҳияти рӯзмарраи якхела дорад, дар якҷоягӣ мотиватсияро ташкил менамояд.

Расми 2. Нақшаи ташаккули вазифаи мотиватсия

Доираи ҳавасмандӣ ва мотив нисбат ба мотиватсия васеътар мебошанд. ҳавасмандӣ на хама вақт ба мотив самаранок таъсир расонида метавонад. Ин ҳолат дар мавридҳои зайл дида мешавад:

- ✓ мазмун ва таркиби ҳавасмандӣ ба мотиви талаботи ҳайат мувофиқат намекунад;
- ✓ ҳаҷми ҳавасмандӣ на он қадар калон ҳаст, ки ба системаи пайдошудаи мотиви одамон мувофиқат наояд;
- ✓ ҳавасмандии ногаҳонӣ, яъне вақти ҳавасмандӣ, ё худ тартиби ҳавасмандӣ ба давраи рӯзмаррагии талабот мувофиқат намекунад.

Дар ин се ҳолат ҳавасмандкунӣ барои коргар бетаъсир менамояд, чунки онҳо қобилияти баланд бардоштани самаранокии меҳнатиро надоранд.

Дар ин ҳолат ҳудуди поёнии ҳавасмандӣ муайян карда мешавад, ки аз ӯ поён фаромадани ҳавасмандӣ аллакай дигар тарафи таъсири мусбии худро намеёбад.

Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки мазмуни ҳавасмандӣ - ҷамъи воситаҳо, арзишҳо ва муносибатҳои мебошад, ки ташкилот ва роҳбарон барои баланд бардоштани самаранокӣ ва ҳосилонокии меҳнати коргарон онро чораандеши менамоянд. Ба мазмуни ҳавасмандӣ музди меҳнат, мукофотҳо, имтиёзҳо, ҳар гуна раҳматномаҳо, нишонаҳои фахрӣ, вазифа додан ва дигар таъсирҳои маънавию рӯҳӣ дохил мешавад.

Хусусияти хоси ташкилии ҳавасманди ҳудуди ҳавасмандкунӣ, вақти ҳавасмандӣ, тарзи ҳавасмандкунӣ, ки ба самаранокии он таъсири худро мерасонад, ба шумор меравад.

Самаранокии унсурҳои вақти ҳавасмандӣ бо омилҳои зайл алоқаманд мебошанд:

➤ Омилҳои давомнокии таъмини талабот ба ҳавасмандӣ. Ҳангоме, ки таъминоти доимӣ, ё мӯҳлати дарози таъминоти талабот дида мешавад, вақти ҳавасмандкунӣ он қадар мавқеи муҳим надошта, андозаи он мақоми хоса дорад.

➤ Дар шароити барқарор, ё такрори таъминоти талабот, ҳавасмандӣ ба ҳар як давраи худаш бояд мутобиқ бошад. Ҳавасмандӣ бояд бо назардошти қори иҷрошуда ва моҳияти талаботи он равона шуда бошад.

➤ Талаботе, ки вобаста ба тағйирёбии мавқеи одамон, мисли синну сол, вазифа, тарзи зиндагӣ ба вучуд меояд, бояд бо ҳавасмандӣ мутобиқ бошад.

Ҳодисаҳои зарурии ҳаётӣ, ба монанди оиладор шудан, таваллуди фарзанд, тағйири ҷои зист, вазифаи баланд гирифтани талаботи одамонро ба мотиватсияи нав ва захираҳои зарурӣ зиёд мекунад. Барои идорақунӣ муайян кардани дараҷаи ҳавасмандӣ, ки талаботро қонеъ менамояд, шартҳои зарурӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Базарова Т.Ю., Ерёмин Б.Л. Управление персоналом: Учебник для вузов. Под ред. Т.Ю. Базарова, Б.Л. Ерёмин. – М.: Юнити-Дана. – 2012. – 563 с.

2. Балдин К.В. Информационные системы в экономике: учеб. Пособие. – М.: ИНФРА-М, 2017. – 218 с.
3. Ганиев Т.Б. Менеджмент: Асосҳои методологӣ. - Душанбе: Ирфон, 2016. – 475с.
4. Генкин, Б.М. Экономика и социология труда: учеб. для студентов вузов / Б.М. Генкин. – 8-е изд., испр. и доп. – Москва: Норма, 2009. – 462 с.
5. Глухенькая, Н.М. Исследование систем управления: учеб. метод. пособие / Н.М. Глухенькая. – Екатеринбург, УрФУ, 2012. – 83 с.
6. Егоршин, А.П. Мотивация и стимулирование трудовой деятельности: учеб. пособие / А.П. Егоршин. – Москва: ИНФРА-М, 2013. – 376 с.
7. Искандаров Х.Х. Совершенствование мотивационного механизма кадрового обеспечения аграрного сектора экономики (на примере Республики Таджикистан) // дисс. ... канд. экон. наук. -Душанбе: Таджикский государственный университет коммерции, 2017. – 183с.
8. Кибанова А.Я. Мотивация и стимулирование трудовой деятельности: учебник / под ред. А.Я. Кибанова. – Москва: ИНФРА-М, 2019. – 524 с.
9. Управление персоналом организации: учебник / под ред. А.Я. Кибанова. – 3-е изд., доп. и перераб. – Москва : ИНФРА-М, 2010. – 638 с.
10. Шапиро, С.А. Основы трудовой мотивации: учеб. пособие / С.А. Шапиро. – 3-е изд. перераб. и доп. – Москва : КНОРУС, 2016. – 268 с.
11. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Текст : электронный // Словари онлайн: интернет-портал. – URL: <https://rus-brokgauz-efron.slovaronline.com/> (дата обращения: 11.10.2020).

СИСТЕМАИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТИИ КОРМАНДОН ДАР АСОСИ ВОСИТАҶОИ ҲАВАСМАНДСОӢ

Ба ақидаи муалифон мотиватсияи фаъолияти меҳнатии корманди ташкилотро бояд ҳамчун маҷмуи системаҳои яқояҳаракаткунандаи омилҳои дохили ва берунӣ ба кормандон барои ноил шудан ба мақсадҳои корхона баррасӣ кард. Сарфи назар аз манфиатдор будани корхона ба ҳавасмандии баланди коллектив, ин хануз ҷараёни ҳавасмандкунии коркунон ба мақсадҳои шахсии худ, қонеъ гардондани талаботи худ бо меҳнат мебошад. Ҳамин тавр, мотиватсияи кадрҳо таъсири дутарафа дорад ва ба баланд шудани дараҷаи некуаҳволии ҷамъияти бевосита вобаста аст.

Аҳамиятнокии ва муосир будани ин мавзӯ аз он иборат аст, ки системаи фаъолияти мотиватсияи кормандон бо арзишҳои насл, ки ба онҳо тааллуқ доранд ва бевосита ба самаранокии кормандони корхонаҳо таъсир мерасонад. Ташаккули системаи чандири ҳавасмандгардонии “сармояи инсонӣ” бояд на танҳо барои корхонаҳои мушаххас, балки барои фаъолияти муътадили соҳаҳои миллӣ, суботи иқтисодии кишвар дар маҷмӯъ ҳамчун манбаи стратегӣ баррасӣ шавад.

Калидвожаҳо: потенциали меҳнатии кормандон, потенциал, ҳавасмандкунӣ, ҳавасмандкунӣ, идоракунии, системаҳои ҳавасмандкунӣ ва ҳавасмандкунӣ.

СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ ТРУДОВЫМ ПОТЕНЦИАЛОМ НА ОСНОВЕ ИНСТРУМЕНТОВ МОТИВАЦИИ

По мнению авторов, мотивацию трудовой деятельности персонала организации необходимо рассматривать, как систему комплексного воздействия внешних и внутренних факторов на сотрудников для достижения целей предприятия. Несмотря на очевидную заинтересованность предприятия в высокой мотивации персонала, это еще процесс побуждения работников для достижения личных целей, для удовлетворения собственных потребностей, с помощью трудовой деятельности. Таким образом мотивация персонала имеет двусторонний эффект и напрямую связана с повышением уровня социального благополучия.

Актуальность и современность данной теме обусловлена тем, что система мотивационной деятельности персонала связана с ценностями поколения, к которому они принадлежат, что непосредственно влияет на эффективность работников предприятий. Развитие гибкой системы мотивации «человеческого капитала» необходимо рассматривать, как

стратегический ресурс не только для конкретных предприятий, но и для стабильной работы национальных отраслей, экономической стабильности страны в целом.

Ключевые слова: трудовой потенциал работников, потенциал, мотивации, стимулирование, управление, системы мотивации и стимулирования.

PERSONNEL POTENTIAL MANAGEMENT SYSTEMS BASED ON MOTIVATION TOOLS

According to the author, the motivation of the labor activity of the organization's personnel should be considered as a system of complex influence of external and internal factors on employees in order to achieve the goals of the enterprise. Despite the obvious interest of the enterprise in the high motivation of staff, this is still a process of encouraging employees to achieve personal goals, to satisfy their own needs, through work. Thus, staff motivation has a two-way effect and is directly related to an increase in the level of social well-being.

The relevance and modernity of this topic is due to the fact that the system of motivational activities of personnel is associated with the values of the generation to which they belong, which directly affects the efficiency of employees of enterprises. The development of a flexible system of motivation of "human capital" must be considered as a strategic resource not only for specific enterprises, but also for the stable operation of national industries, the economic stability of the country as a whole.

Key words: labor potential of employees, potential, motivation, stimulation, management, systems of motivation and incentives.

Сведения об авторах: Ганиев Таварали Бобоевич – д.э.н., профессор, заведующий кафедры управления человеческими ресурсами, ТНУ. Тел.: 907-70-40-77. E-mail: prof.Ganiev@mail.ru. Искандаров Хофиз Хакимович – к.э.н., доцент кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Телефон: (+992) 988-28-60-05. E-mail: hofiz.iskandarov@mail.ru. Эсанов Мухаммадшариф Давлатович – соискатель кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Телефон: (+992) 555-55-44-06. E-mail: muhammad_0703@mail.ru

Information about authors: Ganiev T.B. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Human Resources Management, Tajik National University. Phone: 907-70-40-77. E-mail: prof.Ganiev@mail.ru. Iskandarov Khofiz Khakimovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Human Resource Management, Tajik National University. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki 17. Phone: (+992) 988-28-60-05, E-mail: hofiz.iskandarov@mail.ru. Esanov Muhammadsharif Davlatovich- assistant Professor of human resources management, Tajik national University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. Phone: Телефон: (+992) 555-55-44-06. E-mail: muhammad_0703@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКОЙ ИНДУСТРИИ НА ОСНОВЕ КЛАСТЕРНОГО ПОДХОДА (НА ПРИМЕРЕ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ И РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)

*Зайцева Н. А. - д.э.н., профессор кафедры индустрии гостеприимства, туризма и спорта,
РЭУ им. Г.В. Плеханова*

Ёров Дж.Н. - к.э.н., доцент кафедры экономической географии и туризма ТНУ

В современной практике пространственного управления территориальным развитием во многих странах используется кластерный подход. По мнению А.Б. Дроздова и Н.В. Дроздовой, «...в современных экономических исследованиях понятия “кластер” используется для объяснения экономико-технических и производственно-технологических процедур для выпуска одного или нескольких видов готовой продукции посредством многоступенчатых или многостадийных (многоэтапных) производственных процессов» [9, с. 52]. Другой исследователь

кластерного подхода Устенко В.С. дает такое определение понятию кластер - это «... группа фирм, а также связанных с ними организаций и институтов, которые расположены близко друг к другу, и получают экономическую выгоду от пространственной организации и существующих между ними связей».

Используется кластерный подход в самых разных сферах экономики, в том числе и в туризме. Туристические и развлекательные кластеры часто рассматриваются как группа компаний, которые взаимодействуют на основе партнерских отношений между государственным и частным секторами, государственных и научных образовательных организаций, которые участвуют в производстве, продвижении и реализации любых туристических продуктов и услуг. При этом эти организации, как правило, расположены в границах определенного региона или нескольких регионов, имеющих общие границы. Благодаря такой системе организации деятельности появляется возможность повышения эффективности использования, имеющегося туристического и развлекательного потенциала конкретного района, или регионов, входящих в соответствующий кластер. Кроме того, развитие туристско-рекреационных комплексов и туристских кластеров позволяет в значительной степени снижать социально-экономическую напряженность в регионах и является одним из факторов устойчивого развития туристских территорий.

В большинстве случаев учеными туристский кластер рассматривается, как система взаимодействующих туристических и иных предприятий, поставщиков базовых и дополнительных услуг, деятельность которой направлена на то, чтобы создать региональный туристский продукт. При этом важная роль в продвижении регионального туристского продукта отводится крупным туроператорским фирмам, которые занимаются экспортом туристских услуг региона потенциальным потребителям, находящимся за его границами [6, с. 73; 8, с. 189; 11, с. 535]

Большая роль в развитии кластерных инициатив принадлежит наличию на конкретных территориях определенного вида ресурсов, определяющих направленность кластера. Именно ресурсный потенциал часто является определяющим при принятии решений на региональном уровне о применении кластерного подхода.

В целом можно рассматривать ресурсный потенциал как систему энергетических, материально-вещественных, трудовых, инновационных, информационных, технических производственных и финансовых ресурсов, которые используются в процессе создания востребованных как на внутреннем рынке, так и на внешнем, конкурентоспособных материальных благ для того, чтобы решить задачи рыночной экономики.

По мнению Артемьевой О.В., в качестве объектной базы туристских продуктов, созданных на основе искусственных аттракций, могут выступать как отдельные объекты показа (здания, сооружения, природные ландшафты и т. п.), так и определенные территории (зоны городов, сами города и поселения), а также события и пр. [4, с. 95]. В основе формирования туристских продуктов, основанных на искусственной аттракции, может лежать удачная идея, раскрученный бренд, образ, легенда, событие или даже технологический процесс. В качестве примеров таких туристских продуктов можно привести событийный тур «День сурка» в США, познавательный тур в Музей Паровоза в городе Талицы (Россия), Музей Веера в городе Гринвич (Великобритания), или Музей Мыши в городе Мышкин (Россия), национальный праздник Навруз (вошедший Юнеско как объект культурного наследия) в Республике Таджикистан и т.д.

В целом развитие туристического рынка России можно оценить, как рынок, имеющий большой потенциал для развития, как внутреннего, так и въездного туризма, который несколько снизился в последние годы из-за ухудшения внешнеполитической ситуации. В Республике Таджикистан основным драйвером развития туризма в 2018 году стало объявление этого года Годом туризма и народных ремесел, что позитивно повлияло на развитие всей индустрии туризма. На основе этого в Послании Президента Республики Таджикистан от 2 декабря 2018 года все три последующих года (2019-2021 годы) объявлены Годом развития туризма, сел и народных ремесел.

Значительную роль в развитии туристического рынка, в том числе на основе кластерного подхода, в Российской Федерации и в Республике Таджикистан играет государство. Очень

важна государственная политика в сфере создания инфраструктуры, создания туристических кластеров и туристско-рекреационных комплексов.

Федеральная целевая программа (далее - ФЦП) «Развитие внутреннего и въездного туризма в Российской Федерации (2011-2018 годы)» [1], целью реализации которой является оказание поддержки и содействия субъектам Российской Федерации в развитии туризма и строительстве туристско-рекреационных комплексов, а также иной туристской инфраструктуры. А также в программе развития туризма на 2018-2020 годы в Республике Таджикистан показывается приоритетное направление туризма в стране, где в будущем должны привлекаться инвестиции.

Опыт Российской Федерации по применению кластерного подхода в развитии туризма может быть использован в Республике Таджикистан. Прежде всего, основное внимание должно быть уделено подготовке управленческих кадров, как на республиканском и региональном уровне, так и на уровне отдельных предприятий индустрии туризма. Несмотря на то, что в России программы подготовки кадров и повышения их квалификации реализуются уже давно [11, с. 807], к новой ФЦП на 2019-2025 годы, этому вопросу по-прежнему уделено много внимания. Кроме того, важно предусмотреть реализацию программ подготовки кадров по созданию конкурентоспособных региональных и национальных туристских продуктов, в том числе на основе искусственных аттракций, а также по продвижению этих туристских продуктов на международном рынке.

Среди приоритетных направлений развития туризма в Республике Таджикистан на основе применения кластерного подхода следует, прежде всего, выделить:

- развитие туристской инфраструктуры в соответствии с запросами современных туристов;
- создание новых туристских комплексов во всех регионах республики, с учетом особенностей регионального туристского продукта каждой туристской дестинации;
- строительство новых гостиниц, и других средств размещения;
- подготовка высококвалифицированных кадров для индустрии туризма и гостеприимства.

Вместе с тем, во многих странах-лидерах по приему туристов, региональный туристский продукт далеко не всегда строится на основе уже имеющихся естественных аттракций, культурно-исторических и других объектов показа. Важным направлением расширения потенциальных целевых групп туристов является создание туристских продуктов на основе искусственных аттракций, формируемых по инициативе их разработчиков. Такие объекты показа могут не основываться на каких-либо культурных, природных или иных традиционных типах ресурсов.

В целом же применение кластерного подхода на основе научно-обоснованных решений должен быть положен в основу рекреационного районирования и выделения перспективных туристско-рекреационных территорий в Республике Таджикистан. В его основе должно быть многоаспектное взаимовыгодное взаимодействие предприятий в смежных отраслях, связанных с организацией обслуживания туристов: организация размещения, питания, развлечений, экскурсионное обслуживание и др.

Формирование туристско-развлекательных кластеров в рамках одного или нескольких регионов Республики Таджикистан позволит создать современный, эффективный и конкурентоспособный туристический комплекс, на основе которого будут предоставлены широкие возможности для удовлетворения потребностей в туристических услугах, как граждан республики, так и иностранных граждан.

Развитие туризма в регионах в особенности горных территориях Республики Таджикистан будет способствовать повышению уровня трудоустройства и занятости местного населения, а, следовательно, и качества жизни. Кроме того, туризм вносит значительный вклад в экономическое развитие регионов, в том числе благодаря налоговым поступлениям в бюджеты, как на государственные, так и на муниципальные, а также способствует восстановлению, защите и рациональному использованию историко-культурного и природного наследия Республики Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Федеральная целевая программа "Развитие внутреннего и въездного туризма в Российской Федерации (2011 - 2018 годы) (утверждена Постановлением Правительства РФ от 2 августа 2011 г. №644)
2. Концепция федеральной целевой программы "Развитие внутреннего и въездного туризма в Российской Федерации (2019 - 2025 годы)"//Утверждена Постановлением Правительства РФ от 5 мая 2018 г. № 872-р.
3. Стратегия развития туризма в Российской Федерации на период до 2020 года // Утверждена Распоряжением Правительства Российской Федерации от 31 мая 2014 года №941-р.
4. Артемьева О.А. Особенности туристского продукта на основе искусственной аттракции. Управленческие науки. 2012. № 1. С. 94-97.
5. Волкова Т.А., Миненкова В.В., Беликов М.Ю., Пономаренко А.А. Туристские кластеры как пространственные модели организации туристско-рекреационной деятельности (на примере Черноморского побережья Краснодарского края). Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. 2017. № 133. С. 682-696.
6. Гришин С.Ю. Разработка универсальной институциональной структуры управления туристским кластером. Вестник ИНЖЭКОНа. Серия: Экономика. 2014. № 7 (74). С. 72-75.
7. Джанджугазова Е.А. Красный туризм в фокусе проблем развития российско-китайского экономического сотрудничества. Сервис в России и за рубежом. 2017. Т. 11. № 6 (76). С. 6-14.
8. Джумагазина М. Б. Формирование и развитие туристско-рекреационного кластера в моногороде. Материалы III Международной научной конференции «Экономика, управление, финансы». 2014 г. Пермь: Меркурий, С. 188-190.
9. Дроздов А.Б., Дроздова Н.В. О подходах к моделированию региональных экономических систем кластерного типа. Журнал «Моделирование и анализ информационных систем». 2008. Т. 15. № 1. С. 51-62.
10. Машокиров Дж. Н. Развитие рынка туристских услуг в Республике Таджикистан. Дисс. На соискание кандидата экономических наук. Душанбе – 2021.
11. Устенко В.С. Изменения в подходах к разработке и реализации кластерной политики в современных условиях. Горизонты экономики. – М., 2018. № 4 (44). С. 14-18.
12. Программа развития туризма на период 2018-2020 годы (утверждена постановлением Правительства РТ от 1 марта 2018 года, №80).
13. Отчеты Комитета по развитию туризма при Правительстве Республики Таджикистан. - Душанбе 2019.
14. Veretekhina S.V., Shinkareva O.V., Kozhaev J.P., Telepchenkova N.V., Kuznetsova E.A., Zaitseva N.A. Evaluation methodology of the multiplier effect for the region as the result of the cluster formation. Eurasian Journal of Analytical Chemistry. 2017, 12 (5b), pp. 533-547
15. Yumatov K.V., Kiryanova L.G., Yakimova N.S., Zaitseva N.A., Larionova A.A., Korsunova N.M. Problem-based learning methods for training staff for tourism and hospitality clusters. Eurasian Journal of Analytical Chemistry. 2017, 2017 12(5b):803-812

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКОЙ ИНДУСТРИИ НА ОСНОВЕ КЛАСТЕРНОГО ПОДХОДА (НА ПРИМЕРЕ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ И РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)

Авторы отмечают, что развитие туризма во многих странах мира рассматривается как одно из перспективных направлений развития регионов и национальной экономики, обеспечивающих не только рост доходов предприятий туристской индустрии, но и местных бюджетов, а также рост занятости населения, повышения качества их жизни.

Было выявлено обобщение научно-теоретических и практических исследований применения кластерного подхода в туристских целях, а также выявление проблем и передовых практик создания туристских кластеров в России, и возможностей применения этого опыта в Республике Таджикистан. В результате проведенного исследования были уточнены понятия

«туристский кластер» и «туристский потенциал», обоснована роль естественных и искусственных аттракций в создании конкурентоспособного национального и регионального туристского продукта.

Определены положительные примеры совершенствования системы государственного управления развитием туризма в Российской Федерации и описаны направления их применения в Республике Таджикистан. Материалы статьи могут быть использованы не только при разработке программ развития туризма в регионах, а также создании региональных туристских продуктов, по и при подготовке кадров для индустрии туризма.

Ключевые слова: кластер, туристский потенциал, региональный туристский продукт, искусственная аттракция.

БАЪЗЕ ЧАНБАҲОИ ТАЪМИНИ РУШДИ САЙЁҲӢ ДАР ЗАМИНАИ РАВИШИ КЛАСТЕРӢ (ДАР МИСОЛИ ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ ВА ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)

Муаллифон баён менамоянд, рушди сайёҳӣ дар аксар кишварҳо ҳамчун яке аз самтҳои афза-лиятноки рушди минтақаҳо ва иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад, зеро рушди соҳаи мазкур ба сифати таъминкунандаи на танҳо афзоиши даромаднокии корхонаҳои сайёҳӣ, инчунин ганигардии бучаҳои маҳаллӣ, таъмини шуғл, болоравии сифати зиндагии аҳоли баромад менамояд.

Муайян шудааст, ки мақсади асосии тадқиқоти мазкур ин омешидҳои тадқиқотҳои илмӣ-назариявӣ ва амалии муносиботи кластерӣ бо мақсадҳои сайёҳӣ, ҳамзамон муайян намудани мушкилӣ ва таҷрибаи пешқадами ташкили кластери сайёҳии Россия ва имконияти истифодаи ин таҷриба дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар натиҷаи гузаронидани тадқиқоти илмӣ мафҳуми «кластери сайёҳӣ» ва «иқтисодии сайёҳӣ» муайян гардида, нақши омилҳои табиӣ ва сунӣ дар ташкили маҳсулоти сайёҳии миллӣ ва минтақавӣ, муайян гардидааст. Дар раванди тадқиқот мисолҳои мусбӣ мукамал-гардонии низоми идораи давлатии рушди сайёҳӣ дар Федератсияи Россия оварда шуда, роҳҳои татбиқномаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта шудаанд.

Калидвожаҳо: кластер, иқтисодии сайёҳӣ, маҳсулоти сайёҳии минтақавӣ, омилҳои сунӣ.

SOME ASPECTS OF ENSURING THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRY BASED ON A CLUSTER APPROACH (ON THE EXAMPLE OF THE RUSSIAN FEDERATION AND THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN)

The authors note that the development of tourism in many countries of the world is considered as one of the promising areas of the development of regions and the national economy that ensure not only the growth of income of tourism industry enterprises, but also local budgets, as well as an increase in employment, improving the quality of their life.

A generalization of scientific, theoretical and practical studies of the use of a cluster approach for tourist purposes, as well as the identification of problems and advanced practices of creating tourist clusters in Russia, and the possibilities of applying this experience in the Republic of Tajikistan. As a result of the study, the concepts of “tourist cluster” and “tourist potential” were clarified, the role of natural and artificial attractions in the creation of a competitive national and regional tourist product was substantiated.

Positive examples of improving the system of state administration of tourism development in the Russian Federation are identified and are the directions of their application in the Republic of Tajikistan. The materials of the article can be used not only in the development of tourism development programs in the regions, as well as the creation of regional tourist products, software and in the training of personnel for the tourism industry.

Keyword: cluster, potential of tourism, regional tourism of products, artificial factors

Маълумот оид ба муаллифон: Зайтсева Наталия Александровна - профессори кафедраи индустрияи меҳмондорӣ, сайёҳӣ ва варзиши ДИР ба номи Г.В.Плеханов, E-mail zaitseva-itig@mail.ru.

Ёров Чамшед Нуруллоевич - н.и.и., дотсенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва сайёҳии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, профессори Академияи табиатшиносии Федератсияи Россия, **Нишонӣ:** 73 40 25, ш. Душанбе, Рудаки, 17, **Тел.** +992 907 55 44 75, **Email.** jama_taj75@mail.ru.

Сведения об авторах: Зайцева Наталия Александровна - профессор кафедры индустрии гостеприимства, туризма и спорта, РЭУ им. Г.В. Плеханова, **E-mail:** zaitseva-itig@mail.ru.

Ёров Джамшед Нуруллоевич - к.э.н., доцент, кафедры экономической географии и туризма Таджикского национального университета, профессор Академии естествознания Российской Федерации, **Адрес:** 73 40 25, г. Душанбе, Рудаки, 17, **Тел.** +992 907 55 44 75, **Email.** jama_taj75@mail.ru

Information about the authors: Zaitseva Natalia Aleksandrovna - professor of the department of the hospitality, tourism and sports industry, REU named after G.V. Plekhanova, E-mail zaitseva-itig@mail.ru.

Yorov Jamshed Nurullevich Ph.D., Associate Professor, Professor Academy of Natural Science of the Russian Federation, Department of Economic Geography and Tourism Tajik National University, **postal Index:** 73 40 25, G. Dushanbe, Rudaki 17, **Tel.** +992 907 55 44 75, **Email:** jama_taj75@mail.ru

ВОДНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Исайнов Х. Р. - д.э.н., профессор, декан факультета экономики и управления ТНУ

В Центральной Азии с момента получения независимости для всех стран начался новый этап в управлении природно-ресурсными ресурсами, унаследовавшая экологические проблемы с советского периода, стала уязвимым регионом к экологическим вызовам такие как: проблемы изменения климата, сокращения водных ресурсов, деградация почв, загрязнения воздуха, которые представляют угрозу экологической, экономической и социальной безопасности стран региона. Страны региона опираясь на национальные интересы и международные опыты необходимо было найти новые подходы в природопользовании и регулирование трансграничных вопросов, активно включились в международные процессы, являются участниками значительного числа международных договоров.

Следует отметить, что энергетическая безопасность довольно распространенное понятие современности, имеющее несколько стереотипных трактовок. Поэтому, при определении понятия «энергетической безопасности» имеются различные мнения и дефиниции. В общем контексте под энергетической безопасностью понимается задача государства, связанная с гарантированным обеспечением нации всеми необходимыми энергетическими ресурсами. В западной литературе энергетическую безопасность часто отождествляют с проблемой внешней энергетической зависимости и вытекающей из нее задачи создания гарантированных источников энергии как внутри страны, так и за ее пределами (*security of supply*) [5]. Как раз в таком ключе «энергетическая безопасность» трактуется в ряде американских научных трудов, например, монографии Патрика Клоусона «Энергетика и национальная безопасность в 21 веке» и коллективном труде «Энергетика и безопасность к новой внешнеполитической стратегии» под редакцией Д. Калики и Д. Голдвина [6, с.72]. В этой связи разделяя основополагающие оценки и положения, относящиеся к исследуемой проблеме и обобщения дефиниций энергетической безопасности, приведенные в современной научной литературе, предложена более усовершенствованная трактовка понятий «водно-энергетической безопасности». С учетом этого, если речь идет о странах Центрально-Азиатского региона и Республики Таджикистан, в частности, тогда, учитывая соответствующие природно-географические условия для выработки гидроэнергетики, целесообразно было бы использование понятия «водно-энергетической безопасности», под которой понимается устойчивость, экологичность и эффективность использования водных ресурсов для выработки электроэнергии, развития орошаемого земледелия и сельского хозяйства в целом.

Что касается вопросы рационального использования водных ресурсов, то следует отметить, что, ограниченность водных ресурсов, несомненно, является одним из серьезных

факторов, сдерживающих устойчивое развитие любого государства. Например, Казахстан, расположенный в зоне недостаточного увлажнения, постоянно испытывает дефицит пресной воды. По водообеспеченности Казахстан занимает последнее место среди стран СНГ: в республике на 1 км² приходится всего 37 тыс.м³ воды (для сравнения в Кыргызстане - 258 тыс.м³), а на одного человека всего 6 тыс.м³ воды в год [3, 69-75].

Узбекистан также весьма заинтересован в стабильном обеспечении водными ресурсами. Поскольку почти все страны Центрально-Азиатского региона находятся в условиях аридного земледелия, особенностью ведения сельского хозяйства в Центральной Азии, и главным образом в Узбекистане, является то обстоятельство, что в силу специфических почвенно-климатических условий для выращивания целого ряда сельскохозяйственных культур требуется полив в течение практически всего вегетационного периода. Аналогичные проблемы, связанные с обеспечением водными ресурсами, сохраняются и в Туркменистане.

Необходимо отметить, что в силу разного географического размещения источников природных ресурсов, структура предложения первичной энергии в странах заметно различается. В энергобалансе Центральной Азии преобладают ископаемые виды топлива, однако гидроэнергетика играет ключевую роль в Таджикистане и Кыргызстане (см.табл.1).

Таблица 1

**Предложение первичной энергии по виду источника
в Центральной Азии (в%)**

Страны Центральной Азии	Гидроэнергетика	Нефть	Уголь	Природный газ
Казахстан	1%	19,9%	43,8%	35,2%
Кыргызстан	24,30%	41,2%	28,7%	5,8%
Таджикистан	51,60%	31,9%	16,4%	0,1%
Туркменистан	0	23,5%	0,0 %	76,5%
Узбекистан	2,40%	6,3%	3,3%	88%

Что касается доли отраслей хозяйства в конечном потреблении энергии, то оно существенно различаются в странах Центральной Азии.

Таблица 2

Конечное потребление энергии по секторам в Центральной Азии (в%)

Страны Центральной Азии	Промыш- ленность	Жилищный сектор	Транспорт	Другие отрасли
Казахстан	50%	19,0%	14,0%	17,0%
Кыргызстан	22,0%	37,0%	28,0%	13,0%
Таджикистан	15,0%	11,0%	34,0%	40,0%
Туркменистан	8%	2,0%	24,0%	66,0%
Узбекистан	23,0%	40,0%	8,0%	29%

Категория “Другие отрасли” включает в себя сферу коммерческих и государственных услуг, сельское хозяйство/лесную промышленность, рыболовство, а также другие, не относящиеся к энергетике, сферы использования.

Общеизвестно, что в условиях единого государства плановой экономики достаточно эффективно действовала система межреспубликанского водораспределения, обмена электроэнергией и поставок топливно-энергетических ресурсов. В результате сложилась система высокой взаимозависимости и взаимодополняемости стран региона при использовании водных ресурсов как для нужд ирригации, так для получения электроэнергии. Ниже приводятся основные показатели, характеризующие использование водных ресурсов бассейна Аральского моря (см. табл. 3).

Таблица 3

**Динамика основных показателей использования водных ресурсов
в Аральском бассейне**

Показатели	Годы					2020/1960	
	1960	1970	2000	2004	2020	в цифрах	в %
Население, млн. чел	14,6	20,3	41,8	43,8	62,2	47,6	в 4,3 раза
Площадь орошаемых земель, тыс. га	4510	5150	7896	8120	10000	5490	в 2,2 раза
Орошаемая площадь на душу населения, га/чел	0,31	0,27	0,19	0,18	0,17	-0,14	54,0
Использования водных ресурсов, км ³ в год	60,61	94,5	105,8	104,9	105,0	44,39	в 1,7 раза
в том числе на орошение, км ³ в год	56,15	86,84	94,66	93,0	94,5	38,35	в 1,7 раза
Удельный водо-забор на 1 гектар орошения, м ³ /га	12450	16860	11850	11450	9450	-3000	75,0
Удельный водозабор на душу населения, м ³ /чел в год	4270	4730	2530	2120	1804	-2466	42,0

Составлено по: Петрова Г.Н., Ахмедова Х.М. Комплексное использование водно-энергетических ресурсов трансграничных рек Центральной Азии. Современное состояние, проблемы и пути их решения. - Душанбе: Дониш, 2011. - 234с.; http://www.cawater-info.net/bk/water_land_resources_use/docs/table6.pdf; <https://www.if24.ru/rejting-ekonomik-tsentralnoj-azii>

Анализ данных табл. 3. показывает, что при достигнутом полном исчерпании располагаемых водных ресурсов Аральского бассейна прирост новых орошаемых земель в отдельных странах возможен либо за счет применения капиталоемких водосберегающих технологий, либо за счет уменьшения доли других стран в общем водопользовании. Следовательно, в перспективе возможно усиление конкуренции за воду и упорядочение межгосударственных водных отношений в регионе.

Общеизвестно, что рост численности населения в соседних регионах Центральной Азии (численность населения в настоящее время составляет примерно 72,2 млн. человек, средняя плотность которого приближается к 20 человек на 1 км²) увеличивается, что может не только обострить обеспечение населения в гидроэнергии, но и существует предпочтание о том, что в ближайшие десятилетия осложняют вопросы обеспечения населения в питьевой водой. Имеются также прогнозы, что в 2030 году численность населения региона может приблизиться к 90 млн. человек.

Несмотря на все это многие ученые отмечают, что прослеживаемая тенденция демографического роста, реальное и прогнозируемое ухудшение других проблем, как ухудшение экологической обстановки, усиливающееся антропогенное давление на

окружающую среду и нерациональная эксплуатация других природно-ресурсных потенциалов. Это все, в конечном итоге, приводит к усилению антропогенного давления на окружающую среду и нерациональную эксплуатацию природных ресурсов, приводящие к сокращению земельно-водных ресурсов, обострению социальных проблем и межгосударственных отношений. В этой связи, в условиях отсутствия альтернативных вариантов использования водно-энергетического потенциала и связанного с этим решения демографических проблем, основной акцент должен быть сделан на организационно-экономические основы использования более эффективных вариантов рационализации водно-энергетических ресурсов. Это требует выработки единой стратегии рационального земле и водопользования, направленной на устойчивое развитие всего региона на основе равноправного участия всех стран региона, с учетом сбалансированных взаимных интересов сторон. Целесообразно, страны Центральной Азии могли бы сотрудничать в транспортировке питьевой воды в страны Ближнего Востока. При этом, крупные водохранилища Таджикистана, Кыргызстана могут стать отличным источником питьевой воды для осуществления подобных проектов.

Следует отметить, что водные ресурсы во всех вновь образованных государствах Центральной Азии объявлено государственной собственностью. Согласно официальным данным собранной экспертами Всемирного банка, Министерством мелиорации и водного хозяйства (ныне Министерством энергетики и водных ресурсов) Республики Таджикистан на 2000 г., в объеме стока бассейна Аральского моря доли стоков рек государств распределились следующим образом: Таджикистан поставляет 55,4%, Киргизия -25,3%, Узбекистан - 7,6%, Афганистан -5,4%, Казахстан - 3,9% и Туркменистан -2,4%. Из стока реки Сырдарьи Узбекистан получает 50,5%, Казахстан -42%, Таджикистан -7% и Киргизия -3,9%. Что касается, стока реки Амударьи, то она распределялась следующим образом: Узбекистану-42,2%, Туркмении -42,3%, Таджикистану-15,2% и Киргизии -0,3% [3, с.69-75]. В связи с этим, государства, расположенные в низовьях рек, спешно постарались закрепить существующее положение в водопользовании на уровне международного соглашения, а их «интеллектуальные» силы - обосновать правильность практики водodelения, нанесшей громадный экологический и социальный ущерб региону. Принято межправительственное соглашение по продлению срока действия существующего водodelения.

Большой природоохранный эффект может дать широкое использование возобновляемых источников энергии, являющихся - в отличие от традиционных топливно-энергетических - возобновляемыми ресурсами и, как правило, не загрязняющих окружающую среду. Этим источникам уделяется большое внимание в Целях устойчивого развития, «зеленой» и низкоуглеродной моделях экономики. В настоящее время получили распространение следующие виды такой энергии: солнечная; ветровая; энергия из биомассы и отходов; геотермальная; энергия морских приливов и отливов. Сейчас возобновляемые источники энергии в мире бурно развиваются. На их долю в мире приходится уже около десятой части производства глобального электричества. Наиболее высок этот показатель в Германии - 42%, Великобритании - 33%, США - 12%, Китае и Японии - по 10%. Сейчас солнечная (гелио) энергетика получила широкое распространение как в южных регионах планеты (южные штаты США, Израиль, ряд арабских стран), так и северных (Германия) для получения электричества и тепла в коммунальном хозяйстве [6, с.72]. Все большее внимание в мире привлекает ветровая энергия, простая по технологии и сравнительно недорогая. Она широко использовалась в Европе еще несколько столетий назад. Классический пейзаж с ветряными мельницами был характерен для многих стран. Ветровые энерготехнологии распространены в Дании, Германии, где они позволяют получать уже значительную долю в 30-50% от общего производства энергии в этих странах [8, с. 170].

К возобновляемым источникам энергии относится и энергия морских приливов и отливов. Здесь пионером является Франция, где на берегу Ла-Манша построена довольно мощная приливная электростанция. В России в 1968 г. была введена в строй небольшая приливная электростанция на побережье Баренцева моря в губе Кислой [6, с.74].

Мировая практика свидетельствует о том, что в настоящее время ключевая роль отводится гидро- и ветроэнергетике. К примеру, Китай рассматривает гидроэнергетику в качестве одного из важнейших компонентов роста национальной экономики. Возобновляемая энергетика

воспринимается в Китае как важный фактор экономического роста, один из ведущих драйверов социально-экономического развития, обеспечивающий создание новых технологичных производств и квалифицированных рабочих мест. Китай уже не ограничивается ролью сборочной площадки, превратившись в одного из передовых разработчиков и производителей технологических решений и оборудования в сфере, возобновляемой источников энергии. Здесь производится 64% всех солнечных панелей в мире суммарной мощностью 25,6 ГВт (2013 г.). Планируется, что к 2025 г. объем годового производства вырастет вдвое - до 51 ГВт, а рыночная доля Китая увеличится до 70% [8, с. 171].

На основе возобновляемых источников энергии, так называемой моделью будущей энергосистемы, такие страны как Исландия, Норвегия, Коста-Рика, Парагвай полностью обеспечивают себя возобновляемым электричеством. Далее приближается Новая Зеландия 80% электроэнергии вырабатывается возобновляемой источников энергии, а к 2025 г. доля возобновляемых источников энергии должна превышать 90% [6, с.72].

В некоторых городах и поселений в настоящее время можно обнаружить полное отсутствие от использования ископаемого сырья, например Фельдхайм (Германия), электроснабжение основывается на использование энергии солнца и ветра, а также биотоплива, также городок Фрайамт обеспечивает себя электроэнергией из возобновляемых источников энергии полностью. При годовом потреблении 12000 МВт-ч город вырабатывает 15 400 МВт-ч в год с помощью ВИЭ, в том числе ветра (11000 МВт-ч), биогаза, солнца и воды. Постепенно происходит переход на возобновляемой источников энергии и в сфере теплоснабжения. Берлингтон (США) обеспечивает свои энергетические потребности с помощью гидроэлектростанции, теплоэлектростанции, работающей на древесном сырье, ветра и солнца. Далее нефтяной город Джорштаун (США) комбинация солнечной и ветровой энергии обеспечивает жителей электричеством. Возобновляемая энергетика имеет еще одно важное преимущество для вододефицитного города. Процесс производства электричества в фотоэлектрике и ветроэнергетике, в отличие от электростанций, работающих на углеводородном топливе, не требует воды [4, с.48].

Округ Северная Фризия (Германия) потребляет в год 1238 ГВт-ч электроэнергии, а производит с помощью ветра, солнца и биомассы 3211 ГВт-ч. Иными словами, доля, возобновляемая электричества составляет 260% - округ не только полностью обеспечивает себя чистой энергией, но и продает большую ее часть. 100% обеспечение стало на основе энергии солнца в сочетании с аккумуляторами энергии с 2017 г. в австралийском «солнечном городе» Ньюстед. Мюнхен, намеренный к 2025 г. полностью обеспечивать себя чистой электроэнергией, Ванкувер, Сан-Франциско, Копенгаген и Сидней, которые взяли на себя обязательства по переходу на 100%-ное безуглеродное энергоснабжение. В целом, вышеприведенные данные явствует о том, что в мировой экономике созданы и обкатаны значительное количество работающих на основе новой модели зеленых энергетических систем, в полном обеспечивающих энергией на основе возобновляемой энергетике [6, с.72].

Нельзя не упомянуть существующие возможности масштабного использования возобновляемых источников энергии Российской Федерации и их экономический потенциал, освоение которого выгодно уже на современном уровне технологического развития и рыночных условиях, составляет около 300 млн т у.т./год. Это соответствует 30% ежегодного потребления первичных энергоресурсов России. Что касается Технический потенциал, освоение которого будет экономически целесообразным в будущем, оценивается в 24 млрд т у.т./год. Подсчитано, что это более чем в 20 раз превышает ежегодное внутреннее потребление первичных энергоресурсов в стране. Наряду с экономическими факторами, развитие возобновляемых источников энергии позволяет решить и ряд важных социальных проблем, обеспечить качество жизни миллионам жителей отдаленных территорий [17, с.478].

Что касается нашей республике, то в нынешнем Послании Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли (Душанбе, 23.12.2022 года), где он также выступил: «... в Таджикистане производство 98 % энергии приходится на гидроэнергетику, и наша республика в мире занимает 6-ое место по производству «зеленой энергии». Поэтому, Республика Таджикистан за счет выброса парниковых газов занимает в мире 135 место, что является ценным вкладом нашей республики в решении глобальных

экологических проблем. Это означает, что в масштабе региона объем выбросов парниковых газов в Таджикистане на каждого человека самый меньший, и это является нашим вкладом в улучшение экологической ситуации региона и планеты в целом» [1, с.2]. К подтверждению сказанного Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, необходимо добавить, что именно эффективное использование возобновляемых источников энергии, больше всего гидроэнергетики, которые считаются, как «зеленая энергия», способствует развитию зеленой экономики в республике. Следует также добавить, что широкое использование возобновляемых источников энергии, в особенности водных ресурсов, считается одним из основных источников выработки «зеленой» энергии и развития «зеленой» экономики в целом.

В целом, мировой опыт доказывает, что переход на энергосберегающий тип экономического развития гораздо эффективнее с экономических, экологических и социальных позиций. Приоритеты для развития энергетики и «зеленой» экономики совпадают - не надо увеличивать объемы использования энергетических ресурсов, так как они ограничены и их дополнительная эксплуатация приводит к дополнительной нагрузке на экосистемы, истощению природного капитала и загрязнению окружающей среды. Имеющиеся отсталые энергоемкие технологии также приводят к избыточному потреблению («перепотреблению») и потерям энергетических ресурсов, росту загрязнения окружающей среды. Исходя из этого, целесообразно вкладывать инвестиции в улучшение использования уже эксплуатируемых и используемых энергетических ресурсов на основе модернизации экономики, поддержки инноваций, замены природоемких технологий на ресурсосберегающие и энергоэффективные в рамках концепции наилучших доступных технологий, развития возобновляемых источников энергии, углубления и диверсификации переработки углеводородного сырья и др.

В целом, опыт многих стран мира наглядно демонстрирует необходимость повышения эффективности водно-энергетического потенциала, без государственного регулирования водных ресурсов (даже при наличии частной собственности на землю) затруднительно. В наших условиях бесконтрольного использования водных ресурсов, повсеместное введение частной собственности на землю может привести к обогащению узкого круга лиц и обнищанию большинства населения. При этом есть опасность нарушения экологического и социального равновесия, ухудшения ценности воды, спада экономического развития отдельных стран региона на фоне обострения социального неравенства при распределении природно-ресурсных потенциалов (водных, земельных, биологических и др.).

Один из наиболее значимых направлений рационального использования водно-энергетического потенциала республики является улучшение использования водных ресурсов в различных отраслях национальной экономики. Как известно, в республике основным водопотребителем является орошаемое земледелие, на долю которого приходится около 90% от общего водозабора. Остальная часть водных ресурсов используется на коммунально-бытовые нужды -5%, промышленность 04%, прочие нужды - более 1%. Поэтому повышение продуктивности мелиорируемых земель, освоение новых орошаемых земель, реанимация хлопковой отрасли и развитие других относительно водоемких отраслей неизбежно вызовут рост забора воды из источников. Более того, в последние годы игнорирование долгосрочных последствий экстенсивного развития сельского хозяйства привели к накоплению и обострению экологических проблем, связанных с деградацией водных ресурсов, загрязнением почвы и водной среды вследствие удобрений и пестицидов, заболачиванием и затоплением орошаемых массивов. В этой связи, учитывая, что именно дефицит воды может стать главным препятствием для развития орошения, то возникает необходимость их увязки с наличием объема воды и водопотребления в различных отраслях национальной экономики.

Следует отметить, что в республике достаточно воды для удовлетворения потребностей населения и экономики, но в связи с несовершенством организационных вопросов, распределением водных ресурсов по областям и зонам имеется немало мест, население которых страдает от безводья и маловодья. Так, в Таджикистане уровень обеспеченности водой в расчете на 1 человека в 2 раза меньше, чем России. Отдельные же регионы республики имеют еще более низкие показатели. Например, уровень обеспеченности водой на душу населения в Согдийской области в 7 раз меньше, чем страна в целом, и в 14 раз уступает России [10]. Это объясняется тем,

что размещение производительных сил не соответствует естественной обеспеченности водными ресурсами. Так, на развитие плотно заселенных районов севера республики, где сосредоточено около 40% населения и производственного потенциала страны, приходится лишь около 10% от общего объема речного стока.

В целом, обобщая вышеизложенное, считаем целесообразным, что в условиях дефицита оросительной воды важнейшей задачей в долгосрочной перспективе становится более эффективное использование воды в различных отраслях национальной экономики, для чего необходимы:

- применение экономических рычагов с целью рационального использования водных ресурсов путем введения системы платы за услуги водоподдачи, штрафы за превышение лимитов водопользователей, внедрение платежей за сброс загрязняющих веществ, основанных на принципах «загрязнитель платит» и т.д. Более того, при определении экономической стоимости водных ресурсов необходимо учитывать все аспекты, влияющие на выгоды и потери как стран верховий рек, так и стран, расположенных в низовьях этих рек и на основе приемлемого консенсуса найти компромиссное решение;

- ориентация на водосбережение, особенно оросительной воды, внедрение новых, менее требовательных к воде сортов сельскохозяйственных культур, экономически эффективное и экологически безопасное повышение продуктивности орошаемых земель, основанных на внедрении новых ресурсосберегающих перспективных мелиоративных технологий;

- организация и реализация кардинальных мер по улучшению социальной обстановки в республике, защите территорий, экосистем и населения от вредного воздействия вод, комплексной реконструкции водно-энергетических объектов, обеспечению безопасной эксплуатации гидротехнических сооружений, и в целом полной инвентаризации объектов инфраструктуры водного хозяйства;

- повышение заинтересованности сельхозтоваропроизводителей, увеличение эффективности использования воды в сфере водопользования и охраны водных объектов, изменение структуры, организация и управление водными ресурсами по зонам и регионам, объединение усилий и средств в решении наиболее актуальных проблем водного хозяйства. В связи с этим спрос на водные ресурсы и их недостаток как невозполнимого природного ресурса будет постоянно повышаться, и все в большей мере будет ощущаться дефицит орошаемой воды в некоторых регионах республики.

Как известно, решением Генеральной Ассамблеи ООН (от 14 декабря 2022 года) и предложением Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистана, уважаемого Эмомали Рахмона 2025 год объявлен «Международным годом защиты ледников» и 21 марта отмечается Международный день защиты ледников. Более того, в 2025 году проводится международная конференция в городе Душанбе посвященная вопросам защиты ледников и намечается выделение целевого фонда по защите ледников, получившего большую поддержку на национальном, региональном и соответственно на глобальных уровнях.

Как уместно отмечает Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, вследствие воздействия стремительного роста населения Центрально-Азиатского региона, темпы прироста, которого свыше 2,4-2,5 % в год, в результате изменение климата, ледники в регионе в среднем теряют 0,6-0,8% площади оледенения и 0,1% объема в год. Это привело к тому, что водообеспеченность Центральной Азии сократилась в четыре раза на душу населения (8,4 тыс. м³ - 2,1 тыс. м³). [13, с.186]. Поэтому в таких условиях, межгосударственное сотрудничество в рамках стран региона является ключевым фактором решения водных проблем и вопросов социально-экономического развития, а также обеспечения мира, стабильности и безопасности всего региона.

Республика Таджикистан продолжает вносить существенный вклад в этом направлении, по инициативе которого за период с 2000 по 2016 годы Генеральная Ассамблея ООН приняла семь резолюций по водным вопросам. Среди них - объявление 2003 года Международным годом пресной воды, периода с 2005 по 2015 годы - Международным десятилетием действий «Вода для жизни», 2013 года - Международным годом водного сотрудничества и периода с 2018 по 2028 годы - Международным десятилетием действий «Вода для устойчивого развития»,

которые заслуживают особого внимания. Более того 23 декабря 2022 года Генеральный секретарь Организации Объединенных Наций уважаемый Антониу Гутерреш в связи объявлением «2025, Международный год сохранения ледников» направил поздравительную телеграмму Лидеру нации, Президенту Республики Таджикистан уважаемому Эмомали Рахмону, в которой, в частности, говорится: «Ваше Превосходительство, хотел бы поздравить Вас по случаю принятия Резолюции A/77/443 под названием «2025, Международный год сохранения ледников», которая была предложена по инициативе делегации Республики Таджикистан в соавторстве со 153 странами мира. Это является важным подтверждением вотума доверия стран - членов ООН Вашей стране в качестве лидера в продвижении тематики защиты ледников во всем мире и сторонника демонстрации связей вопросов чистой воды, гор и изменения климата на пути к реализации взаимосвязанных целей Повестки устойчивого развития - 2030.

В целом, совместное сотрудничество по эффективному регулированию водно-энергетического потенциала должно отвечать международным принципам и быть направлено не только на получение экономических выгод, но и на устранение причин вероятных конфликтов. Это обстоятельство предопределяет необходимость разработки стратегических планов и целей использования водных ресурсов трансграничной реки, которые должны способствовать безопасному и устойчивому водопользованию для стран региона. Более того, всевозрастающая конкуренция за воду требует новых подходов к сотрудничеству стран. В этой связи, все должны осознать необходимость создания постоянно действующей межгосударственной структуры с полномочиями по реализации принятых решений, наличия эффективных правовых и экономических механизмов сотрудничества обеспечивающих обязательность выполнения договоренностей. Таким образом, региональная исполнительная организация по регулированию водно-энергетических ресурсов может добиться успеха, если будет стремиться выполнять обязательства, данные ей государствами-учредителями, и иметь финансовую стабильность.

Таджикистан понес значительный экономический урон в начале 90-х годов в период гражданской войны. Научной базе, призванной заниматься водноэнергетическими вопросами, был нанесен значительный удар. В силу этого, по причине недостаточной осведомленности о динамично развивающейся международной практике цивилизованного использования трансграничных водотоков, принимающие решения, не были в достаточной степени обеспечены необходимой информацией. Поэтому, одним из главных факторов повышения эффективности водно-энергетического потенциала, может стать совершенствование знания, квалификация и переквалификация кадров. Опыт ряда развитых стран мира (США, Германия, Китай и др.) свидетельствует о четкой взаимосвязанности и взаимодействии этих мероприятий, так или иначе соединенных в одной цепочке. Фундаментальные и прикладные исследования, развитие образовательных учреждений, занятых подготовкой высококвалифицированных кадров, позволяющих эффективно применять новые научные разработки в различных отраслях экономики, при налаженной системе повышения квалификации и переподготовке сельских кадров. Низкий уровень знания при использовании водно-энергетических ресурсов, ведут к разрушению природной среды, к деградации общества и экономики, социальной сферы, лишая человека работоспособности и здоровья, его потенциальных возможностей. Поэтому на первое место должны выдвигаться интеллект и разум человека.

Следует отметить, что одним из немаловажных стимулов для продвижения переговорного процесса в регионе с позиции принципа справедливого и рационального использования водных ресурсов послужит создание рынка воды, подобно недавно созданному рынку энергии Центрально-Азиатских государств. Как известно, в настоящее время, предпосылки для создания такого рынка имеются. Республика Таджикистан сегодня не имеет физической возможности освоить квоту от стока собственных вод, которую ему определила МКВК, а соседним богатым странам - Ирану и государствам Арабского Востока, выгодно закупать воду по подходящей цене с сооружением специальных водоводов. Этот вопрос также нуждается во всесторонней проработке [12, 14, с.48].

В настоящее время Республика Таджикистан находится на пороге нового этапа, который должен обеспечить рациональное использование водно-энергетического потенциала,

комплексную реализацию гидротехнических мероприятий, повышение эффективности водных ресурсов, эффективное развитие имеющихся потенциальных возможностей энергетического фонда и в целом. А ведь от состояния и эффективного использования водно-энергетического потенциала зависит функционирование практически всех отраслей экономики и социальной сферы. Обеспечение населения в продовольственных продуктах и доступной чистой водой, решение водно-энергетической безопасности, улучшение уровня жизни людей (особенно население сельских территорий) - вот далеко не полный перечень показателей, на которые в той или иной мере влияют производственные характеристики водно-энергетических ресурсов.

Таким образом, изучение опыта эффективного использования водно-энергетического потенциала во многих странах мира, позволяет повысить эффективность проводимых в нашей республике мероприятий по рациональному использованию водно-энергетических ресурсов, повышению устойчивости водопользования от неблагоприятных природных процессов, способствует более разумно использовать водные, энергетические и другие ресурсы, увеличить производство электроэнергии, улучшить эколого-экономическую обстановку и социальные условия жизни населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмо-малӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 23 декабри соли 2022 /газетаи Садои Мардум аз 26 декабри соли 2022. - С.2.
2. Суханронии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар нишастии сеюми пешвоёни эътилоф оид ба обу иқлим. Газетаи Минбари халқ. 8 июни соли 2022. -С. 3.
3. Арифов Х.О. О водных спорах и строительстве больших плотин // Мелиорация и водные ресурсы: проблемы и пути их решения (Материалы науч. практ. конф., 25 декабря 2010 г.), Душанбе, 2010. - С.69-75.
4. Данилов-Данильян, В. И. Глобальная экологическая проблема и устойчивое развитие // Вестник Московского университета. - Серия 6. Экономика. - 2019. - № 4.
5. Зеленая книга ЕС от 29 ноября 2000 года «В направлении европейской стратегии безопасности энергетического снабжения («Towards a European strategy for the security of energy supply»), Национальная энергетическая политика США от мая 2001 г. «Надежная, доступная и экологичная энергия для будущего Америки («National Energy policy Reliable, Affordable, and Environmentally Sound Energy for America's Future»).
6. Кудрявцева О. В., Митенкова Е. Н., Маликова О. И., Головин М. С. Развитие альтернативной энергетики в России в контексте формирования модели низкоуглеродной экономики // Вестник Московского университета. - Серия 6. Экономика. - 2019. - № 4.
7. Маматканов Д. М. Пути оптимального решения проблем использования трансграничных водных ресурсов государствами ЦАР // Межд. науч. практ. конф.: «Вода для устойчивого развития Центральной Азии», 23-24 март 2018. - Душанбе, 2018. - С.125- 132.
8. Махмаджанов М.М. Проблемы истощения и загрязнения водных ресурсов и их последствия // Межд. науч. практ. конф.: «Вода для устойчивого развития Центральной Азии», 23-24 март 2018. - Душанбе, 2018. - С. 170-173.
9. Маҳмудов Б.Н. Такмили механизми истифодабарии устувори захираҳои оби минтақа (дар мисоли чанубу шарқи Тоҷикистон). - Душанбе, 2022. -180 с.
10. Международная конференция высокого уровня по международному десятилетию действий «Вода для устойчивого развития», 2018-2028. - Душанбе, 20-22 июня 2018. - 20 с.
11. Министерство энергетики и промышленности Республики Таджикистан [Электронный ресурс] - URL: www.minenergorgom.tj (дата обращения: 20.10.2021).
12. Отчет «Экспресс-оценка и анализ пробелов в энергетическом секторе Таджикистана» Министерством экономического развития и торговли Республики Таджикистан. - Душанбе, 2018. -24 с.
13. Петров Г.Н., Ахмедов Х.М. Комплексное использование водно-энергетических ресурсов трансграничных рек Центральной Азии. Современное состояние, проблемы и пути их решения. - Душанбе: Дониш, 2011. - 234с.

14. Рекомендации по устойчивому управлению водными ресурсами в Центральной Азии. Проект SWAN. - Алматы, 2018. - 48 с.

ВОДНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

В статье исследуются вопросы эффективного использования водно-энергетических ресурсов стран Центральной Азии. Изучены эколого-экономические аспекты рационального использования водно-энергетических ресурсов стран Центральной Азии. Проанализировано современное состояние и тенденции использования водно-энергетических ресурсов. Определены основные задачи и пути обеспечения водно-энергетической безопасности стран региона. Разработаны и представлены эколого-экономические направления водно-энергетических ресурсов стран Центральной Азии.

Ключевые слова: водные ресурсы, энергетический потенциал, экология, экономика, «зеленая энергетика», водно-энергетические ресурсы, регион, водно-энергетическая безопасность региона, водно-энергетические ресурсы, эколого-экономические направления эффективного использования водно-энергетических ресурсов в стран Центральной Азии.

ИҚТИДОРҲОИ ОБИҶО ЭНЕРГЕТИКИИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ: ҶАНБАҲОИ ЭКОЛОГӢ ВА ИҚТИСОДИ

Дар мақола масъалаҳои истифодаи самараноки захираҳои обӣ-энергетикии кишварҳои Осиеи Марказӣ таҳқиқ карда шудаанд. Ҷанбаҳои экологӣ ва иқтисодии истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ-энергетикии кишварҳои Осиеи Марказӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Вазъи ҳозира ва тамоюли истифодаи иқтидорҳои обию энергетикӣ таҳлил карда шудаанд. Вазифаҳои асосӣ ва роҳҳои таъмини беҳатарии обӣ-энергетикии кишварҳои минтақа муайян гардидааст. Самтҳои экологӣ ва иқти-содии захираҳои обӣ-энергетикии кишварҳои Осиеи Марказӣ коркард ва пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: захираҳои обӣ, иқтидорҳои энергетикӣ, экология, иқтисодиёт, «энергияи сабз», захираҳои обӣ-энергетикӣ, минтақа, таъмини беҳатарии обӣ-энергетикии минтақа, захираҳои обӣ-энергетикӣ, самтҳои экологӣ-иқтисодии истифодаи самараноки захираҳои обӣ-энергетикии кишварҳои Осиеи Марказӣ.

WATER AND ENERGY CAPACITIES OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES: ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC ASPECTS

The article examines the issues of efficient use of water and energy resources of the countries of Central Asia. Ecological and economic aspects of the rational use of water and energy resources of the countries of Central Asia have been studied. The current state and trends in the use of water and energy resources are analyzed. The main tasks and ways of ensuring the water and energy security of the countries of the region are determined. Ecological and economic directions of water and energy resources of the countries of Central Asia have been developed and presented.

Keywords: water resources, energy potential, ecology, economy, "green energy", water and energy resources, region, water and energy security of the region, water and energy resources, ecological and economic directions for the efficient use of water and energy resources in Central Asian countries .

Сведения об авторе: Исайнов Хисайн Рахимович - д.э.н., профессор, декан факультета экономики и управления, Таджикский национальный университет, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: 918-40-61-42, E-mail: Rahimovich@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Исайнов Хисайн Рахимович - д.и.и., профессор, декани факултети иқтисод ва идора, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17, тел.: 918-40-61-42, E-mail: Rahimovich@mail.ru

Author information: Isainov Khisain Rakhimovich - Doctor of Economics, Professor, Dean of the Faculty of Economics and Management, Tajik National University, Dushanbe, 17 Rudaki Ave., tel.: 918-40-61-42, E-mail: Rahimovich@mail.ru

МЕХАНИЗМ РЕГУЛИРОВАНИЯ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ ФАКТОРОВ РОСТА БЛАГОСОСТОЯНИЯ

Кодирзода Д.Б. - д.э.н., профессор кафедры экономической теории ТНУ

В условиях рыночной экономики доходы населения выступают важнейшим фактором повышения уровня и качества жизни населения, так как от их уровня зависит структура потребления населения и ее качественная структура. Именно на основе доходов населения проводится их дифференциация по различным группам и определяется их статус в обществе. Поэтому необходимо особое внимание уделить механизму регулирования доходов населения в условиях трансформации экономики.

При определении сущности механизма регулирования важное значение имеют экономические отношения между субъектами хозяйствования в процессе распределения и перераспределения доходов, основу которых составляют отношения собственности. Именно собственность на факторы производства определяет характер распределительных отношений, а процесс перераспределения доходов реализует общественные цели по достижению благосостояния народа.

Механизм регулирования доходов населения, на наш взгляд, как экономическая категория отражает совокупность связей между хозяйствующими субъектами, государством и индивидами по поводу распределения и перераспределения денежных и натуральных доходов, а также бесплатных услуг в целях обеспечения обоснованной дифференциации в уровне жизни людей. На основе данного определения можно выделить такие функции механизма регулирования доходов населения, как: распределительная, социальная, стабилизирующая и нивелирующая.

По содержанию механизм регулирования доходов населения является сложной системой и состоит из звеньев, каждое из которых реализует свои специфические цели. Исходя из критерия соответствия механизма регулирования доходов населения формам собственности, мы подразделяем его на следующие звенья: механизм внутрифирменного регулирования, рыночный механизм саморегулирования, механизм государственного регулирования и теневой механизм. Взаимодействие основных звеньев механизма регулирования доходов населения и их инструменты регулирования можно представить в виде схемы (см.: рис. 1).

Приоритет в действии этих звеньев механизма регулирования доходов зависит от господствующих в обществе отношений собственности. При плановой экономике с преобладанием государственной собственности основную роль играет государственный механизм регулирования, при котором распределение и перераспределение доходов осуществляются из единого центра. С переходом к рыночным отношениям механизм регулирования, основанный на многообразии форм собственности (частная собственность является доминирующей), приобретает трехзвенный характер с преобладанием рыночного механизма регулирования доходов. По структурному составу (элементам) звенья механизма одинаковы, но целевые установки, мотивационные аспекты, инструменты воздействия на доходы могут быть разными.

Рыночный механизм саморегулирования является выразителем индивидуальных и коллективных интересов, в котором важную роль играют спрос, предложение, конкуренция и цена. В процессе взаимодействия основных элементов механизма рыночного регулирования решаются вопросы распределения доходов между различными слоями общества и обеспечивается эффективное использование факторов производства. Суть рыночного механизма заключается в том, что каждый субъект (собственник средств производства, наемный работник) получает свой доход от фактора производства, которым владеет, но при этом наблюдается тенденция к необоснованной дифференциации доходов населения, которую данный механизм не может устранить самостоятельно. В этом случае государственный механизм регулирования содействует обоснованной дифференциации доходов, посредством присущих ему инструментов, так как призван защищать интересы различных слоев общества.

Рисунок 1. Механизм регулирования доходов населения

Большое значение в регулировании доходов населения имеет внутрифирменный механизм, основывающийся на свободе деятельности и высокой ответственности персонала за результаты своей работы. Субъектами регулирования выступают администрация (в лице работодателя или другого уполномоченного лица) и наемные работники (в лице профсоюзов), а объектом регулирования являются доходы предприятия. На размер доходов работника влияют величина его вклада в конечные результаты работы предприятия, размер дохода предприятия, система обязательных и добровольных социальных выплат, участием профсоюзов и государства в регулировании социально-трудовых отношений и др. Обязательные социальные выплаты устанавливаются законом или тарифным договором (выплата заработной платы в случае болезни, взносы на медицинское страхование и др.). Основу регулирования доходов на внутрифирменном уровне составляют законы и нормативно-правовые акты, принятые на республиканском уровне. Государство гарантирует минимальную заработную плату, а ставку первого разряда утверждает трехсторонняя комиссия в рамках трипартизма. Эффективное функционирование внутрифирменного механизма регулирования доходов населения во многом зависит от степени взаимодействия с рыночным и государственным механизмами.

В рамках основных звеньев механизма регулирования доходов населения функционирует теневой механизм, который характерен для экономики любых стран, но в странах с переходной экономикой его доля является весомой. Главная причина

усиления роли теневого механизма кроется в слабости основных звеньев механизма регулирования и необоснованности методологических подходов к преобразованиям экономики и социальной сферы. Отличительными чертами теневого механизма регулирования доходов населения являются: незаконное использование ресурсов общества, опора на методы, основанные на насилии (рэкет) и силе власти (взятки в государственных структурах, содействие криминальным структурам и вовлечение в них чиновников разных уровней и т.д.), учет институциональных особенностей развития страны (клановость, взаимное доверие и т.д.) и др.

Государственный механизм, решая вопросы сближения интересов социальных групп, посредством различных форм, методов и инструментов регулирования, обеспечивает обоснованную дифференциацию уровня доходов членов общества. Субъектами регулирования доходов населения при этом выступают органы трех ветвей власти (исполнительной, законодательной и судебной), построенные по иерархическому признаку и наделенные соответствующими правами и обязанностями в осуществлении регулирующего воздействия на доходы населения. Эти государственные организации посредством своей регулирующей деятельности способствуют эффективному функционированию рыночного и внутрифирменного механизмов регулирования доходов.

Среди объективных причин усиления государственного регулирования доходов выделяется неспособность рыночного механизма решать следующие проблемы: привести экономику к состоянию общественного оптимума, ликвидировать бедность, огромную армию безработных, устранить криминализацию экономики, уменьшить резкую дифференциацию доходов населения и др.

Важными составными элементами государственного механизма являются его формы, методы и инструменты регулирования, которые обеспечивают процесс воздействия на доходы. Выбор методов воздействия зависит от критерия социально-экономической эффективности, т.е. соотношения затрат и результатов по достижению благосостояния населения. На данном этапе развития общества регулирование, опирающееся только на принцип справедливости в распределительных процессах, может иметь такие издержки, которые перекроют социальные выгоды и нанесут благосостоянию большой ущерб. Поэтому выбор методов и форм государственного воздействия на общественное благосостояние должен быть не только политическим, но и практическим решением. При выборе методов регулирования государство должно отдавать приоритет критерию справедливости в том случае, если данные способы воздействия приводят к Парето – оптимальному состоянию. В других ситуациях основной упор должен быть сделан на критерий эффективности, который оценивается с помощью такого инструмента, как «затраты-выпуск», или достижение поставленных целей, используя показатели: доходы, потребление, продолжительность жизни, состояние окружающей среды и др.

В ходе исследования нами выделены бюджетная, налоговая, денежно-кредитная и институциональная формы государственного регулирования доходов населения, а также его основные методы и инструменты.

Бюджетное регулирование реализуется посредством финансирования государством за счет расходной части своего бюджета различных социальных программ развития отраслей социальной инфраструктуры (образование, здравоохранение, культура, и др.) и выплаты социальных трансфертов. Важным инструментом бюджетного регулирования является ценовое субсидирование, когда некоторые виды услуг оказываются бесплатно или по низкой цене (бесплатное образование, услуги здравоохранения, частичная оплата коммунальных услуг и т.д.). Посредством государственного бюджета также осуществляется перераспределение доходов населения для обеспечения нормального уровня благосостояния малообеспеченных слоев общества. В рамках бюджетного регулирования большое внимание уделяется установлению минимальных ставок оплаты труда, размеров пенсий и пособий.

Налоговое регулирование используется для перераспределительной деятельности государства, основными инструментами которого являются прогрессивная шкала подоходного налогообложения, налог на имущество, акцизы, налог на прибыль предпринимателей и др.

Важнейшими инструментами денежно-кредитной формы воздействия на доходы населения выступают проведение операции на валютном рынке, рынке ценных бумаг, регулирование эмиссии денег и др.

Институциональная форма государственного регулирования доходов охватывает совокупность формальных институтов, определяющих нормативно-правовые основы воздействия на доходы населения и систему организаций, осуществляющих реализацию этих норм на практике. Большую роль здесь могут сыграть уполномоченные государственные органы, реализующие соответствующие направления социальной политики государства.

Определенную роль в реализации целей государства в социальной сфере играют методы регулирования. Под методом государственного регулирования мы подразумеваем определенные способы, приемы воздействия на доходы населения. Государство в своей регулирующей деятельности использует совокупность методов регулирования. Методы регулирования доходов населения различаются по характеру воздействия и способу применения.

По характеру воздействия на доходы целесообразно различать экономические, административно-правовые и согласительные методы.

Важную роль в регулировании доходов населения призваны играть экономические методы, с помощью которых обеспечивается сбалансированность общественных и личных интересов, создаются условия для всестороннего развития производства и получения доходов. Основными экономическими методами регулирования доходов являются денежно-кредитные и бюджетно-фискальные. Эти методы соответствуют рыночным отношениям и через рыночную конъюнктуру воздействуют на производителей и потребителей, обеспечивая стабильность экономической системы и получение доходов членами общества.

Важной проблемой правового регулирования доходов населения при переходной экономике является укрепление стабильности нормативно-правовой базы, которая при коренном преобразовании системы значительно нарушена. Эти изменения, происходящие в условиях противостояния различных социально-политических сил и групповых интересов, сопровождающиеся резким ослаблением государственной власти и ее институциональных основ, являются важной проблемой нормативно-правового регулирования экономики. В связи с этим можно предположить, что принятие правовых актов, которые не реализуются или по каким-то причинам быстро отменяются, свидетельствует о слабости государственного воздействия и нестабильности проводимых преобразований.

В условиях переходной экономики административные методы регулирования стали играть вспомогательную роль. Их использование ограничивается лишь защитой малоимущих слоев населения, борьбой с бедностью, определением минимальных социальных гарантий. К административным методам также относятся регулирование цен на социально значимые товары и услуги.

При рыночных отношениях большое значение в вопросе установления размера заработной платы и социальных выплат приобретают согласительные методы, которые предусматривают учет интересов хозяйствующих субъектов в процессе производственной деятельности и формирования их доходов. Их суть заключается в создании трехсторонних комиссий из представителей государства, работодателей и наемных работников для заключения соглашений, определяющих уровень оплаты труда работников и иных выплат. Эти соглашения охватывают такие вопросы, как размер минимальной заработной платы, тарифных ставок, социальных выплат, индексацию доходов при росте цен и др.

Другим немаловажным элементом механизма государственного регулирования доходов населения являются инструменты. Под инструментами государственного регулирования доходов населения нами рассматриваются совокупность средств, орудий (социальные трансферты, цены, тарифы, налоги и др.), которые используются государством для обеспечения равномерного распределения доходов между различными слоями общества и устранения необоснованной дифференциации в уровне доходов людей. Инструменты регулирования выделены в рамках основных методов и рассматриваются как их составная часть.

Таким образом, практика развития стран мира показывает, что на разных этапах социально-экономических преобразований регулирование доходов населения играет важную роль в повышении общественного благосостояния и поэтому необходимо использовать различные формы, методы и инструменты их регулирования с учетом финансовых возможностей государственных институтов и негосударственных структур.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кадыров, Д.Б. Доходы населения как фактор роста благосостояния / Д.Б. Кадыров. – Воронеж: ВГУ, 2004. – 230 с.
2. Кодиров, Д.Б. Благосостояние населения: теория и пути повышения / Д.Б. Кодиров, Х. Раджабов. Душанбе: Сохибкор, 2015. – 342 с.
3. Кодирзода, Д.Б. Необходимость и формы государственного регулирования общественного благосостояния / Д.Б. Кодирзода / Мат. Ежегодной Межд. научно-практ. конф. «Современные проблемы экономики и менеджмента». – Воронеж: 2022. – 408 с.
4. Панкратьева, Н. Методы оценок доходов различных групп населения в динамическом и региональном разрезе / Н. Панкратьева // Вопросы статистики. - 1995. - № 5. - С. 8-14.
5. Петрова, И.Т. К измерению бедности в современных условиях / И.Т. Петрова // Уровень жизни населения регионов России. - 1995. - № 9. – С. 36-43.

МЕХАНИЗМ РЕГУЛИРОВАНИЯ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ ФАКТОРОВ РОСТА БЛАГОСОСТОЯНИЯ

В статье доходы населения рассмотрены как важный фактор повышения уровня и качества жизни населения, так как от их уровня зависит структура потребления населения и качественный состав продуктов. Охарактеризован механизм регулирования доходов населения, как экономическая категория, отражающая совокупность связей между хозяйствующими субъектами, государством и индивидами по поводу распределения и перераспределения денежных и натуральных доходов, а также бесплатных услуг в целях обеспечения обоснованной дифференциации в уровне жизни людей. Также утверждается, что механизм регулирования доходов населения, по содержанию является сложной системой и состоит из звеньев, каждое из которых реализует свои специфические цели. В статье выделены бюджетная, налоговая, денежно-кредитная и институциональная формы государственного регулирования доходов населения, а также его основные методы и инструменты.

Ключевые слова: благосостояние, доходы населения, структура потребления, регулирование доходов, механизм регулирования, государство, население, уровень жизни, ресурсы общества.

МЕХАНИЗМИ ТАНЗИМИ ДАРОМАДҲОИ АҲОЛӢ ДАР НИЗОМИ ОМИЛҲОИ БАЛАНДБАРДОРӢИ НЕКУАҲВОЛӢ

Дар мақола даромади аҳоли ҳамчун омили муҳими баландбардории сатҳу сифати зиндагии аҳоли баррасӣ шудааст, зеро сохтори истеъмолот ва таркиби сифатии маҳсулот аз дараҷаи онҳо вобаста аст. Механизми танзими даромадҳои аҳоли ҳамчун категорияи иқтисодӣ тавсиф дода шудааст, ки маҷмӯи муносибатҳои субъектҳои хоҷагидорӣ, давлат ва шахсони воқеиро оид ба тақсим ва азнавтасимкунии даромадҳои пулӣ ва воқеӣ, инчунин хизматрасониҳои ройгон бо мақсади таъмини

окилонаи дараҷаи зиндагонии одамонро дар худ таҷассум менамояд. Инчунин таъкид карда шудааст, ки механизми танзими даромадҳои аҳоли аз рӯи таркиб низоми мураккаб буда, ҳар кадом воҳидҳои он дорои ҳадафҳои мушаххас мебошанд. Дар мақола усулу воситаҳои танзими давлатии даромадҳои аҳоли шарҳу тавзеҳ дода шуда, шаклҳои бучетӣ, андозӣ, пулӣ-қарзӣ ва ниҳодии он тафриқабандӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: неқӯаҳволӣ, даромади аҳоли, сохтори истеъмолот, танзими даромадҳо, механизми танзим, давлат, аҳоли, сатҳи зиндагӣ, захираҳои ҷамъият.

THE MECHANISM OF REGULATION OF POPULATION INCOME IN THE SYSTEM OF WELFARE GROWTH FACTORS

In the article, the incomes of the population are considered as an important factor in improving the level and quality of life of the population, since the structure of consumption of the population and the qualitative composition of products depend on their level. The mechanism of regulation of incomes of the population is characterized as an economic category that reflects the totality of relations between economic entities, the state and individuals regarding the distribution and redistribution of cash and in-kind incomes, as well as free services in order to ensure reasonable differentiation in the standard of living of people. It is also argued that the mechanism for regulating the income of the population, in terms of content, is a complex system and consists of links, each of which implements its own specific goals. The article highlights the budgetary, tax, monetary and institutional forms of state regulation of incomes of the population, as well as its main methods and tools.

Keywords: welfare, population income, consumption structure, income regulation, regulation mechanism, state, population, standard of living, society resources.

Сведения об авторе: Кодирзода Диловар Бахридин - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 986001881. E-mail: dilovark@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Қодирзода Диловар Бахридин - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудаки, 17. Телефон: 986001881. E-mail: dilovark@mail.ru

Information about the author: Kodirzoda Dilovar Bahridin - Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory of TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 986001881. E-mail: dilovark@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Комилов С. Дж. - д.э.н., профессор кафедры экономической теории и мировой экономики Российско-Таджикского (славянского) университета

Цифровизация экономики, цифровизация социально-экономических процессов представляет собой одну из форм организации ведения экономической деятельности в системе рыночных преобразований на основе системного и комплексного использования государством, хозяйствующими субъектами, населением информационно-коммуникационных технологий в процессе производства, распределения, обмена и потребления благ. Цифровизация экономики являясь формой социально-экономической деятельности развивается на основе глобальной электронной сети и оптимального использования информационно-коммуникационных технологий, которая позволяет значительно сократить не только затраты рабочего времени, но и также снижает транзакционные издержки. Поэтому в ближайшее будущее доминирование процессов цифровой трансформации отраслей экономики очевидно.

Проведенный научный анализ показал, что большая роль рациональной организации инновационных процессов принадлежащий государству, которое должно определить приоритеты инновационной деятельности, создание инновационного климата, поддержку инновационных предприятий. Особенности функционирования

промышленных предприятий, обеспечивающих инновационную деятельность, связанных с формированием инновационной стратегии развития, системным поиском новых возможностей для развития процессов коммерциализации научных результатов, формированием инновационной инфраструктуры, разработки и внедрение системы управления инновационного процесса, созданием системы поддержки и развития инновационных навыков во всех подразделениях предприятия.

Теоретико-методологической основой инновационного развития промышленного производства выступает концепция национальных инновационных систем. Но сегодня исследования инновационного развития промышленности указывают, в частности, на рассмотрения возможностей применения теории конкурентных преимуществ М.Портера (кластерной теории) в целях рационального исследования инновационного потенциала промышленных предприятий страны и его отдельных регионов [1, с.2]. Поэтому формирование инновационных кластеров должно стать важной задачей инновационного развития промышленности страны.

На современном этапе промышленного развития четвертая промышленная революция или «Индустрия-4.0» является результатом слияния новейших информационных технологий с технологиями промышленной автоматизации, который обеспечивает широкое использование компьютерной техники, микроэлектроники, телекоммуникаций, увеличения производства средств связи и другие.

Термин «Индустрия 4.0» впервые был использован в 2011 г. на Ганноверской ярмарке. Один из ведущих теоретиков четвертой промышленной революции К.Шваб определяет ее как процесс взаимодействия виртуальных и физических систем производства на глобальном уровне, синтез физических, цифровых и биологических технологий [2, с.138]. К основным элементам и проявлениям четвертой промышленной революции относятся: всеобщая цифровизация как экономики, так и общественной жизни; искусственный интеллект, интернет вещей и роботизация производства, автономные средства транспорта, технологии производства на основе 3D-печати, нано- и биотехнологии, создание новых материалов с заданными свойствами и новые технологии в энергетике [3, с.5-12]. Специфика инновационного развития в условиях цифровой трансформации выражается в единстве этих процессов, которое обеспечивает возможность эффективного программирования развития промышленного производства.

Дальнейшее развитие промышленности предполагает формирование и реализацию стратегии управления кадровым обеспечением инновационного процесса, который осваивается: во-первых, на учете глобальных трендов развития кадрового обеспечения инновационного развития промышленности; во-вторых, осуществление стратегического анализа инновационного технологического развития и внедрения цифровых технологий на промышленных предприятиях; в-третьих, организация расширенного воспроизводства кадрового инновационного потенциала. Кроме того, важное значение приобретает организация ресурсного сопровождения стратегического управления кадровым обеспечением инновационного развития отраслей промышленности.

Система стратегического управления кадрового обеспечения, планирования кадрового обеспечения, инновационного развития усиливают организацию эффективного партнёрства государства, промышленного предприятия и образовательной организации в инновационном развитии. Данная система формируется на основе цифровой трансформации систем профессиональной подготовки инженеров, формирование инновационного поведения обучающихся в области инженерного дела, технологии и технологических наук, развитие системы непрерывного образования на инновационных предприятиях, совершенствования системы профессиональной подготовки инженерно-технических работников. Все это усиливает необходимость разработки и реализации эффективной политики обеспечения профессиональной подготовки специалистов, нацеленная на получение знаний в инновационной сфере, мотивация к обучению к инновационной деятельности.

Важным направлением развития и модернизации промышленного производства следует отнести широкое использование новых технологий, созданные в результате

инноваций. В этой связи уместно обратиться к широко обсуждаемой в экономической литературе теории «тройной спирали», которая базируется в основном на эволюционной концепции объяснения траектории развития технологии. Концепция эволюционного развития, использованная в теории «тройной спирали» основана на инерционности траекторий технологического развития и в её основе лежат новые принципы построения отношений между государством, наукой и бизнесом в процессе создания инноваций. В процессе инновационного развития промышленности целесообразно на основе рекурсивной структуры связей и институциональных компонентов мониторинга создания возможности перехода от старой к новой технологии. Здесь в процессе развития каждой сферы по спирали траектории пересекаются, и на таких пересечениях появляется возможность перехода от случайно сложившейся траектории на национальном или корпоративном уровне к новой траектории [4, с.128].

На основе Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года принята и утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от «30» декабря 2019 года, №642 Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан, которая представляет собой общее видение использования современных цифровых технологий в целях достижения высшей цели долгосрочного развития Таджикистана, а именно повышения уровня жизни населения страны, скорейшего выхода на уровень жизни стран среднего достатка и значительного снижения бедности, а также достижение приоритетных целей экономического развития республики, таких как обеспечение энергетической независимости и продовольственной безопасности, выход страны из коммуникационного тупика и превращения ее в транзитную, ускоренную индустриализацию страны и создание новых рабочих мест

Следует отметить, что пока государственная политика в области развития цифровизации и инновационного потенциала национальной экономики не направлена на выработку должной мотивации создания необходимых условий для цифровой трансформации. Она ещё не стала приоритетной и составной частью социально-экономического развития страны. Недостаточное развитие цифровой трансформации в экономике Таджикистана усугубляется целым рядом факторов, сдерживающих широкое внедрение и эффективное использование информационно-коммуникационных технологий в отраслях национальной экономики. К числу таких факторов можно отнести: 1) несовершенство нормативно-правовой базы цифровых преобразований отраслей национальной экономики с учетом возможностей использования современных цифровых технологий; 2) слабая институционализация развития и регулирование процессов эффективного использования информационно-коммуникационных технологий; 3) отсутствие целостной инфраструктуры развития и поддержки развития рынка информационно-коммуникационных технологий; 4) относительно неразвитая система подготовки кадров в области создания и использования информационно-коммуникационных технологий; 5) слабое развитие физической и электронной среды развития сферы цифровизации отраслей экономики.

Здесь можно выделить ряд проблем развития процессов цифровой трансформации и инновационного потенциала промышленности на современном этапе экономических преобразований. К нему следует отнести недостаток государственных финансовых ресурсов и частных инвестиций для активизации инновационной деятельности, недостаточный объем государственных расходов на науку и его незаметное соотношение к валовому внутреннему продукту страны, отсутствие институциональных условий для привлечения и использования на взаимовыгодных условиях финансовых ресурсов частного сектора для реализации инновационных проектов и формирования инновационной инфраструктуры развития промышленности, недостаток квалифицированных кадров и научных сотрудников в инновационной сфере и активизации деятельности в области цифровизации социально-экономических процессов.

Инновационное развитие промышленности предполагает повсеместное использование знаний, информационных технологий, что позволяет промышленным предприятиям непрерывно привлекать, производить и распространять

интеллектуальный капитал, который является ключевой составляющей человеческого капитала. В этой связи возрастают требования к подготовке кадров в условиях цифровой модернизации промышленности. Кроме того, следует отметить, что в Концепции цифровизации в Республике Таджикистан на первом этапе ее реализации предусматривается подготовка высококвалифицированных кадров и управленческого состава для ведения цифровых проектов, а также создание системы для подготовки квалифицированных кадров как в университетах, так и на предприятиях, и для развития цифровых навыков среди населения в целом.

Поэтому усиливается необходимость выработки и реализации стратегий развития цифровизации в промышленности с учетом развития цифровых навыков работников отрасли, которая гармонично укладывается в общую концепцию долгосрочного развития отраслей промышленности страны. Также следует отметить, что настало время отказаться от инерционной системы кадрового обеспечения отраслей промышленности и перейти к системе непрерывной подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров промышленных предприятий, адекватных требованиям цифровым преобразованиям и задачам инновационного развития промышленности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гусов А.З., Редкина О. Б. Социальные ресурсы и риски промышленной революции 4.0 в России//Вестник Волгоградского государственного университета.- Серия 3, Экономика. Экология. 2019. — Т. 21, № 1. — С. 5–12.
2. Дежина И., Киселева В. «Тройная спираль» в инновационной системе России // Вопросы экономики. 2007. № 12.- С.128
3. Портер М. Конкуренция. М.: Изд. дом «Вильямс», 2003.с.2
4. Шваб К. Четвертая промышленная революция. — М.: Экспо, 2016. — 138 с.

ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ САНОАТ ДАР ШАРОИТИ ШАКЛГИРИИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Мақолаи мазкур асосан масоили муҳими рушди инноватсионии саноати миллиро дар шароити шаклгирии иқтисодиёти рақамӣ инъикос менамояд. Зоҳир сохта шудааст, ки дар самти ташкили оқилонаи равандҳои инноватсионӣ нақши давлат назаррас аст, чунки самтҳои бартариятноки фаъолияти инноватсионӣ, ташкили муҳити мусоиди инноватсионӣ ва дастгирию ҳавасмандии корхонаҳои инноватсиониро маҳз давлат муаяйн менамояд. Инчунин, дар мақола асоснок карда шудааст, ки асоси рушди инноватсионии истеҳсолоти саноатиро консепсияи низоми миллии инноватсионӣ ташкил медиҳад.

Калидвожаҳо: рушди инноватсионӣ, саноат, иқтисодиёти рақамӣ, инноватсия, раванди инноватсионӣ, фаъолияти инноватсионӣ, иқтидори инноватсионӣ, стратегияи рушди рақамикунонӣ.

ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ

В данной статье в основном отражены важные вопросы инновационного развития национальной промышленности в условиях формирования цифровой экономики. Понятно, что роль государства значительна в рациональной организации инновационных процессов, поскольку государство определяет приоритетные направления инновационной деятельности, создание благоприятной среды для инноваций, поддержку и стимулирование инновационных предприятий. Также в статье обосновано, что в основе инновационного развития промышленного производства лежит концепция национальной инновационной системы.

Ключевые слова: инновационное развитие, промышленность, цифровая экономика, инновации, инновационный процесс, инновационная деятельность, инновационный потенциал, стратегия развития цифровизации.

FEATURES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE INDUSTRY IN CONDITIONS OF DIGITAL ECONOMIC TRANSFORMATION

This article mainly reflects the important issues of innovative development of the national industry in the context of the formation of the digital economy. It is clear that the role of the state is significant in the rational organization of innovation processes, since the state determines the priority areas of innovation, creating a favorable environment for innovation, supporting and stimulating innovative enterprises. The article also substantiates that the concept of the national innovation system is at the heart of the innovative development of industrial production.

Keywords: innovative development, industry, digital economy, innovation, innovation process, innovation activity, innovation potential, digitalization development strategy.

Сведения об авторе: Комилов Сироджиддин Джалолиддинович - д.э.н., профессор кафедры экономической теории и мировой экономики РТСУ. Тел.: 917 50 54 01, Email: sirodj.tj@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Комилов Сирочиддин Чалолиддинович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисоди ҷаҳони ДСРТ. Тел.: 917 50 54 01, Email: sirodj.tj@mail.ru

Information about the author: Komilov Sirodzhiddin Jalaliddinovich - Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory and World Economy RTSU. Tel.: 917 50 54 01, Email: sirodj.tj@mail.ru

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ В РЕГИОНЕ

Комилов С. Дж. - д.э.н., профессор кафедры экономической теории и мировой экономики РТСУ

Современный этап регионального развития усиливает необходимость разработки эффективного механизма совместного управления водными ресурсами и реализации совместной экономической политики, направленной на повышение устойчивости сотрудничества в этой сфере. Это обусловлено, прежде всего, тем, что в рамках Центрально-Азиатского региона сегодня особое внимание уделяется совместному использованию водно-энергетических ресурсов и учета водохозяйственной составляющей взаимных экономических отношений. Здесь особую значимость приобретают проблемы управления использованием трансграничных водных ресурсов в Центрально-Азиатском регионе.

Методологический подход научного обеспечения нового механизма управления совместными водными ресурсами трансграничных рек должен быть основан на повышении эффективности трансграничного сотрудничества с целью оптимизации использования общих водных ресурсов и учесть географические, экономические, социальные и иные особенности каждого государства, сблизить позиции стран, определить принципы вододеления, организационные и правовые основы сотрудничества по водным вопросам.

Особенностью региона является то, что страны, расположенные в нем, находятся в тесной взаимной зависимости друг от друга в вопросах использования водных ресурсов. Горный характер рельефа Кыргызстана и Таджикистана не позволяет им широко развивать орошаемое земледелие. Вместе с тем, эти страны обладают огромными гидроресурсами. Так, Таджикистан занимает 8-е место в мире по их общей величине и первое - второе место по удельным запасам на душу населения и на единицу территории. Не располагая другими энергоресурсами (в т.ч. нефтью и газом), государства верховий трансграничных рек среднеазиатского региона вынуждены развивать гидроэнергетику в качестве основы своих экономик.

Основная часть водных ресурсов бассейна этого моря (80%) формируется в верховьях рек на территории Кыргызстана и Таджикистана. По информации, собранной на 2000 г. экспертами Всемирного банка и Министерством мелиорации и водного хозяйства Республики Таджикистан, доли стоков рек стран Центральной Азии и сопредельных территорий, включая Афганистан, в объеме стока бассейна Аральского моря распределены следующим образом: Таджикистан составляет 55,4%, Кыргызстан - 25,3%, Узбекистан - 7,6%, Афганистан - 5,4%,

Казахстан - 3,9%, Туркменистан - 2,4% общего объема стока рек Центрально-Азиатского региона. Между тем, Узбекистан получает 50,5%, Казахстан – 42,0%, Таджикистан - 7,0% и Кыргызстан - 0,5% стока реки Сырдарья. Сток реки Амударья распределяется таким образом, что Узбекистану достается 42,2%, Туркмении - 42,3%, Таджикистану - 15,2%, Кыргызстану - 0,3% ее стока [1].

Оценки решения проблемы эффективного управления водно-энергетических ресурсов государств региона в постсоветский период показывает, что несмотря на обострение в последние три десятилетия этой проблемы, не удалось создать новый механизм управления водно-энергетическим инфраструктурным комплексом. Поэтому усиливается необходимость формирования в регионе нового и эффективного механизма, основанного на межгосударственном регулировании этого комплекса и отвечающего современным социально-экономическим задачам каждого государства региона с учетом интересов государств-верховий трансграничных рек. Реальное состояние управления водными ресурсами в странах региона связано с процессами, интегрированным управлением водными ресурсами, направленными на внедрение инновационных технологий в водное хозяйство.

Следует учесть, что увеличение населения, расширяющаяся экономика, растущее давление на окружающую среду и практика нерационального потребления продолжит создавать нагрузку на общие водные ресурсы Центральной Азии. Все больше вопрос воды рассматривается как инструмент политического влияния. Как отмечают эксперты, «...водные проблемы Центральной Азии не являются проблемой дефицита воды как такового, а результатом комплекса политических, геополитических, экономических и социальных мотивов» [2]. Чтобы решить задачи эффективного управления водными ресурсами, необходимо значительно расширить и углубить исследования природных процессов во взаимосвязи с интеграционными процессами в сфере водно-энергетических ресурсов.

Определение основных направлений совершенствования сотрудничества стран Центрально-Азиатского региона по трансграничному управлению водными ресурсами должно быть направлено на равноправное участие в управлении всех отраслей, местных органов и представителей водопользователей. Это позволит обеспечить решение проблемы обеспеченности водными ресурсами каждого государства, которое невозможно без регионального сотрудничества и только разработка согласованных организационно-экономических решений по вопросам водопользования может сохранить потенциал рек межгосударственного значения на благо всех стран региона. Такой подход позволит также учесть вопросы экономической дифференциации, недостаточности и проработанности нормативно-правовой базы трансграничного сотрудничества, отсутствие необходимой инфраструктуры и единого механизма долгосрочного межгосударственного взаимодействия в сфере трансграничного управления использованием водных ресурсов.

При этом следует отметить, что пути решения проблемы управления трансграничного водопользования в регионе связаны также со значительной деградацией запасов водных ресурсов региона, их сокращения в результате климатического изменения, традиционная форма неэкономного водного использования (а также загрязнения) постепенно замещается альтернативной формой экологически устойчивого развития, которая лежит в основе новой водной парадигмы.

В системе развития системы управления водными ресурсами особое место отводится формированию межгосударственных правовых основ. Современное состояние управления трансграничным водопользованием показывает, что до сих пор правовой режим управления водными ресурсами Центральной Азии не сформирован. Ввиду отсутствия единых международно-правовых норм по использованию трансграничных водных ресурсов, государства региона ориентируются на разные правовые модели регулирования. Выдвигаемые той или иной стороной инициативы по разрешению узловых проблем в сфере использования трансграничных водных ресурсов нередко воспринимаются другими сторонами как попытки закрепить свое преимущественное положение по отношению к ограниченным гидроресурсам. Задача сближения позиций Центрально-Азиатских стран в сфере водопользования неразрывно связана с разработкой эффективных моделей развития экономики каждой страны и региона в целом [3].

Отсутствие единой согласованной системы водного сотрудничества создает серьезные трудности для оптимизации процессов эффективного управления национальными и региональными водно-энергетическими ресурсами. В этой связи была предложена и реализована водно-энергетической программа для Центральной Азии в виде решения этих проблем. Водно-энергетическая программа для Центральной Азии (CAWEP) представляет собой партнерство между Всемирным банком, Европейским Союзом, Швейцарией (через SECO) и Соединенным Королевством (через DFID), направленное на создание условий для повышения водно-энергетической безопасности на региональном уровне и в странах-бенефициарах. Программа CAWEP также способствует укреплению водно-энергетической безопасности, формированию потенциала национальных институтов в поддержании регионального сотрудничества, способствующие обеспечению управления водно-энергетических ресурсов.

Современное региональное водное сотрудничество организовано на основе ряда соглашений на двусторонней и трехсторонней основе, большинство из которых были пописаны в 1990-х годах. Первым документом в данной сфере можно считать заявление, принятое в 1991 году 12 октября министрами водного хозяйства пяти государств региона, согласно которому в сфере воды продолжит работу действующая на тот момент система до разработки и принятия новых международных соглашений. Ключевым региональным соглашением является «Соглашение о сотрудничестве в сфере совместного управления использованием и охраны водных ресурсов межгосударственных источников», подписанное 18 февраля 1992 года, которое утвердили президенты стран Центральной Азии. На основе соглашения была создана Межгосударственная координационная водохозяйственная комиссия Центральной Азии (МКВК). Следует отметить, что МКВК является региональным органом государств Центральной Азии по совместному решению вопросов управления, рационального использования и охраны водных ресурсов межгосударственных источников в бассейне Аральского моря и реализации совместно намеченных программ на основе принципов коллегиальности и взаимного уважения интересов сторон. Важным документом в региональном сотрудничестве является Положение о МКВК от 2008 г., которое декларирует новый статус водохозяйственной комиссии. Отличительной чертой договора является пункт 2.2, согласно которому необходимо «...осуществление управления водными ресурсами межгосударственных источников бассейна Аральского моря с применением принципов ИУВР.» [4]. Следует отметить, что все основные межгосударственные структуры по контролю трансграничных вод в бассейне рек Сырдарья и Амударья являются просто планирующими организациями [5]. При этом возникает вопрос относительно того что, если одно или более государств неповинутся Алма-Атинскому соглашению или Уставу МКВК, то нет никакого ясного механизма для того, чтобы решить проблему [6]. Таким образом, можно констатировать, что осуществление управление водными ресурсами межгосударственных источников требует концептуальных решений на основе научно-методологического подхода к формированию нового механизма управления совместными водными ресурсами трансграничных рек.

ЛИТЕРАТУРА

1. Быстрова А.К. Проблемы глобальной инфраструктуры в Центрально-Азиатском регионе. Оптимизация роли России. - М., ИМЭМО РАН, 2013. С.14.
2. Ларуэль М. Водный вопрос в Центральной Азии - излишняя секьюритизация? / Женщины и вода в Центральной и Южной Азии - 2015 г. URL: <https://www.caanetwork.org/archives/6905> (дата обращения: 5.01.2021)
3. Water Resources in Central Asia: International Context // The Handbook of Environmental Chemistry. 1st ed. / Editors: Zhiltsov S., Zonn I., Kostianoy A., Semenov A. 2018. - Vol. 85. - Springer Nature Switzerland AG. - p.25-60.
4. Donalek, Mandrugina O., Rudberg R. Assessment for USAID/CAR on the transboundary water and energy nexus in Central Asia. - Washington, DC, 2004.
5. Libert, Lipponen A. Challenges and opportunities for transboundary water cooperation in Central Asia: findings from UNECE's regional assessment and project work// International Journal of Water Resources Management. – 2012. – №28(3). - P. 565-576.

6. McKinney C.D. Cooperative management of transboundary water resources in Central Asia Burghart D., Sabonis-Helf (Eds) In the Tracks of Tamerlane: Central Asia's Path to the 21st Century. - Washington, DC, 2003. - P. 187-220 // [http:// www.ce.utexas.edu/prof/mckinney/papers/aral/CentralAsiaWater-McKinney.pdf] (17.09.2015)

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ В РЕГИОНЕ

В статье предложены теоретико-методологические подходы исследования процессов совершенствования управления водными ресурсами Центрально-Азиатского региона с учетом развития интеграционных процессов и совместного использования трансграничных водных ресурсов, обоснована необходимость формирования нового механизма управления совместными водными ресурсами трансграничных рек. Уточнено, что только разработка согласованных организационно-экономических мер по управлению водными ресурсами может сохранить и использовать потенциал рек межгосударственного значения в интересах стран региона.

Ключевые слова: водные ресурсы, регион, управление, рациональное использование водных ресурсов, трансграничные реки, межгосударственный инновационный кластер, интеграционные процессы.

МУШКИЛОТИ ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ОБ ДАР МИНТАҚА

Дар мақола равишҳои назариявӣ-методологии таҳқиқоти равандҳои такмили идоракунии захираҳои об дар минтақаи Осиёи Марказӣ бо назардошти рушди равандҳои ҳамгироӣ ва истифодабарии дастаҷамъонаи захираҳои оби фаромарзӣ пешниҳод карда шудаанд, зарурияти ташаккули механизми нави идоракунии захираҳои обҳои умумӣ дар доираи дарёҳои фаромарзӣ асоснок карда шудааст. Аниқ карда шудааст, ки танҳо таҳияи чораҳои мувофиқшудаи ташкилӣ-иқтисодӣ оид ба идоракунии захираҳои об метавонад нигоҳдорӣ ва истифодабарии нерӯи дарёҳои дорои аҳамияти байнидавлатиро барои ман-фиатҳои кишварҳои минтақа таъмин намояд.

Калидвожаҳо: захираҳои об, идоракунии, истифодабарии оқилонаи захираҳои об, дарёҳои фаромарзӣ, кластери инноватсионии байнидавлатӣ, равандҳои ҳамгироӣ

ISSUES OF IMPROVING WATER RESOURCES MANAGEMENT IN THE REGION

The article proposes theoretical and methodological approaches to study the processes of improving water resources management in the Central Asian region, taking into account the development of integration processes and the joint use of transboundary water resources, justifies the need to form a new mechanism for managing shared water resources of transboundary rivers. It is clarified that only the development of coordinated organizational and economic measures for water resources management can preserve and use the potential of interstate rivers in the interests of the countries of the region.

Keywords: water resources, region, management, rational use of water resources, transboundary rivers, interstate innovation cluster, integration processes

Сведения об авторе: Комилов Сироджиддин Джалалиддинович - д.э.н., профессор, профессор кафедры экономической теории и мировой экономики, РТСУ. **Тел.:** 917 50 54 01, **Email:** sirodj.tj@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Комилов Сироджиддин ҷалолиддинович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, профессори кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисоди ҷаҳонӣ, ДСРТ. **Тел.:** 917 50 54 01, **Email:** sirodj.tj@mail.ru

Information about the author: Komilov Sirodzhiddin Jalaliddinovich - Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economic Theory and World Economy, RTSU. **Tel.:** 917 50 54 01, **Email:** sirodj.tj@mail.ru

РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В СИСТЕМЕ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ

*Курбонов А. К. – д.э.н., профессор кафедры экономического анализа и аудита ТНУ
Комилзода Ф. Д. - магистрант кафедры экономики предприятия и предпринимательства ТНУ*

Формирующаяся рыночная экономическая система обуславливает необходимость переосмысления форм и методов ведения отраслевой экономики с позиций совершенно нового рыночного подхода, практика показывает, что при переходе к рынку возникают и развиваются принципиально новые субъекты, которые функционируют на основе рыночной законодательной и нормативной базы. Известно, что эти предприятия являются субъектами рыночной экономики и выстраивают новые экономические отношения с государством и с другими субъектами для необходимых нужды.

Таким образом, не все проблемы, встречающиеся в нашей жизни, считаются экономическими. Уместно, что какой бы ни была конкретная проблема, течение биологической, социальной или любой другой - она всегда будет иметь экономическое измерение и экономические последствия. Общество решает все проблемы для того, чтобы нормально существовать.

Соответственно, определяющим для каждого из нас и для общества в целом является удовлетворение вложения постоянно растущих расширяющихся потребностей.

Учитывая все, что было сказано в обоснование изложенного материала, нам кажется, что здесь, возможно, прав К. Маркс, который во второй половине 19 века писал, что "человек отличается от других животных безграничностью своих потребностей и их способностью к расширению"[1].

Так, человечество, стремясь получить удовлетворение от такого действия, все чаще сталкивается с нехваткой ресурсов.

Существует различие, что для того, чтобы удовлетворить население необходимой продукцией, необходимо наладить производственный процесс по выпуску материальных благ и услуг.

Логично, что общие потребности общества всегда опережают возможности их удовлетворения. Реализация уровня потребностей должна соответствовать необходимым установленным нормам. Соответственно, промышленность зависит от уровня выпуска продукции.

Начиная с 2000 года, начался процесс восстановления промышленности республики и в системе национальной экономики стали проводиться более активные рыночные преобразования.

В 2003 году в системе национальной экономики была принята "Концепция развития промышленности республики Таджикистан" [2], которая считалась фундаментальной основой для развития промышленности, именно эта концепция способствовала развитию всех отраслей промышленности от истоков перехода к рынку до сегодняшнего дня. Кроме того, в последующие годы были приняты различные государственные программы, которые также стали показателем ускоренного развития промышленности.

По известной причине до начала 2000-х годов рыночные реформы в республиках проводились медленно. Далее с начала и до конца 90-х годов прошлого века население республики жило в самом низком уровне благосостояния, что не способствовало преобразованию и созданию промышленных объектов.

С 2000-х годов активизировались внешние огромные связи, была введена национальная валюта сомони, ускорилась рыночная атрибутика, особенно приватизация государственной собственности, однако сложные государственные активы не были проданы. Процесс приватизации осуществлялся в соответствии с законом "О собственности" за 1991-2003 годы в целом по республике было приватизировано 7457 объектов из 8348 запланированных, то есть программа приватизации на конец 2003 года была выполнена на 89%[3].

Таким образом, для развития национальной экономики, в соответствии с программой приватизации, крупные промышленные объекты были постепенно приватизированы. После этого экономика показала хорошие темпы роста, в частности, уровень промышленности был обеспечен до 15%.

На наш взгляд, для обеспечения такого объема промышленного производства важную роль сыграла реализация государственной программы, принятой правительством Республики Таджикистан. В ходе реализации ГП-2015 был реализован ряд республиканских программ, посвященных развитию отдельных отраслей промышленности, в частности. "Программы развития сельскохозяйственной перерабатывающей промышленности в продукции на 2007-2015 годы; Программа развития легкой промышленности в Республике Таджикистан на 2006-2015 годы; Программа полной переработки хлопка-сырца, производимого в Республике Таджикистан на период до 2015 года"; "Программа развития производства ювелирных изделий с драгоценными камнями на 2009-2015 гг. " и по развитию промышленности на основных базах, принятая в 2016 году. СНР-2030 предусматривает поэтапную трансформацию страны из агропромышленной в индустриально-аграрную к 2030 году. Планируется увеличить долю промышленности в структуре ВВП страны до 20,1%, а долю аграрного сектора - до 14,1%[4].

Результаты реализации данной программы привели к динамичному развитию промышленности, которая указана в таблице 1.

Как показывает таблица 1, в период перехода к рыночной экономике количество промышленных предприятий в республике увеличилось более чем в 103,2% . Объем промышленной продукции увался в 2,3 раза. Среднегодовая численность промышленно-производственного персонала сократилась до 39%.

Доля промышленности в структуре ВВП республики по сравнению с 2020 годом к 1991 году составляет 148%.

Таблице 1.

Развития промышленности в Республики Таджикистан

Наименование	1991	2000	2010	2015	2020	Отклонена (в % +,-)
Число предприятия, единиц	2308	1329	1386	2310	2383	103,2
Объем промышленной продукция в ценах 2020 млн сомони	13540	4605	9160	15090	30890	2,3
Среднегодовая численность промышленно – производственного персонала тис.	215,4	90,1	77,3	80,9	84,3	-39
Доля промышленности в ВВП страны %	25,4	33,1	14,7	15,1	37,6	147
Промышленная продукция на душу населения сомони	1861,0	689,0	1126,5	1726,0	3286,2	177%

Источник: Промышлен Республики Таджикистан. Статистический сборник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе 2017. С. -9-24., Статистический сборник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе 2021. С. 330-439.

Таким образом, промышленность республики в условиях рыночной экономики, в зависимости от формирования благоприятных условий, динамично повесилось доля промышленной на душу населению выросло на 177%

ЛИТЕРАТУРА

1. К. Маркс Капитал Т1. М 1976.С. 907
2. Концепция развития промышленности в Республики Таджикистан . утверждённая постановлением правительства Республики Таджикистан от 4- декабря 2003 года -№523.
3. Курбонов А.К. Автореферат дисс. На соискание ученой степени д.э.н. М.2006.С.28.
4. Стратегия национальный развития. Душанбе 2015г.

РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В СИСТЕМЕ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В работе рассматривается вопросы и развития промышленности в системе рыночных отношений, кроме того изучается рол ь промышленности в системе жизнь деятельности людей.

Далее, на основе существующих теоретических материалов и обобщения различных теорий промышленности. Авторы исследовал процесс развития промышленности на рельсах

рыночных отношений. Автору удалось проанализировать показатели уровень развития промышленности и указано его результаты.

Ключевые слова: промышленность, экономическая система, рыночная экономика, производство,

РУШДИ САНОАТ ДАР СИСТЕМАИ МУНОСИБАТҲОИ БОЗОРИ

Дар мақола масъалаҳо ва рушди саноат дар низоми муносибатҳои бозорӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, ғайр аз ин, мавқеи саноат дар системаи ҳаёт ва фаъолияти одамон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Минбаъд дар асоси мааводҳои мавҷудаи назариявӣ ва ҷамъбасти назарияҳои гуногуни саноат. Муаллифон раванди тараққиёти саноатро дар ҷорҷубаи муносибатҳои бозорӣ омӯхтаанд. Муаллифон нишондоҳои дараҷаи тараққиёти саноатро таҳлил карда, натиҷаҳои онро нишон дода тавонист.

Калидвожаҳо: саноат, системаи иқтисодӣ, иқтисоди бозорӣ, истехсолот,

DEVELOPMENT OF INDUSTRY IN THE SYSTEM OF MARKET RELATIONS

The paper discusses the issues and development of industry in the system of market relations, in addition, the role of industry in the system of life and people's activities is studied.

Further, on the basis of existing theoretical materials and generalizations of various theories of industry. The authors studied the process of industrial development on the rails of market relations. The author was able to analyze the indicators of the level of development of the industry and indicated its results.

Key words: industry, economic system, market economy, production,

Маълумот дар бораи муаллифон: Курбонов Абдулхайр Каримович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудит, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудаки 17, тел.: (+992) 917 83 24 24.

Комилзода Фарҳод Давлатхуча - магистранти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудаки 17.

Сведения об авторах: Курбонов Абдулхайр Каримович - доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа и аудита, Таджикского национального университета, пр. Рудаки 17, 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, тел.: (+992) 917 83 24 24.

Комилзода Фарҳод Давлатхуджа - магистрант кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17,

Information about the authors: Qurbonov Abdulkhayr Karimovich - Doctor of economic sciences, associate professor the department of Economic Analysis and Audit National university of Tajikistan, 17 Rudaki str.734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Phone: (+992) 917 83 24 24.

Komilzoda Farhod Davlatchudzha - master student of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship National university of Tajikistan. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki str. 17

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГИДРОЭНЕРГЕТИКИ РАШТСКОГО РЕГИОНА

*Мухаббатова Х.М. - д.г.н., профессор, зав. кафедры туризма и методики преподавания географии
ТГПУ им.С.Айни*

Мухаббатова Н. - аспирантка РТСУ

Среди горных регионов Таджикистана Раштский регион по запасам гидроресурсов занимает важное место. Раштский регион имеет большие запасы гидроресурсов, что связано с высокой величиной водного стока. Большое внимание на энергетический потенциал региона было уделено еще в 20-е годы прошлого столетия участниками Таджикско-Памирской экспедиции. В докладе Н.А.Караулова «Гидроэнергетические ресурсы Таджикской ССР» была

отмечено, что «Реки, впадающие в р. Сурхоб с севера: Соор-бу, Карагушхана, Оби-зинку протекают в кристаллических палеозойских породах, складывающихся правые склоны долины реки Вахш, они представляют большой интерес для энергетического использования. Каждая из этих рек может дать до 100 тыс. кВт мощности.» [1, 61].

Как отмечалось выше, на бассейн горной реки Вахш приходится почти около 30% гидроресурсов республики. Общая водосборная площадь его бассейна составляет 39 тыс. км², а валовой сток реки - 20,1 м³. Средний многолетний расход реки равен 633 м³/с. По удельной русловой мощности эта река превосходит почти все реки стран СНГ. По данным А.Ф. Никитенко, на 1 километр длины русла Вахша приходится 14,5 тыс. кВт, в то время как на Енисее - 4,7, Ангаре - 5,3, Лене - 4,4 тыс. кВт [3, 55].

В структуре общей величины гидроресурсов Таджикистана доля Вахшского бассейна рек самая высокая и составляет 43,5%. Ресурсы рек, длиной менее 10 км, и ресурсы склонового стока бассейна реки Вахш определялась в 2,61 млн. кВт, что говорит о весьма развитой сети находящейся в Раштском регионе бассейна реки Вахш, складывающейся из большого числа малых и средних рек.

По данным, приведенным в Атласе Таджикской ССР (1968), технические гидроресурсы бассейна реки Вахш определялись в 8,22 млн. кВт. ч по составляющей реки Вахш, из них где 6,6 млн. кВт падает на долю реки Сурхоб и 1,62 млн. кВт на долю реки Обихингоу.

Согласно проработкам Среднеазиатского отделения Института «Гидро-проект», выполненным в 1972 году, на реке Сурхоб предлагается сооружение четырех гидроэлектростанции с суммарной установленной мощности 2,1 млн. кВт.

По тем же проработкам «Саогидропроекта» на реке Обихингоу предлагается создать пять ступеней, используя 1150 м падения реки. Среднегодовой расход в створе верхней ступени 100 куб. м/сек. нижний - 200 куб. м/сек. Суммарная установленная мощность каскада ГЭС на реке Обихингоу составляет 3,7 млн. кВт среднеголетняя выработка электроэнергии - 9,3 млрд. кВт/ч [3, 239].

Суммарная мощность запроектированных каскадов ГЭС на реке Сурхоб и Обихингоу составляет 5,8 млн. кВт, а совместно с каскадом ГЭС на стволе реки Вахш - 14,51 млн. кВт, что значительно превышает технико-экономические возможности ресурсы бассейна реки Вахш. Однако, если исходить из необходимости работы всех ГЭС с гарантированной мощностью, с числом часов работы, равным 8760, то тогда среднегодовая мощность ГЭС по водотoku по рекам Сурхоб и Обихингоу выразится в 1,9 млн. кВт, а с учетом каскада ГЭС на реке Вахш - 5,1 млн. кВт, что составит 75% от суммарных технически возможных ресурсов бассейна реки Вахш [4, 159]. Остальные 25% не подлежат крупному гидроэнергетическому освоению, следовательно, их можно отнести к ресурсам малых рек.

В общем, в Раштском регионе кроме сооружения Рогунской ГЭС (3,6 млн. кВт) на реке Вахш предлагается строительство четырех ГЭС с суммарной установленной мощностью 2,1 млн. кВт на реке Сурхоб и каскад ГЭС на реке Обихингоу с установленной мощностью 3,7 млн. кВт.

Среди всех гидроузлов на реке Вахш особое значение имеет Рогунская ГЭС. В годы гражданской войны ее строительство было приостановлено. Однако, Правительством республики была проделана огромная работа по возобновлению строительства Рогунского гидроузла. Рогунская ГЭС на реке Вахш имеет комплексное энерго-ирригационное значение. Высота плотины определена в 335 м, проектная мощность в 3,6 млн. кВт, а средняя многолетняя выработка электроэнергии в 13 млрд. кВт. ч. При гидростанции намечается сооружение водохранилища полным объемом свыше 14 млрд. м³ и полезным - 8,7 млрд. м³. Пуск первого агрегата Рогунской ГЭС (16 ноября 2018 г.) стал началом интенсивного строительства данного сооружения. Потому, что сооружения Рогунской ГЭС позволит ускоренными темпами развивать экономику республики. Огромное значение Рогунской ГЭС заключается не только в выработке ее электроэнергии, но также в том, что она является базовой станцией каскада и, благодаря регулирующей емкости водохранилища, позволяет каскаду работать в любом энергетическом режиме, вырабатывая не только летнюю, но и базисную энергию, не говоря уже о покрытии пиковых нагрузок. Рогунское водохранилище способствует улучшению общей ситуации в низовьях Амударьи. Некоторые специалисты соседних государств, считают

Рогунское водохранилище угрозой не только развитию сельского хозяйства, но и экологической катастрофой для всего Центрально-азиатского региона и Аральского моря, в частности. Однако, проведенными экспертами ООН исследования указывают, что например, Узбекистан имеет 54 гидроузла с плотинами и водохранилищами, общий объем которых равен 20,84 млрд. м³. Только на Арнасай-Айдаркульском разливе аккумулировано свыше 30 млрд. м³ воды. В Казахстане, на счету которого 12 больших плотин и водохранилищ, строится Коксарайское водохранилище объемом 3,0 км³. В Туркменистане действуют 22 плотины, и он приступил к строительству гигантского водохранилища - Золотое озеро с объемом водохранилища в 120 км³. [3, 55].

В Таджикистане, который обеспечивает более 55,4% стока бассейна Арала (больше всех стран Центральной Азии вместе взятых), всего 10 плотин, то есть меньше чем в любом из государств Центральной Азии [5, 104].

Согласно данным Министерства энергетики и промышленности до 1992 г. на строительство Рогунской ГЭС было потрачено 802 млн. долл. США и выполнены строительно-монтажные работы на более 40% от общего объема строительства.

Таким образом, с полным вводом Рогунская ГЭС выработка достигнет 31-33 млрд. кВт.ч. При собственной потребности республики в 23-25 млрд. кВт.ч будет возможность часть избытка электроэнергии (примерно 8-10 млрд. кВт.ч в год) экспортировать в страны ближнего и дальнего зарубежья [5, 105].

В перспективе кроме сооружения Рогунского гидроузла в горных условиях Раштского региона целесообразным представляется развитие малой гидроэнергетики. Развитие малой гидроэнергетики может сыграть положительную роль в повышении надежности энергоснабжения каждого села горного региона, что объясняется следующими сооружениями: во-первых, сооружение малых ГЭС не приводит к отягчающим нарушениям ландшафта и экологической среды, которые характерны для строительства мощных ГЭС, во-вторых, такие станции могли бы подключаться к существующим распределительным сетям, обеспечивая независимое электроснабжение потребителей в случае возникновения аварий на магистральных ЛЭП, в-третьих, строительство малых ГЭС возможно осуществлять за счет местных средств и, в-четвертых, эти станции могут сооружаться из местных строительных материалов с привлечением рабочей силы из числа жителей близлежащих населенных пунктов и др.

Наряду с большим социальным значением развитие малой гидроэнергетики будет активно способствовать повышению использования гидроэнергетического потенциала зоны.

Проработками института «Таджикгидроэнергопроект» на территории Раштского региона предлагается сооружение ряда (более 100) малых гидроэлектростанций.

Главной причиной, сдерживающей форсирование работ по развитию малой гидроэнергетики, является отсутствие надлежащих капитальных вложений.

Вопросы финансирования можно решать из следующих источников:

- финансирование из госбюджета;
- финансирование со стороны местных хукуматов и населения;
- привлечение частных инвестиций и др.

Вопросы эксплуатации можно решить через ГАХК «Барки Точик» или с привлечением местных специалистов.

В рассматриваемых районах имеются базы стройиндустрии различных министерств, которые могут обеспечивать капитальный ремонт строительных машин и механизмов. Есть возможность, вместе с другими ведомствами, заинтересованными в строительстве МГЭС, создать на их базе ПМК для выполнения строительно-монтажных работ. Источниками получения нерудных строительных материалов могут быть карьеры, разрабатываемые местными строительными организациями.

Учитывая важность решения данного вопроса, для республики в целом и горных территорий, в отдельности, и для успешной организации скорейшего развертывания работ по сооружению малых ГЭС необходимо:

- создать условия для организации научно-исследовательских работ по изучению и определению технико-экономических предпосылок, оценки эффективности и возможных масштабов развития малой гидросети в стране;

- организовать работы по уточнению оценки гидроэнергетического потенциала малых рек;
- организовать изыскательские работы, разработку проектно-технической документации для строительства малых ГЭС;
- организовать производство оборудования для малых ГЭС и др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арифов Ф.Х., Арифова П.Х. К вопросу завершения строительства Рогунской ГЭС//Таджикистан и современный мир. - Душанбе, ЦСИ. - № 1. - 2010. - С.61.
2. Безопасность плотин в Центральной Азии: создание потенциала и региональное сотрудничество. - ЕЭК ООН, Женева, 2007.
3. Мухаббатов Х.М. Проблемы природопользования в горных регионах Таджикистана. - Душанбе, 2015. - С.55.
4. Караулов И.И. Развитие гидроэнергетики в Таджикистане//Проблемы Таджикистана/Т.1. - Ленинград, Изд. АН СССР, 1934. - С.159.
5. Султанов З.С. Ресурсно-экономический потенциал регионов Республики Таджикистан. - Душанбе, 1994. - С.104.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГИДРОЭНЕРГЕТИКИ РАШТСКОГО РЕГИОНА

Раштский регион обладает большими запасами гидроресурсов, что связано с высокой величиной водного стока. Большое внимание к энергетическому потенциалу региона было уделено еще в 20-е годы прошлого столетия участниками Таджикско-Памирской экспедиции. В настоящее время на бассейн горной реки Вахш приходится около 30% гидроресурсов республики. По удельной русловой мощности эта река превосходит почти все реки стран СНГ. По данным специалистов на 1 км длины русла Вахша приходится 14,5 тыс. кВт, в то время как на Енисей - 4,7, Лена - 4,4, Ангара - 5,3 тыс. кВт. Гидроресурсы региона составляют основу ускоренного развития промышленности Раштской зоны на перспективу.

Ключевые слова: гидроэнергетика, энергетический потенциал, мощность, электростанция, малая гидроэнергетика, плотина

ДУРНАМОИ РУШДИ ГИДРОЭНЕРГЕТИКА ДАР МИНТАҚАИ РАШТ

Минтақаи Рашт захираҳои бузурги гидроэнергетикиро дорост, ки он пеш аз ҳама ба бузургии маҷрои об вобаста аст. Ҳанӯз солҳои 20-уми асри гузашта иштирокчиёни экспедицияи Тоҷику Помир ба иқтидорҳои энергетикӣ ин минтақа диққати махсус дода буданд. Ҳоло ба ҳиссаи танҳо дарёи Вахш қариб 30% захираҳои гидроэнергетики республика рост меояд. Ҳоло аз руи иқтидори маҷрои худ ин дарё аз ҳама дарёҳои давлатҳои ИДМ пеш аст. Мувофиқи маълумоти мутахассисон дар 1 км дарози маҷрои дарёи Вахш 14,5 ҳаз. кВт рост меояд, ҳоло он ки ин нишондиҳанда дар Енисей 4,7 дар Лена - 4,4 ва дар Ангара ба 5,3 ҳаз. кВт мерасад. Захираҳои гидроэнергетики минтақаҳои Рашт асоси дар оянда бо суръати баланд инкишоф ёфтани саноатро таъмин менамоянд.

Калидвожаҳо: гидроэнергетика, иқтидори энергетикӣ, тавоноӣ, нерӯгоҳи барқӣ, нерӯгоҳҳои хурд, дарғот

DEVELOPMENT PERSPECTIVES OF HYDROENERGY IN RASHT REGION

The Rasht region has huge stocks of hydro-energy resources that linked with high water flow. Much attention to the energy potential of the region was paid back in the 20s of the last century by the participants of the Tajik-Pamir expedition. Meantime in the river basin of the Vakhsh accounts for about 30% of the republic's hydro-resources. In terms of channel power, the river exceeds almost all river within the CIS territory. According to experts, Vakhsh river has the capacity of 14,5 thousand kW per 1Km, while the other rivers as Enisei has 4,7, Lene 4,4 and the Angara 5,3 thousand kW capacity per 1Km. Hydro-energy resources of the region is the basis for the rapid development of the industry in Rasht region in the coming perspective.

Keywords: hydro-energy, energy potential, capacity, electric power station, small hydro-energy, water dam

Сведение об авторах: Мухаббатов Холназар – доктор географических наук, профессор, заведующий кафедры туризма и методики преподавания географии ТГПУ им. С.Айни.

Мухаббатова Наргис - аспирантка РТСУ

Маълумот оиб ба муаллифон: Мухаббатов Холназар - доктори илмҳои география, профессор, мудири кафедраи сайёҳӣ ва методикаи таълими географияи ДГПУ ба номи С.Айни,

Мухаббатова Наргис - аспиранти Донишгоҳи славянии Тоҷикистону Россия

Information about the authors: Muhabbatov Kholnazar - doctor of geographic sciences, professor for tourism and method of teaching of geography department of the Tajik State Pedagogical University named after S.Aini,

Muhabbatova Nargis - graduate students of the Tajik-Russian (Slovyanic) University

УПРАВЛЕНИЕ ИЗМЕНЕНИЯМИ В УСЛОВИЯХ ВНЕШНИХ УГРОЗ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО СУВЕРЕНИТЕТА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Нижегородцев Р.М. – доктор экономических наук, заведующий лабораторией Института проблем управления им. В.А. Трапезникова РАН, Москва, Россия.

Технологические и институциональные изменения тесно связаны друг с другом. Внедрение новой техники в производство, в процессы жизнедеятельности людей, применение новых систем поддержки принятия решений способны изменить структуру производственных единиц, логику поведения агентов, алгоритмы разработки и реализации управленческих решений [1].

«Умные» фирмы отличаются от прочих не только тем, что их воспроизводственные процессы основаны на создании и применении значительных объемов информации (прежде всего – технологической информации), а прежде всего тем, что им удается адекватно управлять изменениями в соответствии с трансформациями внешней среды, меняя свою стратегию действий, структуру, логику взаимодействия между подразделениями, процедуры принятия решений.

Применение цифровых, интеллектуальных производственных технологий, разработка новых материалов и способов конструирования, создание систем обработки больших объемов данных предполагают формирование институциональной среды (в том числе системы экономических и социальных институтов), в рамках которой представляется разумным и эффективным использование технических возможностей, предоставляемых современными средствами труда.

Современные глобальные технологические сдвиги радикально преобразуют хозяйственную и социальную реальность, внедряя в нашу жизнь инструменты и механизмы решения задач, которые казались нереальными и даже невыполнимыми в прежнюю, доцифровую эпоху. После пандемии все убедились в том, что мир никогда больше не станет прежним. Логика принятия решений, доминировавшая в индустриальную эпоху, ушла в прошлое безвозвратно. Следовательно, в складывающейся на наших глазах сингулярной реальности необходимо в определенном смысле заново учиться управлять изменениями, рисками и принятием решений. Развитие экономической науки на основе парадигмы устойчивого неравновесия [2] позволяет разработать надежные механизмы анализа и прогнозирования происходящих изменений и быть готовыми справляться с внешними шоками и угрозами, возникающими в современной турбулентной среде.

Таким образом, насущной и неотложной задачей является разработка моделей, методов, механизмов и ключевых инструментов управления технологическими, институциональными и организационными изменениями в современных макро-, мезо- и микроэкономических системах, решающим источником развития которых является аккумуляция информации из внешней среды, ее обработка, интерпретация и использование в хозяйственных процессах,

протекающих в условиях внешних шоков и угроз, с учетом наличия рисков различной природы.

Актуальность поставленной группы проблем обусловлена сочетанием нескольких важных обстоятельств. Первое заключается в том, что все мировое хозяйство находится в процессе перманентных технологических сдвигов, знаменующих становление эпохи господства информационных технологий, приходящих на смену индустриальным и постепенно вытесняющих индустриальные технологии из производственных процессов. Одним из проявлений этой закономерности выступает цифровизация, которая не сводится к внедрению цифровых технологий, а предполагает также «умное» управление экономическими системами, основанное на применении передовых управленческих и социальных технологий [3]. Одновременно с технологической основой хозяйственных процессов изменяется также и сопровождающая их система институтов, алгоритмов поведения хозяйственных агентов, и это второе обстоятельство, которое нужно принять во внимание. Третье обстоятельство состоит в том, что под воздействием технологических и институциональных изменений осуществляются организационно-управленческие инновации, изменяются организационная структура, организационная культура, организационное поведение, а с ним – и способы разрешения конфликтов, и методы идентификации лидерства, и алгоритмы принятия решений в организациях.

Это значит, что изменения, которые порождаются и сопровождаются современными технологическими сдвигами, требуют разработки адекватных методов и механизмов управления, в том числе на уровне экономической политики, предполагающей воздействие на экономический выбор частных агентов, действующих в неравновесной среде в условиях внешних угроз, которые, со своей стороны, также претерпевают изменения и по своему характеру не могут рассматриваться как простые аналоги прежних, хорошо известных угроз, с которыми приходилось сталкиваться раньше.

В свою очередь, очертания экономической политики не просто следуют за логикой технологических изменений, но и обратно влияют на трансформацию технологий, институтов и организационных структур. Именно разрабатываемые и своевременно реализуемые меры экономической политики приводят к тому, что совершающиеся под воздействием санкционной войны деформации отраслевых рынков превращаются в трансформации, открывающие возможности суверенного экономического развития России, происходящего независимо от позиции международных организаций (а часто и вопреки этой позиции), выступающих проводниками экономических интересов стран мирового центра.

Таким образом, в основе различных видов национального суверенитета находится интеллектуальный суверенитет, который (в широком смысле слова) заключается в возможности принятия решений в соответствии с алгоритмами и целями, отражающими приоритеты развития национальной экономики РФ (рис. 1).

Действуя в направлении обеспечения суверенного развития экономики и общества в целом, необходимо стимулировать разработку методов и механизмов управления:

- 1 - технологической структурой производственных процессов (управления инновациями),
- 2 - институциональными трансформациями, в том числе импортозамещением институтов,
- 3 - организационно-управленческими инновациями и процессами принятия управленческих решений.

Управление изменениями в современных экономических системах предполагает повышение уровня устойчивости и безопасности управляемых систем с целью их успешного противостояния внешним рискам и угрозам различного характера – от вирусных атак, вызывающих очередные всплески пандемии и побуждающих переформатировать отраслевую структуру экономики, до санкционного давления и даже прямых военных угроз, вынуждающих прибегать к внедрению элементов мобилизационной экономики и применять алгоритмы принятия управленческих решений чрезвычайного характера.

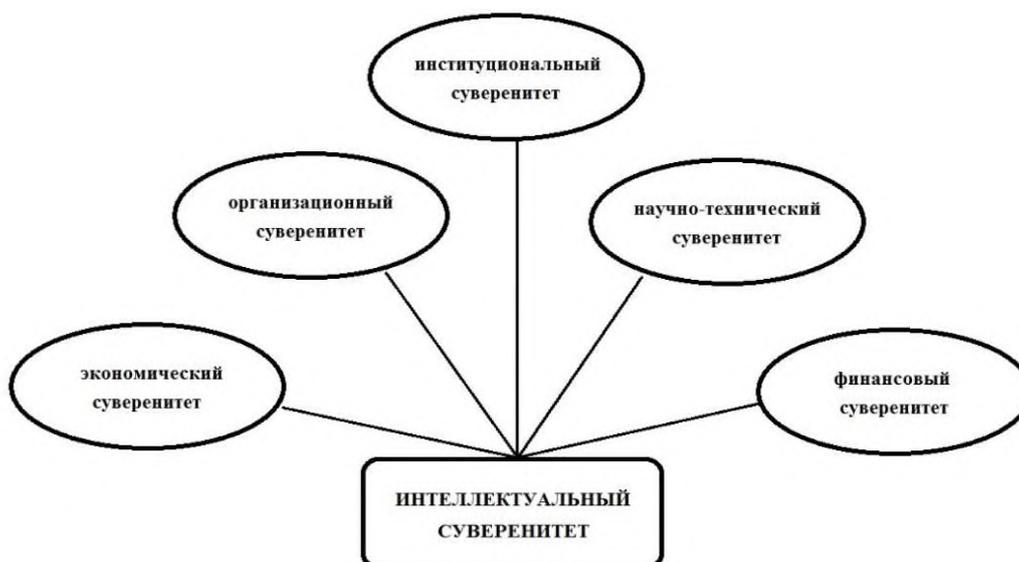

Рисунок 1. Интеллектуальный суверенитет как основа различных видов национального суверенитета

Речь идет о принятии управленческих решений на различных уровнях управления, в том числе на федеральном уровне разработки и реализации экономической политики, включая элементы стратегического планирования, направленные на обретение технологического, институционального, финансового и организационного суверенитета Российской Федерации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Нижегородцев Р.М., Горидько Н.П., Швец И.Ю., Тренев Н.Н. Управление изменениями в экономических системах: структуры, институты, механизмы / Под ред. Р.М. Нижегородцева. М.: НИПКЦ «Восход-А», 2022. – 176 с.
2. Нижегородцев Р.М. Неравновесная динамика макросистем и механизмы преодоления мирового кризиса. Новочеркасск: «НОК», 2011. — 100 с.
3. Нижегородцев Р.М., Горидько Н.П., Иванов Е.Ю., Тренев Н.Н., Скачкова М.А. Горизонты экономического роста: факторы, риски, институты: Научная монография / Под ред. Р.М. Нижегородцева. М.: НИПКЦ «Восход-А», 2022. – 184 с.

УПРАВЛЕНИЕ ИЗМЕНЕНИЯМИ В УСЛОВИЯХ ВНЕШНИХ УГРОЗ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО СУВЕРЕНИТЕТА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

В статье обсуждаются перспективы и механизмы управления изменениями в условиях внешних угроз и связь этих изменений с обретением интеллектуального суверенитета Российской Федерации, лежащего в основе обеспечения всех прочих видов суверенитета. Обоснована связь управления технологическими, организационными и институциональными изменениями в экономике России с перманентными технологическими сдвигами, характерными для современного мирового хозяйства.

Ключевые слова: управление изменениями, интеллектуальный суверенитет, экономика России, принятие решений, парадигма устойчивого неравновесия.

ИДОРАКУНИИ ТАҒЙИРОТ ДАР ШАРОИТИ ТАҲДИДҲОИ БЕРУНА ВА ТАЪМИНИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ЗЕҲНИИ ФЕДЕРАТСИЯИ РУСИЯ

Дар мақола дурнамо ва механизмҳои идоракунии тағйирот дар шароити таҳдидҳои беруна ва робитаи ин тағйирот истиқлолияти зеҳнии Федератсияи Русия, ки асоси таъмини ҳама намудҳои дигари соҳибхатиёри мебошад, баррасӣ карда шудаанд. Алоқамандии идоракунии тағйироти технологӣ, ташкилӣ ва институтсионалӣ дар иқтисодиёти Русия бо тағйироти доимии технологӣ, ки ба иқтисоди муосири ҷаҳонӣ хос аст, асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: идоракунии тағйирот, истиқлолияти зехнӣ, иқтисоди Русия, қабули қарорҳо, парадигмаи ноустувории устувор.

MANAGING CHANGES UNDER EXTERNAL THREATS AND ENSURING THE INTELLECTUAL SOVEREIGNTY OF THE RUSSIAN FEDERATION

The paper deals with the prospects and mechanisms of managing changes under external threats and the connection of those changes with the acquisition of intellectual sovereignty of the Russian Federation, which underlies the provision of all other types of sovereignty. The connection between driving technological, organizational and institutional changes in the Russian economy with permanent technological shifts in the modern global economy is substantiated.

Keywords: change management, intellectual sovereignty, Russian economy, decision-making, the paradigm of sustainable disequilibrium.

Сведение об авторе: Нижегородцев Роберт Михайлович - доктор экономических наук, заведующий лабораторией Института проблем управления им. В.А. Трапезникова РАН, Москва, Россия. Раб. тел. +7(495)198-1720, доб. 1231.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нижегородцев Роберт Михайлович - доктори илмҳои иқтисодӣ, мудири лабораторияи Институти масъалаҳои идоракунии ба номи В.А. Трапезников АИР, Москва, Россия. Тел. +7(495)198-1720, д. 1231.

Information about the author: Nizhegorodtsev Robert Mikhailovich - Doctor of Economics, Laboratory chief in V.A. Trapeznikov Institute for Control Studies RAS, Moscow, Russia. Office ph. +7(495)198-1720, add. 1231.

ТАЪМИНИ РУШДИ БОСУРЪАТИ СОҲАҲОИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР АСОСИ КЛАСТЕРИКУНОНӢ

Низамова Т. Д. - д.и.у., профессори кафедраи иқтисодиёти қорхонаҳо ва соҳибқории ДМТ

Саноат соҳаи асосӣ ва муҳимтарини хоҷагии халқ мебошад, ки аз дараҷа, суръат ва хусусияти инкишофи он сатҳи техникаи соҳаҳои кишоварзӣ, сохтмон, нақлиёт, алоқа, савдо ва прогресси техникаи ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ вобастагӣ дорад. Инкишофи минбаъдаи соҳаи саноат, ва пеш аз ҳама соҳаҳои саноати вазнин заминаи муҳимтарини пурзӯр кардани потенциал ва ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои истиқлолияти иқтисодии кишвари мо Тоҷикистонро таъмин менамояд, ки он пеш аз ҳама ба вазъият ва дараҷаи зиндагонии аҳолии мамлакат таъсири мусбӣ мерасонад. Инро ба назар гирифта дар давраи муосир Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ дар санаи 26.12.2018 ба Маҷлиси Олӣ қайд намуданд: ... бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоям, ки саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи қоруми миллий эълон карда шавад.» [1, с.4].

Инчунин дар Паёми худ аз 21-уми декабри соли 2021, Ҷаноби олӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон иброз намуданд, ки «...Ҳиссаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар ба 26 фоиз расонида, дар ин раванд гуногунсамтии истеҳсолоти саноатӣ таъмин карда шавад. Бинобар аҳамияти бузурги соҳаи саноат дар рушди минбаъдаи мамлакат, ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва таъмин намудани иҷрои ҳадафҳои стратегии миллий, аз ҷумла раванди саноатикунонии босуръати кишвар пешниҳод менамоям, ки солҳои 2022-2026, яъне то ҷашни 35-солагии истиқлолияти давлатии Тоҷикистон «Солҳои рушди саноат» эълон карда шаванд [2].

Дар баробари баррасии аҳамиятнокии рушди индустриалӣ ва инноватсионии иқтисодиёти миллий, инчунин зарур аст, ки мушкилот, заминаҳо ва роҳҳои таъмини он низ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шаванд.

Барои муайян кардани тамоилҳои рушди соҳаи саноат дар ҷадвали 1. динамикаи нишондиҳандаҳои умумии соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2021-ро, ки оварда шудааст, таҳлил менамоем.

Динамикаи нишондиҳандаҳои умумии соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2021

Нишондиҳандаҳо	2012	2015	2020	2021	С.2021 нисбат ба 2012, %
Шумораи корхонаҳо	1473	2310	2283	2397	162,7
Маҳсулоти умумии саноатӣ, млн. сомонӣ (бо нархҳои солҳои дахлдор)	9504	12196	30890	38829	408,6
Шумораи миёнасолонани коркунони истеҳсолоти саноатӣ, ҳаз. нафар	75,4	81,2	84,3	85,3	113,1
Аз он ҷумла коргарон, ҳаз. нафар	60,4	67,0	67,7	68,3	113,1

Маъхаз: Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. АОПҶТ, Душанбе. – 2021. - с. 307; Саноати ҶТ. Маҷмуаи оморӣ. АОПҶТ, Душанбе. – 2022. - с. 9.

Чи тавре ки аз рақамҳои чадвали 1 дида мешавад, дар давоми 10 соли охир шумораи корхонаи саноатӣ 62,7% афзудаанд, маҳсулоти умумии саноатӣ зиёда аз 4,0 маротиба (408,6%) зиёд шуда, дар ин муддат шумораи миёнасолонани коркунони истеҳсолоти саноатӣ 13,1 фоиз афзудаанд, аз он ҷумла коргарон 13,1 % зиёд шудаанд.

Бояд қайд намуд, ки «Саноати Тоҷикистон дорои заминаи маҷмӯи инкишофёфта ва аз ҷиҳати техникӣ мучаҳҳаз буда, онро зиёда аз 90 самти истеҳсолот муаррифӣ менамоянд, ки ба соҳаҳои зерин мансуб мебошанд:

- соҳаи истихроҷ – корхонаҳои марбут ба истихроҷ ва бойгардонии ашёи хоми маъдани ва ғайримаъдани;

- соҳаи коркард – корхонаҳои коркарди маҳсулоти саноати истихроҷ, маҳсулоти нимтайёр, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва ашёи дигар;

- истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, газ ва об.

Самтҳои ҳаҷми маҳсулоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин давра чунин тағйир ёфтааст (чадвали 2).

Рақамҳои чадвали 2 аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳаҷми маҳсулоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2021 (бо нархҳои солҳои дахлдор) зиёда аз 4,0 маротиба (408,6%) зиёд шудааст, аз он ҷумла саноати истихроҷи маъдан зиёда аз 8,6 маротиба (862,5%), саноати коркард 4,1 маротиба (411,1%) ва истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, газ ва об қариб 5,6 маротиба (555,6%) афзудааст. Қобили қайд аст, ки нишондиҳандаҳои қисми зиёди соҳаҳои саноат дар соли 2020 каме камтар зиёд шудаанд (саноати истихроҷи маъдан нисбат ба соли 2019 – 11,2%, аз он ҷумла истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ – 13,3% камтар истеҳсол намудаанд).

Гарчанде дар соҳаи саноати коркард маҳсулоти саноатӣ зиёда аз 3,4 маротиба афзудааст, аммо дар зерсоҳаи коркарди чубу тахта ва истеҳсоли маснуот аз чуб дар соли 2021 нисбат ба соли 2020 – 12,0% пасттар шудааст, аммо дар боқимонда зерсоҳаҳо рушд мушоҳида мегардад.

Дар давоми солҳои 2012-2021 дар сохтори соҳавии саноат тағйироти кулӣ ба амал омадааст. Агар дар соли 2012 ҳиссаи соҳаҳои саноати коркард 68,8 %-ро ташкил намуда бошад, пас дар соли 2021 то 57,5% паст шудааст аз ҳисоби зиёд шудани ҳиссаи саноати истихроҷи маъдан – 8,7% ва истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, газ ва об ба 2,6%.

Динамикаи ҳаҷми маҳсулоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2011-2021 (бо нархҳои солҳои дахлдор)

Нишондиҳандаҳо	2012	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	С.2021 нисбат ба 2012, %
Ҳамагӣ саноат,	9504	12196	15090	20029	23894	27613	30890	38829	408,6
Аз он ҷумла:									
Саноати истихроҷи маъдан	1227	1641	3004	4524	4686	4853	4309	8409	685,3
Аз он ҷумла:									
- Истихроҷи маводҳои энергетикӣ	112	203	222	298	331	377	429	485	433,0
- Истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ	1115	1438	2782	4226	4355	4476	3880	7924	710,7
Саноати коркард	6536	8066	9368	11776	13520	15952	19504	22313	341,4
Аз он ҷумла:									
- Истеҳсоли маҳсулоти ҳурока	3318	3482	3690	4304	4900	5399	7089	7608	229,3
- истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ ва дузандагӣ	1533	1292	1520	2354	2479	2636	2870	4096	267,2
- истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол	20	41	49	57	63	71	91	120	600,0
- коркарди чубу тахта ва истеҳсоли маснуот аз чуб	28	77	103	119	138	148	142	125	446,4
- истеҳсоли селулозаю қоғаз, фаъолияти таъбу нашр	82	143	115	142	241	260	182	210	256,1
- истеҳсоли маҳсулоти нафт	63	52	62	79	105	127	87	123	195,2
- истеҳсоли кимёвӣ	39	86	95	107	147	154	182	268	687,2
- истеҳсоли маснуоти резинӣ ва пластмасӣ	50	61	85	157	200	265	291	390	780,0
- истеҳсоли харгуна маҳсулоти ғайри-филизии маъданӣ	401	1201	1655	2091	2298	2593	2713	2856	712,2
- истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти ғайри-филизӣ	835	1450	1850	2187	2708	3874	4978	5967	714,6
- мошинсозӣ	155	93	114	142	203	308	291	392	252,9
- харгуна соҳаҳои саноат	12	28	30	37	38	117	138	158	13,2
Истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, газ ва об	1741	2549	2718	3729	5688	6808	7527	8107	465,6

Маъхаз: Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. АОПҶТ, Душанбе. – 2021. - с. 400; Саноати ҶТ. Маҷмуаи оморӣ. АОПҶТ, Душанбе. – 2022. - с. 14.

Бояд қайд намуд, ки барои муайян кардани суръати рушди саноат вобаста ба Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 амалигардонии таҳлили қиёсии нишондиҳандаҳои воқеии рушди саноати миллӣ бо нишондиҳандаҳои пешбинигардида дар он зарур аст (ҷадвали 3).

Таҳлило аз он шаҳодат медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои заминагузори таъмини рушди индустриалии иқтисоди миллӣ аз соли 2016 то 2021 мусбӣ арзёбӣ гардида, дараҷаи имконпазирии комёбшавӣ ба мақсадҳои дар барнома гузошташударо асоснок менамоянд. Чӣ хеле ки аз ҷадвали 3 дида мешавад, солҳои 2016-2020 ҳиссаи саноат дар ММД аз индикаторҳои мақсадноки сенариявии барои соли 2020 пешбинигардида зиёд аст.

Нишондиҳандаи афзоиши ҳаҷми истеҳсоли саноатӣ нисбати соли 2016 бошад дар соли 2021 қариб 2,6 маротиба афзудааст, ки вобаста ба индикаторҳои СМР-2030 дар соли 2020 аз рӯи сенарияи индустриалии рушд бояд 1,6 маротиба ва аз рӯи сенарияи индустриалӣ-инноватсионӣ

2 маротиба бояд афзоиш ёбад. Аммо соли 2020 аз рӯи суръати афзоиши истеҳсолоти саноатӣ бо фоиз нисбат ба соли гузашта ин нишондиҳанда 8,8%-ро ташкил додааст, ки дар қиёс бо солҳои пешин хеле паст аст. Бояд қайд намуд, ки ба нишондиҳандаҳои иқтисодии мамлакат пандемияи COVID – 19 таъсири худро расондааст.

Ҷадвали 3.

Таҳлили қиёсии нишондиҳандаҳои воқеӣ ва дуриномӣ ҷумҳурӣ дар солҳои 2020-2025

Нишондиҳанда	Воҳ. ченак	Солҳои таҳлилшаванда						Дуриномӣ ҷумҳурӣ дар солҳои 2020-2025					
		2016	2017	2018	2019	2020	2021	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Саноати ҶТ	млн. сомонӣ	15090	20029	23894	27613	30890	38829	32146,4	37482,7	43742,3	51091,0	59725,4	69878,7
Суръати афзоиш	%	116,0	121,3	110,6	113,2	108,8	120,8	116,5	116,6	116,7	116,8	116,9	117,0
Аз он ҷумла													
Саноати истихроҷи маъдан	млн. сомонӣ	3004	4524	4686	4853	4309	8409	5593,5	6334,6	7173,7	8123,5	9197,7	10411,9
Суръати афзоиш	%	153,3	121,7	112,0	112,6	97,4	155,2	115,2	113,2	113,2	113,2	113,1	113,2
Саноати коркард	млн. сомонӣ	9368	11776	13520	15952	19054	22313	18869,9	22377,1	26551,6	31523,1	37447,7	45001,9
Суръати афзоиш	%	112,5	122,9	112,1	115,3	114,1	115,3	118,3	118,6	118,6	118,7	118,7	120,2
Истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ	млн. сомонӣ	2718	3729	5688	6808	7527	8107						
Суръати афзоиш	%	103,7	116,7	107,5	105,6	100,1	112,7	7480,0	8541,6	9755,8	11148,0	12743,3	14093,6
Ҳиссаи саноат дар ММД	%	16,9	19,9	21,2	21,2	23,1	18,2*	18,2	18,7	19,2	19,7	20,2	20,7
Соҳтори соҳаҳои саноат (бо %)													
Саноати ҶТ	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Саноати истихроҷи маъдан	%	19,9	22,6	19,6	17,6	13,9	21,6	17,4	16,9	16,4	15,9	15,4	14,9
Саноати коркард	%	62,1	58,6	56,6	57,8	61,7	57,5	58,7	59,7	60,7	61,7	62,8	63,8
Истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ	%	18,0	18,8	23,8	24,6	24,4	20,9	23,9	23,4	22,9	22,4	21,9	21,3

*маълумоти пешакӣ

Ҳисобҳои муаллиф дар асоси: 1 Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. (27.05.2020. № 293). – с. 64.

2. Омори соҳаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмуаи оморӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. [С.11,335,340, 344-345].

3. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 соли истиқлолат // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. – С.9-10; 30 [С.9-10].

Яке аз самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди он дар асоси кластерикунонӣ мебошад. Ҳамкориҳои корхонаҳои ба кластер дохилшуда якҷоягии кооператсия ва рақобат мебошад. Асоси ин ҳамкориро раванDEST, ки ба навоарӣ асос ёфтааст. [6, с.86]

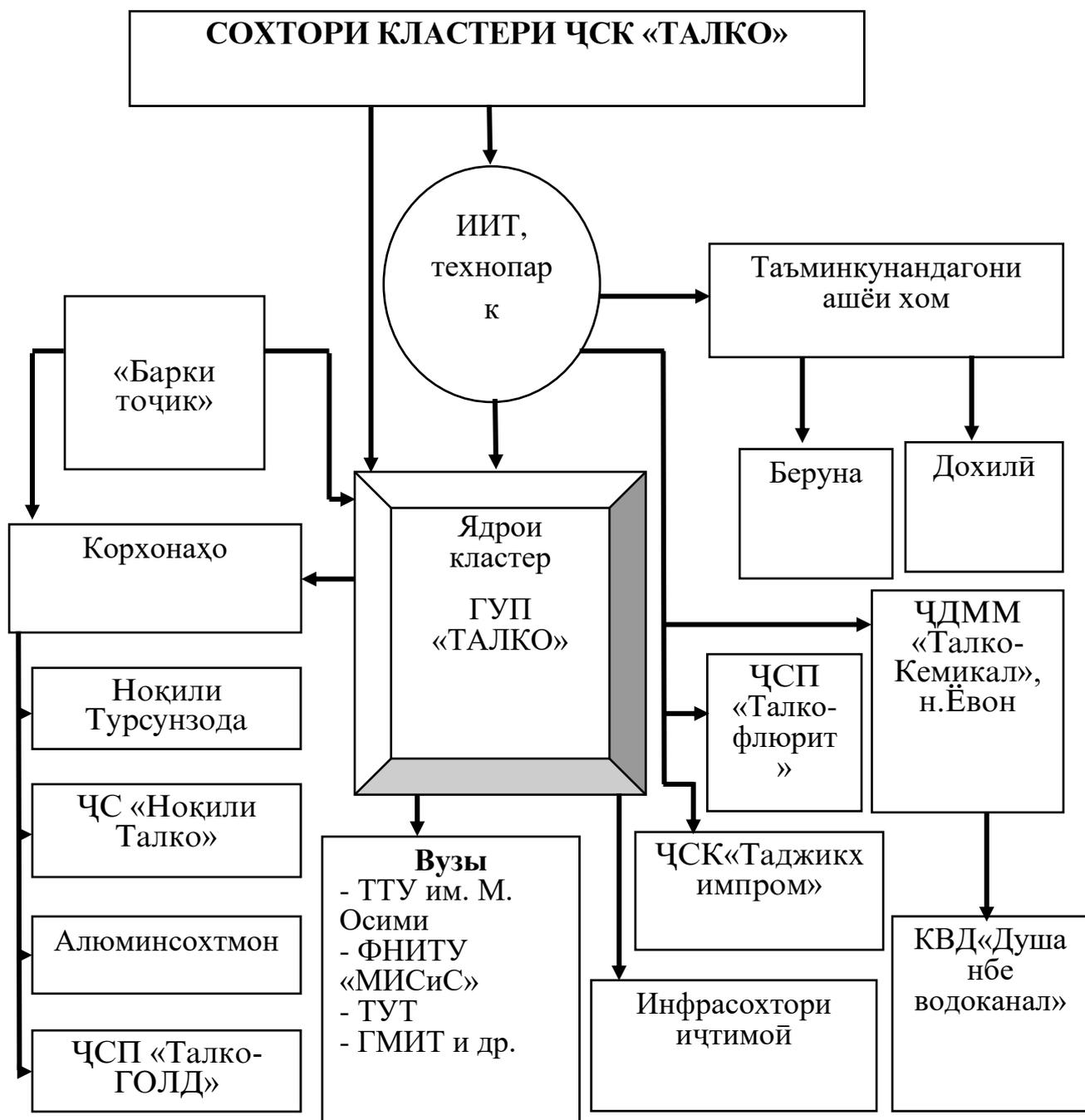
Тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [7] заминаи рушди бомуваффақияти Тоҷикистон сенарияи индустриалӣ-инноватсионист, ки бунёди заминаҳои рушди инноватсионии иқтисоди кишвар, пеш аз ҳама дар асоси ислохоти системаи маориф ва тайёр кардани кадрҳои муосир барои соҳаҳои иқтисодӣ мебошад. Ин сенария бо ташаккули равишҳои инноватсионии ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, таҳкими заминаи институтсионалии рушд, тақмили низоми ҳуқуқӣ ва таҳкими ҳифзи ҳуқуқи моликият, аз ҷумла моликияти зеҳнӣ имконпазир аст, ки ба рушди ҳам хусусӣ ва ҳам ватанӣ мусоидат намояд.

Таҷрибаи давлатҳои услуби кластерро дар соҳаи саноат истифода кардаанд, нишон медиҳад, ки кластеркунонӣ соҳаҳои саноатии ин давлатҳоро имконият дод то ба зинаи нави рушди иқтисодӣ гузаранд.

Бояд қайд намуд, ки барои таъмин намудани рушди бемайлони соҳаи саноат ташкил ва рушди кластерҳои инноватсионӣ мувофиқи мақсад аст. Аммо ба таври расмӣ то ҳол ягон кластер дар ҷумҳурӣ ба қайд гирифта нашудааст, гарчанде дар мисоли рушди ширкати Талко мо нишонаҳои кластери инноватсиониро дида метавонем (Расми 1.)

Чи тавре ки мебинем, дар ин кластер мавқеи муҳимро Институти илмӣ-тадқиқотӣ доро мебошад, ки коркардҳои онҳо имконият медиҳанд, ки ашӯи хом барои ширкат дар ҳуди ҷумҳурӣ истеҳсол гарданд. Ҳамгирои корхонаҳои саноатӣ ва институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ бо дараҷаи баланди дастгирии давлатӣ имконият медиҳад, ки потенциали иқтисодӣ самаранок истифода карда шуда, маҳсулоти истеҳсолшударо бо тезӣ ба истеъмолкунандаи низои расонида

шавад. Инчунин стратегияҳо ва барномаҳои рушди инноватсионӣ ва кластеркунонии соҳаҳои саноатӣ аз ҷониби мақомоти маҳаллӣ коркард карда шуда ва дастгири меёбад.

Дар асоси маводҳои ИИТМ ОАО ТАЛКО тартиб дода шудааст. [8]

Расми. 1. Сохтори кластери ҶСК «ТАЛКО»

Тараққиёти инноватсионии иқтисодиёти миллӣ бештар аз дараҷаи фаъолияти инноватсионии корхонаҳои соҳавии он вобастагӣ дорад. Устувории мавқеи инноватсионии корхонаҳоро бошад низоми оқилонаи ташкил ва идоракунии илман асоснокшуда таъмин менамояд.

Рушди инноватсионӣ, пеш аз ҳама аз ҳолату динамикаи бозори инноватсияҳо, бозори технологияҳо, ноу-хау, бозори захираҳои инноватсионӣ, бозорӣ меҳнати интеллектуалӣ вобаста мебошад. Дар навбати худ дараҷаи рушди инноватсионии соҳаҳои иқтисодиёти мо аз фаъолияти ихтироъкории олимону мутахассисони ватанӣ вобастагӣ дорад.

Бояд қайд намуд, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми охирини худ дар санаи 23.12.2022 ба Маҷлиси Олӣ рушди соҳаи саноатро

таҳлил намуда қайд намуданд: “Бинобар ин, Вазорати саноат ва технологияҳои навро зарур аст, ки якҷо бо Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, вазорату идораҳои марбута, роҳбарони вилоятҳо, шахру ноҳияҳо ва соҳибкорону сармоягузoron корро ҷиҳати таъсиси корхонаҳои саноатӣ бо технологияҳои муосир, муҳайё намудани ҷойҳои кори нав ва афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳоии дорои арзиши баланди иловашуда вусъат бахшад.

Дар ин раванд, ба таъсиси маҷмааҳои саноатӣ, паркҳои технологӣ, таҳия ва татбиқ намудани лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ, ҷорӣ кардани технологияҳои инноватсионӣ, истифодаи таҷҳизоти каммасрафи барқӣ ва ҷалби боз ҳам бештари сармояи муствақим бояд эътибори аввалиндараҷа дода шавад.” [9]

Мувофиқи таҳлилҳои олимони ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар ҷараёнҳои фаъолияти соҳибкорӣ имконият медиҳад, ки арзиши аслии маҳсулот паст гардида ҳосилонокӣ меҳнат афзояд, рақобатпазирии ширкатҳо зиёд гардида осонгардонии дохилшавӣ ба захираҳои технологияҳои иттилоотӣ таъмин гардида воридшавии навоариҳои илмию техникӣ ба иқтисодиёт осон гардад [10, с. 108-116]. Соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд фаъолкунони инноватсиониро дар дурнамо бо назардошти унсурҳои мусоидаткунандаи ташаққули афзалиятҳои инноватсионӣ дар иқтисоди бозорӣ афзун намоянд ва хусусияти таъсири онҳоро дар шароити нав мавриди баррасӣ қарор диҳанд.

Бояд қайд намуд, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди инноватсионии соҳаи саноат кӯшишҳои зиёд ба харҷ медиҳад. Дар ин самт «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020» [11], «Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020» [12], «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» [7], «Стратегияи рушди саноат ҚТ барои давраи то соли 2030» [13], “Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025» [5], Комиссия оид ба татбиқи «Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, “Барномаи рушди фанҳои дақиқ дар давраи солҳои 2020-2040” [14] ва ҳуҷҷатҳои дигар шаҳодат медиҳад.

Барои таъмин кардани рушди беамалони соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси рушди индустриалӣ ва инноватсионии иқтисодиёт як қатор чорабиниҳоро амалӣ кардан мувофиқи мақсад аст:

1. Тағйир додани таносуби истеҳсоли маҳсулоти соҳаҳои истихроҷ ва коркард ба нафъи соҳаи коркарди маҳсулот;
2. Беҳтар намудани сифати тайёркунии кадрҳои соҳаи иқтисоди миллий, аз он ҷумла соҳаи саноат, инчунин мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ;
3. Рушди афзалиятноки истеҳсолот ва соҳаҳои нав ва наватарин, аз он ҷумла, технологияҳои иттилоотӣ ки пешрафти илмӣ-техникиро дар хоҷагии халқ таъмин месозанд ва ба ҳамин васила рақобатпазир кардани иқтисодиёти миллий;
4. Бо суръати баланд рушд додани комплекси агросаноатӣ то ба сатҳе, ки имкони таъмин намудани аҳолии кишварро бо маҳсулоти асосии хушсифати ватанӣ аз рӯи меъёрҳои физиологияи истеъмол, фароҳам оварад. Ноил шудан ба амнияти ғизоии кишвар;
5. Таъмин намудани коркарди пурраи сикли истеҳсоли аз ашёи хом сар карда то истеҳсол намудани маҳсулот барои истеъмоли охирин;
6. Ба роҳ мондани кластерикунони инноватсионии соҳаҳои саноати ҷумҳурӣ;
7. Рушди ботавозуни комплекси мошинсозӣ – бунёдгузори асоси моддӣ-техникии соҳаҳои дигари хоҷагии халқ ва бахусус соҳаи саноат;
8. Ривож додани соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунӣ;
9. Беҳтарсозии ҷойгирони корхонаҳои саноатии таъсисшаванда вобаста ба махсусиятҳои минтақавӣ;
10. Баландбардории фаъолнокии инноватсионии корхонаҳои саноатӣ, дар асоси пурзӯр намудани робитаҳои онҳо бо институтҳои илмӣ-тадқиқоти ва мактабҳои олии ҷумҳурӣ;
11. Такмил додани иқтисодии илмӣ-техникии кишвар;
12. Баландбардории сатҳи маълумотнокӣ ва мутобиқати таҳассусии кадрҳо дар пайванди илм бо истеҳсолот марбут буда;

Бо ақидаи мо, иҷрои ин тадбирҳо дар ҳамбастагии иҷрои сиёсати амалкард дар сатҳи корхонаҳо, соҳаҳо ва давлат ҳалли худро пайдо карда метавонанд ва имконият медиҳад, ки он

хадафҳои аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон муайянгардида амалӣ гарданд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон ба вакилони Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2018, Душанбе.- 2018.- с.4.
2. Паёми Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон ба вакилони Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 21.12.2021, Душанбе.- 2021.- с.6.
3. Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. АОПҶТ, Душанбе. – 2021. - 702 с.
4. Саноати ҶТ. Маҷмуаи оморӣ. АОПҶТ, Душанбе. – 2022. - 90 с.
5. Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. (27.05.2020. № 293). – 97 с.
6. Роль кластеризации в развитии промышленности Таджикистана// Вестник ТНУ.- Душанбе, 2016.- № 2/11 (220). С.86-93. ISSN 2413-5151.
7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. (01.12.2016, №636). Душанбе. – 2016. – 114 с.
8. Маводҳои ИИТМ ОАО ТАЛКО.
9. Паёми Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон ба вакилони Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 23.12.2022, Душанбе.- 2021.- с.6.
10. Истомина Е.А. Оценка трендов цифровизации в промышленности. //Вестник Челябинского государственного университета. 2018. №12 (422). Экономические науки. Вып.63. с. 108-116.
- 11.«Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020».
- 12.Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020».
13. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Қарори ҲҶТ, №159 аз 27.03.2018с.).
14. Барномаи рушди фанҳои дақиқ дар давраи солҳои 2020-2040.

ТАЪМИНИ РУШДИ БОСУРЪАТИ СОҲАҲОИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР АСОСИ КЛАСТЕРИКУНОНӢ

Дар маърузаи нақш, аҳамият ва тамоилҳои рушди соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир баррасӣ гардида, рушди босуръати соҳаҳои саноат дар асоси кластерикунони дида баромада шудааст. Нақши калидии соҳаи саноатро дар инкишофи хоҷагии халқ ва таъмини рушди иқтисод муайян гардида, бо таъки ба унсурҳои инноватсионӣ ва рақамикунони дар марҳилаи муосир зарурияти саноатикунони босуръатро дар соҳаҳои бартариятноки аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодидошта таъкид гардидааст.

Дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои воқеии рушди саноати миллии бо нишондиҳандаҳои пешбинигардида дар Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 заминагузори таъмини рушди индустриалии иқтисоди миллии аз соли 2015 то 2025 мусбӣ арзёбӣ гардидааст.

Қайд гардидааст, ки барои таъмин намудани рушди бемайлони соҳаи саноат ташкил ва рушди кластерҳои инноватсионӣ мувофиқи мақсад аст. Аммо ба таври расмӣ то ҳол ягон кластер дар ҷумҳурӣ ба қайд гирифта нашудааст, гарчанде дар мисоли рушди ширкати Талко нишонаҳои кластери инноватсиониро дида мешавад, дар ин кластер мавқеи муҳимро Институти илмӣ-тадқиқотӣ доро мебошад ва коркардҳои онҳо имконият медиҳанд барои таъмини рушди бемайлони соҳаи саноати мамлакат, (расми 1.) Тавсияҳо доир ба самаранок ташкил намудани чараҳои инноватсионӣ дар сатҳи корхонаҳо, соҳаҳо ва минтақаҳо оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: саноат, сохтори соҳавии саноат, инноватсия, рақамикунони иқтисодӣ, ҳаҷми маҳсулот, шумораи кормандон, воридотивазкунӣ, содиротивазкунӣ.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ УСКОРЕННОГО РАЗВИТИЯ ОТРАСЛЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН НА ОСНОВЕ КЛАСТЕРИЗАЦИИ

В докладе рассматриваются роль, значение и тенденции развития промышленности Республики Таджикистан в современных условиях, анализированы показатели развития промышленности на отраслевом уровне за 2012-2021 гг., отмечено ускоренное развитие отраслей промышленности на основе кластеризации.

Исходя из сравнительного анализа фактических показателей развития национальной промышленности с прогнозными показателями Программы ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 гг., выявлено, что предпосылки для обеспечения индустриального развития национальной экономики с 2015 по 2021 год является положительной.

Отмечено, что для обеспечения устойчивого развития отрасли целесообразно организовывать и развивать инновационные кластеры. Однако в республике официально не зарегистрирован ни один кластер, хотя признаки инновационного кластера можно увидеть на примере развития компании «Талко», в этом кластере важное место занимает научно-исследовательский институт, деятельность которого обеспечивает возможность обеспечить устойчивое развитие промышленности страны, (рис. 1.) Для обеспечения устойчивого развития промышленности Республики Таджикистан на основе индустриально-инновационного развития экономики предложены реализовать ряд мер.

Ключевые слова: промышленность, отраслевая структура промышленности, кластер, инновации, цифровизация экономики, объем выпуска продукции, численность занятых, импортозамещение, экспортозамещение.

PROVISION OF ACCELERATED DEVELOPMENT OF THE INDUSTRIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN ON THE BASIS OF CLUSTERIZATION

The report discusses the role, significance and trends in the development of industry in the Republic of Tajikistan in modern conditions, analyzes the indicators of industrial development at the sectoral level for 2012-2021, and notes the accelerated development of industries based on clustering.

Based on a comparative analysis of the actual indicators of the development of the national industry with the forecast indicators of the Program for the Accelerated Industrialization of the Republic of Tajikistan for 2020-2025, it was revealed that the prerequisites for ensuring the industrial development of the national economy from 2015 to 2021 are positive.

It is noted that in order to ensure the sustainable development of the industry, it is advisable to organize and develop innovative clusters. However, not a single cluster is officially registered in the republic, although the signs of an innovation cluster can be seen in the example of the development of the Talco company, in this cluster an important place is occupied by a research institute, whose activities provide an opportunity to ensure the sustainable development of the country's industry (Fig. 1.) To ensure the sustainable development of the industry of the Republic of Tajikistan on the basis of industrial and innovative development of the economy, it is proposed to implement a number of measures.

Keywords: industry, sectoral structure of industry, cluster, innovations, digitalization of the economy, output, number of employees, import substitution, export substitution.

Маълумот дар бораи муаллиф: Низамова Тухфамо Давлатовна - д.и.и., профессори кафедраи иктисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории ДМТ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбон Рудаки 17. Тел: +992 934238220; E-mail: tuhfamoh49@mail. ru.

Сведения об авторе: Низамова Тухфамо Давлатовна - д.э.н., профессор кафедры экономики предприятий и предпринимательства ТНУ. Адрес: 734025, г.Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: +992 934238220; E-mail: tuhfamoh49@mail. Ru

Information about the author: Nizamova Tukhfamo Davlatovna - Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship of TNU. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 17. Tel: +992 934238220; E-mail: tuhfamoh49@mail. ru.

КЛАСТЕРИЗАЦИЯ КАК ОСНОВА ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕГИОНА

*Низамова Т.Д. – д.э.н., профессор, кафедры экономика предприятий и предпринимательства ТНУ
Салимова З.М. - аспирант кафедры финансов ТНУ*

В условиях усиления взаимозависимости стран мира и распространения масштабов глобализации, каждая страна старается получить преимущество от различных видов сближения с активным участием в международном разделении труда. В этом процессе производственным предприятиям также необходимо развивать свои производственные экономические взаимодействия с другими предприятиями с целью нахождения более эффективного способа выхода на внешний рынок и производства конкурентоспособной продукции. В таких условиях для развития передовых отраслей экономики страны становится необходимым поиск эффективных организационно-экономических форм, обеспечивающих создание условий для модернизации экономики страны и ускоренного темпа экономического роста в целом.

Следует отметить, что приоритетным направлением в развитии экономики Республики Таджикистан согласно «Национальной стратегии развития РТ на период до 2030г.» является индустриально-инновационный сценарий, который предполагает создание основ инновационного развития экономики страны, прежде всего, на базе проведения реформ в системе образования и подготовке современных кадров для отраслей экономики. Данный сценарий возможен при формировании инновационных подходов при решении экономических и социальных вопросов, усилении институциональной базы развития, совершенствования правовой системы и усилении защиты прав собственности, включая интеллектуальную, что будет благоприятствовать росту как внутренних частных, так и прямых иностранных инвестиций. [1, с.64].

Существующее мнение и традиции о разделении промышленного сектора и производства на отдельные отрасли и сферы, в настоящее время осталось в прошлом. На данный момент действенным методом на практике деятельности и функционировании промышленности является создание кластерных образований в промышленности.

По мнению ряда исследователей, в настоящее время большое значение приобретает организация кластеров и их влияние на модернизацию и внедрению новых технологий в экономику регионов, росту инноваций, а также важности в этом процессе государства и его поддержки. Такой интерес возник в результате применения кластерных образований повсеместно на практике многих стран мира, получившим большой экономический эффект, тем самым, повышая конкурентные возможности их экономик, областей и районов. Одним из преимуществ применения кластеризации в промышленном секторе регионов, заключено в возможном решении ряда насущных проблем, таких как привлечение инвестиций, повышение профессионализма кадрового состава, решение проблем с обеспечением энергией, сырьем и т.д.

Кластерные образования в промышленном секторе представляет собой группу предприятий, функционирующие в одной или двух смежных отраслях. Выходя на глобальную мировую экономику и рынок, достигая определенный прогресс в своем развитии и большие конкурентные возможности, компании или производители промышленной продукции приобретают огромное влияние на свое ближайшее окружение, тем самым, создавая стабильную цепочку из нескольких предприятий, включая поставщиков до производителей и реализацией товаров конечному потребителю. Увеличивая свое производство и влияние, вступившие компании и предприятия этого кластера увеличивают тем самым, свою конкурентоспособность и качество продукции. В настоящее время, кластеризация промышленного сектора регионов должна быть объектом пристального внимания государственной политики в сфере экономики и развития регионов.

Создание, организация и формирование кластеров в промышленном секторе регионов способствует развитию малого бизнеса в промышленности на основе внедрения современной развитой технологии и инноваций, созданию и развитию различных технических центров и парков, научно-исследовательских институтов, отдельных независимых промышленных территорий и зон и т.д. Формирование кластерных образований в промышленном секторе экономики регионов как было отмечено выше, создает предпосылки создания результативной стратегии стимулирования и поддержки успешных производств в регионе, повышения

конкурентных возможностей и эффективного использования такого преимущества. Совокупность с учетом характерных особенностей отдельных элементов в ходе взаимного функционирования, создает новые качества, проявляющиеся четко и многосторонне в кластерных образованиях, объединенных в одну цель субъектов экономики региона”[2]

<i>№</i>	<i>Характерные особенности</i>	<i>Индикаторы</i>	<i>Примечание</i>
1	Наличие конкурентоспособных предприятий	Относительно высокой уровень производительности компаний и секторов, входящих в; высокий уровень экспорта продукции и услуг; высокие экономические показатели деятельности компаний	
2	Наличие, а регионе конкурентных преимуществ для развития кластера	Сравнительно высокой уровень привлеченных иностранных инвестиций на уровне предприятий или секторов	
3	Лидерство частного сектора	Инициативы открыты и независимы от программ партий, администраций. Инициативы кластера определенным образом структурированы	Законодательная и исполнительная власти вовлечены в процесс кластеризации. При кадровых изменениях в администрации органов власти кластерная политика должно меняться
	Широкое вовлечение участников кластеров и взаимодействующих институтов	Включены фирмы всех размеров, равно как и представительство всех клиентов	Предприниматели, не участвующие в развитии кластера, имеют меньше оснований для критика или противодействия рекомендациям
	Географическая и концентрация и близость	Показатели, характеризующие высокой уровень специализации региона	Участники кластеров находятся в географической близости друг к другу и активно взаимодействуют
	Ориентация продукции кластера на экспорт	Чистый экспорт продукции, производимой кластером	Чем больше доля кластера на мировом рынке, тем выше его конкурентоспособность
	Широкой набор участников в наличие «критической массы»	Показатели характеризующие высокой уровень занятости на предприятиях и в секторах, входящих в кластер. Количество компаний. и организаций, относящихся	

		к секторам, входящим в кластер	
	Инновационная направленность кластера	Показатели выпуска инновационной продукции и уровня технической оснащенности	Быстрая реакция на потребности покупателей
	Наличие конкуренции внутри кластера	Показатели входа в кластер и выхода из него. Доля продукции и услуг, производимых новыми участниками кластера	Соперничество побуждает к постоянному совершенствованию деятельности, инновационному поиску и научным исследованиям
	Гибкость состава и структуры		Отсутствие жестких ограничений и барьеров, препятствующих расширению и сужению кластера
	Открытость кластера как системы		

Составлено автором на основе источника”[2]

Рисунок 1. Основные характерные особенности кластеризации

Стоит отметить, что управление деятельностью и создание условий по взаимному функционированию кластерного образования в промышленности, в частности с другими заинтересованными компаниями, такие как научно-исследовательские институты, ВУЗ на долгосрочный план, осуществляется посредством организации специального центра, не являющимся основным участником кластера.

Также, стоит напомнить, что одним из основных условий деятельности кластера в промышленном секторе считается организация и формирование механизма кооперирования. Одним из результативных средств стимула роста кооперации и концентрации в промышленном секторе, ориентированной на эффективное импортозамещение, увеличения конкурентных возможностей продукции промышленного производства, является организация технопарков в промышленном секторе”[3]

Для достижения более лучших показателей, прежде всего, необходимо:

- разработка и реализация соответствующей региональной кластерной политики;
- основное направление реализации кластерной политики должно ориентироваться на обеспечение высоких темпов экономического роста, диверсификации промышленности региона, повышение конкурентоспособности предприятий, поставщиков сырья и оборудования, научно-исследовательских и образовательных организаций, образующих региональные производственные кластеры” [5,с.31].

По нашему мнению, усилия государства должны быть направлены не на совершенствование работы отдельных отраслей и предприятий, а на развитие взаимоотношений поставщиков и потребителей факторов производства, позволяющее повысить эффективность взаимодействия малого и среднего бизнеса, крупных компаний, исследовательских и образовательных учреждений в инновационном процессе. Развитие производственных кластеров в регионах республики является важным фактором повышения инвестиционной привлекательности, развития объектов инновационной инфраструктуры и повышения квалификации специалистов, работающих в кластерах [6,с.90].

ЛИТЕРАТУРА

1. Низамова Т.Д., Бобосодиқова Н.Р. К вопросу об оценке инновационного потенциала региона// Вестник ТНУ. серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2022. - №1. - с.64.

2. Братишко Н.П. Повышение конкурентоспособности региональной промышленности на основе кластерных инициатив URL http://sibac.info/files/2011_06_06_Economy/Bratishko.doc (Дата обращения: 2.11.2012).

3. Соснина Т. Н. Терминологический статус понятия «кластер»: Многофункциональность, специфика экономического варианта прочтения. Вестник института печати СГАУ серия: гуманитарные науки выпуск первый Самара 2009.

4. Каширин М. Эффективный инструмент управления компанией // Ресурсы. Информация. Снабжение. Конкуренция. – 2004. – № 2. – С. 12–15.

5. Морощкина М.В. Формирование региональных кластеров как инновационный фактор развития// Инвестиционный потенциал. 2013.- №34 (313).- с. 31.

6. Низамова Т.Д. Роль кластеризации в развитии промышленности Таджикистана// Вестник ТНУ.- Душанбе, 2016.- № 2/11 (220). - С.90.

КЛАСТЕРИЗАЦИЯ КАК ОСНОВА ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕГИОНА

В статье рассматриваются вопросы развития регионов на основе оценки потенциала кластеризации базовых отраслей промышленности экономики региона, что предполагает придерживаться комплексного подхода при формировании региональных отраслевых кластеров.

Ключевые слова: кластер, промышленность, комплексный подход, алгоритм, регион, отраслевой кластер, потенциал кластеризации, стратегический анализ, Бостонская консалтинговая группа.

КЛАСТЕРИКУНОЌИ ҲАМЧУН АСОСИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ САНОАТИ МИНТАҚА

Дар мақола масъалаҳои рушди минтақаҳо дар асоси арзёбии иқтисодии кластерикунӣ соҳаҳои асосии иқтисодиёти минтақа, ки риояи равиши комплексиро дар ташаккули кластерҳои саноатии минтақавӣ дар назар дорад, баррасӣ шудааст.

Калидвожаҳо: кластер, саноат, равиши комплексӣ, минтақа, кластери саноатӣ, потенциали кластерӣ, таҳлили стратегӣ.

CLUSTERING AS A BASIS FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF REGIONAL INDUSTRY

The article deals with the development of the regions based on the assessment of the clustering potential of the basic industries of the region's economy, which involves adhering to an integrated approach in the formation of regional industry clusters.

Key words: cluster, industry, integrated approach, algorithm, region, industry cluster, clustering potential, strategic analysis, Boston Consulting Group.

Маълумот дар бораи муаллиф: Низамова Т.Д. – доктори илмҳои иқтисод, профессори кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқорӣ ДМТ. телефон: +992 93-423-82-20, почтаи электронӣ. tuhfamoh49@mail.ru.

Салимова З.М. – аспиранти кафедраи молияи ДМТ. Телефон: +992 98-444-21-68, почтаи электронӣ. amiraa.i@mail.ru

Сведения об авторах: Низамова Т.Д. – д.э.н., профессор кафедры экономика предприятий и предпринимательства, ТНУ. тел.: +992 93-423-82-20, e-mail. tuhfamoh49@mail.ru.

Салимова З.М. - аспирант кафедры финансов ТНУ. Тел.: +992 98-444-21-68, e-mail. amiraa.i@mail.ru

Information about the authors: Nizamova T.D. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship, TNU. phone: +992 93-423-82-20, e-mail. tuhfamoh49@mail.ru.

Salimova Z.M. - Post-graduate student of the Department of Finance of TNU. Phone: +992 98-444-21-68, e-mail. amiraa.i@mail.ru

БАССЕЙНОВЫЙ ПРИНЦИП В МЕХАНИЗМЕ УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ

Низомов С. Ф. – д.э.н, профессор кафедры экономического анализа и аудита ТНУ

Использование водных ресурсов - неотъемлемая составляющая природопользования, которая является наиболее экономично и социально ориентированной формой связи человека с продолжительностью, поскольку жизнь и ни одна сфера хозяйственной деятельности человека невозможны без использования воды. В течение второй половины прошлого века и в начале нынешнего количество нерешенных проблем, связанных с водными ресурсами, постоянно растет. Среди современных вызовов человечеству наиболее острым является дисбаланс между водопользованием и имеющимися водными ресурсами.

Современная этническая экологическая политика Таджикистана в области использования водных ресурсов направлена на внедрение международных принципов по обеспечению устойчивого природопользования - современной модели управления водными ресурсами [1, 2]. Целью данной модели является защита и улучшение состояния водных ресурсов, и содействие устойчивому и сбалансированному их использованию. Она устанавливает основные положения для достижения странами хорошего состояния поверхностных, подземных, переходных и прибрежных вод в пределах каждого речного бассейна [3].

Одним из главных принципов новой эффективной системы управления водными ресурсами, является интегрированная бассейновая модель управления ими, которая предусматривает последние действия всех государств, находящихся в бассейнах рек, а главным документом для управления водными ресурсами выступает План управления рек [4].

Многоаспектные научные исследования, посвященные вопросу интегрированного управления водными ресурсами по бассейновому принципу, обосновывают целесообразность его внедрения в нашей стране.

Результаты проведенных исследований охватывают большой спектр промышленных и технико-технических аспектов, которые дают возможность построить эффективную систему управления водными ресурсами Таджикистана по бассейновому принципу.

В настоящее время система управления использованием и охраной вод и воспроизводством водных ресурсов преимущественно носит отраслевой и административно-территориальный характер, вследствие чего меры по регулированию использования водно-ресурсного потенциала часто оказываются малоэффективными. Поэтому с целью внедрения бассейнового принципа управления водными ресурсами и приближения водного хозяйствования к принципам постоянства возникает необходимость в разработке планов управления речными бассейнами.

Анализ современного состояния внедрения системы управления водными ресурсами по бассейновому принципу показал, что ныне в Таджикистане продолжается процесс внедрения системы интегрированного управления водными ресурсами по бассейновому принципу [7]. Согласно Водной стратегии Таджикистана «... основными стратегическими задачами усовершенствования системы управления в сфере использования и охраны водных ресурсов является переход к интегрированному управлению водными ресурсами по бассейновому принципу и разработка бассейновых и территориальных планов интегрированного управления водными ресурсами.» [8].

Процесс управления водными ресурсами прошел значительный путь усовершенствования и реформирования в большинстве стран мира. Стало очевидным, что административно-территориальный принцип управления водными ресурсами не отвечает современным требованиям по улучшению качества воды и безопасному водопользованию. Опыт многих стран свидетельствует, что бассейновый принцип является наиболее эффективным подходом к управлению водными ресурсами [9].

Бассейновый принцип - это современный подход к управлению водными ресурсами, при котором как основная единица управления выступает речной бассейн, который является системой с устоявшимися экологическими, социальными и экономическими связями. В этом случае бассейн реки выступает как индикатор состояния окружающей среды, т.е.

экологического состояния, которое определяется как естественными факторами, так и уровнем антропогенной нагрузки. Такая система помогает предотвратить истощение водных ресурсов, а также достигать и поддерживать высокую чистоту воды.

Содержание бассейнового управления состоит в том, что на общегосударственном уровне стратегические цели и водную политику страны будет определять Национальный Совет по водным проблемам, исполнительным органом может быть государственный орган управления водным хозяйством, который по поручению Совета будет разрабатывать законодательно-правовую и нормативно-методическую базу [10].

Анализируя мировой опыт бассейнового управления водными ресурсами, можно выделить основные его модели: английская модель полной приватизации; французская модель приватизации через делегацию полномочий, характеризующуюся слишком низким уровнем обязательств частных операторов перед государственным сектором; немецкая модель частичной приватизации с созданием надзорного совета.

Согласно общегосударственной целевой программы развития водного хозяйства и экологического оздоровления бассейна реки Пяндж на период до 2025 г. решить проблему сбалансированного развития водохозяйственного комплекса, сохранение и создание водных ресурсов возможно путем внедрения системы интегрированного управления водными ресурсами, выполнение планов управления бассейнами рек, применение экономической модели целевого финансирования мероприятий в бассейнах рек, образование бассейновых советов рек, а также повышение роли существующих и образование новых бассейновых управлений водных ресурсов [11].

Следовательно, дальнейшее развитие управления водными ресурсами по бассейновому принципу сводится к интегрированному управлению водными ресурсами. Интегрированное управление водными ресурсами - это процесс, способствующий скоординированному развитию и управлению водными, земельными и связанными с ними ресурсами, для повышения результативности экономического и социального благосостояния на основе справедливости без компромисса для устойчивого развития экосистем. Данный принцип формирует комплексный подход к достижению консенсуса и компромисса между конкурентными потребностями в водных ресурсах различных секторов общества и заинтересованных групп на всех уровнях, а также достижения равенства и справедливости в пользовании водными ресурсами различных. То есть, интегрированный подход к управлению водными ресурсами - это система управления водными ресурсами, гарантирующая экологическую безопасность и доступность воды для населения и природных объектов, базирующаяся на учете всех источников воды, балансе отраслевых интересов в воде, рациональном использовании водных ресурсов.

Интегрированный подход по бассейновому принципу внедряется путем гидрографического и водохозяйственного районирования территории Таджикистана, разработка планов управления речными бассейнами, разработка водно-хозяйственных балансов, определение полномочий центральных и местных органов власти [12].

Основными принципами интегрированного управления водными ресурсами являются:

- принцип комплексности защиты всех вод (рек, озер, прибрежных и подземных вод);
- бассейновый принцип управления водными ресурсами;
- принцип широкого привлечения граждан и общественных организаций;
- принцип последовательного усовершенствования законодательства.

Управление водными ресурсами по бассейновому принципу поднимется на три типа:

- экосистемное управление, связанное с решением проблем водоснабжения и охраны вод в рамках водных экосистем, границами которых являются бассейновые пространства, в соответствии с требованиями их целостного и устойчивого развития;

- государственное управление через специально уполномоченные бассейновые органы управления использованием и охраны вод и водных объектов;

- экономическое регулирование использования и охраны вод, при котором общая сумма инвестиций в водохозяйственный комплекс оплачивается пользователями воды. Т.е. экосистемное управление водными ресурсами осуществляется государством и обществом через бассейновые принципы управления на основе платного водопользования.

Обязательным условием функционирования бассейнового принципа является открытость процедур обсуждения и принятия финансовых решений для участников всех заинтересованных сторон, информационный доступ общественности относительно бассейновой - водной политики и экологические программы на всех стадиях их разработки и внедрения.

Как свидетельствует европейский опыт, основой интегрированного управления водными ресурсами есть специальные планы с картами конкретных речных бассейнов и с объемом информации, которая постоянно актуализируется, относительно:

- пространственной и временной вариации водо-ресурсного потенциала;
- текущих и оптимальных водохозяйственных балансов;
- качества воды в источниках;
- рисков затопления и подтопления земель и др.

В основу планов управления водными бассейнами положены информационные, имитационные и прогнозные модели и экологические карты бассейнов, что позволяет научно обосновать меры по защите территорий и населения от загрязнения, затопления, других экологических и угроз, использовать имеющиеся финансовые материальные и трудовые ресурсы. Все эти разработки осуществляются на основе новых технологий [13].

План управления речным бассейном является основным средством усовершенствования и поддержки обоснованного менеджмента водных ресурсов и предполагает активное вовлечение всех заинтересованных сторон в этот процесс. Важным этапом внедрения бассейнового принципа управления водными ресурсами является также разработка плана управления речным бассейном и проведение гидрографического районирования территорий бассейна для выделения границ бассейнов.

Сейчас в Таджикистане разработаны некоторые методики составления таких планов [5, 6]. Структурная схема интегрированного управления водными ресурсами приведена на рис. 1.

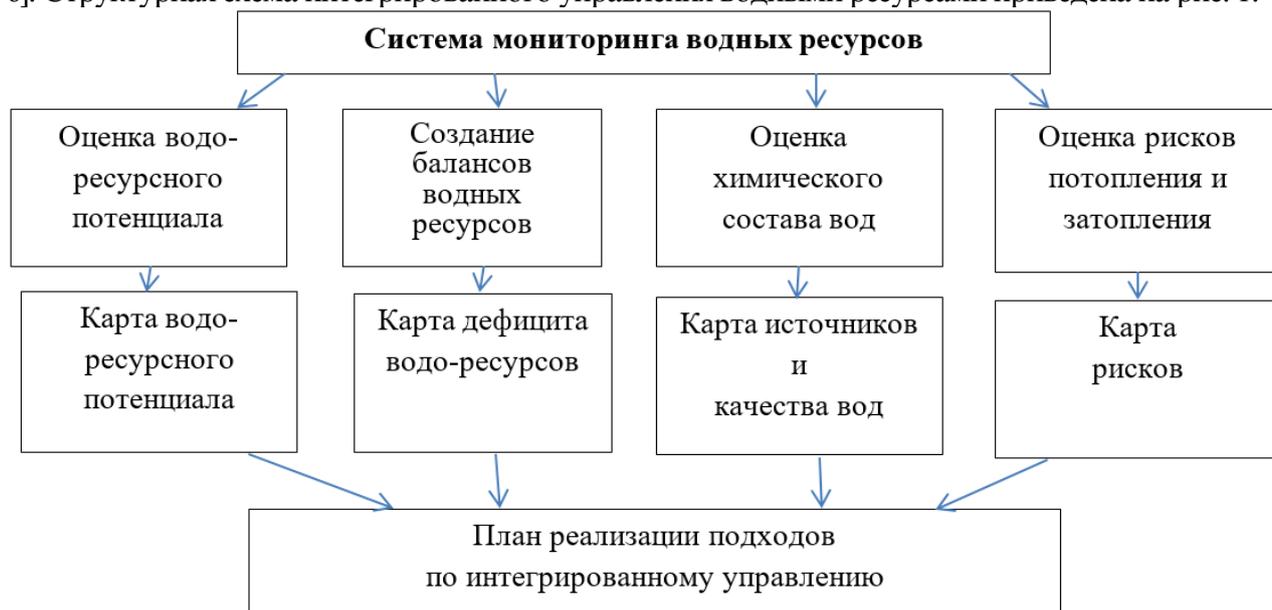

Рисунок 1. Структурная схема интегрированного управления водными ресурсами

Оценка водно-ресурсного потенциала любой территорий в том или ином речном бассейне является основанием для разработки плана интегрированного управления водными ресурсами. Водно-ресурсный потенциал территорий можно оценить показателем, который определяется как отношение объемов воды, израсходованной на безвозвратное водопотребление и разбавление сточных вод (за минусом объема воды, аккумулированных в водохранилищах) к объемам суммарного поступления воды на территорию с учетом объема нормативно очищенных обратных вод. Физически он характеризует долю имеющихся на территории водных ресурсов, которая фактически расходуется в процессе их использования, а также долю водных ресурсов, расходуемую с превышением экологически допустимых норм. В мире экологически обоснованными считают значение этого показателя в пределах в 0,01 до 0,10 [5].

Объемы объемов водных ресурсов, их природного и искусственного воспроизводства, а также объемы потребления и использования позволяют составить текущий водохозяйственный баланс, оценить качество управления, рационально распределить воду по территории и между потребителями, контролируя допустимые нормы.

Единство воды является неотъемлемой составляющей водо-ресурсного потенциала территорий. Воды неудовлетворительного качества уменьшают этот потенциал, очистка сточных вод его увеличивает. Важным также является такой аспект, как характер использования водных ресурсов и его влияние на их чистоту. Последнее характеризуется показателями, обусловленными химическим составом воды, ее микробиологическими характеристиками и т.п.

Гидроэкологическая опасность, риски подтопления и затопления, потенциальные убытки и потребность в мерах по их уменьшению (предотвращению) оцениваются в каждом бассейне, предусмотренном планом как единицы управления, без исключения элементарных водосборов.

Планы управления могут также включать поощрение устойчивых методов использования водных ресурсов, в том числе восстановление и пополнение их запасов, усовершенствование системы водопользования. Безоговорочным приоритетом является обеспечение условий безопасного проживания населения и нормальных условий его жизнедеятельности на потенциально опасных территориях, а также меры по восстановлению природных механизмов саморегуляции.

Карты качества воды в гидроэкосистемах речного бассейна составляют в соответствующем масштабе, включая границы элементарных речных бассейнов, и прибрежных областей (при наличии) и с указанием топографии, направлений использования земель и техногенной нагрузки, включая все объекты водопользования и водоснабжения.

Карты риска от вредной воды отражают потенциальные убытки, в зависимости от сценария развития паводка, а также содержат следующие данные: число жителей, проживающих на территории зоны возможного затопления; наличие и защищенность водозаборов питьевого водоснабжения; тип экономической деятельности региона, потенциально затопляемый и другие объекты, затопление которых может привести к санитарно-эпидемиологической и экологической ситуации в регионе и бассейне в этом.

План управления речным бассейном является стратегическим планировочным документом для внедрения программы мероприятий, которые создают основу для интегрированного, экологически и экономически обоснованного, устойчивого управления водными ресурсами в пределах речного бассейна на долгосрочный период. В таких планах определяют порядок осуществления мероприятий по оптимизации структуры использования водных ресурсов по отраслям национальной экономики и административно-территориальных единицах, устранение дефицита водных ресурсов в отдельных регионах; обеспечение доступности для населения качественной питьевой воды, минимизации проявлений вредного воздействия вод, усовершенствование механизма государственного управления использованием водных ресурсов и т.д.

Таким образом, стратегическая цель управления водными ресурсами по бассейновому принципу заключается в обеспечении бассейновой сбалансированности развития водного хозяйства, охраны вод и восстановления водных ресурсов на основе согласованности правовых основ и управленческих действий субъектов водопользования по бассейновому принципу, направленных на устойчивое водо-обеспечение населения и отраслей экономики, внедрение перспективных технических нормативных нормативов предотвращения вред-ных вод.

В заключении можно сделать следующие выводы:

1. Управление водными ресурсами отнесено к приоритетным направлениям государственной политики Таджикистана, рассматриваемой как один из важнейших факторов устойчивого развития общества.

2. В большинстве стран мира процесс управления водными ресурсами осуществляется по бассейновому принципу, который является наиболее эффективным подходом к управлению ими. Вопросам интегрированного управления водными ресурсами по бассейновому принципу посвящено многочисленное исследование вычисляемых и зарубежных ученых, обосновывающих целесообразность его внедрения в Таджикистане.

3. Интегрированное управление водными ресурсами по бассейновому принципу, принципу комплексности защиты вод и широкому привлечению граждан и общественных организаций, а также последовательному совершенствованию законодательства соответствует наиболее эффективной международной стратегии и предупреждению и предупреждению водных ресурсов и достижения и поддержания хорошего качества воды.

4. Для внедрения интегрируемого управления водными ресурсами по бассейновому принципу необходимо разработать схему, использование которой, учитывает социальные, экономические и природоохранные аспекты и может способствовать сбалансированному управлению природоохранных интересов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Водный кодекс Республики Таджикистан от 2 апреля 2020 года № 1688. [Электронный ресурс] Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36545569. Дата обращения: 15.02.2023.

2. Деревяго И.П. Экономические инструменты управления водными ресурсами и объектами и водохозяйственными системами в Республике Беларусь // Тематические материалы проекта «Водная инициатива ЕС плюс для Восточного партнерства» / И.П. Деревяго, С.А. Дубенок. - Минск, БГТУ, 2019. - 304 с.

3. Интегрированное управление водными ресурсами. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.unep.org/ru/explore-topics/vodnye-resursy/nasha-deyatelnost/integririvannoe-upravlenie-vodnymi-resursami>. Дата обращения: 13.02.2023.

4. Программа реформы водного сектора Республики Таджикистан на период 2016-2025 гг. [Электронный ресурс] Режим доступа: https://www.mewr.tj/?page_id=588. Дата обращения: 16.02.2023.

5. Савина А.М. Теоритические аспекты управления водными ресурсами в регионе // Вестник Оренбургского государственного университета. Социальная и экономическая география. – Оренбург, 2022. - № 13(149). - С.303-308. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-aspekty-upravleniya-vodnymi-resursami-v-regione/viewer>. Дата обращения: 13.02.2023.

БАССЕЙНОВЫЙ ПРИНЦИП В МЕХАНИЗМЕ УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ

В статье раскрыта сущность принципа бассейнового управления водными ресурсами, проанализирован международный опыт в указанной сфере и перспективы его внедрения в Таджикистане, охарактеризованы принципы интегрируемого управления водными ресурсами, отмечены составляющие плана управления речным бассейном как основного планировочного документа для внедрения программы мероприятий для устойчивого управления водными ресурсами в пределах речного бассейна на долгосрочный период, сделаны выводы о необходимости внедрения системы интегрируемого управления водными ресурсами по бассейновому принципу.

Ключевые слова: водные ресурсы, речной бассейн, интегрированное управление, принцип бассейнового управления

ПРИНЦИПИ ҲАВЗАВӢ ДАР МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ОБ

Дар мақола моҳияти принсипи ҳавзавии идоракунии захираҳои об қушода дода шудааст, таҷрибаи байналмилалӣ дар соҳаи мазкур ва дурнамои ҷорикунӣ он дар Тоҷикистон таҳлил карда шудааст, принсипҳои идоракунии ҳамгироёнаи захираҳои об тавсиф дода шудаанд, қисматҳои таркибии нақшаи идоракунии ҳавзавӣ дарё ҳамчун ҳуҷҷати асосии банақшагиришмани ҷорикунӣ барномаи ҷорабиниҳо барои идоракунии устувори захираҳои об дар ҳудуди ҳавзавӣ дарё барои давраи дарозмуҳлат зикр карда шудаанд, зарурияти ҷорӣ кардани низоми ҳамгироёнаи идоракунии захираҳои об тибқи принсипи ҳавзавӣ асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: захираҳои об, ҳавзавӣ дарё, идоракунии ҳамгироёна, принсипи идоракунии ҳавзавӣ

BASIN PRINCIPLE IN WATER MANAGEMENT

The article reveals the essence of the principle of basin management of water resources. Analyzed international experience in this area and the prospects for its implementation in Tajikistan. The principles of integrated water resources management are characterized. The components of the river basin management plan are noted as the main planning document for the implementation of the program of measures for the sustainable management of water resources within the river basin for a long-term period. Conclusions are drawn about the need to introduce a system of integrated water resources management according to the basin principle.

Keywords: water resources, river basin, integrated management, basin management principle

Сведения об авторе: Низомов Самариддин Фахриевич - доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа и аудита Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Тел.: (+992) 904 49 04 25, E-mail: samaridin@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Низомов Самариддин Фахриевич - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудити Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 904 49 04 25, E-mail: samaridin@mail.ru

Information about the author: Nizomov Samariddin Fakhrievich - Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Analysis and Audit of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki 17. Tel.: (+992) 904 49 04 25, E-mail: samaridin@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Обидов Ф.С. - д.э.н., профессор кафедры банковского дела ТНУ

Гулаков У. М. - к.э.н., старший преподаватель кафедры финансы и страхования ТНУ

В течение последнего времени под влиянием целого ряда причин, включая процесс перехода к рынку, повышения спроса на воду в результате роста населения, сокращение запасов воды, рост интенсивности возникновения опасных явлений гидрометеорологического характера, урбанизации, опустынивания и других факторов, наблюдается рост числа различных проблем в сфере использования и охраны водных ресурсов.

Между тем, как отмечают специалисты, «...современный мир находится на пороге серьезного водного кризиса. Вопрос о дефиците пресной воды и рационального использования водных ресурсов за последние десятилетия выдвинулся на передний план глобальной повестки дня и становится все более актуальной проблемой, вызывающей всеобщую озабоченность и подталкивающей к активным совместным и всеобщим действиям. Последнее привело к тому, что вода и управление водными ресурсами, их охрана и распределение стали наиболее важными местными, региональными, национальными, а также трансграничными вопросами текущего века.» [1, с. 3-10].

При этом, с точки зрения экологии, наиболее значимым элементом окружающей среды является именно вода, восстанавливаемый, дефицитный и незащищенный вид естественных источников существования, которая гарантирует достижение устойчивого развития экономики, социальной сферы, эко-логических условий жизни общества, существование флоры и фауны. В процессе становления и развития человеческого общества определяющую роль играют водные ресурсы. С незапамятных времен представители человечества обосновывались возле водоемов, которые неизменно служили основным ресурсом для их жизни и процветания. На протяжении многих веков общество прославляло и превозносило водные ресурсы в качестве священного источника жизни. Сегодня, в связи с быстрым ростом населения, темпами экономического роста и иных факторов, значение водных ресурсов возрастает многократно. Более того, «... к 2050 году для обеспечения продовольствием населения планеты в количестве 9 млрд. чел. потребуется примерно 50-процентное увеличение объема сельскохозяйственного производства. Сельское

хозяйство, как известно, является крупнейшим потребителем воды, на долю которого приходится около 70% водозабора. Спрос на электроэнергию в аграрном секторе составляет около 1/3 мирового спроса на конечную энергию. Однако слишком часто эти сектора функционируют изолированно, политика и планы по их развитию часто реализуются без учета их взаимосвязей. В то же время миллионы людей, в основном, в развивающихся странах, не имеют достаточного доступа к воде, энергии и продовольствию.» [4, с. 5-11].

Следует отметить, что ситуация с водопользованием в стране усложняется крайне нерациональным использованием воды на уровне хозяйств, основной причиной которого является устаревшая и неэффективная оросительная система. Согласно, приблизительных расчетов, в среднем 21% подаваемой в поле оросительной воды теряется безвозвратно. Причиной потери около 20% сверх норматива в процессе подачи водных ресурсов в хозяйства является нерациональная методика орошения на участках с резким наклоном местности. В нижнем течении и в центральной части водных ресурсов большая часть убыточности воды обусловлена низкой эффективностью действующей организации систем доставки воды с водоразделов на участки, а также исключительно слабый уровень технического оснащения водопроводных путей, по которым транспортируются водные ресурсы. Другим видом убыточности выступают так называемые "потери организационного характера", которые в свою очередь, примерно составляют от 15 до 35% суммарного количества поступающей на сельскохозяйственные земли оросительной воды. Главными причинами этого вида потери водных ресурсов являются практически полное отсутствие учета и управления водными ресурсами на уровне хозяйств и очень нерациональным процессом организации полива. [6, с.51].

На этом основании в водохозяйственном комплексе нашей страны существует ряд проблем, характерных для всех секторов использования водных ресурсов, в том числе:

- наличие ограничений по объему средств, как из бюджета республики, так и благодаря содействию экспертов-партнеров по вопросам устойчивого развития;
- ухудшение состояния и устаревание существующей архитектуры и сооружений;
- недостаток необходимой правовой основы;
- значительная утрата водных ресурсов;
- несоответствия расценок на оказание услуг затратам и невысокий уровень собираемости платежей за обслуживание и т.д.

Важно подчеркнуть, что Республика Таджикистан, принимая во внимание возрастающее внимание мирового сообщества к водным вопросам и значение водных ресурсов для достижения устойчивого развития, расширяет водные вопросы в мировой повестке дня.

С 2000 года по инициативе основатель мира и национального единства, лидера нации – Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Генеральная Ассамблея ООН приняла 7 резолюций, касающихся решения водных вопросов. Эти инициативы внесли значительный вклад в правильное понимание вопросов и проблем, связанных с водой на глобальном уровне, и их решения для экономического и социального развития, обеспечения устойчивости охраны окружающей среды, достижения мира и стабильности и общего устойчивого развития.

В направлении управления и эффективного использования водных ресурсов правительство страны осуществляет свою деятельность по следующим направлениям:

- реализация единой государственной политики и комплексного управления водными ресурсами;
- разработка предложений по совершенствованию водного законодательства Республики Таджикистан;
- разработка стратегий, программ, концепций и планов развития;
- регулирование использования и охраны водных ресурсов;
- развитие потенциала;
- поддержка рационального использования и охраны водных ресурсов;
- координация деятельности министерств и ведомств, осуществляющих деятельность в сферах, связанных с управлением, использованием и охраной водных ресурсов;
- государственный контроль и обеспечение безопасности гидротехнических сооружений;
- продвижение государственного водного кадастра в сфере водопользования;
- разработка проектов и привлечение инвестиций в водное хозяйство;

Между тем, важно подчеркнуть, что достижение продуктовой и экологической надежности, а также обеспечение стабильности развития секторов национальной экономики все чаще напрямую связано с проблемой рационального водопользования. В этом отношении, принимая во внимание растущую востребованность применения наиболее действенной и стабильной модели рационального водоснабжения и водопользования, существующих в республике водохозяйственных задач и для введения прогрессивных институциональных и правовых инструментов в области водного хозяйства, получивших признание на международном уровне, в связи с проведением реформы водохозяйственного комплекса Правительство Республики Таджикистан предприняло определенные действия. При этом, состояние и качество водопользования способствуют стабильному экономическому и социальному развитию Республики Таджикистан. Это обусловлено, прежде всего, тем, что на территории страны имеются довольно обширные источники чистой воды.

На сегодняшний день главным энергоисточником в нашей стране выступает именно вода - свыше 95% всей потребляемой в стране электричества вырабатывается на ГЭС. Помимо этого, запасы воды расходуются в ирригации, которая обеспечивает примерно 80% производства в сельском хозяйстве, для обеспечения населения водой и санитарными услугами, в производстве и рыболовстве, играющие существенную значимость в вопросах обеспечения продуктовой безопасности и общественного доступа к продуктам питания высокого качества. Следует отметить, что водные ресурсы также способствуют росту числа новых рабочих мест. Благодаря постоянному наращиванию объемов производства электроэнергии, развитию ирригационного сельского хозяйства, индустрии появятся дополнительные вакансии. Ирригационное сельское хозяйство имеет особое значение в данном аспекте, так как именно благодаря ему в стране занято около половины жителей сельской местности.

Республика Таджикистан, основываясь на правильном представлении о возрастающих проблемах в сфере водохозяйственной деятельности, и значение использования источников воды для обеспечения стабильности экономического развития, постоянно и интенсивно занимается популяризацией проблемы использования водных ресурсов в мировой практике. Президент Республики Таджикистан еще в I Всемирном Азиатско-Тихоокеанском водном саммите в 2007 году отметил что «... глобальные направления мирового развития являются таковыми, что себестоимость водных ресурсов способна превысить затраты на запасы нефти, газа, угля и прочих полезных ископаемых, которые требуются для достижения устойчивого развития в будущем для каждого государства и отдельного региона».

Результаты проведенных на протяжении более десяти лет бесчисленных научных изысканий наглядно демонстрируют точность этого утверждения в количественном и фактическом выражении, чтобы нацелить внимание участников мирового сообщества в решении водохозяйственных задач. В настоящее время в Таджикистане все изменения в сфере политики и экономики также в целом влияют на водохозяйственную деятельность, водопользование и водоснабжение, в том числе приспособление водохозяйственной практики под новые хозяйственные требования. Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 25 июня 1996 года №281 установлена оплата за предоставление водоснабжающих услуг в области ирригации земель сельскохозяйственного назначения. Вплоть до этого времени предоставление услуг по осуществлению полива земель было полностью профинансировано из бюджета страны. Размер платежей за предоставление услуг водоснабжения, несмотря на некоторую адаптацию к текущей обстановке, все еще не соблюдается в полной мере многими предприятиями сельского хозяйства.

Прирост численности населения представляет собой важный элемент, оказывающий отрицательное воздействие на обеспечение населения водными ресурсами. Ежегодный прирост населения в РТ, составляющий около 2,5%, приводит к росту спроса на водоснабжение, энергию, продукты питания и недвижимости. При этом, увеличение численности населения и спроса на воду предполагает неотложные мероприятия по обеспечению условий для наиболее эффективного и справедливого распределения источников водных ресурсов, регулирование потребности в водоснабжении, комплексное и рациональное использование водных ресурсов, согласование усилий по обеспечению эффективного использования воды для различных категорий водопользователей, включение в процесс изготовления продукции методов

водосбережения и др. Переменчивость и климатические факторы существенно воздействуют на состояние запасов воды в стране.

Неустойчивость климата вызывает необходимость принятия безотлагательных действий для достижения жизнеспособности и приспособления к происходящим преобразованиям, в том числе, совершенствование системы предсказания, усиление акцента на проблемы снижения вреда от затоплений, обвалов, грязевых потоков, улучшение качества управления бассейнами верхнего течения рек. Высокогорная местность, и сравнительно большое количество атмосферных дождей в республике, а также нерациональное водопользование являются источниками возникновения многочисленных стихийных бедствий и техногенных катастроф, обусловленных воздействием на водные ресурсы.

Следует отметить, что именно в Таджикистане находится основная часть потокообразующей системы Центральной Азии, на долю которого выпадает свыше 60% суммарных запасов Аральского бассейна. Как отмечалось, значительная доля (свыше 80%) запасов воды в бассейне Аральского моря образуется в верхнем течении горных рек Таджикистана и Кыргызстана. Значительная доля запасов воды в этом регионе расходуется на нужды ирригации земель в бассейнах Казахстана, Узбекистана и Туркменистана.

При этом на сегодняшний день важнейшим пользователем воды бассейна региона продолжает оставаться водное хозяйство. В целом, для оросительных работ на территории Казахстана расходуется 73,1% от общей величины потребляемой воды (15,0 млрд. из 20,5 млрд. м³), в Кыргызстане - 90,4% (9,5 млрд. из 10,5 млрд. м³), в Таджикистане - 82,3% (13,5 млрд. из 16,4 млрд. м³), в Туркменистане 93,0% - (20,0 млрд. из 21,5 млрд. м³), в Узбекистане - 88,5% (52,4 млрд. из 59,2 млрд. м³) [2, с.44].

В подобных обстоятельствах для отраслей национальной экономики и жителей стран региона крайне важно взаимовыгодное разрешение проблем, касающихся водопользования и энергоресурсов региона, что предполагает необходимость общего эффективного и рационального управления водными ресурсами.

Проведенный расчет свидетельствует, что при условии достигнутого абсолютного истощения имеющихся запасов воды в Аральском бассейне, увеличение объемов новых площадей ирригационных земель в конкретных государствах представляется возможным как за счет использования ресурсоемких и экономичных технологий, так и за счет снижения доли остальных стран в суммарном водопотреблении. Как следствие, в будущем в регионе возможно повышение уровня конкурентоспособности за водопользование и ухудшение отношений между странами в области водных ресурсов. В этом плане негативные ожидания вызывает всемирное потепление - с 1957 года водные резервы в Памиро-Алайских оледенениях уменьшились примерно на 25%, причем этот процесс активно не прекращается. Согласно экспертным предсказаниям, к 2025 году на территории РТ прекратят существование около тысячи небольших по площади ледников, на 20% снизится территория ледникового покрова, а ледниковые ресурсы сократятся на 25%. Вследствие этого общий расход крупных протекающих через страну рек (Зеравшан, Кафирниган, Вахш и Пяндж) уменьшится на 7%. В целом, следует обобщить, что для обеспечения устойчивого развития Республики Таджикистан ключевую роль играют именно запасы воды, и в первую очередь, это связано с тем, что республика обладает довольно крупными запасами чистой воды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Одинаев Х.А. Основные принципы и направления углубления водного сотрудничества в условиях Центральной Азии // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук.- Душанбе: Сино, 2013. - №2/8(125). - С.3-10.
2. Ясинский В.А., Винокуров Е.Ю. Водно-энергетические ресурсы Центральной Азии: проблемы использования и освоения. Отраслевой обзор. - Алматы, 2009. - 44 с.
3. Петров Г.Н., Ахмедов Х.М. Комплексное использование водно-энергетических ресурсов трансграничных рек Центральной Азии. Современное состояние, проблемы и пути их решения. - Душанбе: Дониш, 2011. - 234 с.
4. Одинаев Х.А. Концепция устойчивого водопользования: от Стокгольма до Душанбе// Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук.- Душанбе, ТНУ, 2022. - №1. - С.5-11.

5. Гулаков, У.М. Водно-энергетические аспекты региональной интеграции стран Центральной Азии // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2017. - №2/2. - С.44-49.

6. Аналитический отчет по проекту ВАРМАП: эффективность водопользования в орошаемом земледелии в странах Центральной Азии // WUFMAS. - Алматы, 2018. - С.51.

ПРОБЛЕМЫ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В данной статье рассматриваются проблемы использования водных ресурсов в Таджикистане. Отмечается, что водные ресурсы играют важнейшую роль в обеспечении устойчивого развития Таджикистана. Прежде всего, это вызвано тем, что страна располагает достаточно огромными ресурсами пресных вод. Выявлено что, обеспечение продовольственной безопасности, экологической безопасности и устойчивого роста отраслей экономики все больше зависит от эффективного управления имеющимися водными ресурсами.

Ключевые слова: водные ресурсы, вода, гидроэнергетика, проблемы, опрощаемая земледелия, региональная экономика, устойчивое развития, водопользования, ирригация

МУШКИЛОТИ ИСТИФОДАБАРИИ ОҶИЛОНАИ ЗАХИРАҶОИ ОБ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои истифодабарии захираҳои об дар Тоҷикистон, инчунин мушкилоти онҳо баррасӣ шудаанд. Қайд мегардад, ки захираҳои об дар таъмини рушди устувори иқтисодии Тоҷикистон нақши ҳалқунанда дорад, пеш аз ҳама, ин ба он вобаста аст, ки кишвар дорои захираҳои бузурги оби тоза мебошад. Муайян гардид, ки таъмини амнияти озӯкаворӣ, амнияти экологӣ ва рушди устувори соҳаҳои иқтисод бештар аз идоракунии самараноки захираҳои мавҷудаи об вобаста аст.

Калидвожаҳо: захираҳои об, дастовардҳо, дурнамо, об, гидроэнергетика, мушкилоти обӣ, кишоварзӣ, иқтисоди минтақа, рушди босубот, истифодабарии об, ирригатсия

CHALLENGES OF WATER USE IN TAJIKISTAN

The article deals with the problems of water resources use in Tajikistan, as well as the achievements and their problems. It is noted that water resources play an important role in ensuring sustainable development of Tajikistan, first of all, this is due to the fact that the country has quite huge fresh water resources. It was revealed that ensuring food security, environmental safety and sustainable growth of economic sectors increasingly depends on the effective management of available water resources.

Keywords: water resources, water, hydropower, problems, simplified agriculture, regional economy, sustainable development, water use, irrigation

Маълумот дар бораи муаллиф: Обидов Фозил Саидович – д.и.и., профессори кафедраи кори бонкии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 985 22 33 13.

Гулаков Умедҷон Маҳмадович - номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи молия ва суғурта. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: 980-70-55-55. E-mail: umedsho_1991

Сведение об авторах: Обидов Фозил Саидович – д.э.н., профессор кафедры банковского дела ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 985 22 33 13.

Гулаков Умедҷон Маҳмадович - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансы и страхования Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: 980-70-55-55. E-mail: umedsho_1991

Information about the authors: Obidov Fozil Saidovich - Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking TNU. Address: 17, Rudaki Ave., Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Phone: (+992) 985 22 33 13.

Gulakov Umedjon Mahmadvich - Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Finance and Insurance, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 980-70-55-55. E-mail: umedsho_1991

ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ В СИСТЕМЕ ФАКТОРОВ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Одинаев Х. А. – д. э. н., профессор кафедры экономики и управления АПК ТНУ

Водные ресурсы играют важнейшую роль в системе жизнеобеспечения человека. В условиях быстрого роста численности населения, роста масштабов опустынивания, обострения экологических проблем вопросы более рационального и экономного использования водных ресурсов в стране и в регионе в целом приобретают особое значение. Более того, в условиях изменения климата и роста дефицита воды в регионе одной из важнейших аспектов социально-экономического прогресса общества выступает необходимость обеспечения населения и отраслей экономики качественной водой, прежде всего, питьевой и оросительной.

Между тем, решение задачи перехода к модели устойчивого развития стран Центральной Азии тесно связано с необходимостью максимального учета целого набора факторов, оказывающих существенное влияние на темпы, стабильность и перспективы развития региональной экономики. Среди них наиболее важными являются оптимизация водопользования, в т.ч. трансграничного, достижения баланса между развитием экономикой и состоянием природной среды, сохранением и улучшение водных и наземных экосистем, как на уровне страны, так и в регионе в целом.

Последнее в значительной степени обусловлено остротой и важностью решения острых экологических, продовольственных, энергетических и других проблем, стоящих перед регионом, и во многом зависит от объема и состояния водных ресурсов, а также качества и режима водопользования в водных объектах. С учетом известных свойств воды - незаменимость, динамичность, вхождение в состав всех сфер земли, ее роль во всех физико-химических и биолого-геологических процессах в природе и, наконец, ее обязательное участие во всех видах производственно-технологической и другой деятельности, водные ресурсы с учетом изменения их количественных, качественных и режимных параметров стали одним из основных факторов изменения состояния окружающей среды, сохранения здоровья человека и развития экономики. Последние, в свою очередь, могут существенно повлиять на объем и состояние водных ресурсов, спровоцируют дальнейшие изменения во всей цепочки функционирования природных и антропогенных экосистем.

Центральная Азия располагает большими запасами водных ресурсов, намного превосходящие потребности экономики стран региона в целом при любом из возможных вариантов экологического, экономического и социального развития в долгосрочной перспективе. Так, объем ежегодно возобновляемого речного стока - основного источника водоснабжения - составляет примерно 115 км³/год, огромны также запасы подземных вод.

Следует отметить, что Центральная Азия в целом не испытывает серьезного дефицита воды. Однако, неравномерность распределения между горными (энергетическими) и долинными (ирригационными) странами стала основным препятствием для достижения параметров устойчивого водопользования в регионе. Существенное влияние на схемы и темпы водопользования оказывают и климатические изменения, имеющие серьезные последствия для ледников Памира и Тянь-Шаня на целые десятилетия вперед. Последнее еще более обостряет необходимость серьезного конструктивного подхода к вопросам управления водопользованием в регионе.

Между тем, водные проблемы в Центральной Азии часто приобретают геополитическое значение. Неадекватность позиции расположенных в нижнем течении бассейна рек региона стран по отношению богатых водными ресурсами горных стран приводит к неоднозначной

реакции этих стран, сопровождаются усилением заинтересованности (ориентацией) верхних стран на приоритетное развитие гидроэнергетической отрасли через строительства новых крупных плотин и гидроэлектростанций в притоках двух крупнейших рек региона. Последнее приводит к появлению новых, сильных, игроков на формирующемся региональном энергетическом рынке на просторах Центральной и Южной Азии, способные серьезно конкурировать с экспортом электроэнергии из соседних долинных стран на энергоемких рынках Южной Азии.

Следует учесть, что перспективы социально-экономического и экологического развития региона в целом и каждой страны в отдельности сопровождаются ростом масштаба забора и использования воды, усилением антропогенной нагрузки на водные экосистемы, деградацией компонентов региональных экосистем и, в конечном счете, усилением тенденции роста дефицита пресной воды и др.

Сложившаяся ситуация предполагает необходимость комплексного применения принципов бассейнового единства водных ресурсов и взаимозависимости основных направлений водохозяйственной деятельности в регионе с позиции учета экологического составляющего и территориально-географического единства региона. Игнорирование этих принципов может привести к обострению проблем регулирования использования и охраны водных ресурсов, общих для двух и более государств рек, озер, водохранилищ, месторождений иных вод, т.е. имеющих трансграничный характер.

Следует отметить, что имена трансграничный статус рек (водных ресурсов) в значительной мере усиливает их значимость как незаменимого фактора социально-экономического, экологического и даже политического развития отдельных стран и региона в целом.

Между тем, максимальный учет трансграничного характера водных ресурсов в условиях Центральной Азии предполагает необходимость налаживания надежного и стабильного механизма тесного межгосударственного водного сотрудничества с учетом максимального учета интересов всех стран региона на принципах их взаимовыгодного и оптимального регулирования. В общих чертах наиболее общие и, в то же время, основные направления межгосударственного водного сотрудничества стран Центральной Азии в сфере решения проблем регулирования использования и охраны трансграничных водных ресурсов могут быть следующие:

- разработка и реализации правового, экономического и организационного механизмов регулирования использования и охраны трансграничных водных объектов в соответствии с потребностями отраслей экономики и населения сопредельных стран:

- взаимный обмен информацией о состоянии водных объектов, действиях и мероприятиях, следствием которых может быть проявление случаев трансграничного, прежде всего, негативного воздействия и др.

Учет этих обстоятельств предполагает необходимость рассматривать водные ресурсы не только как стратегического ресурса стран региона, но и как важнейший фактор устойчивости развития региональной экономики в целом. Более того, значение водных ресурсов и обеспечение выгодности их использования странами региона в долгосрочной перспективе будет только возрастать.

С учетом трансграничного статуса водных ресурсов в регионе важно наладить оптимальные и взаимовыгодные схемы международного сотрудничества по регулированию использования и охраны водных ресурсов. Последнее предполагает заключение многосторонних соглашений по вопросам использования потенциала бассейнов трансграничных вод и двухсторонних соглашений, прежде всего, между прибрежными странами, граничащими с одними и теми же водами. Основной целью таких соглашений относительно трансграничных вод является предотвращение, ограничение и недопущение любого трансграничного воздействия, в том числе предотвращение, ограничение и сокращение загрязнения вод, которое оказывает или может оказывать трансграничное воздействие. Не менее важным моментом таких соглашений должны быть одновременно экологически обоснованное и рациональное использование и сохранение водных ресурсов, достижение справедливого распределения и использования водных ресурсов странами соглашения, а с

учетом их трансграничного характера - сохранение и при необходимости восстановление водных, аграрных и других экосистем. При этом реализация межгосударственных соглашений по регулированию использования и охраны трансграничных вод должна осуществляться через создания межправительственных органов, где решение принимаются на основе конституции сторон. Анализ советского опыта регулирования трансграничного водопользования показывает, что оно было достаточно разумным, справедливым и взаимовыгодным. Важно учесть, что вопросы межгосударственного распределения, регулирования использования и охраны трансграничных водных ресурсов в СССР и сопредельных стран четко базировались на принципе равных прав. Об этом свидетельствуют межгосударственные водные соглашения с Турцией, Китаем, Монголией, Афганистаном, Финляндией, Польшей и придунайскими странами.

В современных условиях, после провозглашения независимости страны региона, признавая в качестве важнейшего принципа межгосударственного водного сотрудничества стран региона (и сопредельных стран, а также стран-членов СНГ) сохранение сложившегося ранее межреспубликанского (ныне межгосударственного) деления водных ресурсов, структуры их использования, следует исходить из максимального учета (выгод) национальных проектов в сфере водных (и энергетических) ресурсов и приоритетности сохранения и, по возможности, улучшения водных (прежде всего, стокообразующих), аграрных, лесных и других экосистем в регионе. С учетом надвигающихся общих угроз, невозможности решать эколого-экономические проблемы региона самостоятельно, без нужной интеграции и кооперации между странами, а также относительного «потепления» отношений между странами в вопросах развития водно-энергетической сферы, все страны региона в то же время с пониманием относятся к тому, что прежняя, советская схема в общем случае также уже не соответствуют новым межгосударственным отношениям бывших советских стран региона, новым условиям и приоритетам их социально-экономического развития.

В «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 г.» отмечается, что мы находимся «в начальной фазе перехода к интегрированному управлению водными ресурсами» [4, с. 61]. Между тем, в данном документе в числе приоритетов в развитии реального сектора экономик названа необходимость «...повышения конкурентоспособности национальной экономики ... на основе комплексного освоения природно-ресурсного потенциала страны, в т.ч. интегрированного управления водными ресурсами» [4, с. 63].

Важно учесть, что максимальный учет наличия, состояние и схем использования водных ресурсов как важнейшего фактора эколого-экономического и социального развития страны и региона в целом позволяет с наименьшими издержками и ущербами реализовывать концептуальные моменты страновых (национальных) стратегий перехода на модель устойчивого развития и создать необходимые условия для достижения Целей устойчивого развития (ЦУР) в странах региона. При этом достигнутые результаты межгосударственного водного (и энергетического) сотрудничества между странами региона могут оказывать существенное положительное влияние и на решение проблем справедливого распределения, эффективного использования и охраны водных ресурсов в пределах всего региона и сопредельных государств. При этом, усиление процессов суверенизации стран региона и рост необходимости углубления интеграционных процессов между странами региона в целом, и прежде всего, в водно-энергетической сфере, усиливают важность и приоритетность решения этой проблемы для всех стран региона.

В заключение следует отметить, что вода в будущем должна стать важнейшим фактором преодоления конфликтности, обеспечения устойчивого развития и основной предпосылкой расширения межгосударственного водно-энергетического сотрудничества стран региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Водно-энергетические ресурсы Центральной Азии: проблемы использования и освоения. - Алматы, 2009. - 182 с.
2. Рахимӣ Ф., Мухаббатов Х. и др. Вода, наука и устойчивое развитие (на тадж. яз.). - Душанбе: «Дониш», 2018. - 432 с.

3. Концепция перехода Республики Таджикистан к устойчивому развитию // Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 01 октября 2007 года, № 500. - Душанбе, 2007. - 102 с.

4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. // Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, № 636. - Душанбе, 2016. - 86 с.

5. Одинаев Х.А. Экосистемные услуги и компенсационные механизмы в условиях трансграничного водопользования // ДИАЛОГ. Политика. Право. Экономика. - Международный научно-аналитический журнал Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ. - СПб., 2017. - № 1 (4). - С. 103-111.

ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ В СИСТЕМЕ ФАКТОРОВ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассмотрены теоретические аспекты устойчивого водопользования, уточнена роль водных ресурсов как важнейшего фактора устойчивого регионального развития, уточнены экономические, региональные и геополитические аспекты использования водных ресурсов в условиях Центральной Азии, выделены основные направления межгосударственного водного сотрудничества стран региона, отмечена важность сочетания национальных и региональных интересов в сфере устойчивого водопользования в регионе.

Ключевые слова: регион, устойчивое развитие, устойчивое водопользование, водные ресурсы, водный фактор, водное сотрудничество, Цели устойчивого развития, региональный энергетический рынок, интегрированное управление водными ресурсами

ЗАХИРАҶОИ ОБ ДАР НИЗОМИ ОМИЛҶОИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ МИНТАҚАВӢ

Дар мақола ҷанбаҳои минтақавии истифодабарии устувори захираҳои об бар-расӣ шудаанд, нақши захираҳои об ҳамчун омилҳои муҳимтарини рушди устувори минтақавӣ аниқ карда шудааст, ҷанбаҳои иқтисодӣ, минтақавӣ ва геосиёсии истифодабарии захираҳои об дар шароити Осиёи Марказӣ шарҳ дода шудаанд, самтҳои асосии ҳамкории байнидавлатии кишварҳои минтақа дар бахши об ҷудо карда шудаанд, муҳимияти ҳамгироии манфиатҳои минтақавӣ ва миллӣ дар соҳаи истифодабарии устувор ва ҳифзи захираҳои об дар минтақа қайд карда шудаанд.

Калидвожаҳо: минтақа, рушди устувор, обистифодабарии устувор, захираҳои об, омилҳои об, ҳамкориҳо дар соҳаи об, Ҳадафҳои рушди устувор, бозори энергетикӣ минтақавӣ, идоракунии ҳамгироӣ захираҳои об

WATER RESOURCES IN THE SYSTEM OF FACTORS SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONAL ECONOMY

In article theoretical aspects of sustainable water use are considered, the role of water resources as the major factor of sustainable regional development is specified, economic, regional and geopolitical aspects of water resources use in conditions of Central Asia are specified, basic directions of interstate water cooperation between countries of the region are allocated, importance of a combination of national and regional interests in sphere of sustainable water use in the region is noted.

Keywords: region, sustainable development, sustainable water use, water resources, water factor, water cooperation, Sustainable Development Goals, regional energy market, integrated water resources management

Маълумот оид ба муаллиф: Одинаев Ҳаёт Абдулҳақович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисод ва идоракунии КАС, ДМТ. **Суроға:** ш. Душанбе, х. Рудақӣ, 17, **Тел.:** 918 63 53 23, **Email:** marvori-x@mail.ru

Сведения об авторе: Одинаев Хаёт Абдулхақович – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики и управления АПК, ТНУ. **Адрес:** г. Душанбе, пр. Рудаки, 17, **Тел.:** 918 63 53 23, **Email:** marvori-x@mail.ru

Information about the author: Odinaev Khayet Abdulkhakovich - Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics and Management of Agroindustrial Complex, TNU, **Address:** 17, Rudaki Avenue, Dushanbe, **Tel:** 918 63 53 23, **Email:** marvori-x@mail.ru

МАВЌЕИ ИНТЕРНЕТ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Шамсов И.С. - д.и.и., профессори кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ

Рақамикунонӣ ин раванди гузариши корхона ё тамоми бахшҳои иқтисодиёт ба моделҳои нави равандҳои тичорат, усулҳои идоракунӣ ва истеҳсолот тавассути мучаҳҳаз сохтани онҳо бо технологияҳои муосир мебошад.

Бояд гуфт, ки истилоҳи «рақамикунонӣ» бори аввал дар охири асри 20 пайдо шудааст. Тибқи иттилои сарчашмаҳо, соли 1995 донишманди амрикоӣ Николас Негропонт аз Донишгоҳи Массачусетс аз мафҳуми «иқтисоди рақамӣ» ёдовар шуда ва онро чунин шарҳ додааст: «Гузариш аз коркарди атомҳо ба коркарди битҳо, имкониятҳои иқтисодиёти нав ва оғози давраи бо илму техника алоқаманд иқтисодиёти рақамиро ба миён овард.»

Қобили зикр аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23 декабри соли 2022 таъкид доштанд, ки «рушди соҳаи алоқа, баҳусус таъмини суръати баланди интернет ва дастрасии он барои рушди иқтисодиёти рақамӣ, интелекти сунъӣ, таъмини амнияти иттилоотӣ, ҷалби сармоя, ташкили паркҳои технологӣ ва инноватсионӣ зарур аст».

Президент ҳамчунин қайд кардаанд, ки «Дар ин замина вазоратҳои маориф ва илм, меҳнат, муҳоҷират ва шугли аҳолиро зарур аст, ки дар якҷоягӣ бо дигар вазорату идораҳо чихати ҷорӣ намудани барномаҳои таълимӣ бо фарогирии васеи оид ба ихтисосҳои замонавӣ барои донишҷӯён ҷораҳои судманд андешида бо роҳи пайвастании илм ва истеҳсолот бо мақсади баланд бардоштани сатҳу сифати омодагии мутахассисон дар соҳаи истеҳсолот, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, инчунин иқтисодиёти рақамиро дуруст ба роҳ монанд.

Бояд гуфт, ки омилҳои асосии иқтисоди рақамӣ тичорати электронӣ, интернет-банкинг, пардохтҳои электронӣ, табиғоти интернетӣ ва дастрасии электронӣ ба хизматрасониҳои молиявӣ мебошанд. Муносибат ба ин раванд ва истифодаи фаъолонаи соҳаҳои гуногуни ҷамъиятӣ мувофиқи ҷорӣ намудани системаи рақамӣ боиси рушди иқтисодиёт мегардад.

Аз ин рӯ, тибқи ҳисобҳои Mastercard дар якҷоягӣ бо Мактаби ҳуқуқ ва дипломатияи Флетчер дар Донишгоҳи Тафтса, пешвоёни рушди системаи рақамӣ дар соли 2022 Норвегия, Шветсия ва Швейтсария мебошанд. Ба даҳгонаи беҳтарин ИМА, Британияи Кабир, Дания, Финландия, Сингапур, Кореяи Ҷанубӣ ва Ҳонконг шомиланд. Бояд тазаккур дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷорӣ намудани стратегияву барномаҳои дахлдор оид ба ҷорӣ намудани низоми рақамӣ дар кишвар дар ин самт базудӣ дар байни кишварҳои пешрафта ҷойгоҳи худро ишғол хоҳад кард.

Барои фароҳам овардани рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷорӣ намудани васеи истифодаи технологияҳои рақамӣ, баҳусус технологияҳои «рахнашаванда» тақозо мебошад. Рақамикунонии иқтисодиёт имкон медиҳад, ки модели муосири рушди иқтисодӣ таҳия ва татбиқ карда шавад, сармоягузори байналмилалӣ ҷалб карда шавад, истеҳсолоти мавҷуда тағйир дода шавад ва истеҳсолоти инноватсионӣ ба вучуд ояд, бозори дохилӣ таъмин карда, содирот афзоиш дода шавад.

Қариб дар тамоми соҳаҳои ҳаётан муҳими кишвар системаи рақамикунонӣ татбиқ карда мешавад ва афзалиятҳои системаи рақамикунониро низ бояд қайд кард:

- ✓ дар бозорҳои ҷаҳонӣ ҷой пайдо кардан;
- ✓ баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат;
- ✓ баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт;
- ✓ кам кардани арзиши аслии маҳсулот;
- ✓ таъсиси ҷойҳои нави корӣ;
- ✓ баланд бардоштани дараҷаи конёи гардондани талаботи инсон;

- ✓ паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва рафъи нобаробарии иҷтимоӣ

Дар ин давра рақамикунонии низоми бонкӣ дар таҳия ва татбиқи замимаҳои электронии пардохт, аз қабилӣ Алиф Моби, низоми пардохти Бонки Эсхата, Амонат Бонк ва Ҳумо дар ҷои аввал қарор доранд, ки имкони бидуни пардохти нақд дар мағозаҳо ва бозорҳо, дар системаи пардохти хизмати коммуналӣ, пардохти қарзҳо, интиқоли маблағҳо чи дар дохили мамлакат ва чи ба хориҷаро васеъ мекунад. Ҷорӣ намудани интернет-банкинг ба соҳибкорон имкон дод, ки хароҷоти молиявӣ ва вақти истифодаи хизматрасониҳои бонкиро кам кунанд.

Дар айни замон истифодаи интернет дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт аҳамияти муҳим дошта ба рушди иқтисодии ҳар як кишвар таъсири мусбӣ мерасонад.

Дар ҷомеаи иттилоотии имрӯза истеҳсол ва истеъмоли иттилоот муҳимтарин фаъолият башумор рафта, иттилоот ҳамчун захираи пураарзиш эътироф карда мешавад ва муҳити иттилоотӣ — макони нави зисти инсон гаштааст. Руз аз рӯз шумораи корбарони Интернет афзоиш меёбад, ки ин таъсири шабакаро ба иқтисодиёти муосир тавассути рушди он дар фазои иттилоотӣ дар вақти воқеӣ ва микросеҷаҳои муайян мекунад.

Тибқи маълумоти Internetworldstats.com, аз рӯи шумораи истифодабарандагони Интернет дар ҷаҳон давлатҳои аз ҷиҳати аҳолии пешқадам бартарият доранд: Хитой, Ҳиндустон, ШМА, ки ин ба рушди иқтисоди рақамии ин давлатҳо мусоидат намудааст. (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Рейтинги кишварҳо аз рӯи шумораи корбарони интернет дар соли 2018-2021

Давлатҳо	Солҳои ҳисоб	Шумораи истифодабарандагони Интернет, нафар миллион	% аз аҳоли
Хитой	2021	1 011 000 000	71,6%
Ҳиндустон	2021	687 660 000	42,5%
Амрико	2021	285 519 020	87,3%
Бразилия	2018	140 908 998	67,5%
Руссия	2018	129 800 000	89%
Япония	2022	106 725 643	84,6%
Индонезия	2018	109 552 842	41,1%
Нигерия	2018	85 450 052	42, %
Мексика	2018	82 843 369	65,8%
Германия	2018	72 202 773	89,7%
Узбекистан	2018	16 730 000	71,1%
Қазоқистан	2020	14 789 448	78,9%
Қирғизистон	2021	2 605 900	40%
Тоҷикистан	2022	4 200 000	42%
Туркменистон	2018	1 149 840	21,3%

Сарчашма: муаллиф дар асоси маъод тартиб додааст.

Бо вучуди ин, Интернет дар саросари ҷаҳон нобаробар тақсим карда шудааст. Баландтарин воридшавӣ дар Аврупои Шимолӣ (94%), Аврупои Ғарби мушоҳида мешавад (90%) ва Амрикои Шимолӣ (88%). Шумораи истифодабарандагони Интернет низ яке аз омилҳои таъсиррасон ба рушди иқтисоди рақамӣ ба ҳисоб меравад. Давлатҳои Осиёи маркази: Тоҷикистон, Қирғизистон, Туркменистон ва Ўзбекистон бошад аз рӯи шумораи истифодабарандагони Интернет то 71%-и аҳолиро дар бар мегирад. Дар ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи истифодабарандагони Интернет дар соли 2022 ба 42% расид, ки ин нишондиҳанда барои рушд ва татбиқи давраи аввали концепсияи иқтисоди рақамӣ мусоидат менамояд.

Дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ, Интернет ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки дар минтақаҳои гуногун ҷойгир шуда оид ба раванди кори ширкат огоҳ буда ва ба дигар ширкатҳо интиқол додани иттилоотро зери назорат гирифта ва интиқоли маълумотро ба дигар ширкатҳо анҷом диҳанд. Афзоиши истеҳсолоти саноатӣ ва автоматикунории равандҳои он дар вақтҳои наздик ба ихтисор шудани ҷойҳои кори оварда мерасонад.

Арзиши интернет яке аз омилҳои асосӣ ба шумор рафта ба рушди иқтисоди рақами таъсири худро мерасонад. Аз ҷадвали 2 ва 3 маълум аст, ки Тоҷикистон аз ҷиҳати арзиши интернетӣ мобилӣ ва фарҳмарҷо дар байни собиқ давлатҳои ШНГ ҷои 11-умро ишғол намуда арзиши хело қиматро дорост. Арзиши интернетӣ мобилӣ дар соли 2011 ба 2,6 доллари Амрикоӣ ва арзиши интернетӣ фарҳмарҷо бошад қариб ба 20 доллари Амрикоӣ баробар мебошад. Арзиши гарони интернет имконияти истифодабарии онро коҳиш дода таъсири худро ба рушди иқтисоди рақами мерасонад.

Ҷадвали 2.

Арзиши миёнаи интернетӣ мобилӣ дар соли 2021.

№	Давлатҳо	Арзиши 1 гигабайт (бо доллар)
1	<u>Қирғизистон</u>	0,15
2	Россия	0,29
3	Малдова	0,32
4	<u>Қазоқистон</u>	0,59
5	Ўзбекистон	0,60
6	Арманистон	0,76
7	Литва	1,38
8	Гурҷистон	1,80
9	Озорбойҷон	1,82
10	<u>Тоҷикистон</u>	2,60
11	Латвия	3,49
12	Туркменистон	21,41

Сарчашма: муаллиф дар асоси мавод тартиб додааст.

Ҷадвали 3.

Арзиши миёнаи интернетӣ фарҳмарҷо дар соли 2021.

№	Давлатҳо	Арзиши моҳона (бо доллар)
1	Россия	7,50
2	<u>Қазоқистон</u>	9,76
3	Малдова	9,95
4	Гурҷистон	12,20
5	Литва	13,35
6	Арманистон	14,58
7	<u>Қирғизистон</u>	15,47
8	Ўзбекистон	16,50
9	Озорбойҷон	16,76
10	Латвия	16,99
11	Тоҷикистон	19,76
12	Туркменистон	164,48

Сарчаишма: муаллиф дар асоси мавод тартиб додааст.

Арзиши интернет яке аз омилҳои асоси ба шумор рафта ба рушди иқтисоди рақами таъсири худро мерасонад. Аз чадвали 2 ва 3 маълум аст, ки Тоҷикистон аз ҷиҳати арзиши интернетӣ мобилӣ ва фарҳамоҷо дар байни собиқ давлатҳои СНГ ҷои 11-умро ишғол намуда арзиши хело қиматро дорост. Арзиши интернетӣ мобилӣ дар соли 2011 ба 2,6 доллари Амрикоӣ ва арзиши интернетӣ фарҳамоҷо бошад қариб ба 20 доллари Амрикоӣ баробар мебошад. Арзиши гарони интернет имконияти истифодабарии онро коҳиш дода таъсири худро ба рушди иқтисоди рақами мерасонад.

Сарфи назар аз мушкилоти объективии дорои хусусияти техникӣ ва иқтисодӣ, Интернет имрӯз дар Тоҷикистон ва дар саросари ҷаҳон, ба яке аз воситаҳои самараноки тиҷорат табдил дода мешавад. Корхонаҳои, ки Интернетро дар раванди тиҷорат ба мақсадҳои худ истифода мебаранд, нисбат ба ширкатҳои, ки ба тиҷорати электронӣ машғул нестанд имкониятҳои иловагӣ мегиранд.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, Интернет ҷузъи ҷудонашавандаи системаи иқтисодии ҷаҳонӣ мебошад. Ҳамин тариқ, бо кӯмаки ин шабака маблағгузориҳои электронӣ, амалиёти электронӣ, намудҳои гуногуни амалиёти онлайнӣ, рушди тиҷорати электронӣ, аз ҷумла дар бонкҳо, корхонаҳои хусусӣ ва биржаҳо дар ҷаҳон сурат мегирад. Рушди технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ шароити мусоиди фаъолияти иқтисодиро дар интернет фароҳам оварда ва рушди инфрасохтори шабакаи ҷаҳонии интернет бошад ба тағйир додани тарзи пешбурди тиҷорат ва пайдоиши бозори электронӣ оварда расонд.

Имрӯз муваффақияти корхонаҳои муосир ба равандҳои дурусти идоракунии, истеҳсол, маркетинг ва фурӯш тавассути Интернет, инчунин аз мубодилаи босуръати иттилоот байни ҳама воҳидҳои ширкат ва қабули саривақтии қарорҳои идоракунии вобастаги дорад. Интернет яке аз омилҳои асосии таъсиррасон ба афзоиши ҳосилнокии корхонаҳо ба ҳисоб меравад, ки алоқаро осон намуда бисер бизнес-равандҳоро автомати мекунонад, инчунин хароҷотҳои транзаксиониро коҳиш дода ба рақамсозии иқтисодӣ мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Современное состояние и проблемы развития цифровой экономики в Таджикистане // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2019. – №2 5. Часть I. ISSN 2413-5151. – С.5-10. – 0,6 п.л.

2. Взаимосвязь информационных технологий и рынка труда в условиях перехода к цифровой экономике // Вестник Таджикского национального университета. Серия социаль-но-экономических и общественных наук – Душанбе, 2020. – №2 1. ISSN 2413-5151. – С.25-29. – 0,5 п.л.

3. Исследовательская компания Mediascope : официальный сайт – Москва. – URL: <https://webindex.mediascope.net> (дата обращения: 06.07.2019)

4. Мониторинг развития информационного общества в Российской Федерации : сайт / Федеральная служба государственной статистики. – Москва, 2018.

5. Мусалаева, С. А. Электронные деньги и платежные системы / С. А Мусалаева // Проблемы современной экономики. – Санкт-Петербург : ООО «Научно-производственная компания «РОСТ», 2015 – С. 206– 209. –

6. Рынок онлайн-платежей в России. – Текст : электронный // Sostav.ru — новости рекламы и маркетинга : сайт. – 2018.

7. Севастьянова, О. В. Место и роль сети интернет в современной экономике / О. В. Севастьянова // Тенденции развития интернет и цифровой экономики / Труды II Всероссийской с международным участием научно-практической конференции. Симферополь-Алушта, 30 мая-01 июня 2019 г.

8. Павлютенкова М.Ю. Электронное правительство как вектор инновационных государственных преобразований в России // Вестник РУДН. Серия Политология. 2016. № 4. С. 121—129.

9. Петров М., Буров В., Шклярук М., Шаров А. Государство как платформа. (Кибер) государство для цифровой экономики. Цифровая трансформация. М. : Центр стратегических разработок. 2018.

МАВҶЕИ ИНТЕРНЕТ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Дар мақолаи мазкур мавқеи интернет дар рушди иқтисоди рақамӣ дар кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар Тоҷикистон таҳқиқ карда шудааст. Ҷанбаҳои мусбӣ ва манфии таъсири интернет ба иқтисоди рақамӣ муайян карда шудаанд. Равишҳои гуногуни методологии баҳодиҳии рушди иқтисоди рақамӣ омӯхта шудаанд, ки аз тарафи баъзе ташкилоту институтҳои байналмилалӣ ва институтҳои махсуси илмию таҳқиқотӣ истифода мешаванд. Раванди ташаккули иқтисодиёти рақамӣ вобаста ба рушди интернет дар Тоҷикистон таҳлил гардида, нисбати баъзе кишварҳои ҷаҳон муқоиса карда шудааст.

Калидвожаҳо: Иқтисоди рақамӣ, рақамисозии иқтисодиёт, , технологияҳои рақамӣ, ҷомеаи иттилоотӣ, автоматикунонӣ, роботизатсия, интелекти сунъӣ, интернет, технологияҳои интернетӣ, тичорати электронӣ. интернетҳои мобилӣ.

МЕСТО ИНТЕРНЕТА В РАЗВИТИИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье исследуется место Интернета в развитии цифровой экономики в странах мира, в том числе и в Таджикистане. Выявлены положительные и отрицательные стороны влияния Интернета на цифровую экономику. Изучены различные методологические подходы к оценке развития цифровой экономики, которые используются некоторыми международными организациями и институтами и специальными научно-исследовательскими институтами. Анализируется и сравнивается с некоторыми странами мира процесс формирования цифровой экономики, связанный с развитием Интернета в Таджикистане.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровизация экономики, цифровые технологии, информационное общество, автоматизация, роботизация, искусственный интеллект, интернет, интернет-технологии, электронный бизнес. мобильный интернет.

THE PLACE OF THE INTERNET IN THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY

This article examines the place of the Internet in the development of the digital economy in the countries of the world, including in Tajikistan. The positive and negative aspects of the influence of the Internet on the digital economy are revealed. Various methodological approaches to assessing the development of the digital economy, which are used by some international organizations and institutions and special research institutes, have been studied. The process of formation of the digital economy associated with the development of the Internet in Tajikistan is analyzed and compared with some countries of the world.

Key words: digital economy, digitalization of the economy, digital technologies, information society, automation, robotization, artificial intelligence, Internet, Internet technologies, e-business. Mobile Internet.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шамсов Илҷон Сафарович - д.и.и., профессори кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ.Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, к. Буни Ҳисорак, бинои №9 ДМТ. тел.: +992 918 78 89 38, e-mail: shamsov1976@mail.ru

Сведения об авторе: Шамсов Илҷон Сафарович - д.и.н., профессор кафедри информатсионных систем в экономике ТНУ Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, к. Буни Хисорак, дом №9 ТНУ. телефон: +992 918 78 89 38, e-mail: shamsov1976@mail.ru

Information about the author: Shamsov Ilyosjon Safarovich - Doctor of History, Professor of the Department of Information Systems in Economics, TNU Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Buni Khisorak, building No. 9, TNU. phone: +992 918 78 89 38, e-mail: shamsov1976@mail.ru

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И РАЗВИТИЯ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОЙ СФЕРЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Абдуева С.З. – к.э.н., ст. преподаватель кафедры государственного и местного управления ТНУ

Основные долгосрочные задачи политики государства по улучшению жилищных условий населения, указанные в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года связаны с увеличением обеспеченности населения жилой площадью, расширением возможностей доступа к самостоятельному жилью, улучшением качества жилья, как за счет качественного строительства нового жилья, так и за счет капитального ремонта существующего жилого фонда.

Долгосрочное видение стратегии развития жилищно-коммунального хозяйства заключается в обеспечении полного доступа всех граждан Таджикистана к устойчивым, приемлемым с точки зрения цены и качества услугам, на основе принципов рыночной экономики, которые отвечают современным санитарным и экологическим требованиям.

Одной из задач по достижению основных приоритетов для обеспечения комфортной среды для жизни является поэтапная реорганизация существующей системы управления коммунальными услугами путем принятия комплекса мер по совершенствованию системы управления жилищно-коммунальным хозяйством - развитие процессов разгосударствления и приватизации предприятий отрасли, системы расчетов за услуги на основе договоров, поддержка создания частных управляющих компаний, внедрение государственных стандартов качества предоставляемых услуг, техническое содействие проведению мониторинга и анализа информации о деятельности коммунальных предприятий.

Важным считаем проведение анализа объема платных услуг за 2010-2019 гг. Тенденции их изменения показаны в таблице 1.

Таблица 1

Тенденции изменения общего объема платных услуг, оказанных населению в Республике Таджикистан за 2010-2020 годы

Показатели	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2019г. к 2010г., в %
Всего платных услуг, млн. сомони	7524,1	8923,6	9949,8	10805,5	10913,6	10084,1	10033,7	11998,8	12130,8	12983,6	13205,2	175,51
На душу населения, сомони (в фактических ценах)	716,6	879,6	1096,4	1180,0	1231,7	1131,3	1161,2	1231,7	1247,7	1409,4	1389,5	193,90

Источник: составлено автором на основе: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. - Душанбе: АСПРТ, 2017. - С.414, 2021. - С.640

На основе таблицы 1 установлено, что за 2010-2020гг. объем платных услуг оказанных населению возрос на 75,51% и на душу населения -93,90%.

Также установлено, что в стране наблюдается положительная динамика увеличения объема платных услуг, оказанных населению и их распределения различными собственниками (таблице 2). Из данных таблицы 2 видно, что за 2010-2020 гг. соответственно объемы услуг, оказанных государственным сектором ЖКХ, возросли в 5,86 раза. При этом, соответственно, объемы оказанных частным сектором ЖКХ возросли в 7,62 раза.

Основными участниками жилищно-коммунальной сферы и в силу объективных причин затрагиваются интересы значительного числа экономических субъектов таджикского общества: население, все уровни органов государственной власти, коммунальные предприятия, жилищные

предприятия, коммерческие структуры, индивидуальные предприниматели и некоммерческие организации, которые и являются активными участниками сферы ЖКХ. На нижеприведенном рисунке отображена схема участников рынка, которая была составлена в ходе проведения обзора рынка ЖКУ по стране и г. Душанбе.

Анализ показывает, что услуги ЖКХ делятся на жилищные, или содержание общего имущества в многоквартирном доме и на коммунальные. К коммунальным относятся тепло-, электро-, газо-, водоснабжение, вывоз мусора и отходов. Все остальные такие как уборка территории, ремонт и содержание общего имущества и прочие услуги - жилищные.

Таблица 2

Тенденции изменения объема платных услуг, оказанных населению по формам собственности и их распределение в Республике Таджикистан за 2010-2020 годы

Показатели	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020г. к 2010г., раза
Платные услуги, всего, млн. сомони	5374,5	6773,2	8661,6	9558,5	10099,9	9615,8	10033,7	10884,0	12130,0	12938,6	13205,2	2,46
государственная собственность	1115,8	1947,3	2723,6	2212,0	1551,4	1125,6	1396,4	1751,4	2487,3	2298,4	2824,8	2,53
негосударственная собственность	4258,7	4825,9	5938,0	7346,5	8548,5	8490,2	8637,3	9132,6	9643,5	10685,2	10380,4	2,43
в том числе												
жилищно коммунальные	22,0	31,9	46,7	55,9	67,2	72,6	79,3	99,5	203,3	144,4	140,3	6,37
государственная собственность	5,4	6,4	8,7	7,6	2,4	5,1	9,5	1,5	58,8	07,6	0,0	,86
негосударственная собственность	,6	,5	,0	,3	4,8	7,5	9,8	8,0	4,5	6,8	0,3	,62

Источник: составлено автором на основе: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. - Душанбе: АСПРТ, 2020. - С.414, 2021. - С.640-645

С момента реформы страны в сфере ЖКХ, все государственные жилищно-коммунальные предприятия были реорганизованы по своей специализации и преобразованы в различные организационно-правовые формы (ГУП «Душанбеводоканал», ОАО «Городская электрическая сеть города Душанбе», ГУП «Манзилхизматрасон» (ЖЭК), «Душанбинское предприятие тепловых сетей», и т.д.). Непонимание таких различий жителями, незнания себестоимости услуг и регулярный рост тарифов порой порождает недоверие и недовольство по отношению к ЖКХ. После реорганизации всех структур ЖКХ, каждое предприятие самостоятельно занимается сбором платежей оказанных им услуг (контролеры, собственные кассы, терминалы и т.д.).

Важным считаем изучение тарифов на ЖКУ. Перечень коммунальных (электроэнергия, вода, канализация, вывоз мусора), жилищных услуг (технических обслуживаний многоквартирных домов) и их стоимость для населения определяется Органом исполнительной власти города Душанбе и утверждается Антимонопольной Службой при Правительстве Республики Таджикистан, согласно Закона Республики Таджикистан «О защите конкуренции». То есть население не может повлиять на величину тарифов на коммунальные услуги и у

населения практически нет возможности выбора поставщика коммунальных услуг. Размер платы за коммунальные услуги определяется из показаний приборов учета, а при их отсутствии на основе нормативов потребления этих услуг. Действующие нормативы потребления могут классифицироваться в зависимости от специфики предоставляемых услуг и особенностей их потребления. Так, например, нормативы по водопотреблению определяются в зависимости от количества проживающих жильцов, в свою очередь тарифы на отопление определяются в зависимости от квадратных метров помещения.

В связи с этим проводится поэтапное повышение тарифов на жилищно-коммунальные услуги. В нижеприведенной таблице 3 указываются тарифы и их рост в процентном соотношении на основные виды жилищно-коммунальных услуг на период с 2010 по 2019 годы.

Таблица 3

Тарифы на жилищно-коммунальные услуги (в сомони)

№ пп	Жилищно-коммунальные услуги	2010	2019	%, роста
1.	Жилищные (1кв.м общей площади)	0,08	0,12	150,0
2.	Плата за электроэнергию (1квт/час)	0,09	0,17	189,0
3.	Плата за водоснабжение (с чел. за месяц)	1,61	5,0	3,1 раза
4.	Плата за отопление (за 1кв.м общей площади)	0,5	1,03	2,06 раза

Источник: составлено автором на основе данных: Государственного унитарного предприятия «Хочагии манзилию коммунали» Республики Таджикистан. – Душанбе, 2020.

Как видно из данных таблицы 3 повышение тарифов было гораздо существенным в сфере коммунальных услуг, а не жилищных, а именно в первой сфере за последние годы произошли положительные изменения как в качестве, так и в объёме предоставляемых услуг. То есть, можно заключить, что рост цен на данные услуги был экономически обоснован и направлен не только на финансовую устойчивость организаций-поставщиков данных услуг, но и на техническую модернизацию объектов электроснабжения, водоснабжения и теплоснабжения.

Решением большинства накопившихся проблем может стать формирование конкурентной среды в области оказания коммунальных услуг. В силу того, что услуги на рынке ЖКХ носят всеобщий характер, а платежи по ним высоко планируемы для поставщика услуг и присутствуют регулярно в структуре затрат каждого потребителя, существует значительный потенциал для создания рыночной среды. Важность демополизации отрасли, создание условий для развития рыночных отношений и создания конкурентной среды в сфере управления жилищным фондом и объектами коммунальной инфраструктуры особо отмечено в Национальной Стратегии Развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и в Концепции реформы жилищно-коммунального хозяйства в Республике Таджикистан на период 2010-2025 годов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуева С. З. Предпосылки развития саморегулирования предпринимательских структур в сфере услуг Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал) .Серия социално – экономических и общественных наук. Душанбе: «СИНО», 2017, 2/6 – С.35-39

2. Кирсанов С.А. Проблемы и перспективы саморегулируемых организаций в сфере ЖКХ / С.А. Кирсанов // ЖКХ: журнал руководителя и главного бухгалтера. – 2012. - №2.

3. Комилов С. Дж. Вопросы развития сферы жилищно-коммунального хозяйства на основе государственно-частного партнёрства / Комилов С.Дж., Джураева С.С. // Таджикистан и современный мир: актуальные проблемы развития инновационной экономики. Материалы шестой международной конференции 20-21 июня 2018г. ТГУК. Душанбе, 2018- С. 265-268.

4. Комилов С. Дж. Абдуева С.З. Формирование саморегулируемых организаций и моделирования их развития в сфере жилищно – коммунальных услуг // Таджикистан и современный мир. №3 (75). – 2021. –С.204-217.

5. Раджабов Р.К. Региональные аспекты развития сферы платных услуг населению в условиях переходной экономики / Р.К. Раджабов. Монография. – Душанбе: Ирфон 2013. -196с.

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ ҲОЗИРА ВА ТАРАҚҚИЁТИ СОҲАИ ХОЧАГИИ МАНЗИЛУ КОММУНАЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола мушкилоти фароҳам овардани муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасонӣ баррасӣ шудааст. Вазъи кунунии рушди соҳаи манзилию коммуналии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардида, хочагии манзилию коммуналӣ, тарифҳо, хочагии манзилию коммуналӣ, стратегияи рушд, фазаи рақобат омӯхта шудааст.

Калидвожаҳо: хочагии манзилию коммуналӣ, Стратегияи миллии рушд, обтаъминкунӣ, тозакунии партовҳо.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И РАЗВИТИЯ ЖИЛИЩНО- КОММУНАЛЬНОЙ СФЕРЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье исследованы проблемы создания конкурентной среды в сфере услуг. Анализируется современное состояние развития жилищно-коммунальной сферы Республики Таджикистан жилищно-коммунальные услуги, тарифы, жилищно-коммунальная сфера, стратегия развития, конкурентная среда.

Ключевые слова: жилищно-коммунальные услуги, Национальной стратегии развития, водоснабжение, вывоз мусора и отходов.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE AND DEVELOPMENT OF THE HOUSING AND UTILITY SPHERE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article explores the problems of creating a competitive environment in the service sector. The current state of development of the housing and communal sector of the Republic of Tajikistan is analyzed: housing and communal services, tariffs, housing and communal services, development strategy, competitive environment.

Key words: housing and communal services, National Development Strategy, water supply, garbage and waste disposal.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуева Сурайё Зиёевна - номзоди илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17. Тел. 39-585-99-99.

Сведения об авторе: Абдуева Сурайё Зиёевна - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры государственного и местного управления Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел. 39-585-99-99.

About the author: Abdueva Surayyo Ziyoevna - Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer at the Department of State and Local Government of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. Tel. 39-585-99-99.

ИНИЦИАТИВА ТАДЖИКИСТАНА О МЕЖДУНАРОДНОМ ДЕСЯТИЛЕТИИ ДЕЙСТВИЙ «ВОДА ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ, 2018-2028 ГГ.»

Абдуллоева Ш. Б. - к.э.н., доцент кафедры менеджмента и маркетинга ТНУ

Начало XXI века для нового независимого Таджикистана считается периодом выдвижения благородных инициатив, которые являются основой устойчивого развития страны и международного сообщества. Государство и Правительство Таджикистана постоянными усилиями Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона для достижения общегосударственных целей неуклонно укрепляли свои позиции на международной арене, и в то же время социально-экономический уровень и культурно-духовная жизнь страны вышли на качественно новый уровень.

В современном мире, вне зависимости от различных проблем международных отношений, отчетливо просматривается коллективное сотрудничество стран мира для поиска решения проблем общечеловеческого характера. В рамках этой обширной деятельности, вовлечения в конструктивные и благотворительные действия государств-членов постоянно проявляется заинтересованность в поиске и нахождении решений общечеловеческих проблем.

Республика Таджикистан, как член авторитетных международных организаций, смогла внести ценный вклад в поиск и нахождение решений глобальных проблем, разработав и выдвинув важные предложения. Эти похвальные действия представили нашу страну в глазах всего мира как инициативную страну, проявляющую особый интерес к решению проблем планеты.

Это повод для радости, что 21 декабря 2016 года Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций приняла Резолюцию об объявлении Международного десятилетия действий «Вода для устойчивого развития, 2018-2028 годы», по предложению Президента Республики Таджикистан, а в проекте настоящего Постановления инициатива Республики Таджикистан объявлена «2003 год - Международный год чистой воды», Международное десятилетие действий «Вода для жизни, 2005-2015 годы», «2013 год - Международный год сотрудничества в водной сфере» [4, 1]. Это свидетельствует о том, что правительство Таджикистана постоянно и с поразительным мастерством пытается реализовать национальные интересы на уровне международного сотрудничества. Реализация программ, связанных с водным сектором, отражает интерес не только Таджикистана, но и других стран ближнего и дальнего зарубежья.

Реализация программ, подчеркивающих, что водные источники имеют решающее значение для устойчивого развития и искоренения нищеты и голода, абсолютно необходимы для развития человеческих ресурсов и обеспечения здоровья и выносливости людей, для достижения целей устойчивого развития и других целей, связанных с экономической, а социальная сфера и экология согласованы на международном уровне и имеют первостепенное значение.

Значение «устойчивого развития» заключается в упорядоченном развитии и воплощает в себе следующие 3 основных фактора:

- быстрое экономическое развитие;
- социальное равенство;
- экологическая стабильность.

Необходимость принятия настоящей Резолюции обусловлена следующими универсальными опасениями, относящимися ко всем странам мира: рост населения и урбанизация, опустынивание, засуха и изменение климата, а также отсутствие возможностей для обеспечения целевого использования воды и будущая эскалация проблем, связанных с нехваткой воды доступ к безопасной питьевой воде, базовым санитарным услугам и прочным гигиеническим навыкам, неравенство в доступе, гидрологические бедствия.

Универсальные преимущества зависят от 3 основных аспектов:

1. Негативное влияние изменения климата на водные ресурсы. Повышение температуры воздуха в прошлом столетии, приведшее к уменьшению и исчезновению водных ресурсов, в том числе ледников, усугубило проблемы человечества и вызвало в этом контексте трагические бедствия. За последние 60 лет повышение температуры воздуха на 0,5-1,0 градуса Цельсия оказало негативное влияние на водные ресурсы, и ежегодно этот процесс может нанести ущерб мировой экономике до 2 трлн долларов США.

Стихийные бедствия, связанные с водой, несут трагические финансовые и человеческие потери экономике государств, уничтожая плодородные земли, населенные пункты, дороги, мосты, оросительные каналы, гидротехнические сооружения, людей и их богатства. В 1987-1997 годах в результате стихийных бедствий в виде наводнений и наводнений погибло более 28 800 человек, а экономика стран мира пострадала более чем на 136 миллиардов долларов США. Только в результате наводнения 2002 года европейские страны пострадала на 20 миллиардов долларов США и погибли 100 человек.

За последние десятилетия растаяли до 30% ледников Таджикистана, и эта тенденция, к сожалению, сохраняется. Площадь самого большого горного ледника Федченко в

Таджикистане уменьшилась до 2 км. 2016 год стал самым жарким за последнее столетие, и в этот период наблюдалось до 30% сокращение воды в реках Амударья и Сырдарья [5.,2].

2. Экологические проблемы. В 80-х годах прошлого века произошла промышленная революция, которая увеличила использование не возобновляемых природных ресурсов, в том числе нефти, газа и угля, что вызвало увеличение содержания углекислого газа в атмосфере и нарушение экологической стабильности. В настоящее время ущерб от стихийных бедствий для людей и экономики стран оценивается более чем в 60 миллиардов долларов США ежегодно, а от стихийных бедствий, таких как засуха и опустынивание, ежегодно страдают 1,2 миллиарда человек. В 1990-2001 годах в мире произошло 2200 малых и крупных стихийных бедствий, связанных с водой, из них 50 % наводнений, 28 % инфекционных заболеваний и 11 % засух. 35% этих стихийных бедствий произошли в Азии, 29% в Африке, 20% в Америке, 13% в Европе и 3% в Океании [6, 3].

Из 10 видов распространенных стихийных бедствий в Таджикистане 7 видов или 70 из них являются стихийными бедствиями, связанными с водой. По данным Комитета по чрезвычайным ситуациям и гражданской обороне при Правительстве Республики Таджикистан, в 1997-2014 годах в Республике Таджикистан произошло 3194 стихийных бедствия, из них 1371 или 42,9% - наводнения, 550 или 17,2% - лавины. 229 или 7,2 % оползнями, 185 или 5,8 % паводками, 83 или 2,6 % снегом и холодом, 58 или 1,8 % засухой и 53 или 1,6 % дождем и градом [2, 6].

3. Реализация программ зеленой экономики. Энергетика стала одним из важнейших факторов существования стран мира, и без ее развития невозможно развитие экономической и социальной сфер. По оценке международных финансовых организаций Таджикистан входит в шестерку стран-лидеров по доле производства «зеленой энергии», то есть экологически чистой энергии, и на сегодняшний день производство этого вида энергии в нашей стране составляет 98%. Зеленая экономика предполагает в основном использование возобновляемых природных ресурсов с целью производства электроэнергии, что не нарушает экологической стабильности и не оказывает негативного воздействия на окружающую среду. Зеленая экономика обеспечивает доступ к дешевой электроэнергии в сочетании с экологической устойчивостью.

В эпоху независимости благодаря реализации приоритетных проектов развития энергетики появилась возможность ввода в эксплуатацию малых и крупных важных объектов по производству и передаче электроэнергии в направлении обеспечения энергонезависимости с финансированием 36 миллиардов сомони, на построение единой энергосистемы страны, а также строительство более 1300 мегаватт новых мощностей, которые будут введены в эксплуатацию.

Учитывая, что ни одна страна не может обеспечить свое развитие без развития энергетики, достижение энергетической независимости и эффективное использование электроэнергии считается одной из стратегических целей государства, реализуются государственные инвестиционные проекты.

Цели Международного десятилетия действий «Вода для устойчивого развития, 2018-2028 годы» можно кратко сформулировать следующим образом:

1. Повышение уровня знаний и осведомленности международного сообщества, расширение сотрудничества на глобальном, региональном, национальном уровне, взаимодействие государственных и негосударственных структур, вовлечение в процесс женщин, молодежи, представителей науки и образования, предпринимателей рассмотрения и решения проблем, связанных с управлением водными ресурсами;

2. Принимая во внимание достижения и успехи десятилетия, а также противоречия и недостатки процесса выполнения его задач;

3. Необходимость совершенствования гендерного метода в управлении водными ресурсами;

4. Расширение научно-технического сотрудничества по средствам экономии и снижения потерь воды;

5. Обеспечение приграничного сотрудничества в водной сфере, что считается одним из факторов мира и стабильности.

6. Рациональное и эффективное использование водных ресурсов для расширения социально-экономического развития, что является фактором сокращения бедности.

7. Управление водными ресурсами в целях обеспечения продовольственной безопасности, энергетики и промышленности.

Это десятилетие считается великой гуманитарной инициативой и инициативой, реализация которой принесет улучшение и счастье в жизнь миллиардов жителей планеты, поднимет репутацию Таджикистана как страны, инициировавшей эту инициативу.

Теперь новое десятилетие сосредоточено на вопросах нехватки воды, санитарии, эффективности (продуктивности) экосистемы, сточных вод и необходимости обеспечения комплексного управления водными ресурсами, связанными с водой рисками и интеграции различных целей устойчивого развития.

Целями Нового международного десятилетия являются усиление внимания к устойчивому развитию и комплексному управлению водными ресурсами для достижения социально-экономических целей и охраны природы, развитие сотрудничества и партнерства на всех уровнях для содействия реализации согласованных на международном уровне целей и задач устойчивого развития в период до 2030 года, которые зависят от водных ресурсов.

Новое десятилетие может:

- способствовать координации средств, задействованных в управлении водными ресурсами в Таджикистане и регионе;
- поддержка новых и существующих инициатив, направленных на принятие обязательств государств и их выполнение, в т.ч. финансирование и координация деятельности доноров путем укрепления существующих механизмов на региональном и глобальном уровне и пересмотра инновационных методов финансирования, обеспечивающих прочную основу для дальнейших решений смежных вопросов по управлению водными ресурсами на 2018-2028 годы;
- привлечь внимание международного сообщества для реализации Целей устойчивого развития, связанных с водой в стране и регионе.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абдуллоева Ш.Б. Проблемы использования водных ресурсов центральной Азии: экологический аспект//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2022. - № 1. - С. 111-118.

2. Барномаи ислохоти соҳаи оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2025 // Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, №791 тасдиқ шудааст. - Душанбе, 2016.

3. Бобылев С.Н. Экономика устойчивого развития // Учебник. - Москва: КНОРУС, 2021. - 672 с.

4. Эмомали Рахмон. Вода для устойчивого развития // Хроника ООН. - ООН, 24.03.2018. - С.3-5.

5. Сомонаи интернетии Маҷлиси намояндагони маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон <https://parlament.tj/>

6. <http://agroinform.asia/2020/06/04/istifodai-oqilonai-zahirahoi-obi/>

7. <https://tj.geoview.info/vazorati-mulioratsia-va-zahirahoi-obi-s-tochikiston,86215132>.

ИНИЦИАТИВА ТАДЖИКИСТАН О МЕЖДУНАРОДНОМ ДЕСЯТИЛЕТИИ ДЕЙСТВИЙ «ВОДА ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ, 2018-2028 гг.»

В данной статье отмечается, что новое десятилетие объединяет ряд вопросов и направляет на их решение интеграцию государств. Один из вопросов, вытекающих из десятилетних целей. Это интеграция и участие на всех уровнях для облегчения реализации согласованных на международном уровне задач и целей, связанных с водными ресурсами. то есть реализовать поставленные задачи в направлении проблемы маловодья, наладить общую интеграцию.

Ключевые слова: Стихийные бедствия, устойчивого развития, Международного десятилетия действий, вода для устойчивого развития, реализация программ, опустынивание, засуха, изменение климата, базовым санитарным услугам, безопасной питьевой воде.

ТАШАБУСИ ТОҶИКИСТОН ОИД БА ДАҲСОЛАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ АМАЛ «ОБ БАРОИ РУШДИ УСТУВОР, 2018-2028 с.»

Дар мақолаи мазкур қайд карда шудааст, ки Даҳсолаи нав як қатор масъалаҳоро дар худ муттаҳид сохта, самти ҳамгирии давлатҳоро барои ҳалли онҳо равона месозад. Яке аз масъалаҳое, ки аз мазмуни ҳадафҳои даҳсола бар меояд, ин ҳамгироӣ ва ширкат дар ҳама сатҳҳо барои мусоидат ба татбиқи вазифа ва ҳадафҳои марбут ба захираҳои об, ки дар сатҳи байналмилалӣ мувофиқа шудаанд мебошад. Барои иҷрои вазифаҳое, ки дар самти мушкилоти норасоии об муқаррар намудаанд, ҳамгирии умумӣ ба роҳ монда шавад.

Калидвожаҳо: Офатҳои табиӣ, рушди устувор, Даҳсолаи байналмилалӣ амал, об барои рушди устувор, татбиқи барнома, биёбоншавӣ, хушксолӣ, тағирёбии иқлим, хизматрасониҳои санитарӣ, оби тозаи ошомиданӣ

TAJIKISTAN INITIATIVE IN THE INTERNATIONAL DECADE OF ACTION "WATER FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT, 2018-2028"

This article notes that the New Decade unites a number of issues and directs the integration of states to solve them. One of the questions stemming from the ten-year goals. It is integration and participation at all levels to facilitate the implementation of internationally agreed targets and goals related to water resources. that is, to implement the tasks set in the direction of the problem of low water, to establish a common integration.

Keywords: Natural disasters, sustainable development, International Decade for Action, Water for sustainable development, Program implementation, desertification, drought, climate change, basic sanitation, safe drinking water.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Шаҳодат Бахриевна - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Тел.:** (+992) 931-44-95-46. **Почтаи электронӣ:** khusravi.2011@mail.ru

Сведения об авторах: Абдуллоева Шаҳодат Бахриевна - к.э.н., доцент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Тел.:** (+992) 931-44-95-46. **E-mail:** khusravi.2011@mail.ru

Information about the authors: Abdulloeva Shakhodat Bakhrievna - Candidate of Economics, Associate Professor of the Department of Management and Marketing Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 931-44-95-46. **E-mail:** khusravi.2011@mail.ru

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ТРАНСГРАНИЧНЫМ ВОДОПОЛЬЗОВАНИЕМ

Абдурахмонов Ф.А. – к.э.н., доцент кафедры информационные технологии в экономике ТНУ

Важнейшим направлением совершенствования механизма управления водными ресурсами трансграничных рек в условиях Центральной Азии является оптимизация схем организационного обеспечения процессов совместного использования водных ресурсов между странами региона. При этом, развитие системы управления водными ресурсами по административным границам в условиях суверенитета стран региона, ставшей причиной фрагментации управленческих обязанностей, не может гарантировать требуемого уровня удовлетворения потребностей и росту конкуренции на дефицитные водные ресурсы.

Между тем, совершенствование механизма управления трансграничными водными ресурсами исходит из принципа постепенного внедрения институциональных изменений, сопровождаемой техническими инновациями. Применительно к странам Центральной Азии - внутри каждой страны и за их пределами - основные предусматриваемые институциональные изменения будут олицетворять собой реформы распределения и управления поверхностными и подземными водами, сопутствующей нормативно-правовой базы, а также создание системы действующих водных прав, справедливой и гибкой, для всех источников воды. Очевидно, что возможность использования всех наличных источников воды накладывает дополнительные

требования на организационное устройство территории и регулирующих его нормативно-правовую базу.

Большинство международных и национальных экспертов сходятся во мнении о том, что выработку соглашения по какой-либо проблеме в водных отношениях между государствами можно ускорить после того, как страны региона примут общую стратегию рационального использования экосистем и их охраны, а также статус комиссий по координации в регионе будет повышен. В Душанбинском заявлении главы государств региона призвали повысить статус МФСА до органа ООН, что способствовало бы улучшению координации имеющихся проектов и программ для достижения целей устойчивого развития [4].

Проблемы, связанные с водными ресурсами, являются весьма важными для всех стран Центрально-Азиатского региона. Так, проведенный среди экспертов 4 стран региона (кроме Туркменистана) опрос выявил, что если среди других наиболее важных жизненных проблем 1/3 экспертов в Таджикистане и Кыргызстане назвали проблемы, связанные с водой, то в Казахстане - это 1/2 опрошенных, а в Узбекистане - 93,8 % [5, 91].

Необходимо отметить в последнее время характер переговоров по вопросам, касающимся управления водопользованием в регионе через создание транснациональных консорциумов, что, по нашему мнению, следует объяснить наличием объективных различий в интересах каждой из стран. Так, для Таджикистана и Кыргызстана организация международного консорциума на своей территории может представлять какой-либо интерес, только если это будет способствовать притоку больших объемов инвестиций, позволяющих продолжить осуществление законсервированных в 90-х гг. прошлого века водохозяйственных проектов, особенно в гидроэнергетической сфере.

Следует отметить, что как один из вариантов, на наш взгляд, следует предложить следующую организационную структуру, основанную на межгосударственном управлении, позволяющую дублирование и четко обозначить обязательства участников (рис.1.).

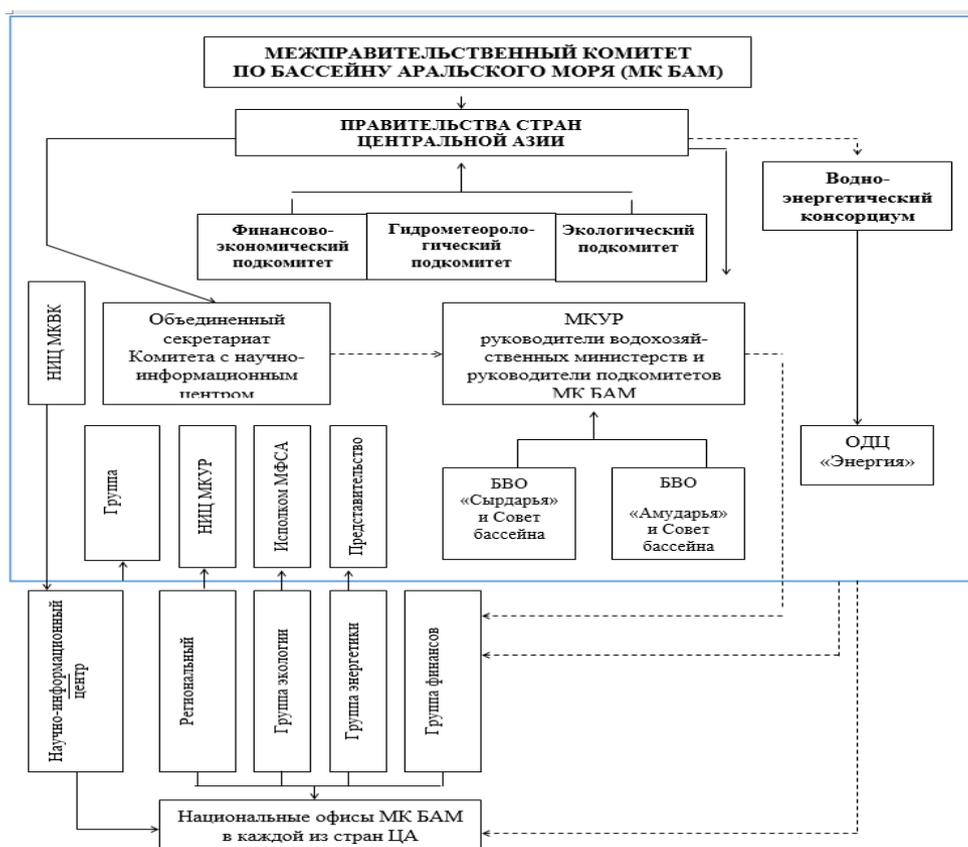

Рисунок 1. Организационно-экономическая структура регионального водно-энергетического сотрудничества в бассейне Аральского моря

В Нукусской декларации, подписанной всеми странами региона, процесс управления водными ресурсами должен происходить при «полной под-держке международных соглашений, в частности ... о защите трансграничных вод» [6].

Для процесса организационного совершенствования важное значение имеет переход к использованию принципов ИУВР на уровне всего бассейна. Это значит, что работу БВО необходимо подкрепить путем создания в каждом бассейне Бассейнового Совета, в состав которого войдут представители регионов (например, областей), крупнейших пользователей водных ресурсов (например, гидроэлектростанции), управлений и организаций в дельтах рек, а также другие заинтересованные субъекты. Кроме этих институциональных принципов, на наш взгляд, целесообразна организация Комитетов и Советов на бассейнах малых трансграничных водотоков. Около 20 бассейнов малых рек, бывших раньше притоками рек Амударья и Сырдарья, сегодня утратили связь с этими крупнейшими реками региона. Так, например, необходимо организовать бассейновое управление в Зеравшане, и других реках бассейна реки Сырдарья, аналогично созданному бассейновому управлению Чу-Талас [7].

Организационная структура управления водными ресурсами в регионе в настоящее время, по нашему мнению, неоправданно сложна, отличается дублированием функций и размытыми границами прав и обязанностей. Одним из недостатков существующей системы природоохранного регулирования в водопользовании представляется ее излишняя централизация. Это приводит к тому, что верхние звенья управления перегружаются мелкими деталями, а нижние не располагают полномочиями и возможностями осуществлять целый ряд водохозяйственных мероприятий. Как результат, низки такие признаки системы, как прозрачность и эффективность. Анализ структуры и функций управления водохозяйственной отраслью показывает, что существует дублирование, как по отдельным функциям, так и по основным сферам управленческой деятельности. Отсутствует строгая иерархия, что ведет к безответственности, невыполнению управленческих задач и «двойному» управлению. Основные функции и схема государственного управления использованием и охраной водных ресурсов в регионе приведены на рис 2.

Рисунок 2. Основные функции и принципы государственного управления водопользованием в регионе

Таким образом, водное хозяйство региона в современных условиях находится в непростом состоянии, так как у водопользователей недостаточно средств для оплаты услуг по водоподаче, а объем выделяемых бюджетных средств явно недостаточен для того, чтобы качественно и вовремя выполнить эксплуатационные и ремонтно-восстановительные работы. Последнее может привести к дальнейшему ухудшению технического состояния большей части объектов и сооружений, снижению уровня их эксплуатационной надежности.

В нынешних условиях наиболее оптимальным вариантом считается тот, когда в целях выхода из сложившейся ситуации необходимы меры, связанные с широким участием самих водопользователей в содержании объектов водохозяйственной инфраструктуры. Для оптимизации организационной структуры целесообразнее может быть создание ассоциации водопользователей (АВП). Их преимущества как раз состоит в том, что они могут взять на себя функции, с которыми уже трудно или вообще не справляются госструктуры, функционирующие на уровне районов или отдельных крупных водохозяйственных систем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдурахмонов Ф.А. Совершенствование управления водными ресурсами в регионе: бассейновый подход//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2015. - № 2/2(161). - С. 3-8.

2. Одинаев Х.А. Региональная водная стратегия и эколого-экономические аспекты углубления межгосударственного водного сотрудничества//Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2014. - №2/1(127). - С.3-10. (на тадж. яз.).

3. Кимсанов У.О. Региональные аспекты обеспечения водно-энергетической безопасности (на материалах стран Центральной Азии)//Автореф. дисс. ... канд. экон. наук. - Душанбе, 2011. - 27 с.

4. Душанбинская Декларация глав государств Центральной Азии//«Программа конкретных действий по улучшению экологической и социально-экономической обстановки в бассейне Аральского моря», 2002 г.

5. Водные проблемы Центральной Азии/Валентини К.Л., Оролбаев Э.Э., Абылгазиева А.К. - Бишкек, 2004. - С.91.

6. Декларация «О сотрудничестве в области экологии и рационального использования природы». - Нукус, 1995.

7. Соглашение между Казахстаном и Кыргызстаном «Об использовании водохозяйственных сооружений межгосударственного пользования на реках Чу и Талас». - Алматы, 2000.

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ТРАНСГРАНИЧНЫМ ВОДОПОЛЬЗОВАНИЕМ

В статье рассматриваются организационные аспекты совершенствования управления трансграничным водопользованием. Отмечается, что важнейшим направлением совершенствования механизма управления водными ресурсами трансграничных рек в условиях Центральной Азии является оптимизация схем организационного обеспечения процессов совместного использования водных ресурсов между странами региона. При этом, развитие системы управления водными ресурсами по административным границам в условиях суверенитета стран региона, ставшей причиной фрагментации управленческих обязанностей, не может гарантировать требуемого уровня удовлетворения потребностей и росту конкуренции на дефицитные водные ресурсы.

Ключевые слова: водные ресурсы, управления, водопользования, трансграничные реки, региональная экономика, Центральная Азия

ЧАНБАҲОИ ТАШКИЛИИ ТАКМИЛИ ИДОРАКУНИИ ОБҲОИ ФАРОМАРЗӢ

Дар мақола чанбаҳои ташкилии такмили идоракунии истифодаи обҳои фаромарзӣ баррасӣ шудааст. Қайд карда мешавад, ки муҳимтарин самти такмили механизми идоракунии

захираҳои оби дарёҳои фаромарзӣ дар шароити Осиёи Марказӣ беҳсозии нақшаҳои дастгирии ташкилии равандҳои мубодилаи захираҳои об байни кишварҳои минтақа мебошад. Дар баробари ин рушди системаи идоракунии захираҳои об дар сарҳадҳои маъмурӣ дар шароити соҳибхитӣ кишварҳои минтақа, ки сабаби парокандагии масъулияти идоракунии гардидааст, наметавонад сатҳи зарурии қонеъ гардонидани ниёзхоро кафолат диҳад.

Калидвожаҳо: захираҳои об, идоракунии, истифодаи об, дарёҳои фаромарзӣ, иқтисоди минтақавӣ, Осиёи Марказӣ

ORGANIZATIONAL ASPECTS OF IMPROVEMENT TRANSBOUNDARY WATER MANAGEMENT

The article deals with the organizational aspects of improving the management of transboundary water use. It is noted that the most important direction in improving the mechanism for managing the water resources of transboundary rivers in the conditions of Central Asia is the optimization of organizational support schemes for the processes of sharing water resources between the countries of the region. At the same time, the development of a water resources management system along administrative boundaries in the conditions of the sovereignty of the countries of the region, which has become the reason for the fragmentation of managerial responsibilities, cannot guarantee the required level of satisfaction of needs and increased competition for scarce water resources.

Key words: water resources, management, water use, transboundary rivers, regional economy, Central Asia.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахмонов Фарух Абдуллоевич – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, Тел.: 918-35-06-81

Сведение об авторе: Абдурахмонов Фарух Абдуллоевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры информационных системы в экономике Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, Тел.: 918-35-06-81

Information about the author: Abdurahmonov Farukh Abdulloevich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Information Systems in Economics Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17, Phone: 918-35-06-81

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МОБИЛӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Алимардонов Т.А. – н.и.и., дотсенти кафедраи кибернетика ва иқтисоди рақамии ДМТ

Технологияҳои мобилӣ -технологияҳое мебошанд, ки барои коркарди алокаи мобилӣ истифода мешаванд. Дар тӯли чанд соли охир, технологияи мобилӣ босуръат рушд карда истодааст. Аз ӯғози ин ҳазорсола, дастгоҳи стандартии мобилӣ аз пейджерӣ оддӣ дучониба ба телефони мобилӣ, дастгоҳи паймоиши GPS, браузерӣ дарунсохташуда ва муштариӣ паёмнависиӣ фаврӣ ва консолӣ бозии сайёр табдил ёфт.

Бисёре аз коршиносон боварӣ доранд, ки ояндаи компютерҳо дар компютерҳои мобилӣ бо истифода аз шабакаҳои бесим аст. Компютерҳои мобилӣ бо истифода аз компютерҳои планшети торафт маъмултар мешаванд. Планшетҳо дар шабакаҳои 3G ва 4G дастрасанд. Технологияи мобилӣ дар ҷанбаҳои гуногун, асосан технологияи мобилӣ дар технологияи бесими дастгоҳҳои бесим (аз ҷумла нутбукҳо, планшетҳо, телефонҳои мобилӣ ва ғайра) асос ёфтааст.

Никола Тесла дар соли 1890 асосҳои назариявии алокаи бесимро гузошт. Гуглелмо Маркони, ки асосгузори радио маъруф аст, бори аввал дар соли 1894 сигналҳои бесимро ба масофаи ду мил интиқол дод.

Технологияҳои мобилӣ боиси дигаргуниҳои бузург дар ҷомеаи инсонӣ гардиданд. Истифодаи технологияҳои мобилӣ дар шӯъбаҳои ҳукумати низ метавонад аз Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ мушоҳида шавад. Солҳои охир ҳамгироии технологияҳои алокаи мобилӣ ва технологияҳои иттилоотӣ технологияи мобилиро дар маркази тавачҷӯҳи соҳа қарор додааст. Бо

хамгирии алоқаи мобилӣ ва технологияҳои компютерӣ, технологияҳои мобилӣ тадричан инкишоф меёбанд ва ҳамкориҳои мобилӣ, ки тавассути татбиқ ва рушди технологияҳои мобилӣ имконпазир аст, пайвастишавӣ ва иртиботро барои ҳама компютерҳо таъмин мекунад ҳама вақт, дар ҳама ҷо алоқа ва мубодилаи иттилоот имкониятҳоро фароҳам меорад. Интеграцияи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба ҳаёти иҷтимоии мо дигаргуниҳои бузург ворид мекунад. Технологияҳои мобилӣ ва Интернет ба қувваҳои асосии пешбарандаи рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ табдил ёфтаанд. Тавассути истифодаи шабакаҳои мобилии фарогирии, шабакаҳои бесими баландсуръат ва намудҳои гуногуни терминалҳои иттилоотии мобилӣ, истифодаи технологияи мобилӣ фазои васеъро барои ҳамкориҳои мобилӣ кушод. Бо сабаби ҷолибияти ҳамкориҳои мобилӣ ва рушди босуръати технологияҳои нав, терминалҳои иттилоотии мобилӣ ва шабакаҳои бесим дар оянда аз ҷиҳати ҳаҷм ва таъсири компютерҳо ва шабакаҳо камтар нестанд.

Рушди технологияи мобилӣ ва тичорати мобилӣ имкониятҳои навро барои такмили минбаъдаи идоракунии шаҳрҳо, баланд бардоштани сатҳи самаранокии хизматрасониҳои давлатӣ ва бунёди технологияҳои сахех, муассир, шаффоф ва масъулиятнок шароити мусоид фароҳам овард. Барои баргараф кардани нобаробарии рақамӣ ва таъмини шаҳрвандон бо як равангаи хизматрасонӣ ва чандирӣ ба истифодабаранда кӯмак мерасонад.

Интеграция ва рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ хавасманд гардида, инчунин боиси навоариҳои ба қорбар мутамарказ, ҷомеаи дониш, ҷомеаи истифодабаранда, марҳилаи амалияи иҷтимоӣ ва хусусияти инноватсияи оммавӣ, навоариҳои муштарак ва инноватсияи кушод гардид. Технологияҳои мобилӣ имрӯз барои бо самар истифодаи қори ҳар як истифодабаранда самара оварда истодааст. Ин раванд аз он шаҳодат медиҳад, ки технологияҳои мобилӣ низ дар баробари технологияҳои компютерӣ дар зинаи рушд қарор дорад.

Шумораи дастгоҳҳои телефони истифодаи умум ҳамагӣ, ҳазор адад.

Солҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Муқоиса
Шумораи дастгоҳҳои Телефони истифодаи умум	268	272,5	281,5	284,8	279,8	277,7	273,1	1,02

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе -2022. с.319-336

Дар ҷадвал доир ба шумораи дастгоҳҳои телефони истифодаи умум маълумот оварда шудааст. Аз маълумотҳои омӯрӣ дида мешавад, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2015 хеле рушд кардааст. Барои дуруст таҳлил намудан аз ҷадвали электронии MS Excel истифода намуда нишондиҳандаи таҳлилшавандаро нисбат ба соли 2015 муқоиса менамоем. Натиҷаи муқоисаи муайянкардашуда дар ҷадвал оварда шудааст. Дар натиҷаи мӯйӯис маълум гардид, ки он 1,02 маротиба нисбат ба соли 2015 дида рушд кардааст.

Аз ҷадвали электронии MS Excel истифода намуда нишондиҳандаи шумораи дастгоҳҳои телефони истифодаи умумро барои солҳои минбаъда пешгӯӣ менамоем. Барои пешгӯӣ намудан аз маълумотҳои омӯрӣ истифода намуда онро дар ҷадвали электронии MS Excel татбиқ менамоем.

Ҷадвали 1.

Солҳо	Шумораи дастгоҳҳои телефони истифодаи умум (аз ҷумла таксафонҳои байни-шаҳрӣ), ҳамагӣ, ҳазор адад	Дурнамо
2015		268
2016		272,5
2017		281,5
2018		284,8
2019		279,8
2020		277,7
2021		273,1
2022		280,2

2023	281,1
2024	281,9
2025	282,8
2026	283,6
2027	284,5
2028	285,3

Дар чадвали 1 то соли 2028 дурнамо гузаронида шудааст, ки натиҷаи қиматҳои ҳосилшудаи дурнамо дар чадвал оварда шудааст. Барои саҳеҳтар аниқ шудани иҷроиши кор мо метавонем таҳлили нишондиҳандаи шумораи дастгоҳҳои телефони истифодаи умумро дар намуди графикӣ (Диаграммаи нуқтавӣ) тасвир намоем. Барои иҷроиши кор мо аз чадвали электронии MS Excel самаранок истифода менамоем.

Аз диаграмма маълум мегардад, ки ин нишондиҳанда нисбат ба солҳои таҳлилкардашуда дида, дар солҳои минбада рушд хоҳад кард. Албата дар солҳои минбада тедоди технологияҳои мобилӣ рушд менамояд ва барои осонтар гардонидани кори истифодабаранда замина мегузорад. Барои таҳлилҳо ҷолибтар гардидан мо нишондиҳандаи дигар, ки ба ҳамин технологияҳои мобилӣ хос аст онро низ таҳлил менамоем.

Шумораи умумӣ дастгоҳҳои телефони хонаҳо, ҳазор адад

Солҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Муқоиса
Аз шумораи умумӣ дастгоҳҳои телефони хонаҳо, ҳазор адад	228,1	232	240,7	243,3	237,5	236,3	229,2	1,00

Маълумотҳои аз омори солони гирифташударо дар барномаи чадвали электронии MS Excel муқоиса намудем. Дар натиҷаи муқоиса намудан муайян кардем, ки нишондиҳандаи шумораи умумӣ дастгоҳҳои телефони хонаҳо низ 1,00 маротиба нисбат ба соли 2015 рушд кардааст. Албата ин натиҷаи хуб аст. Барои ноил гардидан ба ин нишондиҳанда тамоми ширкатҳои мобилӣ кори худро дуруст ба роҳ монданд. То соли 2028 мо метавонем дурнамои ин нишондиҳандаро таҳлил кунем. Барои таҳлил намудан мо аз чадвали электронии MS Excel истифода менамоем.

Солҳо	Аз шумораи умумӣ дастгоҳҳои телефони хонаҳо, ҳазор адад	Дурнамо
2015	228,1	
2016	232	
2017	240,7	
2018	243,3	
2019	237,5	
2020	236,3	

2021	229,2
2022	236,5
2023	236,9
2024	237,2
2025	237,5
2026	237,8
2027	238,1
2028	238,4

Аз натиҷаҳои ҳосилшуда бар меояд, ки ин нишондиҳанда ҳам дар солҳои минбада рушд хоҳад, қард. Таҳлили дурнамо натиҷаи хуберо то соли 2028 нишон дод, ки он барои соҳаи технологияҳои мобилӣ натиҷаи хело хуберо ба бор меорад. Натиҷаҳои ҳосилшударо дар намуди графика тасвир менамоем. Барои иҷроиши қор аз диаграммаи гистограммаи истифода менамоем.

Аз диаграмма бар менамояд, ки нишондиҳандаи, шумораи умумӣ дастгоҳҳои телефони хонаҳо то соли 2028 рушд менамояд. Натиҷаи дурнамо ин аст, ки шумораи умумӣ дастгоҳҳои телефони хонаҳо, то соли 2028 ба андозаи 238,4 ҳазор адад мерасад.

Саноати алоқаи мобилӣ

0G: Технологияи алоқаи мобилии мобилӣ, дар солҳои 1970 пайдо шудааст. Дар айни замон, гарчанде ки телефонҳои мобилии навъи портфел пайдо шудаанд, аммо онҳо ба таври умум бояд дар мошин ё мошини боркаш насб карда шаванд. Саноати алоқаи мобилӣ бояд чунин амалҳоро иҷро наояд:

- РТТ: занг ба гуфтугӯ;
- МТС: системаи телефони мобилӣ;
- IMTS: хизматрасонии муқаммали телефони мобилӣ;
- АМТС: системаи пешрафтаи телефони мобилӣ;

1G: Ба насли якуми технологияи телефони бесим, яъне телефони сайёри бесими мобилӣ таалуқ дорад. Дар солҳои 1980-ум стандартҳои аналогии мобилии сайёри радиотелефон қорӣ карда шуданд.

- NMT: Телефони мобилии Скандинавия;
- АМПС: Системаи пешрафтаи алоқаи мобилӣ;
- ТАСС: Системаи алоқаи дастрасии умумӣ;
- JTAGS: Системаи алоқаи дастрасии ҷамъиятии Ҷопон;

2G: телефони бесими насли дуюм дар асоси технологияҳои рақамӣ. Шабакаҳои 2G асосан танҳо барои иртиботи овозӣ мебошанд, ба истиснои он, ки баъзе стандартҳо метавонанд паёмҳои SMS-ро ҳамчун шакли интиқоли маълумот истифода баранд.

- GSM: Системаи глобалии алоқаи мобилӣ;
- iDEN: Шабакаи ҳамгирошудаи рақамӣ;
- D-AMPS: Системаи рақамии муқаммали телефони мобилӣ дар асоси TDMA;
- PDC: рақамии шахсии мобилӣ;
- TDMA: Дастрасии чандкаратаи тақсимоти вақт;

3G: технологияи насли сеюми алоқаи бесим мебошад, ки технологияҳои интиқоли садои фарохмач, маълумотҳои мултимедиявиро тавассути шабакаҳои бесим дастгирӣ мекунад. Ба инҳо дохил мешаванд:

- W-CDMA: Рамзи фарохмачро Шӯъбаи дастрасии чандкарата;
- UMTS: Системаи универсалии телекоммуникатсионӣ;
- FOMA: Озодии дастрасии воситаҳои ахбори омма;

4G: Ба номи технологияи бесими мобилии баландсуръат номгузори шудааст, он барои пешниҳоди додаҳои нав ва хизматрасониҳои телевизионӣ тавассути шабакаҳои мобилӣ тарҳрезӣ шудааст. 4G хизматрасонии асосии мобилии имрӯза мебошад, ки ба қорбарони телефонҳои мобилӣ пешниҳод карда мешавад, ки аз 3G тақрибан 10 маротиба баландтар аст. Яке аз хусусиятҳои муҳимтарини шабакаҳои мобилии 4G бартарии интиқоли маҷмӯаи баландсуръат ё тарофаи бастаҳо дар каналҳо мебошад.

5G: Ҳадафи бехтар кардани 4G бо пешниҳоди вақтҳои зудтар ва суръати баландтари маълумот мебошад. Ҳадафҳои иҷроии 5G суръати баланди маълумот, кам кардани таъхир, сарфаи энергия, кам кардани хароҷот, баланд бардоштани қобилияти система ва пайваستшавӣ ба дастгоҳҳои калонҳаҷм мебошанд. 5G ҳоло ҳам як намуди хеле нави шабака аст ва ҳоло ҳам дар саросари кишвар паҳн мешавад. Ба пеш, 5G дар бораи муқаррар кардани стандарти алоқаи мобилӣ дар саросари ҷаҳон аст. Корпоратсияҳо ба монанди AT&T, Verizon ва T-Mobile баъзе аз ширкатҳои машҳури телефонҳои мобилӣ мебошанд, ки дар саросари ИМА хизматрасониҳои 5G-ро паҳн мекунад. 5G дар аввали соли 2020 ба қор даромад ва аз он вақт инҷониб афзоиш меёбад.

АДАБИЁТ

1. Алимардонов Т.А. Иқтисоди рақамӣ ҳамчун воситаи идорашаванда// «Инновационная деятельность как фактор ускоренного социально-экономического развития в промышленности», посвященной 30-летию Независимости Республики Таджикистана /Материалы республиканской научно-практической конференции. Бустон, 27 ноябры 2021г. С. 19-22.

2. Алимардонов Т.А. Қобиров А.Қ. Моҳияти иқтисоди рақамӣ ва равандҳои асосии ташаккулёбии он/Тоҷикистон: Иқтисод ва идора. Илмҳои иқтисоди №2, Душанбе-2021. С. 55-61.

3. Алимардонов Т.А. Сатторов А.Қ. Криптография ва нақши он дар рушди иқтисоди рақамӣ/ Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ бахшида ба «30 –солагии истиқлолияти давлатии ҷумҳурии тоҷикистон» дар мавзӯи «рушди соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар даврони истиқлолият: дастовард ва дурнамо»/ Ваҳдат-2021. С. -61-69.

4. Алимардонов Т.А. Бобоева Р.М. Фарзияҳои илми иқтисоди рақамӣ ва тафсири мафҳумҳои асосии он/ Тоҷикистон: Иқтисод ва идора. Илмҳои иқтисоди №3, Душанбе-2021. С. 56-62.

5. Алимардонов Т.А. Моҳияти иқтисоди рақамӣ ва равандҳои асосии ташаккулёбии он/Тоҷикистон: Иқтисод ва идора. Илмҳои иқтисоди №3, Душанбе-2021. С. 55-61.

6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3. 12. 2004 №468 «Барномаи давлатии «Рушд ва ҷорикунии технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». С: - 18.

7. Саттаров А.Ҷ., Иқтисоди рақамӣ вазъи кунунӣ ва дурнамо/ маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба ҷашнҳои «5500 –солагии Саразми бостонӣ», «700 солагии шоири барҷастаи тоҷик Камоли Хучандӣ» -Душанбе 2020 мат. ДМТ с.356-357.7.

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МОБИЛӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Дар мақола самтҳои асосӣ, ки ба технологияҳои мобилӣ вобаста аст таҳлил карда шудааст. Доир ба нишондиҳандаҳои шумораи дастгоҳҳои телефони истифодаи умум, шумораи умумӣ дастгоҳҳои телефони хонаҳо дар мақола таҳлилҳо гузаронида шудааст. Нишондиҳандаҳо, ки ба технологияҳои мобилӣ алоқаманд аст, дар мақола оварда дурнамои онро дар ҷадвали электронии MS Excel таҳлил карда шудааст. Инчунин дар мақола нисбат ба технологияҳои мобилӣ, саноати алоқаи мобилӣ маълумотҳои ҷолиб оварда шудааст, ки он ба рушди технологияҳои мобилӣ асос мегузорад.

Калидвожа: иқтисоди рақамӣ, технологияҳои мобилӣ, дастгоҳи стандартии мобилӣ, дастгоҳи паймоиши GPS, шабакаҳои 3G 4G, 5G, алоқаи мобилӣ ва технологияҳои компютерӣ, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, тичорати мобилӣ, интегратсия, шумораи дастгоҳҳои телефони истифодаи умум, шумораи умумӣ дастгоҳҳои телефони хонаҳо, ҷадвали электронии MS Excel, дурнамои технологияҳои мобилӣ.

МОБИЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В РАЗВИТИЕ ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА

В статье анализируются основные направления, связанные с мобильными технологиями. В статье анализируются показатели количества таксофонов и общего количества домашних телефонных аппаратов. Показатели, связанные с мобильными технологиями, представлены в статье и проанализированы в электронной таблице MS Excel. В статье также представлена интересная информация о мобильных технологиях, индустрии мобильной связи, которая закладывает основу для развития мобильных технологий.

Ключевые слова: цифровая экономика, мобильные технологии, стандартное мобильное устройство, GPS-навигатор, сети 3G, 4G, 5G, мобильная связь и компьютерные технологии, информационно-коммуникационные технологии, мобильный бизнес, интеграция, количество таксофонов, общее количество домашних телефонов, электронная таблицы MS Excel, прогноз мобильный технологии.

MOBILE TECHNOLOGIES IN DEVELOPMENT DIGITAL ECONOMY

The article analyzes the main directions related to mobile technologies. The article analyzes the indicators of the number of payphones and the total number of home telephones. Mobility-related metrics are presented in the article and analyzed in a MS Excel spreadsheet. The article also provides interesting information about mobile technologies, the mobile communication industry, which lays the foundation for the development of mobile technologies.

Key words: digital economy, mobile technologies, standard mobile device, GPS navigator, 3G, 4G, 5G networks, mobile communications and computer technologies, information and communication technologies, mobile business, integration, number of payphones, total number of home phones, MS Excel spreadsheet, mobile technology forecast.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алимардонов Тохирджон Ашуралиевич - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи кибернетика ва иқтисоди рақамии ДМТ, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Буни Ҳисорак. E-mail: Alimardonov.86@bk.ru. Телефон: 207-56-56-44.

Информация об авторе: Алимардонов Тохирджон Ашуралиевич - кандидат экономических наук, дотцент кафедры кибернетика и цифровой экономики Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Буни Хисорак. E-mail: Alimardonov.86@bk.ru. Телефон: 207-56-56-44.

Information about the author: Alimardonov Tokhirjon Ashuralievich - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Cybernetics and Digital Economy. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Buni Khisorak. E-mail: Alimardonov.86@bk.ru. -56-44.

САМТҲОИ АСОСИИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРИИ НАТИҶАҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ШИРКАТҲОИ СУҒУРТАВӢ

Акрамова Ҳ.А. - н.и.и., дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии ДМТ

Ҳакимӣ Ш.М. - магистранти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии ДМТ

Каримов А.К. - магистранти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии ДМТ

Суғурта ин қонё гардонидани талаботҳои гуногуни одамон ба воситаи ҳимояи суғуртавӣ аз хатарҳои ногаҳон пайдошуда мебошад. Суғурта муносибатҳои муайяни иқтисодӣ, ки байни одамон дар ҷараёни истеҳсолот, муомилот, мубодила ва истеъмоли неъматҳои модӣ ба миён меояд, ифода менамояд. Суғуртаи амвол васеътарин ва сердаромадтарини соҳаи мазкур буда, мафиатҳои амволии шахрвандон ва шахсони ҳуқуқиро аз ҳар гуна ҳодисаҳои гуногуни ғайриҷашмдошт ҳифз менамояд.

Суғуртаи амвол, ки ба ду шакл – ҳатмӣ ва ихтиёрӣ ҷудо мешавад, боз дорои дигар намудҳои мебошад, аз он ҷумла: суғуртаи ихтиёрии амволи хона, суғуртаи ихтиёрии амволи гарав, суғуртаи воситаҳои нақлиёт, суғуртаи ихтиёрии ҷорҳои шахсии шахрвандон, суғуртаи ихтиёрии бори нақлиёт, суғуртаи ҳатмии давлатии амволи муассисаҳои кишоварзӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд. Бояд қайд намуд, ки аз намудҳои суғуртаи ихтиёрӣ, ки имрӯз дар ҷумҳурӣ амал менамояд 40,8%-ро суғуртаи ихтиёрии амвол ташкил медиҳад.

Илми муосир дар самти суғурта исбот намудааст, ки шумораи хоҷагиҳои манфиатдор нисбат ба шумораи субъекҳои ҷабрдида зиёдтар аст. Бинобар ин, тақсими ҷуброни зарар байни хоҷагиҳои манфиатдор, ҳангоми ба миён омадани ҳодисаҳои суғуртавӣ сабуктар мегардад. Вобаста ба ин, агар шумораи субъектҳои тақсимкунандаи зарар (суғурташудагон) ҷӣ қадар зиёд бошад, ҳиссаи ҳар қадом иштироккунанда дар маблағи тақсимшавандаи ҷуброн ҳамон қадар кам мегардад. Ҳамин тавр, муносибатҳои хизматрасонии суғуртавӣ ба миён омадааст, ки моҳияташ аз тақсими ҳамраёна ва сарбастаи ҷуброни зарар иборат аст. Низомии хизматрасониҳои суғуртавӣ яке аз унсурҳои муносибатҳои истеҳсолӣ мебошад, ки он ҳамаи соҳаҳои гуногуни иқтисодро фароғир аст. Ин низом ба баргардонидани (ҷуброн намудани) талафоти модӣ алоқаманд аст, ки барои ҷараёни беист ва бетанаффуси такрористеҳсол асос мегардад. Баргардонидани талафот асосан дар шакли пулӣ сурат мегирад. Бинобар ин, муносибатҳои истеҳсолӣ, ки зерини он суғуртақунонӣ ниҳон аст, аслан тавассути гардиши пул, яъне бо ёрии муносибатҳои пулӣ роҳандозӣ мегарданд [3, с.19].

Масъалаҳои муайянқунии тартиби баҳисобгирии даромад аз саҳмҳои суғуртавӣ дар натиҷаи намудҳои муайяни амалиётҳо ва рӯйдодҳо пайдошавандаро СБҲМ (IAS) 18 “Даромад аз фурӯш” баррасӣ менамояд. Масъалаҳои баҳисобгирии дигар даромадҳоро стандартҳои дигар баррасӣ мекунанд, масалан, даромад аз иҷораи дороиҳои ғайриҷорӣ бо СБҲМ (IAS) 17 “Иҷора”, дивидендҳо аз сармоягузориҳои бо усули иштироки саҳмӣ баҳисобгирифташуда бо СБҲМ (IAS) 28 “Сармоягузориҳо ба корхонаҳои ҳамбаста”, СБҲМ (IFRS) 11 “Фаъолияти муштарақ”, СБҲМ (IFRS) 12 “Қушодадиҳии ахбор дар бораи иштирок дар корхонаҳои дигар”, даромад аз тағйирёбии арзиши одилонаи дороиҳо ва уҳдадорҳои молиявӣ ё фурӯши онҳо бо СБҲМ (IAS) 39 “Олотҳои молиявӣ: эътирофқунӣ ва баҳодихӣ”, даромад аз натиҷаи азнавҳисобқунӣ ё тағйирёбии қурбҳои асъор бо СБҲМ (IAS) 21 “Таъсири тағйирёбии қурбҳои ивазқунии асъори хоричӣ” танзим карда мешаванд.

Даромад аз суғурта фақат воридшавиҳои умумии нафъҳои иқтисодии гирифта ва гирифташавандаи корхонаро дар бар мегирад. Маблағҳои аз номи дигар ҷонибҳои гирифташуда (андоз аз арзиши иловашуда, аксизҳо, маблағҳои ҳангоми амалиётҳои агентӣ аз номи принципаи гирифташаванда) нафъҳои иқтисодии гирифта ё гирифташавандаи корхона нестанд ва ба афзоиши сармояи корхона намеоранд, аз ин хотир онҳо аз даромади фурӯш тарҳ карда мешаванд.

Даромад аз фурӯши хизматҳо дар ширкати суғуртавӣ он вақте эътироф карда мешавад, ки агар ҳамаи ин талаботҳо иҷро шаванд:

- корхона таваккал ва подошҳои муҳими бо ҳуқуқи моликиятдории ба молҳои алоқамандро ба харидор додааст;
- корхона дигар ҳуқуқи идорақунии назоратқунии молҳои фурӯхташударо надорад;
- маблағи даромад аз фурӯш метавонад боэътимодона баҳо дода шавад;

▪ эҳтимолияте вучуд дорад, ки нафъҳои иқтисодии бо амалиёт алоқаманд ба корхона ворид мешаванд;

▪ масрафҳои сарфшуда ва дарингизорбудаи бо амалиёт алоқамандро метавон боэътимодона баҳо дод.

Даромади фурӯш аз хизматрасонӣ мувофиқи марҳалаи анҷомнокии амалиёт дар охири давраи ҳисоботӣ эътироф карда мешавад. Натиҷаи амалиётро метавон боэътимодона баҳо дод, агар ҳамаи ин талаботҳо иҷро шаванд:

▪ маблағи даромад аз фурӯш тавонад боэътимодона баҳо дода шавад;

▪ эҳтимолияти ба корхона воридшавии нафъҳои иқтисодии бо ҳамин амалиёт алоқаманд мавҷуд бошад;

▪ марҳалаи анҷомнокии амалиёт дар вазъи охири давраи ҳисоботӣ тавонад боэътимодона баҳо дода шавад;

▪ масрафҳои хангоми иҷрокунии амалиёт сарфшуда ва масрафҳои барои баанҷомрасонии вай лозимбуда тавонанд боэътимодона баҳо дода шаванд.

Даромад аз фурӯши хизматҳо фақат хангоми мавҷуд будани эҳтимолияти ба корхона воридшавии нафъҳои иқтисодии бо амалиёт алоқаманд эътироф карда мешавад. Вале, дар мавриде ки номуайяни нисбат ба имконияти гирифтани маблағи аллақай ба даромади фурӯш замшуда пайдо мешавад, маблағи гирифтанишуда ё маблағе, ки эҳтимолияти гирифтаниш паст шудааст, на чун таҳрири маблағи даромади фурӯши дараввал эътирофшуда, балки чун хароҷот эътироф карда мешавад.

Агар натиҷаи амалиёти хизматрасонӣ натавонад боэътимодона баҳо дода шавад, даромад аз фурӯш фақат бо андозаи хароҷоти баргардандаи эътирофшуда баҳо дода мешавад.

Барои муайян намудани натиҷаи молиявии фаъолияти ширкати суғуртавӣ (фоида ё зарар) аз маблағи даромадҳои гирифташуда хароҷоти корхона тарҳ карда мешавад. Дар фаъолияти хоҷагидорӣ ширкати суғуртавӣ ба ҳар намуди даромадҳо хароҷоти мувофиқ рост меояд. Даромад аз саҳми суғуртавӣ ҳамзамон бо харчи хароҷоти бо ҳамин додугирифт алоқаманд эътироф карда мешавад, яъне қоидаи мувофиқати даромад ва хароҷот бояд риоя шавад.

Хароҷоти ширкати суғуртавӣ инҳоро дар бар мегирад:

▪ хароҷоти амалиётӣ (арзиши аслии пардохтҳои суғуртавӣ);

▪ хароҷоти фурӯш (хароҷоти реклама ва мусоидат ба фурӯш, музди меҳнат ва андозҳо аз он, нигоҳдорӣ ва кашонидан, истеҳлок ва ғ.);

▪ хароҷоти умумӣ ва маъмурӣ (музди меҳнат ва андозҳо аз он, иҷора, хизматрасониҳои касбӣ, сафари хизматӣ, ҷаримаҳо ва ғ.).

Барои баҳисобгирии даромадҳо аз фаъолияти суғуртавӣ ҳисобҳои 44010 “Даромад аз фурӯш”, 44020 “Дигар даромадҳо аз фаъолияти амалиётӣ” истифода мешаванд [4, с.496].

Агар фоизҳо, дивидендҳо ва пардохтҳои иҷозатномавӣ (роялтӣ) аз фаъолияти асосии корхона ба миён оянд, пас онҳо дар ҳисоби 44010 “Даромад аз фурӯш” баҳисоб гирифта мешаванд. Агар амалиётҳои оварандаи фоизҳо, дивидендҳо ва роялти фаъолияти асосии корхона набошанд, пас онҳо чун даромад аз фаъолияти ғайриамалиётӣ баҳисоб рафта, дар ҳисобҳои 66010 “Даромад дар намуди фоизҳо”, 66020 “Даромад аз сармоягузориҳо”, 66030 “Даромад аз суди саҳмияҳо (дивидендҳо)” инъикос карда мешаванд.

Даромадҳои, ки аз фаъолияти асосии ширкати суғуртавӣ ба миён омада, вале аз даромади фурӯш фарқ мекунанд (даромад аз иҷораи амалиётӣ, ҷаримаҳои тижоратӣ ва ғ.) дар ҳисоби 44020 “Дигар даромадҳо аз фаъолияти амалиётӣ” инъикос карда мешаванд.

Даромадҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ дар ҳисобҳои 66040 “Даромад аз фарқияти қурбӣ”, 66050 “Даромад аз мубодилаи асъор”, 66060 “Даромад аз хориҷшавии дороиҳои дарозмуддат”, 66070 “Дигар даромадҳои ғайриамалиётӣ” баҳисоб гирифта мешаванд.

Барои баҳисобгирии хароҷот аз фаъолияти амалиётӣ ҳисобҳои 55010 “Арзиши аслии фурӯш”, 55020 “Тасҳеҳи арзиши захираҳо”, 55030 “Хароҷоти кашонидани захираҳо”, 55040 “Хароҷоти азнавкоркардабарорӣ”, 55050 “Хароҷоти хариди захираҳо” (тартиби бурдани онҳо хангоми баррасии мавзӯи баҳисобгирии ашё зикр

гардида буд), ҳисобҳои гуруҳҳои 55200 “Хароҷоти фурӯш”, 55300 “Хароҷоти умумӣ ва маъмури” истифода мешаванд.

Хароҷот аз фаъолияти ғайриамалиётӣ дар ҳисобҳои 66110 “Хароҷот дар намуди фоиз”, 66120 “Зарар аз сармоягузориҳо”, 66130 “Зарар аз коҳишҳои арзиш”, 66140 “Зарар аз фарқиятиқурбӣ”, 66150 “Зарар аз мубодилаи асъор”, 66160 “Зарар аз хориҷшавии дороиҳои дарозмуддат”, 66170 “Дигар хароҷоти ғайриамалиётӣ” инъикос карда мешавад.

Дар ширкатҳои суғуртави маблағи даромади фурӯши аз амалиёти додугирифт пайдошуда одатан бо шартномаи байни корхона ва суғуртакунанда муайян карда мешавад. Вай бо арзиши одилонаи подоши гирифташуда ё гирифташаванда баҳо дода мешавад.

Даромад аз фурӯши молҳо (маҳсулоти тайёр) бо чунин гузаронишҳо инъикос карда мешавад [4, с.496]:

бо пули нақд:

Дг 10210 “Ҳисобҳо бо асъори милли” ё дигар ҳисоби баҳисобгирии воситаҳои пулӣ

Кт 44010 “Даромад аз фурӯш”
22320 “ААИ барои пардохт”;

фурӯши насия:

Дг 10410 “Ҳисобҳо барои қабул”

Кт 44010 “Даромад аз фурӯш”
22320 “ААИ барои пардохт”.

Ҳамзамон арзиши аслии молҳо (хизматрасониҳо)-и фурӯхташуда ба хароҷот соқит карда мешавад:

Дг 55010 “Арзиши аслии фурӯш”

Кт 10710 “Молҳо” (10730 “Истеҳсолоти нотаом”).

Хуллас, ширкати суғуртави ҳамчун субъекти иқтисодӣ фаъолияти молиявӣ -хоҷагидориро дар бозори молиявӣ пеш бурда, дар раванди фаъолият аз талаботи санадҳои меъёрию ҳуқуқии аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ва вазорати молия муқарраршуда ва санадҳои танзими меъёрии баҳисобгирии муҳосибӣ истифода менамояд. Фаъолияти ширкати суғуртави вобаста ба хусусиятҳои он метавонад ба фаъолияти асосӣ (амалиётӣ) ва ғайриамалиётӣ ҷудо карда шавад. Маҳз натиҷаҳои молиявии фаъолияти хоҷагидории ширкати суғуртави дар доираи фаъолиятҳои зикршуда бунёд меёбад. Аз ин хотир, амалӣ намудани корҳои баҳисобгирии даромад ва хароҷот дар асоси тасниф намудани фаъолият ба намудҳои мазкур барои ташаккули иттилооти муфассал ва таҳлили натиҷаҳои молиявӣ мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. МСФО (IAS) 18 “Даромад аз фурӯш” <https://finotchet.ru/articles/155/>

2. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ ва нишондоди методӣ оиди татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ бо Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.05. 2011, №41.

3. Ашуров Ғ.Д. Идоракунии рушди бозори хизматрасониҳои суғуртави: назария, методология, амалия /диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ д.и.и. аз рӯи ихтисоси 08.00.05 – Иқтисодиёт ва идоракунии хоҷагии халқ// Душанбе, 2020, – 321 с.

4. Каримов Б.Ҳ. Баҳисобгирии молиявӣ. Китоби дарсӣ. // Б.Ҳ. Каримов ва диг. / Душанбе, Ирфон: – 2016, – 550 с.

САМТҲОИ АСОСИИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРИИ НАТИҶАҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ШИРКАТҲОИ СУҒУРТАВИ

Дар мақола масъалаҳои асосии ташкили баҳисобгирии муҳосибии натиҷаҳои молиявӣ дар ширкатҳои суғуртави мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Мафҳуми суғурта ва фаъолияти суғуртави, мақсад ва моҳияти он шарҳу тавзеҳ дода шудааст. Номгуи стандартҳои байналмилалӣ, ки масъалаи эътирофкунии даромадҳои суғуртави, баҳисобгирии дармадҳо ва зарарҳо дар ширкати суғуртави баррасӣ намудаанд, оварда шудааст. Ҳамчунин, дар мақола тартиби дар ҳисобҳои муҳосибӣ инъикос

намудани амалиётҳо марбут ба даромад аз саҳмҳои сугуртаҳои ва харочот барои пардохтҳои сугуртаҳои муфассал пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: ширкатҳои сугуртаҳои; даромад; харочот; натиҷаҳои молияҳои; баҳисобгирии муҳосибӣ; СБҲМ.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТА ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ В СТРАХОВЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

В статье рассматриваются основные вопросы организации учета финансовых результатов в страховых организациях. Раскрыто понятие страхования и страховой деятельности, его цель и сущность. Приведен перечень международных стандартов, рассматривающих вопросы признания страховых доходов, учета доходов и убытков в страховой организации. Также в статье подробно описан порядок отражения в бухгалтерском учете операций, связанных с доходами по страховым взносам и расходами на страховые выплаты.

Ключевые слова: страховые компании; доходы; расходы; результаты финансовой деятельности; бухгалтерский учет; МСФО.

MAIN DIRECTIONS OF THE ORGANIZATION OF FINANCIAL RESULTS ACCOUNTING IN INSURANCE COMPANIES

The article deals with the main issues of organizing the accounting of financial results in insurance companies. The concept of insurance and insurance activity, its purpose and essence are disclosed. A list of international standards is given that considers the issues of recognition of insurance income, accounting for income and losses in an insurance company. The article also describes in detail the procedure for reflecting in accounting transactions related to income from insurance premiums and expenses for insurance payments.

Keywords: insurance companies; income; expenses; results of financial activity; Accounting; IFRS.

Маълумот дар бораи муаллифон: Акрамова Хилола Акбаровна – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. E-mail: hilola_1972@mail.ru. Телефон: 93-555-25-17. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ -17.

Ҳақимӣ Шукрона Муҳаммадзоҳиршоҳ – магистранти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Телефон: 93-555-25-17. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х.Рӯдакӣ -17.

Каримов Абдулқосим Камолуддинович – магистранти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Телефон: 93-555-25-17. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х.Рӯдакӣ -17.

Информация об авторах: Акрамова Хилола Акбаровна – кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета Таджикского национального университета. E-mail: hilola_1972@mail.ru. Телефон: 93-555-25-17. Таджикский национальный университет, Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Рудаки -17.

Ҳақими Шукрона Муҳаммадзоҳиршоҳ – магистрант Таджикского национального университета. Телефон: 93-555-25-17. Таджикский национальный университет, Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Рудаки -17.

Каримов Абдулқосим Камолуддинович – магистрант Таджикского национального университета. Телефон: 93-555-25-17. Таджикский национальный университет, Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Рудаки -17.

Information about the authors: Akramova Hilola Akbarovna - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Department of Accounting at the Tajik National University. E-mail: hilola_1972@mail.ru. Telephone: 93-555-25-17. Tajik National University, Republic of Tajikistan Dushanbe, ul. Rudaki -17.

Hakimi Shukrona Muhammadzohirshoh - Master's student of the Tajik National University. Tajik National University, Republic of Tajikistan Dushanbe, st. Roodaki -17.

Karimov Abdulkosim Kamoluddinovich - Master's student of the Tajik National University. Tajik National University, Republic of Tajikistan Dushanbe, st. Roodaki -17.

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СФЕРЫ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

*Ахмадов Р.Р. - к.э.н., доцент кафедры государственного и местного управления ТНУ
Мамадзияева Ф.А. - соискатель кафедры государственного и местного управления ТНУ*

В современных условиях экономического преобразования научные и практически подходы разработкам и внедрением инноваций является решающим фактором инновационного развития сферы услуг, обеспечивающий новые импульсы социально-экономического развития национальной экономики. Наряду с высшими целями национальной развития Республики Таджикистан, актуальность инновационных процессов приобретают все большую значимость, а главной стратегической задачей является достижение предприятиями сферы услуг конкурентных преимуществ и совершенное удовлетворениями спроса отечественных и зарубежных потребителей высококачественными услугами.

В структуре национальной экономики Таджикистана, сфера услуг признается как основным производителем валового национального продукта (более 40% от общего доля ВВП) и играет ключевую роль в создании новых рабочих мест, формирование средней и малой предпринимательство, а также удовлетворении потребностей общества различными услугами. По мере активизации индустриализации экономики, положительного тенденции естественного роста население (более 2% в год) укрепление и расширение информационного общества, роль сферы услуг будет повышаться, поскольку количества потребителей будут постоянно расти.

Следует отметить, что Таджикистан является одной из стран, развивающихся в области модернизации современных технологий в сфере услуг. В нынешних условиях развития сферы услуг активно внедряются отдельные компоненты «умных городов», блокчейн-технологий, а также постепенного внедрения искусственного интеллекта для упрощения доступность основных видов услуг, социально-значимые в особенности.

Инновация в сфере услуг - это результат инновационной деятельности (сервисный продукт, технология или ее отдельные элементы, новая организация сервисной деятельности и др.), который способен более эффективно удовлетворять общественные потребности.

Развитие современных технологий, современных электронных и мобильных устройств, поставка программного обеспечения в различных видах сферы услуг и своевременное внедрение технологических инноваций является одним из приоритетов развития сферы услуг, и этот фактор является гарантией развития и прогресса национальной экономики.

В этих целях со стороны Правительства и непосредственно Лидера нации – Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона была создана вся необходимая нормативно-правовая база для внедрения инноваций и развития цифровой экономики в Республике Таджикистан. Например, Закон Республики Таджикистан «Об инновационной деятельности», от 30 мая 2015 г. «Стратегия инновационного развития на период до 2020 года», Концепция формирования электронного Правительства в Республике Таджикистан (2012-2020 гг.) Указ Президента Республики Таджикистан «О государственной стратегии информационно – коммуникационных технологиях для развития Республики Таджикистан», Постановление Правительства Республики Таджикистан «О Программе обеспечения информационной безопасности Республики Таджикистан», Указ Президента Республики Таджикистан «О концепции информационной безопасности Республики Таджикистан», Порядок единых требований для сайтов и локально-вычислительных сетей государственных органов управления, Закон Республики Таджикистан «Об электронном документе». Программа инновационного развития на период 2011 – 2020 г. и др.

Данные институциональные аспекты инновационного развития сферы услуг предполагают новые подходы и современные креативные инициативы для целесообразного развития сферы услуг, с учетом неблагоприятной конъюнктуры мирового рынка. Современные экономические отношения между странами партнеров в мире показывают, что наряду с кооперационными или интеграционными формами сотрудничество в области экономического развития, появляются новые вызовы сдерживающие темпы роста сферы услуг, особенно для развивающейся стран как Республика Таджикистан. Кроме того, в Республике Таджикистане

развитию сферы услуг влияют и внутренние факторы, которые сформулировались из-за изменчивости конъюнктуры финансового и сырьевого мирового рынков.

Так как предприятия, оказывающие услуги, являются в основном субъектами малого и среднего бизнеса, они сталкиваются с негибкостью налоговой политики государства и иными барьерами, возникающими на внутреннем рынке. Решение данной проблемы возможно за счет субсидирования и поддержки предприятий малого бизнеса. Кроме того, можно выделить проблему нестабильного развития сферы услуг в регионах страны. Если в развитых странах проблемы регионов и национальной экономики тождественны, то в Таджикистане реальности дела обстоят несколько иначе. Большое влияние на сферу оказывает географическая особенность регионов, которое по географическому местоположению 93% территория страны охвачены горами, а также платежеспособность населения и их дифференциация доходов. Исходя из этого, возникают проблемы с доступности и ценообразованием на услуги и серьезной разницей доходов в населенных пунктах отдельных регионов. Найти какое-либо решение для данной проблемы не так просто, так как она затрагивает развитие регионов страны в целом, через программы социально-экономического развития отдельных регионов страны, которые действуют. В этих условиях, по нашему мнению, необходимо разработать отечественную концепцию развития сферы услуг, на долгосрочной перспективе с учетом аналогичными отечественными технологическими разработками в контексте отечественной инновационной системе, ориентирующей на уменьшение дифференциации доходов населения.

Сфера услуг является одной из перспективных, быстроразвивающихся отраслей экономики, основанной на знаниях [1, с. 156].

Современный изменчивый характер развития рынка услуг и происходящие в нем инновационные процессы требуют конструктивную модель, с учетом передовых информационно-коммуникационных технологий. Данный императив обуславливает, что предприятия сферы услуг в Таджикистане не зависимо от формы собственности должны сфокусироваться на укреплении знаний персонала не только как основным фактором, а как важный ресурс обеспечивающие гибкости производства и предоставления услуг, в условиях нарастания место и роль инновационных видов услуг в совершенствовании национальной инновационной системы.

Инновационная система имеет достаточно устойчивую совокупность структурных элементов: система генерации знаний, образование, инфраструктура, государственная поддержка, производства наукоёмкой инновационной продукции, рынок (в некоторых моделях), кластеры (в некоторых моделях), где институциональные взаимосвязи определяются последовательностью инновационной цепочки, т. е. начинается от генерации и трансформации знаний и завершается реализацией инновационной продукции на рынке [7, с.21].

Развитие сферы услуг и повышение ее эффективности удовлетворения потребностей населения страны напрямую связаны с инновациями. Также одним из главных показателей развития сферы услуг является конкурентоспособность услуг, которая непосредственно связана с уровнем инновационной деятельности на каждом сервисном предприятии. Современная экономика представляет собой сложный механизм хозяйствования, в котором взаимодействуют различные структурные элементы коммерческого, производственного, информационного и финансового характеров, для успешного функционирования которого необходимы экономические преобразования, учитывающие интересы регионов, отраслей, предприятий и общества в целом. Результаты экономических преобразований в Таджикистане на основе активизации инновационной деятельности и инновационного менеджмента получают реальное экономическое содержание только через систему связей с материальным производством, сопровождаемое увеличением показателей функционирования каждого предприятия сферы услуг. Основной целью инновационной политики предприятия сферы услуг является создание и развитие базы для проведения эффективных преобразований его экономики, когда на первый план выходит инновационный бизнес как объект управления.

В современной практике изменения в сфере услуг носят либо экстенсивный, либо интенсивный характер. Экстенсивное развитие предполагает изменение объемов товаров и услуг в пределах существующего потенциала предприятий. Оно характерно для динамично развивающихся рынков услуг, в которых спрос существенно превышает предложение, а

потребители услуг предъявляют новые требования к содержанию и качеству услуг. Интенсивное развитие направлено на наращивание потенциала в сфере услуг за счет рационального использования внутренних ресурсов предприятий и является возможным лишь в случае очевидной конкурентоспособности предприятия [6,с.8].

Последние десятилетия характеризуются бурным развитием рынка услуг в экономике страны и мира, усилением его роли и значения во многих социально-экономических процессах, лидирующим положением по таким параметрам, как темпы роста, доля в ВВП, в совокупной занятости, появление новых участников и пр. Состояние сферы услуг существенно влияет на качество жизни населения. В то же время именно она оказалась наиболее уязвимой в условиях падения реальных доходов населения, снижения спроса на многие виды услуг, обострения конкуренции. Одним из факторов выживания таджикских компании на рынке, обеспечения устойчивой конкурентоспособности является, на наш взгляд, активное вовлечение инноваций.

Конкурентоспособность выпускаемых предприятиями товаров и оказываемых услуг сегодня напрямую зависит от степени эффективности применяемых в их отношении инновационных разработок и методов продвижения [2, с. 69].

Перспективное и динамичное развитие отрасли во многом объясняется тем, что в сферу ее деятельности вовлечено не только фактически все население страны, но и хозяйствующие субъекты всех форм собственности и масштабов. Это предопределяет необходимость выработки специфических приемов и подходов, в том числе инновационных, к оперированию на рынках B2B, B2C, B2Gn др.

Следовательно, в нынешних условиях социально-экономического развития Республики Таджикистан, инновационная деятельность предприятия сферы услуг выступает как организационно-управленческая поддержка реализации всех этапов жизненного цикла продукта. Круг задач управления инновационной деятельностью расширяется и предполагает обеспечение поддержки инноваций и управления создаваемой интеллектуальной собственностью, организацию инвестирования инноваций и преодоление сопротивления изменениям со стороны персонала. Все это требует формирования научно-методологического и теоретического обоснования и развития адекватного инструментария. Недооценка особенностей инновационной деятельности и недостаточное развитие теории и методологии в сфере услуг приводят к существенному снижению эффективности и результативности инноваций, что нередко сказывается на конкурентоспособности отечественных организации.

По нашему мнению, в нынешних условиях с целью быстрого и эффективного процесса трансформации экономики в цифровой формат необходимо стремительно расширять инновационные знания о технологических ноу-хау, информационных и коммуникационных технологиях, развивать сотрудничество с представителями частного сектора, что даст возможность быстрее и эффективнее предоставить качественных услуг населению, но уже в инновационном формате, благодаря чему будут упрощены правила и сокращены сроки предоставления этих услуг, что может привести к снижению административных расходов.. В данном аспекте велика роль партнеров по развитию, которые активно содействуют внедрению инноваций в сфере услуг для повышения её эффективности.

Таким образом, учитывая особенность социально-экономического развития экономики Таджикистана и инновационно-технологический потенциал инновационной развития предприятий сферы услуг, необходима достижение общего видения предложения услуг на потребительском рынке, выявление стратегических приоритетов в преобразовании в сферы услуг, разработку концепции инновационного развития сферы услуг, формирование отечественное аналогическое системы коммуникаций, ориентированной на реализацию и общедоступность услуг, социально-значимые услуги в особенности. Успешное реализация выделенных назначений, по нашему мнению, создаст колоссальные возможности и необходимо-приемлемую обстоятельства для расширения масштаба рынка услуг, а также могут способствовать формированию инновационному развития сферы услуг, основывающейся на усилении конкурентных преимуществ предприятий сферы услуг.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балаева О. Н. Управление организациями сфер услуг: учебное пособие / О. Н. Балаева, М. Д. Предводителева. М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2010. 156 с.
2. Гулаков Н.В. Организация инновационного процесса на предприятиях сферы услуг // Вестник Чувашского университета. – 2011. – № 1. – С.69.
3. Закон Республики Таджикистан «Об инновационной деятельности» от 17.04.2012 г., №822
4. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан от 30. декабря 2019г. №642)
5. Комилов С. Дж. Теория инновационного развития / С. Дж. Комилов. Монография. – Душанбе: «Шарки озод», 2019. – С.75.
6. Носкова Н.А. Инновационная деятельность в сфере услуг // Современные научные исследования и инновации. 2012. № 6. – С. 8)
7. Файзуллоев М.К. Формирование и развитие национальной инновационной системы Республики Таджикистан: методологические подходы и механизм управления. Автореф. дисс. на соискание ученой степени д.э.н., Москва-2012. – С. 21.

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СФЕРЫ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются особенности развития сферы услуг в Таджикистане, с учетом активизации инновационных процессов в национальной экономике. Обосновывается, что в настоящее время сфера услуг является одной из самых перспективных, быстро развивающихся отраслей экономики, которая охватывает огромное количество различных видов деятельности и производит более 40% ВВП страны. Выявлены основные проблемы, характеризующий сдерживание роста предприятий сферы услуг в условиях цифровизации экономики, а также предложены пути их решения. Раскрыта особенность инновационно-технологический потенциал инновационной развитии предприятий сферу услуг, предложен разработка концепции инновационного развития сферы услуг, на основе формирование отечественного аналогического системы коммуникаций, ориентированной на реализацию и общедоступность услуг.

Ключевые слова: услуг, рынок, экономика, конкуренция, инновация, цифровизация, стратегия, рост, развития, национальная экономика.

РАВИШҶОИ АСОСИИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ СОҶАИ ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР ҶУМҲУРИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола хусусиятҳои рушди соҳаи хизмат дар Тоҷикистон, бо назардошти ҷаҳолшавии раванҷҳои инноватсионӣ дар иқтисодиёти милли баррасӣ шудааст. Асоснок карда шудааст, ки айни замон соҳаи хизмат яке аз соҳаҳои афзалиятнок ва зудрушдбанди иқтисодиёт мебошад, ки теъдоди зиёди ҷаҳолиятхоро дар бар гирифта, зиёда аз 40% маҷмӯи маҳсулоти дохилии (ММД) мамлакатро истеҳсол менамояд. Мушкилоти асосии тавсифдиҳандаи боздории афзоиши корхонаҳои соҳаи хизмат дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт ошкор карда шуда, роҳҳои ҳалли онҳо пешниҳод карда шудааст. Хусусияти иқтисодии инноватсионӣ-технологии рушди инноватсионии корхонаҳои соҳаи хизмат муайян карда шуда, таҳияи концепсияи рушди инноватсионии соҳаи хизмат дар асоси ташаккули низоми коммуникатсионии ҳамшабеҳи ватании ба тадқиқшавӣ ва дастрасии оммавии хизматҳо равонакардашуда, пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: хизмат, бозор, иқтисодиёт, рақобат, инноватсия, рақамикунонӣ, стратегия, афзоиш, рушд, иқтисодиёти милли.

MAIN APPROACHES TO INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE SERVICE SPHERE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the features of the development of the service sector in Tajikistan, taking into account the activation of innovative processes in the national economy. It is substantiated that at present the service sector is one of the most promising, rapidly developing sectors of the economy, which covers

a huge number of different types of activities and produces more than 40% of the country's GDP. The main problems that characterize the containment of the growth of service enterprises in the context of the digitalization of the economy are identified, and ways to solve them are proposed. The feature of the innovative and technological potential of the innovative development of enterprises in the service sector is disclosed, the development of the concept of innovative development of the service sector is proposed, based on the formation of a domestic analogous communication system focused on the implementation and general availability of services.

Key words: services, market, economy, competition, innovation, digitalization, strategy, growth, development, national economy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ахмадов Раҳимҷон Рачабович - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ – 17, Тел: 919-20-20-66. E-mail: 0609.ru@mail.ru.

Мамадзиева Фируза Ахмадовна - унвонҷӯи кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ – 17, Тел: 904-79-22-11

Сведения об авторах: Ахмадов Рахимжон Раджабович - кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного и местного управления Национального университета Таджикистана. 734025, Таджикистан, ш. Душанбе, х. Рудаки - 17, тел: 919-20-20-66. Электронная почта: 0609.ru@mail.ru.

Мамадзиева Фируза Ахмадовна - аспирант кафедры государственного и местного управления Национального университета Таджикистана. 734025, Таджикистан, ш. Душанбе, х. Рудаки - 17, тел: 904-79-22-11

Information about the authors: Akhmadov Rakhimjon Rajabovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of State and Local Administration of the National University of Tajikistan. 734025, Tajikistan, sh. Dushanbe, h. Rudaki - 17, tel: 919-20-20-66. E-mail: 0609.ru@mail.ru.

Mamadziyeva Firuza Ahmadovna - post-graduate student of the department of state and local government of the National University of Tajikistan. 734025, Tajikistan, sh. Dushanbe, h. Rudaki - 17, tel: 904-79-22-11

СЕЛЬСКАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ИНФРАСТРУКТУРА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЖИЗНЕОБЕСПЕЧЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

Билолов Н. К. - к.э.н., старший преподаватель кафедры экономики предприятия и предпринимательства ТНУ

Сельская социальная инфраструктура это как комплекс отраслей, обеспечивающих нормальные условия жизнеобеспечения населения Хатлонской область, соответственно можно выделить три основных часть сельской социальной инфраструктуры: оказывающие социально-бытовые, социально-оздоровительные, социально-духовные услуги.

Методологическая необходимость такого подхода к изучению проблемы обусловлена тем, что: во-первых, сельская социальная инфраструктура включает в себя объекты по производству услуг, имеющих важное значение для обеспечения населения регионов; во-вторых, сельская социальная инфраструктура выступает как следствие развития экономики и сложившихся социальных приоритетов и стандартов; в-третьих, реформирование сельская социальной инфраструктуры предполагает использование иных подходов и методов, чем те, что реализуются в отраслях материального производства; в-четвертых, основным источником финансирования социальной инфраструктуры остается бюджет и следовательно механизм трансфертов выполняет важнейшую функцию в решении проблем регионального социального развития. [4, с. 4]

Сельская социальная инфраструктура является тем основным звеном производственной специализации, на основе которых происходит формирование и развитие комплекса хозяйства

территории, создание благоприятных условий обеспечения населения региона, что имеет исключительное значение для комплексного развития Хатлонской области.

Следует отметить, что с точки зрения пространственного подхода к сельской социальной инфраструктуре, ее роль в региональном развитии экономики не ограничивается только функцией обслуживания производства и населения. Отсюда видно, что, являясь предпосылкой создания и функционирования территориального комплекса, сельская социальная инфраструктура выполняет еще "комплексообразующую" функцию в процессе его формирования и развития. Таким образом, сельская социальная инфраструктура является фактором, организующим экономику любой территориальной единицы. С учетом всего этого, на наш взгляд, сельская социальная инфраструктура должна рассматриваться как определенная территориальная система, жестко привязанная к той или иной территории, что означает определенную ее направленность и подготовленность. Все это доказывает необходимость и правомерность регионального подхода к исследованию сельской социальной инфраструктуры, которая позволяет выделить закономерно повторяющиеся в территориально-хозяйственных системах различных отраслей и видов деятельности, необходимых при любой специализации хозяйства, выявить специфические пространственные особенности социальной инфраструктуры этих систем и учесть эти особенности в планировании ее развития. В связи с этим следует согласиться с утверждением ряда экономистов о том, что понятие "социальная инфраструктура" - термин, прежде всего региональный, что само появление его обусловлено потребностями регионального развития, а именно, в связи с решением задач территориального планирования, формирования территориальных пропорций развития народного хозяйства, предпочтительностью размещения здесь новых предприятий материального производства. [6, с. 3]

Для оптимального прогнозирования и управления развитием сельской социальной инфраструктуры необходимо более глубокое дифференцирование региона. В области сложилась своеобразная структура экономики, в которой явно преобладает сырьевая направленность, что оказывает разное влияние на развитие сельской социальной инфраструктуры.

Территориальную структуру хозяйства, которая сложилась к настоящему времени, можно представить следующим образом:

- территории, вовлеченные в рынок, которые формируются в развивающемся сельской социальной инфраструктуры в области, имея государственное значение, территории действуют как главные районообразующие ядра, они выделяются высоким уровнем экономического развития и имеют черты наиболее сложившихся экономических районов, обычно четко выраженная специализация под воздействием рынка, и отдельные элементы внутрирайонных производственно-территориальных связей;
- территории, имеющие связи с первой группой, но связи эти затруднены транспортной схемой и общим невысоким экономическим развитием, они имеют формирующиеся районообразующие центры и находятся на разных стадиях экономического развития;
- обширные пространства низкого уровня экономического развития, где преобладают отрасли хозяйства, практически не участвующие в межрайонных связях и не охваченные процессом районообразования. Исходя из этого, представляется, что развитие сельской социальной инфраструктуры в области должно заключаться в следующем:
 - "нормированию" подлежат не сетевые показатели развития сельской социальной инфраструктуры, как таковые, а удовлетворение в полном объеме определенного круга потребностей. Это означает, что применительно к каждой отрасли сельской социальной инфраструктуры "нормированию" подлежит определенный круг потребностей населения, которые должны удовлетворяться в полном объеме и с соблюдением качественного уровня предоставляемых услуг;
 - финансирование будет проводится как за счет средств государственного и областного бюджета, так и за счет местных бюджетов территорий;
 - дополнительным источником финансирования развития сельской социальной

инфраструктуры должны стать внебюджетные фонды области.

Основные принципы формирования сельской социальной инфраструктуры региона: [11, с. 48]

- признание необходимости динамичного развития сельской социальной инфраструктуры как одного из важнейших условий устойчивого развития региона;
- ориентация региональной экономики на решение сельских социальных задач, достижение высокого уровня обеспечения населения;
- формирование современной системы отношений и механизмов в сельской социальной инфраструктуре на основе активной роли государственного регулирования;
- индикативный характер воздействия на развитие сельской социальной инфраструктуры региона.

Для достижения социально-экономических результатов необходим выбор эффективной схемы развития сельской социальной инфраструктуры проблемных территорий и требуется проводить региональную социальную политику, целенаправленную на обеспечение населения в этих регионах. Нужен сценарный подход к поиску новой парадигмы развития сельской социальной инфраструктуры в существующей социально-экономической ситуации, обусловленной сложностью перехода к рыночным методам управления. Схему государственной поддержки развития сельской социальной инфраструктуры в области следует определить дифференцированно с учетом их типологизации.

Задача государственной поддержки развития сельской социальной инфраструктуры - одна из наиболее решаемых в ходе реформ, проводимых в республике. Пока можно говорить лишь об общих принципах, которыми, как представляется, следует руководствоваться, строя политику республики в этой области. Учитывая, что развитие сельской социальной инфраструктуры на территории республики в том числе в Хатлонской области связано с распределением финансовых и материальных ресурсов следует осуществлять анализ и прогнозирование в рамках территориальных структур. Такой подход на основе анализа уровней развития сельской социальной инфраструктуры в рамках республики позволит сформировать научно-обоснованные приоритеты развития сельской социальной инфраструктуры на перспективный период.

В результате определены приоритетные направления реформирования территориальной организации сельской социальной инфраструктуры и заложены основы формирования новых подходов в развитии сельской социальной инфраструктуры региона в условиях перехода к рыночной экономике. Концептуальной основой исследования является разработка программы развития сельской социальной инфраструктуры проблемных территорий, исходя из региональных особенностей и адаптированности к рыночным реалиям.

Исходная задача была определена острой социально-экономической ситуацией нормализующая в республике, несовершенством территориальной организации производительных сил, отсутствием четкой политики в области государственного регулирования развития сельской социальной инфраструктуры.

Таким образом, проведенное нами исследование в этой статье позволяет сделать следующие основные выводы:

- сельской социальной инфраструктурой региона - комплексобразующий и самостоятельный элемент региональной экономики. Современное состояние сельской социальной инфраструктуры республики характеризуется существенной территориальной дифференциацией, в основе которой лежат диспропорции между региональными социально-экономическими комплексами, между элементами сельской социальной инфраструктуры. В республике сложился тип социальной инфраструктуры, отличающийся слабой вовлеченностью в структурные сдвиги экономики, но значительным участием в формировании системы жизнеобеспечения населения республики;
- в условиях перехода к рыночным отношениям экономика республики нуждается в активной региональной политике в области реформирования социальной инфраструктуры как одного из приоритетных направлений структурной перестройки региональной экономики. Реформирование территориальной организации сельской социальной инфраструктуры

заключается в внедрении рыночных начал в отрасли социальной инфраструктуры, изменении принципов и подходов государственного регулирования развития сельской социальной инфраструктуры;

- преобразовательные мероприятия развития сельской социальной инфраструктуры в регионах с различной степенью адаптированности к рыночным отношениям должны стать основой концепции государственной поддержки сельской социальной инфраструктуры региона предусматривающей два этапа. На первом этапе необходимо устранить сложившиеся диспропорции развития сельской социальной инфраструктуры между различными типами улусов; целевым ориентиром второго этапа является достижение более прогрессивного типа развития сельской социальной инфраструктуры;
- одним из элементов и фактором развития сельской социальной инфраструктуры и всей региональной экономики может стать индустрия туризма.

Стратегической целью территориальной организации социальной инфраструктуры республики является обеспечение качественно нового уровня жизнеобеспечения населения региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асроров И. и др. Рынок и формы собственности// Известия Академии наук Республики Таджикистан, серия: Экономика-2001.- №3-4.-С.14.
2. Абдулвосиев Ф.С., Юнусов Т.Д. Стратегия реформирования аграрного сектора экономики// Экономика Таджикистана: Стратегия развития. - 2000.-№1.-С.80-87
3. Александров, А.А. Социальные проблемы села // Сельское строительство. – 2003. - №1.- с. 2-3.
- Ахметов, Р.Г. Реформирование аграрной сферы АПК: теория, методология, практика. - М.: Изд-во МСХА, 2002. - 387с
4. Билолов Н.К. Некоторые особенности сельскохозяйственного производства и его социальная инфраструктура //Вестник Таджикского национального университета, Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2013. - №2/6(120).- С. 190-195.
5. Билолов Н.К. Тенденции развития социальной инфраструктуры Хатлонской области: современное состояние, проблемы развитие и пути решения // Известия Академии наук РТ.- Душанбе, 2018.-№ 3(251).- С 41-47, (в соавт.,тадж.).
6. Билолов Н.К. Анализ тенденции и инвестиционные возможности развития социальной инфраструктуры Хатлонской области // Политехнический вестник Таджикского технического университета. – Душанбе, 2018. - № 3/43. – С. 136-145.
7. Билолов Н.К. Теоретические аспекты формирования и развития социальной инфраструктуры в Республики Таджикистан / Мат. респ. научно-практ. конф. «Актуальные проблемы учета, анализа, аудита и статистики в Республике Таджикистан» (Душанбе, 23 декабря 2017г). -Душанбе, ТНУ, 2017.- С. 222-236.
8. Билолов Н.К. Социальная инфраструктура и ее влияние на развитие сельскохозяйственного производства / Мат. межд. научно-практ. конф. на тему «Проблемы развития международного туризма в Республике Таджикистан» (Душанбе, 03.12. 2016г).- Душанбе, 2017.- С.166-169.
9. Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции а АПК Республики Таджикистан. Воронеж.: «Истоки», 2008.- 218с.
10. Давлатов К.К. Тенденции развития сельского хозяйства и проблемы углубления кооперационно-интеграционных отношений в АПК Таджикистана// Международный сельскохозяйственный журнал. -2007. - №1.- С. 51-53.
11. Тагоев Дж.Х., Билолов Н.К. Формирование и развитие социальной инфраструктуры села в условиях рынка/ Типографии ТНУ, ООО "Нушбод".- Душанбе, 2021.-№ 25.- 158 стр.

ИНФРАСТОХТОРИ ИҶТИМОИИ ДЕҲОТ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ТАЪМИНИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ МАҲАЛЛИ ДЕҲОТ

Дар мақола муаллиф омилҳоеро, ки ба ташаккул ва рушди инфрасохтори иҷтимоии деҳот дар шароити кунунӣ таъсир мерасонанд, мавриди омӯзиш қарор додааст. Инчунин, муаллиф аз ақидаҳои олимони ватанӣ ва хоричӣ оиди масъалаи баррасишаванд иқтибосҳо оварда, таъсири ин омилҳо дар рушди инфрасохтори иҷтимоии деҳот ва бехтаршавии сатҳу сифати қору зиндагии аҳолии деҳот нишон додааст.

Калидвожаҳо: инфрасохтори иҷтимоӣ, соҳибқорони ватанӣ, маҳалли деҳот, омилҳои таъсиррасон, омилҳои рушди инфрасохтори иҷтимоии деҳот.

СЕЛЬСКАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ИНФРАСТРУКТУРА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЖИЗНЕОБЕСПЕЧЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

В статье автор рассматривает факторы, влияющие на формирование и развитие социальной инфраструктуры сельской местности в современных условиях. Также автор приводит мнения отечественных и зарубежных ученых по рассматриваемым вопросам, выделяя влияние этих факторов на развитие социальной инфраструктуры села и повышение качества жизни и труда сельского населения.

Ключевые слова: социальная инфраструктура, отечественные предприниматели, сельские территории, влияющие факторы, факторы развития социальной инфраструктуры села.

RURAL SOCIAL INFRASTRUCTURE AND ITS IMPACT ON LIVING SUPPORT OF THE RURAL POPULATION

In the article the author considers the factors influencing the formation and development of the social infrastructure of rural areas in modern conditions. The author also cites the opinions of domestic and foreign scientists on the issues under consideration, highlighting the influence of these factors on the development of the social infrastructure of the village and improving the quality of life and work of the rural population.

Key words: social infrastructure, domestic entrepreneurs, rural areas, influencing factors, factors in the development of rural social infrastructure.

Маълумот дар бораи муаллиф: Билолов Неъматулло Курбоналиевич - н.и.и., муаллими калони кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқорӣ ДМТ. Сурога: 734025 Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, маҳаллаи Буни Ҳисорак. E-mail: sky_bnk@mai.ru. Тел: +992918562426

Сведения об авторе: Билолов Неъматулло Курбоналиевич – к.э.н., старший преподаватель кафедры экономики предприятия и предпринимательства ТНУ. Адрес: 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе Душанбе, маҳаллаи Буни Ҳисорак. Электронная почта: sky_bnk@mai.ru. Тел: +992918562426

Information about the author: Bilolov Nematullo Kurbonalievich - Senior Lecturer Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship TNU. Address: 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe Dushanbe, Buni Khisorak mahalla. E-mail: sky_bnk@mai.ru. Tel: +992918562426

ИТТИЛООТИ МОЛИЯВӢ - ИҚТИСОДӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ БАҲИСОБИРИИ МУҲОСИБӢ

Бобиев И.А. – н.и.и., дотсенти кафедраи баҳисобгирӣ бухгалтерии ДМТ

Азиззода А. – магистранти кафедраи баҳисобгирӣ бухгалтерии ДМТ

Одинаев Ф. – магистранти кафедраи баҳисобгирӣ бухгалтерии ДМТ

Тибқи талаботи қонунгузорӣ дар Чумхурии Тоҷикистон ягон ташкилот, сарфи назар аз тобеияти идораӣ ва шакли моликият, бидуни ташкили баҳисобгирӣ бухгалтерӣ амал карда наметавонад, зеро танҳо баҳисобгирӣ муҳосибӣ дар бораи вазъи молу мулк ва ҳолати молиявии ташкилот маълумоти пурра пешниҳод мекунад: ҳолати захираҳои моддӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ; оид ба самаранокии сиёсати инвестисионӣ ва қарзӣ; оид ба хароҷот ва самарай истехсолот ва ғайра, ки ба идора қардани фаъолияти хоҷагӣ ва назорат ба иҷрои нақшаҳои ғоида, тартиб додани нақшаҳои перспективӣ тараққиёти истехсолот имконият медиҳанд. Баҳисобгирӣ

муҳосибӣ ҷузъи ҷудонашавандаи системаи идоракунӣ ва иттилоотии ташкилот мебошад, зеро он имкон медиҳад, ки робитаи байни фаъолияти иқтисодии ташкилот ва шахсоне, ки қарорҳои идоракуниро қабул мекунад, муқаррар карда шаванд.

Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ оид ба риояи талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавриди иҷрои амалиёти хоҷагидорӣ масъул мебошанд [1].

Баҳисобгирӣ – низоми назора, ченкунӣ, бақайдгирии падидаву зухуроти бо ягон фаъолият алоқаманд мебошад. Баҳисобгирии хоҷагӣ – баҳисобгирии падидаву зухуроти фаъолияти хоҷагидорӣ мебошад [5, с. 25].

Системаи иттилоотии ташкилот ҷамъоварӣ, коркард ва интиқоли иттилооти молиявӣ ва ғайримолиявӣ мебошад, ки бояд бо мунтазамӣ, саривақтӣ, қобилиятнокӣ, содагии шакл ва дарк фарқ карда шавад.

Ҳамин тариқ, иттилоот ин маълумоти саривақтии босифат дар бораи фаъолияти молиявӣ иқтисодии ташкилот мебошад, ки барои қабули қарорҳои асосноки идоракунӣ истифода мешавад. Маълумот ин иттилоот дар бораи ашхос, ашё, далелҳо, ҳодисаҳо, падидаҳо ва равандҳои мебошад, ки бевосита ба корхона алоқаманданд, яъне ҳама чизе, ки идеяи объекти омӯзишро васеъ мекунад.

Вазифаи асосии баҳисобгирии муҳосибӣ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» (аз 25 марти соли 2011, № 702) ба шахсони манфиатдор пешкаш намудани ахбори пурра ва бозғамод оид ба вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои фаъолияти корхона, тағирёбиҳо дар вазъи молиявии вай мебошад [1].

Таҳлили саривақтии ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ), ки аз рӯи маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ тартиб дода мешавад, имкон медиҳад, ки натиҷаҳои манфии фаъолияти хоҷагидорӣ ташкилот пешгирӣ карда шуда, захираҳои дохилииқтисодӣ бо мақсади рушди минбаъдаи ташкилот ва таъмини устувории молиявии он муайян карда шаванд.

Дар робита ба ин, истифодабарандагони асосии ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) роҳбарияти ташкилот ва соҳибони он мебошанд [2].

Ба маънои васеъ, истифодабарандагони маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ шахсони ҳуқуқӣ ё воқеӣ мебошанд, ки ба гирифтани маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ дар бораи ташкилот манфиатдоранд [3, с.25].

Истифодабарандагони манфиатдори иттилооти дар ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) тавлидшуда шахсоне ҳисобида мешаванд, ки ба маълумот дар бораи ташкилот ниёз доранд ва барои фаҳмидан, баҳогузорӣ ва истифодаи ин маълумот донишу малакаи кофӣ доранд, инчунин шахсоне доништа мешаванд, ки хоҳиши ин маълумотро омӯхтан доранд.

Ба корбарони ҳавасманди иттилоот ба ғайр аз роҳбарият ва соҳибони ташкилот, мақомоти андоз, молиявӣ ва танзимкунанда, бонкҳо, ширкатҳои сугурта, ширкатҳои аудиторӣ, харидорон ва мизочон, таъминкунандагон ва пудратчиён, сармоягузoron ва дигар истифодабарандагони маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ дохил мешаванд.

Пешниҳоди иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ ба истифодабарандагони дохилӣ ва хориҷӣ яке аз ҳадафҳои асосии баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад.

Дар робита ба иттилоот барои корбарони дохилӣ, ҳадафи баҳисобгирии муҳосибӣ тавлид кардани иттилоотест, ки барои роҳбарияти ташкилот барои қабули қарорҳои идоракунӣ муфид аст.

Дар робита ба иттилоот барои истифодабарандагони беруна, ҳадафи баҳисобгирии муҳосибӣ тавлид кардани маълумот дар бораи вазъи молиявӣ, натиҷаҳои молиявӣ ва тағирот дар вазъи молиявии ташкилот мебошад, ки барои доираи васеи истифодабарандагони манфиатдор ҳангоми қабули қарор муфид аст.

Истифодабарандагони ҳавасманд манфиатҳои асосии зеринро нисбат ба маълумоти дар баҳисобгирии муҳосибӣ тавлидшуда пайгирӣ мекунад [4, с.23]:

- сармоягузoron ба маълумот дар бораи хавфнокӣ ва даромаднокии сармоягузориҳои пешниҳодшуда ё татбиқшаванда тавачҷӯх доранд; дар бораи имконият ва ба мақсад мувофиқ будани идоракунӣ сармоягузориҳо; қобилияти ташкилот барои пардохти дивидендҳо;

- кормандони ташкилот ва намояндагони онҳо ба маълумот дар бораи устуворӣ ва даромаднокии корфармоён манфиатдор мебошанд; қобилияти ташкилот барои қафолат додани музди кор ва нигоҳ доштани ҷойҳои корӣ;

- қарздиҳандагон ба маълумоте, ки ба онҳо имкон медиҳад муайян кунанд, ки қарзҳои ба ташкилот додасуда сари вақт баргардонида мешаванд ва фоизҳои дахлдор пардохта мешаванд, манфиатдор мебошанд;

- таъминкунандагон ва пудратчиён ба маълумоте манфиатдор мебошанд, ки оё маблағи ба онҳо тааллуқдошта сари вақт пардохта мешавад ё не;

- харидорон ва муштариён ба маълумот дар бораи идомаи фаъолияти ташкилот манфиатдор бошанд;

- мақомоти андоз ва дигар мақомоти танзимкунанда ба иттилоот барои иҷрои вазифаҳои худ манфиатдор бошанд ва ғайра.

Умуман, вазифаҳои таъминоти иттилоотии баҳисобгирии муҳосибиро омӯхта чунин ҳулоса баровардан мумкин аст:

- азбаски манфиатҳои қорбарони манфиатдор аз ҳам фарқ мекунанд, баҳисобгирии муҳосибӣ наметавонад тамоми ниёзҳои иттилоотии ин қорбаронро пурра қонеъ гардонад;

- маълумоте, ки дар баҳисобгирии муҳосибӣ тавлид мешавад, бояд ба ниёзҳои, ки барои ҳама қорбарон маъмуланд, ҷавобгӯ бошад;

- барои қонеъ гардонидани талаботи умумии истифодабарандагони манфиатдор ба баҳисобгирии муҳосибӣ маълумот дар бораи вазъи молиявии ташкилот, натиҷаҳои молиявии фаъолияти он ва тағирот дар вазъи молиявии он таҳия карда мешавад;

- вазъи молиявии ташкилот бо захираҳои дар ихтиёраш буда, сохтори манбаъҳои ин захираҳо, пардохтпазирӣ ва қобилияти пардохтпазирии ташкилот, инчунин қобилияти мутобиқ шудан ба тағирот дар муҳити қорӣ муайян карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», аз 25 марти соли 2011, Душанбе, 2011. – <http://mmk.tj>.

2. Дастурамал оиди тартиби таҳия намудани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд. Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2011, № 42. – <http://minfin.tj>.

3. Каримов Б.Ҳ., Бобиев И.А., Қаюмова Ф.А., Набиев Б.А. Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе, Ирфон, 2014. – 440 с.

4. Каримов Б.Ҳ., Ойев Н.А., Бобиев И.А., Шоймардонов С.Қ. Баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе, Ирфон, 2016. – 550 с.

5. Хушвахтзода Қ.Х. Баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ. Китоби дарсӣ / Қ.Х.Хушвахтзода ва диг. // – Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2022. – 476 с.

ИТТИЛООТИ МОЛИЯВӢ-ИҚТИСОДӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ

Дар мақола нақш ва мақоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар бунёдкунии ва пешниҳоди маълумотиҳои баҳисобгирӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Вазифаҳои таъминоти иттилоотии баҳисобгирии муҳосибӣ омӯхта шуда, объектҳои, ки оид ба онҳо иттилооти молиявӣ тайёр карда мешавад, муайян карда шудааст. Ҳамчунин дар мақола муайян карда шуд, ки ҳадафи баҳисобгирии муҳосибӣ тавлид кардани маълумот дар бораи вазъи молиявӣ, натиҷаҳои молиявӣ ва тағирот дар вазъи молиявии ташкилот мебошад, ки барои доираи васеи истифодабарандагони манфиатдор ҳангоми қабули қарорҳо муфид аст.

Калидвожаҳо: иттилооти баҳисобгирӣ; баҳисобгирии муҳосибӣ; истифодабарандагони иттилоот; системаи идоракунии; ташкилот; ҳисоботи молиявӣ

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНФОРМАЦИЯ КАК ОБЪЕКТ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

В статье рассматривается роль и место бухгалтерского учета в формировании и представлении бухгалтерской информации. Изучены функции обеспечения бухгалтерской информацией и определены объекты, в отношении которых подготавливается финансовая

информация. Также в статье определено, что целью бухгалтерского учета является формирование информации о финансовом положении, финансовых результатах и изменениях в финансовом положении организации, которая полезна для широкого круга заинтересованных пользователей при принятии решений.

Ключевые слова: бухгалтерская информация; бухгалтерский учет; пользователи информации; система управления; организация; финансовая отчетность.

FINANCIAL AND ECONOMIC INFORMATION AS OBJECT OF ACCOUNTING

The article discusses the role and place of accounting in the formation and presentation of accounting information. The functions of providing accounting information are studied and the objects in respect of which financial information is prepared are determined. The article also determines that the purpose of accounting is to generate information about the financial position, financial results and changes in the financial position of the organization, which is useful for a wide range of interested users in making decisions.

Key words: accounting information; Accounting; information users; control system; organization; financial statements.

Маълумот дар бораи муаллифон: Бобиев Исмоил Атоевич – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ -17. E-mail: sobir_ismoil73@mail.ru. Телефон: 91-980-31-10. Азиззода Аюбҷон – магистранти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Телефон: 98-106-21-12. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х.Рӯдакӣ -17. Одинаев Фаридун – магистранти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Телефон: 98-106-21-12. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х.Рӯдакӣ -17.

Сведения об авторах. Бобиев Исмоил Атоевич – кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета Таджикского национального университета. Email: sobir_ismoil73@mail.ru. Телефон: 91-980-31-10. Таджикский национальный университет, Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Рудаки -17. Азиззода Аюбҷон – магистрант Таджикского национального университета. Телефон: 98-106-21-12. Таджикский национальный университет, Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Рудаки -17. Одинаев Фаридун – магистрант Таджикского национального университета. Телефон: 98-106-21-12. Таджикский национальный университет, Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Рудаки -17.

Information about the authors. Bobiev Ismoil Atoevich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Accounting at the Tajik National University. E-mail: sobir_ismoil73@mail.ru. Telephone: 91-980-31-10. Tajik National University, Republic of Tajikistan Dushanbe, ul. Rudaki -17. Azizzoda Ayubjon- undergraduate of the Tajik National University. Phone: 98-106-21-12. Tajik National University, Republic of Tajikistan Dushanbe, st. Rudaki -17. Odinaev Faridun- undergraduate of the Tajik National University. Phone: 98-106-21-12. Tajik National University, Republic of Tajikistan Dushanbe, st. Rudaki -17.

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИР ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ҚАРЗИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

*Бобоев Ф. Ҷ. - н.и.и., дотсенти кафедраи молия ва сугуртаи ДМТ
Қосимӣ З. - магистранти кафедраи идоракунии молияи давлатии ДМТ
Азизов С.С. - магистранти кафедраи идоракунии молияи давлатии ДМТ*

Аслан, кулли мамлакатҳои ҷаҳон хангоми татбиқи ислоҳотҳои бозорӣ ба ҷалби қарзҳои хориҷӣ ва дохилӣ рӯ меоранд. Хангоми истифодаи самарноки захираҳои қарзӣ ба лоиҳаҳои бо самараи баланди мультипликативӣ шиддатёбии босуръати рушди иқтисодӣ ба вучӯи омада, объектҳои афзалиятноки саромоягузорӣ бунёд гардида, масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳалли худро пайдо мекунанд. Хангоми истифодаи ғайрисамараноки захираҳои қарзӣ, афзоиши ӯҳдадорихои қарзӣ ба миён меояд, ки ба харочотҳои иловагии бучет, кохишёбии харочотҳои давлатӣ, фишор ба қурби мубодилаи асъоримиллӣ ва шиддатёбии ҳолатҳои ногувор дар баҳши пулӣ-қарзӣ оварда мерасонад.

Тоҷикистон, ҳамчун як қисмати ҷомеаи ҷаҳонӣ, бо мақсади ҷалби захираҳои хориҷӣ барои амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, пешбурди соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ ва ноилгардӣ ба мақсадҳои стратегии давлат фаёлона бо институтҳои байналхалқии молиявӣ – иқтисодӣ, мамлакатҳои хориҷӣ, бонкҳои ҷаҳонӣ дар тӯли ин солҳо муносибат барпо кардааст. Идоранамоии қарзи хориҷӣ дар доираи қонунҳои ҚТ «Дар бораи молияи давлатӣ», «Дар бораи қарзи давлатӣ ва қарзи давлатии бо кафолати давлатӣ», «Дар бораи муқарраротҳои асосии хазинадорӣ» ва «Дар бораи бучети давлатӣ» сурат мегирад. Дар Тоҷикистон бо мақсади асоснокнамоии қарзҳои хориҷӣ ва самаранок идоракунии қарзи давлатӣ чунин барномаҳо амалӣ карда мешаванд: Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ(БСД), Барномаи қарзгирии давлатии хориҷӣ(БҚДХ) ва Стратегияи идоракунии қарзи давлатӣ(СИҚД). [1, с.162]

Қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 январи соли 2021 - \$3 746,9 млн, ё 42,8% нисбат ба Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ташкил намуд. Нишондиҳандаи зерин дар давраи таҳлилшаванда ба 1,4 маротиба зиёд гардида, дар соли 2021 дар муқоиса бо соли 2020 - \$. 33,5 млн. коҳиш ёфтааст (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Динамикаи қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2015-2021., (млн.долл.)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							2021/ 2015, бо %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Қарзи давлатӣ, ҳамагӣ	2611,1	3116,2	3679,5	3673,3	3652,1	3780,4	3746,9	143,5
Қарзи давлатӣ, нисбат ба ММД, бо %	32,9	44,3	51,5	48,8	44,9	47,3	42,8	130,1
Қарзи хориҷӣ, нисбат ба ММД, бо %	27,6	32,3	40,3	38,9	36,0	40,6	37,7	136,6
Қарзи дохилӣ, нисбат ба ММД, бо %	5,2	12,0	11,2	9,9	8,9	6,7	5,1	98,1

Аз рӯи маълумотҳои зерин таҳия ва ҳисоб карда шудааст: [2, с.10]

Сохтори қарзи давлатӣ қарзҳои хориҷӣ ва дохилӣро фаро мегирад, ки дорои тафовутҳои иҷтимоӣ мебошанд. Дар соли 2021 – 88,0 % қарзи давлатиро, қарзи хориҷӣ ташкил намуда, танҳо 12,0% қарзи давлатӣ ба қарзи дохилӣ рост меояд. (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2

Сохтори қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2015-2021., (млн.долл.)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							2021/ 2015, бо %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Қарзи давлатӣ, ҳамагӣ	2611,1	3116,2	3679,5	3673,3	3652,1	3780,4	3746,9	143,5
Қарзи хориҷӣ	2194,5	2274,1	2879,0	2924,2	2925,3	3243,7	3299,3	150,3
Қарзи дохилӣ	416,6	842,1	800,5	760,0	726,8	536,7	447,6	107,4
Ҳиссаи қарзи хориҷӣ, бо %	84	73	78	80	80	85	88	104,8
Ҳиссаи қарзи дохилӣ, бо %	16	27	22	20	20	15	12	75

Аз рӯи маълумотҳои зерин таҳия ва ҳисоб карда шудааст: [2, с.11]

Нисбат ба ММД дар давраи баррасишаванда қарзи хориҷӣ аз 27,6 % дар соли 2015 то 37,7 % дар соли 2021 зиёд гардидааст. Қарзи дохилӣ нисбат ба ММД дар ҳафт сол ба 2,4 % зиёд гардидааст.

Тибқи раддабандии қабулгардида қарзҳои давлатии дучониба ва бисёрҷонибаро аз ҳамдигар фарқ мекунанд. (ҷадвали 3). Ҳаҷми умумии ҚХ* дар асоси дучониба дар давраи солҳои 2013 – 2021 ба 743,1 \$ млн зиёд гардидааст. Ҳиссаи ҚД дар асоси дучониба дар ҲУ ҚД дар соли 2013 - 39,9 %, дар соли 2021 он то 47,6 % зиёд гардидааст. Ҳиссаи ҲУ ҚД дар асоси бисёрҷониба дар ҲУ ҚД дар давраи баррасишаванда аз 35,3 % дар соли 2013 то 37,2% дар соли 2021 зиёд гардидааст.

Ҳиссаи қарзи давлатии мустақим дар ҲУ ҚД ҚТ дар давраи таҳлилшаванда ба таври муътадил афзоиш ёфта, дар соли 2021 – 84,8 % ташкил намудааст. Вазни қиёсии қарзи корхонаҳои давлатӣ дар ҲУ ҚД дар давраи солҳои 2013-2021 афзоиш ёфтааст.

Тибқи диаграммаи 1, тағйирёбии назарраси ҳиссаи қарзидиҳандагони алоҳида (ниҳодҳои байналмиллалӣ ва минтақавӣ молиявӣ) дар ҚД дар асоси бисёрҷониба мушоҳида мешавад.

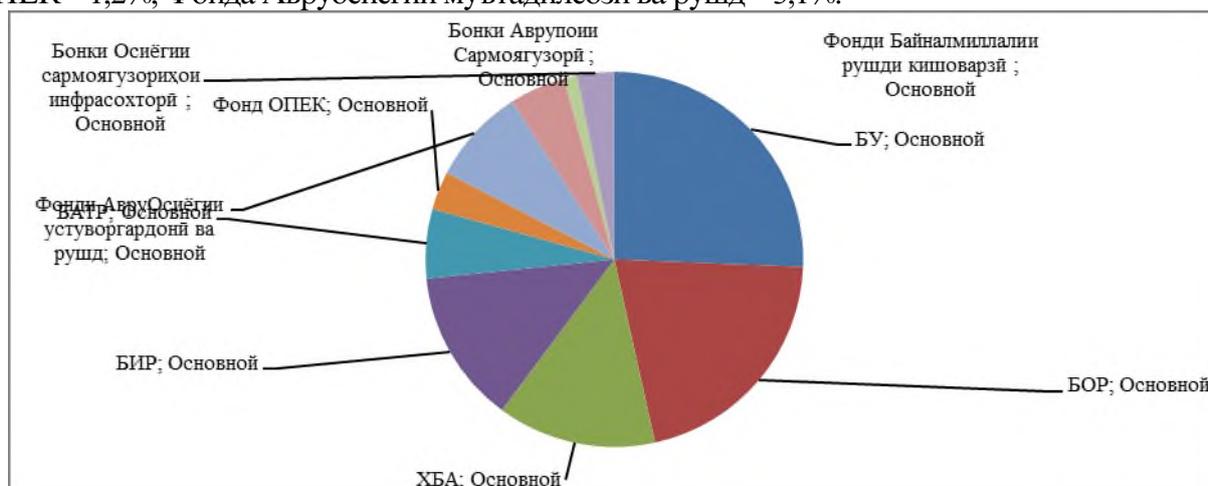
Ҷадвали 3.

Динамикаи қарзи хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2013-2021, (млн. долл.)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо									2021 /2013, бо %
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
ҲУ ҚХ	2188	2096	2194,5	2274,1	2879	2924,2	2925,3	3243,7	3299,3	150,8
ҲУ ҚХ* дар асоси дучониба	1042	1045	1203,6	1347,67	1878,43	1872,0	1834,5	1828,9	1785,1	171,3
ҲУ ҚХ* дар асоси бисёрҷониба	923	833	789,0	750,3	838,1	954,9	946,8	1303,5	1392,5	150,9
Қарзи давлатии мустақим	1965	1879	1992,6	2097,9	2716,5	2761,2	2781,3	3132,4	3177,6	161,7
Қарзи БМТ дар назди ХБА	174	165	147,7	121,6	99,4	65,6	37,2	14,9	2,6	1,5
Қарзи корхонаҳо, ҳамагӣ, аз ҷумла: - бо кафолати дав-ӣ - бе кафолати дав-ӣ	48	51	53,2	53,6	63,1	97,3	106,80	96,4	119,1	248,1
	16,3	20	21,7	22,1	31,6	65,8	75,3	96,4	119,1	730,7
	31,5	31,5	31,5	31,5	31,5	31,5	-	-	-	-

Аз рӯи маълумотҳои зерин таҳия ва ҳисоб карда шудааст: [2, с.20]

Вазни қиёсии қарз дар назди қарзидиҳандагон дар ҲУ ҚД дар асоси бисёрҷониба дар соли 2021 чунин буд; БУ – 9,5%; БОР – 7,8%; ХБА – 13,6 %; БИР – 13,2%; БАТР – 6,1; ФОНД ОПЕК – 1,2%; Фонда Авруосиёгии муътадилсозӣ ва рушд – 3,1%.

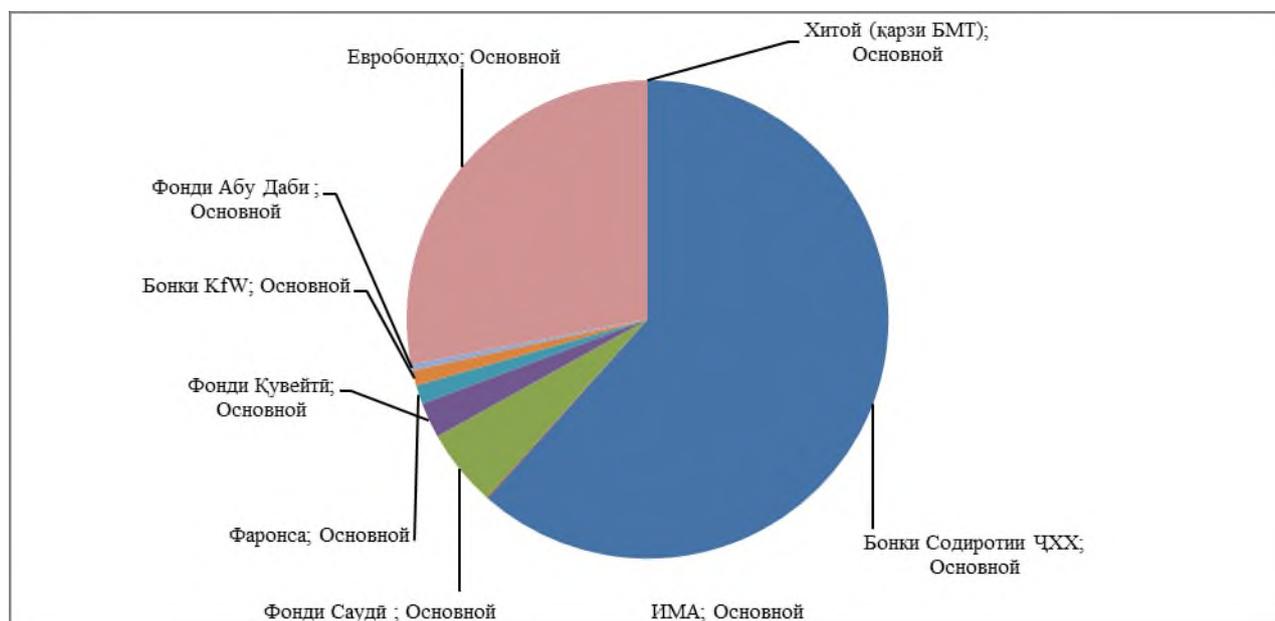

Диаграммаи 1. Сохтори қарзи хориҷӣ дар асоси бисёрҷониба дар соли 2021. млн.долл ИМА

Аз рӯи маълумотҳои зерин таҳия карда шудааст: [2, с.21]

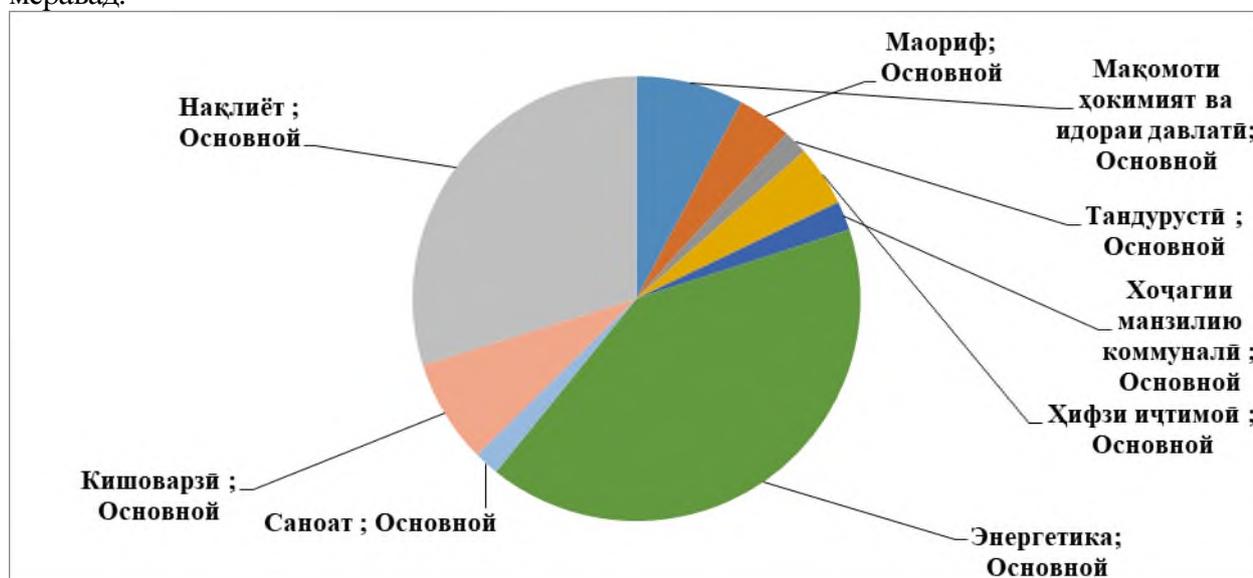
Инчунин, аз диаграммаи 2, мушоҳида мешавад, ки ҷуғрофияи мамлакатҳои қарзидиҳандагон ва ҳиссаи онҳо ба иқтисоди миллӣ дар давраи баррасӣ шаванда ба таври ҷашмрасм тағйир ёфтааст.

Бояд афзоиши назарраси ҚХ Тоҷикистонро дар назди Ҷумҳурии Халқии Хитой дар давраи солҳои 2007-2021 баён созем. Дар соли 2021 вазни қиёсии ҚХ Тоҷикистон назди Ҷумҳурии Халқии Хитой дар ҳаҷми умумии ҚХ 33,3 % ташкил намуд, ки дар муқоиса бо дигар қарзидиҳандагон ҳиссаи он хеле назаррас мебошад.

Диаграммаи 2. Сохтори қарзи хориҷӣ дар асоси дучониба дар соли 2021. млн. долл ИМА
Аз рӯи маълумотҳои зерин таҳия карда шудааст: [2, с.21]

Ҷолиби диққат таҳлили самтҳои мақсадноки истифодаи захираҳои қарзӣ ба ҳисоб меравад, ки натиҷаҳои он дар (диаграммаи 3) оварда шуда, аз он шаҳодат медиҳанд, ки соҳаи афзалиятноке, ки ба он захираҳои қарзӣ сафар карда мешаванд, ин соҳаи энергетика ба ҳисоб меравад.

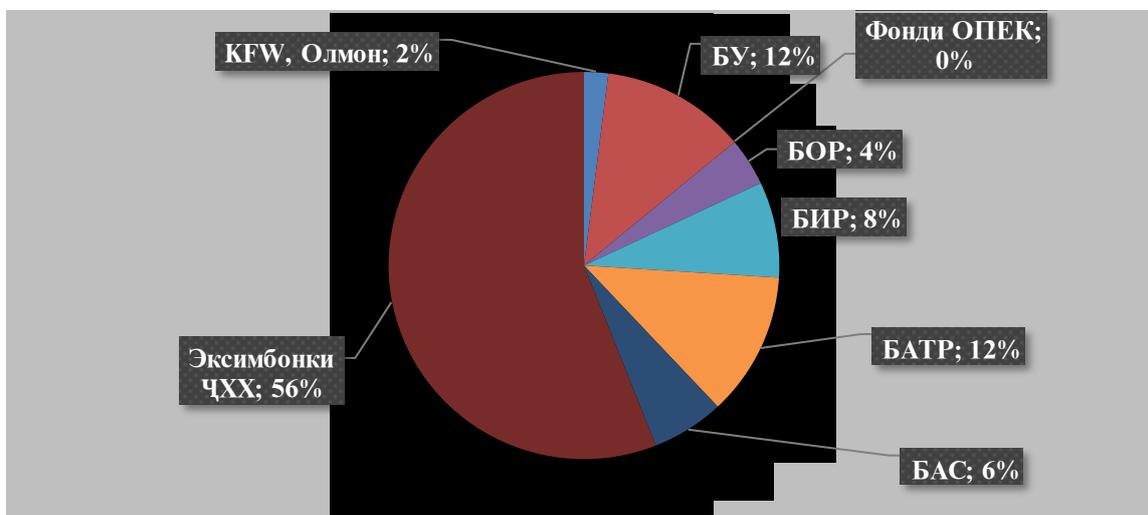

Диаграммаи 3. Қарзи хориҷии ҚТ аз рӯи соҳаҳои иқтисодӣ ба 1.01. 2022., млн.долл ИМА
Аз рӯи маълумотҳои зерин таҳия карда шудааст: [2, с.21]

Дар соҳаи мазкур 24 созишномаи қарзӣ бо маблағи \$ 1982,83 млн равона гардидааст. Ба ҳолати 01.01.2022 ба соҳаи мазкур 40,4 % қарзи хориҷӣ аз ҳаҷми умумии ҚХ рост меояд. Самти афзалиятноки дигаре, ки ба он қисмати назарраси ҚХ равона гардидааст нақлиёт ба ҳисоб меравад. Вазни қиёсии он дар ҳаҷми умумии ҚХ ба ҳолати 01.01.2022 – 29,5 % ташкил намуд.

Истифодаи самараноки захираҳои қарзӣ ба соҳаҳои ишорагардидаи иқтисодиёт, бояд ҳиссаи назарраси худро дар таъмини амнияти энергетикӣ, налӣётӣ ва озуквории кишвар гузорад, ки афзалиятҳои стратегии мамлакат ба ҳисоб мераванд. [1, с.165]

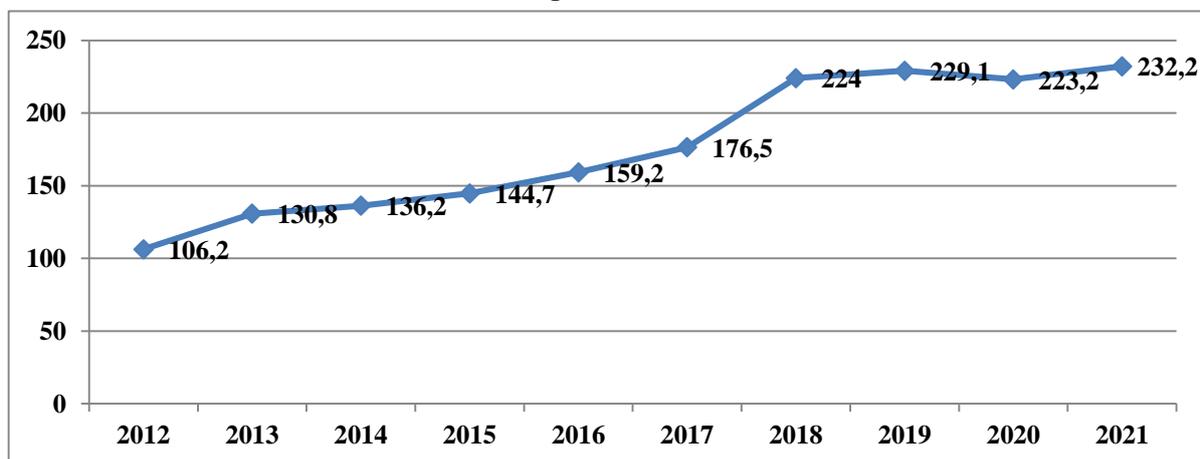
Бояд тазаққур дод, ки дар соҳаҳои ишорагардида қарздиҳандаи нерӯманд ҚХХ баромад мекунад. Тибқи диаграммаи 4, баръало маълум аст, ки Хитой дар маблағгузори соҳаи энергетика 56% ташкил медиҳад.

Диаграммаи 4. Ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ, ки соҳаи энергетикаи ҚТ маблағгузорӣ менамоянд, ба 1.01. 2021., бо %.

Аз рӯи маълумотҳои зерин таҳия карда шудааст: [2, с.30]

Пардохтпазирии байналмиллалии Тоҷикистон бо якчанд нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, тавсиф кард мешавад, ки муҳимтарини онҳо ҳаҷми қарзи давлатӣ, таносуби миёни таркибҳои дохилӣ ва хориҷии он, иқтидори содиротии иқтисодиёт, вазъи тавозуни пардохт ва таъмини қарзи хориҷӣ бо захираҳои умумии асъорӣ Бонки милли ба ҳисоб мераванд. Тибқи диаграммаи 5, маълум аст, ки хизматрасонии ҚХ дар давраи солҳои 2012-2021 ба ҳисоби миёна ба 290,5 \$ млн зиёд гардидааст.

Диаграммаи 5. Хизматрасонии қарзи хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2012-2021, млн. долл ИМА

Аз рӯи маълумотҳои зерин таҳия карда шудааст: [2, с.30]

Индикаторе, ки имкониятҳои мамлакатро оид ба хизматрасонии ҚХ инъикос месозад, таносуби бузургии он нисбат ба содирот ба ҳисоб меравад. Ҳар қадаре, ки бахши содиротии иқтисоди милли тараққӣ ёфта бошад, ҳамон қадар имкониятҳои қарзгиранда оид ба иҷро намудани ўҳадориҳои қарзии он дар назди қарздиҳандагони хориҷӣ зиёд мегарданд.

Дар соли 2021 ҳаҷми ҚХ Тоҷикистон аз ҳаҷми умумии содирот 1,5 маротиба зиёд буд, ки тибқи нишондиҳандаҳои Бонки умумичаҳонӣ оид ба хатари интиқоли Тоҷикистон ба гурӯҳи мамлакатҳои бо сатҳи баланди қарзи давлатӣ шаҳодат медиҳад. [3, с.42].

Чадвали 4

Сарчашмаҳои хизматрасонии қарзи хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2015-2021, \$ млн.

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							2021/ 2015, бо %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Хизматрасонии ҚХ, ҳамагӣ	144,7	159,2	176,6	224,0	229,1	223,2	232,2	160,5
аз ҳисоби содироти молҳо ва хизматрасониҳо, %	23,2	23,3	12,0	20,9	19,5	15,9	10,8	46,5
аз ҳисоби даромадҳои буҷет, %	7,9	9,4	7,6	8,8	9,4	9,8	8,9	112,6

Аз рӯи маълумотҳои зерин таҳия карда шудааст: [2, с.30]

Маълумотҳои дар чадвали 4 оварда шуда, динамикаи хизматрасонии қарзи хориҷиро аз ҳисоби даромадҳои буҷет ва содироти молу хизматрасониҳо муаррифӣ месозанд. Хизматрасонии қарзи хориҷӣ аз ҳисоби даромадҳои буҷет дар соли 2021 дар муқоиса бо соли 2015 ба 112,3 % зиёд гардидаанд. Хизматрасонии ҚХ аз ҳисоби даромад аз содироти молу хизматрасониҳо ба ҳисоби миёна ба 17,9 % зиёд гардидааст.

Хулоса. Таҳлили тамоюли ташаккулёбии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки дар он қарзи хориҷӣ баратарӣ дорад. Бо назардошти ин, зарур аст то шароитҳои муносибро барои ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ бо мақсади коҳишдиҳии ҚХ дар сохтори қарзи давлатӣ фароҳам оварем. Инчунин, ба сифати чораҳои пешгирикунанда бояд қарздиҳандагон дар асоси дучониба диверсификатсия гардида, шароитҳо барои тағйирёбии таносуби қарзҳои дохилӣ ва хориҷӣ дар самти афзоишёбии якуми ва коҳишёбии дуюмаш фароҳам оварда шаванд.

ЛИТЕРАТУРА

1. А. Ахророва А.Д., Бобоев Ф. Дж. Внешний долг Республики Таджикистан в контексте экономической безопасности// Вестник Таджикского технического университета. – Душанбе, 2015. - № 4(32). - С.160-168.
2. Отчёт о состоянии внешнего долга Таджикистана. – Душанбе: Министерство Финансов РТ, 2022. – 33с.
3. А. Ахророва А.Д., Бобоев Ф. Дж. Экспортный потенциал электроэнергетики в контексте обслуживания внешнего долга Республики Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук.– Душанбе: «СИНО», 2018. - № 8, 2018. – С. 41-46.
4. Стратегия управления государственным долгом Республики Таджикистан на 2015 – 2017 годы. Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан то «31» марта 2014 г., № 214.

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИР ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ҚАРЗИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Тақрибан ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон ҳангоми татбиқи ислохотҳои бозорӣ ба ҷалби қарзҳои дохилӣ ва хориҷӣ мепардозанд. Ҳангоми самаранок истифодабарии захираҳои қарзӣ ба лоиҳаҳои бо самараи мультипликативии баланд шиддатёбии рушди иқтисодӣ ба миён омада, объектҳои афзалиятноки сармоягузорӣ барпо гардида, масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии зиёд ҳал мегарданд. Ҳангоми ғайрисамаранок истифодабарии маблағҳои қарзӣ ўҳдадорҳои қарзӣ

афзоиш меёбанд, ки ба харочотҳои иловагии бучетӣ, кохишҳои харочотҳои давлатӣ, фишор ба қурби асъори асъори миллий ва шиддатҳои дар баҳши пулӣ-қарзӣ меорад.

Тоҷикистон, ҳамчун ҷузъи ҷомеаи ҷаҳонӣ, ҷаҳлона бо ниҳодҳои байналхалқии молиявӣ-иқтисодӣ, мамлакатҳои хориҷӣ, бонкҳои ҷаҳонӣ ҳамкориҳои худро бо мақсади ҷалби захираҳои хориҷӣ барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, пешбурди бахшҳои алоҳидаи иқтисодӣ ва ноилгарди вазифаҳои стратегии мамлакат ба роҳ монда истодааст.

Калидвожаҳо; қарзи давлатӣ, қарзи хориҷӣ, қарзи дохилӣ, хизматрасонӣ, содироти молу маҳсулот, даромадҳои бучет, ташкилотҳои байналхалқии молиявӣ.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Практически все страны мира при проведении рыночных преобразований прибегают к привлечению внешних и внутренних займов. При эффективном расходовании заемных ресурсов на проекты с высоким мультипликативным эффектом происходит ускорение экономического роста, строятся приоритетные инвестиционные объекты, решаются социально-экономические проблемы. При неэффективном использовании происходит наращивание долговых обязательств, которое приводит к дополнительным расходам бюджета, сокращению государственных расходов, давлению на обменный курс национальной валюты и напряженности в денежно-кредитной сфере.

Таджикистан, являясь частью мирового сообщества, активно сотрудничает с международными финансово-экономическими институтами, иностранными государствами, мировыми банками с целью привлечения внешних ресурсов для реализации инвестиционных проектов, продвижения отдельных секторов экономики и достижения стратегических задач государства.

Ключевые слова; государственный долг, внешний долг, внутренний долг, обслуживание, экспорт товаров и услуг, доходы бюджета, международные финансовые организации.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATUS AND PROSPECTS OF PUBLIC DEBT DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Practically all countries of the world, when carrying out market reforms, resort to attracting external and internal loans. With the efficient use of borrowed resources on projects with a high multiplier effect, economic growth accelerates, priority investment projects are built, and socio-economic problems are solved. When used ineffectively, debt liabilities build up, which leads to additional budget spending, a reduction in government spending, pressure on the exchange rate of the national currency and monetary tensions.

Tajikistan, being a part of the world community, actively cooperates with international financial and economic institutions, foreign states, world banks in order to attract external resources for the implementation of investment projects, promotion of certain sectors of the economy and achievement of the state's strategic objectives.

Keywords; public debt, external debt, internal debt, servicing, export of goods and services, budget revenues, international financial organizations.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоев Фузайл Ҷумъабоевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва сугуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734005, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 934-51-45-45. E-mail: fuzail-1991@mail.ru

Қосимӣ Зайнаб - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти соли дуҷуми кафедраи идоракунии молияи давлатӣ. Суроға: 734005, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 557-00-15-01.

Азизов Саидмуҳаммад Саидович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти соли дуҷуми кафедраи идоракунии молияи давлатӣ. Суроға: 734005, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 904-18-04-17

Сведения об авторах: Бобоев Фузайл Джумъабоевич - кандидат экономических наук, дотсент кафедры финансы и страхования Таджикского национального университета. Адрес:

734005, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 934-51-45-45. E-mail: fuzail-1991@mail.ru

Косимӣ Зайнаб - Таджикский национальный университет, магистр второго курса кафедры управления государственными финансами. Адрес: 734005, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 557-00-15-01.

Азизов Саидмухаммад Саидович - Таджикский национальный университет, магистр второго курса кафедры управления государственными финансами. Адрес: 734005, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 904-18-04-17.

Information about the authors: Boboev Fuzail Jumaboevich - D. in Economics, Assistant Professor at the Department of Finance and Insurance, Tajik National University. Address: 734005, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 934-51-45-45. E-mail: fuzail-1991@mail.ru

Zainab Kosimi – Tajik National University, second year master's degree in the department of Public financial management. Address: 734005, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 557-00-15-01.

Azizov Saidmuhammad Saidovich – Tajik National University, second year master's degree in the department of Public financial management. Address: 734005, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 904-18-04-17.

ХУСУСИЯТҲОИ ҲОСИ РУШДИ НИЗОМИ МОЛИЯВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бобоев Ф. Ҷ. - н.и.и, дотсенти кафедраи молия ва сугуртаи ДМТ
Ойев А. А. - магистранти кафедраи молия ва сугуртаи ДМТ
Солиев М. Ш. - магистранти кафедраи молия ва сугуртаи ДМТ

Новобаста аз он, ки низоми молиявӣ мавзӯи таҳқиқотҳои зиёди илмӣ дар назарияи молия ба шумор меравад, кӯшишҳо оид ба муайянсозии ҳуди мафҳуми низоми молиявӣ бо мушкилиҳои зиёде рӯ ба рӯ мешаванд. Бе ягон шубҳа, сабаби асосии муаммои зерин дар мавҷуд набудани истилоҳи ягона ва равиши муайян дар ҳуди назарияи низом ҳулоса меёбад. [1] Бо вучуди ҳамаи ин мураккабиҳо, мафҳуми «низоми молиявӣ» ҳамарӯза мавриди истифода қарор гирифта, заминаи асосӣ барои илми муосири молиявӣ ба ҳисоб меравад.

Чи тавре, ки қаблан аллақай қайд гардид, шумораи рисолаҳои илмӣ дар соҳаи назарияи молия, ки ба таҳлили низоми молиявӣ бахшида шудаанд, хеле зиёд буда, ҳамзамон ҳулосаҳои муҳаққиқон нисбат ба моҳияти низоми молиявӣ он қадар гуногун аст, ки зарурияти ба низом даровардани равишҳои гуногун нисбат ба муайянсозии мафҳуми зерин пеш меояд. Аз ин рӯ, аз ҷониби муаллифон мафҳуми маъмултарини “низоми молиявӣ”, ки дар адабиёти муосири молиявии ватанӣ ва хориҷӣ вомехӯрад мавриди истифода қарор гирифтааст.

Шарҳи мафҳуми «низоми молиявӣ» дар адабиёти молиявӣ бештар аз мактаби илмӣ, ки ин ё он муҳаққиқ ба он тааллуқ дорад вобаста мебошад. Бояд таъкид намуд, ки равишҳои баррасишаванда наметавонанд қулли равишҳои мавҷударо баррасӣ намоянд. Инчунин, ин ё он муҳаққиқ метавонад равишҳои гуногунро (масалан, В. М. Романовский ва А. Г. Грязнова мафҳуми «низоми молияви»-ро ҳам аз нуқтаи назари равиши институтсионалӣ, ва ҳам аз нуқтаи назари функционалӣ баррасӣ месозанд) муаррифӣ созад [2].

Тафовутҳо дар дарки низоми молиявӣ бештар аз кушишҳои олимони оид ба таъсиси равиши ягона барои таҳқиқи низомҳои молиявии гуногун маншаъ мегирад. Дар ин росто, ҷолиби диққат матраҳ намудани мафҳуми тариқи умум эътирофгардида ба ҳисоб меравад, ки дар луғати энциклопедии молиявӣ иқтисодӣ таҳти таҳрири А. Г. Грязнов оварда шудааст [3]: «Низоми молиявӣ – ин маҷмӯи қисматҳо, сатҳо, унсурҳои ба ҳам алоқаманд ва ҳамоханг, ки муваққатан дар фаъолияти молиявӣ иштирок намуда, ба татбиқсозии он мусоидат менамоянд ба ҳисоб меравад.

Муаллифони мақолаи зерин чунин андеша доранд, ки низоми молиявӣ – ин маҷмӯи унсурҳои сохтории ба ҳам алоқаманде мебошад, ки ҳам дар фаъолияти молиявӣ тариқи муваққатан иштирок намуда, инчунин ба татбиқ намудани он мусоид менамоянд. Он аз ниҳодҳои

молиявӣ, воситаҳо, бозорҳои молиявӣ, ва инчунин аз унсурҳои инфрасохтори низоми молиявӣ иборат мебошад.

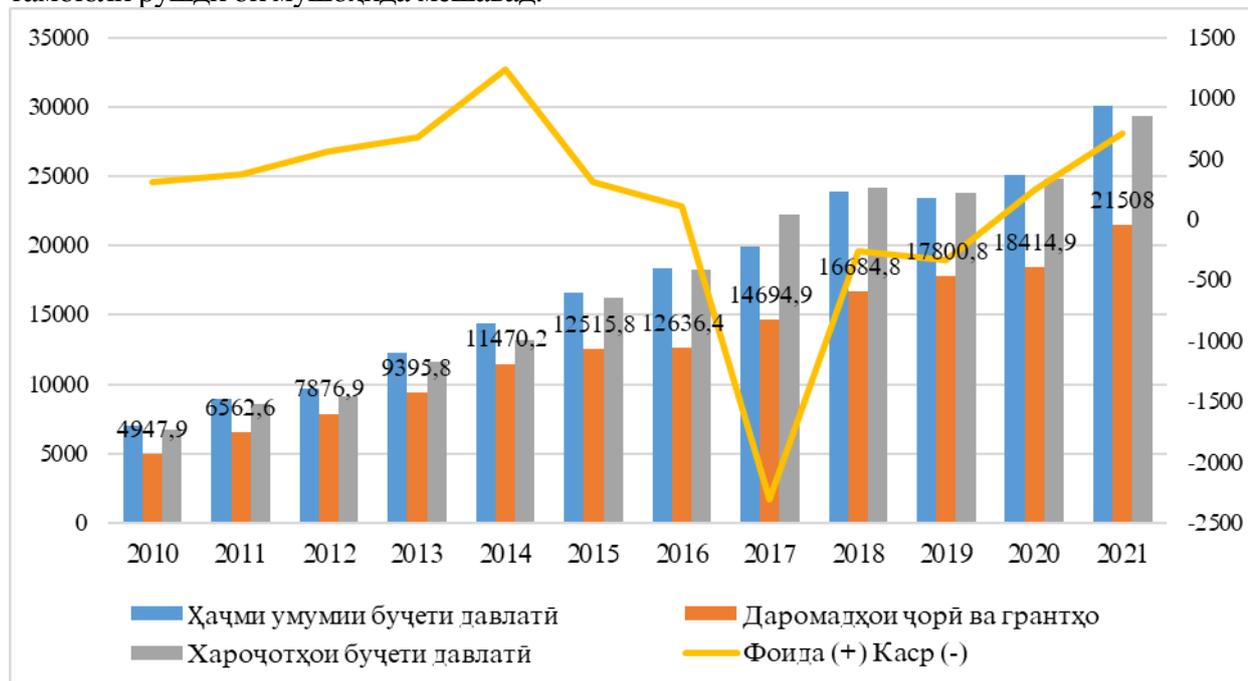
Низоми молиявии дилхоҳ мамлакат аз сохтори дохилии давлатии он вобаста мебошад. Масалан, тибқи [4] низоми молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон — доираи муайяни муносибатҳои молиявӣ, ки дар раванди онҳо маблағҳои пулӣ ташаккул меёбанд ва истифода бурда мешаванд. Низоми молияи давлатӣ шакл ва усулҳои ташаккул, тақсимот ва истифодаи маблағҳои пули давлатиро муайян менамояд. Аз ин рӯ, низоми молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муносибатҳои молиявии зерин иборат мебошад:

- низоми бучети давлатӣ;
- қарзи давлатӣ;
- фондҳои мақсадноки давлатӣ.

Бучети давлатӣ нақшаи асосии молиявии мамлакат аст, ки ташаккул, тақсимот ва истифодабарии фонди марказонидашудаи воситаҳои пулиро ҳамчун шартӣ ҳатмии фаъолияти дилхоҳи давлат таъмин месозад. Бюджет руқни асосии низоми молиявӣ буда, воситаи муҳимтарини татбиқи сиёсати молиявӣ ба ҳисоб меравад. Бучети давлатӣ дар шакли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли навбатии молиявӣ” аз қониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда мешавад. Дар навбати худ, сохтори низоми бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз бучетҳои сатҳҳои зерин иборат мебошад:

- сатҳи якум – бучети ҷумҳуриявӣ ва бучетҳои фондҳои мақсадноки давлатӣ;
- сатҳи дуюм – бучетҳои маҳаллӣ.

Тавре, ки маълумотҳои расми 1, нишон медиҳанд, ҳаҷми бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даҳ соли охир ба 4,3 маротиба афзоиш ёфта, вале дар соли 2019 нисбат ба соли 2018 ба 1,9 % ё ба ифодаи пулӣ ба маблағи 456,4 млн.сомонӣ коҳиш ёфта, дар солҳои минбаъда тамоюли рушди он мушоҳида мешавад.

Расми 1. Динамикаи ҳаҷми бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2021.

Омили асосие, ки ба коҳишҳои ҳаҷми бучети давлатӣ дар соли 2019 таъсири худро расонид, ин пеш аз ҳуруҷи бемории сироятии пандемияи COVID-19 мебошад, ки на танҳо ба иқтисодиёти Тоҷикистон балки ба кулли иқтисодиёти ҷаҳонӣ таъсири худро расонид. Дар давраи таҳлилшаванда ҳаҷми даромадҳои бучети давлатӣ ба 4,3 маротиба ё ба ифодаи пулӣ ба 16560,1 млн. сомонӣ зиёд гардида ин нишондиҳанда дар соли 2019 нисбат ба соли 2018 ба 6,7 % зиёд гардидааст.

Даромадҳои бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатӣ” аз воридотҳои андозӣ, воридотҳои ғайриандозӣ,

даромад аз сармоя ва грантҳо ташаккул меёбанд. Динамикаи даромадҳои бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи воридотҳои андозӣ инъикоси худро дар чадвали 1 пайдо намудаанд.

Чадвали 1

Динамикаи даромадҳои бучети давлатӣ дар солҳои 2015-2021

млн. сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							2021/ 2015, бо %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Ҳаҷми умумии бучети давлатӣ	16586,4	18405,1	19955,4	23925,4	23469,4	25064,9	30053,8	427,8
<i>Даромадҳои ҷорӣ ва грантҳо</i>	12515,8	12636,4	14694,9	16684,8	17800,8	18414,9	21508,0	434,6
Воридоти андозҳо	10613,3	11188,4	13099,6	14564,9	15775,4	15366,5	19669,5	442,6
<i>андоз аз даромад ва андоз аз фоида</i>	2306,9	2384,5	3071,6	3434,8	3813,5	3575,6	4712,7	605,2
<i>андоз аз даромад</i>	1297,7	1352,2	1568,6	1767,7	1912,9	1878,1	2345,2	523,5
<i>андоз аз фоида</i>	1009,1	1032,2	1503,0	1667,0	1900,6	1697,4	2336,6	1411,8
<i>андози камтарин аз даромади корхонаҳо</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>андозҳои иҷтимоӣ</i>	1335,8	1326,7	1489,3	1638,9	1706,2	1686,8	2037,2	359,1
<i>андоз аз молу мулкӣ гайриманқул ва замин</i>	206,9	241,9	300,5	357,5	370,9	374,2	456,9	302,3
<i>аз ҷумла: андоз аз замин</i>	-	44,1	45,1	48,7	55,5	56,4	69,2	295,7
<i>андоз аз арзиши иловашуда</i>	4944,0	4751,3	5359,9	5939,8	6417,5	6393,1	8215,9	400,0
<i>аксизҳо</i>	327,2	339,0	390,1	4253,4	593,4	621,0	745,2	442,5
<i>дигар даромадҳои берунӣ барои савдо ва амалиётҳо</i>	450,5	599,4	698,2	746,7	804,5	701,4	907,4	406,5
<i>андозҳои дигари дохилӣ ва пардохтҳо аз молу хизматрасониҳо</i>	437,5	215,5	308,7	320,9	351,1	331,5	389,5	203,9
Воридоти гайриандозӣ	1411,7	1447,9	1425,6	2019,1	2025,4	1895,4	1601,2	486,6
<i>воридот аз моликият ва фаъолияти соҳибкорӣ</i>	285,9	284,2	173,8	308,4	362,8	297,0	313,2	673,5
<i>дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет</i>	112,2	101,9	127,8	167,5	212,3	237,9	310,2	822,8
<i>ҷаримаҳо ва муҷозотҳо (санксияҳо)</i>	672,0	692,3	489,3	389,7	413,6	210,7	278,0	332,5
<i>воридоти дигари гайриандозӣ ва пардохтҳои маъмурий</i>	341,5	369,4	634,4	403,7	415,4	459,2	628,1	391,0
<i>Даромад аз сармоя</i>	-	-	0,1	749,6	621,1	690,3	68,4	-
<i>Грантҳо</i>	410,0	-	169,6	100,7	-	1150,7	237,2	135,6

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин тартиб ва ҳисоб карда шудааст: [5]

Тибқи маълумотҳои чадвали 1, воридотҳои андозӣ дар давраи таҳлилшаванда ба 1,8 маротиба ё 9056,2 млн. сом зиёд гардидаанд. Ҳиссаи воридотҳои андозӣ дар ҳаҷми умумии даромадҳои бучети давлатӣ аз 64,0% дар соли 2015 ба 65,4% дар соли 2021 рафта расидааст, яъне ба 1,4% зиёд гардидааст. Омили асосие, ки ба коҳишҳои ҳаҷми воридотҳои андозӣ дар соли 2020 таъсири худро расонид, ин пеш аз таъсири пайомадҳои бемории сироятии пандемияи COVID-19 мебошад, ки на танҳо ба иқтисодиёти Тоҷикистон балки ба кулли иқтисодиёти ҷаҳонӣ таъсири худро расонид. Омилҳои дигар ин коҳиш ёфтани манбаъҳои андозбандӣ аз ҳисоби афзоиши содироти маҳсулот, бо иқтидори пурра фаъолият накардани корхонаҳои калони истеҳсолӣ ва коҳиш ёфтани нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳои калони саноатӣ ва афзоиш ёфтани имтиёзҳои андозӣ мебошад.

Маълумотҳои чадвали 1, аз он шаҳодат медиҳанд, ки қисмати даромади бучети давлатӣ аслан аз чунин воридотҳои андозӣ ташаккул меёбад, андоз аз даромад ва андоз аз фоида, ки он дар давраи таҳлилшаванда ба 0,4% зиёд гардидааст, андоз аз арзиши иловашуда, ки он дар давраи таҳлилшаванда ба 4,3% коҳиш ёфтааст ва андоз аз даромад аз шахсони воқеӣ, ки он дар давраи таҳлилшаванда ба 0,3% кам гардидааст. Қисмати даромади бучети давлатӣ аслан аз

чунин воридотҳои ғайриандозӣ ташақкул меёбад, воридоти дигари ғайриандозӣ, ки он дар давраи таҳлилшаванда ба 0,3 % кам гардидааст, воридот аз моликият ва фаъолияти соҳибкорӣ, ки он дар давраи таҳлилшаванда ба 0,5 % коҳиш ёфтааст ва дигар пардохтҳои хатмӣ ба бучет, ки он дар давраи таҳлилшаванда ба 0,2 % кам гардидааст.

Қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 январи соли 2021 - \$3 746,9 млн, ё 42,8% нисбат ба Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ташкил намуд. Нишондиҳандаи зерин дар давраи таҳлилшаванда ба 1,4 маротиба зиёд гардида, дар соли 2021 дар муқоиса бо соли 2020 - \$ 33,5 млн. коҳиш ёфтааст (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2

Динамикаи қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2015-2021
(млн.долл. ИМА)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							2021/ 2015, бо %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Қарзи давлатӣ	2611,1	3116,2	3679,5	3673,3	3652,1	3780,4	3746,9	143,5
Қарзи давлатӣ, нисбат ба ММД, бо %	32,9	44,3	51,5	48,8	44,9	47,3	42,8	130,1
Қарзи хориҷӣ	2194,5	2274,1	2879,0	2924,2	2925,3	3243,7	3299,3	150,3
Қарзи хориҷӣ, нисбат ба ММД, бо %	27,6	32,3	40,3	38,9	36,0	40,6	37,7	136,6
Ҳиссаи қарзи хориҷӣ, бо %	84	73	78	80	80	85	88	104,8
Қарзи дохилӣ	416,6	842,1	800,5	760,0	726,8	536,7	447,6	107,4
Қарзи дохилӣ, нисбат ба ММД, бо %	5,2	12,0	11,2	9,9	8,9	6,7	5,1	98,1
Ҳиссаи қарзи дохилӣ, бо %	16	27	22	20	20	15	12	75

Аз рӯи маълумотҳои зерин таҳия ва ҳисоб карда шудааст: [7, с.10]

Соҳтори қарзи давлатӣ қарзҳои хориҷӣ ва дохилиро фаро мегирад, ки дорои тафовутҳои иҷтимоӣ мебошанд. Дар соли 2021 – 88,0 % қарзи давлатиро, қарзи хориҷӣ ташкил намуда, танҳо 12,0% қарзи давлатӣ ба қарзи дохилӣ рост меояд. Нисбат ба ММД дар давраи баррасишаванда қарзи хориҷӣ аз 27,6 % дар соли 2015 то 37,7 % дар соли 2021 зиёд гардидааст. Қарзи дохилӣ нисбат ба ММД дар ҳафт сол ба 2,4 % зиёд гардидааст.

Тибқи радбадандии қабулгардида қарзҳои давлатии дучониба ва бисёрҷонибаро аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Ҳаҷми умумии ҚХ* дар асоси дучониба дар давраи солҳои 2013 – 2021 ба 743,1 \$ млн зиёд гардидааст. Ҳиссаи ҚД дар асоси дучониба дар ХУ ҚД дар соли 2013 - 39,9 %, дар соли 2021 он то 47,6 % зиёд гардидааст. Ҳиссаи ХУ ҚД дар асоси бисёрҷониба дар ХУ ҚД дар давраи баррасишаванда аз 35,3 % дар соли 2013 то 37,2% дар соли 2021 зиёд гардидааст. (ҷадвали 3).

Ҳиссаи қарзи давлатии мустақим дар ХУ ҚД ҶТ дар давраи таҳлилшаванда ба таври муътадил афзоиш ёфта, дар соли 2021 – 84,8 % ташкил намудааст. Вазни қиёсии қарзи корхонаҳои давлатӣ дар ХУ ҚД дар давраи солҳои 2013-2021 афзоиш ёфтааст. Тағйирёбии назарраси ҳиссаи қарздиҳандагони алоҳида (ниҳодҳои байналмиллалӣ ва минтақавии молиявӣ) дар ҚД дар асоси бисёрҷониба мушоҳида мешавад. Вазни қиёсии қарз дар назди қарздиҳандагон дар ХУ ҚД дар асоси бисёрҷониба дар соли 2021 чунин буд: БУ – 9,5%; БОР – 7,8%; ХБА – 13,6 %; БИР – 13,2%; БАТР – 6,1; ФОНД ОПЕК – 1,2%; Фонда Авруосиёгии муътадилсозӣ ва рушд – 3,1%.

Динамикаи қарзи хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2013-2021

(млн.долл. ИМА)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо									2021 /2013, бо %
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
ҲУ ҚХ	2188	2096	2194,5	2274,1	2879	2924,2	2925,3	3243,7	3299,3	150,8
ҲУ ҚХ* дар асоси дучониба	1042	1045	1203,6	1347,67	1878,43	1872,0	1834,5	1828,9	1785,1	171,3
ҲУ ҚХ* дар асоси бисёрчониба	923	833	789,0	750,3	838,1	954,9	946,8	1303,5	1392,5	150,9
Қарзи давлатии мустақим	1965	1879	1992,6	2097,9	2716,5	2761,2	2781,3	3132,4	3177,6	161,7
Қарзи БМТ дар назди ХБА	174	165	147,7	121,6	99,4	65,6	37,2	14,9	2,6	1,5
Қарзи корхонаҳо, хамағӣ, аз ҷумла: - бо кафолати дав-ӣ - бе кафолати дав-ӣ	48	51	53,2	53,6	63,1	97,3	106,80	96,4	119,1	248,1
	16,3	20	21,7	22,1	31,6	65,8	75,3	96,4	119,1	730,7
	31,5	31,5	31,5	31,5	31,5	31,5	-	-	-	-

Аз рӯи маълумотҳои зерин таҳия ва ҳисоб карда шудааст: [7, с.20]

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҷуғрофияи мамлакатҳои қарздиҳандагон ва ҳиссаи онҳо ба иқтисоди миллӣ дар давраи баррасӣ шаванда ба таври чашмасм тағйир ёфтааст, масалан афзоиши назарраси ҚХ Тоҷикистонро дар назди Ҷумҳурии Халқии Хитой дар давраи солҳои 2007-2021 баён созем. Дар соли 2021 вазни қисми ҚХ Тоҷикистон назди Ҷумҳурии Халқии Хитой дар ҳаҷми умумии ҚХ 33,3 % ташкил намуд, ки дар муқоиса бо дигар қарздиҳандагон ҳиссаи он хеле назаррас мебошад.

Хулоса, муҳимтарин сатҳи низоми молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бучети давлатӣ ба ҳисоб рафта, таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳаҷми он дар даҳ соли охир ба 4,3 маротиба афзоиш ёфта, вале дар соли 2019 нисбат ба соли 2018 ба 1,9 % ё ба ифодаи пулӣ ба маблағи 456,4 млн.сомонӣ коҳиш ёфта, дар солҳои минбаъда тамоюли рушди он мушоҳида мешавад.

Сатҳи дигари низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарзи давлатӣ нишон дод, ки дар он қарзи хориҷӣ баратарӣ дорад. Бо назардошти ин, зарур аст то шароитҳои муосидро барои ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ бо мақсади коҳишдиҳии ҚХ дар сохтори қарзи давлатӣ фароҳам оварем. Инчунин, ба сифати чораҳои пешгирикунанда бояд қарздиҳандагон дар асоси дучониба диверсификатсия гардида, шароитҳо барои тағйирёбии таносуби қарзҳои дохилӣ ва хориҷӣ дар самти афзоиш ёбии якуми ва коҳиш ёбии дуюмаш фароҳам оварда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Прангишвили И. В. Системный подход и общесистемные закономерности. Сер. «Системы и проблемы управления». М.: СИНТЕГ. 2000.
2. Финансы, денежное обращение и кредит: учебник / М. В. Романовский и др. / под ред. М. В. Романовского, О. В. Врублевской. М.: Юрайт – Издат. 2006. С. 64–70.
3. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / под общ. ред. А. Г. Грязновой. М.: Финансы и статистика. 2002. С. 1021–1023.
4. Қонуни ҚТ «Дар бораи молияи давлатӣ» (с.2011, №6).
5. А. Ахророва А.Д., Бобоев Ф. Дж. Внешний долг Республики Таджикистан в контексте экономической безопасности // Вестник Таджикского технического университета. – Душанбе, 2015. - № 4(32). - С.160-168.
6. Молия Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ.-Душанбе: АОНПҚТ, 2022с. С. 21
7. Отчёт о состоянии внешнего долга Таджикистана. – Душанбе: Министерство Финансов РТ, 2022. – 33с.

ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ РУШДИ НИЗОМИ МОЛИЯВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масоили назариявии ташаккулёбии низоми молиявӣ баррасӣ гардида, ақидаи муаллифон оид ба мафҳуми низоми молиявӣ оварда шудааст. Хусусиятҳои хоси ташаккулёбии низоми молиявӣ дар мисоли таҷрибаи ватанӣ ошкор гардида, сатҳҳои низоми молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон матраҳ гардидаанд. Таҳлили сатҳҳои муҳимтарини низоми молиявӣ аз ҷумла бучети давлатӣ ва қарзи давлатӣ дар мисоли Тоҷикистон анҷом дода шуда, муаммоҳои ҷойдошта муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: низоми молиявӣ, бучети давлатӣ, қарзи давлатӣ, фондҳои мақсадноки давлатӣ, даромади бучети давлатӣ, хароҷоти бучети давлатӣ.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются теоретические вопросы формирования финансовой системы, а также дается мнение авторов о понятии финансовой системы. На примере отечественного опыта раскрываются особенности формирования финансовой системы, обсуждаются уровни финансовой системы в Республике Таджикистан. На примере Таджикистана проведен анализ важнейших уровней финансовой системы, в том числе государственного бюджета и государственного долга, выявлены существующие проблемы.

Ключевые слова: финансовая система, государственный бюджет, государственный долг, государственные целевые фонды, доходы государственного бюджета, расходы государственного бюджета.

SPECIFIC FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL SYSTEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the theoretical issues of the formation of the financial system, and also gives the opinion of the authors on the concept of the financial system. On the example of domestic experience, the features of the formation of the financial system are revealed, the levels of the financial system in the Republic of Tajikistan are discussed. On the example of Tajikistan, an analysis was made of the most important levels of the financial system, including the state budget and public debt, and existing problems were identified.

Keywords: financial system, state budget, state debt, state trust funds, state budget revenues, state budget expenditures.

Маълумот дар бораи муаллифон: Бобоев Фузайл Ҷумъабоевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734005, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 934-51-45-45. E-mail: fuzail-1991@mail.ru. Ойев Аҳлиддин Аҳадович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми кафедраи молия ва суғурта. Суроға: 734005, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 908-39-01-00. Солиев Муслиҳиддин Шамсиддинович – магистранти курси дуюми кафедраи молия ва суғурта. Суроға: 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: (+992) 900-93-22-22.

Сведения об авторах: Бобоев Фузайл Джумъабоевич - кандидат экономических наук, дотсент кафедры финансы и страхования Таджикского национального университета. Адрес: 734005, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 934-51-45-45. E-mail: fuzail-1991@mail.ru. Ойев Ахлиддин Ахадович - Таджикский национальный университет, магистр второго курса кафедры финансы и страхования. Адрес: 734005, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 908-39-01-00. Солиев Муслихиддин Шамсиддинович - магистр 2 курса кафедра финансы и страхования. Адрес: 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: (+992) 900-93-22-22.

Information about the authors: Boboev Fuzail Jumaboevich - D. in Economics, Assistant Professor at the Department of Finance and Insurance, Tajik National University. Address: 734005, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 934-51-45-45. E-mail: fuzail-1991@mail.ru. Oyev Ahlidin Ahadovich - Tadjik National University, Master of second year of Finance and Insurance Department. Address: 17, Rudaki ave., Dushanbe, 734005, Republic of

Tajikistan. Phone: (+992) 908-39-01-00. Soliev Muslihiddin Shamsiddinovich – 2-st year master, specialty 25010410 finance and credit, Faculty of Finance and Economics of the Tajik National University. Address: 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. Phone: (+992) 900-93-22-22.

САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ – АСОСИ РУШДИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

*Буриева М.Ч. - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои
молиявӣ-қарзии байналхалқии ДДМИТ*

Ҳакимов М.А. - ассистенти кафедраи муносибатҳои молиявӣ - қарзии байналхалқии ДДМИТ

Рушди иқтисодиёти ҳар як давлат аз саноати он вобастагии калон дорад, зеро саноат муҳаррики рушди иқтисодиёт мебошад. Мавзуи саноатикунонии иқтисодиёт, ки заминаи моддии ҷомеаҳои муосири мутамаддин ба шумор меравад, аз нимаи дувуми асри ХХ мубрамият пайдо кард. Саноатикунонӣ ва сохтмони ҷомеаҳои саноатиро аввалин маротиба олимони олмонӣ К.Бюхер, М.Вебер, В.Зомбард мавриди баррасӣ қарор дода, онро минбаъд олими фаронсавӣ Р. Арон ва олими амрикоӣ У. Росту тавсеа доданд. Онҳо дар асоси таҳқиқоташон ба чунин хулоса расида буданд, ки пешрафти иҷтимоӣ ба интиқоли ҷомеа аз иқтисодиёти анъанавии кишоварзӣ ба иқтисодиёти саноатӣ ва бозоргонӣ иртиботи пайваста доранд [3, с. 18].

Дарвоқеъ, ақидаҳои олимони мазкур дурустии худро дар амалия нишон доданд, чуноне маълум аст, тамоми кишварҳои, ки иқтисодиёташонро саноатӣ кунониданд, босуръат инкишоф ёфта, ба кишварҳои мутамаддини ҷаҳон табдил ёфтанд.

Бояд қайд намуд, ки дар сиёсати иқтисодии Ҳукумати Тоҷикистон рушди соҳаи саноат ба сифати яке аз омилҳои пешбарандаи иқтисоди миллӣ, таъминкунандаи аҳоли бо шугли доимӣ, сарчашмаи муҳимми даромади буҷети давлат ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ эътироф шуда, саноатикунонии босуръат ҳамчун ҳадафи навбатии Стратегияи миллии рушд то давраҳои соли 2030 эълон гардидааст.

Бо мақсади татбиқи ҳадафи мазкур дар кишвар “Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025” таҳия гардид, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2020, №293 тасдиқ шудааст. Новобаста аз барномаи мазкур, дар соҳаи саноати кишвар айни замон, инчунин Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, барномаҳои соҳавӣ, аз ҷумла Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025, Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022, Барномаи рушди соҳаи кирмакпарварӣ ва коркарди пилла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 ва Барномаи рушди қолинбофӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2020 амалӣ гардида истодаанд.

Натиҷаи татбиқи барномаҳои мазкур имкон дод, ки дар соли 2020 дар кишвар 142 корхонаи нави саноатӣ бо таъсиси 2428 ҷойҳои нави корӣ мавриди истифода қарор дода шуда, як зумраи он бо иштироки бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ифтитоҳ ёфтанд, аз ҷумла:

- дар вилояти Суғд ду хати нави технологии истеҳсоли нӯшокиҳои ташнашикан дар Ҷамъияти саҳомии пӯшидаи «Оби Зулал» бо иқтидори солонаи истеҳсоли 82,8 млн литр, коргоҳи нави ҳасиббарории Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуди «Ширкати Азизӣ» бо иқтидори дар як шабонарӯз аз 800 то 1000 кг маҳсулот, корхонаи дӯзандагии Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуди «Сугдиён», корхонаи коркарди мева дар Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуди «Сирдарё», дар шаҳри Панҷакент ҶСП «Мармари Саразм» ва корхонаи истеҳсоли концентрати флюорит ҶДММ «ТАЛКО Флюорит» дар ноҳияи Айнӣ;

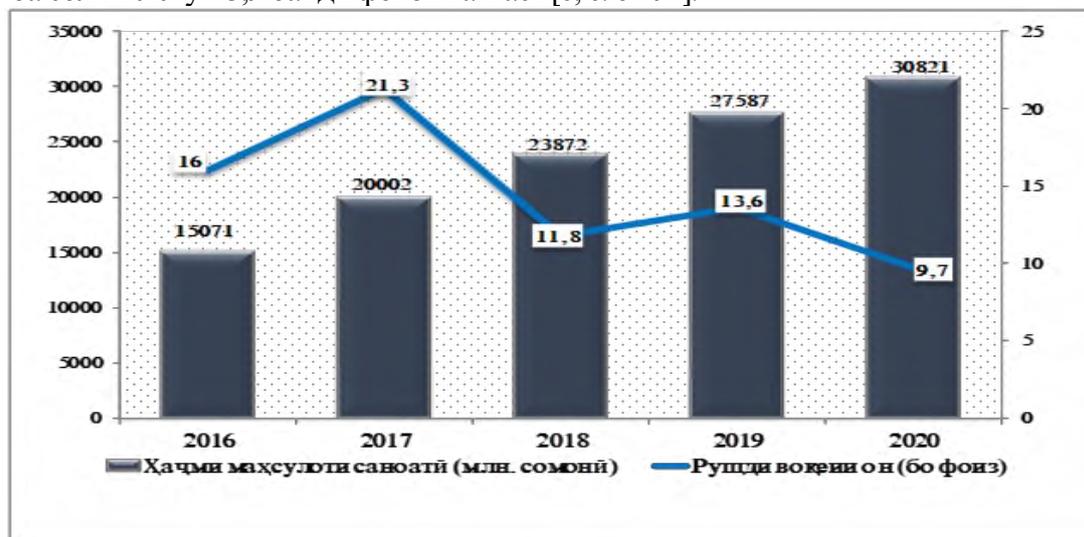
- дар вилояти Хатлон марҳилаи дуҷуми корхонаи истеҳсолии Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуди «Фарм Текс» бо иқтидори истеҳсолии корхона то 5 млн адад бинтҳои докагии пахтагин ва салфетҳои пахтагин ва корхонаи коркарди мевагиҳо «Био Тех»;

- дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон Парки инноватсионии саноатӣю технологияи ноҳияи Дарвоз оид ба истеҳсоли маҳсулотҳои антисептикӣ, ниқоб, либос ва айнақҳои муҳофизатӣ;

- дар шаҳри Душанбе дар маҳаллаи Чортеппаи пойтахт марҳилаи аввали корхонаи дӯзандагии “Тоҷтекс” оид ба истеҳсоли сару либоси мардонаву занона, корхонаи муштаракӣ истеҳсоли техникаи маишии «Артел Авесто Электроникс», ҶДММ «Комбинати орди Душанбе», корхонаи коркарди сангҳои ороишӣ ва худчилои ҶДММ «Асрори санг», марҳилаи дуҷуми корхонаи коркарди пахта ва маҳсулоти пахтагини ҶДММ «Ваҳдат текстайл» ва Корхонаи коркарди санги хоро ва мармар «СТОУН Сервис», корхонаи истеҳсоли фаршҳои замонавӣ (Ламинат) – ҶДММ «Фирӯз бинокор», корхонаи истеҳсоли фурузонанҳои диодии ҶДММ КМ «Ғаюр Корея Технолоҷӣ».

Дар маҷмӯъ, тибқи маълумоти оморӣ дар соли 2020 дар вилояти Суғд 39 корхона, аз ҷумла 11 корхонаи истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, 12 корхонаи истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ, 8 корхонаи дӯзандагӣ ва 8 корхонаи дигари истеҳсолӣ (864 ҷойи нави корӣ), вилояти Хатлон 37 корхона, аз ҷумла 16 корхонаи истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, 7 корхонаи истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ, 2 корхонаи дӯзандагӣ ва 12 корхонаи дигари истеҳсолӣ (363 ҷойи нави корӣ), шаҳри Душанбе 33 корхона, аз ҷумла 10 корхонаи истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, 9 корхонаи истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ, 5 корхонаи дӯзандагӣ ва 9 корхонаи дигари истеҳсолӣ (868 ҷойи нави корӣ), ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 20 корхона, аз ҷумла 9 корхонаи истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, 7 корхонаи истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ, 2 корхонаи дӯзандагӣ ва 2 корхонаи дигари истеҳсолӣ (189 ҷойи нави корӣ) ва дар ВМКБ 13 корхона, аз ҷумла 3 корхонаи дӯзандагӣ, 4 корхонаи истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ, 1 маҳсулоти хӯрокворӣ, 1 корхонаи маҳсулоти чопӣ ва 4 корхонаи дигари истеҳсолӣ (144 ҷойи нави корӣ) ба фаъолияти истеҳсолӣ оғоз намуданд. Ҳамзамон, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз 15071 млн сомони соли 2016 ба 30821 млн сомонӣ дар соли 2020 расонида шуд [5, с. 272].

Дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда дар соли 2020 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба 30820,8 млн сомонӣ баробар гардида, суръати рушди он 9,7 фоизро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2019-ум 3,9 банди фоизӣ кам аст [6, с. 84-94].

Диagramма. Ҳаҷми номиналӣ ва рӯшди воқеии саноатдар солҳои 2016-2020

Маълумотҳои оморӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки афзоиши истеҳсолот аз ҳисоби зиёдшавии саноати коркард (117,4 фоиз) ва таъминоти неруи барқ, газ, буг ва тозакунии ҳаво (100,9 фоиз) таъмин гардид [8, с.22].

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла вилояти Суғд 15401,5 млн сомонӣ (117,4 фоиз нисбат ба соли 2019), вилояти Хатлон 8810,9 млн сомонӣ (100,7 фоиз), шаҳри Душанбе 2735,5 (104,1 фоиз), ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 3166,4 млн сомонӣ (110,2 фоиз) ва ВМКБ 216,9 млн сомонӣ (88,5 фоиз)-ро ташкил намудааст.

Ҳиссаи соҳаҳои саноат дар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, аз ҷумла саноати коркард 61,7 фоиз (соли 2019 57,7 фоиз), таъминоти неруи барқ, газ, буг ва тозакунии ҳаво 23,9

фоиз (соли 2019 - 24 фоиз), саноати истихроҷ 13,9 фоиз (соли 2019 17,6 фоиз) ва таъминоти об, тозақунӣ, коркарди партовҳо ва дастрасии коркарди дуумдараҷа 0,5 фоиз (соли 2019 0,7 фоиз)-ро ташкил дод.

Аз рақамҳои боло бармеояд, ки сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати кишвар вобаста ба татбиқи ҳадафи чоруми миллӣ - саноатикунони босуръати кишвар ва афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ниҳой натиҷаи хубро дода истода, ҳиссаи соҳаи саноати коркард дар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 4 банди фоизӣ нисбат ба соли 2019 зиёд гардид.

Дар соли 2020 аз 293 намуд муҳимтарин маҳсулоти саноатии дар ҷумҳурӣ истеҳсолшаванда афзоиши ҳаҷми истеҳсоли 151 номгӯи он таъмин гардида, 31 номгӯи моле, ки дар соли 2019 истеҳсол нагардида буданд, ба роҳ монда шуд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи паҳншавии пандемияи कोरोनाвирус дар ҷаҳон корхонаҳои саноатии кишвар ба як қатор мушкилот, аз ҷумла дастрасӣ ба воситаҳои молиявӣ ва ашёи хом, таҷҳизоту технологияҳои замонавӣ ва мутахассисони ботачриба, инчунин, коҳишёбии нархи молу маҳсулоти содиротии кишвар дар бозорҳои ҷаҳонӣ дучор гардиданд.

Тадқиқоти мавзӯи мазкур нишон медиҳад, ки баҳри расидан ба ҳадафи чоруми миллӣ, яъне саноатикунони босуръати кишвар зарур аст, ки корхонаҳои соҳа имконият ва иқтидорҳои мавҷударо самаранок истифода намуда, ҳамасола афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатиро дар сатҳи зарурӣ таъмин намоянд. Имрӯз корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ ба маблағгузориҳо ниёз доранд ва дар ин замина қарзҳои бонкӣ яке аз омилҳои ҳалли мушкилоти онҳо маҳсуб меёбад. Қобили қайд аст, ки 40 фоизи қарзҳои додашуда асосан ба соҳибқориҳои истеҳсоли рағбона карда шудаанд, ки ба саноатикунони кишвар мусоидат менамоянд [4, с.51-55].

Бинобар ин, бо мақсади татбиқи ҳадафи стратегӣ аз ҷониби “Саноатсодиротбонк” ва дигар бонкҳои тижоратии кишвар барои соҳибқорони истеҳсоли қарзҳои имтиёзнок ҷудо карда шаванд. Таъсиси ҷунин бонки махсусгардонидашудаи соҳавӣ як қадами устувор дар самти рушди соҳаи саноати ватанӣ ва соҳибқориҳои истеҳсоли мегардад. Новобаста аз пешравиҳо дар соҳаи саноат мушкилоти ҳалталаби зерин боқӣ мондаанд:

- норасоии маблағҳои гардишии корхонаҳо ва фоизи нисбатан баланди қарзҳои бонкӣ;
- боқӣ мондани ақибмонии техникаӣ ва технологӣ, дараҷаи баланди фарсудаҳои моддию маънавии таҷҳизоти саноатӣ кишоварзӣ;
- сатҳи нокифояи рушд, рақобатпазирӣ ва диверсификатсияи саноати коркард;
- набудани мутахассисони баландихтисос, ба монанди менечерони сатҳи баланд ва менечменти миёна;
- сатҳи пасти ҳамкориҳои дохилӣ ва байниминтақавӣ ва рушди муносибатҳои кластерӣ ва ғ.

Хулоса, рушди корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши арзанда дошта, барои мукамал гардонидани сиёсати рушди устувори миллӣ замина гузошта метавонад. Таҷрибаҳои дигар давлатҳо нишон медиҳанд, ки рушди соҳаҳои дигар, бахусус соҳаи кишоварзӣ аз соҳаи саноат вобастагии зиёд дорад. Зеро маҳсулоти кишоварзиро ҳамчун ашёи хом бо нархи қобили қабул ба фуруш баровардан имконнопазир аст. Дар сурати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ вобастагӣ аз молҳои воридотӣ коҳиш дода, имконияти таъсиси ҷойҳои нави қориҳои доимӣ ва бо ин васила содир намудани маҳсулоти саноатӣ ба дигар кишварҳои ҳамсоя шароит фароҳам оварда шуда, дар ин замина «Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025» татбиқ хоҳад гашт.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018 [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/>.

2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.

3. Буриева М.Ч., Давлатзода Д.Ш., Саноатигардонии иқтисодии Тоҷикистон ва тақозои он. //Материалы научно-практической конференции: Угрозы экономической безопасности Республики Таджикистан 10 мая 2017 г., Душанбе, 2017. -С. 16-23.

4. Фафоров Ф., Низоми бонкӣ ва сахми он дар рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. //Мачаллаи таҳлилии бонкӣ «Бонкдорӣ, тараққиёт, чаҳонишавӣ», 2020 с., 2 (89) апрел-июн.-Саҳ.51-55.

5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Мачмуаи оморӣ. – Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: ҚДММ «ТоРус». 2019. - 463 с.

6. Мирзоева Е.Ш. “Моделҳои рушди инноватсионии корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон” // Финансово –экономический вестник, 2020.-№2 (22) -С.84-94.

7. Карахонова Н. “Муамоҳои нигоҳ доштани иқтидори саноатӣ дар корхонаҳо”//Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук.-№8.-2019.-С.112-117.

8. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, – Душанбе, 2018. - “Мачмуаи оморӣ”. -105 с.

9. www.sanoat.tj. Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон (манбаи электронӣ, санаи мурочиат 17.09.2022с.).

10. www.medt.tj. Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон(манбаи электронӣ, санаи мурочиат 27.09.2022с.).

САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ – АСОСИ РУШДИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур нақши соҳаи саноат дар рушди иқтисоди миллӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор мегирад. Қайд гардидааст, ки бо мақсади расидан ба ҳадафи чоруми стратегӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳо андешида шуда, дар соли 2020 дар кишвар 142 корхонаи нави саноатӣ бо таъсиси 2428 ҷойҳои нави корӣ мавриди истифода қарор дода шуданд. Инчунин, дар доираи маълумотҳои оморӣ, таҳлили фаъолияти корхонаҳои саноатӣ дар сатҳи минтақаҳо ба роҳ монда шуда, таъсиси корхонаҳои нав дар вилояти Суғд ду хати нави технологияи истеҳсоли нӯшоқиҳои ташнашикан дар Ҷамъияти саҳомии пӯшидаи «Оби Зулол», дар вилояти Хатлон марҳилаи дууми корхонаи истеҳсолии Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуди «Фарм Текс», дар вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон Парки инноватсионии саноатию технологӣ оид ба истеҳсоли маҳлулҳои антисептикӣ, ниқоб, либос ва айнақҳои муҳофизатӣ ва ғ. далели ин гуфтаҳо мебошанд. Ҳамзамон, муаллиф зимни тадқиқи мавзӯи нақши саноатро дар рушди иқтисоди миллӣ мусбӣ ҳисобида, саноатикунонии кишварро яке аз омилҳои афзоиши иқтидори содиротии кишвар арзёбӣ менамояд.

Калидвожаҳо: саноат, иқтидори саноатӣ, иқтисоди миллӣ, рушди иқтисодӣ, саноатикунонӣ, корхонаҳои саноатӣ, қарзҳои имтиёзнок, стратегия, корхонаҳои истеҳсоли, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ.

УСКОРЕННАЯ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ – ОСНОВА ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается роль промышленности в развитии национальной экономики. Отмечалось, что для достижения четвертой стратегической цели Правительством Республики Таджикистан приняты меры, и в 2020 году в стране было создано 142 новых промышленных предприятия, создав 2428 новых рабочих мест. Также в рамках статистических данных проведен анализ деятельности промышленных предприятий в регионах, а также создание новых предприятий в Согдийской области, двух новых технологических линий по производству утоляющих жажду напитков в закрытом акционерном обществе «Оби Зулол» в Хатлонской области ООО «Фарм Текс», в Горно-Бадахшанской автономной области инновационно-промышленный и технологический парк по производству антисептических растворов, масок, одежды и очков и т.д. являются доказательствами этого утверждения. При этом автор исследует роль промышленности в развитии национальной экономики и рассматривает индустриализацию страны как один из важнейших факторов повышения экспортного потенциала страны.

Ключевые слова: промышленность, промышленный потенциал, национальная экономика, экономическое развитие, индустриализация, промышленные предприятия, льготные кредиты, стратегия, производственные предприятия, макроэкономические показатели.

RAPID INDUSTRIALIZATION IS THE BASIS FOR THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF

The article analyzes and examines the role of industry in the development of the national economy. It was noted that in order to achieve the fourth strategic goal, the Government of the Republic of Tajikistan has taken measures, and in 2020 and 142 new industrial were created enterprises in the country, creating 2,428 new jobs. Also, within the framework of statistical data, an analysis of the activities of industrial enterprises in the regions was carried out, as well as the creation of new enterprises in the Sughd region, two new technological lines for the production of thirst-quenching drinks in a closed joint-stock company "Obi Zulol" in the Khatlon region, LLC "Farm Tex", in Gorno-Badakhshan Autonomous Region, an innovative industrial and technological park for the production of antiseptic solutions, masks, clothes and glasses, etc. are proof of this statement. At the same time, the author examines the role of industry in the development of the national economy and considers the industrialization of the country as one of the most important factors in increasing the country's export potential.

Keywords: industry, industrial potential, national economy, economic development, industrialization, industrial enterprises, soft loans, strategy, manufacturing enterprises, macroeconomic indicators.

Маълумот дар бораи муаллиф: Буриева Мастура Чориевна-номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.:987-33-01-49. E-mail: mastura-1975@mail.ru. Ҳақимов Матлабшоҳ Абдумаликович – ассистенти кафедраи муносибатҳои молиявӣ – қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. тел: 985- 09- 82-89, E-mail: Hakimov M A@mail.ru

Сведение об авторах: Буриева Мастура Чориевна- кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой международных финансовых и кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета.тел: 987-33-01-49, E-mail: mastura-1975@mail.ru. Ҳақимов Матлабшоҳ Абдумаликович – ассистент кафедры международных финансовых и кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. тел:985-09-82-89, E-mail: Hakimov M A@mail.ru

Information about the authors: Burieva Mastura Chorievna –Candidate of Economic Sciences, docent, Head of the Department of International Financial and Credit Relations, Tajik State Financial and Economic University.tel: 987-33-01-49, E-mail: mastura-1975@mail.ru. Khakimov Matlabshokh Abdumalikovich - Assistant of the Department of International Financial and Credit Relations of the Tajik State Financial and Economic University. tel: 985-09-82-89, E-mail: Hakimov M A@mail.ru

АСОСҲОИ ПЕШБУРДИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗӢ

Бухориев С.М. - н.и.и., муаллими калони кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии ДМТ

Раҳимова С.Ш. - магистранти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии ДМТ

Норов А.А. - магистранти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии ДМТ

Нақшаи ҳисобҳо – унсури техникии баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, ки дар раванди ислохот ба вай диққати аз ҳама бештар дода мешавад. Дар баҳисобгирии муҳосибӣ миқдори зиёди ҳисобҳои гуногун истифода мешаванд, ки барои гирифтани ахбори зарурӣ барои тартибдиҳии ҳисоботи молиявии корхона истифода мешаванд. Дар шаклҳои муҳимтарини ҳисоботи молиявӣ - тавозуни муҳосибӣ ва ҳисобот оид ба фоида ё зарар на ҳуди равандҳои хоҷагидорӣ, балки натиҷаҳои онҳо нишон дода мешаванд. Вале барои идоракунии ва назорати фаъолияти корхона ба ғайр аз ахбори ифодакунандаи вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявӣ боз маълумот дар бораи ҳаракати доройҳо, уҳдадорӣҳо, сармоя, даромадҳо ва хароҷот низ зарур аст. Чунин ахбор дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ гун карда мешавад [3, с. 44]. Ҳисоби муҳосибӣ чун воҳиди асосии ҳифзи ахбори баҳисобгирии фаҳмида мешавад. Ҳисобҳо барои ҳар як намуди дорой, уҳдадорӣ, сармоя, даромадҳо ва хароҷот дар аввали давраи ҳисоботӣ (сол)

кушода мешаванд. Хама ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии корхона дар нақшаи ҳисобҳо гирд оварда мешаванд. Корхона вобаста аз миқдори амалиёти хоҷагидории иҷрошаванда ва ҳаҷми фаъолияти худ аз якҷанд то садҳо ҳисобҳоро истифода бурда метавонад. Барои бурдани ҳисобҳо дар муҳосибот Китоби асосӣ кушода мешавад, ки дар он ҳисобҳо мувофиқи нақшаи ҳисобҳо ба низом дароварда мешаванд. Дар аксари мамлакатҳо, ки онҳо баҳисобгирии муҳосибӣ дар асоси СБХМ бурда мешавад (ИМА, Британия Кабир), риоя намудани ягон ҳел нақшаи ҳисобҳо ба таври ҳатмӣ муқаррар намешавад. Корхонаҳо ҳангоми бунёд намудани нақшаи ҳисобҳои муҳосибии худ мустақиланд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дар баъзе дигар мамлакатҳо (Олмон, Франция, Россия) нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибиро мақомоти давлатӣ (вазирати молия) тасдиқ менамояд, ки вай барои истифодабарии ҳама субъектҳои хоҷагидорӣ ҳатмист.

Вазирати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи чорабиниҳо оиди татбиқи ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ соли 2011 нақшаи нави ҳисобҳои муҳосибиро тасдиқ намуда, барои истифодабарӣ барои ҳама корхонаҳои тижоратӣ тавсия намудааст.

Ҳамаи субъектҳои хоҷагидор, новобаста аз шакли моликият ва тобеияти идоравиашон, аз 1 январи соли 2012 ҳангоми интиҳоб намудани сиёсати баҳисобгирӣ мувофиқи Стандартҳои миллии ва ё Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ–хоҷагии субъектҳои хоҷагидории мазкурро мавриди истифода қарор диҳанд. Назорат аз болои иҷрои фармоиши мазкур ба зиммаи Роҳбари Гуруҳи корӣ доир ба татбиқи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ назди Вазирати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муовини Вазири молия Рачабов Р.С. воғузур карда шаванд[8].

Мо дар мақолаи илмӣ худ Хусусиятҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибиро дар ҶСК “Ориёнбанк” дида мебароем. ҶСК “Ориёнбанк” чун дигар банкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбурди баҳисобгирии муҳосибии худро дар асоси дастурнамалҳои БМТ ба ҷо меоранд. Барои ташкилотҳои қарзӣ ва ташкилотҳои маблағгузори хурд Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ бо қарори Раёсати БМТ аз 30 июни соли 2010, таҳти рақами 181 тасдиқ шудааст. Бо қарори Раёсати БМТ аз 22 октябри соли 2015, № 220 Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявӣ ташкилотҳои қарзӣ тасдиқ шудааст.

Таҳлили фаъолияти молиявӣ ташкилоти қарзӣ бо тартиби муқарраршуда иҷро гардидани мақсаду вазифаҳои асосии танзим, назорат ва фаъолияти дурусти иқтисодии ташкилотҳои қарзиро ба хоҳири нигоҳдории суботи низоми банк, ҳимояи манфиатҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои низоми банкӣ ифода мекунад. Таҳлили фаъолияти ташкилоти қарзӣ бо тартиби муқарраршуда таъсири қарорҳои роҳбарияти ташкилоти қарзиро ба пардохтпазирӣ, даромадноки, сифати дороиҳо ва кифояти сармоя ифода менамояд. Ҳисобот дар асоси маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ омода гардида, барои ҳисоббаробаркунии андоз бо буҷет асос шуда наметавонад. Ҳисоботи молиявӣ ҶСК “Ориёнбанк” маълумоти зеринро дар бар мегирад:

- маълумот дар бораи ҳайати Шӯрои нозирон ва ҳайати кормандони роҳбарикунандаи ташкилоти қарзӣ (солона ва дар ҳолати ба амал омадани тағйирот);

- маълумоти асосӣ оид ба ташкилоти қарзӣ (солона ва дар ҳолати ба амал омадани тағйирот).

ҶСК “Ориёнбанк” корманди масъулро барои пурра, дуруст ва саривақт пешниҳод намудани баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ вазифадор менамояд. Ин корманди масъул барои алоқаю тамос бо Банки миллии Тоҷикистон оид ба ҳамаи масъалаҳо, ки ба маълумоти дар ҳисобот инъикосёфта алоқаманд аст, масъул ҳисобида мешавад. Ҳисобот дар шакли ҳатӣ ва электронӣ дар муҳлати муқарраршуда ба Банки миллии Тоҷикистон супорида мешавад. ҶСК “Ориёнбанк” барои саривақт насупоридани ҳисобот ва пешниҳоди маълумоти нодуруст мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгар мебошад.

Ҳисоботи молиявӣ дар ташки аз рӯйхоти қарзӣ бо тартиби зайл пешниҳод карда мешавад [1,с. 22-34]:

- ҳисоботи даҳрӯза дар давоми 6 рӯзи тақвими баъди давраи ҳисоботӣ;

- ҳисоботи санаи охири ҳармоҳа дар давоми 12 рӯзи тақвими баъди давраи ҳисоботӣ;

- шакли электронии ҳисобот ба Департаменти назорати бонкии Бонки миллии Тоҷикистон аз соати 08:00 то соати 17:00 як рӯз пеш аз рӯзи ҳисоботӣ бо тартиби муқарраршуда супорида мешавад;

- ҳисоботи хатӣ ба Департаменти назорати бонкии Бонки миллии Тоҷикистон аз соати 8:00 то 12:00 рӯзи ҳисоботӣ супорида мешавад.

Агар дар ҳисобот хатогӣ ошкор карда шавад, ҳисобот барои ислоҳ намудан ба ҶСК “Ориёнбонк” баргардонида мешавад ва бонк ба Бонки миллии Тоҷикистон ҳисоботро дар муҳлатҳои зерин пешниҳод менамояд [7]:

- барои ҳисоботи даҳрӯза – 2 рӯзи корӣ;

- барои ҳисоботи моҳона – 3 рӯзи корӣ;

- барои ҳисоботи солона – 5 рӯзи корӣ.

Дар мавриди тибқи муҳлатҳои муқарракарда ислоҳ накардани камбудихо нисбати ҶСК “Ориёнбонк” чораҳои фаврии ислоҳӣ ва таъсиррасонӣ андешида мешавад.

Нухаи ҳисоботҳои молиявӣ бо хулосаи аудитори берунии ҶСК “Ориёнбонк” ба Бонки миллии Тоҷикистон баъди ба охир расидани тафтиши аудит пешниҳод карда мешавад. Ҳисоботҳои молиявии ҶСК “Ориёнбонк” дар шаклҳои ҳисоботҳо пур карда шуда, ба Бонки миллии Тоҷикистон пешниҳод мегардад.

ҶСК “Ориёнбонк” дар асоси Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ барои ташкилотҳои қарзӣ нақшаи кории баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти худро таҳия менамоя, ки баҳисобгирии муҳосибии қарзҳои байнибонкӣ тибқи он бурда мешавад.

Дар поён порча аз Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии ҶСК “Ориёнбонк” овардаудааст [9].

Дар ҳисоби 10530 бақияи суратҳисобҳои муросилотии/чорӣ бонкҳои, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунанд, бо пули миллии нишон дода мешавад [9].

Дар ҳисоби 10505 “Суратҳисобҳои муросилотии бонкҳо дар Тоҷикистон – асъори хориҷӣ” - бақияи суратҳисобҳои муросилотии/чорӣ бонкҳои, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунанд, бо асъори хориҷӣ нишон дода мешавад.

Дар ҳисоби 10507 “Суратҳисобҳои муросилотии бонкҳо дар хориҷа – пули миллии” бақияи суратҳисобҳои муросилотии/чорӣ бонкҳои, ки берун аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунанд, бо пули миллии нишон дода мешавад.

Дар ҳисоби 10511 “Ҷойгиркунии мӯҳлатноки бонкҳо дар Тоҷикистон – пули миллии” бақияи маблағҳои озод бо пули миллии, ки ташкилотҳо бо шартҳои муайян дар ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мӯҳлати муайян ҷойгир мекунанд (ба ғайр аз қарзҳои (кредитҳои) байнибонкӣ ва суратҳисобҳои муросилотии/чорӣ), инъикос мегардад. Қарзҳои байнибонкӣ бонкҳо дар Тоҷикистон – пули миллии - ин ҳисоб бақияи қарзҳо бо пули миллии, ки ба ташкилотҳои маҳаллӣ дода шудаанд, нишон медиҳад. Қарзҳои байнибонкӣ аз ҷойгиркунии мӯҳлатнок бо он фарқ мекунанд, ки онҳо мақсади муайян доранд [7].

Ҳисоби 10533 “Қарзҳои байнибонкӣ бонкҳо дар Тоҷикистон – асъори хориҷӣ” ин ҳисоб бақияи қарзҳо бо асъори хориҷӣ, ки ба ташкилотҳои маҳаллӣ дода шудаанд, нишон медиҳад. Қарзҳои байнибонкӣ аз ҷойгиркунии мӯҳлатнок бо мақсади муайян доштани фарқ мекунанд.

Инъикос намудани амалиётҳои хоҷагидорӣ дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ имконият медиҳад, ки ҳар як амалиёти хоҷагидорӣ ташкилот назорат карда шавад. Ҳамин тавр пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкилотҳои қарзӣ бо қонун ва дастурҳои амалкунандаи ҳар як мамлакат, ки ташкилоти қарзӣ дар он фаъолият менамояд, пеш бурда мешавад.

10000	Дороиҳо
10100	Пули нақд ва дигар ҳуҷҷатҳои касса
10300	Барои гирифтани аз Бонки миллии Тоҷикистон
10500	Суратҳисоби муросилотӣ барои пардохт
10510	Ҷойгиркунии муҳлатноки бонкҳо
10550	Қарзҳои субординарӣ
10570	Қарз дар асоси РЕПО барои гирифтани
10700	Иҷораи молиявӣ (лизинг) ва овердрафт
10900	Қарзҳо
11100	Қарзҳои тамдидшуда
11300	Қарзҳои ипотекаӣ
11500	Қарзҳо аз рӯи эътиборномаҳо
11700	Пазираҳо (аксепт) барои гирифтани
11900	Қоғазҳои қиматнок барои савдо
13100	Қоғазҳои қиматнок барои фурӯш
15100	Қоғазҳои қиматнок то муҳлати пардохт (сармоягузорӣ)
15300	Металлҳо ва сангҳои қиматбаҳо барои фурӯш
15500	Амалиёт бо асъори хориҷӣ
15700	Ҳисоббаробаркунии саридора/филиалҳо ва ташкилотҳои қарзӣ
15900	Замин, бинои ташкилот, мебел ва таҷҳизот
17500	Дигар дороиҳо
20000	Уҳдадориҳо
20200	Амонатҳо
20240	Қарзҳои субординарӣ - барои пардохт
20260	Барои пардохт ба ҳукумат
20400	Барои пардохт ба Бонки миллии Тоҷикистон

АДАБИЁТ

1. Василевич И.П., Уткин Ф.А. Трансформация отчетности в соответствии с МСФО// Бухгалтерский учет, N 18, сентябрь 2003 г. – С.22-34.
2. Грей С., Нидлз Б. Финансовый учет: глобальный подход. – М.: Волтерс Клувер, Русский, 2006. - 594 с.
3. Каримов Б.Х. Асосҳои баҳисобгирии муҳосибӣ. Васоити таълимӣ. – Душанбе, ДСХ, 2016. – 220 с.
4. Қоидаҳои ҳисобдории муҳосибавӣ барои ташкилотҳои қарзӣ ва ташкилотҳои маблағгузори хурд (Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2010, № 181). – <http://nbt.tj>.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ”, аз 25 марти соли 2011, № 702. – <http://mmk.tj>.
6. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии ташкилотҳои қарзӣ (Қарори Раёсати БМТ аз 30 июни соли 2010, таҳти рақами 181). – <http://nbt.tj>.
7. Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ (Қарори Раёсати БМТ аз 22 октябри соли 2015, № 220). – <http://nbt.tj>.
8. Фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқи Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ ва Нишондодҳои методӣ оиди татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ».
9. Сомонаи расмии ЦСК “Ориёнбонк”.

АСОСҶОИ ПЕШБУРДИ БАҲИСОБИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ТАШКИЛОТҶОИ ҚАРЗӢ

Дар мақола хусусиятҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар ташкилотҳои қарзӣ, нақши баҳисобгирӣ дар идоракунии фаъолият, инчунин нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар мисоли ҶСК “Ориёнбанк” мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Ключевые слова: асосҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, субъектҳои хоҷагидор, ташкилотҳои қарзӣ, управленческий учет.

ОСНОВЫ ВЕДЕНИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

В статье рассматриваются особенности ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности в кредитных организациях, роль бухгалтерского учета в управлении деятельностью, а также план бухгалтерских отчетов на примере ОАО “Ориенбанк”.

Ключевые слова: основы бухгалтерского учета, хозяйствующие субъекты, кредитные организации, управленческий учет.

FUNDAMENTALS OF ACCOUNTING IN CREDIT INSTITUTIONS

The article discusses the features of accounting and financial reporting in credit institutions, the role of accounting in the management of activities, as well as the plan of accounting reports on the example of JSC “Orienbank”.

Keywords: fundamentals of accounting, business entities, credit organizations, management accounting.

Маълумот дар бораи муаллифон: Бухориев Сулаймон Муродович - номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992-900-73-12-00, Почтаи электронӣ: Sulaimon04121991@gmail.com.

Раҳимова Сарвиноз Шаҳобиддинович - магистранти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992-55522026. Почтаи электронӣ: Sulaimon04121991@gmail.com.

Норов Афроз Аббосович - магистранти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992-93-523-00-74. Почтаи электронӣ: anorov@nbt.tj

Информация об авторах: Бухориев Сулаймон Муродович – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета ТНУ. Адрес: 734025, Республики Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992-900-73-12-00, Электронная почта: Sulaimon04121991@gmail.com.

Рахимова Сарвиноз Шаҳобиддинович - магистрант кафедры бухгалтерского учета ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: +992-55522026. Электронная почта: Sulaimon04121991@gmail.com.

Норов Афроз Аббосович - магистрант кафедры бухгалтерского учета ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: +992-93-523-00-74. Электронная почта: anorov@nbt.tj

Author information: Bukhoriev Sulaimon Murodovich – Candidate of Economic Sciences, senior lecturer of the Accounting Department TNU. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Phone: +992-900-73-12-00, Email address: Sulaimon04121991@gmail.com .

Rakhimova Sarvinovz Shakhobiddinovich - Master of Accounting Department TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: +992-55522026, E-mail: Sulaimon04121991@gmail.com.

Norov Afroz Abbosovich - Master of Accounting Department TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: +992-93-523-00-74. E-mail: anorov@nbt.tj

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ ИҚТИДОРИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

*Давлатзод У. – н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқориш ДМТ,
Ҳафизов А.А. – магистранти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқориш ДМТ*

Дар шароити саноатикунони босуръат шарти муҳими самаранок амалигардонии он аз дараҷаи дурусту оқилона истифодабарии иқтидори истеҳсолӣ ва фаъолияти босамари субъектони хоҷагидории саноати миллӣ вобасатагӣ дорад. Истифодабарии самараноки иқтидорҳои истеҳсолӣ дар маҷмӯъ, барои тақвияти иқтидори саноати миллӣ заминагузори асосӣ маҳсуб мешавад. Бинобар ин, омӯзиш, таҳлил, тавсиф ва баррасии мафҳум, моҳият ва нақши иқтидори истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар ин самт ба ҳисоб меравад.

Истифодаи пурраи иқтидори истеҳсолии корхонаҳо дар баҳши воқеии иқтисодиёт яке аз муҳимтарин воситаҳои баромадан аз буҳрон, мустаҳкамкунӣ, рушд ва таъмини рақобатпазирӣ мебошад [3, с.48].

Иқтидори истеҳсолии корхона (коргоҳ ё майдони истеҳсолӣ) гуфта, тавоноии истеҳсоли миқдори максималии маҳсулотро бо номгӯю сифати муносиб дар воҳиди вақт меноманд, ки дар асоси қобилият ва хусусиятҳои дастгоҳу таҷҳизотҳои мавҷудбуда, имкониятҳои майдонҳои истеҳсолӣ, басти корӣ ва дараҷаи таҳассуси кормандон муайян карда мешавад [5, с.103].

Ҳангоми дуруст ҳисоб кардани иқтидори истеҳсолӣ вай метавонад маҳаки боэътимод дар муайян кардани нақшаи корхона ва баҳодиҳии фаъолияти он гардад. Дар банақшагирии ҷорӣ ва дарозмуддат барои зиёд кардани иқтидори истеҳсолӣ ва беҳтар истифода бурдани он, вазифаҳои муайян гузошта мешаванд. Аз ин рӯ, пеш аз тавсифи усулҳои муайянкунии иқтидори истеҳсолӣ, баррасӣ намудани назарияи он ба мақсад мувофиқ аст.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ асосан ду назарияи иқтидори истеҳсолиро аз ҳамдигар фарқ мекунад: муҳандисӣ ва иқтисодӣ. Дар асоси назарияи «муҳандисӣ» ҳаҷми максималии маҳсулоти дар воҳиди вақт бо воситаҳои меҳнати мавҷудбуда, истеҳсолшуда фаҳмида мешавад. Ин ҳаҷми максималии истеҳсоли маҳсулот, ки омилҳои вайроншавии ҷараён ва талафоти истеҳсолиро ба ҳисоб нагирифта бо хароҷоти зиёд вобастаанд. Ин назария пешбинӣ менамояд, кувваи корӣ, ашёи хом, масолеҳҳо на дар шакли миқдорӣ ва на сифатӣ маҳдуд набошанд.

Иқтидори истеҳсолии «иқтисодӣ» мавҷудияти захираҳои муайяни иқтидори истеҳсолиро пешбинӣ менамояд, яъне, вақте ки, ҳаҷми ҳақиқии истеҳсолот ба иқтидори иқтисодӣ наздик мешавад ё аз вай мегузарад, корхонаро водор месозад, ки барои таъмини дараҷаи талаботи ҷойдошта ва гирифтани фоидаи зиёдтар иқтидори истеҳсолиашро васеъ сохта, бо хароҷоти камтарин маҳсулот истеҳсол намояд.

Назарияи муҳандисии иқтидор аз имкониятҳои максималии истеҳсолӣ бармеояд ва дар навбати аввал қобилиятҳои олоту воситаҳои меҳнатро (дастгоҳу таҷҳизотҳоро) дар назар дорад. Назарияи иқтисодии иқтидор бо хароҷотҳои миёнаи ҳадди ақали истеҳсолот дар ҳаҷми интиҳои истеҳсолот муайян карда мешавад.

Инчунин аз рӯи нишондиҳандаҳои ташаккулёбӣ се намуди иқтидори истеҳсолӣ ифода карда мешаванд: назариявӣ, техникӣ (аз ҷиҳати техникӣ имконпазир) ва мақсаднок.

Иқтидори назариявӣ – ин ҳаҷми максималии имконпазирӣ истеҳсоли маҳсулот мебошад, ки бо истифода аз иқтидори воситаҳои меҳнат, вақти кории онҳо ва дигар захираҳо муайян карда мешавад. Дар асоси ин намуди муайянкунии мафҳуми иқтидори истеҳсолӣ моҳияти ин нишондиҳанда аниқтар ташаккул меёбад.

Иқтидори техникӣ, ки зери ин мафҳум ҳаҷми максималии имконпазирӣ истеҳсоли маҳсулот фаҳмида мешавад, шароитҳои мукамал ва бенуқсони амалкунии захираҳои иқтидорро, ки ба иқтидори маҷмӯи воситаҳои меҳнат муайян карда мешаванд, дар назар дорад.

Иқтидори мақсаднок – ин ҳамон иқтидоре мебошад, ки на ҳаҷми максималии истеҳсол, балки самаранокии истифодабарии иқтидорҳои корхонаро ифода мекунад. Дар ин ҷо асосан ҳамон иқтидоре фаҳмида мешавад, ки корхона дар асоси муайянкунии талабот ва мувофиқакунии имкониятҳо бо захираҳои истеҳсолот ба нақша гирифтааст. Иқтидори иқтисодии мақсаднок дар бештари ҳолатҳо аз иқтидори техникий ҳисобкардашуда кам аст.

Аз ин ҷо, чунин бармеояд, ки иқтидори истеҳсолии корхона гуфта – тавоноии ҳадалимкон зиёди истеҳсоли маҳсулотро бо номгӯю сифати муносиб дар воҳиди вақт меноманд, ки бо таъмин ва истифода аз захираҳо, майдонҳои истеҳсолӣ, иқтидори дастгоҳу таҷҳизотҳои мавҷуда, ихтисоси кормандон, речаҳои корӣ ба даст оварда мешавад.

Ҳаминро бояд қайд кард, ки яке аз масъалаҳои асосии корхонаҳои саноатӣ – ин муайян кардани иқтидори истеҳсолӣ ва то кадом андоза самаранок истифода бурдани он мебошад [2, с.18].

Хусусияти хоси ҳисобкунӣ ва муайянкунии иқтидори истеҳсолӣ дар он аст, ки пеш аз ҳама бояд иқтидори истеҳсолии техникӣ ҳисоб карда шавад. Ҳангоми ҳисобкунии иқтидори истеҳсолии корхона асосан меъёру маҳакҳои муайян истифода карда мешаванд. Ҳисобкунии иқтидори истеҳсолии воҳиди таҷҳизот ё дастгоҳ қобилияти пурраи техникӣ истеҳсолии онҳоро дар бар мегирад. Иқтидори воҳидии таҷҳизоту дастгоҳҳо аз рӯи маълумотҳои шаҳодатномаи техникӣ оиди ҳосилнокии яксоата (ё бастӣ)-и онҳо ва фонди бастии вақти кории фойданок муайян карда мешаванд. Иқтидори дастгоҳҳои махсусгардонидашуда ҳамчун замина дар нишондиҳандаҳои асосии маҳсулоти истеҳсолшаванда ё коркардшаванда таҷассум меёбад. Лаҳзаҳои муайяни ҳисобкунии иқтидори истеҳсолӣ интиҳоби дурусти дастгоҳҳои пешбарандаи асосӣ, гурӯҳи дастгоҳу таҷҳизотҳои технологӣ, майдонҳои истеҳсолӣ ва коргоҳҳои асосии истеҳсолӣ ба ҳисоб мераванд.

Барои ҳисоб кардани иқтидори намудҳои алоҳидаи дастгоҳҳо (N) усули зеринро истифода кардан мумкин аст:

$$N = B \times T,$$

ки дар ин ҷо: B – миқдори воҳидҳои дастгоҳҳои насбшуда (бе баҳисобгирии дастгоҳҳои захиравӣ ва дастгоҳҳои ёрирасону хизматрасон); T – ҳосилнокии воҳиди дастгоҳ дар воҳиди вақт.

Фонди вақти кории тақвимӣ, речавӣ ва нақшавиро дар корхонаҳо ҳангоми банақшагирии истифодаи иқтидори истеҳсолӣ ҳисоб мекунанд. Барои дастгоҳҳои бетанаффус коркунанда фонди вақти кори нақшавӣ (T) ҳамчун фарқияти фонди вақти тақвимӣ (T_k) ва вақти бозистҳо дар таъмири асосӣ (T_p) ҳисоб карда мешаванд.

$$T = T_k \times T_p$$

Барои дастгоҳи бетанаффус коркунанда усули зерин истифода карда мешавад:

$$T = (T_k - T_p) \text{ct} - H(100 - a) / 100,$$

ки дар ин ҷо: T_k - миқдори рӯзҳои тақвимӣ дар сол; T_p – шумораи ҳақиқии рӯзҳои корӣ; c – бастҳои корӣ аз рӯи реча; t – давомнокии як баст; H - ихтисори рӯзи корӣ пеш аз идҳо; a - талафи банақшагирифташудаи вақти корӣ дар алоқамандӣ бо таъмири дастгоҳ ва хизматрасонии он (%).

Иқтидори истеҳсолӣ бо ченакҳои ҳисоб карда мешавад, ки истеҳсоли маҳсулотро дар навъи аслияшон ба нақша мегиранд, ба монанди: дона, метр, литр, кг, тонна ва ғайра. Дар маҷмӯъ бошад, иқтидори истеҳсолӣ бо ченакҳои аслий (аслий-шартӣ) ва арзишӣ ҳисоб карда мешавад [6, с.168].

Дар кори таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳо чунин таҷриба ҷорӣ шудааст, ки иқтидори истеҳсолии ибтидоӣ ва интиҳой ҳисоб карда мешаванд. Иқтидори истеҳсолии ибтидоӣ ин иқтидор дар аввали сол мебошад, ки дар асоси дастгоҳу таҷҳизотҳои мавҷуда дар аввали соли нақшавӣ муайян карда мешавад.

Иқтидори истеҳсолии интиҳой ин иқтидор дар охири сол мебошад, ки дар асоси нақшаи корҳои сохтмонӣ ва навсозии таҷҳизот (модернизатсия) оид ба зиёд кардани иқтидор ҳисоб карда мешавад:

$$I_{\text{инт}} = I_{\text{ибт}} + I_c + I_n - I_k,$$

Ки дар ин ҷо: $I_{\text{инт}}$ – иқтидори интиҳой (дар охири сол); $I_{\text{ибт}}$ – иқтидор дар аввали сол (ибтидоӣ); I_c – иқтидоре, ки дар асоси корҳои сохтмонӣ ворид карда мешавад; I_n – афзоиши иқтидор дар натиҷаи навсозии (модернизатсия) таҷҳизот; I_k – иқтидорҳои кӯҳнашуда, ки аз истеҳсолот бароварда мешаванд.

Барои муайян кардани дараҷаи истифодаи иқтидори истеҳсолӣ нишондиҳандаи коэффитсиенти истифодаи иқтидори истеҳсолӣ ҳисоб мешавад, ки он ҳамчун нисбати истеҳсоли

ҳақиқӣ ё нақшавӣ маҳсулоти корхона бо иқтидори истеҳсолии он ҳисоб карда мешавад. Ҳамин тавр фарқияти байни иқтидори истеҳсолӣ ва истеҳсоли ҳақиқии маҳсулот мавҷудияти имконоти афзоиши истеҳсолотро нишон медиҳад.

Ист. ҳақ. (нақш)

$$K_{\text{ист. иқт. ист.}} = \text{Иқт.ист.}$$

Қайд кардан зарур аст, ки ба дараҷаи иқтидори истеҳсолӣ омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Ба иқтидори истеҳсолӣ пеш аз ҳама таркибу сифати таҷҳизоти корхона таъсир мерасонад. Чӣ қадаре, ки таҷҳизот аз ҷиҳати техникӣ пешқадам бошад иқтидори корхона зиёдтар мешавад.

Инчунин, ба иқтидори корхона асбобу олотҳои истифодашаванда (хусусан дар корхонаҳои мошинсозӣ) таъсир мерасонанд. Дар истеҳсолот ҷараёнҳои технологӣ бояд самаранок иҷро шаванд ва сарфи вақти қорӣ кам карда шавад. Таркиб ва сифати ашёи хом низ яке аз омилҳои таъсиррасон ба иқтидори истеҳсолӣ мебошанд. Масалан, дар корхонаҳои пахтадозакунӣ, пахтаи аълосифат имконият медиҳад, ки аз ҳар як тоннаи он зиёдтар нахи пахта истеҳсол карда шавад.

Технологияи истеҳсолотро низ ментавон ба омилҳои тағйирдиҳандаи бузургии иқтидори истеҳсолӣ дохил кард. Ҳар қадар, технология пешқадам бошад, иқтидори корхона ҳамон қадар зиёд мешавад ва ё баръакс. Омили дигари мусоидаткунанда ба сатҳи иқтидори истеҳсолӣ маҳсусгардонии истеҳсолот мебошад, чунки дараҷаи баланди маҳсусгардонии истеҳсолот имкон медиҳад, ки дар воҳиди вақт зиёдтар маҳсулот истеҳсол гардад.

Ба иқтидори истеҳсолӣ, дараҷаи маданӣ - техникӣ кадрҳо низ таъсир мерасонанд. Қорғари баландхитососу бошуур метавонад техникаи мавҷударо самаранок истифода бурда ҳосилнокии меҳнاتро баланд бардорад. Омили муҳиме, ки ба иқтидори истеҳсолӣ таъсир мерасонад, ин дараҷаи ташкили истеҳсолот ва меҳнат мебошад. Ташкили дурусти истеҳсолот ва меҳнат имконият медиҳад, ки таҷҳизот бетаваққуф ва самаранок кор кунад.

Омилҳои дар боло номбаршуда ҳам ба бузургии иқтидори истеҳсолӣ ва ҳам ба дараҷаи истифодаи он таъсир мерасонанд. Бинобар ин, барои расидан ба ҳадафҳои саноатикунонии босуръат, бояд тамоми омилҳо, имкониятҳо ва иқтидорҳои мавҷудбуда самаранок истифода карда шаванд, то ин ки рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ ва рушди саноати миллии дар маҷмуъ таъмин гардад.

АДАБИЁТ

1. Дадалова М.В. Механизм управления производственной мощностью на промышленном предприятии // Вестник Белгородского государственного технологического университета им. В.Г. Шухова. 2016. № 5. – С.239-243.
2. Каргинова М.А. Анализ факторов, определяющих производственную мощность предприятия // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. 2016. №5 (72). – С.18-21.
3. Комилов С. Ч. Иқтидори истеҳсолии корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмони Чумхурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2021. №1 (35). – С.47-53.
4. Комилов С.Ч., Низомова Т.Д., Давлатзод У. Иқтисоди корхона // Китоби дарсӣ. Душанбе, 2015. – 637с.
5. Низомова Т. Д. Ташкили истеҳсолот дар корхона // Маводи таълимӣ. - Душанбе. 2012. – 233с.
6. Сулима Н. Н., Сухляк Д.Ю. Производственная мощность предприятия: сущность, факторы формирования, методика определения // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2016. № 11-1. – С.168-170.

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ ИҚТИДОР ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ФАӢОЛИЯТИ КОРХОНАӢОИ САНОАТӢ

Дар мақолаи мазкур асосан ҷанбаҳои назариявии иқтидори истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ мавриди омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлил қарор дода шуда, инчунин намудҳои иқтидори истеҳсолӣ ва хусусиятҳои ҳисобкунӣ муайянкунӣ он тавсиф дода шудаанд. Таъкид

гардидааст, ки даромаду фоидаи корхонаҳои саноатӣ аз дараҷаи самаранок истифодабарии иқтисодии истеҳсоли вобастагӣ дорад.

Калидвожаҳо: иқтисодии истеҳсоли, корхонаҳои саноатӣ, усулҳои ҳисобкунӣ, омилҳо, ченакҳои асли ва арзишӣ, вақти корӣ, дастгоҳу таҷҳизотҳои насбшуда.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ МОЩНОСТЕЙ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В данной статье изучены, исследованы и проанализированы теоретические аспекты производственной мощности промышленных предприятий, а также характеризованы виды производственной мощности и особенности ее расчета и определения. Подчеркнуто, что доход и прибыль промышленных предприятий зависят от уровня эффективного использования производственных мощностей.

Ключевые слова: производственная мощность, промышленные предприятия, методы расчета, коэффициенты, исходные и стоимостные измерения, рабочее время, установленные приборы и оборудование.

ROLE AND SIGNIFICANCE OF PRODUCTION CAPACITIES IN THE ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

In this article, the theoretical aspects of the production capacity of industrial enterprises are studied, researched and analyzed, as well as the types of production capacity and the features of its calculation and definition are characterized. It is emphasized that the income and profit of industrial enterprises depend on the level of efficient use of production capacities.

Keywords: production capacity, industrial enterprises, calculation methods, coefficients, initial and cost measurements, working hours, installed instruments and equipment.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатзод Умед – н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории ДМТ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, к.Буни Ҳисорак, Бинои таълимии №9-и ДМТ. E-mail: umed75@mail.ru, Телефон: (+992) 904160110.

Ҳафизов Акбарҷон Абдурахимович – магистранти соли 1-уми ихтисоси 25010700 – «Иқтисодиёт ва идора дар корхона»-и ДМТ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, к.Буни Ҳисорак, Бинои таълимии №9-и ДМТ. Телефон: (+992) 900002344.

Сведения об авторах: Давлатзод Умед - н.и.и., доцент кафедры экономики предприятия и предпринимательства ТНУ. Адрес: 734025, ш. Душанбе, село Буни Хисорак, Учебный корпус №9 ТНУ. Электронная почта: umed75@mail.ru, телефон: (+992) 904160110.

Хафизов Акбарҷон Абдурахимович – магистрант 1 курса специальности 25010700 – «Экономика и управление на предприятии» ТНУ. Адрес: 734025, ш. Душанбе, село Буни Хисорак, Учебный корпус №9 ТНУ. Телефон: (+992) 900002344.

Information about the authors: Davlatzod Umed - researcher, associate professor of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship, TNU. Address: 734025, sh. Dushanbe, Buni Khisorak village, Educational building No. 9 of TNU. E-mail: umed75@mail.ru, phone: (+992) 904160110.

Khafizov Akbarjon Abdurakhimovich - 1st year master student of the specialty 25010700 - "Economics and management at the enterprise" TNU. Address: 734025, sh. Dushanbe, Buni Hisorak village, Educational building No. 9 of the TNU. Phone: (+992) 900002344.

НАҚШИ ҚАРЗҲОИ БОНКӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

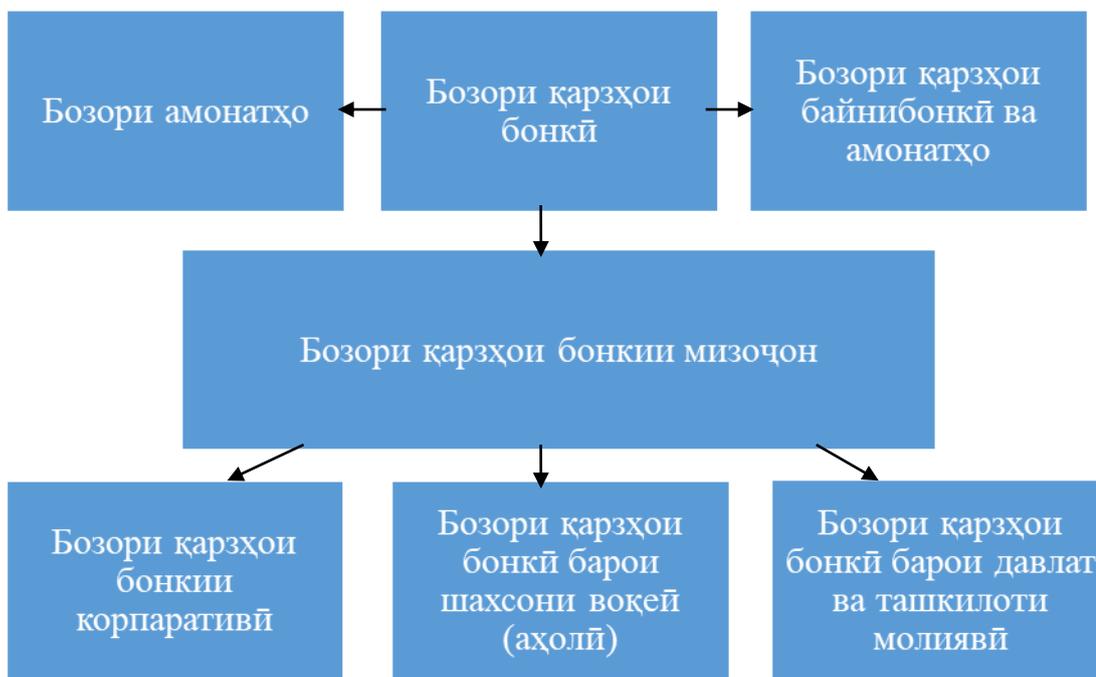
*Джайлоев З.М. - н.и.и., мудири кафедраи фаъолияти бонкии ДДБ ба номи Н. Хусрав,
Худоёрва У.Д. - муаллими кафедраи фаъолияти бонкии ДДБ ба номи Н. Хусрав*

Чи хеле ки маълум аст, дар шароити иқтисоди бозорӣ талабот ба захираҳои молиявӣ ва пешниҳоди он дар бозори қарзӣ ташаккул меёбад. Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки дар марҳилаи ҳозираи рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр мушкилоти иқтисодии халнашуда аз сатҳи тараққиёти бозори қарзӣ вобастагии калон дорад.

Бозори қарзӣ ин маҷмуи ташкилоти қарзию молиявӣ, биржаҳо мебошанд, ки онҳо амалиётҳои миёнаравиро дар байни фурушандагон ва харидорони маблағҳои пулӣ иҷро менамоянд.

Дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун миёнарави асосии молиявӣ дар бозори қарзӣ бонкҳо баромад мекунанд. Бонкҳо барои таъмини фоидаи худ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолиятҳои пешниҳоди маҳсулоти нави бонкӣ ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои бонкӣ ба бозори хизматрасониҳои қарзӣ мебароянд. Яке аз талаботи иқтисодии бозори ин ҳарчи зиёдтар ҷалб намудани мизочон маҳсуб меёбад. Дар ин самт бонкҳо зарур аст, ки на фақат барои худ, балки барои мизочон фаъолият намоянд ва нишондиҳандаҳои молиявии худро аз ҳисоби зиёд намудани шумораи мизочонашон таъмин намоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори қарзии бонкӣ асосӣ ба ҳисоб рафта, мунтазам амал менамояд ва тамоюли рушд ба худ касб намудааст. Дар масъалаи бозтақсимои воситаҳои муваққатан озоди субъектони хоҷагидор, давлат ва аҳоли миёнаравони молиявӣ бонкҳои тичоратӣ ба шумор мераванд. Бозтақсимои маблағҳои муваққатан озод ба нигоҳдорӣ ва ҳаракати онҳо дар суратҳисобҳои бонкӣ дар намуди амонатҳои бемуҳлат ва ҷамъшаванда ворид мешаванд ва онҳо метавонанд ҳамчун шартномаҳои амонатӣ, инчунин уҳдадориҳои қарзӣ дар намуди васиқаҳои бонкӣ, сертификатҳои амонатӣ ва қарзӣ, вомбаргҳои бонкӣ пешниҳод гарданд. Дар алоқаманди бо ин гуфтаҳо бозори қарзи бонкӣ дорои чунин сохтор аст (расми 1).

Расми 1. Сохтори бозори қарзҳои бонкӣ

Бозори қарзҳои бонкӣ дар намуди умумӣ ин фазои иқтисодие мебошад, ки дар он воситаҳои қарзӣ бо шартҳои муҳлатнокӣ, баргардондашавандагӣ, ва музднокӣ пешниҳод мегарданд. Аз рӯи ҳайати иштирокчиён бозори қарзӣ метавонад ба якҷанд намуд ҷудо гардад.

Якҷум, муносибатҳои қарзӣ метавонанд дар байни Бонки миллии Тоҷикистон ва бонкҳои тичоратӣ сурат гиранд.

Дуюм, ин воситаҳо мебошанд, ки онҳоро бонкҳои тичоратӣ ба якдигар дар бозори байнибонкӣ пешниҳод менамоянд.

Сеюм, дар бозори қарзӣ муносибатҳо байни бонкҳои тичоратӣ ва мизочон-қарзгирандагон, яъне шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ сурат мегарданд.

Инчунин бозори байналмилалӣ ҷудо мегардад, ки дар он робитаҳои байни бонкҳои ватанӣ ва хориҷӣ ё ин ки субъектони хоҷагидор сурат мегардад. Ин гуна тартиб ташаккули низоми дузинагиро барои системаи бонкии мамлакат талаб менамояд.

Зинаи аввал Бонки миллии Тоҷикистонро дар бар мегирад, ки он манбаи захираҳои қарзӣ ба ҳисоб рафта, ба бонкҳои тижоратӣ қарз пешниҳод менамояд ва барориши пулро ба роҳ мемонад.

Дар зинаи дуюм бонкҳои тижоратӣ ва ташкилоти қарзӣ фаъолият намуда, бозоргирии худро нигоҳ медоранд. Ана ин ҷо бозтақсимкунии маблағҳо дар доираи низоми бонкӣ сурат мегирад. Вақте ки сармояи зарурии қарзӣ чамъ мегардад, он ба қарзгирандаи охири пешниҳод мегардад.

Пешниҳоди қарзҳо бо шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба гурӯҳҳои алоҳидаи зерин ҷудо мешавад:

- қарзҳои тижоратӣ ба корхонаҳои гуногуни тижоратӣ ва соҳибкорони инфиродӣ;
- бозори қарзҳои ипотекаӣ – қарзҳои бо гарав гузонтани амволи ғайриманқул;
- қарзҳо барои хариди автомобил;
- қарзҳои истеъмолий.

Бозори қарзҳои бонкӣ дар баробари рушди иқтисодиёти миллий рушд мекунад ва аз ҷунин нишондиҳандаҳо ба монанди сатҳи таваррум, устувории қурби асъор вобастагӣ дорад. Чи қадар сатҳи тараққиёти иқтисодии мамлакат баланд бошад, ҳамон қадар талабот ба хизматрасониҳои бонкӣ зиёд мегардад.

Бозори қарзӣ дар навбати худ вазъи иқтисодии мамлакатро инъикос менамояд. Чунки фоизҳои паст ва устувори қарзҳои ипотекаии бонкӣ ба рушди соҳаи сохтмон мусоидат менамояд. Зеро ин ҳолат талаботи мардумро ба хариди манзил зиёд мегардонад. Фоизҳои паст ба қарзҳои истеъмолий талаботи мардумро ба молҳо ва хизматрасониҳо зиёд мегардананд.

Корхонаҳои хурди истеҳсолӣ ва намудҳои дигари ташкилотҳои ҷумҳурӣ нисбат ба хизматрасонии амонатгузорӣ ба воситаҳои қарзии ҷалбшаванда зиёдтар зарурият доранд. Ҳамзамон, соҳибкории хурд хизматрасониҳои ҳисобӣ-ҳазинавино бисёр фаъол истифода менамояд, шумораи ҷунин мизочон солҳои охир зиёд шуда истодааст.

Аз тарафи давлат лоиҳаҳои соҳибкории хурд дастгирӣ меёбад. Аз он ҷумла, ба соҳибкорон дастгирии молиявӣ дар шакли бо фоизи паст додани қарзҳо аз ҳисоби фондҳои махсуси давлатӣ ба назар мерасад. Ин иқдом бо мақсади тақвият бахшидани соҳибкории истеҳсолӣ мавриди амал қарор мегирад. Дар ин ҳолат вазифаи аввалиндараҷаи ташкилоти қарзӣ ин паст намудани хавфҳои қарзӣ мебошад. Дар алоқамандӣ бо ин бонкҳо ба субъектҳои хоҷагидор талаботи минималии муҳлати фаъолияти муваффақонаи онҳоро дар бозори қарзӣ ба миён мегузоранд.

Бо дарназардошти омилҳои иҷтимоӣ бояд аз тарафи давлат маҷмуи тадбирҳо андешида шаванд, ки онҳо ба ташаккулёбӣ ва рушди бозори қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намоянд ва ин бозор ба талаботи зерин ҷавобгу бошад:

- самараноки (таъмини рушди устувори ҳам қарздиҳандагон ва ҳам қарзгирандагон);
- поквичдонӣ (сифат);
- шаффофият;
- қушодагӣ.

Дар шароити муосир бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ бояд барои дастгирии соҳибкории хурду миёна, ки рушди иқтисодиёти миллии кишварамон аз онҳо вобастагии ҳамаҷониба дорад, бо истифода аз ҳисоби манбаҳои худӣ, амонатҳои ҷалбшуда, ташкилотҳои қарзии дохилии ҷумҳурӣ, Бонки миллии Тоҷикистон ва ташкилотҳои байналмилалӣ саҳми арзандаи худро бо пешниҳоди фоизҳои дастрас гузоранд. Аз ин рӯ, ба ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки то муҳлати муайян ҷиҳати муайян намудани усулҳои танзими сиёсати фоизӣ дар низоми бонкӣ ҷораҳои заруриро андешанд.

Тақвият додани самаранокии фишанги фоизӣ яке аз масъалаҳои асосӣ дар татбиқи сиёсати фоизӣ маҳсуб меёбад. Бояд тазаққур дод, ки тадқиқотҳо собит месозанд, ки механизми таъсирбахшии сиёсати фоизӣ дар кишварҳои иқтисодиёташон аз асъорҳои хоричӣ вобастабуда, ба шиддатнокии фишорҳои беруна ва таконҳои дигари иқтисодӣ осебпазир на он қадар таъсирбахш аст.

Бинобар ин, бо мақсади чоннок намудани канали трансмиссионӣ, баргараф намудани мушкилиҳои ҷойдошта тавассути гузаронидани ислоҳоти сохторию институтсионалӣ ва мукамалгардонии амалиётҳои марбут ба татбиқи Ҷоизӣ дар назар аст.

Таҷдиди раванди таҳия ва татбиқи самараноки сиёсати Ҷоизӣ гузариш аз нишондиҳандаи амалиёти микдорӣ ба нишондиҳандаи амалиёти сифатиро (меъёри Ҷоизӣ) тақозо намуда, он барои рушди тақомули фаъолияти бозори молиявӣ ва таъсирбахшии сиёсати Ҷоизии бонки марказӣ (миллӣ) мусоидат менамояд. Инчунин, тавассути гузаронидани амалиётҳои монетарӣ ҳолати пардохтпазирии бонкҳо ба маротиб бехтар гардида, хавфҳои пардохтпазирии мавҷуда ва фарқиятҳои меъёри Ҷоизӣ коҳиш меёбанд.

Аз ҷумла, баҳри зиёд намудани эътимодноки ба сиёсати пулию қарзӣ, пурзӯр намудани таъсирбахшии амалиётҳои сиёсати пулию қарзӣ ба сиёсати Ҷоизии бонкҳо бояд тадбирҳои зерин амалӣ карда шаванд [4, с.76]:

- ҷорӣ намудани низоми ҳудуди (коридори) Ҷоизии бо меъёри бозтамвил вобастакардашуда ва амалиётҳои кӯтоҳмуддати доимамалкунанда (ба монанди, қарзҳо ва пасандозҳои шабонарӯзӣ “овернайт”);
- танзими сатҳи пардохтпазирии барзиёди ташкилотҳои қарзӣ ва ба роҳ мондани музоядаҳои мунтазами қарзӣ аз рӯи меъёри Ҷоизии бозтамвил;
- мувофиқкунии меъёри Ҷоизии амалиёти бозтамвилҳои Бонки миллии Тоҷикистон бо бозори байнибонкии қарзӣ вобаста ба раванди тағйирёбии таваррум, вазъи макроиктисодӣ;
- ҷиҳати идоракунии босамари сатҳи пардохтпазирии кӯтоҳмуддати низоми бонкӣ, таҳия ва тақмили имкониятҳои дурнамозии он.

Мо чунин мешуморем, ки якҷанд сухан дар бораи тамоюли рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи имрӯзаи рушди мамлакат гуфтан зарур аст. Мувофиқи маълумотҳои оморӣ, сол то сол шумораи ташкилотҳои қарзӣ зиёд мегардад. Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 30 сентябри соли 2022 дар маҷмӯъ 62 адад ташкилоти қарзии молиявӣ, аз ҷумла 14 адад бонки анъанавӣ, 1 адад бонки исломӣ, 18 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд, 3 адад ташкилоти қарзии хурд ва 26 адад фонди қарзии хурд фаъолият менамоянд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Сохтори низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (адад)

Сохтор	30.09.2021	30.09.2022	(+/-)
1.Ташкилотҳои қарзии молиявӣ (ҳамагӣ)	63	62	-1
1.1. Бонкҳо	15	15	0
1.1.1. Бонкҳои анъанавӣ	14	14	0
1.1.2. Бонкҳои исломӣ	1	1	0
1.2 Ташкилотҳои маблағгузори хурд	48	47	-1
1.2.1 Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	17	18	1
1.2.2 Ташкилотҳои қарзии хурд	4	3	-1
1.2.3 Фондҳои қарзии хурд	27	26	-1
2. Воҳидҳои сохтори ТҚМ (ҳамагӣ)*	1859	1856	-3
2.1 Филиалҳо	297	309	12
2.1.1 Равзанаи бонкии исломӣ	2	2	0
2.2 Марказҳои хизматрасонии бонкӣ	1210	1203	-7
2.3 Марказҳои хизматрасонии маблағгузори хурд	349	341	-8
2.4 Воҳидҳои сайёр	3	3	0

*Бо назардошти филиал ва МХМХ-и ташкилотҳои қарзии хурд ва фондҳои қарзии хурд.

Дороиҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар санаи 30 сентябри соли 2022 маблағи 26 648,9 млн. сомониро ташкил дода, нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 ба 4 427,2 млн. сомонӣ ё 19,9 Ҷоиз асосан аз ҳисоби нақдина, сандуқи қарзӣ ва ҳисобҳо барои гирифтани аз Бонки миллии Тоҷикистон афзоиш ёфтанд.

Як қатор тадбирҳоро оид ба беҳтар намудани вазъи иҷтимою иқтисодии мамлакат ва ҳал намудани мушкилоти ҷойдошта пешниҳод менамоем:

- аз тарафи бонкҳо бо мақсади рушди соҳибкории хурду миёнаи истехсоли пешниҳод намудани қарзҳои имтиёзнок;
- бо истифода аз фишангҳои иқтисодӣ паст намудани сатҳи таваррум бо мақсади таъсир расонидан ба ғоизи қарзҳо;
- аз тарафи давлат дастгирӣ намудани ташкилотҳои молиявӣ ҷиҳати таъмин баҳши воқеии иқтисодиёт бо қарзҳои имтиёзнок.

Ҳамин тариқ, механизми амалкунии бозори қарзӣ мушкул аст ва мутобиқсозии ҳамаи воситаҳои сиёсати пулию қарзиро талаб менамояд. Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки барои ташаккулёбии ва рушди бозори қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокшуда лозиманд.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андрюшин С. А., Кузнецова В. В. Проблема «плохих долгов» и способы ее решения в российских банках // Бизнес и банки. 2009. № 26.
2. Антонов Н.Г. Денежное обращение, кредиты и банки - М. Финстатинформ, 1995.
3. Ахмедов М.Р. Тенденции развития и роль кредитного рынка в современных условиях развития Таджикистана. // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. Экономика и экономические науки. 2014. №5.- С. 135-141.
4. Банковское дело: Справочное пособие. Бабичев М.Ю., Бабичева Ю.А., Трохова О.В. - М. Экономика, 1993.
5. Банковское дело: Учебник. Под редакцией профессора Колесникова В. И., Варламова Т.П., Васильева Н.А. Большая экономическая энциклопедия - М.: Эксмо, 2008.
6. Банковское дело / Под ред. В.И. Колесникова, Л.П. Кроливецкой. М.: Финансы и статистика, 1998.

НАҚШИ ҚАРЗҲОИ БОНКӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаллифон оид ба зарурияти қарзҳои бонкӣ ва нақши онҳо дар рушди соҳибкории истехсоли хурду миёна сухан ронда, муҳим будани дастгирии соҳибкоронро баён намудаанд. Дар ҳақиқат яке аз мушкилоти рушди соҳибкорӣ ин таъминоти молиявӣ ва дастрас будани қарзҳои бонкӣ мебошад. Муаллифон оид ба ҳалли масъалаи таъминоти молиявии фаъолияти соҳибкорӣ пешниҳодҳои мушахасси хурдо баён намудаанд.

Калидвожаҳо: субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, нишондиҳандаҳои молиявӣ, ғоизи қарзҳои бонкӣ, сиёсати пулию қарзӣ, фишангҳои иқтисодӣ, соҳибкории хурду миёна, сатҳи таваррум, қарзҳои имтиёзнок.

РОЛЬ БАНКОВСКИХ КРЕДИТОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье авторы высказали о необходимости банковских кредитов и их роли в развитии малого и среднего производственного предпринимательства, а также выразили важность поддержки предпринимателей.

Действительно, одной из проблем развития бизнеса является финансовое обеспечение и доступность банковских кредитов. Авторы высказали свои конкретные предложения по решению вопроса финансового обеспечения предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: субъекты предпринимательской деятельности, финансовые показатели, процент банковских кредитов, денежно-кредитная политика, экономический рычаг, малый и средний бизнес, уровень инфляции, льготные кредиты.

THE ROLE OF BANK LOANS IN ENSURING THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM INDUSTRY ENTERPRISE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the article, the authors spoke about the need for bank loans and their role in the development of small and medium-sized industrial enterprises, and also expressed the importance of supporting entrepreneurs.

Indeed, one of the problems of business development is the financial security and availability of bank loans.

The authors expressed their specific proposals for resolving the issue of financial support for entrepreneurial activity.

Key words: business entities, financial indicators, percentage of bank loans, monetary policy, economic leverage, small and medium-sized businesses, inflation rate, soft loans.

Маълумот дар бораи муаллифон: Джайлоев Зафар Миралиевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Рақами телефон: 777076506, Email: Safar-71@mail.ru.

Худоёрова Умедахон Дустмуродова - омӯзгори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Рақами телефон: 900727211

Сведения об авторах: Джайлоев Зафар Миралиевич - кандидат экономических наук, заведующий кафедры банковской деятельности Бахтарского государственного университета имени Насири Хусрава. Телефон: 777076506, Электронная почта: Safar-71@mail.ru.

Худоёрова Умедахон Дустмуродова – преподаватель кафедры банковской деятельности Бахтарского государственного университета имени Насири Хусрава. Телефон: 900727211

Information about the authors: Jayloev Zafar Miralievich - Candidate of Economic Sciences, Head of the Banking Department of the Bakhtar State University named after Nasiri Khusrav. Phone: 777076506, E-mail: Safar-71@mail.ru.

Khudoyorova Umedakhan Dostmurodova - Lecturer at the Department of Banking at Bakhtar State University named after Nasiri Khusrav. Phone: 900727211.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Довгялло Я. П. – к.э.н., ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ

В современных условиях для повышения конкурентоспособности страны необходимо помимо природных, материальных и трудовых ресурсов использовать и научно-технический потенциал страны.

Экономика развитых стран мира ориентируется на достижения научно-технического прогресса, которые они успешно внедряют в своё производство. Это способствовало переходу развитых стран на инновационный путь развития и долгосрочному устойчивому экономическому росту.

Для Республики Таджикистан такой переход может состояться только в рамках индустриального технологического развития. В республике имеются все предпосылки для этого – разнообразные природные ресурсы, трудовой и производственно-технический потенциал и их эффективное использование будет способствовать такому переходу. Как отметил в своей статье чл.-корр. НАНТ, д.э.н., профессор Саидмуродов Л.Х. «...рациональное использование человеческого и природного капитала, а также усиление институционального потенциала развития в направлении повышения эффективности, диверсификации и конкурентоспособности национальной экономики, будут определять индустриальность будущего развития и позволят реализовать переход от аграрно-индустриальной к индустриально-аграрной экономике. В долгосрочном периоде обеспечение устойчивого развития страны невозможно без использования нововведений во всех сферах социально-экономической жизни. Стратегические ориентиры такого развития должны учитывать рост инвестиционной и экономической активности в азиатском регионе, роли в нем стран Центральной Азии, в частности и Республики Таджикистан. Как известно, в ближайшее десятилетие наступает новый технологический, экономический и политический цикл мирового хозяйства, который замедлит темпы мирового экономического роста вплоть до середины XXI века. Мы должны быть готовы адекватно

воспринять этот процесс и обозначить направления будущей модели развития. Главным фактором такой модели развития может быть только человеческий капитал и его главные системообразующие компоненты – образование и наука как важнейшие условия повышения национальной безопасности и конкурентоспособности экономики» [7, с. 67].

Вместе с тем, необходимо отметить, что для эффективного использования имеющего в республике экономического и социального потенциала, необходимо создать соответствующие условия. Прежде всего это спрос со стороны хозяйствующих субъектов на использование результатов научно-технических (инновационных) разработок, который формируется на определённом уровне технологического развития экономики. Поэтому готовность экономических субъектов к коммерциализации инновационных продуктов обуславливает необходимость формирования в экономике определённой инфраструктуры, включающей технические, технологические, финансовые и институциональные элементы механизма, с помощью которого инновационные товары и услуги доводятся непосредственно до конечного потребителя.

Переход к рыночным отношениям позволил сформировать институты рынка, а распространение современных средств связи и телекоммуникаций привели к изменению структуры экономики, т.е. появились сегменты, которые характерны для развитых индустриальных стран мира. Одним из показателей, характеризующим уровень индустриализации экономики выступает доля добавленной стоимости промышленности в ВВП. Согласно официальным статистическим данным доля этого показателя составила в 2000 г. – 33,1%, в 2005г. – 22,8%, в 2010 г. – 14,7%, в 2015 г. – 15,1%, в 2020 г. – 23,1% [5, с. 23], в 2021 г. – 23,8% [4, с. 50]. Анализ показал, что доля промышленности в ВВП превышает долю сельского хозяйства с 2018 г., поэтому можно констатировать, что в экономике Республики Таджикистан появились элементы индустриализации, т.к. данный показатель всё ещё не превысил уровня 2000 г. (33,1%)

Однако, несмотря на ряд положительных тенденций в развитии экономики Республики Таджикистан, стало происходить свёртывание современного производства, которое может привести к деиндустриализации экономики, снижению уровня образования (особенно среднетехнического), сокращению научного потенциала. О последнем свидетельствуют такие данные, как внутренние затраты на исследования и разработки к ВВП, которые в Таджикистане в 2020 г. составили 0,1%, а в России – 1,10%, Беларуси – 0,60%, Узбекистане – 0,13%, Казахстане – 0,12%. При этом все расходы по внутренним затратам на исследования и разработки в Республике Таджикистан берёт на себя государство, тогда как в других странах СНГ доля государства составляет от 41,8% в Беларуси до 87,8% в Кыргызстане [2, с. 345, 349].

Значительно изменилась структура общего объёма научно-технических работ, так в 2021 г. по сравнению с 2000 г. значительно увеличилась доля прикладных исследований с 56,5% до 91,7%. Это является положительным фактором, т.к. в прикладные исследования входит изучение технических возможностей, социально-экономической эффективности и практического использования результатов фундаментальных исследований. Однако, если говорить о практическом внедрении результатов, то существуют проблемы с их использованием в производстве. Доля проектно-конструкторских и технологических работ в 2021 г. по сравнению с 2000 г. практически не изменилась и составила, соответственно, 0,6% и 0,7%, а изготовление опытных образцов в 2000 г. составлял 1,6%, тогда как в 2021 г. данные по этому показателю отсутствуют [4, с. 69].

В структуре отраслей промышленности в период с 2000-2010 гг. увеличилась доля средне- и низкотехнологичных отраслей, таких как электроэнергетика (на 6,8 процентных пункта), машиностроение и металлообработка (на 1,7 процентный пункт) и пищевая промышленность (на 16,3 процентных пункта), а доля таких среднетехнологичных отраслей, как химическое и нефтехимическое производство и цветной металлургии снизилось, соответственно, на 1,2 и 20,6 процентных пунктов. В период с 2011-2021 гг. наблюдается увеличение доли добывающей промышленности (на 9,2 процентных пункта) и снижение доли обрабатывающей промышленности (на 11,5 процентных пункта). В том числе уменьшилась доля производства пищевых продуктов, включая напитки, и табака на 11,5 процентных пункта, текстильного и швейного производства – на 7,5 процентных пункта, машиностроения – на 1,5 процентных

пункта, а увеличение доли произошло в таких отраслях добывающей промышленности, как производство готовых металлических изделий – на 5,4 процентных пункта, производство прочих неметаллических минеральных продуктов – на 2,5 процентных пункта, производство резиновых и пластмассовых изделий – на 0,6 процентных пункта и производство нефтепродуктов – на 0,4 процентных пункта [5, с. 23; 6, с. 16]. Положительным фактором является увеличение доли некоторых среднетехнологических отраслей промышленности, но основой индустриализации экономики республики выступают высокотехнологичные отрасли. Однако дополнительные расчёты показывают, что доля последних, например, фармацевтическая промышленность, составляет всего 0,1%, что значительно затрудняет переход на индустриально-аграрный тип экономического развития.

Численность работников, занимающихся научно-технической деятельностью в 2021 г. по сравнению с 2000 г. снизилась на 17,3%, в том числе докторов наук – на 8,3% и кандидатов наук – на 10,4% [8, с. 68]. При рассмотрении научно-кадрового потенциала можно наблюдать значительное снижение численности аспирантов за последние два года. В 2021 г. их количество составило 219 чел., тогда как в 2000 г. – 839 чел., в 2015г. – 1672 чел., в 2016 г. – 1576 чел., в 2017 г. – 1506 чел., в 2018 г. – 1289 чел., в 2019 г. – 758 чел. и в 2020 г. – 339 чел. Если рассматривать численность аспирантов по отраслям науки, то снижение произошло по всем видам от 2-х до 10 раз, а по некоторым отраслям они и вовсе отсутствуют [8, с. 72]. Как видно происходит снижение численности желающих заниматься научными исследованиями и если ситуация не изменится, то это может в будущем негативно отразиться на науке в целом.

Таким образом, на основе анализа некоторых показателей, характеризующих современное состояние экономики Республики Таджикистан, можно сделать вывод, что в республике имеется значительный потенциал для ускоренной индустриализации, который выступает основным условием инновационного развития экономики.

В связи с этим государством проводится научно-техническая политика, предусматривающая меры по развитию, рациональному размещению и эффективному использованию научно-технического потенциала, увеличению вклада инновационных разработок в развитие экономики. Бабаджанов Р.М. и Атаханова Ф.Д. так же в своей статье отмечают, что «Республика Таджикистан осуществляет социальные и институциональные преобразования, которые предполагают активизацию инновационной деятельности путем разработки государственной инновационной политики, составной частью которой является формирование национальной инновационной системы с учетом мирового опыта» [1, с. 51].

Данные меры будут способствовать качественным сдвигам в структуре экономики, технологическому и техническому обновлению производства, эффективному соотношению природно-ресурсных, трудовых и научно-технических факторов экономического роста, а в целом инновационному развитию экономики. Для реализации мер необходимо объединить усилия как научно-технического, так и управленческого, и вспомогательного, и обслуживающего персонала, направленные не только на изобретательскую активность, но и на внедрение результатов научно-исследовательских и опытно-конструкторских разработок (НИОКР). Поэтому инновационная инфраструктура выступает в качестве определяющего механизма коммерциализации инновационных разработок.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабаджанов Р.М., Атаханова Ф.Д. Сущность инновационного потенциала РТ и его структура // Экономика Таджикистана. – Душанбе, 2020. - № 1. – С. 51-58.
2. Индикаторы науки: 2022 : статистический сборник / Л. М. Гохберг, К. А. Дитковский, М.Н. Коцемир и др.; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : НИУ ВШЭ, 2022. – 400 с. – ISBN 978-5-7598-2647-7.
3. Национальные счета Республики Таджикистан. – Душанбе, 2016.
4. Национальные счета Республики Таджикистан. – Душанбе, 2022.
5. Промышленность Республики Таджикистан: 25 лет государственной независимости. – Душанбе, 2016.
6. Промышленность Республики Таджикистан. – Душанбе, 2022.

7. Саидмуродов Л.Х. Стратегические ориентиры реализации экономического потенциала Республики Таджикистан // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими, 2017. - № 3(4). ISSN 2519-4062. - С. 64-71.

8. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе, 2022.

БАЪZE MACЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛИ ИНФРАСТРУКТУРАИ ИННОВАТСИОНӢ

Дар мақола шарҳи мухтасари баъзе нишондиҳандаҳо, ки сатҳи технологии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистонро тавсиф мекунанд, оварда шудааст. Таҳлили ин нишондиҳандаҳо ба чунин хулоса омад, ки республика барои индустрикунонии босуръ-ат ва гузаштан ба типии индустриалию аграрии тараккиёти иқтисодиёт, ки асоси тараккиёти инноватсионии хоҷагии халқ мебошад, имконият дорад. Аммо имрӯз ба чунин гузариш як қатор мушкилоте, ки аз ҷумла сатҳи пасти технологии рушди иқтисодиёт, талаботи нокифояи субъектҳои хоҷагидор ба молу хизматрасониҳои инноватсионӣ ва набудани механизми тичоратикунонии онҳо мебошанд, монеъ мешавад.

Калидвожаҳо: молҳо ва хизматрасониҳои инноватсионӣ, иқтидори илмию техникӣ, инфрасохтори инноватсионӣ, иқтидори истеҳсолию техникӣ, индустрикунонии иқтисодиёт, тағйироти сифатӣ дар сохтори иқтисодиёт, саноатҳои паст, миёна ва баландтехнологӣ.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

В статье представлен краткий обзор некоторых показателей, характеризующих технологический уровень экономики Республики Таджикистан. Анализ этих показателей позволил сделать вывод о том, что в республике имеется потенциал для ускоренной индустриализации и перехода на индустриально-аграрный тип экономического развития, который выступает основой для инновационного развития национального хозяйства. Однако на сегодняшний день такой переход затрудняется из-за ряда проблем, среди которых выделены низкий технологический уровень развития экономики, недостаточный спрос со стороны экономических субъектов на инновационные товары и услуги и отсутствие механизма их коммерциализации.

Ключевые слова: инновационный товары и услуги, научно-технический потенциал, инновационная инфраструктура, производственно-технический потенциал, индустриализации экономики, качественные сдвиги в структуре экономики, низко-, средне- и высокотехнологичные отрасли производства.

SOME ISSUES OF FORMATION OF INNOVATION INFRASTRUCTURE

The article presents a brief overview of some indicators characterizing the technological level of the economy of the Republic of Tajikistan. An analysis of these indicators led to the conclusion that the republic has the potential for accelerated industrialization and the transition to an industrial-agrarian type of economic development, which is the basis for the innovative development of the national economy. However, today such a transition is hampered by a number of problems, among which are the low technological level of economic development, insufficient demand from economic entities for innovative goods and services, and the lack of a mechanism for their commercialization.

Keywords: innovative goods and services, scientific and technical potential, innovative infrastructure, production and technical potential, industrialization of the economy, qualitative changes in the structure of the economy, low-, medium- and high-tech industries.

Маълумот дар бораи муаллиф: Довгялло Яна Павловна — номзади илми иқтисодӣ, ходими пешбари илмии Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ, телефон. +992 93 504 85 89, почтаи электронӣ: ydovgyallo@mail.ru.

Сведения об авторе: Довгялло Яна Павловна – к.э.н., ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, тел. +992 93 504 85 89, e-mail: ydovgyallo@mail.ru

Information about the author: Dovgyallo Yana Pavlovna - PhD in Economics, Leading Researcher at the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, tel. +992 93 504 85 89, e-mail: ydovgyallo@mail.ru

РОЛЬ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ

Зияева М.Д. – к.э.н., докторант кафедры экономики предприятий и предпринимательства ТНУ

В условиях слабо развитой индустрии и промышленного производства, высокого уровня экономической зависимости от внешних рынков и частых периодов экономического кризиса, сопровождаемое относительно невысоким уровнем жизни населения, особую актуальность приобретает установление ориентиров, направленных на стабилизацию макро и микроэкономических показателей, а также разработка стратегий по обеспечению эффективного экономического роста.

Многие исследователи сходятся во мнении, что основу качественного и устойчивого экономического роста составляет научно-технический прогресс и инновационная ориентированность национальных экономик. Естественно, что в условиях слаборазвитого реального сектора и промышленного производства, которое сопровождается сокращением научно-исследовательских разработок и инновационного потенциала, фактически очень сложно самостоятельно обеспечить качественный рост экономических показателей. Данные условия определяют необходимость активной разработки и внедрения теории и практики инвестиционной составляющей экономического роста и эффективности промышленного производства.

Экономическое развитие Таджикистана регламентируется Стратегией национального развития на период до 2030 года, согласно этому документу в период 2021-2025 годов в Республике Таджикистан в активную фазу реализации входят процессы ускоренной индустриализации, базирующиеся на резком росте инвестиций в реальный сектор и инфраструктуру. Предполагаемое увеличение инвестиционных поступлений планируется достичь как путем привлечения иностранных инвестиций (преимущественно прямых), так и мобилизации внутренних инвестиционных ресурсов.

В традиционном ежегодном обращении Главы государства к Парламенту и народу страны от 21 декабря 2021 года также было особое внимание уделено вопросам развития промышленности и, в частности, было отмечено «с учетом громадной важности сферы промышленности в дальнейшем развитии страны, решения социально-экономических вопросов и обеспечения реализации национальных стратегических целей,... предлагаю 2022-2026 годы,... объявить Годом развития промышленности» [6].

Обращаясь к недавней, советской истории, которая также касается и нашей страны можно отметить, что активизация инвестиционной составляющей как фактора обеспечения экономического роста присутствовала и в условиях централизованного планирования, где за счет постоянного наращивания основного капитала и повышения квалификации трудовых ресурсов осуществлялась ускоренная индустриализация и расширенное воспроизводство в промышленном секторе. Несмотря на то, что в тот период этот процесс не назывался инвестированием, по сути вложения в развитие и расширение промышленной базы имело все предпосылки для этой идентификации. Процесс форсированного наращивания промышленного потенциала в СССР также требовал значительного роста вложений в производственные фонды, в связи, с чем доля капитальных валовых инвестиций имела тенденцию к постоянному росту.

Принципиальными отличиями инвестиционного обеспечения в условиях Советского Союза можно выделить, во-первых отсутствие альтернативных источников для финансирования, а во-вторых, отсутствие экономического анализа целесообразности и рациональности капитальных вложений. Рост инвестиций преследовал цель наращивания именно промышленной мощи страны, а не экономический интерес.

Изучая данный опыт можно определить, что инвестиции как составляющая социально-экономического развития не является элементом сугубо рыночной модели хозяйствования, и

также имеет практический опыт функционала для обеспечения форсированного роста и при других экономических укладах.

Современная практика макроэкономического развития и регулирования как развитых, так и развивающихся стран, единогласно признавая ведущую роль инвестиционной составляющей в устойчивом развитии национальных экономик, ориентирована на формирование благоприятного инвестиционного климата. В этой связи практически во всех странах функционируют целевые государственные структуры, приняты соответствующие правительственные программы, а также проводится активная стимулирующая инвестиционная политика.

В ретроспективном обзоре экономической литературы можно обнаружить различные точки зрения на место и значение инвестиций в экономике, при этом подавляющим большинством признается их роль как важнейшего фактора экономического развития.

Впервые идея о необходимости инвестирования содержится в трудах меркантилистов XVI века, которые утверждали, что именно активизация денежных потоков является ключом к преодолению экономических проблем. Представитель английского меркантилизма Томас Ман писал: «Обыкновенное средство к увеличению нашего богатства и наших сокровищ есть иностранная торговля, в которой всегда мы должны держаться того правила, чтобы ежегодно продавать иностранцам своих товаров на большую сумму, чем мы потребляем их товаров» [7, с.296].

Однако, по мере развития капитализма и возникновения промышленных революций меркантилисты стали требовать от государственной власти покровительствовать развитию промышленных предприятий, что дает возможность заключить признание этой школой ведущей роли промышленности в развитии экономики, а соответственно и приоритет инвестиций в реальный сектор.

В дальнейшем идея необходимости осуществления инвестирования, сформулированная меркантилистами, получила развитие в трудах физиократов, предметом исследования которых стал механизм анализа доходов и расходов земледелия [1]. Принципиальным отличием между школами меркантилистов и физиократов становится объект направления инвестиций. В то время как меркантилисты отстаивали необходимость поддержки промышленного производства, физиократы считали его «бесплодным классом» и ратовали за наращивание капитала в аграрный сектор, который называли «производительным классом».

Эмпирический опыт показал, что, несмотря на то, что аграрный сектор никогда не потеряет своей социально-экономической приоритетности в силу своей функции производителя продовольственных товаров, его возможности и потенциал ограничены естественными рамками, кроме того современное структурирование экономики основано на формировании понятия «реальный сектор», в котором и промышленность и сельское хозяйство выступают в тандеме.

В условиях Республики Таджикистан, где вопрос инвестиционного обеспечения развития промышленности и экономики обсуждается на самом высшем уровне, а инвестиционный аспект достижения устойчивого экономического роста становится преобладающим, отечественные ученые-экономисты также придерживаются мнения о позитивном характере влияния инвестиционной активности на экономический рост.

В принятой Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года реализация всех мероприятий по индустриализации страны будут осуществляться за счет средств государства (47,5%), частного сектора (46,3%) и средств партнеров по развитию (6,2%) [3].

Так, профессор С.Дж. Комилов и Ф.М. Гафаров в своей монографии «Инвестиционный потенциал региона: теория формирования и пути развития» пишут: «Инвестиции в условиях рыночных преобразований играют важнейшую роль в развитии любой страны. Большинство стран мира ведут постоянную борьбу за привлечения иностранного капитала. Приток иностранных инвестиций, их целенаправленное распределение и использование приводит к росту уровня производительности труда, конкурентоспособности предприятий, интеллектуальному развитию и т.д.» [2, с.12]

Дж. Х. Тагоев следующим образом рассуждает о роли инвестиций в экономику: «Так как увеличение доли ввода в действие объектов производственного назначения сопровождается организацией нового производства и созданием новых рабочих мест, ростом объема и конкурентоспособности отечественных товаров и т.д., что, в конечном итоге, может способствовать развитию экономики в целом. Иначе говоря, развитие отраслей производственной сферы определяет и способствует развитию отраслей непромышленного назначения, а не наоборот» [6, с.46].

Определяя роль инвестиций как важного фактора экономического роста стоит отметить, что конечной целью экономической политики государства должно быть повышение уровня жизни населения и в этом контексте И.Р. Пулатова придерживается мнения, что инвестиционная деятельность выполняет функцию средства по достижению инновационных целей, а это в свою очередь выступает фактором повышения качества жизни населения [4, с.160].

Другие ученые в своих работах также отмечают, что активизация инвестиционного процесса является одним из наиболее действенных механизмов обеспечения устойчивых темпов экономического роста в стране [5, с.103].

В целом, можно сказать, что ученые на протяжении всего периода формирования и развития экономической науки признают необходимость и прогрессивную роль инвестирования, различия могут возникать лишь в объектах приложения инвестиций и способах их регулирования. Но уверенно можно сказать, что между экономическим ростом и активизацией инвестиционной деятельности существует тесная взаимосвязь, соответственно, и цели связанные с ускоренной индустриализацией невозможны без эффективно налаженного инвестиционного процесса в стране.

Развитие рыночных отношений непосредственно связано с активизацией всех экономических процессов. В свою очередь, инвестиции являются неотъемлемой частью современной экономики и играют многоликую роль в поступательном развитии рыночной модели хозяйствования. Во первых, инвестиции – это одна из форм осуществления предпринимательской деятельности, которая представляет собой основополагающий элемент развития рынка и конкуренции. Во вторых, инвестиции – это катализатор экономической активности, способствующий возникновению «цепной реакции» в бизнес среде. В третьих, инвестиции – это оценочный показатель, характеризующий как отдельные тенденции, так и общую динамику развития экономики.

Говоря о развитии отечественной экономики, которую принято считать развивающейся, нет необходимости подчеркивать важное значение привлечения инвестиций и формирования эффективной инвестиционной политики, как на уровне предприятий, так и на уровне государства в целом. Особое место в инвестиционной стратегии развития каждого государства занимает промышленный сектор, который, как и инвестиции является одновременно и фактором и критерием успешного экономического развития.

В современных условиях бурного научно-технического процесса и быстро изменяющихся рыночных потребностей отраслям промышленности нашей страны, с их устаревшими основными фондами и методами ведения бизнеса, очень важно стать основным объектом инвестирования. К сожалению, долгосрочный характер окупаемости вложений и ментальные особенности предпринимательства в Таджикистане негативно отражаются на инвестиционной привлекательности промышленных предприятий.

Разработка инвестиционной политики государства должна представлять собой механизм, обеспечивающий выбор и реализацию наиболее эффективных форм вложения капитала с целью дальнейшего развития и расширения инвестиционных проектов, увеличения инвестиционной прибыли и предпосылок для последующих реинвестиционных действий. Инвестиционная политика должна быть параллельна стратегии общего развития экономики с выделением приоритетных отраслей, к которым, несомненно, должна относиться промышленность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кенэ Франсуа. Экономическая таблица. Пер. с англ. - М.: Дело, Вита -Пресс, 1998.
2. Комилов С.Дж., Гафаров Ф.М. Инвестиционный потенциал региона: теория формирования и пути развития. - Душанбе: «Ирфон», 2017. – 215с.
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года: официальный текст. – Душанбе: «Контраст», 2016.
4. Пулатова И.Р. К вопросу о повышении инвестиционной привлекательности региона//Материалы международной научно-практической конференции «Государственные инвестиции, налогообложение и их влияние на экономический рост». – Душанбе, ФЭИТ. 2014., с. 155-165.
5. Ризокулов Т.Р., Каюмов А.А. Бизнес–климат и внутренний потенциал инвестиций в системе факторов устойчивого развития регионов//Таджикистан и современный мир (научный журнал). 2016, №5 (55). С. 103.
6. Тагоев Дж.Х. Тенденции использования инвестиций в основной капитал: региональные и отраслевые аспекты // Вестник национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе: «Сино». 2014. № 2/2(131). – С.45.
7. Экономические учения эпохи капитализма // Политическая экономия: учебник. — 3. — Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959. — 707 с.

РОЛЬ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ

В статье рассмотрена роль инвестиционной составляющей в обеспечении эффективного экономического роста в результате стимулирования промышленного производства и ускоренной индустриализации, при этом отмечается, что инвестиции играют ключевую роль в экономическом развитии независимо от уклада и типа национальной экономики. Также обосновывается необходимость государственного регулирования и поддержки инвестиционных процессов, их координации и целевого стимулирования притока инвестиций в отрасли промышленности.

Ключевые слова: инвестиции, промышленность, экономический рост, взаимосвязь, государство, стратегия.

НАҚШИ УНСУРҲОИ ИНВЕСТИЦИОНӢ ДАР ТАЪМИНИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРӢАТ

Дар мақола нақши ҷузъи сармоягузорӣ дар таъмини рушди босамари иқтисодӣ дар натиҷаи ҳавасмандгардонии истеҳсолоти саноатӣ ва индустрикунонии суръатбахш баррасӣ шуда, дар айни замон зикр мегардад, ки сармоягузорӣ новобаста аз сохтор ва намуди иқтисоди миллӣ дар рушди иқтисодӣ нақши асосиро мебозад. Он инчунин зарурати танзим ва дастгирии давлатии равандҳои сармоягузорӣ, Ҳамоҳангсозии онҳо ва ҳавасмандгардонии мақсадноки воридоти сармоягузорӣ ба соҳаҳои асоснок мекунад.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, саноат, рушди иқтисодӣ, робитаи мутақобила, давлат, стратегия.

THE ROLE OF THE INVESTMENT COMPONENT IN PROVIDING ACCELERATED INDUSTRIALIZATION

The article considers the role of the investment component in ensuring effective economic growth as a result of stimulating industrial production and accelerated industrialization, while noting that investments play a key role in economic development, regardless of the structure and type of the national economy. It also substantiates the need for state regulation and support of investment processes, their coordination and targeted stimulation of investment inflows into industries.

Key words: investments, industry, economic growth, interconnection, state, strategy.

Сведение об авторе: Зияева Манижа Давроновна – к.э.н., докторант кафедры экономики предприятий и предпринимательства ТНУ. Тел.: +992 918618654.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зияева Манижа Давроновна - номзади илмҳои иқтисодӣ, докторанти кафедраи иқтисодиёти корхона ва соҳибкории ДМТ. Тел.: +992 918618654.

Information about the author: Ziyeva Manizha Davronovna - Candidate of Economic Sciences, Doctoral student of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship, TNU. Tel.: +992 918618654.

САРМОЯИ ИНСОНӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИДОРАНАМОИИ ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИР

Искандаров Ҳ.Ҳ. – н.и.и., дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ
Давлатов С.Н. – муаллими калони кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ

Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёти муосир ва рушди бемайлони бозори ҷаҳонӣ, рақобатпазирӣ, устувории рушди стратегии ин ва ё он давлат ва ё ширкату корхонаҳо дигар аз техникаву технологияи баланду сарватҳои табиӣ кам вобастагӣ дошта, аслан аз мавҷудияти зехнҳои баланди соҳибистеъдоду тавонманди касбӣ хунарӣ вобастагии калон доранд.

Назарияҳои илмӣ ва рушди самараноки ширкатҳои рушдфтои ватанӣ, байналмилалӣ ва трансмиллӣ аз он далолат медиҳанд, ки «*сармоия инсонӣ*» яке аз захираҳои асосӣ ва пешбари ин корпоратсияҳои байналмилалӣ ҷаҳонӣ буда, ҳама гуна мувафакқиятҳо, рақобатпазирӣ ва навоариҳои молӣ - тичоратӣ, техникӣ ва технологӣ, ки бевосита натиҷаи рушди ақлонии як ва ё гурӯҳи нафарони соҳибистеъдоди касбӣ хунарии онро ихтироъ ва ё кашфнамуда мебошад.

Фаъолият намудан дар шароити навини иқтисодӣ ва рушди замонавӣ бозори ҷаҳонӣ меҳнат аз ҳама талаби онро дорад, ки муносибатҳои навини истеҳсоливу истеъмоли ва тичоратӣ хизматрасониҳои байни одамон куллан дигаргун шуда, онҳо бояд ҳислати интегратсионӣ, трансмиллӣ ва байналмилалиро аз худ намоянд.

Ба ақидаи профессор Ғаниев Т.Б.: «Имрӯзо таҳлилу омӯзиши фаъолияти бурунмарзии менеҷменти ватанӣ ва ташаккули моделу системаҳои байналмилалӣ корпоратсияҳои трансмиллӣ шаҳодат аз он медиҳанд, ки мазмуну мундариҷаи меҳнати кормандону мутахассисини алоҳида ва роҳбарони зинаҳои гуногуни идоравӣ шакли дигари касбӣ хунариро гирифтааст. Ин равиш бисёртар ба ташкили дурусти муносибатҳои байни одамони халқу миллатҳои гуногуни дунё равона мегардад, ки ҳислати ҳоси фарҳангиву мадания таъсиррасониву истеъдодӣ ва натиҷагирӣ дорад»[1, с.158].

Фаъолият намудан ва ё идора намудани ҳар як шахс дар шароити имрӯза бештар аз дониш, истеъдод, малака, маҳорат, ихтироот ва дигар қобилиятҳои ӯ вобастагии калон дорад. Ин қобилиятҳо дар шароити имрӯза аз институтҳои, ки шахс дар он ҷо таълим ва тарбия карда мешаванд, сарчашма мегирад.

Чунон ки профессор Низомова Т.Д., оид ба шартҳои муҳими хоҷагидорӣ ва талаботи бозори имрӯза қайд менамояд: «...омоданамоии мутахассисони баландиқтисос, ки қодиранд дар шароити зудтағйирёбандаи шартҳои хоҷагидорӣ ва талаботи бозорӣ қор ва фаъолият намоянд, ба мо лозиманд»[13, с.139]. Тарбия намудани мутахассис аз шароитҳои имрӯза ва талаботи асосии бозори меҳнати дохилӣ ва берунӣ вобастагии калон дорад.

Ин омодамоӣ аз мо хароҷотҳои зиёди молиявӣ моддиро талаб менамояд, вале натиҷаи хуб ба даст меоварад. Мувофиқ ба таҳқиқотҳои зиёди илмӣ олимони соҳа, сармоягузорӣ ба захираҳои инсонӣ ва чанд маротиба боздеҳии онро дар шароити кӯтоҳ қафолат медиҳад[8, с.54].

Дар робита ба ин гуфтаҳо, олимони машҳури соҳа А.А. Федченко ва С.М. Полухина чунин мефармоянд: «Омилҳои калидии воридшавӣ ба иқтисодиёти навин, ин маблағгузорӣ ба инсон доништа мешавад. Барои ба даст овардани натиҷаи хуб дар бахши инкишофдиҳии сармоияи инсонӣ, мо бояд таваччуҳӣ асосиро барои омодамоии кадрҳои соҳибтаҳассус бо ёрии технологияҳои муосир равона созем»[14, с.311].

Болоравии нақши захираҳои инсонӣ дар идоранамоии иқтисодиёти навин ҷорабиниҳои ҳамаҷонибаи давлатро нисбат ба сиёсати кадрӣ дигар намуда, дар ҳама соҳа талаботи махсуси ҳудро мегузорад. Ташаккулдиҳӣ ва инкишофи захираҳои инсонӣ дар шароити иқтисодиёти навин аз усулҳои воситаҳои инкишофдиҳии захираҳои инсонӣ сарчашма мегирад, ки мо онро дар расми 1 овардаем.

Усулҳо ва воситаҳои инкишофдиҳии захираҳои инсонӣ дар идоракунии иқтисодиёти муосир аз институтҳо, сарчашмаҳои маблағгузорӣ, доираҳои асосии фаъолият, чараёнҳои ташкилӣ ва аз ҳама охирон иҷтимоӣ, ки талаботи асосии захираҳои инсонӣ ба ҳисоб меравад, сарчашма мегирад.

Институтҳои ташаккулдиҳӣ ва инкишофдиҳии идоранамоии сармояи инсонӣ дар ин шароит шурӯъ мешавад аз оила, ҷамъият, мактаби миёна, муассисаҳои миёнаи касбӣ, донишкадаҳо донишгоҳҳои олии касбӣ ва ташкилотҳо. Инҳо институтҳоеанд, ки барои инкишоф ва ташаккулдиҳии захираҳои инсонӣ дар иқтисодиёти муосир бо истифода аз техникаҳои технологияҳои нав мусоидат менамоянд.

Рушди инноватсионӣ афзалияти асосии идоранамоии иқтисодиёти муосир ба ҳисоб меравад. Ин барои фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси сармояи инсонӣ ва дастгирии системаи нави омехтаи омилҳои истеҳсолот дар ҷомеа фаҳмида мешавад. Чунин система на танҳо асоси рақобатпазирии иқтисодиёт, балки барои рушди пурраи шахсиятҳо аз тариқи худтанзимкунӣ, маблағгузорӣ ва идоранамоӣ дар сармояи инсонӣ шароит фароҳам меорад.

Сарчашмаҳои асосии сармоягузори захираҳои инсонӣ дар шароити иқтисодиёти муосир ин бемуболиға ҳуди шахси омодашаванда (хоҳиш, шавқ, рағбат, дарк ва вақти сарф мекардаи фард), оилаи ӯ, мактабу устод, давлат, муассисаҳои фармоишгар ва ҳуди ҷомеаи шахрвандӣ ба шумор мераванд. Ин маблағгузориҳо дар ин шароит бояд ба натиҷа набошанд ва мутахассиси омодашаванда бояд ҷавобгӯии талаботи иқтисодиёти навин бошад.

Расми 1. Ташаккулдиҳӣ ва инкишофи захираҳои инсонӣ дар идоракунии иқтисодиёти муосир

Чунон ки асосгузори назарияи сармояи инсонӣ Г. Беккер мефармояд: «Роҳи ягонаи маблағгузорӣ (сармояҳои дарозмуддат) ба инсон дар шаклҳои ҳарҷот барои таҳсил ва тақмили ихтисоси қувваи корӣ дар истеҳсолот бояд бошад»[10, с.18]. Яъне ягона объекте, ки сармоягузорӣ ба он натиҷаи самарабахш дорад, ин сармоягузорӣ ба инсон мебошад.

Профессор Ғаниев Т.Б. оид ба масъалаи сармоягузорӣ ба инсон ва идоранамоии самараноки он чунин мефармоянд: «Сармоягузорӣ ба техникаву технологияи нав ба назардошти сармоягузори нерӯи инсонӣ наметавонад ҳосилнокии меҳнатро ба дараҷаи дилхоҳи ҳисобӣ – техникӣ расонад. Яъне, агар мо якбора оид ба рушди сармояи инсонӣ ва рушди техникӣ технологияи соҳаҳои сармоягузори мувофиқ надошта бошем, пас

сармоягузории яктаарафа натиҷаи дилхоҳ дода наметавонад»[1, с.158]. Гарчанде ки мо бо бехтарин техникаю технологияи замони муосир корхонаи худро мучахҳаз гардонем, бе мутахассиси касбӣ, ки тавонад бо ин техникаю технология кор ва фаъолият намояд, мо ба натиҷаи дилхоҳ расида наметавонем.

Таҳлилгарони дигари муосир бошанд, чунин ақида доранд, ки «Бозтавлидии сармояи инсонӣ- ин ҷараёни сохтани иқтисодии инсон ба воситаи сармоягузорӣ мебошад»[3, с.511]. Яъне, сармоягузорӣ ба инсон ҳаракатест барои хуб идора намудани истеҳсолот ва воситаест, ки чиҳати ба даст овардани ғоидаи доимӣ мусоидат мекунад.

Доираҳои асосии фаъолияти сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодии муосир – ин доираи истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва доираи асосӣ, доираи истеъмолот доништа мешавад. Ин доираро доираи ҳаёти низ номидан мумкин аст, чунки инсон баҳри зинда мондан ин марҳилаҳоро аз сар мегузаронад. Аз нуқтаи назари иқтисоддонҳо чун Лобачева Е.Н., Борисенкова Л.Н.: «Иқтисодии инноватсионӣ аз иқтисодии анъанавӣ бо муносибатҳои навини иқтисодӣ дар раванди истеҳсолот байни субъектҳои он дида мешавад, ки ин дигаргунӣ дар истеҳсоли маҳсулоти навин мувофиқ бо хоҳиши истеъмолкунандагон ва навоариҳои истеҳсолкунанда ба амал меояд. Моли нав дар асоси навоариҳои истеҳсол карда мешавад, ки ин навоариҳо аз мо сатҳи баланди донишно талаб менамоянд»[11, с.2]. Муҳимияти дониши корманд дар ҷараёни истеҳсолот аз ҳарҷотҳои мо ба сатҳи дониши ӯ вобаста аст. Яъне, агар мо кормандро дар зинаи хеле баланд омода намоем, ӯ метавонад, ки барои мо то чи андоза ғоидаовар бошад ва ин ҷараёноро хуб идора намояд. Ё ба қавли дигар, қисми асосии раванди рушди инноватсионии истеҳсолот аз сармояи гузоштаи мо бахусус ба рушд ва инкишофҳои инсон дар шароити имрӯза вобастагии калон дорад. Чӣ тавре ки иқтисоддони машҳур Г. Беккер мефармояд «Сармояи инсонӣ ҳамчун захираи ояндаи дониш дар малакаю маҳорат, идоранамой ва ҳавасмандӣ фаҳмида мешавад»[10, с.19]. Дар баробари ин гуфтаҳои олимони иқтисоддон Т. Шульц низ чунин мефармояд: «Сармояи инсонӣ яке аз шаклҳои сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад, чунки он сарчашмаи асосии даромади оянда ба ҳисоб меравад. Он азони инсон маҳсуб мешавад ва қисме аз вучуди инсон аст»[9, с.31]. Яъне, мувофиқ ба фикри ақидаҳои олимони соҳа нақш ва аҳамияти сармояи инсонӣ дар рушд ва инкишофи ҷамъият, бахусус идоранамоеи истеҳсолот аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Барои он ки ин бахши асосии иқтисодӣ хуб ба роҳ монда шавад, бояд бехтарин мутахассисон омода карда шаванд.

Л. Туроу сармояи инсониро ҳамчун нишондиҳандаи иқтисодии воситаҳои истеҳсолот ва хизматрасонӣ маънидод намудааст. Ё олимони дигар Ч. Кендрик зеро мафҳуми идоранамоеи сармояи инсонӣ дониши инсон, маълумотнокӣ ва мутахассиси касбӣ будан ва имконияти меҳнати истеҳсолии ӯро маънидод менамояд. Мувофиқ ба ақидаи ин олимони ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки ягона сармояе, ки дар пешрафту идоранамоеи истеҳсолот ва рушд ёфтани он нақши ҳалкунандаро иҷро менамояд, ин сармояи инсонӣ доништа мешавад.

Искандаров Х.Х. ва Абдуллозода Р.А. чунин ақида доранд, ки гузариш ба муносибатҳои навини иқтисодӣ, яъне иқтисодии муосир чӣ дар доираҳои истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва чӣ дар истеъмолот, ки қисматҳои асосии дилхоҳ иқтисодӣ ҳисобида мешаванд, инсонҳоро маҷбур менамоянд, ки дар ҳар яке аз ин доираҳо усулҳои навини истифодабарии захираҳоро омӯзад, ки он чунин шаклҳоро доро бошад:

- дар доираи истеҳсолот – омоданамоеи молу маҳсулоти фармоишӣ ба воситаи техникаю технологияҳои навин, ки талаботи асосии истеъмолии имрӯза инро талаб карда истодааст;

- дар доираи тақсимот – дастрасии молу маҳсулот, бо кушодани суратҳисобҳои суроғавӣ ва ба воситаи онҳо сари вақт дастрас кардани молу маҳсулоти истеҳсолшуда;

- дар доираи мубодила – адолат дар мубодилаи навини иқтисодӣ, яъне мубодилаи маҳсулот ба воситаи пулҳои электронӣ, ки дар суратҳисобҳои ҳам истеҳсолкунанда ва ҳам истеъмолкунанда мавҷудбуда, амалӣ карда мешавад;

- дар доираи истеъмолот – мақсаднок истифода намудани молу маҳсулоти лозимӣ, он сарфу харҷҳое, ки дар истеҳсоли молу маҳсулот сарф карда мешаванд, ба кадрҳои қимати онҳо расидан [6, с.45].

Аз ин гуфтаҳои маълум мешавад, ки омоданамоеи босифат ва фармоишии маҳсулот, дастрасии саривақтӣ ва босифатии маҳсулот, адолат дар мубодилаи маҳсулот ва муҳайё будани шаклҳои зиёди маҳсулот дар доираи истеъмолот, вазифаи асосии идоранамоеи иқтисодии

муосир доништа мешавад. Ҳама доираҳои асосии номбаршуда, аз дониш, маҳорат, эҷодкорӣ ва дигар манбаҳои асосии захираҳои инсонӣ вобаста буда, дараҷаи самаранок истифодабарии захираҳои асосии иқтисодӣро нишон медиҳанд.

Хусусияти асосии иқтисодӣи муосир дар асоси идоранамоии истеҳсолоти инноватсионӣ ба роҳ монда мешавад ва ин аз дониш ва малакаи эҷодии корманд вобастагии пурра дорад. Ҳамзамон, таъсири асосии иқтисоди инноватсионӣ дар асоси донишҳо ва ташкили роҳҳои навини камхароҷот истеҳсол кардани маҳсулоти навин дида мешавад, ки дар тамоми соҳаҳои иқтисодӣ истифода бурда мешавад. Мувофиқ ба ин гуфтаҳо олимони рус Е.Н. Лобачева ва Л.Н. Борисенкова дар мақолаи худ «Нақши сармояи инсонӣ дар идоранамоии иқтисодӣи инноватсионӣ» ин гуфтаҳоро чунин маънидод менамоянд: «Самаранокии фаъолияти инноватсионӣ, дар инкишофҳои нақши қобилиятҳои инсон ва худидоракунии он, ки вобастагии қавии раванди истеҳсолоти инноватсионӣ ва инкишофҳои мукамалгардии худӣ субъекти ин иқтисодӣ доништа мешавад»[11, с.2].

Қараёнҳои ташкилу таъминнамоии иқтисодии кадрӣ дар ин шароит, иборат аст аз доираи дарёфт, банақшагири, мутобиқшавӣ, омӯзиш ва инкишофдиҳӣ, ки ин бевосита ба ҷойи кори корманд вобастагии калон дорад. Вақте ки мутахассис дарёфт мешавад, ҳатман ояндаи ӯ дар муассиса бояд ба инобат гирифта шавад, чунки ташаккулу такмилҳои мутахассис боиси ба рақобатҳои ҷиддӣ тоб овардани муассиса дар ин шароит мегардад[7, с.18].

Яке аз омилҳои асосии инкишофҳои иқтисодӣи муосир дар шароити автоматикунонии истеҳсолот – ин фаъолнамоии эҷодкории коргарон шуморида мешавад. Донишмандон чунин андеша доранд: «Барои он, ки дар шароити имрӯза мувофиқ ба талаботи навини бозори меҳнат беҳтарин мутахассисонро омода намоем, пеш аз ҳама онҳоро мувофиқ ба талаботи иқтисодӣи имрӯза, бояд омода намуд»[4, с.52]. Мувофиқи ақидаи ин олимони нақши асосиро дар инкишоф, пешрафт ва идоранамоии иқтисодӣи имрӯза бахусус сармоягузорӣ ба захираҳои инсонӣ иҷро менамояд.

Сиёсати кадрӣ имрӯза ба самаранокии қувваи корӣ, баланбардории ҳосилнокии меҳнат бо роҳи муҳайё намудани шароитҳои баланди меҳнатӣ, беҳшавии муносибатҳо дар ташкилот байни субъектони он бояд ба роҳ монда шавад.

Иҷтимоӣ ё ин ки талаботи асосии захираҳои инсонӣ дар шароити иқтисодӣи муосир ин талаботи физиологӣ, беҳатарӣ, иҷтимоӣ, худифодагарӣ ва худтасдиқкунӣ ба ҳисоб мераванд. Ин ягона доирае ба ҳисоб меравад, ки инсон баҳри қонеъ намудани ин талаботҳо фаъолият менамояд. Яъне ба маънои дигараш агар инсон чунин талаботҳоро надошта бошад, ӯ ба ягон намуди фаъолият даст наметавонад. Ҳамин талаботҳо ҳастанд, ки инсон кӯшиш менамояд, рушд ва ташаккул ёфта, ин талаботи асосии худро дар шароити имрӯза бо як сабку усули ба худ хос қонеъ намояд.

Профессор Ғаниев Т.Б., мефармояд, ки «талаботи инсонӣ аз зинаҳои ибтидоӣ (баробари таваллуд шудани одам) ва бадастовардашуда (иҷтимоӣ) иборат аст»[2, с.395]. Ба талаботи ибтидоии одамон эҳтиёҷ ба хӯрок, об, гармӣ ва ба талаботи иҷтимоӣ сухан гуфтан, дониш гирифтани ва худро нишон додан, дохил мешаванд.

Вақте ки одам дарк мекунад, ки талабот пайдо шудааст, дар ӯ хоҳише пайдо мешавад, ки худро таъмин гардонад. Баъд аз ин боз ҳавасмандӣ ба хоҳиш пайдо мегардад. Аммо ҳавасмандӣ ҳамоно вақт фаъол шуда метавонад, ки агар инсон аз худ боварӣ дошта бошад, то барои ба даст овардани хоҳишаш тавонмандиву истеъдодаш мерасад. Тарафдорони ин концепсия равоношиносони амрикоӣ А. Маслоу, Ф. Герсберг ва Д. Мак Клеманд мебошанд.

Талабот барои муваффақиятҳо дар асоси ҳаракати одам барои иҷрои самаранокии мақсадҳои гузошташуда нисбат ба пештара амалӣ мегардад. Мақсадро қариб ҳар як шахс ба тарзе, ки вай ҳақиқӣ мебошад, мустақилона пеш мегузорад. Дар ҳолате ки натиҷаи охири ва муваффақият кафолат дода мешавад, ҷавобгарии шахсиро ба уҳда мегиранд.

Дар радифи гуфтаҳои боло ҳаминро бояд қайд кард, ки нақши асосиро дар шароити имрӯза баҳри пешрафт ва рушди иқтисодӣи дилхоҳ муассиса корманд ва малакаю дониши ӯ иҷро намуда истодааст. Бинобар ин, мебояд, ки мо оид ба ниёзҳои доштаи онҳо чораҳо андешида, талаботи онҳоро сари вақт бароварда намоем.

Омоданамоии мутахассиси дараҷаи дониши хуби касбӣ дошта, ки нақши асосиро дар иқтисодиёти муосир иҷро менамояд, ҳадафи асосии ин иқтисодиёт доништа мешавад. Чунки тарбия кардани мутахассиси дараҷаи байналмилалӣ кори сахл ва осон набуда, харочотҳои зиёдеро талаб мекунад. Ин иқтисодиёт намегузорад, ки ҳама он захматхое, ки мо барои омода кардани бехтарин мутахассисон сарф менамоем ба ҳадар равад. Инчунин системаи амалкунандаи ин иқтисодиёт системае мебошад, ки муайянкунандаи омоданамоии мутахассисон доништа мешавад, яъне мувофиқ ба талаботи истеъмолии аҳоли, омоданамоии мутахассисони хирфаии ояндаро муайян менамояд. Яъне, омоданамоӣ, сармоягузорӣ ва таъмини кадрҳои баландихтисоси дараҷаи байналмилалӣ дар ҳама соҳаҳои иқтисодиёт яке аз масъалаҳои муҳими иқтисодиёти ҷаҳони имрӯза доништа мешавад.

Чи тавре ки Х.Х. Искандаров дар рисолаи илмӣ худ қайд менамояд: «Таъминамоии кадрҳо - ин системаи якҷо ҳаракаткунандаи усулҳо, шаклҳо, захираҳо, институтҳо ва инчунин технологияҳои, ки дар истеҳсолот ва самаранок истифодабарии захираҳои инсонии корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳою кишварҳо, ки ба тавоноии таъминамоии устувор равона шудаанд ва рушди босуботи инкишофёбии иқтисодиётро дар асоси бозгашти баланди сармоягузорӣ кафолат медиҳанд, фаҳмида мешавад»[5, с.20]. Яъне, барои рушд ва инкишофёбии иқтисодиёти имрӯза кадр нақши асосиро иҷро менамояд ва барои ин моро зарур аст, ки дар якҷоягӣ бо институтҳои ҷамъиятӣ фаъолият намуда, он мутахассисонро омода намоем, ки ҷавобгӯии талаботи бозори меҳнати имрӯза бошанд ва дар инкишофдиҳию идоранамоии иқтисодиёти имрӯза нақши босазое гузоранд.

Бояд қайд кард, ки маҳз усули меъёри илми иқтисодӣ дар ин нуқтаи таълимот қоидаи худро бояд дигаргун созад. Ин пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки баҳрабардорӣ аз донишҳо барои ҳамаи инсонҳо якхела ва ё меъёри набуда, характери фардӣ дорад. Бинобар ин, зарур аст, аз қоидаҳои умумӣ даст кашида, ба қоидаи арзишҳои фардӣ гузашта, онҳоро маблағгузорӣ ва баҳодиҳӣ намоем.

Фалсафаи илм ва фикру ақидаҳои мутафаккирони гузашта аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки қариб дар ҳама давру замон сабаби қашшоқии одамон аз як тараф, ҷангу хунрезии байни қавму қабилаҳо ва давлатҳо аз тарафи дигар норасоии фаҳмишҳои нерӯи инсонӣ дар сатҳҳои гуногуни иқтисодӣ ба шумор меравад. Яъне, пеш аз ҳама, эътироф накардани арзишҳои инсонӣ, монеа шудан ба рушду нумӯи он ё худ дар сатҳи лозима маблағгузорӣ накардани соҳаҳои илму маориф, ба ҷо наовардани эътиромии аҳли илму адаб, боиси он гардидааст, ки дар баъзе давлатҳо вазъияти инқилобӣ ба вучуд омада, аҳли ҷомеа барои дигаргун намудани соҳти давлатдорӣ кӯшишҳо намудаанд.

АДАБИЁТ

1. Ғаниев Т.Б. Менечмент: Муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ. – Душанбе, «Ирфон». – 2017. – С.158.
2. Ғаниев Т.Б. Менечмент: Рушди нерӯи инсонӣ. – Душанбе, «Ирфон». – 2010. - С.395. 520 сах.
3. Добрынин А.И., Дятлов С.А., Цыренова Е.Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. Санкт-Петербург, Наука, 1999, 309 с.
4. Иванцевич Д. М., Лобанов А. А. Человеческие ресурсы управления: Основы управления персоналом. М.: Дело, 1993. -С. 52.
5. Искандаров Х.Х. Совершенствование мотивационного механизма кадрового обеспечения аграрного сектора экономики (на примере Республики Таджикистан) // дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 – Искандаров Хофиз Хакимович. -Душанбе: Таджикский государственный университет коммерции, 2017. – С.20.
6. Искандаров Х.Х., Абдуллозода Р.А. Хусусиятҳои омодакунии кадрҳо дар шароити иқтисодиёти рақамӣ//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе: «СИНО», 2018. - № 5. - С.45.
7. Искандаров Х.Х. Методологические основы обеспечения конкурентоспособности работников на рынке труда//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино, 2016. -№2-4 (204). -С. 18

8. Искандаров Х.Х., Давлатов С.Н. Мировой опыт формирования и развития конкурентоспособности работников/Х.Х. Искандаров, С.Н. Давлатов //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2017. - № 2/5. - Ч.2. – С.54.

9. Капелюшников Р.И. Современные западные концепции формирования рабочей силы. Москва, Наука, 1981, 136 с.

10. Капелюшников Р.И. Экономический подход Гэри Беккера к человеческому поведению. США: экономика, политика, идеология, 1993, № 11, с. 17–32.

11. Лобачева Е.Н., Борисенкова Л.Н. Роль человеческого капитала в инновационной экономике. Гуманитарный вестник, 2013, вып. 8. – С. 2. URL: <http://hmbul.bmstu.ru/catalog/econom/hidden/101.html>

12. Лобачева Е.Н., Борисенкова Л.Н. Роль человеческого капитала в инновационной экономике. Гуманитарный вестник, 2013, вып. 8. –С.2. URL: <http://hmbul.bmstu.ru/catalog/econom/hidden/101.html>

13. Низомова Т.Д. Некоторые теоретические и практические вопросы бизнес-образования в Республике Таджикистан: отраслевые и региональные аспекты// Журнал «Таджикистан и современный мир». – Душанбе: - 2015. - № 6 (49). – С. 139.

14. Федченко А.А., Полухина С.М. Оценка влияния человеческого капитала на уровень средней заработной платы в регионе/А.А. Федченко, С.М. Полухина //Современные проблемы экономики и менеджмента/матер. межд. науч. прак. конфер. (г. Воронеж 28. 10. 2016 г.). – Воронеж, 2016. – С.311.

САРМОЯИ ИНСОНӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИДОРАНАМОИИ ИҚТИСОДИӢТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур сармояи инсонӣ, ташаккулёбӣ ва рушди он дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт дида шудааст. Бо ақидаи муаллифони равишҳои навини иҷтимоӣ-иқтисодии инкишофёбӣ аз он далолат медиҳад, ки зарурияти аз сари нав дида баромадани афзалиятҳо ва меъёрҳои муайянкунандаи мафҳуми сармоя ба миён омадааст. Чунин зарурият нигаронида шудааст дар эвалудсияи назарияи сармоя.

Сармояи инсонӣ ин муҳтавои дониш ва қобилияти эҷодӣ, инчунин малакаҳо ва қобилиятҳо, сатҳи саломатӣ, сифатҳои шахсӣ ва ҳавасмандгардонӣ, ки тавассути сармоягузориҳо дар соҳаи маориф, омӯзиши касбӣ ва техникаӣ, ҳифзи саломатӣ дар сатҳи иқтисодиёт доништа шуда, баландшавии сатҳи музди меҳнат, хубшавии шароитҳои корӣ ва дигар шароитҳои, ки ба ин сармоя таъсиргузор мебошад. Инкишофёбии сармояи инсонӣ бештар дар даврони неокласикон рушд ва инкишоф ёфтааст, ки дар он вақт иқтисодиёт умуман шакли дигарро дошт. Шароити имрӯза аз тақозои онро дорад, ки оиди назарияи сармояи инсонӣ вобаста ба таъғиротҳои, ки дар сатҳи иқтисодиёт ба вучуд омадаанд, таҷдиди назар карда шавад.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, назарияи сармояи инсонӣ, ташаккулёбӣ, инкишофёбӣ, иқтисодиёт, иқтисодиёти меҳнат, меҳнат, шароити меҳнат, маълумотнокӣ, дониш, ҳавасмандӣ.

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ УПРАВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКОЙ

В статье рассматривается человеческого капитала, формирование и ее развитие в условиях глобализационных экономики. По мнению авторов, новейшие тенденции социально-экономического развития показывают, что назрела необходимость определения новых приоритетов и критериев в трактовке понятия капитала, в котором резюмируются основные черты высокоразвитого современного общества. Такая необходимость наглядно отражается в самой эволюции теории капитала.

Человеческого капитала предложила единую аналитическую рамку для объяснения таких, казалось бы, разнопорядковых явлений как вклад образования в экономический рост, спрос на образовательные и медицинские услуги, возрастная динамика заработков, различия в оплате мужского и женского труда, передача экономического неравенства из поколения в поколение и многое другое. Развитие человеческого капитала шло в русле неоклассического

направления. В последние десятилетия исходный для неоклассиков принцип оптимизирующего поведения индивидуумов начал распространяться на различные сферы вне рыночной деятельности человека. Теорию человеческого капитала можно рассматривать как одно из проявлений этой общей тенденции, получившее название «экономического империализма».

Ключевые слова: человеческий капитал, теория человеческого капитала, формирования, развития, экономика, экономика труда, труд, условия труда, образования, знания, мотивация.

HUMAN CAPITAL AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE MANAGEMENT OF THE MODERN ECONOMY

The article discusses human capital, the formation and its development in a globalized economy. According to the authors, the latest trends in socio-economic development show that there is a need to define new priorities and criteria in the interpretation of the concept of capital, which summarizes the main features of a highly developed modern society. This need is clearly reflected in the very evolution of the theory of capital.

Human Capital has offered a single analytical framework to explain such seemingly diverse phenomena as the contribution of education to economic growth, the demand for educational and medical services, the age dynamics of earnings, differences in male and female wages, the transmission of economic inequality from generation to generation, and much more. The development of human capital went in line with the neoclassical direction. In recent decades, the principle of the optimizing behavior of individuals, which was initial for neoclassicists, began to spread to various spheres of non-market human activity. The theory of human capital can be seen as one of the manifestations of this general trend, called "economic imperialism".

Key words: human capital, theory of human capital, formation, development, economics, labor economics, labor, working conditions, education, knowledge, motivation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Искандаров Х.Х. – н.и.и., дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Рудаки 17. Телефон: (+992) 988-28-60-05. E-mail: hofiz.iskandarov@mail.ru.

Давлатов Сорбон Назримадович – муаллими калони кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ. Суроға: 734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рудаки 17. Телефон: (+992) 934-41-03-13. E-mail: sorbon_07@mail.ru.

Сведени об автарах: Искандаров Х.Х. – к.э.н., доцент кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Телефон: (+992) 988-28-60-05. E-mail: hofiz.iskandarov@mail.ru.

Давлатов Сорбон Назримадович – старший преподаватель кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Телефон: (+992) 934-41-03-13. E-mail: sorbon_07@mail.ru.

Information about the authors: Iskandarov H.H. - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Human Resource Management, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki 17. Phone: (+992) 988-28-60-05. E-mail: hofiz.iskandarov@mail.ru.

Davlatov Sorbon Nazrimadovich is a senior teacher of the Department of Human Resources Management of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki 17. Phone: (+992) 934-41-03-13. E-mail: sorbon_07@mail.ru.

ИМКОНИЯТҲОИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ ДАР СОДИРОТИ МАҲСУЛОТИ САНОАТӢ

*Қодирзода Ф.А. - н.и.у., дотсенти кафедраи иқтисоди ҷаҳони ДМТ,
Раҷабов Қ.Қ. - н.и.у., дотсент, мудирӣ кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии ДМТ*

Рушди иқтисоди миллӣ ба таври назаррас бо туфайли ислоҳот дар соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ ба миён меояд, ки барои гузаштан ба низоми сифатан нави хоҷагидорӣ шароит муҳайё месозад. Яке аз нишондиҳандаҳои рушди устувор ва мутавозини иқтисоди миллӣ ин ташаккул ва рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба шумор мераванд. Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари агросаноатӣ буда, дорои иқтисодии бузурги гидроэнергетикӣ, миқдори зиёди канданиҳои ғоиданок ва имкониятҳои бузурги саноатӣ мебошад [3,44]. Саноатикунони босуръати кишвар аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафи ҷоруми миллӣ эълон гардида, дар ин самт ислоҳотро ҷорӣ намуда истодааст. Натиҷаҳои ислоҳот бояд имкониятҳои гуногуноро ба вучуд оранд, ки ба ҷалби сармояи хориҷӣ, рушди соҳаи саноат, афзоиши фаъолияти инноватсионӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ мусоидат намоянд.

Дар воқеъ соҳаи саноат яке аз соҳаҳои афзалиятнок барои рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Барои таъмини рушди соҳаи саноат аз шароитҳои мавҷуда самаранок истифода намудан лозим аст. Яке аз чунин имкониятҳо ин фаъолияти самаранокӣ минтақаҳои озоди иқтисодӣ мебошанд [4, 195].

Вобаста ба самти фаъолият минтақаҳои озоди иқтисодӣ гурӯҳбандӣ шудаанд. Яке аз намудҳои МОИ ин минтақаҳои саноатӣ ба шумор меравад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки фаъолияти чунин шакли минтақаҳо пурра ба истеҳсоли молҳои саноатӣ равона карда мешаванд [5,92].

Дар минтақаҳои истеҳсолии саноатӣ корхонаҳои истеҳсолии таъиноти содиротӣ ва корхонаҳои истеҳсолии ивазкунандаи воридот бунёд карда мешаванд. Онҳо дар асоси маҳсулоти нимтайёр ё қисмҳои воридотӣ маҳсулоти тайёри ниҳоиро коркард намуда, барои фурӯш дар хориҷи кишвар ё ба хотири ивазкунии маҳсулоти воридотшавандаи бозори дохилӣ истеҳсол мекунанд.

Амалан дар ингуна корхонаҳо амалиёти васлкунии (чамъкунии) маҳсулоти тайёр дар асоси қисмҳои воридотшаванда ҷой дошта, маҳсулоти ниҳоии тайёршуда бештар ба хориҷи кишвар барои фурӯш пешкаш мешаванд. Бинобар ин ингуна минтақаҳо «минтақаҳои коркарди саноатӣ», дар баъзе мавридҳо «минтақаҳои истеҳсолкунанда» ё «минтақаҳои озоди содиротӣ» низ номгузорӣ мекунанд [2,132]. Фаъолияти ингуна минтақаҳо ба фаъл гардонидани таҷдиди сохтори иқтисоди миллӣ равон мегардад.

Умуман минтақаҳои истеҳсолии саноатӣ аз рӯи таъиноти истеҳсолменамадашон метавон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кард:

- минтақаҳои ивазкунандаи воридотие, ки бештар барои бозори дохилӣ нигаронида шудаанд;
- минтақаҳои ба содирот нигаронидашудае, ки бештар барои бозори беруна маҳсулот истеҳсол мекунанд;
- минтақаҳои таъиноти маҳсулоташон омехта буда, ҷӣ ба бозори хориҷӣ ва ҷӣ ба бозори дохилӣ якҷайл нигарон мебошанд.

Минтақаҳои озоди содиротӣ ё минтақаҳои коркарди содиротӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ бештар инкишоф ёфта, маҳсулоти воридотиро коркарди саноатии иловагӣ карда баргашта содирот менамоянд.

Минтақаҳои саноатӣ тижоратӣ, тавре ки аз унвони онҳо мушоҳида мешаванд, ба худ фаъолияти истеҳсоливу тижоратиро пайваст намудаанд. Ин навъ минтақаҳо дар аксари кишварҳо вусъат ёфта, дар онҳо тартиботи бақайдгирии иҷозати воридотӣ, қоидаҳои гумрукӣ, молиявӣ қарзидӣ, қоидаҳои арзӣ барои ба резидентҳои минтақаи мазкур фароҳам овардани шароити хуб мусоидат мекунанд. Ҳоло ингуна таҷриба дар шакли «минтақаи истеҳсолот ва савдои озод» дар як қатор давлатҳои ҷаҳон ҷорӣ мешавад.

Айни ҳол дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон панҷ адад минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба фаъолият машғул мебошанд, ки вобаста ба имкониятҳо ба рушди содироти маҳсулоти саноатӣ саҳми худро гузошта истодаанд.

Дар ҷадвали 1 маълумоти оморӣ оид ба шумораи субъектони МОИ оварда шудааст. Аз маълумотҳои ҷадвали 1 мушоҳида мегардад, ки фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодии «Суғд» ва «Данғара» самаранок мебошад. Яъне минтақаи озоди иқтисодии мазкур дар рушди истеҳсол ва содироти маҳсулоти саноатӣ саҳми худро гузошта истодаанд. Фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодии «Панҷ» ва «Ишкошим» начандон хуб арзёбӣ мегардад. Бинобар ин, ҷиҳати табиқ додани самти фаъолияти минтақаҳои мазкур чораҳои зарурӣ андешидан лозим мебошад. МОИ «Кӯлоб» бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2019 таъсис ёфтааст. Айни ҳол минтақаи мазкур дар марҳилаи рушди ибтидоӣ қарор дорад.

Ҷадвали 1.

Шумораи субъектони МОИ дар соли 2022

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ	Шумораи субъектон				Шумораи кормандон
	Аз оғози фаъолият	2020	2021	2022	
МОИ «Суғд»	30	1	2	-	799
МОИ «Панҷ»	12	2	-	1	33
МОИ «Данғара»	35	7	7	3	323
МОИ «Ишкошим»	5	-	-	-	25
МОИ «Кӯлоб»	7	1	2	5	240
Ҳамагӣ	89	11	11	9	1420

Фаъолияти ҳар як субъектони МОИ аз ҳаҷми сармоягузорӣ вобастагӣ дорад. Дар ҷадвали 2 ҳаҷми сармоягузориҳо аз ҷониби субъектони МОИ оварда шудааст.

Ҷадвали 2.

Ҳаҷми сармоягузориҳо аз ҷониби субъектони МОИ

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ	Ҳаҷми сармоягузорӣ (млн. сомонӣ)		
	Аз оғози фаъолият	2021	2022
МОИ «Суғд»	138,9	18,1	23,7
МОИ «Панҷ»	29,4	0,7	9,8
МОИ «Данғара»	196	97,9	67,2
МОИ «Ишкошим»	3,9	-	1
МОИ «Кӯлоб»	126,2	8,6	114,2

Тадқиқотҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ, хизматрасонӣ ва соҳтмонӣ махсусан дар МОИ «Суғд» дар соли 2022 412,5 млн. сомониро ташкил намуд, ки нисбат ба соли 2021 111,4 млн. сомонӣ ё 37 фоиз зиёд аст. Инчунин ҳаҷми маҳсулоти содиротии субъектҳо 135,3 млн. сомониро ташкил намуда, нисбат ба ҳаҷми давраи соли 2021-ум 30,1 млн. сомонӣ ё 28,6 фоиз зиёд гардид [9].

Рушди сармоягузориҳо асосан аз фаъолияти самараноки субъектони МОИ вобастагии калон доранд. Фаъолияти субъектони МОИ «Суғд»-ро таҳлил карда маълум мешавад, ки сармоягузорӣ асосан аз ҷониби 7 корхона, аз ҷумла ҶДММ

“Оҳанкор”, ҚДММ “Азияполитекс”, ҚДММ “Донаи Алмос”, ҚДММ “Покзарф” ҚДММ “Хуҷанд Пласт”, ҚДММ КМ ТТ “Арча Мебел” ва ҚДММ КМ ТТ “Тачпроф” таъмин гардид, ки маҳсулотҳои истеҳсолшуда асосан ба кишварҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, Олмон, Ироқ, Туркия ва Россия содирот гардиданд [9]. Аз инҷо бар меояд, ки корхонаҳои мазкур фаъолияти хуб дошта, барои рушди содироти маҳсулоти саноатии ватанӣ саҳми худро гузошта истодаанд.

Дар баробари ин, ки дар соли 2022 ҳаҷми сармоягузории мустақим 23,7 млн. сомони ро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳаҷми давраи соли гузашта (18,1 млн. сомонӣ) 30,9 фоиз зиёд гардида, аз оғози фаъолияти МОИ «Суғд» ба 138,9 млн. сомонӣ баробар гардид.

Чи тавре, ки дар қадвали боло нишон дода шудааст дар соли 2022 шумораи умумии қойҳои қорӣ дар МОИ «Суғд» ба 799 нафар баробар гардид, ки нисбат ба соли 2021 (774 нафар) 25 қойи қорӣ зиёд мебошад.

Ҳаҷми тариқ қайд қардан лозим аст, ки бо мақсади рушди фаъолияти субъектҳои МОИ қиҳати баланд бардоштани сатҳи муаррифии минтақаҳои озоди иқтисодии кишвар дар арсаи байналмилалӣ ва пешниҳоди маҳсулоти саноатии истеҳсолнамудаи субъектҳо дар бозорҳои хориҷӣ ҳамкориро бо намояндагӣ ва ниҳодҳои дипломатии Тоҷикистон дар кишварҳои хориҷӣ қоннок намуда, раванди қарли сармоягузори хориҷиро пурзур қардан лозим аст.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ»// Аҳбори Маҷлиси Олии Қумҳурии Тоҷикистон, 2011 с., № 3, мод.167.

2. Давлатов Ф.Ҳ. Таҳлили фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Қумҳурии Тоҷикистон // Паёми молия ва иқтисод. 2021. № 1 (25). - С. 130-138.

3. Каримова М.Т., Сафарова Х.Ш. Современное состояние и перспективы развития свободных экономических зон Таджикистана // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2023. № 3. - С. 44-49.

4. Комилов С.Дж., Гафаров Ф.М. Роль свободных экономических зон в развитии инвестиционного потенциала региона (на примере Республики Таджикистан) // Проблемы современной экономики. 2017. № 3 (63). - С. 194-197.

5. Кодирзода Ф.А. Национальные приоритеты и их отражение в инвестиционной политике Таджикистана // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2023. № 2. - С. 37-42.

6. Раджабов К.К. Развитие свободных экономических зон как форма вовлечения страны в среду мирохозяйственных связей // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. Часть 1. - Душанбе: «СИНО», 2014. - № 2/10 (152). - С. 91-95.

7. Раҷабов Қ.Қ. Фаъолиятнамоии минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт // Ташаккули низоми идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт / Маводи конференсияи қумҳуриявӣ илмию амалӣ. Душанбе: ДМТ, 2022. - С.213-217.

8. Раджабов К.К. Проблемы активизации предпринимательской деятельности в свободных экономических зонах Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2012. - № 2/4(89). - С.32-36.

9. Солеҳзода А.А., Наимов М.Ю. Усулҳо ва арзёбии фазои бозори сармоягузори дар минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 10-1. - С. 14-20.

10. www/fezsughd.tj.

ИМКОНИЯТҲОИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ ДАР СОДИРОТИ МАҲСУЛОТИ САНОАТӢ

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ метавонанд дар истехсол ва рушди содироти маҳсулоти саноатӣ саҳми худро гузоранд. Дар мақола қайд гардидааст, ки яке аз ҳадафҳои асосии ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ маҳз ба хоҳири рушди соҳаи саноат ва истехсолоти ба содирот нигаронидашуда мебошад. Тадқиқотҳо исбот намудаанд, ки ҳар қадаре, ки фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ самаранок бошад, ҳамон қадар ба рушди соҳаи саноат таъсири мусбӣ мерасонанд.

Калимаҳои калидӣ: минтақаҳои озоди иқтисодӣ, саноат, сармоягузорӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, рушди минтақа.

ВОЗМОЖНОСТИ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В ЭКСПОРТ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

Свободные экономические зоны могут способствовать производству и развитию экспорта промышленной продукции. В статье отмечается, что одной из основных целей создания свободных экономических зон является именно развитие промышленности и экспортоориентированной продукции. Исследования доказали, что чем эффективнее деятельность свободных экономических зон, тем большее положительное влияние они оказывают на развитие отрасли.

Ключевые слова: свободные экономические зоны, промышленность, инвестиции, деловая активность, региональное развитие.

FREE ZONE OPPORTUNITIES TO EXPORT OF INDUSTRIAL PRODUCTS

Free economic zones can promote the production and development of exports of industrial products. The article notes that one of the main goals of creating free economic zones is precisely the development of industry. Studies have proven that the more efficient the activity of free economic zones, the greater the positive impact they have on the development of the industry.

Keywords: free economic zones, industry, investments, business activity, regional development.

Маълумот дар бораи муаллифон: Қодирзода Фарҳод Анвар - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 907-65-66-99. E-mail: f123085@mail.ru;

Раҷабов Қаюмҷон Қудратуллоевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17, тел.: (+992) 918-94-91-43.

Сведения об авторах: Кодирзода Фарҳод Анвар - кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 907-65-66-99. E-mail: f123085@mail.ru;

Раджабов Каюмджон Қудратуллоевич - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой государственного и местного управления Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: (+992) 918-94-91-43; e-mail: radzhabov.2008@mail.ru

Information about authors: Kodirzoda Farhod Anvar - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of World Economy Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 907-65-66-99. E-mail: f123085@mail.ru;

Radjabov Kayumjon Kudratulloevich - candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of State and Local Government, Tajik National University, 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, Phone: (+992) 918-94-91-43; e-mail: radzhabov.2008@mail.ru.

ШУҒЛИ АҲОЛӢ ВА ТАҲЛИЛИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗАИ ИҚТИСОДИ

*Маҷидзода Д.Н. – дотсенти кафедраи иқтисодиёти миллӣ ва бехатарии иқтисодии ДМТ,
Иноятова М.З. – унвонҷӯи кафедраи иқтисодиёти миллӣ ва бехатарии иқтисодии ДМТ*

Мақсади ҳамаи системаҳои иҷтимоӣ- иқтисодӣ ин таъмини афзоиши иқтисодӣ, ки асоси баландравии некуаҳволӣ ва дараҷаи зиндагии аҳолиро дар бар мебард, мебошад. Дараҷаи шуғл ин яке аз нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Чуноне, ки олими иқтисод Н.А. Волгин дар миногрофияи худ «Бозори меҳнат ва даромади аҳоли» ақидаи як қатор омилҳоро ба назар гирифта менависад, ки ибораи шуғл танҳо падидаи иқтисодӣ нест. Ҳамчун нишондиҳанда вай дар бар мегирад равандҳои демографиро ва ҳамчун қисми сиёсати иҷтимоӣ баромад мекунад, яъне мазмуни демографӣ ва иҷтимоӣ низ дорад. Ҳамин тариқ ба ҳулосае омадан мумкин, ки шуғл ҳамчун нишондиҳандаи макроиқтисодӣ мазмуни демографӣ ва иҷтимоиро доро мебошад [8,15с.]. Шуғл ҳамчун объекти омузиши иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар бар мегирад фаҳмиши васеи ҳодисаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро ба монанди бозори меҳнат, корфармоён ва коргарони кироя, бозори молҳо, бозори таҳасусҳо ва ғайраро. Ҳамаи ин ҳодисаҳо бо якдигар зич алоқаманданд ва гирифтори таъсири зидиятҳои иҷтимоӣ, ки намоёндаи онҳо дар доираи шуғл корфармоён (соҳибони воситаҳои итҳсолот) ва коргарони кироя (дорандагони қувваи корӣ) мебошанд. Дар натиҷаи яқоя амал кардани онҳо системаи муносибатҳои иҷтимоӣ - меҳнати пайдо мешавад. Аз нуқтаи назари муносибат ба бозори меҳнат онҳо метавонанд, дар яке аз се ҳолатҳо бошанд. Шахс шуғлманд ҳисобида мешавад, дар ҳолате, ки кор дошта бошад, бекор ҳисобида мешавад, агар кор надошта бошад ва ғайрифаъл дар ҳақиқати кор бошад. Дар маҷмӯъ шуғлмандон ва бекорон, аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайрифаълро ташкил мекунанд. Агар шахс (дар синну соли мувофиқ) ҷои кор надошта бошад ва дар ҳақиқати кор набошад, дар ин ҳолат вай ҳамчун аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайрифаъл ҳисобида мешавад ва аз бозори меҳнат берун мемонад.

Таҳлили равишҳои мавҷудаи омузиши назарияи шуғл нишон дод, ки сар карда, аз назарияи классикӣ ва то назарияи неоклассикии шуғл, бо итминон метавон гуфт, ки мактабҳои гуногуни иқтисодӣ ноил шудан ба шуғли пурраи ашхоси аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайрифаълро таъмин менамоянд.

Дар шароити муосир таъмини шуғли аҳоли аз рушди иқтисодиёт, ба хусус соҳаи саноатӣ бо истеҳсолоти агросаноатӣ алоқамандбуда ва соҳаи иҷтимоӣ иборат буда, вобастагии мустақим дорад. Дигаргунсозиҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки дар имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ шуда истодаанд, вазъи шуғли аҳолиро куллан тағйир додаанд. Бо вучуди ин, бояд қайд намуд, ки аҳолии мамлакат дар давраҳои оянда боз ҳам афзоиш меёбад, инчунин бо баробари ҷорӣ намудани техникаву технологияҳои нав ва истифодаи усулҳои нави ташкили истеҳсолот шумораи мутлақи машғулбудагон коҳиш меёбад. Ҳамзамон, мураккабии ҳалли масъалаи шуғл дар деҳот бо чунин ҳолат шарҳ дода мешавад, ки минтақаҳои деҳот асосан минтақаи моноистеҳсолӣ маҳсуб ёфта, доираи истифодабарии меҳнат дар ин самт маҳдуд доништа мешавад.

Мувофиқи ин гуфтаҳо ба рақамҳои омории Ҷумҳурии Тоҷикистон назар намоем, дар солҳои охир чунин таносубро дидан мумкин аст: 60,9% шуғлдоштагон дар соҳаҳои кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ (дар яқоягӣ бо ҳоҷаҳои ёрирасон), 3,4% дар саноат, 4,1% дар сохтмон ва боқимонда дар дигар соҳаҳо, аз ҷумла хизматрасонӣ банд мебошанд (ҷадвали 1).

Таҳлили ҷадвали 1 ба мо нишон медиҳад, ки аҳолии машғул дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ 2506000 нафарро дар ҳамаи соҳаҳо дар соли 2020 ташкил менамояд, ки ин нисбати соли 2011-ум 256700 нафар зиёд аст.

Дар баҳши воқеӣ шумораи аҳолии машғули иқтисодӣ дар соли 2020-ум 1754400 нафарро ташкил менамояд, ки нисбати соли 2011-ум 82600 нафар зиёд бошад ҳам, аз рӯи фоизи умумии нисбати соли 2011-ум 4,3% камтар аст.

Дар баҳши хизматрасонӣ шумораи машғулбудагон дар соли 2011-ум 577600 нафар ё 25,7 %-и шумораи умумии машғулбудагонро дар ҷумҳурӣ ташкил менамуд, ки ин нишондиҳандаҳо дар соли 2020-ум ба 751800 нафар ё 30,0 % аз шумораи умумии

машгулбудагон омада расид, ки ин нисбатан 174200 нафар ё 4,3 % зиёд гардидаст. Ин дигаргуни бештар дар соҳаи савдои яклухт ва чакана, таъмири автомобилҳо, молҳои маишӣ ва маводҳои истифодаи шахсӣ дида мешавад, ки шумораи машгулбудагони ин соҳа соли 2011-ум 125000 нафарро ташкил намуда, дар соли 2020-ум ба 157200 нафар омада расидааст, ки 32200 нафар ё 0,7 % зиёд гардидааст.

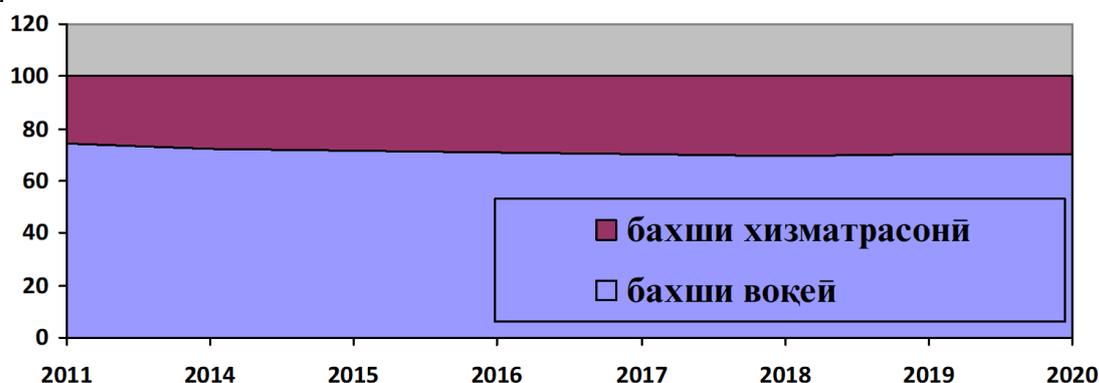
Чадвали 1

Нишондиҳандаҳои тағйирёби (динамика)-и тақсимои аҳолии машгул дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар солҳои 2011-2020, ҳазор нафар

Нишондиҳандаҳо	2011	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020-2011 +/-
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машгул	2249,3	2379,7	2385,3	2407,0	2426,0	2463,0	2506,0	+256,7
бо %	100	100	100	100	100	100	100	
Аз он ҷумла:								
Дар баҳши воқеӣ	1671,8	1704,0	1694,8	1685,3	1691,6	1731,0	1754,4	+82,6
бо %	74,3	71,6	71,1	70,0	69,7	70,3	70,0	-4,3
Дар баҳши хизматрасонӣ	577,6	675,7	690,5	721,7	733,9	732,4	751,8	+174,2
бо %	25,7	28,4	28,9	30,0	30,3	29,7	30,0	+4,3

Сарчашма: Тоҷикистон: 30-соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуи оморӣ/ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2021 -С.138-143.

Ин тағйирёбиро мо ба ду баҳши бузурги иқтисодӣ, баҳши воқеӣ ва баҳши хизматрасонӣ назар намоем, дар ҳар ду баҳш шумораи шуғлмандон дар соли 2020-ум нисбати соли 2011-ум зиёд гардидааст вале аз рӯи фоизи ишғолнамудаи шуғлмандӣ дар соли 2020-ум баҳши хизматрасонӣ 4,3% нисбати баҳши воқеӣ зиёд гардидааст, ки ин тағйирёбӣ дар диаграммаи 1 оварда шудааст.

Диараммаи 1. Тақсимои аҳолии шуғлманд вобаста ба баҳшҳо дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2011-2020, бо %

Афзоиши шумораи шуғлмандон дар ин соҳаҳои иқтисодиёт ба сиёсати пешгирифти давлат ва талаботи бозори меҳнати ҷумҳурий вобастагӣ дорад, чунки афзалияти кадом соҳаеро, ки давлат ҳоҳад ва ба кадом соҳае, ки ниёзи мардум зиёд гардад, шумораи шуғлмандони ҳамон соҳа низ зиёд мегардад.

Бозори меҳнат муайянкунандаи асосии омодамоии кадрҳои имрӯзаи иқтисодиёт доништа шуда, он ба муассисаҳои олиии касбӣ имконият медиҳад, ки барои кадом соҳа бо кадом дониш ва қобилият чӣ гуна мутахассисонро омода намоянд.

Дар баробари ин гуфтаҳо ҳолати ҷойдоштаи талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ дар бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чадвали 2 ба тариқи зайл оварда шудааст.

Аз таҳлили чадвали 2 бар меояд, ки шахсони ба фаъолияти меҳнатӣ машгулнабуда дар ҷустуҷӯи коранд ва дар ҳадамоти шуғли аҳоли ба қайд гирифта шудаанд, дар соли 2011-ум 64079 нафарро ташкил менамуданд ва ин шумора дар соли

2020-ум 39378 нафар зиёд гашта, 103457 нафарро ташкил намуд. Яъне шумораи шахсоне, ки дар чустучӯйи коранд дар бозори меҳнати ҷумҳурӣ дар соли 2020-ум зиёд гардидааст.

Изҳороти корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи талабот ба кормандон дар соли 2011-ум 11694 нафарро ташкил менамуд, ки ин шумора дар соли 2020-ум ба 9416 нафар омада расидааст, ки ин 2278 нафар нисбати соли 2011-ум кам аст.

Ҷадвали 2

Талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ дар бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2011-2020 (дар охири сол, нафар)

Нишондиҳандаҳо	2011	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020-2011 +/-
Шахсоне, ки ба фаъолияти меҳнати машғул нестанд, корчустучӯдоранд, дар ҳадамоти шуғли аҳоли ба қайд гирифта шудаанд	64079	72521	77349	79619	92631	106542	103457	+39378
Аз он ҷумла мақоми бекоронро доранд								
ҳамагӣ	54487	51122	53087	49662	47522	48967	49888	-4599
занҳо	28171	27313	27359	25472	22562	21887	23840	-4331
ҷавонони 15-29 сола	31992	30882	41001	40007	46567	50834	51974	+19982
Изҳороти корхонаҳо дар бораи талабот ба кормандон	11694	7275	9224	7998	8982	10201	9416	-2278
Шумораи бекороне, ки ба як ҷойи холи кор талабгоранд	6,4	10,0	8,4	10,0	10,3	10,4	11,0	+4,6
Ба кор таъминшудагон	32400	37900	39100	49500	63100	76400	72200	+39800
Ба ҳисоби % аз шумораи умумии муроҷиаткардагон	50,5	52,3	50,6	62,1	68,1	71,7	69,8	+19,3

Сарчашма: Тоҷикистон: 30-соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуи оморӣ/ Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2021 -С.150-151.

Дар соли 2011-ум шумораи бекороне, ки ба як ҷойи холи кор талабгоранд, 6,4 нафарро ташкил менамуд ва ин нишондиҳанда дар соли 2020-ум ба 11 нафар дар як ҷойи кори холи рост меояд.

Дар соли 2011-ум шахсоне, ки ба ҷойи кор таъмин шудаанд, 32400 нафарро ташкил менамояд ва ин шумора дар соли 2020-ум 39800 нафар зиёд гардида, 72200 нафарро ташкил менамояд.

Ба ҳисоби фоиз аз шумораи умумии муроҷиаткардагон агар дар соли 2011-ум 50,5 %-и онҳо ба кор таъмин шуда бошанд, пас ин нишондиҳанда, дар соли 2020-ум ба 69,8 % омада расида, зиёдшавии он 19,3 %-ро ташкил медиҳад.

Талабот ва тақлифоти қувваи корӣ дар бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли солҳои 2011-2020-ум аз рӯйи таҳлили маълумотҳои овардашуда дар як сатҳи муайян қарор дорад, чунки сатҳи бекорӣ ва таъмини шахсони корчӯянда дар бозори меҳнати ҷумҳурӣ аз рӯйи меъёрҳои муайяншуда, дар сатҳи хеле хуб қарор дорад.

Тақлифоти қувваи корӣ дар бозори меҳнат, аз рӯйи дараҷаи маълумотнокӣ яке аз нишондиҳандаҳои асосии муайяннамоии сатҳи бекорӣ дар бозори меҳнат ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин муайяннамоии дараҷаи бекорӣ аз рӯйи сатҳи маълумотнокӣ онҳо, идомадиҳандаи таҳлилҳои мо дар ин бахш ҳисобида мешаванд.

Ҳамин тарик, шуғл дар чамъият амал мекунад, ходисаи доимии бавучуд оваранда, ки характери танафуси дорад барои кормандони аллоҳида. Субъекти шуғл шаҳрвандони қобили меҳнат ва объекташ - ҷойҳои корӣ мебошад. Мувофиқи нишондодҳои омӯри ба қувваи корӣ дар мамлакатҳои гуногун, аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мекунанд ҳамаи шуғлмандон ва бекоронро. Шуғлро ҳамчун категорияи иқтисодӣ чунин тавсиф додан мумкин аст, яъне шуғл - ин маҷмуи муносибатҳои кормандони кирои оиди иштироки онҳо дар фаъолияти меҳнатӣ ва корфармо ки алоқаманд аст ба қонеъ гардонидани талабатҳои шахсӣ ва чамъиятӣ, ки бо қонунҳои амалкунанда муқобил нест ва натиҷааш гирифтани даромад мебошад, меноманд[11,222с.]. Ҳамчун категорияи иҷтимоӣ шуғл - ин иҷрои ҳуқуқҳои шаҳрвандон ба меҳнат мебошад, ки ҳар як аъзои ҷамъият худааш ва оилаашро ба воситаҳои зарурии зиндагӣ ва тарақиёт таъмин менамояд. (даромад, саломатӣ, малумот ва ғайра).

Қайд кардан бо маврид аст, ки дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон шуғл ҳамин хел тавсиф дода шудааст. Дар статистикаи мамлакатҳои тарақикардаи ҷаҳон шуғл ин тавр таъриф дода мешавад. «Ин миқдори аҳолие мебошад, ки барои музди кор бо мақсади гирифтани даромад фаъолиятро иҷро менамоянд»[9,13с.].

Шаҳрвандон барои ихтиёрдорӣ намудани қобилияти меҳнатӣ - истехсолӣ ва эҷодияшон ҳуқуқи комил доранд. Ба тариқи маъмури, дар кадом шакле, ки бошад ба меҳнат маҷбур кардани шаҳрвандон манъ аст, ба истиснои мавридохе, ки қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст.

Давлат барои амалӣ гардонидани сиёсати мусоидати пурраю сермаҳсул ва озодона интихоб намудани шуғл, ки он ба фароҳам овардани шароит баҳри амалӣ гардонидани ҳуқуқи меҳнатии шаҳрвандон нигаронида шудааст, маъсул мебошад.

Масъалаи шуғли аҳоли яке аз масъалаҳои зарури иқтисодӣ – иҷтимоӣ дар шароити имрӯза ба ҳисоб меравад. Инкишоф ва тараққиёти иқтисодии дилхоҳ давлат ва худи чамъият дар маҷмӯъ бо сатҳи муайяни сохтор ва шумораи аҳоли, инчунин бо захираҳои меҳнатии кишвари мазкур вобаста аст. Аҳоли дар навбати аввал, ин сарчашмаи мустақими захираҳо барои бозори меҳнат, ки пешбарандаи муносибатҳои муқарраргардидаи иқтисодӣ, дар ҳолати дуввум бошад, қисми аҳолии қобилияти меҳнатӣ доштаи он ба сифати омили субъективӣ ва шахсии истехсолот баромад мекунад.

Меҳнат раванди дарки фаъолияти оқилонаи одамон аст, ки бо кӯмаки он шакливозкунии объектҳо ва захираҳои табиӣ, инчунин мутобиқшавии он барои қаноатмандгардонии эҳтиёҷоти аҳоли сурат мегирад.

Шуғли аҳоли- ҳамчун падидаи муносибатҳои иқтисодӣ на танҳо моҳияти иқтисодии дар низоми муносибатҳои муносири иқтисодӣ дошта, балки вобаста аз характер ва сатҳи таъмини кормандон бо ҷойҳои корӣ, он ҳамчун категорияест, ки низоми комплексӣ дошта, фарогирандаи маҷмуи рафтори инсониро дар ҷанбаи иҷтимоӣ, ки ба талаботҳои ҷомеаи муосир ҷавобгӯ бударо дар назар доранд[10,20с.]. Бинобар ин шуғли аҳоли сатҳи ҷалби аҳолиро ба меҳнат тавсиф ва вазъияти онро дар давраи таҳлилшаванда муайян мекунад.

Шуғл категорияи маҳсус буда таносубан дар ҳамаи формасияҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар шаклҳои гуногун арзи вучуд мекард. Дар обшинаи ибтидоӣ ҳамаи аъзоёни он пурра ба меҳнат шуғл баста буданд, ки дар он замон қувваҳои истехсолкунанда дар сатҳи пастарин буданд. Баъдан дар формасияҳои гуломдорӣ ва феодалӣ шуғл дар ҳадди пасти гуломон ва гуломдорон буд, дар фармасияи капиталистӣ, ки бозори иқтисодӣ тарақи мекунад, одам озод аст ва ҳамчун коргари кирои (зархарид) мебошад, одамони ба кор банд нашуда дар шакли бекори табиӣ ва маҷбури ҳастанд. Ин шакли маҳсули формасияро нишон медиҳад, ки асосашро моликияти шахсӣ ташкил медиҳад. Дар системаи сотсиалистӣ, ки асосашро моликияти чамъиятӣ ба воситаҳои истехсолот ташкил медиҳад, қувваи корӣ дар шакли озод ба воситаҳои истехсолот, ки чамъиятӣ мебошад, озод якҷоя шуда шуғли пурраи аъзоёни чамъиятро ба амал меоранд[5,120с.]. Агар шуғл дар системаи капиталистӣ дар натиҷаи таррақиёти қувваҳои истехсолкунанда бекориро зиёд кунад, шуғли давраи содсалистӣ фақат барои хубтар кардани шароити корӣ, кам кардани вақти корӣ, зиёд намудани вақти истироҳат, зиёд намудани боигарии чамъиятӣ равона карда шуда буд.

Давлатҳои чаҳон баҳри самаранок идора намудани захираҳои меҳнати худ роҳу равиш ва стратегияҳои махсуси худро бо назардошти хусусиятҳои хоси табиӣ – ҷуғрофӣ ва миллий – иҷтимоии кишварашон интиҳоб мекунанд. Баҳри таҳлилу баҳогузори дақику аниқи равандҳои демографӣ ва коркарди стратегияи идоракунгии захираҳои меҳнати ифодаҳои сифатӣ ва шуморавии аҳоли ва захираҳои меҳнати истифода бурда мешавад. Ба таври дигар гӯем барои аз ҷиҳати шуморавӣ ва сифатӣ ифода кардани аҳоли ва захираҳои меҳнати нишондиҳандаҳои таваллудшавӣ, фавтшавӣ ва афзоиши табиӣ истифода бурда мешаванд.

Яке аз самтҳои, ки бевосита ба шуғли аҳоли алоқаманд ва кулли муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии онро фаро мегирад ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли» мебошад. Қонуни мазкур муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба шуғли аҳоли танзим намуда, асосҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ташкилии сиёсати давлатӣ дар ин самт, аз ҷумла кафолатҳои давлатро дар амалӣ гардонидани ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба меҳнат ва ҳифзи иҷтимоӣ аз бекорӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ муқаррар менамояд.

Вале бо вуҷуди ин масоили шуғли аҳоли имрӯзо натавонанд дар Тоҷикистон, балки дар кулли мамолики Осиёи Миёна аз масоили муҳимтарине ба ҳисоб мераванд, ки ҳаллу фасли онҳо андешидани чораҳои таъхирнопазирро тақозо менамояд. Аз тарафи давлат ва ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми чораҳои марбут ба қонуну қонунгузори дар самти мусоидат ба шуғли аҳоли андешида шудаанд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли», ки қаблан ҳам зикр карда шуд, фарогири кулли масоили вобаста ба шуғли аҳоли мебошад. Акнун танҳо то чи дараҷа оқилонаву самаранок истифода бурда тавонистани кафолату имтиёзҳои пешниҳод намудаи давлат, аз тарафи шаҳрвандон, метавонад вазъи шуғли аҳолиро дар оянда муайян намояд.

Такмилдиҳии тавсифи таҳассусӣ-касбии қувваи кори барои рафъи яке сабабҳои асосии бекорӣ- мувофиқат накардани тавсифоти сифатии ҷойҳои холи ва бекорон мусоидат кунад. Барои ин фаъолияти сохторҳои ҳадамоти шуғл дар баҳши омодакунии касбӣ ва бозомӯзиши кадрӣ аз шумораи шаҳрвандони деҳоти ҷумҳурӣ, бояд ба коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ ва такмилдиҳии ҳаёти таҳассусӣ-касбии иқтисодии меҳнати кишвар сафарбар карда шавад. Дар ин ҷо бояд тазаққур дод, ки камбизоатӣ дар шароити муосир метавонад ба таври манфӣ ба раванди истифодаи оқилонаи иқтисодии ҳудудҳои деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир расонад.

Унсурҳои муҳими татбиқи бозсозӣ дар мамлакат, ин ислоҳоти муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнати, ки ба талаботҳои вазъи бозорӣ, ҷавобгӯ бошанд, арзёбӣ мегарданд.

Дар маҷмӯъ, татбиқи самтҳои асосии асоснокгардида ва таҳиягардидаи концепсияи шуғли махсулноки аҳолии маҳалли деҳот, ки такмили механизми танзими давлатии бозори меҳнат ва шуғли аҳолиро пешбинӣ менамояд ба таъмини рушди иқтисодӣ ва баландбардории сатҳи ҳаёти аҳоли дар давраҳои пешбинишаванда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Искандаров Х.Х. Методологические основы обеспечения конкурентоспособности работников на рынке труда//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино, 2016. -№2-4 (204). -С. 16-21.

2. Искандаров Х.Х. Эффективность системы подготовки кадров и развития потенциала трудовых ресурсов/Х.Х. Искандаров, Р.Ф. Нейматов//Вестник Таджикского государственного национального университета. Серия: Экономика. - Душанбе: Сино, 2007. -№1(33). -С.219-225.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли». – С. 4. Сайти расмӣ: medt.tj/documents/main/normativno.../02525-tj.pdf.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли». – С. 8. Сайти расмӣ: medt.tj/documents/main/normativno.../02525-tj.pdf.

5. Костаков В.Г. Прогноз занятости населения. Методологические основы. М, Экономика 1979 –с.184.

6. Медведев А.В. Современные подходы к формированию кадрового потенциала для устойчивого развития сельских территорий./А.В. Медведев//Вестник Российской Академии Естественных наук. Серия экономическая, 2010/2. - С.52-54.

7. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. - С.82.

8. Савченко П. Человек в экономике / П. Савченко, М. Федорова// Общество и экономика. – 2008. - №7.- С. 5-19. Савченко П. Человек в экономике / П. Савченко, М. Федорова// Общество и экономика. – 2017. - №7.- С. 5-19.

9. Саламова Г. Г. Институциональные основы формирования и развития рынка труда в Республике Таджикистан: Автореф. дисс. на. соиск. уч.ст. к.э.н., Душанбе, 2006.- .29с.

10. Ходиев Д.А., Искандаров Х.Х. Анализ системы подготовки кадров аграрного профиля в Республике Таджикистан/Д.А. Ходиев, Х.Х. Искандаров//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2017. - № 2/4. -Ч.2. - С.13-20.

11. Яхёев О.З., Ходиев Д.А. Иқтисодиёт ва иҷтимоиёти меҳнат. – Душанбе: «Ирфон», 2007. -275с.

ШУҒЛИ АҲОЛӢ ВА ТАҲЛИЛИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗАИ ИҚТИСОДӢ

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди инкишофи иқтисодиёт ба мушоҳида мерасад, ки чунин тамоюл ба раванди ташаккули синфҳои нави иҷтимоӣ, аз ҷумлаи аҳолии табакаи камбизоат, синфи миёна ва сарватманд, ки яке аз омилҳои асосии устувории иқтисодиёт маҳсуб меёбанд, арзиши қарда мешавад. Аз ин хотир, таҷрибаҳои комплекси муносибатҳои меҳнатӣ на танҳо аҳамияти иҷтимоӣ иқтисодӣ, балки сиёсиро низ касб намуда, он ба инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ дар ҳамаи соҳаҳои бахшҳои иқтисоди миллӣ, бахуссус дар комплекси агаририи Ҷумҳурии Тоҷикистон афзолият пайдо мекунад.

Муаллифон пешниҳод менамоянд, ки воқеан сиёсати бозори меҳнат инъикоскунандаи рушди иқтисодии давлат буда, барои таъмини он ба мақсад мувофиқ аст, ки шароитҳои зарурӣ омода қарда шаванд, ки вазифаҳои асосии фаъолияти иқтисодии давлатро ташаккул медиҳанд.

Калидвожаҳо: шуғли аҳоли, бозори меҳнат, шуғли инфиродӣ, фаъолияти меҳнати инфиродӣ, қувваи қорӣ, соҳибқорӣ хурд ва миёна, рақобатпазирии шуғли аҳоли.

ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ И ЕЕ АНАЛИЗ В СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

В Республике Таджикистан идет процесс экономического развития, который характеризуется формированием новых социальных классов, в том числе бедных, средних и богатых, что является одним из основных факторов экономической стабильности. Поэтому комплексное изучение трудовых отношений приобретает не только социально-экономическое, но и политическое значение, и ставит во главу угла развитие экономических отношений во всех секторах и секторах национальной экономики, особенно в аграрном секторе Республики Таджикистан.

Авторов предполагают, что политика на рынке труда фактически является отражением экономического развития государства, и для обеспечения целесообразности создания необходимых условий, формирующих основные задачи экономической деятельности государства.

Ключевые слова: занятость населения, рынок труда, самозанятость, индивидуальная трудовая деятельность, рабочая сила, малое и среднее предпринимательство, конкурентоспособность занятости.

EMPLOYMENT OF THE POPULATION AND ITS ANALYSIS IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

The process of economic development is underway in the Republic of Tajikistan, which is characterized by the formation of new social classes, including the poor, middle and rich,

which is one of the main factors of economic stability. Therefore, a comprehensive study of labor relations acquires not only socio-economic, but also political significance, and puts at the forefront the development of economic relations in all sectors and sectors of the national economy, especially in the agricultural sector of the Republic of Tajikistan.

The author assumes that the policy in the labor market is actually a reflection of the economic development of the state, and to ensure the expediency of creating the necessary conditions that form the main tasks of the economic activity of the state.

Key words: employment of the population, labor market, self-employment, individual labor activity, labor force, small and medium-sized businesses, competitiveness of employment.

Маълумот дар бораи муаллифон: Мачидзода Д.М. – н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёти миллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Рудаки 17. Телефон: 987-17-06-55, E-mail: ndavlatbakht@mail.ru

Иноятова М.З. - унвонҷӯи кафедраи иқтисодиёти миллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Рудаки 17. Телефон: 907-42-17-57, E-mail: inoyatova_m1988@mail.ru

Сведения об авторах: Маджидзода Д.М. – к.э.н., доцент кафедры национальной экономики Таджикского национального университета Республики Таджикистан. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Телефон: 987-17-06-55, E-mail: ndavlatbakht@mail.ru

Иноятова М.З. – соискатель кафедры национальной экономики Таджикского национального университета Республики Таджикистан. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Телефон: 907-42-17-57, E-mail: inoyatova_m1988@mail.ru

Information about the authors: Majidzoda D.M. – Candidate of Economics, Associate Professor of the Department of National Economy of the Tajik National University of the Republic of Tajikistan. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki 17. Phone: 987-17-06-55, E-mail: ndavlatbakht@mail.ru

Inoyatova M. - Competitor of the Department of National Economy of the Tajik National University of the Republic of Tajikistan. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki 17. Phone: 907-42-17-57, E-mail: inoyatova_m1988@mail.ru

АЛОҚАМАНДИИ ИҚТИДОРҶОИ ОБЌ - ЗАҲИРАВЌ ВА РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ

Маҳмудов Б.Н. - н.и.и., муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Дар қорҳои илмӣ ду равиши муайянқунии мафҳуми «захираҳои об» мавҷуд аст [1]. Тибқи равиши аввал ба маънии васеи калима захираҳои об гуфта амалан ҳамаи обҳои табие, ки дар ҳолати озод дар муҳити табиӣ мавҷуданд, яъне обҳои гидросфера фаҳмида мешаванд. Дар ин равиш ба захираҳои об обҳои укёнуси ҷаҳон, оби маҷрои дарё, қўл, ботлоқ, обанбор, намии фазо ва хок, обҳои зеризаминӣ, обҳои мавҷудаи пирахҳо ва барфҳо дохил мешаванд.

Дар равиши дувум ба маънии фишурда захираҳои об гуфта, обҳои ошомиданӣ ва маъданӣ, табиӣ ва обҳои баргардондаи табиие, ки имрӯз бо мақсадҳои махсус истифода мешаванд ва оянда мумкин аст ба таври васеъ ба қор бурда шаванд, фаҳмида мешаванд. Маҳз ба фаҳмиши мазкур захираҳои об дар таҳқиқоти мо мавриди назар қарор дода шудааст, зеро равиши мазкур арзиши захираҳои обро барои иқтисоди минтақа инъикос менамояд.

Истилоҳи «обҳои байнисарҳадӣ» бори аввал дар сатҳи умумӣ дар қисми 1 моддаи 1-и «Конвенсия оид ба ҳифз ва истифодаи обҳои байнисарҳадӣ ва қўлҳои байналмилалӣ», ки 17 марти соли 1992 дар шаҳри Хелсинки қабул шуда буд, мавриди истифода қарор гирифт.

Тибқи моддаи 1 «обҳои байнисарҳадӣ» ҳама гуна обҳои рӯизаминӣ ва зеризаминӣ, ки сарҳадҳои ду ё зиёда аз он давлатро убур мекунанд ё дар ҳатти сарҳад ҷойгиранд, мебошанд. Дар ҳолатҳои, ки обҳои байнисарҳадӣ бевосита ба баҳр мерезанд, ҳудудҳои ҷунин обҳои байнисарҳадӣ бо ҳатти рост, ки резишгоҳи онҳо дар байни нуқтаҳои ҷойгирифта дар ҳатти қамбӯии соҳилҳои он мебуранд, муайян қарда мешаванд[2].

Имконияти истифодаи захираҳои об на танҳо аз рӯи мавҷудияти сарчашмаҳо, балки аз рӯи як қатор омилҳои хусусияти экологӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ дошта муайян карда мешаванд. Ин дар мафҳуми иқтидорҳои обию захиравӣ (ИОЗ) инъикос меёбад.

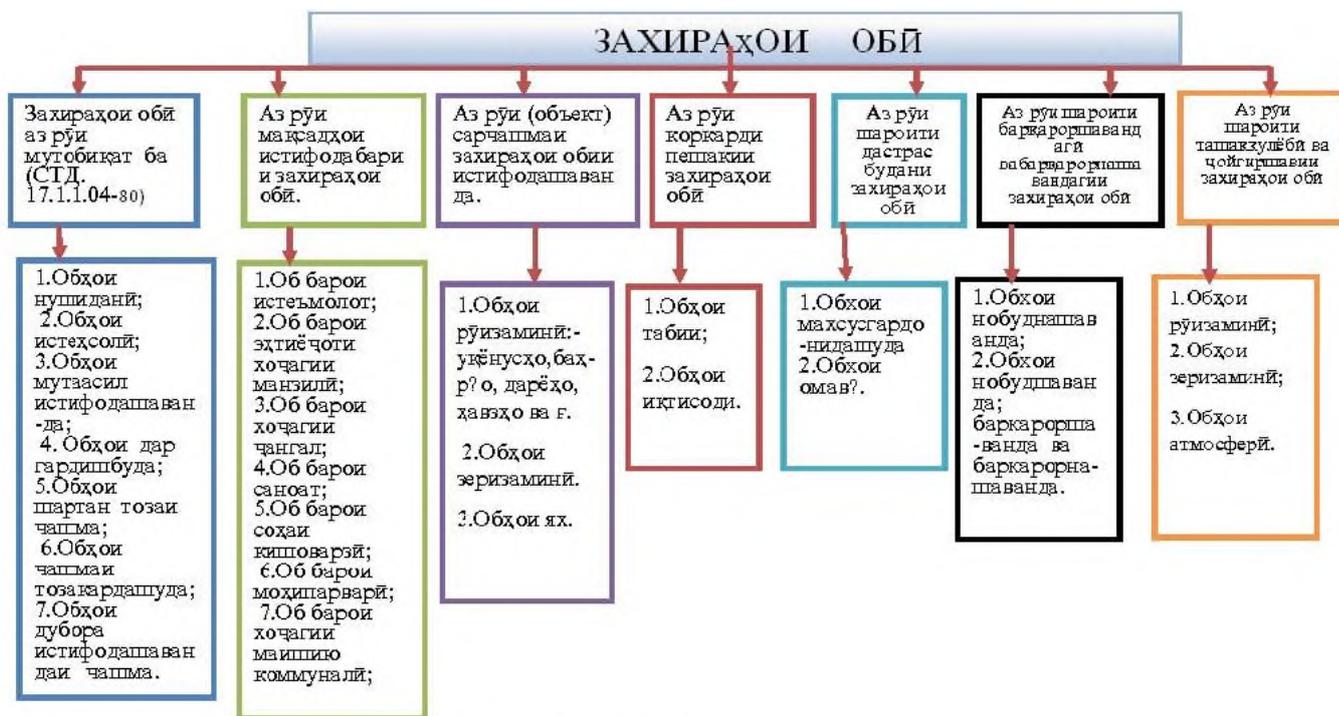
Дар адабиёти илмӣ шарҳи ягонаи мафҳуми «иқтидорҳои обию захиравӣ» алҳол мавҷуд нест. Дар раванди ошкорсозии моҳияти иқтисодии ИОЗ муҳаққиқон бешак бо мафҳуми иқтидорҳои табию захиравӣ (ИТЗ) рӯ ба рӯ мешаванд [3,с.23]. Баъзе муаллифон бо равишҳои иқтисодӣ асос намуда, иқтидорҳои табию захиравии ҳудудҳоро ҳамчун маҷмӯи ҳосилнокии захираҳои табиӣ он, воситаҳои истеҳсолот ва предметҳои истеъмолот, ки дар арзиши ҷамъиятии истеъмолӣ ифода меёбад, муайян мекунанд [4,с.35].

Ҳамин тавр, ба назари мо иқтидорҳои табию захиравии ҳудудҳоро ҳамчун маҷмӯи шароит ва захираҳои мавриди назар қарор додан мумкин аст, ки ба таври умумӣ метавон дар фаъолияти ҳаётии ҷомеа дар доираи устувории экологии минтақа истифода бурд. Иқтидорҳои минтақа самтҳо ва миқёси истифодаро ҳам аз рӯи хусусиятҳои сифатӣ ва ҳам миқдории захираҳои табиӣ муайян мекунанд.

Ба андешаи муҳаққиқ Н.Реймерс иқтидорҳои табию захиравӣ ин «ҳамон қисмати захираҳои табиӣ Замин аст, ки воқеан метавон ба фаъолияти хоҷагӣ ҳангоми далелҳои имкониятҳои техникӣ ва иҷтимоию иқтисодии ҷомеа бо шартҳои ҳифзи муҳити зисти инсон истифода бурд» [5].

Ҳангоми муайянкунии мақулаи «иқтидорҳои обию захиравӣ» (ИОЗ) дар доираи таҳқиқоти мазкур қоидаеро бояд ба назар гирифт, ки тибқи он иқтидор дар шакли умумӣ восита, захира, сарчашмаи мавҷуда ба ҳисоб меравад, ки мумкин аст ба қор андохта шаванд, ба ҳаракат дароянд ва барои расидан ба ҳадафҳои муайян истифода гарданд [6].

Об дар сатҳи хушкӣ дар шаклҳои гуногуни объектҳои обӣ ҳамчун захираи табиӣ ҷамъ омада, ҷузъи иқтидорҳои табию захиравии ҳудудҳо ба ҳисоб меравад. Баробари ин объектҳои обӣ дар алоқамандӣ бо хусусиятҳои ҳудудӣ, гидрогеологӣ, муҳандисию техникӣ ва ғайра аз тарафи баъзе муаллифон ҳамчун иқтидорҳои обию захиравӣ фаҳмида мешавад [7].

Расми 1. Нақшаи таснифоти захираҳои обӣ.

Бояд қайд кард, ки дар асоси фаҳмиши иқтидорҳои обию захиравӣ зарур аст, ки мафҳуми васеътари иқтидорҳои табию захиравии ҳудудҳоро (ИТЗ) бояд фаҳмид. Дар он омили об ҳамчун системаи ташкилкунанда баромад мекунанд ва бо низоми антропоэкологӣ дар алоқамандӣ қарор дорад. Ба қавли Реймерс он аз «маҷмӯи динамикии тартибдодаи аҳли

инсонҳо бо фаъолияти хочагидории ӯ ва ҳудудҳои аз тарафи ин аҳли меҳнат азхудкардашуда иборат аст» [8,с.516].

Ҳамин тавр, иқтидорҳои обию захиравӣ гуфта, имкониятҳои умумии ҳосиятҳо ва захираҳои объектҳои обӣ, ки дар амал мавҷуданд ва мумкин аст барои таъмини фаъолияти ҳаётии аҳолии сафарбар карда шаванд ва талаботи истеҳсолоти ҷамъиятӣ дар давраи аниқи рушди қувваҳои истеҳсолкунандаи мамлакат таъмин гарданд, фаҳмида мешавад.

Вобаста ба ин аломатҳои зерини обҳои наздисарҳадиро чудо метавон кард:

Чунин обҳо метавонанд ҳама гуна обҳои зеризаминӣ, ки дар минтақаи сарҳадҳои давлатӣ мавҷуданд, бошанд.

Чунин обҳо метавонанд обҳои дарёҳо, кӯлҳо, обанборҳои гуногун, ки ҷорианд, сарҳадҳои мамлакатҳои ҳамсояро чудо мекунанд ё нишон медиҳанд, бошанд.

Барои расидан ба ин дар доираи сиёсати макроиқтисодӣ тақшили асосҳои сиёсати об ва механизмҳои идораи обистифодабарӣ дар минтақа ва дар умум дар ҷаҳон талаб карда мешавад.

Об ҳамчун моддаи бемисл бо арзиши худ дар низоми сохтори табиӣ ва захираи ҷаҳонии рушди инсоният аз қадим то замони имрӯз на танҳо дар сатҳи мамлақати алоҳида ва минтақаҳо, балки дар сатҳи тамоми ҷаҳон барои таъмини фаъолияти ҳаётии инсон, рушди муътадили иқтисодиёт ва ҳифзи тавозуни ҷаҳонии табиӣ дорои аҳамияти бузург мебошад.

Арзиши об ҳамчун захираи ҷаҳонии рушди инсоният дар сатҳи институтҳои гуногун, дар баромадҳо ва гуфтушунидҳо васеъ муҳокима ва баррасӣ мегардад. Чунин мувоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки чун қоида дар қисмати равандҳои байналмилалӣ аз ҳама бештар ҳолатҳои мавриди гуфтугӯ қарор мегирад, ки ҷанбаҳои минтақавӣ ва миллии обистифодабарӣ ба ҳам пайванд гардидаанд.

Дар адабиёти имрӯза истилоҳи «об» ҳамчун «захираи об» ба объекти муस्ताқили муносибатҳои об чудо карда шудааст; он аҳамияти муҳимми дугонае дорад, ки ба мавқеи экологӣ ва иқтисодии он алоқаманд аст.

Ҳангоми таҳлили мафҳуми аз тарафи умум қабулшудаи «захираи табиӣ» зарур аст, ки истилоҳҳои стандартӣ истифода шаванд, ки дар соҳаи обистифодабарӣ қабул шудаанд. Ба захираҳои табиӣ зухурот ва объектҳои табиие дохил мешаванд, ки барои истеъмоли бавосита муайян шудаанд ва бевосита истифода мешаванд, дар раванди ташкили неъматҳои моддӣ, такрористеҳсолкунии захираҳои меҳнатӣ, дастгирии шароити зиндагии инсон иштирок ва мусоидат мекунанд ва ба баланд бардоштани сифати зиндагии инсоният боис мегарданд [9].

Чӣ тавре ки мушоҳида мекунем, дар ин ҷо нақши систематашкилкунандаро омилӣ об мебошад. Дар он экосистемаи махсуси объектҳои об ташаккул меёбад, ки бо низомҳои антропоэкологӣ дар алоқамандӣ мебошад.

Имрӯз масъалаи об чун зухуроти муҳим ва хеле мураккаби ҳаёти дохилисиёсӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ на танҳо дар доираи мамлакатҳои алоҳида ва минтақаҳо, балки дар умум дар тамоми ҷаҳон боқӣ мондааст. Мушкilotи об на танҳо дорои аҳамияти муайянкунандаи иқтисодӣ ва экологӣ мебошад, балки дорои аҳамияти стратегӣ ҳамчун омилӣ бехатарии бисёр давлатҳо ва минтақаҳои олам ба ҳисоб меравад. Имрӯз маҳз об метавонад ҳамчун асоси мусоид барои амиқ намудани ҳамкориҳои минтақавӣ дар байни мамлакатҳо ва минтақаҳо хизмат намояд.

Ба ақидаи профессор Ғаниев Т.Б. "... нигоҳи мо, барои соҳаи агросаноатии Тоҷикистон дар шароити имрӯзаи инкишофи иқтисодӣ модели концептуалии рушди босуботи бехатарии иқтисодӣ бояд дигар карда шавад, яъне: гузаронидани ислоҳоти пурраи замин мувофиқи талабот ва қонуниятҳои экогунҷоишию иҷтимоӣ ва минтақабандии кишоварзӣ хочагидорӣ; ташкили маданияти баланди заминдорӣ тоҷикона ва истифодабарии самараноки захираҳои обӣ"[10, с.23].

Инчунин, қариб 90% истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар заминҳои обӣ, бо воситаи обёрӣ аз ҳисоби оби дарёҳои кӯхӣ ба даст оварда мешавад, ки ин ба тамоми соҳаҳои дигари иқтисодӣ таъсири ҳудро мерасонад. Ба ақидаи профессор Исайнов Ҳ.Р. "...яке аз мушкilotи соҳаи кишоварзӣ ин кам шудани заминҳои обӣ мебошад. Захираҳои заминҳои обӣ дар кишвар хеле маҳдуданд ва онҳо самаранок истифода бурда намешавад. Агар дар соли 2007 ба ҳар сари аҳолии кишвар 0,10 га замини обӣ рост меомад, дар ҳоли ҳозир ин адад ба 0,6га рост меояд. Барои ин мебошад, ки танзими иқтисодии истифодабарии замин аз тарафи мақомотҳои дахлдор

чиддӣ ба роҳ монада шавад ва обёрикунонии заминҳоро сол то сол афзун намоем, онро ба таври мушаххас ба роҳ монем [11, с.37].

Ин раванд барои баланд бардоштани ҳосилнокии заминҳои кишоварзии обӣ нақши калиди дошта, ҳамасола тибқи барномаҳои давлатии дастгирии соҳаи кишоварзӣ ин категорияҳои заминҳои кишоварзӣ давра ба давра обёрӣ карда шуда, ба ин васила ҳосилнокии кишти зироатҳои кишоварзӣ таъмин карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Водные ресурсы: рациональное использование / Е.П. Ушаков, А.А. Голуб, Ю.П. Беличенко и др. М.: «Экономика», 1987; Комплексное использование и охрана водных ресурсов. М.: «Агрометеоздат», 1985; Львович М.И. Вода и жизнь. М.: «Мысль», 1986.
2. Конвенция по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер // Справочно-правовая система «Юрист». 2008 г.
3. Яндыганов Я.Я. Использование водных ресурсов: РАПО.М.: «Агропромиздат», 1985. С. 23.
4. См. напр.: Акимов В.Н. Справочник. Стандартные термины в водном хозяйстве / Под ред. Михеева Н.Н. М.: НИА «Природа», 1999. С. 35.
5. Реймерс Н.Ф. Природопользование. Словарь - справочник. М.: «Мысль», 1990. - 402 с.
6. Большая советская энциклопедия. Т. XX. М.: «Советская энциклопедия», 1977. -297 с.
7. Рикун А.Д. Методы экономического стимулирования в управлении водоохраной деятельностью // Водные ресурсы, 1995, №5. -611с.
8. Реймерс Н.Ф. Природопользование: Словарь-справочник. М. «Мысль», 1990. -516 с.
9. Акимов В.Н. Справочник. Стандартные термины в водном хозяйстве /Под ред. Михеева Н.Н. - М.: НИА «Природа», 1999. - 216 с.; Водное хозяйство // Справочник термины. - М.: «Агропромиздат», 1988. -324 с.
10. Фаниев Т.Б, «Равандҳои консептуалии рушди босуботи иқтисодӣ ва беҳатарии иқтисодии роҳбарӣ» Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ дар мавзӯи Иқтисоди милли: масоили амният ва рақобатпазирӣ». Душанбе-2008. С.23.
11. Исайнов Ҳ. Р., Шерматов Р.Б, «Продовольственная безопасность приоритетное направление аграрной политики в Республике Таджикистан»-Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба 70-солагии зодрузи устод Н.Гадоев, 28-29-уми феввали соли 2008. Душанбе-2008. С.37.

АЛОҚАМАНДИИ ИҚТИДОРҲОИ ОБӢ- ЗАХИРАВӢ ВА РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДӢ

Муаллиф, дар мақола маънидод намудани мафҳуми иқтидорҳои обию захиравиро зери таҳлил қарор дода дуруст дарк намудани онро, яке аз омилҳои рушди устувории иқтисодӣ медонад. Ӯ нишон додааст, ки агар нафт ва газ аниқ моли ягон давлат ҳисоб ёбанд, он гоҳ об - яке аз захираҳои қиматтарин дар Осиёи Марказӣ ҳоло ҳам ройгон ба ҳисоб меравад

Калидвожаҳо: захираҳо, захираҳои обӣ, обтаъминкунӣ, обистифодабарӣ, рушди устувор, обҳои байнисарҳадӣ, гидрогеология;

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ И УСТОЙЧИВЫМ ЭКОНОМИЧЕСКИМ РАЗВИТИЕМ

Автор в статье даёт разъяснение термину мощности водных ресурсов и правильное восприятие этого понятия считает, как один из факторов устойчивого экономического развития. Он отмечает что, если нефть и газ можно определённо отнести к какому то государству, то вода –одна из самых дорогих ресурсов, в Центральной Азии до сих пор используется бесплатно.

Ключевые слова: ресурсы, водные ресурсы, водообеспечение, водораспределение, устойчивое развитие, трансграничные воды, гидрогеология;

RELATIONSHIP BETWEEN WATER RESOURCES AND SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT

The author in the article gives an explanation of the term capacity of water resources and the correct perception of this concept considers as one of the factors of sustainable economic development. He notes that he if oil and gas can be carried definitely to any state, then water - one of expensive resources, in It is central Asia still is used free of charge.

Keywords: resource, water resources, water supply, water distributions, sustainable development, cross-border waters, hydrogeology;

Маълумот дар бораи муаллиф: Махмудов Бахриддин Нуриддинович - н.и.и., м/к кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Тел: (+992) 918-96-43-00. E-mail: bahriddin-7@mai.ru;

Сведения об авторе: Махмудов Бахриддин Нуриддинович, к.э.н., старший преподаватель кафедры экономической теории Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Тел: (+992) 918-96-43-00. E-mail: bahriddin-7@mai.ru;

Information about the author: Makhmudov Bakhriddin Nuriddinovich, Candidate of Economics, Senior Lecturer, Department of Economic Theory, Kulyab State University named after A. Rudaki. Tel: (+992) 918-96-43-00. E-mail: bahriddin-7@mai.ru.

АВТОМАТИКУНОНИИ РАВАНДҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Мирзоев Н.Х. - н.и.и., дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ
Юсупов Ш.Н. - н.и.и., дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ

Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба сокинони мамлакат–муҳимтарин падидаи оғози соли таквими, раҳнамои ҳаёти давлату ҷомеа дар марҳилаи оянда мебошад. Паёми Сарвари давлат дар муайян намудани паҳлӯҳои мухталифи сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар густариши дастовардҳои сиёсӣ, инкишоф ва баланд бардоштани сатҳи иҷтимоӣ иқтисодӣ, таъмин ва таққими амнияти иқтисодии миллӣ нақши калидиро мебозад.

Дар муқаддимаи Паёми худ мухтарам Пешвои миллат махсус таъкид намудаанд, ки “Ҳукумати мамлакат вазифадор карда мешавад, ки бо мақсади ҳарчи зудтар чорӣ кардани технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, ки дар Паёми соли гузашта таъкид гардида буд, концепсияи иқтисодиёти рақамӣ ва дар асоси он барномаи миёнамӯҳлати рушди иқтисодиёти рақамиро қабул ва амалӣ созад. Мақомоти давлатӣ дар шароити иқтисоди бозаргонӣ ва рақамигардонии фаъолияти идоракуниву истеҳсолот бояд сиёсати ягонаи иқтисодиро танҳо бо истифодаи механизм ва шаклу усулҳои муосир ба танзим дароранд”.

Дар ҳақиқат марҳилаи кунунии рушди тамаддуни башарӣ, иқтисодиёти Тоҷикистонро низ ба маҷрои равандҳои ҷаҳонишавӣ, ки шароити гузариш ба модели нави рушди иқтисодиро дар асоси истифодаи пурраи технологияҳои рақамӣ фароҳам меорад, мекашад. Дар навбати худ, ба иқтисодии зехнии захираҳои меҳнатӣ ва тавсеаи нерӯи эҷодии онҳо дар фаъолияти иқтисодӣ диққати бештар дода шудааст. Аз ин рӯ, ҳамаи ин аҳамияти рушди технологияҳои рақамиро асоснок менамояд[1,65].

Имрӯз иттилоотонии ҷомеа гузариши аксари кишварҳои ҷаҳонро аз иқтисодиёти индустриалӣ ё постиндустриалӣ ба иқтисоди рақамӣ ногузир сохтааст. Сабабҳои умда ва бунёдии ногузирии гузариш ба иқтисодиёти рақамиро номбар мекунем:

-пешрафти илму техника дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсонӣ;

-паҳншавии васеи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ;

-оммавӣ гардидани истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар кулли самтҳои ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоии ҷомеа;

-имкониятҳои нав дар ташаккули фазои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ барои тамоми табақаҳои аҳоли;

-табдил додани технологияҳои рақамӣ ба омилҳои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва рушди сохторҳои соҳибкорӣ.

Чорӣ намудани иқтисоди рақамӣ дар кишварҳои ҷаҳон хусусиятҳои вижа дорад. Дар иқтисодиёти кишварҳои пешрафта заминаҳои гузариш ба иқтисоди рақамӣ хеле баланд аст. Дар аксари мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ ниҳода, ки ба онҳо сатҳи ғайрикофӣ рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ хос мебошад, чорӣ қардани иқтисодиёти рақамӣ амри муҳол аст. Лозим ба қайд аст, ки ривочу равнақи иқтисодиёти рақамӣ аз сатҳи рушди иқтисодии кишварҳои ҷаҳон вобастагӣ дорад. Рушди иқтисоди рақамӣ дар кишварҳои ҷаҳон дар асоси нишондиҳандаҳои мухталиф, ки аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ, муассисаҳо ё пажӯҳишгоҳҳои махсуси илмӣ ҳисоб карда шудаанд, арзёбӣ карда мешавад. Аз 9 номгӯи сатҳи рушди иқтисодии рақамӣ ва ташкилотҳои байналхалқӣ, алҳол Тоҷикистонро ҳамагӣ аз рӯи ҷаҳор нишондиҳанда арзёбӣ мекунад[2,39].

Масалан, аз рӯи индекси рушди ҳукумати электронӣ (EGDI) Тоҷикистон дар байни 185 давлати дунё ҷойи 131-умро ишғол менамояд. Тибқи индекси омодакунии шабакавӣ (NRI) бошад, мамлақати мо дар ҷойи 114 ва дар индекси глобалии инноватсионӣ (GI) ҷойи 101-ро ишғол мекунад. Аз нуқтаи назари рушди технологӣ ва мавҷудияти муҳити дастгирӣ Тоҷикистон дар давраи аввали гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ қарор дорад. Дар иқтисодиёти рақамӣ бартарияти принсипи “зиндагӣ ва таҳсил”, бо ибораи дигар “таълим дар тамоми ҳаёт” зоҳир мегардад. Иқтисоди рақамӣ зарурати такмили доимии мамлакатҳои касбии мутахассисонро тақозо мекунад, зеро ҷойҳои қорӣ дар асоси технологияи нав босуръат пеш мераванд. Зеро дар шароити автоматикунӣ, паҳншавии робототехника ва рушди технологияҳои рақамӣ, чизи асосӣ на дипломҳои донишгоҳҳои бонуфуз, балки маҳорату касбияти кормандон ва тавоноии онҳо дар самти қорқард ё ин ки истифодаи технологияи рақамӣ ба шумор меравад.

Дар асри XXI илм ва техника мунтазам, босуръат ва хеле самарабахш рушд қард ва месазад, ки садаи гузаштҳо асри “инқилоби илмӣ” меномем. Хусусан, дар мамлакатҳои тараққиқарда илму техника бо суръати қайҳонӣ пеш рафта, автоматикунӣ ҷойи қорӣ, ихтирооти техника, технология, усулҳои нави ташкил ва идоракунии қор, рушди технологияҳои иттилоотӣ, гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ авҷ гирифт.

Беш аз пеш маълум шуда истодааст, ки ноил гардидан ба пешравӣ дар ҷомеаи ҷаҳонии имрӯза танҳо тавассути омӯзиш ва рушди ҳаматарафаи илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ имконпазир аст. Мусаллам аст, ки бисёр муаммоҳои инсоният, аз ҷумла рафъи гуруснагӣ ва касалиҳои гуногун, аз худ қардани қайҳон, истифодаи энергетикаи атомӣ, интеллектӣ сунъӣ ва ғайраро танҳо илм ҳаллу фасл қарда метавонад. Илова бар ин, қайд қардан лозим аст, ки натаанҳо навоариҳои бузург, ҳатто истехсоли чизҳои одӣ, аз қабилӣ қоғаз, қалам, гӯгирд низ дониши амиқи фанҳои дақиқро талаб мекунад[3,121].

Чӣ тавре, ки таҷрибаи давлатҳои мутараққӣ нишон медиҳад, рушди илму маориф сарчашмаи пешравии иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад. Давлатҳои пешрафтаи дунё, аз ҷумла ИМА (аз ҳама зиёд шумораи лауреатҳои нобелӣ дар самти фанҳои дақиқ ва иқтисодиёт), Ҷопон (пас аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон сармоягузори ба маориф ва иқтисодиёти Ҷопонро ба яке аз ҷойи аввалин дар ҷомеаи ҷаҳонӣ расонид), Чин (тақрибан 50%-и хатмқунандагони донишгоҳҳои Чин дастпарварони риштаи фанҳои дақиқ мебошанд, ки мамлақатро ба қатори истехсолқунандаи бузурги ҷаҳонӣ дароварданд), кишварҳои Аврупо (дар соҳаи мошинсозӣ, радиоэлектроника, металлургия, сохтани киштиҳои қайҳонӣ, электроника, муҳандисӣ пешқадам буда, ба давлатҳои мутараққӣ табдил ёфтаанд) мисоли барҷастаи ин иддао мебошанд[4,99].

Боиси тазаққур аст, вақте ки дар мамлакатҳои мутараққӣ суҳан оид ба рушди илм меравад, пешрафти илмҳои физика, химия, математика, барномасозӣ, технологияи компютерӣ, астрономия дар назар дошта мешавад.

Вақт тағйир меёбад ва қоғазҳои классикӣ ба идоракунии электронии ҳуҷҷат иваз қарда мешавад, ки бо истифода аз воситаҳои махсуси системаҳои иттилоотӣ - системаҳои электронии идоракунии ҳуҷҷатҳо асос меёбад. Болоравии назарраси ҳаҷми иттилоот ва талабот ба иттилоот мушкилоти навро барои ташкили ҳадамоти иттилоотӣ ва ҳуҷҷатгузори дар қорҳонаҳо ба вучуд овардааст. Талабот ба хизматрасониҳое, ки бо дастрасии иттилоотӣ ва ҳуҷҷатгузори саруқор қоранд, тағйир ёфта истодааст. Дар қорича онҳо ба ҳадамоти идоракунии захираҳои иттилоотӣ ва ҳуҷҷатгузори вобаста мебошад.

Имрӯз ҳолати технологияи иттилоотиро дар қорҳонаҳо тавсиф қардан мумкин аст:

- хузури миқдори зиёди пойгоҳи додаҳои дорои маълумот дар бораи фаъолияти ташкилот;
- ташкили технологияҳо, ки дастрасии интерактивии корбарро ба захираҳои иттилоотӣ таъмин менамояд;
- тавсеаи коршоямии системаҳо ва технологияҳои иттилоотӣ, ки коркарди иттилоотро ташкил мекунанд.
- ба системаҳои иттилоотӣ ворид кардани унсурҳои интелекти зехнӣ, системаҳои эксперти ва дигар воситаҳои технологӣ.

Воситаи нигоҳдории электрониро инчунин ба якчанд зергурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст (дискҳои саҳт, дискҳои оптикӣ, дискҳои магнито-оптикӣ ва ғайра). Ғайр аз он, формате, ки дар он дар як нигоҳдории электронӣ сабт мешавад, барои хуччатҳои электронӣ муҳим аст. [4, с.12]

Истифодаи компютерҳо барои таҳия, нигоҳдорӣ ва интиқоли хуччатҳо боиси пайдоиши як хуччати электронӣ гардид. Хуччатҳои электронӣ аз технология, формат ва стандарти таҳияи он вобастаанд.

Барои дарки хуччатҳои электронӣ воситаҳои махсуси техникӣ (экрани монитор, принтер), нармафзор лозиманд, то корбар хуччатро дар шакли фаҳмо барои ӯ бинад. Ҳамон тавре, ки қаблан дар коғаз буд, бо як василаи нигоҳдории мушаххас баста нашудаанд. Дар муқоиса бо як хуччати коғазӣ як қатор афзалиятҳо мавҷуданд: роҳи соддаи ворид намудани тағирот, истифодаи шаклҳои пешакии таҳияшуда, самаранокии интиқол додани хуччат тавассути почтаи электронӣ, қобилияти бойгонӣ ва хифзи онҳо аз дастрасии беичозат.

Дар ҷаҳони муосир, технологияҳои компютерӣ дар равандҳои идоракунии, баҳисобгирӣ ва қабули қарорҳо нақши ҳалкунанда доранд. Як соҳаи фаъолияти шадиди инсонро, ки дар он технологияҳои компютерӣ истифода намешаванд, тасаввур кардан ғайриимкон аст. Ҳаҷм ва мураккабии маълумоти коркардшуда мунтазам меафзояд ва намудҳои нави пешниҳоди иттилоот талаб карда мешаванд. Мавҷудияти таъминоти барномавӣ барои компютерҳои фардӣ ва барномаҳои амалӣ, ки вазифаҳои махсуси корхонаро ҳал мекунанд, аҳамияти махсус дорад.

Дар раванди автоматикунии хуччатнигорӣ дар шароити корхонаҳо ва муассисаҳо, шабакаҳои махсуси локалӣ ва корпоративӣ истифода мешавад, ки он метавонад ба саривақт коркарди иттилоот ва интиқоли он байни манбаъ-мизоч ва мизоч-манбаъ таъсири мусбӣ расонад.

Чойи кории мизоч бо дигар элементҳои сервери шабакавии корхона алоқаманд буда, вобаста аз конфигуратсияи шабакаи корхона, бояд дар якҷоягӣ ҳамкорӣ намоянд. Барномаҳои мизоч дар чойҳои корӣ барои ҳамаи мизоч бояд ягона бошанд ва интерфейси соддаи истифодабарӣ дошта бошад. Дар ин раванд ҳама серверҳои корхона дар як сервер чойгир мешаванд, дар якҷоягӣ бо сервер ва пойгоҳи додаҳои хуччатҳо алоқа мекунанд.

Дар шароити имрӯза, ташкили шабакаҳои ягонаи электронӣ дар низоми идоракунии электронии корхона аз рӯйи мадели сервер-мизоч зарурӣ арзёбӣ мегардад ва ба рушди фаъолияти иқтисодии корхона метавонад таъсири назаррас расонад.

Системаҳои электронӣ ва системаҳои электронии идоракунии хуччатҳо дар корхонаҳо ба сохтори мизоч-сервер асос ёфтаанд, ки дар расми 1 нишон дода шудааст.

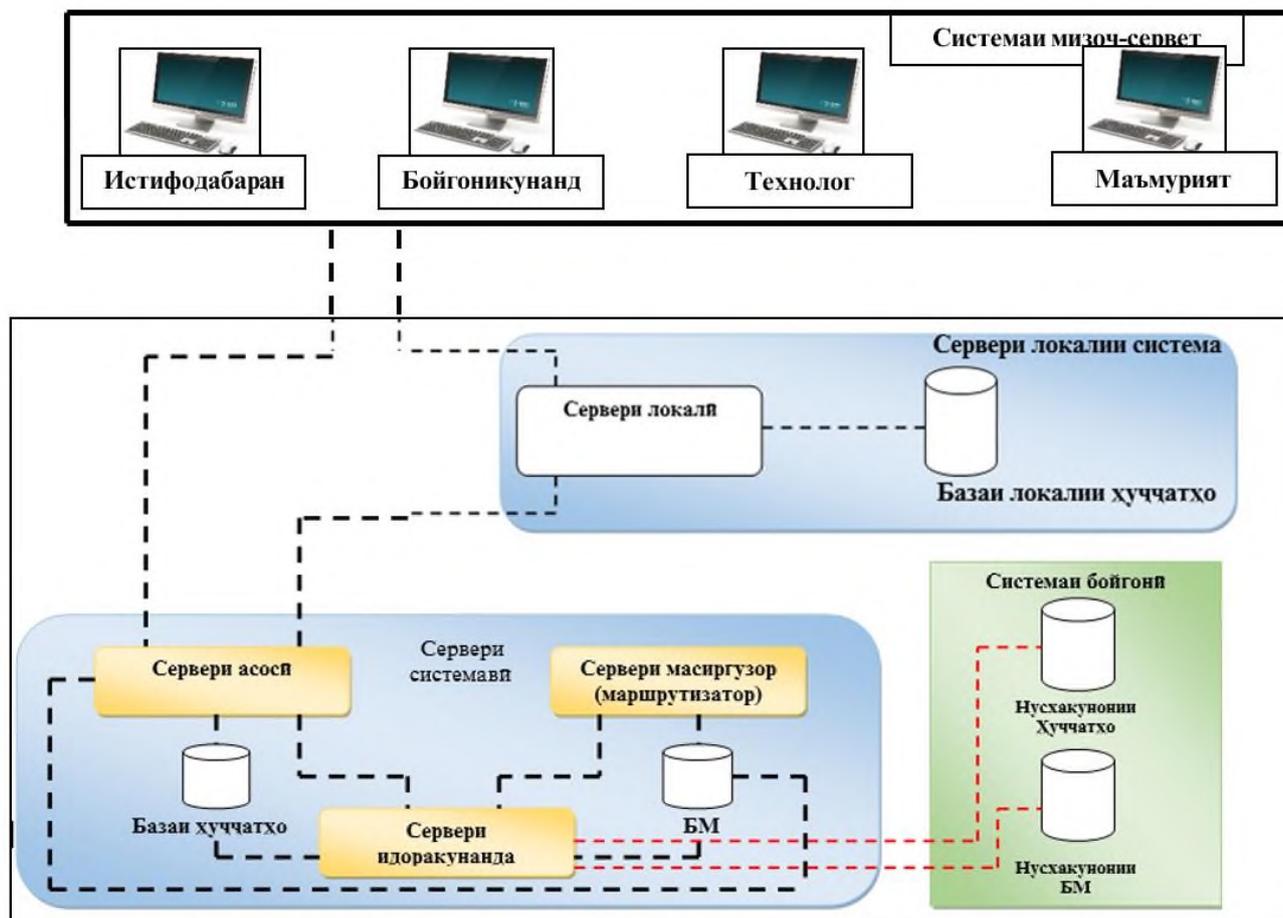
Ташкили шабакаи ҳисоббарор аз рӯйи мадели мизоч-сервер ҳамчун системаи мураккаби ҷузъиётҳои барномавӣ дастгоҳии бо ҳам алоқаманд арзёбӣ мегардад. Дар байни воситаҳои дастгоҳӣ, технологияи компютерӣ ва технологияҳои коммуникатсиониро аз ҳамдигар ҷудо намудан мумкин аст. Ҷузъиётҳои барномавӣ бошанд, ин системаҳои амалиётӣ ва инфрасохтори шабакавӣ мебошанд.

Дар низоми иқтисоди рақамӣ, барои ташкили шабакаи ягонаи коргузори дар шароити корхонаҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ намудҳои гуногуни технологияҳои компютериву коммуникатсионӣ истифода бурда мешаванд, ки интиқоли ин технологияҳо асоси фаъолияти самараноки дилҳо намуди шабака ба ҳисоб мераванд, чунки технологияҳои муосири компютерӣ ва параметрҳои техникӣ онҳо самаранокии фаъолияти дилҳо намуди шабакаро муайян месозад[5,31].

Дар раванди тараққиёти воситаҳои барномавӣ дастгоҳӣ системаҳои амалиётӣ шабакавӣ баъзе вазифаҳои асосии шабакаи ташкилшударо ба вазифаҳои муқаррарии

системаҳои амалиётӣ табдил медиҳанд. Тамоми воситаҳои дастгоҳие, ки ба шабака пайваст шудаанд ба се ғурӯҳҳои функционалӣ ҷудо мешаванд:

- стансияҳои корӣ;
- сервери шабакавӣ;
- қисматҳои (узелҳои) коммуникатсионӣ.

Расми 1. Архитекураи системаи мизоч-сервер дар системаи корхонаҳо.

Хулоса, бояд қайд намуд, ки ташкили системаи автоматикунонидашудаи раванди иттилоотӣ дар корхонаҳои мухталиф, яке аз падидаҳои муосир буда, татбиқи он дар корхона ба самаранокии фаъолияти идоракунии ва хоҷагидорӣ оварда мерасонад. Инчунин ин ташаббуси корхонаҳо метавонад барои ба даст овардани рушди босуботи иқтисодӣ нақши назаррас гузорад. Аз ин хотир, аз ҳар як корхона ва субъекти хоҷагидор талаб карда мешавад, ки барои ба даст овардани рушди босуботи иқтисодӣ ба стратегияи нави рушд, яъне истифодаи самараноки технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти хоҷагидорӣ гузаранд. Чунки ин ҳадаф асоси рушди фаъолият дар низоми иқтисоди рақамӣ ва фазои рақобати шадид мебошад.

АДАБИЁТ

1. Шерматов Р.Б., Мирзоев Н.Х. «Системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт» Душанбе 2016
2. Трофимова В. В. Информационные системы и технологии в экономике и управлении. - М.: Издательство Юрайт, 2019. –394с.
3. Мирзоев Н.Х. «Асосҳои таъмини амнияти иттилоотӣ» Душанбе 2017. – 196с.
4. Юсупов Ш.Н. Технология ва захираҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт. Душанбе 2020
5. Шамсов И.С. Иқтисоди рақамӣ. - Душанбе, 2023.

АВТОМАТИКУНОНИИ РАВАНДҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Дар мақолаи мазкур, муаммоҳои автоматикунони равандҳои иттилоотӣ дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ дида баромада шудааст. Қайд намудан зарур аст, ки ташкили системаи автоматикунонидашудаи равандҳои иттилоотӣ дар фаъолияти идоракунии барои

саривақт қабул намудани қарорҳои идорақунӣ таъсири мусбӣ расонида, ҳамчунин барои ноил гаштан ба рушди босуботи иқтисодӣ ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ таъсири назаррас хоҳад расонид. Инчунин дар асоси истифодаи пурсамари технологияҳои рақамӣ равандҳои иттилоотӣ ва автоматикунонии он диққати бештар дода шудааст.

Калидвожаҳо: технологияи рақамӣ, иқтисодиёти рақамӣ, автоматикунонии равандҳои иттилоотӣ, ҳуҷҷатҳои электронӣ, захираҳои иттилоотӣ, шабака.

АВТОМАТИЗАЦИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

В данной статье рассматриваются проблемы автоматизации информационных процессов в условиях перехода к цифровой экономике. Необходимо отметить, что организация автоматизированной системы информационных процессов в управленческой деятельности положительно скажется на своевременном принятии управленческих решений, а также окажет существенное влияние на достижение устойчивого экономического развития и переход к цифровым технологиям. экономика. Также на основе эффективного использования цифровых технологий больше внимания уделяется информационным процессам и их автоматизации. **Ключевые слова:** цифровые технологии, цифровая экономика, автоматизация информационных процессов, электронные документы, информационные ресурсы, сеть.

AUTOMATION OF INFORMATION PROCESSES IN THE CONDITIONS OF TRANSITION TO DIGITAL ECONOMY

This article discusses the problems of automation of information processes in the transition to a digital economy. It should be noted that the organization of an automated system of information processes in management activities will have a positive impact on the timely adoption of management decisions, and will also have a significant impact on achieving sustainable economic development and the transition to digital technologies. economy. Also, based on the effective use of digital technologies, more attention is paid to information processes and their automation.

Key words: digital technologies, digital economy, automation of information processes, electronic documents, information resources, network.

Маълумот дар бораи муаллифон: Мирзоев Нейматулло Ҳақимович- дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: ш. Душанбе, Хиёбони Рудаки 17. тел: (+992) 918-35-35-14, почтаи электронӣ: 918353514@mail.ru.

Юсупов Шодмон Насурович- номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17. телефон: +992 918 12 39 40, почтаи электронӣ: Shodmon26101982@mail.ru

Сведения об авторе: Мирзоев Нейматулло Ҳақимович – доцент кафедры информационных систем в экономике ТНУ. Адрес: Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 918-35-35-14. E-mail: 918353514@mail.ru.

Юсупов Шодмон Насурович – кандидат экономических наук, доцент кафедры информационных системы в экономике, Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: 918-12-39-40. E-mail: Shodmon26101982@mail.ru

Information about the author: Mirzoev Nematullo Hakimovich Associate Professor of the Department of Information Systems in Economics, TNU. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel: (+992) 918-35-35-14. E-mail: 918353514@mail.ru.

Yusupov Shodmon Nasurovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Information Systems in Economics, Tajik National University. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 17. Phone: 918-12-39-40. E-mail: Shodmon26101982@mail.ru

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ НАВИ ИТТИЛООТӢ - ОМИЛИ МУҲИМИ РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

*Мирзоев Н. Ҳ. - н.и.и., дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ
Мирзоев Х. Н. - мутахассиси шӯъбаи бақайдгирӣ ва оморӣ ДМТ*

Асри XXI саддаи рушди босуръати инноватсионӣ ва технологияҳои нави иттилоотӣ, зуҳури уфуқҳои нави илмӣ ва таҳаввулоти ҷиддӣ илмиву техникӣ мебошанд. Дараҷаи омӯзиш

ва татбиқи онҳо, қабл аз ҳама, ба баланд бардоштани самаранокӣ ва маҳсулнокии фаъолияти соҳа ва сатҳу сифати хизматрасонӣ ба аҳоли вобастагии калон дорад. Имрӯзҳо фаъолияти дилхоҳ корхонаҳои саноатиро бе компютеркунонии саросари он, таҳия ва чорӣ намудани барномаҳои электронӣ, мавриди истифода қарор додани технологияҳои муосири иттилоот, созмон додани маҳзанҳои электронии маълумот, шабакаҳои ягонаи соҳавӣ, бисёрсоҳавии электронӣ тасаввур намудан ғайриимкон аст.

Стратегияи давлатӣ барои бартараф намудани мушкилот дар соҳаи рушди инноватсионии қарордошта, муайян намудани мақсаду ҳадафҳо, афзалиятҳо ва воситаҳои сиёсати инноватсионии давлат равона гардидааст. Таҷҳизотҳои техникаии муосир дар шароити имрӯза дар ҳамаи соҳаҳо ба таври васеъ татбиқи амалии худро ёфта истода, самаранокии он торафт бехтар ва хубтар шуда истодаанд. [1,96]

Дар баробари ин кайд кардан зарур аст, ки рӯз то рӯз намудҳои гуногуни технологияҳои иттилоотӣ истехсол шуда, аз тарафи истифодабарандагон истифода бурда шуда истодаанд. Истифода бурдани технологияҳои инноватсионӣ дорои бартариҳо мебошад. Пеш аз ҳама, ин васеъгии истифодабарии маълумотҳо мебошад.

Бисёр истифодабарандагони технологияи компютерӣ метавонанд, бо воситаи шабакаҳои нави маҳаллӣ ба ин ё он маълумот дастрасӣ дошта бошанд ва баъдан ин соддагӣ осонии истифодабарии ин намуди технология ба ҳисоб меравад.

Шакли муосири пешрафти иқтисодӣ ҷаҳон ва фаъолияти тамоми соҳаҳои иқтисодиро самаранок ва мақсаднок истифода бурдани технологияҳои рақамӣ ташкил медиҳанд. Маҳз ин раванд тақозо менамояд, ки фаъолияти ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ бо истифодаи навтарин технологияҳои рақамӣ ба роҳ монда шавад. Зеро дар сурати аз мадди назар дур мондани ҷараёни мазкур боиси пастравии иқтисодӣ кишварҳо буда метавонад. Барои пешрафти иқтисодӣ ҳар як кишвар ҷиҳати роҳандозӣ намудани технологияҳои иттилооти рақамӣ чораҳои зуруриро андешида бошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ин раванд қафо набуда, бо омӯзиши таҷрибаи кишварҳои аз лиҳози иқтисодӣ пешрафта, қўшиш менамояд, ки бо роҳҳои мувофиқ ба шароитҳои иқтисодии кишвар ин равандро татбиқ намояд. [2, 31]

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017 чунин зикр шудааст: "Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳарриқи пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавобгӯро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисодӣ рақамӣ сафарбар намояд".

Иқтисоди рақамӣ пеш аз ҳама дар асоси технологияҳои нави рақамӣ ба вуҷуд меояд. Яъне фаъолияти иқтисодӣ тавассути технологияҳои рақамӣ ба роҳ монда мешавад. Дар ин ҷараён хизматрасониҳои электронӣ, "мол"-ҳои электронӣ дар тичорат васеъ ба роҳ монда мешавад. Ҳамзамон гардиши маблағҳо тавассути воситаҳои электронӣ ба роҳ монда мешавад, ки омилҳои муҳимтарини тичорати электронӣ мегарданд. Ба вуҷуд овардани иқтисоди рақамӣ натавон ба савдо рабт дорад, он инчунин дар соҳаҳои алоҳида: маориф, тандурустӣ, бонкдорӣ, сугуртавӣ, боркашонӣ ва ғайра низ татбиқпазир аст.

Ҷиҳати татбиқи технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ дар соҳаҳои иқтисодии кишвар бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» декабри соли 2019, №642 Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, ки дар зербанди – и банди 1 –уми он оварда шудааст:

“Концепсия ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 асос ёфта, инъикоскунандаи дурнамои умумии истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар, ҳамзамон ҳарчӣ зудтар ба сатҳи зиндагии кишварҳои дорои даромади миёна расидани он ва ба таври назаррас паст намудани сатҳи камбизоатӣ, ноил гардидан ба ҳадафҳои асосӣ, яъне расидан ба истиқлолияти энергетикӣ таъмини амнияти озукаворӣ, баромадани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табодули он ба кишвари транзитӣ, саноатикунони босуръати кишвар ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошад.

Чорикунии ҳамачонибаи технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла технологияҳои пешқадам бояд асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва рушди рақобатнокии байналмилалӣ кишвар гардад. Рақамикунонии иқтисодиёт барои таъсиси модели нави рушди иқтисодӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ, тақон додан ба табодули намудҳои мавҷуда ва рушди намудҳои нави истеҳсолот, таҳкими тамоюли содиротӣ ва ҳамзамон қонё гардонидани талаботи дохилӣ бо роҳи воридотивазкунӣ имконият фароҳам меорад. Консепсия ба гирифтани дивидендҳои рақамӣ дар ҷунин масъалаҳои барои рушди миллӣ басо муҳим, ба монанди таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (минбаъд-ММД), табодули соҳаи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли раवона гардидааст”. [3,54]

Технологияи босуръат паҳншаванда, рақамҳои гуногуни фаъолиятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро шаклан дигаргун месозад. Вале фарогирии васеъшудаи нобаробарии рақамӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва махсусан кӯчақтарин кишварҳо, иқтисоди рақамӣ хатари боз ҳам бузургтарро ба бор меорад. Барои аз нав дида баромадани марҳилаву ҳадафҳои рушди бахши рақамӣ ва тарҳи ояндаи ҷаҳонишавии муносибати ҳамачониба ба технологияҳои нав, тақвияти шарикӣ ва идоракунии бештар талаб мегардад.

Дар натиҷаи такмилдиҳии барномаҳо бо мурури замон, ки бо дархосту пешниҳоди истифодабаранда пешниҳод карда мешаванд, истифодабарии барномаҳо барои ҳалли ин ё он масъала қулайтар мегардад. Аз тарафи дигар ин сарфа намадани маблағҳо мебошад, зеро маблағи барномаи сохташуда паст аст, аз музди маоши коргарон, ки бо усулҳои анъанавии коркарди маълумотҳо машғуланд.

Дар баробари ҷорӣ кардани технологияҳои иттилоотӣ дар корхонаҳо боиси аз нав тақсимшавӣ ва аз байн бурдани баъзе амалиётҳо, ки бо хароҷотҳои алоҳидагӣ вобаста аст, тағйир ёфтани соҳти корбарии корхона ба вучуд меояд. Истифода бурдани системаи якҷояшуда метавонад, шубҳаҳои идоракунандаи корхонаро кам кунад ва дар баъзе ҳолатҳо баъзеи онҳоро мухтасар кунад.

Дар мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳон, рушди имрӯзаи истеҳсолоти технологияҳои компютерӣ самаранок таъмин карда шудааст, ки тавассути ҷорӣ намудани равандҳои нави технологияи иттилоотӣ беҳтар намудани базаи иттилоотии технологияи нав дар идоракунии ин равандҳо дида мешавад. Чун қоида, технологияҳои нави муосири иттилоотӣ омили асосии самаранокии истеҳсолот мебошанд. Модулҳои асосии технологияи нави иттилоотӣ ин барномаҳои компютерӣ мебошанд. Дар ин барномаҳо дар шакли моделҳои математикӣ ва усулҳои коркарди иттилоот, усулҳои муосири замонавии истеҳсолоти технологияҳои компютерӣ дарҷ мегардад. Ҷунин нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ҳамчун Ҷоида, сатҳи даромаднокии истеҳсолот ба мо имконият медиҳанд, ки самаранокии як бахши технологияҳои компютерӣ дар иқтисоди рақамӣ арзёбӣ намоем.

Барои баланд бардоштани ин нишондиҳандаҳо татбиқи технологияи нави компютерӣ зарур мебошанд. Дар ҷаҳони муосир якҷанд раванди тараққиёти технологияи нави компютерӣ ва истифодаи инноватсионӣ мавҷуданд. Ба монанди:

- технологияҳои барномасозӣ;
- технологияи истеҳсоли технологияи компютерӣ ва таҷҳизотҳо;
- технологияҳо барои оmodасозии алгоритми ҳалли масъала;
- технологияҳо барои ҷамъоварӣ ва нигоҳдории маълумотҳо;
- технологияҳои фуруш ва коркарди барномаҳо.

Барои рушди соҳаҳои саноатии кишвар имрӯз бояд Web-порталҳо ва сомонаҳои гуногуни шабакаҳои интернетӣ дастрасии намудҳои маҳсулоти хушсифат ва гуногунро барои мизочон бояд дастраст бошанд. Инҷунин Web-порталҳо ва Web-сомонаҳо бояд маҳсулотҳои нав пешкаш намояд:

- оиди истифодабарии ҳар як маҳсулот маълумоти муфассал пешниҳод намояд;
- ҳар як истифодабаранда имконияти дастрасшавиро дошта бошад;
- ташқил ва шарҳдиҳӣ байни истифодабарандагони портал оиди маҳсулотҳои нав;
- таъмин намудани истифодабарандагон бо барномаи мобилӣ ва ғайра.

Бояд қайд, ки дар соҳаи технологияҳои компютерӣ истифодаи технологияҳои инноватсионӣ муҳити беҳтарин аст. Дар ин ҷода, барои фаъолияти самарабахш ва устувори

субъектҳои иқтисодии ҷумҳурӣ дар шароити нав зарур аст, ки технологияҳои пешрафтаи иттилоотӣ барои муайян кардани захираҳои дохилии онҳо, ҷалби сармояҳои хориҷӣ, инчунин таҷдиди сохторҳои ташкилӣ ва идоракунии низоми идоракунии заруранд. Боиси қайд аст, ки муҳимтарин ҳадафи сиёсати иттилоотӣ - таъмини амнияти технологияҳои компютерӣ кишвар мебошад. [4,69]

Омили асосии дастрасӣ ба ин ҳадаф баланд бардоштани сатҳи даромади тавлидкунандагони маҳсули барномавӣ ва рақобатпазирии онҳо дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ мебошанд.

Дар солҳои охир дар соҳаи технологияҳои компютерӣ мамлакат як силсила ислоҳоти муҳим ва ҷиддӣ амалӣ шуданд, ки мақсади асосии онҳо, пеш аз ҳама, афзоиши маҳсули технологияҳои нав ва ба ин васила, таъмин кардани амнияти иттилоотии мамлакат мебошанд.

Асоси таҳияи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои давраи то соли 2030 се принсипи асосии рушди оянда:

-боздоранда (пешгирии осебпазирии рушди оянда);

-саноатикунӣ (баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллий);

-инноватсионӣ (рушд дар асоси навоариҳо дар тамоми соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар) ташкил менамоянд.

Ҳадафи олии рушди дарозмуддати кишвар барои баланд баланд бардоштани сатҳи некӯахлоқии мардум бо иттилоотҳои нав дар заминаи таъмини рушди устувори иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, ки он дар навбати худ ҳадафҳои рушди стратегияи зеринро муайян менамояд:

-таъмини амнияти энергетикӣ;

-рушди имкониятҳои коммуникатсионии кишвар;

-таъмини амнияти озуқаворӣ ва ғизо;

-тавсеаи шугли фарогири пурмаҳсул.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои пешрафт ва рушди нумуи диёри азизамон ҳамеша тавачҷуҳи хоса зоҳир намуда, барои гузаштан аз агросаноатӣ ба саноатикунӣ кишвар тамоми шароитҳоро фароҳам овардааст. Инчунин ҳукумати кишвар барои баланд бардоштани сатҳи некӯахлоқии мардум тадбирҳои муҳимро андешида истодааст.

АДАБИЁТ

1. Шерматов Р.Б., Мирзоев Н.Х. Системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт// Китоби дастӣ.- Душанбе 2016
2. Мирзоев Н.Х. «Асосҳои таъмини амнияти иттилоотӣ» Душанбе 2017. – 196с.
3. Юсупов Ш.Н. Технология ва захираҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт. Душанбе 2020
4. Шамсов И.С. Иқтисоди рақамӣ. - Душанбе, 2023.

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ НАВИ ИТТИЛООТӢ - ОМИЛИ МУҲИМИ РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Мақолаи мазкур масъалаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рақамикунӣ соҳаҳои иқтисодиёти миллиро ҳамчун яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ қарор медиҳад. Рушди баҳши хизматрасонӣ бо рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ алоқаманд аст, ки дар навбати худ боиси тағирёбии тамоми низоми иқтисодӣ ва ташаккули намуди нави он - иқтисодиёти электронӣ (рақамӣ) мегардад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти рақамӣ, бозори технологияҳои рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, хизматрасониҳои электронӣ, технологияҳои иттилоотӣ, амнияти иттилоотӣ, Web-портал, Web-сомона, барнома.

НОВЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ - ВАЖНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Данная статья посвящена проблемам развития цифровой экономики в Республики Таджикистан и принимаемые в разных странах, ставят одним из ключевых показателей цифровизация традиционных отраслей. Развитие сектора услуг связано с развитием

информационно-коммуникационных технологий, что в свою очередь, привело к трансформации всей экономической системы и формированию нового ее типа – электронной (цифровой) экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, рынок цифровых технологий, цифровые технологии, электронные услуги, информационные технологии, информационная безопасность, Web-портал, Web-сайт, программа.

NEW INFORMATION TECHNOLOGIES - AN IMPORTANT FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY

This article is devoted to the problems of the development of the digital economy in the Republic of Tajikistan and adopted in different countries, is considered one of the key indicators of digitalization of traditional industries. The development of the service sector is associated with the development of information and communication technologies, which in turn led to the transformation of the entire economic system and the formation of a new type of it - the electronic (digital) economy.

Key words: digital economy, digital technologies market, digital technologies, electronic services, information technologies, information security, Web portal, Web site, program.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Нейматулло Ҳакимович- дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ. Суроға: ш. Душанбе, Хийбони Рудаки 17. тел: (+992) 918-35-35-14

Мирзоев Хусрав Нейматуллоевич – мутахассиси шуъбаи бақайдгирӣ ва омили ДМТ. Суроға: ш. Душанбе, Хийбони Рудаки 17.Телефон: (+992) 908-00-09-21

Сведения об авторах: Мирзоев Нейматулло Ҳакимович – доцент кафедры информационных систем в экономике ТНУ. Адрес: Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 918-35-35-14

Мирзоев Хусрав Нейматуллоевич – специалист отдела регистрации и статистики ТНУ. Адрес: Душанбе, проспект Рудаки 17. тел: (+992) 908-00-09-21

Information about the authors: Mirzoev Nematullo Hakimovich Associate Professor of the Department of Information Systems in Economics, TNU. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel: (+992) 918-35-35-14

Mirzoev Khusrav Nematulloevich - specialist of registration and statistics department of TNU. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue 35. Tel: (+992) 908000921.

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ НАВИ АҲБОРОТӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ МАРКЕТИНГӢ

Муҳсинов Д. С. - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ

Раҳмонов У. Б. - докторанти PhD-и кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ

Имрӯзо тракиёти илму техника ва рушди шуурнокии инсон исбот намуд, ки дар шароити муосир ҳеҷ ягон соҳаи хоҷагидорӣ бе коркард ва доштани ахборот пеш рафта наметавонад. Вазъияти истехсоли ва хизматрасониҳои корхонаю ширкатҳо то рафт мураккаб ва нофаҳмо мешаванд, ки барои ҳалли ҳаррӯзаи мушкилотҳои стратегию чорӣ ахборотҳо аниқу дақиқ лозим мешаванд. Фаъолияти таҳқиқотбарии бозорӣ аз чамъоварӣ, андухт ва коркарди ахборот оғоз меёбад, яъне маҷмӯи маълумотҳо оиди чараёнҳои мутаъалиқ ба истехсолоту хизматрасонии ширкат дошта ва муносибатҳои иттилоотии дар муҳити он гузаранда, ки имконияти бартаарафкунии номуайянихоро ва эҷоди қарорҳои самараноки маркетингиро фароҳам меоварад. Ахборот барои қабули қароҳои маркетингӣ ҳамчун асос, восита хизмат мекунад. Айни ҳол ахборот яке аз захираҳои муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва технологияи рушди дилҳош ширкат ба ҳисоб меравад.

Чараёни мудирият ва пеш аз ҳама коркарди стратегияи рушди фаъолияти маркетингӣ бе дарназардошти мавҷудияти иттилооти васеъ ва саҳеҳ номумкин аст. Ин ахборот аз маълумотҳои сарчашмаҳои дохили ва беруни чамъшударо ташкил медиҳад дар натиҷа қарорҳои маркетингии ширкат қабул карда мешаван. Маҳз ҳамин хусусияти ахбор ҳангоми таҳқиқотбарии бозорӣ менеҷерон ва маркетингологҳои риштаи фурушро ба худ ҷалб менамояд ва дурустии иттилооти маркетингӣ зимни таҳқиқотбарӣ аз онҳо вобаста аст.

Ба сарчашмаҳои дохилии ахборот ҳисоботҳои буғгалтерӣ ва оморӣ, ҳисоботҳои мизочон, мушоҳидаҳои чорӣ, татқиқотҳои махсуси маркетинги дохилӣ ва ғ мансубан.

Сарчашмаҳои берунӣ бошанд бештар гуногунанд. Инчо пеш аз ҳама кормандони ширкат, ки дар доираи фаъолияти худ ахборотҳои гуногуни берунаро соҳиббанд фаҳмида мешавад. Аммо дигар сарчашмаи берунае вучуд дорад, ки иттилооти зарурии маркетингӣ дода метавонад ва алоқамандии татқиқотбарони маркетингиро бо ахборот ва ахбордиҳандагони берунӣ пайваст менамояд. Дар маҷмӯъ сарчашмаҳои иттилооти маркетингӣ инҳо шомил мешаванд дар расми 1 нишон дода шудаанд.

Бояд қайд намуд, ки самаранокии таҳқиқотбарии бозорӣ бе восита ҳамчун унсӯри муҳими таркибии маркетинг дар раванди идоракунии фаъолияти маркетингӣ ба танзим дароварда мешавад. Ширкату созмонҳои таҷрибаи кофинадошта дар соҳаи маркетинг самаранокии фаъолияти таҳқиқотбарии маркетингиро таъмин карда наметавонанд. Аз ин рӯ фаҳмиши васеи мазмун ва мудариҷаи маркетинг ва принципҳои таъсиррасони он дар таҳқиқотбарӣ шарт аст. Зери мафҳуми маркетинг дар аввал фуруш ва ҳавасмандкунӣ, сипас- омӯзиши талаботи бозор фаҳмида мешуд, зеро пештар шиори асосӣ «фурухтани тамоми чизи истеҳсолшуда» ба ҳисоб мерафт. Баъдтар бо сабаби омӯзиши дархостҳои истеҳсолкунандагон сатҳи нарх, рақобатнокӣ дар бозори фуруш ба соҳибкорон имконият медиҳад, ки давраи маҷмӯи маҳсулоти истеҳсолшударо тағйир дода, молҳои рақобатпазирро истеҳсол намоянд, технологияҳои навро истифода баранд, каналҳои муосири фурушро ба воситаи рекламаи самаранок ташкил намоянд ва ғайра. Тадриҷан шиорҳои асосӣ «истеҳсоли чизҳои харидоришаванда», «на маҳсулоти худ, балки харидори худро дӯст дор» ва ғайраҳо ба сафи пеш мебароянд.

Расми 1. Таснифоти сарчашмаҳои ахбороти маркетингӣ

Чараёни инкишофи технологияи ахборотӣ имконоти пайдоиши шаклҳои нави соҳибкориро дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ муҳайё намуда, барои васеъ шудани шаклу усулҳои ҳамкориҳои менеҷмент дар шароити глобализатсияи иқтисодӣ имконотҳои навро ба вучуд меорад. Истифодаи системаи глобалии интернет ва сетҳои корпоративӣ ва инчунин системаи мунтазами озоди алоқа рақобатнокии корхонаро дар шароити бозор мустаҳкам гардонида, ҳосилнокии меҳнатро чанд карат зиёд мекунад. Инчунин имкон медиҳад, ки корхона, ё ширкат худро ба шароити нави иқтисодӣ мутобиқ гардонида аз тағйиротҳо ва ҳолатҳои беруна зуд хабардор гардад.

Дар ҳақиқат, интернет дар давраҳои аввали пайдоиши худ диққати одамонро бо худ ҷалб намуда буд. Одамон дар гушаҳои гуногуни кӯрраи замин истода бо якдигар алоқа пайдо мекарданд. Аз тарафи дигар дар базаи иттилоотии интернет ҳар гуна бозихо, намуди китобҳо, иттилоот вазъиятҳои пайдо гардидаанд, ки имкониятҳои соҳибкориро зиёд намудаанд. Имрӯзҳо интернет ҳамчун як сети глобалии компютерӣ қисмати асосии соҳибкорӣ «раги хунгарди асосӣ» ба ҳисоб рафта, шакли соҳибкории нав гашта, миллиардҳо одамонро бо худ пайваст мекунад.

Истифодаи технологияи иттилоотӣ иртиботӣ дар низоми идоракунии маркетинг ба корхона имконият медиҳад, ки раванди кории худро тезонад, харочотҳои истеҳсолиро кам кунад ва ҳамроҳангии сохторҳои таркибии истеҳсолии худро дар низоми идоракунии маркетингӣ таъмин созад ва дар умум ҳосилнокӣ ва боздеҳии захираҳоро дар раванди рақобатпазирӣ хеле баланд бардорад. Аён аст, ки баландшавии ҳосилнокии меҳнат суръати гардиши воситаҳои гардони корхонаро метезонад.

АДАБИЁТ

1. Қодиров Д.Б., Муҳсинов Д.С. «Информация- фактор экономического роста». Душанбе 2014.
2. Ғаниев Т.Б. «Менечмент –Таълимоти бефосилаи касбӣ –электронӣ». Китоби XI. Душанбе 2017
3. Бобосодиқова Г.Б., Сарабекова И.З. «Маркетинг ва тадқиқотбарии маркетинг». Душанбе 2001.
4. Бобосодиқова Г.Б. Маркетинг. Душанбе, 2006.
5. Муҳсинов Д.С., Сарабекова И.З. ва дигарон «Низоми ахбори макетингӣ». Душанбе 2022
6. Раҳимов З.А., Раҳимов Ф.С. «Молияи корхона ва технологияи нави иттилоотӣ». Душанбе 2012.
7. Шерматов Р.Б., Мирзоев Н.Х., Муҳсинов Д.С. «Системаҳои иттилоотии иқтисодӣ» (васоити таълимӣ). Душанбе 2016
8. Норов Х.Г., Шамсов И.С. «Менечменти иттилоотӣ». Душанбе 2014
9. Титаренко Г.А. «Информационные технологии управления». Москва 2003. -250 с.
10. Котлер Ф. Новые маркетинговые технологии. С.П., 2004.

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ НАВИ АХБОРОТӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ МАРКЕТИНГӢ

Дар мақолаи мазкур муаммоҳои таъмини ахбороти маркетингӣ, воситаҳои асосии ҷамъоварӣ ва интиҳоби онҳо, таҳлил ва коркарди маълумотҳо, пешниҳоди натиҷаи бадастоварда оид ба истеҳсолу пешниҳоди маҳсулоти рақобатпазир баррасӣ гардидааст. Тарзу усулҳои муосири коркард ва таъмини ахбороти маркетингӣ, инчунин истифодаи саривақтии он яке аз омилҳои муҳими стратегияи рақобатпазирӣ маҳсулот дар бозор мебошад.

Дар ҷараёни таҳлил, банақшагири, иҷроиш ва назорати таъсир бахши ҷорабиниҳои маркетингӣ роҳбарони шӯъбаи тадқиқотбарии маркетингиро водор месозад, ки ахборотҳоро дар бораи мизочон, рақибон, миёнаравон ва дигар қувваҳои фаъоли бозор сари вақт дастрас намоянд. Масалан, танҳо дар бозори маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва ҳӯрокворӣ садҳо ҳазор истеҳсолкунандагон, таҳвилгарон, савдогарони яклухт ва чакана қору фаъолият доранд. Ҳар яки онҳо дар пешниҳоди молу маҳсулоти ба талабот ҷавобгӯ ва азхудкунии даромад манфиатдор буда, онҳоро дар муборизаи рақибона бо доштани ахбори объективии бозор дидан мумкин аст.

Калидвожа: ахбор, интернет, ахбороти маркетингӣ, тадқиқотбарии маркетингӣ, стратегияи рақобатпазирӣ маҳсулот, рақобати бозор.

НОВЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ МАРКЕТИНГОМ

В данной статье рассматривается проблемы обеспечения маркетинговой информации, основные средства сбора и отбора информации, анализ и разработки данных и предоставления необходимой информации для производства и предложения конкурентоспособной продукции на рынок. Использование современных методов и средств сбора и обработки информации и

своевременное обеспечение маркетинговой информации является важным фактором развития стратегии конкурентоспособности продукции.

В процессе анализа, планирования, выполнения и действенного контроля маркетинговых мероприятий руководителям отдела маркетинговых исследований следует своевременно собрать и использовать информацию о потребителях, конкурентов, посредников и других активных сил рынка. Например, только на рынке сельскохозяйственных и продовольственных товаров работают сотни тысячи производители, снабженцы, посредники, оптовые и розничные продавцы. Каждый из них заинтересован в предоставлении конкурентоспособной продукции и получении прибыли путем обеспечения необходимой информации и их можно увидеть в конкурентной борьбе с содержанием объективной рыночной информации.

Ключевые слова: информация, интернет, маркетинговая информация, маркетинговое исследование, стратегия конкурентоспособности продукции, рыночная конкуренция.

NEW INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE MARKETING MANAGEMENT SYSTEM

This article discusses the problems of providing marketing information, the main means of collecting and selecting information, analyzing and developing data and providing the necessary information for the production and offering of competitive products to the market. The use of modern methods and means of collecting and processing information and the timely provision of marketing information is an important factor in the development of the strategy of product competitiveness.

In the process of analyzing, planning, executing and effectively controlling marketing activities, the heads of the marketing research department should collect and use information about consumers, competitors, intermediaries and other active market forces in a timely manner. For example, there are hundreds of thousands of manufacturers, suppliers, intermediaries, wholesalers and retailers working on the agricultural and food products market alone. Each of them is interested in providing competitive products and making a profit by providing the necessary information and they can be seen in competition with the content of objective market information.

Key words: information, internet, marketing information, marketing research, product competitiveness strategy, market competition.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мухсинов Давлатали Саидвалиевич- н.и.и., дотсент мудири кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон Тел.: (+992) 907-65-06-65 Почтаи электронӣ: d_mukhsinov@mail.ru.

Рахмонов Умар Бурхонovich- докторанти PHD-кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон Тел.: (+992) 903868383

Сведения об авторах: Мухсинов Давлатали Саидвалиевич- к.э.н., доцент заведующие кафедры менеҷмента и маркетинга Таджикского национального университета. Адрес: г. Душанбе, Республика Таджикистан Тел.: (+992) 907-65-06-65 Электронная почта: d_mukhsinov@mail.ru.

Рахмонов Умар Бурхонovich - доктор PHD- кафедры менеҷмента и маркетинга Таджикского национального университета. Адрес: г. Душанбе, Республика Таджикистан Тел.: (+992) 903868383

Information about the author: Mukhsinov Davlatali Saidvalievich- c. e s, Associate Professor, Head at the Department of Management and Marketing, Tajik National University. Address: Dushanbe, Republic of Tajikistan, Tel.: (+992) 907-65-06-65 Email: d_mukhsinov@mail.ru.

Rakhmonov Umar Burkhonovich - doctoral student of the PHD Department of Management and Marketing of the Tajik National University. Address: Dushanbe, Republic of Tajikistan Tel.: (+992) 903868383.

ТАЪМИНИ САРМОЯГУЗОРИИ САНОАТИ КИШВАР ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИННОВАТСИОНӢ

*Навруз Н. - н.и.у., и.в. дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДДК ба номи А. Рӯдакӣ.
Низомова Ш.Ю.- унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисоди ҷаҳони ДСРТ*

Соҳаи саноат дар иқтисодиёти миллӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад ва дигар соҳаҳои иқтисодиёт аз рушди бомуваффақияти он вобастаанд. Дар Тоҷикистон ин соҳа дурнамои бузург дорад, бинобар ин ҳукумат диққати худро ба рушди ҳамаҷонибаи ин бахш равона кардааст. «Тадбирҳои дар самти рушди саноат ва афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳа андешидашуда имкон фароҳам оварданд, ки дар панҷ соли охир афзоиши номгӯи маҳсулоти саноати истеҳсоли ватанӣ ба зиёда аз 40 фоиз расонида шавад» [6].

Дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи саноат ба пешрафти назаррас ноил гардид. Дар саросари кишвар шумораи зиёди корхонаҳои истеҳсоли сохта ва ба истифода дода шудаанд, ки ба пайдоиши ҷойҳои нави корӣ мусоидат карданд. Танҳо дар «соли 2022-юм 2800 корхонаи саноатӣ бо 85 ҳазор ҷойи корӣ» [6] ба истифода дода шудаанд, ки он ба «43 миллиард сомонӣ афзоиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2022» [6] мусоидат намуд. Ғайр аз он, ҳукумати Тоҷикистон ният дорад то соли 2026 дар маҷмӯъ 870 корхонаи нави саноатиро бунёд ва ба истифода диҳад [7].

Бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ дар Тоҷикистон саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи ҷоруми миллӣ эълон гардид. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф ва кам кардани сарбории омилҳои беруна ба иқтисодиёти мамлакат "Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025" ва як қатор барномаҳо оид ба рушди соҳаҳои гуногун, ки ҳоло дар марҳилаҳои амалӣ шуда истодаанд, тасдиқ карда шуд. Барои ба соҳаи саноат такони нав бахшидан Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни Паёми худ ба Маҷлиси олии (аз 21 декабри соли 2021) солҳои 2022-2026 – ро "Солҳои рушди саноат" эълон карданд.

Коршиносони ширкатҳои байналмилалӣ институтсионалӣ қайд мекунанд, ки омилҳои асосии рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалби сармоя мебошад, зеро ҷолибияти сармоягузорӣ дар рушди кишвар нақши асосиро мебозад. Тибқи суратмаҷлиси ҷаласаи XXI шӯрои машваратӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 феввали соли 2021, Вазорати саноат ва технологияҳои нав якҷоя бо Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ лоиҳаи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар Бораи нақшаи чорабиниҳо оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар саноат барои солҳои 2021-2023" таҳия карда шуд, ки бо қарори Ҳукумат аз 2 сентябри соли 2021, таҳти №361 тасдиқ карда шуд. Нақшаи амал масъалаҳои муҳими беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар саноат, роҳҳои бартараф намудани монеаҳои мавҷуда, такмил додани заминаи меъерӣ, ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ сифат ва идоракунии корпоративӣ, мусоидат ба дастрасӣ ба захираҳои дар бар мегирад.

Фаъолгардонии сармоягузориҳои мустақим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама ба фазои сармоягузорӣ ва талаботи кишвар вобаста мебошад. Охишта-охишта дар Тоҷикистон барои ҷалби сармоя бо мақсади дастгирии саноат дар ҷумҳурӣ шароит фароҳам оварда мешавад. Дар марҳилаи кунунии рушд ҷалби сармоя, пеш аз ҳама сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти миллӣ, бо сабаби норасоии захираҳои дохилӣ барои сармоягузорӣ, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун самти асосии сиёсати давлат эътироф гардида, рушди босуръати иқтисодӣ ва модернизатсияи истеҳсолот бидуни сармояи хориҷӣ ба даст овардан душвор аст.

Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти умумии сармоягузориҳои хориҷӣ дар соли 2021 718,3 млн. доллари амрикоиро ташкил додааст, ки аз он 342,2 млн. доллари амрикоӣ сармояҳои мустақим, 0,1 млн. доллари амрикоӣ сармояҳои ҷомадонӣ ва 376,0 млн. доллари амрикоӣ дигар намуди сармояҳо мебошанд. Сармояи мустақим асосан ба саноати истихроҷ – 194,6 млн. доллари амрикоӣ, фаъолияти молиявӣ – 43,4 млн. доллари амрикоӣ, саноати коркард – 34,0 млн. доллари амрикоӣ... равона карда шудаанд [8]. Дар моҳҳои январ-июни соли 2022 сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба Тоҷикистон нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 2,1 баробар афзудааст [7]. «Тайи бист соли охир ба кишвар беш аз

152 миллиард сомони сармояи хориҷӣ, аз ҷумла 60 миллиард сомони сармояи мустақим ҷалб карда шудааст. Аз маблағи зикршудаи сармояи мустақим зиёда аз 36 миллиард сомони он танҳо барои рушди соҳаи саноат ҷалб гардидааст» [6]. Новобаста ба маълумотҳои овардашуда, дар соҳаи саноати мамлакат, мушкilotҳои зиёд дида мешавад, аз ҷумла, талаботи ками маҳсулоти истеҳсолшуда, фарсудаҳои маънавӣ ва ҷисмонии фондҳои асосӣ, ақибмонии технологӣ, вобастагӣ аз бозорҳои хориҷӣ (зеро қисми зиёди маҳсулоти истеҳсолшуда сикли технологияи нотаҷриба доранд), захираҳои инсонӣ ва энергетикӣ, инчунин тақвияти рақобати ҷаҳонӣ ва ҳамгироии иқтисодии миллӣ ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ асосноккунии илмию методии самтҳои рушди самараноки саноатро талаб мекунад[1]. Ба андешаи мо, дар ояндаи миёна ва дарозмуддат, ҳадафҳои рушди саноати миллӣ бояд ба рушди инноватсионии соҳа нигаронида шаванд.

Гузариши саноат ба роҳи инноватсионии рушд, ки ба сохтори технологияи ҷаҳонӣ мувофиқ аст, таъминоти кофӣи молиявӣ ва захираҳои марбут ба он (кадрӣ, илмӣ, моддию техникӣ, иттилоотӣ, ташкилӣ)-ро талаб мекунад. Барои баланд бардоштани иқтидори инноватсионӣ, корхонаҳои саноатӣ (ташкilotҳо) бояд таҷҳизоти аз ҷиҳати маънавӣ ва ҷисмонӣ кўҳнашударо ба таҷҳизоти муосир бо суръати баланд навсозӣ кунанд. Аммо, миқёси сармоягузориҳои ватанӣ имкон намедихад, ки таҷҳизот дар муддати кўтоҳ ва миёна бидуни воридот бо қувваи худ иваз ва хориҷ карда шаванд. Тибқи арзёбии коршиносон, барои тақрирестехсоли фондҳои асосӣ, технологияҳо ва инчунин барои фаъолияти комплекси илмию саноатии кишвар дар заминаи инноватсионӣ бояд сармоягузорӣ зиёд карда шаванд. Дар шароити афзоюндаи холигии технологияи истеҳсолкунандагони ватанӣ аз рақибони хориҷӣ, хароҷоти асосӣ бояд хароҷот барои илм, хариди технологияҳои нав ва тайёр кардани кадрҳои баландихтисос, навсозии заминаи моддию техникӣ истеҳсолот бошанд. Омилҳои асосие, ки ба фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ (ташкilotҳо) таъсири манфӣ мерасонанд, инҳо шуда метавонанд: ноустувории вазъи молиявӣ иқтисодии кишвар; бетарафии бахши соҳибкорӣ ба илм ва инноватсия, аз ҷумла, ки дар талаботи кам ба маҳсулоти илмию техникӣ инъикос меёбад; норасоии кадрҳои баландихтисос, аз ҷумла ташкили фаъолияти инноватсионӣ ва идоракунии лоиҳаҳои инноватсионӣ; норасоии маблағҳои худӣ; набудани дастгирии молиявӣ аз ҷониби давлат; набудани захираҳои қарзӣ; сатҳи баланди андозбандӣ; пешниҳоди паст дар бозори маҳсулоти илмию техникӣ ва рушди он; сифати нисбатан пастии идоракунии стратегии давлатии рушди илмию техникӣ; набудани таъминоти системавии ҳуқуқӣ, ки рушди раванди инноватсиониро дар маҷмӯъ: аз ташаккули талабот ба маҳсулоти илмию техникӣ то таҷассуми моддии он дар маҳсулоти инноватсионии бозор танзим ва ҳавасманд кунанд.

Барои баланд бардоштани сифат ва рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ, тавсеаи номгўй ва ҳаҷми истеҳсоли он, фаъолияти инноватсионии ташкilotҳои саноатиро аллакай дар муддати кўтоҳ ба таври назаррас (баъзан) афзоиш додан лозим аст. Барои ноил шудан ба нишондиҳандаҳои мақсаднокӣ рушди илмию техникӣ ва инноватсионии саноат, ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд сохтори барномаҳои мавҷудаи давлатиро навсозӣ кунанд: онҳо бояд на маҷмӯи чорабиниҳои аксаран мустақил, балки маҷмӯи лоиҳаҳои илмӣ, илмӣ-техникӣ ва инноватсионӣ бошанд, ки ба таҳияи технологияҳои нав ва истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир, ки тавонанд дар сатҳи баланд, талаботи бозори дохилиро қонеъ гардонанд.

АДАБИЁТ

1. Атабаева, Ш. А. Приоритеты эффективного развития промышленности Республики Таджикистан : диссертация ... к. э. н.: 08.00.05.- Москва, 2013.- 147 с.: ил. РГБ ОД, 61 13-8/1282//электронный ресурс (дата обращения 04.01.2023)

2. Гареева Н.А. Инновационное развитие промышленного предприятия: оценка и перспективы // Креативная экономика. — 2016. — Т. 10. — № 6. — С. 651–674. — doi: 10.18334/ce.10.6.35357

3. Мазиллов, Е. А. Зарубежный опыт стимулирования инновационной деятельности в промышленном секторе / Е. А. Мазиллов. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2014. — № 3 (62). — С. 469-472. — URL: <https://moluch.ru/archive/62/9316/> (дата обращения: 23.01.2023).

4. Маълумотнома оид ба воридоти сармояи хоричӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021. <https://www.investcom.tj/uploads/docfiles/620b3b858f73c.pdf>
5. Мерзликина Г.С. Принципы оценки инновационного развития промышленного предприятия // Креативная экономика. – 2020. – Том 14. – № 8. – С. 1775-1794. – doi: 10.18334/ce.14.8.110767
6. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23.12.2022с. [Манбаи электронӣ] <http://www.president.tj/node/29823>
7. Ускоренная индустриализация – четвертая стратегическая цель. [Манбаи электронӣ] <https://khovar.tj/rus/2023/01>.
8. <https://www.investcom.tj/uploads/docfiles/620b3b858f73c.pdf>.

ТАЪМИНИ САРМОЯГУЗОРИИ САНОАТИ КИШВАР ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИННОВАТСИОНӢ

Дар мақолаи мазкур аҳамияти ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаи саноати мамлакат дар заминаи рушди инноватсионӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифон кайд мекунанд, ки ҷалби сармоягузорӣ ба соҳа ба рушди инноватсионии он таъсир расонда, дар навбати худ рушди инноватсионии соҳа метавонад ба ҷалби сармоягузорӣ мусоидат кунад.

Калидвожа: рушди инноватсионии соҳаи саноат, ҷалби сармоягузорӣ, корхонаҳои саноатӣ, маҳсулоти саноатӣ, саноатикунони босуръати кишвар

ИНВЕСТИЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СТРАНЫ В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

В данной статье рассматривается важность привлечения инвестиций в отрасль страны на основе инновационного развития. Авторы отмечают, что привлечение инвестиций в отрасль влияет на ее инновационное развитие, а в свою очередь инновационное развитие отрасли может способствовать привлечению инвестиций.

Ключевые слова: инновационное развитие отрасли, привлечение инвестиций, промышленных предприятий, промышленной продукции, ускоренной индустриализации страны

INVESTMENT SUPPORT OF THE COUNTRY'S INDUSTRY IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

This article includes the importance of attracting investment in the country's industry on the basis of innovative development. The authors note that the attraction of capital to the industry affects its innovative development, and the innovative development of the industry leads to the attraction of capital.

Key words: innovative development of the industry, attraction of investments, industrial enterprises, industrial products, accelerated industrialization of the country

Маълумот дар бораи муаллифон: Навруз Носири – н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Рақ. тел. +992 918 29 39 55.

Низомова Шахлои Юсуф – унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи (Славянии) Россия ва Тоҷикистон. Рақ. тел. +992 989 06 07 20

Информация об авторах: Навруз Носири – к.э.н., и.о. доцента кафедры менеджмента и маркетинга Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Тел. +992 918 29 39 55.

Низомова Шахлои Юсуф - соискатель кафедры экономической теории и мировой экономики Российско-таджикского (Славянского) университета. Тел. +992 989 06 07 20.

Information about the authors: Navruz Nosiri – Cand. Sc. (Economics), Acting Associate Professor for the Department of Management and Marketing of the Kulyab State University named after A. Rudaki. Tel. +992 918 29 39 55.

Nizomova Shakhloi Yusuf - Candidate of the Department for Economic theory and world economy of the Russian-Tajik (Slavonik) University. Tel. +992 989 06 07 20.

АНАЛИЗ ОПЫТА РАЗВИТЫХ СТРАН В КОНТЕКСТЕ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

*Назаров Д. Т. - к.э.н., ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ
Шарилов Б. М. - д.э.н., главный научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ*

Современное развитие мировой экономики в настоящее время находится в прямой зависимости от научно-технического прогресса и интеллектуализации факторов производства, от которых, в свою очередь, зависит уровень конкурентоспособности национальной экономики. В инновационно-развитых странах 75 – 85 % прироста ВВП приходится на наукоёмкую продукцию и технологическую составляющую, и, как следствие, в них сосредоточено более 90 процентов мирового научного потенциала [1].

На фоне этого, исследование многолетнего опыта развитых стран в вопросах инновационного развития, разработки соответствующего финансово-кредитного инструментария и создания инвестиционно-ориентированного климата посредством применения широкого спектра разнообразных стимулов для инвесторов, приобретает особую значимость в контексте ускоренной индустриализации в Таджикистане. В частности, в развитых странах в вопросах инновационного развития государство играет ведущую роль в создании соответствующей инфраструктуры, привлекая широкий спектр своих ресурсов и возможностей, от прямого финансирования стратегических инновационных проектов до создания механизма стимулирования инновационно ориентированных инвесторов, предоставления объектов недвижимости и т.д.

Особая роль государственного финансирования в инновационном развитии обусловлена прежде всего тем, что для НИОКР, как правило, характерно задействование больших объёмов финансовых ресурсов, высокие риски, продолжительный временной лаг между инвестированием и получением прибыли, а также высокая степень неопределённости в достижении результатов и прочее.

Изучение опыта индустриально развитых стран, включая новые страны Азии, показывает, что государство, в той или иной степени, играет ведущую роль в финансировании инновационного развития, отличаясь лишь набором рычагов и инструментов воздействия. При этом, формы и механизмы господдержки исследований и разработок в развитых странах постоянно обновляются и оптимизируются, включая гранты, субсидии, государственные инновационные ваучеры, гарантии, кредиты, лизинг, купля доли участия в капитале инновационных компаний и пр.

Зачастую государство выступает не только в качестве непосредственного инвестора в стратегически важные инновационные проекты, но и осуществляет стимулирующую функцию для инновационно-ориентированных хозяйствующих субъектов отечественного бизнес-сектора. Соответственно, в развитых странах процесс инновационного развития финансируется как за счёт государственных, так и из частных источников.

Вместе с тем, в развитых странах доля малого бизнеса в финансировании инновационных проектов в целом невелика. Например, в США она составляет до 15%, в Германии – 9%, в Японии – 8%. Основными источниками финансирования НИОКР являются крупные национальные концерны. Объёмы их ежегодных вложений оцениваются приблизительно в 1 млрд. долл. США [4].

Анализ зарубежного опыта позволяет выделить такие основные формы финансирования инновационной сферы частным бизнесом, как инвестиции бизнес-ангелов и венчурных фондов. Венчурный капитал в развитых странах выступает основным источником внебюджетного финансирования инновационной деятельности, особенно наукоёмких высокотехнологичных предприятий. В ведущих странах Западной Европы и США масштаб ежегодного венчурного инвестирования оценивается в 3 млрд. долл., а ёмкость мирового рынка венчурного капитала оценивается в 300 млрд. долл. [5].

Кроме того, наблюдается тенденция, при которой в структуре финансирования инновационного развития увеличивается доля иностранных инвестиций, особенно прямых. Например, в Великобритании за счёт иностранных инвестиций было профинансировано более

18 % общего объема внутренних затрат на науку, а в странах Европы в среднем — 9 % [2]. Это свидетельствует о повышении заинтересованности иностранных инвесторов в финансирование инновационной сферы для получения доступа к новейшим ноу-хау, технологиям и т.д. В целом, информация о структуре затрат на исследования и разработки по источникам финансирования в развитых странах отражена в таблице 1.

Таблица 1.

Структура внутренних затрат на исследования и разработки по источникам финансирования в развитых странах в 2020 году, в %

Страна	Внутренние затраты на исследования и разработки	Средства государства	Средства предпринимательского сектора	Другие национальные источники	Иностранные источники
Австрия	100	27.0	54.8	1.2	17.0
Великобритания	100	25.9	54.8	5.6	13.7
Германия	100	27.8	64.5	0.4	7.4
Италия	100	32.3	55.9	2.1	9.6
Нидерланды	100	29.4	57.6	2.6	10.4
США	100	22.1	63.3	7.2	7.4
Франция	100	32.5	56.7	2.8	8.0
Швейцария	100	26.5	68.6	1.9	5.3
Япония	100	14.7	78.9	5.8	0.6

Источник: составлено авторами по источнику [3, 349-350].

Данные таблицы 1 отражают те тенденции, которые были отмечены нами выше по тексту и свидетельствуют о широком перечне используемых инструментов и форм финансирования инноваций. В контексте проводимой политики ускоренной индустриализации в Таджикистане важно изучать и внедрять опыт развитых стран применительно к сложившимся условиям национальной экономики. При этом важно, не копировать вслепую западные методы, которые «обкатывались» в развитых странах многие десятилетия, а подходить к этому вопросу творчески, на научной основе. Это обуславливает необходимость теоретического обоснования основополагающих вопросов инновационного развития и избирательного использования прогрессивного зарубежного опыта в отечественной экономике. Практика инвестирования в НИОКР в государствах СНГ показывает, что основным источником финансовых ресурсов для инновационного развития в силу ряда причин (неразвитости финансового рынка, слабости частного сектора и пр.) является государство (см. таблицу 2).

Таблица 2.

Структура внутренних затрат на исследования и разработки по источникам финансирования в государствах СНГ в 2020 году, в %

Страна	Внутренние затраты на исследования и разработки	Средства государства	Средства предпринимательского сектора	Другие национальные источники	Иностранные источники
Россия	100	67.8	29.2	1.2	1.8
Азербайджан	100	68.7	30.8	0.5	-
Армения	100	68.7	16.7	-	5.6
Беларусь	100	41.8	45.0	-	13.2
Казахстан	100	44.5	47.4	-	2.7
Киргизия	100	87.8	6.9	0.3	4.3
Молдова	100	76.7	15.5	2.8	5.0
Таджикистан	100	100.0	-	-	-
Узбекистан	100	54.3	42.4	-	0.3
Украина	100	46.3	30.5	0.4	21.7

Источник: составлено авторами по источнику [3, 349].

Данные таблицы 2 показывают, что страны СНГ существенно отстают от развитых стран в вопросах финансирования инновационного развития, где доля государственного финансирования высока (от 60 до 100 %). Соответственно, доля предпринимательского сектора значительно меньше по сравнению с бизнес-сектором развитых стран. Венчурное финансирование практически только зарождается. Поэтому в государствах СНГ очень актуально формирование таких необходимых для инновационного развития элементов зарубежного опыта, как соответствующая законодательно-правовая база, инновационно-ориентированная система стимулирования хозяйствующих субъектов, государственно-частное партнерство в вопросах инвестирования инновационных проектов, механизм венчурного инвестирования, соответствующая инновационная инфраструктура (технопарки, бизнес-инкубаторы, центры трансфера технологий и т.п.).

Таким образом, с учётом специфики Таджикистана, необходимо сформировать соответствующий механизм финансирования инновационной составляющей с учетом изучения и внедрения опыта развитых стран, что позволит в короткие временные сроки провести в нашей республике индустриализацию на основе высокотехнологичных решений и перейти от аграрно-индустриальной к индустриально-аграрной модели национальной экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев В.В. Инновационное развитие экономики России в условиях глобальной конкуренции // Социально-экономическое развитие России: новые рубежи. - М.: Академия народного хозяйства при Правительстве РФ, 2008. - С.114-127;
2. Ерошкин А.М. Современные тенденции финансирования инноваций в ведущих зарубежных странах // «Экономический анализ: теория и практика». - 2011 г. - № 21 (228), С. 54-66;
3. Индикаторы науки: 2020: статистический сборник / Л.М. Гохберг и др.; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: НИУ ВШЭ, 2021. – 352 с.;
4. Никонова Я.И. Мировой опыт финансирования государственной инновационной стратегии // «Вестник Томского государственного университета». – 2013 г. - № 373, С. 151 - 157.
5. Плотников Д.А. Венчурное инвестирование создания и коммерциализации хайтек-продуктов // «Инновации». - 2016 г. - № 3 (209), С. 47 – 53;
6. Шарипов Б.М. Файзуллоева Ф. Холикзода А.С., Финансовые механизмы стимулирования инновационного развития экономики Республики Таджикистан // «Экономика Таджикистана». – 2020, - № S4-1 – С.41-50.

АНАЛИЗ ОПЫТА РАЗВИТЫХ СТРАН В КОНТЕКСТЕ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается специфика развития инновационного сектора в Республике Таджикистан. Авторами предпринята попытка проанализировать важность изучения и внедрения элементов передового опыта развитых стран в вопросах инвестирования в инновации в контексте усиления роли государства в финансовом обеспечении инновационного развития национальной экономики.

Ключевые слова: мировой опыт, инновационное развитие, инвестирование инновационной деятельности, венчурный капитал, иностранные инвестиции, государственное финансирование инноваций.

ТАҲЛИЛИ ТАҶРИБАИ МАМЛАКАТҲОИ ТАРАҚҚИКАРДА ДАР ПАРТАВИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар ин мақола хусусиятҳои рушди соҳаи инноватсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешавад. Муаллифон кӯшиш кардаанд, ки аҳамияти омӯхтан ва татбиқи унсурҳои таҷрибаи пешқадами кишварҳои пешрафтара дар раванди сармоягузорӣ ба инноватсияро дар заминаи таҳкими нақши давлат дар дастгирии молиявии рушди инноватсионии иқтисоди миллӣ таҳлил кунанд.

Калидвожаҳо: таҷрибаи ҷаҳонӣ, рушди инноватсионӣ, сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсионӣ, сармояи венчурӣ, сармоягузориҳои хоричӣ, маблағгузориҳои давлатии инноватсия.

ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF DEVELOPED COUNTRIES IN THE CONTEXT OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the specifics of the development of the innovation sector in the Republic of Tajikistan. The authors made an attempt to analyze the importance of studying and implementing elements of the best practices of developed countries in investing in innovation in the context of strengthening the role of the state in financial support for the innovative development of the national economy.

Key words: world experience, innovative development, investment in innovative activities, venture capital, foreign investments, public financing of innovations.

Информация об авторах: Назаров Дмитрий Талбакович - к.э.н., ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ, nazarov.dt@yandex.ru, 918-670-535.

Шарипов Бахром Махмудович - д.э.н., главный научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ, b_sharipov@mail.ru, 907-78-65-68

Маълумот дар бораи муаллифон: Назаров Дмитрий Талбакович – н.и.и., ходими пешбари илмии Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ. nazarov.dt@yandex.ru, 918-670-535

Шарипов Бахром Махмудович, д.и.и., сарходими илмии Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ. b_sharipov@mail.ru, 907-78-65-68

Information about the authors: Nazarov Dmitry Talbakovich - Ph.D. in Economics, Leading Researcher, Institute of Economics and Demography of the National Academy of Science, nazarov.dt@yandex.ru, 918-670-535.

Sharipov Bakhrom Makhmudovich - Doctor of Economics, Chief Researcher, Institute of Economics and Demography, NAST, b_sharipov@mail.ru, 907-78-65-68

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЭНЕРГЕТИЧЕСКОМ СЕКТОРЕ ТАДЖИКИСТАНА

Назифов Ф.М. - кандидат экономических наук, ТНУ

Файзулло М.К. – д.э.н., профессор, профессор кафедры мировой экономики РТСУ

Обеспечение энергетической независимости и достижение энергетической безопасности является одним из стратегических задач Правительства Республики Таджикистан. Правительством приняты несколько законов для стимулирования притока инвестиций и создания наиболее благоприятной инвестиционной среды. Принята Концепция тарифного регулирования, методология расчета тарифов на электроэнергию, а также создается регулятор в сфере энергетики.

С целью установления благоприятного инвестиционного климата установлена система гарантий для инвесторов и инвестиционной деятельности, создан единый режим, как для национальных, так и для иностранных инвесторов, гарантируется свобода перевода прибыли и других форм доходов от инвестиционной деятельности и многое другое. Законодательством предусматривается система налоговых и таможенных преференций. Особые льготы предусмотрены для тех инвесторов, которые работают в приоритетных отраслях экономики страны, особенно в строительстве гидроэлектростанций. [1]. Достижение энергетической независимости определено Правительством Республики Таджикистан в качестве одной из трёх стратегических задач в рамках Национальной стратегии развития до 2030 года. В Национальной стратегии развития Таджикистана до 2030 года в энергетической части определены основные индикаторы - 10/10/10/10-500, что обозначает увеличения установленной мощности генерации до 10 Гигаватт, снижение технических и коммерческих потерь в сетях до 10%, увеличение экспорта электроэнергии до 10 млрд. кВт.час в год, диверсификация источников генерации на 10% и дополнительное получение более 500 млн. кВт. час в год за счет возобновляемых источников энергии и применения энергоэффективных технологий.

Таджикистан обладает огромными запасами гидроэнергетических ресурсов, которые оцениваются в 527 млрд. кВт.ч. в год. Сегодня около 95% электроэнергии вырабатывается на гидроэлектростанциях. Около 6 проектов по строительству крупных и 16 микро и малых ГЭС имеют предварительное ТЭО с финансовым и техническим анализом. Внутренний и

региональный спрос на электроэнергию требует строительства новых и реабилитации существующих генерирующих мощностей. Таджикистан окружен странами с прогнозируемым структурным дефицитом электроэнергии, как Афганистан и Пакистан или дорогостоящей энергией, что создает привлекательные экспортные возможности.

В связи с отсутствием стратегических инвесторов строительство новых ГЭС предполагается в долгосрочной перспективе, поэтому приоритетом энергетической политики должны стать разработка и внедрение национальной программы энергосбережения. Эффективность ее очевидна: инвестиционный цикл – до 1,5 года со сроком окупаемости 1,5-2 года, затраты на энергосбережение в 2 раза ниже, чем на производство такого же количества энергоносителей. Из-за отсутствия финансирования большого большого число опытных специалистов и рабочих были вынуждены покинуть свои предприятия. Одни устроились на работу в коммерческие структуры, другие эмигрировали. Критическое положение сложилось с подготовкой молодых специалистов. Учебные заведения испытывают недостаток квалифицированного преподавательского состава, отсутствуют современные методические программы подготовки специалистов для работы по высоким технологиям, нет современной технической базы и оборудования. Подготовка специалистов за пределами страны требует значительных средств. Таким образом, Таджикистан, как и другие страны мира, столкнулся с необходимостью решения сложной двуединой проблемы: с одной стороны, нынешнее поколение должно обеспечить достаточно стабильное и социально приемлемое снабжение энергией, с другой, оно же должно предпринять меры по предотвращению ущерба и рисков, связанных с добычей, распределением и использованием энергоносителей в будущем. При этом масштаб проблемы постоянно увеличивается в связи с продолжающимся ростом населения страны [2, с.92].

30 января 2023 года, министр энергетики и водных ресурсов Таджикистана заявил, что параллельно привлекаем инвестиции для добычи и производства нефти и газа в Таджикистане, по этому поводу ведем переговоры с партнерами. Министерство совместно с компаниями, работающими на энергетическом рынке в Таджикистане, планирует продолжить разведывательные работы, благодаря этим проектам мы сможем обеспечить энергетическую безопасность страны. Также, в 2023 году Таджикистан намерен развивать производство нефтяной продукции в стране, так как, несмотря на ежегодный рост добычи и производства нефти и газа в республике, этот объем незначителен [3].

В 2023 г. Таджикистан намерен привлечь турецкие инвестиции в энергетику и горнорудную промышленность и стороны договорились об организации встреч деловых кругов двух стран. Можно подчеркнуть, что энергетика является одной из приоритетных отраслей экономики Таджикистана. Данный сектор с учетом богатых водных ресурсов и потенциалу по выработке электроэнергии в размере 527 млрд. кВт.ч привлекает к стране внимание иностранных инвесторов. В то же время Таджикистан является одним из ведущих мировых лидеров в области водных ресурсов с четырьмя грандиозными водными инициативами в глобальном контексте.

Двусторонний торговый оборот в январе-ноябре минувшего года составил около \$354 млн., что на 21,1% больше, чем в этом же периоде 2020 года. Объем экспорта таджикской продукции составил почти \$212 млн, а импорт турецких товаров - чуть более \$142 млн. [4]. Турция одна из немногих стран торговых партнеров Таджикистана, с которой страна имеет положительный баланс, где экспорт превышает импорт. За последние 15 лет в экономику Таджикистана поступили турецкие инвестиции на сумму \$196,5 млн. Таджикистан и Турция намерены в ближайшие годы увеличить двусторонний товарооборот до \$1 млрд. путем налаживания сотрудничества в приоритетных секторах экономики.

Также следует отметить, что в Таджикистане реализуются 18 инвестиционных проектов в сфере энергетики на сумму \$1,6 млрд. Данные проекты включают в себя строительство новых и реконструкцию существующих энергетических объектов. В списке инвестиционных проектов входит строительство гидроэлектростанций, линии электропередач и подстанций, а также реконструкция ГЭС и подстанций. Сегодня в стране 98% электроэнергии производится за счет возобновляемых источников энергии, то есть с использованием водных ресурсов, и

Таджикистан по проценту производства «зеленой энергии» находится в числе 6 передовых стран мира.

Поэтому производство и использование «зеленой энергии» является одним из приоритетов конкурентоспособности экономики страны.

В этом направлении в настоящее время в Таджикистане реализуются крупные проекты по возведению гидроэлектростанций и в течении 7 будущих лет за счет строительства Рогунской ГЭС, реконструкции других гидроэлектростанций - «Нурек», «Сарбанд» и «Кайраккум» энергетическая мощность страны дополнительно увеличится на 4 тыс. мегаватт.

В заключении хотелось бы отметить, что инвестиционный климат Таджикистана стал привлекательнее для стран мира. Также открыты большие возможности для наращивания инвестиций России в экономику страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан: https://www.mewr.tj/?page_id=593

2. Ахророва А.Д., Аминджанов Р.М., Доронкин К.А. Энергетика и проблемы устойчивого развития Таджикистана//Экономическая наука современной России. - М., 2003. - № 4. - с.92.

3. <https://tass.ru/ekonomika/16921459>

4. <https://www.stat.tj/ru/news/publications/the-publication-social-economic-situation-in-tajikistan-for-january-december-2022-was-released>.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЭНЕРГЕТИЧЕСКОМ СЕКТОРЕ ТАДЖИКИСТАНА

В статье отмечается, что Таджикистан обладает богатым энергетическим потенциалом, прежде всего, гидроэнергоресурсы, необходимыми для обеспечения экономического роста. Экономическое развитие и по-вышение качества жизни населения тесно связаны со значительным увеличением количества потребляемой энергии, в первую очередь, ее наиболее универсального вида - электричества.

Ключевые слова: инвестиция, инвестиционная деятельность, вызовы, региональная экономика, регу-лирование проблем, безопасность, водные ресурсы, энергетика, экономика, инвестиции, промышленность, мировая экономика, развитие энергетики, межотраслевой баланс, региональные аспекты

САМТҲОИ АСОСИИ ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР БАҲШИ ЭНЕРГЕТИКИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола қайд шудааст, ки Тоҷикистон дорои нерӯи ғании энергетикӣ, пеш аз ҳама, захираҳои гидроэнергетикӣ барои таъмини рушди иқтисодӣ мебошад. Рушди иқтисодиёт ва баланд бардоштани сифати зиндагонии аҳоли ноғузир бо хеле зиёд шудани ҳаҷми энергияи истеъмолшаванда, пеш аз ҳама, шакли универсалии он - қувваи барқ алоқаманд аст.

Калидворҷаҳо: сармоягузорӣ, фаъолияти сармоягузорӣ, мушкилот, иқтисоди минтақавӣ, идоракунии мушкилот, амният, захираҳои об, энергетика, иқтисод, сармоягузорӣ, рушд, саноат, иқтисоди ҷаҳонӣ, рушди энергетика, тавозуни байнисоҳавӣ, чанбаҳои минтақавӣ

THE MAIN DIRECTIONS OF INVESTMENT ACTIVITIES IN THE ENERGY SECTOR OF TAJIKISTAN

The article notes that Tajikistan has a rich energy potential, primarily hydropower resources, necessary to ensure economic growth. Economic development and improvement of the quality of life of the population is closely linked with a significant increase in the amount of energy consumed, especially its most universal form - electricity.

Keywords: investment, investment activity, challenges, regional economy, problem regulation, security, water resources, energy, economy, investment, industry, world economy, energy development, inter-branch balance, regional aspects

Маълумот дар бораи муаллиф: Назифов Фарход Мирзошоевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ДМТ; Адрес: г. Душанбе, к. Нема́т Карабоев, 36/3; Тел.: +992 009 22 63 43, Email: fnazifov@gmail.com;

Файзулло М.К. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисоди ҷаҳони ДСРТ; Суроға: г. Душанбе, РТСУ, Тел.: 92 961 88 66, Email: mashrab@mail.ru

Сведения об авторах: Назифов Фарход Мирзошоевич - кандидат экономических наук, Таджикский национальный университет, Адрес: г. Душанбе, пр. Нема́т Карабоев, 36/3. Тел.: +992 009 22 63 43, Email: fnazifov@gmail.com;

Файзулло М.К. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории и мировой экономики РТСУ, Адрес: г. Душанбе, РТСУ, Тел.: 92 961 88 66, Email: mashrab@mail.ru

Information about the author: Nazifov Farkhod Mirzoshoevich - Address: Dushanbe, Nemat Karaboev, 36/3, Email: fnazifov@gmail.com, Mob.: +992 009 22 63 43;

Faizullo M.K. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of World Economy of RTSU; Address: Dushanbe, RTSU, Tel.: 92 961 88 66, Email: mashrab@mail.ru

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ РАЦИОНАЛЬНЫМ ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ

Норов Х. Г. - к.э.н., доцент кафедры информационных систем в экономике, ТНУ

В современных реалиях рациональное использование водных ресурсов играет большую роль как для обеспечения жизнедеятельности населения, так и для функционирования всего промышленного комплекса страны включая энергетику, сельское и рыбное хозяйство. Для комплексного решения этих вопросов необходимо совершенствование механизмов управления рациональным использованием водных ресурсов.

В настоящее время проблема водных ресурсов становится одной из самых важных мировых, научных, технических, социально-экономических и экологических проблем. Эта проблема уже далеко вышла за национальные рамки и приобрела глобальный характер, поскольку она непосредственно касается миллиардов людей, проживающих на нашей планете. Ее решение требует от всех государств мира все больших усилий и средств. В настоящее время более 40% населения Земли живут при высокой нагрузке на водные ресурсы и низкой водообеспеченности. В таких условиях дефицит водных ресурсов становится критическим фактором развития экономики, обеспечения жизнедеятельности населения и охраны природы [5, с.135].

Таджикистан является одной из стран, которая находится в относительно лучшем положении по сравнению с рядом других стран мира в отношении обеспеченности водными ресурсами. Около 11% территории Центральной Азии занимает Республика Таджикистан, где формируется более 65% водных ресурсов региона. Однако по-прежнему существуют серьезные проблемы, связанные с охраной и использованием водных ресурсов, процессами очистки, водными сетями, моделями потребления, сбросом, очисткой и повторным использованием.

Важно учесть, что проблемы водных ресурсов на национальном, региональном и глобальном уровнях в настоящее время находятся в сфере деятельности многих правительственных и неправительственных организаций. Это прежде всего центральные и специализированные учреждения ООН, такие как по вопросам образования науки и культуры (ЮНЕСКО), Всемирная Метеорологическая Организация (ВМО), Программа ООН по окружающей среде (ЮНЕП), Продовольственная организация ООН (ФАО), Всемирный банк, Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) и др. В рамках и под эгидой этих организаций выполняются фундаментальные и прикладные исследования по проблемам воды, проводится много крупных международных мероприятий, призванных привлечь всеобщее внимание к надвигающемуся водному кризису и необходимости принятия неотложных глобальных действий для решения водных проблем. Водные ресурсы являются важнейшим элементом природного капитала, от количества, качества и экономической ценности которых во многом зависит условия функционирования важнейших отраслей национальной экономики, основы существования настоящих и будущих поколений. Перспективы устойчивого развития страны и усиление экспортных возможностей базовых

отраслей национальной экономики тесно связаны с механизмами рационального использования и сохранения имеющихся водных ресурсов [1, с.90]. Следует отметить, что в условиях рынка должное внимание придается основным системообразующим принципам управления региональными водными ресурсами, среди которых:

- пресная вода - исчерпаемый и уязвимый ресурс, важный для поддержания жизни, развития и окружающей среды, ликвидация нищеты;

- управление водным хозяйством должно базироваться на всестороннем подходе, с привлечением всех заинтересованных сторон;

- женщины играют центральную роль в обеспечении и управлении водных ресурсов.

Доступ к безопасной питьевой воде очень важен для обеспечения гендерного равенства;

- вода имеет социальное значение и экономическую стоимость при всех конкурирующих видах ее использования и должна признаваться как товар и др.

Анализируя принципы управления водных ресурсов в целом в системе общественного воспроизводственного процесса, следует учесть, что их реализация зависит не только от деятельности отдельных лиц, но и считается со-вокупным действием людей во всех жизненных и хозяйственных процессах. Следует отметить, что в условиях рыночной экономики вода приобретает признаки феномена рынка и станет объектом купли продажи, как товар на рынке. Независимо от двуликости, она становится объектом конкуренции на рынке и вполне воплощается в ценовой политике. Это означает, что по мере существующих возможностей и формы рыночного оборота водопользование станет платным, который в практике используется [4, с.80].

Следует отметить, что рост интенсивности использования водных ресурсов, усиление тенденции их загрязнения и снижения потребительских свойств, а также состояние водных объектов оказывают существенное влияние на результативность функционирования многоотраслевого водохозяйственного комплекса, значительно ограничивают масштабы развития водоемких отраслей экономики, ухудшают условия жизнедеятельности населения и его здоровье. Более того, расширяющиеся масштабы нерационального водопользования с учетом современного и перспективного развития на фоне ограниченности водных ресурсов порождают целый ряд экологических проблем [2, с.183].

Проблема оптимизации схем водопользования и предотвращения загрязнения водных ресурсов тесно связана с решением задачи поиска и обоснования наиболее эффективных методов достижения рационального использования и охраны водных ресурсов, ориентированных не только на рост эффективности развития водоемких отраслей, но и минимизации отрицательных последствий функционирования национальной экономики и ее отдельных секторов [3, с.100].

С учетом этого на фоне проводимых в настоящее время преобразований в аграрном секторе и сложившейся экологической ситуации возникает острая необходимость в разработке принципиально нового подхода к формированию системы управления водохозяйственной деятельностью и государственного регулирования использования, воспроизводства и охраны водных объектов в целях достижения параметров устойчивого водопользования.

Управление водными ресурсами является важнейшей составляющей национальной водной (водохозяйственной) политики, а в условиях перехода к модели устойчивого водопользования формирование адекватной системы управления становится принципиально важной задачей.

Управление водными ресурсами рассматривается как управление водохозяйственной системой бассейнов рек, составляющих ее водный фонд. При этом управление водохозяйственной деятельностью означает функцию воздействия специально организованной государственной системы бассейна за счет комплекса мер и мероприятий.

Водные ресурсы имеют решающее значение для непрерывности жизни. Людям и живым существам пресная вода нужна для питья и санитарии, в то время как большинству, если не всем, отраслям промышленности вода нужна для какой-то части производственных процессов и самих продуктов. Доступ к пресной воде является серьезной проблемой на глобальном уровне, в основном из-за увеличения потребления воды, низкой скорости пополнения ресурсов, а также внешних факторов, таких как изменение климата, которые значительно сокращают количество доступной воды. Решение существующих водных проблем требует системных подходов для

рационального использования водных ресурсов при одновременном развитии водной инфраструктуры и обеспечении кругового использования воды.

На сегодняшний день вода - это особое природное богатство, без которой невозможна жизнедеятельность и осуществление значительного числа технологических разработок. Использование водных ресурсов происходит на различных стадиях производства, кроме того, вода представляет собой один из видов сырья, в котором нуждается абсолютно каждый потребитель. В Целях устойчивого развития ООН для водных ресурсов выделена специальная ЦУР 6 «Гарантировать доступность и эффективное водопользование и обеспечение санитарных норм в интересах населения».

В рамках прогнозных исследований Организации Объединенных Наций «...численность мирового населения вырастет до 9 млрд. жителей к 2040 году, а количество потребительских слоев со средним уровнем дохода увеличится на 3 млрд. в последующие 20 ближайших лет, потребность людей в источниках воды будет расти экспоненциально. Спрос мирового сообщества на продукты питания к 2030 году возрастет как минимум на 50%, на электроэнергию - на 45%, на запасы воды - на 30%, причем все это произойдет в условиях, характеризующихся установлением новых экологических пороговых значений ограничений на интенсивный рост народного хозяйства. В ближайшие 10 лет следует ожидать повышения уровня роста общемировых продовольственных цен в натуральном выражении на 30-50%, что приведет к усилению волатильности цен и усугубит ситуацию для проживания большинства населения." [6, с.4].

Таджикистан обладает достаточно большими запасами водных ресурсов, которые достаточны для покрытия растущих потребностей сектора экономики страны «...на данном этапе и в недалеком будущем. Присутствие значительных по площади и протяженности горных систем и избыток различных природных ресурсов привели к формированию плотной сети крупных рек, включающей свыше 947 водотоков суммарной длиной свыше 28 500 км. В плане речной сети бассейны рек Амударья и Сырдарья находятся в пределах гидрографической зоны. Примерно около 50% объема речного стока Аральского бассейна приходится на территорию нашей республики».

Но из-за неравномерности распределения водных источников, как в разрезе территории так по временам года, уже на современном этапе развития в некоторых районах страны наблюдается большая нехватка воды для орошения. «В течение периода летних месяцев при наибольшей потребности в ресурсах поливной воды при обеспеченности стока 90% в речном потоке бассейна Амударья вододефицит равен 465,5 млн. м³, в речном потоке Сырдарья - 94 млн. м³. В среднем объем нехватки воды в целом составляет 560 млн. м³».

Таким образом, к главным потребителям водных ресурсов в Республике Таджикистан относятся системы питьевого и санитарного снабжения, объекты энергетики, поливного хозяйства, промышленности, рыбохозяйственной деятельности, индустрии отдыха и охраны природной среды. В действительности Республика Таджикистан потребляет лишь 17-20% водных ресурсов, образуемых на ее местности. В целом, ежегодный уровень водопотребления отдельными секторами хозяйства страны за период последних 20 лет составил около 10 км³/год. Самыми крупными водопотребителями являются орошаемое земледелие (88-90%) и водоснабжение и санитария (4-5%) и именно в этих секторах происходят нерациональное водопользование.

В целом приведенные выше аналитические данные по экономическим и социальным аспектам развития устойчивости водопользования в Таджикистане позволяют сделать ряд следующих заключений и рекомендаций:

- осуществление комплексного использования запасов воды и рационального водопользования в бассейне крупнейших рек нашей страны потребует проведения серьезных реформ в системе управления водными ресурсами - создание новых институтов для координации работ на уровне Правительства и повышения кадрового потенциала водного сектора;

- поддержка инновационной, предпринимательской и иной деятельности, которая направлена на решение проблем комплексного использования и охраны водных ресурсов;

- важной и весьма актуальной задачей является широкое на уровне бассейнов рек использование методологии проведения оценки водной безопасности, которая при систематическом проведении позволит рационально использовать жестко лимитированные финансовые ресурсы для модернизации водного сектора страны и решения социально-экономических и острых экологических проблем в регионах Таджикистана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Норов Х.Г. Развитие экономического механизма управления водными ресурсами в сельском хозяйстве. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2014. - № 2/2 (131). - С. 97-101.
2. Норов Х.Г. Пути совершенствования экономического механизма управления водопользованием в сельском хозяйстве//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2012.- № 2/5 (92). - С.183-189.
3. Одинаев Х.А. Эколого-экономическое регулирование природопользования в сельском хозяйстве. - М.: МАКС Пресс, 2004. - 240 с.
4. Одинаев Х.А., Абдурахмонов Ф.А. Совершенствование механизма управления трансграничным водопользованием в условиях Центральной Азии//Монография. - Душанбе: «ЭР-граф», 2020. – 172 с.
5. Торгашев Р.Е. Формирование механизма государственного управления в сфере рационального природопользования Российской Федерации//Монография. - Ульяновск: Зебра, 2020.-135 с.
6. Хафизов, М. Д. Интегрированное управление водными ресурсами на основе устойчивой модели // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2017. - № 2/10. - С.96-100.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ РАЦИОНАЛЬНЫМ ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ

В статье отмечается, что задача рационального использования водных ресурсов тесно связана с проблемами эффективности функционирования водоемких отраслей национальной экономики, дана краткая характеристика водных ресурсов страны и региона. Обоснована необходимость учета интересов горных республик при распределении и оценка основных направлений использования водных ресурсов в базовых отраслях национальной и региональной экономики. Перераспределение водных ресурсов связано с необходимостью учета роста численности населения и решения продовольственной безопасности. Выделены стратегические цели водопользования и основные принципы управления водохозяйственной деятельности с учетом приоритета эколого-экономических интересов.

Ключевые слова: устойчивое водопользование, платность водопользования, экономическое стимулирование, водные ресурсы, финансирование водохозяйственного комплекса, административные методы управления, экономический механизм управления водопользованием.

РОҶҶОИ ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ ИСТИФОДАБАРИИ ОҶИЛОНАИ ЗАХИРАҶОИ ОБ

Масъалаи оқилона истифодабарии захираҳои обӣ ба муаммои амалкунии самараноки соҳаи обталаби иқтисодиёти миллии алоқамандии зич дорад. Дар мақола ҳолат ва миқёси истифодабарии об чи дар сатҳи миллии ва чи дар сатҳи минтақавӣ таҳлил шудаанд, масоили оқилона гардонидани тақсимоги минтақавии об ва самаранокии истифодаи захираҳои мавҷудаи об арзёби шудаанд. Дикати асоси ба ҳадаф-ҳои стратегияи истифодабарии об ва принсипҳои асосии идоракунии ҷаҳониҳои хо-ҷагии об бо дарназардошти самтҳои афзалиятноки масоили экологӣ-иқтисодӣ асоснок шудааст.

Инчунин муаллиф бар ин назар аст, ки мақсади идоракунии сиёсати хоҷагии об муносиб-гардонии амалҳои боандеша, аз ҷиҳати назария асоснокшуда оид ба ноилшавӣ ва дастгирии истифодаи устувори об мебошад, ки ба ҳалли муаммоҳои таъмини об дар раванди аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва экологӣ-иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: истифодабарии устувори об, истифодаи пулакии об, ҳавасмандгардонии иқтисодӣ, захираҳои обӣ, маблағгузори ба иншоотҳои хоҷагии об, механизмҳои иқтисодии идоракунии истифодабарандагони об.

WAYS TO IMPROVE THE MANAGEMENT MECHANISM FOR THE RATIONAL USE OF WATER RESOURCES

Problem of rational use of water resources are closely connected with problems of efficiency of functioning of water capacious branches of national economy. In article the short characteristic of water resources of the country and region is given. Necessity of the account of interests of mountain republics is proved at distribution and an estimation of the basic directions of use of water resources in key economic branches of national and regional economy. Redistribution of water resources it is connected with necessity of the account of growth of population and the decision of food safety. Strategic targets of water use and main principles of management of water economic activities taking into account a priority of ecologic-economic interests are allocated.

Keywords: steady water use, payment of water use, provision of economic incentives, water resources, financing of a water economic complex, administrative management methods, the economic mechanism of management of water use.

Маълумот дар бораи муаллиф: Норов Хуршед Ғиёсиддинович - н.и.и., дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17, E-mail: khurshed_tnu@mail.ru, Тел.: (+992) 888-447-443

Сведения об авторах: Норов Хуршед Ғиёсиддинович - к.э.н., доцент кафедры информационных систем в экономике, ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, E-mail: khurshed_tnu@mail.ru, Тел.: (+992)) 888-447-443

Information about the authors: Norov Khurshed Giyosiddinovich – Ph.D., Associate Professor, Department of Information Systems in Economics, Tajik National University, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17, E-mail: khurshed_tnu@mail.ru, Phone: (+992) 888-447-443.

ГУРҶҲАНДИИ ХАРОҶОТИ КОРҶОНАҲО БО МАҚСАДИ ҚАБУЛИ ҚАРОРҶОИ ИДОРАКУНӢ

*Орзуев П. Ҷ. - н.и.и., дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии ДМТ,
Алимова М. К. - магистранти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии ДМТ
Мусоева М. А. - магистранти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии ДМТ*

Самаранокии фаъолияти корхона (ширкат) ба таври назаррас аз сатҳи ташкилии низоми идоракунии он вобастагӣ дорад. Низоми ташкилии идоракунӣ дар мавриди худ аз сохтори корхона ва фаъолияти тамоми унсурҳои таркибии он дар самти мақсадҳои мавҷуда вобастагӣ зиҷ дорад.

Зарурати мукамалсозии низоми идоракунӣ дар замони муосир бо омилҳои зиёде алоқаманд аст. Пеш аз ҳама, мувофиқати шумораи кормандони дастгоҳи идоракунӣ, вазифаҳои он, ҷорисозии низомҳои автоматикунонидашудаи идоракунӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи низоми қабули қарорҳои идоракунӣ мебошад.

Дар низоми баҳисобгирии истехсолот арзиши аслии маҳсулоти истехсолшуда ва қору ҳадамоти иҷрошуда бо мақсади баҳодихии захираҳо ва муайянкунии фоида ҳисоб карда мешавад. Вазифаи низоми баҳисобгирии идоракунӣ пеш аз ҳама омодакунии иттилоот ва пешниҳоди он ба истифодабарандагони дохилӣ бо мақсади қабули қарорҳои муфиди идоракунӣ мебошад. Аз ин хотир, яке аз ҳадафҳои гуруҳбандии хароҷот қабули қарорҳои дурусти идоракунӣ оид ба фаъолияти корхона мебошад, ки он чунин чудо карда мешавад:

Хароҷоти тағйирёбанда, доимӣ ва шартан доимӣ ҳангоми қабули қарорҳои идоракунӣ ду намуди асосии хароҷот ба шумор меравад. Ин хароҷот аз рӯи нишонаи он, ки маблағи ниҳоии он вобаста ба тағйирёбии ҳаҷми истехсол тағйир меёбад ё не, аз якдигар чудо карда мешавад. Хароҷоти тағйирёбанда вобаста ба тағйирёбии ҳаҷми истехсол ва фуруш мутаносибан тағйир

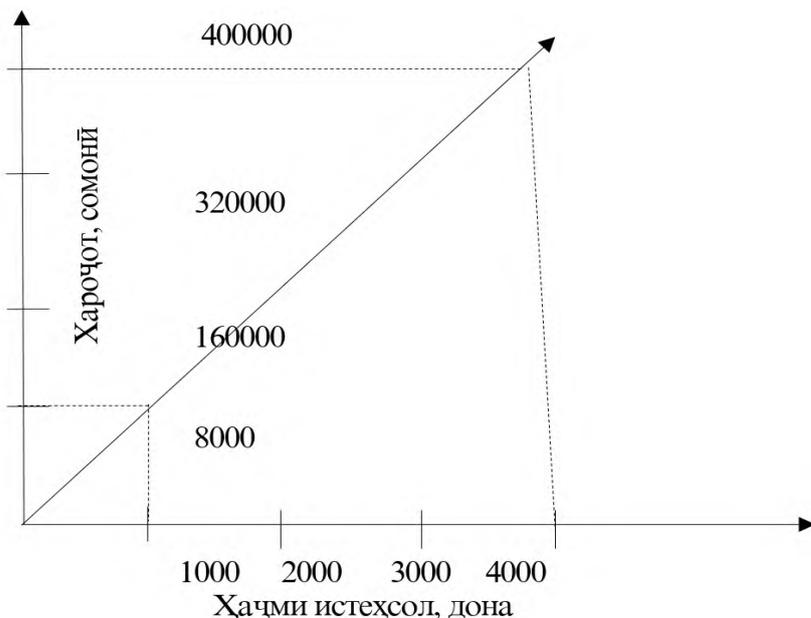
меёбад. Харочоти доимӣ бошад ба андозаи тағйирёбии ҳаҷми истеҳсол ва фурӯш вобастагӣ нашошта, бетағйир боқӣ мемонад.

Мисоли харочоти доимӣ шуда метавонад: суғуртапулӣ, иҷорапулӣ, андози моликият, музди меҳнати маъмурият ва ғ.

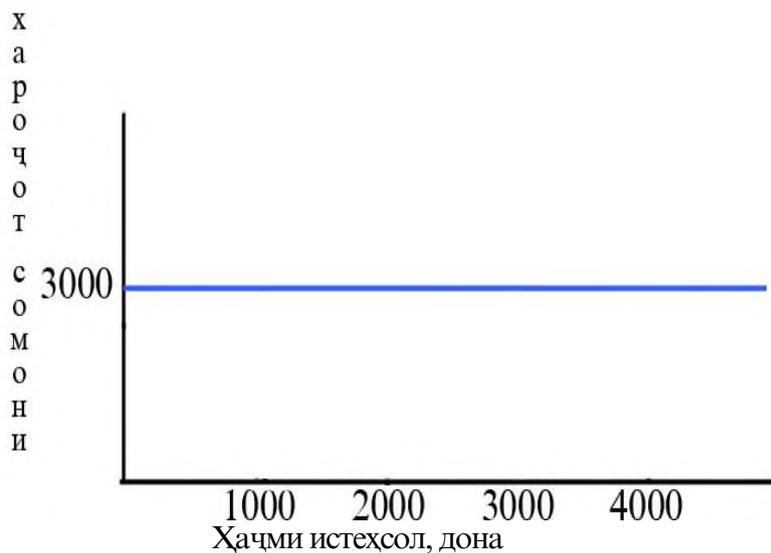
Харочоти тағйирёбанда ва доимиро дар расмҳои 1 ва 2 чунин тасвир кардан мумкин аст:

Ба ғайр аз харочоти доимӣ ва тағйирёбанда боз харочоти шартан доимӣ, бо ибораи дигар нимдоимӣ ё нимтағйирёбанда вучуд дорад. Харочоти нимдоимӣ чунин хароҷоте мебошад, ки то як андозаи муайяни ҳаҷми истеҳсол доимӣ буда, бо саршавии ҳаҷми иловагии истеҳсол ва фурӯш тағйир меёбад.

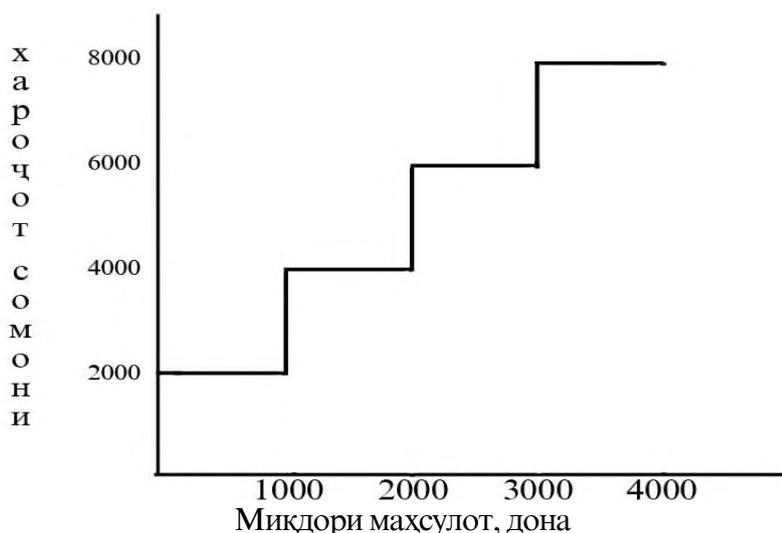
Дар расми зерин харочоти шартан доимӣ тасвир карда шудааст.

Расми 1. Графики хароҷоти тағйирёбанда

Расми 2. Графики хароҷоти доимӣ

Расми 2.1 Графики хароҷоти шартан доимӣ

Вобастагии андозаи хароҷоти доимӣ ва хароҷоти тағйирёбанда аз ҳаҷми умумӣ ва ба як воҳиди маҳсулотро дар ҷадвали 1 чунин тасвир кардан мумкин аст:

Ҷадвали 1

Вобастагии хароҷот аз ҳаҷми истеҳсол

Хароҷот	Ба ҳаҷми умумии маҳсулот	Ба як воҳиди маҳсулот
Тағйирёбанда	Маблағи умумии хароҷот вобаста ба тағйирёбии ҳаҷми истеҳсол тағйир меёбад	Маблағи хароҷот ба як воҳиди маҳсулот бетағйир аст
Доимӣ	Вобаста ба тағйирёбии ҳаҷми умумии истеҳсол бетағйир аст	Вобаста ба тағйирёбии ҳаҷми истеҳсол ба як воҳиди маҳсулот тағйир меёбад
Нимдоимӣ ё нимтағйирёбанда	Вобаста ба тағйирёбии ҳаҷми умумии истеҳсол тағйир меёбад	Ба як воҳиди маҳсулот доимӣ аст

Дар натиҷаи гурӯҳбандии хароҷот ба доимӣ ва тағйирёбанда мафҳуми хароҷоти умумӣ ва миёна ба вуҷуд меояд. Алоқамандии хароҷоти доимӣ ба ҳаҷми маҳсулот боиси пайдо шудани мафҳуми хароҷоти умумӣ ва миёна мегардад. Ба сифати мисол интиҳоб кардани хароҷоти боркашонии маҳсулот мувофиқ аст. Яъне, барои кашонидани маҳсулоти тайёр ба андозаи то 1000 дона то нуқтаи савдо як автомобили боркашро ба маблағи 2000 сомонӣ киро кардан лозим меояд. Дар ин ҳолат хароҷоти умумӣ ба 2000 сомонӣ баробар ва хароҷоти миёна ба ҳар як воҳиди маҳсулот бошад ба 2 сомонӣ ($2000 \div 1000$) баробар мешавад. Агар ба автомобили боркаш 500 дона маҳсулот бор карда шавад, он гоҳ хароҷоти умумӣ дар маблағи 2000 сомонӣ боқӣ мемонад, яъне доимӣ аст ва хароҷоти миёна тағйир ёфта ба 4 сомонӣ ($2000 \div 500$) барои ҳар як воҳиди маҳсулот баробар мешавад.

Ҳангоми бастании шартнома бо муассисаи нақлиётӣ барои хизматрасонӣ ба маблағи 2 сомонӣ ба ҳар як воҳиди маҳсулот, масъала ранги дигар мегирад. Дар ин ҳолат хароҷоти умумӣ вобаста ба ҳаҷми маҳсулоти кашондашаванда тағйир ёфта, хароҷоти миёна ба ҳар як воҳиди маҳсулот доимӣ (2 сомонӣ) боқӣ мемонад.

Хароҷоти ба инобат гирифташаванда ва ба инобат гирифтанишаванда ҳангоми ба миён омадани ду варианти амалкунӣ истифода бурда мешавад. Бо ибораи дигар барои ба инобат нагирифтани хароҷот дигар имконият нест. Яъне аз ноилҷой варианти амали оптималиро қабул намуда, хароҷотро аз мадди назар дур мегуздоранд.

Мисол, ширкати истехсолий намуди муайяни масолехро барои истехсоли маҳсулот ба маблағи 1000 сомонӣ харидааст ва муддати тӯлонӣ аст, ки оид ба маҳсулоти аз он истехсолшаванда фармоишро аз мизочон қабул накардааст. Агар вазъият чунин идома ёбад, масолеҳ метавонад корношоям гардад. Ғайричашмдошт, мизоче аз ин намуди масолеҳ маҳсулотеро дархост намуд, ки барои омодакунии он илова бар арзиши масолеҳ боз 2000 сомонӣ хароҷоти коркард зарур меояд. Харидор барои маҳсулоти хостааш 2600 сомонӣ пешниҳод намуд. Оё ширкатро зарур аст, ки фармоишро аз мизоч қабул кунад? Чунки аз қабули фармоиш корхона дар маҷмуъ ба маблағи 400 сомонӣ зарар мебинад: маблағи даромад 2600 сомонӣ, маҷмуӣ хароҷот 3000 сомонӣ (1000 сомонӣ маблағи ашё ва 2000 сомонӣ хароҷоти коркард). Қарори идоракуниро дар натиҷаи муқоисакунии ду варианти амал қабул кардан мумкин аст (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2

	Рад кардани фармоиш, сомонӣ	Қабул кардани фармоиш, сомонӣ
Масолеҳ	1000	1000
Хароҷоти коркард	–	2000
Даромад	–	(2600)
Хароҷоти соф	1000	400

Маълумоти ҷадвали 2-ро таҳлил намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки фармоишро қабул кардан дуруст аст. Чунки аз қабули фармоиш хароҷоти софи корхона ба маблағи 400 сомонӣ коҳиш меёбад. Бо ибораи дигар аз қабул кардани фармоиш даромади корхона ба маблағи 600 сомонӣ меафзояд. Эътимоди қавӣ бояд пайдо намуд, ки дигар ба ин намуди ашё дар корхона имконияти қабули фармоиш аз эҳтимол хеле дур аст.

Ҳамин тавр, барои давраи начандон тӯлонӣ мебошад, ки баъзе аз хароҷотро ба инобат нагирифт. Дар мисоли мо хароҷоти масолеҳ ба маблағи 1000 сомонӣ ба инобат гирифта намешавад. Танҳо хароҷоти коркард ба маблағи 2000 сомонӣ бояд ба инобат гирифта шавад, ки маҳз он барои ба даст омадани даромад ба маблағи 2600 сомонӣ мусоидат менамояд.

Хароҷоти бартарафшаванда ва бартарафнашаванда. Ин намуди таснифоти хароҷот айнан ба таснифоти хароҷоти ба инобат гирифташаванда ва ба инобат гирифтанашаванда шабоҳат дорад. Бартарафшаванда он хароҷотеро меноманд, ки ҳангоми қабули варианти мувофиқ он бартараф карда мешавад. Дар мисоли боло хароҷоти коркарди масолехро ба маблағи 2000 сомонӣ хароҷоти бартарафшаванда ва хароҷоти масолеҳ ба маблағи 1000 сомониро бартарафнашаванда меноманд, чунки барои бартараф кардани он дигар эътимоди комил нест.

Афзоишбанда хароҷоти иловагӣ мебошад, ки дар натиҷаи иловагӣ зиёд истехсол намудани маҳсулот, қору ҳадамот ва ё зиёд кардани ҳаҷми фурӯш ба миён меояд. Ба хароҷоти афзоишбанда метавонад хароҷоти доимӣ ё дохил шавад ва ё не. Агар дар натиҷаи қабули қарорҳои идоракунии хароҷоти доимӣ зиёд шавад, он гоҳ ин зиёдшавӣ ҳамчун хароҷоти афзоишбанда эътироф карда мешавад ва агар бетағйир монад, дар ин маврид афзоиши хароҷот баробар ба сифр мемонад.

Мисол. Дар ҷадвали 3 оид ба фаъолияти ширкати тичоратӣ иттилоот пешниҳод карда шудааст.

Ҷадвали 3

Нишондиҳандаҳо	Ченак
Даромад аз фурӯш, сомонӣ	100000
ҳаҷми фурӯш, дона	10000
нархи як воҳид, сомонӣ	10
Нархи хариди воҳиди мол, сомонӣ	5
Хароҷоти муомилот, сомонӣ	26000
хароҷоти реклама, сомонӣ	12000
музди меҳнат, сомонӣ	8000
хароҷоти сафари хизматӣ	6000
Иҷораи нуқтаҳои фурӯш, сомонӣ	15000

Пишниход карда мешавад, ки барои аз худ кардани мақоми иловагӣ дар бозор ҳаҷми фурӯшро ба миқдори 2000 дона зиёд кардан лозим аст. Нархи харид ва нархи фурӯш бетағйир аст, танҳо хароҷоти зеринро зиёд намудан лозим меояд:

- хароҷоти реклама – 30%;
- ичорапулии нуктаҳои фурӯш – 20%;
- хароҷоти сафари хизматӣ – 10%.

Ҳамин тавр, агар суръати афзоиши даромад аз суръати афзоиши хароҷот баланд бошад, ин нишон медиҳад, ки ширкат дар бозор мавқеаашро устувор намудааст ва баръакс, агар паст бошад, маънои онро дорад, ки дараҷаи рақобатпазирии ширкат суст шуда истодааст ва гузаронидани таҳлили ҳолати он зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Бобоев М.У., Баҳисобгирии идоравӣ: масъалаҳои амалӣ ва ҳалли онҳо. – Душанбе: «Ирфон», 2012. – 196 саҳ.
2. Воронова Е.Ю. Бухгалтерский управленческий учет: 3-е изд., пер. и доп. Учебник для СПО М.: – Издательство Юрайт, 2019. – 428 с.
3. Врублёвский Н. Д. Управленческий учет издержек производство и себестоимости продукции в отраслях экономики. Москва.: – Бухгалтерский учет. – 2004. – 376 с.
4. Низомов С.Ф., Мирзоалиев А.А., Раҳимов С.Х. Баҳисобгирии идорақунӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе.: «Ирфон». – 2018. 327 саҳ.
5. Орзуев П.Ҷ., Шоймардонов С.Қ., Барфиев Қ.Х., Бобиев И.А. Баҳисобгирии муҳосиби идорақунӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. – Душанбе.: ЧДММ «Балогат». – 2019. 540 саҳ.

ГУРУҲБАНДИИ ХАРОҶОТИ КОРХОНАҲО БО МАҚСАДИ ҚАБУЛИ ҚАРОРҲОИ ИДОРАҚУНӢ

Мақола ба ҳалли мушкилоти зарурати мукамалсозии низоми идорақунӣ дар замони муосир ва омилҳои он бахшида шудааст. Низоми ташкилии идорақунӣ дар мавриди худ аз сохтори корхона ва фаъолияти тамоми унсурҳои таркибии он дар самти мақсадҳои мавҷуда вобастагӣ зиҷ дорад. Дар низоми баҳисобгирии истехсолот арзиши аслии маҳсулоти истехсолшуда ва қору ҳадамоти иҷрошуда бо мақсади баҳодихии захираҳо ва муайянқунии ғоида ҳисоб карда мешавад.

Калидвожаҳо: низоми идорақунӣ; баҳисобгирии идорақунӣ; сохтори корхона; арзиши асли; хароҷоти тағйирёбанда.

ГРУППИРОВКА ЗАТРАТ ПРЕДПРИЯТИЯ С ЦЕЛЬЮ ПРИНЯТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

Статья посвящена решению проблемы необходимости совершенствования системы управления в современное время и ее факторов. Система организационного управления тесно связана со структурой предприятия и деятельностью всех его составляющих элементов в направлении достижения поставленных целей. В системе производственного учета первоначальная стоимость произведенной продукции и оказанных услуг рассчитывается с целью оценки ресурсов и определения прибыли.

Ключевые слова: система управления; управленческий учет; структура предприятия; себестоимость; переменные расходы.

GROUPING THE EXPENSES OF THE ENTERPRISE FOR THE PURPOSE OF MANAGEMENT DECISIONS

The article is devoted to solving the problem of the need to improve the management system in modern times and its factors. The organizational management system is closely related to the structure of the enterprise and the activities of all its constituent elements in the direction of achieving the goals. In the system of production accounting, the initial cost of goods produced and services rendered is

calculated for the purpose of estimating resources and determining profit. Key words: control system; Management Accounting; Company structure; cost price; variable expenses.

Маълумот дар бораи муаллифон: Орзуев Парвизҷон Ҷамолӣддинович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ,17. Телефон:: 907111108; E-mail: porzuev-1112@mail.ru.

Алимова Махфуза Камоловна. - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти соли 2-юми ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ,17. Телефон: 114426050; E-mail: munisa.olimi@bk.ru.

Мусоева Мадина Асомуддиновна. - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти соли 2-юми ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ,17. Телефон: 987819157;

Сведения об авторах: Орзуев Парвизҷон Ҷамолӣддинович - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан ,город Душанбе, прспект Рудаки,17. Телефон:: 907111108; E-mail: porzuev-1112@mail.ru.

Алимова Махфуза Камоловна – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса специальности бухгалтерский учет, анализ и аудит. Адрес: 734025, Республика Таджикистан ,город Душанбе, прспект Рудаки,17. Телефон: 114426050; E-mail: munisa.olimi@bk.ru.

Мусоева Мадина Асомуддиновна - Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса специальности бухгалтерский учет, анализ и аудит. Адрес: 734025, Республика Таджикистан ,город Душанбе, прспект Рудаки,17. Телефон: 987819157;

Information about the authors: Orzuev Parvizjon Jamolidinovich .. - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone:: 907111108; E-mail: porzuev-1112@mail.ru.

Alimova Mahfuza Kamolovna - Tajik National University, 2nd year master student of the specialty accounting, analysis and audit. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: 114426050; E-mail: munisa.olimi@bk.ru.

Musoeva Madina Asomuddinovna - Tajik National University, 2nd year master student of the specialty accounting, analysis and audit. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: 987819157.

УЛУЧШЕНИЯ УРОВНЯ И СТРУКТУРЫ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ – КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА

*Попов Н. А. – кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенного дела ТГФЭУ
Якубова К.Г. - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры международных финансово-кредитных отношений ТГФЭУ*

Сущность социального государства направлена на снижение противоречий свободой и социальной несправедливостью относительно бедного населения страны.

Наличие различий в доходах у разных слоев населения страны, наличие безработицы - это объективные элементы рыночной системы, которые усиливаются под воздействием интеллектуальных, физических, эстетических различий индивидов, уровня образования, обучения, возможностей в профессиональной подготовки. Кроме того, в зависимости от имеющихся средств возможность получения образования не у всех одинакова, в виду чего возникают, различие в способности индивида получить определенную профессию и должность.

Государство, в котором социальная политика стоит в качестве приоритета, обязано реализовать политику, направленную на устранение социального неравенства посредством

реализации и предоставления определенных услуг, перераспределяя таким образом имеющиеся доходы посредством государственного бюджета.

В. Паретто, отмечая наличие неравноправного распределения доходов, считал, что при распределении дохода должно быть единодушное согласие всех граждан, что любой гражданин стремится к тому, чтобы жить лучше, и если это происходит за счет перераспределения получаемых доходов, то потребители извлекут от этого равную максимальную пользу. Он считал, что благосостояние народа увеличится, если при этом все члены общества получают определенную выгоду. В случае, когда вследствие модификации общества получают выигрывают одни, а другие ничего не получают, то благополучие общества будет снижаться [3.С 68].

По нашему мнению, наличие неравенство в доходах, объективный элемент рыночной экономики, а стремление к равенству доходов уменьшает мотивацию деятельности или импульсы результативности. Наличие равенства в доходах ослабляет и дестабилизирует стимулы к трудовой деятельности, к вложениям, надежности, рискам, уменьшая при этом величину изготавливаемого и распределяемого национального дохода страны.

Общий объем и качество созданного продукта и услуги характеризует уровень жизни и экономический рост в стране и в зависимости от его уровня определяется величина социальных услуг, которая предоставляется на лечение долговременных больных, неспособных к деятельности людей, людей преклонного возраста, иждивенцев и др. За счет того, что государство предоставляет определенные услуги перечисленной группе населения страны, зарождается вероятность относительно правильного перераспределения дохода и ликвидации разграничения населения в зависимости от уровня зарабатываемого дохода. Таким образом, предоставление услуг дает представление о достижениях общества в решении основной экономической цели. При этом данные цели имеют возможность вступать друг с другом в противоречие.

Так, например, призыв к равному распределению дохода способствует порождению иждивенчества, исходя из этого, при формировании экономической политики и реализации, государственных экономических программ, важно при любых определенных обстоятельствах находить более лучший вариант. Государственная перераспределительная политика по всей вероятности может быть устремлена на снижение отрицательного воздействия диспаритета на социальную жизнь.

В настоящее время гораздо важнее разрабатывать государственные социальные программы, направленные на стабилизацию доходов населения.

На сегодняшний день Министерством экономического развития и торговли исполняется Национальная стратегия развития Республики Таджикистан до 2030 года, в которой основные разделы посвящаются долгосрочному социально-экономическому развитию, так как трансформация в доходах населения и расслоение общества порождает разнообразные негативные последствия [4]. Возникают слои населения, которые остаются за чертой бедности, что в условиях развитого общества непозволительно. Совершается нравственная дифференциация общества на «своих» и «чужих», исчезает единство целей, увлечений, ощущение здорового патриотизма. В процессе деления общества на богатых и бедных появляется межрегиональная и межнациональная вражда, которая может привести к уничтожению единства страны. Начинается перелив квалифицированных специалистов в те сферы деятельности, которые не требуют определенных знаний, либо отток специалистов за пределы страны. И как итог, наблюдается снижение образовательного, профессионального потенциала общества, большинство наукоемких отраслей начинают деградировать, уменьшается трудовая активность населения, снижается здоровье. Диспаритет в доходах и богатстве может привести к созданию угрозы для социально-политической и экономической стабилизации в стране. В связи с этим, большинство развитых стран мира последовательно пытаются реализовать социальную политику, которая направлена на сокращение подобного неравенства.

Регулирование доходов со стороны государства направлено на их переназначение и передел через государственный бюджет посредством разграничивающего налогообложения разнообразных групп адресантов доходов и определенных социальных выплат населению страны.

Таким образом, можно считать, что важнейшая цель страны при урегулировании денежных доходов состоит в предоставлении возможности потребления любым индивидуумом не ниже минимального набора товаров и услуг, который лежит в основе прожиточного минимума. Потенциал страны в упорядочении и переназначении доходов во многом ограничен поступлениями в бюджет государства. Увеличение размера социальных расходов свыше возможных налоговых поступлений в бюджет может привести к возникновению дефицита бюджета и как следствие возникновению инфляционного кризиса. В настоящее время такие условия сложились в национальной экономике страны. Хотя в большинстве развитых стран мира собраны определенные навыки по регулированию дохода, применяются определенные меры, разработаны социальные программы помощи и защиты наименее обеспеченных слоев населения, направленные на смягчение социальной напряженности.

Разнообразие методов государственного регулирования доходов и уровня потребления населения, которые применяются в национальной экономике отражены в табл.1.

Таблица 1.

**Методы государственного финансового регулирования
денежных доходов населения**

<i>Прямые административные меры</i>	<i>Косвенные экономические меры</i>
Трансфертные платежи	НДС, акцизы, таможенные пошлины
Социальные гарантии (прожиточный минимум, МРОТ и т.д.)	Налоговые льготы
Административное регулирование цен	Государственный контроль цен
Индексация и компенсация доходов	Социальные налоги, отчисления во внебюджетные фонды
Социальные программы	Благотворительные фонды

*Источник: составлено автором

К числу прямых методов госрегулирования доходов можно отнести:

➤ Социальные трансферты, которые выплачиваются населению бесплатно и выступают в виде передачи в натуральной (товар, индивидуальные рыночные и нерыночные услуги) или денежной форме (пенсии, пособия, стипендии, дотации и др.) определенных ресурсов без учета их трудового вклада и обследования степени необходимости.

➤ Социальные гарантии – выступают в виде обязательств государства перед гражданами страны по реализации их конституционных прав. В основе социальных гарантий лежат минимальные социальные стандарты, представляющие собой определенные законодательством страны нормативы отражающие минимальный уровень социальной защиты населения. Согласно законодательству страны (Закон РТ «Об государственных социальных стандартах»; «О здравоохранении»; «Об образовании» и др.) система минимальных стандартов установлена в области оплаты труда; при расчете пенсии; в здравоохранении; образовании; социальном и жилищно-коммунальном обслуживании.

Определен минимальный размер заработной платы, за базу которого взят размер оплаты неквалифицированного труда работника, позволяющий купить необходимый набор товаров для нормального воспроизводства. В Таджикистане термин минимальный размер заработной платы, согласно Закону РТ «О показатели для расчетов» был заменен на «показатель для расчета», размер которого, как свидетельствует практика меняется один раз в 2 года. Так, например, в период 2015х-2016гг. его величина составляла 40 сомони, а в 2017-2018гг уже 50 сомони., в 2019-2020гг-58 сомони, в 2021-22 составило 64 сомони [2.С.1].

В соответствии с Законом «О государственном бюджете на 2021г.» от 30 ноября 2021 года № 1804, принятом Парламентом Республики Таджикистан величина показателя для расчетов с учетом инфляционных процессов в экономике страны возросла в 2021г. с 58 сомони до 64 сомони. Данный показатель устанавливается в государственном бюджете с учетом уровня инфляции, прогнозируемого на соответствующий год.

Кроме того, разработана единая тарифная сетка оплаты труд работников бюджетной сферы. Согласно ст.35 Конституции РТ каждый гражданин имеет право на труд, выбор профессии, работы, охрану труда и социальную защиту от безработицы. Заработная плата не должна быть ниже минимального размера оплаты труда»[1.С.86].

➤ *Административное регулирование цен* – выступает посредством контроля над ценами, осуществляемого соответствующими органами с учетом сложившейся социально-экономической ситуации в стране. Оно осуществляется посредством ряда госпредприятий, в основном в тех отраслях производства, которые выступают монополистами на рынке производства определенного товара. Через субсидии, дотации, различные кредитные и налоговые льготы, различные надбавки к ценам осуществляется цены, оказывая влияние на индивидуальные издержки и прибыль, объем производства, инвестиции и сбыт.

Так, например, в условиях влияния пандемии КОВИД-19 было принято Постановление Правительства Республики Таджикистан «О Перечне социально значимых товаров и продукции, цены на которые подлежат государственному регулированию», (в ред.пост. Правительства РТ от 9 июля 2019 года, №350 и от 25 июня 2020 года, №396), согласно которому исходя из ст.15. Закона РТ «О защите конкуренции» Правительство страны одобрило перечень социально значимых товаров и продукции, цены на которые подлежат государственному регулированию, в частности на такие товары как: мука, хлеб, мучные изделия, пшеница, картошка, овощи, все виды масел, молочной продукции, мяса, лекарственные средства и др.

➤ *Индексация и компенсация доходов*, получаемая населением в виде денежной суммы в связи с увеличением цен и тарифов на основные потребительские товары и услуги. В ряде развитых стран мира это механизм реализуется автоматически и происходит корректировка денежных доходов всех слоев населения.

➤ *Социальные программы*, направленные на решение определенных социальных проблем и способствующие повышению качества жизни населения страны. В ходе реализации различных социальных программ, в зависимости от контингента на кого они направлены, происходит снижение уровня бедности в стране, обеспечиваются дети из малоимущих слоев населения бесплатным школьным питанием, инвалиды получают необходимую медицинскую технику и т.п.

В ходе исполнения социальных программ чаще всего акцент делается на решение насущных проблем общественного характера: снижение уровня бедности, смертности, уменьшение количества бездомных и т.д. Социальные программы, реализуемые в Республики Таджикистан охватывают единовременные и постоянные пособия по разнообразным проблемам социальной жизни незащищенных кругов общества. Социальная поддержка различных слоев населения разнообразна в зависимости от уровня дохода и трудоспособности индивидов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Таджикистан (доп и изменения 23.05.2016). Душанбе - «Нашриети Гандж». С.86
2. Закон Республики Таджикистан от 30 ноября 2021 года № 1804 «О Государственном бюджете Республики Таджикистан на 2022 год»
3. Б. Селигмен "Основные течения современной экономической мысли", М: Прогресс, 1970. С 68.
4. Министерство юстиции РТ. Правовой портал: www.adlia.tj/ (дата обращения 14.02.2023)

УЛУЧШЕНИЯ УРОВНЯ И СТРУКТУРЫ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ – КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА

В своей научной статье авторы предприняли попытку показать, как по средствам реализации государственных социально-экономических программ, направленных на помощь и поддержку населения страны, воплощается в жизнь конституционное право граждан на образование, медицинское обслуживание, уход и содержание за престарелыми и нетрудоспособными гражданами страны. Также, авторами был, затронут вопрос о правильном

распределении доходов среди всех слоев населения и то как государство предпринимает меры по регулированию доходной части через принятия программ и законов, которые поддерживают инициативу населения и государственных исполнительных органов для решения проблем сложившихся в сфере формирования доходной части и ее грамотное распределения.

Ключевые слова: доход, распределение дохода населения, государственный бюджет, благосостояние, социально-экономическая программа, население, социальная несправедливость, благополучие общества, социальное государство, диспаритет.

БЕҲТАРСОЗИИ ДАРАЧА ВА СОҲТОРИ ДАРОМАДИ АҲОЛӢ – ҲАМЧУН ОМИЛИ САМАРАНОКИИ ИСТЕҲСОЛОТ

Муаллифон дар мақолаи илмӣ худ кушиш намудаанд, ки чи тавр тавассути татбиқи барномаҳои давлатии иҷтимоию иқтисодӣ, ки ба кумак ва дастгирии аҳолии кишвар ниғаронида шудаанд, ҳуқуқи конститусионии шаҳрвандон ба таҳсил, ёрии тиббӣ, нигоҳубин ва нигоҳубини пиронсолон ва гражданинҳои маъюби мамлакат ба амал бароварда мешавад. Инчунин, муаллифон масъалаи тақсими дурусти даромадҳо дар байни тамоми кишварҳои аҳоли ва ҷи гуна давлат барои танзими бахши даромад тавассути қабули барномаҳо ва қонунҳои, ки ташаббуси аҳоли ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятро оид ба ҳалли ин масъалаҳо дастгирӣ мекунад, масъала гузоштаанд. Проблемаҳо, ки дар соҳаи ба даст овардани даромад ва тақсими дурусти он ба миён омадаанд.

Калидвожаҳо: даромад, тақсими даромади аҳоли, бучети давлатӣ, некуадволи, барномаи иҷтимоию иқтисодӣ, аҳоли, беадолатии иҷтимоӣ, неъматҳои ҷомеа, давлати некуахволи, нобаробарӣ.

IMPROVING THE LEVEL AND STRUCTURE OF INCOME OF THE POPULATION – AS A FACTOR OF PRODUCTION EFFICIENCY

In their scientific article, the authors attempted to show how, through the implementation of state socio-economic programs aimed at helping and supporting the population of the country, the constitutional right of citizens to education, medical care, care and maintenance for the elderly and disabled citizens of the country is realized. Also, the authors raised the question of the correct distribution of income among all segments of the population and how the state takes measures to regulate the revenue side through the adoption of programs and laws that support the initiative of the population and state executive bodies to solve the problems that have developed in the field of revenue generation and its proper distribution.

Keywords: income, income distribution of the population, state budget, welfare, socio-economic program, population, social injustice, welfare of society, welfare state, disparity.

Маълумот дар бораи муаллифон: Попов Николай Анатольевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи умури гумруки Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

Нишонӣ: Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14., Бинои 3., E-mail: n.popov.tj@mail.ru тел: (+992) 907 96 00 96.

Якубова Каринэ Георгиевна - номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ молиявӣ ва қарзӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Нишонӣ: Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Бинои 3., E-mail: yakubova_karina@mail.ru. тел.: (+992) 93 174 72 60.

Сведения об авторах: Попов Николай Анатольевич – кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенного дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Душанбе, ул. Нахимова 64/14., корпус 3., E-mail: n.popov.tj@mail.ru тел: (+992) 907 96 00 96.

Якубова Каринэ Георгиевна - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово – экономического университета. Адрес: г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Корпус 3., E-mail: yakubova_karina@mail.ru, Телефон : (+992) 931747260

Information about the authors: Popov Nikolay Anatolyevich - Ph. D., Associate Professor of the Department of the relevant for the Tajik State University of Finance and Economics. Address: Dushanbe, Nakhimov str. 64/14., building 3., E-mail: n.popov.tj@mail.ru tel: (+992) 907 96 00 96

Yakubova Karine Georgievna - Ph. D., Senior Lecturer of the Department of International Financial and Credit Relations of the Tajik State Financial and Economic University. Address: Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Building 3., E-mail: yakubova_karina@mail.ru, Phone : (+992) 93 174 72 60.

ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВОГО КОМПЛЕКСА В ПРОЦЕССЕ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ТАДЖИКИСТАНА

Раджабов К. Р. - кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ

Наличие богатых и эффективных ресурсов полезных ископаемых дает широкий возможности для социально-экономического развития экономики страны. Минеральные ресурсы, размеры их запасов, качество, степень изученности, их благоприятное расположения и целевое институциональное направленность хозяйственного их освоения оказывают непосредственное влияние на экономический потенциал страны и его индустриализации. Для решения этих задач необходима коренная реструктуризация, интенсификация минерально-сырьевого комплекса, всемерное ресурсосбережение, разработка и реализация рациональной системы недропользования. Промышленное освоение минеральных ресурсов создает реальные возможности для привлечения крупномасштабных инвестиций. Современное недропользование обусловлено не только поиском, разработкой и реализацией инновационных технических и технологических решений, но и методологической обоснованностью оценки влияния инвестиций в освоение минеральных ресурсов, индустриальное и социально-экономическое развитие страны.

Важнейшей целью политики в минерально-сырьевом комплексе (МСК) является обеспечение рационального и эффективного использования ресурсного потенциала с целью удовлетворения текущих и перспективных потребностей экономики страны и экспорта. Инвестиционная политика является не только ключевым институтом государственного регулирования, но и стратегическим направлением осуществляемых социально-экономических преобразований, своеобразной идеологией реформирования и реструктуризации, и экономического роста [1,77-78]. Роль инвестиций в развитии недропользования чрезвычайно велика в условиях Республики Таджикистан. Во-первых, инвестиции - важнейший элемент совокупных расходов и долгосрочных предложений товаров на рынке. Во-вторых, рост инвестиционной активности существенно влияет на совокупный спрос на рынке труда, товаров и услуг, следовательно, и на объем производства и социальные условия жизнедеятельности работников добывающих компаний, а также в целом на социально-экономическое развитие территории, где расположены предприятия МСК. Во-третьих, инвестиции являются фактором обновления, пополнения и накопления основных фондов и оборотных средств. Инвестиции, вложенные в расширение и реконструкцию производственных мощностей на начальном этапе, могут и не оказать существенного влияния на результаты деятельности предприятий, но создают необходимую базу для экономического роста в будущем. Средства, вложенные в оборотный капитал под эффективную производственную программу, повышают результативность любой деятельности с целью получения дохода [2, 132].

Затухание же внутреннего инвестиционного процесса может привести не только к саморазрушению отрасли, но и к потере конкурентоспособности экономики страны в целом [3,67].

Высокие доходы государства от функционирования минерально-сырьевого комплекса создают иллюзию надежной обеспеченности основных его отраслей инвестиционными ресурсами и наличия условий для устойчивого роста. На самом деле проблема инвестиций в сырьевом секторе экономики, в том числе в самых, казалось бы, благополучных отраслях республики - энергетической, золотодобывающей и цветных металлов, сохраняется все

последние годы. Особенно остро это сказывается на воспроизводстве минерально- сырьевой базы (МСБ). В нижеприведенной таблице №1 приведены показатели финансирования средств на развитие ГРР за 2011-2021годы, согласно которого основным источником их финансирование были прямые иностранные инвестиции и послужили основой по наращивания запасов минерально- сырьевых ресурсов и создания новых горнорудных предприятий. За период 2011-2016 годы прямые иностранные инвестиции на деятельность по проведению ГРР и изысканий (без научных исследований и разработок) составили от 85 до 96 процентов всех инвестиций. В денежном выражении иностранные инвестиции составляли в пределах от 17,8 до 106,7 млн. долл. США в год или от 11 до 58 раз больше относительно бюджетных инвестиций.

При этом, инвестиции на ГРР за эти годы из государственного бюджета составили от 0,7 до 1,8 млн долл. США и за счет договорных работ составили в пределах от 2,1 до 1,2 млн долл. США., что крайне недостаточно не только для развития и даже но на погашения разрабатываемых запасов минерально-сырьевых ресурсов.

Таблица 1.

Финансирование геологоразведочных работ в РТ по источникам их финансирование за 2011-2021 годы (в тыс. долл. США)

Источники финансирования	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Гос. бюджет	694	1 532	1 658	1 824	1 784	1 650	1473	1475	1032	979	1064
За счет договорных	2 141	2 073	2 336	2 467	2089	1 568	1544	1482	1589	1306	1225
Иностранные инвестиции*	19 576	26 987	23029	106722	62 932	17 854	718	3015	36	0	0
Всего	22411	30592	27023	111013	66805	21072	3735	5972	3116	2772	2289,1
Из них в %:											
- госбюджет	3,1	5,0	6,1	1,6	2,7	7,8	39,4	24,7	47,8	52,9	46,5
-договорные работы	9,6	6,8	8,4	2,2	3,1	7,4	41,4	24,8	51,00	47,1	43,5
-иностранные инвестиции	87,3	88,2	85,5	96,2	94,1	84,7	19,2	50,4	1,2	0	0
Процентное соотношение иностранных инвестиций к бюджетному финансированию	28,2 раз	17,6 раз	13,9 раз	58,5 раз	37,4 раз	10,8 раз	0,5 раз	2,0 раз	2,3%	0	0

* Иностранные инвестиции на деятельность по проведению ГРР и изысканий (без научных исследований и разработок).

Источник: информация Главного геологического управления при Правительстве РТ. Статсборник АС ПРТ, ВЭД за 2012-2021 годы и расчеты автора.

Однако из-за ухудшения инвестиционного климата, связанный с введением повышенных ставок подписных бонусов на разработку месторождений, роста расчета базисных ставок роялти, не разрешения вопросов получения лицензий для ведения геологоразведочных работ с 2017 года иностранные инвестиции на ГРР резко уменьшились и с 2020 года вообще прекратились.

Согласно Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 годы [4,10-13], производственные мощности и геологические сведения о ресурсах перерабатываемых месторождений горнорудных промышленных предприятий и драгоценных металлов по состоянию на 01.01.2020 показывает, что из 17 действующих горнорудных предприятий, 8 из них имеет до 5 летней рудных запасов, 3 из них 7-8 летный, 3 из них 10-20 летней запасов и 3 из них более 20 летней ресурсов. Это означает, что в ближайшее 5 лет производственная деятельность 8 горнорудных предприятий может быть приостановлено из-за

исчерпания минеральных ресурсов. В связи с чем, еще раз можно констатировать крайнее недостаточности инвестиций на увеличение запасов минеральных ресурсов для наращивания геологоразведочных работ за счет госбюджетных средств и прямых иностранных инвестиций. Причиной чего послужило ухудшение благоприятного инвестиционного климата для отечественных и внешних прямых иностранных инвестиций и проблемы в формирования упрощенных лицензионных условий.

Капвложения в недропользование носят долгосрочный характер, имеют длительные сроки окупаемости, также требует дополнительных средств для создания соответствующей производственной и социальной инфраструктуры и вложений в природоохранные мероприятия.

Предварительная оценка эффективности использования ресурсного потенциала металлургического комплекса промышленности за последние годы показывает, что для ее развития минерально-сырьевой потенциал послужило основным стимулом для привлечения иностранных инвестиций и инноваций (прогрессивных технологий).

За период 2011-2021 годы в структуре ВВП объем промышленной продукции от 12,3% выросло до 18,2% (таблица №2). При этом объем продукции добывающей промышленности в структуре всей промышленной продукции от 12,4% выросло до 21,6%, а также металлургическое производство и производство готовой металлических изделий от 10,0% выросло до 15,4%.

Таблица 2.

Изменение структуры промышленной продукции и металлургического комплекса по РТ за 2011-2021 гг. (в процентах)

Показатели	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Доля пром-ти в ВВП	12,3	13,7	12,6	12,6	15,1	16,9	19,9	21,2	21,2	23,1	18,2
Добыв. пром.от всей пром-ти;	12,4	12,9	11,2	13,3	13,4	19,9	22,5	19,6	17,5	13,9	21,6
Обработ-я пром-сть от всей пром-ти;	69,0	68,7	69,5	66,1	65,6	62,1	58,8	56,6	57,8	62,7	57,5
Металл. произ-ство и произ. гот. метал. изделий от всей пром-ти;	10,0	8,79	10,4	879	11,9	12,3	10,9	11,3	14,0	16,1	15,4
Металлургический комплекс от всей пром-ти;	22,4	20,5	18,5	19,8	23,7	30,7	32,0	29,6	30,2	27,1	37,0

Источник: Статсборник. АСПРТ. Промышленность Республики Таджикистан. 2015, 2022 г., стр.16-17, 23.

Итого вместо взятое, вышеназванных подотраслей, как металлургический комплекс в общем объеме промышленной продукции республики от 22,4% увеличилось до 37,0%, или 1,65 раза.

При среднегодовом темпе роста ВВП за 2011-2021 годы 11,40%, среднегодовые темпы роста промышленной продукции составило 16,01%, опережая рост ВВП в 4,6 процентных пункта. При этом среднегодовой темп роста продукции добывающей промышленности составило 25,83%, опережая рост ВВП 2,66 раза и всей промышленности 1,61 раза. Также, среднегодовые темпы роста металлургическое производство и производство готовой металлических составило 21,65%, опережая рост ВВП 1,9 раза и всей промышленности 1,35 раза. Итого вместо взятое, вышеназванных подотраслей, как металлургический комплекс в общем объеме промышленной продукции республики среднегодовые темпы роста составило 22,62%, опережая рост ВВП 1,98 раза и всей промышленности 1,4 раза.

За исследуемый период наибольший рост обеспечил подотрасль добывающей промышленности в 2016 году 183,1% и в 2021 году и 195,1%, и подотрасл металлургическое производство и производство готовых металлических изделий в 2015году 158,4% и 2020 году 128,5%. Рост в основном обеспечено за счет использования потенциальных ресурсов: минерально-сырьевых, инвестиционных и инновационных (новых технологий) и привлечения прямых иностранных инвестиций.

В связи с выше указанным можно утверждать, что металлургический комплекс республики имеет огромный минерально-сырьевой, инновационный и инвестиционный ресурсный потенциал для развития экономики страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анискин Ю. Инвестиционная активность и экономический рост /Ю.Анискин. //Проблемы теории и практики управления. - 2002. - № 4- С.77.

2. Боткин О.И., Боткин И.О., Тюрёв С.К. Управление инвестиционным процессом в региональной экономике /О.И. Боткин, И.О. Боткин, С.К. Тюрёв. - Екатеринбург: ИЭ УрО РАН, 2004. С.132

3. Бежанов С. К. Модель реформирования сферы инвестиционного обеспечения воспроизводства минерально-сырьевой базы /С.К. Бежанов. //Минеральные ресурсы России. — 2005. - №5, С.67.

4. Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 годы. Стр 10-13.

5. Статсборник АС ПРТ. ВЭД за 2012-2022 годы.

6. Статсборник АС ПРТ. Промышленность Республики Таджикистана 2022 г. стр.14-16.

ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВОГО КОМПЛЕКСА В ПРОЦЕССЕ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ТАДЖИКИСТАНА

Оценка инвестиционной привлекательности минерально-сырьевого комплекса в процессе ускоренной индустриализации Таджикистана. Минеральные ресурсы, размеры их запасов, качество, степень изученности и целевое институциональное направленность хозяйственного их освоения оказывают непосредственное влияние на экономический потенциал страны и его индустриализации. Промышленное освоение минеральных ресурсов создает реальные возможности для привлечения крупномасштабных инвестиций и реализации инновационных технических и с и развитие влияния инвестиций в освоение минеральных ресурсов на социально-экономическое развитие страны. В статье дано краткий анализ о состоянии и развития эффекта роли минерально-сырьевого комплекса республики за последний 10 лет.

Ключевые слова: индустриализация, минерально-сырьевой комплекс, инновационный и инвестиционный потенциал, прямые иностранные инвестиции, ВВП, промышленная продукция, добывающей промышленности и металлургическое производство и производство готовых металлических изделий

БАҶОДИҶИИ ҶОЛИБИЯТИ ИНВЕСТИЦИОНИИ КОМПЛЕКСИ МАЪДАНИ-АШЌИВИ ДАР РАВАНДИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ ТОҶИКИСТОН

Арзёбии ҷолибияти сармоягузори комплекси маъданӣ дар раванди индустриакунони босуръати Тоҷикистон. Захираҳои маъдан, андозаи захираҳои онҳо, сифат, дараҷаи иқтишоф ва самти мақсадноки институционалии рушди иқтисодии онҳо ба иқтидори иқтисодии кишвар ва индустриакунони он бевосита таъсир мерасонанд. Азҳудкунии саноатии канданиҳои ғойданок барои ҷалби сармоягузориҳои калон ва татбиқи инноватсионии техникаю иқтисоди ва рушди таъсири сармоягузори ба коркарди маъданҳои ғойданок ба рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар имкониятҳои воқеи фароҳам меорад. Дар мақола таҳлили муҳтасари вазъият ва инкишофи самарави роли комплекси маъданҳои маъдании республика дар давоми 10 соли охири оварда шудааст.

Калидвожаҳо: саноатикунони, маҷмааи маъданӣ, иқтидори инноватсионӣ ва сармоягузорӣ, сармоягузори мустақими хориҷӣ, ММД, маҳсулоти саноатӣ, истихроҷи маъдан ва металлургия ва истеҳсоли маҳсулоти тайёри металлӣ

ASSESSMENT OF THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE MINERAL AND RAW COMPLEX IN THE PROCESS OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION OF TAJIKISTAN

Assessment of the investment attractiveness of the mineral-raw complex in the process of accelerated industrialization of Tajikistan. mineral resources, quantity, quality, degree of exploitation

and institutions of national economy management hinder the economy and industry. The industrial development of mineral resources creates real opportunities for attracting large-scale investments and implementing innovative technical and economic development of the country. In the article, a brief analysis of the state of development and the effect of the role of the mineral-raw complex of the republic in the last 10 years.

Keywords: industrialization, mineral and raw material complex, innovative and investment potential, foreign direct investment, GDP, industrial production, mining and metallurgical production and production of finished metal products

Сведения об авторе: Раджабов Кози Раимович - кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ. Тел: (992)93 155 7770

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҷабов Қозӣ Раимович - номзади илмҳои иқтисодӣ, ходими пешбари илмии Институти иқтисод ва демографияи АИ ҶТ. Тел: (992)93 155 7770

Information about the author: Kozı Raimovich Radjabov - Candidate of Economic Sciences, Leading Researcher, Institute of Economics and Demography of the National Academy of Science. Tel: (992)93 155 7770

ТЕОРИИ И ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ДВИЖЕНИЯ КАПИТАЛА

Саидов К.Т. – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры мировой экономики финансово-экономического факультета ТНУ

Иностранные инвестиции выступают источником средств для развития национальной экономики, расширения и освоения новых производств товаров и услуг, совершенствования производства за счет импорта современной техники, добычи и переработки полезных ископаемых и создания новых рабочих мест. В связи с этим во всех странах отдельно проводится политика привлечения иностранного капитала, которая считается частью экономической политики.

В исследованиях ученых вопрос о движении капитала, привлечении иностранного капитала и его значении в экономике обсуждался с разных точек зрения и направлений, и их группировка во многих случаях затруднена. Потому что эти тенденции и взгляды ученых повторяют или дополняют друг друга в том или ином аспекте природы капитала и его мобильности. Большинство подобных теорий и течений анализируют тему с точки зрения важности привлечения капитала для социально-экономического развития принимающей страны и в целом в ее международном движении для развития мировой экономики и отдельных рынков.

В то же время почти все теории признают, что в мировом хозяйстве факторы производства проявляют высокую международную мобильность, капитал активно вывозится за границу, люди мигрируют из одной страны в другую в поисках относительно прибыльной работы, а также экспортируются научно-технические достижения. Продукция, произведенная на основе природных ресурсов, в большинстве случаев представляет собой экспортируемые товары, которые покупаются и продаются на мировых рынках.

Концепция форм международных экономических отношений исследовала, что международное движение товаров и международное движение факторов производства могут замещать друг друга. Например, страна с избыточным капиталом экспортирует капиталоемкие товары или напрямую экспортирует капитал. Страна с избытком рабочей силы экспортирует трудоемкие товары, либо ее граждане выезжают за границу в качестве трудовых мигрантов. Международное движение факторов производства подчиняется тем же законам, что и международная торговля товарами, т. е. факторы производства перемещаются в те страны, где от их перемещения извлекается наибольшая выгода.

Международное движение конечных продуктов происходит в результате эффективного использования факторов производства, а в результате международного движения факторов производства конечные продукты производятся в тех странах, в которых его участники получают большую выгоду. Однако международное движение факторов производства, по

сравнению с международной торговлей товарами и услугами, обычно является объектом относительно жесткого государственного регулирования.

В таблице 1 сгруппированы основные теории и направления зарубежных и отечественных ученых о международном движении капитала и важности привлечения иностранного капитала, и анализ еще раз доказывает их близость друг к другу. Несмотря на близость теоретических идей между собой, в школах классиков и неоклассиков все чаще обращают внимание на свободу движения данного фактора производства, а в школе монетаризма, рассматривая важность привлечения иностранных инвестиций в условиях отсутствия собственных финансовых средств в принимающей стране, изучена необходимость применения данного механизма для обеспечения сбалансированности внешнего сектора с внутренним. В институциональной школе подчеркивается, что институциональные факторы могут препятствовать или способствовать его движению, в результате чего широко распространилось понятие инвестиционный климат.

По авторскому мнению, тенденции и взгляды ученых, дублируют или дополняют друг друга, и только теории предыдущих периодов оценивали причины возникновения этих явлений.

Таблица 1. – Классификация теорий и процессов, связанных с международным движением капитала*

Обзор	Принадлежность
В результате межстрановой торговли цены на факторы производства в долгосрочном периоде выравниваются	Д. Рикардо, Э. Хекшер, Б. Олин, П. Самуэлсон, В. Столпер
В условиях увеличения капиталоемкости труда производство в капиталоемкой отрасли будет увеличиваться, а в трудоемкой - уменьшаться.	Т. Рыбчинский, В. Леонтьев
Применение инструментов математического анализа и моделирования по теории Д. Рикардо, анализ влияния инвестирования на развитие науки и техники, инфраструктуры и рыночных отношений с использованием математических методов	Л. Маккензи, Рональд У. Джонс, Е. Домар, Р. Харрод, Р. Нуреев
Исследование влияния притока иностранного капитала на платежный баланс, равновесие на денежном рынке, рынке капитала, валюты, платежном балансе, а также в условиях применения различных режимов курса валют	Р. Манделл, Роланд И. Маккиннон, Дж. Флемминг, Роберт Триффин, А. Киреев, Саидмуродов Л.Х., Солехзода А.А.
Анализ инвестирования с точки зрения факторов спроса и предложения на капитал, ценообразование, количественное соотношение объема капитала и др. представителями школы маржинализма.	С. Джевонс, К. Менгер, Е. Бем-Баверк, Ф. Визер, Л. Валрас, Дж. Кларк
Норма рентабельности зависит не от капитала, а больше от предпринимательских ожиданий.	А. Маршалл
Институциональные факторы оказывают большее влияние на привлечение иностранных инвестиций.	Т. Веблен, А. Шпитгофф, Дж. Коммонс, В. Митчелл, Д. Бюкенен, У. Ростоу
Разработана и широко реализована Концепция содействия развитию (ODA - Official Development Assistance) в сфере социально-экономического и институционального развития принимающих стран.	Р. Нурксе, П. Элворт, П. Роузенштейн - Родан, Я. Тинберген, С. Хаймер, Р. Вернон, Б. Баласса, Р. Пребиш, Ф. Махлуп, Р. Харрод, Е. Домар, Е. А. Звонова, Бобоев М. К., П. Усмонов
Теория международной конкуренции	М. Портер
Пояснительные теории причин и образования многонациональных компаний. Концепция OLI, концепция	Дж. Даннинг, С. Хаймер, Ч. Киндлебергер, Р. Вернон,

Обзор	Принадлежность
«летающих гусей», теория интернационализации компании и т. д.	К. Кодзима, Я. Юхансон
Теория регулирования ресурсов по портфельному инвестированию	Г. Марковитс, Дж. Тобин, Уильям Г. Брэнсон
Теория интеграции технологических инноваций. В движении капитала предпочтение отдается технологическому фактору.	Д. Г. Лукьяненко, В. Е. Рыбалкин, Ю. А. Щербанин, Л. В. Балдин
Теория «экономического периода» причин возникновения кризиса, в том числе под влиянием инвестиционного фактора	К. Маркс, Н. Д. Кондратьев, У. Росту, Э. Хансен
Связь иностранного капитала с экономическим развитием в Таджикистане	Р. К. Рахимов, Н. К. Каюмов
Влияние монетарных факторов на привлечение иностранного капитала	Х. Умаров, З. С. Зарифова и др.
Влияние привлечения иностранного капитала на баланс модели IS-LM-BP. При этом проанализирован кластерный принцип привлечения иностранного капитала и привлекательность свободных экономических зон для инвесторов.	Л. Саидмуродов, М. Сузуки, А. А. Солиев, Ф. Кадыров, А. Гулмамадов, Парвизи С. и др.
Дуалистический фактор рынка труда Таджикистана негативно влияет на решение вопросов привлечения иностранного капитала и индустриализации страны.	Т. Дж. Усмонова
Привлекательность страны, региона, отраслей промышленности и сельского хозяйства, предприятия для привлечения инвестиций объясняется с точки зрения их потенциала.	С. Дж. Комилов, Дж. Тагоев, Бобоев А. А., Расулов Г. и др.

*Источник: составлено автором на основе изученных теорий

Международное движение капитала объясняется учеными по-разному и оценивается с точки зрения причинности, возможности, цели, формы действия и других характеристик. Группа современных ученых интерпретирует международное движение капитала как взаимное движение капитала между странами, в основе которого лежит расширение международного сотрудничества, глобализация международных отношений, увеличение доходов в стране которые принимает капитал. Другая группа ученых различает международное движение капитала и движение товаров и трактует его как финансовую операцию, связанную с финансированием экономики других стран с целью получения прибыли и повышения конкурентоспособности. Также ученые рассматривают международное движение капитала как движущую силу процесса глобализации и оценивают формы их осуществления. [1]

Международное движение капитала также оценивается с точки зрения платежного баланса страны. Согласно этому направлению, любое перемещение капитала между границами стран компаниями, домашними хозяйствами, кредитными организациями, бюджетами разных уровней, центральными банками, международными организациями и другими субъектами относится к международному движению капитала. [4]

Это направление в большей степени относится к научной школе монетаризма, а его реализация осуществляется международными финансовыми организациями.

В зависимости от вклада частного сектора в международное движение капитала ученые оценивают роль международных (транснациональных) компаний в этом процессе. Поэтому инвестиции перечисленных компаний объясняются в различной литературе применительно к цели получения прибыли, устойчивого положения на региональном и мировом рынке, повышения конкурентоспособности, использования преимуществ стран-получателей капитала и других целей международного движения капитала. [3]

Наряду с объяснением понятия международного движения капитала ученые широко используют в своих исследованиях понятие иностранных или международных инвестиций, которые чаще всего оцениваются с точки зрения их вклада в экономическое и социальное

развитие национальной экономики и ее сектора. На наш взгляд, если объектом изучения международного движения капитала является мировая экономика, то объектом изучения иностранных инвестиций является открытая национальная экономика, которая вступает в процессы мировой экономики и ищет в ней свою выгоду. Хотя иностранные инвестиции включают в себя направление экспорта и импорта, но большинство исследований ученых посвящено вопросам привлечения, эффективного использования и регулирования иностранных инвестиций, интересов стран-экспортеров и стран-импортеров, вклада различных форм иностранных инвестиций в развитие национальной экономики, политика привлечения иностранных инвестиций и т. п.

С точки зрения сущности предмета и объекта исследования в статье понятие международное движение капитала автором разъясняется следующим образом: международное движение капитала приносит материальные и нематериальные ценности. Международное движение капитала представляет собой процесс превращения временно свободных денежных средств в другие формы ценных активов за пределами страны, которые в будущем приносят доход или нематериальную выгоду его владельцу.

По мнению автора, классификация форм международного движения капитала или иностранных инвестиций с методологической позиции должна опираться на интересы инвестора. Вследствие этого из всех критериев и элементов классификации основным является способ контроля объекта инвестирования со стороны инвестора, что и прослеживается в большинстве исследований ученых.

В связи с этим выяснилось, что в последние годы тенденции международного движения капитала меняются в связи с изменениями в мировой экономике.

На основе исследования можно сказать, что в последние годы выявлены следующие тенденции международного движения капитала:

- продолжается долгосрочная тенденция либерализации режима приема иностранного капитала в странах;
- сокращается движение капитала внутри развитых стран;
- цифровизация, роботизация производственного процесса и четвертая промышленная революция в развитых странах повлияли на стандарты технологий и качество капитала;
- становится устойчивым финансирование Целей устойчивого развития (ЦУР) международными институтами и их подразделениями, что приведет к развитию транспортной и энергетической инфраструктуры, улучшению состояния окружающей среды, экологии и другим целям.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамов, Д.В. Международное движение капитала как важнейшая характеристика современной глобальной экономики [Текст] / Д.В. Абрамов // Вестник Самарского государственного экономического университета. 2014. – №6 (116). – С. 32-39;
2. Булатов, А.С. Международное движение капитала: тенденции и перспективы [Текст] / А.С. Булатов, Ю.Д. Квашинин, С.М. Ребрей, Н.Ю. Сенюк, К.Г. Татулов // Мировая экономика и международные отношения. 2018. Т.62. – №8. – С. 16-25.
3. Киреев, А.А. Транснациональные корпорации в международном движении капитала: существующие противоречия [Текст] / А.А. Киреев // Вестник Томского государственного университета. 2006. №292-1. – С. 136-138;
4. Саидмуродов, Л.Х. Макроэкономическая модель IS-LM-VP и ее возможности для оценки национальной экономики Таджикистана [Текст] / Л.Х. Саидмуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. – №2/11 (220). – С. 104-112;

ТЕОРИИ И ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ДВИЖЕНИЯ КАПИТАЛА

В статье рассматриваются теоретические аспекты и основные тенденции международного движения капитала в современных условиях. Автор классифицирует исследования отечественных и зарубежных ученых по международному движению капитала и представляет разнообразие и взаимосвязь всех теорий и исследований в табличной форме.

Обосновывается, что одним из важнейших источников финансирования является иностранный капитал. Автор считает, что привлечение иностранных инвестиций является одним из приоритетов в экономике и необходимо принять особые меры для ее расширения.

На основе анализа предполагается, что все тенденции международного движения капитала в последние годы требуют от стран-получателей изменения и совершенствования своей инвестиционной политики в соответствии с этими тенденциями.

Ключевые слова: международное движение капитала, иностранные инвестиции, инвестор, тенденции, теория, экономика, классификация, платежный баланс.

НАЗАРИЯҶО ВА ТАМОҶОЛҶОИ АСОСИИ ҲАРАКАТИ БАЙНАЛҲАЛҚИИ САРМОЯ

Дар мақола чанбаҳои назариявӣ ва тамоюлотӣ асосии ҳаракати байналмилалӣ сармоя дар шароити муосир мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф таҳқиқотҳои олимони ватанию хориҷиро доир ба ҳаракати байналҳалқии сармоя гуруҳбандӣ карда, гуногунӣ ва алоқамандии ҳамаи таҳқиқотҳо ва равияҳоро дар шакли ҷадвал пешниҳод намудааст.

Асоснок гардидааст, ки яке аз сарчашмаҳои муҳими маблағгузориҳо ин сармояи хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Муаллиф ба он ақида аст, ки ҷалби сармояи хориҷӣ яке аз самтҳои афзалиятнок дар иқтисодиёт ба шумор рафта, ҷиҳати густаришҳои он бояд чораҳои зарурӣ андешида шаванд.

Дар асоси таҳлилҳо пешниҳод карда шудааст, ки ҳамаи тамоюлотӣ ҳаракати байналмилалӣ сармоя дар солҳои охир аз кишварҳои қабулқунандаи сармоя тақозо менамояд, ки онҳо бояд сиёсати сармоягузориҳои худро мутобиқ ба ин тамоюлот тағйир ва такмил диҳанд.

Калидвожаҳо: ҳаракати байналмилалӣ сармоя, сармоягузориҳои хориҷӣ, сармоягузор, тамоюлот, назария, иқтисодиёт, гуруҳбандӣ, тавозуни пардохт,

THEORIES AND MAIN TRENDS IN THE INTERNATIONAL MOVEMENT OF CAPITAL

The article examines the theoretical aspects and main trends in the international movement of capital in modern conditions. The author classifies the studies of domestic and foreign scientists on the international movement of capital and presents the diversity and interconnection of all theories and studies in tabular form.

It is substantiated, that one of the most important sources of financing is foreign capital. The author considers that attracting foreign investment is one of the priorities in the economy and it is necessary to adopt special measures to expand it.

Based on the analysis, it is assumed that all the trends in international movement of capital flows in recent years require recipient countries to change and improve their investment policies in accordance with these trends.

Key words: international capital movement, foreign investment, investor, trends, theory, economics, classification, balance of payments.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидов Қиёмиддин Тағоймуродович – номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Qiyomiddin-1983@mail.ru (+992) 918-66-61-08, 908-66-61-08

Сведения об авторе: Саидов Киёмиддин Тағоймуродович – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры мировой экономики Таджикского национального университета. Qiyomiddin-1983@mail.ru (+992) 918-66-61-08, 908-66-61-08

Information about the author: Saidov Qiyomiddin Tagoymurodovich- candidate of economic sciences, senior lecturer of Department of world economy Tajik National University. Qiyomiddin-1983@mail.ru (+992) 918-66-61-08, 908-66-61-08

ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Саидмуродова М.А. - н.и.у., дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони ДМТ

Таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат, ки яке аз ҳадафҳои асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, тадриҷан амалӣ шуда истодааст. Давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъаларо ҳаётан муҳим шуморида, баҳри таъмини аҳолии кишвар бо озуқа чораҳои таъхирнопазир меандешанд. Барои амалӣ гардонидани ҳадафҳои мазкур Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» қабул гардидааст, ки самтҳои асосии сиёсати давлатиро дар соҳаи таъмини амнияти озуқаворӣ, ҳамчун қисми таркибии амнияти давлат, тибқи принцип ва меъёрҳои байналмилалӣ эътирофшуда муайян менамояд. Бо дарназардошти ин омилҳо ҳадафи асосии Барномаи амнияти озуқаворӣ аз афзоиши маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ ва баландшавии ҳосилнокии меҳнат иборат буда, барои ноил шудан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола ва афзалиятҳои Стратегияи Миллии Рушд нигаронида шуда, дар ин замина баҳри паст кардани сатҳи камбизоатӣ, алалхусус дар деҳот имконият фароҳам меоварад.

Таъмини амнияти озуқаворӣ ҷумҳурӣ аз самаранокӣ ва рушди устувори соҳаи кишоварзӣ вобастагӣ дорад. Рушди соҳаи кишоварзӣ барои таъмини босубот ва мутаносиби аҳолии кишвар бо озуқаворӣ тавассути афзоиши мунтазам ва устувори истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, баланд бардоштани сатҳи даромад ва таъмини шӯғли аҳоли мусоидат менамояд.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ проблемаҳои умумиҷаҳонӣ, ба монанди тағйирёбии иқлим, таҳдидҳои экологӣ, ҷангу муҳолифатҳои дохиливу байни миллатҳо боиси пастравии рушди иқтисодиёт гардида, ба сатҳи зиндагии инсон таъсири манфӣ мерасонанд. «Бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ ҳар давлатро водор менамояд, ки барои мунтазам рушд ёфтани иқтисодиёти кишвараш принципҳои умумиэтирофгардидаро ба роҳбарӣ гирифта, консепсияву стратегияҳои тараққиёти иқтисодиёти миллӣ ва иҷтимоии давлати худро коркард ва фаъолияти идоракуниро вобаста ба он роҳандозӣ намояд» [2, 4]. Новобаста аз таъсири бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ ва вазъи мураккаби молиявӣ, рушди иқтисодиёт, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволӣ ва таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳолиро Ҳукумати Тоҷикистон вазифаи асосӣ мешуморад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бори дигар таъкид намуданд, ки «муҳайё намудани шароити ҳар чӣ бехтари зиндагӣ барои сокинони кишвар ҳадафи олитарини фаъолияти Президент ва Ҳукумат мебошад».[4].

Нишондиҳандаи умумии таъмини амнияти озуқаворӣ барои ҳамаи мамлакатҳо ин муайян намудани динамикаи солонаи истеҳсоли ғалла ба ҳар сари аҳоли мебошад. Аз ин рӯ ФАО ба сифати нишондиҳандаи аз ҳама асосии амнияти озуқаворӣ ҳаҷми захираи ғалларо дар таносуб бо ҳаҷми истеъмоли солонаи он пешниҳод мекунад, ки дар ҷаҳон аз 17% то 20% -ро ташкил медиҳад (дар баъзе солҳо вобаста ба шароитҳои фавқулоддаи мамлакатҳо то 16% паст ҳам мешавад). Аммо ҳаҷми захира бояд ҳолати умумии озуқаворӣ, истеъмом ва дастрасии қисми асосии истеъмокунандагони мамлакатро дарназар дошта бошад.

Дар ин маврид афзоиши истеҳсолоти аграрӣ метавонад ба чунин масъалаҳои вазнини иқтисодӣ дучор гардад, ки яке қобилияти пасти харидории аҳоли ва дигаре бошад маҳдудияти инфрасохтори соҳаи аграрӣ дар масъалаи то истеъмокунанда расонидани маҳсулот аст.

Хусусияти маҳсули таъмини амнияти озуқаворӣ дар ҷаҳон аз он иборат мебошад, ки дар гурӯҳи давлатҳои тараққиқардаи иқтисодии ҷаҳон аз барзиёд истеъмокунии маҳсулоти ғизоӣ одамон вазни зиёд гирифта, дучори касалиҳои вазнин мегарданд, аммо дар гурӯҳи давлатҳои рӯ ба инкишоф ва дар давраи гузариш қарордошта одамон танқисии маҳсулоти ғизоиро бевосита ҳис карда, аз норасоии он ба касалиҳои сирояткунанда, камхунӣ (маҳсусан занони қобилияти таваллуддошта) бештар гирифтдор гардида, то ба ҳалокат расида истодаанд. Мувофиқи нишондодҳои ФАО (ташкilotи

умумичахонии озуқаворӣ ва кишоварзии СММ) меъёри манфиати якшабонарӯзаи ҳар як одам аз истеъмоли маводи ғизой бояд аз 3400 то 3500 ккал. камнабошад. Аммо дар гурӯҳи аввали давлатҳои номбаркардашуда (мутараққӣ) ин рақамҳо то ду маротиба зиёд буда, дар гурӯҳи дуҷуми давлатҳо бошад (рӯ ба инкишоф ва дардавраи гузариш қарордошта) рақамҳои дар боло зикршуда, ҳамагӣ аз 1000 то 1800 ккал-ро ташкил медиҳад, ки ин аллақай нишондиҳандаи норасоии озуқа ва коста будани таркиби он (камбудии сафедаҳо, рағванҳо ва витаминҳои барои ҳаёти одам зарурӣ) мебошад.

Дар баробари норасоии истеъмоли як қатор намудҳои маводи озуқаворӣ солҳои охир аҳолии мамлакатҳои ҷаҳон ба меъёрҳои истеъмоли маводи озуқа беътиноӣ зоҳир менамоянд, ки дар натиҷа фарбеҳшавии аз эътидол берун бениҳоят зиёд гаштааст.

Ҷадвали 1.

Сатҳи миёнаи мубодилаи моддаҳои асосии аҳолии қалонсол (ккал/ шабонарӯз)

Мардон (мубодилаи асосӣ)					Занон (мубодилаи асосӣ)				
Вазни бадан, кг	18-29 сола	30-39 сола	40-59 сола	Аз 60 боло	Вазни бадан, кг	18-29 сола	30-39 сола	40-59 сола	Аз 60 боло
50	1450	1370	1280	1180	40	1080	1050	1020	960
55	1520	1430	1350	1240	45	1150	1120	1080	1030
60	1590	1500	1410	1300	50	1230	1190	1160	1100
65	1670	1570	1480	1360	55	1300	1260	1220	1160
70	1750	1650	1550	1430	60	1380	1340	1300	1230
75	1830	1720	1620	1500	65	1450	1410	1370	1290
80	1920	1810	1700	1570	70	1530	1490	1440	1360
85	2010	1900	1780	1640	75	1600	1550	1510	1430
90	2110	1990	1870	1720	80	1680	1630	1580	1500

Сарчашма: Маводи донишқадаи илмӣ маводи озуқаи ФР соли 2020.

Мутаасифона мувофиқи ақидаи баъзе коршиносон касалии фарбеҳӣ, ки оқибатш ба касалии диабети қанд оварда мерасонад, бештар ба шахсони сарватманд ва аз ҳама ачибаш ба мардуми камбизоате, ки аз нодорӣ миқдори зиёди қанд ва рағван истеъмол менамоянд, тааллуқ дорад. Мисол дар ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Ўзбекистон тақрибан аз 13-14,4%-и аҳоли аз касалии фарбеҳӣ ва диабети қанд азият мекашанд.

Таъмини маҳсулоти озуқаворӣ инчунин ҳолате мебошад, ки дар он давлат қобилияти қонеънамуданиталаботбаозуқародарсатҳимӯътадилиҳаётгузаронииаҳоликатолатмедиҳад. Яъне дар ин ҳолат таъмини маҳсулоти озуқаворӣ дар захира намудани озуқа ё таъмини истеҳсоли ватании он баҳри ҳимояи манфиатҳои истеҳсолкунанда инъикоси ҳақиқии худро наёфта, балки аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ дар дигаргун сохтани таркиби истеъмолати аҳоли бо бештар гардонидани сифати озуқа баҳри нигоҳ доштани саломатии инсон бештар бояд шарҳ дода шавад. Аз ҳамин ҷиҳат ҳам таъмини маҳсулоти озуқаворӣ асоси рушди инсонӣ ва нерӯи он ба ҳисоб меравад.

Озуқаворӣ ҳамон вақт таъминшуда ҳисобида мешавад, ки агар озуқаворӣ мувофиқ (аз ҷиҳати миқдор, сифат, беҳавфӣ ва аз нуқтаи назари иҷтимоӣ фарҳангӣ маъқул) мавҷуд ва дастрас буда, ҳамаи мардум доимо барои таъмини ҳаёти солим, чунин озуқавориро қаноатмандона истеъмол кунанд. Таъмини маҳсулоти озуқаворӣ қисми таркибии беҳатарии иқтисодӣ буда, мақсади асосии он истифодаи самараноки захираҳо дар роҳи комёбшавӣ ба тавозуни бозорӣ, яъне талабот ва таклифоти озуқаворӣ, таъмини ашёи хом барои соҳаҳои коркардабарорӣ ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳоӣ мебошад ва ин натавонистаи истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва имконияти харидори онҳо дар бозорҳои аҳолӣ, балки қобилияти таъминнокии аҳолии кишвар ба маҳсулоти зарурии озуқаворӣ мебошад. Бо ин мақсад меъёрҳои тиббии истеъмоли ва санитарӣ барои назорати озуқаворӣ бояд дар сатҳи давлатӣ баррасӣ карда шаванд.

Меъёрҳои физиологии истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ ба сари аҳолидар Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Номгӯи маҳсулот	Грамм дар як шабонарӯз	Килограмм дар як моҳ	Килограмм дар як сол
1	Нон ва маҳсулоти нонӣ, ярма, лӯбиёғиҳо	404,7	12,1	147,7
2	Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	111,9	3,4	40,8
3	Моҳива маҳсулоти моҳигӣ	24,6	0,7	9,0
4	Шир ва маҳсулоти ширӣ	316,0	9,5	115,3
5	Тухм (дона)	0,5	15,0	180,0
6	Равған (растанӣ, чарбу)	46,2	1,38	16,6
7	Қанд	54,8	1,6	20,0
8	Сабзавот ва полезиҳо	455,0	13,7	166,1
9	Мева ва буттамева	340,0	10,2	124,1
10	Картошка	252,0	7,6	92,0
11	Чой	5	0,15	1,8

Сарчашма: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08.2018, №451.

Тавре ки аз маълумотҳои чадвали 2 дида мешавад, барои таъмини тарзи ҳаёти солим ва истеъмоли кофии маҳсулоти озуқаворӣ барои ҳар як номгӯи маҳсулот меъёрҳои тавсиявии физиологии маҳсулоти асосии озуқаворӣ пешниҳод карда шудааст. Аз ҷумла, дар чадвал қайд карда шудааст, ки барои таъмини тарзи ҳаёти солим истеъмолкунанда бояд дар як шабонарӯз 404,7 грамм нон ва маҳсулоти нонӣ истеъмол намояд, ки миқдори солонаи он ба 147,7 килограмм баробар аст. Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ 111,9 грамм дар як шабонарӯз аст, ки дар давоми сол 40,8 килограммро ташкил медиҳад. Моҳи ва маҳсулоти моҳигӣ 24,6 грамм дар як шабонарӯз буда, миқдори солонаи он ба 9,0 килограмм баробар мебошад. Меъёри тавсиявии шир ва маҳсулоти ширӣ дар як шабонарӯз 316,0 грамм буда, меъёри солонаи он ба 115,3 килограммбаробар аст. Меъёри тавсиявии истеъмоли тухм дар як шабонарӯз 0,5 дона ва дар давоми сол 180,0 доноро ташкил медиҳад. Меъёри истеъмоли шабонарӯзи равған 46,2 граммро ташкил дода, меъёри солонаи он 16,6 килограммро ташкил медиҳад. Меъёри истеъмоли шабонарӯзии қанд 54,8 граммро ташкил намуда, дар давоми сол 20,0 килограммро ташкил менамояд. Сабзавот ва полезиҳо бошанд меъёри истеъмоли тавсиявиашон дар як шабонарӯз 455,0 грамм ва дар давоми сол бошад 166,1 килограммро ташкил менамояд. Мева ва буттамева бошад меъёри тавсиявии шабонарӯзиаш 340,0 грамм буда, дар давоми сол 124,1 килограммро ташкил менамояд. Истеъмоли тавсиявии шабонарӯзии картошка 252,0 грамм буда, дар давоми сол 92,0 килограммро ташкил медиҳад. Чой бошад меъёри тавсиявиаш дар як шабонарӯз 5 грамм ва дар давоми сол 1,8 килограммро ташкил медиҳад. Дар воқеият бошад дар чадвали 3 оварда шудааст.

Маҳсус қайд намудан бамаврид аст, ки аз маҳсулоти озуқаворӣ таҳлилшаванда аксаран маҳсулоти воридотиро ташкил менамоянд. Молҳои асосии воридшаванда аз инҳо иборатанд: гандум ва орд, ки таносуби бештарро ташкил медиҳанд, қанду шакар, равғани растанӣ маҳсулот аз орд (макарон, угро, нон, кулчаҳои қандин (пирожниҳо ва печениҳо), маҳсулоти ширӣ, тухм ва ғайраҳо (чадвали 4).

Меъёри истеъмоли маводи озуқа пеш аз ҳама вобастагӣ дорад ба дараҷаи рушди иқтисодии давлатҳои гуногун, аз ҷумла: агар дар Тоҷикистон

Чуноне ки аз чадвали 4 маълум мегардад, молҳои озуқаворӣ 145,2 ҳазор тонна дар давоми соли 2018 ва дар давоми соли 2019 бошад 131,8 ҳазор тонна содирот карда шудааст. Мисол: қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ 0,05, шир 0,02, чой 0,1, картошка

0,3, сабзавот 84,5, мевачот бошад 18,5 ва сабзавоти консервашуда, қайлаҳои помидор 0,03 ҳазор тонна. Воридоти молҳои озуқаворӣ бошад 1623,7 ҳазор тонна дар давоми соли 2018 ва дар давоми соли 2019 бошад 1849,6 ҳазор тонна ворид карда шудааст. Аз ҷумла: гандум 1090,2, орд 85,8, қанду шакар 162,6, макарон, угро, макарони қучқорак ва ғайра 17,4, рағани растанӣ 100,5, шир ва маҳсулоти ширӣ 8,3, тухм 40,3, чой 5,8, картошка 3,7, сабзавот бошад нисбатан камтар яъне 10,9, мевачот ва бехмева 27,3, шарбати мева ва сабзавот 6,9 ва сабзавоти консервашуда, қайлаҳои помидор 0,2 ҳазор тонна [9. с-72].

Ҷадвали 3.

**Истеъмоли хӯрокворӣ ба ҳисоби миёна ба ҳар узви хонаводаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
(аз рӯи маълумоти тадқиқоти интихобии хонаводаҳо)**

(дар 1 моҳ; кг)

№	Номгӯймаҳсулот	Дар семоҳаи 1 соли 2019			Дар семоҳаи 1 соли 2020		
		Ҳамагӣ	Аз он ҷумла:		Ҳамагӣ	Аз он ҷумла:	
			Дар шаҳр	Дар деҳот		Дар шаҳр	Дар деҳот
1	Нон ва маҳсулоти нонӣ	13,98	13,61	14,1	13,48	13,56	13,58
2	Гӯштва маҳсулоти гӯштӣ	1,15	1,39	1,05	2,21	2,86	1,73
3	Моҳӣ ва маҳсулоти моҳигӣ	0,04	0,04	0,03	0,15	0,19	0,12
4	Шир ва маҳсулоти ширӣ	5,19	4,35	5,48	4,01	4,33	3,82
5	Тухм (дона)	7	8	7	12	14	10
6	Раған (растанӣ, чарбу)	1,52	1,52	1,52	1,68	1,7	1,68
7	Қанд	1,39	1,37	1,39	1,92	1,95	1,92
8	Сабзавот ва полезиҳо	6,32	7,04	6,05	7,18	7,81	6,79
9	Мева ва буттамева	2,25	2,42	2,19	2,28	2,83	1,88
10	Картошка	3,63	3,89	3,53	3,30	3,37	3,28

Сарчашма: Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №2-2021 Маҷмӯаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2020. С 51.

Дар самти назорати воридот ва содироти маҳсулоти озуқаворӣ дар давраи соли 2019 ба ҷумҳурӣ аз хориҷи кишвар 26 303 тонна маҳсулоти гӯштӣ, 16 919 тонна маҳсулоти ширӣ, 2219 141 сар чучаи якруза, 1641 тонна тухми ғизоӣ, 10437 510 дона тухми инкубатсионӣ, 2559,5 тонна маҳсулоти моҳигӣ, 25,1 млн. дона кирминаи моҳича, 930 ҳазор дона тухми моҳӣ, 122 540 тонна хӯроки чорво, 172,7 тонна маводҳои байторӣ, 21800 қуттӣ тухми кирмаки пилла, 852 тонна таҷҳизот барои парандапарварӣ, 113,9 тонна чигити тухмӣ, 80 тонна картошкаи тухмӣ ва 184,4 тонна тухмии чуворимаққа ворид гардиданд, ки ҳамаи онҳо мавриди таҳлили дақиқи бехатарии озуқаворӣ қарор дода шуданд.

Воридоти молҳои озуқаворӣ дар соли 2019 нисбат ба соли 2018- ум 13,9% зиёд шудааст, аз он ҷумла воридоти тухм 17,2%, орд 81,8%, рағани растанӣ 24,2%, гандум 7,0%, макарон, угро, макарони печида 29,8%, чой 13,7%, қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ 39,3%, шарбату меваю сабзавот 40,8%, шир ва маҳсулоти ширӣ 1,2%. Аммо, дар ин давра воридоти мевачот ва бехмеваҳо 4,2%, картошка 88,5%, сабзавот 72,0% ва сабзавоти консервашуда, қайлаҳои помидор 33,3% коҳиш ёфтааст.

Содироту воридоти маҳсулоти асосии озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳиссаи онҳо дар ҳаҷми умумии савдо дар солҳои 2018-2019

(ҳазор тонна)

	Содирот		2019 бо % нисб.2018	Воридот		2019 бо% нисбат ба 2018
	Солҳо			Солҳо		
	2018	2019		2018	2019	
Молҳои озуқаворӣ	145,2	131,8	90,8	1623,7	1849,6	113,9
Аз онҳо:						
Гандум	-	-	-	1018,9	1090,2	107,0
Орд	-	-	-	47,2	85,8	181,8
Қанду шакар ва маснуоти қандӣ	0,07	0,05	71,4	116,7	162,6	139,3
Макарон, угро ва ғайра	0,16	-	-	13,37	17,4	129,8
Равғани растанӣ	0,11	-	-	80,9	100,5	124,2
Шир ва маҳсулоти ширӣ		0,02	-	8,2	8,3	101,2
Тухм	-	-	-	34,4	40,3	117,2
Чой	-	0,1	-	5,1	5,8	113,7
Картошка	0,02	0,03	150,0	32,2	3,7	11,5
Сабзавот	84,8	84,5	99,8	39,5	10,9	28,0
Меваҷот ва бехмеваҳо	48,7	18,5	38,0	28,4	27,3	95,8
Шарбати мева ва сабзавот	0,07	-	-	4,9	6,9	140,8
Сабзавоти консервашуда, қайлаҳои помидор	0,03	0,03	100	0,3	0,2	66,7
Ҳиссаи маҳсулоти хӯрокворӣ дар ҳаҷми умумӣ, ба ҳисоби физ	2,3	2,8	121,7	19,6	20,5	104,6

Сарчашма: Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2019. Маҷмӯаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2020. С 20.

Ҳамин тавр барои ҳар як мамлакат роҳҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ инҳо ба ҳисоб мераванд:

- дастрасии аҳолии давлат ба маводи ғизоӣ ва оби нӯшокӣ;
- таъминоти аҳоли бо озуқаворӣ ба таври кофӣ ва зарурӣ;
- мавҷудияти интихоби аҳоли дар таъмини талаботҳо;
- таъмини амнияти озуқаворӣ – имконияти инкишофи беамонияти ҷисмониву

ичтимоии шахсият;

- имконияти беҳдошти саломатӣ ва барқарор намудани он;
- ҳуқуқи идомаи насл ва ғайра

АДАБИЁТ

1. Агентии оморӣ назди Президенти ҶТ // Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4 – 2019.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030
3. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти ҶТ
4. Эмомалӣ Раҳмон ба МО ҶТ моҳи декабри соли 2021.
5. Климова Н. В. Продовольственная безопасность в обеспечении конкурентоспособности страны [Электронный ресурс] / Н. В. Климова. — Режим доступа: <http://econf.rae.ru/article/6075>.
6. Дёмин С. Ю. К проблеме продовольственной безопасности и импортзамещение продовольствия в России / С. 2. Дёмин // Социально-экономическое развитие России и Монголии: проблемы и перспективы: IV Междунар. науч.-практ. конф. Улан-Батор, 12–15 мая 2015с.

7. Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник / Под ред. В.К. Сенчагова. 2-е изд. - М.: Дело, 2015.- 896 с.111–115.
8. Красильникова Л. Е. К вопросу о продовольственной безопасности России / Л. Е. Красильникова // Экономика и управление: анализ тенденций и перспектив развития. — 2014. - Вып. 13. - С. 154–161.
9. О продовольственной безопасности России: докл. группы экспертов Избор. клуба под. рук.акад. РАН С. Ю. Глазьева // Изборский клуб. — 2013. — № 7. — С. 42–64.
10. Саидмуродова М.А. Масоиلى назариявии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароитҳои ҷаҳонишавӣ. Паёми ДМТ. 2019 №10/ 2. Саҳ. 71-75

ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур масоили таъмини амнияти озуқаворӣ ҳамчун имкониятҳои давлату ҷамъият барои аз ҷиҳати микдор ва сифат рушд ёфтани ҷисми инсон ва нигоҳдорандаи қобилияти меҳнати ӯ нишон дода шудааст. Асоси таъмини маҳсулоти зарурии озуқаворӣ инкишофи соҳаи аграрӣ ва ба ин восита таъмини бештари талаботи мардум бо маҳсулоти ватанӣ мебошад. Озуқаворӣ ҳамон вақт таъминшуда ҳисобида мешавад, ки агар озуқаворӣ мувофиқ мавҷуд ва дастрас буда, ҳамаи мардум доимо барои таъмини ҳаёти солим, чунин озуқавориро қаноатмандона истеъмол кунанд.

Калидвожаҳо: амнияти озуқаворӣ, имкониятҳои давлат, микдору сифат, соҳаи аграрӣ, маҳсулоти ватанӣ, дастрасӣ, талабот, ҳаёти солим.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ТАДЖИКИСТАНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье освещаются вопросы продовольственной безопасности как возможности государства и общества качественно и количественно содействовать развитию организма человека и поддерживать его работоспособность. Основой обеспечения населения продовольствием является развитие аграрного сектора и, соответственно, более полное удовлетворение потребности населения в отечественных продуктах зависит от его дальнейшего роста. Продовольствие, считается обеспеченным только в том случае, если имеется адекватная и доступная пища, и люди смогут удовлетворит свои потребности для поддержания здорового образа жизни.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, государственный потенциал, количество и качество, сельское хозяйство, внутреннее производство, наличие, спрос, здоровый образ жизни.

ENSURING FOOD SECURITY IN TAJIKISTAN IN MODERN CONDITIONS

This article highlights the issues of food security as an opportunity for the state and society to qualitatively and quantitatively promote the development of the human body and maintain its performance. The basis for providing the population with food is the development of the agricultural sector and, accordingly, a more complete satisfaction of the population's need for domestic products depends on its further growth. Food is considered secure only if adequate and affordable food is available and people can meet their needs to maintain a healthy lifestyle.

Key words: food security, state potential, quantity and quality, agriculture, domestic production, availability, demand, healthy lifestyle.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидмуродова Малика Абдувахобовна - н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии ДМТ. Тел: 918626895, E-mail: malika-63-63@mail.ru

Сведения об авторе: Саидмуродова Малика Абдувахобовна – к.э.н., доцент кафедры мировой экономики Таджикского Национального Университета. E-mail: malika63-63@mail.ru. Телефон: (992) 918-62-68-95

Information about the author: Saidmurodova Malika Abduvakhobovna - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of World Economy Tajik National University. E-mail: malika63-63@mail.ru. Phone: (992) 918-62-68-95

МАРКЕТИНГОВЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Сарабекова И. З. - к.э.н., доцент кафедры менеджмента и маркетинга ТНУ

Бахтиёри Р. - ассистент кафедры менеджмента и маркетинга, ТНУ

В мировой практике для создания и построения алгоритма того или иного региона необходимо определить маркетинговый потенциал анализируемого региона. Для этого нами была проведена маркетинговый анализ социально-экономического состояния и перспективы развития пищевой промышленности Хатлонской области при помощи проведения методов сравнительного анализа и маркетингового наблюдения на рынке пищевых продуктов данного региона:

- территория Хатлонской области состоит из 24,7 кв.км.;
- численность населения составляет на 1 января 2021 года 3425,5 тыс. человек;
- на территории Хатлонской области находятся две Свободные экономические зоны «Дангара» и «Панч» общей площадью 400 га.;
- в области имеется 21 сельских районов, 4 города и 132 сельских джамоатов;
- в области функционируют 617 промышленных предприятий;
- удельный вес продукции в общем объеме промышленного производства в республике составляет 29,1%;
- в 2020 году в Хатлонской области произведено 15924 млн. кВт. часов электроэнергии, 57,6 тыс. тонн хлопка-волокна и др.;
- произведено 985,3 тыс. тонн зерновых культур, 193,1 тыс. тонн картофеля, 277,2 тыс. тонн хлопка-сырца, 1469,8 тыс. тонн овощей, 589,1 тыс. тонн бахчей продовольственных;
- поголовье крупного рогатого скота составило 1011,0 тыс. голов, 514,6 тыс. коров, 2400,2 тыс. овец, 59,1 тыс. лошадей;
- капитальные вложения на развитие экономики Хатлонской области в 2020 годы составило 2404,9 млн. сомони или 20,4% от общего объема по республике [5,58].

Анализируя маркетинговое состояние региона и социально-экономической ситуации в Хатлонской области при помощи метода сравнения проведем сравнительный анализ данного региона с другими регионами нашей республики. Например, по территориальной площади Хатлонская область находится на третьем месте по сравнению с Горно-Бадахшанской автономной областью территория, которой составляет 62,9 тыс. кв. км. большая часть, состоящая из гор и Согдийской областью территория, которой составляет 25,2 тыс. кв.км. Относительно численности населения можно сказать, что Хатлонская область находится на первом месте по сравнению с ГБАО – 231,4 тыс. человек и Согдийской областью, где численность населения составило 2753,1 тыс. человек – это говорит о том, что в Хатлонская область имеет большой потенциал рабочей силы.

Следует отметить, что на территории Хатлонской области находятся два СЭЗ, общая площадь которых составляет по 400 га., это в два раза больше чем в Согдийской области и ГБАО, так как в данных регионах находится только по одному СЭЗ, каждый общей площадью 200 га. Мы считаем, что это также влияет на развитие малого и среднего предпринимательства различных сфер производства, в том числе производства и реализации пищевых продуктов Хатлонской области.

По имеющимся данным Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан удельный вес производства продукции в общем объеме промышленного производства, Хатлонская область занимает второе место после Согдийской области, где функционирует 693 промышленных предприятия и удельный вес производимой продукции данного региона в общем объеме промышленного производства по республике составляет 48,1%. Несмотря, на низкий удельный вес в производстве продукции и малым количеством имеющихся промышленных предприятий, Хатлонская область имеет большой потенциал

развития сферы именно пищевой промышленности, что способствует удовлетворению потребностей населения региона на потребительском рынке пищевых продуктов. Это связано, прежде всего, с имеющимися свободными экономическими зонами, имеющимся потенциалом рабочей силы, а также с производственным потенциалом в различных отраслях, которые рассмотрены ниже.

Маркетинговое исследование проведенное нами методом наблюдения в Хатлонской области, показывает, что в данном регионе для развития отрасли пищевой промышленности имеется достаточный потенциал. Раскроем шире и проанализируем маркетинговое состояние рынка пищевой промышленности Хатлонской области при помощи сравнительного анализа с другими регионами Республики Таджикистан.

Из приведенных данных в табл. 1. показывают, что все показатели объема производства промышленной продукции по регионам республике имеют тенденцию роста от 2,0 до 5, 2 раза. Это говорит о том, что в последние годы развитию промышленного сектора уделяется большое внимание со стороны государства. При этом важно отметить, что объем промышленной продукции Хатлонской области в общем объеме промышленной продукции в целом по республике составляет 29,13%.

Таблица 1.

Объем производства промышленной продукции по регионам Республики Таджикистана

в ценах соответствующих лет - млн. сомони

	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020/ 2012 в %
Республика Таджикистан	9504	10535	12196	15090	20029	23894	27613	30890	в 3,2 раза
ГБАО	98,8	96,5	111,8	128,8	193,4	238,3	256	229	в 2,31 раза
Согдийская область	2995,0	4103,5	6402,0	7078,5	11391	12063	13414	15573	в 5,2 раза
Хатлонская область	3825,9	4044,7	4621,2	5047,7	6767	7653	8900	8998	в 2,3 раза
г. Душанбе	1091,9	1222,4	1350,7	1461,8	2483	2741	2831	2800	в 2,5 раза
РРП	1594,9	1218,1	1067,9	1373,2	1774	2307	2976	3289	в 2,0 раза

Источник: Статистический сборник Регионы Республики Таджикистан: АСПРТ. – Душанбе, 2021. – С. 123-125.

Для более целостного обобщения нынешней ситуации маркетингового исследования на рынке пищевой промышленной Хатлонской области проведем анализ производства продуктов питания (табл. 2.).

Данные приведенные в таблице 2 показывают, что в Хатлонской области для потребления населением продуктов производятся 19 пищевых продуктов. Многие из показателей имеют тенденцию роста, самый высокий показатель наблюдается в производстве макаронных изделий, где скорость обращения равен более в 5,0 раза.

Таким образом, на основе проведенного выше маркетингового исследования, важно отметить, что физическое наличие продуктов питания в необходимом количестве с возможностью доступа к ним со стороны потребителей, а также их потребление в тех количествах, которые необходимы для обеспечения активной и здоровой жизни, выступают как основное условие существования и фактор социальной устойчивости общества.

Анализ доходов от экспорта продуктов питания показывает, что при непосредственной продаже сельхозпродукции производители имеют существенно меньший доход, чем при их переработке (5,46). Следовательно, необходимо наладить выпуск продуктов высокой степени готовности из сельскохозяйственного сырья, отвечающего мировым стандартам качества, что позволит получить дополнительный доход, а также создать новые рабочие места, которые невозможно без перехода на качественно новый уровень развития на основе инновационных технологий.

**Производство основных продуктов питания потребительского назначения за 2018-2020 гг. в
Хатлонской области**

Показатели	На практике			Скорость обращения в процентах 2020/2018 году
	2018	2019	2020	
Производство пищевой соли - тонна	25229,4	25490,0	26637,0	105,6
Мясо 1-ой категории, всего - тонна	22002,0	27745,3	28968,1	131,6
Колбасные изделия, всего - тонна	299,5	393,1	399,9	133,5
Цельномолочная продукция, всего- тыс. тонна	1,2	1,2	1,9	158,3
Консервы, всего – тыс. условных банок	1,2	1,2	1,9	158,3
Кондитерские изделия - тонна	724,0	1049,9	1158,7	160,0
Макаронные изделия - тонна	33,5	34,2	169,9	507,1
Растительное масло, всего - тонна	11434,8	12243,1	12767,7	111,7
Алкогольные и ликероводочная продукция –тыс. декалитр	2,1	2,5	2,3	109,5
Винные изделия, всего - декалитр	1,4	1,8	1,5	107,1
Пиво – декалитр	19,5	19,5	13,4	68,7
Безалкогольные напитки - декалитр	34,5	38,2	29,1	84,3

Источник: Статистический ежегодник Хатлонской области, 2019. – С. 75-76.

Анализ конкурентных преимуществ пищевой промышленности Хатлонской области по отдельным секторам выявил, что явным преимуществом является сравнительно более низкая цена сырья продукции, значительное превышение объемов производства над объемами внутреннего потребления и экологичность. В сфере переработки к преимуществам можно отнести высокую концентрацию производственных мощностей в местах производства сырья, уровень подготовленности персонала, наработанный опыт функционирования в условиях жестких требований нормативных документов, контроля государственных органов и конкуренции.

Отечественная промышленность, обладая большим опытом по производству доброкачественной продукции, изготовленной из натурального сырья, имеет хорошие шансы для выхода в перспективе со своей продукцией на внешние рынки, таким образом, увеличивая свой вклад в развитие экономики Таджикистана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Статистический сборник Регионы Республики Таджикистан: АСПРТ. – Душанбе, 2021. – 325с.
2. Дубинина, Н. А. Организация производства на предприятиях пищевой промышленности / Н.А. Дубинина. - М.: Феникс, 2018. - 544 с.
3. Кузьмина, А. О. Современное состояние и тенденции развития пищевой промышленности России / А. О. Кузьмина, А. С. Жерноклеева. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2019. — № 17 (255). — С. 149-152.
4. Печеная Л.Т., Савватеев Е.В., Афанасьева Г.А., Домарев И.Е. Состояние и тенденции развития рынков пищевой промышленности: теория, методология, практика // Пищевая промышленность. 2019. № 5. С. 39–43.
5. Сарабекова И.З. Бахтиёри Р. Ретроспективный анализ развития пищевого кластера промышленности Хатлонской Области// Государственное управление Научно-политический

МАРКЕТИНГОВЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

В мировой практике для создания и построения алгоритма того или иного региона необходимо проводить маркетинговое исследование социально-экономического потенциала анализируемого региона. Поэтому, проводя ретроспективный анализ и выявляя перспективы развития рынка пищевой промышленности Хатлонской области при помощи проведения методов сравнительного анализа и маркетингового наблюдения на рынке пищевых продуктов выявлено, что существует возможности расширения производства пищевых продуктов на базе использования местных ресурсов, для более полного удовлетворения потребности населения республики.

Ключевые слова: маркетинговое исследование, маркетинговый анализ, потребительский рынок, метод сравнительного анализа, пищевая промышленность, спрос населения.

ТАҲЛИЛИ МАРКЕТИНГИИ РУШДИ БОЗОРИ МИНТАҚАВИИ САНОАТИ ХҶРОКВОРИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Аз таҷрибаи ҷаҳон бармеояд, ки барои бунёди алгоритми рушди иқтисодию иҷтимоии ин ё он минтақа гузаронидани тадқиқотбарии маркетингӣ зарур аст. Бинобар ин, дар асоси гузаронидани таҳлили ретроспективӣ ва муайянсозии рушди бозори маҳсулоти саноати хӯроквории вилояти Хатлон бо истифода аз усулҳои таҳлили муқоисавӣ ва мушоҳидабарии маркетингӣ дар бозори маҳсулоти хӯрокворӣ имконияти истифодаи захираҳои маҳаллӣ барои пурратар қонеъгардонии талаботи аҳолии ҷумҳуриро фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: тадқиқотбарии маркетингӣ, таҳлили маркетингӣ, таҳлили муқоисавӣ, саноати хӯрокворӣ, талаботи аҳоли.

MARKETING ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE REGIONAL MARKET OF THE FOOD INDUSTRY OF KHATLON REGION

In world practice, in order to create and build an algorithm for a particular region, it is necessary to conduct a marketing study of the socio-economic potential of the analyzed region. Therefore, conducting a retrospective analysis and identifying the prospects for the development of the food industry market in the Khatlon region using the methods of comparative analysis and marketing observation in the food market, it was revealed that there are opportunities to expand food production based on the use of local resources to better meet the needs of the population of the republic.

Key words: marketing research, marketing analysis, consumer market, comparative analysis method, food industry, population demand.

Сведения об авторах: Сарабекова Изолат Закратовна- к.э.н., доцент каф. Менеджмента и маркетинга ТНУ. E-mail sarabekovai55 @ mail ru . Тел:901111589. Бахтиёри Раджабмурод- ассистент кафедраи менеҷмента и маркетинга, ТНУ. E-mail: bachtiyori.rachabmuro.90@mail.ru Тел:937123338.

Маълумот оиди муаллиф: Сарабекова Изолат Закратовна -н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ. E-mail: sarabekovai55 @ mail ru Тел:901111589. Бахтиёри Раҷабмурод- ассистенти кафедраи менеҷмет ва маркетинги ДМТ. E-mail: bachtiyori.rachabmuro.90@mail.ru Тел: 937123338.

Information about authors: Sarabekova Izolat Zakratovna - PhD in Economics, Associate Professor of the Department Management and marketing TNU. sarabekovai55@mail ru . Tel: 901111589. Bachtiyor Rajabmurod - assistant of the Department of Management and Marketing, TNU. E-mail: bachtiyori.rachabmuro.90@mail.ru Tel: 937123338.

РУШДИ МУТАВОЗИНИ МИНТАҚА: ШАРОИТ БАРОИ ГУЗАРИШ БА МОДЕЛИ ИННОВАТСИОНИИ ИНКИШОФ

Сафаров А.Х. - н.и.и., муаллими калони кафедраи иқтисодӣ миллӣ ва бехетарии иқтисодии ДМТ

Дар шароити ноустувории иқтисодӣ, омӯзиши илмӣ меъёрҳои устувории низомҳои иқтисодии минтақаҳо, дар боз мавзӯи таҳқиқи иқтисод- шиносон буд, вале масъалаи мувозинати системаҳои иқтисодии минтақаҳо, аз ин ҳам масъалаи серташвиштар ба шумор меравад.

Имрӯзо, субъектҳои Тоҷикистон бо нобаробарии назарраси сатҳи рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ тавсиф карда мешаванд. Ба рушди номутовозинии минтақаҳо маҷмӯи омилҳо, аз ҷумла, мавқеи ҷуғрофӣ, мавҷудияти захираҳои табиӣ дар қаламрави худ, инфрасохтори нақлиётӣ минтақа, вазъи демографияи субъектҳои фаъолият, шароити табиӣ иқлимӣ, ва ғ. таъсир расионида, тафовути мавҷудаи минтақаҳо, нобаробарӣ ва номуваносибии тараққиёти онҳо, ҳамчун маҷмӯи омилҳо ва нишондиҳандаҳои умумии тараққиёти иқтисодӣ мамлакат ба шумор мераванд. Аз ин рӯ, имрӯзо, самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии субъектҳои ҷумҳурӣ, чунин вазифаҳо ба монанди «таъмини рушди мутовозинии иҷтимоӣ иқтисодӣ, хоҳиш додани сатҳи тафовути байниминтақавӣ дар соҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, вазъ ва сифати зиндагии аҳолии минтақаҳои алоҳида» ба шумор мераванд. Дар назария мафҳумҳои мухталифи таърифи «рушди мутовозин» пешниҳод карда мешаванд. Бо тарзи дигар гуем, дар адабиётҳо тафсири ягонаи «рушди мутовозин» вучуд надорад. Барои дарки тавзеҳоти истилоҳи мазкур, таърифоти гуногунро дар робита бо шарҳи мафҳуми «рушди мутовозин» дар ҷадвали зер пешниҳод менамоем. Ҷадвали 1.

Ҷадвали 1.

Тафсири мафҳуми рушди мутовозинии минтақаҳо

Муаллифон, сарчашмаҳо	Ҷобҷагузори мафҳумҳо	Муайянкунӣ
Д.А. Ендовский, Н.В. Сироткина, А.Ю. Ганчаров	«Рушди мутовозинии минтақа»	«шароитҳо барои амалишавии имкони- ятҳои самаранок, ки ба бахшҳои пешба- ранда, субъектҳои иқтисодии минтақа- вии рақобатпазир, ки дастгири соҳаҳои афзалиятноки дотатсиониро доранд, алоқаманд, дар назар дорад». [3]
Н.В. Сироткина, И.Н. Воронцова	«Рушди мутовозинии минтақа»	«Ҷараёни якдигарфаҳмии мутақобилаи субъектҳои иқтисодии минтақа, ки барои ноилшавии баробарӣ, ба воситаи кор- карди банақшагири индикативӣ, бо назардошти манфиатҳои ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии, тичорат, инсти- тутҳои ҷомеаи шахрвандӣ ва мақсадҳои муносиби сиёсати иқтисодӣ- иҷтимоии минтақавӣ равона шудааст». [2]
Л.А. Киркорова, Р.А. Тимофеева	«Рушди мутовозин»	«Ҳамбастагии инкишофи се компонент - иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ». [5]
«Концепсияи дарозмуддати иқтисодӣ-иҷтимоӣ».	«Рушди мутовозинии иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа»	«Кам кардани номувозинати дар сатҳ ва сифати зиндагонии аҳоли, бо истифодаи механизмҳои самаранокӣ сиёсати иҷтимоӣ-бучетӣ» [6]

Сарчашма: коркарди муаллиф дар асоси [2; 3; 5; 6].

Таҳлили тафсири концепсияи рушди мутовозинии минтақаҳо нишон дод, ки муаллифон, ин категорияро аз нуқтаи назари гуногун баррасӣ менамоянд:

- баъзе муаллифон категорияҳои «рушди устувор» ва «рушди мутовозин»-ро бо ҳамдигар монанд медонанд, ки ба назари мо, нодуруст нест, зеро «рушди устувор нигоҳ доштани сатҳи муайяни доимии рушд аст» ва «рушди мутовозин риояи баробарихоро дар назар дорад»;

- рушди мутавозин бо таносуби маҷмӯи омилҳои муайян ба даст меояд, дар ҳоле ки муаллифон маҷмӯи гуногуни онҳоро ҷудо мекунанд (рушди мутавозин дар асоси риоя, истифодаи пайваста ва бо назардошти омилҳои муассир ба даст меояд);
- рушди мутавозин раванди динамикӣ буда, таҳти таъсири ҳама гуна таъсири импулсивии субъектҳои хоҷагидорӣ қарор дорад;
- рушди мутаносиб ҳадафи дарозмуддат аст.

Ҳамин тариқ, баъзе муҳаққиқон категорияи «рушди мутавозин»-ро аз нуқтаи назари таносуби маҷмӯи омилҳо, баъзеи дигар ҳамчун ҳадафи дар пеш истода, ки барои ноил шудан ба он мунтазам бояд талош кард, мешуморанд. Таҳлили равишҳо ва тафсилоти бештари мафҳуми рушди мутавозин имкон медиҳад, ки хусусиятҳои асосии онҳоро таҳлил намуда, ҷузъҳои асосии онро муайян намоем. Ба андешаи мо, рушди мутавозин ҳолати системавиест, ки дар зери таъсири маҷмӯи гурӯҳҳои гуногуни омилҳо, аломатҳои объективӣ ташаккул ёфта, ба фароҳам овардани шароити мусоидтарин барои ноил шудан ба ҳадафҳо нигаронида шудааст. Низоми иқтисодӣ, пайваста аз як ҳолат ба ҳолати дигар гузаша инкишоф меёбад ва равандҳои иқтисодии даврагӣ доранд, бинобар ин формулаи идеалии рушди мутавозин вучуд надорад.

Таҳлили омилҳое, ки ба рушди мутавозини минтақаҳо таъсир мерасонанд ва шароитҳое, ки онро муайян мекунанд, асоси ташаккули тадбирҳое, ки ба идоракунии самараноки иқтисодӣ миёни минтақавӣ бо мақсади таъмини рушди мутавозини он нигаронида шудаанд» [11]. Тавре ки дар боло зикр гардид, муаллифони гуногун вобаста ба равиши интихобшуда, маҷмӯи омилҳои гуногунро ҷудо мекунанд.

Ҳамин тариқ, Ҳамидулина А.М., мувофиқи равиши идоракунии хусусиятҳои сифатии омилҳоро нишон дода, онҳоро «ба шаш блок гурӯҳбандӣ мекунанд: 1) ҳавасмандӣ, 2) навоарӣ, 3) идоракунии, 4) ҳуқуқӣ, 5) сиёсӣ, 6) фарҳангӣ» [11]. Муаллифи ин тасниф муътақид аст, ки «ба даст овардани рушди мутавозин танҳо дар сурате имконпазир мешавад, ки ҳамбастагӣ ва мукаммалии ҳамаи ин блокҳо таъмин бошанд».

Мелник Л.Г. мувофиқи равиши захираҳои маҷмӯи омилҳоро ба чунин шакл тақсим мекунанд: «1) активҳои моддӣ; 2) захираҳои молиявӣ; 3) активҳои иттилоотӣ; 4) ниҳодҳо; 5) сармояи инсонӣ ва иҷтимоӣ; 6) омилҳои табиӣ» [7]. Орлов Р.А. омилҳоро ба гурӯҳҳои васеъ: табиӣ, экологӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ муттаҳид мекунанд [9].

Ба андешаи мо, омилҳо ва шароитҳои дар боло овардашуда ба рушди мутавозини минтақа ба таври муайян ва гуногун таъсир мерасонанд, аммо ҳамчун шароити зарурии тараққиёт, омилҳои зерин баромад мекунанд: сиёсӣ (роҳбарии фаъолияти мақомоти давлатӣ дар ҳама сатҳҳо), қонунгузорӣ (рушди ниҳодҳо, меъёрҳои ҳуқуқӣ, маҳдудиятҳо), иқтисодӣ (сохтори иқтисодӣ, захираҳои мавҷуда), иҷтимоӣ (сармояи инсонӣ, вазъи демографӣ), инноватсионӣ (инфрасохтори инноватсионӣ, рушди технологӣ, илм), экологӣ (шароити иқлимӣ, ҳолати муҳити зист) ва ғ.

Инчунин бояд гуфт, ки баъзе муҳаққиқон омилҳои рушди мутавозинро ба берунӣ ва дохилӣ ҷудо мекунанд. Ба андешаи мо, дар шароити муносири рушди муносибатҳои иқтисодӣ ва равандҳои инноватсионӣ, чунин тақсимо ба мақсад мувофиқ нест, зеро ба ҳар як омилҳои мавҷуда, ҳам ҷузъҳои берунӣ ва ҳам дохилӣ таъсир расонида метавонанд. Омилҳо ин қувваҳои пешбаранда мебошанд, ки дар лаҳзаҳои муайян дастрасанд. Вазифаи асосии идоракунии ҷараёнҳои баробари тараққиёт аз он иборат аст, ки иқтисодии омилҳои мавҷудаи афзоиши иқтисодӣ бо ба назар гирифтани тамоюл ва шаклҳои тараққиёти он ба таври максималӣ истифода бурда шаванд.

Ба даст овардани рушди мутавозини минтақа тавассути таъмини риояи принципҳои муайян имконпазир аст. Аз рӯи натиҷаҳои таҳлили моҳияти концепсияи рушди мутавозин ва баррасии маҷмӯи принципҳои муайянкардаи муҳаққиқон, ба андешаи мо, принципҳои асосии зеринро метавон пешниҳод намуд:

- принципи пайвастагӣ ва гуногуншаклии қарорҳои таҳияшуда (қарорҳои таҳияшуда бояд якҷанд сенарияи таҳияи минбаъдаро дар ҳолати дуршавӣ аз варианти оптималӣ дошта бошанд);
- принципи мураккабӣ (тадбирҳое, ки ба ноил шудан ба рушди мутавозин нигаронида

- шудаанд, бояд манфиатҳои ҳамаи субъектҳои хоҷагириро ба назар гиранд);
- принципи асоснокии илмӣ (ҳар як чораи андешидашуда бояд пас аз таҳлили ҳамаҷониба ва муфассал асоснок ва татбиқ карда шавад);
- принципи ошкорбаёнӣ ва асоснокии қарорҳо;
- принципи иштироки омма ва дастрасии озод ба иттилоот;
- принципи устуворӣ ва мутғасилии рушд.

Мавқеъгирӣ ба рушди мутавозини инноватсионии минтақа, ташаккули шароити устувори гузариш ба модели инноватсионии рушди иқтисодиро тақозо мекунад. Кишварҳои пешрафта ба тартиби раванди технологияи инноватсионӣ мегузаранд, рақобат байни кишварҳо афзоиш меёбад, ҳамчунин ноустувории геополитикӣ мушоҳида мешавад, таҳримҳо қорӣ мешаванд - ҳамаи ин, боиси афзоиши номуайяни дар рушди дилхоҳ давлатҳои мегарданд, ки дар бозори ҷаҳонӣ ҳамчун содиркунандаи маҳсулот муаррифи шудаанд. Мавриди қайд аст, ки бӯҳронҳои иқтисодии ҷаҳонӣ, ки тайи 15 соли охир мушоҳида мешаванд, боиси коҳиш рафтани нархи нафт ва афзоиши ноустувории иқтисоди Русия гаштаанд. Пандемияи कोरोनाвирус, ки дар аввали соли 2020 сар зада, кишварҳои ҷаҳонро водор сохт, ки ба марҳилаи нави рушди иқтисодиёт гузаранд. Таҳлилгарони Oxford Economics аллакай талафоти ММД-и ҷаҳониро аз паҳншавии COVID-19 дар соли 2021 1,1 триллион доллар арзёбӣ мекунанд (коҳиши ММД-и ҷаҳонӣ 1,3%).

Дар робита ба омилҳои дар боло зикршуда, имрӯз гузариш ба модели инноватсионии рушд барои Тоҷикистон вазифаи зарурист. Таҷдиди сохтори соҳавӣ бо гузариш ба соҳаҳои технологияи баланд ва илмталаб, ҳамчунин баланд бардоштани фаъолияти инноватсионӣ барои ноил шудан ба рушди мутавозини минтақавӣ аҳамияти хоса пайдо мекунад. Дар ҳоли ҳозир ба шароити нав мутобиқ шудан лозим аст, дар айни ҳол гузариш ба модели нави рушди иқтисодиёт бояд бо истифода аз усулҳои нави баҳодихии нақш ва мавқеи тараккиёти технологӣ ба амал бароварда шавад.

Тибқи шохиси ҷаҳонии рақобатпазирӣ, ки аз ҷониби коршиносони Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ арзёбӣ шудааст, Тоҷикистон дар соли 2020, мисли соли 2019 дар ҷои 104-ум қарор гирифт [12]. Дар ҳамин ҳол, коршиносон ба унвони омилҳои манфии афзоиш, бад шудани сифати нерӯи корӣ, номутобиқати низоми таҳсилот ба талаботи иқтисоди муосир ва мушкилоти дастрасии соҳибкорон ба ҷараёнҳои молиро арзёбӣ менамоянд.

Ба ақидаи муҳақиқони рус, «аксари мушкилоти рушди инноватсионӣ дар сатҳи субъектҳо мутамарказ шудаанд ва ба рушди ҷунин бахшҳо вобастаанд, аз қабилӣ: гуногуншаклии техника ва технология, риояи принципи мунтазамӣ дар суръати навосӣ, таъмини баробарии рушди соҳавӣ ва мутавозини назарраси минтақаҳои алоҳида дар робита бо рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва ғ» [1, 8-12]. Иқтисодиёти муосир зарурати мутобиқати доимиро ба шароити тағйирёбандаи тичорат ба вучуд меорад. Дар натиҷа, вазифаи ноил шудан ба рушди инноватсионии минтақавӣ, хусусияти амалҳои стратегии доимиро касб карда, дар ин росто, идоракунии салоҳиятноки фаъолияти инноватсионӣ барои нигоҳ доштани афзалиятҳои рақобатӣ зарур мегардад.

Дар хотима бояд гуфт, ки дар шароити зудтағйирёбандаи иқтисодиёт ақидаҳои перомунӣ рушди мутавозин пайваста тағйир меёбанд, аз ин рӯ, бояд хусусиятҳои идоракунии рушди мутавозини минтақаҳо омӯхта шаванд. Гузаронидани ҷунин тадқиқот ва таҳлил имкон медиҳад, ки қарорҳои муассири идоракунии муайян ва таҳия шуда, механизмҳои таҳияи сиёсати минтақавӣ, ки ба баробар кардани тафовутҳои объективии мавҷуда дар шароити фаъолияти онҳо ва амалӣ намудани бартарихи минтақаҳои алоҳида равона карда шудаанд, ба инобат гирифта шаванд.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Белякова Г.Я., Батукова Л.Р. К вопросу о модернизации социально-экономических систем: теоретические основы и роль государства // Проблемы современной экономики. 2010. № 4. С. 8–12.
- 2.Воронцова И.Н. Комплексная оценка организационных условий сбалансированного развития региона // ФЭС: Финансы, Экономика, Стратегия. 2014. № 6. С. 41–45.
- 3.Ендовицкий Д.А., Сироткина Н.В., Гончаров А.Ю. Анализ дуализма экономических ин-

тересов в контексте проблемы обеспечения сбалансированного развития региона // Регион: системы, экономика, управление. 2014. № 3. С 19–26.

4. Индикаторы инновационной деятельности: 2019: статистический сборник / Л.М. Гохберг, К.А. Дитковский, И.А. Кузнецова и др.; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». М.: НИУ ВШЭ, 2019. 376 с.5. Киркорова Л.А., Тимофеева Р.А. К вопросу устойчивого сбалансированного развития регионов // Проблемы современной экономики. Экономические проблемы регионов и отрасле-вых комплексов. 2016. № 4.

6. Концепции долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации на период до 2020 года: Распоряжение Правительства РФ от 17.11.2008 № 1662-р (ред. от 28.09.2018).

7. Мельник Л.Г., Дегтярева И.Б., Буракова И.М. Управление социально-экономическим потенциалом устойчивого сбалансированного развития региона // Инновационная Россия: опыт регионального развития : сб. науч. трудов; Курск. гос. техн. ун-т. Курск, 2009.

8. Наука. Технологии. Инновации: 2020: краткий статистический сборник / Л.М. Гохберг, К.А. Дитковский, Е.И. Евневич и др.; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». М.: НИУ ВШЭ, 2020. 88 с.

9. Орлов Р.А. Факторы и условия, оказывающие влияние на устойчивое сбалансированное развитие региона // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2015. № 11. С. 122–129.

10. Сироткина Н.В., Воронцова И.Н. Понятие, сущность сбалансированного развития региона // Конкурентоспособность. Инновации. Финансы. 2014. № 1. С. 55–59.

11. Хамидулина А.М. Институциональное обеспечение сбалансированного развития муниципальных образований в регионе // Современные проблемы науки и образования. 2012. № 2 [Электронный ресурс]. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=5932>

12. The Global Competitiveness Report 2019; Klaus Schwab, World Economic Forum, 2019.

РУШДИ МУТАВОЗИНИ МИНТАҚА: ШАРОИТ БАРОИ ГУЗАРИШ БА МОДЕЛИ ИННОВАТСИОНИИ ИНКИШОФ

Дар мақола тафсири мафҳуми рушди мутавозин, принсипҳо, омилҳо ва шароитҳо бар таъмини рушди мутавозини минтақа дида баромада шудаанд. Муаммоҳои рушди инноватсионии Тоҷикистон, ки ба гузариш ба модели инноватсионии рушд, шароити устуворӣ, ки барои гузаштан модели инноватсионии рушди иқтисодӣ таъсири манфӣ мерасонад мавриди баррасӣ қарор гирифта шудаанд.

Калидвожаҳо: рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ, рушди мутавозини минтақа, сиёсати иқтисодӣ, устуворӣ, сиёсати инноватсионӣ.

СБАЛАНСИРОВАННОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНА: УСЛОВИЯ ДЛЯ ПЕРЕХОДА К ИННОВАЦИОННОЙ МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ

В статье рассмотрены трактовки понятия «сбалансированное развитие», принципы, факторы и условия необходимые для достижения сбалансированного развития региона. Рассмотрены проблемы инновационного развития России, негативно влияющие на переход к инновационной модели развития, условия устойчивости, необходимые для перехода к инновационной модели экономического развития.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, сбалансированное развитие региона, экономическая политика, устойчивость, инновационная политика.

BALANCED DEVELOPMENT OF THE REGION: CONDITIONS FOR TRANSITION TO AN INNOVATIVE DEVELOPMENT MODEL

The article deals with the interpretation of the concept of «balanced development», principles, factors and conditions necessary to achieve a balanced development of the region. The problems of innovative development of Russia that negatively affect the transition to an innovative model of development, the conditions of stability necessary for the transition to an innovative model of economic development are considered.

Key words: socio-economic development, balanced development of the region, economic policy, sustainability.

РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРМАНДОН ВА АСОСҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ОН

*Саъдуллозода Н.С.- доктори PhD., муаллими калони кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ
Искандаров Ҳ. Ҳ.- н.и.у., дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ*

Инкишофёбии сифатии захираҳои инсонӣ ва самаранок истифодабарии онҳо – яке аз шартҳои муҳим барои рушди фаъолият дар ҳар як давраи инкишофёбии иқтисодӣ мебошад. Вобаста ба шароити бозори меҳнати имрӯза рақобатнокӣ хеле зиёд буда, кормандони дорои касбу таҳассусҳои ҷавобгу ба ин рақобатро талаб менамояд. Муаррифии кормандони ҷунманбаи муҳими рақобатпазирии корхона аз коллективи кормандон талаб мекунад, ки барои ҳалли масъалаҳои стратегӣ қодир бошанд. Дар баробари ин, зарур аст, ки кормандони на танҳо кор ва фаъолият дошта бошанд, балки хоҳишу истеъдоди иҷроӣ онро низ бояд дошта бошанд. Бинобар ин, яке аз масъалаҳои муҳим дар шароити муосир ин таъмини рақобатпазирии кормандон мебошад.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки дар илмҳои иқтисодӣ ва таҷрибаи муосир муаммоҳои рақобатпазирии кормандон як тараф ва аз тарафи дигар ҳавасманд будани кормандон аз меъёрҳои вучудоштаи ҷамъият дар дараҷаи аввал меистад. Бинобар ин дарк кардани муаммоҳои рақобатпазирии кормандон ва меъёрҳои мавҷудаи ҷамъиятӣ, алоқамандӣҳо ва робитаҳои дутарафа таҳқиқи функсияҳои навро талаб мекунад.

Раванди иқтисоди бозорӣ аз мо як қатор тағйирёбихоро тақозо менамояд, ки ин муҳимтарини он тағйирдиҳии моделҳои навини рушди иқтисодиёт мебошад. Гузариш аз моделҳои вучудоштаи даврони шуравӣ ба моделҳои характери инноватсионӣ доштаи иқтисоди бозорӣ тақозо менамояд, ки рушд ва ислоҳоти институтсионалӣ дар ячекаҳои ҷамъиятӣ (оила, ташкилот, соҳа ва давлат) ҷамъониба таъмин карда шавад. Муваққикони илми иқтисодӣ бар он ақидаанд, ки рушд ва нуму ёфтани иқтисодиёти ҳар як кишвар, аз модели интиҳобшуда вобаста буда, натиҷаи он дар самаранок истифодабарии захираҳои иқтисодӣ (захираҳои табиӣ, меҳнатӣ, молиявӣ, ахборӣ ва вақт) дида мешавад. Сарфи назар аз он, ки тағйирёбихоии институтсионалии дилхоҳ соҳаи иқтисоди миллӣ оҳиста-оҳиста сурат мегирад вале он назорати ҷамъонибаро талаб менамояд[2,с.130].

Рушди иқтисодиёти кишвари мо дар шароити имрӯза ба интиҳоби модели инноватсионии замонавӣ вобаста мебошад. Омӯзиши омилҳои гуногуни рушди инноватсионӣ дар худ як қатор натиҷаҳои материалӣ ба монандӣ: маблағгузорӣ барои хуб тарбия ёфтани насли наврас, маълумотнок кардани он, соҳиби ҷои кори мувофиқ шудани ҷавон, мутахассиси варзидаи соҳаи худ гаштан, дар оянда рақобатпазир будани малакаю дониши аз худ кардаи ӯ ва дигар омилҳои, ки дар шароити имрӯза аз ҳар як инсонӣ комил талаб менамояд.

Чуноне, ки устод Ғаниев Т.Б. мефармоянд, «Вақте дар ташкили сохтори институтҳои шахрвандӣ талаботи қонун устувор нест ва низоми муайяни фарҳанги роҳбарӣ дида намешавад, имконоти рафторҳои ғайрирасмӣ қудративу назоратии ҳокимиятдорон хеле зиёд мегарданд» [1,с.271].

Саволе ба миён меояд, ки чӣ бояд кард? Бидуни қонуну меъёру низом зиндагӣ намудан хубтар аст ва ё дар кадом шакле набошад, қонуну низом бояд амал кунанд? Ба андешаи мо қонуну низом мебоист асоси функционалии фарҳанги касбӣ дошта бошанд ва рушдро дар ҷамаҳолатҳо таъмин карда тавонанд. Дар сурати чунин низоми функционалиро иҷро накардани сохторҳои давлатӣ ва ё ширкату ташкилот, имкони таъмин карда натавонистани рушд ва ба бӯҳрони иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ дучор гардидани ҷомеа вучуд дорад, ки оқибати хубро ба бор намеоварад.

Сохторҳои институтсионалиро намунаи ибрати зиндагии ҷомеа номид. Пайваста дар роҳи рушди ҷомеаи инсонӣ кӯшиши мусоидати мусбивоу чашмрас дошта бошанд. На балки ба муқобили хунару тавонмандии касбии афроди алоҳида ва ё менечменти ширкату корхонаҳои гуногун бипардозанд. Зеро дар чунин ҳолати номатлуб заминаи ба 5 - 10 ва то 20 – 40 солаҳо ба қафо рафтани рушди ҷомеа густурда хоҳад гашт ва ин давомоти вақти фаъоли як насли одаммӣ мебошад, ки беҳуда хоҳад гузашт.

Барои он, ки инсон хуб инкишоф ёбад ва дар оянда ба талаботҳои рақобатпазирӣ ҳаёту фаъолияташ мутобиқ бошад, бояд ки ӯ аз даврони хурдсолӣ то давраи камолоташ, яъне шуруъ аз оила то ба зинаҳои дигари ҷамъиятӣ тарбияи хуб ёфта бошад. Ҳар як институте, ки инсон аз

он мегузарад, ба инсон мувофиқи меъёрҳо, механизмҳо ва қонунҳои вучудоштааш таъсир мерасонад. Чуноне, ки олимони машҳур Д. Норт мефармояд «Институт – ин қоидаҳо, механизмҳои фароҳам овардану иҷроиши онҳо, меъёрҳои рафторе, ки сохтори такроршавандаро дар байни муносибатҳои одамон бавучудомадаро меомузанд» [3,с.75]. Яъне аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки тарбия ва омӯзиш ёфтани ҳар як инсонӣ комил аз меъёрҳо, қоидаҳо ва механизмҳои институтҳои ҷамъиятӣ вобаста мебошанд. Вобаста ба раванди ҷамъиятӣ дар ҳамагуна институтҳои ҷамъиятӣ меъёрҳо, қоидаҳо ва механизмҳои вучудошта дигаргун шуда, ислохотҳо ё талаботҳои ҷидиро талаб менамояд.

Вобаста ба рақобатпазирии кормандон низ ин институтҳои ҷамъиятӣ саҳми бузурге доранд. Яъне тарбияву дониши мукамалӣ корманд шуруъ мешавад аз ҳамин институтҳои ҷамъиятӣ. Ё ин, ки ба таври дигар рақобатпазирии корманд ин қобилияти истодагариӣ корманд дар муқоиса бо қобилияти кормандони дигар ва дар фуруши маҳсулоти истеҳсолкардашуда ё хизмати иҷрокардашуда, бо нархи на камтар аз сатҳи миёна фаҳмида мешавад.

Муаммоҳои рақобатпазирии кормандони соҳаи гуногуни иқтисоди миллӣ, баҳусус соҳаи кишоварзӣ низ аз ҳамин институтҳо вобаста мебошад. Дар алоқа бо ин, фикру ақидаҳои гуногуни олимони ва муақиқони зиёди ин соҳа пешниҳод карда шуданд ва онҳо сатҳҳои гуногуни рақобатпазирӣ ҷудо кардаанд ба монандӣ: сатҳи корманди алоҳида (мумкин аст ин сатҳро наносатҳ номидан), рақобатпазирӣ дар сатҳи корхонаи алоҳида (микросатҳ), рақобатпазирии кормандони соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ва минтақа (мезосатҳ) ва рақобатпазирии захираҳои меҳнатӣ дар сатҳи мамлакат (макросатҳ). Тафовути сатҳҳо мувофиқ аст ба тафовут ва моҳияти рақобатпазирии кормандон. Чуноне, ки олими рус Хлопова Т.В., ибраз медорад «Рақобатпазирии корманд» – ин характеристикаи интегралӣ, инъикоси дараҷаи мувофиқи сатҳи инкишофёбии қисматҳо «иқтисодии фардӣ кадрҳо», ки дар ҷойҳои муайяни корӣ ва дар вақтҳои муайян, аз коргар дониши зиёди касбӣ, малака ва ҷусту ҷолокиро талаб менамояд, ки корманд худро дар ин ҷой мустаҳкам намояд[6,с.28]. Олими дигар Нардина С.А., чунин мешуморад, ки «Рақобатпазирии кормандони хоҷагии кишлоқ – ин дар коргароне дида мешавад, ки дар онҳо сатҳи инкишофи сифатии муштараки характерҳо (ҷинс, сину сол, саломатӣ, маълумотнокӣ, собикаи корӣ, ихтисосмандӣ ва ғайра) дида шуда, ҷавобгӯи талаботҳои истеҳсолии хоҷагии кишлоқ ва корфармоёни ин соҳа мебошад»[4]. Олими дигар Ушачев И.Г., рақобатпазирии субъектҳои соҳаи кишоварзро (дар сатҳи хурд) чунин муайян мекунад: «Рақобатпазирии субъектҳои хоҷагидоро дар соҳаи кишоварзӣ бозори агро-озуқаворӣ муайян менамояд, яъне қобилияти онҳо аз рӯи фуруши маҳсулоти истеҳсол кардаи онҳо муайян карда мешавад»[5]. Яъне рақобатпазирии ҳар як корманд вобастааст аз маълумотҳои азхудкардаи ӯ дар ин институтҳои ҷамъиятӣ. Чуноне, ки устод Ҳодиев Д.А., дар монографияи худ оиди рақобатпазирии кормандон дар сатҳи ташкилот чунин мешуморад, ки «Рақобатпазӣ дар сатҳи корхона – ин рақобатпазирии захираҳои инсонӣ дар сатҳи ташкилот фаҳмида мешавад. Дар ин сатҳ хусусиятҳои хоси коргар ба инобат гирифта мешавад, ба монандӣ: уҳдабарои корманд дар коллектив, дониши зиёди касбӣ-тахасусӣ, масъулият хис кардани корманд ва ғ.»[7,с.34].

Дар сатҳи поёни омилҳои моддии истеҳсолот дар шароитҳои маҳсус (кишвар, вилоят, корхона ва оила) рақобатпазирии кормандон дар шакли маҳдуд, яъне маҳаллӣ ва муваққатӣ ҷудо карда мешавад. Дар сатҳи болои баррасии мафҳуми «Рақобатпазирӣ» (аз сатҳи «нано» - то сатҳи «макро»), ки бештар аз оила, ташкилот, соҳа ва давлат вобастагӣ дорад. Ин маънои онро дорад, ки корманди рақобатпазирӣ бозори меҳнати имрӯза, бояд сар карда аз оила то ба сатҳи дигари болоӣ тарбияи хуб ёфта, ҷавобгӯи талаботи бозори меҳнати имрӯза бошад. Омилҳои воқеии рақобатпазирии корманд аз рӯи натиҷа ва сифати маҳсулот истеҳсолкардаи ӯ бештар аҳамият дода мешавад. Муайян намудани рақобатпазирии корманд, кормандони корхонаҳо (ширкатҳо), захираҳои меҳнати соҳа, минтақа, кишвар ва дар маҷмӯъ, ба инобат гирифтани сатҳи кунунии пешрафти техникаю технология ва риояи ин сатҳ бо омилҳои воқеии вучудошта зарур мебошад. Талабот барои корманд ва дар баробари ин муайян кардани рақобатпазирӣ бояд бо сатҳи кунунии пешрафти илмӣ-техникӣ дар ин соҳа мувофиқ бошанд. Дар акси ҳол, рақобатпазирии корманди ин соҳа ва маҳсулоти истеҳсолкардаи он метавонад аз байн равад. Ин маҳсусан ба рақобатпазирии қувваи кории амалкунанда дар баҳши кишоварзӣ ва дар

мачмӯ дар ин соҳаи бузурги иқтисоди миллӣ зарур мебошад. Вобаста ба ин гуфтаҳо мо омӯзиши рақобатпазирии кормандонро дар сатҳи институтҳо, ба монандӣ: оила, ташкилот, соҳа ва давлат омӯхта онро дар шакли схема чунин пешниҳод менамоем. (Нигаред ба расми 1).

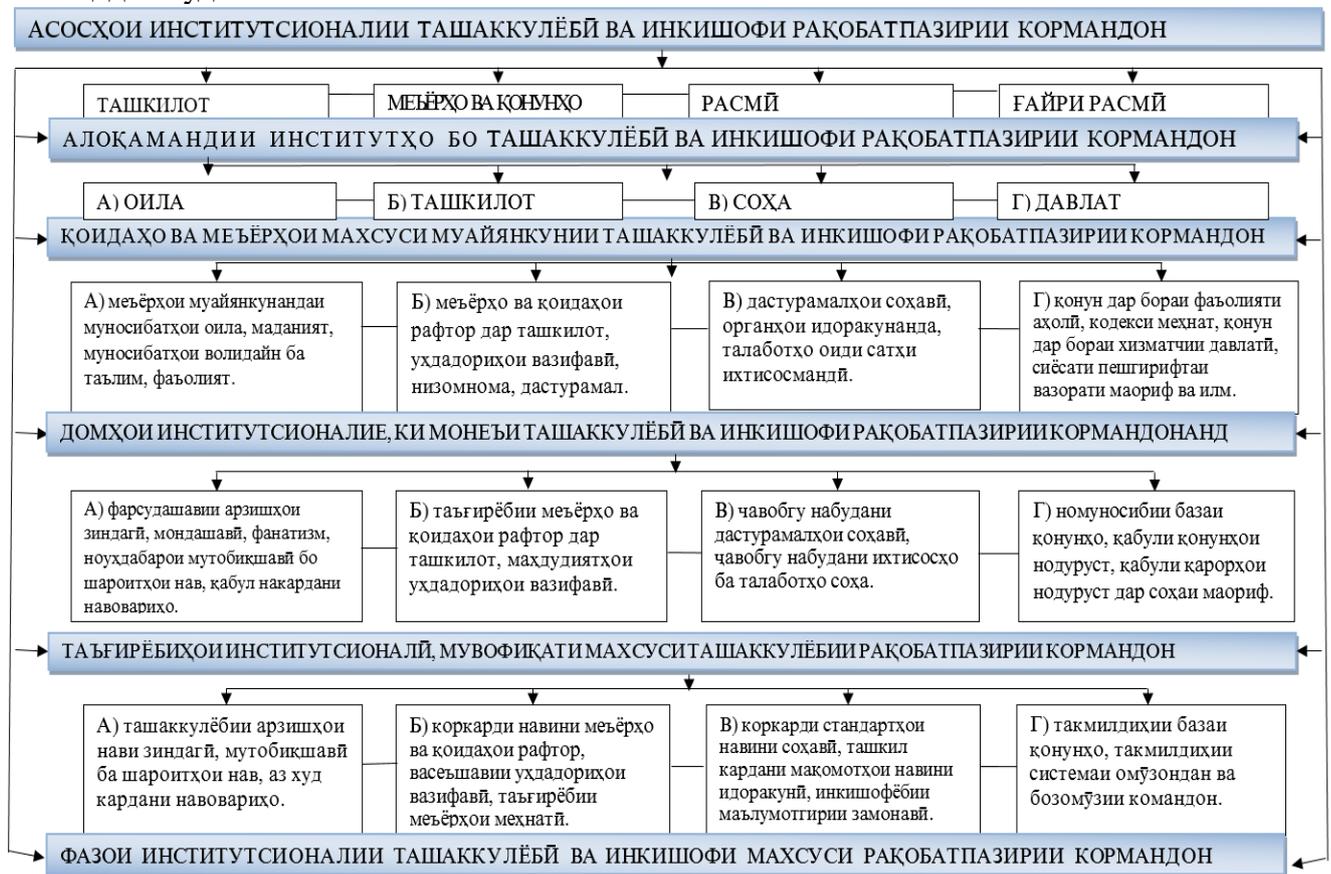
Шакливазкунии чуқури моделҳои институтсионали хоҷагидорӣ дар худ равандҳои объективии эвалюсионии системаи иқтисодии замонавиро дорад. Дар чараёни ҷаҳонишавӣ таъбиротҳои зиёди иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар шароити зиндагии мардум дида мешавад. Ин дигаргунӣ ҳам дар сатҳи оила, ҳам дар сатҳи ташкилоту соҳаю давлат дида мешавад. Он мутахасисе, ки дар ин сатҳ тайёр мешавад, бояд бо ин таъғирёбиҳо мутобик бошад. Яъне мутахасисе бошад, ки ӯ ҳама он меъёрҳо, механизмҳо, қоидаҳо, қонунҳо, маълумотҳо ва умуман ҳама он ченакҳои арзиширо аз сатҳи оила то ба сатҳи давлат аз худ карда бошад.

Дар ин модели, ки мо онро дар шакли схема дар боло овардем шуруъ кардем аз асосҳои институтсионалии ташаккулёбӣ ва инкишофи рақобатпазирии кормандон, ки дарбаргирандаи ташкилот, меъёрҳо ва қонунҳо, расмӣ ва ғайри расмӣ мебошад. Дар қисмати аввали ин модел мо гузоштем он институтҳои ҷамъиятӣ, ки ба рақобатпазирии ҳар як инсонӣ комил таъсир мегузорад, ба монандӣ: Оила, ташкилот, соҳа ва давлат.

Қисмати дуюми модел қоидаҳо ва меъёрҳои махсуси муайянкунандаи ташаккулдиҳӣ ва инкишофи рақобатпазирии кормандон буда, он барои ҳар як сатҳ меъёрҳо, қоидаҳо, механизмҳо, қонунҳо, маълумотҳо ва дигар ченакҳои арзишии махсуси худро дорад.

Дар қисмати сеюми модел мо оиди фарсудашавӣ, дигаргуншавӣ, ҷавобгу набудан ва маҳдудиятҳои ин меъёрҳо, қоидаҳо, қарорҳо ва қонунҳои мавҷуда, ки ба ташаккулёби ва инкишофи рақобатпазирии кормандон таъсир мерасонанд, маълумотҳо пешниҳод намудем.

Дар қисмати чорум, яъне қисмати охир мо оиди тағирёбиҳои институтсионалӣ ва мувофиқати махсуси ташаккулёбии рақобатпазирии кормандон суҳанрони намуда, баҳри ҳар як ячекаи ҷамъиятӣ, ҳама он ташаккулёбиҳо, мутобикшавиҳо, аз худ кардани навоариҳо, коркарди навини меъёрҳою қоидаҳо, васеъшавиҳои уҳдадорихо, коркарди стандартҳои навин, такмилдиҳии базаи қонунҳо ва умуман ҳама он дигаргунӣҳои институтсионалие, ки барои ташаккулёбӣ ва инкишофи рақобатпазирии кормандон таъсир мерасонанд, нишондиҳандаҳо пешниҳод намудем.

Расмӣ 1. Асосҳои институтсионалии ташаккулёбӣ ва инкишофи рақобатпазирии кормандон

Ҳамин тавр дар охир ҳаминро қайд менамом, ки барои он, ки рақобатпазирии корманд дар ҳар як даври замон ба талаботҳои бозори меҳнат ҷавобгӯ бошад, ӯ бояд чунин зинаҳоро гузарад:

1. Тарбияи ҳамачониба ёфтани он дар оила бо дар назардошти меъёрҳои ташаккулёбии арзишҳои нави зиндагӣ, мутобиқшавӣ ба шароитҳои нави зиндагӣ, аз худ кардани навоариҳои ҷамъиятӣ ва дигар арзишҳои зиндагӣ.

2. Мувофиқ бо тағйирёбиҳои меъёрӣ ва қоидаҳои рафтор дар ташкилот, маҳдудиятҳои уҳдадорихои вазифавӣ ва дигар муаммоҳо, доштани малака ва дониш, ҷавобгӯ ба меъёрҳо ва қоидаҳои навини замонавӣ дар ташкилот.

3. Мувофиқати касб ва ихтисоси команд бо стандартҳои навини соҳавӣ, мақомотҳои навини идоракунӣ, талаботҳои навини замонавии соҳавӣ.

4. Фаъолияти самаранок доштан бо ҳама он базаи такмилёфтаи конунҳо, қоидаҳои нав қабулкардашуда, речаҳои нави муайяншуда ва ҳама он дигаргуниҳое, ки мувофиқ ба талаботи замон дар сатҳи давлат қабул карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Ғаниев Т.Б. Менечмент «Вақтшиносӣ дар роҳбарӣ». Қисми 9. - Душанбе «Ирфон», 2015. – С. 271.

2. Искандаров Х.Х., Абдулхакова К.Р. Институциональные основы обеспечения конкурентоспособности работников//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2016. - № 2/2 (197). -С.129-132.

3. Калугина М. В. Институциональные преобразования, определяющие развитие инновационного комплекса региона// Вопросы регулирования экономики/ Том 4, - №3. - 2013.- С.73-81.

4. Нардина С.А. Факторы, определяющие конкурентоспособность рабочих кадров сельскохозяйственного профиля на рынке аграрного труда. URL: <http://www.science-bgita.ru>.

5. Ушачев И.Г. Экономический рост и конкурентоспособность сельского хозяйства России. URL: <http://www.vniiech.ru>.

6. Хлопова Т. Конкурентоспособный персонал предприятий/Т. Хлопова // Служба кадров и персонал. – 2006. – № 12. – С. 26-31.

7. Ходиев Д.А. Големризо Фатахи-Баят//Человеческий капитал как фактор конкурентоспособности региона. (Монография) -Душанбе: 2013. – С. 34.

РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРМАНДОН ВА АСОСҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ОН

Ташаккули асосҳои институтсионалии таъмини рақобатпазирии кормандон як раванди тӯлонӣ ва навоаронаест, ки имрӯз гузариши иқтисодӣро аз модели шӯравии рушд ба модели инноватсиониро шарҳ медиҳад. Шартҳои муҳими тараққиёти фаъолонаи иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакатҳо ба барпо намудани институтҳои нав мебошад. Тағйироти институтсионалӣ механизмҳои нави ҳамкориҳои давлат ва минтақаҳои онро бунёд намуда, инфрасохтори иҷтимоӣ ва иқтисодии фарҳангии кишварро беҳтар намуда, бо назардошти дастрасӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ ба рушди иқтисоди хориҷӣ мусоидат мекунад.

Вожаҳои калидӣ: институтҳо, муҳити институтсионалӣ, дигаргуниҳои институтсионалӣ, кластерҳо, заминаи институтсионалӣ, рақобатпазирии кормандон, фаъолияти иқтисодии хориҷӣ.

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ РАБОТНИКОВ И ЕЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ

Формирование институциональные основы обеспечения конкурентоспособности работников - это долгий и инновационный процесс, что объясняет сегодня переход экономики от советской модели развития к инновационной. Важной предпосылкой активного социально-экономического развития нашей страны является создание новых институтов. Институциональные изменения выстраивают новые механизмы взаимодействия между государством и его регионами, а также совершенствования социальной инфраструктуры и

культурного потенциала страны, способствуют внешнеэкономическому развитию с учетом выхода на мировые рынки.

Ключевые слова: институты, институциональная среда, институциональные преобразования, кластеры, институциональные основы, конкурентоспособности работников, внешнеэкономическая деятельность.

COMPETITIVENESS OF EMPLOYEES AND ITS INSTITUTIONAL FRAMEWORK

The formation of the institutional foundations for ensuring the competitiveness of workers is a long and innovative process, which explains today the transition of the economy from the Soviet model of development to an innovative one. An important prerequisite for the active socio-economic development of our country is the creation of new institutions. Institutional changes are building new mechanisms for interaction between the state and its regions, as well as improving the social infrastructure and cultural potential of the country, and contribute to foreign economic development, taking into account access to world markets.

Key words: institutions, institutional environment, institutional transformations, clusters, institutional framework, competitiveness of employees, foreign economic activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Искандаров Х.Х. – номзоди илмҳои иқтисод, дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Почтаи электронӣ: hofiz.iskandarov@mail.ru. Телефон: (+992) 988-28-60-05. Н.С. Саъдуллозода – муаллими калони кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Почтаи электронӣ: kamila181091@mail.ru. Телефон: (+992) 985-16-91-91.

Сведения об авторах: Искандаров Х.Х. – к.э.н., дотсент кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. E-mail: hofiz.iskandarov@mail.ru. Телефон: (+992) 988-28-60-05. Н.С. Саъдуллозода – с/п кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. E-mail: kamila181091@mail.ru. Телефон: (+992) 985-16-91-91.

Information about the authors: Iskandarov Kh.Kh. - PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Human Resources Management of the Tajik National University. E-mail: hofiz.iskandarov@mail.ru. Phone: (+992) 988-28-60-05. N.S. Sadullozoda - s / p of the Department of Human Resource Management of the Tajik National University. E-mail: kamila181091@mail.ru. Phone: (+992) 985-16-91-91.

РЕГУЛИРОВАНИЕ БЮДЖЕТНО-НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

*Султонбши Р. - к.э.н., старший преподаватель кафедры национальной экономики
и экономической безопасности ТНУ*

Центральное место в финансовой системе занимает бюджет. Бюджет – централизованный фонд денежных ресурсов, которыми располагает правительство для обеспечения аппарата государственного управления, вооруженных сил, а также для выполнения важных социально-экономических задач.

Финансовая система через свои ресурсы обеспечивает материальную основу существования государства, организации, стабилизации и совершенствования социально-экономической системы государства. В системе государственных финансовых ресурсов выделяют четыре составляющих элемента, которые выполняют политические и экономические функции государства: государственный бюджет, местные финансы, финансы государственных предприятий и учреждений и специально централизованные фонды.

Государственный бюджет предусматривается на содержание аппарата государственного управления, вооруженные силы и выполнение задач социально-экономического развития. Местные финансы-включает в себя местный бюджет, систему местного долга и специальные фонды. Финансы государственных предприятий и организаций формируются за счет прибыли от продажи товаров и услуг, кредитов банков, привлеченных временных средств. В зависимости

от вида государственных предприятий и организаций они обладают различной степенью предпринимательской и производственно-финансовой независимости.

Основу формирования бюджета в РТ составляют предусмотренные и утвержденные Министерством финансов правила, которые ежегодно определяются в отношении составления и использования республиканского и местного бюджета. Правила обработки бюджета применяются в соответствии с соответствующим действующим законодательством, таким как: законы Республики Таджикистан «О государственном бюджете РТ» (принимается ежегодно), «О государственных заимствованиях и займах, гарантируемых государством» (от 11. 12. 1999 г.) и так далее.

Определение объема бюджета, его доходных и расходных частей осуществляется на основе бюджетного планирования, которое также вытекает из прогнозируемых показателей социально-экономического развития РТ. Организация бюджетной системы и ее принципы определяются бюджетной структурой. Бюджетная структура в РТ определяется путем ее административно-территориальной сегментации.

Бюджетная система РТ - включает республиканский и местный бюджеты как самостоятельные части. **Республиканский бюджет** - основной финансовый план формирования и расходования денежных средств, направленный на обеспечение функций органов государственной власти. Эта часть бюджетной системы обеспечивает финансирование мероприятий общегосударственного значения во всех отраслях. **Местный бюджет** - представляет собой финансовый план формирования и использования денежных средств местного управления и самоуправления. Это включает в себя: областной, районный, городской бюджет и бюджет поселков и общин. В зависимости от территориальной степени местных советов бюджеты подразделяются на: 1) бюджеты начального уровня (джамоаты, поселки, города- города подчиненных областей); 2) основные (районные и городские – города подчиненных областей) и 3) областные.

Бюджет выполняет три основные функции:

- **фискальное** (казначейство) – создание финансовой базы деятельности государства;
- **экономический** – осуществление экономической политики государства, стимулирование развития экономики;
- **социальное** – перераспределение доходов, решение проблем социального развития. Государство через бюджет может регулировать экономику. С этой целью в процессе формирования и использования доходов и расходов используются различные методы, наиболее важными из которых являются:
 - ❖ налоги, влияющие на развитие производства, спроса и предложения, отдельных видов услуг и товаров;
 - ❖ может обеспечить прямое бюджетное финансирование общегосударственных программ, расширяющих общественное воспроизводство, совершенствование его структуры (крупные природоохранные программы, инвестиции, создание новых рабочих мест на основе организации малого и среднего бизнеса, научно-фундаментальных исследований и т.д.);
 - ❖ бюджетные пособия отдельным отраслям или отдельным предприятиям для адаптации экономических условий их хозяйствования;
 - ❖ предоставление беспроцентных и льготных кредитов (для фермерских хозяйств, малых компаний и других предприятий, и компаний, необходимых для экономики);
 - ❖ создание специальных фондов за счет бюджетных ресурсов, для поддержки бизнеса и предусмотренных обстоятельств.

Важные показатели бюджетного регулирования следующие:

- ✓ степень централизации средств в бюджете;
- ✓ соотношение между местным и республиканским бюджетами;
- ✓ дефицит бюджета;
- ✓ соотношение между кассами государственного бюджета и внебюджетными фондами;
- ✓ структура государственного бюджета по направлениям использования.

Совокупность налогов, формы и методы их формирования и исчисления, а также контроль за сбором налогов составляют государственную систему налогообложения.

Для определения оптимального уровня налогообложения необходимо произвести рыночный анализ налоговой системы с точки зрения стандарта структуры установленных элементов и их механизмов функционирования налогов, т.е. через которое можно в сбалансированной форме обеспечить потребности бюджета со стороны налоговых органов. Для этого приведем пример структуры доходов Республики Таджикистан в 2021 году [4. С.85].

Таблица 1.

Структура доходов Республиканского бюджета в 2021 году (в тыс. сомони)

№	Наименование показателей	Утвержденный бюджет	Фактическое исполнение	Исполнение в %
1.	Всего доходов	28595158,7	30053803,1	105,1
2.	Общие доходы и гранты	20550609,8	21508071,5	104,6
3.	Налоговые поступления	18818738,6	19669567,1	104,5
4.	Подходный налог и налог на прибыль	4458690,0	4712716,5	105,6
5.	Социальные налоги	1951000,0	2037289,0	104,4
6.	НДС (внутренний и внешний)	8105748,5	8215968,2	101,3
7.	Внутренние и внешние акцизы	687629,5	745245,0	108,3
8.	Налоги на торговлю и операции	686000,0	907491,5	132,2
9.	Другие внутренние налоги, взносы на товары и услуги	363997,2	389551,5	107,0
10.	Неналоговые поступления	1431871,2	1601205,4	111,8

Источник: Финансы Таджикистана: статистический сборник. Агентство по свистке при Президента РТ, г. Душанбе. 2022 г.С.21-22

Как явствует из данной 1 таблицы, налоги являются главным источником доходов государственного бюджета, которые составляют от 66 до 71%, состояние государственного бюджета напрямую зависит от их собираемости. В структуре доходов государственного бюджета удельный вес не налоговых поступлений в анализируемом периоде был выполнен на 160,1 млн. сомони больше уточненного бюджета. Постоянное изменение или фактическое пополнение в условиях турбулентности экономики закономерно. Имущественные налоги и систему их сбора нельзя рассматривать как эффективный источник крупных бюджетных поступлений, поэтому рассчитывать на лиц в ближайшей перспективе не могут выступать, как основные источники бюджетного поступления [4. С.86.].

В зависимости от характера налогообложения и способа уплаты налоги делятся на прямые и косвенные. К прямым налогам относятся налоги, уплачиваемые непосредственно с прибыли (дохода) или заработной платы. К первоначальной стоимости товара добавляются косвенные налоги, реальным налогоплательщиком которых является покупатель (налог на добавленную стоимость, акциз, земельный налог).

Прямые налоги активно затрагивают интересы производителей или отдельных граждан, поскольку взимаются непосредственно с их доходов. Косвенные налоги (налог на добавленную стоимость и акцизы) в первую очередь предназначены для формирования государственных финансовых ресурсов. Они расширяют налоговую базу, так как нагрузка ложится на потребителей. Эти виды налогов влияют на граждан через цену товаров, которую они платят либо через налог на добавленную стоимость, либо через акцизы. Снижение спроса в результате роста цен также влияет на доходы производителей. Отсюда можно сделать вывод, что налоги на добавленную стоимость и акцизы носят регрессивный характер, т. е. чем ниже доходы потребителей, тем большая доля уплачивается по этим налогам. Увеличение доли косвенных налогов в формировании части доходов государственного бюджета означает возложение налогового бремени на население.

Увеличение доли косвенных налогов в формировании части доходов государственного бюджета означает возложение налогового бремени на население.

Анализ развития налогового законодательства стран мира свидетельствует о том, что:

- в большинстве стран увеличивается доля национализации промышленных товаров через систему налогообложения. Например, в США удельный вес налогов в национальном доходе до 1970-х годов составлял примерно 20%, в середине 70-х годов XX века -36%, а в начале 90-х годов он составлял треть ВВП. ;

- налоговые реформы в большинстве западных стран направлены на снижение налоговых ставок, сокращение налоговых льгот и расширение налоговой базы;

- проводимые реформы обеспечивают привлечение инвестиций в промышленность, услуги и торговлю.

За счет инвестиций ВВП- должен покрывать государственные расходы. Это при том, что ставка налога не увеличивается. По статистическим данным в 2021 году в нашей республике было привлечено иностранный капитал, общего объема составляющего - 717,3 млн. долларов США, из них: прямые инвестиции - 342,2 млн. долларов США, другие виды капиталовложений – 289,9 млн. долларов США.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан “О государственном бюджете Республики Таджикистан на 2021 год” г. Душанбе 20 ноября 2020 года №1724. С.1-3.

2. Касирова Ф.Дж. Основы автоматизации системы налогообложения/ Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. / Таджикистан и современный мир. Душанбе- 2021. № 2(74) 2021 –С.214-218. (ISSN-2075 – 9584)

3. Султонби Р. Роль налогообложения в промышленной индустриализации/ Султонби Р. // Вестник Таджикского национального университета. (Серия социально-экономических и общественных наук). Душанбе- 2022. -№8. –С.74-80. (ISSN-2413-5151)

4. Султонбии Р. Совершенствование налоговых отношений в условиях рыночной экономики. Монография / Султонби Р. -Душанбе, 2022. –С. 85-86.

5. Финансы Таджикистана: статистический сборник. Агентство по свистке при Президента РТ, г. Душанбе. 2022 г.С.21-22

6. Хамирзова С.К. Роль налогового стимулирования в системе мер государственной поддержки промышленных предприятий // Новые технологии. 2020. Вып. 2(52). С. 106-115.

РЕГУЛИРОВАНИЕ БЮДЖЕТНО-НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье автор рассматривается понятие о регулирование бюджетно-налоговой системы в Республики Таджикистан. В статье освещен метод финансовой системы и обеспечение материальном виде государством через свои ресурсы. Автор акцентирует внимание на том, что государственный бюджет предусматривается на содержание аппарата государственного управления, вооруженные силы и выполнение задач социально-экономического развития.

Автором делается вывод о том, что организация бюджетной системы и ее принципы определяются бюджетной структуры, тоист определяются путем ее административно-территориальной сегментации. Данная статья может быть полезна специалистом в финансово-налоговые системы.

Ключевые слова: бюджет, налог, финансовая система, прямой налог, косвенный налог, обеспечение безопасности.

ТАНЗИМИ НИЗОМИ БУЧЕТИЮ АНДОЗӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаллиф оид ба танзими низоми бучетӣ-андозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада шудааст. Дар мақола усулҳои низоми молиявӣ ва таъминот дар шакли моддии давлат ба воситаи захираҳои худ тафсир карда шудааст. Муаллиф диққати хоса ба он зоҳир менамояд, ки бучети давлатӣ барои нигоҳдории дастгоҳҳои идоракунии давлатӣ, қувваҳои мусаллаҳ ва иҷроиши вазифаҳои зарурии иҷтимоӣ-иқтисодӣ пешбинӣ мегардад.

Муаллиф чунин хулосабарорӣ менамояд, ки ташкили низоми бучетӣ ва принципҳои он аз сохтори бучавӣ муайян карда мешавад, яъне бо роҳи маъмурикунонӣ-минтақавии гурӯҳбандии он. Мақолаи мазкур метавонад ба мутахассисони соҳаи молиявӣ андозӣ маводи манфиатбахш бошад.

Калидвожаҳо: бюджет, андоз, сиёсати молиявӣ, андози мустақим, андози ғайримустақим, таъмини бехатарӣ.

REGULATION OF THE BUDGET AND TAX SYSTEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the article, the author discusses the concept of the mechanism for ensuring the security of the fiscal system in the Republic of Tajikistan. The article highlights the method of the financial system and the provision of material form by the state through its resources. The author draws attention to the fact that the state budget is provided for the maintenance of the state administration apparatus, the armed forces and the fulfillment of the tasks of socio-economic development.

The author concludes that the organization of the budgetary system and its principles are determined by the budgetary structure, which is determined by its administrative-territorial segmentation. This article may be useful to a specialist in financial and tax systems.

Keywords: budget, tax, financial system, direct tax, indirect tax, security.

Сведения об авторе: Султонбии Раҳматзода – к.э.н., старший преподаватель кафедры национальной экономики и экономической безопасности Таджикского национального университета. Тел: (+992)881-08-66-08, Email: rahmatzoda17@mail.ru

Маълумот оиди муаллиф: Султонбии Раҳматзода – н.и.и., муаллими калони кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел: (+992)881-08-66-08, Email: rahmatzoda17@mail.ru.

Information about author: Sultonbii Rahmatzoda - PhD in Economics, Senior Lecturer at the Department of National Economy and Economic Security of the Tajik National University. Tel: (+992)881-08-66-08, Email: rahmatzoda17@mail.ru

ВОРИДОТИ ВА ЗКУНИ ЗАМИНАИ ТАЪМИНИ МУСТАҚИЛИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Тағоев Б.Д. - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии ДМТ

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари ба даст овардани истиқлолияти давлатии худ иштирокчи муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ гардид. Ислоҳоти иқтисодии дар мамлакат ҷорикардашуда ба васеъшавии ҳаёати ҳамкорони иқтисодии мамлакат оварда расонид. Аммо вобаста ба фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан дар марҳилаи ибтидоии рушди худ қарор дорад, иқтисодиёти миллии кишвар самарани эҳтимолии иқтисодиро аз иқтидорҳои табиӣ, ҷуғрофӣ ва ба даст намеорад, ки имкони рушди иқтисодиро таъмин карда метавонад. аз шароити табиӣ, географӣ ва ресурси, изофаи меҳнат ва хусусияти иқлими он бо иштироки фаъолонаи мамлакат дар тақсмоти байналхалқии меҳнат истифода бурда.

Бо дарназардошти дар марҳилаи ибтидоии инкишоф қарор доштани фаъолияти беруни-иқтисодии ҷумҳурӣ иқтисодиёти Тоҷикистон самарани имконпазири иқтисодии иқтидохҳои ро аз чунин фаъолият таъмин накарда истодааст, ки мумкин аст аз истифодабарии шароитҳои табиӣ-иқлимӣ ва захиравии мамлакат, барзиёдии омили меҳнат ва хусусиятҳои иқтидори иқлимӣ дар ҳолати иштироки фаъолонаи кишвар дар тақсмоти байналхалқии меҳнат таъмин гардад.

Даргузашта аз ин, фаъолияти беруни-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи ибтидоии ташаккулёбии худ қарор дорад, ки вобаста ба ин, иқтисоди миллӣ он самарани воқеии иқтисодиеро, ки аз қобилияти истифода намудани имкониятҳои захираҳои табиӣ-мақонӣ ва барзиёдии қувваи корӣ ва нерӯи иқлимиро бодарназардошти иштироки фаъолонаи мамлакат дар тақсмоти байналмилалӣ меҳнат дода наметавонад.

Инчунин мушкilotҳо дар соҳаи иқтисодиёт афзоиши доимӣ ва назарраси харидҳои воридотӣ мавқеи муҳим дорад, ки ба бадшавии шароити савдои берунаи мамлакат оварда расонид. Мувофиқи маълумоти Бонки умумичаҳонӣ, дар давраи солҳои 2008-2020 индекси шароити савдои берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудудҳои 0,23-0,28 тағйир ёфтааст. Дар айни ҳол ҳиссаи воридот дар бозори дохилии молҳои истеъмолӣ зиёда аз 75%-ро ташкил дода, дар маҳсулоти саноатӣ 80-95%-ро дар бар мегирад. Яке аз роҳҳои ҳалли мушкilotҳои дар боло қайдшуда инкишофи истеҳсолоти ватанӣ мебошад, ки он бояд ба коҳишёбии ҳаҷми воридот мусоидат намояд. Дар ин радиф амалигардонии барномаҳои давлатӣ дар самти истеҳлолоти воридотивазкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун асоси сиёсати иқтисодӣ ва стратегияи тараққиёт аҳамияти махсус дорад.

Ҳамин тавр, муайян намудан ва тадқиқи имкониятҳои гузариши иқтисодиёти милли ба сӯи коҳиш додани воридоти намудҳои алоҳидаи молҳо ва иваз намудани онҳо бо молҳои ватанӣ барои илм ва амалияи иқтисодиёти муносири Тоҷикистон ниҳоят муҳим ба ҳисоб меравад.

Бо дарназардошти ҳамаи ин хусусиятҳои объективона, Асосгузори сулҳу ваҳдати милли - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018, саноатикунони босуръати кишварро ҳадафи стратегияи миллии навбатӣ эълон намуданд, ки бевосита бо зарурати ҳавасмандгардонии воридотивазкунанда дар дурнамои наздик алоқамандӣ дорад.

Амалияи имрӯза нишон медиҳад, ки то ҳол ба ягон мамлакат муяссар нагардидааст, ки иқтисодиёти солиро ба таври ҷудошавӣ аз низоми иқтисодии ҷаҳонӣ ташаккул диҳад. Иштироки мамлакат дар тақсими байналхалқии меҳнат бисёр афзалиятҳоро дар назар дорад, ки рушди иқтисодиро ҳавасманд мегардонад. Шомилшавии мамлакат ба алоқаҳои хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ имкон медиҳад, ки дар ячанд соҳаҳои калидии иқтисодиёт маҳсусгардонидани шавад, зеро дар онҳо имконияти воридоти маҳсулот пайдо мешавад, ки ҳуди онҳо ин гуна молҳоро қобилияти истеҳсолкунӣ надоранд ва ё бо хароҷоти нисбатан баланд истеҳсол менамоянд, инчунин молҳоро содирот менамоянд, ки барои истеҳсоли он шароити беҳтар доранд. Сиёсати дурусти воридотивазкунӣ ва истеҳсоли маҳсулотҳои ба содиротнигаронидашудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он шаҳодат медиҳад, ки истеҳсоли молу маҳсулоти ватанӣ дар мамлакат дар сатҳи дилхоҳ рушд менамояд. Маҳсусан дар баҳши истеҳсоли маҳсулотҳои муҳимтарини соҳаи саноат, аз ҷумла саноати хурокворӣ нишондиҳандаҳои кишвар хело мусбӣю вусъатёбандаанд. (Ҷадвали 1)

Ҷадвали 1.

Истеҳсоли молҳои муҳимтарини саноати коркард дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2017-2021)

Номгӯи мол	Солҳо					2021/2017	
	2017	2018	2019	2020	2021	кг +,-	%
Гушт (ҳаз. тонна)	47,2	59,0	65,1	69,5	67,6	+20,4	143,2
Гушти мурғ (ҳаз. тонна)	0,2	2,1	6,5	10,3	12,2	+12	6100% ё 60 =
Маҳсулоти ҳасибӣ (тонна)	4942	4629	5039	7057	5952	+1010	120%
Маҳсулоти ширӣ (ҳаз. тонна)	14,4	14,6	15,2	15,4	16,4	+2	+113%
Равғани растанӣ (ҳаз. тонна)	12,7	16,3	21,6	23,9	23,6	+10,9	+185%
Меваи хушк (тонна)	1948	2929	3707	5303	6664	+4716	342%
Маҳсулоти қаннодӣ (ҳаз. тонна)	12,8	13,9	15,3	17,4	31,3	+18,5	244%
Нишоқиҳои беспирт (ҳаз. дал)	7087	11198	12683	12358	17188	+11101	242%
Сигарет ва папирос млн. дона	574	766	292	331	303	-271	52,7%

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе: - с. 2022.- 265-266 с.

Вобастагии бозори дохилӣ аз воридоти як қатор молҳои озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгӯи мол	Соли 2012			Соли 2019		
	Ҳаҷми воридот (тонна)	Ҳаҷми истеҳсолоти дохилӣ (тонна)	Вобастагӣ аз воридот (бо %)	Ҳаҷми воридот (тонна)	Ҳаҷми истеҳсолоти дохилӣ (тонна)	Вобастагӣ аз воридот (бо %)
Равғани чорвои калони шоҳдор	676	7,5	98,9%	688	23,3	93,7%
Ҳасиб ва маҳсулотҳои гӯшти	7410	803	90,2%	4912	2050	69,6%
Маҳсулоти қаннодӣ	7015	2882	70,9%	10718	6205	61,3%
Макаронҳо	16316	2256	87,9%	43512	4022	91,5%
Яҳмос	33	506	6,1%	566	867	39,5%
Гӯшти парранда	54574	4200	92,9%	50146	5000	91,0%
Гӯшти чорвои калони шоҳдор (бо назардошти гӯшти яхкардашуда)	2947	33400	8,1%	9282	38500	19,5%
Тухми парранда (ҳазор алад)	9702	151000	6,0%	133242	343700	28,0%

Сарчашма: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе: - с. 2022.- 263-264 с.

Чи тавре олимони иқтисодчиёни рус Глазев С.Ю. ва Лосков В.В. қайд мекунанд, «балад шудани ҳиссаи молҳои воридотӣ дар истеъмолати умумӣ аз 35% зиёд аз он шаҳодат медиҳад, ки мамлакат ба вобастагии қавӣ аз ҷаҳони беруна қарор гирифтааст. Дар баробари ин сатҳи ҳадди ақали ҳиссаи воридот дар таъмини молҳои озуқаворӣ 25% ба ҳисоб рафта, афзоиши минбаъдаи он ба бехатарии озуқаворӣ мамлакат таҳдид менамояд».

Камшавии назарраси вобастагӣ аз воридоти озуқаворӣ, ки бисёре аз муҳаққиқон қайд кардаанд, худтаъминкуниро дар молҳои алоҳида дар доираи гурӯҳҳои озуқа ба инобат намегирад. Яъне нишондиҳандаҳои расмӣ дараҷаи вобастагӣ аз воридот аксар вақт бо нишондиҳандаҳои воқеӣ мувофиқат намекунанд. Воқеан, дараҷаи вобастагӣ аз воридоти маҳсулоти хӯрокворӣ баладтар аст, ки ин бо ҳиссаи зиёди компонентҳо, таҷҳизот ва технологияҳои воридотӣ дар раванди истеҳсолот шарҳ дода мешавад. Аммо дар адабиёт ҳаҷми истеҳсоли озуқаворӣ танҳо аз руи миқдор дар доираи гуруҳҳои алоҳидаи молҳо дида мешавад.

Ба андешаи мо, воридотивазкуниро ҳам ҳамчун раванд ва ҳам ҳамчун категорияи иқтисодӣ баррасӣ кардан лозим аст. Дар ҳолати аввал, афзоиши истеҳсоли ватанӣ, ки ба хориҷ кардани аналогҳои хориҷӣ аз бозори миллӣ ва афзоиши бо ҳам алоқаманди содирот нигаронида шудааст, мушоҳида мешавад. Дар мавриди дуюм, воридотивазкунӣ ба объекти дониши илмӣ табдил ёфта, бо равиши инфиродии назариявӣ методологии омӯзиш тавсиф мешавад, ташаккули системаи нави концептуалии категорияи ва равшансозии моҳият ва мазмуни онро ҳамчун категорияи иқтисодӣ талаб мекунад.

Ҳамчун раванди воридотивазкунии маҳсулоти кишоварзӣ метавонад ҳам пайдарпай ва ҳам сунъӣ бошад.

Таҳлили ҳаҷми воридот аз рӯи як қатор молҳо нишон дод, ки дар соли 2019 нисбат ба соли 2012 ба даҳҳо маротиба, нисбат ба соли 1999 бошад, ба садҳо маротиба афзоиш ёфтааст. Дар натиҷаи пастравии ба миёномадаи истеҳсолот дар баҳши чорводорӣ соҳаи кишоварзӣ, қисми муайяни бозори дохилӣ бо молҳои воридотӣ ғайб гардонидани шуданд. Дар чадвали 2 вобастагии бозори дохилии озуқаворӣ аз рӯи як қатор молҳо ҳисоб карда шудаанд.

Агар ба ин мушкилӣ диққат надихем, дар чунин ҳолат баҳши озуқаворӣ метавонад ба ҳолати вазнин қарор гирад, ба монанди саноати ҷумҳурӣ, ки то ҳол дар ҳолати ногувор қарор дорад. Дар натиҷа барои ғайб гардонидани бозори дохилӣ бо молҳои саноатӣ Тоҷикистон маҷбур аст ҳаҷми воридотро афзоиш диҳад.

Заминаи асосии амалигардонии стратегияи воридотивазкунанда баромад карда, диверсификатсияи сохтори иқтисодиёти миллӣ худ низ ҳамчун оқибати рушди иқтисодии воридотивазкунанда баромад карда метавонад. Зарур аст, ки чараёни воридотивазкунӣ ва диверсификатсияи сохтори иқтисодиёти миллӣ бо тараққиёти самараноки иқтисодиёт ҳамрадиқ бошад. Махсусан чунин ҳамоҳангсозӣ дар ҳолати васеъшавии ҳаҷми истеҳсолати маҳсулати саноати сабук ва хӯрокворӣ имконпазир мегардад, ки барои истеҳсоли онҳо Тоҷикистон афзалиятҳои муайян дорад. Инкишофи истеҳсолати пахтазоакунӣ, шоҳибофӣ, коркарди сабзавот, мева, насосҷӣ ва намудҳои дигари хӯрокворӣ ба тараққиёти воридотивазкунӣ мусоидат карда метавонад. Чунин самти тараққиёти воридотивазкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ҳамчун яке аз шартҳои диверсификатсияи иқтисодиёти миллӣ мушоҳида карда шавад.

Ҳамин тариқ нишондодҳои таҳлилӣ имкониятҳои истеҳсолии соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ нишон дод, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мақсади таъмини рушди иқтисодии воридотивазкунанда бояд як қатор чораҳои сиёсӣ-иқтисодӣ амалӣ карда шаванд. Бо баробари афзоиши сарчашмаҳои давлатии инвеститсионӣ, бояд афзоиши сарчашмаҳои ғайридавлатӣ ва хориҷии маблағгузорӣ ҳавасманд карда шаванд. Ҳамчунин барои амалигардонии стратегияи воридотивазкунӣ гузариш ба ташкили истеҳсоли маҳсулот бо арзиши иловашудаи баланд, бо назардошти таъмини рақобатпазирии молҳои ватанӣ аввал дар рақобати нархӣ ва минбаъд дар рақобати ғайринархӣ зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 23.12.2022, шаҳри Душанбе. <http://www.president.tj/node/21975>.

2. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз "28" декабри соли 2016, №2.

3. Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз "26" ноябри соли 2016, № 503 тасдиқ шудааст.

4. Алиҷонов Ҷ. А. Таснифоти рушди иқтисодии воридотивазкунанда дар шароити муосир. // Номаи донишгоҳ (ДДХ ба номи акад. Б. Ғафуров) // Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ № 2 (57) Хучанд 2021. С.82-89.

5. Алиҷонов Ҷ. А. Танзими давлатии рушди иқтисодии воридотивазкунӣ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. № 1. Душанбе, 2020. с. 76-82.

6. Алиҷонов Ҷ. А. Инкишофи иқтисодии инвеститсионии рушди иқтисодии воридотивазкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. № 10 (2). Душанбе, 2019. с. 161-169. 0,8

7. Ватолкина, Н.Ш., Горбунова, Н.В. Импортзамещение: зарубежный опыт, инструменты и эффекты / Н.Ш. Ватолкина, Н.В. Горбунова // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. – 2015. – № 6 (233). – С. 29-39.

8. Горбатов, А.В., Морозова, О.В. Продовольственное импортзамещение в РФ: итоги первого санкционного года и перспективы развития / А.В. Горбатов, О.В. Морозова // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 10–2. – С. 357–361.

9. Суханова, И.Ф., Лявина, М.Ю. Импортзамещение как основа достижения продовольственной безопасности страны / И.Ф. Суханова, М.Ю. Лявина // Аграрный научный журнал. – 2015. - № 3. – С. 93–99.

10. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ). Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022.

ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ЗАМИНАИ ТАЪМИНИ МУСТАҚИЛИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилати афзоиши муттасил ва назарраси харидҳои воридотӣ муҳимияти махсус пайдо кардааст, ки бадшавии савдои берунаи

мамлакатро ба миён овард. Ҳалли оқилонаи ин мушкилотҳо, инкишофи истеҳсолоти ватанӣ ба ҳисоб меравад, ки бояд ба қоҳишҳои ҳаҷми воридот мусоидат намояд. Дар ин ҳола муҳимият ва саривақтии мақолаи таҳияшуда муайян карда мешавад.

Дар мақола ҳолати имрӯзаи таъминоти мавози озуқаворӣ бо маҳсулотҳои истеҳсоли ватанӣ ва мавқеи сиёсати воридотивазкунии мамлакат дар ин самт оварда шудааст. Махсусан дар бораи зарурати иштироки давлат дар тақсими байналхалқии меҳнат, хусусиятҳои ҳамгироии байналхалқӣ ва ҳиссаи молҳои воридоти дар низоми бозори озуқаворӣ кишвар мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар хотима пешниҳодҳои муаллифи барои татбиқи воридотивазкунӣ заминаи таъмини мустақилияти озуқаворӣ мамлакат оварда шудааст.

Калидвожаҳо: воридотивазкунӣ, рушди иқтисодӣ, таҷдид, диверсификация, вобастагии воридотӣ, сиёсати савдои беруна, стратегияи рушди иқтисодии воридотивазкунанда.

ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЕ ПРЕДПОСЫЛОК ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В экономике Республики Таджикистан особо актуализируется проблема постоянного и ощутимого роста импортных закупок, который обусловил ухудшение условий внешней торговли страны. Рациональным решением обозначенных выше проблем является развитие отечественного производства, которое должно способствовать сокращению объемов импорта. В этом контексте особое значение приобретает реализация в Республике Таджикистан программы импортозамещающего экономического роста, как основополагающей экономической политики и стратегии развития. С этих позиций определяются актуальность и своевременность данной статьи.

В статье представлено современное состояние обеспечения продовольствия продукцией отечественного производства и положение импортной политики страны в этом направлении. В частности, проанализированы и исследованы необходимость участия государства в международном разделении труда, особенности международной интеграции, доля импортных товаров в системе продовольственного рынка страны. В конце даны авторские предложения по реализации импортозамещения как основы обеспечения продовольственной независимости страны.

Ключевые слова: импортозамещение, экономический рост, модернизация, диверсификация, импортная зависимость, внешнеторговая политика, стратегия импортозамещающего роста,

IMPORT DEFAULT IS THE BASIC PROVISION OF FOOD INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the economy of the Republic of Tajikistan, the problem of a constant and tangible growth in import purchases, which has led to a deterioration in the terms of the country's foreign trade, is particularly relevant. A rational solution to the problems outlined above is the development of domestic production, which should help reduce imports. In this context, the implementation of the program of import-substituting economic growth in the Republic of Tajikistan, as a fundamental economic policy and development strategy, is of particular importance. From these positions, the relevance and timeliness of this article are determined.

The article presents the current state of providing food with domestic products and the state of the country's import policy in this direction. In particular, the need for state participation in the international division of labor, the features of international integration, the share of imported goods in the country's food market system are analyzed and studied. At the end, the author's proposals for the implementation of import substitution as the basis for ensuring the country's food independence are given.

Keywords: import substitution, economic growth, modernization, diversification, import dependence, foreign trade policy, import-substituting growth strategy,

Маълумот дар бораи муаллиф: Тагоев Баҳром Дустмаҳмадович – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодӣ, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе хиёбони Рудаки 17, тел.: 939269999, E- mail: behruz84@mail.ru

Сведения об авторе: Тагоев Баҳром Дустмаҳмадович - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой национальной экономики и экономической безопасности Таджикского национального университета, г. Душанбе проспект Рудаки 17, тел.: 939269999, E-mail: behruz84@mail.ru

Information about the author: Tagoev Bakhrom Dustmakhmadovich, candidate of economic sciences, associate professor of the department of national economy and economic security of the Tajik National University. 7340025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki 17, tel: 907651441, e-mail: behruz84@mail.ru @ mail.ru

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ «ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ» ДАР НИЗОМИ НАВИ ИҚТИСОДИ

*Тагоев Б.Д. – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии ДМТ
Сайдализода С. А. - докторанти PhD - и кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии ДМТ*

Дар илми иқтисодӣ шаклҳои гуногуни низоми иқтисодӣ мавҷуд аст ва иқтисоди сабз як шакли нави иқтисодӣ ҳамакнун ба илм дохил гардидааст. Омӯзиши паҳлуҳои ин шакли нави иқтисодӣ бештар ба табиат ва инсон алоқаманд аст, ҳуди илми иқтисодӣ ин фаъолияти хоҷагидорӣ ва зиндагиро дар бар мегирад ва зиндагии инсоният аз табиат вобастагӣ дорад ҳолати харобшавӣ ва бунёдшавии табиатро инсоният идора менамояд пас барои татбиқ намудани ин мадели нави иқтисоди натавон як соҳаи алоҳида балки фаъолияти дастаҷамъонаи хоҷагии халқ нақши калидӣ дорад.

Чустуҷӯи сарчашмаҳои алтернативии энергия ва муҳимияти ҳалли муаммоҳои глобалӣ, ки бо харобшавии захираҳои табиӣ алоқаманданд, дар замони муосир дарёфти шароитҳои оптималии тараққиёти иқтисодиро дар асоси тамсилаҳои нав талаб мекунад. Ба ин гуфтаҳо тамсилаи иқтисодиёти сабз мисол шуда метавонад. Дар муқоиса ба иқтисодиёти анъанавӣ, иқтисодиёти сабз истифодаи ҳамаҷаҳади захираҳои табииро баҳри афзунгардонию ММД дар назар дорад. Бо ибораи дигар, иқтисодиёти сабз гузариш аз истифодаи сарчашмаҳои энергияи анъанавӣ ба сарчашмаҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва барқароршаванда мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки захираҳои энергетикӣ барқароршаванда ва аз ҷиҳати экологӣ ғайрисамаранок рӯ ба қоҳиш ниҳодаанд, бинобар ин дар давраи муосири тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар нашрияҳои расмӣ ва даврӣ мафҳуми иқтисодиёти сабз беш аз пеш васеъ мавриди истифода қарор мегирад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналхалқӣ барои густариши ҳадафҳои иқтисодиёти сабз саҳми арзанда гузошта истодааст. Муҳимият ва зарурати гузариш ба иқтисодиёти сабзро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз минбарҳои байналмилалӣ чандин маротиба иброз кардаанд. Аз ҷумла дар Конференсияи СММ “Рио+20” оид ба рушди устувор дар Рио-де –Жанейро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин қайд карданд: “Истифодаи самаранок ва эҳтиёткоронаи захираҳои табиӣ, ки таркиби асосии иқтисодиёти сабз мебошад, инкишофи соҳаҳои иҷтимоӣ ва ҳифзи экосистемаҳо, ташкили механизмҳои дурусти идоракунӣ ва дастгирии муҳити бозорӣ чун як қисми самти ислоҳот дар Тоҷикистон баромад мекунад, ки ба мақсадҳои рушди устувор мутобики Декларатсияи Ҳазорсолаи СММ нигаронида шудааст” [1].

Инчунин дар паёми навбатии худ Президенти кишварамон оид ба ин масъала чунин иброз намуданд: “Вобаста ба масъалаҳои рушди энергетика мехоҳам таъкид намоям, ки истифодаи иқтидорҳои бузурги гидроэнергетикӣ Тоҷикистон барои таъмин намудани кишварҳои минтақа бо нерӯи барқӣ аз лиҳози экологӣ тоза- яке аз асосҳои рушди “иқтисоди сабз”- метавонад ба кам гардидани партовҳои гази карбон ба атмосфера мусоидати ҷиддӣ намояд” [2].

Дар адабиёти иқтисодӣ моҳияти иқтисодиёти сабз аз якҷанд нуқтаи назар муайян карда мешавад. Дар ин ҳола ба концепсияҳои олимони хориҷӣ диққат додан зарур аст. Инкишофи афкори иқтисодиёти сабз ва рушди иқтисодии ба он асосёфта бори нахуст аз тарафи муаллифи концепсияи ММД Саймон Кузнетс соли 1934 дар Конгресси ИМА чунин ироа шуда буд: “Сатҳи

некӯаҳоли танҳо бо даромади миллӣ муайян карда намешавад. Дар ҳолати муосир ба чунин таркибҳои муҳими ММД ба монанди рушди устувор, сармояи табиӣ ва вазъи экологӣ дар мамлакат аҳамият додан лозим аст”. Аз ин ҷо бар меояд, ки зарурати маънидодкунии иқтисодиёти сабз ва рушди “сабз” дар ибтидои асри 20 ба миён омада буд.

Коршиносони СММ оид ба муҳити зист зери мафҳуми иқтисодиёти сабз чунин фаъолияти хочагидориро дар назар доранд, ки сатҳи некӯаҳолии миллатро баланд бардошта, баробарии иҷтимоиро таъмин мегардонад ва айни замон ба кам кардани хавфи экологӣ ва аз байн бурдани касри экологӣ имконият медиҳад. Соли 2012 дар конфронси UNCSД «Рио+20», ки ба рафъи камбизоатӣ ва назарияи рушди устувор бахшида шуда буд, тавсифи зерини моҳияти иқтисодиёти сабз пешниҳод гардид [3]:

1. Иқтисодиёти сабз яке аз олатҳои самараноки аз байн бурдани қашшоқӣ ва таъминоти рушди устувор мебошад. Аз ҳисоби иқтисодиёти сабз баланд бардоштани ҳамгирии иҷтимоӣ, шугли аҳоли, амалӣ намудани низоми экологӣ, ки ба рушду тараққиёти некӯаҳолии иқтисодӣ оварда мерасонад, ноил гаштан мумкин аст.

2. Иқтисодиёти сабз ба истифодаи самаранок ва ҳадди аксари захираҳои табиӣ имкон медиҳад, ки дар навбати худ ба баланд бардоштани даромади аҳоли ва пешгирии оқибатҳои манфии истеҳсолот шароит фароҳам меорад.

Дар сомонаи агентии Аврупо оид ба муҳити зист (ЕЕА) қайд карда шудааст, ки иқтисодиёти сабз ҳифзи низоми экологӣ ва ҳамзамон сатҳи зарурии қонеъгардонии миллатро бо маводи ҳӯрока, энергия, воситаҳои истеҳсолот таъмин мекунад.

Ҷиҳатҳои асосии моҳияти иқтисодиёти сабзро ба низом дароварда чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки иқтисодиёти сабз иқтисодиётест, ки хавфҳои экологиро ба таври назаррас кам намуда, рушди иқтисодиро таъмин менамояд; некӯаҳолии аҳолиро баланд мегардонад, захираҳои табиӣ ва энергетикиро оқилона ва самаранок истифода мебарад, партови гази карбонро кам мекунад.

Хуллас, ба иқтисодиёти сабз ҳамон намуди фаъолияти хочагидорӣ дохил мешавад, ки баробари модернизатсия ва баландбардории самаранокии истеҳсолот, ба беҳтар намудани сифати ҳаёт ва муҳити зист мусоидат менамояд.

Иқтисодиёти сабз иқтисодиётест, ки дар он мафҳуми арзиши мубодилавӣ бо истилоҳи арзиши истеъмоли иваз карда мешавад. Дар ин ҷо сухан дар навбати аввал оид ба сифат меравад, на миқдор. Дар концепсияҳои стандартии иқтисодиёти капиталистӣ моҳияти боигарӣ ҳама вақт бо ғункунии пул ва неъматҳои моддӣ алоқаманд буд. Ҳама гуна арзиши истеъмоли аҳамияти дуҷуминдараҷа дошт ва воситаи ҳаракат ба мақсади асосӣ ғункунии пул ва неъматҳои моддӣ ба шумор мерафт. Ҷаҳони баъдииндустриалии муосир дар навбати аввал сифати иқтисодиётро талаб мекунад, ки дар он пул нақши ҳалқунандаро намебозад. Иқтисодиёти сабз ба қонеъгардонии эҳтиётоти одамон бо назардошти алоқамандӣ бо муҳити зист тавачҷӯ менамояд [3].

Дар замони ҳозира сиёсати монетарӣю фискалӣ ва танзими давлатӣ наметавонанд низоми иқтисодии оқилонаро ба роҳ монанд. Иқтисодиёти сабз рушди устувори экологии кишоварзӣ, истеҳсолоти саноати сабз, энергияи алтернативиро пешбинӣ мекунад, ки ин тамсила ба тамсилаи ҳозираи рушди иқтисодӣ, ки аслан харобовараст, муқобил мебошад.

Иқтисодиёти сабз на танҳо тағйироти муҳити зистро дар назар дорад, инчунин дигаргунии экологӣ, инкишофи шахсии инсон ва васеъшавии демократияро талаб мекунад. Бинобар ин дар концепсияи иқтисодиёти сабз дигаргуншавии иҷтимоию экологӣ ҳамрадиқ мебошанд. Дар концепсияи тараққиёти мазкур ба бахши хусусӣ ё ҷамъиятӣ ягон хел афзалият дода намешавад. Муқаррар карда мешавад, ки ҳар ду бахш бояд чунин дигаргун гардонида шаванд, ки бозорҳо ба арзишҳои иҷтимоию экологӣ нигаронида шуда, давлат бошад бо мақсади воридсозии тағйиротҳои инноватсионӣ бо ташкилотҳои ҷамъиятӣ зич ҳамкорӣ намояд.

Ба ин мақсад бояд ҷараёнҳои иқтисодии нав ба нақша гирифта, қоидаҳои нави иқтисодӣ тартиб дода шаванд, ки ба ҳавасмандгардонии рафтори экологӣ ва барои ба ҳаёти ҳаррӯзаи иқтисодӣ дохил шудани он такон бахшад. Давлат бояд дар ин ҳолат ҳамчун шарик баромад намояд. Инчунин иқтисодиёти сабз ба паст намудани сатҳи камбизоатӣ имконият фароҳам меорад. Байни баргараф кардани камбизоатӣ ва идоракунии оқилонаи захираҳои табиӣ ва низоми экологӣ алоқамандии роста мавҷуд аст, зеро ки табақаҳои камбизоати аҳоли аз

афзоиши сармояи табиӣ бурд мекунад. Идоракунии самараноки ин низомҳо барои давлатҳои даромадашон паст аҳамияти хоса дорад, ки мол ва хизматҳои низоми экологӣ сарчашмаи муҳими мавҷудияти аҳолии камбизоат мебошанд.

Дар назарияи иқтисодии сабз якҷанд принципҳои баҳамалоқамандро ҷудо менамоянд, ки ҷабҳаҳои калидии ин назарияро дар бар мегиранд [4]:

Принсипи устуворӣ. Иқтисодии сабз яке аз воситаҳои таъминоти рушди устувор аст. Иқтисодии сабз аз муҳити зисти солим вобаста аст ва барои таъмини некуаҳолии ҳамагон ҳаракат мекунад. Ин намуди иқтисодӣ тамоми мақсадҳои рушди устуворро (экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ) дар бар мегирад ва стратегияҳои гуногунро барои ноил шудан ба натиҷаҳои беҳтарин дар ин се самт коркард менамояд.

Принсипи боадолатӣ. Иқтисодии сабз адолатнокӣ ва баробариро байни мамлакатҳо ва наслҳо дастгирӣ менамояд. Он ба риояи ҳуқуқҳои инсон ва рангорангии фарҳангӣ, баробарии гендерӣ мусоидат менамояд.

Принсипи афзалиятнокӣ. Иқтисодии сабз некуаҳолии ҳамагонро таъмин намуда, ба паст шудани сатҳи камбизоатӣ мусоидат менамояд. Он сатҳи баланди инкишофи инсонро дар ҳамаи мамлакатҳо таъмин менамояд, беҳатарии озӯқаворӣ ва дастрасии умумиро ба хизматрасониҳои асосӣ дар соҳаи тандурустӣ, маориф, санитарияи гигиенӣ, таъминоти обӣ, энергия ва ғайраҳо таъмин мекунад.

Принсипи сайёраи солим. Иқтисодии сабз гуногунии биологӣ талафшударо барқарор менамояд, ба низомҳои табиӣ сармоягузорӣ мекунад ва аз байн рафта истодаашонро барқарор месозад. Чунин иқтисодӣ ҷаҳорҷӯбаи сарҳадҳои экологиро вайрон намекунад ва аз ин ҷаҳорҷӯба намебарояд ва ҳамаро ӯҳдадор менамояд, ки дар ин ҷаҳорҷӯба ҳамкорӣ намоянд. Истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои табиӣ, аз ҷумла об, газӣ табиӣ ва канданиҳои фойданокро барои наслҳои оянда зерӣ хатар нагузошта таъмин менамояд. Иқтисодии сабз таъсироти иқтисодии технологияҳои нав ва инноватсияҳоро то оғози истифодаи онҳо баҳо медиҳад, оқибатҳои экологӣ сиёсати иқтисодиро арзёбӣ мекунад. Барои дарёфти ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ бо манфиати бештар ба одамон ва нисбатан харобовар ба муҳити зист кӯшиш ба харҷ медиҳад. Инчунин ба пайдор намудани мувозинати байни муносибатҳои экологӣ ва иҷтимоӣ мусоидат менамояд.

Принсипи самаранокӣ ва кифоягӣ. Иқтисодии сабз принципҳои “ифлоскунанда пардохт менамояд”-ро амалӣ мегардонад ва ба истифодаи самаранокӣ оптималии захираҳо ҳаракат мекунад. Он ба инноватсияи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ мусоидат менамояд.

Принсипи бартарии арзиши истеъмолий ва сифат. Ин принципҳои бунёдии иқтисодии сабз мебошад, ки ба истеъмолкунандагонӣ ниҳой ва муҳити зист нигаронида шудааст. Материяи воситаи қонебгардонии танҳо эҳтиёҷоти аслии мебошад. Пул бояд ба ҳолати пештараи худ баргардад, яъне вақте ки пул на воситаи андӯхт, балки василаи сабукгардонии мубодилаи молӣ бошад. Партов бояд ба истеъмолот баробар карда шаванд. Дар табиат партов вучуд надорад ва хотимаи як ҷараён ин пайдоиши ҷараёни дигар мебошад. Ин принцип на танҳо сатҳи баланди ташкилӣ, балки имконияти дар оянда истифодабарии маҳсулоти дуюминдараҷаи истеҳсолотро пешбинӣ мекунад.

Ҷадвали 1.

Принсипҳои татбиқи иқтисоди «сабз» вобаста ба самти рушди устувор [5].

Самти рушди устувор	Принсип
Иқтисодӣ	1. Интернализатсияи самаранокӣ беруна (принсипи муҳитро вайронкунанда пардохт менамояд – андозаи «сабз», кумаки молиявии «сабз»)
Иҷтимоӣ	- шуғли «сабз»; - мукамалгардонии идоракунии давлатӣ ва баланд бардоштани масъулияти «экологӣ» - таъмини баробарӣ, софкорӣ ва адолат байни наслҳо; - беҳтар гардонидани сифати зиндагӣ: кам кардани камбизоатӣ, баланд бардоштани некуаҳволӣ, баланд бардоштани ҳифзи иҷтимоӣ, дастрасӣ ба неъматҳо

Экологӣ	<ul style="list-style-type: none"> - ҳифзи гуногунии биологӣ ва экосистемаҳо; - сарфачуӣи захираҳо ва самаранокии энергия; - дарки маҳдудияти захираҳо ва камчинии неъматҳои табиӣ ва хизматрасониҳои экологӣ дар қурраи замин
Дигар	<ul style="list-style-type: none"> - маблағгузори «сабз» - равияи комплексӣ дар ҳалли масъалаҳои қтисоди «сабз»; - ченкунии дастовардҳо аз рӯи нишондиҳандаҳои хос (берун аз доираи ММД)

Аз таҳлили ҷадвали мазкур бар меояд, ки рушди устувор ин рушди иқтисоди сабз мебошад. Аллакай кишварҳои хориҷа дар низоми андозбандии худ андозии “сабз”-ро ҷорӣ намудаанд, ки он корхонаҳои ба муҳити зист таъсири манфӣ мерасонанд пардохт менамоянд.

АДИБИЁТ

1. Баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар Конференсияи СММ «Рио+20» оид ба рушди устувор дар Рио-де-Жанейро (Бразилия)//<http://www.news.tj/>
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018. www.president.tj.
3. Маводҳои конференсияи СММ оид ба рушди устувор "Рио+20"//22.06.2012 // <http://greenlight-int.org/events/2012/>.
4. Алиҷонова С.А., мавод аз конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ назариявӣ “Назарияи иқтисоди сабз: ҷиҳатҳои асосӣ ва дурнамои он” ДДХБСТ (Тоҷикистон, Хучанд) саҳ: 14-15.
5. Солехзода А.А., НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДОКЛАД о ходе реализации стратегических документов страны в контексте Целей Устойчивого Развития, Душанбе 2018.
6. European Environment Agency: Green economy Electronic resource. – URL:[Http://www.eea.europa.eu/themes/economy/intro](http://www.eea.europa.eu/themes/economy/intro)(accessed:12.03.2017).
7. www.greenfinance.tj
8. www.stat.tj- “Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, маҷмӯаи оморӣ, 57саҳ.

АСОСҲОИ НАЗАРΙΑВИИ «ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ» ДАР НИЗОМИ НАВӢ ИҚТИСОДИ

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявии иқтисодиёти сабз мавриди баррасӣ қарор гирифта ақидаҳои олимони хориҷӣ ва ташкилотҳои байналмиллалӣ дарҷ гардидааст. Инчунин фикру ақидаҳои ҳешро нисбати раванди омӯзиши ин соҳаи нави иқтисод баён карда муҳтавои асосии иқтисоди сабзро аз нигоҳи илмӣ шарҳ додаем.

Калидвожаҳо: Иқтисоди сабз, муҳити зист, хавфҳои экологӣ, самаранокии истехсолот, рушди устувор, сармои табиӣ, маблағгузори сабз, андозии сабз.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ «ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ» В НОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ

В данной статье обсуждаются теоретические аспекты зеленой экономики и включаются мнения зарубежных ученых и международных организаций. Мы также высказали свое мнение относительно процесса изучения этой новой области экономики и объяснили основное содержание зеленой экономики с научной точки зрения.

Ключевые слова: Зеленая экономика, окружающая среда, экологические риски, эффективность производства, устойчивое развитие, природный капитал, зеленое финансирование, зеленый налог.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF "GREEN ECONOMY" IN THE NEW ECONOMIC SYSTEM

This article discusses the theoretical aspects of the green economy and includes the opinions of foreign scientists and international organizations. We also gave our opinion on the process of studying this new field of economics and explained the main content of the green economy from a scientific point of view.

Key words: Green economy, environment, environmental risks, production efficiency, sustainable development, natural capital, green finance, green tax.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тагоев Баҳром Дустмаҳмадович – н.и.и., дотсент, мудирӣ кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии ДМТ, ш. Душанбе хиёбони Рудаки 17, тел.: 939269999, E- mail: behruz84@mail.ru. Сайдализода Сунатулло Аҳлиддин - докторанти (PhD)-и кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе хиёбони Рудаки 17, тел.: 904009009, E- mail: sunat5487@gmail.com

Сведения об авторе: Тагоев Баҳром Дустмаҳмадович - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой национальной экономики и экономической безопасности ТНУ, г. Душанбе проспект Рудаки 17, тел.: 939269999, E- mail: behruz84@mail.ru. Сайдализода Сунатулло Аҳлиддин - докторант кафедраи национальной экономики и экономической безопасности ТНУ, г. Душанбе проспект Рудаки 17, тел.: 904009009, E- mail: sunat5487@gmail.com

Information about the author: Tagoev Bakhrom Dustmakhmadovich - candidate of economic sciences, associate professor of the department of national economy and economic security of the Tajik National University. 7340025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki 17, tel: 907651441, e-mail: behruz84@mail.ru @ mail.ru. Saydalizoda Sunatullo Ahliddin - Doctoral student of the Department of National Economy and Economic Security, National University of Tajikistan. 7340025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki 17, tel: 904009009, e-mail: sunat5487@gmail.com

САРМОЯГУЗОРИИ САНОАТИ КОРКАРДИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗИИ МИНТАКАИ КҶҮЛОБ

*Тагоев Ҷ. Ҳ. - н.и.и., дотсент, мудирӣ кафедраи иқтисод ва идораи КАС-и ДМТ
Намозализода Ш. Н. - ассистенти кафедраи молияи ДДМИТ*

Дар шароити афзоиши босуръати аҳоли ва талабот ба исехсоли маҳсулоти ватанӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди босуръати соҳаи саноат эҳтиёҷ дошта, инкишоф ва рушди устувори соҳаҳои саноати коркардро талаб менамояд. Айни замон аз таҳлил ва омӯзиши вазъи кунунии соҳа бармеояд, ки ғайр аз соҳаи коркард ва исехсоли маҳсулоти хуруквории насосҷӣ дигар соҳаҳои саноат ба монанди саноати коркарди маъдан, металлургия, мошинсозӣ, теникаю технологияи муосир ва коркарди васеи маҳсулоти кишоварзӣ дар сатҳи зарурӣ ташаккул ва инкишоф наёфтаанд. Мушкилоти мазкур, пеш аз ҳама, аз тайёр намудани кадрҳо ва фаъолияти захираҳои меҳнатӣ, ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ, истихроҷ ва коркарди захираҳои табиӣ вобаста мебошад, ки он таъмини фазои ҳуқуқӣ ва сармоғузории мустақимро талаб менамояд. Амали намудани фаъолияти мазкур аз мақсаднок ва дар сатҳи зарурӣ татбиқ намудани вазифаю уҳдадорихои сохторҳои давлатию хусусӣ, ки сармояи дохилию хориҷиро ҷалб менамоянд вобаста мебошад. Барои ҳавасмандгардонӣ ва ҷалби сармоғузорон, ташкилоту муассисаҳои амалкунандаро зарур аст, ки дар баҳши коркарди маҳсулоти кишоварзӣ кафолат ва дастгириҳои давлатӣ, лоиҳаҳои мақсадноки сармоғузорӣ ва нақшаи соҳибкориро таҳия ва татбиқ намуда, таҳлилҳои соҳаву баҳои воқеии бозорӣ дохилию хориҷиро муайян намуда, захираҳои молиявӣ заруриро таъмин ва сафарбар намоянд.

Бо мақсади тезонидани рушди минбаъдаи саноатикунонии босуръат ва аҳамияти муҳим доштани он дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ, “Стратегияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”, “Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025”, “Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025”, “Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022” ва дигар барномаҳои соҳавӣ таҳия ва қабул гардида, мавриди амал қарор дода шудаанд,[2, 54].

Бо вучуди ин, таҳлилҳо собит сохтанд, ки ислоҳоти татбиқгардида дар таъмини рушди босуръати саноати коркард кифоякунанда набуда хошиёбии он аз 65 % - и соли 2015 ба 56 % дар соли 2019 расидааст. Дар баробари ин ҳоло дастрасии исехсолкунандагони

маҳсулоти ниҳой ба воситаҳои арзон ва дарозмуддати молиявӣ қонёқунанда нестанд. Гарчанде, ки фаъолияти корхонаю коргоҳҳо дар самти коркарди пахта ба роҳ монда шудаанд, танҳо 30%-и он коркард шуда, дигар маҳсулотҳо ба монанди пилла 1,2%, меваю сабзавот бошад, танҳо 3% дар сатҳи дохили кишвар коркард мешавад, боқимондааш ҳамчун ашёи хоми содиротӣ истифода мегардад, [2, 56].

Тадбиқи ҳадафи гузошташуда барои сиёсати Ҳукумати кишвар дар соҳаи саноат нақши калидӣ дорад, зеро ин сиёсат ба гузариши босуръати иқтисодиёти мамлакат ба самти инноватсионии рушд, баланд бардоштани суръати рушди соҳаҳои истеҳсолӣ, бунёди корхонаҳои нави саноатӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, сатҳи некуаҳволӣ ва коҳишёбии сатҳи бекорӣ мусоидат менамояд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки мушкилоти ҳалталаб дар соҳаи саноати кишвар ва таъмини сармоягузори саноатикунони босуръат ҳалталаб боқи монда, ин ва дигар муаммоҳо аз ҷониби олимони ватанӣ мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор дода шудаанд, ки муҳимтаринашон инҳо мебошанд[3]:

- норасоӣ дар гардиши сармояи корхонаҳо ва ғоизи нисбатан баланди қарзҳои бонкӣ;
- баррасии масъала тавасути тендери сармоягузорӣ бо шарту уҳдадорихо ва ба фуруш баровардани саҳмияҳои ҷамъиятҳои саҳомии соҳаи саноати ҷумҳурӣ, ки дар сармояи оинномавии онҳо ҳиссаи давлат мавҷуд мебошад;
- ақибмонии техникӣ ва технологӣ, дараҷаи баланди фарсудашавии моддию маънавии таҷҳизоти саноатию кишоварзӣ;
- сатҳи нокифояи рушд, рақобатпазирӣ ва диверсификатсияи саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ.

Ҳалли мушкилоти зикргардида аз таъмини сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ вобастагӣ дорад, ки тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан сармоягузориҳои соҳаи саноати кишвар аз ҳисоби сармояи мустақими хориҷӣ таъмин гардида, ҳиссаи дигар намуди сармоягузориҳо танҳо 0,5 - 0,6 млн. доллари амрикоиро ташкил медиҳад, ки ҳаҷми воридоти сармояи мустақим ба соҳаи саноати коркард дар диаграммаи 1 оварда шудааст.

Диаграммаи 1.

Сарчашма: Сомонаи интернетӣ URL: <http://WWW.invest.tj> Воридишавии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ соли 2020. (санаи муруҷиат: 29.10.2022). Маълумотнома оид ба воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021.- С. 2.

Аз рӯи нишондиҳандаҳои дар диаграмма иникосёфта муайян мегардад, ки сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба соҳаи саноати коркард довоми солҳои 2016 -2021 тамоюли коҳишёбӣ дорад, вале агар ба ҳаҷми умумии он назар афканем тули солҳои

амалишавии ҳадафи чоруми стратегӣ, яъне саноатикунони босуръати кишвар дар маҷмуъ 324289,3 ҳазор доллар сармояи мустақим ворид гардидааст, ки ин маблағ дар ҳалли мушкилоти молиявӣ ва таъмини рушди соҳа мусоидат мекунад.

Дар баробари ин ҷиҳати тақвият бахшидани ҷалби сармояи хориҷӣ, махсусан сармоягузории мустақим барои бахшҳои саноати коркард ба Ҳукумати кишвар супориш дода шуд, ки чораҳои мушаххасро андешида давоми панҷ соли оянда дар доираи “Солҳои рушди саноат” ҳаҷми сармоягузории мустақимро нисбат ба ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ то 10 фоиз расонад. Ҳоло дар мамлакат 82 лоиҳаи сармоягузории давлатӣ ба маблағи 42 миллиард сомонӣ амалӣ шуда истодааст. Аммо эҳтиёҷоти соҳаҳои мухталифи кишвар аз ин ҳам сармояи бештарро талаб менамояд. Аз ин рӯ соҳаҳои дахлдор вазифадор гардиданд, ки дар панҷ соли оянда ба иқтисоди миллӣ беш аз 60 миллиард сомонӣ сармояи хориҷӣ ҷалб намоянд,[1, с.12].

Барои амалӣ гардидани ин раванд низоми электронии пайгирии муроҷиати сармоягузoron дар доираи “Равзанаи ягона” роҳандозӣ карда шуд, ки ба ин восита ҳамкориҳои электронӣ бо сармоягузoron дар ҳама сатҳҳои мақомоти давлатӣ ба танзим дароварда мешавад. Ҳамзамон соли 2022 раванди бақайгирии субектҳои соҳибкорӣ ба тариқи электронӣ дар муддати 24 соат ба роҳ монда шуд. Дар назар аст, ки 5 - соли оянда барои таъмини рушди саноати сабук бунёди 5 маҷмааи коркарди ниҳони нахи пахта бо ҷалби беш аз 11 миллиард сомонӣ роҳандозӣ карда шавад,[1,с.12]. Ҳолати мазкур гувоҳи он аст, ки таваҷҷуҳи Ҳукумати мамлакат бевосита ба соҳаи саноат ва рушди босуръати он нигаронида шуда, амалишавӣ ва татбиқи ҳадафҳои стратегии кишварро таъмин менамояд.

Ҳамчунин, ҷиҳати таъмини сармоягузориҳои саноатикунони босуръат, вазъи кунунии онро дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор додем, ки дар натиҷа ҳаҷми сармояи ҷалбгардида ва сафарбарнамоии онҳо ба ноҳияҳое, ки қисми таркибии минтақаро ташкил медиҳанд, муъайян карда шуд, (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

**Вазъи сармоягузориҳо дар минтақаи агросаноатии Кӯлоби вилояти Хатлон
давоми солҳои 2017-2021 (ҳаз. долл. ИМА)**

№	Шаҳру ноҳия	2017		2018		2019		2020		2021		Ҳамагӣ	
		сармоягузориҳои мустақим	хар гуна сармоягузориҳо										
	Вилояти Хатлон	29358,73	30082,02	59922,41	22148,75	10595,17	11231,23	14688,63	13519,29	17587,58	8643,88	132152,5	85625,17
	Минтақаи Кӯлоб ҳамагӣ, аз ҷумла:	5802,78	27442,25	26711,13	26746,65	9866,37	7304,17	2960,5	8173,05	11508,23		56849,01	69666,12
1	н.Восъ Баҳрабардории низомҳои обёрӣ ва мелиоративӣ, обрасонии кишоварзӣ						827,1		5396,3			-	6223,4
2	н.Данғара Тайёр кардани нахи бо-фанлагӣ, Истеҳсоли маснуоти тамоку, интиқоли барж, иҷоран автобусҳои шаҳрӣ ва байнишаҳрӣ бо ронанда, дигар фаъолиятҳои нақлиётӣ ёрирасон, дигар фаъолиятҳои соҳаи технологияҳои ит-тилоотӣ ва компютерӣ ва ғайра.	5802,78	16322,75	26691,23	22148,75	9866,37	6477,07	2960,5	2776,75	11503,18		56824,06	47725,32
3	н.Ш.Шохин Соҳтмони роҳҳои автомобилгард, роҳҳо, фурудгоҳҳо ва иншоотҳои вазнӣ		11119,5	19,9	4597,9							19,9	15717,4
4	н.Балҷувон Истихроҷи нафти хом ва гази даргузар									5,05		5,05	-

Маълумот: Коркарди муаллиф дар асоси маълумотҳои Агентии омили Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳисобот дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи минтақаҳо барои соли 2017; 2018; 2019; 2020; 2021. Ҳисобот дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи соҳаҳо барои соли 2017; 2018; 2019; 2020; 2021

Вазъи сармоягузориҳо дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон нишон медиҳад, ки тайи солҳои таҳлилий дар маҷмуъ 132152,5 ҳазор доллари ИМА сармояи мустақим ва 85625,17 ҳазор доллари ИМА, дигар намуди сармоя ба вилояти Хатлон ҷалб гардидааст. Аз ин миқдор 56849,01 ҳазор доллари ИМА сармояи мустақим ё 43% ва 69666,12 ҳазор доллари ИМА ё 81,3% аз дигар намуди сармоягузориҳо ба минтақаи Кӯлоб равона гардидааст, ки он

бештар ба н. Данғара, н. Восеъ ва н. Ш.Шоҳин сафарбар шуда, мушкилотро дар таъмини захираҳои молиявии минтақа қисман баргараф намулдааст.

Гарчанде миқдори ками сармоягузориҳо дар соҳаи саноати коркарди минтақа истифода шуда бошад ҳам, вале он ба инфрасохтори зарурӣ равона гардидааст. Зеро онҳо низ дар таъмини ашёи хом, логистики мол ва таъсиси корхонаҳои нав мусоидат менамоянд. Аммо дар баробари ин ноҳияҳо дигар шаҳру ноҳияҳои ҳастанд, ки имконияти ташкили васеи корхонаҳои истеҳсолиро дар самти коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дошта ба сармоягузорӣ ниёз доранд, ки масъалаи мазкур ҳалталаб мебошад. Дар баробари ин таваҷҷуҳи соҳибкорони ватанӣ ба соҳаи саноат ва коркарди ниҳони маҳсулоти кишоварзӣ назаррас буда, аз ҷониби онҳо корхонаҳо дар ҳар як шаҳру ноҳияҳои тобеи минтақаи Кӯлоб бунёд гардида истодааст, ки аз ҷониби Ҳукумати кишвар дастгирӣ меёбанд.

Таҷрибаи амалии фаъолияти сармоягузорӣ ва ташаккулу равнақи корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ нишон дод, ки тайи солҳои охир дар миқёси минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон чунин корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ба қор дароварда шуданд.

Танҳо соли 2021 дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, аз ҷумла н. Данғара 9-адад, ш. Кӯлоб 5, Темурмалик, Восеъ ва Норақ - 4 адад, Мир Саид Алии Ҳамадонӣ -3 адад, Ховалингу Балҷувон 2-адад ва н. Муъминобод 1 адад корхонаҳо дар самти истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, насочӣ ва сохтумонӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт,[5].

Ҳамчунин, зимни сафари қорӣ Роҳбари мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба вилояти Хатлон 21 корхонаю коргоҳи саноатиро ба истифода доданд, ки аз ин шумора 10 адади он ба минтақаи Кӯлоб рост меояд, аз ҷумла шаҳри Кӯлоб (корхонаи азими насочӣ), Ховалинг (корхонаҳои банду басти асал, парандапарварӣ), Данғара (корхонаҳои раванбарорӣ, макорбарорӣ ва консерваи меваю сабзавот, ширӣ, қаннодӣ), Муъминобод (корхонаи шароббароии “Точвайн”), Фархор (корхонаи дӯзандагӣ), Восеъ (корхонаи дӯзандагӣ ва хунарҳои мардумӣ), Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ (корхонаҳои ҳалтаҳои пропиленӣ, нонӣ ва қаннодӣ), Балҷувон (коргоҳи банду басти асал), Темурмалик (корхонаҳои пойафзолбарорӣ, дӯзандагӣ ва мебелбарорӣ) мебошанд [5].

Ҳоло шумораи корхонаҳои саноатии шаҳри **Кӯлоб** 46 адад буда, аз ҷумла 7 корхонаи коркарди сангу шағал, 3 корхонаи хишти пухта, 2 корхонаи мошинсозӣ, 1 коргоҳи мебелбарорӣ ва дар самти коркарди маҳсулоти кишоварзӣ бошад, 14 корхонаи истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, 9 корхонаи пахтазоқунӣ, корхонаи ресандагӣ, 4 корхонаи дӯзандагӣ фаъолият доранд. Корхонаҳои мазкур зиёда аз 180 номгӯй маҳсулот, аз қабилҳои нахи пахта, хишти бинокорӣ, регу қуми шустагӣ, бетони бинокорӣ, хишти сементӣ, нон ва маҳсулоти нонӣ, маҳсулоти макаронӣ, мебелҳои гуногун, 66 намуди маҳсулоти хӯрокворӣ ва ғайра истеҳсол менамоянд,[5].

Метавон барои мисол ба фаъолияти ЧДММ “Парки насочии шаҳри Кӯлоб” шиносӣ пайдо намоем. Корхонаи мазкур дар як сол 34 миллион ҷуфт ҷуроб истеҳсол менамояд, ки ҳамчун маҳсулоти рақобатпазир 95%-и он ба хориҷи кишвар, аз ҷумла Федератсияи Русия ва Ҷумҳурии Қазоқистон содир карда мешавад. Дастгоҳу таҷҳизоти корхона замонавӣ буда, дар он технологияи инноватсионӣ ҷори карда шудааст, ки аз кишварҳои Туркия, Италия ва Чин дастрас ва харидорӣ гардидаанд. Дар корхона шумораи дастгоҳҳои худкори бофандагӣ 250 адад буда, 15 адад дастгоҳи истеҳсоли нуғи ҷуроб, 6 дарзмол ва 110 адад дастгоҳи бофандагии ҷуробҳо васлу насб гардидааст ва он мувофиқи таъби харидор зиёда аз 500 навъи ҷуробро истеҳсол менамояд. Раванди истеҳсол рангу бор ва бастабандӣ пурра дар дохили корхона анҷом дода шуда 500 нафар ба ҷои қори доимӣ таъмин гардидааст, ки асосан бонувон мебошанд ва пурра аз курсҳои бозомӯзӣ гузаштаанд. Корхона дар асоси ашёи хоми маҳаллӣ фаъолият намулда, 80 фоизи маҳсулот аз пахта иборат мебошад. Ришта барои маҳсулоти ниҳой аз коргоҳҳои худуди мамлакат дастрас гардида талаботи харидорро ба маҳсулоти баландсифат таъмин менамояд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки 25 июни соли 2020 бо дастгирии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Барномаи

рушди иҷтимоию иқтисодии шаҳри Кӯлоб барои солҳои 2020-2025” тасдиқ гардид, ки дар он афзалият ба рушди соҳаи саноат дода шудааст. Дар доираи амалишавии барномаи мазкур бунёди 15 корхонаи азими саотӣ, таъсиси корхонаҳои муштарак ва замонавизатсияи 5 корхонаи фаъолияткунанда бо назардошти ашъи хоми маҳаллӣ ва ҷалби беш аз 4 миллиард сомонӣ аз ҳисоби сормояи дохилию хориҷӣ дар назар аст,[6].

Дар ноҳияи **Муъминобод** бошад 13 корхонаи хурду миёнаи саноатӣ фаъолият менамояд, ки онҳо ба истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ, маҳсулоти хӯрокворӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ машғул мебошанд. Корхонаҳое, ки маҳсулоти кишоварзиро коркард менамоянд, инҳо ЧДММ “Ёсуман” истеҳсоли маҳсулоти ширӣ, ЧДММ “Шифо чой” истеҳсоли чойи табобатӣ, ЧДММ “Тухфаҳои Табиат” истеҳсол ва коркарди меваи хушк, ЧДММ “Мурғи муъминобод” истеҳсол ва коркарди гӯшти мурғ, ЧДММ “Оила” коркарди меваю сабзавот, ЧДММ “ДУОБ-Р” корхонаи коркарди шир ва ЧДММ “Заркорон” корхонаи коркарди меваю сабзавот ва истеҳсоли нӯшокиҳои ташнашикан маҳсуб меёбанд,[7].

Масалан, ЧДММ “ДУОБ-Р” аз ду сеҳи коркарди меваю сабзавот ва коркарди шир иборат буда, он бо таҷҳизот ва технологияи муосири замонавӣ фаъолият дошта, 12 навъи маҳсулоти ширӣ истеҳсол менамояд. Иқтисодии истеҳсоли он дар як басти кори 5 тонна маҳсулоти ширӣ мебошад. Дасрасии шир мувофиқи шартнома барои коркард аз хоҷагиҳои деҳқонӣ таъмин мегардад. Дастгоҳҳо барои коркарди меваю сабзавот бошад аз Федератсияи Русия ва Ҷумҳурии мардумии Чин ворид гардида, дар саҳни корхона 2 гектар боғ бо мақсади таъмини меваю сабзавоти хушсифат бунёд ёфта, 6 навъи ниҳолҳо шинонида шудаанд, қисми дигари ашъи хом бошад аз дигар хоҷагиҳои ноҳия дастрас мегардад. Масоҳати умумии он 6000 м² буда, бинои он дар 2000 м² бунёд ёфтааст. Дар корхонаи мазкур 100 нафар ба кор ҷалб гардидааст, ки бештари онҳо ҷавонон ташкил медиҳанд.

Ноҳияи Муъминобод ба соҳаи саноат ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ таваҷҷуҳи хоса дошта, аз ҷониби соҳибкорони маҳалли ҳамасола корхонаҳои муосири замонавӣ бунёд гардида истодааст. 4 –уми октябри соли 2021 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мавзӯи Гулистони ноҳияи Муъминобод Комплекси агросаноатии ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуди “Заркорон”-ро мавриди баҳрабардорӣ қарор дод. Комплекси агросаноатӣ ба ифтихори ҷашни 30 –солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади татбиқи ҳадафҳои стратегияи миллӣ –саноатикунони босуръати кишвар, таъмини амнияти озуқаворӣ ва дар доираи “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунароҳи мардумӣ бунёд шудааст.

Самти асосии фаъолияти комплекси навбунёди агросаноатӣ, ки дар сатҳи кишварамон беназир аст, чорводорӣ, паррандапарварӣ, моҳидорӣ, боғдорӣ, истеҳсоли маҳсулоти гуногуни кишоварзӣ ва коркарди он ба ҳисоб меравад. Масоҳати умумиаш 23 гектар буда, қариб 30 нафар ба чойи кори доимӣ таъмин шуданд. Дар 0,30 гектари он кули моҳипарварӣ бунёд шуда, беш аз 10 ҳазор гулмоҳии гуногунвазн парвариш карда мешавад. Парвариши гулмоҳӣ бо усули муосир ба роҳ монда шуда ҳарорати оби он пайваста муътадил нигоҳ дошта мешавад. Дар баробари ин дар масоҳати 8,74 гектар боғ бунёд гардида, дар он дарахтони себ, олу, гелос, бодом ва дигар навъи меваҳои шаҳдбор парвариш карда мешаванд. Инчунин, дар масоҳати 2,14 гектар боғи интенсивӣ бунёд гардида ба ақидаи мутахассисон ҳосилнокии он 8-10 маротиба аз боғҳои муқаррарӣ зиёд мебошад. Ҳамин тариқ, дар як гектар аз 1500 то 2700 ниҳол шинонида шуда, ба ҳисоби миёна аз 30 то 40 тонна ҳосил рӯёнида мешавад, ки маҳсулоти он бештар барои содирот пешбинӣ шудааст.

Қисми дигари Комплекси агросаноатии мазкурро Фермаи ширию молӣ ташкил медиҳад, ки он аз 4 бино иборат буда, дар он 100 сар чорвои ширдеҳи зоти шведӣ, голштинӣ, сиёҳало ва сименталӣ парвариш карда мешавад, ки ба шароити табию иқлимӣ ноҳия мутобиқ мебошанд. Маҳсулнокии онҳо дар як шабонарӯз аз як сар чорво 16-18 литр бо раваннокии 3,8% буда, дар як рӯз аз 300 то 400 литр шир истеҳсол карда мешавад. Ба ҳисоби миёна аз 100 сар чорвои калон 85- 90 сар гусола гирифта мешавад.

Барои рушди соҳаи паррандапарварӣ ва истеҳсоли ғушту тухми парҳезӣ дар комплекси агросаноатӣ 8 ҳазор сар муғи тухмдеҳи зоти “Лома” парвариш карда мешавад, ки ҳамаҷуз аз 7000 то 7200 дона тухм истеҳсол менамояд. Фабрикаи мазкур бо технология ва таҷҳизоти муосири соҳавӣ ки аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон дастрас гардидаанд мучаҳҳаз буда, маҳсулоти он ба бозори истеъмолии ноҳияи Муъминобод ва ба шаҳри Кӯлоб пешниҳод мегарданд,[8].

Ҳоло, дар соҳаи коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзии ноҳияи **Восеъ** чунин корхонаҳо, аз қабилӣ ЧДММ "Ориёно МС", ҚСП "Восеъ", истеҳсоли маҳсулоти спиртдор, ЧДММ "Далер-С", ЧДММ "Идрис-2012", ЧДММ "Мирзохони Норбута", ЧДММ "Мусочон-С", ЧДММ "Неъмат", ЧДММ "Талабшо-С", ЧДММ "Ҷонибеки Анушервон", ҚСК ШХ "Самар", КТ "Хулбук", ЧДММ "Маҳмадрасул", ЧДММ "Саричашма-ЭМ.Т.", ЧДММ "Сунатуллои Шухрат", ҚСП "Сафари Қурбон" истеҳсоли насочӣ, ЧДММ "Алишер АСК" истеҳсоли дузандагӣ, МД "Матбааи н.Восеъ" истеҳсоли селулозаю қоғаз, фаъолияти таъбу нашр ва ЧДММ "Муминчон" истеҳсоли маҳсулоти хӯрока фаъолият доранд.

Дар ноҳияи **М.С.А. Ҳамадонӣ** бошад, ЧДММ "Беназир-2010", ЧДММ "Ситораи Шарқ" истеҳсоли хӯрока, КТ "Зарафшони Панҷ", ЧДММ "Инсоф", ЧДММ "Савоб", ЧДММ "Шодиён", ЧДММ "Шохзамон", ЧДММ "Юсуфи Худойод", ЧДММ "Замин коттон" дар самти истеҳсолоти насочӣ фаъолият доранд.

Фархор низ аз ҷумлаи ноҳияҳои тобеи минтақаи Кӯлоб ба ҳисоб рафта, дар ҳудуди он ЧДММ "Амирҳамза - Баракат", ЧДММ "Исмоили Давлат", ЧДММ "Фароғат Н" ба истеҳсоли хӯрока, ЧДММ "Азиза-12", ЧДММ "Бибизайнаб", ЧДММ "Корпаратсияи Зиёратшоҳ", ЧДММ "Маъруфчон12", ЧДММ "Сиёвуши Маҳмади", ЧДММ "МЕХРОБ-А" н.Фархор (ичора дар Адолат А), ЧДММ "Синои Баҳром" (ичора дар Адолат -А) (ЧДММ Мехроби А), ЧДММ "Сиёвуши Маҳмади", ЧДММ "СИНОИ БАХРОМ", (ичора дар Адолат -А) (ЧДММ Мехроби А), ЧДММ "Субҳи Фархор 1", ЧДММ "Ҳочи Сайраҳмон"(кх), ЧДММ "Шаҳром-2011" ба истеҳсоли насочӣ, КВД Хоҷагии зотпарварии "ҲИСОР"-и ДИПЧТ н.Фархор, ЧДММ "Самои К" ва ЧДММ "Умар Саноат" дар самти истеҳсоли дузандагӣ фаъолият карда истодаанд.

Ҳамчунин, дар ноҳияи **Темурмалик** ЧДММ "Хушсифат" истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, ЧДММ "Гулдастон" истеҳсоли насочӣ, ВМ Сехи дузандагии "Кангурт"-и ЧДММ "Бозор"-и н.Темурмалик фаъолият доранд.

Дар ноҳияи **Данғара** ЧДММ "25- солагии Истиклолият", ЧДММ "Грин Голд", ЧДММ "Файзи Алӣ Данғара", ЧДММ "Шири Данғара" ҚСП "Корхонаи ордбарории "Хӯшагандум" ба истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, ЧДММ "Сино 1", ЧДММ "Сулаймон" ба истеҳсоли маҳсулоти нӯшокиҳои спиртдор, КВЁ "Дузандагӣ Данғара", ЧДММ "Воҳид-К", ЧДММ "Воҳид-К", ЧДММ "Оро", ҚСП "Ҷунтай-Данғара Син Силу Текстил", н.Данғара ба истеҳсоли насочӣ, ЧДММ "Каёнуш-Дузандагӣ", ЧДММ "САБР-2016" ба истеҳсоли дузандагӣ, КВД "Чарми Данғара" (собиқ Ал-Асад) ба истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол, ЧДММ "Фарм Текс" ба истеҳсоли қоғазу картон ва Корхонаи хурди "Тоҷи Осӣ" бошад ба истеҳсоли кимёвӣ машғул мебошанд.

Дар ноҳияи **Ховалинг** бошад, корхонаҳои зерин ба коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ машғуланд, ЧДММ "Сиккаи Кангуртӣ" ба истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, ЧДММ "Оби Ховалинг" ба истеҳсоли маҳсулоти нӯшокиҳои беспирт, ЧДММ "Сайлатиф" ба коркарди ҷубу тахта ва истеҳсоли маҳсулот аз ҷуб.

Дар ноҳияи **Ш.Шоҳин** ЧДММ "Ёғук", ЧДММ "Зафар", ЧДММ "Мавҷи Панҷ" дар самти истеҳсоли маҳсулоти хӯроква, ва КВД "Дузандагӣ ва коркарди мева" фаъолият менамояд.

Ҳамчунин, қайд кардан ба маврид аст, ки ноҳияи **Балҷувон** ҳамчун қисми таркибии минтақаи Кӯлоб ба ҳисоб рафта, фаъолият дар самти мазкур вучуд надорад танҳо соли 2021 чуноне, ки дар боло қайд кардем як корхонаи коргоҳи банду басти асал ба истифода дода шудааст. Аммо дар шаҳри **Норак** бошад корхонаҳои зерини коркарди маҳсулоти кишоварзӣ фаъолият карда истодаанд, ЧДММ "Ваҳши Норак" ба истеҳсоли нӯшокиҳои

беспирт, ҚСҚ "Бофандаи Норақ", Ширкати истехсоли "Дустӣ" ба истехсоли насочӣ машғул мебошанд, [4].

Таҳлилу омӯзиши вазъи сармоягӯзориҳо ва фаъолияти корхонаҳое, ки дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ба коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзии машғуланд ошкор месозад, ки қисми зиёди онҳо ба истиснои якчанд корхонае, ки давоми солҳои охир таъсис ёфтаанд, корхонаҳои хурд буда, бештар ба истехсолоти насочӣ ва дӯзандагӣ машғул мебошанд. Вобаста ба ин масъала коркарди маҳсулоти кишоварзӣ паҳлуҳои зиёдро дар бар гирифта, ҳар як шаҳру ноҳияи тобеи минтақа имкониятро дар таъмини ашёи хоми маҳаллӣ доранд ва самаранокии сармоягузориҳоро таъмин карда метавонанд. Вале мушкилоти асосӣ таъмини сармоягузорӣ ва пешниҳоди лоиҳаҳои аз ҷиҳати илмию амалӣ асосноккардашуда маҳсуб меёбад. Дар асоси ин метавон қайд намуд, ки фаъолияти сармоягузорӣ дар сатҳи минтақа ҳалталаб мебошад.

Ҳамин тариқ, таҳлил ва омӯзиши таъмини сармоягузорию саноатикунонию босуръат дар соҳаи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ нишон медиҳад, ки чунин ҳулосабарорӣ намоем:

- 1) Пешниҳоди лоиҳаҳои мақсаднок ва самарадиҳанда бо истифода аз роҳу усулҳои, ки ҳавасмандгардонии сармоягузорию дохилию хориҷиро таъмин менамоянд;
- 2) Истифодаи сармояи ҷалбгардида дар шаҳру ноҳияҳое, ки дорои захираҳои бойи ашёи хоми кишоварзӣ буда, эҳтиёҷ ба захираҳои молиявӣ доранд ва метавонанд самаранокии сармоягузориҳоро таъмин намоянд;
- 3) Дастгирии давлатии молиявии соҳибкороне, ки аз ҳисоби сармояи худӣ дар бунёд ва таъсиси корхонаҳои саноатӣ ташаббускоранд;
- 4) Ба роҳ мондани ҳамкориҳои зичи молистеҳсолкунандагон байни вазорату кумитаҳо оид ба ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ;
- 5) Ташкил намудани марказҳои машваратӣ оид ба тавсияи ҳуқуқӣ, гирифтани ва истифода бурдани қарзи бонкӣ, лоиҳакашӣ, ҷалби сармоя ва дигар намуди хизматрасониҳо.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” 21.12.2021. С.- 12.
2. Барномаи миёнамӯҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025. С-54-56.
3. Тағоев Қ.Ҳ., Намозализода Ш.Н. Коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ дар вилояти хатлон: вазъият, мушкилот, самтҳои рушд ва сармоягузориҳо. / Қ.Ҳ. Тағоев, Ш.Н. Намозализода // Маҷаллаи “Иқтисодидеҷи Тоҷикистон” Институти иқтисодидеҷ ва демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2022. - №4.- 0,75ҷ.ч.
4. Ҳисоботи Вазорати саноат ва технологияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар моҳҳои январ-декабри соли 2021.
5. Манбаи электронӣ. <https://khatlon-ruznoma.tj/itisodivu-itimo/1235-tasisi-86-korhonai-sanoat-dar-jak-sol.html> (санаи мурочиат 16.01.2023)
6. Манбаи электронӣ. <https://khatlon-ruznoma.tj/itisodivu-itimo/1235-tasisi-86-korhonai-sanoat-dar-jak-sol.html> (санаи мурочиат 16.01.2023)
7. Манбаи электронӣ. <https://sputnik-tj.com/20210426/sohtmon-15-korhona-kulob-039052623.html> (санаи мурочиат 16.01.23)
8. Манбаи электронӣ. http://www.narodnaya.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=12263:2020-10-08-08-06-27&catid=74:prezident&Itemid=190 (санаи мурочиат 16.01.23)
9. Манбаи электронӣ. <https://tojimatlubot.tj/iftito-i-kompleksi-agrosanoatii-dmm-zarkoron-dar-mavzei-gylistoni-no-ii-ai-myminobod-2> (санаи мурочиат 15.01.23)
10. Тағоев, Д. Х. Структура инвестиций в основной капитал: оценка, состояние и тенденции развития / Д. Х. Тағоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2013. – № 2/4(114). – С. 50-55. – EDN VNVNYR.
11. Тағоев, Д. Х. Состояние использования земельных ресурсов в сельском хозяйстве РТ и ее регионов / Д. Х. Тағоев, Н. Б. Комилов // Вестник Таджикского национального университета.

Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 3-2. – С. 170-180. – EDN SYJZYU.

12. Тагоев, Ч. Х. Усулҳои арзёбии самаранокии иқтисодии сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ дар КАС / Ч. Х. Тагоев, А. М. Холов // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – 2021. – № 1. – Р. 27-38. – EDN FHTZNJ.

13. Тагоев, Д. Х. Развитие социальной инфраструктуры: финансово- инвестиционные аспекты / Д. Х. Тагоев, Н. К. Билолов // Экономика и управление в современных условиях: проблемы и перспективы: Сборник научных трудов по материалам V Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, Майкоп, 18 апреля 2018 года / Под научной редакцией проф. А.А. Тамова. – Майкоп: ООО "Электронные издательские технологии", 2018. – С. 336-343. – EDN YLYCGT.

14. Тагоев, Д. Х. Тенденции использования инвестиций в основной капитал: региональные и отраслевые аспекты / Д. Х. Тагоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/2(131). – С. 45-49. – EDN VBGGHN.

САРМОЯГУЗОРИИ САНОАТИ КОРКАРДИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗИИ МИНТАҚАИ КҶҮЛОБ

Дар мақола тамоюли сармоягузориҳо ба саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар сатҳи кишвар ва минтақаҳои он мавриди арзёбӣ қарор гирифта, таваҷҷуҳи асосӣ ба минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон равона гардидааст. Аз ҷумла бо мақсади муайян намудани таъмини самаранокии сармоягузориҳо фаъолияти якҷанд корхонаи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ сатҳи минтақа мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода шуда, вобаста ба мушкилот ва самтҳои рушди онҳо тавсияҳои мушаххас баён гардидааст.

Калидвожаҳо: сармоягузориҳо, соҳаи кишоварзӣ, саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, комплекси агросаноатӣ, бехатарии озуқаворӣ.

ИНВЕСТИЦИИ В ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИЙ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ СЕЛЬСКОХОЗПРОДУКЦИИ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА

В статье оценивается динамика инвестиций в отрасль по переработке сельскохозяйственной продукции на уровне страны и ее регионов, причем основное внимание направлено на Кулябский район Хатлонской области. В целях определения эффективности инвестиций была проанализирована и изучена деятельность ряда предприятий по переработке сельскохозяйственной продукции на региональном уровне, а также даны конкретные рекомендации исходя из проблем и направлений их развития.

Ключевые слова: инвестиций, аграрный сектор, перерабатывающий промышленность, агропромышленный комплекс, продовольственная безопасность,

INVESTING IN THE AGRICULTURAL PROCESSING INDUSTRY ON THE KULYAB DISTRICT OF THE KHATLON REGION.

The article assesses the dynamics of investment in the agricultural processing industry at the level of the country and its regions, with the main focus on the Kulyab district of the Khatlon region. In particular, in order to determine the effectiveness of investments, the activities of a number of enterprises for the processing of agricultural products at the regional level were analyzed and studied, and specific recommendations were given based on the problems and directions of their development.

Key words: investment, agricultural sector, processing industry, agro-industrial complex, food safety.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тагоев Ҷумахон Ҳамроевич – номзади илмҳои иқтисодӣ., дотсент, мудири кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии дар КАС -и ДМТ, Суроға: 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудақӣ 17., почтаи элек: tagoev_d@mail.ru; Намозализода Шафқат Намозалӣ – ассистенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи. Нахимов 64/14. тел: 918855757. Email (Shafqat.n.tj@mail.ru)

Сведения об авторах: Тагоев Джумахон Хамроевич – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономики и управления АПК ТНУ, Адрес: 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, e-mail: tagoev-d@mail.ru. Намозализода Шафкат Намозали – ассистент, кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. тел: 918855757. Email (Shafqat.n.tj@mail.ru)

Information about the author: Tagoev Dzhumakhon Khamroevich - candidate of economic sciences, head of the department of economics and management of the AIC TnU, Address: 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17, e-mail: tagoev-d@mail.ru. Namozalizoda Shafqat Namozali - assistant of the Department of Finance of the Tajik State Financial and Economic University. Address Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimova street, 64/14. tel: 918855757. Email (Shafqat.n.tj@mail.ru)

ТАВСИФИ ХУСУСИЯТҲОИ ВАЗИФАҲОИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ОБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

*Тагоев Ҷ.Ҳ. – н.и.у., дотсенти кафедраи иқтисод ва идораи КАС-и ДМТ
Қаландарзода Н. М. - ассистенти кафедраи иқтисод ва идораи КАС-и ДМТ*

Асоси идоракунии хочагии об раванди доимии такмили базаи қонунгузорӣ, ҳамоҳангсозии назорат, фишангҳои таъсири маъмурӣ ва механизми иқтисодии истифодаи об, ғайримарказонидани зинабазинаи салоҳиятҳо мебошад. Идоракунии истифодабарии об ба низоми хочагии оби соҳаҳои иқтисодиёт ва обистифодабарандагони мушаххас таъсири ҳамешагӣ мерасонад. Ҳадафи асосии таъсири мазкур таъмини мунтазами талаботи тамоми обистифодабарандагон аз ҷониби хочагии оби ҷумхурӣ ба назардошти принципҳои истифодабарии устувори об доништа шудааст.

Ба андешаи мо, ҳангоми иҷрои вазифаҳои идоракунии захираҳои об мувофиқи мақсад аст, ки равиши идоракунии ҳавзавӣ истифода шавад. Яъне барномаҳои мақсадноки маҷмӯи барои ҳамаи ҳавзаҳои об таҳия мешаванд, ки дар воҳидҳои маъмурӣ тавассути идоракунии ҳудудии захираҳои об ба иҷро мерасанд. Дар ин маврид, ҳамчунин шаффофияти низоми идоракунии захираҳои об барои назорати ҷамъиятӣ ва дастрасии он барои ширкати ҷамоатчиғӣ дар ҳалли масъалаҳои алоқаманд бо идоракунии аҳамияти калон дорад.

Дар шароити Тоҷикистон ҳал кардани масъалаи ҳамоҳангсозии истифодабарии захираҳои об дар соҳаи кишоварзӣ хеле муҳим арзёбӣ мешавад. Муҳимияти масъалаи мазкур ба он далел алоқаманд аст, ки соҳаи мазкури иқтисодиёт истифодабарандаи асосии захираҳои об дар ҷумхурӣ ба ҳисоб меравад. Соҳаи мазкур то 93% аз ҳаҷми умумии обанборҳоро дар мамлакат истеъмол менамояд.

Тибқи омор, аз солҳои 90-уми асри гузашта сар карда, ҳам дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳам дар тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ, дар умум, ҳаҷми умумии ҷамъшавии об аз сарчашмаҳо кам шудааст. Баробари ихтисори ҳаҷми умумии ҷамъшавии об аз сарчашмаҳо ба андозаи 12,7% дар давраи солҳои 1991-2014 талафи назарраси захираҳои об ҳангоми ҳамлу нақли он мушоҳида шуд, ки ин аз пастравии ҳавасмандӣ дар масъалаи истифодабарии сарфакоронаи об дар умум дар минтақа гувоҳӣ медиҳад. Агар сабабҳои асосии талафоти об ҳангоми ҳамлу нақл истифодабарии низоми кӯҳнашуда ва вайрон аз нигоҳи вақт ва назорати суғат аз болои ҷамъоварии об аз тарафи ташкилотҳои дахлдор бошад, он гоҳ коҳиши ҳавасмандиро, ба андешаи мо, аз адами самаранокӣ дар масъалаҳои истифодабарии пулакии об шарҳ метавон дод.

Устувории фаъолияти соҳаҳои иқтисодиёт, аз он ҷумла кишоварзӣ, вазъи экологӣ дар экосистемаҳо, ҳамчунин сатҳи зиндагии аҳоли аз бисёр ҷиҳат аз самаранокӣ ва ҳолати низоми идоракунии захираҳои об вобаста аст. Бояд қайд кард, ки ҳолати умумӣ ва сатҳи самаранокии истифодаи захираҳои об имрӯз ҳамчун

чанбаъҳои вазъи муҳити зист ва омилҳои баромад мекунад, ки метавонанд динамикаи рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакатро маҳдуд созанд. Ба ин сабаб, дастрасии ҳадафҳои истифодабарии сарфакоронаи об ва баландбардории самаранокии истифодабарии об, дар навбати аввал дар кишоварзӣ ҳамчун заминаи муҳимтарини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ ва экологӣ, ҳамчунин таъмини бехатарии озуқаворӣи ҷумҳурӣ баромад мекунад.

Ҳамаи ин зарурати таҳияи равишҳои навро барои ҳалли мушкилот оид ба ҳифз, азнавистехсолкунӣ ва баландбардории самаранокии истифодаи захираҳои об асоснок мекунад. Баробари ин, равишҳои мазкур бояд ба гузариши марҳилавӣ аз истифодаи анъанавии захираҳои об, ки аз ҷониби низоми фармоишию маъмурӣ гузошта шудааст, ба истифодаи технологияҳои инноватсионӣ, аз ҷиҳати экологӣ асоснок равона карда шаванд.

Ташкили низоми самараноки идоракунии хоҷагии оби ҷумҳурӣ ба таҷрибаи мавҷудаи мусбати хорича дар ин маврид таъя карда метавонад. Таҳлил ва ҷамъбасти таҷрибаи мазкурро ҳангоми интиҳоби усулҳои, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кор мераванд, ҳамчунин мавриди арзёбию тақмили механизмҳои идоракунии хоҷагии об метавон истифода бурд.

Масъалаҳои алоқаманд бо идоракунии захираҳои об ва ҳамоҳангсозии истифодаи об барои тамоми мамлакатҳои ҷаҳон аввалиндараҷа ба ҳисоб мераванд, аммо мушкилоти алоқаманд ба онҳо аз тарафи мутахассисони ҳар мамлакат ба таври гуногун баррасӣ мешаванд. Сиёсати хоҷагии об, ки дар аксари мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон ба роҳ монда шудааст, дар масъалаҳои ғайримарказонидан ва ҳадгузори вазифаҳо, ҳамчунин баландбардории аҳамиятнокии мақомоти маҳаллӣ дар идоракунии хоҷагии об тамоюлҳои имрӯзаро инъикос менамоянд. Барои мамлакатҳои тараққиқарда ҳавасмандкунонии сектори хусусӣ дар фаъолияти алоқаманд бо пешниҳоди хизматрасониҳо дар соҳаи об хос мебошад. Ҳамчунин, бояд қайд кард, ки ширкати афзояндаи аҳолии мамлакатҳои зикршуда дар ҳалли масъалаҳои хоҷагии об ва назорати иҷроӣ қарорҳои қабулшуда мушоҳида мешавад. Баробари ин, масъалаҳои алоқаманд бо таъмини захираҳои об ва тозакунии онҳо, ҳамчунин мушкилоти хизматрасониҳои хоҷагии об ва инфрасохтори он дар зерин назорати ҳокимиятҳои маҳаллӣ мебошад.

Ба андешаи мо, тағйирот дар идоракунии хоҷагии об бо масъалаҳои тақсимоии баъдинаи ҷавобгарӣ ва салоҳиятҳо дар соҳаҳои хоҷагӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ, ҳамчунин ғайримарказонидани вазифаҳои назорат аз болои хоҷагии об ҳангоми таҳкими нақши танзимкунандаи давлат дар масъалаҳои таъмини равиши муттаҳидкунанда барои идораи ҳавзаи обӣ алоқамандии зич дорад. Барои расидан ба ин мақсадҳо вазифаҳои дурнамо оид ба мустаҳкамкунии асосҳои секторҳои ҳуқуқӣ, институтсионалӣ ва иқтисодии об дар мамлакат бояд пурзӯр карда шаванд. Дар ин бобат ҷорабиниҳои алоқаманд на бо мутобиқат ба талаботи миқдорӣ, балки ба нигоҳдории сифати захираҳои об афзалиятнок доништа мешавад. Сатҳи миллии идоракунии захираҳои об тавассути мутобиқкунӣ ва ҳамоҳангсозии сиёсати об, ҳамчунин қабули қарорҳо оид ба сармоягузориҳои объектҳои бузурге, ки дорой обистифодабарандагони калон мебошанд, бояд амалӣ кунонда шавад. Ҳамчунин, қарорҳои идоркунӣ аз рӯйи ҷунин объектҳо бояд ҷорабиниҳои алоқаманд бо ҳифзи захираҳои об аз ифлосшавӣ ва хушкшавиро пешбинӣ намоянд.

Сохтор ва самаранокии идоракунии хоҷагии обро аз бисёр ҷиҳат омилҳои ҷун хамкорӣ бо ҳокимияти маҳаллӣ ва дараҷаи шаффофияти низоми идоракунӣ муайян мекунад. Онҳо омилҳои муҳим дар ташкили сохтори идоракунӣ буда, метавонанд тавассути иттилоотнокии ҷомеа, мутобиқаткунонӣ, назорат, ҳамоҳангсозӣ ва шаклҳои дигари хамкорӣ амалӣ гардонидани шаванд.

Мавриди зикр аст, ки дар ҷумҳурӣ низоми истифодабарии об аз хоҷагидорӣи Иттиҳоди Шӯравӣ манша мегирад. Дар он давра қоидаҳои пешинаи илмии ташкили фаъолият ва идоракунии хоҷагии об ҳамчун асос гирифта шуда буд, ки баъзе ҷиҳатҳои он имрӯз ҳам аз рӯйи инерсия истифода бурда мешаванд. Хусусияти фарқкунандаи

сохтори шӯравии идоракунии хоҷагии об аз якҷоякунии вазифаҳои хоҷагии об ва назорати он иборат буд. Пойгоҳи мавҷудаи қонунгузорию ҳуқуқӣ аз сатҳи рушди хоҷагии об ва муносибатҳои об каме қафо монда, дар назди татбиқи механизми иқтисодии истифодабарии об садд мегузошт, сатҳи истифодабарии ташҳиси экологӣ самаранокии паст дошт, вазифаҳои хоҷагии об паиҳам такрор мешуданд ва ғ.

Идоракунии истифодаи захираҳои об ба арзёбии ҳолати он, таҳлили обистифодабарии мавҷуда ва дастёбии обтаъминкунии устувор асос ёфтааст, ки пеш аз ҳама, батартибдарории хароҷоти захираҳои об ва ҳифзи сарчашмаҳои об аз ифлосшавиро пешбинӣ менамояд. Дар ин маврид, ҷанбаҳои истифодабарии захираҳои об на танҳо ҳаҷми оби истеъмолшаванда, балки ҳаҷми пасобҳо ва хатҳои обпарто низ мебошанд.

Баландбардории самаранокии обистифодабарӣ ва кохиши талафот хангоми ҳамлу нақл аз бисёр ҷиҳат аз сатҳи ҷалби маҷмуи хоҷагии оби ҷумҳурӣ дар муносибатҳои бозорӣ, аз ҷумла истифодаи механизми иқтисодии идораи истифодаи об вобаста аст, ки он аз маҷмуи ҷузъҳои ба ҳам алоқаманди барои иҷрои обистифодабарии сарфакорона ва аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранокии истифодаи захираҳои об иборат мебошад.

Механизмҳои иқтисодии истифодабарии захираҳои об ҳамчун муҳимтарин низоми таркибии идоракунии давлатии фаъолияти хоҷагии об, бо назардошти талаботи экология бошад, ҳамчун қоидаи муҳимтарини консепсияи амалкарди аз ҷиҳати экологӣ беҳатари низоми обистифодабарӣ дар КАС (комплекси агросаноатӣ), ки ба экологикунонидани истифодабарии захираҳои обу замин ва ғайра нигаронда шудааст, инчунин огоҳонидани ифлосшавии экосистемаҳои об, хок ва маҳсулоти кишоварзӣ баромад мекунад.

Моддаи 31 Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити иқтисодиеро муайян кардааст, ки дар асоси он объектҳои об метавонанд барои истифода пешниҳод шаванд. Дар асоси қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон обистифодабарии умумӣ дар ҷумҳурӣ ройгон аст. Дар айни ҳол шаклҳои махсуси обистифодабарӣ пулакӣ мебошанд. Масалан, то 01.01.2022с тарифҳои хизматра-сонҳои оби нӯшокӣ ва корезӣ дар КВД-и «Обу корези Душанбе» тибқи Фармоиши Хадамоти зиддиинҳисории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, №52 аз 29.06.2016с барои аҳоли ва корхонаҳои ҳисоби хоҷаги (НБ) аз 1 октябри соли 2016 ва барои ташкилотҳои бучавӣ (БТ) аз 1 январи соли 2017 барои ба амал ҷорӣ намудан ба мизочон пешниҳод мегардид. Дар асоси фасли 8 боби 36 моддаи 264-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, фоизи андоз аз арзиши иловашуда аз 18% ба 15% иваз карда шуд. Бинобар ин, дар нархномаи хизматрасони оби нӯшокӣ ва корезӣ тағйирот ворид гардида, аз санаи 01.01.2022с дар Корхонаи воҳиди давлатии «Обу корези Душанбе» мавриди амал қарор дода шуд. Дар маҷмӯъ дар асоси маълумоти дар боло ишорашуда нархномаи хизматрасонии оби нӯшокӣ ва корезӣ дар Корхонаи воҳиди давлатии «Обу корези Душанбе» дар ҷадвали 1 ҷойгир карда шудааст.

Гузариш ба истифодабарии устувори об чунин идоракунии фаъолияти хоҷагии обро дар назар дорад, ки тибқи он ҳадафҳои сиёсати оби мамлакат дар раванди гузариши мазкур амалӣ кунонида мешаванд. Ба андешаи мо, низоми идоракунии давлатии захираҳои обро дар ҳолати ҳалли вазифаҳои зерин метавон такмил дод:

- ташкили низоми идоракунии хоҷагии оби мамлакат аз рӯйи қоидаи ҳавзавӣ;
- мушахасгардонии объектҳои идоракунӣ, таҳияи сохтори мақомоти идоракунӣ ва муайянкунии вазифаҳои онҳо;
- муайянкунии мавқеи усулҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва маъмурӣ дар низоми танзими фаъолияти хоҷагии об, бо назардошти тафриқаҳо дар низомҳои гуногуни хоҷагии об;
- таҳияи механизмҳои иқтисодӣ, маъмурӣ ва технологияи иҷрои вазифаҳои дахлдори идоракунӣ;
- таҳияи модели низоми хоҷагии оби ҳавза (бассейн), ки идоракунӣ тавассути он метавонад рушди устувори низомро таъмин созад ва ғ.

Нархномаи хизматрасонии оби нушокӣ ва корезӣ дар Корхонаи воҳиди давлатии «Обу корези Душанбе», ба санаи 01.01.2022с.

Номгӯи обистифодабарандагон	Оби нушокӣ	Партовоб	Ҳамагӣ
Ташкилоту муассисаҳои бучетӣ ба 1м ³ бо ҳисоби сомонӣ	1,78	0,81	2,59
Ташкилотҳои тижоратӣ ба 1м ³ бо ҳисоби сомонӣ	4,31	2,24	6,56
Барои аҳоли ба 1м ³ бо ҳисоби сомонӣ (бе ҳисобкунаки обӣ аз рӯи меъёр)	0,56	0,2	0,76
Барои аҳоли ба 1м ³ бо зарби коэффитсенти (3) бо ҳисоби сомонӣ (бо ҳисобкунаки обӣ)	1,69	0,59	2,28
Барои хонаҳои аз 1-12 ошёна дар як моҳ бо ҳисоби сомонӣ барои як нафар аз рӯи меъёр	6,08	2,12	8,20
Барои хонаҳои аз 12 ошёна баланд дар як моҳ бо ҳисоби сомонӣ барои як нафар аз рӯи меъёр	8,12	2,23	10,34
Барои хобгоҳҳои умумӣ ва ба корезии шаҳр пайвастанд бо ҳисоби сомонӣ барои як нафар аз рӯи меъёр дар як моҳ	5,07	1,76	6,83
Барои хонаҳои маҳалие, ки ба корезии шаҳр пайвастанд бо ҳисоби сомонӣ барои як нафар аз рӯи меъёр дар як моҳ	4,23	0,59	4,83
Ҳисоби миёнаи истеъмол ва пардохти оби нушокӣ ва корезӣ барои як нафар дар як моҳ=2,4м ³ бо ҳисобкунаки обӣ васлшуда,(сомонӣ)	4,06	1,4	5,46

Чадвал дар асоси маълумоти Корхонаи воҳиди давлатии «Обу корези Душанбе» таҳия ва баҳисобгирӣ шудааст.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки концепсияи нави идоракунии истифодаи об дар навбати аввал, такмили минбаъдаи механизми иқтисодии идоракунии истифодабарии об, сипас, муносибатҳои бамиёномада дар соҳаи истифодабарии об дар байни корхонаҳои шаклашон гуногуни моликият ва ташкилотҳои хоҷагии об, баҳисобгирии нисбатан пурраи махсусиятҳои рушди баҳши об, мутобикат ба талаботи имрӯзаи экологиро дар назар дорад.

Об дар тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳаётии инсон истифода мешавад; ин равиши мутахидгардонида (ҳамгирӣ) идоракунии онро талаб мекунад. Принсипҳои идоракунии ҳамгирӣнаи захираҳои об қисман дар замони ИҶШС низ мавриди истифода буданд. Дар шароити имрӯза лоиҳаи идоракунии ҳамгирӣшудаи захираҳои оби водии Фарғона, дар ҳудуди тоҷикистони он ҳам, дар қисмати шимоли мамлакат мавриди истифода қарор гирифтааст. Ҳангоми гузариш ба идоракунии ҳавзавии захираҳои об таҷрибаи истифодабарии идоракунии ҳамгирӣшудаи захираҳои об дар вилояти Суғд барои ба қор бурдани он дар минтақаҳои дигари мамлакат ҳам манфиатовар мебошад. Ширкати чомеа дар ҳолати идоракунии ҳавзавӣ тавассути Кумитаҳои ҳавзавӣ имконият медиҳад масъулияти истифодабаранда гони обро дар истифодаи сарфакорона ва самараноки захираҳои об баланд бардошта, онҳо ба иҷрои чорабиниҳои ҳифзи захираҳои об ва замин низ ҷалб карда шаванд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ ва тағйирот дар муносибатҳои ҷамъиятӣ бо иттилооти саривактӣ таъмин намудани чомеа омили муҳими қабули қарорҳои дуруст ба ҳисоб меравад. Паҳнномаи иттилоот дар бораи фаъолияти хоҷагии об ва иттиҳодияҳои обистифодабарандагон тавассути воситаҳои ахбори омма (матбуот, радио ва телевизион), ташкили конферонсҳои матбуотӣ, мизҳои мудаввар ва вохӯриҳо ба роҳ монда мешаванд. Семинар ва тренингиҳои дар мамлакат гузаронидашаванда, чорабиниҳо оид ба баландбардории донишҳои деҳқонон-обистифодабарандагон,

кормандони муҳандисию техникии ташкилотҳои хоҷагии об дар ҷойҳои баргузоршаванда, ҳамчунин барои шиносӣ ва истифодаи донишҳои замонавӣ нақши калон мебозанд.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза ба ғайр аз сарфакорӣ об, ки яке аз самтҳои муҳимтарин дар хоҷагии об ва баландбардории коэффитсиенти амали ғоидаовари низоми обёрӣ мебошад, алтернативаи дигар мавҷуд нест. Имрӯз коэффитсиенти амали ғоидаовари низомҳои байнихоҷагии обёрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста аз ҳолати техникии шабакаҳо ва иншоотҳо дар ҳудуди 0,5-0,7 мебошад. Агар коэффитсиенти амали ғоидаовари шабакаҳои дохилихоҷагии ирригатсионӣ ва талафи об дар майдонҳои кишт ба ҳисоб гирифта шавад, он гоҳ самаранокии истифодаи об барои обёрӣ аз 35% зиёд нест.

Барои сарфҳои захираҳои об истифодаи обёрии қатравӣ ва технологияҳои дигари обсарфақунанда зарур аст. Дар чунин шароит аз рӯи ҳисоби ташхисгарон барои ҷоринамоии низоми обёрии қатравӣ дар майдони 2 млн. гектар ба андозаи 8 млрд. доллари ИМА маблағгузорию асосӣ зарур аст. Дар шароити имрӯза ин барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағи бузурги ғушношунид аст. Дар соҳаи мелиоратсия ва обёрӣ 6 лоиҳа ба маблағи умумии 156,483 млн. доллари ИМА мавриди иҷро аст, ки аз ҳисоби қарз ба маблағи 52,510 млн. доллари ИМА (33,5%), грантҳои 95,902 млн. доллари ИМА (61,3%) ва ҳиссаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 8,071 млн. доллари ИМА (5,2%) мебошад.

Дар Тоҷикистон алҳол танҳо қорҳои таҳқиқотӣ оид ба баҳогузорию самаранокии технологияҳои обсарфақунанда гузаронида мешаванд. Имрӯз ҷумҳурӣ ба сармоягузорию барои азнавсозии иншооти кӯҳнаи гидротехникӣ, пойгоҳҳои насосӣ ва ҷоринамоии технологияҳои обсарфақунандаи обёрии зироатҳои кишоварзӣ эҳтиёҷ дорад. Дар ин масъала роҳбарияти мамлакат ба кӯмаки институтҳои ғуноғуни байналхалқии молиявӣ, мамлакатҳои донор, ташкилотҳои байналмилалӣ давлатӣ ва ғайридавлатӣ умед мебардад. Баробари ин, тақмили принципҳои бозорӣ дар соҳаи кишоварзӣ мамлакат ба пайдоиши манфиатҳо барои истифодаи технологияҳои мазкур аз тарафи хоҷағиҳои обистифодабаранда мусоидат карда метавонад.

Бояд ғуфт, ки мушкилоти омодакунии мутахассисони баланд-иқтисос оид ба идоракунии захираҳои об масъалаи стратегӣ ба ҳисоб меравад. То ба имрӯз низоми тайёркунии кадрҳо, бо назардошти шароити имрӯзаи бозорӣ, фаъолият намекунад. Аз як ҷиҳат, ин ба хароҷоти аз тарафи донишҷӯён гузаронидани таҷрибаи воқеии дарозмӯҳлати истеҳсолӣ вобаста аст. Аммо барои идораи самараноки захираҳои об танҳо донишҳои назариявӣ басанда нестанд. Аз ҳисоби ёрии техникии ташкилотҳои байналмилалӣ шумораи маҳдуди мутахассисон дар мамлакатҳои дорой заминдорӣ тараққиқардаи обёришаванда тренинғҳои кӯтоҳмуддати шиносӣ мегузаранд. Дар ин бобат Маркази Осиемиёнагии тренинги МКВК, ки дар шаҳри Тошканд ҷой гирифтааст, ёрӣ мерасонад. Аммо мушоҳида мешавад, ки бе ташкили маркази худии омӯзишӣ ва ба таври мунтазам баланд бардоштани тахассуси кормандони хоҷагии об барои Тоҷикистон сифати мутахассисонро аз ин зиёд баланд бардоштан имкон надорад.

Новобаста ба он, ки дар ҳудуди Тоҷикистон зиёда аз нисфи ҳамаи захираҳои оби минтақа ташаққул меёбад ва мамлакат яке аз кишварҳои ба захираҳои об таъмин дар ҷаҳон мебошад, масъалаҳои истифодаи сарфакоронаи захираҳои об ва ҳифзи онҳо аз ифлосшавӣ ба қатори мушкилоти муҳимтарини рушди миллии иқтисодиёт дохил мешаванд.

Бо назардошти ин, сиёсати оби мамлакат, ба андешаи мо, бо назардошти зарурати истифодаи сарфакорона, аз ҷиҳати иқтисодӣ мақсаднок ва аз ҷиҳати экологӣ устувори захираҳои оби мавҷуда бо ниғаҳдории баробарвазнии экологӣ ва риояи меъёрҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ дар масъалаи истифодабарии об бояд тартиб дода шавад.

Тавозуни хоҷагии об мавҷудияти захираҳои об ва имконияти истифодаи захираҳои мазкурро бо назардошти афзоиши таъсироти омилҳои дохилӣ ва берунӣ,

нерӯи рушди соҳаҳои нисбатан обхарҷкунандаи иқтисодӣ мамлакат муайян мекунад ва ба нақша мегирад. Баланси об одатан аз ду қисм иборат аст:

1. Қисмати воридотӣ, ки дар он захираҳои обҳои зеризаминӣ ва рӯизаминии захираҳои об нишон дода мешаванд;

2. Қисмати харочотӣ, ки дар он талаботи хоҷагии халқ ба захираҳои об муайян карда шудааст.

Аз ин рӯ, вазифаи беҳтарнамоии баланс ва ҳифзи хоҷагии об ҳам аз нуқтаи назари дурнамои рушди соҳаҳои обмасрафкунандаи иқтисодӣ, ҳам тибқи нақшаи бо об таъминкунии худудҳо аҳамияти стратегӣ дорад. Бинобар ин, харобшавии сармои табиӣ ва ифлосшавии экосистемаи об, ки мушоҳида мешавад, таҳлили нисбатан аниқӣ масъалаҳои алоқаманд бо нигоҳдории баланси обро, махсусан дар доираи гуногунрангӣ ва микёси омилҳое, ки ба дастрасии захираҳои об ҳам дар сатҳи давлат ва ҳам дар сатҳи инсонӣ алоҳида таъсир мерасонанд, талаб мекунад.

Ба ақидаи аксари муҳаққиқони мавзӯи мазкур аз ҳамаи гуногунии усулҳои баландбардории истифодаи сарфакоронаи захираҳои об ду тарзи асосии беҳтарнамоии баланси обро чудо кардан мумкин аст:

- чалби ҳаҷми иловагии об барои худудҳои муайян, яъне, афзун намудани қисмати даромади баланс (сарчашмаҳои асосӣ- истифодаи нисбатан васеи обҳои зеризаминӣ, тозакунӣ ва партови худуди қисмати маҷрои дарё);

- сарфакорӣ ва эҳтиёткорона истифода бурдани захираҳои об, ки ин иҷрои маҷмӯи чорабиниҳои ҳамоҳангкунандаи қисмати харочоти балансро дар назар дорад

Тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати обӣ, самтҳои асосии он ба коркард ва ҷорӣ намудани низоми идоракунии захираҳои оби ба шароити бозорӣ мутобиқ, таҳия ва иҷрои чорабиниҳое, ки барқароркунӣ ва нигоҳдории коршоямии низоми ирригатсиониро таъмин мекунад, бояд нигаронида шуда бошанд, ки ҳамаи ин ба рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, ҳалли самараноки мушкилоти обию экологӣ, такмили механизми иқтисодии истифодаи об, афзоиши алоқаҳои байналмилалӣ бо мақсади баландбардории самаранокии экологӣ иқтисодии истифодабарии идоракунии захираҳои об ва рушди ҷараёни сармоягузориҳо ва технологияҳои хориҷа дар сектори хоҷагии оби кишвар мусоидат хоҳанд кард.

Дар Тоҷикистон раванди ислоҳот дар низоми идоракунии кишоварзӣ ва обистифодабарӣ идома дорад. Механизмҳои бозорӣ дар заминдории обёришаванда такмил меёбанд ва ин имконият медиҳад, ки дар ояндаи наздик самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ афзоиш ёбад, механизми самаранокии иқтисодие ба вучуд оварда шавад, ки маблағгузории зарурии нигоҳдорӣ ва истифодаи низомҳои ирригатсионӣ ва захбурӣ (дренажӣ)-и мамлакатро таъмин созад.

АДАБИЁТ

1. Кимсанов У.О. Региональные аспекты обеспечения водно-энергетической безопасности (на материалах стран Центральной Азии). Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. экон. наук. Душанбе, 2011. – 25 с.

2. Кыргызская Республика: новые перспективы. -Бишкек, 2001. – 48 с.

3. Одинаев Х.А., Норов Х.Г. Развитие механизмов управления водопользованием в сельском хозяйстве // Вестник ТНУ, №6(60). Серия экономических наук. – Душанбе, 2010. – С. 3-10.

4. Петров Г.Н. Совместное использование водно-энергетических ресурсов трансграничных рек Центральной Азии / Евразийская экономическая интеграция, №1 (2), 2009. С. 103-116.

5. Петров Г.Н., Ахмедова Х.М. Комплексное использование водно-энергетических ресурсов трансграничных рек Центральной Азии. Современное состояние, проблемы и пути их решения. – Душанбе: Дониш, 2011. – 234с.

6. Пулатов Я.Э., Расулзода К. Проблемы мелиорации земель и перспективы интегрированного управления водными ресурсами (ИУВР) в Таджикистане // Мат-лы

Республиканской научно-технической конференции «Проблемы мелиорации и водных ресурсов Республики Таджикистан» 27 апреля 2010 г. – Душанбе, 2010. – С. 20-31.

7. Рапота Г. Энергетика и вода — основа интеграции в ЦА // <http://www.worldenergy.ru/mode.1369-id.27794-type.html>

8. Рысбеков Ю.Х. Трансграничные водные ресурсы Центральной Азии: политические и правовые аспекты бесконфликтного использования. – Т., 2008. – 324 с.

9. Рябцев А.Д. Совершенствование системы управления водными ресурсами в современных условиях. Алматы, 2004. – 124 с.

10. Тагоев, Д. Х. Опыт рынка электроэнергетики Южноамериканского региона и возможности его использования в странах Центральной Азии / Д. Х. Тагоев, Б. Х. Асоев // Производственные технологии будущего: от создания к внедрению: Материалы V Международной научно-практической конференции, Комсомольск-на-Амуре, 06–11 декабря 2021 года / Редколлегия: С.И. Сухоруков (отв. ред.), А.С. Гудим, Н.Н. Любушкина. – Комсомольск-на-Амуре: Комсомольский-на-Амуре государственный университет, 2022. – С. 94-97. – EDN AAISMQ.

11. Тагоев, Ҷ. Ҳ. Тамоюлотӣ рушди равандҳои сармоягузорӣ дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ, буриши минтақаҳо ва соҳаҳои он / Ҷ. Ҳ. Тагоев, А. М. Холов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 6. – Р. 22-30. – EDN TICСJK.

12. Тагоев, Ҷ. Ҳ. Таҷрибаи рушди маблағгузори хурд дар мамолики хориҷӣ / Ҷ. Ҳ. Тагоев, Т. Т. Файзуллоев, Д. Р. Вазирзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 8. – Р. 118-127. – EDN JAYQRI.

ТАВСИФИ ХУСУСИЯТҲОИ ВАЗИФАҲОИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ОБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола хусусиятҳои вазифаҳои идоракунии обистифодабарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсиф шудааст. Аз ҷумла муаллифон қайд мекунанд, ки дар шароити имрӯза идоракунии обистифодабарӣ дар ҳоҷагии обии Ҷумҳурӣ аз идоракунии иқтисодии объектҳои об ва ҳавзаҳои онҳо дар сатҳи минтақаҳо набояд ҷудо бошад. Дар раванди таҳлил хусусиятҳои вазифаҳои идоракунии захираҳои обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсифшуда натиҷагирӣ шудааст. Зеро ба ақидаи муаллифон ин вазифаҳо ва иҷроиши онҳо ба беҳтарсозӣ ва ҳифзи баланси ҳоҷагии об ҳам аз нигоҳи дурнамои рушди минбаъдаи соҳаҳои иқтисодиёт ва таъмини онҳо бо об ва ҳам аз рӯи афзоиши обтаъминшавии ҳудудҳои аҳамияти стратегӣ дорад.

Калидвожаҳо: Захираҳои обӣ, вазифаҳои идоракунии захираҳои обӣ, ҳоҷагии об, обистифодабарандагонии об, обистифодабарӣ, рушди устувор, самаранокӣ.

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье описаны особенности задач управления водопользованием в Республике Таджикистан. В частности, авторы отмечают, что в современных условиях управление водопользованием в водном хозяйстве республики не должно отделяться от экономического управления водными объектами и их участками на уровне регионов. В процессе анализа были получены результаты по описанным функциям управления водными ресурсами в Республике Таджикистан. По мнению авторов, эти задачи и их выполнение имеют стратегическое значение как для улучшения, так и для защиты водного баланса, а также для поддержания перспектив дальнейшего развития водоснабжения отраслей экономики и обеспечения водой отдельных территорий.

Ключевые слова: водные ресурсы, задачи управления водными ресурсами, водное хозяйство, водопользователи, водопользование, устойчивое развитие, эффективность.

FEATURES OF THE WATER RESOURCES MANAGEMENT FUNCTION IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article describes the features of water management tasks in the Republic of Tajikistan. In particular, the authors note that in today's conditions, the management of water use in the water sector of the republic should not be separated from the economic management of water bodies and their sites at the regional level. In the course of the analysis, results were obtained on the described functions of water resources management in the Republic of Tajikistan. According to the authors, these tasks and their implementation are of strategic importance both for improving and protecting the water balance, as well as for maintaining the prospects for further development of water supply in economic sectors and providing water to individual territories.

Keywords: water resources, water resources management tasks, water management, water users, water use, sustainable development, efficiency.

Маълумот дар бораи муаллифон: Тағоев Ҷумъахон Ҳамроевич – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии дар КАС-и ДМТ. Суроға: 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудаки 17., почтаи элек: tagoev_d@mail.ru; Каландарзода Насибуллои Махмадсаид - асисстенти кафедраи итисод ва идораи Комплекси агропромышленности ДМТ, Телефон: +992 907 08 33 80, Email: nkalandarzoda@mail.ru

Информация об авторах: Тагоев Джумахон Хамроевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и управления АПК ТНУ. Адрес: 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: : tagoev_d@mail.ru; Каландарзода Насибуллои Махмадсаид - ассистент кафедры агропромышленного комплекса ТНУ. Телефон: +992 907 08 33 80, Email: nkalandarzoda@mail.ru

Information about the authors: Tagoev Jumakhon Khamroeovich - candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics and Management TNU. E-mail: tagoev_d@mail.ru; Kalandarzoda Nasibulloi Mahmadsaid - Assistant of the Department of Agroindustrial Complex, Tajik National University. Phone: +992 907 08 33 80, Email: nkalandarzoda@mail.ru

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ БАНКОВ В ИНВЕСТИРОВАНИИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Тоҳирова Р.С. - к.э.н., дотсент, заведующей кафедрой статистики ТНУ

Ташипулатов Ш.З. - соискатель кафедры банковской деятельности БГУ им. Н.Хисрава

Банковская система Таджикистана, как и любой другой страны, являясь неотъемлемой частью национальной экономики, представляет собой совокупность различных видов банков и банковских институтов в их взаимосвязи. Современная Банковская система Таджикистана представляет собой сложную двухуровневую финансово-кредитную систему, на которую возложены задачи денежно-кредитного регулирования, валютного курса, хранения золотовалютных резервов страны, привлечения и размещения денежных средств, а также выполнения поручений и услуг клиентов. Основными направлениями деятельности банковской системы Таджикистана являются: нормативно-правовая, организационно-управленческая, функциональная[1,с. 34].

Нормативно-правовая деятельность. Применение на практике законов о банках и их деятельности. Правовое регулирование и организация работы банка с ценными бумагами, конкуренция с другими финансовыми структурами. Банковские векселя, депозитные и сберегательные сертификаты, в том числе государственный надзор за банками.

Организационно-управленческая деятельность. Создание эффективной структуры и системы управления банками. Учет за ресурсами банка, операциями и сделками, банковскими рисками. Подготовка кадров для банка: определение требований к кадрам, подготовка, подбор, работа с персоналом. Планировка помещений и организация рабочих мест, автоматизация связи и информационное обеспечение, безопасность персонала и банка. Информационная

работа: порядок создания банка «визитные карточки» ведущих банков РТ, адреса и телефоны государственных, ведомственных и функционально обслуживающих банки структур. Отношения с иностранными банками, открытие банков и их филиалы в других государствах с участием национального капитала или наоборот.

Функциональная деятельность. Межбанковский финансовый рынок, виды и порядок совершения расчетных операций, технология и организационные решения, а также клиринговые структуры.

В современных условиях рыночной экономики важная доля инвестирования в основном частного сектора, к примеру, дехканских и фермерских хозяйств, частное предпринимательство и частный бизнес приходится коммерческим банкам[2,с. 58].

Коммерческие банки - кредитные учреждения, создаваемые для привлечения денежных средств (пассивные операции), размещения их от своего имени на условиях возвратности и платности (активные операции) и выполнения поручений клиентов на комиссионных началах (посреднические операции). Коммерческие банки являются универсальными кредитными учреждениями, представляющими своим клиентам практически все виды кредитно-расчетных услуг, а специализированные финансово-кредитные организации обслуживают отдельные, более узкие сферы рынка ссудного капитала. Коммерческие банки и специализированные финансово-кредитные организации проводят единую политику по аккумуляции временно свободных денежных средств, сбережений и накоплений, а также кредитованию предприятий, организаций и населения. Коммерческие банки осуществляют свою деятельность на основе лицензии на совершение банковских операций, выдаваемой Национальным банком Таджикистана, а также в соответствии с уставом, определяющим перечень операций, размеры уставного фонда, органы управления банка и их функции, порядок использования прибыли.

В современных условиях рыночной экономики из-за ограниченности источников бюджетного финансирования, с одной стороны, и значительной потребности предприятий в средствах для финансирования инвестиционных программ и проектов, с другой - на коммерческие банки возлагаются особые надежды по поддержке инвестиционных проектов. В то же время в ряде случаев встречаются с достаточно серьезными проблемами при принятии решения об участии в той или иной форме в финансировании инвестиционных проектов. Анализ современного экономического состояния показывает, что это сводится к следующему[3,с.77]:

- сравнительно небольшая величина собственного капитала;
- низкий удельный вес собственного капитала в активах;
- преобладание краткосрочных пассивов, ограничивающих возможности долгосрочных вложений;
- низкая доля депозитов в пассивах;
- высокая доля остатков по счетам предприятий и организаций в пассивах;
- несовпадение структуры пассивов и активов.

Оценка функционирования банков Республики Таджикистан показывает, что только кредитная база некоторых банков отвечает международным стандартам и только крупные банки способны выдержать длительное омертвление значительной части своих активов при производственном инвестировании.

Если доверительные отношения банка с объектом инвестирования уже сложились, то следующим этапом по взаимодействию может управление банком корпоративными финансами, что представляет сложный комплекс операций по управлению активами и пассивами, ликвидностью, рисками, всеми финансовыми, материальными и другими потоками.

Такое обслуживание можно подразделить на две функции: контролерскую и казначейскую[4, с.115].

В первом случае банк использует свой опыт по внутреннему аудиту, финансовому и бухгалтерскому учету. К тому же налоговой отчетности, компьютерной обработке данных и др. В роли же казначей банк управляет ресурсами предприятия, рассчитывает его потребности в средствах и получает их из различных источников, занимается финансовым планированием и кредитным анализом, управляет пенсионным, страховым и другими фондами.

Дополнением к этому или как самостоятельное направление может быть такой вид деятельности банка, как банковское проектное финансирование (управление проектами) от замысла до воплощения. В этом случае банк может самостоятельно содействовать с производственным предприятием в процессе инвестирования и выполняет следующие условия:

- выбирает проект для прямого инвестирования;
- исследует его обоснованность;
- разрабатывает общую концепцию;
- оценивает эффективность с учетом возможности рисков;
- готовит технико-экономическое обоснование и бизнес-план.

Следует подчеркнуть, что успех банка как проектного инвестора зависит от его умения привлекать большие ресурсы (собственные средства, средства предприятий, средства внешних источников) и с высокой эффективностью их использовать.

При этом важным является умение банка обеспечивать запланированные финансовые и материальные потоки, точно оценивать финансовые возможности партнеров, общую потребность в ресурсах, прибыль после реализации проекта, осуществлять контроль и подбирать исполнителей для каждого этапа проекта.

Для многих банков главной специализацией становится инвестиционное финансирование. Для производства это один из важнейших механизмов мобилизации инвестиционных ресурсов, а для банка - денежных пассивов. Конкурентоспособность банка в этой деятельности и его устойчивость определяются созданием им инфраструктуры для работы с ценными бумагами и профессиональностью выбранных инвесторов[5, с. 62].

В последнее время потребность предприятий в таких услугах со стороны банков возрастает, так как повышается интерес иностранных вкладчиков капиталов к ценным бумагам производственных акционерных обществ Республики Таджикистан. Ведению инвестиционной деятельности банками способствует наличие у них хорошо подготовленных кадров, андеррайтеров, брокеров, дилеров и информационно-аналитических служб. Кредитные институты доказали предприятиям свой профессионализм в качестве депозитных регистрационных расчетных клиринговых и консультационных центров, трастовых институтов.

Инвестиционные банки активно осваивают операции с наиболее важными активами, то есть активами, оформленными в виде ценных бумаг и используемыми в такой форме для привлечения ресурсов. В качестве подобных финансовых инструментов могут выступать экспортная выручка, права экспортных требований, кредитные обязательства, недвижимость. В настоящее время предприятия, банки и инвесторы гармонично дополняют друг друга: первые заинтересованы в получении инвестиций, вторые - в предоставлении кредитов, третьи - помещают средства в капитал.

Для эффективной реализации перечисленных стратегических направлений банковской деятельности, банкам необходимо организовать управляющие компании, сначала в своем составе, а затем в качестве самостоятельных юридических лиц, либо в составе подопечных производств.

Успешное развитие банков невозможно без выбора стратегий его деятельности, т.е. без широкого плана наступления и тактики, которая представляет собой развернутый план действий, включающий механизм реализации общих стратегий и конкретные инструменты (технологии, правила и процедуры), которые при этом будут использоваться. Эти вопросы призвана решать банковский менеджмент, поскольку надежность банка определяется не размерами активов, а качеством управления инвестиционным портфелем, сбалансированным с источниками ресурсов банка и квалифицированными кадрами.

Важно отметить, что в сегодняшних рыночных отношениях следует выделить активность отечественных коммерческих банков во внутренней инвестиционной среде как ОАО Банк «Эсхата», ОАО «Ориёнбанк», ГСБ «Амонатбанк», «Спитаменбанк», Исламский инновационный банк «Тавхидбанк», «Коммерцбанк Таджикистана». Инвестиционная деятельность, этих банков тесно связана с поддержкой частного сектора в нашей стране[7].

В деятельности вышеназванных коммерческих банков нашей страны наблюдается активный переход и адаптация к цифровой экономике.

Национальная экономика Республики Таджикистан, как в других развивающихся странах мира находится в подъеме, учитывая этот факт, следует подчеркнуть, что XXI век является эпохой внедрения цифровой экономики. Нужно учесть, что во многих отраслях национальной экономики нашей страны, в том числе и в банковском секторе уже благополучно и реальным образом используются некоторые оперативные процедуры или закономерности цифровой экономики. Данный факт свидетельствует о том, что современная банковская система Республики Таджикистан выбрал правильный и эффективный курс своего развития и своей модернизации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джураев Б.М. Банковское дело//Учебное пособие. - Душанбе «Эрграф», 2014. - 432с.
2. Максютлов, А.А. Банковский менеджмент / А.А. Максютлов. — М.: «Альфа-Пресс», 2005. — 368 с.
3. Москвин В.А. Управление рисками при реализации инвестиционных проектов. -М.: Финансы и статистика, 2004.
4. Усоскин В.М. Современный коммерческий банк. Управление и операции. М.: Все для Вас, 1998.
5. Хоналиев Н. Промышленность Таджикистана: современное состояние и перспективы развития. - Душанбе: Ирфон, 2007.
6. Эшов Д.К. Проблемы микрофинансирования и государственная политика. — В сборнике научных трудов Таджикского технического университета им. М. Осими. - Душанбе, 2001.
7. www.nbt.tj –официальный сайт Национального банка Таджикистана.

НАҚШ ВА МАҚОМИ ҶАЪОЛИЯТИ БОНКҲОИ ВАТАНӢ ДАР САРМОЯГУЗОРИИ КОРХОНАҲОИ ИСТЕҲСОЛӢ

Дар мақолаи мазкур муаллифони самтҳои муосири ҷаъолияти низоми Бонкии Тоҷикистонро асоснок намуда, ба принсипҳои: меърию ҳуқуқӣ, ташкилию идорақунӣ ва функционалӣ ҷудо мекунамд. Қайд менамоянд, ки барои самаранок ҷаъолият қардани бонкҳои Ватанӣ танҳо қарзтаъминқунии онҳо қифоя нест, балки ба мақсад мувофиқ аст, агар шароитҳои муфид барои сармоягузори аз ҷониби бонкҳои Ватанӣ ба роҳ монда шаванд. Шарту шароитҳои муҳим барои ҳамкории зич, инчунин робитаҳои сармоягузори байни бонкҳои Ватанӣ ва корхонаҳои истеҳсолӣ шарҳ дода мешаванд. Барои боз ҳам ба тақозои замонавӣ мутобиқ шудани робитаҳои байни бонкҳо ва корхонаҳои истеҳсолӣ гузаштан ба иқтисодиёти рақамӣ пешниҳод қарда мешаванд.

Калидвожаҳо: низоми бонкӣ, бонкҳои тичоратӣ, маблағгузори бучавӣ, лоиҳаҳои сармоягузори, рақобатпазирӣ, захираҳои корхона, менечменти бонкӣ, иқтисодиёти рақамӣ.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ БАНКОВ В ИНВЕСТИРОВАНИИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В данной статье авторы обосновывают современные направления Банковской системы Таджикистана, разделяя их на: нормативно-правовой, организационно-управленческой и функциональной деятельности. Подчеркивают, что для эффективной деятельности отечественных предприятий не достаточно акцентироваться на кредитование, целесообразно создать благоприятные условия инвестированию со стороны отечественных банков. Отмечаются необходимые условия самостоятельного содействия банков и предприятий в инвестиционных отношениях. Комментируется необходимость перехода экономических взаимосвязей банков и предприятий к цифровой экономике.

Ключевые слова: банковская система, коммерческие банки, бюджетное финансирование, инвестиционные проекты, конкурентоспособность, ресурсы предприятия, банковский менеджмент, цифровая экономика.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE ACTIVITIES OF DOMESTIC BANKS IN INVESTING IN MANUFACTURING ENTERPRISES

In this article, the authors substantiate the modern directions of the Banking system of Tajikistan, dividing them into: regulatory, organizational, managerial and functional activities. They emphasize that it is not enough to focus on lending for the effective operation of domestic enterprises; it is advisable to create favorable conditions for investment by domestic banks. The necessary conditions for independent assistance of banks and enterprises in investment relations are noted. The necessity of transition of economic interrelations of banks and enterprises to the digital economy is commented on.

Keywords: banking system, commercial banks, budget financing, investment projects, competitiveness, enterprise resources, banking management, digital economy.

Сведения об авторах: *Тохирова Раджабмоҳ Сафаровна* – кандидат экономических наук, доцент, и.о. зав. кафедрой статистики ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17, Телефон: (+992) 93-532-08-36; *Ташпулатов Шокиржон Зокиржонович* – соискатель кафедры банковской деятельности Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, Адрес: 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, улица Айни 67, Телефон: (+992) 918-67-13-05, E-mail: tashpulatovs@inbox.ru

Маълумот дар бораи муаллифон: *Тохирова Раджабмоҳ Сафаровна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисод, дотсент, и.в. мудири кафедраи омили ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17, Телефон: (+992) 93-532-08-36; *Ташпулатов Шокиржон Зокиржонович* - унвонҷӯи кафедраи фаъолияти бонкии - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, Суроға: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, кӯчаи Айни 67. Телефон: (+992) 918-67-13-05, E-mail: tashpulatovs@inbox.ru

Information about the authors: *Tohirova Rajabmoh Safarovna* – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Acting Head of the Department of Statistics TNU. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan, Phone: (+992) 93-532-08-36; *Tashpulatov Shokirjon Zokirzhonovich*- candidate of the Department of Banking Duty Bokhara Citywide University named after Nosir Khusrav, Address: 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, 67 Aini Street, Phone: (+992) 918-67-13-05, E-mail: tashpulatovs@inbox.ru

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ КОРХОНАҲОИ МУШТАРАК ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ РУШДИ САНОАТИ МИЛЛӢ

Файзуллоева С.Ҷ. - н.и.и., муал. калони кафедраи иқтисодиётӣ ки корхонаҳо ва соҳибкорӣ ДМТ
Файзуллоев К.Ҷ. - ассистенти кафедраи менеҷменти молиявии ДДМИТ

Дар шароити муосири рушди иқтисодиёти кишвар бо мақсади ба натиҷаҳои баланди миқдорӣ ва сифатӣ ноил шудан зарурати ҷутҷӯ ва амалигардонии шаклҳои нави хоҷагидориро шарт ва зарур меҳисобад. Яке аз чунин шаклҳои пешқадами хоҷагидорӣ корхонаи муштарак мебошад, ки дар тараққи додани робитаҳои иқтисодии берунӣ нақши муҳимро мебозад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки манфиатҳои ҳамкорӣ байни давлатҳо дар соҳаи истеҳсолот бештар тавассути корхонаҳои муштарак ба амал бароварда мешавад.

Дар робита ба ин, боиси қайд аст, ки дар амалӣ намудани ҳадафҳои стратегӣ ва дурнамои рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ муштарак мавқеи махсусро ишғол менамояд, ки омилҳои муҳими баланд бардоштани сатҳи неқӯахволии аҳоли ба ҳисоб меравад. Бояд таъкид дод, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди фаъолияти соҳибкориро самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишвар ҳисобида, барои таъмини шароити мусоид пайвасти тадбирҳои судманд меандешад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ ба муносибати савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 30 октябри соли 2020 қайд намуданд, ки “Мо тасмим дорем, ки ислохотро дар самти таъмин намудани рушди соҳибкорӣ ва фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ идома бахшида, ташаббусҳои созандаи соҳибкоронро минбаъд низ ҳаматарафа дастгирӣ ва ҳуқуқи манфиатҳои онҳоро ҳимоя кунем”.

Бояд инро қайд намуд, ки барои расидан ба ҳадафи ҷаҳоруми миллӣ-саноатикунони босуръати кишвар нақши соҳибкорӣ муштарак хелоҳам муҳим мебошад. Дар корхонаҳои

мушрак бо истифодаи самараноки иқтидорҳои истехсолӣ, ашёи хоми ватанӣ ва қувваи корӣ баҳри рушди иқтисоди миллӣ ва афзун гардидани номгуи маҳсулоти ватанӣ ва ҳаҷми он шароитҳои мусоид фароҳам оварда мешавад.

Дар марҳилаи имрузаи пешрафт ва ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ фаъолияти корхонаҳои муштарк ба рушди иқтисодии кишвар бештар шароит бахшида, асосан ба ҳалли масъалаҳои бунёдии иқтисодӣ, татбиқи барномаҳои саноатикунонӣ ва лоиҳаҳои стратегӣ водор мекунад. Соҳибқории муштарак баҳри боз ҳам бештар намудани шароити қору истехсолот, рушди нишондиҳандаҳои истехсолӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ, афзун намудани ҳаҷми истехсоли маҳсулоти ватанӣ ва ба содирот нигаронидани он фаъолият мебаранд.

Дар Паёми Пешвои миллат (26.12.2019) қайд гардидаст, ки «Дар натиҷаи тадбирҳои амалинамудаи Ҳукумати мамлакат дар се соли охир ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ аз 15,2 то 17,3 фоиз афзоиш ёфт». Вобаста ба ин, дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» пешбинӣ шудааст, ки то соли 2030 ҳиссаи саноат ба 22 фоиз расонида мешавад [7, с.4].

Аз ин гуфтаҳои боло бар меояд, агар тамоюли рушди соҳаи саноати кишвар дар заминаи фаъолияти босамари корхонаҳои муштарк босуръат амалӣ шуда, давоми ҳар сол ҳиссаи он дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ афзун гардад, ҳатман ба ҳадафи миллӣ ноил мегардем.

Аз ин лиҳоз, дар марҳилаи рушди иқтисодии миллӣ ва мунтазам амалишавии ҳадафҳои стратегӣ мамлакат аз ҷониби Пешвои миллат эълон гардидани ҳадафи чоруми миллӣ-саноатикунонии босуръати кишвар амали саривақтист [4, с.4].

Мақсад аз эълон гардидани ҳадафи мазкур, пеш аз ҳама, дар кишвар, хусусан дар фаъолияти корхонаҳои муштарк ба роҳ мондани истехсолоти ватанӣ, ҳамчун омили рушди иқтисодии миллӣ, таъмин намудани аҳолии мамлакат бо маҳсулоти истехсоли ватанӣ, алалхусус хуроквориро массолехи сохтмонӣ ва ба содирот нигаронидани он, ташкил кардани корхонаҳои нави саноатӣ ва дар ин замина бо ҷойи қори ҳарчи бештар таъмин намудани аҳоли, рақобатпазир кардани маҳсулоти дохилӣ дар бозори ҷаҳонӣ ва афзун гардонидани истехсоли маҳсулоти ватанӣ воридагивазкунанда дар раванди саноатикунонии кишвар самтҳои афзалиятнок ба шумор мераванд.

Бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармояи хориҷӣ, технологияи нав, барои бунёди инфрасохтори муосир, ҷиҳати мусоидат ба масъалаҳои шугли аҳоли ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ, инчунин ғани намудани бозори дохилӣ ва истеъмоли маҳсулоти саноатӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли ноил шудан ба сатҳи баланди индустрикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои муштарак таъсис дода шуданд. Соҳибқории муштак як самти муассир ва хеле ояндадори рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ оид ба ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва таҳкими минбаъдаи иқтидори иқтисодӣ, илмӣ ва рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Инкишофи робитаҳои берунӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо густариши ҳамкориҳои вобаста бо мигратсияи сармоя буда, аз рӯи вазъи иқтисодии мамлакат, ки таҷдиди истехсолот ва дар баъзе соҳаҳо пурра аз нав кардани технологияро талаб мекунад, ба маблағгузориҳои бениҳоят зиёд эҳтиёҷ дорад. Муҳайё намудани ин маблағ дар муддати кӯтоҳ аз дохили мамлакат ғайриимкон мебошад. Гузашта аз ин, дар шароити ҳозира раванди гардиши байналмилалӣ сармоя ба таври васеъ бо истифодаи комёбиҳо дар соҳаи фаъолияти илмию тадқиқотӣ ва корҳои таҷрибавию конструкторӣ, технология, менечмент ва амсоли онҳо алоқаманд аст. Мавқеи муҳимтаринро ба сифати омили равнақи иқтисодии бозорӣ, пайвастанӣ иқтисодии кишвар бо хоҷагии ҷаҳонӣ, истифодаи усулҳои нави идора, густариши рақобат байни субъектҳои хоҷагидорӣ сармояи хориҷӣ мебозад.

Соҳибқории муштарак дар қисми қаламрави мамлакат барои гузоштани сармояи хориҷӣ поягузори намуда, дар айни ҳол ба яке аз шаклҳои муборизаи рақобатноки мамлакатҳо барои ҷалб кардани сармояи хориҷӣ мубаддал мегарданд.

Иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва робитаҳои он бо сармояи хориҷӣ ханӯз ҳам дар марҳалаи ташаккулёбӣ қарор дошта, вале таҳкурсии ин муносибатҳо қайҳо боз гузошта, заминаҳои меъёрии он ба таври фаъол ба талаботи имруза мутобиқ карда мешавад. Шаклҳои

ташкилию ҳуқуқии фаъолият ва ҳамкориҳои соҳибкорони Тоҷикистон бо шарикони хориҷиашонро қонуни дар қаламрави Тоҷикистон амалкунанда «Дар бораи инвеститсияҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ҳамчунин санадҳои дигари қонунгузорӣ, ки ба ташаккулу рушди корхонаҳо таъсир мерасонанд, муайян мекунад. ҳамчунин арзишу нуқсонҳои умуман иқтисодии милли ва аз ҷумла саноат таҷдиди назар карда мешавад. Самту шаклҳои нави ояндадори фаъолият ҷустуҷӯ ва омӯхта мешавад. Дар ҷунин шароит кушишҳои ба мамлакат ҷалб намудани инвеститсияҳои мустақими хориҷӣ ва ташкили корхонаҳои муштарак (КМ) хусусан ҷолибанд.

Зарурати ташкили корхонаҳои муштарак аз он бар меояд, ки корхонаҳои муштарак ба ворид шудани мамлакат ба низоми иқтисодии ҷаҳон мусоидат намуда, ҳамчунин дар амри ташаккули сохтори бозоргонӣ мақоми хоса дорад, ки мо ҳаракат намудем, онҳоро дар ин рисола ошкор намоем. Ба корхонаҳои муштарак технологияи бештар пешқадам, маҳсули зиёди меҳнат, боздеҳи калон, ғоидаи зиёд ва дараҷаи баланди музди меҳнат хосанд. Ҳамаи ин омилҳо, бешубҳа ба иқтисодии Тоҷикистон таъсири мусбат мерасонанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистони дар давоми солҳои дуру дароз дар бахши муносибатҳо бо шарикони хориҷӣ инҳисори фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, яъне ҳуқуқи хоси давлат оиди руи қор овардани ҳамаи намуди робита ва муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ ҳукмфармо буд, вале аз оғози ислоҳоти иқтисодӣ дар соли 1986 ислоҳоти соҳаи мазкур тадриҷан оғоз ёфт.

Аз соли 1990 нафақат ташкилоҳои тижорати хориҷии давлатӣ, балки намояндагони соҳавии ҷумҳуриявӣ минтақавӣ ва маҳаллии тижорат низ ҳуқуқи бо истифода аз сармояи хориҷӣ таъсис додани корхонаҳоро пайдо намуданд. Истехсолкунандагони маҳсулоти содиротӣ ҳам ҳуқуқи мустақиман вориди бозори хориҷӣ шуданро пайдо карданд. Дар рисолаи мазкур принсипу роҳҳои ташкили корхонаҳои муштарак дар Тоҷикистон, мақсади онҳо ва рушди муносибатҳо бо шарикони хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Аз оғози истиқлолияти мамлакат ҳамаи субъектҳои фаъолияти хоҷагӣ новобаста ба шаклҳои моликият ҳуқуқи бидуни сабти махсус бо соҳибкоруни инвесторҳои хориҷӣ барқарор намудани робитаҳоро пайдо карданд. Барои бештар ҷалб намудани ҳамкоруни хориҷӣ барои корхонаҳои муштарак баъзе имтиёзҳо, аз ҷумла, ҳуқуқи бидуни литсензия ба хориҷа баровардани маҳсулот ва ворид намудани молҳои мавриди зарурати худ, дар ихтиёри худ пурра нигоҳ доштани ғоидаи асъор пешбинӣ карда шудаанд.

Дар сиёсати иқтисодии давлат ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ яке аз афзалиятҳои асосии бунёди корхонаҳои муштарак маҳсуб меёбад. Аксарияти вазифаҳо оид ба бештар намудани ҷолибияти сармоягузорӣ дар Тоҷикистон аллақай дар СМР-2030 нъикос ёфтаанд. БМР 2016-2020 фаъолияти аввалиндарачаро, ки барои ҳалли онҳо заруранд, ошкор ва мушаххас менамояд. Таҷрибаи кишварҳои, ки дар ҷалби сармоягузориҳои комёбиҳои нисбатан бештар ба даст овардаанд, нишон медиҳад, ки тадбирҳои дар СМР-2030 дарҷгардида, агар низоми самаранокии ҳамбастагӣ ва дастгирии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ташаккул ёбад, ба ҷалби муваффақонаи сармоягузориҳо мусоидат мекунад, ки ба зиёд гаштани шумораи КМ оварда мерасонад. Он бояд ба сармоягузориҳои низоми «долони сабз» -ро дар ҳамаи зинаҳои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳо таъмин намояд ва ҳамкориҳои онҳоро бо давлат тавассути механизми «равзанаи ягона» осон гардонад.

Мо мехостем, ки проблемаю муваффақиятҳои корхонаҳои муштарак Тоҷикистонро дар ин мақола ҳар чӣ пурратар дар бар гирем ва акнун метавонем хулоса барорем, ки дар давоми 30 соли истиқлолият барои ҷалби пурра ба самарабахши сармояи хориҷӣ ва ташкили корхонаҳои муштарак бисёр монеаҳо аз қабилҳои нооромии сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат вучуд доштанд.

Таклифу пешниҳодҳо оиди такмили самаранокии иқтисодии корхонаҳои муштарак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷунин мебошанд:

➤ сармоягузорӣ ва боз ҳам такмил додани самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои рушди корхонаҳои муштарак;

➤ баланд бардоштани сатҳи қолибияти иқтисодӣ барои сармоягузориҳои ва бештар намудани мавқеи кишвар дар рейтингҳои «Пешбурди соҳибкоруни муштарак» аз рӯи индикатори «Ҳимояи сармоягузориҳои хориҷӣ барои бунёди соҳибкоруни муштарак»;

➤ рушди инфрасохтори фаъолияти сармоягузорӣ ва бештар намудани қолибияти

сармоягузори хориҷӣ барои бунёди корхонаҳои муштарак ба бахши истифодаи қазри замин;

- истифодаи имкониятҳои нави хориҷӣ барои бунёди корхонаҳои муштарак дар занҷираи арзиши иловашудаи тичорати кишоварзӣ дар кишвар;
- мукамалгардонии заминаи ҳуқуқии дастгирӣ ва рушди корхонаҳои муштарак, фароҳам овардани шароит барои дастёбии субъектҳои соҳибкори муштарак ба бозорҳои байналмилалӣ мол, кор ва хизматрасониҳо;
- ташкил намудани фаъолияти самараноки институти ҳамкориҳои хориҷӣ.
- мутақобилаи сохторҳои тичоратӣ ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ;
- мусоидат барои рушди корхонаҳои муштарак, ташкил намудани технопаркҳо ва бизнес-инкубаторҳо;
- тақмили низоми таҳсилоти миллии корхонаҳои муштарак барои омӯзиш ва тайёр намудани мутахассисони баландсифати рақобатпазир дар соҳаҳои гуногун мутобиқи талаботи иқтисоди бозаргонӣ ва стандартҳои байналмилалӣ.

Дар маҷмуъ, метавон гуфт, ки ташкил ва рушди равнақи корхонаи муштарак фаъолияти самараноки равандҳои иқтисодиро муайян намуда, дар навбати худ афзоиши содирот, афзоиши шугли аҳоли, рушди соҳаи саноат ва азхудкунии босуръати технологияҳои навро таъмин менамояд, ки ин ба рушди равнақи иқтисодиёти кишвар мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ» (Тағйири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон 02.01.2019 № 1581).
2. Маҷмуаи оморӣ Тоҷикистон: 29 соли истиқлолияти давлатӣ,- Душанбе, 2020.
3. Ҳақимов А.Ҳ., Рачабов Қ., Минтақаҳои озоди иқтисодӣ-Душанбе: «Ирфон», 2009; -35с.
4. Ғаффаров Ф.М. Нақши сармоягузорӣ ва минтақаи озоди иқтисодӣ дар раванди саноатикунонии кишвар/мақолаи илмӣ /Ахбори Донишгоҳи миллии Душанбе: 2019. 130-139с.
5. Маълумоти оморӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд дар соли 2020. 385с.
6. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмуаи омили Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. – 465 с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 26.12.2018. ш. Душанбе. www.president.tj. (санаи муроҷиат: 16.04.2022).
8. Сомони расмӣ Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон // www.investcom.tj. (санаи муроҷиат: 15.004.2022).
9. Сомони расмӣ Минтақаи озоди иқтисодии-Ҷумуурии Тоҷикистон // info@fez.tj. (санаи муроҷиат: 11.04.2022).

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ КОРХОНАҲОИ МУШТАРАК ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ РУШДИ САНОАТИ МИЛЛӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои вобаста ба саҳми корхонаҳои муштарак (КМ) дар раванди саноатикунонӣ баррасӣ гардидаанд. Инчунин, муайян карда шудааст, ки фаъолияти корхонаҳои саноатии мамлакат аз фаъолияти самараноки корхонаи муштарак амақунанда вобастагии зиёд дорад. Дар натиҷаи таҳлил муайян карда шудааст, ки дар рушди саноати истеҳсолӣ корхонаҳои муштарак нақши асосӣ бозида, фаъолияти самараноки онҳо махсусан, ба рушди иқтисоди миллии ва минтақавӣ мусоидат мекунад. Инчунин, қайд кардан зарур аст, ки нақши корхонаҳои муштарак дар амалишавии ҳадафи саноатикунонии кишвар нишон дода шудааст. Ҳаҷми истеҳсолоти саноатии корхонаҳои муштарак амақунанда дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мақолаи мазкур ба риштаи таҳлил кашида шудааст. В статье проанализирован объем промышленного производства совместных предприятий, действующих на территории Республики Таджикистан.

Калидвожаҳо: корхонаҳои муштарак, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, сармоягузорӣ, саноат, иқтисодиёт, саноатикунонии босуръат, стратегияи мамлакат.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ СОВМЕСТНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с вкладом совместных предприятий (СП) в процесс индустриализации. Также установлено, что деятельность промышленных предприятий страны сильно зависит от эффективной деятельности СП. В результате анализа определено, что совместные предприятия играют большую роль в развитии обрабатывающей промышленности, а их эффективная деятельность способствует развитию экономики страны и региона. Также необходимо отметить, что показана роль совместных предприятий в реализации цели индустриализации страны.

Ключевые слова: совместные предприятия, свободные экономические зоны, инвестиции, промышленность, экономика, ускоренная индустриализация, стратегия страны.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF JOINT VENTURES IN THE MODERN CONDITIONS OF NATIONAL INDUSTRY DEVELOPMENT

This article discusses issues related to the contribution of joint ventures (JV) to the process of industrialization. It was also found that the activities of the country's industrial enterprises are highly dependent on the effective operation of the joint venture. As a result of the analysis, it was determined that joint ventures play an important role in the development of the manufacturing industry, and their effective activity contributes to the development of the economy of the country and the region. It should also be noted that the role of joint ventures in realizing the goal of the country's industrialization is shown.

Key-words: joint ventures, free economic zones, investments, industry, economy, accelerated industrialization, country strategy

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллоева Сарвиноз Чумаевна – номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллимаи калони кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Телефон: +992 981-01-06-20.

Файзуллоев Комилҷон Чумъев – ассистенти кафедраи менеҷменти молиявии ДДМИТ. Суроға: Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Сино, кучаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 951-31-31-91).

Сведения об авторах: Файзуллоева Сарвиноз Джумаевна – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономика предприятий и предпринимательства Таджикского национального университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Сино, улица Буни Хисорак Телефон: (+992) 981-01-06-20).

Файзуллоев Комилджон Джумаевич – ассистент кафедры финансового менеджмента ТФЭУ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Сино, улица Нахимова 64/14. Телефон: (+992) 951-31-31-91).

Information about the authors: Fayzulloeva Sarvinoz Dzhumaevna - Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer at the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sino Avenue, Buni Hisorak Street Phone: (+992) 981-01-06-20).

Fayzulloev Komildzhon Dzhumaevich - Assistant of the Department of Financial Management, TFEU. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sino Avenue, Nakhimov Street 64/14. Phone: (+992) 951-31-31-91).

РОҶҶОИ МУКАММАЛГАРДОНИИ МАРКЕТИНГИ ХАДАМОТИ САЙЁҲӢ

Шарипова Х. Р. - н.и.и., муаллимаи калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ

Саидов Ф. С. - донишҷӯи курси 4-уми ихтисоси маркетинги ДМТ

Сайёҳӣ дар баробари дорои аҳамияти бузурги иқтисодӣ, инчунин ба васеъ шудани ҳудуди ҳамдигарфаҳмии байни мардуми фархангу динҳои гуногун таъсири ҷиддӣ мерасонад. Фаъолияти бомуваффақияти маркетингӣ дар бозори сайёҳӣ ин қонё гардонидани талабот ва пешгӯии талаботу дархостҳои муштариён ба шумор меравад, лек дар навбати худ бояд қайд намуд, ки, рафтори истеъмолкунандагонро пурра пешгӯӣ намудан номумкин аст, зеро ба он

шумораи зиёди омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Омӯзиш ва дарки рафтори истеъмолкунандагон ҳангоми интиҳоб ва харидани маҳсулоти туристӣ барои мутахассиси соҳаи туризм кори осон нест. Корхонаҳои туристӣ дар бештари ҳолатҳо аз корхонаҳои хориҷӣ намунаи ибрат гирифта барои пешбурди фаъолияти худ ҳамаи корҳо ро ба сомон мерасонанд.

Фаъолияти туристӣ дар иқтисодиёти муносири байналмилалӣ яке аз соҳаҳои сердаромад ва босуръат инкишофёбанда ба ҳисоб меравад. Бо вучуди ин, вазъи ноустувори сиёсӣ дар бисёре аз минтақаҳои сайёҳӣ, бӯҳронҳои иқтисодӣ, бемориҳои сироятӣ ва афзоиши таваррум дар якҷоягӣ бо сатҳи баланди рақобат дар бозори сайёҳӣ корхонаҳоро водор мекунад, ки афзалиятҳои рақобатии худро мустақкам кунанд. Муҳити рақобат бисёр хусусиятҳои маркетингии фирмаҳои сайёҳиро муайян мекунад ба монанди ҳаҷм ва шартҳои фурӯш, нархҳо, усулҳои таълиқ пешбурди фурӯш ва ғайра.

Мушкилоти асосии корхонаҳои сайёҳии имрӯза ҷустуҷӯи имкониятҳои рушд ва рушди ширкати сайёҳӣ дар шароити душвори иқтисодӣ ва молиявӣ мебошад. Бӯҳрони бозори сайёҳӣ, ки дар авҷи мавсими тобистони соли 2014 ба вуқӯъ пайваст, оқибати ногузири мушкилоти дохилисоҳавӣ буд. Тамоюлҳои асосии бозори сайёҳӣ имрӯз инҳоянд:

1. Кам шудани талабот ба турҳо ҳатто дар мавсими гарми туристӣ аз сабаби ноустувории кӯрби асёр ва коҳиши умумии қобилияти харидорӣ;

2. Муфлисшавии ширкатҳои сайёҳӣ ва кам шудани шумораи бозингарон дар бозори сайёҳӣ;

3. Вазъияти ноустувори сиёсӣ дар кишварҳо,

4. Муфлисшавии корхонаҳои ҳавопаймой, ки метавонад боиси болоравии нархи парвози ҳавопаймоҳо бар асари монополизатсияи бозор аз ҷониби Аэрофлот гардад.

Агар дигар тарафи масъаларо дида бароем дар ҷаҳони имрӯза яке аз масъалаҳои марбут ба кам шудани шумораи туристон ин пандемия ва бемориҳои сироятӣ мебошад ки дар соли 2019 дар ҷаҳон ва алалхусус дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ зарари калон расонд. Давлатҳо маҷбур шуданд, ки барои мубориза бурдан бар зидди ин беморӣ ҳамаи сарҳадҳои ҳудашонро банданд ва бо ин сабаб бештари мардум аз хонаҳои истиқоматии худ берун набаромада сабаби дигараш ин аз қор мондани корхонаҳо гашт. Дар соҳаи туризм омилҳои ҳастанд, ки аз тарафи инсон идора намешавад ва ин омилҳо пешгӯӣ нашаванда мебошад, ки дар боло қайд кардам.

Рушди босуръати рақобат дар бозори хизматрасонии соҳаи сайёҳӣ ба бехтар шудани сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ ва пешниҳоди молҳо, корҳо, хизматрасониҳои нав мусоидат мекунад, инчунин гузаришро аз тарзи анъанавии пешбурди тичорат суръат бахшид. Омилҳои ҳастанд ки ба бизнеси сайёҳӣ таъсири калон мерасонад. Ҳамаи омилҳои, ки ба истеъмолкунандагон таъсир мерасонанд, ба ду категорияи асосӣ тақсим мешаванд, омилҳои бартаридошта ва омилҳои дуҷуминдараҷа.

Ҳангоми интиҳоби маҳсулоти туристии харидор ин омилҳо ҳалкунанда мебошанд;

1. Синну сол. Ба гурӯҳи якуми ангеҷаҳо хусусиятҳои синнусолии турист дохил шуда, мустақилияти қабули қарор ва қобилияти таъсиррасонӣ ба интиҳобро муайян мекунад.

2. Маориф. Гурӯҳи дуҷуми омилҳо ба муайян кардани сатҳҳои гуногуни тавачҷӯ ба арзишҳои фарҳангӣ ва фаъолияти таълимӣ нигаронида шудааст. Бо дарназардошти сатҳҳои гуногуни таҳсилоти сайёҳон, дар байни шунавандагони муайяни мақсаднок манфиатҳои умумиро муайян кардан мумкин аст, ки ин дар навбати худ хизматрасонӣ ва ташаккули корхонаҳои туристӣ ро барои гурӯҳҳои гуногуни сайёҳон осон мекунад.

3. Эътироф. Ин омил ба интиҳоби барномаи тафреҳӣ таъсир мерасонад, бештари гурӯҳҳои мазҳабӣ сафарҳои зиёратӣ мекунанд ва ё навъи фароғатро интиҳоб мекунанд, ки ҳилофи эътиқоди онҳо набошад ва имкони баргузории маросиму намозҳоро низ дар бар мегирад.

4. Даромад. Он дар туризм нақши назаррас дорад, зеро сайёҳон мувофиқи имкониятҳои молиявии худ намуди истироҳат, ҷойи боздид, инчунин сатҳи хизматрасониро интиҳоб мекунанд.

5. Мавсимият. Ҷойҳои сайёҳӣ аз рӯи хусусиятҳои ҷуғрофӣ ва иқлимии худ ҷолибияти мавсимӣ доранд. Бештари сайёҳон дар интиҳоби ҷойи муайян барои истироҳат маконҳои ро интиҳоб мекунанд ки барои онҳо муносиб бошад. Бештари сайёҳон мувофиқи истироҳат

маконҳое ро интиҳоб мекунанд ки барои худ мувофиқ аст мисол нафароне ки кӯҳнаварди ро нағз мебинад бештари вақт дар фасли тобистон ва зимистон ба Тоҷикистон меоянд.

Истироҳати туристӣ дар маҷмӯъ ду самтро дар бар мегирад: туризми ғайрифаъол ва гайрифаъол. Ҳавасмандии турист дар ин ҳолат ба майл, ва шавқи ғайрифаъолияти руҳию ҷисмонӣ дар қор, саломатӣ ва бисёр хусусиятҳои дигар вобаста аст. Барои оптимизатсияи рафтори истеъмолкунандагон дар бозори хизматрасонии туристӣ, корхона бояд пеш аз ҳама ба сайёҳони эҳтимолӣ ғолиб ояд ва ҳамдардии шахсии муштариёни доимиро ба даст орад. Нишон додан лозим аст, ки онҳо барои ширкат то чӣ андоза муҳиманд ва онҳо дар фуруши хизматҳои сайёҳӣ чӣ нақш доранд. Ба сатҳи баланди хизматрасонӣ, хизматрасонии босифат ва муносибати инфиродӣ ба ҳар як хусусияти аудиторияи мақсаднок диққат додан мумкин аст. Таҳияи пешниҳодҳои махсус, системаи таҳфифҳо ва хизматҳои иловагӣ танҳо барои меҳмонони доимӣ кафолати садоқат ба ширкат хоҳад буд.

Мавҷудияти муштариёни содиқ барои корхона бартарии бебаҳс дар муҳити рақобат аст, зеро чунин аудитория ба тағйирот дар сийёсати нархгузорӣ ва дигар тағйирот дар оянда назар қардан осонтар аст. Дар шароити рақобат танҳо корхонаҳое муваффақиятро ба даст оварда метавонанд, ки мафҳуми маркетингро эҷодкорона истифода бурда, ба он тақия намуда, пайваста роҳҳои ҳам ба шароити доимо тағйирёбандаи муҳити ғайрифаъолияти худ мутобиқ шудан ва ҳам ба бозор ғайрифаъол таъсир расониданро ҷустуҷӯ мекунад. Бештари сайёҳон дар дохили кишвар барои гирифтани хизматрасониҳои туристӣ бо сабаби надонистани забони тоҷикӣ, ба мушкили рӯ ба рӯ мешаванд. Барои рафъ намудани, чунин мушкилиҳо инфрасохторҳои сайёҳӣ, инчунин мактабҳо ва донишгоҳҳо тасмим гирифтаанд, ки омизиши забонҳои хориҷиро барои рушди соҳаҳо дар мадди аввал гузоранд, то мушкилиҳои пешомада ҳали худро ёбад.

Бештари корхонаҳои туристӣ ба мутахассисони соҳаи маркетинг ва роҳбаландонӣ пуртаҷриба эҳтиҷ доранд. Муносибати байни агентии сайёҳӣ ва истеъмолкунанда ба он асос ёфтааст, ки сайёҳони эҳтимолӣ дар маркази манфиатҳои корхона қарор доранд, аммо рафтори истеъмолкунандагон аз шумораи зиёди омилҳои ошқор ва ғайриоддӣ вобаста аст. Омӯзиши салоҳиятноки рафтори истеъмолкунандагон дар ин баҳши хизматрасонӣ барои ғайрифаъолияти бомуваффақияти ҳар як корхона зарур аст, зеро он ба мо имкон медиҳад, ки имкониятҳои худро ба таври объективӣ арзёбӣ намоем ва он самтҳои ғайрифаъолиятро интиҳоб кунем, ки ба мо имкон медиҳад, ки ғолибӣ корхонаро баланд бардорем.

Корхонаҳои сайёҳӣ бояд донад, ки раванди қабули қарор дар бораи хариди хизматрасониҳои туристӣ ва ҷалби туристон бояд дуруст қабул қарда шавад, зеро ҳар қадаре, ки ширкат маълумоти бештар дар бораи ҳавасманд қардани меҳмонони худ дошта бошад, ҳамон қадар амалҳои бештаре анҷом дода метавонанд.

Худи раванди қабули қарор дар бораи харид аз 5 марҳилаи асосӣ иборат аст:

- 1) огоҳи дар бораи зарурати харид;
- 2) ҷустуҷӯи маълумот дар бораи мол;
- 3) арзёбии вариантҳои пешниҳодшуда;
- 4) қарор дар бораи харид;
- 5) рафтори харидорон баъди харид.

Дар тадқиқоти маркетингӣ ба омӯзиши рафтори харидорони мол ва хизматрасонӣ нақши калидӣ дода мешавад. Дар бозори сайёҳӣ истеъмолкунанда бевосита худи сайёҳ буда, аксаран тавассути миёнаравҳо ё бевосита тавассути операторони туropolиторӣ амал мекунад. Корхонаҳои туристӣ ҳангоми ташкили турҳо бояд дуруст тадқиқот баранд ва фаҳманд, ки ҳамаи сайёҳони эҳтимолӣ ба қадом гурӯҳҳо тақсим мешаванд. Ҳама истеъмолкунандагони маҳсулоти туристиро то андозае аз рӯи панҷ аломати асосӣ гурӯҳбандӣ қардан мумкин аст ;

1. Ҳамчун харидорони маҳсулоти туристӣ ба инҳо ҷудо мешаванд:

- *харидорони «сарфакор»* онҳо ба нарх, сифат ва доираи хизматрасонӣ саҳт ҳассосанд ва онҳо интизоранд, ки доираи васеи хизматрасониро бо нархи паст гиранд.

- *харидорони «бепарво»*, онҳо ба омилҳои нарх эътибор надовда, сифати хизматрасониро дар мадди аввал мегузоранд.

2. Аз рӯи намудҳои талабот ба маҳсулоти туристӣ истеъмолкунандагоне, ки майли зиёди саёҳат доранд. Чунин истеъмолкунандагон давра ба давра макони саёҳатро иваз намуда, мехоҳанд таасуроти бештаре аз саёҳии худ гиранд ва талаботи саёҳии худро қонеъ намоянд.

3. Аз рӯи фаъолияти сайёҳон дар рӯзҳои ид ва рӯзҳои махсус (мусобикаҳо ва ғ.):

- *сайёҳони фарогатӣ нигаронидашуда*. Онҳо доимо дар чамбият буданро афзалтар медонанд, ичунин дар табиат ва дар берун буданро дӯст медоранд. Барои ин аудиторияи мақсаднок, турҳо, ки бори ченакро дар бар мегиранд ё яқоя бо табобат комиланд;

- *варзишгарон ва мухлисон*. Дар боқимондаи чунин сайёҳон ҷои муҳимро мусобикаҳои гуногун ишғол мекунанд.

4. Вобаста ба тарзи зиндагӣ:

- *дустдорони кайфу сафо*. Барои ин сайёҳон саёҳат як роҳи изҳори худшиносӣ аст, онҳо мехоҳанд аз таътили худ бештар баҳра баранд ва аз ин рӯ нисбат ба сифат ва сатҳи хизматрасонӣ талаботи баланд мегузоранд;

- *сайёҳоне, ки истироҳати орому хилватро афзалтар медонанд*. Чунин сайёҳон бештар ба баҳр, офтоб ва қум ҷалб мешаванд. Ҳадафи сафар имкони танаффус аз фишори ҳамаҷуз ва садои шаҳр аст. Ин сайёҳон дар ҷустуҷӯи ваҳдат бо табиат ва хомӯшӣ ҳастанд, барои онҳо саёҳат як имконияти худро ҳамчун шахс ифода кардан, ҳама чизро аз дигар тараф нигоҳ кардан ва аз ҷиҳати равоӣ ҳолӣ кардан аст:

- *сайёҳони оилавӣ*. Ин сайёҳон одатан оилаҳо мебошанд, ки кӯдакдоранд, онҳо дар муҳити бароҳат ва ором истироҳат мекунанд, бо наздикон вақт гузарониданро дӯст медоранд.

- *сайёҳоне, ки бо мақсади дониш, таҳсил сафар мекунанд*. Ин намуди сайёҳон ба гирифтани донишҳои нав нигаронида шудаанд, онҳо кӯшиш мекунанд, ки тамоми вақти холии худ, аз ҷумла рӯзҳои истироҳати худро барои омӯختани чизи нав сарф кунанд.

5. Аз рӯи синну сол: аз 0 то 14 сола.

- *ба ин гурӯҳ кӯдакони аз 15-24 сола*, дохил мешаванд, ки одатан ҳамроҳи волидон ё хешовандони худ сафар мекунанд. Инҳо ҷавонон, асосан донишҷӯёни мактаби миёна ва ё донишҷӯёне ҳастанд, ки бо дӯстон сафар мекунанд.

- *гурӯҳи аз 25-44 сола*. Гурӯҳи аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъолтарин сайёҳоне, ки бо оила ё дӯстони наздики худ сафар карданро афзалтар медонанд.

- *гурӯҳи 45-64 сола*. Ин як гурӯҳи сайёҳонест, ки танҳо ё яқоя бо шарикӣ худ саёҳат карданро афзалтар медонанд.

- *гурӯҳи аз 65 боло*. Инҳо сайёҳони синну соли калонсол мебошанд, ки вақти холии доранд.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки ба афзалиятҳои истеъмолкунандагони эҳтимолии бозори туристӣ на танҳо вазъи молиявӣ онҳо, балки бисёр омилҳои норавшан низ таъсир мерасонанд. Барои фаъолияти туристӣ донишҷӯёни омилҳои бевосита ба истеъмолкунанда таъсир мерасонанд, аҳамияти калон дорад. Ин аз он иборат аст, ки онҳо ба намуди хидмати пешниҳодшуда ва ичунин ба нархи бастаи турие, ки муштарӣ омода аст пардохт кунад, таъсир мерасонад.

Дар ин мақола омилҳои асосии сайёҳиро, ки сабаби кам ва зиёд гардидани шумораи туристон мегардад нишон дода шудааст. Дар натиҷаи мушоҳида маълум гардид, ки бештари корхонаҳои саёҳӣ барои ҳарчи бештар ҷалб намудани туристон кӯшиш зиёд доранд, аммо камбудии асосӣ дар ин корхонаҳои саёҳӣ набудани маркетинги соҳибтаҷриба мебошад. Дигар тарафи масъала дар он аст, ки бештари корхонаҳои саёҳӣ ба имтиёзҳои бештар ниёз доранд. Хуб мешуд агар дар минтақаҳои туристии ҷумҳури ноҳияҳо, ки иқлими хуб барои саёҳӣ дорад бо дастгирии ҳукумат мавзӯҳои туристӣ ташкил карда шавад ва туризми дохилиро рушд диҳад. Дар ҷаҳони имрӯза бештари сайёҳон барои тамошои манзараҳои нотақрори диёрамон ва ҷойҳои таърихӣ меоянд, ки иқлими Тоҷикистон барои сайёҳони дохиливу хориҷӣ хеле шароити хубу мусоидат мебошад.

АДАБИЁТ

1. Нехаев В. В. Туризм как одно из направлений регионального развития // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2017. – Т. 3. – С. 18–22. – URL: <http://e-koncept.ru/2017/770239.htm>.

2. Шарипова Х.Р., Амрохонзода Д.Ш. Влияющие факторы на максимизацию уровня загрузки гостиничных предприятий в условиях развития конкурентных отношений // В сборнике: Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства. Сборник научных трудов. Под общей редакцией З.О. Адамановой. Симферополь, 2022. С. 573-577.

3. Шарипова Х.Р. Роль бенчмаркинга в повышении конкурентоспособности гостиничных предприятий // Апрельские научные чтения имени профессора Л.Т. Гиляровой / Материалы международной научно-практической конференции (г. Воронеж, 8 апреля 2022 г.). Воронеж, 2022. С. 232-238.

4. Шахнович С.В. Маркетинг в туризме: Учебное пособие. - Витебск Издательство УО «ВГУ им. П. М. Машерова» Витебск, 2012. - 247с.

РОҶҲОИ МУКАММАЛГАРДОНИИ МАРКЕТИНГИ ХАДАМОТИ САЙЁҲӢ

Дар мақола роҳҳои муқаммалгардони маркетинги хадомоти сайёҳӣ, омилҳои асосии ба истеъмолкунанда таъсиркунанда ва монеаҳои асосии рушди туризм баррасӣ мешаванд. Инчунин, аз ҷониби муаллифони пешниҳод шудааст, ки барои беҳтар намудани маркетинги хизматрасониҳои сайёҳӣ омӯзиши истеъмолкунандагони хизматрасонии туристӣ зарур аст. Вобаста ба таҳлили истеъмолкунандагони хизматрасониҳои туристӣ, механизми таҳлили онҳо, инчунин аломатҳои махсуси гуруҳбандии истеъмолкунандагон, пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: маркетинги туристӣ, туризм, туристон, истеъмолкунандагони хизматрасониҳои туристӣ, бозори туристӣ.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МАРКЕТИНГА ТУРИСТСКИХ УСЛУГ

В статье рассматриваются пути совершенствования маркетинга туристских услуг, также обсуждаются основные факторы, влияющие на потребителя, и основные барьеры для путешествия. Авторами предлагается, что в целях совершенствования маркетинга туристских услуг необходимо изучение потребителей туристских услуг по определенным категориям. На основе анализа потребителей туристских услуг предложен механизм их анализа, а также специальные признаки сегментация потребителей.

Ключевые слова: туристический маркетинг, туризм, туристы, потребители туристических услуг, туристический рынок.

WAYS OF IMPROVING THE MARKETING OF TOURIST SERVICES

The article discusses the ways of improving the marketing of tourist services. The main factors affecting the consumer and the main travel barriers are discussed. In order to improve the marketing of tourist services, it is necessary to study the consumers of tourist services. Based on the analysis of consumers of tourist services, a mechanism for their analysis is proposed, as well as special features for grouping consumers.

Keywords: marketing of tourist, tourism, tourists, the marketing of tourist services, consumers of tourist services.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шарипова Хадича Рустамовна – н.и.и. муаллимаи калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ. тел: (+992) 937919333, E-mail: khadicha.rustamzoda2020@mail.ru. Саидов Файзиддин Санғалиевич – донишҷӯи курси 4-уми ихтисоси маркетинги кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ.

Сведения об авторах: Шарипова Хадича Рустамовна - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга ТНУ. Тел: (+992) 937919333, E-mail: khadicha.rustamzoda2020@mail.ru. Саидов Файзиддин Санғалиевич - студент 4 курса специальности маркетинг, кафедра менеджмента и маркетинга, Национальный университет Таджикистана.

Information about the authors: Sharipova Khadicha Rustamovna - candidate of economic sciences, Senior Lecturer of the Department of Management and Marketing, TNU Tel: (+992) 937919333, E-mail: khadicha.rustamzoda2020@mail.ru. Saidov Fayziddin Sangaliyevych - 4th year

ЗАРУРИЯТИ ИСТИФОДАБАРИИ УСУЛҲОИ ИҶТИМОӢ-РАВОНИИ ИДОРАКУНӢ ДАР ҚОРҲОНАҲОИ САНОАТӢ

*Шадманова М.Х. - н.и.у., дотсенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо
ва соҳибқори ДМТ,*

Маҳмадалиев А.Ю. - магистранти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқори ДМТ

Аз таҷриба маълум аст, ки муваффақияти ҳар як низоми хоҷагидорӣ аз он вобастагӣ дорад, ки то чӣ андоза усулҳои истифодашавандаи идоракунии вай бо талаботҳои пешрафти илмӣ-техникӣ, тараққиёти инноватсионии муосир ва масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа мувофиқат мекунад. Дар алоқамандӣ бо инҳо омӯзиши шаклҳои гуногуни идоракунии аҳамияти бештарро ба худ касб мекунад ва масъалаи истифодаю такмили усулҳои иҷтимоӣ – равонии идоракунии нақши назаррасро ишғол мекунад.

Қайд кардан зарур аст, ки имрӯз чорабиниҳои зиёде оиди беҳтаргардонии низоми идоракунии захираҳои меҳнатӣ дар мамлакат гузаронида шуда истодаанд. Лекин дар сатҳи корхонаҳо чунин чорабиниҳо нокифояанд, ки самаранокии ҷаъолияти онҳоро баланд бардоранд. Идоракунии муосир на танҳо илму таҷриба, балки санъат ва маҳорати идоракунии коргаронро аз роҳбарон тақозо менамояд. Ҳар як коргар сифатҳои хоси шахсии худро дорост. Ба ҳар кадоми онҳо муносибати мувофиқ кардани роҳбар зарур аст, то ки онҳо тамоми қобилиятҳои худро дар қор зоҳир созанд. Аз ҳамин сабаб дараҷаи истифодабарии усули иҷтимоӣ-равонии идоракунии дар корхонаҳо имрӯз бояд нисбат ба дигар усулҳо бартарӣ дошта бошад.

Асосан, тағйиротҳои зерин корхонаҳоро водор месозанд, ки бештар усулҳои иҷтимоӣ-равонии идоракуниро истифода карда, самаранокии ҷаъолияташонро таъмин кунанд. Вобаста ба ҳамин зарурияти ҳалли вазифаҳои зерини бештар истифодабарии усулҳои иҷтимоӣ-равонии идоракунии ба миён меояд:

1) дигаргуниҳои муҳими низоми идоракунии ва таъмини алоқамандии муносибатҳои байни корхонаҳо яке аз вазифаҳои давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ мебошад;

2) бисёр марказҳои методие, ки ба корхонаҳо нисбати қор бо ҳайати қоргарон ёри мерасонданд, нобуд шудаанд; номавҷудии базаи методи бештари корхонаҳоеро, ки бо усулҳои қуҳна қор мекарданд, ба масъалаҳои зиёди сарбаста дучор қард;

3) бисёр масъалаҳо дар соҳаи қор бо ҳайати қоргарон на танҳо тағйир ёфтанд, балки самти баръаксро ба худ касб қарданд (масалан, нарасидани ҳайати қоргарон бо масъалаи озодқуни ва ихтисори онҳо, сайлонияти зиёдати ва ғайра табдил ёфтанд); таҷрибаи амалии андухташуда истифоданашаванда шуда монд;

4) шароитҳои нави хоҷагидорӣ ва идоракунии усулҳои нави идоракуниро талаб қард, ки тавонанд рафтор ва қобилиятҳои қоргаронро барои расидан ба мақсад омӯзанд, истифода кунанд, такмил диҳанд, то ин ки самаранокии қори онҳо баланд бардошта шавад.

Ҳамаи ин тағйироту дигаргуниҳои бавучудомада, ки доираи васеи масъалаҳои иҷтимоӣ-равонии идоракуниро дар бар мегиранд, зарурияти истифодабарӣ ва такмилдиҳии усулҳои иҷтимоӣ-равонии идоракуниро пеш меоранд, ки дар шароити имрӯза амалисозии ин қараён дар низоми идоракунии қорхонаҳо зарур буда аҳамияти хеле муҳимро дорост.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, барои баландбардории самаранокии истехсолоту меҳнат яке аз нақшҳои муҳимро роҳбарон ва роҳу усулҳои пешгирифтаи идоракунии онҳо ишғол мекунад. Ба низоми он сифатҳои зарурие, ки роҳбар бояд дошта бошад, нақши аз ҳама муҳимро маҳорати қор қардан бо қормандон ишғол мекунад. Ба муносибатҳои байни одамон, рафтор ва ҷаъолияти онҳо бошад омилҳои гуногуни иҷтимоӣ-равонӣ таъсири назаррас мерасонанд. Аз ҳамин сабаб ба роҳбарон барои бомуваффақият идора қардани қоргарон асосҳои иҷтимоӣ-равонии идоракуниро доништан зарур буда инчунин санъат ва маҳорати хуби таҳлили равонии қард ва

психологияи роҳбариро доштанашон лозим аст. Пеш аз ҳама роҳбарон бояд чараёни барқароршавӣ ва тараққии ҳайати меҳнатиро аз нуқтаи назари камолоти иҷтимоӣ-сиёсӣ, равонӣ ва маънавии вай дарк кунанд. Дар зинаҳои гуногуни тараққиёти воҳидҳои сохторӣ дараҷаи камолоти вай гуногун буда истифодаи усулҳои зиёди таъсиррасониро талқин мекунад.

Усулҳои иҷтимоӣ-равонии идоракуни аз як тараф ба ташаккули муҳити мусоиди маънави-равонӣ, тараққиёти муносибатҳои хайрхоҳонаи байни аъзоён, тағйирёбии нақши роҳбар нигаронида шуда, аз тарафи дигар ба ошкорсозии қобилиятҳои шахсии ҳар як коргар, ёри расонидан барои тақмили вай равона гардидааст [4,с.32].

Истифодабарии бомуваффақияти усулҳои иҷтимоӣ-равонии идоракуни ба сифатҳои шахсии роҳбар вобастагии зич дорад. Барои роҳбар будан пеш аз ҳама қобилияти ба худ ҷалб кардани одамон ва як қатор сифатҳои дигарро доштан лозим аст: маҳорати ғамхори кардан ба коргарон, мустақилият, боадолатӣ, бовиҷдонӣ, ҳақиқатпарастӣ ва умуман, сифатҳои олии инсонӣ. Истифодабарии дурусти усули иҷтимоӣ-равонии идоракуни бо донишҳои асосии таҳлили рафтори шахсият муайян карда мешаванд ва ба воситаи онҳо ба рушди фаъолияти истеҳсолӣ ва баландбардории ҳосилнокии меҳнат комёб шудан мумкин аст. Инчунин усули иҷтимоӣ-равонии идоракуни дар худ ду низоми усулҳоро муттаҳид месозад, ки яке бо дигаре алоқамандии зич доранд: усули иҷтимоӣ ва усули равонӣ, ки ҳар яке омилҳои гуногуни таркибдиҳандаи худро доранд.

Таҷрибаи пешқадами корхонаҳои мутараққии ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки самаранокии идоракуни бештар аз дараҷаи иштироки коргарон дар идоракуни, пурқувватгардонии қонуниятҳои демократии фаъолияти идоракуни вобастагӣ доранд. Мушкилии идоракуни дар шароитҳои имрӯза на танҳо аз он иборат аст, ки роҳбар маҷбур аст барои ҳамаи кор ва ҳама чиз ҷавоб диҳад, ба доираи васеи масъалаҳо рӯ ба рӯ шуда, сару кор гирад, балки мушкилӣ дар он аст, ки ба роҳбар лозим меояд дар қатори ташкилдиҳии низоми муайяни идоракуни байни унсурҳои гуногуни низоми идоракунанда ва идорашаванда муносибатҳои беҳтарини равониро таъмин карда, ба роҳ монад. Дар назар чунин менамояд, ки на ҳамаи роҳбарон аз ҷиҳати равонӣ ба ин тағйирёбии иқтисодӣ-сиёсӣ тайёр бошанд. Ба бисёрии онҳо чунин менамояд, ки агар камтар маслиҳат карда шуда, фақат фармонӣ супориш дода шавад, ба мақсади гузошташуда осонтар ва тезтар расидан мумкин аст. Дар асли кор бошад така ба воҳид, дар вай ташкил додани вазъияти рафиконои ташаббускорӣ, эҷодкорӣ, ба инобат гирифтани ақидаҳои ҳамагон - аз омилҳои мебошанд, ки чараёни расидан ба мақсади дар пеш гузошташударо метезонад. Аз ҳамин сабаб, роҳбарони дурбин нозуқиҳои равонии аъзоёни худро омӯхта, маҳз ҳамин амалҳоро дар фаъолияти идоракунии худ истифода мекунанд.

Азбаски моҳият ва хусусияти усулҳои иҷтимоӣ-равонии идоракуниро ба ғайр аз ошкорсозии ҷанбаҳои иҷтимоӣ боз таҳлили ҷанбаҳои равонии он пурратар нишон медиҳад, диққатро ба ин самт низ равона сохтан ҳатмист. Маълум аст, ки баландшавӣ ё пастшавии ҳосилнокии меҳнат бештар аз шароитҳои меҳнатӣ, баҳисобгирии омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва равонии шахсиятро ташаккулдиҳанда вобаста аст. Хусусиятҳои шахсият ба воситаи сифатҳои равонии ӯ тавсиф дода шуда, муайян карда мешаванд. Сифатҳои равонии шахсият бошанд: қобилиятҳои фикрӣ, зеҳнӣ, қобилиятҳои мутобиқшавӣ ба муҳит, ба муттаҳидшавӣ, манфиатҳои мақсаднок, темперамент, сифатҳои таъсирнокию кавииродагӣ ва феълӣ рафтори коргарро дар бар мегиранд. Дар психологияи идоракуни тарафҳои иҷтимоӣ, дараҷаи тайёри ба қору амалиёт, хусусиятҳои чараёнҳои алоҳидаи руҳиявӣ (равонӣ), мизоч (темперамент) ва феълӣ рафтори шахсиятро аз якдигар фарқ мекунанд.

Ба такомули шахсияти ҳар як инсон шароитҳои ҷамъиятӣ, меҳнатӣ, маданӣ ва ғайра таъсир мерасонанд. Таъсири муҳитро ба тараққӣ ва тақмили одам баҳо додан мушкил аст, чунки муҳит ҷанбаҳои иҷтимоии шахсро, аз он ҷумла, ҷаҳонбинӣ, идеалҳо, манфиатҳо ва сифатҳои маънавии ӯро ташаккул медиҳанд. Омӯзиши таъсири муҳит ба одам имкон медиҳад, ки қобилиятҳои мутобиқшавии одам ба ягон гурӯҳ баҳо дода шавад. Одаме, ки дар оила ё воҳид муносибатҳои рафиконоаю дӯстона дошта ба

воя расидааст, дар ҳайати нав бо ҳамкорон тезтар мутобиқ мешавад. Ҳиссиёти муттаҳидӣ, ки бавучудорандаи рафоқату дӯстӣ мебошад, сифати муҳими шахсият махсуб мешавад.

Таъсири муҳит ба рафторҳои инсон, ба тарзи нигоҳ доштани худ дар ҷамъият ва муомилаи ӯ бо дигарон низ мушоҳида мешавад. Умуман, муҳит сифатҳои маънавии инсонро ташаккул медиҳад, ки ҳамаи инро ҳангоми баҳодиҳии коргар ба ҳисоб гирифта зарур аст.

Дараҷаи тайёри на танҳо қобилиятҳои фикрӣ ва зеҳнии шахс, балки донишу малака, маҳорат, хусусиятҳои ҷараёни дарксоӣ, тафаккур ва намудҳои хотираи ӯро дар бар мегирад, ки сохтори қобилият ва нерӯи шахсии коргарро ташаккул медиҳад. Он аз чунин қисмҳо иборат аст:

- 1) *Нерӯи таҳассусӣ*: донишҳои касбӣ ва донишу малакаҳои махсус;
- 2) *Нерӯи маънавӣ*: арзишҳо, тафаккури фардӣ, мотиватсия;
- 3) *Нерӯи психологӣ*: қобилиятҳои қорӣ;
- 4) *Нерӯи коммуникативӣ*: қобилияти ҳамкорӣ, мутобиқшавӣ ва якҷояамалқунӣ;
- 5) *Нерӯи таълимӣ*: қобилиятҳои зеҳнӣ, дарксоӣ;
- 6) *Нерӯи эҷодӣ*: қобилиятҳои креативӣ (ташаббусқорӣ).

Хусусиятҳои ҷараёни психикии одам аз муассирӣ ва қавииродагӣ, ҳиссиёт, рӯҳбаландӣ ва ғайра таркиб ёфтааст, ки омӯзиши онҳо қисми муҳим ва таркибии усулҳои иҷтимоӣ-равонии идорақунӣ мебошад. Эҳсосоти баланд амалиётҳои фаъоли инсонро ба вучуд меоранд, ки боиси баланд ё паст шудани самаранокии меҳнати ӯ шуда метавонанд. Аз ҳамин сабаб, роҳбар вазифадор аст, ки ҷараёнҳои психикии ба фаъолият ва рафтори коргарон таъсиррасонро ба ҳисоб гирад.

Баҳодиҳии равонии шахс бе баҳисобгирии мизоч (темперамент) наметавонад пурра бошад. Хусусияти фаъолияти вай ба таври мушаққат аз намудҳои миқоз вобастагӣ дорад. Чор намуди асосии миқозро аз якдигар фарқ мекунад, оташинмиқоз (холерик), зиндадил (сангвиник), бепарво (флегматик) ва ғамгин, дилтанг (меланхолик).

Қайд кардан зарур аст, ки намудҳои темперамент фаъолияти одамонро тавсиф дода наметавонанд, лекин баҳодиҳии онҳо барои барқарорсозии алоқаҳо бо зердастон ва муносибатҳои мутақобилаи роҳбару коргар, тақсимои дурусти қор, инчунин ҳалли масъалаҳои интихоби касбии коргарон, аҳамияти муҳим доранд.

Ҳамон як фикру мулоҳизаи танқидӣ наметавонад холерикро оташин намояд, сангвиникро ба амалиятҳои фаъол тела диҳад, флегматикро бепарво гузорад ва меланхоликро озурдахотир созад. Қорҳоро, ки бо муносибатҳои амалӣ кардан бо одамон ва фарӯ иҷро намудан алоқамандӣ доранд, ба зимаи меланхолик гузоштан мувофиқи мақсад нест, ё ин ки ба холерик супориш додани қор, ки сабру тоқатро талаб мекунад, ба мақсад мувофиқ нест [7, с.121].

Ҳангоми истифодабарии усулҳои иҷтимоӣ-равонии идорақунӣ, омӯзиши хусусиятҳои иҷтимоӣ ва равонии коргар ҳамчун шахсият, зарур аст, то ки фаъолиятҳои ояндаи онҳо пешбинӣ карда шаванд.

Донишҷӯи ҷанбаҳои иҷтимоӣ-равонии шахсият имкон медиҳад, ки тақмилибии қобилиятҳои коргарон ояндабинӣ (пешбинӣ) шуда, дар асоси он нақшаи истифодабарии онҳо сохта шавад ва роҳҳои тарбияю тақомули коргарон низ муайян карда шаванд.

Аз рӯи таркиб усулҳои иҷтимоӣ-равонии идорақунӣ талаботҳои гуногуни қонунҳои объективи тараққиёти иҷтимоии ҳайату шахсият ва танзими муносибатҳои байни аъзоёни ҳайати меҳнатиро дар худ таҷассум мекунад [2, с.92].

Ҳамин тавр, гуфта мумкин аст, ки усулҳои иҷтимоӣ-равонии идорақунӣ пеш аз ҳама бо хусусиятҳои мотиватсионии худ фарқ мекунад. Байни воситаҳои мотиватсионӣ талқин, бовар қунондан, тақлид, ҷалбсоӣ, маҷбурсоӣ ва бедорсозии ҳиссиётҳои ба фаъолият водорқунандаро аз ҳамдигар ҷудо мекунад. Бинобар ин ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки мақсадҳои истифодабарии усулҳои иҷтимоӣ-равонӣ, таъмини талаботҳои зиёдшавандаи иҷтимоии инсон, тараққиёти ҳаматарафаи ӯ ва дар асоси ин баландбардории фаъолияти меҳнати шахсият ва самаранокии фаъолияти ҳайат иборат мебошад.

Умуман, ба усулҳои иҷтимоӣ–равонӣ усулҳои таъсири идоракунидоштае дохил мешаванд, ки ба қонунҳои объективии тараққиёти иҷтимоӣ ва қонунҳои равоӣ таъсия мекунад. Дар ин ҷо объекти таъсиррасонӣ ҷараёнҳои иҷтимоӣ ва равоие шуда метавонанд, ки ба ҳайати истеҳсолӣ-меҳнатӣ ё унсурҳои сохтори он нигаронида шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Баева Т.Ф., Панферов В.А. Воздействие социально-психологических методов управления на работу персонала // Инновации. Наука. Образование. 2021. № 45. С. 1036-1040.
2. Веснин В.Р. Менеджмент // Учебное пособие в схемах. М.:1999г. - 392 стр.
3. Вихренко М.А. Применение социально-психологических методов управления персоналом на предприятии // Экономика и управление: анализ тенденций и перспектив развития. 2014. № 11. С. 160-164.
4. Комилов С.Ҷ., Раҳмонов Ҷ.Р. Асосҳои назариявии усулҳои иҷтимоӣ-психологияи идоракуни // Воситаи таълимӣ. Душанбе: МТН «Занд», 2008г
5. Рубанова Е.Ю., Колобова Н.А. Социально-психологические методы управления персоналом // Ученые заметки ТОГУ. 2018. Т. 9. № 4. С. 54-59.
6. Сапунова Т.А., Пусвашкис Д.С. Социально - психологические методы управления // Форум молодых ученых. 2018. № 12-3 (28). С. 1206-1209.
7. Травин В.В., Дятлов В.А. Основы кадрового менеджмент // Учебник. М.:Дело, 1995. - 289с.

ЗАРУРИЯТИ ИСТИФОДАБАРИИ УСУЛҲОИ ИҶТИМОӢ-РАВОНИИ ИДОРАКУНИ ДАР ҚОРҲОНАҲОИ САНОАТӢ

Мақолаи мазкур фарогири доираи васеи масъалаҳои иҷтимоӣ-равонии идоракуни, зарурияти истифодабарӣ ва тақмили усулҳои иҷтимоӣ-равонии идоракуниро тавсиф мекунад. Дар мақола таъкид гардидааст, ки барои бомуваффақият идора кардани қорғарон асосҳои иҷтимоӣ-равонии идоракуниро донишмандони роҳбарон зарур буда, инчунин санъат ва маҳорати хуби таҳлили равоии фард ва психологияи роҳбариро доштани лозим аст. Қайд карда шудааст, ки усулҳои иҷтимоӣ-равонии идоракуни аз як тараф ба ташаккули муҳити мусоиди маънави-равонӣ, тараққиёти муносибатҳои хайрхоҳонаи байни аъзоён, тағйирёбии нақши роҳбар нигаронида шуда, аз тарафи дигар ба ошқорсозии қобилиятҳои шахсии ҳар як қорғар, ёри расонидан барои тақмили вай равои гардидааст.

Қалидвожаҳо: усулҳои идоракуни, қорғонаҳои саноатӣ, усулҳои иҷтимоӣ-равонии идоракуни, ҳайати қорғандон, таъвик, тараққиёти иҷтимоӣ, тараққиёти зеҳнӣ.

НЕОБХОДИМОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ УПРАВЛЕНИЯ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В данной статье рассматривается широкий круг вопросов социально-психологического управления, описывается необходимость использования и совершенствования методов социально-психологического управления. В статье подчеркивается, что для успешного управления работниками руководителям необходимо знать социально-психологические принципы управления, а также искусство и навыки психологического анализа личности и психологии управления. Отмечается, что социально-психологические методы управления, с одной стороны, направлены на формирование благоприятной морально-психологической среды, развитие доброжелательных отношений между членами коллектива, изменение роли руководителя, а с другой стороны, они направлены на раскрытие личных способностей каждого работника, помогая ему совершенствоваться.

Ключевые слова: методы управления, промышленные предприятия, социально-психологические методы управления, персонал, мотивация, социальное развитие, интеллектуальное развитие.

THE NEED TO USE SOCIO-PSYCHOLOGICAL MANAGEMENT METHODS IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

This article discusses a wide range of issues of socio-psychological management, describes the need to use and improve the methods of socio-psychological management. The article emphasizes that in order to successfully manage employees, managers need to know the socio-psychological principles of management, as well as the art and skills of psychological analysis of personality and psychology of management. It is noted that socio-psychological methods of management, on the one hand, are aimed at creating a favorable moral and psychological environment, developing friendly relations between team members, changing the role of the leader, and on the other hand, they are aimed at revealing the personal abilities of each employee, helping him to improve.

Keywords: management methods, industrial enterprises, socio-psychological methods of management, personnel, motivation, social development, intellectual development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шадманова Мехринисо Хучамовна - н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқорӣи ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Буни Ҳисорак, Бинои №9-и ДМТ. Тел: +992934167675.

Махмадалиев Амирҷон Юсуфҷонович - магистранти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқорӣи ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Буни Ҳисорак, Бинои №9-и ДМТ. Тел: +992908225212.

Сведения об авторах: Шадманова Мехринисо Худжамовна - н.и.и., доцент кафедры экономики предприятия и предпринимательства ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Буни Хисорак, дом №9 ТНУ. Телефон: +992934167675.

Махмадалиев Амirdжон Юсуфджонович - магистрант кафедры экономики предприятия и предпринимательства ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, с. Буни Хисорак, Корп. №9 ДМТ. Телефон: +992908225212.

Information about the authors: Shadmanova Mehriniso Khudzhamovna - Senior Researcher, Associate Professor, Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship, TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Buni Hisorak, house number 9 TNU. Phone: +992934167675.

Mahmadaliyev Amirdzhon Yusufdzhonovich - undergraduate of the Department of Economics of Enterprise and Entrepreneurship of TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, s. Buni Hisorak, Corp. No. 9 DMT. Phone: +992908225212.

СНИЖЕНИЕ РИСКА ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОРТФЕЛЯ ЦЕННЫХ БУМАГ ЗА СЧЕТ ХЕДЖИРОВАНИЯ ПРОИЗВОДНЫМИ ФИНАНСОВЫМИ ИНСТРУМЕНТАМИ

Шацкая Э. Ш. -- к.э.н., доцент кафедры мировой экономики ГБОУВО РК «Крымский инженерно-педагогический университет имени Февзи Якубова», г. Симферополь

Рынок ценных бумаг и производных финансовых инструментов играет в рыночной экономике весьма значимую роль. Являясь составной частью финансового рынка, где происходит перераспределение денежных средств, рынок ценных бумаг позволяет государству и бизнесу расширять возможности притока денежных средств из свободного капитала граждан страны. Таким образом, формируется связь между участниками, которые испытывают нехватку денежных средств и теми, кто хочет инвестировать избыточный доход [2]. По большинству показателей емкости российский фондовый рынок занимает место во второй пятёрке развивающихся рынков. На текущий момент все больше граждан проявляют заинтересованность в инвестировании, но процент интересующихся оставляет желать лучшего. Доля частных инвесторов в РФ по итогам 2018 года составляет 1,8% от населения старше 20 лет. Причем большая часть инвестиций хранятся на депозитах в банках и не принимают участие в торговле на бирже. В связи с тем, что российский фондовый рынок зародился относительно недавно, люди относятся с недоверием к возможным инвестиционным инструментам, так как опасаются потери собственных средств [3]. Предложенный в работе подход направлен на

снижение рисков инвестирования частных лиц в фондовый рынок ценных бумаг. В работе рассмотрено формирование портфеля акций, который позволяет получить доходность выше, чем банковский вклад, при этом застраховать инвестора от возможных потерь.

Акция обладает рыночной стоимостью, которая меняется в соответствии с со спросом и предложением этой акции на бирже. Купив акцию в благоприятный момент, акция может значительно вырасти в цене и принести прибыль инвестору, в противном случае инвестор может нести убытки, причем убытки неограниченны, так как возможно и полное банкротство компании. Рассмотрим на примере акцию аэрофлот, текущая цена которой 96, 4. Имея 100 тысяч рублей, инвестор может приобрести 1037 акций данной компании.

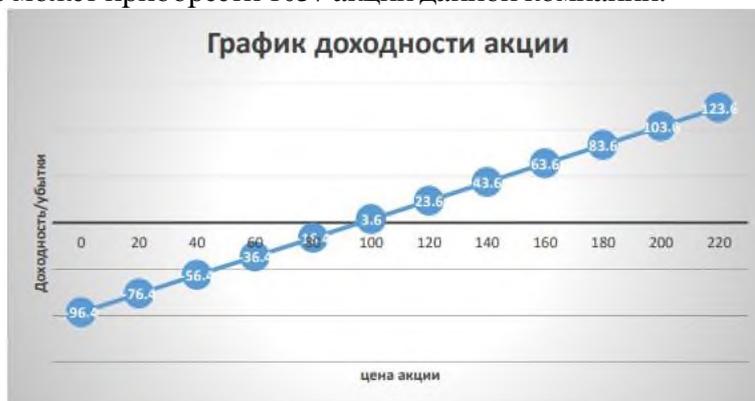

Рисунок 1. График доходности акции

Из Рисунок 1 видно, что в зависимости от изменения цены акции доходность/убытки меняются и инвестор может как заработать, так и потерять вложенные денежные средства.

Доходность и убытки фьючерсов Фьючерс – ценная бумага в виде контракта на покупку-продажу определенного количества базового актива либо получения дохода в связи с изменением значения этого актива [1]. Имея те же самые 100 000 рублей, инвестор может приобрести 53 фьючерса на акции аэрофлот по цене 1 863,16 за фьючерс. Цена фьючерса - эта стоимость гарантийного обеспечения для одного фьючерса с датой экспирации сентябрь. В каждый фьючерс входит обязанность купить в день экспирации акции по цене 97, 22.

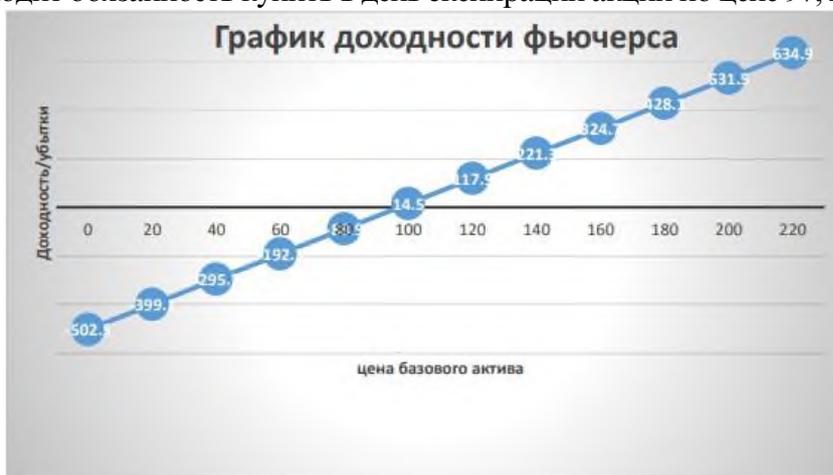

Рисунок 2. График доходности фьючерса

Из Рисунок 2 видно, что если даже цена базового актива (в нашем случае акции аэрофлот) повысится до ста рублей в сентябре, то инвестор сможет заработать 14,5 рублей дохода (за ту же самую стоимость базового актива инвестор приобретает фьючерс на 5,17 акций), таким образом инвестор, имея фьючерсы на акцию аэрофлот может заработать 14 500 рублей при повышении цены до 100 рублей за акцию. То есть 14,7% от вложенных средств (100 000рублей), а если цена повысится до 120 рублей за акцию, то прибыль составит 122 260 рублей. Проблема в том, что инвестор несет при этом существенные риски. К примеру, если цена рассматриваемой акции аэрофлота понизится до 70 к сентябрю, то в день расчета инвестор будет обязан купить те же самые акции по 97,22 (так как фьючерс был куплен на этих условиях). Соответственно, если их сразу продать по рыночной цене за 70 (если фьючерс расчетный, то

именно это биржа и делает), то потери составят 100 тысяч рублей, то есть весь вложенный капитал инвестора. Именно поэтому торговля фьючерсами крайне рискованна, несмотря на то что позволяет хорошо зарабатывать. Производные финансовые инструменты рассматриваются в работе исключительно с целью хеджирования, так как потенциально большая прибыль несет большие риски, что не подходит для решения задачи – минимизация риска портфеля.

Инвестор должен принять решение о покупке конкретных ценных бумаг, которые будут находиться в его портфеле. Поскольку портфель представляет собой набор различных ценных бумаг, это решение эквивалентно выбору оптимального портфеля из набора возможных портфелей. Принимая решение, инвестор должен иметь в виду, что доходность ценных бумаг (и, таким образом, доходность портфеля) в предстоящий период владения неизвестна. Однако инвестор может оценить ожидаемую (или среднюю) доходность различных ценных бумаг, основываясь на некоторых предположениях, а затем инвестировать средства в бумагу с наибольшей ожидаемой доходностью. Марковиц отмечает, что это будет в общем неразумным решением, так как типичный инвестор хотя и желает, чтобы "доходность была высокой", но одновременно хочет, чтобы "доходность была бы настолько определенной, насколько это возможно". Это означает, что инвестор, стремясь одновременно максимизировать ожидаемую доходность и минимизировать неопределенность (т.е. риск), имеет две противоречащие друг другу цели, которые должны быть сбалансированы при принятии решения [4]. Подход Марковица к принятию решения дает возможность адекватно учесть обе эти цели. Следствием наличия двух противоречивых целей является необходимость проведения диверсификации с помощью покупки не одной, а нескольких ценных бумаг.

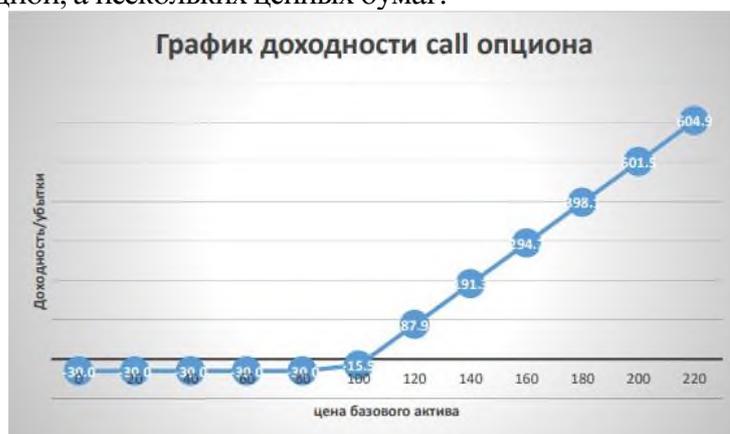

Рисунок 3. График доходности call опциона

Из графика видно, что убытки ограничиваются только премией, которую инвестор платит продавцу опциона. Также может быть приобретен put опцион, который при понижении цены акции приносит прибыль, а при повышении цены базового актива убытки ограничиваются только премией.

В модели Марковица предлагается снижать риск за счет диверсификации портфеля различными ценными бумагами, но снять неопределенность не представляется возможным. Также следует заметить, что портфельный риск можно уменьшить для каждого предприятия, не зависящий от общего состояния экономики. Рыночный риск, обусловленный хозяйственной конъюнктурой страны, не поддается диверсификации. В связи с этим – портфельное инвестирование снижает риски потерь капитала, но не исключает их. Поэтому перед инвестором возникает задача, как свести риски минимуму. Сделать это можно с помощью хеджирования[4]. Ранее мы рассмотрели график доходностей акций, фьючерсов и опционов call и put.

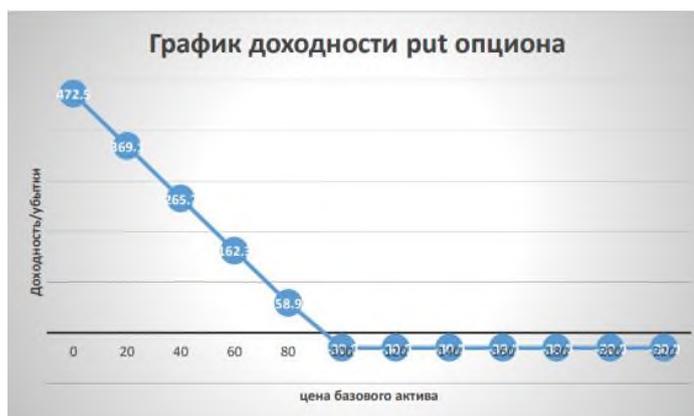

Рисунок 4. График доходности put опциона

Из графиков и комментариев к ним, видно, что наиболее выгодным для хеджирования акций является put опцион.

В связи с тем, что инвестирование в финансовый рынок является крайне рискованной деятельностью, в работе были предложены способы по уменьшению рисков. Рассмотрена возможность хеджирования акции с помощью put опциона, на основании этого предложена модель формирования оптимального портфеля с учетом базовых активов и стоимости частичного или полного хеджирования портфеля. Предложенная модель позволяет инвестору определить, какой риск для него приемлемый и какую стоимость в качестве премии за покупку опционов он готов заплатить, чтобы снизить имеющийся риск.

ЛИТЕРАТУРА

1. Халл Джон К. Опционы, фьючерсы и другие производные финансовые инструменты // Издательский дом «Вильям», 2018. 43-44 с
2. Базовый курс по рынку ценных бумаг: учебное пособие / О.В. Лом- Б79 татидзе, М.И. Львова, А.В. Болотин и др. - М.: КНОРУС, 2010. -24, 148 с
3. ПОЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА к проекту федерального закона «О внесении изменений в статью 10 2-1 Федерального закона “О рынке ценных бумаг”»
4. Джон К. Богл. Руководство разумного инвестора. Надежный способ получения прибыли на фондовом рынке». М: «Манн, Иванов и Фербер», 2013, 69 с
5. Электронный ресурс удалённого доступа. ПОРТФЕЛЬНАЯ ТЕОРИЯ МАРКОВИЦА. ФОРМИРОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОРТФЕЛЯ В EXCEL — Режим доступа: <http://finzz.ru/formirovanie-investicionnogo-portfelya-markovica-v-excel.html>

СНИЖЕНИЕ РИСКА ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОРТФЕЛЯ ЦЕННЫХ БУМАГ ЗА СЧЕТ ХЕДЖИРОВАНИЯ ПРОИЗВОДНЫМИ ФИНАНСОВЫМИ ИНСТРУМЕНТАМИ

Исследованы подходы к хеджированию акций с использованием таких финансовых инструментов, как фьючерсы и опционы. Рассмотрена базовая модель Марковица по формированию оптимального портфеля акций. Предложена модель на базе модели Марковица по снижению риска за счет хеджирования части портфеля опционами.

Ключевые слова: инвестиции, хеджирование опционами, формирование оптимального портфеля, доходность портфеля, минимизация рисков портфеля

ПАСТСОЗИИ ХАВФИ ПОРТФЕЛИ ИНВЕСТИЦИОНИИ КОҒАЗҶОИ КИММАТНОК ТАВАССУТИ ВОСИТАҶОИ МОЛИЯВИИ БИМАКУНОӢ

Хусусиятҳои бимакунонии саҳмияҳо тавассути чунин воситаҳои молиявӣ, ба монанди фьючерс ва опсионҳо таҳқиқ карда шудаанд. Модели асосии Марковитс барои ташаккули сандуқи оптималии саҳмияҳо баррасӣ карда шудааст. Пешниҳод карда шудааст, ки дар асоси модели Марковитс бо роҳи ҷудо кардани як қисми портфел бо опсионҳо хавфу хатар коҳиш дода шавад.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, беҳавфгардонии опсион, ташаккули оптималии сандук, даромаднокии сандук, кам кардани хавфҳои сандуқи сахмияҳо.

REDUCING THE RISK OF THE INVESTMENT PORTFOLIO OF SECURITIES THROUGH HEDGING WITH DERIVATIVE FINANCIAL INSTRUMENTS

Investigated approaches to hedging stocks using financial instruments such as futures and options. The basic Markowitz model for the formation of an optimal stock portfolio is considered. A model is proposed on the basis of the Markowitz model for reducing risk by hedging a part of the portfolio with options.

Keywords: investments, options hedging, optimal portfolio formation, portfolio profitability, portfolio risk minimization

Сведения об авторе: Шацкая Эльвина Шевкетовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики ГБОУВО РК «Крымский инженерно-педагогический университет имени Февзи Якубова». Телефон: +7 978 84 09 474

Маълумот дар бораи муаллиф: Шатская Эльвина Шевкетовна – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотс. Кафедраи иқтисоди ҷаҳонӣ, Муассисаи давлатии таҳсилоти бучетии таҳсилоти олии Ҷумҳурии Қрим «Донишгоҳи муҳандисии омӯзгории Қрим ба номи Февзи Якубов». Телефон: +7 978 84 09 474

Information about the author: Shatskaya Elvina Shevketovna – Candidate of Economics, Assoc. Department of World Economy, State Budgetary Educational Institution of Higher Education of the Republic of Kazakhstan "Crimean Engineering and Pedagogical University named after Fevzi Yakubov". Phone: +7 978 84 09 474

САМТҲОИ АСОСӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ РАҚАМИСОЗИИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Юсупов Ш.Н. - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ

Иқтисодиёти рақамӣ ҳамчун як падидаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷамъияти муосир рушд ёфта, тавсеа меёбад. Истилоҳи «иқтисодиёти рақамӣ» бори нахуст соли 1995 аз ҷониби олими амрикоии соҳаи компютерӣ Н.Негропонт аз Донишкадаи технологияи Массачусетс ворид карда шудааст [4, 7 ва диг.]. Мафҳуми "иқтисодиёти рақамӣ" эътирофи байналмилалиро дар соли 2016, пас аз наشري гузориши Бонки ҷаҳонӣ "Дивидендҳои рақамӣ" [3] касб кард. Қабл аз ин мафҳумҳои дигар барои ифодаи муносибатҳои иқтисодие истифода мешуданд, ки дар натиҷаи истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК), аз ҷумла «иқтисоди иттилоотӣ», «иқтисоди электронӣ» ва ғайра рӯйи ко омада буданд. Илова бар ин, аз рӯйи ақидаи коршиносон, дар интиҳоби ин истилоҳ муваффақияти амалӣ дар табдилдиҳии рақамии Британияи Кабир, ки истилоҳи "иқтисодиёти рақамӣ"-ро аз ҷониби ҳукумат дар соли 2010 ҷорӣ карда буд, нақши муҳим бозид. Гузашта аз ин, таҳқиқоти асосӣ дар ин бора мавзӯё бо дархости СҲИР (ОЕСД) аз ҷониби ташкилоти бритониёии NESTA гузаронида шуда буд [2].

Таҳлили адабиёт имкон медиҳад, ки дар масъалаи болозикр ду самт рушан ҷудо карда шавад: маълумоти воқеӣ дар бораи ин падида («digital economy» ё иттилооти амалӣ) ва таҳқиқоти илмӣ, ки ба ин падида («digital economics») бахшида шудаанд. Истилоҳи "иқтисодиёти рақамӣ" мустақиман ва бевосита ба "иқтисодиёти рақамӣ" асос ёфтааст.

Аввалан, мафҳуми «иқтисодиёти рақамӣ»-ро мушаххас кардан лозим меояд. Таърифҳои маълумтарин дар адабиёт чунинанд:

- «пешбурди тичорат дар бозорҳо дар асоси Интернет ва/ё шабакаи умумиҷаҳонӣ» (Ҷамъияти компютери Бритониё - British computer society, BCS);

- "шабакаи глобалии (умумиҷаҳонии) фаъолиятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки аз ҷониби чунин платформаҳо, ба монанди Интернет, шабакаҳои мобилӣ ва сенсорӣ дастгирӣ карда мешавад" (Ҳукумати Австралия);

- «истеҳсоли таҷҳизоти рақамӣ, нашр, истеҳсоли ВАО ва барномасозӣ» (Ҳукумати Британияи Кабир).

- «бозорҳои рақамӣ, ки ба савдои молҳо ва хизматрасониҳо тавассути тичорати электронӣ дар Интернет мусоидат мекунад» (СХИР - OECD);

- «системаи муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионии рақамӣ асос ёфтааст» (Бонки Ҷаҳонӣ);

- «иқтисоде, ки асосан аз ҳисоби технологияҳои рақамӣ амал мекунад, махсусан транзаксияҳои электронӣ, ки бо истифода аз Интернет амалӣ карда мешаванд» (Луғати Оксфорд);

- «иқтисодиёте, ки метавонад инфрасохтори босифати ТИК-ро таъмин намояд ва имкониятҳои ТИК-ро ба манфиати истеъмолкунандагон, корхонаҳо ва ҳукуматҳо сафарбар кунад» (Маркази тадқиқотии маҷаллаи “Economist” ва IBM).

Тавре аз таърифҳои мухталиф бармеояд, тасаввурот дар бораи иқтисодиёти рақамӣ чи доираи гуногун аз хеле танг то беандоза васеъро дар бар мегирад. Ба маънои кучакаш, иқтисодиёти рақамӣ ҳамчун як намуди фаъолияти тичоратӣ барои истехсол ва фурӯши молҳо ва хизматҳои электронӣ муаррифӣ мешавад. Мутобикан ба ин, пеш аз ҳама, ба доираи он тичорати электронӣ, бонқдорӣ электронӣ ва пулҳои электронӣ шомиланд. Баъдан ин хизматрасониҳо оид ба пешниҳоди хизматҳои онлайн, сайтҳои иттилоотӣ, ки аз реклама даромад мегиранд, ВАО-и интернетӣ – интернет-медиа (сабти садо, кино, матбуот, нашрияҳо), эҷоди таъминоти барномавии фароғат ва тичорат мебошанд. Унсурҳои сеюм истехсоли таҷҳизоти дахлдор ва дигар чорабиниҳои ҷирирасон махсуб меёбанд. Инак, тибқи таърифҳои Британияи Кабир ва СХИР-OECD иқтисодиёти рақамӣ чун падида дар ҳамин қорҷуба қабул карда шудаанд.

Таърифи аз ҷониби Бонки Ҷаҳонӣ қабулшуда таърифи хеле фароҳи иқтисодиёти рақамист. Эҳтимол, ки дар ин маврид сухан дар бораи рушди раванди рақамисозӣ ё табдили рақамии ҷомеа дурусттар бошад. Дар ниҳоят, ТИК-и нав ба тамоми соҳаҳои ҷамъиятӣ ворид шуда, тағйироти қорӣ аз бисёр ҷиҳат ба дигаргуниҳое (табаддулоте), ки дар ибтидои асри ХХ вобаста ба раванди электрикунонӣ (электрофикатсия) ба амал омада буданд, шабоҳат доранд.

Дар айни замон ду самти алоҳида, вале ба ҳам алоқаманди дигаргунсозиро фарқ кардан зарур аст. Самти аввал бештар иҷтимоӣ буда, дар ташаккули муҳити нави иҷтимоӣ тавассути таҳияи роҳҳои нави муошират ва таҳияи ҷаҳони виртуалӣ - ба истилоҳ Интернетӣ одамон (IoP - Internet of people) ифода меёбад. Ин раванд рақамисозии мероси илмӣ ва фарҳангӣ (ташкили китобхонаҳои электронӣ, осорхонаҳо ва нашрияҳоро), гузаронидани чорабиниҳои оммавӣ дар шакли онлайн (пахшҳои онлайн, веб-конференсияҳо ва ғайра) ва ниҳоят, ҳукумати электрониро (e-government) дар бар мегирад. Бо пайвастишавӣ ба Интернет, фард метавонад доир ба масъалаҳои гуногун новобаста аз мавқеи қароргирифтааш, яъне бидуни муоширати бевосита маълумот гирад ё тамос кунад. То ин маврид фард ба чунин ҳаҷми иттилоот ва имкони фароҳ барои муошират дастрасӣ надошт.

Самти дуюми табдилдиҳӣ асосан соҳаи иқтисодиётро дар бар мегирад ва аз пайдоиши намудҳои нави фаъолият, инчунин рақамисозии соҳаҳои анъанавӣ иборат аст. Баъзе қоршиносон ин мавҷи навбатии қорӣ намудани ТИК-ро бо ташаккули тартиботи нави технологӣ - Индустрӣ 4.0 ё Инқилоби қоруми саноатӣ рабт медиҳанд [11]. Индустрӣ 4.0 ба истехсоли таҷҳизоти дорои ТИК ва таъминоти барномавӣ асос ёфтааст. Дар робита бо ин, рушди микроэлектроника ва барномасозӣ, инчунин шабакаҳои гуногун (пеш аз ҳама Интернетӣ фароҳмаҷро ё фароҳмавҷӣ) дар ин афзалият дошта, нақши калидӣ мебозанд. Барои мисол, дар Русия таърифи расмӣ иқтисодиёти рақамӣ дар “Стратегияи рушди ҷомеаи иттилоотӣ барои солҳои 2017-2030” дар чунин қолаб омадааст: “иқтисодиёти рақамӣ – фаъолияти иқтисодист, ки дар он омили асосӣ истехсолот маълумоти рақамӣ, қорқарди ҳаҷми қалон ва истифодаи натиҷаҳои таҳлили он буда, дар қиёс бо шаклҳои анъанавӣ идорақунӣ самаранокии намудҳои гуногуни истехсолот, технологияҳо, таҷҳизотҳо, нигоҳдорӣ онҳо, фурӯш, таъмин бо мол ва хизматрасониро таъмин менамояд” муайян шудааст [6]. Тавре бармеояд, таъриф хеле норавшан буда, мушаххас нест. Таърифи мушаххастареро таҳлилқарони ИКомЭР (РАЭЖ) медиҳанд, ки иқтисодиёти рақамиро ҳамчун сегментҳои бозор, ки дар он арзиши иловашуда бо истифода аз технологияҳои рақамӣ (иттилоотӣ) ба вучуд меояд, муаррифӣ мекунад. Ба андешаи онҳо, маҳаки иқтисодиёти рақамӣ аз ширкатҳои баландтехнологӣ ва таъминкунандагонӣ онҳо иборат

аст. Илова бар ин, ба ақидаи ИКомЭР экосистемаи иқтисодиёти рақамӣ ба якчанд ҳабҳо (hub) тақсим мешавад [5, 8]:

- давлат ва чома;
- маркетинг ва реклама;
- молия ва савдо;
- инфрасохтор ва коммуникатсия;
- ВАО ва фароғат;
- амнияти киберӣ;
- маориф ва кадрҳо;
- стартапҳо.

Мутаассифона, дар ин таъриф мавқеи бахшҳои анъанавии иқтисодиёт ба чашм намерасад, инчунин робитаи байни фаъолиятҳои рақамӣ ва анъанавӣ норушан аст.

Аз таҳлили боло аён аст, ки гуногунии андешаҳои пешниҳодшуда дар бораи ҷӣ будани иқтисодиёти рақамӣ сатҳи нокифояи дарки илмӣ ин падида, яъне иқтисодиёти рақамиро (digital economics) инъикос мекунад.

Ақидаҳои гуногун дар бораи ҷӣ будани иқтисодиёти рақамӣ, самтҳои гуногуни ташаккули онро муайян мекунад. Ба андешаи мо, самтҳои (равишҳои) мухталифи иқтисодиёти рақамиро, ба амсоли технологӣ, процессӣ ва платформавӣ, соҳавиро бояд ҷудо кард.

Равиши технологӣ рушди технологияҳои навро, ки шабакаҳо (Интернет, Интранет), ҳисобкунҳои абри ва коркарди маълумоти азим, феҳристҳои (реестрҳои) тақсимшуда ва технологияҳои квантӣ, тарҳрезӣ ва амсиласозии (моделсозии) рақамӣ, омӯзиши мошинӣ ва зеҳни сунӣ (шинохти сухан ва тасвир, тарҷумаи матн ва эҷоди тасвир, тавлиди сухан ва мусиқӣ ва ғайра), робототехника ва технологияҳои иловагиро дар бар мегирад. Ин технологияҳо бо дараҷаи рушд ва омодагӣ ба татбиқи фароғир фарқ мекунад.

Яке аз маҷмааҳои мукамалтарини техникӣ интернетӣ ашӯ ва ҷопи 3D мебошад. Истилоҳи "Internet of things" (IoT - Internet of things) соли 1999 пайдо шуда, дар соли 2020 аллакай 24,9 миллиард ба фаъолияти дастгоҳи ба интернет пайвастро сабаб шуд [1, 10]. Ба ақидаи ширкати Cisco-IBSG дар қатори Интернетӣ ашӯ инчунин "Интернети саноатӣ ашӯ" (Industry Internet of things - IIoT), "Интернети фароғири ҳама" (IoE - Internet of everything) дар таъминоти таҷҳизоти шабакавии иқтисодиёти рақамӣ нақши хело мушӯҳиме мебозанд.

Дар баробари паҳлуҳои мусбати ин раванд, омилҳои ба монанди зарурати гузаштан ба IPv6 - ҳастанд, ки метавонанд рушди Интернетӣ ашӯро суст кунанд.

Ҷопкунии 3D раванди дар асоси модели рақамӣ сохтани ашӯи сеченакаи объекти шакли геометрии дилхоҳдошта тавассути татбиқи пайдарпайи қабатҳои маводи гуногун мебошад. Технологияи ҷопи 3D дар меъморӣ, сохтмон ва тарроҳии саноатӣ, мошинсозӣ, кайҳонӣ, ҳарбӣ, муҳандисӣ ва тибӣ, биоинженерия (бофтаҳои сунӣ), истехсоли либос ва пойафзол, маснуоти заргарӣ, дар маориф, системаҳои иттилоотӣ географӣ (СИГ – GIS), саноати хурокворб ва ғайра таҳия ва истифода мешавад.

Дар айни замон дар бисёр кишварҳои ҷаҳон, ба амсоли ИМА, Япония, Чин, Олмон, Русия ва ғайра зиёда аз 450 истехсолкунандагони таҷҳизот барои ҷопи 3D мавҷуданд.

ТИК-и ҷадид имкон медиҳад, ки на танҳо амалиётҳои ҷисмонӣ, балки баъзе функцияҳои зеҳнӣ низ ба таври худкор (автоматӣ) ба роҳ монда шаванд. Дар дурнамои наздик, бо муттаҳид кардан ва истифодаи маҷмаавии ТИК-ҳои гуногуни нав технологияи автоматикунони васеъ ва дастраси равандҳои тичорат дар асоси истифодаи роботҳо (software robots) ва ботҳои 3С гуногун дар назар аст.

Ташаккули нави нави иқтисод – Иқтисодиёти рақамӣ бо тағйироти сохторӣ ва ташкилӣ – табдили ширкатҳои бузург ба ширкатҳои соф хизматрасони истифодабарии технологияҳои рақамӣ, инчунин пайдоиш ва паҳншавии моделҳои нави виртуалӣ, тичорати электронӣ ҳафрадиф аст [9].

Қадамҳои аввалини устувори иқтисодиёти рақамӣ дар айни замон асосан дар бахши тичорат ва логистика татбиқ карда мешаванд: ба корхонаҳо ва аҳоли хизматрасониҳои мушаххаси ҳамохангсозии фаъолияти иштирокчиёни гуногуни бозор пешкаш карда мешаванд. Дар айни замон, платформаҳо метавонанд ба иштирокчиёни транзаксия бидуни маҳдудиятҳои

чугрофӣ, тақрибан дар тамоми сайёра хизмат расонанд. Намунаҳои платформаҳои рақамӣ Apple inc., Amazon Inc. Uber, Airbnb, Alibaba ва ғайра мебошанд.

Тоҷикистон тадричан ба фазои иқтисодиёти рақамӣ ворид шуда истодааст. Фаъолият дар ин самт идома дорад ва интизорӣ меравад, ки дар оянда наздик иқтисодиёти кишвар бо роҳи рақамисозии фарогир ба марҳилаи сифатан нави ташаккул ворид мегардад.

АДАБИЁТ

1. Барсков А. IoT как инструмент цифровой экономики // Журнал сетевых решений / LAN. - М.: Издательство «Открытые системы», 2017. - № 5. - Режим доступа: <https://www.osp.ru/lan/2017/05/13052169/>

2. Государство, инновации, наука и таланты в измерении цифровой экономики (на примере Великобритании) / Соколов И.А., Куприяновский В.П., Намиот Д.Е. и др. // International journal of open information technologies. - М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2017. - Vol. 5, N 6. - P. 33-48.

3. Доклад о мировом развитии 2020/ Всемирный банк. - Вашингтон, 2020. - 64 с. - Режим доступа: https://unctad.org/system/files/official-document/a76d64_ru.pdf

4. Митин В. Семь определений цифровой экономики // CRN ИТ-бизнес. Новости. - М., 2017. - 18.01. - Режим доступа: <https://www.crn.ru/news/detail.php?ID=116780>

5. Цифровая экономика Российской Федерации// Собрание законодательства РФ. - М., 2017. - № 32.

6. Стратегия развития информационного общества в РФ на 2017-2030 гг.// Собрание законодательства РФ. -М., 2017. - № 20.

7. Урманцева А. Цифровая экономика: Как специалисты понимают этот термин // РИА Наука. - М., 2017. - 16.06. - Режим доступа: <https://ria.ru/science/20170616/1496663946.html>

8. Цифровая трансформация экономики и промышленности: Проблемы и перспективы / С.-Петербург. политех. ун-т Петра Великого; под ред. А.В. Бабкина. -СПб., 2017. - 806 с.

9. Цифровизация: История, перспективы, цифровые экономики России и мира // Управление производством. Библиотека. Стратегическое управление. Тенденции развития рынка. - М., 2017. - 21.07. - Режим доступа: <http://www.up-pro.ru/library/strategy/tendencii/cyfrovizaciya-trend.html>

10. Черняк Л. Что такое Интернет вещей // Tadviser. Государство. Бизнес. ИТ. -М., 2017. - 26.09. - Режим доступа: <http://www.tadviser.ru/index.php/%D0%A1>

11. Четвертая промышленная революция. Популярно о главных технологических трендах XXI в. // Tadviser. Государство. Бизнес. ИТ. - М., 2017. - 17.10. - Режим доступа: <http://www.tadviser.ru/index.php/%D0%A1%D1>

САМТҶОИ АСОСӢ ВА ХУСУСИЯТҶОИ РАҚАМИСОЗИИ ИҚТИСОДИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола шарҳ ва таҳлили маъмулгарин мафҳуми "иқтисоди рақамӣ" оварда шудааст. Дар робита ба шароити муосири Тоҷикистон ду самти таъдил рақамии иқтисод – иҷтимоӣ ва иқтисодӣ чудо карда мешавад. Маҳаки асосии иқтисодиёти рақамӣ муассисаҳо, ширкатҳо ва таъминкунандагони онҳо мебошад. Дар марҳилаи кунунии ташаккули иқтисодиёти рақамӣ самтҳои технологӣ ва платформавӣ муҳим арзёбӣ карда мешаванд.

Каливожаҳо: Рақамисозӣ, иқтисоди рақамӣ, самтҳо, хусусиятҳои рақамисозӣ, технолонгияҳои итилоотино коммуникатсионӣ.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ОСОБЕННОСТИ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье приведен обзор и анализ наиболее известных и распространенных определений понятия “цифровая экономика”. Применительно к современным условиям Таджикистана выделяются два направления цифровой трансформации экономики – социальное и экономическое. Основными критериями цифровой экономики являются учреждения, компании и их поставщики. В настоящем этапе становления цифровой экономики важными следует считать технологическое и платформенное направления.

Ключевые слова: Цифровизация, цифровая экономика, направления, особенности цифровизации, информационно-коммуникационные технологии.

MAIN DIRECTIONS AND FEATURES OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article provides an overview and analysis of the most well-known and common definitions of the concept of “digital economy”. In relation to the modern conditions of Tajikistan, two areas of digital transformation of the economy are distinguished - social and economic. The main core of the digital economy is high-tech institutions, companies and their suppliers. At the present stage of the formation of the digital economy, technological and platform areas should be considered important.

Key words: Digitalization, digital economy, directions, features of digitalization, information and communication technologies.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсупов Шодмон Насурович- номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. телефон: +992 918 12 39 40, почтаи электронӣ: Shodmon26101982@mail.ru

Сведения об авторе: Юсупов Шодмон Насурович – кандидат экономических наук, доцент кафедры информационных системы в экономике, Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: 918-12-39-40. E-mail: Shodmon26101982@mail.ru

Information about the author: Yusupov Shodmon Nasurovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Information Systems in Economics, Tajik National University. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 17. Phone: 918-12-39-40. E-mail: Shodmon26101982@mail.ru

РАЗВИТИЕ СТРОИТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСА КАК ДРАЙВЕР УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ТАДЖИКИСТАНА.

*Абдухаликов У.А. – с.н.с. Института экономики и демографии НАНТ
Хоналиев Н.Х. – д.э.н., г.н.с. Института экономики и демографии НАНТ*

Основатель мира и национального единства, Лидер нации Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон, в своём послании Парламенту страны от 26 декабря 2018 г., указал ускоренную индустриализацию Таджикистана до 2030 г., как четвертую национальную цель, а 2022-2026 годы в Послании Парламенту страны от 21 декабря 2021г., объявил годами развития промышленности. В 2026 г. необходимо довести объём промышленной продукции до 95 млрд. сомони, а долю отрасли в ВВП страны - до 26,0%. [1]

Особая роль, в ходе процесса ускоренной индустриализации в Таджикистане, отведена строительному комплексу, который выступает связующим звеном между всеми сегментами экономики. Он оказывает решающее влияние на ускорение научно-технического прогресса для всех других отраслей материального и нематериального производства, так как здесь формируются основные фонды. В этой связи возникает необходимость определения в строительной сфере Таджикистана её структуры, их взаимосвязи для эффективного его функционирования, на основе совершенствования управления всеми его звеньями.

Оно тесно взаимосвязано с промышленностью, сельским хозяйством, транспортно-коммуникационной сферой, жилищно-культурно-образовательным строительством и другими сферами. В этой связи строительная сфера Таджикистана, в период переходной экономики, приобретает такие объективные характеристики, как комплексность и системность.

В условиях рыночных преобразований в стране, актуальным становится развитие всего строительного комплекса, как экономической системы, непосредственно обеспечивающей ускоренную индустриализацию страны и понятие «строительство», в настоящий момент, рассматривается, как реальный сектор экономики, как отрасль национального хозяйства. Наиболее значимым стало представление характеристики строительства, как строительного комплекса, в частности управленческого и экономических аспектов его функционирования.

Сегодня развитие рыночных отношений, как правило, требует изменение методов управления. Поэтому, отношения строительных предприятий, независимо от их форм собственности, с государственными структурами строятся на взаимовыгодной основе. От синхронности действия строительного комплекса зависят многие, если не все, остальные отрасли. Именно поэтому так сложно им управлять и поддерживать равновесие между спросом и предложением.

Как видно на рис.1 строительный комплекс имеет довольно сложную иерархическую структуру, связанную между собой как в горизонтальном, так и в вертикальном уровнях.

Базовыми составляющими (СК) являются: -

Капитальное строительство в своей производственной деятельности определяет объем освоения капитальных вложений, продукции и услуг, которые могут выполнять строительные организации. Он образуется на основе наличия производственных фондов, трудового потенциала, технологического потенциала, характеристик информационно-управленческого обеспечения. В задачу капитального строительства входит ввод в действие производственных мощностей, объектов жилищно-гражданского назначения.

Рис. 1. Структура основных уровней строительного комплекса (СК).

Источник: составлен авторами

Промышленность строительных материалов (ПСМ) осуществляет производство и своевременную поставку, в необходимых объемах, качественной строительной продукции для капитального строительства и эта отрасль является главным звеном в неразрывной цепочке. Особенность его размещения связана или привязанностью к природным ресурсам, или к местам интенсивного строительства. Располагая уникальными природными ресурсами, страна имеет огромные потенциальные возможности производства современных композитных строительных материалов. Производство строительных материалов тесно связано с темпами развития капитального строительства, потребности которого являются основным индикатором для развития всех видов строительных материалов.

Институциональные учреждения устанавливают основы управления строительным комплексом и решают задачи, связанные с инвестиционно- инновационной и государственной деятельностью и что самое важное, разработке законодательной базы. Как правило, институциональные учреждения располагаются в основном в столице и в областных центрах.

В Таджикистане не разработано чёткое разграничение отраслей строительного комплекса. В сборниках «Промышленность» и «Строительство» Республики Таджикистан, выпускаемых Агентством по статистике при Президенте Республики Таджикистан публикуются отдельные показатели, но рассчитывать на серьезный анализ строительного комплекса, а тем более комплекса производства строительных материалов с их помощью, невозможно. Например, отсутствуют показатели по использованию основных фондов по отраслям промышленно-строительного комплекса, подготовка кадров, производительность труда, выбытие фондов, выпуск инновационной продукции.

Строительный рынок базируется на совокупности деловых, коммерческих, производственных и социальных отношений между всеми участниками строительного цикла, а также между заказчиками- покупателями строительной «недвижимости» в рамках закона

рыночных отношений. Основу строительной ниши занимают инвесторы, подрядные организации, субподрядчики, поставщики строительной продукции.

Следовательно, сущность и структура строительного комплекса Таджикистана должна исследоваться не только по форме, но и по содержанию его участников, их финансовых возможностей с учётом того, что современное строительство осуществляется не только государственными структурами, но и организациями негосударственных форм собственности, иностранными корпорациями, а также физическими лицами. Причём их доля в общем объёме выполненных строительных работ, по сравнению с государственными структурами, имеет тенденцию роста. Об этом свидетельствуют данные нижеприведённой таблицы 1.

В 2021г. объём подрядных работ, выполненных акционерными обществами и ООО, составил 98,6%. [4.,с.310] с. В 2021 году введено в действие основных фондов производственного назначения на сумму 7628,4 млн. сомон, что больше на 9,9% по сравнению с 2020г. [5.,с.12]

Обеспеченность сырьевыми ресурсами промышленно-строительных предприятий (ПСП) и эффективное использование их производственных мощностей служит одним из важных предпосылок возможности увеличения выпуска строительных материалов.

По данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, в 2021г. выпуск продукции составил 7,6%, от общего объёма продукции обрабатывающих отраслей промышленного производства страны и по этому показателю он стоит на четвёртом месте, уступая производству металлических изделий (15,4%), пищевой (19,6%) и лёгкой промышленности (10,5%) [5.,с.16-17]

Таблица 1.

Основные экономические показатели структурных единиц строительного комплекса [4,5,6,7]

годы	2010	2015	2020	2021
Объём подрядных работ	1606,4	5163,8	64583,4	8555,9
Капитальные вложения в СК(млн.сомони)	29,2	106,0	1804,4	1464,8
Количество предприятий ПСМ	193	337	365	338
Выпуск продукции ПСП(млн.сомони)	387,0	1201,0	2713,0	2856,0
Ввод в действие ОПФ (млн.сомони)	н.д	434,4	173,3	74,6

Отрасль, включает в себя более 388 предприятий (из них более 11% крупные), на которых трудятся 9,3 тысячи работников и производится более 46 наименований строительной продукции [5.,с. 20-25].

Капитальные вложения в строительство, промышленность строительных конструкций и деталей, в 2021г. составили 1464,8 млн. сомони, рост, по сравнению с 2010г., в 50,6 раза. От общего объёма инвестиций в отрасли промышленности, 4,1% или (234,4 млн. сомони) приходится на предприятия промышленности стройматериалов и по этому показателю он опережает многие отрасли. [4, с. 309-310]

В 2021 г. объём выпущенной строительной промышленной продукции составил на сумму 2856 млн. сомони [7.,с.400;4.,с.267] и по сравнению с 2015 годом вырос в 2,2 раза. Больше стало производиться цемента, стеновых материалов, декоративных плиток, стекла, отделочной продукции, отвечающих по качеству современным мировым стандартам. Однако, тормозом в развитии отрасли является неудовлетворительное состояние в организации производства приоритетного ассортимента строительной продукции.

Как отмечено в Послании Президента Республики Таджикистан, «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 23.12.2022г. «В Таджикистане имеется огромный запас строительных камней, в том числе мрамора и гранита... налаживание добычи и переработки камней, в том числе декоративных, может стать одним из источников увеличения объёма производства промышленной продукции». Это касается и других видов строительной продукции, которые мы импортируем в страну. [1]

Перспективы отрасли определяются социально-экономическим развитием Таджикистана, объёмами инвестиций, темпами роста промышленного производства, перспективами развития жилищного строительства и уровнем реального дохода населения.

К сожалению, до сегодняшнего дня в республике не разработана программа на краткосрочную и долгосрочную перспективу развития промышленности строительных материалов.

Высокая энерго-и материалоёмкость продукции промышленности строительных материалов, обусловленная длительным периодом экстенсивного её развития, предполагает необходимость принятия неотложных мер по повышению экономической эффективности работы отрасли, основой которого, по нашему мнению, должна стать активизация инвестиционно-инновационной политики государства в этой отрасли.

Переход к рыночной экономике в Таджикистане поставил перед строительным комплексом ряд задач, главными из которых являются: выработка гибкой экономической стратегии в условиях возрастающей конкуренции; внедрение передовых инновационных технологий для сокращения себестоимости выпуска современной строительной продукции; вливание финансовых ресурсов за счёт создания благоприятного инвестиционного климата.

Современные строительные организации должны обладать рядом особых качеств: мобильностью, слаженными управленческими решениями, оптимальное использование человеческого потенциала, способностью быстро реагировать на все прогрессивные изменения на строительном рынке, оперативное удовлетворение потребностей заказчика.

Что касается предприятий, производящих строительные материалы, весь организационно-технологический потенциал должен быть направлен на: производство современных инновационных стройматериалов; обеспечение потребностей внутреннего и внешнего рынка в сырье и готовой продукции; оптимальное размещение предприятий, исходя из базирования к сырью и потребителям строительных материалов; совершенствование развития логистической системы строительного комплекса.

Это обеспечит увеличение экспорта продукции отрасли и в целом, будет содействовать развитию экономики страны.

ЛИТЕРАТУРА

1.Послание Президента Республики Таджикистан Парламенту страны «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» декабрь 2018г.,2021.,2022г. <https://www.vkd.tj/index.php/ru/prezident-ru>

2.АбдухаликовУ.А. Промышленность Таджикистана за годы государственной независимости. Коллективная монография-Душанбе:Дониш,2021,с367-480.

3.Хоналиев Назарали Промышленность Таджикистана: современное состояние и перспективы развития Душанбе: Ирфон,2007,с292

4.Ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан,2022г.

5.Строительство Республики Таджикистан Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2022г.

6.Промышленность Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2022г.

7.Таджикистан: 30 лет государственной независимости» Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2021г.

РАЗВИТИЕ СТРОИТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСА КАК ДРАЙВЕР УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ТАДЖИКИСТАНА.

В статье рассматривается роль строительного комплекса в качестве связующего звена между всеми сегментами экономики Таджикистана и его влияние на ускоренную индустриализацию страны. Дана характеристика основных экономических показателей сегментов комплекса.

Ключевые слова: строительный комплекс, индустриализация, промышленность, структура, отрасли, строительные материалы.

РУШДИ КОМПЛЕКСИ СОХТМОНИ ҲАМЧУН МАНБАИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ ТОҶИКИСТОН.

Дар мақола нақши комплекси сохтмони, ҳамчун пайванди занҷир, байни ҳамаи табақаҳои иқтисодии Тоҷикистон ва таъсири он ба саноатикунонии босуръати мамлакат муҳокима карда мешавад. Таҳлили нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии ҷузъҳои комплекси сохтмон, дода шудааст.

Калидвожаҳо: маҷтамеи сохтмонӣ, саноатикунонӣ, саноат, сохтор, соҳа, масолеҳи сохтмонӣ.

DEVELOPMENT OF THE CONSTRUCTION COMPLEX AS A DRIVER OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION OF TAJIKISTAN.

The article considers the role of the construction complex as a link between all segments of the economy of Tajikistan and its impact on the accelerated industrialization of the country. The characteristics of the main economic indicators of the segments of the complex are given.

Key words: construction complex, industrialization, industry, structure, branches, construction materials.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуҳолиқов У.А. – ходими калони илмии Институти иқтисод ва демографияи АИ ҶТ. Тел.: 93 479 30 03.

Хоналиев Н.Х. - доктори илми иқтисод, сарҳодими илмии Институти иқтисод ва демографияи АМИ ҶТ.

Сведения об авторах: Абдухалиқов У.А. – старший научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ. Тел.: 93 479 30 03.

Хоналиев Н.Х. – доктор экономических наук, главный научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ. Тел.: 90 730 06 01

Information about the authors: Abdukholikov U.A. - senior researcher of the Institute of Economics and Demography of the Republic of Tajikistan. Tel.: 93 479 30. 03.

Khonaliev N.Kh. - Doctor of Economics, Chief Scientific Officer of the Institute of Economics and Demography of the AMI of the Republic of Tatarstan.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И КЛАССИФИКАЦИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Азизова М.Г. - ассистент кафедры экономика предприятий и предпринимательства ТНУ

Современное предпринимательство в Республике Таджикистан значительно отличается от особенностей своего «стартового периода» начала 1991-х гг. Для выхода на качественно новый уровень развития предпринимательство нуждается в иных ресурсах и инструментах обеспечения, чем те, которые существовали 10-15 лет назад.

Рассматривая инфраструктуру государственной поддержки предпринимательства с позиций определения ее места в системе общей инфраструктуры, под ней необходимо понимать, прежде всего, комплекс тех видов инфраструктуры, через которые государство оказывает или может оказывать поддержку всем субъектам предпринимательства. Для нормального развития предпринимательства необходима система инфраструктурного обеспечения, которое даст возможность свободно развиваться.

Следует отметить, что на сегодняшний день становление и развитие предпринимательства в целом, и проблема развития системы инфраструктурного обеспечения предпринимательства в частности, приобретают исключительную актуальность и считаются одним из наиболее перспективных направлений развития рыночных отношений в Таджикистане.

Несмотря на социально-экономические проблемы республики, после приобретения независимости, в стране при поддержке Правительства сложилась определенная система инфраструктурного обеспечения предпринимательской деятельности. Сегодня в Таджикистане сформировались основные общепринятые в странах с развитой рыночной экономикой элементы системы государственной поддержки инфраструктуры предпринимательства.

Основываясь на различных подходах к определению содержания предпринимательской инфраструктуры, можно выразить экономическую сущность инфраструктуры, через ее экономическую категорию, отражающую сформировавшуюся систему экономических отношений в неразрывной связи с соответствующим уровнем развития производительных сил. Таким образом, предпринимательская инфраструктура представляет собой часть деловой среды предпринимательской организации, которая обеспечивает ее необходимыми, для ведения предпринимательской деятельности финансовыми, трудовыми, информационными ресурсами, транспортными, консультационными, аудиторскими, страховыми и другими услугами.

Экономическое содержание предпринимательской инфраструктуры раскрывается через систему ее функций:

- функция создания общих условий для эффективного функционирования структурообразующих отраслей в национальном хозяйстве в целом, в регионах, а также предприятий, объединений, социальной сферы;

- системообразующая функция, направленная на обеспечение единства всех фаз воспроизводства в национальном хозяйстве в целом и в каждом его структурном звене путем установления взаимосвязей в процессе воспроизводства;

- функция создания общих условий для инновационного развития основана характеристика воспроизводства предпринимательского типа. Инновации возникают благодаря развитию фундаментальных и прикладных исследований;

- функция, обеспечивающая неразрывность рациональных товарных, денежных, информационных и других потоков, взаимоувязанных между собой, создающих общие условия для динамичной устойчивости воспроизводства в необходимых масштабах.

По нашему мнению, на современном этапе развития отечественной экономики важнейшей функцией предпринимательской инфраструктуры становится создание общих условий для повышения эффективности воспроизводства в предпринимательском секторе экономики. Это объясняется, необходимостью развития предпринимательства во всех отраслях Республики Таджикистан.

Для выполнения отмеченных и других функций инфраструктуры необходимо ее классификация по сферам деятельности. На уровне общественного разделения труда в ее составе выделяются крупные отрасли: транспорт, связь, энергетика, материально-техническое обеспечение, оптовая и розничная торговля, наука, образование, здравоохранение, информационное обеспечение, коммунальное хозяйство и т.д. Каждая из названных крупных отраслей имеет свою структуру, начиная с подотраслей и заканчивая инфраструктурой основных структурных подразделений национальной экономики.

Следовательно, при определении предпринимательской инфраструктуры и ее видов мы должны выделить совокупность признаков, которые позволили бы классифицировать инфраструктуру предпринимательства в той или иной отрасли экономики.

Прежде всего, речь идет о функциональном назначении предпринимательской инфраструктуры в системе предпринимательства, какие функции выполняет та или иная отрасль или под отрасль в системе производства - распределения - обмена - потребления. Далее мы должны исходить из того, что круг отраслей и видов деятельности, а также объектов, включаемых в состав предпринимательской инфраструктуры, характеризуется определенной гибкостью. Поэтому при исследовании предпринимательской инфраструктуры представляется, более правильным горизонтальный и вертикальный принципы подхода к ее определению. Горизонтальный подход означает укрупненную группировку отраслей инфраструктуры по сферам деятельности, где раскрывается их функциональное назначение: производственная, социальная, институциональная и др. виды, инфраструктуры. Вертикальный подход раскрывает экономическое содержание предпринимательской инфраструктуры внутри определенной сферы рыночной экономики на различных уровнях ее функционирования.

Возникновение предпринимательской инфраструктуры тесно связано с материальным производством, развитие которого рождает новые виды предпринимательской деятельности, обслуживающих и интегрирующийся с ним отраслей, форм деятельности, а рост производительности общественного труда в сфере материального производства высвобождает все большую часть ресурсов общества для обслуживания производства и населения. Отрасли,

входящие в инфраструктуру, принимают непосредственное или опосредованное участие в общественном воспроизводстве предпринимательского типа. В некоторых ее отраслях продолжается процесс материального производства, а живой труд, затрачиваемый здесь, увеличивает предпринимательский доход, хотя и не изменяет материально-вещественную форму производимой потребительной стоимости.

Следует отметить, что общественное разделение труда, способствовало обособлению инфраструктуры в самостоятельную сферу. На начальном этапе общественного разделения труда для инфраструктурных связей было характерно только выделение отдельных ее функций по оказанию дополнительных или вспомогательных услуг в рамках основного производства. Только в период крупного машинного производства, когда возросла производительность труда, и, соответственно, увеличились объемы продукции и сроки ее реализации, появилась объективная необходимость в постоянном обеспечении его внешних условий, а именно в инфраструктурных отношениях [1, с.395]. К. Маркс подчеркивал это следующим образом: «Средства связи и транспорта такого общества, стержнем которого было мелкое земледелие с его подсобной промышленностью и городское ремесло, далеко не удовлетворяло потребностей производства в мануфактурный период с его расширенным разделением труда» [2, с.395]. Следовательно, К. Маркс выявил причину и внутреннюю природу инфраструктурных отношений как систему общих условий воспроизводства, определяя общественное разделение труда и органически связанную с ней кооперацию труда. Так или иначе, это отражается в выводах многих ученых, внесших вклад в развитие теории и методологию инфраструктуры. В экономической литературе советского периода достаточно подробное исследование ряда проблем инфраструктуры принадлежит работам С.Г. Струмилина [3, с.46].

Для более полного анализа предпринимательской инфраструктуры, характеристики ее функций в системе предпринимательства и определения круга отраслей подразделяем ее на следующие самостоятельные виды (группы).

Классификация производственной предпринимательской инфраструктуры экономики:

1. По формам собственности можно классифицировать производственную предпринимательскую инфраструктуру на следующие виды:

- а) государственные субъекты производственной инфраструктуры;
- б) субъекты производственной инфраструктуры в коллективной собственности;
- в) субъекты производственной инфраструктуры в частной собственности.

2. По способу управления деятельностью производственной инфраструктуры предприятий:

- а) Рыночный способ управления;
- б) Административно-командный способ управления;
- в) Рыночно-административный (смешанный) способ управления;

3. Подотраслевая группировка основного производства:

- а) промышленная инфраструктура;
- б) сельскохозяйственная инфраструктура;
- в) строительная инфраструктура;
- г) транспортная инфраструктура;
- д) инфраструктура общественного питания;

4. Функциональная сфера:

- а) внешняя производственная инфраструктура;
- б) внутренняя производственная инфраструктура;
- в) смешанная производственная инфраструктура.

5. Назначение субъектов производственной инфраструктуры по уровням потребления:

- а) межотраслевое;
- б) внутриотраслевое;
- в) внутрипроизводственное.

6. Функции производственной инфраструктуры на различных стадиях промышленности:

а) субъекты производственной инфраструктуры, обеспечивающие подготовку для осуществления промышленного производства;

б) инфраструктуры, обеспечивающие условия для непосредственного технологического процесса;

в) субъекты производственной инфраструктуры, обеспечивающие реализацию готовой продукции.

7. Масштабы спроса и предложения инфраструктурных услуг:

а) регионального значения;

б) межрегионального значения;

в) республиканского значения;

г) местного значения.

8. Социальная сфера жизни общества: (здравоохранение, образование, розничная торговля, пассажирский транспорт, коммунальное хозяйство, сфера досуга, туризм, общественное питание, служба быта и пр.)

Классификация может служить как предпосылка эффективного управления процессом формирования предпринимательской инфраструктуры отраслей экономики в зависимости от их значимости. Только полноценное формирование предпринимательской инфраструктуры может обеспечить развитие предпринимательства в той или иной отрасли экономики. Решение данной задачи в свою очередь требует усиления государственно-частного партнерства в этом направлении.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бешкинская Е.В. Концепция развития системы профессионального образования предпринимателей России: монография. М.: Экономика/2008. 51-52.

2. Борисов В.И. Словарь предпринимателя. - М.: Экономика, 2004.

3. Маркс К., Энгельс Ф. Капитал. Соч.2-е изд. - Т. 23. - М.: Госполитиздат, 1961. С.395.

4. Розенштейн-Родан П. Н. Региональные исследования за рубежом.- М.: Наука, 1973. – С. 109.

5. Струмилин С. Емкость нашего рынка. - М.: Коммунистический университет им. Свердлова, 1924. - С.46.

6. Струмилин С. Емкость нашего рынка. - М.: Коммунистический университет им. Свердлова, 1924. - С.46.

7. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия, т.2. -М.: Советская энциклопедия, 1975. С. 560.

ТАВСИФИ ИҚТИСОДИҶ ВА ТАСНИФОТИ ИНФРАСТОҲТОРИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола асосҳои назариявии инфрасохтори соҳибкорӣ баррасӣ гардида, хусусиятҳои ташаккули он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти рушди соҳибкорӣ дар соҳаҳои пешбари иқтисодиёт тавсифи карда шудааст. Таърифи инфрасохтор, инфрасохтори тичорат, инчунин таснифи инфрасохтори саноати пешниҳод карда мешавад.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, инфрасохтори соҳибкорӣ, таъминоти инфрасохторӣ, таснифи инфрасохтори соҳибкорӣ, бозор, саноат.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И КЛАССИФИКАЦИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье исследуются, теоретические основы предпринимательской инфраструктуры и характеризуется особенности ее формирования в Республике Таджикистан с учетом развития предпринимательства в ведущих отраслях экономики. Предлагается определение инфраструктуры, инфраструктура предпринимательства, а также приведена классификация производственной инфраструктуры.

Ключевые слова: предпринимательства, предпринимательская инфраструктура, инфраструктурное обеспечение, классификация предпринимательской инфраструктуры, рынок, отрасль.

ECONOMIC CHARACTERISTICS AND CLASSIFICATION OF BUSINESS INFRASTRUCTURE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the theoretical foundations of the entrepreneurial infrastructure and characterizes the features of its formation in the Republic of Tajikistan, taking into account the development of entrepreneurship in the leading sectors of the economy. A definition of infrastructure, business infrastructure is proposed, as well as a classification of industrial infrastructure.

Keywords: entrepreneurship, entrepreneurial infrastructure, infrastructure provision, classification of entrepreneurial infrastructure, market, industry.

Маълумот дар бораи муаллиф: Азизова Муътабар Гулмаҳмадовна - ассистенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқориҳои факултети иқтисод ва идораи ДМТ. Тел: 559-88-63-63

Сведения об авторе: Азизова Муътабар Гулмаҳмадовна - ассистент кафедры экономика предприятия и предпринимательства, факультет экономики и управления ТНУ. Тел: 559-88-63-63

Information about the author: Azizova Mu'tabar Gulmahmadovna - Assistant of the Department of Economics of Enterprise and Entrepreneurship, Faculty of Economics and Management of TNU. Phone: 559-88-63-63

РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В РАЗВИТИИ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Аюби Ф. – с.н.с. Института экономики и демографии НАНТ

Основным приоритетом социально-экономической политики Правительства Республики Таджикистан является инновационный путь развития республики. Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своем послании к Маджлиси Оли РТ, проведенным 26 декабря 2019 года отметил, что реализация мер, которые намечены в «Национальной Стратегии Развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» и в «Программе Среднесрочного Развития Республики Таджикистан на 2016-2020 годы», сформировали условия для того, чтобы сделать устойчивые шаги в направлении достижения высшей цели – улучшение жизни населения республики. По этому поводу Правительству страны было дано поручение в будущем придать первостепенное значение качественным аспектам роста национальной экономики, укреплению человеческого потенциала, организации производства конечной продукции путем широкого использования современных технологий и внедрения инноваций, повышению экономической активности населения, совершенствованию системы поддержки предпринимательства и инвестирования, и расширению цифровой экономики[1].

Республика Таджикистан страна, которая развивается в области модернизации современных технологий. Вследствие этого, одним из приоритетов страны выступает развитие современных технологий, современных электронных и мобильных устройств, поставка программного обеспечения в различные аспекты человеческой жизни и своевременное внедрение технологических инноваций.

Правительством Республики Таджикистан и Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан уважаемым Эмомали Рахмоном была сформирована нормативно-правовая база для внедрения инноваций и развития цифровой экономики в Республике Таджикистан.

На сегодняшний день в стране действует Закон Республики Таджикистан «Об инновационной деятельности», утверждены «Стратегия инновационного развития на период до 2020 года» и Концепция формирования электронного Правительства в Республике Таджикистан (2012-2020 гг.), Указ Президента Республики Таджикистан «О государственной стратегии информационно-коммуникационных технологиях для развития Республики Таджикистан» и другие нормативно-правовые акты, стимулирующие развитие цифровизации системы здравоохранения.

В Стратегии инновационного развития Республики Таджикистан на период до 2020 года указаны следующие положения:

«Внедрение инноваций в социальный сектор позволит значительно улучшить качество услуг, предоставляемых населению, сократить сроки их предоставления и повысить их доступность.

В отрасли здравоохранения формирование спроса на прикладные научные исследования и разработки по большей мере будет осуществляться центральными исполнительными органами государственной власти, которые ответственны за выработку государственной политики в данной сфере.

Для эффективной реализации мер, направленных на стимулирование инноваций в социальной сфере будут сняты ограничения на распространение инноваций – пересмотр существующих требований к качественным характеристикам закупаемой продукции, а также координация планов внедрения новых технологий государственными учреждениями с устанавливаемыми требованиями; совершенствование механизмов передачи в лизинг дорогостоящего оборудования для нужд медицины; передача в частное управление объектов социальной инфраструктуры, при гарантированности выполнения государственных заданий» [2].

Общеизвестно, что мероприятия по развитию цифрового здравоохранения закреплены в Цели устойчивого развития ООН и в целях Всеобщего охвата услугами здравоохранения. Поэтому необходимо обеспечить всеобщий охват реализации цифрового здравоохранения через структуры надлежущего управления, а также обеспечить цифровые государственные продукты для всех.

Министерство здравоохранения и социальной защиты населения Республики Таджикистан взяло на себя инициативу достигнуть поставленных целей посредством разработки и внедрения медицинских информационных систем, программных продуктов, мобильных приложений, автоматизации деятельности структурных подразделений через внедрение инновационных решений, современных технологий и сотрудничество с представителями частного сектора.

В 2018 году чтобы внедрить инновации в сферу здравоохранения в нашей стране был подписан меморандум о взаимоотношениях и сотрудничестве между Министерством здравоохранения и социальной защиты населения и компанией ООО «Сифат Иннотех Инвест» о внедрении цифровой медицины и электрического документооборота.

Компания «Сифат Иннотех Инвест» совместно с управлением здравоохранения в городе Душанбе разработала проект цифровой медицины и внедрила единую медицинскую информационную систему в поликлиниках города. Врачами поликлиник в базу данных были внесены более 280 000 человек, которые в дальнейшем должны получать доступ к электронным медицинским картам, а также получать электронные государственные услуги в сфере медицины и социальной защиты населения.

Данный проект способствует развитию медицинской науки, статистики и академических кругов таджикской медицины. В частности, проект даст возможность, используя информацию о здоровье населения, точно анализировать, формировать и прогнозировать государственный бюджет, целесообразно использовать государственные средства, которые направляются на здоровье населения.

Отечественный экономист Холматов М. в своей статье отмечает, что в сфере здравоохранения необходимо провести работы, направленные на развитие республиканской телемедицинской системы консультирования. Также автором подчеркивается изучение задач реализации технологии полномасштабного учета случаев травматизма в стране, республиканской информационно-аналитической системы по медэкспертизе и реабилитации инвалидов[3].

Применение современных цифровых технологий способствует достижению высшей цели долгосрочного развития Таджикистана – повышение уровня жизни населения страны, а также приоритетных целей экономического развития республики: обеспечение энергетической независимости и продовольственной безопасности, выход страны из коммуникационного тупика и превращение ее в транзитную, ускоренную индустриализацию страны и создание новых рабочих мест.

В Послании Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики», проведенного 26 января 2021 года было отмечено, что основой экономической конкурентоспособности выступает развитие цифровых технологий. Следовательно, для того чтобы достичь цели укрепления институциональных основ цифровой экономики, развития информационно-коммуникационной инфраструктуры на территории всей страны, цифровизации сфер национальной экономики и ускорения процесса осуществления «электронного правительства», Правительству республики и другим соответствующим органам поручается учреждать Агентство по инновациям и цифровым технологиям при Президенте Республики Таджикистан[4].

Еще одно особенное направление в сфере здравоохранения – это приведение к современным требованиям условий в медицинских учреждениях. С данной целью в 2020 году было создано 108 новых объектов здравоохранения, на 283 объектах был проведен капитальный ремонт.

Таблица 1.

Число больничных учреждений по регионам Республики Таджикистан

Годы	2010	2015	2018	2019	2020	2020к 2010в %%%
Республика Таджикистан	423	474	490	494	525	124,2
ГБАО	41	37	36	36	37	90,3
Хатлонская область	134	151	154	156	161	120,2
Согдийская область	139	162	174	173	181	130,3
г. Душанбе	40	45	48	49	52	130
РРП	67	79	78	80	94	140,3

Источник: Статистический сборник: Здравоохранение в Республике Таджикистан 30-лет государственной независимости, 2021, стр. 117-119[5].

Анализ показывает, что фактически как в целом по республике, так и по каждому укрупненному региону (включая г. Душанбе и РРП) имеет место рост числа больничных учреждений. В целом же по республике рост числа больничных учреждений в 2020г. по сравнению с 2010г. составил 124,2%.

В заключении отметим, что внедрение инноваций и развитие цифровой экономики в системе здравоохранения позволит повысить доступность и качество медико-социальных услуг и достичь высшей цели долгосрочного развития Таджикистана – повышение уровня жизни населения страны, а также приоритетных целей экономического развития республики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, Эмомали Рахмона к Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики», 26.12.2019. - www.president.tj
2. Стратегия инновационного развития Республики Таджикистан на период до 2020 года Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 мая 2015 года, № 354.
3. Холматов М.М. Проблемы формирования цифровой экономики в Таджикистане. Журнал «Таджикистан и современный мир» Центр стратегических исследований при Президенте РТ, №4, 2019. – стр. 147.
4. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики», 26.01.2021. - www.president.tj.
5. Статистический сборник: Здравоохранение в Республике Таджикистан. 30 лет государственной независимости, 2021.

6. Эшонкулова Ф.А. Инновационные подходы к управлению системой здравоохранения в Республике Таджикистан. // «Экономика Таджикистана» // Ежеквартальный журнал института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, №2, 2021. - стр. 136-140.

РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В РАЗВИТИИ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается основной приоритет социально-экономической политики Республики Таджикистан, и формирование нормативно-правовой базы для внедрения инноваций и развития цифровой экономики в Республике Таджикистан. Указаны направления действий Министерства здравоохранения и социальной защиты населения Республики Таджикистан в области внедрения инновационных решений, современных технологий и сотрудничества с представителями частного сектора.

Также подчеркивается, что применение современных цифровых технологий будет способствовать достижению высшей цели долгосрочного развития Таджикистана – повышение уровня жизни населения страны, а также приоритетных целей экономического развития республики.

Ключевые слова: система здравоохранения, цифровая экономика, инновации, цифровое здравоохранение, цифровые технологии.

НАҚШИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ДАР РУШДИ СИСТЕМАИ ТАНДУРУСТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола афзалияти асосии сиёсати иқтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаққули заминаи меъёрии ҳуқуқӣ оид ба ҷорӣ намудани инноватсия ва рушди иқтисодӣ рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Самтҳои ҷорабиниҳои Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иқтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҷорикунони қарорҳои инноватсионӣ, технологияи муосир ва ҳамкорӣ бо намоёндагони баҳши хусусӣ нишон дода шудаанд. Ҳамчунин таъкид карда мешавад, ки истифодаи технологияи муосири рақамӣ ба ноил шудан ба ҳадафи олии рушди дарозмуддати Тоҷикистон – баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар ва ҳамчунин ҳадафҳои афзалиятноки рушди иқтисоди Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

Калидвожаҳо: соҳаи тандурустӣ, иқтисодӣ рақамӣ, навоариҳо, тандурустии рақамӣ технологияҳои рақамӣ.

THE ROLE OF THE DIGITAL ECONOMY IN THE DEVELOPMENT OF THE HEALTH CARE SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the main priority of the socio-economic policy of the Republic of Tajikistan, and the formation of a regulatory framework for the introduction of innovations and the development of the digital economy in the Republic of Tajikistan. The directions of actions of the Ministry of Health and Social Protection of the Population of the Republic of Tajikistan in the field of introducing innovative solutions, modern technologies and cooperation with representatives of the private sector are indicated.

It is also emphasized that the use of modern digital technologies will contribute to the achievement of the highest goal of the long-term development of Tajikistan – improving the standard of living of the country's population, as well as the priority goals of the economic development of the republic.

Keywords: health care system, digital economy, innovation, digital health, digital technologies.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аюби Фирӯза – ходими калони илмӣ шӯъбаи тадқиқоти институтсионалии Институти иқтисод ва демографияи АИ ҶТ. E-mail: firuz_aieva_87@mail.ru Тел. 91-944-59-99.

Сведения об авторе: Аюби Фируза – с.н.с. отдела институциональные исследования Института экономики и демографии НАНТ. E-mail: firuz_aieva_87@mail.ru Тел. 91-944-59-99.

Information about the author: Ayubi Firuza – Senior Researcher department Institutional Research Institute of Economics and Demography of the National Academy of Science. E-mail: firuza_alieva_87@mail.ru Tel. 91-944-59-99.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ОТРАСЛИ МАШИНОСТРОЕНИЯ И МЕТАЛЛООБРАБОТКИ ТАДЖИКИСТАНА.

Акрамов А.З.- старший научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ

Отрасль машиностроения относится к обрабатывающей промышленности, в которой создается большая добавленная стоимость. Она является основой перевооружения всего народнохозяйственного комплекса. Отрасль обслуживает агропромышленный комплекс, энергетический и металлургический секторы, транспорт и остальные сферы экономики, обеспечивая стабильность их деятельности, что в значительной степени определяет не только отраслевую структуру промышленности, но и ее размещение. Уровень развития машиностроения является одним из основных показателей экономического и, прежде всего, промышленного развития страны.

Накануне перехода к рыночным отношениям доля машиностроительного комплекса Таджикистана в общем объеме промышленной продукции республики составляла 9,8%, в структуре основных производственных фондов – 8,3%. В состав комплекса входили 65 производственных и научно-производственных объединений, предприятий, состоявших на самостоятельном балансе.

В годы независимости Таджикистана под влиянием разрыва хозяйственных связей между предприятиями отдельных бывших союзных республик, применения неэффективных методов приватизации, потери рынка сбыта продукции, многие предприятия машиностроения и металлообработки приостановили свою деятельность или же были ликвидированы, а те, что остались, работают не на полную мощность [7, с.188].

В машиностроении и металлообработке используется наиболее квалифицированная часть рабочей силы. В промышленности в целом, а в машиностроительном комплексе в особенности, в советские годы в подавляющей части - более 80%, работало русскоязычное население. После распада СССР и гражданского противостояния в Таджикистане начался массовый их выезд за пределы республики. Вслед за ними в поисках достойно оплачиваемой работы начался отток также квалифицированных специалистов и рабочих кадров из местного коренного населения.

В настоящее время машиностроение и металлообработка Таджикистана по объему продукции, по своей отраслевой структуре, является одной из отсталых отраслей промышленности страны. В 1990 г. на долю машиностроения и металлообработки приходилось десятая часть всей промышленной продукции республики, и по этому показателю отрасль занимала третье место после легкой и пищевой промышленности. В 2000 г. этот показатель составил лишь 0,44%, в 2016 г. – 0,75%, а в 2021 г. 1%. За 1995-2013 гг. в эту отрасль направлялись мизерные объемы капитальных вложений - 27,4 тыс. сомони. Спад объемов производства отрасли, начиная с 1991 г., наблюдается по всем видам продукции.

По данным официальной статистики объем производства продукции машиностроения в 2021 году составил 392 млн. сомони [5, с. 16]. По сравнению с дореформенным периодом, отрасль всё еще находится в трансформационном кризисе. Наиболее убедительный и реальный показатель кризисного состояния отрасли машиностроения выражен в производстве продукции в натуральном измерении, хотя в стоимостном выражении наблюдаются высокие темпы роста производства (таблица 1).

В последние годы в отрасли машиностроения намечаются небольшие сдвиги, в ограниченном количестве создаются совместные предприятия, сборочные цеха. По данным Министерства промышленности и новых технологий РТ, начиная с 2006 г., на базе машиностроительных предприятий создаются цеха по обработке металлолома. Данные цеха из черных и цветных металлов изготавливают строительную арматуру, металлические уголки, алюминиевые шкивы и другие изделия, которые реализуются на внутреннем и внешнем рынках.

В 2013 году число таких предприятий достигло 50, объем производства составил около 60 млн. сомони.

Таблица 1.

Производство продукции машиностроения в натуральном выражении

	ед. изм.	1991г.	1997г.	2000г.	2005г.	2006г.	2008г.	2010г.	2011г.	2012г.	2013г.	2014г.	2015г.	2016г.	2017г.	2018г.	2019г.	2020г.	2021г.
Трансформаторы силовые	тыс. кВт.	1682	12,0	37,4	63,7	22,5	27,9	14,0	11,2	9,3	1,8	11,2	28,4	45,9	96,4	105,0	104,1	122,2	92,1
Кабельные изделия по весу меди	т.	12099	5064	1612	3456	2663,7	3579	-	-			-	-						-
Шнуры осветительные	км.	77448	479	914	23548	21550,5	7407	1793	3068	64	126	75	31		-	-			
Провода установочные	км.	21697	481	131	15262	13503,6	7562	3248	3959	38	185	505	2945	7783	1374	592	1303	1240	1135
Автобусы «Лаз 4969»	шт.	160	48	25	т.	4	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Холодильники бытовые	шт.	145193	1542	1677	-	540	0,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Посуда стальная и эмалированная	тыс. шт.	1498	75	26	34	30,6	44	23	2	16	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Плиты ресторанные	шт.	71589	334	166	108	131	157	41	139	102	87	45	113	94	173	56	53	27	75
Сварные металлоконструкции	т.	58157	2068	1007	3672	4464	4546	3173	2834	3820	3167	3079	3931	3890	550816	62298	361199	1633,8	1645,0
Литье чугунное	т.	58658	3266	3055	8682	8672	9066	8082	7125	7402	5254	4060	4212	4039	3419	3462	3284	2695	2251
Литье цветное	т.	3753	186,5	20,6	26,8	21,5	53,3	24,5	273,2	544,5	144,8	18,0	8,6	8,3	46,6	62,7	1396,0	6,2	5,1
Литье стальное	т.	3169	159,6	487,5	788,8	1136,7	956,2	1270	1641	13433	10750	1186	1638	1644	1798	4355	6661	8456	11179
Аккумуляторы	шт.							-	1330	1340	1057	56	-	-	-	-			-
Светодиодные лампы	тыс. штук											1268	3110	107	-	-		1557	2309
Энергосберегающие лампочки	тыс. штук	-	-	-	-	-	-	94,2	194,1	232,2	118,4	28,1	56,7	34,7	8,8	5,1	4,6	2,9	3,3
Пищеварочные и жарочные тепловые аппараты	шт.	-	-	-	-	-	574	260	237	122	117	63	113	94	173	56	15121	16982	22092

*Таблица рассчитана: Стат. сборники: Промышленность Республики Таджикистан за 2011 г.; Промышленность Республики Таджикистан за 2021 г.

Также в последние десятилетия были созданы предприятия по производству энергосберегающих ламп, по сборке тракторов и сельхозтехники, предприятие по сборке автобусов, цеха по производству металлических труб и профилей и другие предприятия.

Основные причины простоя предприятий – отсутствие достаточных оборотных средств, износ технологического оборудования, окончание срока разрешительных документов, нехватка сырья, сезонный фактор, задолженность перед налоговыми органами, отсутствие заказа на продукцию, снижение цен на продукцию по причине неконкурентоспособности.

В настоящее время отрасль машиностроения и металлообработки далеко не полностью удовлетворяет потребности экономики. Большая часть продукции импортируется, причем импорт машиностроительной продукции во много раз превосходит их экспорт. Основная причина такой тенденции заключается в недостаточном уровне технологического развития и эффективности производства в секторах машиностроения. Производительность труда на машиностроительных предприятиях республики в среднем остаётся сравнительно низкой.

Необходимо отметить, что некоторые предприятия, такие как «Тамохуш» находятся в собственности государства и для полноценного функционирования нуждаются в финансировании. В связи с этим Правительству целесообразно запланировать соответствующие капитальные вложения в такие предприятия. Исходя из мирового опыта также целесообразно создавать совместные предприятия не только с турецкими, но и южнокорейскими компаниями.

В октябре 2020 года Правительство одобрило Программу развития машиностроительной промышленности на 2020-2025 годы. Программа рассматривается в качестве руководящего документа в процессе перехода экономики страны от аграрно-промышленной в индустриально-аграрную в период до 2025 года. В нём отмечается, что общий объем продукции отрасли за этот период увеличится в 2,4 раза (увеличение годового производства продукции сферы машиностроения предусматривается в пределах от 10% до 21%). Для реализации Программы инвестиции предусматриваются из всех существующих источников, в том числе внутренние и внешние инвестиции. Отмечается, что в 2018-2019 годы республикой были привлечены инвестиции в размере \$65 млн для расширения основных фондов предприятий

машиностроительной промышленности. В документе также отмечается, что «Финансирование в основном направлено на создание новых предприятий машиностроительной отрасли, наращивание производственных мощностей, увеличение перечня продукции, внедрение новых технологий, автоматизацию производственного процесса и замену изношенного оборудования и механизмов».

Учитывая, что все машиностроительные и металлообрабатывающие предприятия страны работали и продолжают работать теперь не на полную мощность на привозном сырье, комплектующих узлах, агрегатах, деталях, изделиях и т.д., поэтому, перспективы развития отрасли в республике диктуются главным образом этим обстоятельством.

Производство, ориентирующееся исключительно на импортное сырьё и другие его составляющие, может эффективно функционировать на основе создания совместных предприятий с зарубежными странами, а также размещения дочерних предприятий с полной собственностью иностранного капитала.

Прежде всего, касается развития трудоёмких машиностроительных предприятий с целью использования местной избыточной рабочей силы и гидроэнергетических ресурсов по сравнению с предприятиями материнского местонахождения, и таким способом возможно обеспечить получение высокой прибыли. Выпускаемая продукция может быть реализована на внутреннем и внешнем рынках, преимущественно в странах Центрально-азиатского региона.

Новое производство можно создать на производственных площадях имеющихся машиностроительных и металлообрабатывающих предприятиях, путём их реконструкции, технического перевооружения и перепрофилирования.

На базе отдельных, ныне бездействующих, авторемонтных и металлообрабатывающих предприятий организовать совместные предприятия по сборке грузовых автомобилей небольшой грузоподъёмности для горных районов, малогабаритных тракторов и косилок для обработки мелко контурных участков дехканских, садоводческих хозяйств, приусадебных участков, бросовых и других земель.

Учитывая широкое применение электроэнергии в быту, в социальной сфере приоритетным в развитии в республике должны быть также производство товаров электротехнического назначения, электробытовых приборов (электроплит, электропечей, обогревательных приборов, пылесосов и др.) и таким способом, не только исключить дальнейшего импорта указанных товаров в республику, но и стать их экспортёром.

Целесообразно ГУП «Коргохи мошинсози» полностью перепрофилировать на выпуск оборудования для микро-, мини - и малых гидроэлектростанций, которые могут быть широко применены не только в Таджикистане, но и в других горных районах зарубежных стран.

Также путём создания совместного предприятия ООО СП «Худжанд Зил» целесообразно организация производства электроавтобусов. Кроме того, с учётом мировой тенденции перехода на электромобили, необходимо меры для создания соответствующей инфраструктуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гулов Ш. Энергетика и промышленность Таджикистана: новые этапы развития. Душанбе: Дониш, 2013, -С. 358.
2. Отчет Министерства промышленности и новых технологий РТ. Душанбе: Архив Министерства, 2012 г.
3. Промышленность Республики Таджикистан за 2011 г. -Душанбе: Агентство по статистике РТ, 2012.
4. Промышленность Республики Таджикистан за 2014 г. -Душанбе: Агентство по статистике РТ, 2015.
5. Промышленность Республики Таджикистан за 2021 г. -Душанбе: Агентство по статистике РТ, 2022.
6. Развитие машиностроения в государствах-участниках ЕАБР. - Отраслевой обзор Евразийского банка развития, Алматы, 2012. - С. 60.
7. Хоналиев Н. Экономическая история и концепция развития промышленности Таджикистана. -Душанбе: Ирфон, 2010. -С 320.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ОТРАСЛИ МАШИНОСТРОЕНИЯ И МЕТАЛЛООБРАБОТКИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье раскрываются современное состояние и определяются приоритетные направления развития отрасли машиностроения Таджикистана. Существующее положение отрасли в экономике Таджикистана оценивается в сравнении с тенденциями в мировой экономике, даётся характеристика новообразованным предприятиям, определены пути модернизации существующих предприятий.

Ключевые слова: машиностроение, металлообработка, инновации и новые технологии, черная металлургия, совместные предприятия, реальный сектор экономики.

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ СОҲАИ МОШИНСОЗӢ ВА КОРКАДИ МЕТАЛЛ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақола вазъи ҳозираи соҳаи мошинсозии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст самтҳои афзалиятноки рушди соҳа муайян карда шудааст. Мавқеи имрӯзаи саноат дар иқтисоди Тоҷикистон дар қиёс бо тамоюлҳои иқтисоди ҷаҳонӣ арзёбӣ шуда, корхонаҳои навтаъсис тавсиф карда шудаанд, роҳҳои навсозии корхонаҳои мавҷуда муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: мошинсозӣ, фулузот, инноватсия ва технологияҳои нав, корхонаҳои муштарак, металлургияи сиёҳ, соҳаҳои иқтисодӣ ва ҷаҳонӣ.

PRIORITY DIRECTIONS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE MECHANICAL ENGINEERING AND METAL-WORKING INDUSTRY OF TAJIKISTAN

The article reveals the current state and identifies priority areas for the development of the engineering industry in Tajikistan. The current position of the industry in the economy of Tajikistan is assessed in comparison with the trends in the world economy, a description is given of newly formed enterprises, ways of modernizing existing enterprises are determined.

Key words: mechanical engineering, metalworking, innovations and new technologies, ferrous metallurgy, joint ventures, real sector of the economy.

Сведения об авторе: Акрамов А.З. - старший научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ. т. (992) 915052880

Маълумот дар бораи муаллиф: Акрамов А.З., ходими калони илмии Институти иқтисодӣ ва демографияи АМИТ т. (992) 915052880

Information about the author: Akramov A.Z., senior Researcher of Institute of economics and demography of the National academy of sciences of Tajikistan, t. (992) 915052880.

РУШДИ САНОАТИКУНОНИИ ИСТЕҲСОЛОТИ КИШОВАРЗӢ ДАР ДОИРАИ СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ КИШВАР

Бахтиёри И. М.- ассистенти кафедраи иқтисод ва идораи КАС, ДМТ.

Тағоев Ҷ. Ҳ.- н.и.у., дотсенти кафедраи иқтисод ва идораи КАС, ДМТ

Дар шароити имрӯза яке аз самтҳои асосии рушди комплекси агроозуқавории кишвари мо ин таъмини аҳолии кишвар бо маводи озуқаворӣ ватанӣ маҳсуб меёбад. Қобили қайд аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз даврони соҳибистиклолии кишвар инҷониб, ба ин масъала диққати ҷиддӣ медиҳад. Дар ин самт дахҳо қонуну қарорҳо, стратегияву консепсияҳо, барномаҳои давлатӣ ва ҳамчунин барномаҳои соҳавӣ рушди соҳаҳои алоҳида, аз ҷумла барномаҳои рушди соҳаҳои кишоварзӣ ва озӯқаворӣ қабул гардида, амал карда истодаанд. Дар маҷмӯъ аксари онҳо ба рушди комплекси агросаноатии кишвар, аз ҷумла комплекси агроозуқаворӣ ҷумҳурӣ нигаронида шудаанд. Масалан, дар Стратегияи миллии рушд барои то солҳои 2030 саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи чоруми рушди стратегии иқтисодӣ ҷумҳурӣ муайян гардидааст. Дар ин раванд, як нукта мусаллам аст, ки саноатикунони босуръати иқтисодӣ ҷумҳурӣ дар навбати яқум ба иқтисодӣ агросаноатии кишвар алоқамандӣ дорад. Чунки Тоҷикистон дар миёни соири давлатҳои ҷаҳон

хамчун кишвари агросаноатӣ арзёбӣ мешавад. Бинобар ин сабаб низ, Президенти кишвар саноатикунониرو ҳамчун ҳадафи стратегӣ барои он эълон доштанд, то ин ки ҷумҳурии азизамонро аз кишвари агросаноатӣ ба давлати саноатию аграрӣ табдил диҳем. Мавриди зикр аст, ки аз 2/3 корхонаҳои истеҳсолии иқтисодиёти ҷумҳурӣ корхонаҳои агросаноатӣ ба ҳисоб мераванд. Аз ин рӯ, саноатикунони босуръати истеҳсолоти ҷумҳурӣ аз ҳама бештар ба корхонаҳои КАС робита дорад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин раванд, дар баробари Стратегияи миллии рушд санадҳои меъёрию ҳуқуқии зиёде қабул намудааст, ки онҳо ба рушди истеҳсолоти моддӣ, аз ҷумла рушди комплекси агроозукавории ҷумҳурӣ мусоидат мекунанд.

Қобили қайд аст, ки дар Стратегияи Миллии Рушд барои солҳои 2016-2030 бо назардошти иҷроиши вазифаҳо се сценарияи рушд пешниҳод шудааст: 1) Дар сценарияи инертсионӣ пешбинӣ мешавад, ки модели аграрию саноатии рушд боқӣ мемонад. Ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ ва соҳаи саноат дар сохтори ММД дар солҳои 2016-2020 22-22,5% ва 12-12,5%, солҳои 2021-2025 22-22,5% ва 15-15,5% ва солҳои 2026-2030 22,5-23% ва 19-19,5% пешбинӣ мегардад; 2) Сценарияи индустриалии рушд. Тибқи сценарияи мазкур ҳаҷми истеҳсоли саноатӣ 4,2 маротиба афзоиш меёбад. Дар чунин сатҳ ҳиссаи баҳши аграрӣ дар сохтори ММД зиёда аз 1,1 маротиба коҳиш меёбад (дар давраи солҳои 2016-2020 сатҳи коҳишбӣ аз 23,3 то 21 %, солҳои 2021-2025 20,1% ва солҳои 2026-2030 то 19-19,5%), ҳиссаи саноат дар сохтори ММД то охири давраи пешбинишаванда 1,8 маротиба афзоиш меёбад; 3) Сценарияи индустриалию инноватсионӣ бунёди асосҳои рушди инноватсионии иқтисодиёти кишварро пешбинӣ мекунанд. Дар чунин сатҳ вазни қиёсии баҳши аграрӣ дар сохтори ММД қариб 1,25 маротиба коҳиш меёбад (солҳои 2016-2020 коҳишбӣ аз 23,3 то 19,5-20,5%, солҳои 2021-2025 то 18-18,5% ва солҳои 2026-2030 то 17-18%) ва ҳамзамон вазни қиёсии соҳаи саноат дар сохтори ММД, то охири давраи пешбинишаванда қариб 1,8 маротиба (солҳои 2016-2020 афзоиш аз 12,3 то 13,5%, солҳои 2021-2025 то 16-16,5% ва солҳои 2026-2030 то 20-21%) афзоиш меёбад. Ин ҳама далели он аст, ки рушди ҳамгироии саноату кишоварзӣ дар сатҳи Стратегияи миллии рушди кишвар барои то соли 2030 низ як лаҳза аз назари давлат ва Ҳукумати кишвар дур намондааст.

Дар ин маврид ёдовар шудан аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон айни мудаост, ки дар он омадааст «... мо тамоми захираву имкониятҳо ва саъю талоши худро ба иҷрои вазифаҳои тибқи се ҳадафи стратегияи миллии пешбинишуда - таъмини истиклолияти энергетикӣ, раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ҳифзи амнияти озукаворӣ сафарбар сохтем». Ҳамчунин, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017 таъкид шудааст, ки истифодаи самараноки обу замин ва зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бе ворид намудани технологияҳои нав ва риояи қоидаҳои муосири агротехникии парвариши зироатҳо ғайриимкон мебошад. Дар ҳамин Паём қайд гардидааст, ки дар панҷ соли охир зиёда аз 10 ҳазор техникаву тачҳизот ба кишоварзӣ ба маблағи 570 миллион сомонӣ ворид гардида, дар ҳаҷми беш аз 200 миллион сомонӣ имтиёзҳо татбиқ гардиданд.

Лозим ба ёдоварист ҳадафи дигари стратегияи кишвар, ки ба ташаккули ҷойҳои корӣ ва зиёдшавии нерӯи содиротии ҷумҳурӣ таъсири мустақим дорад ин ҳифзи амнияти озукаворӣ мебошад. Маълум аст, ки ин ҳадаф тавассути рушди соҳаи кишоварзӣ амалӣ мегардад. Дар давраи то соли 2018 барои таъмини рушди кишоварзӣ ва амнияти озукаворӣ аз ҳисоби лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва буҷети давлат дар давраи соҳибистиклолӣ беш аз 12 миллиард сомонӣ маблағгузориҳо шудааст. Албатта, боздеҳии ин гузоришҳо буд, ки ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ се баробар зиёд гардид, яъне аз 7,4 миллиард сомонии соли 2000 ба 21,3 миллиард сомонӣ дар соли 2018 расонида шуд. Ҳамчунин, дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд татбиқи 17 лоиҳаи давлатии сармоягузори, дар самти обтаъминкунии аҳоли, дар ҳаҷми 2,4 миллиард сомонӣ оғоз шудаанд, ки 50% онҳо амалӣ гардидаанд. Дар самти кишоварзӣ ва обёрии замин 35 лоиҳа ба маблағи умумии 5,4 миллиард сомонӣ татбиқ шуданд.

Ҳукумати Тоҷикистон саноатикунонии босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегии кишвар қабул кардааст, чунки пешрафти саноат барои таъмини суботи иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, рушди нерӯи содиротии кишвар ва рақобатпазирии он заминаи мусоид мегузорад. Дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда дар 7 соли охир ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ қариб 3 баробар (аз 10 миллиард сомонӣ ба 27,5 миллиард сомонӣ) ва ҳиссаи соҳа дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар 5,1 б.ф. (аз 12,6 ба 17,7%) зиёд гардидааст.

Қобили қайд аст, ки иқтисодиёти ҷумҳурӣ дар соли 2020-ум 4,5% рушд карда, ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 82,5 миллиард сомонӣ баробар гардид. Аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки дар ин давра 9,7% афзоиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, кишоварзӣ 8,8% ва гардиши савдои хориҷӣ 0,8%, аз ҷумла содирот дар ҳаҷми 19,8% заминаи рушди иқтисодии кишварро ба вучуд овард. Махсусан, истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ нисбат ба соли 2019-ум 28,3% афзоиш ёфт, ки далели беҳтар таъмин гардидани бозори дохилӣ бо маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди миёнасолонаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар давраи солҳои 1997-2020-ум 7,3% ташкил додааст. Дастгириҳо ва имтиёзҳои давлатӣ барои рушди соҳаҳои чорводорӣ, парандапарварӣ ва моҳипарварӣ ба рушди соҳаҳои зикршуда мусоидат намуданд. Аз ҷумла, дар соли 2020 шумораи корхонаҳои паррандапарварӣ ба 181 расида, нисбат ба соли 2017-ум 2,7 маротиба зиёд аст. Дар соли 2020 истеҳсоли гӯшти паранда нисбат ба соли 2017-ум 4,5 баробар афзудааст ва истеҳсоли тухм қариб як миллиард донаро ташкил дода, 5,5 баробар зиёд гардидааст. Шумораи хоҷагиҳои моҳипарварӣ соли 2020-ум нисбат ба соли 2017-ум 35% зиёд шуда, истеҳсоли моҳӣ дар давраи муқоисашаванда 2,3 баробар афзудааст. Ҳамчунин, дар давраи соҳибистиклолӣ барои рушди соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла бунёду азнавсозии инфрасохтори обрасонӣ, азхудкунии заминҳои наво, беҳтар гардонидани ҳолати мелиоративии заминҳо, таъминоти соҳаи кишоварзӣ бо техникаи зарурӣ, тухмиҳои аълосифат ва дастрасии субъектҳои хоҷагидор ба маблағгузориҳои 22 лоиҳаи сармоягузориҳои давлатӣ дар ҳаҷми беш аз 5,4 миллиард сомонӣ татбиқ шудааст. Ҳоло дар кишвар боз 7 лоиҳаи дигар ба маблағи 2,4 миллиард сомонӣ амалӣ гардида истодааст. Дар доираи татбиқи барномаҳои соҳавӣ майдони боғу тоқзори кишвар ба беш аз 200 ҳазор гектар расонида шудааст, ки нисбат ба соли 1991-ум 2,2 баробар зиёд мебошад.

Лозим ба ёдоварист, ки барои рушди ҳамгириҳои агросаноатӣ мавҷудияти сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ аҳамияти муҳим дорад. Дар концепсияҳои давлатии рушди иқтисодиёти мамлакат, аз ҷумла концепсияи рушди инноватсионии КАС, ки барои то соли 2030 таҳия гардидааст дар ин бора таъкидҳои қиддӣ қайд шудаанд. Махсусан, дар ин концепсия дар баробари дигар таҳдидҳои ба рушди инноватсионии КАС монешаванда инҳо низ номбар шудаанд. Заминаи сусти моддию техникаӣ ва суръати пасти таҷдиди фондҳои асосии истеҳсолӣ, ки ба коркарди саривақтии ашёи хом ва сифати маҳсулоти истеҳсолшуда таъсири манфӣ расонида, имконият намедиҳанд, ки бозори дохилӣ бо маҳсулоти ватанӣ пурра таъмин гардад. Таҷдиди саноати хӯрокворӣ ва коркард дар асоси таҷҳизоти хориҷӣ амалӣ мегардад, ки барои рушди соҳа таҳдидҳои зиёд ба вучуд меоварад. Қафомонии техникаю технологияи истеҳсолоти агросаноатӣ, рушд накардани системаи инноватсионии комплекси агросаноатӣ, заъфи истеҳсолоти кишоварзӣ, махсусан саноати хӯрокворӣ ва коркард, инчунин дигар соҳаҳои саноат, аз ҷумла соҳаи хизматрасонии истеҳсолии бахши аграрӣ аз омилҳои асосии садди роҳи афзоиши маҳсулнокии меҳнат, рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ ва озукавории ватанӣ мебошанд.

Дар ин ҷода барномаи рушди саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 заминаи дигари ҳукукию меъёрии рушди раванди ҳамгирии агросаноатӣ дар кишвар ба ҳисоб меравад. Мувофиқи сарчашмаҳои маълумотӣ воситаҳои молиявӣ аз ҳисоби сармояи дохилӣ ва берунӣ, қарзҳои бонкӣ ва маблағҳои

худии корхонаҳои соҳа барои иҷрои барнома дар солҳои 2020-2025 зиёда аз 568,8 миллион сомони ро ташкил медиҳад. Амалигардии барномаи мазкур барои ноилшавӣ ба натиҷаҳои зерин нигаронида шудааст: болоравии иқтисодии ҷумҳурӣ ва деҳот; зиёдашавии ҳаҷми содироти маҳсулоти саноати хӯрокворӣ; зиёдшавии даромаднокии аҳолии шаҳру деҳот, кохишҳои сатҳи камбизоатӣ; васеъ гардидани бозори меҳнат ва шугли аҳоли; то 30 фоиз зиёд шудани вазни қисми коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ; сохта ба истифода додани корхонаҳои нави саноатӣ бо истифода аз технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои мухталифи саноати хӯрокворӣ; паст шудани нархи маҳсулоти хӯрокворӣ дар бозорҳои ҷумҳурӣ; таъсиси марказҳои логистикӣ дар вилоятҳои Хатлон, Суғд ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ оид ба нигоҳдорӣ ва таъминоти маҳсулот.

Ҳамин тариқ, дар мақолаи мазкур мо самтҳо ва заминаҳои рушди комплекси агроозуқаворӣ дар доираи сиёсати давлатиро мавриди баррасӣ қарор дода, муайян намудем, ки Ҳукумати ҷумҳурӣ ҳамаҷониба барои рушди равнақи ҳамгириҳои агросаноатӣ чораандешӣ намуда, барои бунёди шароити мусоид дар ин самт мусоидат менамояд. Албатта, ин сиёсат дар вилояту навоҳии ҷумҳурӣ ба воситаи мақомоти салоҳиятдори вазорату идораҳо ва ҳукуматҳои минтақавию маҳаллӣ, корхонаҳои соҳибкорӣ амалӣ гардонида мешаванд.

Қобили қайд аст, ки ҳамгириҳои саноату кишоварзӣ сабаби пайдоишу рушди корхонаҳои гуногуни дар иқтисодиёти кишвар ва ё минтақаи алоҳидаи он мегардад. Аз зумраи чунин тамоюлҳо ин рушди равнақи корхонаҳои аграрӣ саноатӣ коркарди шир ва маҳсулоти ширӣ мебошанд. Ёдовар мешавем, ки зермӯҳтамаҳои мазкур яке аз рушдкарда дар КАС-и кишвар маҳсуб меёбанд ва дар сатҳи зарурӣ таъмини бехатарии озӯқаворӣ кишварро бо ин намуди маҳсулоти озӯқаворӣ таъмин менамоянд. Мо низ дар таҳқиқоти худ кӯшиш ба харҷ додем, ки самаранокии ин навъи ҳамгириро дар доираи якҷанд корхонаҳои аграрӣ саноатӣ коркарди шир ва маҳсулоти ширӣ дар минтақаи Марказу Ҳисор мавриди арзёбӣ қарор диҳем. Нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодии истехсолот дар корхонаҳои аграрӣ саноатӣ коркарди шир ва маҳсулоти ширӣ дар минтақаи Марказу Ҳисор (дар солҳои 2017-2021) дар ҷадвали 1 пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 1.

Динамикаи самаранокии иқтисодии истехсолот дар корхонаҳои коркарди шир ва маҳсулоти ширӣ дар минтақаи Марказу Ҳисор (дар солҳои 2017- 2021)

Нишондиҳанда	ҚСП «Шири Душанбе»		ҚСК «Комбинати Панир»-и шаҳри Душанбе		ҚСК «Авиценна» шаҳри Ҳисор		ҚДММ «Агрофирма» -и шаҳри Турсунзода	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021	2017	2021
МФМ, сомонӣ	15810900	18832700	253100	101900	226200	109800	90900	95500
АМФА, сомонӣ	1317575	1569391	104425	8491	18850	9150	7575	7958
ШМК, нафар	367	375	16	13	25	15	4	4
ААп маҳсулот, сомонӣ	11996130,5	14224093,7	194244,1	78626,5	176168,2	87073,7	73484,2	76892,1
Фоида, сомонӣ	3814769,5	4608606,3	58855,9	23273,5	50031,8	22726,3	17415,8	18607,9
Ҳосилнокии меҳнат, сомонӣ /нафар	43081,5	50220,5	15818,8	7838,5	9048,0	7320,0	22725,0	23875,0
Дараҷаи фоиданокӣ, %	31,8	32,4	30,3	29,6	28,4	26,1	23,7	24,2

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси ҳисоботи корхонаҳои саноати хӯроквории минтақаи марказу Ҳисор ва ҳисобкунҳои муаллиф таҳия шудааст.

Таҳлили маълумоти ҷадвали 1 аз он гувоҳӣ медиҳад, ки нишондиҳандаҳои асосии тавсифкунандаи самаранокии истехсолот дар корхонаҳои коркарди шир ва маҳсулоти

ширӣ дар минтақаи номбурда тамоюлҳои гуногуни ташаккулу ронак доранд. Масалан, дар ҶСП комбинати шири Душанбе дар давраи таҳлил маблағ аз фурӯши маҳсулот ба миқдори 3021800 сомонӣ ё худ 16% афзоиш ёфта, шумораи кормандон дар ин давра нафар зиёд буда, Ҷоидаи корхона нисбати соли 2017 793836,8 сомонӣ (17,2%) афзоиш ёфтааст. Дарачаи Ҷоиданокии корхона дар соли 2021 ба 32,4% баробар буда, нисбати соли 2017 0,6 банди Ҷоизӣ зиёд мебошад. Мавриди зикр аст, ки корхонаи мазкур мавқеи хосаро дар минтақа ҷиҳати истеҳсоли маҳсулот доро буда, стратегияи коркарди маҳсулотро пайваста бо технологияҳои инноватсионӣ тақмил дода, иқтидорҳои коркардро бо дарназардошти талаботи истеҳмолии аҳоли баланд мебардорад. Дар дигар корхонаҳои коркарди маҳсулоти шири минтақа ба ҷуз ҶДММ “Агрофирма”-и шаҳри Турсунзода тамоюли пастравии нишондиҳандаҳо мушоҳида мегардад. Масалан, дар корхонаи шири ҶСК «Авиценна»-и шаҳри Ҳисор дар соли 2021 маблағи фурӯши маҳсулот 109800 сомони ро ташкил дода, нисбати соли 2017 116400 сомонӣ кам мебошад.

Мавриди зикр аст, ки Ҳукумати кишвар барои рушди иқтисодии агросаноатии ҷумҳурӣ ҷораҳои зиёдеро амалӣ гардонида истодааст, ки бархе аз онҳо аллакай натиҷаи мусбӣ додаанд ва баъзеи дигар дар арафаи анҷомӣ ва натиҷагирӣ қарор доранд. Масалан, ҷиҳати таъбиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.12.2014, №727 «Дар бораи Барномаи ташкил ва барқарорсозии яхдону сардхонаҳо барои нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019», дар соли 2017 дар ҷумҳурӣ 5 сардхона бо ғунҷоиши 3770 тонна маҳсулоти кишоварзӣ ба кор дароварда шуданд. Дар ҳамин сол ба 1153 техникаю мошинолоти кишоварзӣ ворид карда шуд. КВДҶ «Тоҷикагролизинг» ва КВД “Мадад” ба маблағи 72 940 690 сомонӣ ва 3785,2 ҳазор сомонӣ техникаю мошинолотҳои кишоварзӣ ва қисмҳои эҳтиётӣ ба ҷумҳурӣ ворид намуданд.

Инчунин, мавриди зикр аст, ки ҷорабиниҳои ба ҳамин монанд дар соҳаи саноат бо мақсади азхуд намудани захираҳои ашёи хоми дохилии ҷумҳурӣ пазируфта истодаанд, ки онҳо аз як тараф ба рушди соҳаи саноати коркард, аз дигар ҷониб ба рушди ҳамгириҳои агросаноатии кишвар мусоидат менамоянд. Масалан, танҳо дар соли 2020 дар соҳаи саноат 2274 корхона Ҷаъолият доштанд, аз ҷумла 297 корхонаву коргоҳ бо таъсиси 6 500 ҷойи корӣ дар соли ҷорӣ ба истифода дода шуда буданд. Дар ҳамин сол дар соҳаи саноати хӯрокворӣ 61 корхона ва коргоҳи саноатӣ бо таъсиси 1095 ҷойи кории нав сохта ба истифода дода шуд. Ҳоло бошад, дар саноати хӯрокворӣ 516 корхона ба маҳсулоти ғизоии саноатӣ машғул мебошад, ки дар маҷмӯъ зиёда аз 10 ҳазор нафар қобили меҳнаторо ба кор фаро гирифтаанд.

Ҳамин тариқ, рушди комплекси агроозуқавориро дар доираи сиёсати давлатӣ, аз ҷумла Ҷаъолияти корхонаву хоҷагиҳои кишоварзӣ ва саноати хӯроквории ҷумҳуриро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, натиҷаи сиёсати давлатии дастгирии соҳаҳои саноату кишоварзии кишварро дар мисоли минтақаи Марказу Ҳисор натиҷагирӣ намудем. Зимни таҳлил маълум гардид, ки дар даврони истиқлоли давлатӣ бо ташаббус ва дастгириҳои бевоситаи Пешвои миллат як қатор санадҳои муҳим қабул гардиданд, ки ба рушди кишоварзии мамлакат, алалхусус минтақаи мавриди таҳлил мусоидат намуданд, ба монанди: Ҳадафҳои рушди ҳазорсола, Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ», Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Консепсияи аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020, Консепсияи рушди инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Консепсияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022, Барномаи рушди саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025.

АДАБИЁТ

1. Бахтиёри И.М., Ашуров И.С. Агарная реформа в Республике Таджикистан: положение, направление и трудности // Вестник ТНУ, Душанбе: «СИНО», 2015. -№ 2/2 (161). С.247-252.
2. Бахтиёри И.М. Комплекси агросаноатӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ аҳолии ҷумҳурӣ / Паёми ДМТ - Душанбе: «СИНО», 2022. - № 8. –С.192-200.
3. Бахтиёри И.М. Навъҳои сохторҳои ҳамгиرويшуда дар КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи «Муаммоҳои ташаккулёбии ва рушди иқтисоди рақамӣ дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон» (18-уми ноябри соли 2022) – Душанбе, Матбааи ДМТ, 2022. –С. 304-308(354с.).
4. Барномаи рушди саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025.-Душанбе, 2019. – 31 с.
5. Консепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, -2014. – 23 с.
6. Маълумоти таҳлилии оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаю муассисаҳои соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 ва вазифаҳо барои соли 2021. – 24 с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016. – 25 с.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2017. – 17 с.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2018. – 28 с.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: моҳият ва самтҳои асосӣ. – Душанбе, 2019. – 24 с.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2020. – 31 с.
12. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.- Душанбе, 2016. - 103 с.
13. Тағоев Ҷ.Х. Иқтисод, ташкил ва идоракунии корхонаҳо (воситаи таълимӣ).- Душанбе: «Ирфон», ДМТ, 2012. – 336 с.
14. Ҳисобот оид ба ҷамъбасти фаъолияти вазорати кишоварзии ҚТ дар соли 2017. – 13 с.

РУШДИ САНОАТИКУНОНИИ ИСТЕҲСОЛОТИ КИШОВАРЗӢ ДАР ДОИРАИ СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ КИШВАР

Дар мақолаи мазкур мо самтҳо ва заминаҳои рушди комплекси агроозуқаворӣ дар доираи сиёсати давлатиро мавриди баррасӣ қарор дода, муайян намудем, ки Ҳукумати ҷумҳурӣ ҳамаҷониба барои рушду равнақи ҳамгиرويҳои агросаноатӣ чораандешӣ намуда, барои бунёди шароити мусоид дар ин самт мусоидат менамояд. Албатта, ин сиёсат дар вилояту навоҳии ҷумҳурӣ ба воситаи мақомоти салоҳиятдори вазорату идораҳо ва ҳукуматҳои минтақавию маҳаллӣ, корхонаҳову соҳибкорӣ амалӣ гардонидани мешаванд.

Калидвожаҳо: комплекси агросаноатӣ, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, сиёсати давлатӣ, бехатарии иқтисодӣ, бехатарии озуқаворӣ, кишоварзӣ, саноатикунони иқтисодиёти миллий, истеҳсоли маҳсулот ба ҳар сари аҳоли, низоми таъмини бехатарии озуқаворӣ.

РАЗВИТИЕ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА В РАМКАХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ СТРАНЫ

В данной статье мы рассмотрели направления и основы развития агропродовольственного комплекса в рамках государственной политики, и определили, что Правительство Республики принимает меры по развитию агропромышленной интеграции и способствует созданию благоприятной условия в этом направлении. Безусловно, эта политика реализуется в областях и районах республики через компетентные органы министерств и ведомств, областных и местных органов власти, предприятий и предпринимателей.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, производство сельскохозяйственной продукции, государственная политика, экономическая безопасность, продовольственная безопасность, сельское хозяйство, индустриализация национальной экономики, производство на душу населения, система обеспечения продовольственной безопасности.

DEVELOPMENT OF INDUSTRIALIZATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION WITHIN THE FRAMEWORK OF THE STATE POLICY OF THE COUNTRY

In this article, we examined the directions and foundations for the development of the agro-food complex within the framework of state policy, and determined that the Government of the Republic is taking measures to develop agro-industrial integration and contributes to the creation of an enabling environment in this direction. Of course, this policy is being implemented in the regions and districts of the republic through the competent authorities of ministries and departments, regional and local authorities, enterprises and entrepreneurs.

Keywords: agro-industrial complex, agricultural production, government policy, economic security, food security, agriculture, industrialization of the national economy, per capita production, food security system.

Маълумот дар бораи муаллифон: Бахтиёри Изатулло Муродзода – ассистенти кафедраи иқтисод ва идораи КАС, ДМТ. Суроға: 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Лохутӣ 2 E-mail: bahtier.izatullo@mail.ru Телефон: (+992) 908 00 58 91

Тағоев Ҷумъахон Ҳамроевич - н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисод ва идораи КАС, ДМТ. Суроға: 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Лохутӣ 2. E-mail: tagoev_d@mail.ru

Сведение об авторах: Бахтиёри Изатулло Муродзода – ассистент кафедры экономики и управления АПК, Таджикский национальный университет. E-mail: bahtier.izatullo@mail.ru Телефон: (+992) 908 00 58 91

Тағоев Ҷумъахон Ҳамроевич – к.э.н., дотсент кафедры экономики и управления АПК, Таджикский национальный университет. E-mail: tagoev_d@mail.ru

Information about authors: Bakhtiyori Izatullo Murodzoda - Assistant of the Department of Economics and Management of the Agroindustrial Complex, Tajik National University. E-mail: bahtier.izatullo@mail.ru Phone: (+992) 908 00 58 91

Tagoev Dzhumakhon Khamroevich - Candidate of Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Management of the Agroindustrial Complex, Tajik National University. E-mail: tagoev_d@mail.ru.

ТАКМИЛИ МЕНЕҶМЕНТИ ТАШКИЛОТҶОИ ВАТАНИ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ РУШДИ САНОАТ

Барнои Ф. Т. – ассистенти кафедраи назарияи иқтисодии ДДБ ба номи Н. Хисрав

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, ки алҳол ватани мо дар ин самт равона аст, тамоми бахши ҳаёти иқтисодиро соҳибкорон пеш мебаранд. Тамоми шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ - истехсолӣ, тичоратӣ, молиявӣ, миёнаравӣ, суғуртавӣ бо ҳам алоқамандӣ дошта, дар якҷоягӣ фаъолияти самарноки онҳо боиси пешравии иқтисодиёти кишвар мегардад.

Соҳибкории молиявӣ ҳамчун сарчашмаи молиякунонии тамоми бахшҳои дигари фаъолияти соҳибкорӣ ба шумор рафта, дар таъминоти молиявии онҳо аҳамияти махсус дорад.

Алҳол дар кишварамон 15 банқҳои тижоратӣ ва 48 адад ташкилотҳои маблағгузори хурд амал менамоянд, ки онҳо ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ тамоми намуди хизматрасониҳои молиявиро пешниҳод менамоянд. Номгӯи банқҳои тижоратии кишвар: ҚСҚ "Ориёнбанк"; БДА ҚТ "Амонатбанк"; ҚСҚ "Банки Эсхата"; ҚСҚ "Тавҳидбанк"; ҚСП "Аввалин банки молиявии хурд"; Филиали банки "Тижорат"-и ҚИЭ дар ш. Душанбе; ҚСП "Халиқ Банк Тоҷикистон"; ҚСП Банки "Арванд"; ҚСП "Спитамен Банк"; ҚСП "Банки байналмилалӣ Тоҷикистон"; ҚСҚ "Коммерсбанк Тоҷикистон"; ҚСҚ "Алиф Банк"; ҚСП "Банки рушди Тоҷикистон"; КВД БССТ "Саноатсодиротбанк", ҚСП "Душанбе Сити Банк" [5].

Дигар навъи фаъолияти соҳибкорӣ, ки имрӯзҳо махсусан дар мадди диққати давлат ва ҳукумати ҷумҳуриамон қарор дорад, ин соҳибкории истехсолӣ мебошад.

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки аз рушд ёфтани соҳибкории истехсолӣ сатҳи рушди иқтисодӣи давлат бевосита вобастагӣ дорад. Яъне агар дар дохили давлати мо бо истифода аз ашёи хоми ватанӣ дар асоси соҳаи саноат маҳсулоти тайёр истехсол гардад, чунин манфиатро пайгирӣ мекунад:

1. Фоидаи соҳибкорони ватанӣ дучанд гардида, соҳаи фаъолиятшон васеъ мегардад;
2. Барои аҳолии бе ҷои кор буда ҷойҳои нави корӣ бунёд мегардад;
3. Бозорҳои ватанӣ аз маҳсулоти истехсолнамудаи эшон таъмин мегарданд;
4. Бучети давлат аз ҳисоби пардохти андозҳои ин гуна корхонаҳо бой мегардад;
5. Барои баланд гаштани қурби пули миллий мусоидат менамояд;
6. Сатҳи зиндагии аҳоли боло меравад;
7. Иқтисодиёти кишвар рушд менамояд;

Гарчанде давлат инро ба инобат гирифта, соҳаи саноатро ҳамачониба дастгирӣ намояд ҳам, аммо дар шароити иқтисоди бозорӣ таъмини молиявии ин гуна корхонаҳои истехсолии саноатӣ бар дӯши ташкилотҳои молиявӣ, махсусан банқҳои тижоратӣ мебошад. Ҳаминро ба инобат гирифта пешвои миллат, президенти кишварамон Эмомалӣ Раҳмон дар паёми солонаи худ 23.12.2022 сол чунин қайд намуданд: "Дар панҷ соли охир шумораи қарзгирандагон аз 564 ҳазори соли 2018 то ба 2 миллиону 336 ҳазор дар соли 2022 расида, 4,1 баробар афзоиш ёфтааст, ки фаъолнокии иқтисодии аҳоли ва соҳибкоронро нишон медиҳад.

Дар ин давра ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда 55 миллиард сомониرو ташкил кард, ки 36 фоизи он ба соҳибкории истехсолӣ рост меояд.

Лекин ин нишондиҳандаҳо барои расидан ба ҳадафҳои стратегияи мо, аз ҷумла саноатикунони босуръат ҳоло ҳам нокифоя мебошанд. Таъкид менамоям, ки масъалаи таъмини саривақтии талаботи иқтисодиёт ба маблағгузорӣ, хусусан, қарздиҳӣ бояд ҳамеша дар меҳвари фаъолияти низоми молия ва банқҳои кишвар қарор дода шавад. Зеро ҳар қадар, ки аз ҷониби банқҳо ва ташкилотҳои қарзӣ ба аҳоли ва субъектҳои хоҷагидор қарзҳои дастрас зиёд пешниҳод карда шаванд, суръати рушди соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва сатҳи зиндагии аҳоли ҳамон қадар баланд мегардад" [1].

Гуфтаҳои Пешвои Миллат худ тасдиқи аҳамияти рушди бахши банқӣ дар рушди иқтисодиёт мебошад. Аммо инро бояд фаромуш насозем, ки банқҳо низ ҳамчун шакли мустақили фаъолияти соҳибкорӣ бояд манфиатҳои худро ҳимоя намуда, бо дигар шаклҳои соҳибкорӣ, аз ҷумла истехсолӣ муносибати симбиозӣ дошта бошанд. Барои ба роҳ мондани муносибатҳои ҳамачониба манфиатнок роҳбарони ин ташкилотҳо бо таъҷиб ба таҷрибаи давлатҳои тараққиқардаи ғарб сохтори идоракунии хешро бояд такмил диҳанд.

Яке аз унсурҳои сохтори идоракунии ташкилоти муваффақи ғарб ин бахши контроллинг мебошад.

Гарчанде ба иқтисоди бозорӣ рӯ овардани давлати моро 30 сол паси сар шуда бошад ҳам, корхонаҳои ватанӣ мо ҳанӯз дар ҷорӣ намудан хизмати назоратчиён дар сохтори идоракунии худ камӣ доранд, ки бо бартараф гаштани ин кабудӣ фаъолияти ҷӣ соҳаи банқӣ ва ҷӣ истехсолии иқтисодиёти кишвар бо шиддат рушд хоҳанд намуд. Сабаби иддаои худро баён менамоям. Дар шароити муосир раванди идоракунии корхона ҳалли ҳамачонибаи мушкилоти зиёдро бо истифодаи усулҳои нави идоракунии талаб мекунад. Мушкилот дар зери таъсири

омилҳои берунӣ ва дохилӣ ба миён меоянд. Омилҳои беруна, пеш аз ҳама, вазъи зудтағйирёбандаи иқтисодии ҷаҳон, меъёрҳои бозории самаранокӣ, номуайянии тарафи ҳукукии фаъолияти корхона, рақобатро дар бар мегиранд.

Омили дохилӣ муҳити қабули қарор аст, ки дар вақтҳои охир аксаран номуайян аст. Шароити номуайяни бо нокифоя ва нопурра будани иттилоот барои идоракунии ҷорӣ корхона алоқаманд аст. Бинобар ин, олоте лозим аст, ки имкон диҳад:

1. вазъияти номусоиди дохили корхонаро сари вақт ошкор намояд;
2. дуруст муқаррар намудан ва гузоштани мақсаҳо дар назди роҳбарияти корхона;
3. муайян кардани сабабҳои ба амал омадани вазъияти номусоид;
4. таъмини иттилоотии раванди идоракунии фаъолият дар корхона;
5. пешгуӣ намудани тағйироти вазъияти қори корхона дар зери таъсири ин ё он амали идоракунӣ, ё тағйироти омилҳои алоҳидаи муҳити берунӣ ё дохилӣ.

Барои ҳалли мушкилоти зикршуда дар шароити муносири фаъолияти корхонаҳо истифодаи назорат (контролинг) мувофиқи мақсад мебошад.

Контролинг- воситаест, ки имконият медиҳад иттилоот зуд қабул, қоркард ва дар асоси он қарорҳои идоракунии оперативӣ ва стратегӣ қабул карда шавад. Дар системаи идоракунии корхона назорат мавқеи махсусро ишғол мекунад.

Контролинг дар мамлакатҳои Ғарб бомуваффақият қор мекунад. Дар Русия бошад, ин самт барои корхонаҳои Русия нав аст, вале аллақай ҳадамоти назоратӣ (шўбаҳо) дар онҳо мавқеи хосро ишғол кардааст. Роҳбарони бисёр корхонаҳои қалону миёна қўшиш доранд, ки дар корхонаҳои худ хизмати контролиро ташкил кунанд[3.с.11].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳо ба ҳадамоти контролинг эҳтиёҷ доранд. Ибботи ин гуфтаҳо новобаста аз он ки имрӯз аллақай соҳаи бонкии кишвар аз ҳолати ногувор баромада бошад ҳам танҳо дар се соли охир дар ташкилотҳои молиявии кишвар 5 бонки тичоратӣ ба муфлисшавӣ дучор гашанд, ки сабаби асосии ин ҳолатро роҳбари Бонки Миллии Тоҷикистон Ҳоким Холиқзода дар суҳб ба роҳ монда шудани фаъолияти баҳисобгирии идоракунӣ, ояндасозӣ ва ба ҳисоб нагирифтани хавфҳо дар ин ташкилотҳои молиявӣ медонад. "Ҳар як хавф, аз ҷумла хавфҳои қарзӣ, фоизӣ ва дигар хавфҳои амалиётҳои молиявӣ бояд пешбинӣ карда шаванд. Мутаассифона, ин қор сураат намегирад. Илова бар ин, сабаби асосии он мудирияти нодуруст дар давраи бӯҳрони иқтисодии молиявӣ мебошад", - гуфт раиси БМТ зимни посух ба саволи саволнома. (савол аз Sputnik Тоҷикистон) [4].

Ин ҳолат худ ибботи он аст, ки вақти истифодаи контролинг дар идоракунии ташкилотҳои ватанӣ фаро расидааст.

Контролинг воситаи нави назария ва амалияи идоракунист, ки унсурҳои бучетсозӣ, баҳисобгирии идоракунӣ, таҳлили иқтисодӣ ва идоракуниро муттаҳид мекунад.

Контролинг заминаи методологӣ ва инструменталӣ барои иҷрои вазифаҳои асосии идоракунӣ: банақшагири, ташкилӣ, роҳбарӣ, ҳавасмандкунӣ ва назоратро фароҳам меорад, инчунин ҳамчун воситаи ёрирасон барои дарки дурусти вазъият дар дохили ташкилот ва қабули қарорҳои ҷорӣ ва стратегӣ хизмат мекунад.

Сабабҳои пайдоиши назорат дар корхонаҳои муосир:

- афзоиши ноустувории муҳити беруна;
- гузариши нуқтаи диққат аз назорати гузашта ба таҳлили оянда;
- воқуниш ба тағйирот дар муҳити беруна;
- бехтар намудани сифати мутобиқшавии корхона;
- зарурати мониторинги доимии тағйирот, ки дар муҳити берунӣ ва дохилии корхона ба амал меоянд;

Вазифаҳои назорат:

1. Таъсиси системаи иттилоотӣ барои қўмаки роҳбарият барои қабули қарорҳои идоракунӣ дар асоси маълумоте, ки аз баҳисобгирии муҳосибӣ, истехсолӣ ва идоракунӣ бармеояд;
2. Банақшагирии фаъолияти корхона;
3. Назорати оперативии фаъолияти тамоми воҳидҳои сохтории ташкилот;

4. Ҳамоҳангсозии фаъолияти системаи идоракунии ташкилот;
5. Ҷамъоварӣ ва коркарди иттилоот дар «зинаҳои» гуногуни раванди идоракунии, ки барои қабули қарорҳои идоракунии ва банақшагирии фаъолияти ташкилот заруранд;
6. Ташаққули системаи банақшагирии стратегӣ ва ҷорӣ ва ҷустуҷӯи иттилоот барои татбиқи ин раванд;
7. Ҳамоҳангсозии фаъолияти идоракунии барои ноил шудан ба ҳадафҳо;
8. Кор карда баромадани усулҳои назорати иҷроӣ нақшаҳо (буҷетҳо);
9. Назорат аз болои иҷроиши нақшаҳо (буҷетҳо);
10. Ҷамъоварӣ, коркарди иттилоот дар ҷараёни иҷроӣ нақша ва баъд аз он, таҳлил ва пешниҳоди он ба роҳбарияти ташкилот барои қабули қарорҳои идоракунии.
11. Мусоидат намудан барои оқилона ба роҳ мондани раванди идоракунии.
12. Тадқиқоти тамоюли рушди корхона дар шароити иқтисоди бозорӣ [6.с.87].

Вазифаи асосии (мақсади ниҳоии) ҳар як ташкилот гирифтани фоидаи ҳадди аксар аз фурӯши маҳсулот (кор, хизматрасонӣ) мебошад. Мо гуфта метавонем, ки ин ҳадафи асосӣ аст. Маълум аст, ки ҳар як ҳадаф зерҳадафҳо дорад. Барои ноил шудан ба ҳадафи асосӣ бояд зерҳадафҳо амалӣ карда шаванд. Вобаста ба ҳадафҳо менеҷмент намудҳои гуногуни қарорҳои идоракунии қабул мекунад, ки на танҳо ба раванди идоракунии тобеон, балки ба истеҳсол, фурӯши маҳсулот (кор, хизматрасонӣ) дахл доранд. Бинобар ин, олооте лозим аст, ки унсурҳои баҳисобгирии идоракунии, таъминоти иттилоотӣ, таҳлил ва ҳамоҳангсозии тамоми қори корхонаро дарбар гирад. Назорат маҳз ҳамин гуна олот мебошад.

Мақсади контроллинг - тавре ба роҳ мондани раванди идоракунии, ки тамоми мақсадҳои роҳбарияти корхона амалӣ карда шавад.

Дар натиҷаи гузаронидани тадқиқот ҳулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки барои давраи муосири рушди иқтисодии Тоҷикистон, ки диққати бештар ба соҳаи истеҳсолот, маҳсусан истеҳсолати саноатӣ равона шудааст, ҷорӣ намудани контроллинг дар сохтори идоракунии корхонаҳо мувофиқи мақсад буда, самаранокии фаъолияти ташкилотҳои ватанӣро баланд мебардорад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 23.12.2022
2. Ғаниев Т.Б., Менеҷмент стратегияи тамаддунсозии роҳбарӣ дар асри XXI, китоби XV, Душанбе, «Ирфон» 2021с.
3. Р.В. Нагуманова, А.И. Сабирова, Контроллинг как современный метод управления субъектами различных сфер деятельности, Казан 2016
4. <https://tj.sputniknews.ru/20210212/tajikistan-kredity-banki-krizis-1032811518.html>.
5. Сомонаи Бонки Миллии Тоҷикистон <https://www.nbt.tj>
6. Авраменко Т.Ю. Ташкили системаи назорат дар корхонаҳои саноати тичорати хурд: н.и.т. дисс. ... самимият. иқтисодӣ Илмҳо: 08.00.05. – Петербург, 2008. – 19 с.;
7. Анискин Ю.П., Павлова А.М. Банақшагири ва назорат: Китоби дарсӣ. - М.: Нашриёти «Омега-Л», 2003. - 280 с.;

ТАКМИЛИ МЕНЕҶМЕНТИ ТАШКИЛОТҲОИ ВАТАНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ РУШДИ САНОАТ

Дар мақола оиди рушди фаолияти соҳибкорӣ дар кишварамон ва таъсири он ба рушди иқтисоди миллӣ баррасӣ гардидааст. Маҳсусан шаклҳои истеҳсолий-саноатӣ ва молиявии фаъолияти соҳибкорӣ бештар мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Ҷамчунин аҳамияти рушди соҳибқории истеҳсолий ва аҳамияти фаъолияти босамари ташкилотҳои молиявӣ, хусусан бонкҳои тичоратӣ, дар фаъолияти ин бахш қайд гардидааст.

Дар қисмати дуюми мақола оиди такмили сохтори идоракунии корхонаҳои ватанӣ ва ҷорӣ намудани хидмати контроллинг ҳамчун омил мусоидаткунандаи рушди онҳо, ҳамчунин мафҳуми моҳияти контроллинг маълумот пешниҳод гардидааст.

Каливожаҳо: рушди фаъолияти соҳибкорӣ, таъмини молиявии соҳибкорӣ, соҳибқории истеҳсолий, соҳибқории молиявӣ, такмили сохтори идоракунии, контроллинг.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ОТЕЧЕСТВЕННЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ.

В статье рассматривается развитие предпринимательской деятельности в нашей стране и ее влияние на развитие национальной экономики. Особенно больше внимания уделяется производственно-промышленным и финансовым формам предпринимательской деятельности. Также отмечается важность развития промышленно-производственной формы предпринимательской деятельности и значение эффективной деятельности финансовых организаций, особенно коммерческих банков, в деятельности данного сектора.

Во второй части статьи представлена информация о совершенствовании структуры управления отечественных предприятий и внедрении службы контроллинга как способствующего их развитию фактора, а также о понятии и сущности контроллинга.

Ключевые слова: развитие предпринимательской деятельности, финансовое обеспечение бизнеса, производственная предпринимательство, финансовая предпринимательство, совершенствование структуры управления, контроллинг.

IMPROVEMENT OF MANAGEMENT OF DOMESTIC ORGANIZATIONS IN MODERN CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF THE INDUSTRY.

The article discusses the development of entrepreneurial activity in our country and its impact on the development of the national economy. Production-industrial and financial forms of entrepreneurial activity were discussed especially more. The importance of the development of industrial entrepreneurship and the importance of the effective operation of financial organizations, especially commercial banks, in the activities of this sector are also noted.

The second part of the article provides information on improving the management structure of domestic enterprises and the introduction of the controlling service as a factor contributing to their development, as well as on the concept and essence of controlling.

Key words: business development, business financial support, manufacturing business, financial business, management structure improvement, controlling.

Маълумот дар бораи муаллиф: Барнои Файзи Тагоймуродзода – омӯзгори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хисрав. Суроға: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67. Телефон: +992 988009579

Сведение об авторе: Барнои Файзи Тагоймуродзода - преподаватель кафедры экономической теории Бохтарский государственный университет им. Н. Хусрава. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, г.Бохтар, улица Аини, 67. Телефон: +992 988009579

Information about the author: Barnoi Fayzi Tagoymurodzoda - lecturer at the Department of Economic Theory Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav. Address: 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Aini street, 67. Phone: +992 988009579

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Джумаева Х.Ю. - ассистент кафедры экономики предприятия и предпринимательства ТНУ

Управленческая практика прошла длительную эволюцию, прежде чем выяснилась не только необходимость, но и возможность стратегического планирования будущей деятельности организации. Основной причиной возникновения теории стратегического планирования и управления предприятием, по мнению большинства ученых в области стратегического менеджмента, является возрастающий уровень нестабильности, под которой понимается высокая скорость и сложность факторов внешней среды, таких как спрос, техническое оснащение, технология, конкуренты и т.д. Поэтому резкий рост нестабильности привел к рождению новой концепции преодоления тех сложностей и проблем, которые вызывал возрастающий уровень нестабильности. Концепция стратегического планирования заключается в

необходимости создания на предприятии такого планового процесса, которые позволили бы преодолеть трудности, связанные с неопределенностью будущего, то есть невозможностью точного предвидения (прогнозирования) будущего изменения факторов внешней среды в условиях нестабильности.

Основная мысль сторонников внедрения стратегического планирования на промышленном предприятии заключается в том, что стратегия жизненно важна для организации, так как является средством выживания в нестабильном рыночном окружении. В случае отсутствия стратегии различные подразделения организации будут развиваться разнонаправленно, что приведет к возникновению противоречий и, как следствие, к снижению эффективности.

Стратегическое планирование (планирование стратегий) представляет собой специфический вид планирования на предприятии (организации), научное обоснование которого началось практически недавно. Стратегическое планирование можно представить, с одной стороны, как процесс (стратегический процесс), содержащий комплекс действий, имеющих целью планирование одной или нескольких стратегий (стратегический план), с другой – как научную дисциплину, создающую методы, подходы, методики планирования стратегии как особого вида плановых документов, с помощью которых организация в будущем будет способна успешно осуществлять свою предпринимательскую деятельность.

Появление стратегического планирования обусловлено многими объективными причинами (кроме нестабильности), которые обуславливают общие (схожие) подходы к решению проблем, даже если они встречаются в организациях различных отраслей:

- 1) наличие одинаковых (типовых, схожих) способов принятия управленческих решений для определенного типа проблем;
- 2) зависимость большинства предприятий от «стандартного» набора факторов внешней среды (конкуренты, потребители, поставщики и т.д.);
- 3) стремление любого предприятия к адекватности по скорости реакции на изменения во внешней среде;
- 4) необходимость наличия ограниченного и известного числа конкурентных преимуществ для успешной деятельности в будущем;
- 5) понимание того, что эффективность деятельности организации во многом зависит от правильного взаимодействия основных ключевых элементов системы управления: управленческой структуры, культуры, личностных характеристик менеджеров и т.д.;
- 6) использование одинаковых методов прогнозирования и планирования для формирования информационной базы управления;
- 7) использование одинаковых методов осуществления функций управления (планирования, организации и пр.).

Цель стратегического планирования – разработать такой стратегический план, который позволит фирме успешно функционировать на рынке в долгосрочной перспективе.

Необходимо подчеркнуть, что стратегическое планирование, то есть процесс планирования стратегического плана, является частью стратегической деятельности на предприятии, связанной с комплексом этапов, процедур, методов и инструментов, позволяющих осуществить стратегическое планирование. Другими словами, стратегическое планирование является одним из этапов стратегической деятельности на предприятии. Обобщая обширный материал, посвященный вопросам стратегической деятельности, можно выделить основные преимущества стратегического планирования (рис.1).

Как и любая научная дисциплина, стратегическое планирование использует общенаучные методы. К общенаучным методам, используемым в стратегическом планировании, можно отнести общие методы (обобщение, идеализация, формализация, интерпретация, анализ, синтез, абстрагирование, сравнение, аналогия, моделирование и т.д.), методы эмпирического исследования (наблюдение; измерение; эксперимент),

методы теоретического исследования (мысленный эксперимент, математические методы и др.).

Влияние стратегии на организацию	Преимущества
Задаёт направление развития	Основной смысл стратегии указать организации надёжный курс развития в существующих условиях
Координирует усилия	Стратегия способствует координации деятельности. В отсутствие стратегии в организации воцаряется хаос, когда менеджмент «тянет воз» в разные стороны
Характеризует организацию	Стратегия в общих чертах характеризует организацию и указывает ее отличительные особенности. Стратегия даёт возможность разобраться в том, как организация «ведёт дела»
Обеспечивает логику	Стратегия устраняет неопределённость и обеспечивает порядок

Примечание – Источник: [1, с. 25–30].

Рис. 1. Основные преимущества стратегического планирования.

Исходя из последовательности процесса стратегической деятельности, методология стратегического планирования будет связана со следующими его этапами:

- формирование альтернативных вариантов стратегий стратегического плана, состоящего из корпоративной и деловой стратегий;
- оценка экономической целесообразности стратегий (стратегического плана);
- выбор оптимальных стратегий (стратегического плана) из альтернативных вариантов.

Таким образом, стратегическое планирование – это специфический вид деятельности на предприятии, осуществляемый в соответствии со своей методологией. При этом сложность и неоднозначность процесса стратегического планирования обуславливает во многом сложность и неоднозначность методологии стратегического планирования. Выделение методологии стратегического планирования обусловлено спецификой форм движения действительности, особенностями объектов стратегического планирования, необходимостью формирования совокупности принципов и вытекающих из них приемов, методов, методик, посредством которых решаются специфические задачи стратегического планирования и реализуются три его функции:

- получение и создание новых знаний в области стратегического планирования;
- преобразование этих знаний в систему новых понятий, категорий, законов, гипотез, идей, теорий;
- организация использования новых знаний в стратегическом процессе.

В целом проблематика методологии стратегического планирования должна охватывать следующие основные вопросы:

- структура стратегического знания и теории стратегического планирования;
- законы формирования знания о планировании стратегии;
- функционирование и изменение научных теорий, касающихся стратегического планирования;

- понятийный аппарат стратегического планирования;
- структура и состав методов стратегического планирования;
- сферы и условия применимости методов стратегического планирования;
- условия и критерии научности в стратегическом планировании;
- описание и анализ этапов стратегической деятельности;
- анализ исследовательских принципов, подходов и концепций, применимых в стратегическом планировании.

В трудах по стратегическому планированию методологической базой стратегического планирования рассматривают системный и ситуационный подходы, однако отсутствует однозначный и полный перечень методологических принципов. В какой-то степени, если объединить мнения разных авторов, можно прийти к заключению о следующих общих принципах стратегического планирования, так или иначе встречаемых в научной литературе и которые могут быть отнесены к любой научной дисциплине. Перечислим эти методологические принципы:

- 1) научность, то есть планирование стратегии должно основываться на положениях научного познания, учитывать требования экономических законов развития производства и использовать методы экономического исследования;
- 2) комплексность, то есть охват всех составляющих (элементов) и процессов производственной и управленческой деятельности промышленного предприятия;
- 3) системность, то есть стратегия и стратегический план (совокупность стратегий) промышленного предприятия должны рассматриваться как сложная система;
- 4) объективность и точность, то есть использование в процессе планирования стратегии достоверной, проверенной информации, реально отражающей объективную реальность, а выводы должны производиться на достоверных расчетах и результатах;
- 5) действенность, то есть активное использование результатов стратегического планирования при принятии управленческого решения;
- 6) оперативность, то есть умение быстро и четко осуществлять планирование стратегии и претворять его результаты в управленческую деятельность;
- 7) реализуемость, то есть возможность осуществления;
- 8) эффективность, то есть наличие экономического эффекта от использования результатов планирования стратегии;
- 9) оптимальность подразумевает необходимость выбора стратегии на всех стадиях планирования из нескольких возможных альтернатив;
- 10) участие персонала в процессе стратегического планирования;
- 11) интеграция, взаимосвязь стратегий на всех уровнях планирования.

Таким образом, можно объединить методологические принципы стратегического планирования в три блока:

- 1) методологические принципы, предъявляемые к методам стратегического планирования;
- 2) методологические принципы формирования стратегии (стратегического плана);
- 3) методологические принципы оценки экономической целесообразности стратегии (стратегического плана) (рис. 2).

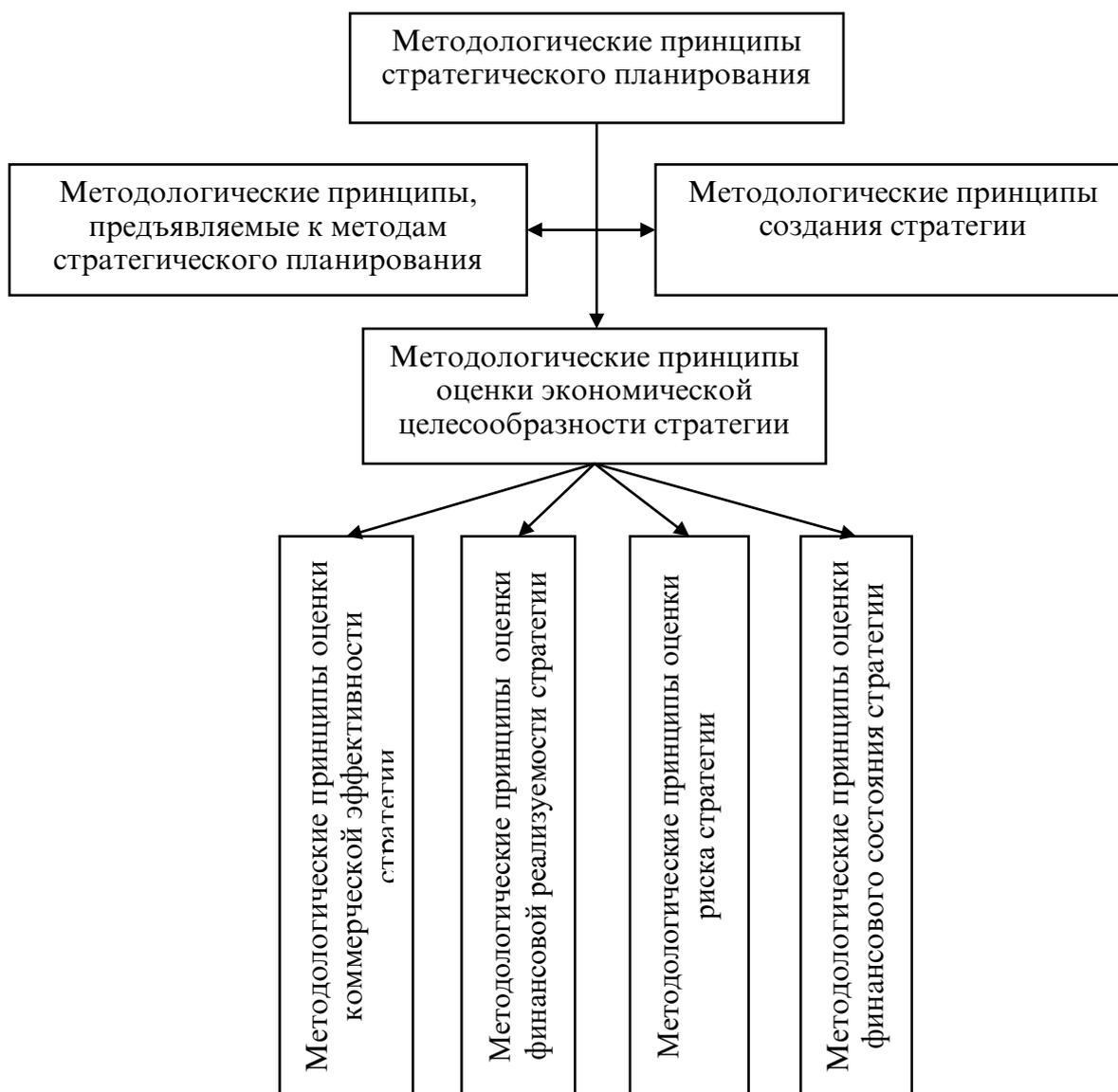

Рис. 2. Методологические принципы стратегического планирования.

Каждая отрасль знания накапливает собственные средства научного познания, что в целом составляет методологию конкретной отрасли науки, включающей в себя систему принципов и способов организации и построение теоретической и практической деятельности, а также учения об этой системе. Поэтому методология стратегического планирования содержит в себе систему методологических принципов и подходов, с помощью которых осуществляется стратегическое планирование, а также обосновываются новые научные подходы и методы, используемые в стратегическом планировании. В этой связи методология является важнейшим компонентом стратегического планирования. При этом стратегическое планирование рассматривается как относительно новая научная дисциплина, находящаяся в процессе формирования, поэтому она далека от полного теоретико-методологического завершения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ансофф И. Стратегическое управление. – М.: Экономика, 1989. 519 с.
2. Забелин П.В., Моисеева Н.К. Основы стратегического управления: Учеб. пособие. – М.: Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 1998. – 195 с.
3. Зуб А.Т., Локтионов М.В. Системный стратегический менеджмент: методология и практика. – М.: Генезис, 2001. – 752 с.

4. Кинг У., Клиланд Д. Стратегическое планирование и хозяйственная практика. М.: Прогресс, 1982. – 399 с.
5. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. М.: «Дело», 1993. – 251с.
6. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
7. Томпсон А.А., Стрикленд А.Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: Учебник для вузов / Пер. с англ. под ред. Л.Г. Зайцева, М.И. Соколовой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье рассматриваются методологические основы стратегического планирования на промышленных предприятиях, а также концепция стратегического планирования, необходимость и внедрение стратегического планирования на промышленных предприятиях. Представлены проблематика и методологические принципы стратегического планирования.

Ключевые слова: промышленные предприятия, стратегия, стратегический менеджмент, стратегическое планирование, внешняя среда.

АСОСҶОИ МЕТОДОЛОГИИ БАНАҚШАГИРИИ СТРАТЕГӢ ДАР ҚОРҶОНАҶОИ САНОАТӢ

Дар мақола асосҳои методологии банақшагирии стратегӣ дар қорхонаҳои саноатӣ, инчунин концепсияи банақшагирии стратегӣ, зарурат ва татбиқи банақшагирии стратегӣ дар қорхонаҳои саноатӣ баррасӣ карда шудааст. Проблемаҳо ва принсипҳои методологии банақшагирии стратегӣ оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: қорхонаҳои саноатӣ, стратегия, идоракунии стратегӣ, банақшагирии стратегӣ, муҳити беруна.

METHODOLOGICAL BASES OF STRATEGIC PLANNING AT INDUSTRIAL ENTERPRISES

The article discusses the methodological foundations of strategic planning in industrial enterprises, as well as the concept of strategic planning, the need and implementation of strategic planning in industrial enterprises. The problems and methodological principles of strategic planning are presented.

Key words: industrial enterprises, strategy, strategic management, strategic planning, external environment.

Маълумот дар бори муаллиф: Чумаева Холида Юсуфҷонова – ассистенти кафедраи иқтисодиёти қорхонаҳо ва соҳибқориҳои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, маҳаллаи Буни Ҳисорак Тел. 938190200.

Сведения об авторе: Джумаева Холида Юсуфджонова - ассистент кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского национального университета. Адрес Республика Таджикистан, ш. Душанбе, р-н Буни Хисорак Тел. 938190200

Information about the author: Dzhumaeva Kholida Yusuffjonovna - Assistant of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship, Tajik National University. Address Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Buni Hisorak district Tel. 938190200

ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ЧУМХУРӢ: ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ ҲОЗИРА ВА САМТҲОӢ АСОСИИ АМАЛИСОЗИИ ОН

Исайнова М.Ҳ.- ассистенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории ДДМИТ

Таъмини амнӣи озуқаворӣи чумхурӣи ҳамчун унсури чудонаша-вандаи беҳатарӣи иқтисодӣи мамлакат ба ҳисоб рафта, дар қатори раси-дан ба истиқлолияти энергетикӣи ва саноатикунони босуръат, ки ҳамчун ҳадафҳои асосӣи рушди устувори иқтисодӣи муаррифӣи гардидаанд, нақши беандоза муҳими худро дар пешрафти иқтисодӣи миллии мамлакат мебозанд. Новобаста аз он, ки дар шароити ҳозира масъалаи таъмини амнӣи озуқаворӣи на танҳо яке аз масъалаҳои миллии ба ҳисоб меравад, муҳимияти ин масъала дар сатҳи локалӣ (минтақа) коҳиш наёфта, баръакс рӯз аз рӯз яке аз масъалаҳои муҳими рушди иқтисодӣи минтақаҳо боқӣ мемонад. Зеро маҳз таъмини талаботи ҳаррузаи аҳоли бо маводи озуқаи худӣ аз рушди иқтисодӣи-ичтимоӣи минтақаҳо вобастагӣ дорад. Бо махсусгардонӣи рушди минтақаҳои алоҳидаи чумхурӣ, ки ҳамчун ноҳияҳои иқтисодӣи муайян шудаанд тақия намуда, на танҳо таъмини амнӣи озуқавориро ба роҳ мондан мумкин аст, балки рушди минтақа-ҳоро ҳамчун комплекс (кластер)-и чудонашавандаи сиёсати аграрию иқтисодӣи дар оянда боз ҳам метавон тараққӣ дод.

Маҳз рӯзмарра ва ҳалгалаб будани масъалаи мазкурро ба назари эътибор гирифта, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солони худ (аз он ҷумла аз 26.01.2021с.) қайд менамояд, ки бо дарназардошти вазъи мураккаби ҷаҳонӣи имрӯза мо минбаъд низ бояд тарзе қору фаъолият намоем, ки ба ҳар гуна мушкилоти эҳтимоли омода бошем ва нагузорем, ки мардумамон аз норасоӣи маводи ғизоӣи танқисӣи ва муҳтоҷӣи кашанд [1, С.2-3].

Аз ин ҷост, ки бо мақсади дастгирии давлатӣи кишоварзони мамлакат ва таъмини фаровонӣи бозори истеъмолӣи Пешвои муаззамии миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намудаанд, ки тамоми кишоварзони мамлакат барои як сол, яъне соли 2021 аз пардохти андозии яғонаи замин озод карда шаванд, ки ин иқдом дастгирии худро, бахусус дар байни кишоварзони мамлакат пайдо намудааст, ки нақши калидии худро дар таъмини амнӣи озуқаворӣи кишвар ва минтақаҳои алоҳидаи чумхурӣ мебозад [1, С.2-3]. Ҳамзамон Пешвои миллат дар сафари қорӣи худ дар таърихи 17-20 мартии соли 2021 ба шаҳру минтақаҳои вилояти Суғд ва Хатлон ва воҳурии Сарвари давлат баҳшида ба рӯзи ҷавонон (21 майи соли 2021) аз муҳимият ва рӯзмарра будани таъмини амнӣи озуқаворӣи ёдрас гардида буданд. Аз он ҷумла қайд намудаанд, ки соли имсола яъне зимистони соли 2022 низ яке аз солҳои душвортарин барои аҳолии тамоми сайёра дар самти таъмини аҳолии қураи Замин бо маводи озуқа боқӣ мемонад ва айни ҳол аҳолии зиёда аз 20 давлати дунё норасоӣи ва камчинӣи маводи озуқаро ҳис менамоянд [2, С.3-4].

Як нуқтаро низ бояд қайд намоем, ки дар марҳилаи қунунӣ, масъалаи таъмини амнӣи озуқаворӣи аҳамияти миллию байналмилалӣро қасб менамояд ва дар бисёр давлатҳо на танҳо ҳамчун масъалаи иқтисодӣи-ичтимоӣи ҳисобида мешавад, балки ба яке аз мавзуи сиёсӣи минтақа ва кишварҳои алоҳида табдил ёфта истодааст. Ин масъала дар шароити таъсири ногувори пандемия (COVID-19), нооромӣҳои сиёсӣи дар баъзе аз кишварҳои ИДМ (ба монанди Ҷумҳурии Украина) ва давом ёфтани бух-рони иқтисодӣи сиёсӣи боз ҳам ба яке аз масъалаи якумдараҷа табдил ёфта истодааст. Зеро ки кишвар дар шароити якумдараҷаи болоравӣи нархҳои истеъмолӣи, камчинӣи маводи озуқа ва душвор гардидани даст-расӣи озуқаворӣи бо сабаби маҳдуд гаштани воридоти баъзе маҳсулотҳои озуқа, бояд талаботи аҳолиро бо маҳсулоти озуқаи худӣ қонеъ гардонидани тавонад.

Муаммоҳои таъмини муътадилӣи амнӣи озуқаворӣи аҳоли ҳамеша дар мадди назари давлат қарор дода шуда буд, ҳаст ва хоҳад монд. Ин муаммо дар се даҳсолаи охир яке аз масъалаҳои аввалиндараҷа ва рӯзмарра миёни дигар муаммоҳои глобалӣ ба ҳисоб меравад. Ҳатто қунин асосҳо вучуд доранд, ки онро дар қатори муаммоҳои харобшавӣи захираҳои тамомшаванда ва ифлосшавӣи муҳити зист ба масъалаҳои аввалиндараҷа дохил қардан мумкин аст, зеро қиҳати пешгирии он барои инсоният аллақай вақти қам боқӣ мондааст. Муаммои амнӣи озуқаворӣи боз ба он хотир яке аз масъалаҳои глобалӣ ба ҳисоб меравад, ки дар даҳсолаҳои охир инсоният ба муаммоҳои харобшавӣи замин ва паст гардидани ҳосилхезӣи он,

ифлосшавии захираҳои обӣ, паст гарди-дани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ рӯ ба рӯ шуда истодааст. Аз тарафи дигар, шумораи аҳоли дар кураи замин рӯз аз рӯз зиёд гардида, ҳамаи ин боиси мураккаб гардидани муаммоҳои таъминоти аҳоли бо маводи озуқа мегардад.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти озуқа дар шароити ҳозира талаботи меъёри хӯрокии истеъмолиро қонеъ карда наметавонад. Он якҷанд сабабҳои худро дошта, миёни онҳо метавон ҳолатҳои зеринро чудо намуд:

- васеъ гардидани талаботи истеъмоли дар ҷумҳурӣ бо сабаби зиёд шудани номгӯ (ассортимент)-и озуқа. Мувофиқи нишондиҳандаҳои таш-килоти ФАО ин рақам то соли 2025 метавонад қариб ба 3000 ккал/одам дар як рӯз расад (дар шароити ҳозира ин нишондиҳанда 2409 ккал/одам-ро дар як рӯз ташкил медиҳад);

- афзоиши шумораи аҳоли дар ҷумҳурӣ, аз ҷумла аҳолии деҳот, ки аз рӯйи ин нишондиҳанда ҷумҳурии мо дар миқёси мамлакатҳои Итти-ҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) ҷои аввалро мегирад. Бояд қайд намуд, ки аҳолии ҷумҳурӣ (дар солҳои 1996-2021) ба миқдори 3,5 млн. зиёд гар-дидааст (яъне аз 6,1 млн. то 10,0 млн.) ва мувофиқи баъзе аз нишондиҳан-даҳои тахминӣ агар шумораи аҳоли ҳамин тавр афзоиш ёбад, он гоҳ метавонад то соли 2030 ба 12 млн. одам расад;

- маҳдуд будани захираҳои замин, бахусус заминҳои кишоварзӣ. Мувофиқи нишондиҳандаҳо имрӯз ба ҳар сари аҳоли 0,10 га заминҳои кишт ва 0,06 га заминҳои обӣ рост меояд, ки ин нишондиҳанда дар миқ-ёси давлатҳои Осиёи Марказӣ яке аз нишондиҳандаҳои нисбатан кам-тарин ба ҳисоб меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қатори кишварҳои дохил мешавад, ки нишондиҳандаи таъмини замини қорамии обёриша-ванда барои як нафар аҳоли дар сатҳи паст қарор дорад;

- новобаста аз ҷораҳои амалигардида самаранок, оқилона ва пурра истифода набурдани заминҳои киштшаванда то ҳанӯз идома дошта, ин боиси кам шудани масоҳати умумии заминҳои киштшаванда мегардад. Масалан, дар даҳсолаи охир (давраи солҳои 2010-2020) масоҳати замин-ҳои киштшаванда дар ҷумҳурӣ ба миқдори 14,3 ҳазор гектар кам гарди-дааст;

- барои баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои стратегии озу-қаворӣ аз тарафи сохторҳои кишоварзии мамлакат дуруст ба роҳ намон-дани корҳои агротехникӣ, дар сатҳи зарурӣ таъмин нагардидани заминҳо бо оби барои обёрикунӣ таъингардида, интиҳоби дурусти тухмӣ ва мубо-риза бар зидди ҳашароти зараррасон ва ғайраҳо. Дар ҳолати амалӣ гар-дидани ҷорабиниҳои мазкур зиёд гардидани ҳосилнокӣ ва ҳаҷми истеҳ-соли зироатҳои афзалиятноки кишоварзӣ, маҳсулнокии замин, хусусан гандум, картошка ва зироатҳои техникӣ таъмин карда мешавад;

- баланд гардидани сатҳи талабот ба воридоти маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ бо сабаби нисбатан қафомонии истеҳсолоти ватанӣ, бахусус корхонаҳои истеҳсолии коркардабароии маҳсулотҳои кишоварзӣ, яъне корхонаҳои агросаноатӣ аз талаботи ҳозираи аҳоли;

- суръати болоравии нарх ба маҳсулоти асосии озуқаворӣ, маҳсусан барои гандум ва орд таъсирӣ манфии худро мерасонад, ки дастрасии аҳолиро ба ин намуди маҳсулот мушкил мегардонад. Аз рӯи баҳогузори таҳлилии ташкилотҳои байналмилалӣ то соли 2023 нархи воқеии ғалла-донагӣҳо дар муқоиса бо нархи миёнаи солҳои 1997-2006 ба андозаи 15-30 % афзоиш меёбад. Арзиши рағани растанӣ, гӯшт ва маҳсулоти ширӣ аз 30 % ҳам боло меравад. Ҳамзамон, дар асоси ояндабиниҳои иқтисоди ҷаҳонӣ ва Вазорати рушди иқтисоди Федератсияи Россия болоравии нарх барои гандум ба ҳисоби миёна ҳар сол 4 %-ро ташкил намуда, то соли 2025 ба 500 доллари ИМА барои як тонна баробар мешавад;

- нокифоя будани усулҳои танзими давлатии бозори озуқаворӣ, ки баргараф намудани онҳо метавонад, муаммоҳои бо маводи озуқаи худӣ таъмин намудани аҳолиро то қадре ҳам бошад, ҳал намояд [3, С.103; 5, С. 38].

Ҳамаи ин муаммоҳо дар ниҳояти қор ба паст гардидани истеҳсо-лоти кишоварзӣ, нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли ва мураккаб гардидани таъмини аҳоли бо маводи озуқа мегардад. Дар маҷмуъ, нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи сол-ҳои 1991-2020 ба чунин тарз оварда шудааст (ҷадв. 2).

Истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар давраи солҳои 1991-2020)

Номгӯи маҳсулотҳо	Солҳо						2020/1991	
	1991	2000	2014	2016	2019	2020	кг. +, -	%
Ғалла, кг	54,3	89,8	159,6	166,1	152,2	165,0	110,7	2,1 баробар
Картошка, кг	32,3	49,5	103,4	103,9	107,9	108,7	76,4	3,4 баробар
Сабзавот, кг	112,1	57,9	187,6	202,2	236,7	263,5	151,4	2,6 баробар
Маҳсулоти полезӣ	31,2	15,6	66,1	68,7	76,1	80,5	49,3	2,6 баробар
Мева ва бут-тамева, кг	31,6	27,7	41,3	42,1	51,4	49,7	18,1	157,3
Ангур, кг	21,6	18,0	22,9	24,8	26,8	25,4	3,8	117,6
Гӯшт (бо вазни зинда), кг	26,9	4,8	12,0	14,1	14,8	16,0	-10,9	59,5
Шир, литр	104,9	50,6	103,5	106,2	108,5	108,5	3,6	103,4
Тухм - дона	81,1	3,8	42,4	39,0	78,7	104,5	23,4	128,8

Маъхаз: Нишондиҳандаҳои асосии кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2020 (маҷмӯаи оморӣ). Агентии омории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. - С. 12.

Нишондиҳандаҳои чадвал аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар соли 2020 дар муқоиса нисбат ба соли 1991 дар маҷмӯъ, афзоиши истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли ба чашм мерасад. Бахусус зиёдшавии истеҳсоли ғалла, картошка ва сабзавоту мевагӣҳо мушоҳида мегардад, ки афзоиши ин нишондиҳандаҳо аз 2 то 3 маротиба ба чашм мерасад. Ҳарчанд зиёдшавии истеҳсоли гӯшт дар даҳсолаҳои охир мушоҳида гардад ҳам, бо дарназардошти ба қор андохтан ва таракқи додани корхонаҳои мурғпарварӣ ва зиёд намудани саршумори чорвои хурд дар бисёре аз манотиқи ҷумҳурӣ.

Бояд қайд намуд, ки вазифаи аввалиндараҷаи муносибатҳои аграрӣ имкониятҳои қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ (ватанӣ) мебошад. Новобаста аз муваффақиятҳои ба даст омада, дар шароити ҳозира барои амалисозии ин чорабинӣ сухан рондан хело барвақт аст, зеро меъёри воқеии пешниҳодшудаи истеъмоли маҳсулоти озуқа ба ҳар сари аҳоли қонеъ карда намешавад. Барои ба ин гуфтаҳо боварӣ ҳосил намудан нишондиҳандаҳои воқеии истеъмоли маҳсулотҳои асосии хӯроквориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз назар мегузаронем (ҷадв. 2).

Истеъмоли маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳисоби миёна ба ҳар нафар аҳоли бо килограмм дар як моҳ)

Номгӯи маҳсулотҳои асосии озуқа	С о л ҳ о					2021/2018	
	2018с.	2019с.	2020с.	2021 с.	2021/2018		
					бо рақам	бо фоиз	
Маҳсулоти ғалладо на (ба ҳисоби орд)	13,8	13,2	13,78	13,54	- 0,26	98,1	
Картошка	3,8	3,5	3,42	3,43	- 0,37	90,2	
Сабзавоту полизӣ	7,4	7,2	11,43	10,51	3,11	142	
Меваҷоту буттамева	3,2	2,7	2,55	3,20	0	43,2	
Қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ	1,4	1,3	1,63	1,46	0,06	104,2	
Гӯшт ва маҳсулоти гӯшти	1,2	1,1	2,34	2,20	1	1,8 баробар	
Шир ва маҳсулоти ширӣ	5,1	5,3	5,27	4,57	-0,53	89,6	
Тухм (дона)	7,0	8,0	13	14	7	2 баробар	
Равғани растанӣ	1,5	1,4	1,69	1,55	0,05	103,3	
Моҳӣ ва маҳсулотҳои моҳӣ	0,04	0,04	0,17	0,13	0,09	3,2 баробар	

Маъхаз: Амнияти озуқаворӣ ва камбизоатӣ. №1-2020. - Душанбе: Агентии омории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. - С. 21. Амнияти озуқаворӣ ва камбизоатӣ. №4-2021. - Душанбе: Агентии омории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. - С. 21.

Таҳлил ва тамоюли нишондиҳандаҳои чадвал аз он гувоҳӣ медиҳад, ки тағйирёбии нишондиҳандаҳои воқеии истеъмоли маҳсулотҳои асосии хӯрокворӣ ба чашм мерасад. Масалан, истеъмоли маҳсулотҳои асосии хӯрокворӣ аз он ҷумла маҳсулоти нонӣ, картошка, равғани растанӣ ва шир ва маҳсулотҳои ширӣ тамоюли ру ба пастравӣ доранд. Танҳо нишондиҳандаҳои истеъмоли маҳсулотҳои асосии озуқа аз сабзавоту полезӣ ва тухм, гӯшт ва маҳсулоти гӯшти дар соли 2021 дар муқоиса нисбат ба соли 2018-ум ру ба афзоиш дораду ҳалос.

Ҳамин тавр, дар сарчашмаҳои иқтисодӣ самтҳои гуногуни экологӣ-иқтисодии таъмини амнияти озуқавориро пешниҳод менамоянд, ки миёни онҳо ҳолатҳои зеринро метавон ҷудо намуд:

- баланд бардоштани маҳсулнокии замин ва ҳосилнокии зироатҳои обӣ, афзун намудани ҳаҷми истеҳсол ва зиёд кардани майдони кишти маҳсулотҳои, ки талаботи аҳолиро бо маводи озуқа таъмин менамоянд;

- аз худ намудани заминҳои барои обёрӣ мувофиқ ва дар даҳсолаҳои наздик ба масоҳати зиёда аз 1 млн. га расонидани заминҳои обӣ (ҳозир ин рақам 752,4 ҳазор гектарро ташкил медиҳад) дар натиҷа ба истифода додани нерӯгоҳҳои обии барқии сохташудаю банақшагирифташуда, ҷорӣ кардани намудҳои обмонии мошинӣ ва ғ.;

- самаранок истифода бурдани захираҳои замин ва роҳ надодан бо мақсадҳои ғайрикишоварзӣ истифода бурдани захираҳои замини аҳами-яти кишоварзидошта;

- сари вақт пешгирӣ намудани ҷараёнҳои харобшавии захираҳои замин (эрозия, шӯршавӣ, ботлоқшавӣ дар натиҷаи баланд шудани сатҳи обҳои зеризаминӣ) бо роҳи гузаронидани ҳар гуна ҷорабиниҳои ком-плексии мелиоративӣ (ба мисоли ҷорабиниҳои гидротехникӣ, агротех-никӣ, зиддиэрозионӣ, экологӣ ва ғ.);

- захира намудани маҳсулотҳо дар давраи мавсим ва ташкил намудани нуктаҳои маҳсули фуруши маҳсулотҳои кишоварзӣ. Айни ҳол, ин амалиёт бо воситаи ташкилоти «Точикматлубот» сурат гирифта истодааст ва ҳубтар мешуд дар ин кор дигар ҷорабиниҳоро бо роҳи ҷорӣ намудани дигар нуктаҳои яқлушти фуруши маҳсулотҳои озуқаворӣ дар минтақа, микрорайонҳо шаҳр ва ноҳияҳои вилоятҳо ҷалб менамунд;

- ба кор андохтан ва тараққӣ додани корхонаҳои комплекси агро-санотӣ (КАС) дар ноҳияҳо ва минтақаҳои дурдасти ҷумҳурӣ ба хоҳири талаф наёфтани маҳсулотҳои кишоварзӣ ва то ба истеъмолкунанда расонидани он.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ як қатор қарорҳо ва муносибатҳои боэътимодно оид ба амнияти озуқаворӣ кор карда баромадааст. Аз қабилҳои ҷорӣ кардани имтиёз оид ба андозбандии фаъолияти соҳибкорӣ дар КАС, муҳофизати истеҳсолкунандагони ватанӣ, танзим намудани муносибатҳо, иҷозатдиҳии воридоти тамоми маҳсулотҳои истеъмолии хӯрокае, ки имконияти истеҳсоли онҳо дар ҷумҳурӣ маҳдуд буда ё тамоман вучуд надорад ва инчунин ба воситаи маҳсулотҳои истеъмолие, ки истеҳсоли онҳо дар ҷумҳурӣ самаранок аст. Ҳолате, ки ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд аст, ҳукумати ҷумҳуриро зарур аст, дар навбати аввал барои инкишофи истеҳсолот ва тараққӣ додани соҳаи комплекси агросаноатии ҷумҳурӣ кӯмак расонад. Ҳамин тавр, самтҳои экологӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоии таъмини амнияти озуқаворӣ минтақа дар расми поёнӣ бо чунин тарз оварда шудааст (нигаред ба расми 1):

Ҳамзамон, аз нигоҳи мо, ба ғайр аз самтҳои экологӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоии таъмини амнияти озуқаворӣ минтақа ба самтҳои асосӣ (стра-тегӣ) ва афзалиятноки бахши таъмини амнияти озуқаворӣ инҳоро низ дохил намудан ба мақсад мувофиқ аст:

- тақмили заминаи меъёрии ҳуқуқии бахши таъмини амнияти озуқаворӣ, рушди устувори кишоварзӣ, обтаъминкунӣ ва истифодаи самараноки захираҳои замин;

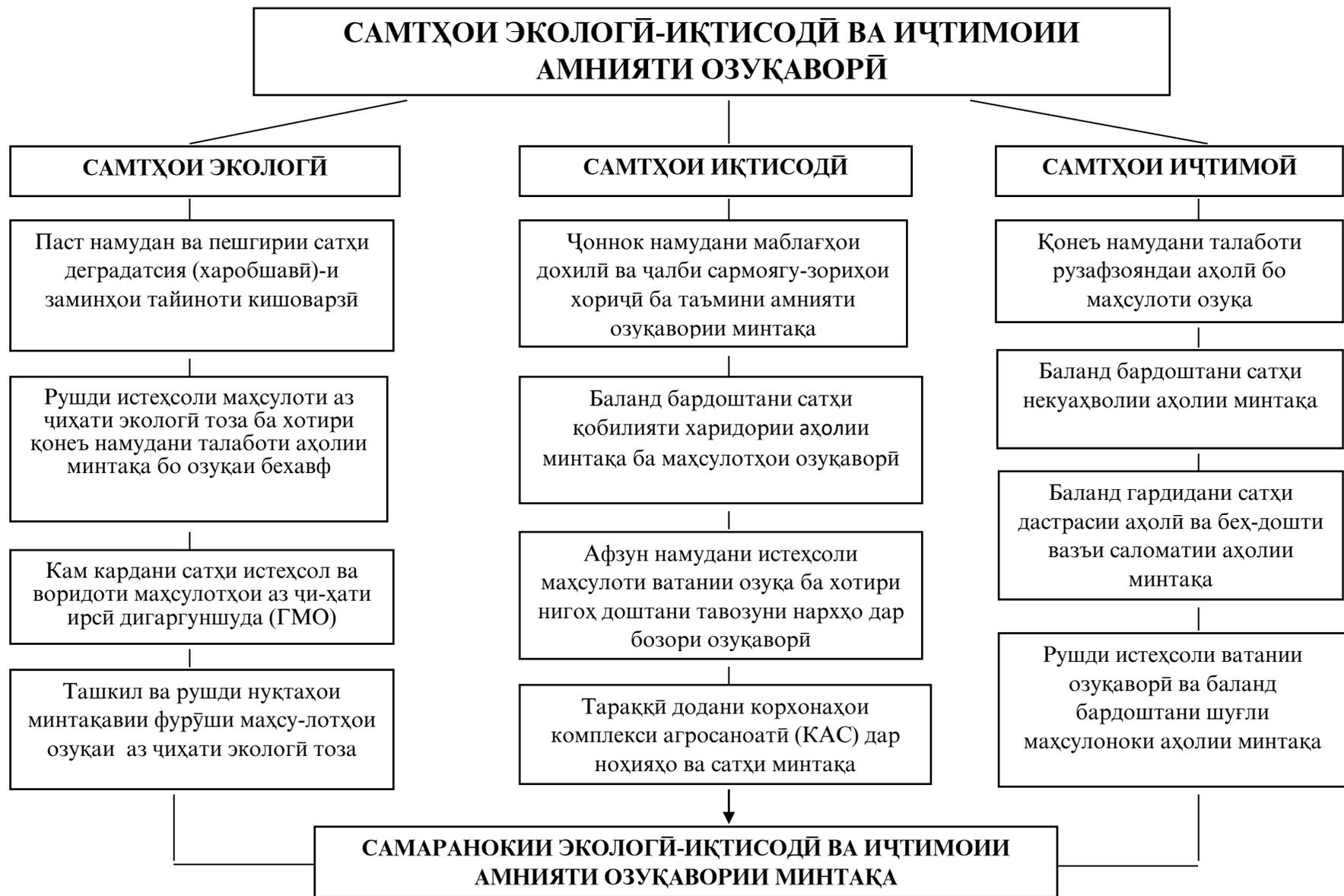
- дар амал татбиқ намудани барномаҳои соҳавӣ ва минтақавӣ бо мақсади баландбардоштани самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ;

- таҳия ва дар амал татбиқ намудани барномаи таҷдид (модерни-затсия)-и технологияи кишоварзӣ, дастрас ва бо техникаи муосир таъмин намудани соҳаи кишоварзӣ ҷиҳати баланд бардоштани ҳосилнокии меҳ-нат ва таъмин сарфаи захираҳо;

- ташкил намудани кооперативҳои истеҳсолӣ, хизматрасонӣ ва фуруш бо мақсади:

- истифодаи самараноки захираҳо (замин, об, техникаи кишоварзӣ, нерӯи инсонӣ);

- сари вақт гузаронидани ҷорабиниҳои агротехникӣ, хизматрасо-ниҳои байторӣ, агрономӣ, обтаъминкунӣ ва ғ. [8, С.53-61, 10, С.18-22];

Расми 1. Самтҳои асосии экологӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоии таъмини амнияти озуқаворӣ

Роҳи асосие, ки дар ояндаи наздик метавонад муаммои сатҳи пасти истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзиро то кадре ҳал намояд, инкишофи дастрасии қарзҳои дарозмуддати давлатӣ ва тайёркунии мутахассисони баландихтисос деҳқонон-менечерон мебошад, ки қобилияти донишҷуи агробизнеси муосир ва инчунин аз ҷиҳати илмӣ пеш бурдани хоҷагидориро дар шароити бозор доранд.

Имрӯзҳо дар бозорҳои озуқаворӣ ҷумҳурии мо, аз он ҷумла, дар як қатор нуқтаҳои шаҳри Душанбе кӯшодану ба истифода додани нуқтаҳои маҳсули фуруши маҳсулотҳои кишоварзӣ («Гӯшаи деҳқон») ба ҷашм мерасад, ки то андозае ба муътадил нигоҳ доштани нархи маҳсулоти асосии соҳаи кишоварзӣ, бахусус озуқаворӣ таъсири мусбӣ худро расонида истодааст. Вале аввалан, ин ки дар ин нуқтаҳои маҳсули фуруши маҳсулотҳои кишоварзӣ («Гӯшаи деҳқон») ба ғайр аз маҳсулотҳои кишоварзӣ инчунин дигар намуди молҳои универсиалӣ низ ба фуруш бароварда мешавад ва дуом ин, ки чунин нуқтаҳо на ҳама вақт аз тарафи деҳқонон ба танзим дароварда мешавад, ки дар ин самт корхоро аз ин ҳам бозчонноктар намудан ба мақсад мувофиқ аст.

Дар рафтаҳои мағозаҳои шаҳрҳо, аз он ҷумла дар пойтахти киш-варамон бештар маҳсулоти истеҳсоли хориҷа ба ҷашм мерасад. Аз истеҳсолоти маҳсулоти ватанӣ танҳо обҳои маъданӣ (минералӣ), маҳсулоти машруботӣ, қисми на он қадар калони маҳсулоти гуштӣ ва нон дида мешавад. Ин ҷо сухан на танҳо дар хусуси ҳолати фалокатвори таъмини аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ ватани кишоварзӣ, балки оид ба ҳолати бухрон дар доираҳои таъмини коркарди ашёи хоми саноати озуқаворӣ ва барҳам додани баъзе аз истеҳсолоти ҷудоғона меравад. Баъди ворид шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони умумиҷаҳонии савдо (СУС) ин чараён бештар фаъол шуда истодааст.

Имкониятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳалли муаммоҳои озуқаворӣ дар дохили мамлакат васеъ мебошанд. Чунончи, соҳаи киш-варзӣ ҳанӯз аз захираҳои дохилии худ дар баҳши ҳалли самараноки масъалаҳои озуқаворӣ пурра истифода намебарад. Ҳосилнокии маҳсулоти ғаллагӣ ва дигар маҳсулоти озуқаворӣ, инчунин маҳсулнокии чорво дар шароити ҳозира хеле паст боқӣ мемонад.

Аз ин нуқтаи назар, ба ғайр аз ҳалли масъалаҳо, ки дар боло мавриди таҳлил қарор гирифтанд, таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат бо амалисозии гурӯҳи чорабиниҳо вобаста мебошад, ки миёни онҳо ҳолатҳои зеринро метавон таъкид намуд:

- истифодаи дастовардҳои илмӣ ва техникаи соҳаи кишоварзӣ во-баста ба зиёд кардани ҳосилнокии маҳсулоти кишоварзӣ ва маҳсулнокии чорво;

- пешгирии роҳи талаф шудани маҳсулотҳои кишоварзӣ ҳангоми ҷамъоварӣ, интиқол ва нигоҳдории маҳсулоти озуқаворӣ, ки мувофиқи баъзе маълумотҳо ҳоло то 20 %-и маҷмӯи ғалладонаи ҷамъоваришаван-даро ташкил медиҳад;

- ташкил ва рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ, яъне раванқи корхонаҳои саноатие, ки аслан тавассути маҳсулоти соҳаи киш-варзӣ амал менамоянд, ки нақши онҳо дар гузариши ҷумҳурӣ аз модели агарарӣ ба саноатӣю аграрӣ назаррас мебошад;

- таъмини бозғимодии воридоти озуқаворӣ бо роҳи аз байн бурдани монеаҳои сунъие, ки дар чараёни ҳаракати молҳо то ҷои истеъмоли ниҳоӣ ба вучуд меоянд ё тағйир додани ҳатти ҳаракати байнидавлатии чунин молҳоро ба кишвар таъмин месозанд.

Ҳамзамон чи тавре, ки маълум аст дар солҳои охир яку яқбора баланд гардидани нархҳо ба маҳсулотҳои хӯроки чорво бо сабаби камчии онҳо, баланд шудани хизматрасониҳо барои истеҳсол ва коркарда онҳо, таъсири беқурбшавии асъори миллӣ ба мушоҳида мерасад. Ҳалли пурраи чорабиниҳои номбаршуда имконият медиҳад, ки истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ воридотивазкунандаро тараққӣ дода, коркард ва истеҳсоли онҳоро бо истифода аз маҳсулотҳои худӣ дар дохили кишвар ба роҳ монем ва ба ин васила ҷумҳурии аграриро ба ҷумҳурии саноатӣю аграрӣ табдил диҳем. Инчунин, дар шароити ҳозира ҳалли таъмини амнияти озуқаворӣ ҳамчун низоми муҳими пешбурди зиндагӣ ба ҳисоб рафта, дар ҳалли вазифаҳо дар соҳаи мудофиавию амнияти умумиҷаҳонии нақши ниҳоят муҳимро мебозад. Таъмини амнияти озуқаворӣ яке аз шартҳои нигоҳдорӣ ва арзи вучуд доштани давлати мустақил, дунявӣ, соҳибистиқлол ва амнияти иқтисодию иҷтимоии худро таъминкунанда ба ҳисоб рафта, роҳи ояндаи тараққиёти ҷомеаро муайян мекунад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмо-малӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурӣ». 26-декабри соли 2021. Газетаи Ҷумҳурият. - Душанбе. -2021. - С.2-3.
2. Барномаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо намояндагони вилояти Хатлон дар шаҳри Дангара 30-майи соли 2020. Газетаи Ҷумҳурият. - Душанбе. -2021. - С.3-4.
3. Барномаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2020. - Душанбе, 2020. -С. 103.
4. Амнияти озуқаворӣ ва камбизоатӣ. №1-2020. - Душанбе: Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. - 25 с.
5. Амнияти озуқаворӣ 4-6 (71) 2021. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. - 56 с.
6. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2019. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. - 56 с.
7. Бюллетени амнияти озуқаворӣ ва камбизоатӣ. №1-2020. - Душанбе: Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. - С. 21.
8. Черняев А., Белокопытова Л. Развитие межрегионального продовольственного рынка в Поволжье //АПК: экономика, управление, 2012 - №6. - С 53-61.
9. Широкий С.Н., Трушкина И.Р. //Подходы к оценке объемов производства и потребности в зерне и обеспечение продовольственной безопасности государства. //Международный сельскохозяйственный журнал. - М. -2021. - №3. - С.31-34.
10. Шиян Н. Особенности действия закона убывающей доходности при производстве молока. //АПК: Экономика, управление. -М. -2021. -№9. -С. 18-22.

ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ҶУМҲУРӢ: ТАҲЛИЛИ ВАЗӢИ ҲОЗИРА ВА САМТҲОИ АСОСИИ АМАЛИСОЗИИ ОН

Дар мақола таъмини амнияти озуқаворӣи ҷумҳурӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дикқати асосӣ ба вазъи ҳозира ва рушди нишондиҳандаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ равона карда шудааст. Муаммоҳои асосии таъмини аҳоли бо озуқаворӣ муайян ва асоснок гардидаанд. Амалигардонии гурӯҳи чорабиниҳои экологӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоии таъмини амнияти озуқаворӣ пешниҳод гардидааст. Самтҳои асосии таъмини аҳоли бо озуқа дар ҷумҳурӣ коркард шудааст.

Калидвожаҳо: озуқаворӣ, амнияти озуқаворӣ, минтақа, таҳлил, вазъи ҳозира, самт, чорабиниҳо, иқтисодиёт, экология, иҷтимоиёт, самт-ҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣи ҷумҳурӣ.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ: АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОЙ СИТУАЦИИ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ

В статье рассматривается продовольственная безопасность республики. Основное внимание сосредоточено на текущей ситуации и развитии показателей безопасности пищевых продуктов. Определены и обоснованы основные проблемы обеспечения населения продуктами питания. Предлагается реализация комплекса эколого-экономических и социальных мероприятий по обеспечению продовольственной безопасности. Разработаны основные направления обеспечения населения продовольствием в республике.

Ключевые слова: продовольствие, продовольственная безопасность, регион, анализ, современная ситуация, направление, деятельность, экономика, экология, общество, основные направления обеспечения продовольственной безопасности республики.

ENSURING THE FOOD SECURITY OF THE REPUBLIC: ANALYSIS OF THE MODERN SITUATION AND THE MAIN DIRECTIONS OF ITS IMPLEMENTATION

The article deals with the food security of the republic. The focus is on the current situation and development of food safety indicators. The main problems of providing the population with food have

been identified and substantiated. It is proposed to implement a complex of environmental, economic and social measures to ensure food security. The main directions of providing the population with food in the republic have been developed.

Key words: food, food security, region, analysis, current situation, direction, activity, economy, ecology, society, main directions of ensuring the food security of the republic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исайнова Манижа Ҳисайновна - ассистенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории факултети иқтисод ва бизнеси ДДМИТ. ш. Душанбе, хиёбони Нахимов 64 Тел: (+992) 1111-300-29, Email: isaino-vam@mail.ru

Сведения об авторе: Исайнова Манижа Ҳисайновна - ассистент кафедры экономика предприятий и предпринимательства факультета экономики и бизнеса ГУФЭТ, г. Душанбе, проспект Нахимова 64 Тел: (+992) 1111-300-29, Электронная почта: isainovam@mail.ru

Author information: Isainova Manizha Khisainovna - Assistant of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship, Faculty of Economics and Business, GUFET, Dushanbe, Nakhimov Avenue 64 Tel: (+992) 1111-300-29, E-mail: isainovam@mail.ru

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КАПИТАЛА ЗДОРОВЬЯ: ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ

*Каримов М. И. - старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга ТНУ
Амидов З.С. - докторант PhD кафедры менеджмента и маркетинга ТНУ*

В условиях рыночной экономики и становления новых социальных отношений роль человека как главного фактора экономического роста возрастает. Исходя из этого, формирование и сохранение уровня и состояния здоровья населения остается предметом социально – экономических дискуссий, поскольку с медико–биологической категории оно преобразуется в экономическую категорию. Здоровье человека является многофакторным понятием и с ходом исторического развития будет зависеть от разных факторов таких как: социально-экономическое положение, образ жизни населения, уровень медицинского обслуживания, санитарно-гигиенические условия жизнедеятельности, культура, уровень образования и другие факторы. Исходя из этого, в экономической литературе не существует однозначного определения понятия здоровья.

Например, в медико-биологических концепциях, ученые трактуют понятие здоровье «...как естественное состояние организма и отсутствие каких-либо болезненных явлений» [1. С. 65]. Такая трактовка означает, что организм считается здоровым, если быстро и адекватно адаптируется к изменяющейся природной и социальной среде.

Согласно мнению экспертов – социологов, таких как И.И. Брехман, П.В. Казначеев и другие, удовлетворённость человеком своим здоровьем является мерой социальной активности [3].

Согласно определению Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) «...здоровьем, считается – состояние душевного, физического и социального благополучия человека» [12. С. 8].

На наш взгляд, с позиции экономической теории, категорию «здоровье» необходимо характеризовать как – способность человека, либо трудовых ресурсов результативно выполнять свои трудовые функции, производить товары и услуги, а также удовлетворять свои потребности.

Если человек не имеет способности к труду, он является «нездоровым». Поэтому, здоровье человека является важным элементом в понятии трудового потенциала или человеческого капитала. Именно, через это содержание и понятие, «капитал здоровья» находит путь во всей системе экономико–производственных отношений и представляет производительный труд человека. С другой позиции, капитал здоровья совершенствует уровень жизни населения и способствует удовлетворению потребностей человека и, в целом, развитие человеческого потенциала. Известно, что в процессе жизнедеятельности у человека возникает естественная потребность в сохранении здоровья и трудового потенциала. Согласно мнению Менгера К. «Забота об удовлетворении потребностей имеет то же значение, что и забота о

нашей жизни, благосостоянии и здоровья, она является самым важным из всех стремлений человека, как предложение и основа всех остальных» [8. С. 142].

В истории экономической мысли изучение понятия «здоровья» как социально-экономического фактора, определяющего уровень развития общества, рассматривается с разных научно-методологических подходов. Такие основоположники экономической науки как У. Петти, Т.Р. Мальтус, А. Смит, Д. Рикардо, К. Маркс и А. Маршалл впервые отметили значение здоровья как социального ресурса социально-экономического развития общества. Вышеуказанные ученые-экономисты попытались раскрыть значимость здоровья человека в обеспечении устойчивого социально-экономического развития общества. Например, Уильям Петти, проводя научные исследования, подсчитал взаимосвязь между уровнем здоровья работников и ущербом от гибели людей по причине чумной эпидемии.

Уильям Петти в 1664 году обозначил, что «...гибель 100 тысяч людей от чумной эпидемии сверх обычного числа смертных случаев означает для королевства убыток почти в 7 млн. фунтов стерлингов и что, следовательно, выгодно было бы израсходовать 70 тыс. фунтов стерлингов на предупреждение этой, в сто раз большей, потери» [9. С. 82].

Давид Рикардо тоже попытался аргументировать социально-экономическую значимость здоровья. «...Давид Рикардо исследовал зависимость здоровья рабочих от денежной заработной платы и от структуры её расходования на предметы «первой» и «второй» необходимости. В частности, подчеркивалась роль и значение влияния на здоровья иностранных продуктов, ввозимых из-за границы».

Согласно мнению английского экономиста А. Маршалла «...здоровье населения имеет три компонента: физический, нравственный и умственный. Они в комплексе служат для создания материальных благ, которые в свою очередь увеличивают здоровье людей» [7. С. 201]. Он, как и Адам Смит написал о вреде чрезмерного труда на здоровье населения.

К тому же сущность и значение здоровья заключается в том, что, не имея необходимого запаса капитала здоровья, человек просто не может плодотворно осуществлять свои интересы, связанные с трудовой деятельностью. Как об этом упоминал С.А. Томилини: «...очень много заболеваний, не приводящих к быстрому смертельному исходу, тем не менее, сильно нарушают физическое состояние организма и значительно снижают трудоспособность больного человека» [11. С.264]. В случае если индивид имеет важный или существенный мотив и при этом он не здоров, он не может удовлетворить потребность относительно накопления и развития определенного запаса знаний и навыков, а если человек уже имеет необходимые знания и навыки, то при недостаточном уровне здоровья он не может их осуществлять в своей жизнедеятельности. Таким образом, на наш взгляд, наличие капитала здоровья определяет способность результативного использования человеком его трудовых качеств, а значит, влияет на производительность труда индивида и, в целом, на производственные отношения.

В советской политэкономии относительно капитала здоровья все исследования были направлены на роль системы здравоохранения, в связи с возрастанием значимости личного фактора в общественном производстве по сравнению с другими факторами, в том числе с техническим прогрессом.

Американский экономист М. Гроссман и его единомышленники из России, такие как И. Розмаинский, М. Бурмистрова считают, что капитал здоровья является самостоятельной экономической категорией и его нужно рассматривать отдельно от человеческого капитала. То есть, они считают, что капитал здоровья позволяет его носителю дольше использовать человеческий капитал по назначению. М. Гроссман и его сторонники основным показателем капитала здоровья считают динамику продолжительности жизни, которая характеризует добавление дополнительного периода, во время которого носитель капитала здоровья получает доход и реинвестирует в свой капитал. М. Гроссман считает, что «...запас здоровья определяет суммарное количество времени, которое он сможет потратить, зарабатывая деньги и производя товары» [16].

На наш взгляд, такой научный подход является не совсем точным, то есть нельзя характеризовать капитал здоровья как самостоятельную категорию, так как, во-первых, капитал здоровья тесно взаимосвязан с другими компонентами человеческого капитала, такими как: капитал образования и капитал культуры. Во-вторых, несмотря на то, что капитал

здоровья позволяет носителю применять свой капитал образования и здоровья, чтобы зарабатывать деньги, более образованные люди, прежде всего, внимательно относятся к своему здоровью и стремятся долгие годы быть активными членами общества.

В экономической литературе встречаются также ученые, которые оценивают здоровье человека как общественное благо и составную часть национального богатства. Одним из таких ученых является русский экономист А.С. Юркевич. Он считает, что «...здоровье граждан является одним из наиболее важных составляющих национального богатства. В процессе охраны и укрепления здоровья населения расходуется часть валового внутреннего продукта, но при этом само здоровье является особым экономическим ресурсом, которое во многом определяет эффективность социально-экономического развития» [15. С. 84].

В соответствии с результатом научного исследования М.Е. Самародова «...капитал здоровья как основной компонент (часть) человеческого капитала включает в себя физическую силу, выносливость, работоспособность, иммунитет к болезням, период активной трудовой деятельности; в систему характеристик входят понятия заболеваемости, инвалидности, нетрудоспособности, которые объединяются в термине «глобальное бремя болезней»» [15. С. 20].

На наш взгляд, такая качественная характеристика капитала здоровья позволяет сказать, что капитал здоровья оказывает влияние не только на производительность общественного труда, но и также на степень миграционной подвижности, приобщение к искусству, культуре, науке, досугу и отдыху, и новым технологиям.

Мы считаем, что, без сомнения, здоровье населения является национальным богатством и по сравнению с другими компонентами национального богатства, капитал здоровья считается нематериальным активом и носителем данного капитала являются люди, при этом этот вид капитала является условием реализации трудовой деятельности. Отсутствие капитала здоровья приводит к непродуктивной трудовой деятельности и делает рабочую силу непродуктивной, которая выражается в недостаточной физической силе и низкой трудоспособности. Иногда отсутствие капитала здоровья отражает отсутствие трудоспособности человека. С точки зрения экономической теории, трудоспособность работника формируется на протяжении жизни, а поддержание и совершенствование её находится в руках самого работника как условие существования и продолжения жизни.

Нездоровье плохо влияет на психику работника и приводит к снижению результативности, а также производительности труда. В плане социального развития отсутствие или ухудшение капитала здоровья снижает удовлетворённость человека своей жизнью. Не выход на работу является главным индикатором отсутствия капитала здоровья. В рамках деятельности субъектов рыночной экономики (фирма, предприятия и т.п.) невыход на работу одного работника нарушает ритм работы целого коллектива.

Анализ экономической литературы, показывает, что все ученые-экономисты представляли капитал здоровья как движущую силу экономического роста, одним из наиболее ценных экономических ресурсов, составной частью национального богатства и составной частью человеческого капитала. Тем не менее, в экономической теории к настоящему времени не сформировался комплексный взгляд на капитал здоровья, как экономическую категорию отражающую взаимосвязь с другими экономическими понятиями, подходами, концепциями.

Таджикский экономист И.С. Хоркашев, с которым трудно не согласиться, характеризует здоровье как условие функционирования человеческого капитала, так как определяет необходимые условия использования человеком его трудовых качеств и влияет на эффективность трудовой деятельности. Также И.С. Хоркашев в своей монографии отмечает, что «...хорошее здоровье является предпосылкой и следствием социального благополучия индивида и эффективного функционирования экономики в целом. В этом и заключается важность здоровья, как основного компонента человеческого капитала. Не обладая достаточным уровнем здоровья невозможно плодотворно реализовывать интересы, связанные с трудовой деятельностью. Так, даже имея существенный запас мотивов, нельзя получить соответствующие запасы знаний и реализовать их» [14. С. 87].

В условиях формирования рыночной экономики и появления новых социально – экономических отношений для ученых – экономистов СНГ появилось возможность пересмотра

некоторых позиций, в частности, рассматривая понятие капитала здоровья как экономического ресурса, пришли к следующим выводам:

- здоровье является важным экономическим ресурсом;
- поскольку все то, что производится в обществе связано с затратами жизненной энергии (здоровья человека), то исходя из этого, здоровье является основой капитала экономики;
- здоровье больше, чем такие ресурсы как газ, уголь, лес и другие полезные ископаемые, является капиталом и имеет денежную стоимость.

На наш взгляд, капитал здоровья как экономический ресурс имеет ряд свойств, который позволяет выделить его из других экономических ресурсов. Капитал здоровья является ограниченным, восполняемым, невещественным и капитальным ресурсом.

Таблица 1. - Характерные особенности капитала здоровья как экономического ресурса

Признаки капитала здоровья	Характерные особенности
Капитал здоровья как ограниченное благо	Причем как для индивида существует предел здоровья – у человека ресурс здоровья имеет свойство убывать с возрастом, так и для общества существуют естественные уровни заболеваемости, травматизма и смертности
Капитал здоровья как частично восполняемый ресурс	Здоровье может быть восполнено в пределах определенного индивидуального уровня
Капитал здоровья как невещественный ресурс	Не может быть приобретено, продано или обменено в чистой форме, а только посредством услуг здоровья (труд), услуг по восстановлению, поддержанию здоровья (медицинское обслуживание, профилактика, рекреационные услуги)
Капитал здоровья как капитальный ресурс	Предполагает возможность инвестиций, осуществляемых с целью формирования и поддержания здоровья и работоспособности. В качестве инвесторов могут выступать родители, сам индивид, государство, работодатель

Источник: составлено авторам.

Анализ показывает, что капитал здоровья как экономическая категория отражает не только процесс формирования и развития, а также поддержания и совершенствование здоровья и трудоспособности человека в целом.

Необходимо отметить, что степень и состояние капитала здоровья у людей бывают разные. Исходя из этого, для каждого отдельного человека специфичны специальные процессы воспроизводства и снижение его капитала здоровья. Сформированный определенный запас здоровья человека от природы, и та часть приобретенного качества здоровья считаются полноправными элементами капитала здоровья. Эти составляющие элементы влияют на отдачу других компонентов человеческого капитала и при этом наличие необходимого уровня здоровья стимулируют и повышают рациональное использование человеческого капитала в процессе функционирования производственных отношений.

Таким образом, можно сказать, что уровень капитала здоровья служит важным источником развития и диверсификации доходов. В таком случае, можно согласиться с А.С. Курганским, который отмечает: «... при прочих равных условиях, чем лучше физическое и психологическое состояние работника, тем выше его производительность и заработка. Поэтому экономическая отдача образования может искажаться под действием фактора здоровья. Какими бы показателями не измерять состояние здоровья, между ними и уровнем образования прослеживается устойчивая взаимосвязь. Исследователи отмечают, что индивиды с лучшей образовательной подготовкой более эффективны в производстве, и в использовании своего капитала здоровья – они ведут более здоровый образ жизни, избирают не такие вредные и опасные профессии, разумнее пользуются медицинскими препаратами и т.д.» [6. С. 94].

С учетом того, что капитал здоровья имеет непосредственную связь с другими элементами человеческого капитала, в частности с капиталом знаний, считаем целесообразным выделить общие и специфические характерные особенности капитала здоровья.

Следует отметить, что существует два вида капитала здоровья: унаследованный и приобретённый. Унаследованный капитал здоровья является фундаментальным видом капитала, так как от его состояния зависит производительность остальных его элементов. При прочих равных возможностях, эффект от равных инвестиций в отдельные индивидуумы не получается одинаковым, так как качество унаследованного капитала здоровья сильно влияет на остальные виды капитала, как инвестиции в культуру, образование и т.п. Унаследованный капитал здоровья можно назвать «генетический капитал здоровья». Российские ученые С.В. Форрестер и Д.С. Вережкина назвали его «витальным капиталом» [13] а отечественный ученый Р.М. Бободжанов «биологическим капиталом» [2. С. 17].

На наш взгляд, люди отличаются друг от друга именно унаследованным капиталом здоровья и определяются вложениями в здоровье людей предшествующего поколения. Состояние унаследованного капитала здоровья изменяет характер и рамки формирования человеческого капитала, а также процессы производства товаров и услуг. Однако сохранение унаследованного капитала здоровья зависит от многих условий со стороны индивидуума и общества. К таким условиям можно отнести ведение здорового образа жизни, эффективная система здравоохранения, развитие медицинских услуг, доступность медицинских услуг и т.п.

Приобретенный капитал здоровья формируется за счет инвестиций и усилий индивидуума или общества в охрану и поддержку здоровья. Поэтому он отражает результат развития системы здравоохранения, рынка медицинских услуг и инвестиций в охрану и поддержку здоровья. Приобретённый и унаследованный капитал здоровья являются полноправными элементами капитала здоровья.

Следует отметить, что, в определённый момент времени своего функционирования, капитал здоровья истощается, то есть происходит его износ, процесс которого ускоряется с возрастом. Однако, смерть носителя данного капитала является фактором, который приводит к полному исчезновению (обесцениванию) капитала здоровья. Привлечение инвестиций в здравоохранение только замедляет процесс обесценивания капитала здоровья, но не сможет устранить отрицательное влияние данного фактора.

Таким образом, капитал здоровья как экономическая категория отражает общественные отношения по поводу формирования, накопления, сохранения, восстановления, улучшения, поддержания и укрепления здоровья человека.

Исходя из вышеизложенного, инвестиции, с целью сохранения и укрепления капитала здоровья, приводят к сокращению уровня заболеваний, улучшению способности человека к активной трудовой деятельности и в целом развитию человеческого капитала.

Изучая теоретические основы развития капитала здоровья, можно отметить важность и значимость капитала здоровья в развитие всего сектора экономики страны. Капитал здоровья является основным элементом, с помощью которого формируются остальные составляющие компоненты человеческого капитала. Как было отмечено выше «с позиции экономической теории, категорию «здоровье» необходимо характеризовать как – способность человека, либо трудовых ресурсов результативно выполнять свои трудовые функции, производить товары и услуги, а также удовлетворять свои потребности».

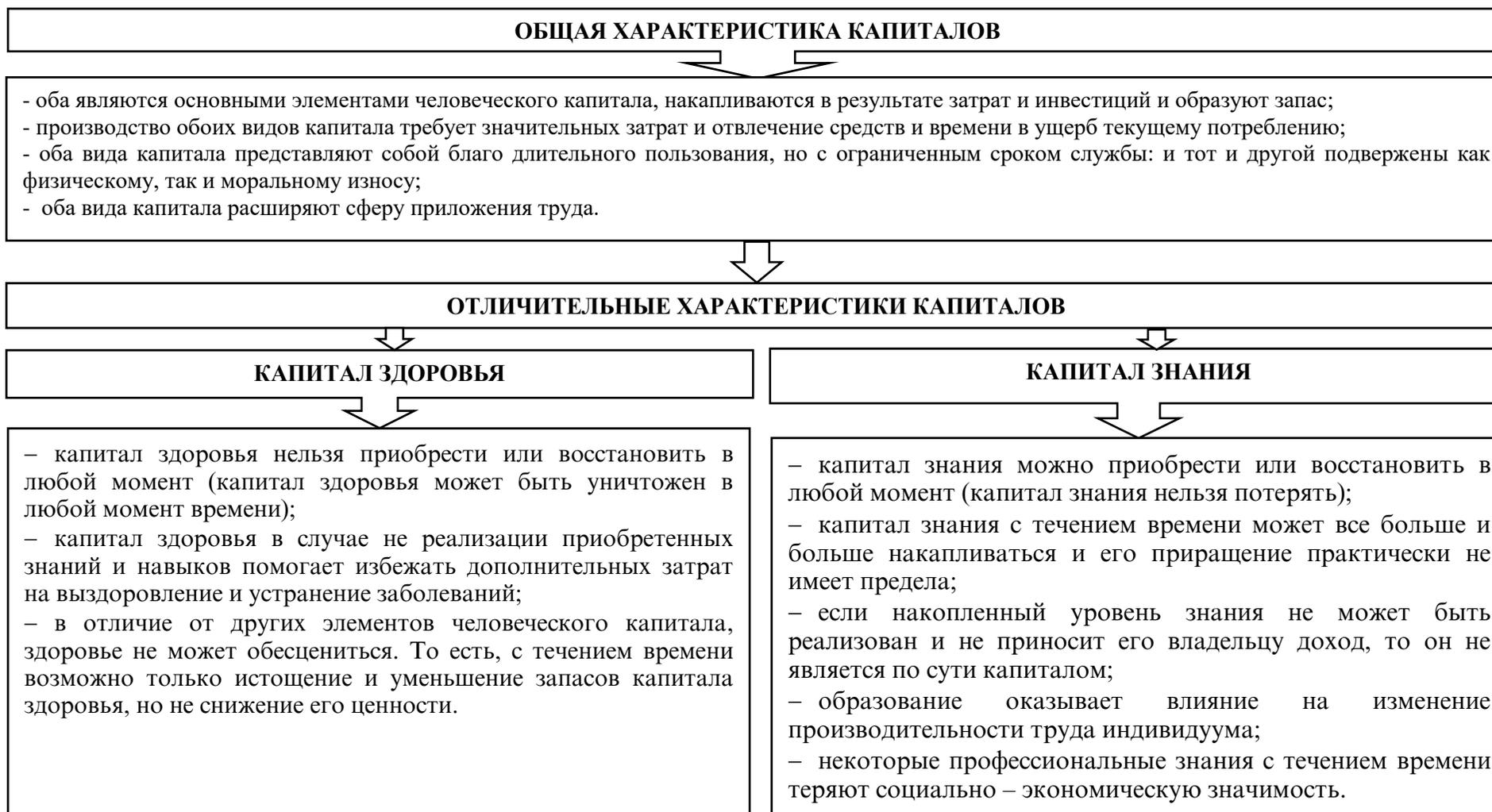

Рисунок 1. - Общие и специфические особенности «капитала здоровья» и «капитала образования»

ЛИТЕРАТУРА

1. Амосов Н.М. Эксперимент по преодолению старости / Н. М. Амосов. – М.: АСТ, 2003. – С.128.
2. Бабаджанов Р.М. Формирование человеческого капитала и проблемы его использования в Республике Таджикистан. Монография. Душанбе, РТСУ, 2017, - С. 160.
3. Брехман И. И. Валеология – наука о здоровье / И. И. Брехман. – М.: Физ. и спорт, 1990. – 212с., Казначеев, В. П. Здоровье нации – феномен экологии XXI века / В. П. Казначеев // Материалы I Всероссийского форума «III тысячелетие. Пути к здоровью нации». Москва, 15-17 мая 2001. – С.194.
4. Каримов М.И. Медицинское страхование: способ преодоления проблемы финансирования здравоохранения и возможность сохранения и накопления капитала здоровья. // Таджикистан: экономика и управление. Душанбе, 2020. №2. - С. 25-134.
5. Каримов М.И. Ресурс здоровья как важнейший компонент человеческого капитала. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе, 2012. №2/3(86). – С. 150-153.
6. Курганский А.С. Человеческий капитал: теория и практика: Учебное пособие. – Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2004. – С. 94.
7. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. Т.1. Пер. с англ. -М.: Прогресс, 1993. – С. 272.
8. Менгер К. Основы политической экономии. Введение и критический обзор: Пер. с немец.-Одесса, 1903.- С.278.
9. Петти У. Экономические и статистические работы. Т. I и II. Пер. с англ.-М. .Соцэкгиз, 1940. – С.82.
10. Самородова Е.М. Инвестиции в человеческий капитал (методологический аспект)/ Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. По специальности 08.00.01- Политическая экономия. Орел, 2000г. – С. 25.
11. Томилин С.А. Демография и социальная гигиена/ С.А.Томилин . – М.: Статистика, 1973. – С. 264.
12. Устав ВОЗ // Основные документы ВОЗ. - 36 изд.-Женева. 1986. – С. 5-26
13. Форрестер С.В., Веревкина Д.С. Капитал здоровья как составляющая человеческого капитала в современных условиях // Интернет-журнал «Наукоеведение» Том 8, №6 (2016). <http://naukovedenie.ru/PDF/18EVN616.pdf>
14. Хоркашев И. С. Человеческий капитал в современной экономике. Монография. Душанбе – 2015. Стр. 87.
15. Юркевич А.С. Влияние социально-экономических факторов на здоровье населения как условие формирования трудового потенциала России. М.: 1999. – С. 284с.
16. Grossman M. On the concept of health capital and the demand for health//Journal of Political Economy. – 1972. – Vol. 80, No 2. – P. 223-255.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КАПИТАЛА ЗДОРОВЬЯ: ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ

В данной статье на основе научных выводов отечественных и зарубежных авторов изучены и обоснованы научно-теоретические аспекты сущности и особенностей капитала здоровья в структуре национальной экономики. Авторы подтверждают в своей статье, что тенденция развития экономических и социальных отношений напрямую зависит от здоровья населения. На основе целенаправленного использования источников информации в статье рассматривается здоровье как ресурс и капитал, а также выделяются его особенности.

Согласно заключению авторов, здоровье как ресурс может иметь следующие характерной особенностью по сравнению с другими экономическими ресурсами: здоровье как частично возобновляемый ресурс может сохраняться на определенном индивидуальном уровне; здоровье как нематериальный ресурс не может быть куплено, продано или обменено в чистом виде, а формируется и используется только посредством медицинских услуг, услуг по восстановлению и поддержанию здоровья; здоровье как капиталный ресурс дает инвестиционную возможность

для формирования и поддержания здоровья и отсутствия рабочей силы. В этом процессе в качестве инвесторов могут выступать родители, предприятие, государство и работодатель.

Ключевые слова: здоровье, капитал здоровья, сектор здравоохранения, здоровье как ресурс, экономическое развитие, труд, трудовой потенциал, капитал знаний, человеческий капитал, общественное здоровья.

ЧАНБАҲОИ ИЛМИЮ НАЗАРИЯВИИ САРМОЯИ САЛОМАТИ: МОҲИЯТИ ИҚТИСОДИ ВА МАХСУСИЯТҲОИ ОН

Дар мақолаи мазкур чанбаҳои илмию назариявии моҳият ва махсусиятҳои хоси сармоияи инсонӣ дар сохтори иқтисодиёти милли аз вобаста ба ҳулосаҳои илмии муаллифони ватанию хориҷӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқот қарор додашудааст. Муаллифон дар мақолаи худ тасдиқ менамояд, ки тамоюли рушди муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ бевосита аз солимии ҷамъияти вобастагӣ дорад. Вобаста ба истифодаи мақсадноки сарчашмаҳои иттилоотӣ дар мақолаи мазкур саломати чун захира ва сармоя шарҳ омӯхта шуда, махсусиятҳои хоси таркибии он чудо қарда шудааст. Тибқи ҳулосаи муаллифон саломати чун захира метавонад чунин махсусиятҳои хосро дар муқоиса ба дигар захираҳои иқтисодӣ дошта бошад: саломати ҳамчун захираи қисман барқароршаванда метавонад дар як сатҳи муайяни инфиродӣ андухт қарда шавад; саломати ҳамчун захираи ғайримоддӣ дар шакли холис харид, фуруш ё иваз қарда намешавад, балки танҳо тавассути хизматрасонии тиббӣ, хизматрасонии оид ба барқарорсозӣ ва нигоҳдории саломати ташаккул ва мавриди истифода қарор дода мешавад; саломати ҳамчун захираи сармоявӣ имконияти сармоягузорию барои ташаккул ва нигоҳ доштани саломати ва бедошти қувваи қарда таъмин менамояд. Дар ин ҷараён ба сифати сармоягузор метавонанд волидайн, ҳуди шахс, давлат ва корфармо баромад қунанд.

Калидвожаҳо: саломати, сармояи саломати, соҳаи тандурустӣ, саломати чун захира, рушди иқтисодиёт, меҳнат, қобилияти меҳнати, сармояи дониш, сармояи инсонӣ, солимии ҷамъияти.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL ASPECTS OF HEALTH CAPITAL: ECONOMIC ESSENCE AND FEATURES

In this article, based on the scientific findings of domestic and foreign authors, the scientific and theoretical aspects of the essence and characteristics of health capital in the structure of the national economy are studied and substantiated. The authors confirm in their article that the trend in the development of economic and social relations directly depends on the health of the population. Based on the purposeful use of information sources, the article considers health as a resource and capital, and highlights its features.

According to the conclusion of the authors, health as a resource can have the following characteristic features in comparison with other economic resources: health as a partially renewable resource can be maintained at a certain individual level; health as an intangible resource cannot be bought, sold or exchanged in its pure form, but is formed and used only through medical services, services for the restoration and maintenance of health; health as a capital resource provides an investment opportunity to create and maintain health and labor force absence. In this process, parents, the enterprise, the state and the employer can act as investors.

Key words: health, health capital, health sector, health as a resource, economic development, labor, labor potential, knowledge capital, human capital, public health.

Маълумот дар бораи муаллифон: Каримов Маҳмадхуҷа Исроилхуҷаевич - муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудақӣ 17, тел.: (+992 372) 989110021, e-mail: karimi.1985@mail.ru. Амидов Зикирё Саъдуллоевич - докторанти PhD-и кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудақӣ 17, тел.: (+992 372) 909121617.

Сведения об авторах: Каримов Махмадхуджа Исроилхуджаев - старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского национального университета, 734025,

Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: (+992 372) 989110021, e-mail: karimi.1985@mail.ru. Амидов Зикирё Саъдуллоевич - докторант PhD кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: (+992 372) 909121617.

Author information: Karimov Mahmadyja Isroilhyjaev- senior lecturer, department of management and marketing of the Tajik national university, 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, tel.: (+992 372) 989110021, e-mail: karimi.1985@mail.ru. Amidov Zikiryo Sadulloevich doctoral student or PhD of the department of management and marketing of Tajik national university, 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, tel.: (+992 372) 909121617.

НАҚШИ БОЗОРИ МЕХНАТ ДАР ҲАЛЛИ МУАММОҶОИ ИҚТИМОИИ ҚОМЕА ВА МОНИТОРИНГИ ОН

Раҷабов Ҳ.Ҳ. – муаллими калони кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ

Мусаллам аст, ки дар бозори меҳнат шахс ҳамчун корманд бо мақоми худ, бо маҷмӯи инфиродии талабот барои шароит ва музди меҳнат ташаккул меёбад. Иқтисоди муосир аллақай на танҳо арзиш ва сарватро ба вуҷуд меорад ва ба хусус на шахси миёнашуда, балки шахси воқеӣ, индивидро ба ташаккул медиҳад, яъне, қобилияти эҷодии одамро рушд мекунад, инсон ҳама чизеро, ки шахсиятро рушд медиҳад, аз худ мекунад. Дар ин чунин шароит таҳсил харочот нест, балки маҳсулоти муҳимтарини иқтисоди иттилоотӣ мебошад, нақши илм дар иқтисодиёт меафзояд. Идеҳои илмӣ натиҷаҳои иқтисодии созанда мешаванд.

Маҳсулоти иттилоотӣ ба таркиби ММД дохил шуда, дар он нақши бениҳоят афзояндаро бозӣ мекунад ва сатҳи рушди хоҷагии халқро тавсиф медиҳад. Ин ҳамчунин ба тиб ва дигар хидматрасониҳо, ки ба одами коркунанда таъсири мусбӣ мерасонанд, дахл дорад. Аммо дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ мӯҳтавои хизматрасонӣ ба таври назаррас тағйир ёфта, хидматрасониҳои гуногун тадриҷан ба мавзӯи илми иқтисодии муосир табдил меёбанд [1, с.67].

Таърифи Созмони Байналмилалӣ Меҳнат (СБМ) оид ба муайянкунии бекорӣ, чунин садо медиҳад, ки ба гурӯҳи бекорон танҳо шахрвандони қобили меҳнати аз 16-сола бузургро дохил кардан мумкин аст, ки метавонанд ва мехоҳанд дар меҳнати эҷодкорона иштирок намоянд (фаъолона кор мекубанд). Дар айни замон ҷустуҷӯи кор низ дар назар дошта мешавад. Дар ин ҷо бояд тамоми харочоти вобаста ба ҷустуҷӯи кор ва манфиатдор будан ба даромадан ба кор бояд ба эътибор гирифта шавад.

Қайд кардан муҳим аст, ки «ҷустуҷӯи кор» на танҳо аз нуқтаи назари иқтимоӣ, балки дар маънои иқтисодии пардохти кӯмакпулиҳо ба бекорон асоснок маҳсуб меёбад. Бояд зикр кард, ки кӯмакпулиҳо ба бекорон ба пардохти музди он меҳнате аз ҷониби давлат равона карда шудааст, ки бекорони бозори меҳнат барои ҷустуҷӯи ҷойҳои корӣ анҷом медиҳанд ва онҳо ҳамеша омодаанд, ки меҳнати худро ба ихтиёри корфармоён пешниҳод намоянд. Дар айни замон, онҳоро ҳамчун захираи зарурӣ дар бозори меҳнат баррасӣ кардан лозим аст. Масъалаи асосӣ ин андозаи кӯмакпулӣ оид ба бекорӣ маҳсуб меёбад, ки дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон қиматҳои хеле гуногун дорад.

Барои таҳлили ҳамачонибаи бекорӣ, мо тамоюлҳои тағйирёбии миқдори бекоронеро омӯхтем, ки дар ҳадамоти шуғли аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он сабти ном шудаанд

Мувофиқи маълумотҳои ҷадвал шумораи бекорон дар ҷумҳурӣ 4,1 банди фоиз дар давраи ҳисоботӣ коҳиш ёфтааст. Аз ҳама бештар камшавии сатҳи бекорӣ дар вилояти Хатлон ба назар мерасад (30,5 банди фоиз). Дар вилояти Суғд низ сатҳи бекорӣ тамоили пастравиро дорост (19,1 банди фоиз коҳиш ёфтааст). Дар давраи таҳлилӣ аз ҳама бештар сатҳи бекорӣ дар ВМКБ ва дар НТЧ афзоиш ёфтааст (мутаносибан 50,0 ва 32,3 банди фоиз). Бинобар ин, дар доираи амалисозии Нақша-ҷорабиниҳои таҳия намудаи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ба пешвози 30 солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтмон ва ба истифода додани корхонаҳои хурду миёна бо мақсади ташкили ҷойҳои нави корӣ ва паст намудани шиддати бекорӣ дар мамлакат вазифаи аввалиндараҷа муайян шудааст [1, с.94].

Тамоюлҳои тағйирёбии шумораи бекороне, ки дар ҳадамоти шугли аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он ба қайд гирифта шудаанд (ба 1-уми январӣ 2020)

№ р/г	Нишондиҳандаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2020с. нисбати 2016с., бо %
1.	Ҷумҳурии Тоҷикистон, шумораи бекорон, ҳамагӣ, ҳаз. нафар	51,1	53,1	49,7	47,5	49,0	95,9
2.	ш. Душанбе, шумораи бекорон, ҳамагӣ, ҳаз. нафар	2,7	2,5	2,5	2,7	3,3	122,2
3.	Вилояти Хатлон, шумораи бекорон, ҳамагӣ, ҳаз. нафар	21,0	18,9	16,0	15,0	14,6	69,5
4.	Вилояти Суғд, шумораи бекорон, ҳамагӣ, ҳаз. нафар	11,0	10,8	9,7	8,1	8,9	80,9
5.	ВМКБ, шумораи бекорон, ҳамагӣ, ҳаз. нафар	3,0	4,4	4,9	5,1	4,5	150,0
6.	НТЧ, шумораи бекорон, ҳамагӣ, ҳаз. нафар	13,3	16,6	16,6	16,6	17,6	132,3

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе: 2021.- С. 94-95

Қайд кардан муҳим, ки ба қувваи коргарӣ талаботҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

- таъмини сифати баланди мол / маҳсулоти истеҳсолшаванда;
- иштироки кормандон дар рушди истеҳсолот ба ҳар як ҷойи корӣ;
- фардикунонии ҳама шаклҳо ва намудҳои хидматҳои истеҳсолӣ ва хидматрасонӣ;
- нигоҳ доштани арзиши аслии пасти маҳсулоти истеҳсолшаванда дар асоси тақмил додани усулҳои истеҳсолот.

Дар шароити кунунӣ, меҳнати фаъоли эҷодӣ то ин ё он дараҷа мундариҷаи меҳнати одамони коркунанда ва кормандони соҳаи хидматро ташкил медиҳад. Ин гурӯҳи пешбари қувваи кории миллӣ дар кишварҳои пешрафта нисбати ҳамаи одамони коркунанда 40-50 %-ро ташкил медиҳад.

Таносуби талабот ва пешниҳоди мол ва хидматрасонӣ дар кишварҳои пешрафта бо се ҳолат тавсиф меёбад:

1. Сатҳи музди меҳнат бо арзиши қувваи корӣ ҳисоб карда мешавад ва қобилияти харидориро бо мақсади қонеъ кардани талаботҳои ҳеш таъмин мекунад.

2. Чораҳои зиддимонополии пешниҳодшуда рақобатро байни истеҳсолкунандагон барои харидор (муштарӣ) таъмин мекунад.

3. Ҳаҷми пешниҳоди молҳо ва хизматрасониҳо дар бозор нисбат ба меъёри оқилонаи муқарраршудаи истеъмоли ба ҳар сари аҳоли баландтар шуда метавонад.

Таъсири омилҳои дар боло зикргардида таносуби талабот ва пешниҳодро муайян менамояд. Ҳоло омилҳои мазкур дар иқтисодиёти Тоҷикистон ба таври кофӣ таъсир надоранд, аз ин рӯ, нақши давлат ва дигар ниҳодҳои иқтисодиро дар самти фаъолсозии механизмҳои рушди муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ки барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои иқтисодӣ имкон медиҳанд, зарур аст.

Муайян кардани талабот ба қувваи коргарӣ дар айни ҳол зери таъсири омилҳои зиёди марбут ба шароитҳои зерин қарор дорад: фаъолияти инвеститсионӣ, динамикаи рушди он;

мачмӯи ҷойҳои корӣ дар соҳаҳо ва бахшҳои иқтисодиёти ҷумҳурӣ; омилҳои иқтисодӣ, зарароварӣ ва муфлисшавии корхонаҳо; тағйироти сохтории иқтисодиёт[3, с.72].

Таҳлили равандҳои меҳнатӣ нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи ба ҷониби иҷтимоӣ дигар кардани самти иқтисодиёт талабот ба қувваи коргарӣ хеле меафзояд. Дар чунин шароит манбаи асосии озодшавии қувваи корӣ аз зерин иборат мешавад: ихтисоршавии кадрҳои низомӣ; корхонаҳое, ки дар шароити таҷдиди сохторӣ барои истехсоли маҳсулоти технологияи баланд омода шуда натавонистанд; сохтмончиёне, ки дар натиҷаи ба охир расидани лоиҳаҳои сармоягузорӣ аз кор озод карда шуданд; корхонаҳои муфлисшуда; кормандони мақомоти алоҳидаи идоракунии давлатӣ ва ғайра.

Ҳамин тариқ, пешниҳоди қувваи корӣ дар асоси зерин арзёбӣ карда мешавад:

- а) бо ангеzonдан (ҳавасманд кардан)-и корманди кироя ё соҳибкор барои шуғл;
- б) бо мавҷудияти шумораи ибтидоии аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол;
- в) бо хусусияти афзоиши шумораи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол аз ҳисоби афзоиши табиӣ, инчунин афзоиши муҳоҷирати аҳоли;
- г) сиёсати сохторӣ.

Афзоиши шуғл, талабот ба маълумот ва дигар омилҳо ҳаҷми талаботро ба ҷойҳои корӣ коҳиш медиҳад. Аммо, маълумоти омӯрӣ нишон медиҳанд, ки дар иқтисодиёти Тоҷикистон миқдори аҳолии шуғлнадошта нисбат ба як ҷойи кории эълоншуда ҳанӯз хеле баланд аст. Дар ин ҷо тамоюли афзоиши бекороне мушоҳида мешавад, ки бо фаъолияти меҳнатӣ машғул нестанд, дар ҷустуҷӯи кор мебошанд ё дар ҳадамоти меҳнат ба қайд гирифта шудаанд[4, с.101].

Дар натиҷаи рушди муносибатҳои бозорӣ меҳнати кироя як унсури органики (табиӣ)-и низоми хоҷагидорӣ намуди бозорӣ мегардад, ки ба манфиатҳои аъзоёни баробарҳуқуқасос меёбад ва ин бо тақмили қонунгузории иҷтимоии меҳнатӣ, инчунин низоми созишномаҳои гуногун танзим карда мешавад.

Ба ақидаи мо, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз чунин озодии меҳнате вучуд надорад, ки ба амсила (модел)-и давлати иҷтимоӣ хос мебошад. Маълум аст, ки бозори меҳнат дар ҳолати мавҷуд будани зерин воқеан вучуд дошта метавонад:

- низоми рушдёфта ва тичорат (бизнес)-и хусусии аз ҷониби давлат ҳавасмандкунанда ва ташаккули муҳити рақобатпазир;
- музди меҳнат бояд ба таҳассус ва маълумот мувофиқ бошад, ки дар ҳолати зарурӣ бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва қонунгузории амалкунанда дастгирӣ карда мешавад;
- даромадҳои ба таври кофӣ баланди кормандон (аз ҳадди ақали зиндагӣ хеле баланд);
- бозори рушдёфтаи манзил бо инфрасохтори зарурӣ ва ғайра.

Шарти муҳимми ҳамдигарфаҳмӣ ва шарикӣ ин музди меҳнати кироя бо адолат мебошад. Аз ин рӯ, зарур мешуморем, ки на танҳо маҳдудияти даромади коркардашуда бардошта шавад, балки музди меҳнат нисбат ба арзиши зиндагӣ тағйир дода шавад. Аммо, дар ин ҷо ба ақидаи мо, таҳия кардани механизми ягонаи шартномавӣ мувофиқи мақсад аст. Механизми мазкур танҳо ба онҳое, ки ба туфайли арзиши баланди қувваи кориашон фаъолият мекунад ва ин қувваи корӣ ҳамчун арзиши мол арзёбӣ шудааст ва инчунин сармояи ҷамъиятӣ, ки моликияти шахси мушаххас аст, музди баланди меҳнатро таъмин мекунад[5, с.22].

Умуман, ба ақидаи мо, бозори меҳнат ин қисми комилан маҳсуси сохтории бозор мебошад, ки дар он фурушанда на ягон маҳсулот, балки хидмати меҳнати худро пешниҳод мекунад. Бинобар ин, бозори меҳнатро ба таври дигар бозори хидмати меҳнатӣ номидан мумкин аст. Ҳамин тариқ, хусусиятҳои маҳсуси бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз зерин иборат мешаванд:

- яқум, вай дар шароите ташаккул меёбад, ки унсурҳои муҳимтарини худтанзимкунии он бо арзиши мол мувофиқат карда нашудаанд, қувваи корӣ, аз аввал чунин қисмҳои бозори меҳнат, ба монанди талабот ва пешниҳодро тағйир медиҳад. Сатҳи таваррум вазъиятро боз бадтар мекунад;

- дуҷум, вай дар шароити инкишоф наёфтани ниҳоди шарикӣ иҷтимоӣ ба фаъолият кардан шурӯъ мекунад. Умуман, ин таҳияи сиёсати мувофиқат (ба созиш омадан) ва ҳамбастагиро бо дарназардошти манфиатҳои субъектҳои гуногуни бозори меҳнат душвор мегардонад;

- сеюм, он ҳанӯз ҳам ҷиҳати ташкили нокифояи инфрасохтори дуруст ташкил нашудааст. Низомичамъоварии иттилоот дар бораи меҳнат акнун ба инкишоф ёфтагон оғоз кард, ташкили муҳити меъёриро ҳуқуқӣ ба анҷом нарасидааст. Механизми баҳисобгирии ва танзими бозори меҳнати пинҳонӣ вучуд надорад; низоми ягонаи ҷумҳуриявии баҳисобгирии талабот ва пешниҳод дар бозори меҳнат акнун таҳия шуда истодааст.

- чорум, асимметрияи иттилоотӣ дар бозори меҳнат вучуд дорад, ки ба субъектҳои он барои самаранок ташкил намудани фаъолияти худ дар бозор имкон намедиҳад.

Аз ин рӯ, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо хусусиятҳои он маҷмуи чорабиниҳоеро таҳия кардан зарур аст, ки фаъолияти самарабахши бозори меҳнатро таъмин намоянд ва муносибатҳои нави меҳнатиро ташкил дода, барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти ҳамаи иштирокчиёни раванди бозор ва истифодаи босамари захираҳои меҳнатӣ имкон диҳанд.

АДАБИЁТ

1. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе: 2021.- С. 94-95
2. Раджабов Р.К., МуҳиддиноваДж.З. Теоретические основы исследования занятости населения в условиях переходной экономики // Вестник университета (РГСУ). - № 3 (42). – 2013. – С. 67-71.
3. Раджабов Х.Х., Принципы формирования государственной политики роста благосостояния Вестник ТНУ-№2-7 (98)-2012-С.72-76.
4. Рахимов Г.М. Влияние доходов трудовых мигрантов на уровень жизни населения в Республике Таджикистан / Мат. респ. научно-практ. конф. «Финансовая реформа за 20 лет независимости Республики Таджикистан». – Душанбе: Ирфон, 2011.
5. Рахимов Р.К., КаюмовН.К., Нурмахмадов М. Социальная политика Республики Таджикистан в условиях переходной экономики // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2000. - №2. - С. 96-149.
6. Саидмурадов Л.Х. Стратегические цели Республики Таджикистан и устойчивое развитие регионов страны./Л.Х. Саидмурадов//Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). Серия экономических наук. - Душанбе, РГСУ, 2016. - № 3 (54).Ч.1. - С.149-156.

НАҚШИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ҲАЛЛИ МУАММОҲОИ ИҶТИМОИИ ҶОМЕА ВА МОНИТОРИНГИ ОН

Дар мақола нақши бозори меҳнат, муаммоҳои иҷтимоии ҷомеа ва мониторинги он дида баромада шудааст. Инчунин таъмини кафолати иҷтимоӣ дар шароити муосир вобаста ба даромадҳои аҳоли ҷойҳои корӣ баррасӣ гардидаст. Пардохтҳои иҷтимоӣ, музди меҳнат, нафақапулӣ, пардохтҳои трансфертӣ ва дататсияи давлатӣ дида баромада шудаанд. Омилҳои кафолати иҷтимоӣ ба монанди адолати иҷтимоӣ, сиёсати иҷтимоии давлат муносибатҳои иҷтимоии меҳнат, корфармой, таъсиси ҷойҳои корӣ, рушди солҳибкорӣ низ дар мақолаи мазкур баррасӣ гардиданд.

Калидвожаҳо: адолати иҷтимоӣ, кувваҳои корӣ, даромади аҳоли, кафолати иҷтимоӣ, меҳнат, музди меҳнат, бекорӣ, шугли аҳоли, кумақпулиҳои давлатӣ, пардохтҳои трансфертӣ, дататсияи давлатӣ.

РОЛЬ РЫНКА ТРУДА В РЕШЕНИИ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ ОБЩЕСТВА И ЕЕ МОНИТОРИНГ

В статье рассматриваются роль рынка труда, социальные проблемы общества и его мониторинг. Также обсуждалось обеспечение социального обеспечения в современных условиях в зависимости от доходов населения, рабочих мест. Пересматриваются выплаты по социальному обеспечению, заработная плата, пенсии, трансфертные платежи и государственное налогообложение. В статье также рассмотрены такие факторы социальной безопасности, как социальная справедливость, социальная политика государства, социальные отношения труда, занятость, создание рабочих мест, развитие примирения.

Ключевые слова: социальная справедливость, рабочая сила, доходы населения, социальное обеспечение, труд, заработная плата, безработица, государственная занятость, государственные субсидии, трансфертные платежи, государственные дотации.

THE ROLE OF THE LABOR MARKET IN SOLVING SOCIAL PROBLEMS AND ITS MONITORING

The article discusses the role of the labor market, social problems of society and its monitoring. Also discussed was the provision of social security in modern conditions, depending on the income of the population, jobs. Social security payments, wages, pensions, transfer payments and government taxation are being reviewed. The article also considers such factors of social security as social justice, social policy of the state, social relations of labor, employment, job creation, development of reconciliation.

Key words: social justice, labor force, income of the population, social security, labor, wages, unemployment, state employment, state subsidies, transfer payments, state taxation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҷабов Ҳилолиддин Ҳамрокулович – муаллими калони кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17. Тел: +992 918868881.

Сведения об авторе: Раджабов Хилолиддин Хамрокулович – старший преподаватель кафедры информационных системы в экономике Таджикского национального университета. Адрес: г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: +992 918868881.

Information about the author: Radjabov Khiloliddin Hamrokulovich - Senior Lecturer of the Department of Information Systems in Economics of Tajik National University. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel: +992 918868881

ТАНЗИМИ АНДОЗИИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Раҳимов Ш.З. – ассистенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории ДМТ

Маҷидов Ф.Б. - ассистенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории ДМТ

Дар ҳама давру замон барои рушди давлату ҷомеа соҳаи саноат нақши аввалиндарачаро иҷро менамояд, чунки саноат соҳаи асосӣ ва муҳимтарини хоҷагии халқ ба шумор меравад. Саноат ҳамаи соҳаҳои дигари хоҷагии халқро бо техникаи зарурӣ таъмин мекунад. Аз дараҷа, суръат ва хусусияти инкишофи соҳаи саноат дараҷаи техникаи соҳаҳои кишоварзӣ, сохтмон, нақлиёт, алоқа, савдо ва прогресси техникаи ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ вобаста аст.[4,с-6]

Корхонаҳои саноатӣ звенои асосии соҳаи саноат ба ҳисоб рафта истеҳсолоти моддӣ маҳз дар чунин корхонаҳо ба роҳ монда мешавад. Корхонаҳои саноатӣ маҳсулоти кишоварзиро коркард намуда ҳиссаи асосии молҳои сармасрафро истеҳсол менамоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари дорои захираҳои бойи табиӣ буда, барои коркарди онҳо маҳз бунёди корхонаҳои саноатӣ шартӣ зарурӣ аст. Аз ин хотир Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, муҳтарам Пешвои миллат ба масъулин дастур ва супориш доданд, ки ҷиҳати бунёд ва таъсиси корхонаҳои нави истеҳсолӣ, ба қор андохтани корхонаҳои аз фаъолият бозмонда ва ташкили ҷойҳои қорӣ ҷораҳои зарурӣ андешанд. Агар барои ташкили корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷудияти захираҳо ва имкониятҳои иқтисодӣ ҳамчун омилҳои асосӣ бошад, омилҳои дигар ин муҳити мусоиди сармоягузорӣ ва низоми давлатии танзими андозӣ ба ҳисоб мервад.

Маълум аст, ки дар баробари таъмини се ҳадафи стратегӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ намудани саноатикунони босуръати мамлакат низ ҳамчун ҳаддҳои қорум қарор дода шуд.

Барои амалӣ намудани саноатикунони босуръати кишвар ташкили корхонаҳои нави саноатӣ ва муҳайё сохтани муҳити мусоиди сармоягузорӣ шартӣ зарурӣ мебошад. Барои он, ки чунин муҳити мусоид муҳайё гардад, давлат низоми танзими андозии самаранокро ба роҳ монда онро такмил медиҳад.

Дар шароити нави муносибатҳои бозорӣ андозҳо дар рушди иқтисодиёти ҳар як давлат нақши заруриро иҷро мекунанд, зеро ки қисмати зиёди даромади асосии бучети давлатиро маҳз андозҳо ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ ҳар як давлатро зарур аст, ки системаи андоз ва низоми

танзими андозии босалоҳиятро барои рушди иқтисодиёти худ истифода барад, чунки танзими андозӣ яке аз фишангҳои муҳими танзими фаъолияти корхонаҳои саноатӣ ва асоси танзими иқтисодиёти давлатӣ ба ҳисоб меравад. Низоми танзими андозии фаъолияти корхонаҳои саноатӣ дар марҳилаи имрӯза, асоси рушду равнақи ояндаи онҳо шуда метавонад.

Танзими андоз фишанги муҳими низоми андоз буда, звенои пайвастандан ба банақшагириву назорат ба шумор рафта, таркиби асосии раванди идоракунии андозҳо мебошад. Ҳадафи асосии танзими андоз, ин баробар намудан ё дар ҳолати мувозинатӣ қарор нигоҳ доштани манфиатҳои иқтисодии ҷамъият, иттиҳодияҳо ва манфиатҳои иқтисодии шахсӣ аст. Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити муосир, ҳар гуна низоми андозие, ки вобаста ба дигаргуншавии вазъи иқтисодӣ, давлат онро танзим намекунад, боиси садди роҳи рушди иқтисодӣ мегардад, кишвари мо низ бояд аз ин таҷриба бархурдор бошад.

Айни замон, усулҳои батанзимдарории андозҳо шаклҳои зиёдро дошта, вобаста ба сатҳи рушди иқтисодӣ хусусиятҳои хоси худро доранд, ки ба усули таъсиррасонии муस्ताқим ва усули таъсиррасонии ғайримустақим ба рафтори андозсупорандагон ҷудо мешаванд. Дар кишвари мо усулҳои муस्ताқим – фискалӣ хело зиёд истифода шуда, самтҳои хавасмандкунӣ ва фароҳамоварии заминаи рушд камтар эҳсос кардамешавад.

Назорати андоз ҳамчун элементи низоми андоз барои самаранок идоракунии андозбандӣ хеле зарур буда, ҳамчун низоми чорабиниҳо оид ба санҷиши қонунӣ, мақсаднок ва самаранок ташкилҳои фондҳои пулии давлатӣ дар ҳама сатҳҳои идоракунии ҳокимият, андозсупорандагон доир ба қисматҳои даромадҳои андозмебошад. [5,с-53]

Танзими андозии корхонаҳои саноатӣ ин таъсири мақсадноки давлат ба рафтори субъектони соҳаи саноат тавассути истифодаи усулҳо ва воситаҳои гуногуни сиёсати андоз барои ноил шудан ба натиҷаҳои матлуби иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад.

Мақомоти андоз ҳамасола баҳри пешбурди сиёсати андозӣ, хубтару беҳтар иҷро намудани нақшаи бучети давлатӣ ва танзими низоми андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъмини самаранокии субъектони иқтисодӣ чораҳои заруриро андешида аз методҳо ва усулҳои гуногуни танзими андозии фаъолияти соҳибкорӣ истифода мебаранд. [2]

Танзими давлатии чараёнҳои рушди иқтисодии истеҳсолоти саноатӣ бо истифода аз фишангҳои системаи андоз ва қонунгузории соҳаи андоз таъмин карда мешаванд. Бо ёрии сиёсати давлатии андозӣ, сиёсати молиявӣ қарзӣ ва сиёсати сармоягузорӣ механизми таъсиррасонӣ ба рафти фаъолияти корхонаҳои саноатӣ ташкил карда мешавад, ки метавонад рушди корхонаҳои саноатӣ ва иқтисоди миллиро таъмин нвмояд. Аммо давлат дар сурати нодуруст истифода бурдани механизми танзими давлатӣ ба фаъолияти субъектони иқтисодӣ метавонад таъсири манфӣ низ расонад.

Усулҳои танзими андозӣ аз маҷмӯи чораҳо ва воситаҳои таъсиррасонӣ ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ва иқтисодиёти давлат иборат аст, ки самаранокиро дар низоми андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамоянд: меъёрҳои андозӣ, имтиёзҳои андозӣ, эълония қардани даромад, низомҳои махсуси андозбандӣ, афзалиятҳои андозӣ, таътилҳои андозӣ, тахфифҳо ва ғайраҳо.

Қайд кардан ба маврид аст, ки барои ташкили корхонаҳои саноати дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин имтёзи андозӣ қарӣ карда шудааст:

1) озодкунӣ аз андозии даромад ба муҳлати аз 2 сол то 5 сол барои корхонаҳои навтаъсис, ки агар муассисони онҳо дар муҳлати 12 моҳи тақвими аз санаи бақайдгирии ибтидоии давлатӣ ба фонди оинномавии чунин корхонаҳо ҳаҷмиҳои дар поён зикргардидаи сармоягузориҳо ворид намоянд:

а) 2 сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳо бештар аз 200 ҳазор доллари ИМА то 500 ҳазор доллари ИМА-ро ташкил кунад;

б) 3 сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳо бештар аз 500 ҳазор доллари ИМА то 2 миллион доллари ИМА-ро ташкил кунад;

в) 4 сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳо бештар аз 2 миллион то 5 миллион доллари ИМА-ро ташкил кунад;

г) 5 сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳо бештар аз 5 миллион доллари ИМА бошад.

2) ташкили корхонаҳои саноати дар ҳудуди минтақаи озоди иқтисодӣ, ки хангоми ташкили корхона дар чунин минтақа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми махсуси андозбанди

барои минтақаи озоди иқтисодӣ чорӣ карда шудааст, ки дар асоси он агар корхона танҳо пардохкунандаи андози иҷтимоӣ буда, вазифаи агенти андоз будани худро иҷро мекунад. [3,с-182]

Бояд қайд намуд, ки пешниҳоди чунин имтиёзҳо метавонад то дараҷае дар ташкили корхонаҳои саноатӣ дар мамлакат нақши худро дошта бошад, аммо ин роҳи ҳалли мушкилӣ шуда наметавонад, чунки ҳангоми чунин ҳаҷми сармоягузориҳо корхона ба низоми умумии андозбандӣ дохил шуда пардохткунандаи андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) ба ҳисоб меравад. Дар ҳолати дуҷум агар субъекти минтақаи озоди иқтисодӣ берун аз ҳудуди минтақаи озоди иқтисодӣ воҳидҳои алоҳида ё филиали худро таъсис диҳад ба монанди дигар субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ҳамаи он андозҳое, ки ба уҳдашон тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор карда мешаванд бояд пардохт намоянд.

АДАБИЁТ

1. Адиев М.М. Налоговые методы регулирования промышленного производства (на примере Республики Дагестан) диссертация, Махачкала -2001. 119с., с-50
2. Ахбороти Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели 2020 (www.andoz.tj)
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бо назардошти тағйири иловаҳо аз 18.03.2022, №1867, 340с., с-182
4. Низомова Т.Д. Иқтисодиёти саноат, китоби дарсӣ, Душанбе-2020, 457с., с-6
5. Иброҳимов И., Ҳасанзода Я. «Асосҳои методологии танзими низоми андоз» Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. 2020. № 2 (260). С. 53-57.

ТАНЗИМИ АНДОЗИИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур оид ба соҳаи саноат ва муҳимияти он дар байни дигар соҳаҳои хоҷагии халқ сухан меравад. Корхонаҳои саноатӣ ва нақши онҳо дар иқтисодиёт, зарурати ташкили онҳо, афзалиятҳо, омилҳо ва муаммоҳои бунёди онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шарҳ дода шудааст. Оид ба нақши андозҳо дар танзими давлатии фаъолияти корхонаҳои саноатӣ ва рушди иқтисодиёт сухан меравад. Усулҳои таъсирасонии низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рафти фаъолияти корхонаҳои саноатӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар ин ҷо аҳамияти системаи андоз дар танзим ва рушди корхонаҳои саноатӣ ва рушди иқтисодию иҷтимоии минтақаҳо дида баромада шудааст.

Калидвожаҳо: саноат, корхонаи саноатӣ, саноатиқунонӣ, низоми андоз, танзими андозӣ, рушди корхонаҳо.

НАЛОГОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается о промышленность и ее значение среди других отраслей экономики. Объяснены промышленные предприятия и их роль в экономике, необходимость их организации, преимущества, факторы и проблемы их создания в Республике Таджикистан. Обсуждается роль налогов в государственном регулировании промышленных предприятий и развитии экономики. Изучены методы влияния налоговой системы Республики Таджикистан на деятельность промышленных предприятий. Здесь рассмотрено значение налоговой системы в регулировании и развитии промышленных предприятий и экономическом и социальном развитии регионов.

Ключевые слова: промышленность, промышленное предприятие, индустриализация, налоговая система, налоговое регулирование, развитие предприятий.

TAX REGULATION OF THE ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article presents the industry and its importance among other sectors of the economy. Industrial enterprises and their role in the economy, the need for their organization, advantages, factors and problems of their creation in the Republic of Tajikistan have been explained. The role of taxes in state regulation of industrial enterprises and economic development is discussed. Methods of influence of the tax system of the Republic of Tajikistan on the activity of industrial enterprises have been studied. Here, the importance of the tax system in the regulation and development of industrial enterprises and the economic and social development of the regions is considered.

Keywords: industry, industrial enterprise, industrialization, tax system, tax regulation, development of enterprises.

Маълумот дар бораи муаллифон: Раҳимов Шохрух Зайнуддинович – ассистенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқориҳои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Рудаки 17. Тел. 988188702, почтаи элек: shohr96@bk.ru.
Маджидов Фахриддин Бобоназарович - ассистенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқориҳои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Рудаки 17. Тел. 988-88-99-27, почтаи элек: madzhidovf@inbox.ru

Сведения об авторах: Рахимов Шохрух Зайнуддинович - ассистент кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского национального университета. Адрес Республика Таджикистан, г. Душанбе Душанбе, улица Рудаки 17. Тел. 988188702, e-mail: shohr96@bk.ru, Маджидов Фахриддин Бобоназарович-ассистент кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского национального университета. Адрес Республика Таджикистан, г. Душанбе Душанбе, улица Рудаки 17. Тел. 988889927, e-mail: madzhidovf@inbox.ru

Author information: Rahimov Shohrux Zaynuddinovich - assistant of the Department Economic of Enterprises and Entrepreneurship of the Tajik National University. Address Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki street 17. Tel. 988188702, e-mail: shohr96@bk.ru. Majidov Fakhriddin Bobonazarovich-assistant of the Department Economic of Enterprises and Entrepreneurship of the Tajik National University. Address Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki street 17. Tel. 988889927, e-mail: madzhidovf@inbox.ru

РАЗВИТИЕ ВИНODEЛЬЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ТАДЖИКИСТАНА

Сайдалиева П. А. – м.н.с. Института экономики и демографии НАНТ

В условиях рыночной экономики Республики Таджикистан переработка отечественной сельскохозяйственной продукции позволяет обеспечить развитие пищевой промышленности, увеличивается объем производства экспортной и импортозамещающей продукции, в результате чего достигается ускоренная индустриализация страны.

Лидер нации Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в своем Послании Маҷлиси Оли Маҷлиси Намояндагон от 21.12.2021г. объявил 2022-2026 годы «Годами развития промышленности» и отметил, что «соответствующим структурам и органам необходимо полностью реализовать отраслевые стратегии и программы, и принять своевременные меры для развития семеноводства, улучшения урожайности сельскохозяйственных культур, умножения объема производства сельскохозяйственной продукции, а также увеличения экспортного потенциала страны». [1]

Необходимость совершенствования хозяйственной деятельности предприятий, при помощи новых методов и инструментов хозяйствования, обеспечивают повышение экономического потенциала страны, пополняют бюджет страны, снижают импортную зависимость и обеспечивают рост занятости.

Учитывая зарубежный опыт винодельческой промышленности, продукция этой отрасли является высококорентабельной и представлена на рынках многих регионов мира, отражающая особенности национальных традиций и культуры.

К винодельческим предприятиям, интерес в оценке эффективности и устойчивости функционирования имеют не только государство, но и инвесторы, банки-кредиторы, поставщики, потребители, конкуренты и др.

Винодельческая отрасль Республики Таджикистан до 1990-х годов, являлась одним из эффективных отраслей перерабатывающей промышленности страны, способствующая высоким экспортным потенциалом, также, одним из важнейшим источником пополнения бюджета страны. Производство винодельческой продукции в 1991г. составляло 2098 тыс. дал. Из них: вино виноградное 1818 тыс. дал; шампанское, 235 тыс. дал; коньяк, 45 тыс. дал.

В настоящее время, в отличие от других отраслей перерабатывающей промышленности, ситуация в винодельческой промышленности Республики Таджикистан не совсем благоприятная. Площадь насаждений технических сортов винограда используемого для переработки винной продукции значительно сократилась. Вместо него посажены столовые сорта винограда, предназначенные в основном для экспорта сырья. Общая площадь виноградников по республике за 1991г. составляла 36870 га, а за 2021г. 39449 га, что увеличилась на 106,9%.

Регионы Таджикистана отличаются природно-климатическими условиями и имеют различный потенциал для импортозамещения, так как влияют на обеспеченность предприятий сырьем.

В таких экономических районах Таджикистана, как Хатлонская, Согдийская области и РРП, за последние годы, намного нарастили производство фруктов и винограда, а также производство продовольственных товаров, так как имеют благоприятные условия для развития сельского хозяйства и пищевой промышленности. Валовой сбор плодов и ягод по республике за 1991г. составлял 69764 т, а за 2021г. 444378 т (рост на 636,9%). Валовой сбор винограда за 1991г. составлял 92607 т, а за 2021г. 267475 т (рост на 288,8%).

В настоящее время, в Республике Таджикистан функционируют 12 предприятий винодельческой отрасли различных форм собственности, расположенные на разных территориях страны, которые в 2021г. производили 18825,3 дал винодельческой продукции (вино, игристое вино (шампанское), коньяк). Больше всего винодельческой продукции (вино виноградное, шампанское, коньяк), за 2021г. произведена в Согдийской области 9526,5 дал, где расположены 6 предприятий. Второе место по производства винодельческой продукции занимает РРП 8577,8 дал, где функционирует всего 2 предприятия. В Хатлонской области 2 предприятия с производителем 437 дал и 2 предприятия в города Душанбе 284 дал. Общеэкономические показатели винодельческой продукции Республики Таджикистан приведены в таблице 1.

В таблице 1 показан рост фактического производства винодельческой продукции на 182% в 2021 году по сравнению с соответствующим периодом 2015 года. Импорт вина виноградного за 2015г. составлял 298 т (на сумму 605 тыс. дол США), а за 2021г. 235 т (на сумму 608 тыс. дол США), рост импорта вина виноградного на 78,8%. Если в 2015г. Республика Таджикистан экспортировал 2 т виноградного вина (на сумму 2 тыс. дол США), то к 2021г. нулевой показатель экспорта показывает, что производства отечественной винодельческой продукции не хватает даже для внутреннего потребления. Несмотря на некоторые позитивные сдвиги в винодельческой отрасли ситуация оценивается критическая.

Реструктуризация винодельческой отрасли Республики Таджикистан, является одним из основных направлений вывода отрасли из кризиса, адаптируя отрасль к рыночным условиям. С целью реструктуризации необходимо создать региональные и межрегиональные агропромышленные комплексы, и финансово-промышленные группы, которые способны эффективно объединить агропромышленные и межотраслевые производства винограда и производства сырья для запуска и продажи готовой продукции.

На производство винодельческой продукции требуются значительные материальные затраты, такие как затраты на содержание виноградников, горюче-смазочных материалов, оборудования и т.д., что делает его затратоёмким и относительно фондоемким производством. Вместе с тем, винодельческое производство является высокоинтенсивной и доходной отраслью, имеющее большое значение для экспорта.

Таблица 1.

Общеэкономические показатели винодельческой продукции Республики Таджикистан за 2015-2021 гг.

Наименование продукта	Фактически произведено (тыс. дал)		Импорт (тонн)		Экспорт (тонн)		Темп роста производства 2021г. в % к 2015г.	Темп роста импорта 2021г. в % к 2015г.	Темп роста экспорта 2021г. в % к 2015г.
	2015г	2021г	2015г	2021г	2015г	2021г			
Вино виноградное	9,1	17,6	298	235	2	-	193,4	78,8	-
Коньяк	0,07	0,9	-	-	-	-	1285,7	-	-
Шампанское	1,1	0,2	-	-	-	-	18,1	-	-
Итого:	10,27	18,7	298	235	2	-	182	78,8	-

Таблица рассчитана по: Промышленность РТ. Агентство по статистике при Президенте РТ, 2021 (с.52-53). Внешнеэкономическая деятельность РТ. Агентство по статистике при Президенте РТ, 2016- 2021гг.

Значительные результаты в данной отрасли были достигнуты после принятия Постановления Правительства Республики Таджикистан о Программе развития садоводства и виноградарства в Республики Таджикистан на 2016 – 2020 годы, от 30 декабря 2015 года, №793. Финансирование в отрасли садоводства и виноградарства предусматривались «за счет средств Государственного бюджета, Фонда поддержки предпринимательства, в том числе предоставления банковских льготных кредитов, привлечения местных и зарубежных инвестиций, собственных средств хозяйств» [2, с.6]

Поскольку прежняя Программа не предполагала субсидирование на развитие винодельческой отрасли, поэтому считаем необходимым разработать новую программу развития винодельческой отрасли Республики Таджикистан на перспективу с учетом реализации готовой продукции на экспорт.

Кроме того, государство в целях повышения инвестиционной привлекательности и защите интересов инвесторов предпринимает такие меры как: «освобождение от налога на добавленную стоимость и таможенных пошлин нового технологического оборудования, ввозимого для восполнения основных производственных фондов; упрощение процедур лицензирования всех видов деятельности, относящихся к отраслям промышленности». [3, с.35]

В настоящее время в виноделии, как и в виноградарстве не хватает высококвалифицированных кадров, учитывая низкий уровень заработной платы. «В условиях ускоренного индустриального развития экономики, кадры решают всё. Прежде всего, это относится к промышленности, где год за годом усложняется процесс производства, поэтому нужны высококвалифицированные менеджеры управленцы и работники, непосредственно занятые на производство пищевой продукции. Подготовка кадров для промышленности, включая пищевой отрасли на современном этапе неоднозначно во всех сферах учебного заведения» [4, с.549].

Поддержка в развитии отрасли со стороны государственных структур и региональных помещений поможет эффективно реализовать долгосрочные вложения на развитие винодельческой отрасли. Инвестируя в винодельческую отрасль, учитываются определенные риски, особенно погодные явления, и не ожидается быстрой окупаемости. Также, необходимо учитывать, что потребители вин в последнее время предпочитают разнообразия сортов, стилей,

вкуса и аромата вина, соотношения цены и качества, а также упаковки. С целью совершенствования технической базы производства, основными факторами развития винодельческих предприятий является освоение инновационных проектов, способствующие росту технического уровня производства, механизации и автоматизации процессов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан, лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 21.12.2021г. Источник: <http://prezident.tj/>
2. ПОСТАНОВЛЕНИЕ Правительство Республики Таджикистан О Программе развития садоводства и виноградарства в Республики Таджикистан на 2016 - 2020 годы , от 30 декабря 2015 года, №793.
3. Стратегия Развития промышленности в Республике Таджикистан на период до 2030 года от «27» марта 2018 года, №159.
4. Хоналиев Н. (глава 3.8.) Промышленность Таджикистана за годы государственной независимости. Коллективная монография; НАНТ, Институт экономики и демографии. – Душанбе: Дониш, 2021. 677стр.

ТАРАҚИЌИТИ САНОАТИ ШАРОББАРОРЌИ ДАР ШАРОИТИ ИНДУСТРИАЛИЗАТСИЯКУНОНИИ БОСУРЪАТИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола вазъияти имрузаи саноати шароббарорӣ, истехсоли маҳсулоти шароб дар ноҳияҳои ҷумҳурӣ, инчунин афзоиши содирот ва воридоти маҳсулот муҳокима карда мешавад. Масъалаи азнавсозӣ ва тараққӣ додани саноати шароббарорӣ дахл карда мешавад. Харочоте, ки барои тараққӣ саноат сарф карда мешавад, ба тараққӣ ва васеъ шудани дигар соҳаҳои иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: саноати шароббарорӣ, таҷдиди сохтор, саноат, истехсоли шароб, рушд ва тавсеа, содирот ва воридот.

РАЗВИТИЕ ВИНОДЕЛЬЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматривается современное состояние винодельческой отрасли, производство винодельческой продукции по регионам Республики Таджикистан, а также темп роста экспорта и импорта. Затрагивается вопрос реструктуризации и развития винодельческой промышленности. Затраты вложенные на развитие отрасли способствуют развитию и расширению других хозяйственных отраслей.

Ключевые слова: винодельческая отрасль, реструктуризация, промышленность, винодельческая продукция, развитие и расширение, экспорт и импорт.

DEVELOPMENT OF THE WINE INDUSTRY IN CONDITIONS OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION OF TAJIKISTAN

The article discusses the current state of the wine industry, the production of wine products in the regions of the Republic of Tajikistan, as well as the growth rate of export and import. The issue of restructuring and development of the wine industry is touched upon. The costs invested in the development of the industry contribute to the development and expansion of other economic sectors.

Key words: wine industry, restructuring, industry, wine production, development and expansion, export and import.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайдалиева Парвина Амралиевна - ходими хурди илмии Институти иқтисодӣ ва демографияи АМИТ. тел: 93-993 43 73, почта: par_vi_na@mail.ru

Сведения об авторе: Сайдалиева Парвина Амралиевна младший - научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ. тел: 93-993 43 73, почта: par_vi_na@mail.ru

Information about the authors: Saidalieva Parvina Amiralievna - junior research fellow, Institute of Economics and Demography NAST. tel: 93-993 43 73, par_vi_na@mail.ru.

АСОСҶОИ МЕТОДОЛОГИИ ТАҲИЯИ РЕЙТИНГИ МИНТАҚАҶОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН АЗ РӯИ ФАЗОИ СОҶИБКОРӢ

Сафарова С. Ҳ. – ассистенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории ДМТ

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии худ дар ҷаласаи бистуми Шӯрои машваратӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ иброз намуданд, ки ташкили рейтингӣ миллӣ ва маҳаллӣ ҳамчун низоми баҳогузорию рушди иқтисодии маҳал ба баланд бардоштани масъулияти мақомоти маҳаллӣ, натиҷаҳои фаъолияти онҳо, паҳн намудани таҷрибаи пешқадами идоракунии дар сатҳи минтақавӣ, арзёбӣ ва муайян намудани мушкilotи соҳибкорон, инчунин, идомаи ислохот мусоидат менамояд. Дар баробари ин иштироки ҳамаи шахру ноҳияҳо дар ин раванд имкон медиҳад, ки вазъи фазои соҳибкорӣ дар сатҳи маҳал ба таври воқеӣ инъикос карда шавад. Ҳамчунин, дар баробари амалӣ намудани рейтинг андешидани тадбирҳо вобаста ба ҳавасмандгардонии минтақаҳо барои беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ зарур мебошад [4].

Дар ҳамин воҳурӣ Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ вазифадор карда шуда буд, ки якҷо бо Агентии омор, Кумитаи рушди маҳал, вазорату идораҳои дахлдор ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд ҷиҳати мунтазам гузаронидани арзёбии миллии фазои сармоягузорӣ тадбирҳои зарурӣ андешада, натиҷаҳои рейтингӣ миллии фазои сармоягузорию дар кишвар муайян намоянд.

Айни замон дар иқтисодиёти ҷаҳон давлатҳо мавҷуданд, ки марҳилаи ташаккул ва инкишофи фаъолияти соҳибкориро садсолаҳо қабл аз сар гузаронида, дар ин самт таҷрибаи қобили мулоҳиза ва омӯзишро доранд. Маҳз, таҷрибаи қобили таваҷҷуҳ ва дастовардҳои назарраси онҳо буд, ки ҷиҳати гузаронидани ислохоти иқтисодӣ ва таҳияи ҷорабинҳои гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ созмону ташкилотҳои байналхалқӣ ҷалб шуда буданд. Аз ин рӯ, мантиқан дар идомаи ташаккул ва инкишофи фазои муосиди соҳибкорӣ ба андешаи мо бояд таҷрибаи хориҷа ба таври густурда таҳлилу баррасӣ шуда, зимни таҳияи сиёсати миллии рушди фаъолияти соҳибкорӣ истифода карда шавад. Агар фазои соҳибкорӣ ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат накунад, дар ин маврид ҷиҳати баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва таъмини фаъолияти устувори онҳо ҷорабинҳои реинжинирингӣ бо назардошти муҳити фарогир амалӣ карда мешавад. [2]

Вале, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳанӯз ҳам дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт пешравиҳои назаррас ба ҷашм нарасида, рейтингӣ миллии фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ таҳия карда нашудааст. Бояд таъкид сохт, ки дар таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ усулҳои гуногуни баҳодихии фазои соҳибкорӣ истифода карда мешавад, ки фарогирӣ методикаи зер мебошад [3]:

1. Бо назардошти мундариҷаи арзёбӣ (гурӯҳи омилҳои, ки ба назар гирифта мешаванд): Таваҷҷуҳ ба шароитҳои ташкили фаъолияти соҳибкорӣ, таваҷҷуҳ ба шароити тичорат, арзёбии монеаҳо дар фаъолияти амалиётӣ; равиши комплексӣ.

2. Дар асоси субъекти баҳодихӣ: Усулҳои арзёбии фазои соҳибкорӣ дар сатҳи кишвар, усулҳои баҳодихии фазои соҳибкорӣ дар сатҳи минтақаҳо ва ҳудудҳо.

3. Дар асоси арзёбии иштирокчиёни пурши: Баҳодихӣ бо иштироки соҳибкорон ва роҳбарияти корхонаҳо гузаронида мешавад, баҳодихӣ аз ҷониби намоёндагони аҳолии қобили меҳнат, сарфи назар аз соҳибкор будан ё набудани онҳо гузаронида мешавад, баҳодихӣ аз ҷониби намоёндагони мустақили ҷомеаи коршиносон гузаронида мешавад, равиши омехта, яъне арзёбӣ аз ҷониби доираҳои гуногун.

Як қатор омилҳои ин рейтингҳо гуногунандешӣ ва мушкilotи ба ҳам мувофиқат кардани назари фазои соҳибкориро таъмин мекунанд, зеро ҳар як нишондиҳанда, тағирёбандаҳо ё ҷузъҳои мухталифро дар андозагирии фазои соҳибкорӣ таъкид мекунанд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки нишондиҳандаҳои мавҷударо таҳлил ва гурӯҳбандӣ намоем (Ҷадвали 1.).

Айни замон дар ҷаҳони муосир усулҳои гуногуни арзёбии фазои соҳибкорӣ вучуд дорад, ки аз ҷониби созмонҳои байналхалқӣ, созмону ташкилотҳои давлатҳои алоҳида ва пажуҳишгоҳҳои илмию тадқиқотӣ гузаронида мешавад. Зимнан қобили таъкид аст, ки оғози расмии арзёбии фазои соҳибкорӣ дар сатҳи байнаминлали ба 2004 рост меояд, ки дар ин хусус дар Форуми 12-уми иқтисодии Дублин қарор қабул карда шуда буд. Дар Форуми мазкур

иштирокичиёни он ба хулосае омаданд, ки таъсири омилҳои мухталиф ба рушди соҳибкорӣ баҳогузорӣ карда шуда, аз рӯи натиҷаи он барои кишварҳои алоҳида тавсияву пешниҳодот коркард карда шаванд. Дар инҷо тавсия шуда буд, ки ба сифати омилҳои асосии фазои мусоид барои соҳибкорӣ нишондиҳандаҳои зерин ба монанди амният ва ҳамкорӣ (дар сатҳи минтақавӣ); устувории иқтисодӣ, сиёсати оқилонаи иқтисодӣ, сифати идоракунии, волоияти конун, нерӯи институтсионалӣ ва инсонӣ, инфрасохтори молиявӣ ва моддӣ истифода карда шаванд.

Чадвали 1.

Нишондиҳандаҳои миқдории тавсифи мусоид будани фазои соҳибкорӣ

№	Нишондиҳанда	Мазмун
<i>Институтсионалӣ</i>		
1	Сиёсат ва идораи давлатӣ	Фаъолияти мақомоти маркази ва маҳаллии идоракунии давлатӣ, идораи давлатии иқтисодиёт, сиёсати давлатии андоз, гумрук, хариди давлатӣ, шарикии давлат ва бахши хусусӣ, хифзи ҳуқуқи моликият, чораҳои маъмурӣ ва ғайра.
2	Стратегия ва барномаҳои давлатӣ	Мавҷудияти стратегия ва барномаҳои рушд, ки дар он соҳибкорӣ мавқеи хос дорад, масъулиятшиносии мақомотҳои татбиқкунанда ва назораткунандаи стратегия ва барномаҳо, шаффофияти сиёсати давлатии ҳимоя ва дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ, мавҷудияти шаклҳои гуногуни дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ
<i>Таъкили иқтисодӣ</i>		
3	Низоми молиявӣ	Дастгирии молиявии фаъолияти соҳибкорӣ, мавҷудияти бозори қоғазҳои қимматнок, меъёри фоиз, дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ, қарзӣ ва инвеститсионӣ, инкишофи иҷораи молиявӣ ва дигар механизмҳои он
4	Инфрасохтори моддӣ ва тичоратӣ	Мавҷудияти дастрасӣ ба унсурҳои инфрасохторӣ ва ҳадамоти машваритию тичоратӣ
<i>Илмию инноватсионӣ</i>		
5	Таъминоти кадрӣ	Сатҳи таҳсилот, имконияти бозомӯзии кадрҳо ва тақмили ихтисос, ташаккули маърифати молиявӣ ва соҳибкорӣ
6	Фаъолияти инноватсионӣ	Тадқиқотҳои илмӣ, татбиқи амалии онҳо, чорисозии онҳо дар истеҳсолот ва маблағгузорию фаъолияти инноватсионӣ
7	Фарҳанг ва ахлоқ	Фарҳанги баланди соҳибкорӣ, ахлоқ ва арзишҳои воло, соҳибкории мутаммаддин, масъулияти иҷтимоии бизнес ва муносибати ҷамъият ба фаъолияти соҳибкорӣ

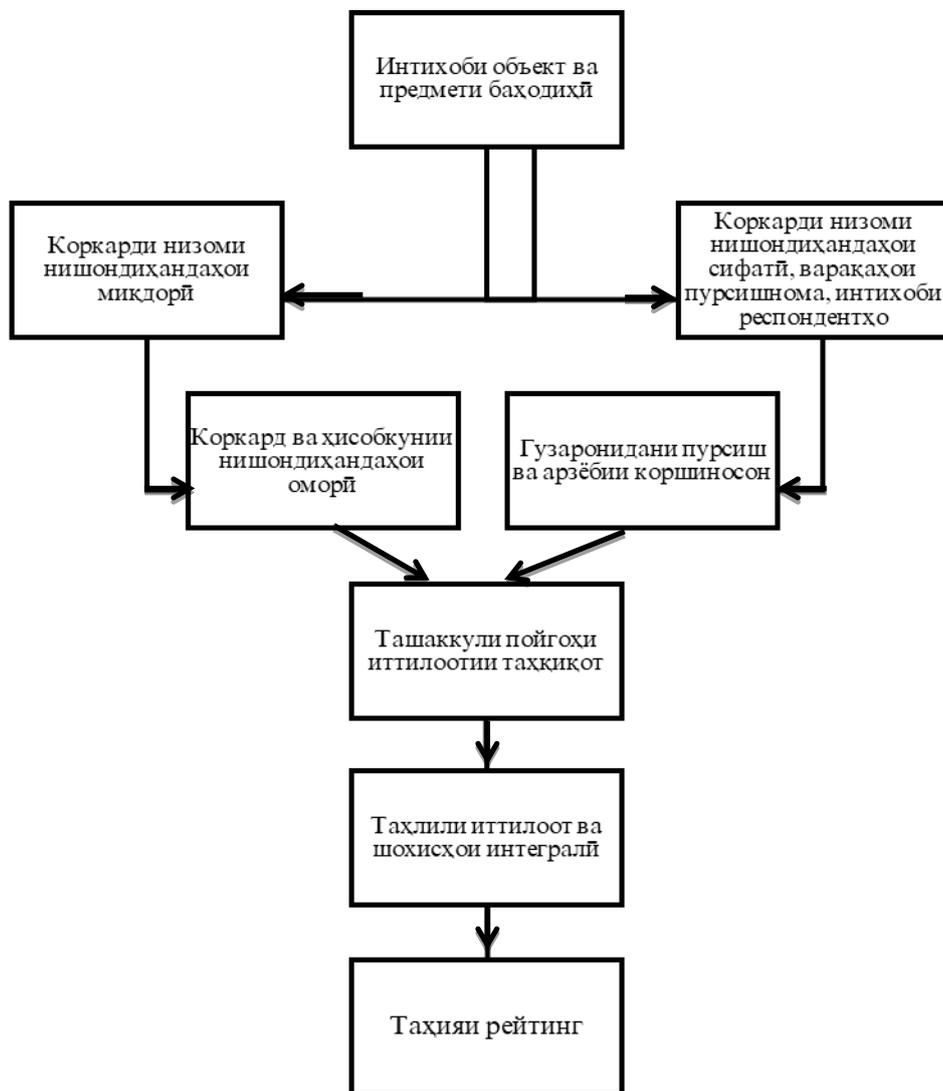
Таҳияи муаллиф

Барои арзёбии фазои соҳибкорӣ дар шаҳрҳои калон, ҳамаи омилҳои рушд ба шароит барои соҳибкорӣ (бизнес) ва натиҷаҳои (шиддатнокии) рушди тичорат ҷудо карда шуданд. Шартҳои барои соҳибкорӣ аз омилҳои зерин иборатанд: дастрасии нақлиётҳои шаҳр; устувории иҷтимоӣ-сиёсӣ, шартҳои ҳуқуқии пешбурди соҳибкорӣ; сатҳи рушди телекоммуникатсия; сатҳи рушди инфрасохтори соҳибкорӣ ва сатҳи зиндагии аҳоли. Барои нишондиҳандаҳои вобаста ба ҳар як омил ҳама арзишҳо ба чадвали 10-балла ҷой карда шуданд, ки дар он шохиси ҳадди ақали назаррас баҳои "1" ва ҳадди аксар - "10" гузошта мешавад.[1]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба андешаи мо таҳия ва истифодаи ҳамчунин рейтингҳо зарурати ногузир буда, дорои аҳамияти рӯзафзун аст. Қобили қайд аст, ки то ба имрӯз сатҳи рушди минтақаҳо ва дастовардҳои алоҳидаи соҳаҳои хоҷагии халқ баҳогузорӣ карда намешавад. Мавҷудияти ҳамчунин рейтингҳо дар таъмини рушди соҳа, минтақаҳо ва дар маҷмуъ иқтисодиёти миллӣ фазои рақобатро ба вучуд меоранд.

Дар асоси равишҳои дар боло овардашуда алгоритми умумии арзёбии фазои соҳибкории минтақаҳо чунин таҳия карда мумкин аст (Расми 1).

Алгоритми мазкур имконият медиҳад, ки рейтинги фазои соҳибкорӣ дар асоси анҷом додани амалҳои пайдарпай, мантиқӣ ва аз нигоҳи методологӣ мукамал иҷро карда шуда, рейтинги минтақаҳо аз рӯи нишондиҳандаи фазои соҳибкорӣ тартиб дода шавад.

Расми 1. Алгоритми умумии арзёбии фазои соҳибкорӣ дар минтақаҳо

Ҳамин тавр, ҷаҳонишавӣ ва густариши тичорати байналмилалӣ аз соҳибкорон талаб мекунад, ки на танҳо муҳити ҳуқуқии кишварҳои худро, балки қонунҳо ва қоидаҳоро дар бозорҳои хориҷие, ки ҳадафи онҳост, донанд. Далели он, ки тичорати дохилӣ ва хориҷӣ тавассути бисёр қонунҳо, фармонҳо, муқаррарот ва дастурҳо ҳам дар бозори дохилӣ ва ҳам дар бозорҳои хориҷӣ танзим карда мешавад ва ин тағирот бо мурури замон боис мешавад, ки соҳибкорон ба мушовирони ҳуқуқӣ ниёз дошта бошанд. Гарчанде ки дар ин маврид аз ташкилотҳои касбӣ, аз қабилӣ палатаҳои саноатӣ, палатаҳои савдо ва дигар ташкилотҳои, ки дар сабук кардани савдои дохилию хориҷӣ саҳм мегиранд, кӯмак расонидан имконпазир аст, аммо дар ҳолатҳои баҳсбарангез ва ошкоро машварат кардан бо қоршинос дурусттар аст.

Аз ин рӯ, аз рӯи натиҷаи тадқиқоти анҷомдода дар рисолаи мазкур ҷиҳати таҳия ва истифодаи «Рейтинги миллии фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ» таклифу пешниҳодҳои қоркард шуда, консепсияи он пешниҳод карда мешавад, ки фарогири индикаторҳои зер мебошанд:

- таҳияи рейтингии миллии фазои соҳибкорӣ вобаста ба нишондиҳанда ва омилҳои алоҳидаи таъсиррасон;
- мушаххассозии индикаторҳои тавсифдиҳандаи фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар сатҳи миллии, минтақавӣ ва маҳаллӣ;

- таъсиси сомонаи расмии таҳияи рейтингҳои миллий ва сатҳи рушди муносибатҳои соҳибкорӣ, аз он ҷумла фазои соҳибкорӣ ва муҳити корӣ;
 - омода кардани кадрҳои баландсифати донандаи бозор ва аз таҷрибаи хориҷа огоҳ.
- Ҳамин тавр, бояд таъкид сохт, ки дар ҷаҳони муосир равишҳои гуногуни баҳодихии фазои соҳибкорӣ вучуд дошта, ҳадафи аслии тамоми усулҳои мавҷуда ин тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳудуди муайян мебошад. Зимнан бояд бор дигар таъкид сохт, ки «барои ташаккули соҳибқори мутамаддин ва фарҳангӣ фазои соҳибкорӣ, менталитет, меъёрҳои ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуди соҳибкорӣ ва ташкилотҳои соҳибкорӣ» нақши хело бузург доранд.

АДАБИЁТ

1. Имаева Гузелия Ринатовна Подходы к исследованию предпринимательского климата в России // Russian Journal of Education and Psychology. 2014. №2 (34). –С. 45-52
2. Кодиров Ф.А., Фаррухзода С., Давлатов С.М. Реинжиниринг бизнес-процессов как фактор повышения конкурентоспособности предпринимательской деятельности//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2017. № 2/8. С. 16-23.
3. Санина Людмила Валерьевна Рейтинги оценки предпринимательского климата: Международный опыт // Baikal Research Journal. 2014. №5. С. 126-134.
4. Суҳанронӣ дар ҷаласаи бистуми Шӯрои машваратӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ. 12.02.2020. <http://prezident.tj/node/22453>

АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ТАҲИЯИ РЕЙТИНГИ МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН АЗ РҶИИ ФАЗОИ СОҲИБКОРӢ

Дар мақола мафҳум ва хусусиятҳои гузаронидани рейтинг миёни минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи фазои соҳибкорӣ дида баромада шудаанд. Баҳо додани фазои соҳибкорӣ дар шаҳрҳои калон ва шартҳои ба назар мегирифташуда мавриди баррасӣ қарор гирифта шудаанд. Инчунин алгоритми умумии арзёбии фазои соҳибкорӣ дар минтақаҳо пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: фазои соҳибкорӣ, рейтинг, минтақа, Ҷумҳурии Тоҷикистон, арзёбии фазои соҳибкорӣ, таҳияи рейтинг.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗРАБОТКИ РЕЙТИНГА РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ПО БИЗНЕС СРЕДЕ

В статье рассматриваются понятия и особенности проведение рейтинга среды регионов Республики Таджикистан. Рассмотрены оценка предпринимательской среды в крупных городах и условия, которые необходимо учитывать. Также, предлагается алгоритм оценки предпринимательской деятельности регионов.

Ключевые слова: бизнес-среда, рейтинг, регион, Республика Таджикистан, оценка бизнес среды, разработка рейтинга.

METHODOLOGICAL BASES FOR THE DEVELOPMENT OF THE RATING OF REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN ON BUSINESS ENVIRONMENT

The article discusses the concepts and features of the rating of the environment of the regions of the Republic of Tajikistan. The assessment of the business environment in large cities and the conditions that must be taken into account are considered. Also, an algorithm for assessing the entrepreneurial activity of the regions is proposed.

Key words: business environment, rating, region, Republic of Tajikistan, business environment assessment, rating development.

Маълумот дар бори муаллиф: Сафарова Саодат Ҳикмотуллоевна – ассистенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқориҳои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, маҳаллаи Буни Ҳисорак Тел. 909900066.

Сведения об авторе: Сафарова Саодат Ҳикмотуллоевна - ассистент кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского национального университета. Адрес Республика Таджикистан, ш. Душанбе, р-н Буни Ҳисорак Тел. 909900066

Information about the author: Saadat Khikmotulloevna Safarova - assistant of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship, Tajik National University. Address Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Buni Hisorak district Tel. 909900066

НАҚШИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР АМАЛИГАРДОНИИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ

Содиқова Ш.К. - ассистенти кафедраи иқтисоди миллий ва бехатарии иқтисодии ДМТ

Аҳамияти нақши сармояи инсониро дар рушди иқтисоди миллий ба инобат гирифта, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 чунин ишора карда шудааст: «Сармояи инсонӣ омили муҳими рушди истеҳсолот ва иқтисодиёт маҳсуб меёбад, ки аз сифати он пешрафти тамоми соҳаҳо вобастагии зич дорад. Он дар байни омилҳои дарозмуҳлати рушди минбаъдаи иқтисодиёт ҷойи аввалро (дар муқоиса бо захираҳои табиӣ, сармояи воқеӣ ва молиявӣ) ишғол мекунад. Аз ин рӯ, рушди сармояи инсонӣ дар кишвар ҳамчун самти афзалиятноки фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидааст» [4,44].

Маълум мегардад, ки дар баробари дигар омилҳои сармояи инсонӣ низ метавонад ба тадқиқи саноатикунонии кишвар саҳмгузор бошад. Маълум аст, ки соҳаи саноат яке аз соҳаи муҳим ба шумор меравад. Дар сурати рушд кардани соҳаи саноат метавонад ба рушди дигар соҳаҳои иқтисоди миллий метавонад таъсири мусбӣ хуро гузорад.

Дар шароити тағйирёбандагии иқтисодиёт заминаҳои моддӣю техникӣ, рақамикунонии раванди истеҳсолот, афзоиши шиддатнокии меҳнат ва табодули иттилоот имкон медиҳад, ки саноатикунонии босуръат амалӣ гардад. Ибтот гардидааст, ки сармояи инсонӣ захираи ибтидоӣ, муайянкунандаи рушди иқтисодӣ ва пешравии ҷамъият аст.

Бинобар ин, омили асосии рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ нерӯи эҷодӣ, зеҳнӣ ва дониши наво мебошад, ки инсон ба вучуд меорад. Ҳанӯз дар миёнаи асри 19 К. Маркс дар асарҳои худ қайд карда буд, ки пешрафти илмию техникӣ ба нерӯи зеҳнии меҳнат таъя мекунад [2]. Инчунин иқтисодшиноси амрикоӣ Ч. Грейсон дар ибтидои асри 20 иброз дошта менависад, ки «маҳз сармояи инсонӣ омили асосии рақобатпазирии иқтисодӣ мебошад, на корхонаҳо, на таҷҳизотҳо ва на захираҳои истеҳсолӣ» [1, 197].

Дар айни замон дар назария ва амалияи иқтисодӣ дар бораи мазмуни мафҳуми сармояи инсонӣ ягон фикри ягона вучуд надорад, таърифи он аз рӯи асосҳои концептуалии назарияҳои гуногуни сармояи инсонӣ истифода мегардад. Масалан А. Смит дар асари маъруфи худ «Тадқиқот оид ба табиат ва сабабҳои сарватмандии халқҳо» қобилияти одамро ҳамчун унсӯри сарватмандгардии миллатҳо меҳисобад [5,25].

Т. Шульц дар солҳои 1950-ум аввалин шуда мафҳуми сармояи инсониро истифода бурда, онро ҳамчун сифатҳои гаронбаҳои шахсии инсон ба дастоварда, ва бо маблағгузориҳои дахлдор мустаҳкам гардида тавсиф намудааст» [7].

Инчунин олимони дигар ба монанди У. Петти, В. Парето ва С. Фишер сармояи инсониро ҳамчун қобилиятҳои асосии ӯ мешуморанд. Дар навбати худ А. Маршал назарияи сармояи инсониро «ғайривоқеӣ» маънидод намуд [4, 122].

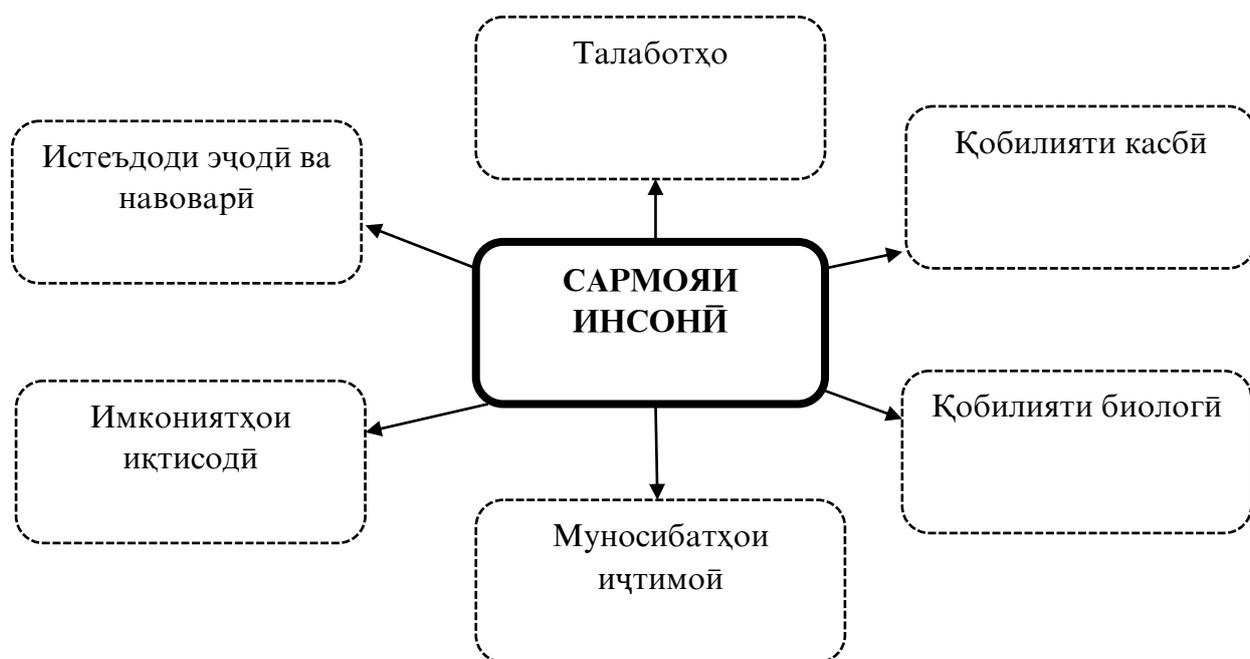
Андешаҳои пешниҳод кардаи А.Маршал чанд муддат ба он мусоидат кард, ки олимони аз баррасии мавзӯи сармояи инсонӣ даст кашанд ва танҳо дар солҳои 60-уми асри ХХ андешаҳо дар ҷаҳорҷӯби ин мавзӯъ ниҳоят ба расмият дароварда шуданд. Оиди мафҳуми сармояи инсонӣ муҳимтарин тафсири таърихӣ мафҳуми сармояи инсониро Л.Туроу эҷод карда, таъкид кардааст, ки «сармояи инсонии одамони қобилияти онҳо дар истеҳсоли молу хизматхост», дар ҳоле, ки шахс дорои сармояи инсонӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, дар илми назарияи иқтисодӣ восита наво - қобилиятҳои иқтисодӣ, ки ба рушди механизмҳои маблағгузориҳои иқтисодӣ инсонӣ таъсир мерасонанд, ба вучуд омад. Яъне ин сармоягузори ба сармояи инсонӣ мебошад.

Нақши сармояи инсонӣ дар рушди босуръати саноатикунонии ин маҷмӯи қобилиятҳои биологӣ, касбӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ, истеъдоди эҷодӣ ва навоварӣ ва эҳтиҷотест, ки манбаи

ҳавасмандгардонии фаъолияти эҷодӣ дар иқтисодиёт ва имкониятҳои қонеъ гардонидани талаботҳо мебошанд. Нигаред ба расми 1.

Дар баробари аниқ гардидани сохтори сармояи инсонӣ, шаклҳои зуҳури онро дар муносибатҳои иқтисодии саноатӣ муайян кардан лозим аст. Дар доираи ин масъала шаклҳои зуҳури сармояи инсониро ба фаъол ва ғайри фаъол ҷудо намудаанд. Шакли фаъоли қобилиятҳои ин маблағгузори фаъол барои навоарӣ ва навоарон ҳамчун зуҳуроти фаъолияти инноватсионӣ дар самти эҷод ва истеҳсоли навоарӣ дар назар дорад; ғайри фаъол бошад аз дарк ва истифодаи маҳсулоти инноватсионӣ дар ҳаёт ҳамчун зуҳуроти фаъолияти истеъмолӣ барои навоарӣ мебошад. Дар ҳоле, ки сармояи ғайрифавол бо ташаккули арзиши ками иловашуда метавонад боиси коҳиши арзиши сармояи инсонӣ гардад.

Расми 1. Сохтори ташаккулёбии сармояи инсонӣ

Дар шароити саноатикунони иқтисодиёт бояд механизмҳои ҳавасмандгардонии тақрористеҳсол ва ҷалби фаъоли сармояи инсонӣ ба соҳаи илмию истеҳсолӣ афзоиш ёфта, ҳамчун зуҳуроти қобилияти меҳнати пурсамар барои истеҳсоли молҳои инноватсионӣ замина гузошта тавонад.

Профессор Комилов С.Ҷ. дар асарҳои худ қайд менамояд, ки дар шароити иқтисодиёти баъдисаноатӣ корманд воситаҳои техникаро, ки дар давоми фаъолияти худ истифода мебард тағйир медиҳад ва дар шароити тағйирёбандаи институтсионалӣ амал мекунад [2,34]. Дар навбати худ ин ба инсон имкон дод, ки на танҳо сарватҳои моддӣ фаъолро тағйир диҳад, балки ҳамчун унсурҳои асосӣ ва муҳимми қувваҳои истеҳсолӣ аз онҳо пеш гузарад. Ҳодиев Д.А. ибраз медорад, ки барои татбиқи саноатикунони иқтисодиёт нерӯи инсонӣ ҳамчун захираи асосӣ ба ҳисоб рафта, дар баъзе маврид нарасидани кадрҳои баландихтисос барои рушди соҳаи саноат монеаи ҷиддӣ эҷод менамояд [7,103].

Ташаккули сармояи инсониро ҳамчун омилҳои таҷдиди сохторӣ ба назар гирифта, бояд қайд намуд, ки барои самаранокии сармояи нерӯи инсонӣ дар иқтисодиёт бояд ду шартҳои асосӣ риоя карда шавад:

1. Таҷдирҳои инкишоф додани саноатикунони иқтисодиёт қор қарда баромада, бояд дар марҳалаи якум ба азнавсозии технологияи соҳаҳои саноате, ки талаботи дохилиро бо молҳои зарурӣ таъмин менамоянд шуруъ намуд.

2. Татбиқи воситаҳои тақрористеҳсолӣ ва ҳавасмандгардонии сармояи инсонӣ.

Ҳамин тариқ масъалаи мазкурро ҷамъбаст намуда, бояд қайд намуд, ки истифодаи самаранокии сармояи инсонӣ дар татбиқи саноатикунони иқтисодиёт бояд ба шароити истифодабарии тамоми имкониятҳои мувофиқ гардида, ҳавасмандгардонии навосозии технологӣ,

кафолатҳои давлатӣ барои дастгирии соҳибкориҳои истеҳсоли, таҷдиди воситаҳои тақрири истеҳсоли ва ҳавасмандгардонии инкишофи сармояи инсонӣ муҳим мебошад.

АДАБИЁТ

1. Грейсон Дж.К. Американский менеджмент на пороге XXI века. М.: Экономика, 1991. – С. 197.
2. Комилов С.Дж. Теория инновационного развития / С.Дж. Комилов. Монография. – Душанбе: «Шарки озод», 2019. – 264 с.
3. Маркс К. Капитал (I том) // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-ое изд. Т. 23. М.: Государственное издательство политической литературы, 1960.
4. Маршалл А. Принципы политической экономии. Т.1. - М.: Прогресс, 1993. - С. 122.
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. - М.: Эксмо, 2007. - С. 25.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016.
7. Ходиев Д.А. Институциональная среда формирования и развития человеческого капитала //Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Экономика и управление. 2009. № 2. - С. 101-107.

НАҚШИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР АМАЛИГАРДОНИИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ

Дар мақолаи мазкур омӯзиши масъалаҳои нақши сармояи инсонӣ дар амалигардонии саноатикунонии босуръат мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар мақола қайд гардидааст, ки дар қатори дигар омилҳо сармояи инсонӣ низ яке аз омилҳои муҳим барои расидан ба ҳадафи чоруми миллии ба ҳисоб меравад. Таҳқиқотҳо исбот намудаанд, ки самаранок истифода намудани нерӯи инсонӣ боиси тадбиқи саноатикунонии мегардад.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, навоарӣ, саноат, саноатикунонии иқтисоди инноватсионӣ, сармоягузорӣ, рушди иқтисодию иҷтимоӣ.

РОЛЬ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В РЕАЛИЗАЦИИ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ

В данной статье рассматривается роль человеческого капитала в развитии промышленности и реализации ускоренной индустриализации. В статье отмечается, что среди прочих факторов человеческий капитал является одним из важных факторов достижения четвертой стратегической цели. Исследование обосновывается, что эффективное использование человеческого капитала, несомненно является способствующим фактором ускоренной индустриализации.

Ключевые слова: человеческий капитал, инновация, промышленность, индустриализация, инновационная экономика, инвестиция, социально-экономическое развитие.

THE ROLE OF HUMAN CAPITAL IN THE IMPLEMENTATION OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION

This article discusses the role of human capital in the development of industry and the implementation of accelerated industrialization. The article notes that, among other factors, human capital is one of the important factors in achieving the fourth strategic goal. The study substantiates that the efficient use of human capital is undoubtedly a contributing factor to accelerated industrialization.

Key words: human capital, innovation, industry, industrialization, innovation economy, investment, socio-economic development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Содиқова Шукрона Корчаевна - ассистенти кафедраи иқтисоди миллии ва бехатарии иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, маҳаллаи Буни Ҳисорак Тел: 98-539-29-30.

Сведение об авторе: Садикова Шукрона Корчаевна – ассистент кафедры национальной экономики и экономической безопасности Таджикского национального университета. Адрес Республика Таджикистан, ш. Душанбе, р-н Буни Хисорак Тел: 98-539-29-30.

About the author: Sadiqova Shukrona Karchaevna - assistant of the department of national economy and economic security. Address Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Buni Hisorak district Tel: 98-539-29-30.

МОҲИЯТИ ИҚТИСОДИИ ФАЪОЛИЯТИ ТАШКИЛОТҲОИ ҒАЙРИТИҶОРАТӢ ҲАМЧУН ШАКЛИ СОҲИБКОРИИ ИҶТИМОӢ

Ҳакимов М.А. – ассистенти кафедраи муносибатҳои молиявӣ – қарзии байналхалқии ДДМИТ

Шароити пандемия COVID-19, ҳамзамон вазъи кунунии иқтисодиёти ҷаҳон, ки бо ҷолишҳо пайдар пай дучор мегардад нишон медиҳад, ки давлатҳо на ҳама вақт имконияти пурра фаро гирифтани тамоми паҳлуҳои ҷомеаро доранд. Вобаста ба ин, фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун шакли соҳибкории иҷтимоӣ метавонад ба сифати механизми ҳалли масоили марбут ба самти иҷтимоӣ хусусан табақкаи осебпазири ҷомеа, баромад намояд.

Имрӯзҳо яке аз омилҳои самарноки рушди иҷтимоӣ иқтисодии давлату ҷомеа, ин ҷанбаҳои иҷтимоӣ дар фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ буда, дар шароити гузариш ба модели нави рушди иқтисодӣ, ҳалли масоили иҷтимоӣ ба сифати механизми мукамалгардонии соҳаҳои иқтисодиёт баромад менамояд.

Мавзӯи мазкур дар адабиёти иқтисодӣ, пеш аз ҳама аз мавқеи соҳибкории иҷтимоӣ, ҳамчун қувваи пешбарандаи рушди иқтисодӣ баррасӣ шуда, дар осори классикони назарияи иқтисодӣ яке аз мавзӯҳои марказиро ишғол менамояд.

Йозеф Шумпетер дар асари худ «Назарияи рушди иқтисодӣ», вазифаи асосии соҳибкорро навоар будан, ба амал баровардани навоарӣ ва ба ин васила роҳнамои рушди иқтисодӣ будан нишон дода, даромади соҳибкориро ҳамчун воситаи баҳодихии натиҷаҳо ҳисоб мекард, ки ба манфиати шахсии соҳибкор саҳт алоқаманд набуд ва ин ба хусусияти асосии фарқкунандаи соҳибкории иҷтимоӣ аз тиҷорати ба гирифтани фоидаи шахсӣ нигаронидашуда табдил ёфт.

Таҳлили муқоисавӣ нишон медиҳад (ҷадвали 1), постулатҳои назарияи соҳибкорӣ ҷиҳати таҳияи заминаи илмию амалии соҳибкории иҷтимоӣ муосир, ки ба фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ мувофиқ аст, комилан қобили қабул мебошанд.

Ҷадвали 1.

Таҳаввулоти ақидаҳо доир ба соҳибкории иҷтимоӣ.

Муаллиф	Шарҳи соҳибкории иҷтимоӣ
Ч. Лидбитер (1997)	Соҳибкорони иҷтимоӣ – пешвоёне мебошанд, ки мушкilotи иҷтимоиро эътироф менамоянд ва корхонаро ҷиҳати амалӣ намудани тағйироти иҷтимоӣ таъсис ва идора мекунанд.
М. Юнус (1997)	Соҳибкории иҷтимоӣ аз корхонаҳои фоидаовар бо ҳадафҳои худ фарқ мекунад, онҳо ба ҳалли мушкilot нигаронида шудаанд.
Г. Диз (1998)	Соҳибкорони иҷтимоӣ – ин агентҳои тағйирот дар баҳши иҷтимоӣ, тавассути: -ташаккули рисолати эҷод ва нигоҳ доштани арзишҳои иҷтимоӣ; -эътироф ва хидмати беист ба ин миссия; -иштирок дар равандҳои инноватсия, мутобиқшавӣ ва омӯзиши пайваста; -амалҳои далерона, ки бо захираҳои мавҷуда маҳдуд намешаванд; -ҳисси баланди масъулият.
Д. Томпсон (2000)	Соҳибкорони иҷтимоӣ - ин шахсоне, ки дар кучо барои қонеъ намудани баъзе ниёзҳои иҷтимоӣ, ки низоми давлатии таъминоти иҷтимоӣ қонеъ карда наметавонад, имкониятҳои мавҷуда ва захираҳои заруриро муттаҳид мекунанд.
С. Захра (2008)	Соҳибкории иҷтимоӣ фаъолиятҳо ва равандҳои фаро мегирад, ки бо мақсади кашф ва истифодаи имкониятҳо ҷиҳати неқӯахволии ҷомеа бо

	роҳи таъсиси корхонаҳои нав ва ё идораи корхонаҳои мавҷуда бо истифода аз равишҳои инноватсионӣ.
Дж. Кикал, Т. Лайонс (2014)	Соҳибкории иҷтимоӣ - ин истифодаи воситаҳо ва технологияҳои соҳибкории анъанавӣ барои фаъолият ба нафъи ҷомеа ва экология, ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ мебошад, ки рӯҳияи соҳибкории бахши хусусӣ, қудрати бозорҳои иқтисодӣ ва хусусиятҳои бахши давлатиро дар бар гирифта, манфиатҳои ҷамъиятиро аз манфиатҳои шахсӣ болотар мегузоранд.
Ш.Кодиров, Т.Маликов (2018)	Соҳибкории иҷтимоӣ амалҳо ва равандҳои гуногунест, ки бо мақсади кашф, муайян намудани талаботи ҷомеа ва истифодаи имкониятҳои барои таъсиси ҷойҳои корӣ, ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ чи дар маҷмӯъ ва чи гурӯҳи муайяни одамон сурат мегирад.

Сарчашма: *коркарди муаллиф.*

Қобили қайд аст, ки аломатҳои иқтисодии соҳибкории иҷтимоӣ ба самтҳо ва вазифаҳо, ки тавассути ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳал карда мешаванд, шабеҳият доранд. Соҳибкории иҷтимоӣ на танҳо тиҷорат буда, хусусияти ин шакли соҳибкорӣ дар ҳадафи он, яъне ҳадафи иҷтимоӣ таҷассум ёфта, бартарихи тиҷоратро ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафҳои иҷтимоӣ истифода менамояд. Ҳамзамон соҳибкории иҷтимоӣ ва қори иҷтимоӣ зимни фаъолияти худ технологияи якхеларо истифода намуда, чунон чи таҷриба нишон медиҳад, маҳз қори иҷтимоӣ самти фаъолиятест, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратии муосир ба он машғул мешаванд.

Классикони назарияи соҳибкорӣ, аз қабиле Сей, Шумпетер ва Друкер пеш аз ҳама нақши қалидии шаклҳои мухталифи соҳибкориро таъкид намуда, ба вучуд овардани неъматҳо, яъне истеҳсоли неъматҳои иҷтимоиро ҳамчун унсурҳои мукамалгардонии фаъолияти соҳибкорӣ ҳисоб менамоянд.

Вазифаи аввалиндараҷа ва асосии соҳибқори иҷтимоӣ ин расонидани кумак ба ҷомеа ва танҳо

Вобаста ба гуфтаи директори Маркази рушди соҳибкории иҷтимоии Донишгоҳи Дюкаи ИМА Грегори Диз, соҳибкории иҷтимоӣ айни замон маъруфият пайдо намуда, ҷомеаи имрӯза ҷиҳати ҳалли масоили иҷтимоӣ бо имкониятҳои «соҳибкорӣ» ва эҷоди модели нави фаъолияти иҷтимоӣ иқтисодӣ омода шудааст. Дар шароити муосир, маҳз ҳамин моделҳо ҷиҳати фаъолият бисёрмилиардаи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ асос гузоштанд.

Баъзе муҳаққиқон соҳибкории иҷтимоиро ба ширкатҳои ғайридаромаднок, ки намудҳои гуногуни ташкилотҳоро фаро мегиранд, алоқаманд менамоянд. Гурӯҳи дигар бошад, соҳибкории иҷтимоиро ҳамчун қорхонаи ғайридаромаднок эътироф менамоянд. Сеюм гурӯҳ бошад, онро ҳамчун нафъи масъулияти иҷтимоии соҳибкорӣ, ки ба барномаҳои иҷтимоӣ тавассути сохторҳои ташкилии ғайритиҷоратӣ ҷавоб медиҳад, арзёбӣ менамоянд.

Аз нуқтаи назари мо, соҳибкории иҷтимоӣ – ин фаъолиятест, ки ба ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ равона шуда, асоси онро зуҳури ташаббус дар ҳалли мушкилоти соҳаҳои фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазири ҷомеа ташкил медиҳад. Вале соҳибкории иҷтимоӣ ташкилоти хайриявӣ набуда, ин намуди фаъолият ба устувори молиявӣ тавассути пешниҳоди хизматрасониҳо ё тиҷорат асос ёфтааст, ки ба мазмуни фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ бештар шабоҳат дорад.

Хусусияти асосии фарқкунандаи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо ҳар гуна дигаргунҳои иҷтимоиро фаро гирифта, самтҳои фаъолиятшон ҷустуҷӯ ва дастгирии ташаббусҳое мебошанд, ки ҳамчун соҳибкории иҷтимоӣ дар ҷаҳон эътироф шудаанд.

Тафсирути умумии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун шакли соҳибкории иҷтимоӣ имконияти ҷудо кардани қор таснифоти вобаста ба онро фароҳам меорад:

1. Вазифаи аввалиндараҷа ба кумаки ҷомеа нигаронида шуда, фаъолияти он ба хизматрасонии ҷомеа ва гурӯҳи муайяни аҳоли равона шудааст, ҳамзамон хусусияти соҳибкории иҷтимоӣ паҳн намудани ғояи масъулияти иҷтимоӣ мебошад.

2. Пешниҳод, ки гурӯҳи аҳоли татбиқ менамоянд: соҳибқори иҷтимоӣ – ин натиҷаи фаъолияти динамикии гурӯҳи одамон мебошад, ки дар ҷомеа ё гурӯҳи мақсаднок татбиқ карда мешавад.
3. «Принсипи ҷалби тарафҳо», ҷалби гурӯҳҳои мухталиф, ки ба фаъолият таъсир мерасонанд. Ҷалби истифодабарандагон ва истеъмолкунандагони хизматрасониҳои соҳибқори иҷтимоӣ ҷиҳати қабули қарорҳои идоракунии;
4. Маҳдудияти тақсими фоида. Ба соҳибқори иҷтимоӣ на танҳо ташкилотҳое дохил мешаванд, ки тақсими фойдари байни иштирокчиён манъ намудааст, балки ташкилотҳоеро низ дар бар мегирад, ки ба ин раванд дар доираи маҳдуд иҷозат дода шудааст. Вобаста ба ин, мақсади асосӣ бояд ҳалли масоили ҷамъиятӣ - иҷтимоӣ бошад[5].

Ҷадвали 2.

Таснифоти корхонаҳои иҷтимоӣ (ТҒТ ҳамчун шакли соҳибқори иҷтимоӣ).

Ташкилотҳо	Пурра ба хайрия асосёфта	Омехта	Пурра ба тичорат асосёфта
Анғеза	Иродаи нек	Омехта	Манфиатҳои шахсӣ
Усулҳо	Аз рӯи таъинот (миссия) муайян карда мешавад	Аз рӯи ҳамбастагии таъинот ва бозор муайян карда мешавад	Аз рӯи бозор муайян карда мешавад
Мақсадҳо	Эҷоди арзишҳои иҷтимоӣ	Эҷоди неъматҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ	Эҷоди неъматҳои иқтисодӣ
Таъинот даромад/ фоида	Бевосита ба татбиқи рисолати ТҒТ нигаронида шудааст (бо қонун ё сиёсати ташкилот муайян карда мешавад)	Ҷиҳати татбиқи миссия ё хароҷоти амалиётӣ азнавсармоягузори менамояд ва ё барои тавсеа ва рушди тичорат нигоҳ дошта мешавад (ҳамзамон мумкин аст қисман байни ҷонибҳои манфиатдор тақсим карда шавад)	Байни саҳмдорон ва моликони тақсим карда мешавад

Сарчашма: коркарди муаллиф дар асоси тадқиқотҳои Alter, S.K. *Social Enterprise Typology. Virtue Ventures LLC.*

Бештари иқтибосҳо доир ба соҳибқори иҷтимоӣ ба Грегори Диз тааллуқ дошта, ӯ омилҳои муайянкунандаи соҳибқори иҷтимоиро чунин баён намудааст: таъсири иҷтимоӣ; навоарӣ; васеъшавӣ ва зиёдшавӣ; устувории молиявӣ ва субот.

Ба ақидаи мо, дар тадқиқотҳои С.К.Алтер, ки маҷмӯи пурраи таснифоти мухталифи корхонаҳои иҷтимоиро пешниҳод мекунад (ҷадвали 2), фаъолияти ташкилотҳои ғайритичоратиро бештар ҳамчун ташкилотҳои дорои самти иҷтимоӣ тавсиф менамояд.

Ҳамин тариқ, ин равиш ба мо ҳуқуқ медиҳад, соҳибқори иҷтимоиро дар ду нуқтаи канорӣ, аз як тараф ташкилоти хайриявӣ ё ғайритичоратӣ, аз дигар тараф ташкилотҳои тичоратии ба фаъолияти иҷтимоӣ машғулбуда пайваस्त намоем.

Қобили зикр аст, тавзеҳоти овардашудаи муаллифон ва мутахассисони гуногун, асосҳои назариявии пайдоиши ташкилотҳоеро, ки дар онҳо ҷанбаҳои иҷтимоӣ пурра дар фаъолияти ғайритичоратӣ ифода ёфтааст, ошкор намекунад.

Вобаста ба ин ақидаи худро доир ба ташкилотҳои ғайритичоратӣ пешниҳод намоем: ташкилотҳои ғайритичоратӣ - ташкилоти ҷамъиятӣ буда, дар асоси принципҳои иҷтимоӣ фаъолият намуда, мақсадаш ҳалли мушкилоти ҷомеа ва қисман машғул шудан ба фаъолияти соҳибқорӣ буда, даромадаш байни аъзоён тақсим карда намешавад, ҳамзамон принципҳои фаъолият ба принципҳои соҳибқори иҷтимоӣ мувофиқ мебошанд.

Ташкилотҳои ғайритичоратӣ ҳамчун яке аз шаклҳои соҳибқори иҷтимоӣ воситаи муҳими ҳалли мушкилоти иҷтимоие мебошад, ки ҳанӯз ба онҳо тавачҷуҳи хоса зоҳир нашуда, ҳалли худро наёфтаанд. Вобаста ба гуфтаҳои боло, метавон қайд кард, ки ташкилотҳои ғайритичоратӣ ин кори иҷтимоӣ дар тичорат мебошанд. Дар ҳалли мушкилоти иҷтимоии ҷомеа, ташкилотҳои ғайритичоратӣ аз технологияҳои кори иҷтимоӣ истифода карда, ҳамзамон ба мақсадҳое, ки соҳибқори иҷтимоӣ пайгирӣ менамояд, кушиш менамоянд.

Ҳамин тариқ, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ва алоқаи зичи онҳо бо дигар субъектҳои хоҷагидорӣ чихати рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар нақши муассир дошта, як қатор иқтисодчиён ҷойгоҳҳои махсуси онҳоро дар давлатҳо бо истилоҳ иқтисодиёти давраи гузариш қарордошта қайд менамоянд, ки ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ рабт дорад. Зарурати ташаққули модели самарбахши рушд ва фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ки дар соҳаҳои аз чихати иҷтимоӣ осебпазири ҷомеа ба монанди ташкили фаъолияти меҳнатии маъюбон, муҳочирати меҳнатии муташаккил, рушди соҳибқорӣ занон ва ҳалли мушкилоти экологӣ машғул мебошанд, ба миён омада, ин шакли соҳибқорӣ дар шароити «маҳдудияти бозор» воситаи муҳими ҳалли масоили иҷтимоии ҷомеа ҳисоб ёфта, метавонад нобаробарии иҷтимоиро коҳиш диҳад.

АДАБИЁТ

1. Alter, S.K. Social Enterprise Typology. Virtue Ventures LLC.
2. Буриева М.Ч., Асосҳои назариявии ташаққули соҳибқорӣ иҷтимоӣ/М.Ч.Буриева, М.А.Ҳақимов //Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе: ДДМИТ. – 2021. – №1 (25). – С.69 – 78.
3. Кузьмин, Г. В. Предпринимательская деятельность НКО: учет и налогообложение / Г. В. Кузьмин // Бухгалтерский учет. – 2011. – № 3. – С. 47-51. – EDN SEGQNR.
4. Саидмуродзода, Л. Ҳ. Фаъолияти соҳибқорӣ дар соҳаи иҷтимоӣ: самтҳо ва зарурати танзими он / Л. Ҳ. Саидмуродзода, М. А. Ҳақимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 3. – Р. 139-145. – EDN DJQPNV.
5. Социальная политика и социальная работа в изменяющейся России / под ред. Е.Р. Ярской - Смирновой, П.В. Романова. - М.: ИНИОН РАН, 2006.
6. Ҳақимов, М. А. Нақши соҳибқорӣ иҷтимоӣ дар рушди иқтисодиёт: Ҷанбаи назариявӣ / М. А. Ҳақимов // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – № 1(30). – Р. 227-233. – EDN GZMYIK.

МОҲИЯТИ ИҚТИСОДИИ ФАЪОЛИЯТИ ТАШКИЛОТҲОИ ҒАЙРИТИҶОРАТӢ ҲАМЧУН ШАКЛИ СОҲИБҚОРИИ ИҶТИМОӢ

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии рушди ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун шакли соҳибқорӣ иҷтимоӣ баррасӣ гардидааст. Вазъи муосири давлатҳои ҷаҳон исбот менамояд, ки дар шароити «маҳдудияти бозор» ва «маҳдудияти давлат», давлатҳо имкони фаро гирифтани тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро надоранд. Аз ин лиҳоз муаллиф рушди ташкилотҳои ғайритиҷоратиро ҳамчун яке аз шаклҳои соҳибқорӣ иҷтимоӣ ба сифати механизми ҳалли чунин мушкилот ва дастгирии табақаи осебпазири ҷамъият эътироф менамояд.

Калидвожаҳо: ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ташкилотҳои хайриявӣ, соҳибқорӣ, соҳибқорӣ иҷтимоӣ, рушди иқтисодӣ, табақаи осебпазири аҳоли, мушкилоти иҷтимоӣ, маҳдудияти бозор.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НЕКОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ КАК ФОРМЫ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В данной статье рассматриваются теоретические основы развития некоммерческих организаций как форма социального предпринимательства. Современное состояние стран мира доказывает, что в условиях «провала рынка» и «провала государства», страны не имеют возможности охватить все стороны общественной жизни. С этой точки зрения автор признает развитие некоммерческих организаций как одной из форм социального предпринимательства и механизма решения подобных проблем для поддержки незащищенного слоя общества.

Ключевые слова: некоммерческие организации, благотворительные организации, предпринимательство, социальное предпринимательство, экономическое развитие, уязвимый слой населения, социальные проблемы, провал рынка.

ECONOMIC ESSENCE OF ACTIVITIES OF NON-PROFIT ORGANIZATIONS AS A FORM OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

This article discusses the theoretical foundations of the development of non-profit organizations as a form of social entrepreneurship. The current state of the countries of the world proves that in the context of the "failure of the market" and the "failure of the state", countries are not able to cover all aspects of public life. From this point of view, the author recognizes the development of non-profit organizations as one of the forms of social entrepreneurship and the mechanism for solving such problems to support an unprotected layer of society.

Key words: non-profit organizations, charitable organizations, entrepreneurship, social entrepreneurship, economic development, vulnerable population, social problems, market failure.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳақимов Матлабшоҳ Абдумаликович – ассистенти кафедраи муносибатҳои молиявӣ – қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. тел: 985-09-82-89, E-mail: Hakimov_M_A@mail.ru

Сведение об авторе: Ҳақимов Матлабшоҳ Абдумаликович – ассистент кафедры международных финансовых и кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. тел:985-09-82-89, E-mail: Hakimov_M_A@mail.ru

About the author: Khakimov Matlabshokh Abdumalikovich - Assistant of the Department of International Financial and Credit Relations of the Tajik State Financial and Economic University. tel: 985-09-82-89, E-mail: Hakimov_M_A@mail.ru

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ БОЗОРИ ПАХТА: ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ

Шерматов Р.Б. – муаллими калони кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ

Шераматов Ф.Р. - унвонҷуи кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ

Пас аз коҳиш ёфтани истеҳсоли ҷаҳонии пахта дар соли 2018 талабот ба ин навъи маҳсулот дар соли 2020 ба таври назаррас афзоиш ёфт. Дар давраи таҳлилӣ афзоиши истеҳсоли ҷаҳонии пахта асосан дар Ҳиндустон ва ИМА мушоҳида шуда, сатҳи пешниҳод дар баҳши саноати Ҷумҳурии мардумии Чин дар ин давра коҳиш ёфтааст. Бо вучуди ин, Чин бузургтарин истеъмолкунандаи захираи пахтаи ҷаҳон боқӣ мемонад, ки тақрибан сеяки истеъмоли пахтаи бозори ҷаҳониро ташкил медиҳад. Солҳои охир дар саноати ресандагӣ ва бофандагии ҷаҳон тараққиёти назаррасе ба амал омад, ки ин боиси афзоиши истеъмоли пахта дар Бангладеш, Туркия ва Ветнам гардид ва ин тамоюл то соли 2020 дар бозори пахта идома ёфт. Дар соли 2020 захираи таҳминии пахта дар ҷаҳон 1% коҳиш ёфта, 18,2 миллион тоннаро ташкил дод, ки тақрибан ба ҳашт моҳи истеъмоли ҷаҳон рост меояд. То кунун тағирот дар сахмияҳо аз ҷониби Ҷумҳурии мардумии Чин сурат гирифтааст, ки ҳоло 45% захираҳои ҷаҳонро дар ихтиёр дорад. Аз соли 2014 инҷониб кишвар саъй кард, ки захираи пахтаи худро кам кунад ва дар соли 2020 онҳо тавонистаанд то ба 7% рушд диҳанд. Ин камшавӣ асосан аз ҳисоби зиёд шудани захираҳо дар Бразилия, ки ду сол пайиҳам ҳосили баланди пахта дошт, вобаста мебошад.

Ҳамин тариқ, тичорати ҷаҳонии пахта дар соли 2020 дар ҳаҷми 9,3 миллион тонна ё тақрибан сеяки истеҳсоли ҷаҳон боқӣ монд. Афзоиши содирот дар ИМА (содиркунандаи беҳтарини ҷаҳон), Ҳиндустон ва Бразилия ба қайд гирифта шудааст, ки онҳо ба Осиёи Ҷанубу Шарқӣ бештар пахта медиҳанд. Баръакс, содироти Австралия ба таври назаррас коҳиш ёфтааст. Аз ҷониби талабот, воридоти маҳсулот дар Чин коҳиш ёфт, дар ҳоле ки афзоиш дар Ветнам ва Бангладеш мушоҳида шудааст.

Бо вучуди ҳамаи ин, тамоюлҳои асосии пешбинишаванда аз тарафи олимони соҳа то соли 2029 муайян карда шудааст. Таносуби нархи пахта ва дигар нахҳо назар ба солҳои охир муътадилтар мешавад. Ҳамчунин интизор меравад, ки истеъмоли фосилавӣ дар тӯли 10 соли оянда нисбат ба аҳолии ҷаҳон чанд маротиба тезтар афзоиш меёбад. Истеъмоли маҳсулоти мобайнӣ дар ҷаҳон ба ҷойгиршавии корхонаҳои пахта, ки аксар вақт дар наздикии саноати дӯзандагӣ ҷойгиранд, вобаста аст. Дар давоми даҳсолаҳои охир як қатор таҳаввулоти муҳим ба амал омад - дар муносибатҳои байни кишварҳои пешрафта ва кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ бо кишварҳои Осиё ва хусусан бо Чин пешравии назаррас дар фаъолияти корхонаҳои пахта ба амал омад.

Пешгӯӣ шудааст, ки истеҳсоли пахта дар ҷаҳон 1,5% афзоиш ёфта, то соли 2029 ба 30 миллион тонна мерасад. Ин афзоиш аз ҳисоби васеъ кардани майдони пахта (0,5 фоиз дар як сол), инчунин афзоиши ҳосили миёнаи ҷаҳон (1 фоиз дар як сол) хоҳад буд. Ҳосили миёнаи ҷаҳонӣ аз соли 2004 инҷониб бетағйир боқӣ мондааст, зеро дар як қатор кишварҳои асосии истеҳсолкунанда бо ҳашароти зараррасон ва норасоии об мушкилӣ дошта ва ҳиссаи маҳсулот дар кишварҳое, ки ҳосили паст доранд, афзоиш ёфтааст. Такмили генетика ва татбиқи таҷрибаҳои бехтари агротехникӣ барои истеҳсоли устувори пахта метавонад дар даҳсолаи оянда вазъиятро тағйир диҳад, аммо афзоиши ҳосил дар баъзе кишварҳо метавонад мушкил боқӣ монад.

Ҳамин тариқ, ба ҳолати имрӯза Ҷумҳурии мардумии Чин бузургтарин тавлидкунандаи пахта аст, пас аз он Ҳиндустон, ИМА ва Бразилия мебошад (диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. - Истеҳсоли ҷаҳонии пахта дар соли 2021

Сарчашма: *OECD/FAO (2022), "Пешгӯии кишоварзии OECD-FAO", Омори кишоварзии OECD.*

Чин. Дар ҳоли ҳозир, Чин бузургтарин тавлидкунанда, воридкунанда ва истеъмолкунандаи пахта дар ҷаҳон аст, аммо кишварҳои дигари Осиё низ ба унвони воридкунанда аҳамияти худро афзоиш медиҳанд. Тибқи маълумотҳои ҷаҳонӣ дар соли 2020 23% маҳсулоти пахтаи ҷаҳон дар Чин истеҳсол гардидааст. Имрӯз аз 35 музофоти Чин 24-тоаш пахта мекоранд, ки дар он тақрибан 300 миллион нафар одамон бо парвариш ва коркарди пахта ва бештар аз 10 миллион нафар дар коркарди саноатии худ пахта машғуланд. Ширкатҳо ва корхонаҳои кишоварзии Чин дар соли 2020 тавлиди пахтаро 4,3% афзоиш дода, ба 5,97 миллион тонна расонданд. Тибқи маълумотҳои Идораи давлатии омили Ҷумҳурии Мардумии Чин дар 5 солаи охир майдони заминҳои кишоварзӣ барои парвариши пахта 0,9% коҳиш ёфта, ба 3 миллион гектар расидааст. Ҳосилнокӣ аз ҳар гектар 1,99 тоннаро ташкил дода, нисбат ба соли 2019 5,3 фоиз зиёд мебошад.

Покистон. Пахта яке аз зироатҳои муҳими иқтисодӣ дар Покистон ба ҳисоб рафта, истеҳсоли он ба садҳо ҳазор оилаҳои деҳқон ва ҷамоатҳои онҳо кумак мекунад. Ташаббуси Better Cotton (BCI) бо шарикӣ WWF Покистон тӯли даҳ сол боз ҳамкорӣ мекунад, ки то ба деҳқонон дар истеҳсоли пахта бо роҳи устувортар кумак расонанд. Тақрибан 20 сол пеш, ширкати WWF Покистон тавачҷӯҳи худро ба истеҳсоли пахта равона кард. Ташкилот бо якҷанд деҳа ва якҷанд деҳқонони пахтакор кор карда, дар навбати аввал ба кам кардани истифодаи пеститсидҳои химиявӣ ва нуриҳо тавачҷӯҳ зоҳир кард ва қайд намуд, ки "Мо дар ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли он будем, ки барои деҳқонон ва муҳити зист муфид бошанд. Истифодаи маводи кимиёвӣ дар истеҳсоли пахта дар Покистон як мушкили бузург буд - он ҳам ба саломатии инсон ва ҳам ба гуногунии биологӣ таъсири манфӣ расонд".

Ҳиндустон. Ҳиндустон аз ҷиҳати истеҳсоли пахта дар ҷаҳон баъд аз Чин ҷойи дуюмро ишғол мекунад ва пахта яке аз зироатҳои муҳимтарини мамлакат мебошад. Ҳиндустон дар давоми ҳазорсолаҳо пахтаро барои саноати бофандагӣ истеҳсол мекунад ва имруз қариб 5,8 миллион нафар деҳқононе ҳастанд, ки барои зиндагиашон пахта мекоранд ва даҳҳо миллион нафар одамон дар саноати пахта дар ин кишвар кор мекунад. Ҳиндустон яке аз аввалин кишварҳое буд, ки барномаи бехтари пахтаро амалӣ кард, соли 2011 аввалин ҳосили пахтаи бехтар ҷамъоварӣ карда шуд. Ин кишвар аз ҳама бештари деҳқононе дорад, ки дар барнома ширкат варзида, пахтаи бехтар парвариш мекунад. Ҳиндустон инчунин бузургтарин майдони кишти пахта дар ҷаҳон дорад, ки тақрибан ба 12,7 миллион гектар баробар аст.

Амрико. Истеҳсоли пахта омили муҳими иқтисодӣ дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ба ҳисоб рафта, яке аз давлатҳои содиркунандаи пахта дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад. ИМА пас аз Чин ва Ҳиндустон сеюмин бузургтарин истеҳсолкунанда мебошад. Қариб тамоми афзоиш ва истеҳсоли нахи пахта дар иёлоти ҷанубӣ ва ғарбӣ сураг мегирад, ки дар онҳо Техас, Калифорния, Аризона, Миссисипи, Арканзас ва Луизиана баргарӣ доранд. Зиёда аз 99% -и пахтае, ки дар ИМА парвариш карда мешавад, ба навъи “Апланд” ва боқимонда ба навъи “Пимаи амрикоӣ” дохил мешавад. Истеҳсоли пахта дар ИМА як соҳае мебошад, ки гардиши пулии он 25 миллиард долларро дар як сол ташкил медиҳад ва дар он беш аз 200 000 нафар кор мекунанд.

Бояд қайд намуд, ки ИМА бузургтарин содиркунандаи пахта дар ҷаҳон аст. Аз панҷ кишвари беҳтарини воридкунандаи пахтаи истеҳсоли ИМА чоргоаш дар Амрикои Шимолӣ мебошанд. Яке аз онҳо Гондурас аст, ки тақрибан 33% -ро ташкил медиҳад, гарчанде ки ин рақам дар соли ҷорӣ то андозае коҳиш ёфтааст. Дар навбати аввал бузургтарин воридкунанда Мексика мебошад, ки ҳиссаи тақрибан 18% -ро ташкил медиҳад ва пас аз он Ҷумҳурии Доминикан ҷойгир аст, гарчанде, ки соли ҷорӣ содирот дар ҳиссаи умумӣ коҳиш ёфтааст. Соли гузашта Чин тақрибан 11% пахтаи ИМА-ро ворид кард, ки ин назар ба мавсимҳои қаблӣ хеле зиёд аст ва ба он имкон дод, ки аз Салвадор пеш ояд, ки пайваста тақрибан 8-9% пахтаи умумиро ворид мекунад. Содироти пахта ба Чин аз 46 миллион доллари соли 2000 ба беш аз 2 миллиард доллар дар соли 2020 расид.

Туркманистон. Имрузҳо дар чор вилояти Туркманистон кишти пахта малӣ карда мешавад. Пахтакорӣ яке аз соҳаҳои афзалиятноки кишоварзӣ буда, имкон медиҳад, ки иҷрои нақшаи давлатии воридотивазкунӣ ва афзоиши ҳаҷми содирот таъмин карда шавад. Деҳқонони Туркманистон дар соли 2021 беш аз 1 миллиону 250 ҳазор тонна пахтаи хом ҷамъоварӣ намуда, нақшахоро барзиёд иҷро карданд. Барои соли минбаъда низ ҷамъоварии пахта 1 миллиону 250 ҳазор тонна ба нақша гирифта шудааст, ки барои ин дар майдони 580 ҳазор гектар кишт гузаронда мешавад [39]. Барои парвариши пахта парки техникаи хоҷагии кишлоқ - 1,7 ҳазор тухмипошак, 5,5 ҳазор культиватор тайёр карда омодагӣ мебинанд. Барои сари вақт таъмир ва дар ҳолати аълои техникӣ нигоҳ доштани таҷҳизот аз ҳисоби мутахасссон гурӯҳҳои сайёр ташкил карда шудааст.

Ўзбекистон. Пахта маҳсули хосест, ки бо омилҳои зиёд, аз тағйирёбии обу ҳаво дар иқлим то ноустувории сиёсӣ дучори тағйирёбии шадид мегардад. Аммо ин навъи маҳсулот дар иқтисодиёти Ўзбекистон аҳамияти калон дорад, зеро вай база ва зерсинфи мобайнии саноати бофандагӣ дар мамлакат мебошад. Ҳолати кунунӣ ва пешгӯӣҳои рушди бозори ҷаҳонии пахтаи хом ва иштироки Ҷумҳурии Ўзбекистон дар он, яке аз масалаҳои марказии ин мамлакат ба ҳисоб меравад. Дар ҳоли ҳозир беш аз 50%-и умумии содироти мол ва зиёда аз 60%-и ҳаҷми содироти мол (ба истиснои хизматрасонӣ)-ро ашёи хом (тилло, гази табиӣ, металлҳои ранга, нахи пахта ва ғайра) дар ин мамлакат ташкил медиҳад, ки ин вобастагии иқтисодиёт аз ашёи хомро нишон медиҳад. Тибқи омили “Узпахтасаноат” дар солҳои 2018-2019 майдонҳо 35 ҳазор га зиёд карда шуд, ки қариб 1,17 миллион гектарро ташкил дод. Дар ин давра истеҳсоли хоми пахта қариб 830 ҳазор тоннаро ташкил дод. Дар баробари ин, дар давраи таҳлилӣ ҳаҷми аз ҳама бештари ҳосили ашёи хом ба вилояти Қашқадарё ва аз ҳама камтар ба вилояти Навоӣ рост омад. Бо мақсади амиқтар намудани муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи кишоварзӣ аз соли 2020 фармоишҳои давлатии пахта бекор карда шуда, хариди пахта тибқи нархгузори бозорӣ анҷом дода мешавад. Коҳиши минбаъдаи нишондиҳандаҳои пешбинишавандаи истеҳсоли пахта дар доираи «Стратегияи рушди кишоварзӣ то соли 2030»-и мамлакат пешбинӣ гардидааст. Умуман, ин стратегия имконият медиҳад, ки хоҷагиҳо вобаста ба вазъияти ҳозираи нархи маҳсулоти хоҷагии кишлоқ дар бобати руëndани баъзе зироатҳо мустақилона қарор қабул кунанд.

Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон яке аз механизми дастгирии молиявӣ дар соҳаи кишоварзӣ ин додани имтиёзҳои андозӣ ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори дар соҳаи кишоварзӣ мебошад. Албатта, тибқи маълумотҳои сомонии Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Ўзбекистон «... дар Ўзбекистон барои 22 соҳаи иқтисодиёт имтиёзҳои андоз пешбинӣ шудаанд, ки ин имтиёзҳо дар соҳаи кишоварзӣ низ татбиқ мегарданд. ... имтиёзҳои мазкур барои ҳамаи вилоятҳо татбиқ мегардад, ба ғайр аз шаҳри Тошкент ва вилояти Тошкент» [182], чунки дар ин шаҳру вилоят

инфрасохтори истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бештар рушд намудааст. Бинобар ин, давлат ҳавасмандии молиявиро бештар ба шаҳру вилоятҳое, ки истеҳсоли маҳсулоти кишоварзияш рӯ ба таназул аст, таъмин менамояд.

Тоҷикистон. Дар асоси таҳлили вазъи кунунии соҳаи пахтакорӣ ва бозори пахтаи ҷаҳонӣ ба ҷунин хулоса омадан мумкин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар ин самт ҷораҳои заруриро андешида истодааст. Пахтакорӣ дар ҷумҳурӣ ҷун соҳаи асосии кишоварзии ҷумҳурӣ боқӣ монда, ба ташаккули иқтисодиёт ва хоҷагии халқи Тоҷикистон аҳамияти калон дорад. Соҳаи пахтакорӣ аз сабаби вайрон гаштани пойгоҳҳои моддиву техникаӣ бо мушкилиҳои зиёде ру ба ру гашта ҳосилнокӣ аз ҳар як гектар паст гаштааст.

Баланд бардоштани соҳаи пахтакорӣ ба вазъи иқтисодии на танҳо соҳа балки ба вазъи кишвар дар маҷмӯъ алоқаманд аст. Бинобар он парвариши он дар ҳудуди зиёда аз 200 ҳаз. га бо зиёд намудани ҳосилнокӣ дар асоси технологияи муосир дар минтақаҳои Хатлон ва Суғд тавсия дода шудааст.

Ҳамин тариқ, дурнамои истифодаи пахта дар саросари ҷаҳон аз таҳаввулоти кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва кишварҳои дар ҳоли гузариш вобаста аст. Таъсири афзоиши даромад бояд боиси зиёд шудани талабот ба маҳсулоти пахта гардад. Аммо афзоиши назарраси аҳоли дар минтақаҳое, ки талабот ба пахта ба ҳар сари аҳоли аз миёна камтар аст, ин таъсирро коҳиш медиҳад. Дар баробари ин, афзоиши талабот аз минтақаҳои рӯ ба тараққӣ бо сатҳи истеъмоли камтар, вале ҳассосияти бештари даромад тамоюли болоравии тақозои ҷаҳониро ба вучуд хоҳад овард, зеро интизор меравад, ки даромад ва аҳолии ин кишварҳо афзоиш ёбад. Дар натиҷа, интизор меравад, ки дар давраи пешбинишаванда истеъмоли ҷаҳонии маҳсулоти пахта дар даҳсолаи оянда нисбат ба аҳолии ҷаҳон каме баландтар гардад.

Тақсими талабот ба нахи пахта аз ҷойгиршавии корхонаҳое вобаста аст, ки дар он ҷо пахта ва нахҳои синтетикӣ ба вучуд меояд. Аксарияти истеҳсолот дар кишварҳое ба вучуд меояд, ки хароҷоти меҳнатиашон камтар аст, аз ҷумла кишварҳои Осиё дар ин масъала пешсафанд. Чин аз солҳои 1960 инҷониб бузургтарин масрафкунандаи пахта дар ҷаҳон ба шумор меравад, аммо истеҳсолот тадриҷан ба кишварҳои дигари Осиё мегузарад.

Тибқи пешгӯиҳои институтҳои таҳқиқотии ҷаҳон мубодилаи ҷаҳонии пахта дар соли 2029 беш аз 11 миллион тоннаро ташкил медиҳад, ки нисбат ба давраи асосӣ 23% зиёд аст. Интизор меравад, ки бо дарназардошти афзоиши талабот дар кишварҳое, ки истеҳсоли зиёди пахтаи ватанӣ надоранд (ба монанди Бангладеш ва Ветнам) ва истифодаи мобайнӣ дар Бразилия, бо назардошти афзоиши талабот, савдо назар ба истеъмоли каме зудтар рушд кунад. Интизор меравад, ки Бангладеш ва Ветнам дар даҳсолаи оянда воридкунандагони бехтарин шаванд. То соли 2029 ҳарду кишвар воридотро беш аз 43% афзоиш медиҳанд. Дар маҷмӯъ, рақамҳои онҳо беш аз 40% воридоти ҷаҳониро ташкил медиҳанд. Амрико дар тӯли давраи пешбинишаванда бузургтарин содиркунандаи ҷаҳон боқӣ хоҳад монд ва дар соли 2029 беш аз сеяки содироти ҷаҳониро дар ИМА ташкил медиҳад. Мутахассисон интизори афзоиши устувори содироти пахта дар Бразилия ва то соли 2029 Бразилия бояд дуввумин содиркунандаи бузургтарин гардад.

Ҳамин тариқ, рушди иқтисодӣ ва талабот ба матоъҳои пахтагин дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва кишварҳои дар ҳоли гузариш таъсир мерасонад. Азбаски истеъмоли нассочӣ ва дӯзандагӣ нисбат ба истеъмоли ғизо бештар ба даромади хонаводаҳо таъсир мерасонад, тағйирёбии шароити иқтисодӣ барои ҷаҳони рӯ ба тараққӣ метавонад боиси тағйироти муҳим дар истеъмоли ҷаҳонӣ, истеҳсолот ва савдо шавад.

АДАБИЁТ

1. В Туркменистане началась кампания по посадке хлопчатника [Захираи электронӣ]. – Режим дастрасӣ: <https://arzuw.news/v-turkmenistane-nachalas-kampanija-po-posadke-hlopchatnika#:~:text=Хлопководство%20является%20одной%20из%20приоритетных,сырца%20%20перевыполнив%20намеченные%20планы.>

2. Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан (монография) Воронеж.: Истоки, 2008, -218 с.

3. Кенджаева Ф.Ю., Проблемы развития хлопководства в переходной экономике (на примере Согдийского области) [Захираи электронӣ]. – Режим дастрасӣ: <https://elibrary.ru>

/download/elibrary_17899879_32852609.pdf

4. Қодирзода Д.Б., Собирзода Н.М. Арзёбии иқтисодии рушди хочагии қишлоқ дар Тоҷикистон. [Захираи электронӣ]. – Режим дастрасӣ: <http://ec.vestnik-tnu.com/vestnik/2020/Vestnik-2020-1n.pdf>

5. Шерматов Ф.Р. Бозори пахта ва муаммоҳои рушди он дар шароити иқтисоди бозоргонӣ / Маводи конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Таълимоти бефосилаи касбӣ-электронӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ”. - Душанбе, 22 октябри соли 2021. -С.232-240.

6. Шерматов Ф.Р. Ташаккул ва рушди бозори аграрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маводи конференсияи илмӣ –амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Ташакуллеби ва муаммоҳои иқтисоди рақамӣ дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, 18-ноябри соли 2022.- С.261-268.

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ БОЗОРИ ПАХТА: ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои ташаккул ва рушди бозори пахта дар мамалакатҳои хориҷи кишвар ва равандҳои гуногуни истеҳсолот, тақсимот, мубодила дарҷ гардидаанд. Қайд карда шудааст, ки истеъмоли маҳсулоти мобайнӣ дар ҷаҳон ба ҷойгиршавии корхонаҳои пахта, ки аксар вақт дар наздикии саноати дӯзандагӣ ҷойгиранд, вобаста аст.

Калидвожаҳо: бозор, генетика, агротехника, таносуб, таҳаввулот, содирот, воридот, сахмия, рушд.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ХЛОПКОВОГО РЫНКА: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

В данной статье описаны особенности формирования и развития рынка хлопка в зарубежных странах и различные процессы производства, распределения и обмена. Отмечено, что потребление промежуточных продуктов в мире зависит от местонахождения хлопчатобумажных фабрик, которые часто располагаются рядом с швейной промышленностью.

Ключевые слова: рынок, генетика, агротехника, соотношение, эволюция, экспорт, импорт, доля, развитие.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE COTTON MARKET: FOREIGN EXPERIENCE

This article describes the features of the formation and development of the cotton market in foreign countries and the various processes of production, distribution and exchange. It is noted that the consumption of intermediate products in the world depends on the location of cotton factories, which are often located near the clothing industry.

Keywords: market, genetics, agricultural technology, ratio, evolution, export, import, share, development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шерматов Раҷаб Боймуратович – муаллими калони кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: ш. Душанбе, Хиёбони Рудаки 17. Телефон: (+992) 904-16-91-69. Шерматов Ғуломҷон Раҷабович унвонҷуи кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: ш. Душанбе, Хиёбони Рудаки 17. Телефон: (+992) 919-22-95-31

Сведения об авторе: Шерматов Раҷаб Боймуратович – старший преподаватель кафедры информационной системы в экономике Таджикского национального университета. Адрес: г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 904-16-91-69. Шерматов Гулямджон Раҷабович соискатель кафедры информационной системы в экономике Таджикского национального университета. Адрес: г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 919-22-95-31

Information about the author: Shermatov Rajab Boymuratovich - Senior Lecturer, Department of Information System in Economics, Tajik National University. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) 904-16-91-69. Shermatov Gulyamdzhon Radjabovich competitor of the Tajik National University. Address: Dushanbe, Rudaki avenue 17. Phone: (+992) 919-22-95-31

МУКАММАЛГАРДОНИИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИБУЧЕТӢ ВА ДАСТГИРИИ МОЛИЯВИИ МИНТАҚАҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Эшбеков Т.Ҳ. – муаллими калони кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии ДДМИТ

Дар шароити иқтисоди бозорӣ худхарочотбарорӣ ва худмаблағгузорӣ талаботи хоси ҷаҳолияти на танҳо субъектҳои хоҷагидорӣ, балки ҳар як соҳаи иқтисодӣ ва минтақа гардида истодаанд. Дар ин ҳолат масъалаи аввалиндараҷа ин таъминоти тавозунии даромадҳо ва хароҷоти ҳар як минтақа ба ҳисоб меравад. Ин аз талаботи муҳимми иқтисоди бозорӣ ва яке аз вазифаҳои муҳиме мебошад, ки бояд дар ҳамаи зинаҳои идоракунии ҳокимиятҳои давлатию маҳаллӣ ҳал карда шавад.

Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки минтақаҳои ҷумҳурӣ сатҳи гуногуни рушди иқтисодиву иҷтимоӣ дошта, дар тафовут аз якдигар дар шароити гуногуни худтаъминкунӣ қарор доранд. Ҳамин тавр, минтақаҳои Душанбе ва Суғд ҳамчун минтақаҳои тараққиқардаи саноативу тичоратӣ шуморида шуда, инро нисбати вилояти калонтарини ҷумҳурӣ–Хатлон ба таври дигар метавон арзёбӣ намуд. Дар шароити иқтисоди бозорӣ барои баробарсозии сатҳи рушди иқтисодию иҷтимоии минтақаҳо батанзимдарории давлатиро бояд ҳамчун талаботи объективӣ ва зарурӣ шуморид.

Омӯзиши назария ва амалияи тавозунсозии молиявӣ ва таъмини рушди устувори минтақаҳо нишон медиҳанд, ки усулҳои тавозуни амудӣ ва уфуқии дар бучетҳои зинаҳои гуногун истифодашаванда номукамал буда, оқибат ба нобаробар тақсим шудани захираҳои миёни минтақаҳо оварда расонид.

Яке аз масъалаҳои муҳимми батанзимдарории дараҷаи рушди минтақаҳо ва ташкили муносибатҳои байнибучетии сохторҳои марказӣ бо мақомотҳои иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ таркиби молиявии он буда метавонад, чунки тамоми амалиёти хоҷагидорӣ ҳалли худро танҳо ҳангоми таъмин будан бо захираҳои молиявӣ пайдо месозанд. Аз ин лиҳоз, масоили дар мақолаи зерин пешниҳодшуда хеле муҳим буда, масъалаҳои зиёде, ки бо он алоқаманд мебошанд, омӯзиши амиқи махсусро тақозо менамоянд.

Консепсияи идоракунии рушди маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ду вазифаи ба ҳам алоқамандро муқаррар мекунад. Якум, зарурати ташкили таҳлили мунтазами низоми андоз ва сиёсати буча бо мақсади муайян кардани сарчашмаҳо ва воситаҳои татбиқи идоракунии давлатӣ дар сатҳи ҳукумати маҳаллӣ. Дуюм, бунёди модели оптималии муносибатҳои байнибучетӣ дар кишвар.

Дар шароити иқтисоди муосир нақши махсус ба рушди муносибатҳои байнибучетӣ тааллуқ дорад, ки ҳамчун звенои муҳим дар татбиқи раванди бучетӣ дар мамлакат хизмат мекунад. Одатан, муносибатҳои байнибучетӣ на танҳо масоили ҳамкорӣ миёни субъектҳои минтақавиро дар раванди ташаккули хароҷот ва даромадҳои бучетҳои тамоми сатҳҳо, балки, инчунин, масоили тақсимкунии воситаҳо ва назорат аз рӯи истифодаи мақсадноки онҳоро фаро мегирад. Нақш ва ҷойгоҳи муносибатҳои байнибучетиро дар молияи маҳаллӣ мушаххас намуда, бояд дастгоҳи мафҳумии онро ба низом дароварда, онро аз мавқеи сарчашмаҳо ва равишҳои гуногуни илмӣ асоснок намуда, таърифҳои асосиро, ки истилоҳҳои мазкурро тавсиф месозанд, ҷудо намоем.

Масалан, И. О. Лунина муносибатҳои байнибучетиро ҳамчун муносибат миёни ҳокимияти марказӣ ва маҳаллӣ дар тақсими ваколатҳо, уҳдадорихои хароҷотӣ ва сарчашмаҳои даромад миёни бучетҳои сатҳҳои гуногун маънидод месозад[1]. К. В. Павлюк чунин мешуморад, ки муносибатҳои байнибучетӣ – ин низоми муносибатҳои байни сатҳии мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ, худидоракунии маҳаллӣ, ва, инчунин, миёни мақомотҳои худидоракунии маҳаллӣ нисбат ба муқаррарсозӣ ва тафриқаандозии ваколатҳои бучетии тақсими даромадҳо ва хароҷоти бучетҳо, уҳдадории мутақобила мебошанд[2].

Масоили муносибатҳои байнибучетӣ, инчунин, дар таҳқиқоти муаллифони ватанӣ низ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Чуноне ки А.А. Солеҳзода ва Д.А. Амонова қайд месозанд, яке аз элементҳои муайяни сиёсати бучетии мамлакат дар умум ва воҳидҳои маъмурии минтақавии он, низоми муносибатҳои байнибучетӣ, принципҳо ва механизмҳои амалисозии онҳо баромад менамоянд [3]. Ба андешаи А.Р. Ҳасанов унсурҳои асосӣ дар низоми муносибатҳои байнибучетӣ трансфертҳои байнибучетӣ баромад мекунанд. Низоми

трансфертҳо ба ҳамворсозии нобаробариҳо миёни воҳидҳои маъмури-худудӣ хизмат мерасонад, яъне дар сатҳи уфуқӣ, ки ба хусусиятҳои иҷтимоӣ-иқтисодии рушди ҳар як минтақа ва имкониятҳои молиявии он вобаста мебошад[4].

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи банақшагирии буҷетӣ, муносибатҳои байнибуҷетӣ дар сатҳи маҳаллӣ ба масъалаҳои мубрами ислоҳоти низоми идоракунии молияи давлатӣ ҳам дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва ҳам дар сатҳи минтақавӣ дохил мешавад. Масалан, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи молияи давлатӣ чунин оварда шудааст: “Муносибатҳои байни мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, мақомоти идоракунии фондҳои мақсадноки давлатӣ, ки дар раванди буҷетӣ ба амал меоянд, муносибатҳои байнибуҷетӣ мебошанд” [5].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба монанди дилхоҳ мамлакати унитарӣ, муносибатҳои байнибуҷетӣ бо хусусиятҳои хос аз рӯйи риояи принципҳои зерин амал менамоянд:

- ба сатҳҳои муайяни низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақсим ва вобаста кардани даромадҳо ва хароҷоти буҷетҳо;

- дар асоси ҳудудгузориҳои доимӣ ва аз рӯйи меъёрҳои муваққатӣ тақсим намудани даромадҳои танзимкунанда дар байни сатҳҳои мухталифи низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- баробарии ҳуқуқҳои буҷетии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва фондҳои мақсадноки давлатӣ;

- баробар кардани сатҳи ҳадди ақали таъминоти буҷетии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ;

- баробарии ҳамаи буҷетҳо дар муносибатҳои тарафайн бо буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ба андешаи Ф.А. Ҳасанов: “Яке аз самтҳои муносибатҳои байнибуҷетӣ ин мувозинати буҷет (танзими) ба ҳисоб меравад, ки он бо ёрии баробаркунии амудӣ ва уфуқӣ амалӣ карда мешавад. Танзими буҷетӣ ин: тақсимои сарчашмаҳои даромадҳои байни буҷетҳои сатҳҳои гуногун, яъне тартиби тақсимои даромади буҷети давлатӣ; азнавтақсимкунии воситаҳо бо мақсади таъмин намудани буҷетҳои маҳаллӣ бо даромади минималӣ, ки ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ равона карда мешавад”[6].

Таҳлили вазъи муосир ва дурнамои рушди муносибатҳои байнибуҷетӣ таҳлил ва баҳодихӣ ба иҷроии буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллиро тақозо месозад, чунки ба муносибатҳои байнибуҷетӣ таъсири мустақим мерасонанд, зеро ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин инструментҳои муносибатҳои байнибуҷетӣ, ба монанди субвенсияҳо ва вобастакунии даромади танзимшавандаи буҷет васеъ истифода мегардад. Аз ин рӯ, ба таҳлили иҷроии буҷети маҳаллӣ ва нақши субвенсияҳо ва дотатсияҳо дар тавозунсозии буҷетҳои маҳаллӣ мепардозем, ки дар чадвали 1 оварда шудааст.

Тибқи маълумотҳои дар чадвали 1 овардашуда, метавон чунин хулосабарорӣ намуд, ки даромадҳои буҷети маҳаллӣ барои солҳои 2021- 2022 ғайр аз дигар даромадҳои ғайриандозӣ ва ҳисоббаробаркуниҳо, аз буҷети ҷумҳуриявӣ боқимонда даромадҳо тамоюли зиёдшавӣ доранд. Омили муҳими афзоиши қисмати даромади буҷети маҳаллӣ ин воридоти андоз аз арзиши иловашуда ба 188 млн сомонӣ, андоз аз даромад ба 478,50 млн сомонӣ ва андоз барои захираҳои табиӣ ба 185,30 млн сомонӣ мебошад, ки он боиси дар умум зиёдшавии даромади буҷети маҳаллӣ ба андозаи 1393,5 млн сомонӣ гардидааст. Афзоиши даромади буҷети маҳалло таъсири назаррасро дар маблағгузориҳои маҳалло гузошта, барои рушд ва пешравии маҳалло алоҳида заминаҳои воқеиро фароҳам меоварад. Сарчашмаи асосии ташаккули даромади буҷети маҳаллӣ дар солҳои таҳлилшаванда андозҳо баромад намуда, тақрибан дар ин солҳо 82% - и даромадро андозҳо ташкил намуданд. Умуман, таҳлили ҳиссагии даромадҳо тамоюли назарраси дигаргуншавии даромадҳои буҷети маҳаллиро нишон доданд ва онҳо дар солҳои 2020-2021 муътадил монданд.

Таҳлили даромадҳои бучети маҳаллӣ барои солҳои 2020-2021 (млн. сомонӣ)

Даромадҳо	Солҳо		Вазни қиёсӣ		2021/ 2020, бо %
	2020	2021	2020	2021	
Воридоти андозҳо	5696,6	7090,1	75,98	79,82	124,5
Андози даромад	1 126,6	1 605,1	15,03	18,07	142,5
Андоз аз фоида	1 525,0	1 857,0	20,34	20,91	121,8
Андоз аз молу мулки ғайриманқул	372,5	455,3	4,97	5,13	122,2
Андоз аз арзиши иловашуда	1 060,4	1 248,4	14,14	14,05	117,7
Андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард	78,8	91,6	1,05	1,03	116,2
Низоми махсуси андозбандӣ	647,2	708,8	8,63	7,98	109,5
Аксизҳои дохилӣ	98,0	131,6	1,31	1,48	134,3
Андоз аз воситаҳои нақлиёт	218,7	237,6	2,92	2,67	108,6
Андоз барои захираҳои табиӣ	569,4	754,7	7,59	8,50	132,5
Бочи давлатӣ	110,4	151,6	1,47	1,71	137,3
Дигар даромадҳои ғайриандозӣ	274,4	156,4	3,66	1,76	56,9
Чамъи даромадҳо	6 081,40	7398,10	81,12	83,29	121,6
Бақияи озоди равонакардашуда	118,4	152,1	1,58	1,71	128,5
Субвенсия ва дотатсия аз бучети ҷумҳуриявӣ	882,5	1 287,1	11,77	14,70	145,8
Ҳисоббаробаркуниҳо аз бучети ҷумҳуриявӣ	230,0	45,2	3,07	0,51	19,6
Ҳамагӣ, даромадҳо	7 497,2	8 882,7	100	100	118,5

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси ҳисоботи иҷроии бучети давлатӣ.

Яке аз сарчашмаҳои воқеии қисмати даромади бучетҳои маҳаллӣ дар Тоҷикистон ин субвенсияҳо ба ҳисоб мераванд, чунки дар кишвар маҳз ҳамин намуди мувозинакунии бучети маҳаллӣ истифода бурда мешавад. Маълумоти муфассал оид ба таҳлили тағйирёбии субвенсия ва дигар даромадҳо дар чадвали 2 оварда шудаанд.

Таҳлили нишондиҳандаҳои дар чадвали 2 овардашуда оид ба он шаҳодат медиҳад, ки дар солҳои 2020 ва 2021 ҳаҷми субвенсияҳои аз бучети ҷумҳуриявӣ гирифташуда мутаносибан ба 882,5 ва 1 287,1 млн сомонӣ баробар аст, ки он дар соли 2021 ба 404,6 млн сомонӣ зиёд гардида, оид ба баландшавии маблағгузориҳои хароҷоти бучети маҳаллӣ аз ҳисоби бучети ҷумҳуриявӣ ва пастшавии мустақилияти мувозинакунии бучети маҳаллӣ шаҳодат медиҳад. Инчунин, бояд қайд намуд, ки дар умум, зиёдшавии субвенсияҳо дар соли 2021 ба 145,84% гардид.

Таҳлили субвенсия ва дигар даромадҳои бучети маҳаллӣ барои солҳои 2020-2021 (млн сомонӣ)

Даромадҳо	Солҳо		Вазни қиёсӣ		2021/ 2020, бо %
	2020	2021	2020	2021	
Субвенсия – аз бучети ҷумҳуриявӣ	882,5	1 287,1	11,8	14,8	145,8
Даромадҳои дигар	6614,7	7595,6	88,2	85,8	114,8
Ҳамагӣ, даромадҳо	7 497,2	8 882,7	100	100	118,5

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси ҳисоботи иҷроии бучети давлатӣ.

Таҳлили ҳиссаии даромадҳои бучети маҳаллӣ нишон дод, ки дар соли 2020 ҳиссаи субвенсия дар даромадҳо ба 11,8% ва дар соли 2021 ба 14,8% баробар гардидааст. Инчунин, бояд қайд кард, ки зиёдшавии ҳиссаи субвенсия дар даромади умумӣ андозаи он дар соли 2021 ба 404,6 млн сомонӣ зиёд гардидааст ва бо баробари он ҳаҷми дигар даромадҳо 980,9 млн сомонӣ гардида, аммо дар соли 2021 дигар даромадҳо 85,5% - и даромадҳои бучети маҳаллиро ташкил намуда, ин ҳисса нисбат ба соли гузашта ба 2,7% паст шудааст.

Яке аз самтҳои азнавтасимкунии сарчашмаҳои бучетӣ ин муқарраркунии вобастагии бучетҳои маҳаллӣ аз сарчашмаҳои даромади бучети ҷумҳуриявӣ мебошад. Тибқи Кодекси

андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, 8 намуди андозҳои умумидавлатӣ муқаррар гардидаанд, ки маҳз тақсимои воридоти он ба бучети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ объекти таҳлил мебошад. Сарчашмаи асоситарини воридоти андозии бучет ин андоз аз арзиши иловашуда мебошад, ки тақрибан 40-50% - и даромади бучетро таъмин мекунад. Ин намуди андоз бо меъёрҳои стандартӣ – 18% ва пастандардшуда – 5% ситонида мешавад. Ҷадвали 3, маҳз ба таҳлили муқосавии вобастакунии даромад аз ҳисоби ААИ оварда мешавад.

Маълумотҳои ҷадвали 3 аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар соли 2018 ба бучетҳои ш. Душанбе ва Ваҳдат ҳиссачудокуниҳо мутаносибан 100% гардида, ба боқимонда шаҳру ноҳияҳо 60% - 89% гардидааст, ки оид ба ҳиссачудокунии зиёди андоз аз арзиши иловашудаи дохилӣ ба бучетҳои маҳаллӣ шаҳодат медиҳад. Бояд қайд намуд, ки дар ш. Душанбе ва Ваҳдат ҳиссачудокуниҳо ба бучети ҷумҳуриявӣ дар соли 2019 нигоҳ дошта шуда, боз бар илова ҳиссачудокуниҳо ба бучети ҷумҳуриявӣ аз ҳисоби воридоти ш. Роғун ба андозаи 25% илова гардид.

Ҷадвали 3.

Меъёрҳои фоизи ҳиссачудокуниҳо аз андоз аз арзиши иловашуда

Намуди андоз/ Мақомоти маҳаллӣ	2018		2019		2020		2021	
	I	II	I	II	I	II	I	II
Вилояти Суғд	40 %	60%	50%	50%	50%	50%	50%	50%
ш. Душанбе	-	100%	50%	50%	50%	50%	50%	50%
ш. Турсунзода	19%	81%	19%	81%	-	-	-	-
н. Ҳисор	11%	89%	-	-	-	-	-	-
н. Рӯдакӣ	-	100%	-	-	96%	4%	-	-
ш. Роғун	75%	25%	75%	25%	-	100%	-	100%
ш. Ваҳдат	-	100%	31%	69%	-	-	-	-
дигар вилоятҳо	-	100%	-	100%	-	100%	-	100%

Эзоҳ: I – бучети ҷумҳуриявӣ; II – бучети маҳаллӣ. **Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети давлатӣ” барои солҳои 2018-2021.

Дар соли 2020 ҳиссачудокуниҳо аз ҳисоби ш. Душанбе ва н. Рӯдакӣ ба бучети ҷумҳуриявӣ, мутаносибан ба андозаҳои 50 ва 96% таъмин гардид. Дар соли 2021 ҳиссачудокуниҳо аз ҳисоби вилояти Суғд ба андозаи 50%, ш. Душанбе 100% ва дигар вилоятҳо 100% гардидааст, ки он оид ба зиёд шудани ҳиссачудокуниҳо ба бучети маҳаллӣ шаҳодат медиҳад.

Воситаи муҳими тавозунсозии бучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин субвенсия ба ҳисоб меравад, яъне кумаки беподош аз бучети болоӣ ба бучетӣ поёнӣ, ки хусусияти маблағгузорӣ ва тавозунсозии бучетҳои маҳаллиро дорад. Таҳлили иҷрои субвенсия ва дигар ҳисоббаробаркуниҳо ба бучетҳои маҳаллӣ дар ҷадвали 4 оварда шудааст.

Ҷадвали 4.

Таҳлили иҷрои маблағгузориҳои субвенсия ва дигар ҳисоббаробаркуниҳо аз бучети ҷумҳуриявӣ ба бучети маҳаллӣ

Солҳо	Субвенсия, дотатсия, млн. сомонӣ			Дигар ҳисоббаробаркуниҳо, млн. сомонӣ		
	Нақша	Иҷроиш	%	Нақша	Иҷроиш	%
2018	825,0	801,1	97,10	20,1	210,1	100
2019	936,0	916,2	97,88	37,1	37,1	100
2020	903,8	882,5	97,64	239,8	230,0	95,9
2021	1293	1287,1	99,54	45,2	45,2	100

Сарчашма: ҳисобот оиди иҷроиши бучети давлатӣ барои солҳои 2018-2021

Таҳлили иҷрои муносибатҳои байнибучетии амудӣ нишон дод, ки иҷрои ҷудокунии субвенсия ва ҳисоббаробаркуниҳо тақрибан 99% - ро ташкил додааст, ки он оид ба хуб будани ҳолати маблағгузориҳои бучетҳои маҳаллӣ маълумот медиҳад. Бояд қайд намуд, ки ҳаҷми маблағгузорӣ сол то сол зиёд гардида истодааст, аммо дигар ҳисоббаробаркуниҳо рӯ ба таназзул ниҳодааст.

Хулоса, омӯзиши таҳлили вазъи муосири татбиқи муносибатҳои байнибучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки барои беҳтар намудани он бояд якҷанд чораҳо дар қисмати ҷанбаҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ андешида шавад:

- яке аз самтҳои беҳтаркунии муносибатҳои байнибучетӣ ин ворид намудани тағйиру иловаҳо дар меъёри фоизи ҳиссачудокунии андозӣ ба бучетҳои маҳаллӣ ба ҳисоб меравад, чунки дар санадҳои меъёрию ҳуқуқии муайянкунандаи механизми ягона ва нишондиҳандаи максималии ҳиссачудокунии фоизӣ мавҷуд нестанд;

- мушаххас намудани самти истифодабарии субвенсияҳо дар қонунгузори амалкунанда ва онро ба тамоми минтақаҳо ҷудо намуда, ҳиссачудокунии даромадҳои танзимшавандаро ба бучети ҷумҳуриявӣ зиёд намудан. Субвенсия барои маблағгузори музди меҳнати соҳаи маориф бояд нигоҳ дошта шавад, зеро ки мувофиқи қонунгузори амалкунанда гирифтани маълумоти миёна барои ҳама кафолат дода шудааст.

АДАБИЁТ

1. Лунина И. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин: монографія / І.О. Лунина. – К.: Інститут економічного прогнозування. – 2006. – 393 с.

2. Павлюк К. В. Бюджет в умовах трансформації економіки України: автореферат дисертації на здобуття наук. ступ. д-ра. економ. наук: спец 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / К. В. Павлюк. – К., 2007. – 40 с.

3. Солеҳзода, А. А. Таҳлили идоракунии муносибатҳои байни бучетӣ ва такмили онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. А. Солеҳзода, Д. А. Амонова // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – № 4-2(54). – Р. 66-74.

4. Хасанов, А. Р. Оценка доходов государственного бюджета Республики Таджикистан и межбюджетные трансферты / А. Р. Хасанов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2017. – № 1(28). – С. 111-117.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ахбори маҷлиси олии ҷумҳурии тоҷикистон, с. 2011, № 6, мод. 436; с. 2013, № 3, мод. 189, № 11, мод. 784; с. 2016, № 5, мод. 367) (қонуни ҷт аз 19.03.2013 № 746, аз 12.11.2013 № 1027, аз 14.05.2016 № 1316, аз 17.05.2018 № 1535).

6. Ҳасанов, Ф. А. Ҳолати муосири муносибатҳои байнибучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самтҳои асосии такмили онҳо / Ф. А. Ҳасанов // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2021. – № 3(20). – Р. 111-123.

МУКАММАЛГАРДОНИИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИБУЧЕТӢ ВА ДАСТГИРИИ МОЛИЯВИИ МИНТАҚАҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба масоили амалии ташаккулёбӣ ва татбиқи муносибатҳои байнибучетӣ ва самтҳои асосии такмили онҳо дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Паҳлуҳои назариявии ташаккулёбии муносибатҳои байнибучетӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, таҳлили нишондиҳандаҳои муносибатҳои байни бучетӣ, яъне ҳиссачудокуниҳо ва субвенсияҳо мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Инчунин, тавсияҳо барои мукамалгардонӣ ва дурнамои рушди муносибатҳои байнибучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешкаш гардидаанд.

Калидвожаҳо: бучети маҳаллӣ, ҳиссачудокуниҳои андозӣ, ААИ, муносибатҳои байнибучетӣ, субвенсия, субсидия, дотатсия.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ФИНАНСОВАЯ ПОДДЕРЖКА РЕГИОНОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена практическим вопросам формирования и реализации межбюджетных отношений и основным направлениям их совершенствования в современных условиях Республики Таджикистан. Рассмотрены теоретические аспекты формирования межбюджетных отношений, проанализирован анализ показателей межбюджетных отношений, то есть отчислений и дотаций. Также даны рекомендации по совершенствованию и перспективам развития межбюджетных отношений в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: местный бюджет, налоговые отчисления, НДС, межбюджетные отношения, субсидия, субсидия, субсидия.

IMPROVEMENT OF INTERBUDGETARY RELATIONS AND FINANCIAL SUPPORT OF THE REGIONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to practical issues of formation and implementation of inter-budget relations and the main directions of their improvement in modern conditions of the Republic of Tajikistan. The theoretical aspects of the formation of inter-budget relations are considered, the analysis of indicators of inter-budget relations, i.e. deductions and subsidies is analyzed. Also recommendations for improvement and prospects of development of inter-budget relations in the Republic of Tajikistan are given.

Key words: local budget, tax deductions, VAT, inter-budget relations, subsidy, grant.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эшбеков Темурҷон Ҳазратович – муаллими калони кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи длатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: estimur@yandex.ru, тел: (+992) 904-58-67-00

Сведения об авторе: Эшбеков Темурджон Хазратович – старший преподаватель кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе. ул. Нахимова, 64/14, E-mail: estimur@yandex.ru, тел: (+992) 904-58-67-00

Information about the author: Eshbekov Temurdzhon Hazratovich – senior teacher of department of the international finance and credit relations the Tajik State University finance and economic. Address: Dushanbe, Nahimova str, 64/14. E-mail: estimur@yandex.ru, phone: (+992) 904-58-67-00

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ РУШДИ САНОАТИ МИНТАҚА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аскарова С.С.- докторанти PhD-и кафедраи иқтисодии корхонаҳо ва соҳибқории ДМТ

Воқеияти аслии мавқеи ҷойгиршавии соҳаҳои саноат дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин аст, ки аз лиҳози географӣ соҳаҳои мазкур нобаробар ҷойгир шудаанд. Аз ҷумла то давраҳои гузаронидани ислохотҳои навини соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ саноати электроэнергетикӣ бештар дар минтақаҳои НТҚ ва шаҳри Душанбе ҷойгир шуда, қисмати дигари он дар Вилояти Хатлон ва Вилояти Суғд ҳамчунин қисмати камтарини он дар ВМКБ ҷойгир шуда буданд. Баъдан дар давраҳои гузариши иқтисодӣ дар ҷойгиршавии худудии кишвар тағйиротҳо ба вуҷуд омаданд ва дар натиҷаи ба Вилояти Хатлон шомил гардидани ш. Норақ дар ҷойгиргаштии соҳавии саноат тағйирот ба вуқӯъ омад. Бояд қайд намоем, ки дар ҷумҳури то соли 2016 маҳсусан дар ш. Душанбе аз сабаби мавҷуд набудани гази табиӣ ва маводҳои сӯхт истеҳсоли электроэнергия ва гармидиҳӣ аз қор монда буд. [1, с.73]

Аммо новобаста аз ин дар давраи муосир истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли рушд дорад ва дар ин замина баъд аз солҳои 2015-2016 истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ дар ҷумҳури афзоиш ёфта аст (ҷадвали 1).

Аз маълумотҳои ҷадвали 1 аён мегардад, ки тамоюли афзоиши ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар соҳаи истихроҷи маъдан дар давраи солҳои 2015-2020 дар маҷмӯъ 2,6 маротиба рушд карда, дар ин доира истихроҷи маводҳои энергетикӣ 2,1 маротиба, истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ бошад 2,6 маротиба афзоиш ёфтаанд. Аммо бояд тазаккур дод, ки нишондиҳандаҳои маводҳои энергетикӣ соли 2020 нисбат ба соли 2019 ба 11,2 % кам гардида, истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ бошад 13,3 % нисбат ба соли 2019 кам шудаанд. Дар саноати коркард нишондиҳандаҳои солҳои 2015-2020 тамоюли афзуншавӣ дошта, дар ин давра истеҳсоли маҳсулотҳои хӯрока, насочӣ, чарм, истеҳсолоти кимиёвӣ аз 2 маротиба зиёд афзоиш ёфта, истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ 2,9 маротиба рушд карда, инчунин маҳсулоти ғайрифилизи маъданӣ, истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ ва мошинсозӣ бошанд афзоиши аз 3 маротиба зиёд доранд. Аммо дар мавриди истеҳсоли маснуоти резинӣ ва пластмасӣ бояд қайд намоем, ки дар давраи солҳои 2015-2020 тамоюли рушди он ба 4,7 маротиба афзун гардида, нисбат ба соли 2019 бошад 9,8 % зиёд мебошад ва нисбат ба коркарди ҷӯбу тахта ва истеҳсолоти маснуот аз ҷӯб (1,8 маротиба) 2,9 маротиба зиёд

мебошад. Ин пеш аз ҳама ба ба кор даровардани корхонаҳои коркарди пластмасса дар Вилояти Суғд ва ш. Душанбе дар се соли охир алоқаманд мебошад.

Ҷадвали 1.

Динамикаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
(бо нархҳои дахлдори солҳо, млн. сомонӣ)

Солҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020/2015, маротиба
Ҳамагӣ, (тамоми саноат):	12196	15090	20029	23894	27613	30890	2,5
Истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ	2549	2718	3729	5688	6808	7527	2,9
Саноати истихроҷи маъдан	1641	3004	4524	4686	4853	4309	2,6
аз он ҷумла:	203	222	298	331	377	429	2,1
Истихроҷи маводҳои энергетикӣ							
Истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ	1438	2782	4226	4355	4476	3880	2,6
Саноати коркард	8006	9368	11776	13520	15952	19054	2,3
аз он ҷумла:	3482	3690	4304	4900	5399	7089	2,03
Истеҳсоли маҳсулоти хӯроқа, аз ҷумла нӯшоқиҳо ва тамоку							
Истеҳсоли нассочӣ ва дузандагӣ	1292	1520	2354	2479	2636	2870	2,2
Истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол	41	49	57	63	71	91	2,2
Коркарди ҷубу тахта ва истеҳсолоти маснуот аз ҷуб	77	103	119	138	148	142	1,8
Истеҳсоли селулозаю қоғаз, ғаёлияти табу нашр	143	115	142	241	260	182	1,2
Истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ	52	62	79	105	127	87	1,6
Истеҳсоли кимиёвӣ	86	95	107	147	154	182	2,1
Истеҳсоли маснуоти резинӣ ва пластмасса	61	85	157	200	265	291	4,7
Истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилизи маъданӣ	1201	1655	2091	2298	2593	2713	2,2
Истеҳсоли металлургия ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ	1450	1850	2187	2708	3874	4978	3,4
Мошинсозӣ	93	114	142	203	308	291	3,1
Ҳаргуна соҳаҳои саноат	28	30	37	38	117	138	4,9

Ҳисоби муаллиф аз рӯи: Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С. 394-397.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ, соҳаи саноат аз истихроҷ, коркард ва тақсими нерӯи барқ, газ ва об иборат мебошад. Соҳаи истихроҷ бо истихроҷи ашёи хоми маъданӣ, ангишт, маводҳои энергетикӣ ва ғайриэнергетикӣ алоқаманд буда, соҳаи коркард бошад фарогири бахшҳои коркардкунанда ва истеҳсолкунандаи маҳсулоти нав мебошад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.

Динамикаи сохтори соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар давраи солҳои 2015-2020, %

Солҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020 / 2015, %
Тамоми саноат	100	100	100	100	100	100	100,0
Истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гарми	20,9	18	18,8	23,8	24,6	24,4	116,7
Саноати истихроҷи маъдан	13,5	19,9	22,6	19,6	17,6	13,9	103,0
Истихроҷи маводҳои энергетикӣ	1,7	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	82,4
Истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ	11,8	18,4	21,1	18,2	16,2	12,5	105,9
Саноати коркард	65,6	62,1	58,6	56,6	57,8	61,7	94,1
истеҳсоли маҳсулоти хӯроқа, аз ҷумла нӯшоқиҳо ва тамоку	28,5	24,4	21,4	20,5	19,6	22,9	80,4
истеҳсоли нассочӣ ва дузандагӣ	10,6	10,1	11,8	10,4	9,5	9,3	87,7
истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	100,0
коркарди ҷубу тахта ва истеҳсолоти	0,6	0,7	0,6	0,6	0,5	0,5	83,3

маснуот аз чӯб							
истехсоли селулозаю коғаз, фаъолияти табу нашр	1,2	0,8	0,7	1	0,9	0,6	50,0
истехсоли маҳсулоти нафтӣ	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,3	75,0
истехсоли кимиёвӣ	0,7	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	85,7
истехсоли маснуоти резинӣ ва пластмассӣ	0,5	0,6	0,8	0,8	1	1	200,0
истехсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилзи маъданӣ	9,8	11	10,4	9,6	9,4	8,8	89,8
истехсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филзӣ	11,9	12,3	10,9	11,3	14	16,1	135,3
мошинсозӣ	0,8	0,8	0,7	0,9	1,1	0,9	112,5
ҳаргуна соҳаҳои саноат	0,2	0,2	0,2	0,2	0,4	0,4	200,0

Таҳияи муаллиф аз рӯи: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С.20-21.

Дар сохтори соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҷадвали 2) аз давраҳои солҳои 2015 то 2020 тағйиротҳои назаррас ба қайд гирифта шудаанд, ки дар ин ҷо метавон аз афзоиши нисбии онҳо сухан ронд. Аммо дар ин раванд тамоюли тағйирёбии саноати истихроҷи маъдан аз 13,5% давраи соли 2015 фақат 0,5% тағйир ёфта, саноати коркард бошад дар соли 2020 аз 61,7% расида аст ва боз ҳам дар ин радиф пешсафиро истеҳсоли тақсими нерӯи барқ ва гармидиҳӣ касб намуда аст, ки аз нишондиҳандаи 20,9%-и соли 2015 ба 24,4% дар соли 2020 ноил гардида аст.

Дар мавриди ташаккулёбии корхонаҳои саноатии кишвар бояд тазаққур дод, ки он то ба ҳол ба миқдори ибтидои соли соҳибистиқлолии кишвар, яъне соли 1991, ки шумораи корхонаҳои саноатӣ дар миқёси ҷумҳурӣ 2308 воҳидро ташкил медоданд, нарасида аст. Аммо тамоюли рушди солҳои 2012-2020 афзоиши равандҳои ташаккулёбии шумораи корхонаҳои саноатиро нишон медиҳад (ҷадвали 3).

Чӣ хеле ки аз ҷадвали 3 мебинем дар давраи солҳои 2012-2020 шумораи корхонаҳои саноатӣ дар маҷмӯъ 43,9% афзоиш ёфта, аз ин ҳисса корхонаҳои саноати истихроҷ 2,4 маротиба зиёд гардидаанд, ки онҳо 11,6 ҳиссаи тамоми корхонаҳоро ташкил медиҳанд. Дар мавриди тамоюли рушди корхонаҳои саноати коркард маълум шуд, ки шумораи онҳо дар соли 2020 нисбат ба соли 2012 ба 1847 адад расида 27,5% афзоиш ёфтаанд ва дар ин давра ҳиссаи онҳо нисбат ба ҳиссаи умумии корхонаҳои кишвар 80,9%-ро ташкил дода аст. Боиси қайд аст, ки дар давраи таҳлили ҳиссаи афзоиши корхонаҳои ба истеҳсол ва тақсими нерӯ ва гармӣ машғул буда 5,9 маротибаро ташкил дода, дар соли 2020 нисбат ба ҳиссаи умумӣ 7,6% -ро ташкил медиҳанд.

Ҷадвали 3.

Шумораи корхонаҳои саноатӣ аз рӯи соҳаҳои саноат, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (адад)

Давраҳо	2012	2014	2015	2017	2019	2020	2020/2012, %
Тамоми саноат	1586	2164	2310	1999	2164	2283	143,9
аз он ҷумла:	109	154	214	229	250	264	2,4
Саноати истихроҷи маъдан							маротиба
Нисбат ба ҳамагӣ, %	6,9	7,1	9,3	11,5	11,6	11,6	-
Саноати коркард	1448	1980	2071	1732	1746	1846	127,5
Нисбат ба ҳамагӣ, %	91,3	91,5	89,7	86,6	80,7	80,9	-
Истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ	29	28	30	38	168	173	5,9
Нисбат ба ҳамагӣ, %	1,8	1,3	1,3	1,9	7,8	7,6	-

Таҳияи муаллиф аз рӯи: Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С. 397; Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С.24-25.

Дар маҷмӯъ, тибқи маълумотҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 дар кишвар 83 корхонаи саноатӣ бо ҷойҳои кории 1,1 ҳаз. нафар

созмон дода шуда, 34-тои он дар Вилояти Суғд, 21 корхона дар Вилояти Хатлон, 13 корхона дар НТҚ, 13 корхона дар ш. Душанбе ва 2 корхона дар ВМКБ ба фаъолият оғоз намуданд, ки 29-тои онҳо ба саноати хӯрока, 17-тоашон ба саноати сабук, 17-тои дигарашон ба истехсоли масолеҳи сохтмонӣ ва 13 корхона дар соҳаи мошинсозӣ фаъолият мекунанд.

Бояд тазакур дод, ки танҳо дар моҳҳои январ то сентябри соли 2021 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 229 корхонаҳо ва сеҳҳои нав ба кор дароварда шуданд, ки дар маҷмӯи ин корхонаҳо зиёда аз 363 млн. сомонӣ маҳсулот истеҳсол намудаанд. Тибқи маълумотҳои оморӣ ва иттилооти Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон маълум гардид, ки дар соли 2021 Ҷумҳурии Тоҷикистон дар миёни кишварҳои ИДМ аз рӯи афзоиши саноат мақоми аввалро касб намуда, ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар ин сол нисбат ба соли 2020 ба 20% афзоиш ёфта, 3,4 млрд. долл. ИМА-ро ташкил дода аст. [5,с.24-25]

Чуноне, ки аз маълумотҳои пешниҳоднамудаи ин ниҳоди бонуфузи кишвар бармеояд, «... дар соли 2021, дар ҷумҳурӣ ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ қариб 23 % зиёд гардида аст, ки ин нишондиҳандаи баланд дар байни кишварҳои ИДМ мебошад. Тибқи маълумотҳои оморӣ кумитаи омили кишварҳои ИДМ дар ин давра нишондиҳандаҳои Федератсияи Россия - 5%, Ўзбекистон – 9,5 %, Қазоқистон – 3 % ва Қирғизистон 0,2% - ро ташкил додаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба натиҷаҳои назаррас дар соҳаи канданиҳои маъдани ноил гардида, дар ин бахш ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот 32 % афзоиш ёфта аст. Сатҳи энергияи барқ ва дарҷаи истеҳсоли хӯрока 20 % афзоиш гардида аст. Дар соли 2021 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷи кишвар 270 ҳаз. т маъдани тозакардашуда, 1,2 млн. т семент ва зиёда аз 100 ҳаз. т пахта содирот намуда аст. Нисбат ба соли 2020 ҳаҷми саноати кӯҳи 60 % афзоиш ёфта, корхонаҳо маҳсулотро истеҳсол намудаанд, ки қариб 1 млрд. долл. ИМА арзиш доранд ва ин бошад нисбат ба соли гузашта 400 млн. долл. ИМА зиёд мебошад... Дар ин самт пешсафиро корхонаҳои «Зарафшон» (64%), «Пакрӯд» (13 %) ва «ТВЕА Душанбе саноати кӯҳи» (10%) ишғол намудаанд. Дар фаъолияти саноати сабук ва пиллапарварӣ низ натиҷаҳои хуб ба назар мерасанд, ки истеҳсоли масолеҳи ин бахш 32 % афзоиш ёфта, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноати хӯрока бошад, 11 % афзун гардида аст» [4,с.18-19].

Ҳамин тавр маълум мегардад, ки тамоюли рушди корхонаҳои саноатии кишвар аз лиҳози истеҳсоли маҳсулот ва таъмини маҳсулоти содиротӣ рушд карда истода, дар давраи таҳлилӣ бахши саноати кишвар ба нишондиҳандаҳои назаррас ноил гардида аст. Аммо таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ин тамоюл дар ҳолати муосир дар байни кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла кишварҳои рушдкарда ва рӯ ба рушд то андозаи кофӣ назаррас нест. Чунки дар миёни 56 кишварҳои таҳлилгардида дар ҳиссаи ҳаҷми саноат дар ташкили маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми 38-умро касб намуда аст (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4.

Ҳиссаи ҳаҷми саноат дар ташкили ММД-и кишварҳо дар соли 2021

№	Кишвар	Ҳаҷми саноат дар ташкили ММД, %	№	Кишвар	Ҳаҷми саноат дар ташкили ММД, %
1.	Ангола	61,4	29.	Украина	28,6
2.	Кувайт	58,7	30.	Австрия	28,4
3.	Озарбойҷон	53,5	31.	Арманистон	28,2
4.	Қатар	50,3	32.	Канада	28,2
5.	Амор. Араб	49,8	33.	Финляндия	28,2
6.	Кор. Шимолий	47,6	34.	Аргентина	28,1
7.	Туркманистон	44,9	35.	Булғория	28,0
8.	Араб. Саудӣ	44,2	36.	Исроил	26,5
9.	Индонезия	41,0	37.	Швейтсария	25,6
10.	Белоруссия	40,8	38.	Тоҷикистон	25,5
11.	Хитой	40,5	39.	Австралия	25,3
12.	Полша	40,2	40.	Италия	23,9
13.	Кор. Ҷанубӣ	39,3	41.	Гватемала	23,4
14.	Чехия	36,9	42.	Испания	23,2
15.	Эрон	35,3	43.	Ҳиндустон	23,0
16.	Миср	34,3	44.	Дания	22,9

17.	Қазоқистон	34,1	45.	Латвия	22,4
18.	Ўзбекистон	33,7	46.	Белгия	22,1
19.	Андорра	33,6	47.	Португалия	22,1
20.	Швеция	33,0	48.	Зеланд. Нав	21,5
21.	Россия	32,4	49.	Бразилия	20,7
22.	Венгрия	31,3	50.	Инглистон	20,2
23.	Қирғизистон	31,2	51.	Франция	19,5
24.	Олмон	30,7	52.	Покистон	19,1
25.	Филиппин	30,6	53.	ИМА	19,1
26.	Япония	30,1	54.	Нидерланд	17,9
27.	Бангладеш	29,3	55.	Юнон	16,9
28.	Эстония	29,2	56.	Гренландия	10,1

Сарчашма: ВВП по секторам экономики. Процент вклада промышленности в общий объём ВВП по странам мира. https://www.yestravel.ru/world/economy/gdp_composition_by_sector/ (санаи муроҷиат ба сомона: 21.02.2022)

Чи хеле, ки аз маълумотҳои қадвали 4 бармеояд дар миёни кишварҳои рушдқарда ва рӯ ба рушд ҳиссаи бештари маҷмуи маҳсулоти саноатӣ дар ташкили ММД аз ҳама бештар дар дахғонаи кишварҳои Ангола-61,4 %, Кувайт-58,7 %, Озарбойҷон-53,5 %, Қатар-50,3 %, Амороти Араб-49,8 %, Кореяи Шимолӣ-47,6 %, Туркменистон-44,9 %, Арабистони Саудӣ-44,2 %, Индонезия-41,0 %, Беларуссия-40,8 % ба қайд гирифта шудаанд. Аз кишварҳои пасошӯравӣ бошанд дар ин раддабандӣ аз ҳама беш ҳиссаи саноат дар ташкили ММД ба ҷумҳуриҳои Озарбойҷон (53,5%) ва Беларус (40,8 %), Туркменистон (44,9) рост омада, баъдан Қазоқистон (34,1 %), Ўзбекистон (33,7 %), Украина (28,6), Арманистон (28,2) ва Тоҷикистон (25,5 %) шомил гардидаанд.

Чи хеле, ки дар боло қайд кардем, ин гуна ҳолати муосири тамоюли рушди саноат ба ҳадафҳои стратегии кишвар айнаи замон қувваи каммусоидаткунанда дорад.

Бояд тазаққур дод, ки бо дарназардошти вобаста ба ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ аҳамиятнок будани соҳаҳои саноат, ва алоқамандии зич доштани он дар таъсиси ҷойҳои корӣ, соли 2018 аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод гардид, ки саноатикунони босуръати кишвар «ҳадафи ҷоруми стратегӣ» эълон гардида, дар ин замина то соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноат дар ММД ба 22 % расонида шавад. Пас барои ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегии миллӣ ва барои расидан ба мақсадҳои дар барномаҳои давлативу соҳавӣ дарҷ гардида ва дар маҷмӯъ барои ба рушди устувори иқтисодиёти миллӣ таъсир доштани соҳаҳои саноати кишвар, корхонаҳои саноатиро зарур аст, ки мушкilotҳои ба миён меомадаро аз байн бурда, рақобатпазир гардида, самаранокона рушд намуда, дар пояи татбиқи дурусти технологияҳои муосири инноватсионӣ бо муҳити технологияи ҷаҳонӣ ҳамгиро гарданд. Чи хеле, ки таҳлили гузаронидашуда муайян намуд, барои рушди самараноки соҳа, новобаста аз ҷой доштани камбудихо, потенциали саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд мебошад.

Ҳамин тавр, бояд дар назар дошт, ки барои ноил гардидан ба рушди инноватсионӣ ва соҳавии корхонаҳои муосири саноатӣ ва дар маҷмӯъ бахши саноатии кишвар, омода сохтан ва доштани мутахассисони баландихтисоси соҳибқасб заруранд. Зеро барои бо маҳорати касбӣ идора намудани равандҳои кориву истехсолӣ, бурдани назорати фондҳо, идораи дурусти корҳои муҳандисӣ ва техникӣ, ба кор даровардан ва самаранок истифода намудани дастгоҳҳо, пултҳои идорақунӣ мутахассисони соҳибқасб ва сатҳи касбияташон баланд зарур мебошанд. [6,с.20-21]

Ҳамин тавр дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои воқеии рушди инноватсионии соҳаи саноат мавҷуд аст, ки алоқамандии онро метавон бо мавҷудияти соҳаҳои технологияҳои пешрафта таҷассум намуд. Илова бар ин потенциали мавҷудаи санотии кишвар, ки дорои шароитҳои созмон додани корхонаҳои муштарак бо дарназардошти ҷалби сармояҳои хориҷиву ватанӣ мебошад, алоқамандии зичи рушди инноватсиониаширо метавонад бо ҳамкориҳои судманди марказҳои бонуфузи илмӣ кишвар ба роҳ монда, аз потенциали илмӣ ниҳодҳои ватанӣ истифода намояд. Бояд дар назар дошт, ки ҳам равишҳои соҳавӣ ва ҳам равишҳои фаъолиятиву амалиётӣ дар соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама бояд бештар ба

рушди бахши коркардкунандаи саноат дар дохили кишвар равона гардида, самтҳои афзалиятноки рушди соҳаро тариқи иваз кардани маҳсулотҳои воридотӣ бо истеҳсолоти дохилӣ, созмон додани фондҳои рушди соҳаҳои саноат ва ҳамкориҳои зичро бо он ба роҳ мондан, ҳавасманд гардонидани таҳқиқотҳои илмӣ ба саноат вобаста буда ба роҳ монанд. Ҳамчунин татбиқи равишҳои ҳавасмандгардонии корхонаҳои тадриҷан маҳсулоти ватаниро афзоиш диҳанда, таҷдидсозии техникаи истеҳсолот бо техникаву технологияи муосири инноватсионӣ, ташаккул ва рушд додани инфрасохтори фаъолияти соҳаҳои саноатро мададкунанда, ҳавасмандгардонии ташаккулдиҳии паркҳо ва кластерҳои саноатӣ дар баробари таъмин намудани соҳаи саноат бо сатҳи баланди касбияти кормандон метавонад равишҳои ба рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар натиҷа ба рушди иқтисодии миллий таъсиррасонро ба вуҷуд оварад. Албатта равишҳо ва омилҳои зикр гардида як қисмати равандҳои ба рушди соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқамандидошта буда, маънои онро дорад, ки татбиқи равишҳои дигарро низ мавриди таҳқиқоти ҷиддӣ гирифтани лозим мебошад ва унсурҳои аз лиҳози таҷриба ва самаранокӣ санҷидашудаҳо ғайриқарор аз миёни онҳо ҷудо карда гирифта шаванд.

АДАБИЁТ

1. Муртазоев, О.К. Совершенствование организационно-экономического механизма развития региональной инновационной промышленной системы (на материалах Центрального региона Республики Таджикистан) / О.К. Муртазоев // Дисс. на соис. уч. степени канд. экон. наук. 08.00.05. – Душанбе, 2018. – С.73.

2. Спутник Таджикистана. Порталы иттилоотӣ. [Захираи электронӣ]. Суроғаи электронӣ: <https://tj.sputniknews.ru/20200811/tajikistan-kolichestvo-promyshlennykh-predpriyatiy-1031715948.html> (санаи мурочиат ба сомона: 25.02.2022)

3. Первый в СНГ: Таджикистан добился прорывных успехов в промышленности. URL: <https://tj.sputniknews.ru/20220202/tajikistan-promyshlennost-itogi-2022-1045418203.html> (санаи мурочиат ба сомона: 26.02.2022)

4. Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С. 394-397; Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С.18-19.

5. Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С. 397; Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С.24-25.

6. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С.20-21.

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ РУШДИ САНОАТИ МИНТАҚА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола асосҳои назариявии рушди системаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешавад. Муаллиф қайд мекунад, ки дар натиҷаи ислоҳоти иқтисодӣ дар соҳаҳои саноатӣ мамлакат як қатор ташкилоту корхонаҳо тағйироти калон ба амал омаданд, инчунин таърифҳои муаллифи концепсияи сиёсати саноатӣ.

Калидвожаҳо: иқтисодии милли, сиёсати саноатӣ, рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ, низоми саноатӣ, сармоягузорӣ.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕГИОНА РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются теоретические основы развития промышленной системы Республики Таджикистан. Автор отмечает, что в результате проведения экономических реформ в отраслях страны ряд организаций и предприятий претерпели существенные изменения, а также приведены авторские определения концепции промышленной политики.

Ключевые слова: национальная экономика, промышленная политика, конкурентоспособность промышленная продукция, промышленная система, инвестиции.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF REGIONAL INDUSTRY DEVELOPMENT THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the theoretical foundations of the development of the industrial system of the Republic of Tajikistan. The author notes that as a result of economic reforms in the country's sectors, a number of organizations and enterprises have undergone significant changes, as well as the author's definitions of the concept of industrial policy.

Key words: national economy, industrial policy, competitiveness of industrial products, industrial system, investments

Маълумот дар бораи муаллиф: Аскаророва Санавбархон Султонхочаевна - докторанти PhD -и кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқориҳои ДМТ. Тел: +992 926165557. E-mail: sanam85@mail.ru

Сведения об авторе: Аскаророва Санавбархан Султонходжаевна – докторант PhD кафедри экономика предприятия и предпринимательства ТНУ Тел: +992 926165557 E-mail: sanam85@mail.ru

Information about the author: Askarova Sanavbarkhan Sul-tonkhodzhaevna - PhD student Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship TNU. Tel: +992 926165557 E-mail: sanam85@mail.ru

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИИ ФАӢОЛИЯТИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ

Асроридинзода Ф. - магистранти кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии АИДНПҚТ

Таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар таъмини рушди иқтисоди миллии нақши калидӣ дошта, омилҳои асосӣ ҷиҳати ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ ба ҳисоб рафта, ба рушди муносибатҳои иқтисодии байналмиллалӣ мусоидат менамоянд.

Аввалин минтақаи озоди иқтисодӣ соли 1547 дар шаҳри Ливорно Италия таъсис ёфтааст, ки ҳамчун «Шаҳри савдои озод» эълон шуда, дар он тоҷирон ҳуқуқи савдоқуниро бе пардохти андоз ба даст оварда буданд. Баъзе муҳаққиқон таърихи пайдоиши аввалин минтақаҳои озоди иқтисодиро ҳатто ба давраи пеш аз мелодӣ мансуб мекунанд.

Иқтисодиёти ҷаҳони муосир нақши ин гуна минтақаҳои имтиёзнокро мусбӣ арзёбӣ намуда, барои кишварҳое, ки кушиши гузаронидани ислоҳоти иқтисодиро менамоянд аз ҷунин таҷрибаҳо истифода кардан мувофиқи мақсад мешуморад. Зеро субъектҳои хоҷагидорӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ бақайдгирифташуда аз имтиёзҳои гуногуни андозӣ, гумрукӣ ва дигар дастгириҳои давлатӣ бархурдор мебошанд.

Фаъолият дар ин гуна минтақаҳо бо ҷорӣ намудани низоми имтиёзноки гумрукӣ, андозӣ ва сармоягузорӣ ба роҳ монда шуда, ҷиҳати ҷалби сармоягузории дохилию хориҷӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодии зерин мусоидат менамоянд:

- тақвияти содироти маҳсулоти саноатӣ ва таъмини воридоти ашёҳои хориҷӣ;
- баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми кишвар тавассути таъсиси ҷойҳои нави кории доимӣ ва ба қор ҷалб намудан аҳолии қобили меҳнат;
- ворид намудани техникаву таҷҳизоти муосири рақамӣ ва ғ.

Ҳамзамон дар таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ таъмини рушди иқтисодӣ–иҷтимоӣ, амалигардонии стратегияву барномаҳо ва дигар концепсияҳое, ки ба рушди иқтисодии нигаронида шудааст, нақши муҳим доранд. Хусусияти иҷтимоии ҷунин минтақаҳо ташкили ҷойҳои нави корӣ, шуғлнокии аҳоли, баландбардорӣ сатҳи таҳасуснокии кормандон бо истифода аз таҷрибаи пешқадами хориҷӣ, рушди некуаҳволии аҳоли, суръат бахшидан ба инфрасохтори маишӣ – иҷтимоӣ ва ғайра мебошанд.

Дар ин раванд хусусиятҳое, ки МОИ-ро аз дигар минтақаҳо фарқ мекунад, ин низоми алоҳидаи идоракунии иқтисодиёт, дур будан аз дигар минтақаҳо ва ғайраҳо мебошад.

Дар баробари ин, чунон ки тадқиқотҳои назариявӣ ва амалиявии муосир нишон медиҳанд, як хусусияти муҳими МОИ ин мавҷудияти инфрасохторест, ки метавонад барои ҷалби сармояи хориҷӣ ва ҷойгиршавии онҳо дар ин минтақа мусоидат намуда, илова бар ин ба субъектоне бақайдгирифташудаи МОИ имтиёзҳои иловагӣ ва ҳавасмандгародонӣ пешбинӣ мегардад.

Тибқи маълумоти баъзе коршиносон аз се як ҳиссаи ҳаҷми гардиши молҳо дар ҷаҳон тавассути минтақаҳои озоди иқтисодӣ сурат мегирад.

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ як қисмати маҳдуди алоҳидаи ҷазои иқтисодии давлат буда, дар ҳудуди он низоми махсуси хоҷагидорӣ ба роҳ монда мешавад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин таърифи ин минтақаҳо (моддаи 1) қабул шудааст: «Минтақаи озоди иқтисодӣ – қисми алоҳидаи (маҳдуди) қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки дар ҳудуди он на фақат низоми махсуси гумрукию андозӣ, балки тартиби соддакардашудаи рафтумомади ғайррезидентҳо ва меъёрҳои имтиёзноки истифодаи захираҳои табиӣ амал мекунад».

Таҷрибаи ҷаҳонии таъсисдиҳӣ ва фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ нишон медиҳад, ки минтақаҳо барои ноил шудан ба мақсадҳои зерин ташкил карда мешаванд:

-мақсади асосии ташкили МОИ афзоиши пайвастании мамлакат ба ҷараёни инкишофи тақсимооти байналхалқии меҳнат мебошад. Агар мамлакат бо ин ё он сабабҳо иқтисодиёти як минтақаро тавассути ҷалби сармояи хориҷӣ рушд додан хоҳад, он гоҳ ин масъаларо дар доираи таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар амал татбиқ менамояд. Зеро дар ҳудуди МОИ нисбат ба дигар минтақаҳои кишвар имконияти сармоягузорӣ бо назардошти пешниҳоди имтиёзҳои андозию гумрукӣ бехтар мебошад;

-МОИ инчунин барои ғанӣ гардонидани бозори дохилии мамлакат бо маҳсулоти баландсифат, пеш аз ҳама молҳои воридотивазкунанда истифода мешавад. Барои ноил гаштан ба ин мақсад дар ҳудуди муайян бо ёрии сармояи хориҷӣ истехсолоти маҳсулоти воридотивазкунанда ташкил карда мешавад;

-ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ на фақат соҳаҳои истехсолиро ба ҷараёни тақсимооти байналхалқии меҳнат пайваस्त мекунад, балки соҳаи туризм, фарҳанг ва санаторияву курортро фаро мегирад, ки боиси зиёдшавии даромадҳои асъори хориҷӣ мегардад;

-МОИ барои тезонидани ҷорикунони коркардҳои илмию - техникаии хориҷӣ ба иқтисодиёти миллӣ нигаронида мешаванд;

-ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ барои мамлакатҳои иқтисодиёти рӯ ба таррақӣ ва иқтисодиёти давраи гузариш имконияти омӯзонидан ва тайёр кардани кормандони баландихтисос, муҳандисон, кадрҳои хоҷагӣ ва идоравиро ба вучуд меорад;

-мақсади муҳими ташкили МОИ - ҳавасманд кардани рушди иқтисодии ягон минтақа ё соҳаи ҷудоғонаи истехсолот мебошад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки барои мамлакатҳои дорои иқтисодиёти рушди устувор ташкили МОИ шартҳои асосӣ фаъолгардонии фаъолияти хоҷагӣ дар ноҳияҳои (депрессивӣ) ба таназзул дучор шуда бошад, он гоҳ барои мамлакатҳои иқтисодиёти рӯ ба таррақӣ ва иқтисодиёти давраи гузариш ҳангоми ташкили чунин минтақаҳо ба воридоти сармояи хориҷӣ диққати аввалиндараҷа дода мешавад;

-дар мамлакатҳои ҷудоғонаи МОИ ҳамчун усули минтақавии азнавсозии иқтисодиёт дар шароити гузариши он аз принципҳои маъмурии амалиёт ба бозорӣ доништа мешавад.

Ҳангоми интихоби мавқеи ҷойгиршавии МОИ бояд чунин масъалаҳо ба инобат гирифта шаванд:

- мусоид будани вазъи ҷуғрофӣ, яъне дастрасӣ ба роҳҳои гуногун (обӣ (бандарҳои баҳрӣ), ҳавоӣ (фурудгоҳи байналмилалӣ) ва хушкӣ);

- паст будани пардохти ҳаққи истифодаи замин, ки дар он сифати пасти қувваи корӣ ва набудани инфрасохтор дар чунин минтақаҳо ба назар гирифта мешавад. Бештари мамлакатҳо ва минтақаҳои Осиёи МОИ-ро дар наздикии шаҳрҳо ё низомҳои нақлиётӣ ташкил кардаанд;

- наздик будан ба бозорҳои фурӯш, ки ин имконият медиҳад хароҷоти суғуртавӣ ва нақлётӣ паст карда шаванд ва бо ҳамин восита рақобатпазирии молҳо дар бозорҳо баланд бардошта шаванд;

- мавҷуд будани қувваи кории баландсифатӣ ва арзон, ки дар солҳои охир ба афзалияти муайян барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ таъсир мегардонанд.

Аксари минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар давоми фаъолияти худ ба натиҷаҳои назаррас ноил мегарданд, ки ин аз саҳми бузурги сармояи хориҷӣ вобаста мебошад.

Ба ақидаи баъзе муҳаққиқон, омилҳои асосии ҷолибияти МОИ ханӯз ҳам қувваи кории арзон ва замин ба ҳисоб рафта ба муҳлати дароз боқӣ мемонанд.

Айни замон дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон 5 минтақаи озоди иқтисодӣ аз ҷумла, «Суғд», «Панҷ», «Данғара», «Ишкошим» ва «Кӯлоб» фаъолият мекунанд. Таҳлили фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ нишон медиҳад, ки дар соли 2021 фаъолияти 80 ширкатҳои ватанино хориҷӣ ҳамчун субъект ба қайд гирифта шудаанд, ки аз ин шумора 30 субъект ба МОИ «Суғд», 32 субъект ба МОИ «Данғара», 11 субъект ба МОИ «Панҷ», 5 субъект ба МОИ «Ишкошим» ва 2 субъект ба МОИ «Кӯлоб» рост меояд.

Аз оғози фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодии кишвар то 1 январи соли 2022 ҳаҷми сармоягузориҳо дар маҷмӯъ 1944 млн сомониро ташкил медиҳад. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ бошад аз оғози фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодии кишвар дар маҷмӯъ ба 1214 млн. сомонӣ, сомонӣ баробар гардидааст. Инчунин дар ҳудуди минтақаҳо 1221 ҷойи корӣ таъсис дода шуд.

Аз ҷониби субъектҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ лӯлаҳо ва зарфҳои пластикӣ, ноқилҳои барқӣ, профилҳои алюминӣ барои дару тирезаҳо, рангубори сохтмонӣ, маҳсулоти металлопластикӣ, дару тирезаҳои ҷубин, маҳсулоти ороишии сохтмонӣ, мебел, маводҳои шустушӯӣ, металлоконструксия ва ғайра истеҳсол шуда истодааст.

Маҳсулотҳои минтақаҳои озоди иқтисодии кишвар бештар ба бозорҳои ИДМ, Туркия, Арабистони Саудӣ, Аврупои ҷанубӣ ва бозорҳои дохилии кишвар содир мегардад.

Тибқи маълумотҳои омили расмӣ таҳлили ҳаҷми сармоягузориҳо, истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ аз оғози фаъолият гузаронида шуда, дар ҷадвали №1 оварда шудааст.

Ҷадвали №1. Таҳлили ҳаҷми сармоягузориҳо, истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ (аз оғози фаъолият ва дар солҳои 2021-2020)

Номи минтақа	Ҳаҷми сармоягузорӣ (млн. сомонӣ)				Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ (млн. сомонӣ)				Таъсиси ҷойҳои корӣ (ҷойи корӣ)			
	Аз оғози фаъолият	Соли 2021	Соли 2020	Соли 2021 нисбат ба соли 2020 (%)	Аз оғози фаъолият	Соли 2021	Соли 2020	Соли 2021 нисбат ба соли 2020 (%)	Аз оғози фаъолият	Соли 2021	Соли 2020	Соли 2021 нисбат ба соли 2020 (%)
МОИ «Суғд»	115,2	18,1	16,9	107	1087,3	295,4	184,3	160	774	106	39	2,7 маротиба
МОИ «Данғара»	1800,5	98	57,5	170	125	79	30,3	2,6 маротиба	365	107	-	-
МОИ «Панҷ»	19,6	0,7	2	35	1,7	-	0,06	-	31	-	34	-
МОИ «Ишкошим»	3,9	-	-	-	0,7	-	-	-	20	-	-	-
МОИ «Кӯлоб»	5	5	-	-	-	-	-	-	31	8	23	34,7
Ҳамагӣ	1944	121,8	76	159	1214	374,4	214	175	1221	221	96	2,3 маротиба

Бо мақсади тақвият бахшидан ба фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва баланд бардоштани ҳолибияти сармоягузории онҳо, андешидани тадбирҳои зерин мувофиқи мақсад аст, аз ҷумла:

1. Тақвият бахшидан ба фаъолияти ҷалби сармояи хориҷӣ;
2. Пешниҳод ҷиҳати соддагардонии талаботи бақайдгирии субъектҳои МОИ;

АДАБИЁТ

1. Друзик Я. С. Свободные экономические зоны в системе мирового хозяйства: Учебное пособие: - Мн.: «ФУА инфарм», 2000, 368 с.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 17 майи соли 2004, № 24. – Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 2004, № 5, мод. 335.

3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05. 03. 2008 с. таҳти № 103 «Дар бораи чораҳои аввалиндараҷа оид ба ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон».

4. Игнатов В., Бутов В. Свободные экономические зоны (методические и организационные основы). – М., 1997г. – с. 5.

5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (Наشري расмӣ), 2021, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе: 2021.

ҶАНБАҲОИ НАЗРИЯВӢ ВА АМАЛИИ ФАЪОЛИЯТИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ

Мақолаи мазкур ба омӯзиши ҷанбаҳои назриявӣ ва амалии фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) бахшида шудааст. Қисмати назриявӣ омӯзиши масъалаҳои мафҳум, моҳият ва аҳамияти иқтисодии МОИ –ро фарогир буда, дар қисмати амалӣ бошад фаъолияти минтақаҳои озоди Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: минтақаи озоди иқтисодӣ, сармояи хориҷӣ, минтақаи озоди соҳибқорӣ, фаъолияти иқтисодӣ, бочи гумрукӣ ва андозҳо, имтиёзҳо ва ҳавасмандгардонӣ, Ассотсиатсияи Байналмилалӣи Рушди Минтақаҳои Озод, субъект.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН.

Данная статья посвящена изучению теоретических и практических аспектов свободных экономических зон (СЭЗ). Теоретическая часть статьи охватывает изучение понятия, сущности и экономического значения СЭЗ, а в практической части анализируется деятельность свободных зон Республики Таджикистан.

Ключевые слова: свободная экономическая зона, иностранный капитал, свободная предпринимательская зона, экономическая деятельность, таможенные пошлины и налоги, льготы и мативации, Международная ассоциация развития свободных зон, субъект.

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ACTIVITIES OF FREE ECONOMIC ZONES.

This article is devoted to the study of theoretical and practical aspects of free economic zones (FEZ). The theoretical part of the article covers the study of the concept, essence and economic significance of the SEZ, and the practical part analyzes the activities of the free zones of the Republic of Tajikistan.

Key words: free economic zone, foreign investment, free business zone, economic activity, customs duties and taxes, benefits and incentives, International Association for the Development of Free Zones, entity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Асроридинзода Фарзона – магистранти соли дуюми кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носиров 33. Телефон: (+992) 909-09-92-49.

Сведения об авторе: Асроридинзода Фарзона - магистрант второго курса кафедры государственное управление и национальная экономика Академия государственного управления при Президенте *Республики Таджикистан*. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носирова 33. Телефон: (+992) 909-09-92-49.

Information about the author: Farzona Asroridinzoada - 2nd year undergraduate student of the Department of Public Administration and National Economy Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosirov street 33. Phone: (+992) 909-09-92-49.

ОЦЕНКА ЗАРУБЕЖНЫХ РЫНКОВ БАНКОВСКИХ УСЛУГ И ПРИМЕНЕНИЕ ИХ ОПЫТА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Буриев Ш.М. – докторант PhD кафедры управления государственными финансами ТНУ
Сайфуров К.Ф. - к.э.н., доцент, заведующий кафедрой банковской деятельности ТНУ

В современных условиях, рынок банковских услуг Республики Таджикистан находится на стадии развития, и для дальнейшего его развития необходимо использовать опыт развитых стран Азии и Европы. На сегодняшний день, Грузия является одной из стран с наиболее развитым рынком банковских услуг. Следует отметить, что банковская система Грузии является одной из самых стабильных и надежных среди бывших государств-членов СССР. Одним из преимуществ банковской системы Грузии над банковскими системами других стран, является высокий уровень развития онлайн-банкинга и других систем дистанционного банковского обслуживания [4].

В связи с этим, кредитные учреждения Республики Таджикистан могут использовать опыт грузинской банковской системы в сфере дистанционного банковского обслуживания, сберегательных, кредитных продуктов и других банковских услуг.

В целях развития дистанционного банковского обслуживания на рынке банковских услуг Республики Таджикистан необходимо, чтобы банковская система Республики Таджикистан уделяла пристальное внимание трем основным факторам, обусловленным богатым опытом банковской системы Грузии в сфере дистанционного банковского обслуживания. К таким факторам мы можем отнести:

1. В банковской системе страны существует большая конкуренция, что вынуждает кредитных организаций разрабатывать новые банковские продукты и услуги и продавать их клиентам с целью получения конкурентного преимущества и расширения клиентской базы.

2. Постепенная замена филиалов и центров банковских обслуживания страны виртуальными банками, что позволит снизить уровень расходов кредитных организаций и увеличить количество клиентов.

3. Развитие связи и телекоммуникационных технологий.

Поэтому, мы можем расширить спектр дистанционных банковских обслуживаний, предоставляемых отечественными кредитными организациями в стране, несколькими способами, такими как:

- ❖ Улучшение существующих дистанционных банковских услуг;
- ❖ Предоставление новых банковских услуг, которые разработаны на основе предыдущих банковских услуг;
- ❖ Развитие дистанционных вспомогательных услуг.

Также, банковская система Республики Таджикистан может использовать опыт банковской системы Грузии в предоставлении депозитных продуктов и услуг. Используя статистику Банка Грузии, мы показали динамику изменения процентных ставок по депозитам кредитных организаций в банковские системы Грузии в виде следующей рисунке (Рисунок 1) [5].

Как видно на Рис. 1, с июля 2019 г. по июнь 2020 г. процентная ставка по депозитам в кредитных организациях Грузии, ежеквартально увеличивалась на определенную сумму, в результате чего в июне 2020 г. - она составила 11,94% - в год.

На основе опыта банковской системы Грузии, мы пришли к выводу о том, что для развития сектора предоставления депозитных услуг и продуктов на банковском рынке Республики Таджикистан необходимо решить следующие 3 ключевых вопроса, такие как:

1. Повышение финансовой грамотности населения в сфере банковских продуктов и услуг;
2. Доступность достоверной информации о финансовой деятельности кредитных организаций страны, для населения;
3. Объяснение клиентам процесса страхования сбережений и налогообложение их доходов от сбережений.

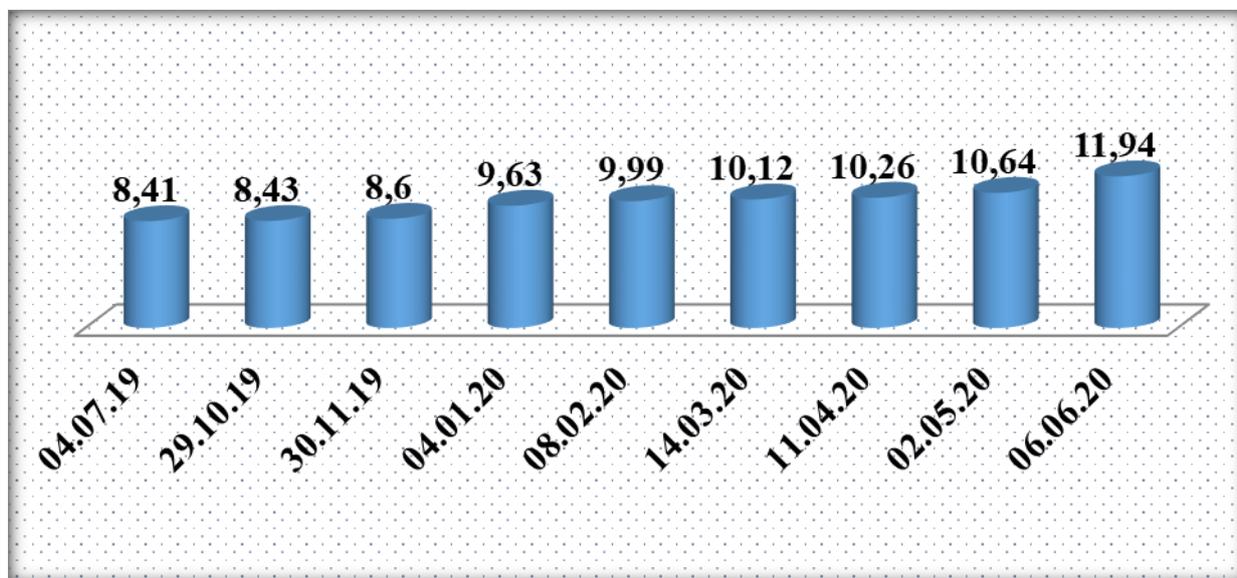

Рис. 1. Изменение процентных ставок по депозитам в банковской системе Грузии

Одним из других банковских продуктов и услуг являются кредитные услуги.

В современных условиях кредитные учреждения Грузии разрабатывают различные виды кредитных продуктов и предлагают их не только резидентам, но и нерезидентам страны. Сегодня нерезиденты могут даже получить кредит в грузинских кредитных учреждениях на покупку жилья. Процентная ставка по жилищным кредитам в Грузии составляет от 11% до 15% годовых [6].

Исходя из этого, рассмотрим динамику изменения процентных ставок по кредитам в банковской системе Грузии за 2003-2019 годы. Смотрим Рис. 2 [7].

Рис. 2. Процентная ставка по кредитам в банковской системе Грузии за 2003-2019 гг.

Как видно из Рис. 2, за последние два года процентная ставка по кредитам в банковской системе Грузии снизилась по сравнению с предыдущими годами. Одна из основных причин

такого состояния является то что, в 2018 году было установлено, что кредитные учреждения Грузии проводили неправильную кредитную политику, в результате чего качество кредитного портфеля кредитных учреждений Грузии значительно ухудшилась, что вынудило правительство Грузии в 2018 году провести кредитную амнистию 600 тысяч просроченных и необеспеченных кредитов на общую сумму 1,5 млрд. лар [8].

Как показывает практика, на сегодняшний день, в грузинской банковской системе высоко развиты кредитные услуги, и основной причиной ее развития является создание специальной дистанционной системы кредитования. Что все это можно использовать и в банковскую систему Республики Таджикистан.

В современных экономических условиях в мире по мимо традиционных банковских услугах развивается и альтернативные банковские услуги, - исламские банковские продукты и услуги.

В большинстве западных стран и Средней Азии широко используют исламские банковские продукты и услуги. В связи с этим, в сентябре 2019 года в банковской системе страны был создан первый исламский банк под названием ОАО «Тавхидбанк», в результате он положил начало появлению услуг исламского банкинга на рынке банковских услуг страны. В целях развития своей деятельности в качестве исламского банка в Республике Таджикистан Исламский и инновационный банк ОАО «Тавхидбанк» может использовать богатый опыт банковской системы Казахстана в развитии исламских банковских продуктов и услуг. Потому, что в современных условиях в банковской системе Казахстана действуют 2 - исламских банка, один из которых является исламский банк Al Hilal Bank, а другой – исламский банк Заман банк.

Как показывает история, впервые в 2010 году по решению Правительства Республики Казахстан был создан, - Исламский Банк Al Hilal Bank, а в 2019 году этот банк присоединился к группе ADCB (Abu Dhabi Commercial Bank) [9].

Одним из других банков в банковской системе Казахстана, занимающиеся исламским банкингом, является исламский банк Заман банк. В августе 2017 года, Заман банк получил лицензию Центрального банка Казахстана на ведение исламской деятельности, по которой он был переименован в ОАО Исламский банк «Заман банк» [10].

Как показывает практика банковской системы Казахстана в сфере деятельности исламских финансов, когда в банковской системе Казахстана начал действовать первый исламский банк, то в процессе своей деятельности этот банк столкнулся со многими трудностями. Постепенно все эти трудности решались данным банком, и в процессе решения подобных трудности приумножался опыт банковской системы Казахстана в сфере исламских финансов. Поэтому после запуска исламского и инновационного банка ОАО «Тавхидбанк», аналогичные проблемы возникли и в банковской системе Таджикистана, и до сегодняшнего дня эти проблемы постепенно решаются.

На основе выше изложенного можно констатировать, что в сложившейся ситуации, кредитные организации Республики Таджикистан, кроме выше указанных секторов, используя богатый опыт банковской системы других развитых стран, таких как Российская Федерация, Германии, Италии, Грузии, Казахстана и др., могут развивать и другие сектора банковских услуг на территории Республики Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Банковское дело: Учебник под ред. профессора В.И. Колесникова. - Москва: Финансы и статистика, 1995 год – 480 с.;
2. Е. Б. Лаутс «Рынок банковских услуг; правовое обеспечение стабильности», Издательство: Волтерс Клувер: 2008 год - 134 с.;
3. Сайфуров К.Ф., Гагоров Г.Х. Совершенствования дистанционных банковских услуг и их роль в развитии банковского сектора Таджикистана/ Вестник Филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. 2020. № 2 (14). -С. 29-39
4. Интернет – ресурс www.georgiawealth.info/banks-in-georgia-account-opening-and-attractive-banking/;
5. Интернет – ресурс www.take-profit.org/statistics/deposit-interest-rate/georgia/;
6. Интернет – ресурс guziyagid.ru/otdyh/banki-v-gruzii/;

7. Интернет – ресурс www.theglobaleconomy.com/Georgia/Lending_interest_rate/;
8. Интернет – ресурс www.internationalwealth.info/foreign-bank-accounts/new-rules-of-issuing-credit-to-physical-persons-in-georgia/;
9. Интернет – ресурс www.alhilalbank.kz/ru/page/history.
10. Интернет – ресурс www.zamanbank.kz/o-banke.

БАҲОДИҲИИ БОЗОРҲОИ ХОРИҶИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ВА ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ ОНҲО ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақола вазъи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва як қатор кишварҳои дигари ҷаҳон, муайян кардани мушкилот дар шаклҳои гуногуни хизматрасонии бонкӣ ва омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафта дар баҳши тарҳрезӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳои бонқдорӣ анъанавӣ ва исломӣ барои мизочон баррасӣ шудааст. Дар ҷараёни таҳқиқот муаллифони мушкилиҳои ҷойдоштаро дар бозори хизматрасониҳои бонкии кишвар, ба таври возеҳу равшан мавриди таҳқиқ қарор дода, барои барта-рафнамоии он яке аз ҷораҳои асосиро ба мисли, истифодаи таҷрибаи давлатҳои хориҷа дар ин баҳш пешниҳод намудааст. Муаллифони ҳамчунин бар ин назаранд, ки барои рушди минбаъдаи бозори хизматрасонии бонкӣ дар кишвар, зарурияти истифода намудан аз таҷрибаи давлатҳои хориҷа дар баҳши коркард ва пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ба миён меояд.

Калидвожаҳо: хизматрасонии бонкӣ, бозори хизматрасонии бонкӣ, ташкилотҳои қарзӣ, сатҳи рушди низоми бонкӣ, мушкилиҳои бозори хизматрасонии бонкӣ, ҷораҳои ҳалли мушкилот, истифодаи таҷрибаи хориҷӣ, бонқдорӣи фосилавӣ, бонқдорӣи исломӣ.

ОЦЕНКА ЗАРУБЕЖНЫХ РЫНКОВ БАНКОВСКИХ УСЛУГ И ПРИМЕНЕНИЕ ИХ ОПЫТА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассматривается состояние рынка банковских услуг в Республике Таджикистан и ряде других стран мира, выявление проблем в различных формах банковского обслуживания и изучение опыта развитых стран по оформлению и предоставлению традиционных и исламских банковских услуг клиентам. В ходе исследования авторы наглядно изучили существующие проблемы на рынке банковских услуг страны и предложили решение по ее преодолению, как использование опыта зарубежных стран в этой сфере. Также авторы утверждают, что для дальнейшего развития рынка банковских услуг в стране необходимо использовать опыт зарубежных стран по оформлению и предоставлению банковских услуг в стране.

Ключевые слова: банковские услуги, рынок банковских услуг, кредитные организации, уровень развития банковской системы, проблемы рынка банковских услуг, меры по решению проблем, использование зарубежного опыта, дистанционные банковское обслуживание, исламский банкинг.

ASSESSMENT OF FOREIGN MARKETS OF BANKING SERVICES AND APPLICATION OF THEIR EXPERIENCE IN TAJIKISTAN

The article discusses the state of the banking services market in the Republic of Tajikistan and a number of other countries of the world, identifying problems in various forms of banking services and studying the experience of developed countries in the design and provision of traditional and Islamic banking services to customers. In the course of the study, the authors clearly studied the existing problems in the country's banking services market and proposed a solution to overcome it, such as using the experience of foreign countries in this area. The authors also argue that for the further development of the banking services market in the country, it is necessary to use the experience of foreign countries in the design and provision of banking services in the country.

Key words: banking services, banking services market, credit institutions, level of development of the banking system, problems of the banking services market, measures to solve problems, use of foreign experience, remote banking services, Islamic banking.

Маълумот дар бораи муаллифони: Буриев Шохин Муҳидинович - докторанти Ph.D – и кафедраи идоракунии молияи давлатии ДМТ, тел. +992938808369. e-mail: shohinburiev@inbox.ru. Сайфуров Кароматулло Ҷайзуллоевич – номзоди илмҳои иқтисодӣ,

дотсент, мудири кафедраи кори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: +992-93-556-29-92. e-mail: karom.bank@mail.ru

Сведения об авторах: Буриев Шохин Мулдинович – докторант Ph.D кафедрой управления государственными финансами ТНУ, тел. +992938808369. e-mail: shohinburiev@inbox.ru. Сайфулов Кароматулло Файзуллоевич - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой банковской деятельности Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел: +992-93-556-29-92. e-mail: karom.bank@mail.ru

Information about the author: Buriev Shohin Muddinovich - doctoral student Ph. D at the Department of Public Finance Management, TNU, tel. +992938808369. E-mail: shohinburiev@inbox.ru. Sayfurov Karomatullo Fayzulloevich - candidate of economics, head of banking department. Tajik National University. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992-93-556-29-92. e-mail: karom.bank@mail.ru

РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДӢ: ВАЗЪИ ҲОЗИРА ВА САМТҲОИ АМАЛИСОЗИИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Казокзода У.Ҳ. - докторанти PhD-и кафедраи иқтисоди миллии ва бехатарии иқтисодии ДМТ

Концепсияи рушди устувор (sustainability) аввалин маротиба соли 1974 дар ҳуҷҷатҳои Шӯрои умумиҷаҳонии мазҳабӣ (динӣ) ҳамчун ҷавоб ба ташкили андешаҳо дар кишварҳои тараққиқарда дар хусуси ҳатари муаммоҳои ҳифзи зист дар шароите, ки қисми зиёди инсоният дар шароити камбизоатӣ, гуруснагӣ ва беморӣ қарор дорад, ба вуҷуд омад. Дар он қайд карда мешуд, ки «якҷум, устувории иҷтимоӣ бе тақсмоти баро-баре, ки камёб (камчин) мебошад ё ин ки бе имконияти иштироки якҷоя дар ҳалли муаммоҳои иҷтимоӣ ба даст намеояд». Дуюм, ҷамъияти гло-балӣ устувор шуда наметавонад, агар талабот ба озӯқа дар ҳар ҳолат аз сатҳи глобалии таъминоти он паст буда дараҷаи ифлосшавӣ аз таъсири партовҳо, яъне аз имконияти ҳазмқунии низоми экологӣ паст бошад. Сеюм, ташкилотҳои нави иҷтимоӣ танҳо дар он ҳолат устувор шуда метавонанд, ки агар ҳудуди истифодаи захираҳои табиӣ барқарорна-шаванда аз афзоиши захираҳои аз ҳисоби сармоягузориҳои технологӣ пеш нагузаранд [3, с. 116].

Бояд қайд намуд, ки ду даҳсолаи охири асри гузашта низ шохиди гузаронидани як қатор ҷорабиниҳои ҳифзи муҳити зист гаштанд. Аз ин ҷост, ки дар ташаккули концепсияи тараққиёт бо назардошти маҳдудиятҳои экологӣ ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ маърузаи Комиссияи байналхалқӣ бо муҳити зист ва тараққиёт «Ояндаи умумии мо» (с. 1987), ки бо супориши СММ ва таҳти раиси Х.Г. Брундтланд (сарвазири ҳамонвақтаи давлати Норвегия) гузашт, мақоми муҳимро ишғол намуд. Хулоса ва пешниҳодҳои комиссияи байналхалқӣ аз тарафи Ассамблеяи генералии СММ баҳои мусбиро гирифт [5, с. 12].

Ба ҷумлаи чунин ҷорабиниҳо Конфронси СММ дар бораи муҳити зист ва тараққиётро дохил кардан низ мумкин аст, ки он соли 1992 дар шаҳри Рио-де-Жанейро (бо номи конфренсияи Рио-92) баргузор гардид. Ҳуҷҷати муҳиме, ки дар ин конфронс баррасӣ гардид, барномаи «Тар-тиби рӯз барои асри XXI» буд, ки аз тарафи 179 давлати дунё қабул гардида, он таҷассумгари барномаи глобалии тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии башарӣ барои садсолаи оянда буд [4, с. 48-54].

Дар маҷмӯъ, бо назардошти тадқиқоти назарраси назариявӣ ва амалӣ дар соҳаи рушди устувори системаҳои иқтисодӣ, таваҷҷӯҳи аксари олимони ҷаҳон ба ҷанбаҳои экологӣ ва иқтисодии рушди устувор нигаронида шудааст. Иштироки экологҳо дар қабули қарорҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ муҳим аст, зеро аксарияти онҳо иқтисодиётро ҳамчун зерсистема дар доираи экосистемаи калонтар таҳлил мекунанд. Аз ин ҷост, ки сиёсати рушди устувор бояд ба тадбирҳои пешгирикунандаи экологӣ, ки ҷараёнҳои умумии иқтисодиро беҳтар мекунанд, асос ёбад. Бе муносибати экологӣ маънои таъсири тарафайн ва истифодаи оптималии иқтидорҳои табиӣ иқтисодиро фаҳмидан ғайриимкон аст.

Таҳлили ақидаи иқтисодчиён оид ба муҳити табиӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки робитаҳои экологӣ ва иқтисодии дар давоми чанд аср ташаккул ёфтара аз бар намуд. Дар муддати тӯлонӣ мушкилоти экологӣ сарфи назар карда мешуд, зеро тағйироти назарраси антропогенӣ дар муҳити табиӣ мушоҳида карда намешуд.

Мувофиқи ақидаи баъзе аз олимони рушди устувор маънои коҳиш додани таъсири зараровар ба ҳолати муҳити табииро дар айни замон бо мақсади пешгирии муаммоҳои экологӣ-иқтисодӣ ва қонеъ гардондани талаботи имрӯза бо назардошти талаботи насли оянда дорад. Концепсияи рушди устуворро намоёндогони мактабҳои мухталифи илмӣ ба таври гуногун шарҳ медиҳанд.

Саҳми назаррасро дар омӯзиши категория «Рушди устувор»-ро Р.К. Тернер гузоштааст. Ӯ концепсияи рушди устуворро бо ду соҳаи экологӣ, ки ба андешаи ҷонибдорони он нақши ҳалкунандаро дар рушди муҳити ҷуғрофӣ эътироф мекунад, ҷудо намудааст. Ҳамзамон, баъзе аз оли-мони рус, махсусан иқтисоддонҳоеро, ки ба таҳқиқ ва омӯзиши рушди устувор машғуланд, низ ба ҳамин ақидаанд (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1

Тасниф (гурӯҳбандӣ)-и устуворӣ аз рӯи ақидаи Р.К. Тернер

Роҳнамои экологикунонӣ	Категория устуворӣ (тарафдор)	Шарҳи мазмун ва моҳияти он
Маркази техногенӣ	<p>Хеле заиф ва устувор (Ҷ. Хартвик)</p> <p>Заиф Устувор</p> <p>(Д. Пирс, Г. Аткинсон, Э. Барбиер, А.Маркандия, Р.К. Тернер)</p>	<p>Насли оянда бояд бо сармояи моддию табиӣ на камтар аз замони ҳозира таъ-мин бошад. Ҳарду намуди сармоя қобили қабул ҳисобида мешаванд, яъне афзоиши неъматҳои иҷтимоӣ ва моддӣ метавонад коҳиши сармояи табииро ҷуброн кунад ва баръакс. Захираҳои табииро метавон истифода бурд, зеро пешрафти технологӣ ба ҷои захираҳои тамомшуда ва барқарорнашаванда кӯмак мекунад ва муҳити зистро даст-гирӣ мекунад.</p> <p>Дастовард ба рушди устувор ва идора-кунии оқилонаи захираҳои табиӣ тавас-сути сиёсати бозори "сабз", ки ба муҳи-ти зист таъсири мусбӣ худро мерасонад, ба даст меояд. Маҳдудияти истифодаи захираҳои табиӣ сармояест, ки барои таъмини истеъмол зарур аст ва ба рушди устувор таъсир мерасонад. Дар ҳудуди боло маҳдудиятҳои захираҳои табиӣ мавҷуданд, ки аз қобилияти азхудкунии муҳити зист вобастагӣ до-ранд. Рушди иқтисодӣ имконпазир аст, агар суръати тағйироти технологӣ, ки рушди иқтисодӣро бе вайрон кардани маҳдудиятҳои муқарраршуда таъ-мин менамояд, аз суръати афзоиши иқтисодӣ зиёдтар бошад.</p>
Марказӣ экологӣ	Рушди пурқувват (Г. Дейли)	<p>Нигоҳдории максималии истифодаи ғайриоқилонаи захираҳои табиӣ. Иқти-сод бояд ба принципҳои эҳтиётӣ ва ба ҳадди аксар стандартҳои бехатарӣ асос ёбад. Аз даст додани сармояи табиӣ муҳим (чангалҳои тропикӣ, гуногунии биологӣ ва ғайраҳо) қобили қабул нестанд. Чунин намуди сармояҳо ҳам-чун пурракунанда буда, нақши такрор-истехсолкунандаро иҷро менамоянд. Таназул, фарсудаҷавӣ ва камшавии як намуди сармояро бо афзоиши намуди дигари сармоя ҷуброн кардан мумкин нест. Сармояи табиӣ ҳамчун нишонди-ҳандаи маҷмӯӣ ҳисобида мешавад. Агар яке аз ҷузъҳои ин сармоя беқурб мешавад, пас онро ҷуброн кардан мум-кин аст.</p>

	<p>Хеле қавӣ ва устувор (Н. Жоржеску Рейген)</p>	<p>Устувории қавӣ такозо мекунад, ки сохтори дохилии сармояи табииро тавре тағйир диҳад, то истифодаи захираҳоеро, ки маҳакҳо ва устувории экосистемаҳоеро ҳалалдор мекунад, кам кунад ва онҳоро бо дигар захираҳо иваз намоянд. Дарачаи муайяни носозгории иқтисодиётро ба талаботи муҳити зист баргараф кардан мумкин аст: бо пурратар дар истеҳсолот қорӣ намудани маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, тех-нологияҳо ва сармоягузориҳои калон барои барқарорсозии муҳити зист. Рушди устувор имконияти мӯътадили афзоиши иқтисодиро дар назар дорад. Мавқеи шадиди ҳифзи табиат бо сарфи ҳадди аққали захираҳо ва коҳиши мизони афзоиши иқтисодӣ ва аҳоли. Рушди устувори хеле қавӣ имконнопа-зирии афзоиши миқдории иқтисодиро баррасӣ мекунад. Зарурати рушди сифрии иқтисодӣ ва афзоиши сифрии аҳоли эътироф шудааст. Рушди усту-вори қавӣ ба қонунҳои термодинамикӣ ва ба мафҳуми он, ки ба ҳама гуна коҳиши табиӣ асос ёфтааст, сармояи ивазнашаванда аст. Васеъ гардидани маҳдуди энергияи офтоб ба рушди инсо-ният маҳдудиятҳои иловагиро ба бор меорад.</p>
--	--	--

Р.К. Тернер “идеологияҳои экологиро” аз рӯи дараҷаҳои устуворӣ ба чор категория (қисмҳо) тақсим кардааст: лагери калон аз ҷиҳати «сабз будани» андозаҳои иқтисодии онҳо; «устувории суст», «тобоварии мус-таҳкам» ва “суботи заиф дар сармояи табиӣ истеҳсолшуда” аст, ки бо мурури замон коҳиш намеёбад. Бо устувории қавӣ мо дар бораи он чизе ки набояд сухан ронем, ки кам шудани сармояи табиӣ ва як қисми ғоида аз ғуруши захираҳои барқарорнашаванда бояд барои баланд бардоштани арзиши нерӯи барқароршаванда сармоягузори карда шавад. Олими англис Д.Пирс ду мавқеи устувориро баррасӣ мекунад: «устувории суст» ва «устувории қавӣ». Ҳарду концепсия ба риояи дарозмуддати талабот оид ба паст накардани сатҳи неқӯаҳволӣ асос ёфтааст. Вале воситаҳои ба ин мақсад расидан ба таври гуногун шарҳ дода мешаванд. Асоси концепсияи суботи сустро ин таъмини дараҷаи баланди ивазшавии сармояи сунъӣ (технологӣ) ва табиӣ ва дар натиҷа заифшавии назаррас ташкил медиҳад. Дар баробари ин ба даст овардани устувории бевосита ба ҳосилнокии сармояи умумӣ (аз ҷумла сармояи табиӣ) алоқаманд аст, ки ин маҳсулнокии метавонад тавассути навоариҳои технологӣ афзоиш ёбад. Мавқеи марказии концепсияи устувори иқтисодӣ бошад, талабот барои нигоҳ доштани захираҳои сармояи табиӣ, ки ба ҳадафҳои ҳифзи табиат бештар мувофиқанд ташкил медиҳад [1, с. 107-113].

Рақаму далелҳои дар боло овардашуда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки мафҳуми “устувор” дар илм ва соҳаҳои гуногун ба таври ҳархела маъ-нидод карда мешавад. Аз ин ҷост, ки айни замон дар адабиётҳои илмӣ бештар аз 60 мафҳуми рушди устувор вучуд дорад, ки миёни онҳо таърифи аз тарафи комиссияи таҳти роҳбарии сарвазири ҳамонвақтаи давлати Норвегия Г.Х. Брундтланд пешниҳодшуда ба мақсад бештар мувофиқ аст. Онро бо чунин тарз метавон шарҳ дод: «Рушди устувор чунин тарзи тараққиёт мебошад, ки талаботи ҳозираи аҳолиро қонеъ намуда, талаботи насли ояндаро зери хатар наменонад». Ё ба тарзи дигар гӯем, «Рушди устувор чунин тарзи тараққиёт мебошад, ки тала-боти имрӯзаи аҳолиро бо дарназардошти талаботи насли оянда қонеъ менамояд». Он аслан ду мафҳуми асосиро дар бар мегирад [8]:

1) Мафҳуми талабот, аз он ҷумла талабот барои арзи вучуд доштани табақаи қашшоқи аҳолие, ки бояд предмети аввалиндачаи пеш-бурди ҷамъият бошад;

2) Мафҳуми маҳдудият, ки ҳолати технологӣ ва ташкилии ҷамъ-иятро бо назардошти ҳифзи муҳити зист, ки ба қонеъ намудани талаботи имрӯзаю ояндаи ҷамъият равона карда шудааст, фаро мегирад.

Умуман, рушди устувор се унсур асосӣ дорад: рушди иқтисодӣ, баробарии иҷтимоӣ ва ҳифзи муҳити зист. Таъминоти рушди иқтисодӣ яке аз принципҳои асосии иқтисодӣ буда, мувофиқи он вазъи неқӯаҳ-волии мардум бояд ба таври максималӣ баланд бардошта шавад, камбизоатӣ бо ёрии истифодаи муътадил ва оқилонаи захираҳои табиӣ кам гардад. Аз ин ҷо ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки зимни амалисозии рушди устувори иқтисодӣ дар назди мо интиҳоб байни тараққиёти устувор ва нигоҳдории муҳити зист меистад. Дар ҳолати нигоҳдории қоидаҳои ҳақиқии он метавонем ҳам ину (қонё намудани талаботи аҳоли бо неъматҳои моддӣ) ва ҳам он (нигоҳ доштани ҳифзи муҳити зист)-ро таъмин намоем.

Дар маҷмуъ, таҳқиқоти олимон, иқтисоддонҳо-экологҳо ва кон-френсияю нишастҳои дар сатҳи байналмилалӣ баргузоршуда нишон дод, ки рушди иқтисодӣ ба ҳадди муайян расидааст, ба ҷаҳон таҳдид мекунад офатҳои ҷиддӣ ва истифодаи ғайрисамараноки сарватҳои табиӣ, яъне «фалокати ҷаҳонӣ» наздик шуда истодааст. Аз ин ғоҳи мо, рушди воқеии иқтисодӣ танҳо дар сурати оқилона истифода бурдани сарватҳои табиӣ имконпазир аст.

Мувофиқи маълумоти Шӯрои байнихукумати оид ба тағйирёбии иқлим (IPCC), шуруъ аз солҳои 1970-ум гармшавии босуръати глобалӣ ба мушоҳида мерасад, ки бо афзоиши концентратсияи газҳои гулхонаӣ дар атмосфера аз ҳисоби афзоиши партовҳои антропогенӣ онҳо алоқа-манд аст. Шӯрои байнихукумати оид ба тағйирёбии иқлим гурӯҳҳои зерини хатархоро, ки бо тағйирёбии ҳозираи иқлимӣ ва пешбиниша-ванда алоқаманданд, баррасӣ мекунад.

Мувофиқи нишондиҳандаҳои омории ҷаҳонӣ иқтисодиёти Ҷумҳурии Мардумии Чин, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Ҳиндустон ба системаи иқлимӣ сайёра бештар таъсир мерасонанд ва дар маҷмуъ, нисфи партовҳои карбон (CO₂)-ро дар ҷаҳон мебароранд. Федератсияи Россия аз рӯи партовҳои CO₂ дар ҷаҳон ҷои чорумро ишғол мекунад - 4,6%. Рақаму далелҳои болоӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки мушкilotи ҳифзи системаи иқлим барои ҳама кишварҳо умумӣ буда, бо мақсади муттаҳид кардани кӯшишҳо дар соли 1992 Конвенсияи ҳамохангсозии СММ оид ба тағйирёбии иқлим қабул карда шуд, ки дар таҳияи он Протоколи Киото (1997) ва Созишномаи Париж (аз соли 2015) ба амал бароварда шуда истодаанд. Татбиқи Протоколи Киото барои инсоният таҷрибаи хеле калон ва ҷолиберо фароҳам овард, ки он бе паст кардани суръати рушди иқтисодӣ имкони идора кардани партовхоро дорад. Механизмҳои бозорӣ - савдои партовҳо - асоси Протоколи Киоторо ташкил доданд. Тибқи протоколи Киото Федератсияи Россия ба яке аз се фурӯшандаи беҳтарин дар бозори байналмилалӣ карбон табдил ёфтааст, ки дар ин роҳ мавқеи сазовори худро дар ҷаҳон ишғол менамояд. Дар ин кишвар ҳудуди 150 лоиҳаи «Киото» ба маблағи тақрибан 1 миллиард доллари ИМА амалӣ гардида, сармоягузориҳои бадастомада асосан барои коҳиш додани партовҳои газҳои гулхонаӣ дар корхонаҳо мақсаднок сарф карда шудаанд, ки пеш аз ҳама ба ҷорабиниҳои зерин равона карда мешавад:

- механизми дастгирии рушди устувор, ҳавасмандгардонии ишти-роки субъектҳои давлатӣ ва хусусӣ дар самти коҳиш додани партовҳои газҳои гулхонаӣ;

- истифодабарии равишҳои ғайрибозорие, ки иштироки бештари секторҳои давлатӣ ва хусусиро дар татбиқи ҳиссагузориҳои аз ҷиҳати умумидавлатӣ муайяншуда таъмин менамояд.

Дар айни замон, мушкilotи ташаккули иқтисодиёти камкарбон бо кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ барои аксарияти мутлақи киш-варҳои пешрафта, аз он ҷумла ба Ҷумҳурии Мардумии Чин ва бисёр ширкатҳои фаромиллӣ ба як тамоюли афзалиятноки ҷаҳонӣ табдил ёфта истодааст. Механизмҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқии танзими карбон босуръат инкишоф меёбанд, ки метавонанд боиси тезу тунд шудани муаммоҳои «протексионизми экологӣ» - яъне Ҳимояи истеҳсолкунандагонии маҳсу-лоти экологии ватанӣ гардад.

Ҳадафи Созишномаи Париж аз он иборат аст, ки болоравии ҳаро-рати ҷаҳонӣ дар сатҳи 2°C болотар аз сатҳи аз ҳад зиёд саноатикунонӣ нигоҳ дошта шавад ва кӯшишҳо барои маҳдуд кардани болоравии ҳаро-рат то 1,5°C, яъне маҳдудиятҳои хеле сахттар дар муқоиса нисбат ба тамоюлҳои кунунии афзоиши ҳарорати ҷаҳонӣ мебошад. Аз ин ҷост, ки барои ноил шудан ба ин ҳадаф, тарафҳои Созишномаи Париж мустақил-лона дар сатҳи миллӣ саҳми афзоиандаи «шӯхратпарастӣ»-ро ба воқу-ниши глобалӣ ба тағйирёбии иқлим муайян мекунанд (аз ҷумла

муқар-рар кардани ҳадафҳо барои маҳдуд ва ё кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ), стратегияҳои рушди ками партовҳои газҳои гулхонаӣ ва иқлимро қабул мекунанд.

Яке аз муаммоҳои мураккаб гардидани истифодаи захираҳои замин - ин таназул (харобшавӣ)-и захираҳои заминҳои кишоварзӣ мебо-шад. Дар шароити ҳозира қариб, ки дар ҳама минтақаҳои ҷумҳурӣ тамо-юли таназул (харобшавӣ)-и замин - эрозия, ботлоқшавӣ, шуршавӣ, биё-боншавӣ, обхезӣ, аз ҳад зиёд сабзидани алафҳои бегона дар заминҳои аҳамияти кишоварзидошта, бо буттаҳо ва ҷангалҳои хурд ва ғайра равандҳое, ки боиси аз даст додани ҳосилхезии заминҳои кишоварзӣ ва аз муомилоти кишоварзӣ баромадани онҳо мегарданд, ба чашм мерасад. Эрозияи обӣ -17,8 %, эрозияи шамоли (бодӣ) -8,4 %, ботлоқзор -12,3 % ва шӯршавӣ 20,1 % заминҳои майдони киштзори хоҷагии кишлоқро фаро гирифтааст. Ҳатто бештар минтақаҳое, ки хатари тамоюли равандҳои таназул зиёд аст (заминҳои эрозиягардида, дефлятсионӣ ва ғайра мебо-шад), ки дар он ҷойҳо паст шудани сифати заминҳои кишоварзӣ боиси норасоии назарраси ҳосил дар соҳаи кишоварзӣ мегардад.

Ҳангоми истифодаи иқтидори захираҳои табиӣ се ҳолатро вохӯр-дан мумкин аст. Якум, дар ҳолати истифодаи захираҳои табиӣ рушди иқтисодӣ дида мешавад, яъне сатҳи зиндагӣ хубтар шуда, дар ин шароит барои насли оянда имкониятҳо маҳдуд мешаванд. Дуюм, ҳангоми маҳдуд будани истифодабарии захираҳои табиӣ имконият барои насли оянда боқӣ мемонад. Сеюм ин, ки зимни коркард ва истихроҷи канданиҳои фойданок ба муҳити зист як қатор партовҳо дохил мешаванд, ки муҳити зистро халалдор менамоянд. Ҳамин тавр, дар ҷадвалҳои поёнӣ партовҳои моддаҳои зарарноки ба атмосфера зараровар дар маҷмӯъ ва дар минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ оварда шудааст (ҷадв. 2 ва 3).

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашмаи ифлосшавии муҳити зист партовҳои аз корхонаҳои саноатӣ, фермаҳои чорводорӣ ва нақлиёти ҷамъиятию шахсӣ дохилшаванда ба ҳисоб мераванд.

Ҷадвали 2.

**Партови моддаҳои зарарноки ба атмосфера зараровар (аз руи ҳиссаҳо)
ҳазор тонна/намак - ҳазор тонна/сол**

Ҳамагӣ	2014 с.	2016с.	2018с.	2019с.	2020с.	2020/2014	
						бо рақам	бо %
	34,4	36,8	48,3	63,3	61,5	27,1	178,7
аз он ҷумла:							
моддаҳои сахт	14,8	16,9	16,4	32,5	25,2	10,4	170,2
газмонанд ва моеъ	19,6	19,9	31,9	30,8	36,3	16,7	185,2
аз он ҷумла:							
ангидриди сулфат	1,5	4,0	9,2	10,1	11,2	16,8	746,6
оксиди карбон	15,1	13,9	17,8	17,6	18,5	279,3	122,5
нитрогени оксиди/ оксиди нитроген	0,5	0,8	1,1	1,1	1,7	0,85	300
карбогидридҳо	1,2	0,8	1,5	1,3	2,9	3,4	241,6
дигар моддаҳо	0,4	0,4	2,3	0,8	2,0	0,8	500

Сарчашма: Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии оморӣ назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. - С. 322.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози захираҳои табиӣ, баҳусус канда-ниҳои фойданок нисбатан бой аст. Айни ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 5000 кон ва маҳалҳои маъдандор кашф карда шудаанд. Ҳоло дар соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллии ҷумҳурӣ бештар аз 126 кон исти-фода бурда мешавад. Конҳои водии Ҳисор, кӯҳсори Бадахшону Зарафшону Рафт ва ҷануби кишвар ошкор шуда, мавриди баҳрабардорӣ қарор доранд. Танҳо истифодаи дуруст ва оқилонаи онҳо метавонад ба рушди саноат ва дар маҷмӯъ ба иқтисоди миллий таъсири мусбӣ гидро расонад.

Имрӯзо кишвари мо дорои захираҳои бузурги маъданҳои кӯҳӣ мебошад. Масалан, дар кони Мансури Калон яке аз захираҳои калон-тарини нуқра вучуд дорад. Аз рӯи ҳисоби пешаки захираҳои оҳан садҳо миллион тоннаро ташкил медиҳанд (масалан, кони Ҷоқадамбулок). Кони бори Акархар бо захираи 7,4 млн. тонна ва файзнокии оксиди бор (6,7 %) калонтарин кон дар миёни давлатҳои муштаракулманофез ба ҳисоб меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби сангҳои қимматбаҳо ва худчилои ороишӣ низ бой аст. Таҳлили нишондиҳандаҳои омори нишон медиҳад, ки дар кишвар истеҳсоли ангишт бомаром афзоиш ёфта, соли 2017 бори аввал дар даврони соҳибистиқлолӣ ба 1,7 миллион тонна расонида шуд.

Ҳамин тавр фикру ақидаҳои дар боло овардашударо таҳлил на-муда самтҳои муҳимтари тараққиёти устуворро қайд менамоем, ки миёни онҳо чунин самтҳои метавон ҷудо намуд:

1. Истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ (замин, об, ҳаво, олами ҳайвоноти наботот ва ғ.).
2. Экологикунони фаъолияти хоҷагидорӣ, ки ҳамчун илми муосир ва қисмати ҷудонашавандаи муаммоҳои тараққиёти устувор фаҳмида мешавад. Асосҳои назариявӣ методологии ҳалли ин муаммоҳо дар он фаҳмида мешавад, ки қонуниятҳои объективии табиат вучуд доранд, ки бояд одамон ба онҳо итоат кунанд (ҳамчун қисми биосфера). Аммо дар шароити ҳозира ин қонуниятҳо аз тарафи олимони ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд. Аз ин ҷост, ки дар бисёр ҳолат омӯхтани сабаби мувофиқ наомадан байни ҳолати табиӣ меъёрӣ ва воқеии вазъи низоми табиӣ хоҷагидорӣ ғайриимкон аст. Барои ҳамин аст, ки дар таҷрибаи идораи фаъолияти ҳифзи табиат бештар ба риоя намудани мувозинат байни таъсири фаъолияти хоҷагидорӣ дар комплексҳои табиӣ худудӣ ва имконияти худтозакунии он таъҷиб менамоянд.

Ҷадвали 3.

Моддаҳои зарарноки ба атмосфера партофташуда (аз руи ҳиссаҳо) дар ҳудуди минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ, ҳазор тонна/намак, ҳазор тонна/сол

Ҳамагӣ	2014 с.	2016 с.	2018 с.	2019 с.	2020с.	2020/2014	
						бо рақам	бо %
Ҷумҳурии Тоҷикистон	31,1	27,0	46,7	63,3	61,5	1912,6	197,7
аз он ҷумла:							
ш. Душанбе	5,1	7,0	16,2	17,2	18,8	95,8	368,6
Вилояти Суғд	10,7	10,4	11,7	11,6	15,1	161,5	141,1
ш. Хучанд	0,5	0,6	0,8	1,2	2,9	1,4	580
Вилояти Хатлон	2,1	1,8	5,6	18,6	8,5	17,8	404,7
ш. Кӯлоб	0,1	0,1	0,3	0,7	0,02	0,002	20
ВМКБ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	00	00
ш. Хоруғ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	00	00
НТҶ	16,6	17,6	14,8	15,9	19,1	317,0	115,0
ш. Ваҳдат	0,02	0,01	0,02	0,02	0,2	0,004	1000
ш. Турсунзода	16,2	17,4	14,7	15,7	17,5	283,5	108,0

Сарчашма: Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи омори Агентии омори назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. - С. 323.

Экологикунони фаъолияти хоҷагидорӣ пешниҳод мекунад, ки зарурияти ба назар гирифтани риояи қонунҳои истифодаи захираҳои табиӣ дар чунин ҳолатҳо ба амал бароварда шавад:

- қонуни маҳдудият (тамомшавӣ)-и захираҳои табиӣ (аз сабаби он, ки дунё як ҷузъи табиӣ органикиро менамояд, дар он метавонад қисматҳои беохир арзи вучуд дошта бошанд);
- қонуни паст намудани самараи энергетикӣ истифодабарии сар-ватҳои табиӣ (дар асри гузашта миқдори энергия ба як воҳиди маҳсулоти сарфшуда дар мамлакатҳои тараққикарда ба 8-12 маротиба баланд гардид);
- қонуни паст намудани дастрасии иқтидор (нерӯ)-и табиӣ захи-равӣ;
- қонуни баланд гардидани хароҷоти меҳнат ва энергия барои аз худ кардан ва кашонидани захираҳо.

3. Ба даст овардани мутаносибии дохили соҳаҳо, қисматҳо, таркиб ва унсурҳои иқтисодиёт ҳамчун низоми ягонаи иқтисодӣ яке аз самтҳои асосии рушди устувори иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Вақте ки иқтисодиёт тараққӣ мекунад, муътадилӣ нигоҳ дошта мешавад ва ин маънои онро дорад, ки он оҳиста-оҳиста номутаносибиро нобуд менамояд. Агар болои ин боз афзоиши даромади миллӣ таъмин карда шавад, он гоҳ гуфтан мумкин аст, ки дар он рушди мутаносибии иқтисодиёт таъмин карда шудааст. Рушди мутаносибӣ маънои тағйирёбии ба эътидол даро-вардашудаи қисматҳои таркибии онро дорад, ки дар он тараққиёти хоҷагии миллӣ ҳамчун низоми ягона амал менамояд. Маҳз рушди мутаносибии иқтисодиёт барои рушди устувор ҳамчун заминаи асосӣ ба ҳисоб меравад.

Таҷрибаи хоҷагидорӣ давлатҳои тараққикарда маҳак (критерия)-ҳои зерини мутаносибии иқтисодиётро аз рӯи бозори дохилӣ пешниҳод менамояд, ки ба ҷумлаи онҳо метавон чунин маҳакҳоро дохил намуд:

- шугли доимӣ, ки бекорӣ муваққатиरो дар сатҳи 3% дар як сол фаро мегирад;
- каср (дефитсит)-и бучети давлатӣ дар як сол, ки аз 3% ММД зиёд нест;
- қарзи давлатӣ дар сатҳи то 60%-и ММД дар як сол;
- рушди устувори иқтисодӣ бо дараҷаи аз 3% кам набудан дар як сол;
- сиёсати иҷтимоии боандеша (хирадмандона) ба тафрикаи аз ҳад зиёд баланд, ки ба рушди даромадҳои аҳолии мусоидат менамояд, таъсири мусбӣи худро мерасонад.

4. Яке аз самтҳои муҳими рушди устувори иқтисодӣ, ин истифодаи самараноки сармояи инсонӣ мебошад. Сармояи инсониро ҳамчун ҷамъи ҷор унсурҳои таркибӣ маънидод намудан мумкин аст. Сармояи модарзодӣ ё биологӣ «захираи устуворӣ»-и одам ҳамчун субъекти биологӣ, яъне хусусияти саломатии ҷисмонии одам мебошад. Сармояи зеҳнӣ (интеллект-туалӣ)-и инсон аз «сотсиум», яъне дар ҷараёни тарбия, омӯзиш, маҳорати касбӣ ва ғ. ба даст меояд. Сармояи ботинӣ (маънавӣ) ба инсон дар бисёр ҳолатҳо аз ҳисоби меҳнати худӣ кас, яъне дар болои худ қор кардан ба даст оварда мешавад.

Дар баъзе мамлакатҳои Ғарб «арзиши инсон» ё «нархи ҳаёт» ба ҳисоби миёна ба \$ 300 ҳазор баробар аст, ки он фақат қисмати иҷтимоии захираи инсониро ташкил медиҳад. Бо дарназардошти сармояи модар-зодӣ ва ботинӣ ин нишондиханда на камтар аз 3 маротиба зиёд арзёбӣ мегардад. Аз ин ҷост, ки дар бисёре аз кишварҳои дунё (Гонконг, Сингапур, Кореяи Ҷанубӣ ва ғ.) сармоягузорӣ барои инсон бештари соҳаҳои иқтисодии ин мамлакатҳоро ташкил медиҳад. Дар ИМА бошад, саҳми сармоягузорӣ барои инсон бештар аз 15% ММД-ро ташкил дода, аз сармоягузориҳои мустақим дар иқтисодиёт бештар аст.

Ҳамин тавр, агар аз нуқтаи назари индекси рушди захираҳои инсонӣ баҳогузорӣ намоем, он аз рӯи се нишондиханда арзёбӣ карда мешавад: а) дарозумрӣ, ки дар асоси давомнокии интизоршаванда зимни тававалуд ҳисоб карда мешавад; б) ба даст овардани дониш, ки аз рӯи бузургии саводнокии аҳолии баҳогузорӣ карда мешавад; в) сатҳи зиндагӣ, ки дар базаи ММД-и воқеӣ ба ҳар сар аҳолии ба дарназардошти баро-барии қобилияти харидорӣ чен карда мешавад. Хотиррасон менамоем, ки дар адабиётҳои муосир индекси рушди захираҳои инсонӣ аз рӯи ҷор нишондиханда низ баҳогузорӣ карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Бобылев С. Н. Экономика устойчивого развития: учебник /С.Н. Бобылев. - Москва: КНОРУС, 2021. - 672 с.

2. Данилов-Данильян В.И., Лосев К.С. Экологический вызов и устойчивое развитие. - М.: Прогресс-Традиция, 2000. - 416 с.

3. Зелёная экономика и цели устойчивого развития для России: коллективная монография / Под науч. ред. С. Н. Бобылёва, П. А. Кирюшина, О. В. Кудрявцевой. - М.: Экономический факультет МГУ имени М. В. Ломоносова, 2019. - 284 с.

4. Исайнов Х.Р. «Зеленая» экономика: мировые тенденции и опыт Таджикистана. Вестник ТНУ (серия социально-экономических и общественных наук). -2022. -№4. - С. 48-54.

5. Новоселова И. Ю., Новоселов А. Л., Потравный И. М., Авраменко А.А. Управление конфликтами в сфере природопользования: анализ и поиск компромиссов. – Москва: КНОРУС, 2020.

6. Тамбовцев, В. Л. Взаимодействие «институты-технологии» и экономический рост //Известия Уральского государственного экономического университета. - 2019. - Т. 20. - № 2. - С. 24-30.

7. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. ООН, Нью-Йорк, сентябрь 2015 г.

8. Bobylev, S., Grigoryev, L. In search of the contours of the post-COVID Sustainable Development Goals: The case of BRICS // BRICS Journal of Economics. - 2020. - № 2. - С.28-32.

9. Patermann C., Aguilar A. The origins of the bioeconomy in the European Union //New biotechnology. - 2018. - Vol. 40. - Pp. 20-24.

10. Towards a Green Economy in Europe: EU Environmental Policy Targets and Objectives 2010-2050 /European Environment Agency Report No 8/2013. Copenhagen, 2013. URL: <https://www.eea.europa.eu/publications/towards-a-green-economy-in-europe> (accessed: 12.10.2017)

РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДӢ: ВАЗӢИ ҲОЗИРА ВА САМТҲОИ АМАЛИСОЗИИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола чанбаҳои назариявӣ ва заминаҳои концептуалии пайдоиши рушди устувори иқтисодӣ оварда шудааст. Мафҳум, моҳият ва аҳамияти рушди устувори иқтисодӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Вазъи ҳозира, тамоюл ва таҳлили нишондиҳандаҳои рушди устувор дар ҷумҳурӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаммоҳои асосии ба заминаҳои пайдоиш ва амалисозии самтҳои рушди устувор таъсиррасон муайян гардидаанд. Самтҳои асосии амалисозии рушди устувор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қорқард ва пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: назария, назарияи рушди устувори иқтисодӣ, заминаҳои концептуалӣ, рушди устувор, рушди устувори иқтисодӣ, экология, иқтисодиёт, низоми экологӣ, вазъи ҳозира, самтҳо, самтҳои асосии амалисозии рушди устувор дар ҷумҳурӣ

УСТОЙЧИВОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье представлены теоретические аспекты и концептуальные основы возникновения устойчивого экономического развития. Изучено понятие, сущность и значение устойчивого экономического развития. Обсуждены текущая ситуация, тенденции и анализ показателей устойчивого развития в республике. Определены основные проблемы, влияющие на основу возникновения и реализации направлений устойчивого развития. Разработаны и представлены основные направления реализации устойчивого развития в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: теория, теория устойчивого экономического развития, концептуальные основы, устойчивое развитие, устойчивое экономическое развитие, экология, экономика, экологическая система, современная ситуация, направления, основные направления реализации устойчивого развития в республике.

SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT: CURRENT STATE AND DIRECTIONS OF ITS IMPLEMENTATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article presents the theoretical aspects and conceptual foundations for the emergence of sustainable economic development. The concept, essence and significance of sustainable economic development has been studied. The current situation, trends and analysis of indicators of sustainable development in the republic were discussed. The main problems affecting the basis for the emergence and implementation of sustainable development directions are identified. The main directions for the implementation of sustainable development in the Republic of Tajikistan have been developed and presented.

Keywords: theory, theory of sustainable economic development, conceptual frame-work, sustainable development, sustainable economic development, ecology, economy, ecological system, current situation, directions, main directions for the implementation of sustainable development in the republic.

Маълумотҳо дар бораи муаллиф: Казокзода У.Ҳ. - докторанти Ph.D - и соли аввали кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17, тел.: 111-18-17-16, E-mail:kazokzoda96@mail.ru

Информация об авторе: Казокзода У.Х., докторант Ph.D первого курса кафедры национальной экономики и экономической безопасности ТНУ. г. Душанбе, пр. Рудаки, 17, тел.: 111-18-17-16, E-mail: kazokzoda96@mail.ru

Author information: Kazokzoda U.Kh., Post-graduate student (Ph.D) of the first year of the Department of National Economy and Economic Security, Faculty of Economics and Management, National University of Tajikistan. sh. Dushanbe, Rudaki Ave., 17, phone: 111-18-17-16, E-mail: kazokzoda96@mail.ru

РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ОСНОВА ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Каримов Р.И.- докторант PhD ТФЭУ

Комилов С. Д. – д.э.н., профессор кафедры экономической теории и мировой экономики РТСУ

Обеспеченность энергетическими ресурсами, в том числе и электрическими, их эффективное использование становятся важными факторами, влияющими на конкурентоспособность национальной экономики Республики Таджикистан в условиях глобализации и интеграции мирового сообщества. Рациональное, экономное использование энергетических ресурсов гарантирует устойчивость национального производства в условиях хаотических колебаний ценовой конъюнктуры на международных энергетических рынках.

Решающую роль в обеспечении энергетическими ресурсами хозяйственной системы страны, в стимулировании опережающей модернизации играет наличие высокотехнологичной, интегрированной и современной электроэнергетической инфраструктуры. В данном контексте не подлежит сомнению тот факт, что своевременная реализация реформ в сфере топливно-энергетического комплекса будет способствовать расширению энергетической инфраструктуры, надежности поставок энергоносителей, повышению энергоэффективности и появлению конкурентных отношений. В настоящее время ведущие страны мира уделяют большое внимание развитию электроэнергетической инфраструктуры с пониманием того, что политика энергобезопасности должна быть согласована во всех сегментах ее воздействия: добыча энергоресурсов, транспортировка, распределение, использование, утилизация, восстановление.

С целью достижения энергетической независимости и эффективного использования электроэнергии вслед за работами, уже проделанными в период независимости, продолжается реализация 20 проектов на сумму 17 миллиардов сомони.

В том числе в этом году завершилась реконструкция гидроэлектростанции «Сарбанд» мощностью 270 мегаватт на сумму 1 миллиард 360 миллионов сомони, и планомерно продолжается реконструкция других гидроэлектростанций – «Нурекской» на сумму 7 миллиардов сомони и «Кайраккумской» на общую сумму 2 миллиарда сомони, а также строительство гидроэлектростанций «Себзор» на сумму 612 миллионов сомони в Рошткалинском районе Горно-Бадахшанской автономной области и ветряных и солнечных станций в Мургабском районе на общую сумму 170 миллионов сомони [1,8].

Специфической особенностью электроэнергетики является то, что ее продукция не может накапливаться для последующего и пользования, поэтому потребление соответствует производству электроэнергии и по размерам (разумеется, с учетом потерь) и во времени. Одним из основополагающих факторов, влияющих на экономику страны и, соответственно, на экономическую безопасность, является ценовая политика в энергетике. Не будучи в состоянии сдерживать цены рыночными методами (посредством организации эффективной конкуренции), Правительство пытается продолжать регулировать их, что дестимулирует интерес энергетических компаний к внутреннему рынку и инвестиции в энергетический сектор. С другой стороны, сдерживание цен имеет обратный эффект – поддержание высокой энергоёмкости экономики.

Согласно многочисленным международным документам составляющей национальной безопасности любой страны выступают «критические инфраструктуры», которые определяются как совокупность объектов инфраструктуры государства, являющиеся наиболее важными для экономики и промышленности, функционирования общества и безопасности населения, вывод из строя или разрушение которых могут иметь влияние на национальную безопасность и оборону, окружающую среду, а также привести к значительным финансовым убыткам и человеческим жертвам. К числу данных инфраструктур относится и электроэнергетическая. Негибкость и ограниченность маневровых мощностей и линий передачи, а также проблемы в системах управления снижают надежность и стабильность работы электроэнергетической инфраструктуры, что соответственно обуславливает недостаточный уровень обеспечения энергетическими ресурсами отраслей промышленности. Можно отметить, что важность стабильного функционирования и развития электроэнергетической инфраструктуры в контексте ее влияния на рост экономики определяется следующими факторами:

- потребность достижения высокой степени надежности системы энергообеспечения всех сфер народного хозяйства и общества в целом;
- рост объемов мировой торговли энергетическими ресурсами;
- расширение энергетической инфраструктуры, в частности трансграничных сетей передачи электроэнергии;
- использование некоторыми странами энергетических ресурсов, энергетической инфраструктуры для ведения геополитической борьбы;
- активизация деятельности террористических групп, которые целенаправленно разрушают энергетическую инфраструктуру;
- ужесточение требований по уровню защиты окружающей среды и населения от результатов деятельности энергетического сектора экономики.

Водно-энергетические ресурсы и их эффективное использование рассматриваются как важнейший фактор обеспечения конкурентоспособности национальной экономики. При этом, в силу непосредственной взаимосвязи проблем эффективного использования водно-энергетических ресурсов как часть природно-ресурсного потенциала страны с проблемами обеспечения конкурентоспособности национальной экономики, целесообразным представляется выбор системного подхода к решению данной проблемы, основанного на использовании базовых принципов региональной экономики. Между тем, водно-энергетический потенциал Таджикистана не используется должным образом, что стало одной из причин экономического спада и снижения уровня конкурентоспособности энергетического комплекса страны. Рациональное использование водно-энергетических ресурсов в пространственном разрезе экономики страны с учетом других межотраслевых сдвигов должно обеспечить устойчивую траекторию ее развития и представляет собой значительный резерв повышения конкурентоспособности энергетического комплекса страны. Запасы гидроэнергии, технически возможные к использованию, более чем в 50 раз превышают современное воспроизводство электроэнергии в Таджикистане [3,4].

Начиная с 2012 года, проводилась реструктуризация ОАХК «Барки Точик» в три бизнес-единицы (производство, распределение и передача). Наряду с этим были разработаны руководства по осуществлению различных видов деятельности, проведено разделение активов и обязательств, разделение систем финансовой отчетности и управление диспетчерской службой. Все эти усилия привели к тому, что в 2018 году Правительство РТ приняло Постановление № 234, которое предусматривает создание двух новых юридических лиц (ОАО «Передающие электрические сети» и ОАО «Распределительные электрические сети») на базе существующих юридических лиц в составе ОАХК «Барки Точик».

Два новых юридических лица будут нести ответственность за все услуги передачи и распределения э/энергии, соответственно, в пределах обслуживаемой территории, которая охватывает почти всю территорию Таджикистана, за исключением Горно-Бадахшанской Автономной Области (ГБАО), обслуживаемой компанией «Памир Энерджи» работающей на основании Концессионного соглашения.

Мощность энергосистемы Таджикистана составляет 5757 МВт, причем на долю гидроэлектростанций приходится 87,6% всей установленной мощности. На долю тепловых

станций – 718 МВт, то есть всего около 12,4%. Последние данные по потреблению электроэнергии в различных секторах экономики Республики Таджикистан, показывают, что, основным потребителем электроэнергии в стране, являются Коммунальное хозяйство и составляет почти 47% от всей электроэнергии. Вторым по величине потребления электроэнергии, является промышленные предприятия, которые потребляют 41,11%. Сельское хозяйство занимают третью позицию, используя 16% от общего потребления.

В настоящее время между Республикой Таджикистан и соседними государствами имеется 13 линий электропередач (ЛЭП) различного напряжения, в том числе 2 ЛЭП 500 кВ, 6 ЛЭП 220 кВ, 4 ЛЭП 110 кВ и 1 ЛЭП 35 кВ, общей пропускной способностью 4570 МВт, из которых 3500 МВт приходится на ЛЭП между Таджикистаном и Узбекистаном, 500 МВт между Таджикистаном и Кыргызстаном и 570 МВт между Таджикистаном и Афганистаном.

Из этих линий на сегодня частично используется ЛЭП 220 кВ «Сангтуда-1 – Пули Хумри (Афганистан)» и ЛЭП 110 кВ «Герань – Кундуз (Афганистан)», ЛЭП 220кВ «Канибадам – Айгульташ (Кыргызстан)» и ЛЭП 110 кВ и 35 кВ в Кыргызстан.

А также, начиная с апреля 2018 года экспорт электроэнергии в Республику Узбекистан осуществлялся линиями электропередач 220 кВ “Регар-Гулча” “Регар-Денав”, “Узловая-Сирдаринская ГРЭС-1”, “Узловая-Сирдаринская ГРЭС -2” и линии электропередач 500 кВ “Регар-Сурхан” (Л508). Объем экспортированной электроэнергии за вегетационный период 2018 года составило 1 млрд. 440 млн. кВт.часов.

Частичное использование вышеуказанных линий связано с отсутствием возможностей экспорта электроэнергии в зимний период из-за отсутствия избыточной электроэнергии внутри самого Таджикистана. К примеру, ЛЭП 220кВ «Сангтуда-1 – Пули Хумри (Афганистан)» летом загружается на более чем 300 МВт, в то время как зимой этот показатель едва ли достигает 50 МВт. С учетом этих обстоятельств, Таджикистан за предыдущие годы экспортировал в Афганистан порядка 1,2-1,3 млрд.кВт.час, а в Кыргызскую Республику 150-160 млн.кВт.час. Экспорт осуществляется согласно Соглашениям между ОАХК «Барки Точик» и энергетическими компаниями Афганистана и Кыргызстана.

При этом важно обеспечить свободный, недискриминационный и прозрачный доступ третьих сторон к энергетической инфраструктуре, модернизация которой должна находиться на высоком уровне. Таким образом, подводя итоги проведенного исследования можно сделать следующие выводы. Уровень развития энергетического сектора страны, в целом, и электроэнергетической инфраструктуры, в частности, существенным образом влияет на экономический рост государства. К числу современных трендов развития электроэнергетической инфраструктуры, которые являются решающими для укрепления экономического фундамента, повышения конкурентоспособности национального промышленного сектора, как на внутренних, так и на внешних рынках, и роста его энергоэффективности, обеспечения национальной безопасности можно отнести следующие: развитие цифровых технологий в генерировании и передаче энергии, ориентация на альтернативную энергетику, создание объединенных энергетических рынков, увеличение мощности сетей. Все это позволит снизить энергоемкость производства ВВП, обеспечить реализацию политики энергосбережения, развивать и совершенствовать собственную энергетическую ресурсную базу, стать активным участником международного энергетического сообщества, сократить импорт энергоносителей и обеспечить полностью собственного производителя электроэнергии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» Душанбе, 22.12.2022. Душанбе. «Шарки озод». – С. 8.
2. Арифов Х.О. О водных спорах и строительстве больших плотин //Мелиорация и водные ресурсы: проблемы и пути их решения (Материалы научно-практической конференции, 25 декабря 2010 г.), Душанбе, 2010. – С.69–75. 2. Водообеспеченность мирового сельского хозяйства на воду для орошения. //Экономика сельского хозяйства России. – 2017. –№12. – С. 80–89. 3.

3. Назифов Ф.М. Совершенствование механизма обеспечения конкурентоспособности энергетического комплекса горных регионов (на материалах Республики Таджикистан). Автореф. дисс.канд.экон. наук. Душанбе 2021. – С. 4.

4. Одинаев Х.А. Водные ресурсы в системе факторов устойчивого развития региональной экономики. //Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: СИНО, 2019/№4. Часть 2. – С. 3–7. 5.

5. Отчет «Экспресс-оценка и анализ пробелов в энергетическом секторе Таджикистана» Министерством экономического развития и торговли Республики Таджикистан. –Душанбе, 2018. –24 с.

6. Рекомендации по устойчивому управлению водными ресурсами в Центральной Азии. ПроектSWAN. – Алматы, 2018. – 48 с.

РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ОСНОВА ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Статья посвящена исследованию влияния развития электроэнергетической инфраструктуры на рост экономики Республики Таджикистан. Отдельное внимание уделено роли энергетического сектора в целом в народнохозяйственном комплексе страны. Рассмотрена динамика инвестиций в развитие инфраструктуры электрических сетей в разрезе регионов страны. Особый акцент сделан на зависимости отраслей экономики от конечного потребления электроэнергии и мощности линий электропередач. Также обозначены факторы, которые определяют важность стабильного функционирования и развития электроэнергетической инфраструктуры в контексте ее влияния на рост национальной экономики.

Ключевые слова: энергетика, инфраструктура, экономика, ресурс, электроэнергетика, мощность, ресурс, потенциал.

РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ЭНЕРГЕТИКӢ АСОСИ РУШДИ ИҚТИСОДИӢ

Мақола ба омӯзиши таъсири рушди инфрасохтори ба рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Ба нақши энергетика умуман дар комплекси хоҷагии халқи мамлакат диққати махсус дода мешавад. Динамикаи сармоягузори ба рушди инфрасохтори шабакаҳои барқӣ дар шароити минтақаҳои кишвар баррасӣ мешавад. Ба вобастагии соҳаҳои иқтисодиёт ба истеъмоли ниҳоии қувваи барқ ва иқтидори хатҳои барқӣ диққати махсус дода мешавад. Омилҳои, ки аҳамияти фаъолияти муътадил ва рушди инфрасохтори барқро дар заминаи таъсири он ба рушди иқтисоди миллӣ пешақӣ муайян мекунанд, низ зикр шудаанд.

Калидвожаҳо: энергетика, инфрасохтор, иқтисодиёт, захира, электроэнергетика, нерӯ, захира, потенциал.

DEVELOPMENT OF THE ELECTRICITY INFRASTRUCTURE THE BASIS OF ECONOMIC GROWTH

The article is devoted to the study of the impact of the development of the electric power infrastructure on the growth of the economy of the Republic of Tajikistan. Special attention is paid to the role of the energy sector as a whole in the national economic complex of the country. The dynamics of investments in the development of infrastructure of electric networks in the context of the regions of the country is considered. Particular emphasis is placed on the dependence of economic sectors on the final consumption of electricity and the capacity of power transmission lines. The factors that predetermine the importance of the stable functioning and development of the electric power infrastructure in the context of its impact on the growth of the national economy are also indicated.

Key words: energy, infrastructure, economy, resource, electric power industry, power, resource, potential.

Сведения об авторах: Каримов Рустам Илхомович-докторант (Phd) общеуниверситетской кафедры экономической теории Таджикского финансово – экономического университета Таджикистана. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов 64/14. E-mail: k-rustam2014@mail.ru. Тел: 907898940

Комилов Сироджиддин Джалолиддинович – академик Международной академии наук высшей школы, д.э.н., профессор кафедры экономической теории и мировой экономики РТСУ.

Адрес: 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Турсунзода 30 E-mail: sirodj.tj@mail.ru.
тел: 917505401.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримов Рустам Илхомович - докторанти (Phd) кафедраи умумидонишгоҳии назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: k-rustam2014@mail.ru

Комилов Сирочиддин Ҷалолиддинович - академики академияи байналмилалӣ мактабҳои олий, д.и.и., профессори кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисоди ҷаҳони ДСРТ. Суроға: 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Турсунзода 30. E-mail: sirodj.tj@mail.ru.
тел: 917505401.

Information about the authors: Karimov R.I.-doctoral student (Phd) of the University-wide Department of Economic Theory of the Tajik Financial and Economic University of Tajikistan. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. E-mail: k-rustam2014@mail.ru. Tel: 907898940.

Komilov Sirojiddin Jaloliddinovich - Academician of the international academy of sciences of higher education, doctor of economics, professor of the department of economic theory and world economy of the Russian-Tajik (Slavonic) university. Address: 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Tursunzoda 30 E-mail: sirodj.tj@mail.ru. tel: 917505401.

ХУСУСИЯТҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРИ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Қурбонзода О. Р. - унвонҷӯи кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии ДДМИТ

Интихоби дурусти шакл ва усулҳои маблағгузорӣ дар самти ҷалби сармоя, бахусус татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ нақши муҳим мебозад.

Дар таҷриба зарурати тафовути мафҳумҳои «сарчашмаҳои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ», «усулҳои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ» ва «шаклҳои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ» ба миён меояд.

Сарчашмаҳои маблағгузорӣ - захираҳои пулие мебошанд, ки ҳамчун захираҳои сармоягузорӣ барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ истифода мешаванд. Усулҳои маблағгузорӣ - механизмҳои махсуси ҷалби захираҳои сармоягузорӣ бо мақсади таъмини раванди сармоягузорӣ фаҳмида мешаванд. Шакли маблағгузории сармоя - маблағгузории грантӣ ва қарзии лоиҳаро мефаҳмонад [2].

Дар адабиёти иқтисодӣ аз ҷониби муҳаққиқон назарияҳои гуногун оид ба усулҳои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ оварда шудааст. Бо вучуди ин, аксари муҳаққиқон истифодаи усулҳои зеринро барои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар шароити муосир зарур мешуморанд:

- худмаблағгузорӣ;
- маблағгузории ҳиссагӣ (саҳомӣ);
- маблағгузории қарзӣ;
- маблағгузории лизингӣ;
- маблағгузории венчурӣ;
- маблағгузории лоиҳавӣ;
- маблағгузории давлатӣ.

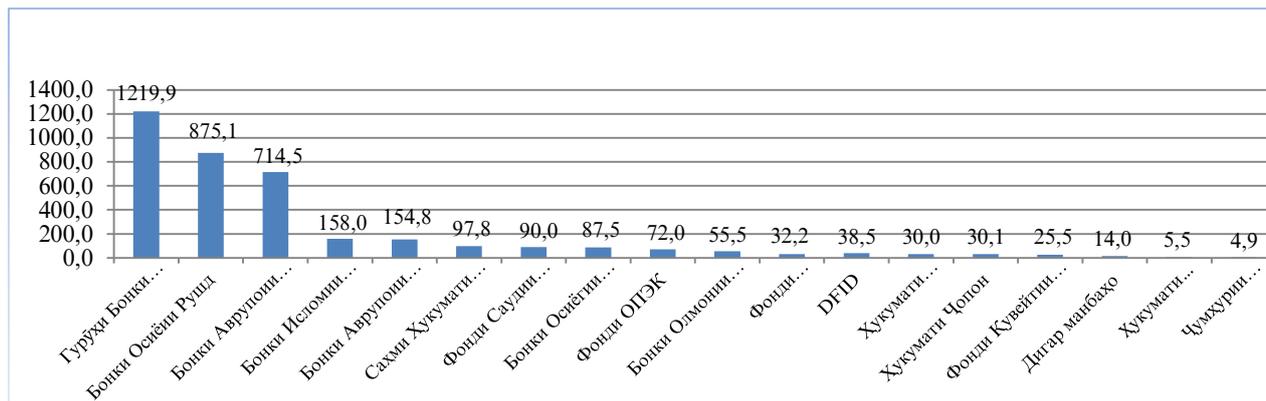
Ҳар як давлат усули хоси маблағгузориро барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар бахшҳои гуногуни иқтисодӣ истифода мебарад. Аз ҷумла, дар Тоҷикистон тавассути усулҳои зерин лоиҳаҳои сармоягузорӣ татбиқ мегарданд:

-барномаҳои мақсадноки давлатӣ (Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои давраи миёнамуҳлат);

- минтақаҳои озоди иқтисодӣ;
- механизми шарикӣи давлат ва бахши хусусӣ;
- корхонаҳои муштарак.

Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2021-2025 бо мақсади амалӣ намудани лоиҳаҳои сармоягузориҳои афзалиятноки кишвар таҳия гардида, бо қарори дахлдори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидааст. Дар доираи барномаи мазкур ба ҳолати 1 январи соли 2022 78 лоиҳаи сармоягузориҳои давлатӣ (39 лоиҳаи грантӣ, 7 лоиҳаи қарзӣ ва 32 лоиҳа дар ҳамаблаггузориҳои қарз ва грант) мавриди амал қарор дошта, маблағи умумии онҳо 3,7 млрд доллари ИМА, аз ҷумла 2,1 млрд доллар маблағҳои грантӣ, 1,5 млрд доллар маблағҳои қарзӣ, 111,4 млн доллар саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 14 млн долларро саҳми корхонаҳои давлатии ҷумҳурӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ҷамоатҳо ташкил медиҳад [4].

Диagramмаи №1. Сарчашмаҳои маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузориҳои амалкунанда ба ҳолати 1 январи соли 2022 (бо млн доллари ИМА).

Ҳамзамон, чиҳати татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва дар ин замина расидан ба афзалиятҳои миллии тавассути рушди минтақаҳои кишвар, барои баланд бардоштани иқтисодии истеҳсоли содироти кишвар ва дар ин раванд барои ҷалби ҳарчи бештари сармояи хориҷӣ дар Тоҷикистон 5 минтақаи озоди иқтисодӣ, аз ҷумла МОИ «Суғд», МОИ «Панҷ», МОИ «Ишқошим», МОИ «Данғара» ва МОИ «Кӯлоб» таъсис дода шудааст. Ба ҳолати 1 январи соли 2021 дар минтақаҳои озоди иқтисодии ҷумҳурӣ 72 ширкати ватанию хориҷӣ ҳамчун субъект ба қайд гирифта шудаанд [5].

Ҷадвали 1. Шумораи субъектҳои бақайдгирифташуда дар минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2020

МОИ	Солҳо					
	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Суғд	5	16	24	30	24	30
Панҷ		8	23	37	27	25
Ишқошим		7	8	15	17	11
Данғара					3	5
Кӯлоб						1
Ҳамагӣ	5	31	55	82	71	72

Манбаъ: Коркарди муаллиф «Ҳисоботҳои минтақаҳои озоди иқтисодии «Суғд», «Данғара», «Панҷ», «Ишқошим» ва «Кӯлоб» дар солҳои 2010, 2012, 2014, 2016, 2018 ва 2020».

Ҳаҷми сармояи мустақими азхудшуда дар минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2011-2020 бошад, 1602,9 млн сомони ро ташкил медиҳад.

Ҳаҷми сармоягузорӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2011-2020 (млн сомонӣ).

МОИ	Солҳо										Ҳамагӣ аз оғози фаъолият
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Суғд	4,5	12,5	11	9,5	7,5	3,7	2,2	19,7	9,5	17	97,1
Панҷ	1	2,1	10,2	59	60	892	91,3	37	129,2	24,3	1 306,1
Ишкош им	0,2	0,2	177	1,5	2	1,5	4	3,3	4	2,1	195,8
Данғара								0,2	3,7		3,9
Кӯлоб											0
Ҳамагӣ	5,7	14,8	198,2	70	69,5	897,2	97,5	60,2	146,4	43,4	1 602,9

Манбаъ: Коркарди муаллиф «Ҳисоботҳои минтақаҳои озоди иқтисодии «Суғд», «Данғара», «Панҷ», «Ишкошим» ва «Кӯлоб» дар солҳои 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 ва 2020».

Бо мақсади тавсеаи ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ Шуро оид ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ ва муассисаи давлатии «Маркази татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ» таъсис дода шудааст. Дар қонунгузориҳои амалкунандаи кишвар иштироки васеи сармоягузориҳои дар татбиқи лоиҳаҳои тичоративу сармоягузорӣ тариқи таъсиси ширкатҳои сахомӣ ва ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд пешбинӣ шуда, қафолати манфиати онҳоро тавассути созишномаҳои инвестиционӣ, тақсимоли маҳсулот (IA- Investment Agreement), консессионӣ ё шарикии давлат ва бахши хусусӣ (PPP - Public Private Partnership) тавассути усулҳои BOT (Building Operation Transfer) ва BOO (Building Operation Owner) таъмин менамояд.

Тавассути механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ 5 лоиҳа дар соҳаҳои энергетика, нақлиёт, тандурустӣ, маориф ва обтаъминкунӣ бо маблағи беш аз 280 млн сомонӣ амалӣ шуда истодааст. Ҳамзамон, дар ҳамкорӣ бо мақомоти марказӣ, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва бахши хусусӣ нисбати 7 лоиҳа корбарӣ рафта истодааст[8].

Таъсиси корхонаҳои муштарак низ яке аз усулҳои муосир ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба шумор меравад, ки дар доираи онҳо ба кишвар технологияҳои инноватсионӣ ворид карда мешаванд. Дар кишвар беш аз 620 корхонаи муштарак дар соҳаҳои истихроҷи маъдан ва металлҳои қиматбаҳо, истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ, конструксияҳои металлӣ, профилҳои алюминӣ, семент, коркарди нахи пахта ва абрешим, истеҳсоли ресмон, матоъ ва маҳсулоти дӯзандагӣ, қолинҳо, коркарди пӯст, истеҳсоли мебел, маҳсулоти хӯроқворӣ ва дигар соҳаҳо фаъолият менамоянд.

Корхонаҳои муштарак амалкунанда дар саноати маъданҳои кӯҳӣ ва истихроҷи металлҳои қиматбаҳо ин ҶММ КМ «Зарафшон», ҶДММ ТК «Апрелевка», ҶДММ «Пакрут», ҶДММ ТА «Анзоб», истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ҶДММ «Ауфен», ҶДММ «Тачпроф», ҶДММ «КМ Муосир», ҶСП «Колорит Технолоҷӣ», ҶДММ «Хуаксин-Ғаюр-семент», «Ҷунгтай Моҳир семент», коркарди нахи пахта дар якҷанд сикл ҶДММ «Ҷавонӣ», ҶДММ «САТН», ҶСП «Ҷунгтай Данғара Син Силу Текстил», ҶДММ «Ресандаи Кӯлоб», дар соҳаи коркарди пӯст ҶММ «Тоҷик Интиқол», истеҳсоли риштаи абрешимӣ ҶДММ «ВТ Силк», истеҳсоли мебел ҶДММ «Арча мебел», истеҳсоли қолин ҶДММ «Тоҷ-Фейза» ва дигар корхонаҳо ба ҳисоб мераванд. Тавассути корхонаҳои муштарак дар солҳои 1991 – 2020 5,2 млрд доллари ИМА сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвар ворид шудааст, ки ин нишондиҳандаи 43 Ҷоизи сармояи хориҷии воридшударо ташкил медиҳад[3].

Сармояи мустақими хориҷӣ асосан аз Ҷумҳурии Халқии Хитой Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ислонд Эрон, Шохигарии Британияи Кабир, Швейтсария, Фаронса, Туркия, Кипр, Қатар, Қазоқистон Ҳиндустон, Покистон, ИМА, Австрия, Аморти Муттаҳиди Араб ва ғайра ба соҳаҳои энергетика, нақлиёт, саноат, сохтмон, тандурустӣ, маориф, обтаъминкунӣ, алоқа, фаъолияти бонкӣ ва миёнаравӣ, кишоварзӣ ва дигар соҳаҳо ҷалб гардидааст.

Диagramмаи 2. Чалби сармоягузориҳои хориҷӣ дар солҳои 1991-2020 (бо млн доллари ИМА).

Хулоса, бо мақсади чалби сармояи хориҷӣ дар қонунгузори амалкунанда номгӯи зарурии қафолатҳо вобаста ба баробархукукии сармоягузори ватанию хориҷӣ, химояи ҳукукии сармоягузори, қафолатҳои молу мулкӣ, ба фаъолият даҳлат нақардани мақомоти давлатӣ, интиҳоби озоди қарордод ва интиқоли даромад, ҳуқуқ барои моликияти зеҳнӣ ва истифодаи захираҳои табиӣ ва пешниҳоди равониди сармоягузори муқаррар шудааст. Чиҳати муҳайё сохтани шароити муфиди соҳибқорию сармоягузори Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мунтазам мавриди тақмил қарор гирифта, дар таҳрири нав қабул гардид.

Дар маҷмуъ, қонунгузори амалкунандаи кишвар барои пешбурди фаъолияти сармоягузорию соҳибқорӣ 109 намуди имтиёзҳои сармоягузори, аз ҷумла 92 имтиёзи фискалӣ ва 17 имтиёзи ғайрифискалӣ пешбинӣ менамояд. Аз ҷумла, қорхонаҳои нави молистеҳсолкунанда вобаста ба ҳаҷми сармоягузориҳо ба муҳлати аз 2 то 5 сол аз андоз аз фоида озод қарда мешаванд [10].

Инчунин, воридоти техникаи таъиноти кишоварзӣ, таҷҳизоти истеҳсолии технологӣ ва маснуоти тақмили (комплектӣ) онҳо, ки маҷмуи яғонаи технологиро ташкил медиҳанд, воридоти дорувориҳои тиббӣ, таҷҳизоти тиббӣ, фармасевтӣ ва асбобҳои тиббӣ, воридоти молҳо барои сохтмони объектҳои маҳсусан муҳим, ки номгӯи онҳоро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд, воридоти молҳо (ба истиснои молҳои зераксизӣ) тибқи номгӯи ва ҳаҷми муайянқардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бевосита истеҳсолкунандагон барои истеҳсоли алюминийи аввалия анҷом медиҳанд, воридоти нахи пахта ва алюминийи аввалия аз андоз аз арзиши иловашуда ва бочҳои гумрукӣ озод қарда шуданд.

Дар баробари тавачҷуҳ ба чалби сармояи мустақими хориҷӣ, дар доираи таъбиқи лоиҳаҳои давлатии сармоягузори низ сармоягузориҳо барои рушди соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ ва беҳтар намудани шароити иҷтимоии аҳоли чалб гардида истодаанд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар аз 26 январи соли 2021.
2. Аскинадзи В. М. Инвестиционное дело / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. – Москва : Университетская книга, 2012. – 764 с. – ISBN 978-5-91304-245-3.
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.
4. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе 2021.- 226 с.
5. Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2021-2025.
6. Ҳисоботи Вазорати рушди иқтисод ва савдо дар соли 2021.
7. Ҳисоботи Кумитаи давлатии сармоягузори ва идораи амволи давлатӣ дар соли 2021.
8. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон.
9. Сономаи расмии Муассисаи давлатии «Маркази таъбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ» <https://ppp.tj>.
10. Сономаи расмии минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон <https://fez.tj>

ХУСУСИЯТҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур тадбирҳои андешидашудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори бахшҳои гуногуни иқтисодӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Қайд гардидааст, ки дар Тоҷикистон тавассути барномаҳои мақсадноки давлатӣ (Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ), минтақаҳои озоди иқтисодӣ, механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ ва таъсиси корхонаҳои муштарақ лоиҳаҳои сармоягузорӣ амалӣ шуда истода, дар таъмини нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишварамон саҳгузоранд.

Калидвожаҳо: лоиҳаи сармоягузорӣ, сармоягузорӣ, сармоия мустақими хориҷӣ, ислоҳоти иқтисодӣ, шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, минтақаи озоди иқтисодӣ, фазои сармоягузорӣ ва субъекти сармоягузорӣ.

ОСОБЕННОСТИ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматриваются меры, принимаемые Правительством Республики Таджикистан в направлении реализации инвестиционных проектов различных отраслей экономики. Отмечается, что инвестиционные проекты реализуются в Таджикистане через целевые государственные программы (Программа государственных инвестиций), свободные экономические зоны, механизма государственно-частного партнерства и создания совместных предприятий, которые имеют вклад в обеспечение макроэкономических показателей нашей страны.

Ключевые слова: инвестиционный проект, инвестиции, прямые иностранные инвестиции, экономическая реформа, государственно-частное партнерство, свободная экономическая зона, инвестиционный климат и инвестиционный субъект.

FEATURES OF FINANCING INVESTMENT PROJECTS IN THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the measures taken by the Government of the Republic of Tajikistan in the direction of implementation of investment projects of various economic sectors. Noted that investment projects are implemented in Tajikistan through targeted state programs (Public Investment Program), free economic zones, the mechanism of public-private partnership and the establishment of joint ventures, contributing to the macroeconomic indicators of our country.

Key words: investment project, investment, foreign direct investment, economic reform, public-private partnership, free economic zone, investment climate and investment entity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонзода Орзу Рачабалӣ – унвонҷӯи кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067 Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суроға: 734067, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 918-53-49-12. E-mail: orzul10@list.ru

Сведение об авторе: Курбонзода Орзу Раджабали - соискатель кафедры Международные финансово-кредитные отношения Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: (+992) 918-53-49-12. E-mail: orzul10@list.ru

Information about the author: Kurbonzoda Orzu Rajabali - Applicant of the Department of International Financial and credit Relations Tajik State University of Finance and Economics, Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14 Phone: (+992) 918-53-49-12. E-mail: orzul10@list.ru.

МАВҶЕИ САНОАТИ ХҶУРОКВОРИ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР

Қурбонов Г.А. - докторанти PhD -и кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории ДМТ

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз мулоқотҳои худ бо кормандони соҳаи саноат чунин қайд карданд, ки «Дар шароити имрӯзаи пешрафти иқтисодӣ соҳаи саноат соҳаи муҳими иқтисоди миллӣ маҳсуб ёфта, таъмин намудани рушди он яке аз вазифаҳои афзалиятнок ба шумор меравад. Бо мақсади рушди соҳаи саноат, ки заминаҳои он дар асоси се ҳадафи умумиллӣ фароҳам оварда шудаанд, мо саноатикунони босуръати кишварро ҳадафи чорум эълон намудем. Татбиқи ин вазифаи муҳим имкон медиҳад, ки Тоҷикистон дар давраи миёнамуҳлат аз кишвари аграриву саноатӣ ба мамлакати индустриаливу аграрӣ табдил дода шавад» [4, с.1].

Бо мақсади амалисозии ин ҳадафи муҳим лоиҳаи Стратегияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.03.2018, №159 тасдиқ гардид.

Бояд қайд намуд, ки пас аз эълон намудани ҳадафи чоруми миллӣ ва тасдиқ гардидани Стратегияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 саноати ҷумҳурӣ ботадрич рушд намуда, шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ аз 1179 воҳиди дар соли 1995 буда ба 2397 воҳид дар соли 2021 расонида шуд. Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ бошад дар ин давра бо нархҳои соли 2021 аз 6091 млн. сомонӣ ба 38829 млн. сомонӣ расонида шуд, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 1995 6,4 маротиба зиёд мебошад ва суръати афзоиши он дар 1 сол ба ҳисоби миёна 1310 млн. сомонӣ ё ба ҳисоби фоиз 11,5 баробар мебошад [3, с.8].

Табиист, ки зиёд гардидани шумораи корхонаҳо боиси пайдо гардидани ҷойҳои нави корӣ мегардад вале шумораи миёнаи солонаи кормандони саноатию истеҳсолӣ аз 85,6 ҳазори соли 2018 ба 85,3 дар соли 2021 омада расидааст, ки дар муқоиса бо шумораи корхонаҳои саноатӣ ба як корхона 35,6 нафар корманд рост меояд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Нишондиҳандаҳои асосии саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				Соли 2021 нисбат ба соли 2018 бо фоиз (+,-)
	2018	2019	2020	2021	
Шумораи корхонаҳои саноатӣ, воҳид	2161	2164	2283	2397	+11,0
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ бо нархҳои соли 2021, млн. сомонӣ	26098	29543	32143	38829	+49,0
Шумораи миёнаи солонаи кормандони саноатию истеҳсолӣ, ҳазор нафар	85,6	84,2	84,3	85,3	0,0
аз он коргарон	72,1	73,2	67,7	68,3	-5,0
Индексҳои истеҳсолоти саноатӣ ба ҳисоби фоиз нисбат ба соли гузашта	110,6	113,2	108,8	120,8	+9,0

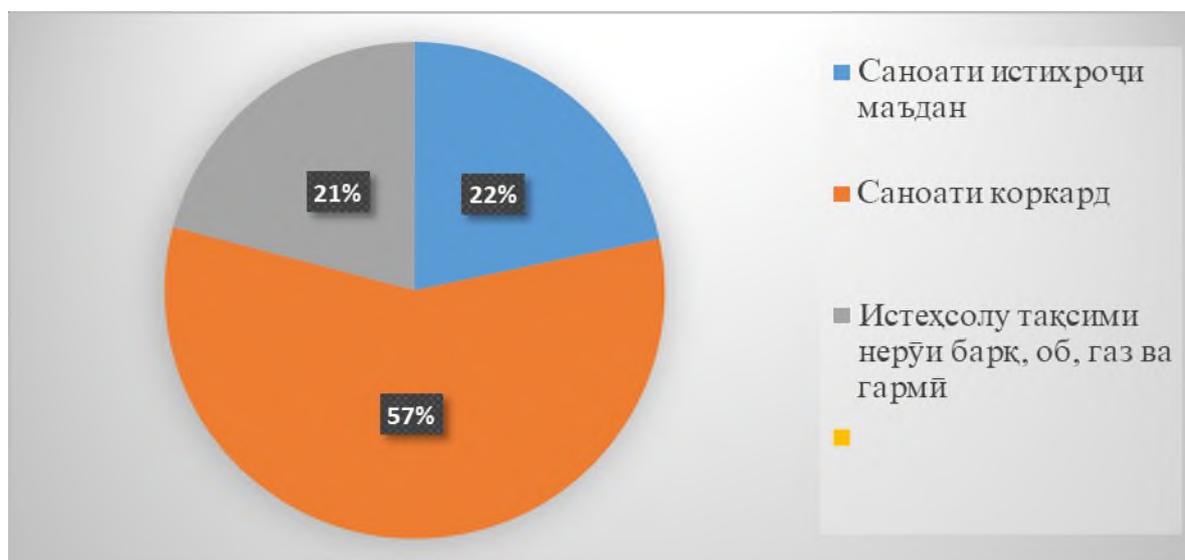
Сарчашма: маҷмуаи оморӣ саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022

Бо мақсади расидан ба ҳадафи мавзӯи моро лозим аст, ки саравал ҳиссаи соҳаҳои саноатро дар давраи тадқиқот дида бароем. Агар дар соли 2021 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 38829 млн. сомониро ташкил дода бошад, аз ин шумора 8409 млн. сомонӣ саноати истихроҷи маъдан, 22313 млн. сомонӣ саноати коркард ва 8107 млн. сомонӣ истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, газ ва обро ташкил медиҳад. Аз рӯи нишондиҳандаҳои зикргардида маълум аст, ки ҳиссаи саноати коркард қисми зиёди истеҳсоли маҳсулоти саноати ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Саноати хуруқворӣ бошад яке аз зерсоҳаҳои саноати коркард ба шумор меравад (ҷадвали 2).

Ҳаҷми маҳсулоти саноати аз рӯи соҳаҳои асосии саноат
(бо нархҳои дахлдори сол) млн. сомонӣ

	2018	2019	2020	2021	Соли 2021 нисбат ба соли 2018 бо фоиз (+,-)
Тамоми саноат	23894	27613	30890	38829	+63,0
Саноати истихроҷи маъдан	4686	4853	4309	8409	+79,0
Саноати коркард	13520	15952	19054	22313	+65,0
Истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ	5688	6808	7527	8107	+43,0

Сарчашма: маҷмуаи оморӣ саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022

Диagramмаи 1. Ҳаҷми маҳсулоти саноати аз рӯи соҳаҳои асосии саноат дар соли 2021

Сатҳи рушди саноати хӯрокворӣ таъминоти ҳаёти аҳолиро муайян месозад ва ҳамчунин як қисми муҳими амнияти миллии давлат ба ҳисоб меравад. Манофеъи дарозмуддати давлатӣ зарурати рушди саноати хӯроквории ватаниро на танҳо бо мақсади қонеъсозии талаботи дохилӣ, балки барои таъминоти содироти баъзе намудҳои алоҳидаи маҳсулот дар оянда тақозо менамояд.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноати коркард
(бо нархҳои дахлдори сол) млн. сомонӣ

	2018	2019	2020	2021	Афзоиш ва коҳишҳои дар соли 2021 нисбат ба соли 2018
Саноати коркард дар маҷмуъ	13520	15952	19054	22313	8793
Истеҳсоли маҳсулоти хӯроқ, аз он нӯшоқиҳо ва тамоқу	4900	5399	7089	7608	2708
<i>Истеҳсоли нассочӣ ва дузандагӣ</i>	2479	2636	2870	4096	1617
<i>Истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пояфзол</i>	63	71	91	120	57
<i>Коркардӣ чӯбу тахта ва истеҳсоли маснуот аз чӯб</i>	138	148	142	125	-13
<i>Истеҳсоли селулозаю қоғаз, фаволияти табъу наиш</i>	241	260	182	210	-31

<i>Истеҳсоли маҳсулоти нафт</i>	105	127	87	123	18
<i>Истеҳсоли маводи кимиё</i>	147	154	182	268	121
<i>Истеҳсоли маснуоти резинӣ ва пластмассӣ</i>	200	265	291	390	190
<i>Истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилзиши маъданӣ</i>	2298	2593	2713	2856	558
<i>Истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ</i>	2708	3874	4978	5967	3259
<i>Мошинсозӣ</i>	203	308	291	392	189
<i>Ҳаргуна соҳаҳои саноат</i>	38	117	138	158	120

Сарчашма: коркарди муаллиф, маҷмуаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022

Таҳлили ҷадвали 3 нишон медиҳад, ки дар соли 2021 ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, аз ҷумла, нӯшокиҳо ва тамоку дар саноати коркард аз ҳама баланд буда ҳаҷми истеҳсоли он 7608 млн. сомонӣ буда бо ҳисоби фоиз 34,1%-ро ташкил медиҳад. Бояд қайд намуд, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, аз ҷумла, нӯшокиҳо ва тамоку нисбат ба соли 2018, 2708 млн. сомонӣ зиёд гардидааст. Суръати рушди истеҳсоли маҳсулоти саноати хурукворӣ ба ҳисоби миёна дар се соли охир 16,3%-ро дар як сол ташкил медиҳад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки яке аз ҳадафҳои стратегии мамлакат «Таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат» амалӣ шуда истодааст [3, с.14].

Ҳиссаи саноати хӯрукворӣ дар нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ назаррас буда ҳаҷми ММД дар соли 2021 95 млрд. сомониро ташкил додааст, ки 8%-и он ба ин соҳа рост меояд [1, с.3].

Дар соли 2021 истеҳсоли маҳсулоти хурукворӣ аз рӯи намудҳои алоҳидаи он бо тарихи зайл ба назар мерасад: гӯшт якҷоя бо каллапochaи навъи 1-ум 67643 тонна, ҳасиб 5952 тонна, равғани чорво 103,0 тонна, маҳсулоти ширӣ холис ба ҳисоби шир 16439 тонна, яҳмос 2369 тонна, панири равғанин (якҷоя бо бринза) 227 тонна, консерваҳо 66,5 млн. бонкаи шартӣ, консерваҳо аз сабзавот бе шарбату хамираи помидор 19,9 млн. бонкаи шартӣ, консерваҳо аз помидор (шарбат, нушокӣ, хамира, пюре ва ғ) 4,4 млн. бонкаи шартӣ, консерваҳои мевагин 32,8 млн. бонкаи шартӣ, маҳсулоти қаннодӣ 31310 тонна, маҳсулоти макаронӣ 9471 тонна, равғани растанӣ 23,6 ҳазор тонна, спирти хоми этилӣ 47,6 ҳазор дал, обҳои маъданӣ 1820 ҳазор дал, меваи хушк 6664 тонна, биринҷ 17761 тонна, хуроки омехтаи чорво 188,9 ҳазор тонна, кетчуп 309,9 тонна, картошкаи бирён 50,0 тонна ва ғайра [3, с.46].

Ҷадвали 4

Истеҳсоли маҳсулоти хурукворӣ дар минтақаҳо дар соли 2021

(дар шакли асл)

Номгуи маҳсулот	ВМКБ	вилояти Хатлон	вилояти Суғд	шаҳри Душанбе	НТҶ
Гӯшт якҷоя бо каллапochaи навъи 1-ум (тонна)	16	30782	19636	10774	6435
Ҳасиб (тонна)	-	449	1989	3311	203
Маҳсулоти шири холис ба ҳисоби шир (ҳазор тонна)	0,03	2,0	7,2	6,8	0,4
Панири равғанин (якҷоя бо бринза) (ҳазор тонна)	-	9,2	162	56	0,7
Консерваҳо (млн. бонкаи шартӣ)	0,04	33,3	31,4	0,4	1,3
Консерваҳои мевагин (млн. бонкаи шартӣ)	-	7,0	0,3	-	25,5
Маҳсулоти қаннодӣ (тонна)	21	1163	4642	25427	57

4. Мулоқоти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо коргарони соҳаи саноати ҷумҳурӣ дар Кохи Борбад, 14 октябри соли 2019.

МАВҶЕИ САНОАТИ ХҶУРОКВОРӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР

Дар мақола соҳаи саноат ва махсусан саноати хӯрокворӣ баррасӣ ва таҳлил карда шуда, нишондиҳандаҳои саноати хӯрокворӣ ба дигар соҳаҳои саноат муқоиса гардида инчунин мавҷеи саноати хӯрокворӣ дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ муайян карда шудааст. Ҳамзамон шумораи корхонаҳои саноатӣ дар ҷумҳурӣ ва истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ дар минтақаҳои мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: саноати хӯрокворӣ, саноатикунонӣ, рушди саноат, истеҳсолот, маҳсулоти саноатӣ.

МЕСТА ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

В статье рассматривается и анализируется отрасль и особенно пищевая промышленность, сравниваются показатели пищевой промышленности с другими отраслями, а также определяется место пищевой промышленности в общем объеме внутреннего продукта. При этом определялось количество промышленных предприятий в республике и производство продуктов питания в анализируемых регионах.

Ключевые слова: пищевая промышленность, индустриализация, промышленное развитие, производство, промышленная продукция.

POSITION OF THE FOOD INDUSTRY IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

The article examines and analyzes the industry and especially the food industry, compares the indicators of the food industry with other industries, and also determines the place of the food industry in the total volume of domestic product. At the same time, the number of industrial enterprises in the republic and food production in the analyzed regions were determined.

Keywords: food industry, industrialization, industrial development, manufacturing, industrial products.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбанов Гулбидин Аҷикович - докторанти PhD-и кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Тел.: 98-805-15-55

Сведения об авторе: Курбанов Гулбидин Аджикович - докторант PhD кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского национального университета. Тел.: 98-805-15-55

Information about the author: Kurbanov Gulbidin Adjikovich - Doctoral Candidate PhD of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship, National University of Tajikistan, Tel.: 98-805-15-5

ХУСУСИЯТҶОИ ТАЪМИНОТИ МОЛИЯВИИ ТАШКИЛИ КЛАСТЕРҶОИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Мансурова З.Т - магистранти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории ДМТ

Дар шароити ҷаҳонишавӣ, тамоюлҳои тағйирёбандаи рушди иқтисодиёт ва дигаргуншавии вазъи ҳамкориҳо дар самти маблағгузориҳои ташкил ва рушди саноат, муаммои ташаккул ва инкишофи кластерҳои саноатӣ ҳалталаб боқи мемонанд.

Махсусан, дарёфти сарчашмаҳои молиявии ташаккул ва рушди кластерҳои саноатӣ, ҳамчун баҳши воқеии иқтисодиёт хеле аҳамиятнок аст. Кластерикунонии саноат имрӯз яке аз масъалаҳои калидӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчун пешбарандаи рушди дигар соҳаҳои иқтисодиёти кишвар арзёбӣ мегардад.

Тавре зимни Паёмашон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баён намуданд: “Мо саноатикунонии босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегияи кишвар қабул кардем, зеро рушди саноат барои таъмин намудани

устувории иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтисодии содиротии мамлакат ва рақобатнокии он замина мегузорад.

Аз ин лиҳоз, роҳбарони вазоратҳои саноат ва технологияҳои нав, рушди иқтисод ва савдо, кишоварзӣ, корҳои хориҷӣ, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, Кумитаи рушди маҳал ва Агентии содирот бояд якҷо бо роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо доир ба интиҳоби минтақаҳо тибқи занҷираи “ашёи хом - истеҳсоли маҳсулоти ниҳой - дарёфти бозори фурӯш” тадбирҳои зарурӣ андешанд” (аз 26.12.2019, ш. Душанбе).

Таҳлилҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳолати муосири кластерикунони соҳаҳои иқтисоди миллӣ, хусусан соҳаи саноат, бо муаммоҳои зиёде алоқаманд аст. Ба ин муаммоҳо дохил мешаванд: канда шудани занҷираи алоқаҳои ҳамгироии байни корхонаҳои саноатии давлатҳои ИДМ, сатҳи пасти маърифати молиявӣ, дар сатҳи зарурӣ набудани инфрасохтори рушди ҳамгирӣ ба субъектҳои соҳаҳои саноат, набудани дастгирии давлатии истеҳсолоти саноатӣ.

Ҳол он ки дар аксари давлатҳои ҷаҳон соҳаҳои саноат соҳаҳои калидӣ буда, хусусан дар шароити кишвари мо, баъди парокандашавии Иттиҳоди Шӯравӣ ва канда шудани занҷираи ҳамкориҳо, кишвари моро ҳамчун истеҳсолкунандаи ашёи хом истифода мебарданд.

Тоҷикистон айни замон барои аз байн бурдани ин ҳолат кушиш намуда истодааст. Тибқи СМР ҚТ барои давраи то соли 2030 эълон гардидани ҳадафи ҷорум – саноатикунони босуръат, солҳои 2022-2026 – Солҳои рушди саноат, ташаккул ва рушди кластерикунони саноатӣ хело муҳим аст. То имрӯз дар самти кластерикунони саноат, оид ба танзими давлатии ташаккул ва рушди кластерикунони саноат, ки метавонад ба самаранокии рушди иқтисодиёти саноат таъсир расонад, аллакай таҳқиқотҳо сурат гирифта истодаанд. Зарур аст, ки самтҳои танзими давлатӣ ҷиҳати ташаккули кластерикунони ҳамаи соҳаҳои саноат муайян карда шаванд.

Масъалаи молиякунонӣ ва маблағгузори ташаккули кластерҳои саноатӣ масъалаи хеле мубрам буда, айни замон корхонаҳои саноатӣ мустақилона наметавонанд манбаъҳои молиявӣ дарёфт намуда, ба кластерикунонӣ оғоз намоянд ва ҷиҳати боло бардоштани иқтисодии рақобатпазирии иқтисоди миллӣ замина гузоранд. Вазъи ҷойдоштаи масъалаҳое, ки дар боло зикр шуданд, боз ҳам таҳқиқотҳои амиқтарро ҷиҳати коркарди пешниҳоди тавсияҳо талаб менамояд.

Таҳлили таҷрибаи хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки самти аз ҷиҳати иқтисодӣ нисбатан самаранок, рақобатпазир ва ояндадори рушди тичорат кооператсияи истеҳсоли мебошад, ки дар он корхонаҳои хурд, миёна ва калон иштирок намуда ва дар ниҳоят, ба ташкили корхонаҳои саноатӣ бо номи кластерҳо оварда мерасонанд.

Умуман, истилоҳи "кластер", ки онро аз забони англисӣ ҳамчун хӯша, андӯхт, концентратсия; гурӯҳ маънидод месозанд, маънои муқаррарӣ дошта, дар аксари илмҳои табиӣ пеш аз иқтисодиёт бомуваффақият мавриди татбиқ қарор мегирифт. Ҷӣ тавре ки дар адабиёти иқтисодӣ қайд шудааст, таҳти мафҳуми кластер фирмаҳои мустақили истеҳсоли ӣ хизматрасонӣ (аз ҷумла молтаҳвилкунандагони онҳо), ихтироъкорони технологияҳо ва ноу-хау (донишгоҳҳо, пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, ширкатҳои муҳандисӣ), ки институтҳои бозорӣ (брокерҳо, мушовирон) ва истеъмолкунандагонро бо ҳамдигар дар доираи як занҷираи ягонаи эҷоди арзиш ва дорои наздикии ҷуғрофӣ мепайвандад, фаҳмида мешавад.

Ҳамзамон, сарҳади ҷуғрофии кластер воқеияти иқтисодиро инъикос намуда, бо ҳудудҳои маъмурӣ ва сиёсӣ ҳатман мувофиқат намекунад. Ҳамзамон, ҳудудҳои расмӣ ҷуғрофии он ба робитаҳои байнишахсӣ ва ҳамкориҳои наздики агентҳои бозори дохилӣ мусоидат намуда, барои андӯхти сармояи иҷтимоӣ ҳавасманд мекунад ва массаи ниҳоии он таҳкурсии рушди инноватсиониро ташкил медиҳад.

Ба ақидаи академик Ҷ.С. Пириев зери мафҳуми «кластер» муттаҳид намудани унсурҳои алоҳида дар як воҳиди кулл бо мақсади иҷроӣ (татбиқӣ) вазифаи муайян фаҳмида мешавад. Дар маҷмӯъ, ин унсурҳо «мафҳуми бештареро ифода мекунанд», аз он ки дар алоҳидагӣ маънидод мегарданд.

Маъноии шабеҳро мафҳуми «кластери иқтисодӣ» касб намудааст, ки чунин ифода мегардад - инҳо гурӯҳҳои ширкатҳои бомуваффақият рақобаткунанда мебошанд, ки дар натиҷаи муттаҳидшавии худ мавқеи рақобатпазириро дар бозорҳои соҳавӣ, минтақавӣ, миллий ва ҷаҳонӣ таъмин мекунанд”.

Ба маънидоди мафҳуми кластери минтақавӣ аз нуқтаи назари фаъолияти он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон илова намуда, васеъшавии ҷараёнҳои мутобиқшавии моҳият ва нақши онро дар мафҳумҳои маъмул бо шароитҳои аниқии иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки таъмини самаранокии баланди онҳоро ҳангоми истифода дар ҳалли вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ исбот менамояд, пешниҳод намудааст”

Кластери минтақавии сохтмонӣ ҳамчун маҷмуи корхонаҳоест, ки корҳои сохтмонии асосӣ ва иловагиро иҷро намуда, дар ҳудуди муайяни ҷуғрофӣ ҷойгир шуда, дар алоқамандии байни ҳамдигар ҷиҳати амалисозии лоиҳаҳои сохтмонӣ дар асоси принципҳои қулайии байнихамдигарӣ ва баҳисобгирии манфиатҳои тарафайн фаъолият менамоянд”

Мафҳуми “кластери саноатӣ” ҳамчун шакли махсуси ташкили байнихамдигарии муносибатҳои истеҳсолӣ, технологӣ, илмӣ ва тичоратии корхонаҳои соҳа муайян гардидааст, ки ташаккул ва рушди устувори онҳо аз мавҷудияти шароитҳо оид ба равандҳои муайяни интихоби шаклу намудҳои кластерҳои оянда, ки ба шаклҳои муносиби ҳамгироии амудии ҷараёнҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мутобиқат менамоянд, вобаста аст.

Аз солҳои 90-ум сар карда, падидаи кластеризатсияи фазои иқтисодӣ ба ҷалб сохтани тавачҷуҳи ҳукуматҳо, олимон ва коршиносон шурӯъ намуда, ба як унсури асосии сиёсати иқтисодии бисёр давлатҳо табдил ёфт. Дар як муддати кӯтоҳ кластеризатсия ҳудро ҳамчун кутби нави рушди низоми хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ исбот намуд.

Ҷомеашиносии маъруф Э. Тофлер онро «мавҷи нав»-и рушди капитализм номид. Ин мавҷ таҷассумгари тамоюлоти объективии мезо-интегратсия гардида, ба ҳеҷ ваҷҳ, натиҷаи таҷрибаҳои муқоисашаванда нест. То имрӯз кластерҳо тақрибан 50 фоизи иқтисодиёти давлатҳои пешрафтаи ҷаҳонро фаро гирифтаанд.

Танҳо ба шартӣ ташаккули марказҳои нави рушди иқтисодие, ки барои муттаҳид кардани иқтисодии илмӣ, таҳсилотӣ ва истеҳсолӣ нигаронида шуда, ба таъмини тақвияти рақобатпазирӣ корхонаҳо, ташкилотҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва муассисаҳои таҳсилотӣ кодир буда, ба рушди иқтисодиёт таъсири фузунсозанда (мултипликативӣ) расонида, ба ҷалби сармоягузориҳо ва ташкили ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунанд, гузариши иқтисодиёти Тоҷикистонро ба навъи инноватсионӣ рушд имконпазир мегардонад. Кластерҳои инноватсионӣ дар айни замон фаъолон ташаккулёбанда метавонанд ба чунин марказҳо табдил ёбанд.

Асоси муносибати кластерӣ дар асарҳои А. Маршалл ва Й. Шумпетер ифода гардида, зимнан гуфта метавонем, ки аз як тараф, "минтақаи саноатӣ"-и Маршалл ва иқтисоди агломератсияҳо, аз тарафи дигар, инноватсияҳои Шумпетер, ки дар доираи агломератсияҳои минтақавӣ ба рушди иқтисодӣ мусоидат менамоянд, ҳамчун асоси таърихӣ муносибати кластерӣ баромад мекунанд.

Ҳамин тариқ, дар кластери саноатӣ дар як вақт ду вазифаи асосӣ амалӣ карда мешавад:

-аз ҳисоби ҳамсоғии наздики ширкатҳои марбута хароҷот кам мегардад;

-хати технологияи истеҳсоли маҳсулот аз як ширкат ба ширкати пайваста, афзуншавии доимии самаранокии фаъолияти кластер дар маҷмуъ таъмин карда мешавад.

Кластер ҳамчун категорияи иқтисодие мебошад, ки равандҳо ва муносибатҳои навро дар соҳаи ташаккули сохторҳои рақобатпазирӣ иқтисодиёт ифода менамояд.

Категорияҳои асосии иштирокчиёни кластер инҳоянд:

- корхонаҳое (ташкилотҳо), ки ба самтҳои асосии фаъолият махсус гардонидани шудаанд;

- корхонаҳое, ки барои корхонаҳои махсусгардонидашуда маҳсулот ё хизматрасониро фароҳам меоранд;

- корхонаҳое (ташкilotҳо), ки ба соҳаҳои истифодаи умум хизмат мерасонанд, аз ҷумла инфрасохтори нақлиётӣ, энергетикӣ, муҳандисӣ, экологӣ ва иттилоотӣ-телекоммуникатсионӣ;

- ташкили инфрасохтори бозор (хизматрасониҳои аудиторӣ, машваратдихӣ, қарзӣ, сугуртавӣ ва лизингӣ, логистика, тиҷорат, амалиётҳо бо амволҳои ғайриманқул);

- ташкilotҳои илмию таҳқиқотӣ ва таълимӣ, ташкilotҳои ғайритиҷоратӣ ва ҷамъиятӣ, ассотсиатсияҳои соҳибқорон, палатаҳои савдо ва саноат;

- ташкили инфрасохтори инноватсионӣ ва инфрасохтори дастгирии соҳибқорон хурд ва миёнаи соҳаи саноат:

- бизнес-инкубаторҳо, паркҳои технологӣ, паркҳои саноатӣ, фондҳои сармояи венчурӣ, марказҳои таҳвили технологияҳо, марказҳои рушди тарроҳӣ, марказҳои сарфай энергия, марказҳои дастгири;

- бонкҳо ҳамчун яке аз иштирокчиёни асосии маблағгузори кластерҳо.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки якҷояшавии сармояи саноатӣ ва сармояи бонкӣ яке аз равишҳои босамар истифодабарии захираҳо дар ташкили кластерҳои саноатӣ мебошанд.

Ҳамчунин, корхонаҳои саноатӣ ё бонкҳои махсуси худро доранд ё саҳмиядори бонкҳо мебошанд; марказҳо ва агентҳои рушди соҳибқорӣ, ҷалби сармоягузориҳо, агентҳои оид ба дастгирии содироти молҳо, фондҳои давлатӣ ва маҳаллӣ оид ба дастгирии соҳибқорӣ, фондҳои кумаки қарзӣ (фондҳои кафолатӣ), фондҳои саҳомии сармоягузорӣ ва фондҳои сармоягузори муштарак; ҷалби сармоягузориҳо барои соҳибқорон хурд миёнаи саноат ва ғайра.

Дар асри XIX, вақте муқаррар карда шуд, ки самаранокии фаъолияти ширкатҳо ба ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва наздик воқеъшавии ширкатҳо бо дигар субъектҳои соҳибқорон бо онҳо дар ҳолати ҳамқорӣ қарордошта вобаста аст, асоси назариявии консепсияи кластерӣ гузошта шуд. Бинобар ин, дар доираи ин муносибат агломератсияҳои шахрӣ ва минтақаҳои саноатӣ омӯхта шуда истодаанд.

Дар маҷмӯъ, кластерҳои саноатӣ соҳаҳои рақобатпазири иқтисодӣро, ки дар боиси афзоиши рақобатпазирӣ давлат мегарданд, ташаккул медиҳанд. Кластерҳо гурӯҳи корхонаҳои аз лиҳози ҷойгиршавӣ ба ҳам наздику дар робитаи мутақобила қарордошта ва ташкilotҳои ба онҳо марбут, ки дар соҳаи мушаххас фаъолият намуда, ҳамдигарро пурра мекунанд, ба шумор мераванд.

Дар марҳилаи кунунии рушди иқтисодӣ истифодаи равиши кластерӣ барои ҳалли самараноки масъалаҳои амалии ташкили ҳамгироии ҳудудию истеҳсолӣ дар минтақа ё давлат имконпазир мебошад. Тибқи он сохтори истеҳсолии давлат ё минтақаи алоҳидаи он бояд дар самте рушд кунад, ки истифодаи маҳсулоти як соҳаро барои эҳтиёҷоти якчанд соҳаи дигар фароҳам оварад. Ҳамин тариқ, миёни тамоми соҳаҳои дар маҳалли мазкур пешниҳодгардида алоқаи устуворе роҳандозӣ мегардад, ки имкон медиҳад ин соҳаҳоро дастгири намуда, ба муътадилсозии иқтисодӣ миллии саҳм гузорад. Аз ин рӯ, барои самаранокгардонии ин раванд таъминоти молиявӣ ва муайянсозии сарчашмаҳои асоси он шартӣ муҳим ва асосӣ маҳсуб мешавад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев У.Х. Формирование и развитие регионального промышленного кластера (на материалах Центрального Таджикистана): автореф. дисс. на соис. уч. степени канд. экон. наук. по спец. 08.00.05. [Текст]/ У.Х. Абдуллоев.- Душанбе, 2019. – С. 39.

2. Аликулов, А.Р. Обоснование механизма формирования и развития регионального банковского кластера (на материалах Центрального Таджикистана): диссертация на соис-е уч. степ. к.э.н. по специальности 08.00.05 - Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика) и 08.00.10 - Финансы, денежное обращение и кредит [Текст]/ А.Р. Аликулов. – Душанбе, 2019. – С. 29.

3. Махмадиев Ф.Б. Формирование и развитие регионального зернопродуктового кластера (на материалах Юго-Восточного Таджикистана): автореферат дисс. на соис. уч. степени канд. экон. наук. по спец. 08.00.05. [Текст]/Ф.Б. Махмадиев - Душанбе, 2016. – С. 6.

4. Мирсаидов, А.Б. Кластер как рыночный институт развития пространственной экономики [Текст]/ А.Б. Мирсаидов // Экономика Таджикистана. - Душанбе: ООО «Саховатсоз», 2016. - № 1. - С.120.

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 26.12.2019, ш. Душанбе).

6. Пириев, Дж.С. Теоретические основы территориальной организации производства и региональной кластерной политики [Текст]/ Дж.С. Пириев // Вестник Таджикского национального университета, серия экономических наук. – Душанбе, 2019. – С. 66-70.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪМИНОТИ МОЛИЯВИИ ТАШКИЛИ КЛАСТЕРҲОИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола таъминоти молиявии ташкили кластерҳои саноатӣ дар шароити имрӯза баррасӣ карда шудааст. Масъалаи молиякунонӣ ва маблағгузори ташаккули кластерҳои саноатӣ масъалаи хеле муҳим буда, айни замон корхонаҳои саноатӣ мустақилона наметавонанд манбаъҳои молиявӣ дарёфт намуда, ба кластерикунонӣ оғоз намоянд ва ҷиҳати боло бардоштани иқтисодии рақобатпазирии иқтисоди милли замина гузоранд.

Калидвожаҳо: корхонаҳои хурд, кластерикунонӣ, молиякунонӣ, кластер, молҳо, корхонаҳои саноатӣ, инноватсия, саноатикунонӣ.

ОСОБЕННОСТИ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ КЛАСТЕРОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматриваются особенности финансового обеспечения промышленных кластеров в современных условиях. Вопрос финансирования формирования промышленных кластеров является очень актуальным, и в настоящее время промышленные предприятия не могут самостоятельно найти источники финансирования, начать кластеризацию и заложить основу для повышения конкурентоспособности национальной экономики.

Ключевые слова: малые предприятия, кластеризация, финансирование, кластер, товары, промышленные предприятия, инновации, индустриализация.

FEATURES OF FINANCIAL SUPPORT FOR THE FORMATION OF INDUSTRIAL CLUSTERS IN MODERN CONDITIONS

The article discusses the features of the financial support of industrial clusters in modern conditions. The issue of financing the formation of industrial clusters is very relevant, and at present, industrial enterprises cannot independently find sources of financing, start clustering and lay the foundation for increasing the competitiveness of the national economy.

Keywords: small enterprises, clustering, financing, cluster, goods, industrial enterprises, innovations, industrialization.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мансурова Зухро Тоҷиддиновна - магистранти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқорӣ ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудаки 17. Тел.: (+992) 904-16-16-16

Сведение об авторе: Мансурова Зухро Тоджиддиновна – магистрант кафедраи экономика предприятия и предпринимательства ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 904-16-16-16

Information about the author: Mansurova Zuhro Todzhiddinovna - undergraduate student of the Department of Economics of Enterprise and Entrepreneurship of TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: (+992) 904-16-16-16.

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ ДАР РУШДИ КОРХОНАҲО

Мирзоева М.Э. - магистранти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқорӣ ДМТ

Ташаккул ва рушди иқтисоди дониш танҳо бо маблағгузорӣ ба маориф ва такмили ихтисоси корманд имконпазир аст, ки бешубҳа ба рушди иқтисодиёт ва эҷоди

нерӯи илмию техникӣ таъсири калон мерасонад. Ҳамаи ин усули самарабахштар истифода бурдани захираҳои меҳнатӣ мебошад [1, с.158].

Дар шароити муосир яке аз омилҳои муҳимтарини инкишофи корхона ин қувваи меҳнатии ба ҳаракатоварандаи истеҳсолот мебошад. Бинобар ҳамин, барои корхона захираҳои меҳнатӣ боигарӣ ё сарвати асосии рушд ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, донишҷӯ таркиб ва сохтори захираҳои меҳнатӣ дар корхона ва тағйироти он барои идоракунии корхона шарт ва зарур аст.

Ҳадафи асосии идоракунии захираҳои меҳнатӣ ин таъмини самараноки фаъолияти хоҷагидорӣ корхона мебошад. Самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ калиди самаранокии фаъолияти истеҳсолии корхона, таъмини рақобатпазирии он ба ҳисоб меравад. Бинобар ҳамин идоракунии захираҳои меҳнатӣ яке аз муҳимтарин қисмҳои таркибии менеҷменти захираҳои инсонӣ ба ҳисоб меравад, ки ба сифати равиҳои махсуси инкишофи назария ташаккулёбии худро ёфт ва коргар аз қисми хароҷот ба сарчашмаи асосии даромад мубаддал гардид. Дар чорҷӯбаи ин назария захираҳои меҳнатӣ ҳамчун унсури муҳимтарини сармояи корхона эътироф гардид ва хароҷотҳо барои меҳнати ӯ, омодакунӣ ва азнавтэйёркунӣ, баландбардорӣ ихтисоси коргар, ташкили шароити мусоиди фаъолият - ҳамчун намуди махсуси маблағгузорӣ эътироф карда шуд.

Агар ба дилхоҳ корхонаи саноатӣ назар кунем, идоракунии захираҳои меҳнатии он нақши муҳим мебошад. Зеро дар корхона захираҳои меҳнатии зарурӣ набошанд, он корхона фаъолият карда наметавонад. Бе ҳайати кормандон дилхоҳ корхона ба мақсадҳои худ ноил шуда наметавонад. Ҳамчунин идоракунии ҳайати касбӣ яке аз масъалаҳои муҳими менеҷмент ва махсусан менеҷерони идоракунандаи ҳайат ба ҳисоб меравад.

Механизми мусоиди ташаккул ва инкишофи корхона дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама аз натиҷаҳои меҳнати кормандон вобастагии калон дорад. Дар мавриди омӯзиши асосҳои назариявии захираҳои меҳнатии корхона дар низоми иқтисодӣ давлатҳои пешқадам имкони ба хулосаи зерин омаданро медиҳад, ки нақши кадрҳо дар ҳалли мушкилоти корхона ҳалкунанда ба шумор меравад ва қабл аз ҳама дар ҳалли масоили зерин асос меёбад, ба монанди: ташаккул ва инкишофи истеҳсолот; дуруст муайян намудани аввалиятҳои он; ҷорӣ намудани фишангҳо ва стратегияҳои, ки ба азнавсозии технологияи истеҳсолот равона шуда бошанд; ҷонибдорӣ равандҳои, ки ҷиҳати рушди дониш ва малакаи ҳайат вобаста бошанд ва инчунин таъмин намудани дараҷаи қаноатмандии бозор бо маҳсулоти дараҷаи баланди илмию техникӣ дошта.

Мақсади идоракунии захираҳои меҳнатӣ водор кардани кормандон ба инкишофи қобилияти онҳо баҳри ба натиҷаҳои баланди маҳсулнокии меҳнат расидан мебошад.

Баландбардорӣ самаранокии идоракунии захираҳои меҳнатӣ аз ҳисоби истифодаи омилҳои зерин комёб мегардад:

- ташкили хуби ҷойҳои корӣ;
- истифодаи оқилонаи майдонҳои истеҳсолӣ;
- мунтазам азнавомодакунӣ ва баланд бардоштани ихтисоси кормандон;
- таъмини устувори шуғл дар корхона;
- коркард ва баамалбарорӣ барномаҳои гуногуни иҷтимоӣ-иқтисодӣ;
- баланд бардоштани рақобатпазирии корхона ва ғайраҳо.

«Идоракунии ҳайат дар корхона ин шакли фаъолияти мустақили мутахассиси менеҷерон мебошад, ки мақсади асосиашон ин баландбардорӣ самараноки, эҷодкорӣ ва фаъолнокии ҳайат ба шумор рафта ба коркард ва амалигардонии сиёсати интиҳоб ва ҷобачогузорӣ ҳайат, коркарди қоидаҳои қабул ва аз қор озодкунии ҳайат, ҳалли масъалаҳои омӯзиш ва баландбардорӣ таҳасуси ҳайат машғул аст» [2, с.21].

Аз ин ҷо ба хулоса омадан мумкин аст, мақсади асосии низоми идоракунии захираҳои меҳнатӣ дар шароити муосири тараққиёти бозоргонӣ ин таъмини корхона бо захираҳои меҳнатӣ, ташкили истифодаи самараноки онҳо ва инкишофи касбияи иҷтимоии онҳо мебошад.

Ҳамин тавр, идоракунии захираҳои меҳнатӣ қисми менеҷменти корхона мебошад, ки бо кормандон ва муносибатҳои онҳо дар дохили корхона алоқаманд аст. Мақсади асосии идоракунии захираҳои меҳнатӣ ин қонё гардонидани талаботи корхона ба

кадрҳо, таъмини ҷобачогузорию касбӣ-ихтисосии кадрҳо, самаранок истифодабарии нерӯи меҳнатию корхона ба ҳисоб меравад.

Идоракунии захираҳои меҳнати дар корхона бо коркарди сиёсати кадрӣ алоқаманд аст, ки банақшагирӣ, кироя ва ҷобачогузорию қувваи корӣ; омӯзонидан, тайёркунӣ ва азнавтӣёркунии коргарон; шароитҳои меҳнат ва музди меҳнатро дар бар мегирад. Бинобар ин, сиёсати кадрӣ ва мақсадҳои корхона дар соҳаи захираҳои меҳнати бояд ба мақсадҳои умумии корхона мувофиқат намоянд.

Дар шароити муосир сиёсати кадрӣ дар корхона бояд бахшҳои зеринро дар бар гирад:

- тартибу қоидаҳое, ки ба идоракунии кормандон бештар мусоидат мекунад;
- муқаррар намудани эҳтиёҷ ба миқдор ва ҳайати штатии кормандон дар корхона;
- муайян намудани шумораи кормандон аз рӯи касб, вазифа ва дараҷаи таҳсилоти онҳо;
- аниқ кардани талабот ба кадрҳо барои таълим ва бозомӯзии касбии ҳамаи кадрҳо, аз ҷумла кормандони соҳаи идоракунии кадрҳо;
- маркетинги кадрҳо ва дар амал гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ;
- тақомули механизми ҳавасмандгардонии моддӣ ва маънавии кормандон, аз ҷумла кормандони бахши идоракунӣ;
- таъмини ҳифзи иҷтимоии кадрҳо;
- тақомули низоми иртиботию иттилооти доир ба идоракунии кормандон;
- ҳисоб, ташкил ва назорати иҷроӣ ӯҳдадорихою супоришот нисбати ҳамаи кормандони корхона.

Сиёсати кадрҳо бояд тавре тарҳрезӣ ва асоснок гардад, ки дар натиҷа, аз як тараф, ҳамаи бахшу сохторҳои корхона бо нерӯи корӣ таъмин гардида, аз тарафи дигар, шароити зарурӣ барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва ҳавасмандгардонии одилонаи натиҷаҳои он дар корхона ва ташкилот фароҳам оварда шавад.

Сиёсати кадрҳо дар шароити гузаштан ба иқтисодиёти бозори беш аз пеш аҳамият пайдо мекунад. Дар ин ҳолат, хусусан ҳалли масъалаҳои нақшагирии стратегияи кадрҳо, мустаҳкам намудани тартибу интизоми меҳнати кормандон, тақмили системаи таълиму тарбия дар макотиби олию касбӣ, мактабҳои махсус, бозомӯзии касбии онҳо дар курсҳои мақсадноки кӯтоҳмуддат, ҷобачогузорию дурусти кадрҳо аз рӯи ихтисос, қобилияти кордонӣ ва дигар сифатҳо, муҳайё сохтани шароити хуби корӣ, ташкили ҳавасмандгардонии меҳнати пурсамари кормандон, таъсис додани ҷойҳои нави корӣ ва ғайра аҳамияти калони амалӣ доранд. Аз ин рӯ, роҳбарон ва менечерон бояд дар ҷараёни идоракунии кормандон ба ин самтҳои афзалиятноки сиёсати кадрҳо тавачҷӯхи бештар диҳанд.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқи масъалаҳои идоракунии захираҳои меҳнати дар фаъолияти корхонаҳо ба ҳулоса омадан мумкин аст, кадрҳои корхона захираи асосии ҳар як воҳиди иқтисодӣ ба шумор меравад, ки ба сифату самаранокии истифодабарии онҳо натиҷаи ниҳонии фаъолияти корхона вобастагӣ дорад.

Захираҳои меҳнати яке аз омилҳои муҳими рушди истеҳсолот ба ҳисоб рафта, дараҷаи нерӯи он мавқеи корхонаро дар бозор муайян мекунад.

Аз назари илмию амалӣ асоснок намудани эҳтиёҷ ба шумора ва ҳайати касбии кормандон барои давраи оянда, интиҳоб ва ҷобачогузорию дурусти онҳо аз рӯи ҳунар, ихтисос ва вазифаҳои гуногуни касбӣ, ташкили дурусти шароити корӣ, риояи қатъии тартибу интизоми меҳнат, баланд бардоштани сатҳи ҳосилнокии меҳнат, таҳлили ҳолат ва истифодаи самараноки имконияту захираҳои мавҷуд буда, масъалаҳои марказии роҳбарияти корхона ба шумор меравад.

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТИ ДАР РУШДИ КОРХОНАҲО

Муваффақияти корхонаҳо аз бисёр ҷиҳат аз самаранок истифодабарии захираҳои меҳнати ва ё кадрҳои корхона вобастааст. Дар мақола масъалаҳои марбут ба идоракунии захираҳои меҳнати баррасӣ карда шуда, нақш ва аҳамияти онҳо дар рушди

корхонаҳои саноатӣ нишон дода шудааст. Дар мақола инчунин мақсад ва вазифаҳои идоракунии захираҳои меҳнатӣ ошкор карда шудаанд. Аз ҷумла, қайд карда мешавад, ки, захираҳои меҳнатӣ ҳамчун омили рушди фаъолияти корхонаҳо ба ҳисоб рафта, боигарӣ ва сарвати асосии корхона баҳри расидан ба мақсадҳои гузошташуда ба ҳисоб мераванд.

Калидвожаҳо: захираҳои меҳнатӣ, идоракунии ҳайат, самаранокии захираҳои меҳнатӣ, сиёсати кадрӣ, нерӯи кадрӣ.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Успех предприятий во многом зависит от эффективного использования трудовых ресурсов или персонала предприятия. В статье рассматриваются вопросы, связанные с управлением трудовыми ресурсами, раскрывается их роль и значение в развитии промышленных предприятий. Также в статье раскрываются цель и задачи управления трудовыми ресурсами. В частности, отмечается, что трудовые ресурсы рассматриваются как фактор развития деятельности предприятия, и являются основным средством достижения поставленных целей.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, управление персоналом, эффективность использования трудовых ресурсов, кадровая политика, трудовой потенциал.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF WORK RESOURCES IN THE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE

The success of enterprises largely depends on the effective use of labor resources or personnel of the enterprise. The article deals with issues related to the management of labor resources, reveals their role and importance in the development of industrial enterprises. The article also reveals the purpose and objectives of human resource management. In particular, it is noted that labor resources are considered as a factor in the development of the enterprise, and are the main means of achieving the goals.

Keywords: labor resources, personnel management, efficiency of labor resources use, personnel policy, labor potential.

АДАБИЁТ

1. Акрамов А. А. Теоретические основы влияния интеллектуальных знаний в формировании человеческого капитала / А. А. Акрамов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 11. – С. 158-164.

2. Герчикова И.Н. Менеджмент. Учебное пособие. - М.: ЮНИТИ., 2016.

3. Кибанов А.Я. Управление персоналом - М.: ИНФРА-М, 2014.

4. Комилов С.Ҷ., Низомова Т.Д. Иқтисодиёти корхонаҳо. – Душанбе, 2015.

5. Шекин С.В. Управление персоналом в современной организации: Учебно-практическое пособие. - 4-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Бизнес-школа «Интел-Синтез», 2013.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоева Мунира Эраҷовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистрант. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Буни Ҳисорак, шаҳраки донишҷӯён. Телефон: **(+992) 935-25-72-72**

Сведения об авторе: *Мирзоева Мунира Эраҷовна* – Таджикский национальный университет, магистрант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Буни Ҳисорак, студенческий городок. Телефон: **(+992) 935-25-72-72**

Information about the author: *Mirzoeva Munira Erajovna* - Tajik National University, undergraduate. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Buni Hisorak street, student campus. **Phone:** **(+992) 935-25-72-72.**

ТАМОЮЛҲОИ АСОСИИ ОМОДА НАМУДАНИ МУТАХАССИСОН БАРОИ СОҲАҲОИ САНОАТИ ҶУМҲУРӢ

Муминово Д. А. - докторанти PhD-и Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

Тоҷикистон пас аз эътирофи мустақилияти худ аз ҷониби кишварҳои сайёра баҳри хифозати комилият ва устувор гардонидани вазъи иқтисодиёт худро дар лаппишҳои мавҷи баҳри беканори иқтисоди бозоргонӣ ворид намуда, барои пешгирӣ аз ғарқшавӣ ва таъмини шиновариҳои рӯйиобии равандҳои иқтисоди ҷаҳонӣ тадбирҳои рӯзмарраи муносиб ба муносибатҳои иқтисодии мувофиқ ба рақобат татбиқи қор намуда истодааст. Иқтисодиёти устувор лаҳзае оромиро мақбул надонида фаъолияти доимии бетанаффусро дар ҳар як муҳарриқи соҳаҳои алоҳида барои таъмини рақобатпазирии солим яқинан матлуби худ медонад, зеро лаҳзаи оромии иқтисодиёт дар лаппишҳои мавҷи муносибатҳои иқтисодӣ нишонаи ғарқшавиро инъикос менамояд. Ҷумҳурии даврони соҳибистиклол дорои дастовардҳои мухталиф дар соҳаҳои мутаалиқи ҷамъият буда рӯз аз рӯз пешравиҳои худро фузун намуда, ба ҷаҳониён ҳамчун кишвари мутараққӣ дар асоси андешаҳои созандаи захираҳои маҳдуди иқтисодӣ муаррифӣ карда истодааст. Иқтисодиёти устувор он вақт маҳсулноқ мешавад, ки дар он мувозинати кулли соҳаҳои иқтисодӣ риоя гардад. [6.448]

Иқтисодиёти кишвар атрофи ду даҳсола моҳиятан зери сиёсати “Кишвари аграрӣ-саноатӣ” дар равандҳои иқтисодӣ фаъолияти амал намуда пасон, бо тақозои замону ташаббусҳои абармардони кишвар ба кишвари саноатӣ-аграрӣ (то марҳилаи охир қоркарднамоӣ ва ба меъёру стандартҳои бозори ҷаҳонӣ мувофиқнамоии маҳсулоти дар рақобат устувори кишвар) табдил дода шуд. Ҷунки ҳолати вопасин худ нишон дод, ки дар ҷараёнҳои пурпечутоби иқтисоди бозоргонӣ танҳо бо пешбурди фаъолияти аграрӣ дороии мамлакат суст ғанӣ гашта мушкилиҳои қучақӣ имрӯза ба мушкилиҳои қалон мубаддал мегардад, ҷаро ки дар ҷараёнҳои қунунии иқтисодӣ роҳқушо ин воситаҳои молиявӣ мебошад. Барои ҳамин саноат ҳамчун муҳарриқи асосии иқтисоди кишвар баҳри рӯнамуд, нақшбандӣ ва ғановати молии давлат нақша амал дошта метавонад. Саноат ин соҳаи иқтисодиёти миллӣ, ки ба рушди қувваҳои истехсолқунанда таъсири қалқунанда мерасонад. [2.1]

Кишварқоое, ки пешсаф ҳастанд дар бобати саноат ба муваффақиятҳо соҳиб гаштанд, ки онҳо маҳсулотҳои ватаниро то давраи ниҳой қорқард қарда, мустақиман ба истифодаи ниҳой мебароранд. Кишвари мо нисбатан баракс молҳои хоми ба қорқард ниёздоштаро ба бозор бо арзиши қорқуш меқиҳад. Аз ин рӯ саноат соҳаи қалиди қунун донида ҷораҳои зарурии татбиқи он пеши қор қарор гирифта истодааст.

То ҷанде ба умқи мавзӯ наздиқшавӣ мушкилиҳои нисбатан муҳимтарро падиқор мегардонад, ки яке аз масъалаҳои маҳақии муҳарриқи саноат ин таъминнамоӣ бо қардҳои тавоноӣ соҳибтаҳассус бо дар назардошти донишҳои муосири созандаи матлуби бозори меҳнат яъне рақобатпазирӣ мебошад. Тоҷикистон дорои захираи азими потенциали қувваи қорӣ ва нерӯи хирад буда, муассисаҳои таълими қасби мебоқад ин нерӯро ба нерӯи рақобатпазирӣ бозаргонӣ ва бунёғари саноати кишвар зарурияти ҳоса дорад. Боиси зикр аст, ки муассисаҳои таълими қасбӣ марҳила ба марҳила рӯ ба беҳбудӣ ниғаронида вазъи иқтисодиёти иҷтимоии мамлақатро аз ҷиҳати илмино қасбӣ мусбӣ қарда истодаанд. [3. 45-65]

Нишондоқҳо тақозои он дорад, ки соли гузашта атрофи 10 фисад донишқӯ қам қабул қардида аз он қалолат дорад, ки ин амалишавии яке аз меҳанизмҳои раванди гузариш аз миқдор ба сифат буда, амали қардидани ҷараёни мазқур дар давраҳои ояндаи наздиқ манфеъи самараноқии маҳсулноқро пешқаши амалқард намудор хоҳад намуд. Зеро, тақрибаву пешравӣ нишона аз он аст, ки дар марҳилаҳои оянда ба ҳар як шахс маълумоти қасбӣ барои барқонамоии зиндағонии шоиста ва шиносоии асолати иқтиқори қуд дар ҷома мусоидат менамояд.

Таҷрибаи ҷаҳони нишон медиҳад, ки дар ҷодаи касбикунӣ ва таъминамои бозори меҳнат бо кадрҳои ботаҳассус методҳои муосирро истифодаи амалкард доранд, ки ин методҳои таҳсилоти дуалӣ (дуальная образование), пешгӯинамои асоснокӣ соҳаҳои мухталифи бозори меҳнат ва курсҳои кӯтоҳмуддати кадрикунӣ мебошад. [5. 25-45] Методҳои номбурда соҳаи иқтисодии кишвару некуаҳолии мардумро рӯ ба афзоиш оварда барои кишварҳои рӯ ба таракқӣ намунаи амалкард мебошад.

Таҳсилоти касбӣ бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи шахс барои гирифтани таҳсилоти касбӣ ва гирифтани таҳассус дар соҳаи фаъолияти касбии интихобнамуда фаъолият менамояд ва барои рушди зеҳнӣ, фарҳангӣ, ҷисмонӣ ва ахлоқӣ, инчунин қонеъ гардонидани талаботи ҷамъият ба мутахассисони дорои таҳсилоти касбӣ амал менамояд. Давлат барои таҷдиди назар намудани Стандарти давлатии таҳсилот, нақшаву барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ сарфи назар аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон ҷорачӯӣ намуда, роҳбарии самараноки соҳаи маорифро кафолат медиҳад.

Шумораи донишҷӯён аз рӯи ихтисосҳои соҳавии муассисаҳо

Низоми давлатӣ дар соҳаи таҳсилоти миёна ва олии касбӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ барои дастрасии ҳадафҳои асосӣ дар тайёр кардани мутахассисони соҳибкасби дорои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ мусоидат карда, барои таъмини кадрҳои баландихтисос, беҳтар намудани вазъи иҷтимоию иқтисодии қормандони маориф ва донишҷӯён, инкишофи муносибатҳои байналмилалӣ ва ҳамгироӣ дар системаи ҷаҳонии таҳсилот ва умуман, ба рушди воқеии қонунии таҳсилоти миёна ва олии касбӣ имконият фароҳам меоварад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои саноатикунони кишвар тадбирандешиҳои судмандро қорӣ карда соҳаҳои шахшудаи ҷамъиятро ҷоннок намуда, тадбирҳои бетахирро барои некуаҳволӣ мавриди амалкард дорад. Мавриди зикр аст, ки бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои нави қорӣ соли 2018 Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намуданд, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи ҷоруми стратегӣ эълон карда то соли 2030 ҳиссаи саноат дар ММД ба 22 фоиз баробар карда шавад. Қисмати махсуси ин тадбир мутаалиқи кадрикунонӣ ва дарёфти чехраҳои навовари созанда буда, омодамоии мутахассисон, дарёфту тарбияи қобилиятҳои нави эҷодкор барои кишвар барои некуаҳолӣ, таъмини бозори меҳнати кишвар ва барои фароҳардони ҷойҳои нави қорӣ дар бозори меҳнат мебошад. Чуноне, ки Президенти кишвар таъкид кардаанд “Дар шароити пешрафти босуръати илм ва техникаву технологияҳо танҳо кишварҳое рушд мекунанду мақому ҷойгоҳи сазовори худро нигоҳ дошта метавонанд, ки мардуми босаводу соҳибмаърифат, олимону донишмандон, кадрҳои баландихтисосу ихтироъкор ва техникаву технологияҳои ба талаботи замона ҷавобгӯй дошта бошанд” [4].

Омодамоии мутахассисон бояд марҳилаҳои умумии асолати илмии назария-амалияи муосирро фарогир буда дар асоси пешгуинамоии талаботи бозори меҳнат дар фурсати қутоҳ мутахассисони рақобатпазири универсалиро сохта ба истеҳсолот раван намояд. Алҳол бозори меҳнатро асосан саноат сару по фарогир буда рушду фароҳияти бозори меҳнат аз саноат вобасти вучуди дорад. Аз баски рушди саноат ба пайдоиш ва фароҳнамоии ҷойҳои қорӣ мусоидат карда ин ҷойҳо бошад ба муқаммалии бозори меҳнат поягузори менамояд.

Дар давраи қорӣ соли 2022 аз тарафи субъектон –104806 ҷойҳои нави қорӣ таъсис дода шуд. Аз ҳиссаи умумии ҷойҳои нави қорӣ таъсис додашуда 31,6 фоиз ҷойҳои қорӣ доимӣ, 25,8 фоиз - қорӣ қорӣ муваққатӣ ва 42,5 фоиз - қорӣ қорӣ мавсимӣ мебошанд. [1.212]

Дар шароити қунуни қувваи қорӣ ба худ ҳислати молро гирифтааст.[6.79] Албатта бозор ҷоест, ки дар он хариду фурӯш, харидору фурӯшанда ба ҳам рӯ ба рӯ шуда муомилоти иқтисодиро анҷом медиҳанд. Бозори меҳнат дар кишвар дар вазъияти тақмилталаб қарор дошта бо ташаббусҳои Ҳукумати ҷумҳурӣ ру ба фузунӣ ниҳода истодааст. Афзоиши бозори меҳнат бо саноатикунонӣ алоқаманд буда, дар баробари гузариш ба ин шакли муосир бозори меҳнатӣ кишварро дорои ҷойҳои нави қорӣ фароҳам мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Вазъи иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сиёсати давлатӣ дар соҳаи саноат” соли 2017
3. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмуаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба рузи дониш соли 2021

5. Рынок труда Казахстана. Астана 2021

6. Экономическая теория: Учебник / Под общ. ред. акад. В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П. Журавлевой, Л.С. Тара-севича. — М.: ИНФРА-М, 2003. — 714 с — (Серия «Высшее образование») Москва 2003

ТАМОЮЛҲОИ АСОСИИ ОМОДА НАМУДАНИ МУТАХАССИСОН БАРОИ СОҲАИ САНОАТИ ҶУМҲУРИ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои муҳим ва мубрами муносири омодаи мутахассисон дар таҳсилоти касбӣ, тамоюлҳои онҳо, мувофиқати онҳо дар бозори меҳнат, ҳолати бозори меҳнат, матлуби иқтисодӣ ва бозори меҳнат бо саноат ва ташаккули умумии соҳаҳои алоҳидаи бо баинobatгирии омодаи мутахассисон бо назардошти тамоюлот ва соҳаҳои саноат буда, шарҳи ҳолати кунуни муассисаҳои касбӣ ва бозори меҳнат мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: тамоюл, иқтисод, равандҳои иқтисодӣ, мутахассис, бозор, бозори меҳнат, муассисаҳои таълимӣ, рақобатпазирӣ, саноат, матлуби бозор, кадрҳои соҳибтаҳассус, қувваи корӣ, мувофиқати кадркунонӣ.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ДЛЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ

В данной статье рассмотрены важные и актуальные вопросы современной подготовки специалистов профессионального образования, их направления, их совместимость на рынке труда, состояние рынка труда, целесообразность экономики и рынка труда с промышленностью и в целом. Формирование отдельных направлений подготовки специалистов с учетом направлений и отраслей, рассмотрен обзор современного состояния профессиональных институтов и рынка труда.

Ключевые слова: тенденция, экономика, экономические процессы, специалист, рынок, рынок труда, образовательные учреждения, конкурентоспособность, промышленность, рыночный спрос, квалифицированные кадры, рабочая сила, кадровая совместимость.

THE MAIN TREND OF TRAINING SPECIALISTS FOR THE INDUSTRY OF THE REPUBLIC

In this article, the important and pressing issues of the modern training of specialists in vocational education, their trends, their compatibility in the labor market, the state of the labor market, the desirability of the economy and the labor market with industry and the general formation of separate fields with regard to the training of specialists, taking into account the trends and industries, an overview of the current state of professional institutions and the labor market is discussed.

Key words: tendency, economy, economic processes, specialist, market, labor market, educational institutions, competitiveness, промышленность, market demand, qualified personnel, workforce, staffing compatibility.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муминов Диловар Алиҷонович- докторанти PhD-и курси дуюми Институти иқтисодӣ ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.
Muminovd20@gmail.com 992987405364

Сведения об авторе: Муминов Диловар Алиджанович - Доктарант PhD второго курса Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана.
Muminovd20@gmail.com 992987405364

Information about the author: Muminov Dilovar Alijonovich - second-year PhD student at the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan.
Muminovd20@gmail.com 992987405364

РОЛЬ МЯСОПРОДУКТОВОГО ПОДКОМПЛЕКСА В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ КЛАСТЕРОВ

*Джабборовва З.М. - научный сотрудник Института экономики и системного анализа
развития сельского хозяйства ТАСХН*

*Махмадизод Р.Б. - соискатель Института экономики и системного анализа
развития сельского хозяйства ТАСХН*

Продовольственная безопасность определено в качестве стратегической цели развития экономики Таджикистана на долгосрочной перспективе. В Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. выделены основные направления обеспечения продовольственной безопасности в стране. В частности, выделены такие направления как «диверсификация сельскохозяйственного производства, включая внедрение инноваций, ...разработка мероприятий по замене опасных химических веществ на альтернативные, менее опасные, повышение привлекательности сектора... за счет формирования и укрепления цепочек добавленной стоимости; развитие рынка сельскохозяйственной продукции и преодоление барьеров для обеспечения прямого доступа к рынку сельскохозяйственных производителей» [1].

Несмотря на значительные достижения аграрного сектора проблемы обеспечения продовольственной безопасности в Республике Таджикистан и ее регионов все еще остро остаются в повестке дня. Ситуация усложняется трудностями адаптации сельского хозяйства к турбулентным условиям внешней среды, обострению эпидемиологической ситуации, перебоями в поставках и повышении цен на минеральные удобрения, проявление кризисных ситуации, а также недостаточности опыта отечественных сельскохозяйственных предприятий в плане тактического позиционирования в конкурентных условиях. Между тем, вызовы внешней среды с учетом обострения конфликтной ситуации в разные точки Евразийского континента обуславливает поиска новых механизмов и рычагов воздействия, направленных на повышение эффективности сельскохозяйственного производства и обеспечение стабильности и устойчивости их функционирования.

Правительство Республики Таджикистан постановление о Концепции создания и развития агропромышленных кластеров в Республике Таджикистан на период до 2020-2040 года Создание и развитие агропромышленных кластеров предусматривает несколько этапов: 1) Первый этап – «...базовый период (этап налаживания взаимопонимания), предусматривает согласование вопросов создания агропромышленных кластеров и их структурной модели, который включает следующие мероприятия: - формирование групп активных фермерских хозяйств, предприятий, выступающих за создание агропромышленного кластера вокруг выбранного продукта; - проведение анализа условий и возможностей создания агропромышленного кластера на базе выбранного продукта; - выявление группы фермерских хозяйств (или их объединений), перерабатывающих предприятий, испытывающих сходные трудности в производстве выбранного продукта, заинтересованные и способные объединиться в рамках выбранного продукта для их решения; - определение организаций, способных предоставить образовательные, научные/селекционные, агротехнические, сертификационные услуги, необходимые для повышения качества этого продукта, а также поставщиков ресурсов для производства и их переработки; - объединение групп фермерских хозяйств, предприятий в объединения или ассоциации.2) На втором этапе создания агропромышленного кластера (этап налаживания технологий сотрудничества) определяется экономический механизм функционирования кластера, предусматривающий следующие мероприятия: - разработка создания кластера, предусматривающая выявление и анализ общих проблем и возможностей участников кластера, определение возможных точек роста, их сильных и слабых сторон, обозначение границы кластера; - разработка единого рабочего плана и структуры связей, входящих в кластер фермерских хозяйств, предприятий, а также внутренних организационных принципов; - разработка совершенствованной нормативной и методической базы, обеспечивающей создание и функционирование кластера. 3) Третий этап создания и развития агропромышленных кластеров характеризуется формированием единой модели кластера с определением функций каждого участника кластера и предусматривает следующие мероприятия: - разработка детального плана перспективных направлений

сотрудничества (организация совместных тренингов выставок и ярмарок, совместная закупка сырья, подготовка общего каталога и другие); - определение форм государственной поддержки агропромышленного кластера; - реализация плана по модернизации высшего образования и научно- исследовательской среды для поддержки кластера; - реализация плана по содействию вхождения агропромышленного кластера на международные рынки, сотрудничество с торгово- закупочными сетями. 4) Четвертый этап - это этап качественного совершенствования механизмов сотрудничества в агропромышленном кластере. В этот период осуществляется реализация стратегических задач, в том числе объединение ресурсов, формирование и совершенствование институтов управления кластером, создание новых предприятий, инвестирование в разработку нового вида продукции и технологических решений с привлечением иностранных инвесторов» [2].

Следует отметить, что «...формирование и развитие регионального мясного кластера как основы повышения эффективности самообеспечения продовольствием. Уровень продовольствия, предоставляемого населению, рассчитывается на основе утвержденных ставок потребления товаров на человека в год. Эти стандарты устанавливаются Комитетом всемирного наследия, и каждая страна разрабатывает и реализует свои собственные национальные стандарты. В нашей республике эти стандарты находятся в центре внимания министерств и ведомств, и они будут разработаны с учетом конкретных характеристик населения. Исследование кластерной политики в АПК, в том числе в животноводческой отрасли развитых и развивающихся стран, показывает, что кластер является инструментом для использования конкурентных преимуществ. Наличие факторов производства, родственных и поддерживающих отраслей, роста спроса, конкуренция и кооперация между его субъектами, активное содействие государства, продуктивность образовательной и научной сферы позволяют им успешно создавать региональные кластеры» [3, с.61-65].

Проведенное исследование показало, что формирование региональных кластеров выступает в качестве ключевым направлением устойчивого развития аграрного сектора и обеспечения продовольственной безопасности в современном мире. Кластерные образования способствуют обеспечению оптимального взаимодействия власти, науки и бизнеса с учетом достижения синергетического эффекта от внедрения инновационных технологий в аграрном производстве. Преимущества кластерного подхода заключается в объединении усилий отдельных участников рынка сельскохозяйственной продукции в условиях их независимости с учетом обязательств, которые имеют перед другим участниками. Другими словами участники кластерного образования объединяет рыночные интересы. С этой точки зрения некоторые авторы склонны считать, что эффективные кластеры образуются только эволюционным путем [4, с.29-33]. При этом, существует и другая точка зрения, оправдавшая целенаправленного создания кластерных образований на базе государственного вмешательства [5].

В контексте настоящего исследования особый интерес представляют основные предпосылки формирования агропродовольственных кластеров. Когда речь идет о предпосылках формирования агропродовольственных кластеров, естественно, имеется ввиду готовность потенциальных участников кластера вступить в объединение и принять на себя все условия и обязательства в рамках правил кластерного образования. Однако это не все предпосылки для формирования агропродовольственных кластеров. Требуется еще ряд необходимых условий, создающих соответствующую платформу для возникновения и устойчивого функционирования региональных кластеров. Следует учесть, что кластеры представляют собой сложную иерархическую структуру взаимосвязанных элементов, подчиненных общим правилам. Вместе с тем, участники кластера наделены определенным уровнем независимости и свободой действий. Это и другие правила функционирования кластеров, характеризующие сложность взаимодействия внутри кластерного образования, затрудняют оценку предпосылок для их формирования.

М. Портер считал, что: «Кластеры представляют собой комбинацию конкуренции и кооперации. Жесткая конкуренция наблюдается в борьбе за потребителя, за его завоевание и удержание. Присутствие на рынке многих соперников и наличие стимулов часто подчеркивает интенсивность конкурентной борьбы внутри кластеров. Однако во многих областях имеет место кооперация. В значительной части кооперация осуществляется по

вертикали, с вовлечением родственных отраслей, привлечением местных институтов. Конкуренция и кооперирование могут существовать благодаря тому, что они происходят в разных плоскостях и между разными участниками: объединение в одних сферах помогает успешно вести конкурентную борьбу в других...» [6, с.258]. Соответственно, одна из предпосылок формирования кластера - это наличия развитой системы кооперации между хозяйствующим субъектами определенной территории с учетом развитости конкурентной среды в этом же регионе.

Один из важнейших элементов агропродовольственных кластеров в регионе выступает мясопродуктовый подкомплекс. Роль мясопродуктового подкомплекса в формировании агропродовольственных кластеров можно оценить на базе растущего роста потребности населения на мясные продукты. Потребление мясных продуктов в количественном и качественном показателях являются важнейшим критерием оценки уровня жизни населения. Известно, что одним из основных условий создания кластеров является организация производства конкурентоспособной продукции. Продукция с такими характеристиками может производиться только при наличии современного оборудования и новейших технологий. Однако для наличия современного оборудования и новейших технологий нужны большие средства и финансовые ресурсы. Поэтому пора создавать совместные предприятия по переработке и хранению сельхозпродукции, особенно в сфере мяса и мясопродуктов на базе кластерного подхода.

Исходя из этого рассчитываем уровень конкурентоспособности данной отрасли на примере Хатлонской области Республики Таджикистан. Для этого, в первую очередь, необходимо определить зависимой переменной. После этого определяем тесноту связей между отельными факторами и зависимой переменной.

Таким образом, проведенный анализ позволяет сделать вывод о том, что в мясо продуктивном подкомплексе региона постепенно формируется условия взаимосвязанности основных производственных факторов. Это, в свое очередь, свидетельствует о возможности формирования конкурентных преимуществ отрасли с учетом изменения некоторых переменных факторов. Результаты анализа указывают на необходимости существенного усиления роли и влияния финансовой поддержки хозяйствующих субъектов в обеспечение конкурентоспособности мясопродуктового подкомплекса региона. Конкуренция среди участников кластера должна быть обязательной. Внутренняя конкуренция кластера региона по производству и внедрению инноваций является сильным фактором, который в конечном итоге приводит к успешной работе кластера. При этом, самостоятельность участников кластера подтверждается их добровольным участием в совместной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1.Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г.// Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, № 636. - Душанбе: «КОНТРАСТ», 2016. - 88 с.

2. Постановление Правительство Республики Таджикистан о Концепции создания и развития агропромышленных кластеров в Республике Таджикистан на период до 2020-2040 года г. Душанбе, от 28 октября 2020 года, №566.

3.Джабборовва З.М., Махмадиев Ф.Б. Формирование и развитие регионального мясного кластера как основа обеспечения продовольственной безопасности//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018. № 7. С. 61-65.

4.Бондаренко В.А. О ключевых характеристиках кластера и соотношении понятия «кластер» в зарубежной и отечественной литературе//Инфраструктурные отрасли экономики: проблемы и перспективы развития. - 2015. - № 8. - С.29-33.

5.Анисова Н.А. Типовая модель кластера как методологическая основа теории кластеров//Монография. - Тюмень, 2019. – 218 с.

6.Портер М.Э. Конкуренция.: Пер. с англ. - М.: «Вильямс», 2005. - С.258.

РОЛЬ МЯСОПРОДУКТОВОГО ПОДКОМПЛЕКСА В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ КЛАСТЕРОВ

В данной статье рассматривается роль мясопродуктового подкомплекса в условиях формирования региональных агропродовольственных кластеров. В новых условиях данные подходы как основа развития агропродовольственного рынка и обеспечения регионального продовольственного рынка высококачественной сельхозпродукции.

Ключевые слова: мясопродуктового подкомплекса, региональных агропродовольственных кластеров, агропродовольственного рынка агропродовольственного рынка, продовольственная безопасность, сельскохозяйственной продукции.

НАҚШИ ЗЕРКОМПЛЕКСИ МАҲСУЛОТИ ГҶШТӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ КЛАСТЕРҶОИ МИНТАҚАВИИ АГРООЗУКАВОРӢ

Дар мақолаи мазкур нақши зеркомплекси маҳсулоти гӯшти дар шароити ташаккули кластерҳои минтақавии агроозукаворӣ баррасӣ мешавад. Дар шароити нав ин равишҳо асоси рушди бозори агроозукаворӣ ва таъмини бозори озукавории минтақа бо маҳсулоти хушсифати кишоварзи мебошанд.

Вожаҳои калидӣ: зеркомплекси гӯшт, кластерҳои минтақавии кишоварзӣ, бозори озукаворӣ, бозори озукавории кишоварзӣ, амнияти озукаворӣ, маҳсулоти кишоварзӣ.

THE ROLE OF THE MEAT SUB-COMPLEX IN THE CONDITIONS OF THE FORMATION OF REGIONAL AGROFOOD CLUSTERS

Annotation: This article discusses the role of the meat product sub-complex in the conditions of the formation of regional agro-food clusters. Under the new conditions, these approaches are the basis for the development of the agro-food market and the provision of high-quality agricultural products to the regional food market.

Key words: meat subcomplex, regional agri-food clusters, agri-food market, agri-food market, food security, agricultural products.

Маълумот дар бораи муаллиф: Љабборова Заррина Мутафоқуловна - ходими илмии Институти иқтисод ва таълими системаҳои рушди кишоварзӣ, АИКТ. Суроға: 734020, Љумбурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти Нав, 306. Телефон: +992- 985-42-19-91. E-mail: fmakhmadiev.1986@mail.ru

Маъмадизод Раҷабали Бачабеки - унвонҷӯи Институти иқтисод ва таълими системаҳои рушди кишоварзӣ АИКТ. Суроға: 734020, Љумбурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти Нав, 306. Телефон: 904-40-01-02.

Сведения об авторах: Джабборова Заррина Мутафоқуловна - научный сотрудник Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН. Адрес: 734020, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хаёти Нав, 306. Телефон: (+992) 985-42-19-91. E-mail: fmakhmadiev. 1986@mail.ru

Махмадизод Раҷабали Бачабеки - соискатель Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН. Адрес: 734020, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хаёти Нав, 306. Телефон: (+992) 904-40-01-02.

Information about the authors: Dzhabborova Zarrina Mutafokulovna - researcher Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development of the Academy of Agricultural Sciences. Address: 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Hayoti Nav, 306. Phone: (+992) 985-42-19-91. E-mail: fmakhmadiev. 1986@mail.ru

Mahmadizod Rajabali Bachabeki - applicant Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development of the Academy of Agricultural Sciences. Address: 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Hayoti Nav, 306. Phone: (+992) 904-40-01-02.

ЛИЗИНГОВАЯ ПОДДЕРЖКА РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

*Сайдализода А. С. - соискатель Института экономики и системного анализа
развития сельского хозяйства ТАСХН*

Сельское хозяйство является отраслью, которая в наибольшей степени нуждается в государственных поддержки. Последнее связано со спецификой сельского хозяйства, большим влиянием внешних, прежде всего, природных и климатических факторов, а также масштабами осуществления сельскохозяйственной деятельности. Для обеспечения устойчивого развития сельского хозяйства и решение задач увеличения объема производства сельскохозяйственной продукции необходимо формирование надежного и постоянно действующего механизма его государственного регулирования и поддержки. Рыночной экономике свойственно применение различных форм государственной поддержки развития сельского хозяйства. Наиболее острые проблемы складываются в сфере материально-технического, инфраструктурного и информационного обеспечения развития отраслей сельского хозяйства. Многообразие форм поддержки сельского хозяйства приобретают особую актуальность в условиях многообразия форм собственности, большого количества мелких и средних фермерских (дехканских) и других хозяйств, обостренности финансово-экономического и экологического кризисов, роста конкуренции как внутри страны, так и с иностранными производителями, негативно влияющих на уровень доходности, эффективности и конкурентоспособности отраслей аграрной экономики.

Как известно, в период перехода к рынку резко ухудшился уровень материально-техническое обеспечение отраслей сельского хозяйства. Последнее было тесно связано с резким сокращением за счет союзных источников объема поставок объема сельскохозяйственной техники, машин и запасных частей из-за разрыва прежних хозяйственных связей между республиками и предприятиями. Серьезное влияние оказывали также и существенное удорожание транспортировки, резкое падение платежеспособности большинства сельскохозяйственных производителей

Для Республики Таджикистан эти проблемы стоят особенно остро, поскольку без современной техники функционирование орошаемого земледелия, освоение новых земель, выполнение всего комплекса агротехнологии, особенно в сфере хлопководстве и других отраслях не только сельского хозяйства, но и в промышленное производство и т.д., практически невозможны. Более того, наличие горных и предгорных территорий, вовлеченных и вовлекаемых в будущем в сельскохозяйственный оборот, требует приобретение специального набора машин и сельскохозяйственной техники, отвечающим этим условиям.

Достаточно серьезным оказались влияние, связанное с сокращением бюджетного финансирования и отсутствием средств у сельскохозяйственных производителей. Последнее ясно дало понять, что решение этой проблемы в обозримой перспективе не может быть обеспечено прежним путем - за счет массовых закупок новых машин и оборудования. Единственным выходом представляется приобретение техники в лизинг.

Лизинг представляет собой средние и долгосрочную аренду машин, оборудования, транспортных средств, строительной и сельскохозяйственной техники, средств теле- и радиосвязи, вычислительной техники, сооружений производственного назначения, а также прав интеллектуальной собственности - лицензий, компьютерных программ, ноу-хау и т.д.

В последние годы все больше интерес в АПК как развитых, так и особенно развивающихся стран, вызывает финансовый лизинг как способ приобретения необходимого дорогостоящего оборудования без единовременных затрат. В Таджикистане практически завершился процесс формирования законодательства, регламентирующего операции финансового лизинга как важного способа инвестирования временно свободных финансовых средств в имущество, передаваемое затем в пользование по договору аренды.

Специфика лизинговых операций состоит в том, что здесь право пользования имуществом отделяется от права владения им. Лизингодатель сохраняет за собой право владения на передаваемое в лизинг имущество, тогда как право его использования переходит к лизингополучателю, за обладание которым он производит согласованные с лизингодателем лизинговые платежи. После окончания срока лизинга объект (передаваемое в пользование

имущество) остается собственностью лизингодателя. Право лизингополучателя на покупку также в ряде случаев может быть предусмотрено в лизинговом договоре. При этом к лизингополучателю после оплаты объекта лизинга переходит и право собственности на него. Преимущество лизинговых операций здесь состоит в том, что по истечении срока лизингового договора лизингополучатель может приобрести объект сделки по согласованной цене, продлить лизинговый договор или вернуть оборудование владельцу. Здесь как раз проявляется важнейшая особенность и суть лизинга - долгосрочная аренда машин и оборудования или договор аренды машин и оборудования, купленных арендодателем для арендатора с целью их производственного использования при сохранении права собственности на них за арендодателем на весь срок договора. Кроме того, лизинг можно рассматривать как специфическую форму финансирования вложений в основные фонды при посредничестве специализированной (лизинговой) компании, которая приобретает для третьего лица имущество и отдает ему в аренду на долгосрочный период. Здесь в то же время реализуется важнейшая функция лизинговой компании - фактическое кредитование арендатора. Именно с этих позиций лизинг часто вступает как «кредит-аренда». Последнее означает, что по истечении срока лизингового договора лизингополучатель имеет право приобрести объект сделки по согласованной цене, продлить договор или вернуть оборудование.

Анализ различных трактовок лизинга показывает, что по своей юридической форме лизинговая сделка вступает как своеобразная форма (видом) долгосрочной аренды инвестиционных ценностей. При этом, более четкое определение сути и целей лизинговой стратегии приобретает особо важное практическое значение.

Между тем, лизинг рассматривается также и в широком смысле этого слова. Так, в этом плане лизинг представляет собой комплекс имущественных отношений, складывающихся в связи с передачей имущества во временное пользование. Такой комплекс отношений, помимо собственно договора лизинга, включает и другие договоры, в частности, договор купли-продажи и договор займа. При этом отношения по временной передаче имущества в пользование завершают весь комплекс отношений лизинга в случае приобретения имущества пользователем в собственность после окончания лизинга.

В Таджикистане лизинговая форма поддержки развития сельского хозяйства также получил широкое распространение после перехода у рынка, при проведении аграрной реформы и в периоде перехода к рынку. Так, усилиями созданного в республике ГУП «Таджикагролизинг» во всех городах и районах страны созданы 44 центров технического обслуживания, в том числе, в Хатлонской области - 18, Согдийской - 8, ГБАО - 8 и районов республиканского подчинения - 10, оказывающие дехканским хозяйствам и частному сектору в сельской местности широкий спектр технических услуг. Приказом Президента Республики Таджикистан этим Центрам предоставлено 130 тракторов на сумму 10,9 млн сомони на безвозвратной основе. Более того, в этих центрах функционируют все виды техники и сельскохозяйственного оборудования на сумму около 70 млн. сомони. Сумма ежегодного бюджетного финансирования деятельности компании составляет от 20 до 25 млн. сомони. При этом для улучшения организации и усиления центров технического обслуживания во всех районах и городах страны с использованием оборотных средств налажено производство сельскохозяйственного оборудования и запасных частей с предоставлением их дехканским хозяйствам. «Таджикагролизинг» с целью своевременного импорта техники и сельскохозяйственного оборудования заключил ряд договоров с дилерами заводо-производителей, компаний из Ирана и Кыргызстана, ОАО «Росэксимбанк» и «КОМ-ПОЗИТ ГРУПП» (Российская Федерация). Техника и оборудование в соответствии с запросами дехканских хозяйств в основном поступает из Российской Федерации, Ирана, Китая и Турции. «Таджикагролизинг» за вес периода своего функционирования заключил более 300 договоров для поставки сельскохозяйственной техники и оборудования. До настоящего времени завезено 848 универсальных тракторов, 43 зерноуборочных комбайнов, 1467 различных сельскохозяйственного оборудования на сумму около 116 млн. сомони. Однако все это все еще недостаточно. По расчетам специалистов, общая потребность сельского хозяйства в технике и оборудования составляет около 732 млн. долл. США или примерно 4,6 млрд. сомони. Поставлена задача о том, что с формированием необходимых финансово-экономических условий и возможностей за счет внутреннего оборота,

выделения грантовых средств и других программ поддержки сельского хозяйства в целях удовлетворения потребности частного и кооперативного секторов во всех городах и районах страны создавать новые центры технического обслуживания.

Вместе с тем, решение задачи перевода сельского хозяйства на рельсы индустриально-аграрного развития предполагает необходимость всемерного расширения форм поддержки сельского хозяйства при совершенствовании механизма оказания широкого спектра материально-технических услуг. При этом можно выделить основные элементы государственной поддержки ли-зинга:

- освобождение лизингодателей и кредитующих их банков от уплаты на-логов на прибыль по договорам финансового лизинга со сроком действия не менее трех лет, а также от НДС при приобретении объектов лизинга;

- освобождение от уплаты таможенных пошлин при временном ввозе то-варов - объектов международного лизинга;

- предоставление лизингодателям и арендаторам права самостоятельно (на основе договора о лизинге) решать вопрос об учете лизингового имуще-ства на балансе одного из них, а также о механизме и сроках амортизации движимого имущества (этот принцип введении широко применяется в Украине и Беларуси);

- создание государственных компаний по лизингу сельскохозяйственной техники и страхования лизингового бизнеса с участием государства;

- государственное содействие созданию ассоциаций сельскохозяйственных производителей, которые могли бы стать центрами сдачи техники в лизинг и др.

Согласно Постановлению Правительства Республики Таджикистан о стру-ктурной перестройке колхозов и других сельскохозяйственных предприяти-ях были создан ассоциации арендаторов, водопользователей, кооперативы, акционерные общества и др. За годы реформ в десятки раз выросло число дехканских хозяйств и площадь обрабатываемых ими земель, растет их вклад в решении проблем продовольственной безопасности и усиления экспорт-ного потенциала аграрного сектора. Однако все эти меры могут быть эффек-тивными лишь при росте обеспеченности АПК техникой, удобрениями, сред-ствами защиты растений и животных и т.д. Особое значение имеет пересмотр механизма амортизации основных фондов сельского хозяйства и агропро-мышленного комплекса в целом.

Не менее важное значение имеет широкое применение принципа уско-ренной амортизации. Ее целесообразно распространить, прежде всего, на те виды машин, оборудования и техники, которые в наибольшей степени спо-собствуют внедрению в АПК научно-технических достижений, передовых методов организации производства, повышению урожайности, ресурсосбе-режению, устранению потерь и др.

Как показывает анализ зарубежного опыта, в ближайшей перспективе именно эти элементы основных фондов должны стать ведущими объектами лизинговой поддержки развития сельского хозяйства и аграрного бизнеса в целом. Применение механизма ускоренной амортизации в отношении объ-ектов лизинговых сделок будет сопровождаться определенными лизинговы-ми преимуществами, как для лизингодателя, так и для лизингополучателя и, тем самым, служить дополнительным стимулом для стабильного и взаимо-выгодного развития лизинга. При этом, лизингодатель получит возможность в более короткие сроки вернуть свое имущество, а лизингополучатель - приблизить срок получения имущества в собственность, если это предус-мотрено договором лизинга.

Таким образом, развитие поддержки сельского хозяйства и формирование инфраструктуры лизингового рынка в АПК страны во многом способствуют формированию механизма стабильного и эффективного функционирования аграрного сектора, производству необходимого объема конкурентоспособной сельскохозяйственной продукции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шабашев В.А. и др. Лизинг: основы теории и практики. - М.: КноРус, 2007.
2. Конвенция УНИДРУА о международном финансовом лизинге. - Оттава, 1998.

3. Хакимова М.Р. Лизинг как инструмент инвестирования (на примере Республики Таджикистан)// Вестник ТНУ. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2014.- № 2/10(152).- С.105-111.

4. Гафоров Ф.Ф. Анализ лизинговых отношений в агропромышленном комплексе Республики Таджикистан// Вестник ТНУ. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2014. - № 2/10(152). - С.290-294.

ЛИЗИНГОВАЯ ПОДДЕРЖКА РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье рассмотрены вопросы усиления роли лизинговой поддержки сельского хозяйства Таджикистана, дана краткая характеристика лизинговой поддержки отрасли, выделены основные направления совершенствования механизма лизинговой поддержки сельского хозяйства и перспективы его развития.

Ключевые слова: сельское хозяйство, государственная поддержка, лизинг, лизинговая поддержка, договор аренды, лизинговый договор, ускоренная амортизация, материально-техническое обеспечение, основные фонды, лизингодатель, лизингополучатель, финансовая аренда, инфраструктура лизинга, конкуренто-способность, перспективы развития

ДАСТГИРИИ ЛИЗИНГИИ РУШДИ КИШОВАРЗӢ: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Дар мақола масоили таҳкими нақши дастгирии лизинги рушди кишоварзии Тоҷикистон баррасӣ шудаанд, тавсифи муҳтасари дастгирии лизингии соҳа иҷро гардидааст, сатҳи асосии тақмили механизми дастгирии лизингии кишоварзӣ ва дурнамои рушди он ошкор карда шудаанд.

Калидвожаҳо: кишоварзӣ, дастгирии давлатӣ, лизинг, дастгирии лизингӣ, шартномаи иҷора, шартномаи лизинг, амортизатсияи суръатнок, таъминоти моддӣ-техникӣ, фондҳои асосӣ, лизинг-диханда, лизинггиранда, иҷораи молиявӣ, инфрасохтори лизинг, рақобатпазирӣ, дурнамои рушд

LEASING SUPPORT FOR AGRICULTURAL DEVELOPMENT: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article considers the issues of strengthening the role of leasing support of agriculture in Tajikistan, a brief description of leasing support of the industry, the main directions for improving the mechanism of leasing support of agriculture and the prospects for its development.

Keywords: agriculture, state support, leasing, leasing support, lease agreement, leasing contract, accelerated depreciation, material-technical support, fixed assets, lessor, lessee, financial lease, leasing infrastructure, competitiveness, development prospects

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайдализода А.С. - унвонҷӯи Институти иқтисодӣ ва таҳлили системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон. Суроға: ш. Душанбе, н. Сино, к. Ободкорон, 228/1, Тел.: 988 39 31 11, Email: a.saidalizoda@mail.ru

Сведения об авторе: Сайдализода А. С. - соискатель Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН Адрес: г. Душанбе, р. Сино, ул. Ободкорон, 228/1, Тел: 988 39 31 11, Email: a.saidalizoda@mail.ru

Information about the author: Saidalizoda A.S. - fellow of the Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development TASKhN, Address: Obodkoron, 228/1, Dushanbe, Tel.: 988 39 31 11 Email: a.saidalizoda@mail.ru

ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВИИ КОРҲОНАҲОИ САНОАТӢ ВА ТАҲЛИЛИ ТАРАҚҚИЁТИ ОНҲО ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ИҚТИСОДӢ

Саидалиева М.Ч. - магистранти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории ДМТ

Масъалаи асосии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи муосир, ҷӣ гунае ки аз Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси олий бармеояд, ин саноатикунони босуръати кишвар ба ҳисоб меравад [1]. Дар воҳӯрӣ бо саноатчиён ва соҳибкорон Президенти кишвар Эмомалӣ

Раҳмон ибраз доштанд, ки дар самти расидан ба ҳадафи чоруми миллӣ – саноатикунони босуръати кишвар, дар минтақаҳо шароитҳои мусоид муҳайё карда шуда, рушди соҳаи мазкур ҳаматарафа аз тарафи мақомоти идоракунии маҳаллӣ дастгирӣ карда шавад [2].

Дар замони муосир масъалаи асосии иқтисодии Тоҷикистон ин дарёфти роҳҳои самарабахши таъминоти стратегияи саноатикунони босуръати мамлакат ба ҳисоб меравад. Ҳалли амалии ин масъала бевосита бо баргараф намудани оқибатҳои бӯҳрони трансформатсионӣ ва шиддатёбии суръати афзоиши ҳаҷми истеҳсолот дар баҳши аслии иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Танҳо дар ҳамин асос ҳалли бисёр мушкилоти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ имконпазир мегардад.

Дар марҳилаи муосир дар адабиёти иқтисодӣ ба тараққиёти низомҳои иқтисодӣ диққати калон зоҳир карда мешавад. Истилоҳи “тараққиёт” одатан бо ибораҳои: тараққиёти иқтисодӣ, тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ истифода мешавад. Дар қорҳои илмӣ, ки ба муаммои тараққиёт баҳшида шудаанд, қайд карда мешавад, ки он принсипи умумии ҳамагуна низомии иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Ин чараҳои тағйирёбии бебозгашт ва қонунӣ мебошад, ки ба пайдоиши дигаргунҳои миқдорӣ, сифатӣ ва сохтори низом оварда мерасонад.

Натиҷаи тараққиёт ҳолати сифатан нави объект мебошад, ки тағйирёбии ҳислат, таркиб, сохторро тавсиф медиҳад, яъне ин тағйироти унсурҳо ва алоқаҳои он аст. Таҳлили муносибатҳои назариявӣ имкон дод, ки як қатор ҷиҳатҳои низомии тараққиёт таҳқиқ карда шавад. Мушкилоти тараққиёти қорҳои саноатӣ дар замони муосир яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Бинобар ин чунин тараққиёт бояд на танҳо мувозинати саноатиро бо истифода аз захираҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва молиявӣ, балки, тавозуни натиҷаҳо ва эҳтиёҷоти қорҳои саноатӣ, озодии иқтисодӣ ва бехатарӣ, тавозуни манфиатҳои иқтисодии ҳама субъектони чараёнро таъмин намояд. Амалгардонии чунин концепсия дар ҳолати мавҷудияти мақсад ва масъалаҳои истифодаи иқтисодии қорҳои саноатӣ имконпазир мегардад.

Ҳангоми гузаронидаи таҳлили захиравӣ ва нишондиҳандаҳои тараққиёти қорҳои саноатӣ дар навбати аввал мушоҳида намудани зернизомҳо зарур аст, ки барои тараққиёти қорҳои саноат аҳамияти калидӣ доранд: иқтисодии табиӣ, захиравӣ, сармояи меҳнатӣ, зернизомии истеҳсолӣ, таъминоти молиявӣ. Ин гуфтаҳо бо он исбот қардан мумкин аст, ки маҷмуи иқтисодии иҷтимоӣ-иқтисодии қорҳои саноатӣ тараққиёти субъекти хоҷагидорӣ, фаъолияти истеҳсолии он, инчунин сатҳ ва сифати қорро муайян менамояд.

Дар баробари ин ворид намудани иқтисод ба низомии қорҳои саноатӣ ҷалб намудани имкониятҳои истифоданашударо дар назар дошта, дар он натиҷаҳои истифодаи захираҳои инъикос мешаванд. Ба ибораи дигар зернизомии идоракунии дар асоси захираҳои мавҷудбуда иқтисодро ташаккул дода, онҳоро барои ба даст овардани натиҷаҳо ҷалб менамояд. Натиҷаи чунин фаъолият, пеш аз ҳама, баланд бардоштани неқӯаҳволии аҳоли мебошад, ки ин нишондиҳанда оид ба сатҳ ва самаранокии истифодаи иқтисодии иҷтимоӣ-иқтисодии қорҳои саноатӣ шаҳодат медиҳад. Қувваи асосии ҳаракатдиҳандаи фаъолнокӣ ва пешрафти соҳаҳои саноат ва баланд бардоштани иқтисодии он захираҳои меҳнатии қорҳои саноатӣ ба ҳисоб меравад. Сармояи инсонӣ захираи асосии инноватсионӣ мебошад, ки рақобатпазирии иқтисодии минтақа ва қорҳои саноатиро тақозо менамояд. [4.с.46-49].

Сармояи инсонӣ пойдевори асосии иқтисодии иттилоотиву инноватсионӣ буда, имконоти васеи амалисозии эҷоду кашфиёт ва тавонмандиву хунаҳои нотақрори инсониро доро мебошад. Аз ҷониби дигар, иқтисодии инноватсионӣ низ худ муҳити созандаи касбиву хунари, имконоти васеи амалисозии истеъдоду тавонмандии касбиву хунарии ташаккулёбии сармояи инсонӣ мебошад [6.с.94-97]. Яъне ин ду равиши ташаккулёбӣ бо ҳам алоқамандии ногустастанӣ дошта, ҳам рушди сармояи инсонӣ ва ҳам рушду афзоиандагӣ ва идоракунии иқтисодии замони муосирро таъмин сохта, пойдевори асосии рушди иқтисодии глобалии ҷаҳонӣ дар асри XXI ба ҳисоб мегарданд.

Сармояи инсонӣ ҳамчун унсур асосии пешрафти соҳаҳои саноат ба марҳалаи нави инкишофи худ мегузарад. Яке аз масъалаҳои принсипиалӣ ва асосии истифодаи самаранокии сармояи инсонӣ баҳри инкишофи қорҳои саноатӣ дар иқтисодии минтақавӣ рафъи ҳамаҷониба байни унсурҳои шахсӣ ва шайъии омилҳои истеҳсолот мебошад. Самтҳои асосии

баладбардории самаранокии иқтисодии корхонаҳоро аз рӯи нишондиҳандаҳои зерин муайян сохтан мумкин аст:

- ҳосилонокии меҳнати ҷамъиятӣ,
- меҳнатгалабӣ,
- масолахталабӣ,
- сармояталабӣ,
- фондгалабӣ,
- боздеҳи фондҳо,
- бо фондҳо мусаллаҳ будани коргарон.

Аз ин хотир дар ҷадвали 1 тағйирёбии шумораи корхонаҳо, ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ, маҳсулоти саноатӣ ба ҳар сари ҳайати истеҳсолии саноатӣ ва маҳсулоти саноатӣ ба ҳар сари коргарон, инчунин шумораи миёнаи коргарон вобаста ба як корхонаи саноатӣ оварда шудааст.

Таҳлили шумораи корхонаҳои саноатӣ дар соли 2016-2021 воҳидро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 2397 воҳид расида, 354 воҳид корхона зиёд гардидааст.

Нишондиҳандаи ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар соли 2016-ум 19453 млн. сомонӣ ва дар соли 2021-ум ин нишондиҳанда ба 38829 млн. сомониро ташкил намуда, 19376 млн. сомонӣ, ё ин ки қариб як маротиба зиёд гардидааст.

Шумораи миёнаи солонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ, дар соли 2016-ум 80,9 ҳазор нафар, ва дар соли 2021-ум 85,3 ҳазор нафарро ташкил намуда, 4,4 ҳазор нафар зиёд гардидааст.

Дар ин давра ҳосилонокии меҳнат 214,7 ҳаз сомонӣ афзудааст, к ибo фoиз 89.3%-ро ташкил менамояд.

Дар асоси таҳлилҳои мазкур қайд намудан мумкин аст, ки имкониятҳои афзоиши маҳсулоти саноатӣ хеле васеъ буда, истифодаи оқилонаи он метавонад, на танҳо ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти саноатиро зиёд, балки ба сатҳи шуғлнокии аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъолро балад кунад. Бинобар гуфтаҳои боло қайд намудан мумкин аст, ки васеъшавии истеҳсолоти соҳаи саноатӣ имкон дорад, ба саноатикунонии кишвар саҳми назаррас гузорад. Ин гуфтаҳо бо он тасдиқ карда мешаванд, ки бо баробари васеъ шудани истеҳсолоти соҳаи саноат ҳаҷми маҳсулоти ин соҳа афзоиш ёфта, сатҳи шуғлнокии балад карда мешавад ва ҳамзамон ба густариши алоқаҳои иқтисодии байниминтақавӣ ва мустақкам намудани тақсимои меҳнати минтақавӣ оварда мерасонад.

Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаҳои умумии иқтисодии саноат, дар солҳои 2016-2021.

Нишондиҳандаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/ 2016 (+/-)	2021/ 2016, %
Шумораи корхонаҳо, воҳид	2043	1999	2161	2164	2283	2397	+354	117,3
Ҳаҷми маҳсулот (бо нархҳои с. 2021), млн. сомонӣ	19453	23597	26098	29543	32143	38829	+19376	199,6
Шумораи миёнаи солонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ, ҳазор нафар	80,9	86,8	85,6	84,2	84,3	85,3	+4,4	105,4
аз ҷумла коргарон	65,9	73,8	72,1	73,2	67,7	68,3	+2,4	103,6
Ҳосилонокии меҳнати кормандон, ҳаз. сомонӣ	240,5	271,8	304,9	350,9	381,3	455,2	+214,7	189,3

Сарчашма: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2022 -С.9, ҳисобҳои муаллиф.

Нишондиҳандаҳои тараққиёти соҳаи саноати кишвар аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ин соҳаи ҳаётан муҳим имкониятҳои васеи саноатикунони кишвар мавҷуданд. Истифодаи бевоситаи оқилонаи имкониятҳои мавҷудбуда, афзоиши ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ аз ҳисоби барқарорсозӣ ва таъмини истеҳсоли молҳои нав дар корхонаҳои минтақа, ки қобилияти рақобатнокии кофӣ доранд, имкон медиҳад, ки вазни қиёсии маҳсулоти саноатӣ дар маҷмӯи маҳсулоти саноатӣ густариш дода шавад.

Мавҷудияти чунин имкониятҳои иқтисодӣ дар мамлакат ва минтақаҳои он борҳо дар баромадҳои Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон қайд шуда буд. Ҳамасола дар паёмҳои худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон афзалияти васеъшавии истеҳсолоти саноатиро дар ҷодаи баланд бардоштани сатҳи шугли аҳоли қайд мекунанд. Бинобар ҳамин интиҳоб ва инкишофи корхонаҳои мавҷуда метавонад ба сифати “муҳаррик” баромад кунад, ки тамоми ҷумҳуриро аз бӯҳрони тӯлонӣ раҳо дода, рушди иқтисодии устуворро таъмин намояд.

Таъмини тараққиёти баҳши саноатӣ дар асоси принципҳои саноатикунони босуръати кишвар, ҳамчун асоси ба даст овардани рушди иқтисодии самаранок ва устувор, инкишофи ҳама шаклҳои соҳибкориро дар соҳаи саноат дар назар дорад.

Айнан инкишоф ва васеъшавии ҳама шаклҳои соҳибкорӣ метавонад заминаи мусоидро барои таъмини ҷойҳои кори мувофиқ ва таъмини бозори дохилӣ бо молҳои истеҳсолоти ватанро фароҳам оварад. Дар ин ҷода инкишофи соҳибкории хурд ва миёна нақши махсусро дорад. Аҳамияти инкишофи соҳибкории хурду миёна бо он асос меёбад, ки онҳо метавонанд ба тараққиёти саноат тақони мусбат бахшида, қисми муайяни захираҳои меҳнатиро ба худ ҷалб намоянд.

Аз таҷрибаи мамлакатҳои тараққикарда маълум аст, ки маҳз ҳавасмандгардонии инкишофи соҳибкории хурду миёна ба аксарияти онҳо имконияти таъмини рушди иқтисодии устуворро дар давраи гузариши тараққиёти иқтисодӣ фароҳам овардааст.

Омилҳои асосие, ки ба тараққиёти устувори корхонаҳои саноатӣ мусоидат менамоянд, пеш аз ҳама, муайян намудани ҳадафҳои пешрафти корхона, тағйирёбии муҳити экологӣ, натиҷаҳои пешрафти илму техника, тамоюли ҷаҳонишавӣ ба ҳисоб мераванд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, www.president.tj - Душанбе, 26.12.2018.
2. Воҳӯрии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон бо саноатчиён ва соҳибкорон. www.president.tj 14.10.2019.
3. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе. 2022. – 89 с.
4. Боровик А.С. Концептуальные основы модернизации региональной экономики. // Региональная экономика - М., 2010 - № 25. – С. 46-49.
5. Ищенко М.М. Региональное управление неоднородными социально-экономическими системами субъектов РФ.: автореф...дис. ...д-ра экон. наук: 08.00.05. – М., 2012. – 39 с.
6. Давлатов С.Н., Искандаров Х.Х., Сармоия инсонӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2015. №2/6(175). - С 94-97.
7. Корчагина Ю.А. Региональная экономика и финансы: учебное пособие для студентов экономических специальностей. - Воронеж: ЦИРЭ, 2010. – 260 с.
8. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. – Душанбе, 2016.- 355 с.

ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ВА ТАҲЛИЛИ ТАРАҚҚИЁТИ ОНҲО ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ИҚТИСОДИ

Дар маъруза ба масъалаи иқтидори захиравии корхонаҳои саноатӣ ва таҳлили тараққиёти он диққати махсус дода шудааст. Таҳқиқи шароит ва тағйирёбӣ дар равандҳои

ичтимой – иқтисодии тараққиёти корхонаҳои саноатӣ пешниҳод гардидааст. Мушоҳидаи зернизомҳо, таҳлили захираҳо ва дараҷаи тараққиёти иқтидорҳои корхонаҳои саноатӣ сурат гирифтааст. Тағйирёбии ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ ва нишондиҳандаҳои он ба ҳар сари аҳоли оварда шудааст. Муайян карда шудааст, ки инкишофи корхонаҳои мавҷуда метавонад ба сифати “муҳаррик” тамоми ҷумҳуриро аз бӯҳрони тӯлонӣ раҳо дода, рушди иқтисодии устуворро таъмин намояд.

Калидвожаҳо: саноат, корхона, захираҳо, саноатикунонии босуръат, маҳсулоти саноатӣ, тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, муҳаррик.

РЕСУРСНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ И АНАЛИЗ ИХ РАЗВИТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИКИ

В докладе особое внимание уделено вопросу резерва мощности промышленных предприятий и анализу его развития. Предлагается исследование условий и изменений в социально-экономических процессах развития промышленных предприятий. Проведено наблюдение за подсистемами, анализ ресурсов и уровня развития мощностей промышленных предприятий. Представлены изменения общего объема промышленного производства и его показателей в расчете на душу населения. Определено, что развитие действующих предприятий может стать «двигателем» для вывода всей республики из затянувшегося кризиса и обеспечения устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: промышленность, предприятие, ресурсы, ускоренная индустриализация, промышленная продукция, социально-экономическое развитие, двигатель.

RESOURCE POTENTIAL OF INDUSTRIAL ENTERPRISES AND ANALYSIS OF THEIR DEVELOPMENT IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

In the report, special attention is paid to the issue of the power reserve of industrial enterprises and the analysis of its development. A study of the conditions and changes in the socio-economic processes of development of industrial enterprises is proposed. Monitoring of subsystems, analysis of resources and the level of development of the capacities of industrial enterprises was carried out. Changes in the total volume of industrial production and its indicators per capita are presented. It has been determined that the development of existing enterprises can become an "engine" for bringing the entire republic out of the protracted crisis and ensuring sustainable economic development.

Key words: industry, enterprise, resources, accelerated industrialization, industrial products, socio-economic development, engine.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидалиева Мехрубону Чаҳонхоновна – магистранти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе. к. Буни Ҳисорак. Бинои №9-и ДМТ. Тел.: +992 501855553

Сведения об авторе: Саидалиева Мехрубону Джаҳонхоновна - магистрант кафедры экономики предприятий и предпринимательства ТНУ. Адрес: Душанбе, Республика Таджикистан, 734025. к. Буни Хисорак. Корпус №9 ТНУ. Телефон: +992 501855553

Information about the author: Saidaliyeva Mehrubonu Jahonkhonovna - undergraduate student of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship of TNU. Address: Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734025. Buni Khisorak. Building No. 9 TNU. Phone: +992 501855553.

СИЁСАТИ МОЛИЯВИЮ ПУЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОҲАИ ТАНДУРУСТӢ

*Судуров Б. - магистранти курси 2-юми ихтисоси менеҷменти молиявию
Донишгоҳи давлатии Дангара*

Дар шароити ҳозира нисбат ба солҳои гузашта аҳамияти соҳаи тандурустӣ дар ҳаёти ҷамъият хеле калон аст, зеро дар ҳама замонҳо ва сохторҳои давлатӣ ғамхорӣ барои равнаку ривочи тандурустӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи давлат буда ва мемонад, зеро ҳеч як соҳаи ҳаёти ҷамъиятиро бе соҳаи тандурустӣ, таъмин будани он аз таҷҳизотҳои ҳозиразамон, кадрҳои баландихтисос, илми тибби замонавӣ, саноати дорусозӣ тасаввур кардан мумкин нест.

Дар кишвари мо ба масъалаи ҳифзи саломатии мардум ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати дохилии кишвар диққати махсус дода мешавад. Вобаста ба вазифаҳои дар пешистода дар бучети соли қорӣ барои соҳаи тандурустӣ 400 миллион сомонӣ маблағ пешбини шудааст, ки нисбат ба соли гузашта 140 миллион сомонӣ ё 55 фоиз зиёд мебошад.

Дар бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон хароҷотҳо барои соҳаи тандурустии аҳоли дар соли 2020 - 112,6 миллион сомонӣ, ки аз он маблағҳои бучети маҳаллӣ ва ҷумҳуриявӣ 106,5 миллион сомонӣ, инвеститсия 4996,0 ҳазор сомонӣ ва маблағҳои махсус 1131,0 ҳазор сомонӣ пешбини шудааст ва соли 2021 бошад хароҷотҳо барои ин соҳа 178267,0 ҳазор сомониро ташкил дод, ки нисбати соли 2020 - 37 фоиз ё 65657,0 ҳазор сомонӣ зиёд мебошад.

Бучети маҳаллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соҳаи тандурустӣ дар соли 2021 бо ҳама таъғироту иловаҳо 108,1 миллион сомонӣ ба нақша гирифта шуда, иҷроишаш бошад 103,3 миллион сомонӣ ё 95,6 фоизро ташкил кардааст.

Соҳаи тандурустии кишвар дар доираи маблағгузори дар барномаю стратегияҳо пешбинишуда таъмин карда мешавад. Аз он ҷумла, дар заминаи «Консепсияи ислоҳоти соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2002)», «Стратегияи миллии солимии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2020», «Нақшаи стратегияи таҷдиди муассисаҳои тиббии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2020-2025», «Стратегияи маблағгузори соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025» ва дигар барномаҳои соҳавӣ маблағгузорӣ мегардад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ марҳила ба марҳила бобати дигаргунсозии таркибии соҳаи тандурустӣ, аз он ҷумла қорӣ намудани механизмҳои нави маблағгузори соҳаи тандурустӣ тадбирҳои муайянеро роҳандозӣ карда истодааст. Бо ин мақсад ҳанӯз соли 2015 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 майи соли 2015 № 171 «Дар бораи тасдиқи Стратегияи маблағгузори соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2020» қабул гардид. Дар ин стратегия сиёсати давлат дар соҳаи маблағгузори тандурустӣ ва принципҳои роҳбарикунандаи таъмини самарабахши аҳоли бо кӯмаки роғони тиббию санитарӣ муайян гардиданд, ки бояд таи солҳои 2015-2020 амалӣ гарданд. Барои ба ҳадафҳои гузошташуда ноил шудан, дар стратегияи зикршуда ҳалли масъалаҳои асосии зерин пешбинӣ шудааст,

- таъсиси сохтори институтсионалии идоракунии муносибатҳои иқтисодӣ ва молиявӣ дар соҳаи тандурустӣ (пардохткунандагони кӯмаки тиббӣ);
- тақсмоти дастрас, мунтазам ва одилонаи захираҳои давлатӣ барои маблағгузори кӯмаки роғони тиббию санитарӣ;
- ташкили кафолатҳои меъерии ҳуқуқӣ барои сармоягузори дубораи маблағҳои дар натиҷаи ислоҳот "сарфашуда" ба соҳаи тандурустӣ;
- таҳия ва қорӣ намудани усулҳои нави маблағгузори муассисаҳои тандурустӣ;
- танзими пардохти ғайрирасмӣ аҳоли дар соҳаи тандурустӣ ва қорӣ намудани ҳам пардохти расмӣ ва хизматрасонии пулакӣ дар муассисаҳои тиббӣ; - такмили музди меҳнати кормандони тиббӣ;
- такмили низоми идоракунии соҳаи тандурустӣ;
- таҷдиди сохтори системаи расонидани кӯмаки тиббӣ;
- таҳкими заминаи моддию техникаи муассисаҳои тандурустӣ аз ҳисоби маблағҳои бучети давлатӣ ва ғайрибучетӣ;
- такмили усулҳои таъмини маводи доруворӣ ва таъиноти тиббӣ;
- яққоя кардани муассисаҳои тиббии давлатӣ ва ғайридавлатӣ дар системаи расонидани кӯмаки роғони тиббию санитарӣ;
- муайян кардани шаклҳои мувофиқи ташкилӣ барои таъминкунандагони давлатӣ;
- рушди муассисаҳои таъминоти профилактикии ғайридавлатӣ;
- баланд бардоштани таҳассуси захираҳои кадрӣ соҳаи тандурустӣ;
- баланд бардоштани мақом ва ҳуқуқи аҳоли дар сохтори тандурустӣ;
- муҳайё кардани шароит барои амалисозии ҳуқуқи аҳоли дар интиҳоби таъминкунандагони кӯмаки тиббӣ;
- зиёд кардани маблағгузори бучетӣ ба соҳаи тандурустӣ, дар ҳолате, ки сатҳи хароҷоти давлатӣ аз сатҳи пардохти бевоситаи аҳоли баланд аст;

- такмили ҳамоҳангсозии кӯмакҳои донорӣ дар соҳаи тандурустӣ.

Дар доираи амалигардонии стратегия таи солҳои охир якҷанд санадҳои меъёрию ҳуқуқии дахлдор қабул гардиданд. Аз он ҷумла, ба Қонун «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли» тағйирот дароварда шуда, тартиби пардохти музди меҳнати кормандони тандурустӣ, тартиби хизматрасонии тиббию санитарӣ ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муассисаҳои системаи давлатии тандурустӣ муқаррар шуда, дар шакли дастурамал ва дигар санадҳои меъёрий қабул гардиданд. Баҳри самаранок ва сарфакорона истифода намудани маблағҳои бучетии ба соҳаи тандурустӣ ҷудошаванда дар муассисаҳои кӯмаки аввалияи тиббию санитарӣ (КАТС) татбиқ намудани маблағгузории сарикасӣ (бо назардошти ҳамаи моддаҳои хароҷотӣ) ба роҳ монда шудааст. Ҳамин тариқ, мақсади ислоҳоти маблағгузории соҳаи тандурустӣ аз таҳияи системаи устувор ва ҳамгиришудаи маблағгузории тандурустӣ дар асоси ҳаҷми афзояндаи маблағгузорӣ, бо тақсимои баробари захираҳо ва афзоиши самарабахшии системаи тандурустӣ чиҳати таъмини дастра-сии универсалӣ дар доираи барномаи кафолатҳои давлатӣ, беҳбуди ҳимояи аҳоли, махсусан гурӯҳҳои камбизоати аҳоли аз хавфҳои молиявӣ, беҳбуди дастрасӣ ба хизматрасониҳои тиббӣ, истифодаи судманд ва оқилонаи захираҳои бахши тандурустӣ ва таъмини омилҳои ҳавасмандгардонӣ барои беҳбуди сифати хизматрасониҳои тиббӣ иборат мебошад.

Банақшагирии хароҷоти соҳаи тандурустӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Барномаи миёнамуҳлати хароҷоти давлатӣ, ки аз соли 2008 инҷониб татбиқ мегардад, ба роҳ монда шуда, ба зиммаи вазорати пешбари соҳавӣ - Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор карда шудааст.

Мувофиқи моддаи 32 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ тақсимкунандаи асосии маблағҳои бучетӣ (ТАМБ) буда, масъули таҳия ва амалишавии сиёсати давлат дар соҳаи тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ аст. Барои самаранок ва сари вақт анҷом додани банақшагирии бучетии соҳа барои соли навбатии молиявӣ ва дурнамои миёнамуҳлати он, Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ ҳарсола дастурамали соҳавӣ оид ба таҳия намудани самтҳои асосии сиёсати молиявӣ ва Бучети давлатӣ дар соҳаи тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли барои давраи миёнамуҳлатро тартиб медиҳад.

Дар марҳилаи аввали банақшагирии бучети соҳа Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ бучети заминавии соҳа, дархост барои маблағгузории самтҳои нави афзалиятнок, лоиҳаи Нақшаи стратегии бучети соҳаҳои тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолиро таҳия намуда, ба Вазорати молия пешниҳод менамояд. Дар раванди банақшагирии бучети соҳа Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ чунин маводҳоро таҳия мекунад:

- номгӯи барнома ва зербарномаҳои соҳаи тандурустӣ;
- номгӯи муассисаҳои бучетӣ аз рӯи намуд, навъ ва шакли ташкилии-идоравӣ дар ҳар барнома ва зербарномаҳои соҳавӣ
- номгӯи нишондиҳандаҳои (индикаторҳои) мустақими татбиқи барномаву зербарномаҳои соҳа, ки аз бучети маҳаллӣ маблағгузорӣ мешаванд;
- дурнамои омилҳои ғайримолиявӣ (ҳаҷми воқеии хизматрасонӣ) оид ба ҳар зербарнома, асосноккунӣ ва ҳисобҳо;
- методикаи (усули) ҳисоби дурнамои ҳаҷми хизматрасонӣ (бо нишондоди сарчашмаи маълумот ва формулаҳои ҳисоб) барои ҳар кадом зербарнома бо назардошти ба истифода супоридани объектҳои нави соҳаҳои иҷтимоӣ. Дастур оид ба ҳисоби нишондиҳандаҳои ҳисоботӣ ва дурнамо («Индикаторҳои натиҷаҳои мустақим, индикаторҳои захира, омилҳои хароҷот ва меъёрҳои миқдорӣ»);
- шаклҳои ҳисоби хароҷоти заминавии Бучети маҳаллӣ барои ҳар як зербарнома ва шакли ҷамъбастии Бучети заминавӣ. Бучети заминавии соҳа дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки самт ва ҳаҷми хароҷоти Бучети давлатиро дар соҳаи тандурустӣ муайян менамояд, инчунин талаботҳо ва стандартҳои миқдор ва сифати хизматрасонӣ, тартиби ҳисоби ҳаҷми хароҷот, нишондиҳандаҳои миқдорӣ, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, санаду меъёрҳои байналмилалӣ аз ҷониби ҚТ эътирофшуда, ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудаанд, ҳисоб карда мешавад.

Дар бисёр давлатҳои мутараққӣ муттасил ду масъалаи соҳаи тандурустӣ муҳокима карда мешавад, аз як тараф хароҷоти соҳаи тандурустӣ баланд мебошад ва тез-тез меафзояд. Аз дигар тараф бошад барои бисёр шахрвандони ин мамлакатҳо муолиҷа дастнорас ё ба он расидан имкониятҳои маҳдуд доранд. Барои бартараф намудани системаи нигоҳдории соҳаи тандурустӣ хароҷоти онро назорат намуда, ин соҳаро барои табақҳои васеи аҳоли дастрас кардан зарур аст.

Ҳар ду ин масъала алоқаманд буда, аз ҷумла ногаҳон баландшавии масраф барои соҳаи тандурустӣ ба ин меорад, ки нигоҳдории саломати барои бисёриҳо аз имкон берун мегардад. Нигоҳдории соҳаи тандурустӣ ҳоло дар маркази диққати махсуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, зеро дар қатори вазифаҳои аввалини дараҷаи бартараф кардани камбизоатӣ, бекорӣ, баланд бардоштани хизмати тиббӣ бо роҳи зиёд кардани хароҷоти бучети давлатӣ барои соҳаи тандурустӣ дар мадди аввал мебошад, ки аз стратегияҳои рушду тараққии иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеоянд.

Дар солҳои охир яку яқбора 2-3 баробар зиёд кардани хароҷотҳо барои соҳаи тандурустӣ беасос нест. Аз ин рӯ маблағҳо дар ин самт аз 16,9 млн. сомонӣ то 30,6 мил. сомонӣ зиёд карда шудаанд. Таҳлилҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки хароҷотҳо асосан барои сохтумони бинову иншоотҳо барои беморхонаҳо, муолиҷахонаҳо, таҷҳизонидани онҳо ва воситаҳои навтарини техники табобаткунанда, музди кори хизматчиёни тиб, сугуртаи иҷтимоӣ, доруҳо дармон, татқиқоти илмӣ, гузаронидани таҷрибаҳои тиббӣ, истифодаи дорувор ва хароҷотҳои хоҷагӣ равона гардидаанд.

Дар таркиби хароҷотҳои нигоҳдории соҳаи тандурустӣ яке аз ҷойҳои асосиро музди меҳнати хизматчиёни тиббӣ ташкил медиҳад, ки маҷмуи харчи ин соҳа ба он вобаста аст. Чӣ хеле, ки дар боло ишора карда шуд, музди меҳнати хизматчиёни тиббӣ чун коркунони соҳаи маориф, нисбатан кам аст, ки ин яке аз сабабҳои аз ин соҳа рафтани табибон ба давлатҳои дигар мебошад. Бинобар он дар оянда дар сурати ба эътидол даровардани иқтисодиёт ва баланд бардоштани самаранокии он аз тақсими даромади миллӣ ба бучети ҷумҳурӣ ва аз бучет ба соҳаи тандурустӣ ҷудо кардани маблағҳои калон тақозои замон мебошад, ки на танҳо барои барқарор гардонидани нигоҳдории соҳаи тандурустӣ, балки баланд бардоштани нақши он дар некуаҳволӣ ва солимии ҷомеа назаррас мебошад.

АДАБИЁТ

1. Тартиби хизматрасонии тиббию санитарии ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муассисаҳои системаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Дастурамал - Душанбе 2020с.
2. Маълумотномаи Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба соҳаи тандурустӣ – Душанбе, 2021с.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», 2021с. (модаи 32).
4. Концепсияи ислоҳоти соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2002с.)
5. Стратегияи миллии солимии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2020.
6. Нақшаи стратегияи таҷдиди муассисаҳои тиббии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2020-2025.
7. Стратегияи маблағгузории соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025.

СИЁСАТИ МОЛИЯВИЮ ПУЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОҲАИ ТАНДУРУСТӢ

Дар мақолаи мазкур асосан масъалаҳои вобаста ба таъминоти молиявии соҳаи тандурустӣ мавриди баррасӣ, омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудаанд. Аз он ҷумла, қайд карда шудааст, ки самтҳои маблағгузории соҳаи тандурустӣ дар барномаю стратегияҳои соҳавӣ пешбинӣ гардидаанд. Инчунин ҳиссаи хароҷоти соҳаи тандурустӣ дар бучети давлатӣ таҳлил карда шуда, андозаи ба кадом самтҳо равона шудани он баррасӣ карда шудаанд.

Калидвожаҳо: молия, маблағгузорӣ, соҳаи тандурустӣ, бучети давлатӣ ва маҳаллӣ, солимии чома, хизматрасонии тиббӣ, харочоти соҳаи тандурустӣ, музди меҳнати кормандони тиб.

ФИНАНСОВО-ДЕНЕЖНАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

В данной статье рассмотрены, исследованы и проанализированы вопросы, связанные с финансовым обеспечением сферы здравоохранения. При этом было отмечено, что направления финансирования здравоохранения предусмотрены в отраслевых программах и стратегиях. Также была проанализирована доля расходов на здравоохранение в бюджете страны, а также рассмотрена, что в каком объеме и в какие направления их следует направить.

Ключевые слова: финансы, финансирование, сфера здравоохранения, государственный и местный бюджет, здравоохранение, медицинские услуги, расходы на здравоохранение, заработная плата медицинского персонала.

FINANCIAL AND MONETARY POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE HEALTH SECTOR

This article discusses, researches and analyzes issues related to the financial support of the healthcare sector. At the same time, it was noted that the areas of healthcare financing are provided for in sectoral programs and strategies. The share of spending on health care in the country's budget was also analyzed, and it was also considered how much and in what directions they should be directed.

Keywords: finance, financing, healthcare sector, state and local budget, healthcare, medical services, healthcare costs, salaries of medical personnel.

Маълумот дар бораи муаллиф: Судуров Бежан - магистранти курси 2-юми ихтисоси менеҷменти молиявии Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, н. Данғара, к Марказӣ 25.

Сведения об авторе: Судуров Бежан – магистрант 2-го курса специальности финансового менеджмента Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, р. Дангара, улица Центральная 25.

Information about the author: Sudurov Bezhan - 2nd year Master of Financial Management, Dangara State University. Address: 735320, Republic of Tajikistan, r. Dangara, Central street 25.

ТАШАККУЛӢБӢ ВА РУШДИ МЕНЕҶМЕНТИ СИФАТИ МАҲСУЛОТ ДАР КАС

Усмонова С.Р. - унвонҷуи кафедраи иқтисод ва идораи КАС-и ДМТ

Дар шароити муосир мутобиқшавии ҳар як корхона ва вазъи устувори он дар бозори маҳсулоту ва хизматрасониҳо бо дараҷаи рақобатпазирӣ муайян карда мешавад. Дар навбати худ рақобатпазирӣ ба ду нишондиҳанда – дараҷаи нарх ва дараҷаи сифат, алоқаманд аст. Ҳосилнокии меҳнат сарфаи ҳама намудҳои захираҳои ҳудро ба сифати маҳсулот медиҳад.

Сифати маҳсулот нишондиҳандаи муҳимми фаъолияти корхона ба ҳисоб меравад. Баланд бардоштани сифати маҳсулот аз бисёр ҷиҳат суръати раванди илму техника афзоиши самаранокии истеҳсолот сарфаи ҳамаи захираҳои истифодашаванда ва дар бозор мавқеи ҳудро аз даст надоданро муайян мекунад.

Сифат нишондиҳандаи мураккаб ва категорияи универсалӣ буда, дорои бисёр хусусият ва ҷанбаҳои гуногун дар ҳар соҳа мебошад. Масъалаҳои сифати маҳсулот актуалӣ буда, яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Раванди беҳтар кардани сифат ин муттаҳидкунандаи фаъолияти истеҳсолии коллектив, корҳои конструкторӣ, хизмати сохторҳои муҳим буда, на танҳо истеҳсоли маҳсулот ва гирифтани даромад, инчунин, ба назар гирифтани ҷамъият ва маҷмуи манфиати ҷамъият низ ба ҳисоб меравад.

Қадаре сифати маҳсулот беҳтар бошад, ҳамон қадар маҳсулот талаботро беҳтар қонеъ мегардонад. Яъне, ин раванд ба мувозинати иқтисодии мамлакат таъсири мусбӣ расонда, ба пешрафти соҳаҳои истеҳсолӣ, хизматрасонӣ ва ғайра самарабахш мебошад. [2, С.8]

Ба сифати маҳсулоти корхона омилҳои гуногуни дохилию берунӣ таъсир мерасонад. Ба омилҳои дохилӣ чизҳое дохил мешаванд, ки ҷиҳати истехсоли маҳсулоти дорои сифати мувофиқ ба қобилияти корхона алоқаманданд, яъне ба ғайрияти корхона вобаста аст.

Онҳо ба гуруҳҳои зерин тақсим мешаванд:

- техникӣ,
- ташкилӣ,
- иқтисодӣ,
- иҷтимоӣ.

Омилҳои техникӣ ба таври асосӣ ба сифати маҳсулоти истехсолшаванда таъсир мерасонанд. Истифодаи техника ва технологияҳои пешқадами баландҳосилдиҳанда метавонад сифати маҳсулотро баланд кунад, баръакс истифодаи таҷҳизотҳои кӯҳна ва фарсудашуда ба сифати маҳсулот таъсири манфӣ мерасонад. Бинобар ин, ҷорисозии техника ва технологияҳои нав, истифодаи масолеҳҳои нав, ашёи хоми босифат барои истехсоли маҳсулоти рақобатпазир ҳамчун асоси моддӣ баромад мекунад.

Омилҳои ташкилӣ бо тақмилдиҳии ташкили истехсолот ва меҳнат, баландбардории интизоми истехсолӣ ва ҷавобгарӣ барои сифати маҳсулот, таъмини маданияти истехсолот ва дараҷаи мувофиқи ихтисоси ҳайат, ҷорисозии низоми идоракунии сифат ва сертификатсияи он, беҳтаркунии кори хадамоти шуъбаи назорати техникӣ ва дигар ҷорабиниҳои ташкилӣ алоқаманд аст.

Омилҳои иқтисодӣ бо хароҷотҳои барои истехсолот ва фурӯши маҳсулот, хароҷотҳои барои таъмини дараҷаи зарурии сифати маҳсулот, сиёсати нархгузорӣ ва низоми ҳавасмандгардонии иқтисодии ҳайат барои истехсоли маҳсулоти баландсифат алоқаманд аст.

Омилҳои иҷтимоӣ - психологӣ ба андозаи муайян бо омоданамоии иқлими солими иҷтимоӣ - психологӣ дар коллективи меҳнатӣ, шароити мусоиди корӣ, тарбияи ҳайат дар руҳияи ифтихорӣ барои нишони корхонаи худ, ҳавасмандкунии моддии кормандон баҳри муносибати бовиҷдонона ба кор алоқаманд буда, ҳамаи ин таркибдиҳандагонӣ муҳим барои истехсоли маҳсулоти рақобатпазир ба ҳисоб мераванд.

Омилҳои берунӣ дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ ба ташаккули сифати маҳсулот мусоидат мекунад. Таъмини сифати баландба унвони яке аз масъалаҳои рӯзмарра дар истехсолоти ҳозира баромад мекунад.

Нишондиҳандаҳои сифати маҳсулот сифати маҳсулотро метавонад сифатан ва миқдоран тасниф дод. Таснифоти миқдории як ва ё якчанд маҳсулот, ки сифати онро нишон медиҳанд, нишондиҳандаҳои сифати маҳсулот ном доранд. Нишондиҳандаҳои сифати маҳсулот характери нисбӣ дошта, вобаста ба он, ки талабот ба нақша гирифта шуда ё пешбини шуда ивазшавандаанд, он чизҳое, ки дирӯз талаботро қонеъ мегардонанд имрӯз мумкин аст қонеъ нагардонад.

Сифат вобаста ба характери тавсифшавиаш ба якчанд нишондиҳандаҷудо мешавад, ки муҳимтарини онҳоро мо аз адабиёти дар поварақ нишрндада, омӯхтем ва мавриди барраси қарор додем.

Нишондиҳандаҳои ягона - ин нишондиҳанда як қисми яке аз маҳсулотҳоро нишон медиҳад; нишондиҳандаҳои комплексиро мумкин аст, ки ба нишондиҳандаҳои ҷамъбасти (ин нишондиҳанда асосан маҷмуи таркиби маҳсулотро инъикос намуда, бо он мумкин аст сифат баҳо дода шавад) тавсиф қард; нишондиҳандаҳои интегралӣ, ки муносибатҳои умумии мусбӣ ва умумиманфиро дар раванди истеъмолот нишон медиҳад. Вобаста ба хусусияти таркибиашон нишондиҳандаҳо боз ба зергурӯҳҳо ҷудо мешаванд; нишондиҳандаи таъинотӣ - ин нишондиҳанда соҳаи истифодабарии маҳсулотро нишон медиҳад; нишондиҳандаҳои беҳатарӣ – хусусиятҳои маҳсулотро барои беҳатарии харидан, яъне истеъмолот қардан тавсиф менамояд; нишондиҳандаҳои эътимоднокӣ, ки қор намондан, нигоҳдорӣ, таъмирнокӣ ва муҳлати хизмати маҳсулотро нишон медиҳад; нишондиҳандаҳои технологӣ, он дараҷаи минималии хароотро дар ҳар як давраи ҳаётии маҳсулот (мисол: масолеҳфунҷоиш, меҳнатфунҷоиш, фондфунҷоиш, арзиши асли ва ғайра) нишон медиҳад; нишондиҳандаи кашонданбоб мутобиқоти маҳсулотро барои кашонидан нишон медиҳад; нишондиҳандаи сандартизатсия, ки пурмазмунии маҳсулотро ба қисмҳои таркибии стандартӣ ва якхела нишон медиҳад; нишондиҳандаҳои эргономикӣ робитаи

дугарафаи одамро бо маҳсулот нишон медиҳад; нишондиҳандаи эстетикӣ - ин нишондиҳанда таъсири эстетикӣ маҳсулотро ба одам ифода мекунад; нишондиҳандаҳои экологӣ дараҷаи таъсири зарарро ба муҳити атроф нишон медиҳад; нишондиҳандаи патенту ҳуқуқ, ки дараҷаи ҳимояи патентии маҳсулотро нишон медиҳад. [2, С.281, 1, С. 108, 4, С. 192]

Дар замони муосир барои корхонаҳо яке аз муаммоҳои асосӣ ин ташкили низоми сифат мебошад. Маҳз сифат истеҳсоли маҳсулоти ба рақобат тобоварро таъмин мекунад. Низоми сифат барои гузаронидани гуфтушунид бо ҳамкорони хориҷӣ муҳим аст. Зеро онҳо мавҷудияти низоми сифатро дар истеҳсолкунанда шартӣ зарурӣ меҳисобанд. Низоми сифат бояд хусусияти корхонаро ба инобат гирифта, камшавии хароҷотҳоро барои коркарди маҳсулот ва ҷорикунии онро таъмин намояд. Истеъмолкунанда мехоҳад боварии комил дошта бошад, ки сифати маҳсулоти таъминкардашуда мунтазам устувор гардад.

Дар байни равишҳои гуногуни илмӣ идоракунии сифати маҳсулот бояд равишero ҷудо кард, ки раванди идоракунии сифатро дар шакли қадамҳои пайдарпайи зерин инъикос намояд.

- таҳияи барномаи идоракунии ва банақшагирии баланд бардоштани сатҳи сифати маҳсулот;

- ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот оид ба ҳамаи омилҳои, ки ба сатҳи сифат таъсир мерасонанд;

- таҳияи қарорҳои идоракунии оид ба идоракунии сифат ва омодагӣ барои амали мувофиқ;

- қабули қарорҳои идоракунии ва таҳлили маълумот дар бораи тағйироти сифати объект, ки дар натиҷаи амалҳои идоракунии ба амал меоянд. [5, С.468]

Мо чунин мешуморем, ки ин чораҳои номбурда бояд бо марҳилаи мониторинги иҷроӣ қарорҳои идоракунии ва марҳилаи рафъи омилҳои манфӣ, ки ба раванди идоракунии сифат таъсир мерасонанд (агар мавҷуд бошад), пурра карда шаванд. Мо бовари дорем, ки ин марҳилаҳо нақши муҳим дошта унсурҳои ҳатмии раванди идоракунии сифати маҳсулот ба шумор мераванд.

Ҳамин тариқ, идоракунии самарабахши сифат раванди ҳамаҷониба ва мунтазами идоракунии мебошад, ки дар асоси риояи қатъии меъёрҳо ва принципҳои идоракунии сифат, бо хароҷоти кам ва самарани максималӣ амалӣ мешавад. Бахши охир бисёр муҳим аст, зеро самаранокии идоракунии бо он муайян карда мешавад. Самаранокӣ ин таъсири ҳадди аксар бо хароҷоти ҳадди ақал барои ҷорабинҳои ташкилӣ, иқтисодӣ, техникӣ, кадрҳо, ҷамъиятӣ ва мутаносибии тамоми комплекси омилҳои мебошанд, ки ба ташаккул ва нигоҳ доштани сифати маҳсулот таъсир мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Гриценко Г.М., Кендюх Е.И., Величко Н.Н. Система управления качеством продукции на предприятии АПК: теоретический аспект и проблемы становления. Вестник Алтайского государственного аграрного университета № 8 (82), 2011. 106-111.

2. Дерканосова Н.М., Буховец А.Г., Лаптиева Е.А., Пономарева И.Н., Зайцева И.И. Оценка потребительских предпочтений методом взаимосвязи переменных Технологии и товароведение сельскохозяйственной продукции. – 2017. – № 2 (9). – С. 7–12

3. Захираҳои электронӣ: <https://tj.allinweb.ru>.

4. Магомедов М. Д. Управление качеством в отраслях пищевой промышленности: учебное пособие / М.Д. Магомедов, А.В. Рыбин. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2006. — 192 с.

5. Низомова Т.Д. Иқтисодиёти саноат. Китоби дарсӣ.Д.:2020. С. 458.

6. Управление качеством: монография / С.А. Зайцев и др. – Новосибирск: Изд-во АНС «СибАК», 2016. – 468 с.

ТАШАККУЛҲОИ ВА РУШДИ МЕНЕҶМЕНТИ СИФАТИ МАҲСУЛОТ ДАР ҚАС

Мақола ба яке аз бахшҳои муҳими самаранокии корхона - сифат, бахшида шуда, таъкид мешавад, ки рақобатпазирии маҳсулот аз як тараф ба талаботи бозор вобаста бошад, аз тарафи дигар, ба сифати он алоқаманд аст. Ба таъкиди муаллиф нав кардани таҷҳизоти корхона ва таъмини он бо технологияҳои муосир ба сифати маҳсулот дар арзиши он таъсир мегузорад.

Калидвожаҳо: маҳсулот, рақобатпазирӣ, сифат, идоракунии сифат, принципҳо.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ МАНЕДЖМЕНТ КАЧЕСТВА ПРОДУКЦИИ В АПК

Статья посвящена одному из важнейших секторов эффективности предприятия - качеству, и подчеркивается, что конкурентоспособность продукта зависит от спроса на рынке с одной стороны, а с другой стороны, связана с его качеством. По мнению автора, обновление оборудования предприятия и обеспечение его современными технологиями влияет на качество продукта и его стоимость.

Ключевые слова: товар, конкурентоспособность, качество, управление качеством, принципы.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF PRODUCT QUALITY MANAGEMENT IN AIC

The article is devoted to one of the most important sectors of enterprise efficiency - quality, and emphasizes that the competitiveness of a product depends on market demand on the one hand, and on the other hand, is related to its quality. According to the author, updating the equipment of the enterprise and providing it with modern technologies affects the quality of the product and its cost.

Key words: product, competitiveness, quality, quality management, principles.

Маълумот дар бораи муаллиф: Усманова Сайёра Рустамовна - унвончуи кафедраи иқтисод ва идораи КАС-и ДМТ. Тел.: 992 989114703. Почтаи электронӣ: sayora_3005@mail.ru

Сведение об авторе: Усманова Сайёра Рустамовна – соискатель кафедры экономики и управления АПК ТНУ. Тел.: 992 989114703. Электронная почта: sayora_3005@mail.ru

Information about the author: Usmanova Sayora Rustamovna – Applicant of the Department of Economics and Management of the Agroindustrial Complex TNU. Tel: 992 989114703. Email. sayora_3005@mail.ru

РАВИШҶОИ МЕТОДИИ АРЗЁБИИ ҶАРАЁНҶОИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ

*Чоршанбиев С.Р. - муаллими калони кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии ДМТ
Тағоев Б. Д. - н.и.у., дотсент, мудири кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисод ДМТ*

Дар сатҳи умумичаҳонии тараққиёти муносибатҳои иқтисодии Конференсияи Созмони миллалӣ муттаҳид оид ба тичорат ва тараққиёт (ЮНКТАД) дар соли 2016 талаботи ҷаҳонӣ дар самти тараққиёти истеҳсолоти худӣ барои бозорҳои дохилӣ аз ҷониби «кишварҳои нави саноатии» (emerging markets) Аврупо, Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, Амрикои Лотинӣ ва Африко ҳамчун тамоюли ҷадид баён гардида буд. Ин тамоюл бо афзоиши қарздорӣ корпоратсияҳои ғайримолиявӣ аз 9 то 25 трлн.долл. таи солҳои 2008-2015 (аз 57% то 104% аз ҳаҷми умумии ММД), ки ҳамчун натиҷаи касри баланси гардиши савдои хориҷӣ маънидод мегардад [5].

Азнавбавҷудоардани саноати коркарду истихроҷи соҳаҳои саноат ба мақсади ғайи гадонидани бозорҳои дохилӣ бо маҳсулоти рақобатпазир ҳам барои давлатҳои дар соҳти гузариш қарор дошта ва ҳам барои давлатҳои рӯ батараққӣ ва мутараққӣ аҳамияти калони амалӣ дорад. Барои давлатҳои дар соҳти гузариш қарор дошта, ин маънои барақарор намудани сохторҳои саноатиро дар ҳудуди кишвари худ пас аз чандин давраҳои баромади сармоя ва кӯчиши истеҳсолот берун аз кишвар маънидод карда мешавад [2]. Барои давлатҳои рӯ ба тараққӣ иваз намудани воридот суръати бошиддати тараққиёти саноат ва дар як қатор соҳаҳои дигар бошад, аз навбарқароркунии соҳаҳои коркард ва истихроҷро, ки дар давраи ислоҳот дар ҳолати нугувор омада расида буданд. Ин аст ки дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори дохилии воситаҳои истеҳсолот ва неъматҳои истифодаи ниҳой дар сатҳи муаяйн аз ҳисоби воридот таъмин карда мешавад.

Дар сатҳи олии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бахусус Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷуноне, ки дар Паёми худ ба Маҷлиси Оли ироа намуда буданд «Ғаҷдиди саноаткунонӣ дар асоси илмӣ ва истеҳсоли бояд ба вуқӯъ ояд, он бояд ба самти ташкили истеҳсолот барои содироти таъмингардидаю воридотивазкунанда равона карда шавад ва барои коркарди онҳо зарур аст, ки захираҳои зиёди ашёи хоми ватанӣ ба таври пурра истифода шаванд. Рушди минбаъдаи иқтисодиёти Тоҷикистон бевосита аз истифодаи самараноки захираҳои бойи табиӣ ва тавсеаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ вобастагӣ дорад»[1].

Воридивазкунӣ ифодакунандаи маҷмӯи механизмҳои ҳавасманд-гардонӣ дар низоми такрористеҳсоли миллӣ ба ҳисоб меравад. Амалисозии он дар дурнамои наздик бояд барои бунёди шароитҳои бозсозӣ сохторӣ, таъсиси шароитҳои мусбати иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи технологияи саноат ва баромадан ба сатҳи нави тараққиёти байналмилалӣ арзёбӣ мегардад [3, с.36 – 40].

Мафҳуми воридивазкунӣ мисли дигар категорияҳои иқтисодӣ ҷанбаи миқдории арзёбии самаранокӣ баҳогузорӣ карда мешавад [4]. Мафҳуми мазкур тавассути ду усул метавонад, баҳогузорӣ карда шавад: усули мустақими баҳодихии самаранокии иқтисодӣ ва усули таҳлили коэффитсентӣ. Ҳар яке аз ин усулҳоро ба таври муфассал дида мебароем.

1. Усули мустақими баҳодихии иқтисодии нишондиҳандаҳо дар сатҳи корхонаҳои ба воридивазкунӣ махсус (даромади софи дисконт-кунанда, ҳалли мушкилоти институтсионалии рушди содирот, муҳлати худхаридии лоиҳа, нормаи дохилии даромаднокии ва ғ.). Моҳияти усули мазкур дар ҳисоби нишондиҳандаҳои умумикабулгардидаи самаранокии иқтисодии лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо дарназардошти ҳама гуна тасҳеҳи интиқоли маблағҳо, ки ба туфайли характери воридивазкунии маҳсулоти истеҳсолгардида ба вучуд оварда шудааст. Дар заминаи баҳодихии самаранокии иқтисодии лоиҳаҳои воридивазкунии корхонаҳои саноатӣ, муаянкунии воқеии манфиатҳои иқтисодӣ (селаҳои пулӣ) аз тадбиқи лоиҳа ва талафоти минбаъдаи (селаҳои пулие), ки бо амалисозии лоиҳаи воридивазкунӣ вобаста аст. Аз ҷониби мо чунин номгӯи воридшавӣ ва хоричшавии селаҳои пулӣ оварда нишон дода мешавад.

Ба шумораи манфиатҳои иловагии иқтисодӣ (селаҳои воридшавии пулӣ) дохил мешаванд.

Масрафкунии хароҷотҳо дар натиҷаи гузариш аз маҳсулоти воридшаванда ба маҳсулотҳои ватанӣ аз ҳисоби тағйирёбии қурби асъор, мавҷуд набудани пардохт ва бочҳои гумрукӣ.

Бозафзоиши даромад ва фоида дар натиҷаи камшавии давомнокии даврии истеҳсолӣ бо туфайли камшудани муҳлати таъминоти воситаҳои истеҳсолӣ.

Бозафзоиши даромад ва фоида аз ҳисоби фурӯши ба истеъмолкунандагонии беруна маҳсулоти воридивазкунандаро.

Масрафи фонди музди меҳнат, хароҷотҳои умумистеҳсолӣ ва умумихоҷагӣ аз ҳисоби баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти нави воридивазкунӣ.

Афзоиши арзиши ширкат дар бозор аз ҳисоби беҳсозии дурнамои натиҷаи фаъолият ва сандуқи фармоишҳо бо сабаби амалисозии лоиҳа.

Масрафкунӣ аз хароҷотҳои молиявӣ ба туфайли ҷалби начандон гарони маблағгузориҳои баргарданда ва барнагардандаи давлатӣ.

Пешбинӣ нашудани механизми таҷдиди назар ва дақиқсозии нишондиҳандаҳои дурнамо бо дарназардошти вазъии воқеии тағйирёбанда.

Шумораи селаҳои пулии хоричшаванда чунин мавқеъҳоро дар бар мегирад:

Хароҷотҳо ба ҳар воҳили иловагии пешбарӣ намудани маҳсулоти лоиҳа дар натиҷаи на чандон шинохти маҳсулоти ватанӣ дар бозорҳои дохилӣ.

Паст шудани даромад ва фоидаи лоиҳа дар натиҷаи караҳии фаъолнокии иқтисодӣ нисбат ба лоиҳа бо сабаби мавҷуд будани лаги муваққатӣ.

Хароҷотҳои зарурии, ки барои иҷрои шартҳои пешниҳоди дастгирии давлатӣ ва минтақавӣ заруранд.

2. Таҳлили коэффитсентӣ

Моҳияти усули мазкур аз баҳодихии нишондиҳандаҳои нисбӣ, ки тавсифдиҳандаи сатҳ ва тағйирёбии динамикаи вобастагиро аз воридот ба корхонаҳо, ки татбиқкунандаи лоиҳаҳо дар баҳши воридивазкунӣ ба ҳисоб мераванд, иборат аст. Дар ҷадвали 1 як қатор коэффитсентҳо ва ҳамчунин усулҳои ҳисоби онҳо манзур гардидааст.

Нишондиҳандаҳои анъанавии ҷараёни воридивазкунии

Номи коэффитсент	Усули ҳисоб
Коэффитсенти аз воридотвобастаи истеҳсолоти натуралӣ	Вазни қиёсии номгӯи қисмҳои воридшавандаи истеҳсоли (намудҳои ашёи ва маводҳо) дар шумораи умумии номгӯи қисмҳои воридшавӣ (намудҳои ашёи ва маводҳо)
Коэффитсенти аз воридотвобастагии истеҳсолот	Таносуби арзиши қисматҳои воридотӣ нисбат ба арзиши умумии маҳсулот аз рӯи калкулятсияи харочотӣ
Коэффитсенти воридивазкунии маҳсулоти $-i$	Таносуби афзоиши ҳаҷми фурӯш дар бозори дохилӣ маҳсулоти намуди i -и истеҳсолоти ватаниро нисбат ба афзоиши талаботи қобилияти пардохтпазир дар бозори дохилӣ аз рӯи маҳсулоти i .
Коэффитсенти молиявии пӯшонидани натуралӣ	Вазни қиёсии номгӯи қисмҳои эҳтиётии маҳсулоти ватанӣ (ашёи хом ва маводҳои истеҳсоли) дар миқдори умумии масолеҳи воридшавӣ
Коэффитсенти потенциалии рӯйпушқунии воридотӣ	Таносуби арзиши маҳсулоти ватанӣ нисбат ба арзиши умумии маҳсулот аз рӯи калкултсияи харочотӣ
Коэффитсенти сарбории (нагрузакаи) воридотӣ	Таносуби ҳаҷми воридоти маҳсулот нисбат ба ММД ё ин ки МММ
Коэффитсенти бартариати воридотӣ	Таносуби байни суръати рушди содирот ва суръати рушди воридоти маҳсулот
Индикатори вобастагӣ аз воридот (η_{Im})	<p>Суммаи ҳиссаи воридот дар ҳаҷми талаботи бозори дохилӣ ба маҳсулоти тайёр ва ҳиссаи воридот дар ҳаҷми талабот ба компонентҳое, ки барои истеҳсолот заруранд:</p> $\eta_{Imi} = \left(\frac{Im_i}{S_i} + \frac{Im_{ri}}{Mr_i} \right) \cdot 100,$ <p>ки дар ин ҷо: Im_i- ҳаҷми вориди маҳсулоти тайёр намуди i; S_i- талабот ба маҳсулоти намуди i; Im_{ri}- ҳаҷми ашёи воридотӣ, ашёи хом ва қисмҳои воридотии истеҳсоли маҳсулоти i; Mr_i- харочотҳои умумӣ барои ашёи хом ва қисмҳои воридотии истеҳсоли маҳсулоти i.</p>
Коэффитсенти номувозини гардиши савдо	$\frac{E - I}{E + I} \cdot 100,$ <p>ки дар ин ҷо: E- содирот; I- воридот</p>

Ба андешаи мо истифодабарии як қатор коэффитсентҳои дигар, ки тарафи миқдории воридивазкуниро ифода мекунанд ва дар чадвали 2 оварда нишон дода шудаанд.

Нишондиҳандаҳои иловагӣ, ки раванди воридивазкуниро нишон медиҳанд

Номи коэффитсент	Усули ҳисоб
Коэффитсенти динамикаи баланси пардохт	Таносуби тағйирёбии воҳиди баланси пардохт дар суммаи сармоягузориҳо ба лоиҳаи воридивазкунӣ
Коэффитсенти ба содиротнигаронидашуда	Таносуби ҳаҷми маҳсулоте, ки метавонад ҳангоми содирот фурӯхта шавад, дар ҳаҷми умумии маҳсулоти истеҳсолгардида
Коэффитсенти рақобатпазирии маҳсулоти воридивазкунӣ	Коэффитсенти интегралӣ рақобат-пазирии маҳсулоти воридиваз-шаванда
Коэффитсенти арзиши иловашудаи маҳсулоти воридивазшаванда	Ҳиссаи арзиши иловашуда дар даромад аз фурӯши маҳсулоти воридивазшаванда

Зарур мешуморем, ки ҳар як гурӯҳи коэффитсентҳои овардашударо мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор хоҳем дод.

1) Коэффитсенти динамикаи баланси пардохт нишон медиҳад, ки таъсири ҳар як сомони гузошташуда ба лоиҳа оид ба воридивазкунанда, чӣ гуна таъсир ба баланси пардохти кишвар мерасонад. Ғайр аз даромадҳо ва хароҷотҳо аз истеҳсоли маҳсулоти воридивазшаванда ин нишондиҳанда ҳамчунин дигар омилҳоро, ки самаранокии иқтисодӣ ва иҷтимоии лоиҳа мерасонанд, аз ҷумла коҳиш ёфтани арзиши харид, ки аз ҷониби шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хоричи кишвар ва ҳамчунин динамикаи фоизҳои пардохтӣ бо сабаби таъминоти молиявии лоиҳа ба миён меоянд.

2) Коэффитсенти ба содирот нигаронидашудаи маҳсулоти воридотӣ. Коэффитсенти мазкур сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти воридивазкунандаро дар сатҳи байналмиллалӣ ифода мекунад.

3) Коэффитсенти рақобатпазирии маҳсулоти воридивазшаванда. Коэффитсенти мазкур ҳамчун таносуби миқдории коэффитсенти маҳсулоти рақобатпазир нисбат ба коэффитсенти нархӣ маҳсулоти рақобатпазир дар назар дошта мешавад. Нишонаи мусбати коэффитсенти мазкур ин тағйирёбии коэффитсенти рақобатпазирӣ, ки ба ҳисоби миёна ба тамоми сандуқи маҳсулоти истеҳсолшуда, дар натиҷаи амалисозии лоиҳа сурат мегирад, ифода меёбад.

4) Коэффитсенти арзиши иловашудаи маҳсулоти воридивазшавӣ. Коэффитсенти арзиши иловашуда инъикоскунандаи ҳаҷде, ки дар натиҷаи истеҳсоли маҳсулоти воридивазшаванда таъмин мегардад, дар назар дорад. Нишондиҳандаи мазкур метавонад дар иртиботи зич бо нишондиҳандаи локализатсияи истеҳсолот қарор дошта бошад.

Механизмҳои ташкилии тадбиқи лоиҳаҳо оид ба истеҳсоли маҳсулоти воридивазшаванда.

Дар айни замон механизмҳои ташкилии воридивазшаванда дар марҳилаи инкишоф ва ташаккулёбӣ қарор доранд, ки миёни онҳо чунин қабул ва амалисозии чунин самтҳоро метавон пешниҳод намуд:

- қабули барномаҳои соҳавӣ ва минтақавӣ оид ба воридивазшаванда.
- таъсиси гурӯҳҳои кории байниидоравӣ ва шӯроҳо оид ба воридивазкунӣ.
- такмили сиёсати қарзӣ, чорӣ намудани режими имтиёзноки қарздиҳӣ ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти ба содирот нигаронидашуда.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. <http://prezident.tj/node/21975>

2. Алиджанов Д.А. Импортзамещающий экономический рост: возможности и предпосылки реализации в условиях Республики Таджикистан. //Душанбе-Худжанд, изд. «Ирфон», 2015.

3. Макаров А.Н. Импортозамещение как инструмент индустриализации экономики региона: инновационный аспект (на примере Нижегородской области) //Российский внешнеэкономический вестник. – 2011. - №5. - С.36-40.

4. Стрижкова, Л. К вопросу об импортозамещении в российской экономике / Л. Стрижкова // Методология анализа на основе системы национальных счетов и ее практическое применение. – М, 2015.

5. United Nations Conference on Trade and Development. Trade and Development Report, 2016. – Geneva: UNCTAD, 2016. – P.25

РАВИШҶОИ МЕТОДИИ АРЗЁБИИ ҶАРАЁНҶОИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ

Дар мақола равишҶои методии арзёбӣ ва баҳодихии ҷараёнҶои воридотивазкунӣ мавриди омӯзиш ва тадқиқ қарор дода шудааст. Мақсади тадқиқот дар қорқарди равишҶои методии арзёбии сатҳи воридотивазкунӣ дар заминаи қорқардҳои назариявӣ ва принсипҳои заминавӣ, таҳлилгузаронӣ ва мушаххаскунии равишҶои методии мавҷуда иборат аст.

Калидвожаҳо: усул, маҳсулот, принцип, воридотивазкунанда, принцип, истехсолкунанда, коэффитсент, самаранокӣ, рақобатпазирӣ, содирот.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ОЦЕНКИ ИМПОРТОЗАМЕЩАЮЩИХ ПРОЦЕССОВ

В статье изучены и исследованы методические подходы к оценке импортозамещающих процессов. Целью исследования является разработка методологических подходов к оценке уровня импортозамещения на основе теоретических разработок и основных положений, анализ и выявление существующих методологических подходов.

Ключевые слова: метод, продукт, принцип, импортозамещения, принцип, производитель, коэффициент, эффективность, конкуренция, экспорт.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO EVALUATION OF IMPORT SUBSTITUTION PROCESSES

The article studies and investigates methodological approaches to the assessment of import-substituting processes. The aim of the study is to develop methodological approaches to assessing the level of import substitution based on theoretical developments and main provisions, analysis and identification of existing methodological approaches.

Keywords: method, product, principle, import substitution, principle, manufacturer, coefficient, efficiency, competition, export.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тағоев Баҳром Дустмаҳмадович – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодӣ, ДМТ, Суроға: ш. Душанбе хиёбони Рудаки 17, тел.: 939269999, E-mail: behruz84@mail.ru.

Чоршанбиев Садриддин Ражаббоқиевич - муаллими калони кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии ДМТ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, куч. Буни Ҳисорак, Шаҳраки донишҷӯён, бинои таълимии 9. E-mail: sadriddin.c@mail.ru. Телефон: (+992) 907-37-88-90.

Сведения об авторах: Тағоев Баҳром Дустмаҳмадович - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой национальной экономики и экономической безопасности Таджикского национального университета, г. Душанбе проспект Рудаки 17, тел.: 939269999, E-mail: behruz84@mail.ru.

Чоршанбиев Садриддин Ражаббоқиевич - старший преподаватель кафедры национальная экономика и экономическая безопасность ТНУ. Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, студенческий городок, учебный корпус 9. E-mail: sadriddin.c@mail.ru Телефон: (+992) 907-37-88-90

Information about the author: Tagoev Bakhrom Dustmakhmadovich, candidate of economic sciences, associate professor of the department of national economy and economic security of the Tajik National University. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki 17, tel: 907651441, e-mail: behruz84@mail.ru

КОММЕРЦИАЛИЗАЦИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОДУКЦИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ

Юсупов И. Н. – старший преподаватель кафедры производственного и инновационного менеджмента ДГУ

Рахмонов Дж. Р. - к.э.н., доцент кафедры экономика предприятий и предпринимательства ТНУ

Изменение условий работы предприятий в современных условиях хозяйствования ставит перед ними неотложную задачу разработки и реализации стратегии развития, обеспечивающей стабильные результаты и получение высоких доходов. Для этого необходимо проведение радикального обновления и модернизации предприятий на основе разработки и производства инновационных продуктов. Разработка и производства инноваций, в свою очередь требуют организации и реализации инновационных процессов, конечный результат которого будет достигнута после коммерциализации инновационного продукта (технологии).

Коммерциализация инновационных продуктов включает изучение инновационных потребностей рынка, поиск новых идей, проведение научных исследований, разработку рационализаторских предложений, усовершенствование продуктов и технологий, промышленное освоение и внедрение, производство новых продуктов, их рекламу и сбыта. Очень важным является обеспечение продвижения и коммерциализация инноваций, поскольку результаты работы предприятий, их конкурентоспособность и уровень доходов зависят именно от рыночной реализации новых продуктов. Обеспечение данного процесса можно достичь путем выбора эффективных методов и способов коммерциализации инновационных продуктов.

Следует признать, что термин «коммерциализация» нельзя считать заменой для термина «трансфер». Последний как явление более широкое может иметь отношение как к распространению результатов фундаментальных исследований в виде публикаций (один из случаев некоммерческого трансфера технологий), так и заключению лицензионного соглашения, что является классическим случаем коммерческого трансфера технологий [6, с.211].

«Коммерциализация» как понятие относится к характеристике условий передачи объектов трансфера и относится к случаям, когда трансфер технологий осуществляется на возмездной основе.

Коммерциализация, по определению В.И. Мухопода, представляет собой процесс превращения объекта собственности (инновации) в прибыль средствами торговли [9, с.11]. Е.А. Монастырный и Я.Н. Грик определили коммерциализацию как получение дохода от ее продажи или использования в собственном производстве [8, с.86]. Дж. Козметский описывает коммерциализацию как процесс, с помощью которого результаты научных исследований и опытно конструкторских разработок своевременно трансформируются в продукты и услуги на рынке [5, с.23].

Систематизируя научные мнения ученых нами предлагается следующая трактовка: «коммерциализация инноваций – это конечный этап инновационного процесса, предусматривающий проведения инновационного маркетинга, организации ценообразования и продажи инноваций в овеществленном и не в овеществленном виде, которая может дать определенный прирбыл».

Процесс коммерциализации инновационных продуктов имеет свои специфики и особенности, которые требуют детального рассмотрения и изучения. В первую очередь, мы должны охарактеризовать и определить основных участников процесса коммерциализации инновационных продуктов. Ознакомившись с научными взглядами специалистов и ученых, мы пришли к такому выводу, что участников процесса коммерциализации инновационных продуктов можно разделить на четыре категории –

разработчики инноваций, производители инноваций, покупатели инноваций и инвесторы инноваций (Рис.1).

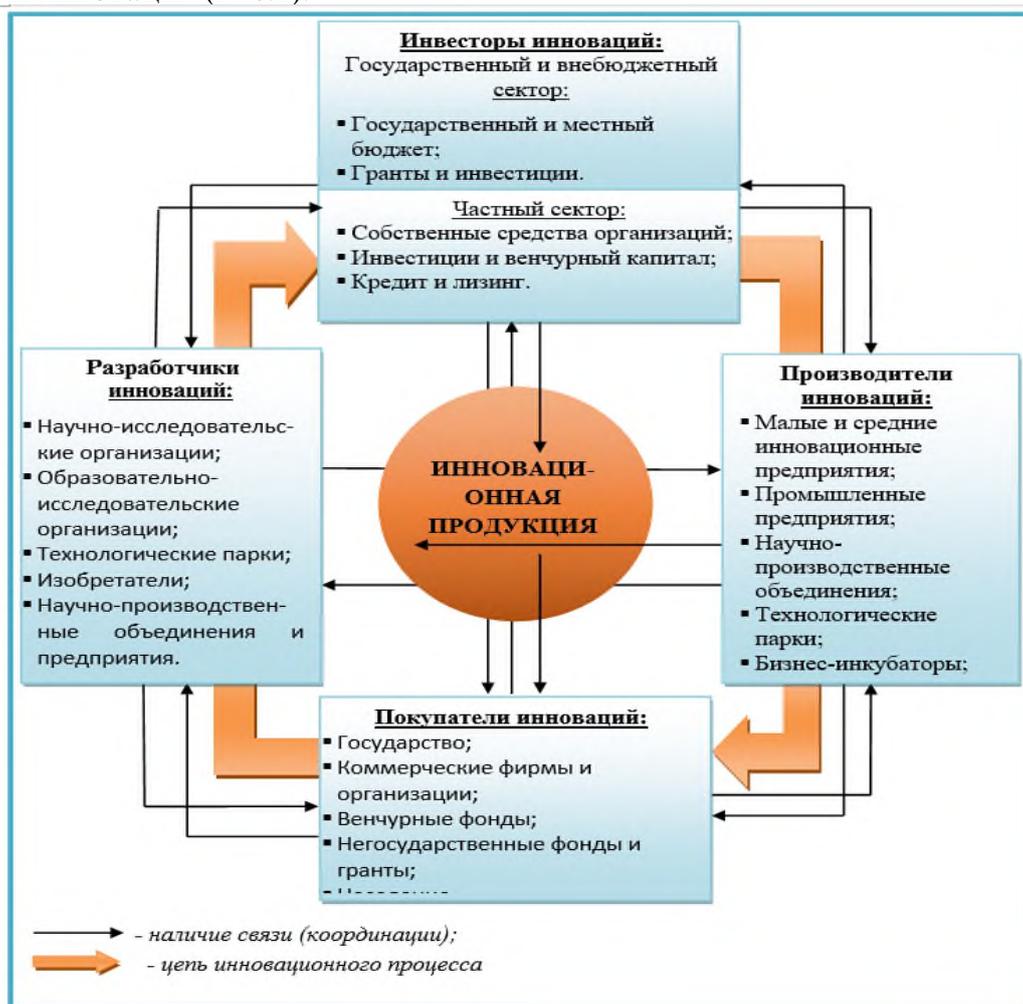

Рисунок 1. Участники процесса коммерциализации инновационных продуктов

К разработчикам инноваций относятся:

➤ научно-исследовательские институты – в настоящее время один из наиболее успешных и быстро развивающихся участников процесса коммерциализации, имеющий значительное количество перспективных разработок. Процесс коммерциализации здесь осуществляется не самим институтом, а его владельцем (заказчиком разработки) – государством, крупной фирмой, частным инвестором;

➤ образовательно-исследовательские организации – подразумевается университетская наука, результаты исследования которых, также являются потенциальными инновациями, и которые стоят на одном ряду с научно-исследовательскими институтами, имеющих определенно значительное количества разработок для разных отраслей экономики;

➤ технологические парки – также быстро развивающийся участник процесса коммерциализации, который, в отличие от научно-исследовательских институтов, разрабатывают и реализуют самостоятельно (либо через посредников);

➤ изобретатели – состоят в основном из молодых ученых, по каким-либо причинам «отделившихся» от научно-исследовательских институтов или предприятий. Часто имеют большое количество разработок, но неспособны довести их до рыночного применения;

➤ научно-производственные объединения и предприятия – значительное место в составе персонала данных предприятий занимают инженерно-технические работники, функция которых является разработка инноваций, полное и частичное совершенствование изделий и технологий, а также работа над рационализаторскими предложениями.

К покупателям инновации относятся:

➤ государство – одновременно является заказчиком, инвестором и покупателем изобретений и инноваций. Во всех развитых странах мира, государственные фонды и программы предназначены для обеспечения разработчиков инноваций финансовыми, информационными и другими ресурсами, а также оказания помощи при коммерциализации разработок;

➤ коммерческие фирмы и организации – заключая договора с разработчиками и производителями инновационных продуктов, коммерческие фирмы и организации непосредственно участвуют в коммерциализации инноваций в виде изобретений и разработок, также выступают как продавец инновационной продукции (инновационный продукт, техника и технология);

➤ венчурные фонды – предоставляют значительную финансовую помощь разработчикам инноваций, в обмен на возврат вложений или долю в капитале, либо передачу прав использования и коммерциализаций на созданную инновацию;

➤ негосударственные фонды, гранты и программы – оказывают такой же спектр услуг, что и государственные;

➤ население – как покупатель, является конечным потребителем на внутреннем и внешнем рынке. Конечно же, объектом купли-продажи для населения являются инновационные продукты, имеющие пользу в хозяйстве, быту и жизнедеятельности человека.

Самым важным моментом для предприятий является выбор способа коммерциализации. Каждый инновационный продукт уникален и предназначен для решения определенной проблемы, поэтому предприятиям необходимо серьезно подходить к этому вопросу. Сегодня согласно международному опыту можно выделить три основных способа коммерциализации инноваций (Рис. 2) [7, с.42-43].

Рисунок 2. Классификация способов коммерциализации инноваций

Каждый из способов предоставляет предприятиям широкие возможности по реализации их разработок. Предприятие может самостоятельно вывести свой инновационный продукт на рынок, пройдя все этапы процесса коммерциализации. Если инновационный продукт является оборудованием, то предприятие после начала производства имеет возможность не только получать прибыль от его продажи, но и сдавать его в лизинг. В случае если инновации связаны с оптимизацией

производственных процессов, предприятие может оказывать инжиниринговые услуги другим предприятиям.

Для оценки потенциала коммерциализации технологий на ранних стадиях существует современный способ – технологический маркетинг. Технологический маркетинг – это область маркетинга, отличающаяся от традиционного маркетинга тем, что у наукоемкой продукции существуют совершенно отличные покупатели. Технологический маркетинг анализирует все мероприятия, ориентированные на достижение цели коммерциализации технологий. Эти мероприятия направлены на развитие предприятия в технологической области и решение проблем настоящих и будущих покупателей технологии.

Технологический маркетинг выполняется в два этапа. На первом этапе проводится первичный маркетинг, главные принципы которого:

- определение покупателей технологии;
- совершенствование стратегии маркетинга по мере того, как на рынок выходят новые категории конкурентов и покупателей технологии.

Далее проводится технологический маркетинг, охватывающий все этапы жизненного цикла создания и развития технологии на рынке, включая:

- этап разработки технологии и конечной продукции или услуг;
- этап выведения на рынок продукции или услуг;
- этап роста продаж продукции или услуг;
- этап упадка продаж продукции или услуг.

В ходе технологического маркетинга выполняется сбор маркетинговой информации и ее классификация по следующим разделам:

- определение конечной инновационной продукции или услуг;
- техническая оценка конечного продукта;
- определение наукоемкой продукции или услуг как товара;
- определение и изучение рынка продукта;
- определение потенциальных покупателей технологии

Выделяют три организационных формы коммерциализации технологий, в зависимости от которых и определяются потенциальные покупатели технологии:

Разработка → Производство → рынок.

Разработка → Передача прав на объект интеллектуальной собственности.

Разработка → Создание совместного производства/предприятия.

В первом случае производится внутрикорпоративная продажа между подразделениями предприятия. Во втором случае потенциальным покупателем может быть производственное предприятие, которое будет использовать технологию для производства конечной продукции, либо какое-либо инновационное агентство, которое затем будет продавать эту технологию для внедрения. В третьем случае потенциальным покупателем может быть стратегический инвестор, желающий внедрить технологию, но не имеющей для этого необходимого опыта и, вследствие этого, привлекающий разработчиков к работе в совместном предприятии.

С другой стороны, предприятие имеет возможность продать лицензию на свою инновацию, или сдать инновацию в «аренду» (франчайзинг). При необходимости предприятие может командировать своего сотрудника, например, предприятию-партнеру, тем самым передав секреты производства и производственного опыта. Также предприятие имеет возможность полностью продать все права на инновацию и покинуть данную область деятельности или заключить с заказчиком (если такой имеется) подрядный договор на производство инновационной продукции, с возможностью сохранения прав на нее либо полной передачей (отчуждение).

При этом предприятиям необязательно сосредотачиваться только на одном варианте коммерциализации, например, можно организовать выпуск разработанной инновационной продукции в своей стране и одновременно продажу лицензий зарубежным фирмам. Единственный недостаток заключается в том, что такое решение может быть убыточным для предприятия.

Поэтому, прежде чем выбрать способ коммерциализации, предприятиям необходимо проанализировать каждый из них и выбрать наиболее подходящий. В

таблице 1 приведены основные достоинства и недостатки каждого из способов коммерциализации инновационных продуктов [7, с.43-45].

Таблица 1.

Преимущества и недостатки способов коммерциализации инноваций

Способы коммерциализации	Преимущества	Недостатки
Самостоятельное использование	При успешной организации производства и «захвату» ниши на рынке, очень высокие доходы; Постоянный контроль предприятия и производства; Полное распоряжение правами на интеллектуальную	Высокие риски; Большой срок окупаемости; Требуется наличие значительных финансовых ресурсов.
Частичная передача прав на инновацию	Минимальные риски; Небольшие затраты; Достаточно короткий срок окупаемости; Выход на новые рынки за счет других компаний; Возможность формирования собственного товарного знака; Получение финансирования от заказчика при заключении	Значительно меньшие доходы по сравнению с другими способами коммерциализации; Риск нарушения лицензиатом патентных прав; Риск появления контрафактной продукции.
Полная передача прав на инновацию	Минимальные риски; Небольшие затраты; Минимальный срок окупаемости; Возможность получения очень высокого дохода, в зависимости от значимости разработанной инновации.	Риск недополучения потенциального дохода; Из-за усиления позиций конкурентов вероятно вынужденная смена области деятельности.

Выбрав первый способ коммерциализации, предприятие должно учитывать, что для успешной реализации инновационной продукции требуются значительные трудовые, временные и финансовые ресурсы. «Захват» рынка и возвращение инвестиций возможны только в долго- или среднесрочной перспективе. И даже при наиболее эффективной организации производства есть риск того, что продукция не будет востребована потенциальными потребителями.

Выбрав второй или третий способ, предприятие имеет возможность вернуть затраченные на разработку инновации инвестиции в краткосрочном периоде. При продаже лицензии предприятие «отдает» часть рынка лицензиату, но получает стабильный небольшой доход в виде роялти, а также дополнительные возможности по продвижению инновации, в том числе и на новых рынках за счет лицензиата. Полная продажа всех прав на инновацию предоставит возможность получить значительный доход, сопоставимый с доходом от собственного производства (в зависимости от значимости инновации), но предприятие будет вынуждено сменить область своей деятельности, т.к. прав на использование собственных разработок у него не останется.

Исходя из того, что получение прибыли является главной целью любого предприятия, основной задачей для предприятия при анализе способов коммерциализации является выявление и расчет потенциальных доходов и расходов каждого из них (Табл. 2) [7, с.43-45].

Очевидно, что наибольший доход предприятие получит от самостоятельной реализации разработанного инновационного продукта, в частности от организации нового или модернизации имеющегося производства. Но данный способ также является и самым затратным: организация и поддержка производственных процессов,

проведение маркетинговых исследований и рекламных кампаний, вероятная доработка продукта и т.д.

Таблица 2.

Доходы и расходы предприятия при коммерциализации инноваций

Способы коммерциализации	Доходы предприятия	Расходы предприятия
Самостоятельное использование	Выручка от продажи инновационной продукции; Выручка от сдачи оборудования в лизинг; Выручка от оказания инженеринговых услуг.	Затраты на организацию и поддержание производства; Затраты на маркетинговые исследования и рекламную компанию; Затраты на модификацию или доработку продукции; Затраты на привлечение клиентов.
Частичная передача прав на инновацию	Выручка от продажи лицензии (паушальный платеж); Платежи от использования лицензиатом патента (роялти).	Затраты на модификацию или доработку продукции, в случае если ее не проводит лицензиат; Затраты на привлечение клиентов (лицензиатов); Затраты на оказание помощи и консультационных услуг лицензиату; Затраты на поддержание и защиту патентных прав.
Полная передача прав на инновацию	Выручка от продажи патентных прав (паушальный платеж).	Затраты на привлечение клиента; Затраты на оказание помощи и консультационных услуг покупателю прав.

Переуступка части прав принесет предприятию сравнительно небольшой доход, т.к. оно будет получать лишь часть прибыли от ее полной суммы, образующейся у покупателя лицензии, но и затраты будут не особенно велики, конечно бывают и исключения. Основные статьи затрат здесь связаны с поиском и привлечением покупателей, и при нынешних условиях в нашей стране их может не оказаться, поэтому предприятие должно быть готово потратить значительную сумму на поиск зарубежных клиентов.

Таким образом, являясь важнейшим элементом инновационного процесса, коммерциализация служит одним из основных условий успешного внедрения результатов инновационной деятельности в любой стране. Индивидуальность инновационных продуктов требует от каждого предприятия и государства разработки своего собственного подхода к данному процессу. Поэтому для эффективной коммерциализации инноваций необходимо уделять особое внимание выбору способа коммерциализации. Предприятие, которое может не только разработать инновацию, но и правильно ее реализовать, способно сохранить свою конкурентоспособность и повысить эффективность своей деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванов, В.В. Коммерциализация результатов научно-технической деятельности: европейский опыт, возможные уроки для России [Текст] / В.В. Иванов, С. Клесова, О.П. Лукша и др. — М.: ЦИПРАН РАН, 2006.

2. Игнатовская И.А. Инновационные аспекты развития предприятий пищевой промышленности / И.А. Игнатовская // Труды Международной научно-практической

конференции: Инновационная экономика и промышленная политика региона (ЭКОПРОМ-2011). Т.2.- СПб. - 2011. – С.50

3. Ильдеменов С.Б. Управление нововведениями в промышленности / С.Б. Ильдеменов.-Л.: Изд-во ЛФЭИ, 1991. – С.25

4. Катешова М., Квашнин А. Как продвигать проекты коммерциализации технологий [Электронный ресурс] // Серия методических материалов «Практическое руководство для центров коммерциализации технологий». – 2006. – URL: <http://www.sci-innov.ru/comtech/materials/?page=3>.

5. Козметский Дж. Вызов технологических инноваций на пороге новой эры общемировой конкуренции // Трансфер технологии и эффективная реализация инноваций./ Под ред. Н.М. Фонштейн. – М.: АНХ, 1999. – 296с.

6. Комилов С.Дж., Файзуллоев М.К., Рахмонов Дж. Р. Управление развитием инновационных процессов на промышленных предприятиях / С. Дж. Комилов, М. К. Файзуллоев. Монография. – Душанбе: «Типография ТНУ», 2020. - 276с.

7. Ляшин А. Стратегии коммерциализации инноваций — мост между инноватором и бизнесом [Электронный ресурс] // Экономика и жизнь. – 2011, №36 (9402). – URL: <http://www.eg-online.ru/>.

8. Монастырный Е.А., Грик Я.Н. Ресурсный подход к построению бизнес-процессов и коммерциализации разработок // Инновации. – 2004, № 7. – С. 85 - 87.

9. Мухопад В.И. Коммерциализация интеллектуальной собственности. – М.: Магистр, 2010. – 511с.

КОММЕРЦИАЛИЗАЦИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОДУКЦИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ

В статье исследованы особенности коммерциализации промышленных инновационных продуктов в современных условиях развития. Отмечено, что разработка и производства инноваций требуют организации и реализации инновационных процессов, конечный результат которого будет достигнута после коммерциализации инновационного продукта (технологии). Систематизируя научные мнения ученых в статье предлагается следующая трактовка: «коммерциализация инноваций – это конечный этап инновационного процесса, предусматривающий проведения инновационного маркетинга, организации ценообразования и продажи инноваций в овеществленном и не в овеществленном виде, которая может дать определенный прибыль». Также утверждается, что индивидуальность инновационных продуктов требует от каждого предприятия и государства разработки своего собственного подхода к процессу коммерциализации инновационных продуктов.

Ключевые слова: инновационная продукция, промышленные предприятия, инновация, технология, трансфер, коммерциализация и сбыт, инновационная деятельность, инновационные процессы.

ТИЧОРАТИКУНОНИИ МАҲСУЛОТИ ИННОВАТСИОНИИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ РУШД

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои тичоратикунонии маҳсулоти инноватсионии саноатӣ дар шароити муносири рушд таҳқиқ шудааст. Қайд карда шудааст, ки таҳия ва истеҳсоли инноватсия ташкил ва татбиқи равандҳои инноватсиониро тақозо мекунад, ки натиҷаи ниҳонии он пас аз тичоратикунонии маҳсулоти (технологияи) инноватсионӣ ба даст меояд. Дар мақолаи мазкур андешаҳои илмӣ олимони ба низом дароварда шуда, таърифи тичоратикунонӣ чунин пешниҳод гардидааст: «Тичоратикунонии инноватсия марҳилаи ниҳонии раванди инноватсионӣ мебошад, ки маркетинги инноватсионӣ, нархгузорӣ ва фурӯши инноватсияҳои моддию ғайримоддиро дар бар гирифта, метавонад дар шакли фоидаи натиҷаи мушаххас диҳад». Инчунин тасдиқ карда мешавад, ки хусусияти фардии маҳсулоти инноватсионӣ аз ҳар як ширкат ва давлат равишу усули хосро дар самти тичоратикунонии маҳсулоти инноватсионӣ талаб менамояд.

Калидвожаҳо: маҳсулоти инноватсионӣ, корхонаҳои саноатӣ, инноватсия, технология, трансфер, тижоратикунонӣ ва фурӯш, фаъолияти инноватсионӣ, равандҳои инноватсионӣ.

COMMERCIALIZATION OF INDUSTRIAL INNOVATIVE PRODUCTS IN MODERN CONDITIONS OF DEVELOPMENT

The article explores the features of the commercialization of industrial innovative products in modern conditions of development. It is noted that the development and production of innovations require the organization and implementation of innovative processes, the final result of which will be achieved after the commercialization of the innovative product (technology). Systematizing the scientific opinions of scientists, the article proposes the following interpretation: “commercialization of innovations is the final stage of the innovation process, which involves innovative marketing, pricing and sale of innovations in embodied and non-embodied form, which can give a certain profit.” It is also argued that the individuality of innovative products requires each enterprise and state to develop its own approach to the process of commercialization of innovative products.

Keywords: innovative products, industrial enterprises, innovation, technology, transfer, commercialization and marketing, innovation activity, innovation processes.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсупов Исмоил Насурович – муаллими калони кафедраи менеҷменти истеҳсоли ва инноватсионии Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: 735320, Тоҷикистон, н. Данғара, к. Марказӣ 25. Тел: (+992) 935572616, E-mail: yusupov.ismoil@inbox.ru

Раҳмонов Ҷалолиддин Равшанқулович - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқорӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17, тел: (+992) 919007722, E-mail: jaloliddin78@inbox.ru

Сведения об авторе: Юсупов Исмоил Насурович – старший преподаватель кафедры производственного и инновационного менеджмента Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Таджикистан, р. Дангара, ул. Центральная, 25. Тел: (+992) 935572616, E-mail: yusupov.ismoil@inbox.ru

Раҳмонов Ҷалолиддин Равшанқулович - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17, тел: (+992) 919007722, E-mail: jaloliddin78@inbox.ru

Information about the author: Yusupov Ismoil Nasurovich - senior teacher of the Department of Production and Innovation Management, Dangara State University. Address: 735320, Tajikistan, r. Dangara, st. Centralnaya, 25. Tel: (+992) 935572616, E-mail: yusupov.ismoil@inbox.ru

Rahmonov Jaloliddin Ravshankulovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics of Enterprise and Entrepreneurship, Tajik National University, 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17, tel: (+992) 919007722, E-mail: jaloliddin78@inbox.ru

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ ЗИДДИБУҲРОНИИ КОРҲОНА

Ятимов К. Қ. - магистранти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқорӣ ДМТ

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, ки падидаҳои бӯҳронӣ ва ҷаҳонишавии иқтисодиёт ба назар мерасад, ташкили низоми муассири стратегияи идоракунии зиддibuҳронии фаъолияти корхонаҳо аҳамияти хос пайдо кардааст, зеро онҳо ба фаъолияти мӯътадили корхона таъсири калон мерасонанд. Аксарияти корхонаҳои саноатӣ дар рафти фаъолияти худ ба равандҳои бӯҳронӣ дучор мешаванд ва чунин ҳолат зарурати ҷорӣ намудани низоми идоракунии зиддibuҳронӣ ва идоракунии мунтазами таваккали корхонро ба миён меорад, ки ба кам кардан ва ё бартараф намудани таъсири ҳолатҳои бӯҳронӣ равона карда шудааст. Аз ин лиҳоз, зарурати идоракунии зиддibuҳронии фаъолияти корхонаҳоро ҳамчун як низоми ҷудонопазири қобилияти устувории корхона асоснок намудан муҳим аст, чунки таҷрибаи амалии

давлатҳои ҷаҳон ва Тоҷикистон нишон дод, ки пайдоши бухронҳо, воқеияти объективии иқтисодӣ дошта, таъсираш мустақиман ба тамоми бахшҳои иқтисодӣ мерасад.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ бухронро ҳамчун ҳолати муайян намудани корхона мефаҳманд, ки дар шароити он корхона фаъолияти ояндаи худро бе тағйиротҳои дохилӣ пеш бурда наметавонад. Умуман, ҳолатҳои бухронӣ дар ҳар марҳилаи фаъолияти корхона: ҳам дар давраи ташаккул ва рушд, ҳам дар давраи устувории корхона ва бо эҳтимолияти ниҳоят баланд дар давраи пастравии сикли ҳаётии он метавонад ба амал оянд.

Идоракунии бухрон яке аз масъалаҳои мубрами ҳар як корхонаи саноатӣ ба ҳисоб меравад. Ҳолати мазкур бо он асоснок карда мешавад, ки мавҷудияти хавфи вазъияти бухронӣ дар ҳама гуна марҳилаҳои ҳаётии рушди корхонаҳои саноатӣ аҳамияти ҷорӣ намудани низоми идоракунии зиддибухрониро ба фаъолияти ҳар як субъекти хоҷагидорӣ мубрам мегардонад.

Дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми идоракунии зиддибухронӣ ҳамчун раванди идоракунӣ муайян карда шуда, ба пешгирӣ ва безарар гардонидани падидаҳои бухронӣ нигаронида шудааст, ки аллакай ба вучуд омадаанд ё зухури онҳо дар оянда пешбинӣ гардидаанд.

Барои пешгирии саривақтии сар задани бухрон ва оқибатҳои манфии он, аз тарафи корхонаи саноатӣ бояд пешақӣ номгӯи тадбирҳои муайян карда шаванд, ки татбиқи онҳо воқуниши саривақтиро ба ҳолатҳои эҳтимолии бухрон таъмин намоянд. Маҳз идоракунии зиддибухронӣ воситаи муассир аст, ки ба тӯфайли он корхонаҳо саривақт расмиёти муассири идоракуниро татбиқ намуда метавонанд.

Барои баромадан аз ҳолати бухронӣ, корхона бояд як қатор чораҳои зиддибухронӣ коркард ва татбиқ намояд. Яке аз чораҳои зиддибухронӣ дар корхона ин кор карда баромадани барномаи зиддибухронӣ мебошад. Ҳадафи асосии коркарди барномаи зиддибухронӣ ин баровардани корхона аз ҳолати бухронӣ мебошад.

Чун қоида, барои таҳияи барномаҳои зиддибухронӣ гузаронидани таҳлили молиявӣ ва таҳдидҳои эҳтимолии муфлисшавӣ зарур мебошад. Дар барнома муҳлати татбиқи чораҳои зиддибухронӣ, ҳаҷми маблағҳо ва захираҳои зарурӣ, шахсони масъул, натиҷаҳо муайян карда мешавад.

Барои барномаҳои зиддибухронӣ як қатор талаботҳо заруранд:

1. Таҳлили ҳамаҷонибаи вазъи молиявии корхона.
2. Таҳияи мақсадҳои стратегии роҳбари корхона.
3. Таъминот бо маблағҳои зарурӣ (сармоягузoron) барои татбиқи чораҳои зарурӣ.
4. Андозаи миқдори мақсадҳо, назорат ва бартараф намудани мушкilotҳои мавҷуда ва таҳдидҳо.

Барномаи зиддибухронӣ ҳамчунин нақшаи таҷдиди корхона самаранокии идоракунии зиддибухрониро дар бар мегирад. Он метавонад инъикоскунандаи тағйир додани сийёсати иқтисодӣ, такмили раванди идоракунии корхона, беҳтарнамоии истифодаи захираҳо бошад.

Механизми коркарди барномаи зиддибухронӣ дар корхона имкон медиҳад, ки баҳогузории мунтазами фаъолияти корхона ба роҳ монда шуда, саривақт эҳтимолияти сар задани бухрон муайян карда шавад ва оид ба он чораҳои зарурӣ андешида шавад. Ин имкон медиҳад, ки сабаби бухрон дар марҳилаҳои аввали зухуроти он муайян карда шуда, пеш аз ҷиддӣ гардидани он чораҳои зарурӣ қабул карда шавад.

Коркарди барномаи зиддибухронӣ барои корхона, ки хусусияти бӯхрон вазнин арзёбӣ мегардад, тавсия дода мешавад, ки маҷмӯи тадбирҳои комплексӣ оид ба устуворгардонии вазъи молиявии корхона коркард ва амалӣ карда шаванд:

- Муайянсозии усулҳои муайянкунии саривақтии бухрон;
- Дақиқсозии ҳолати бухронӣ ва аломатҳои он;
- Коркарди дастурамал оид ба идоракунии зиддибухронӣ;
- Таъсиси гурӯҳи корӣ оид ба идоракунии бухрон.

Дар шароити муосир идоракунии зиддибухронӣ дар кохонаҳои саноатӣ бояд тадбирҳои зеринро дар бар гирад.

1) таҳлили муҳити дохилӣ ва берунии корхона ва муайян кардани омилҳои ба фаъолияти корхона таъсиррасон;

2) омӯхтани сабабҳои пайдоиши ҳолати бухронӣ ва ошкор намудани таҳдидҳои сар задани бухрони эҳтимоли;

3) тақмили низоми идоракунии фаъолияти корхона ва коркарди стратегияи идоракунии зиддибухронӣ;

4) баҳодихӣ ва таҳлили вазъи молиявии корхона барои истодагарӣ карда тавоништан ба ҳолати бухронӣ;

5) таҳлили хавфҳои эҳтимоли дар фаъолияти корхона ва коркарди усулҳои паст кардани он.

Маҷмӯи тадбирҳои комплексие, ки пешниҳод карда мешавад, метавонад устувории молиявии корхонаро барқарор намояд, мувозинии фаъолияти молиявии онро дар давраи дарозмӯҳлат таъмин намуда, ба ҳолати бухронӣ истодагарӣ кардан тавонад.

Ҳамин тавр, ҳулоса баровардан мумкин аст, дар раванди фаъолияти ҳар як корхонаи саноатӣ ҳамеша эҳтимолияти ба вучуд омадани бухрон вучуд дорад. Барои корхонаҳои саноатӣ аҳамияти идоракунии зиддибухронӣ дар саривақт ошкор кардани ҳолатҳои бухронӣ ифода меёбад. Бинобар ҳамин, таъмини рушди устувори корхонаҳои саноатӣ танҳо дар сурате имконпазир мебошад, ки агар низоми идоракунии зиддибухронӣ ҳамчун унсури таркибии идоракунии стратегӣ амал намуда, татбиқи самарабахши стратегияи пешгирии бухрон ва идоракунии амалиётӣ, инчунин амалисозии стратегияи рафъи бухронро таъмин намояд.

АДАБИЁТ

1. Бабушкина Е. А., Бирюкова О. Ю., Верещагина Л. С. Антикризисное управление. - М.: Т8RUGRAM, 2020. - 160 с.

2. Жарковская Е.П. Антикризисное управление: Учебник / Е.П. Жарковская, Б.Е. Бродский. - М.: Омега-Л, 2017. - 400 с.

3. Ивасенко А.Г. Антикризисное управление: Учебное пособие / А.Г. Ивасенко, Я.И. Никонова, М.В. Каркавин. - М.: КноРус, 2018. - 208 с.

4. Кочеткова А. И. Антикризисное управление. Инструментарий. - М.: Юрайт, 2020. - 441 с.

5. Никулин К. Разработка стратегии антикризисного управления как основы экономической безопасности предприятия. - М.: Литрес, 2020. - 112 с.

6. Ряховская А.Н., Кован С.Е. Антикризисное управление как основа формирования механизма устойчивого развития бизнеса. - М.: Инфра-М, 2016. - 170 с.

7. Сафаров У.Х. Ҷанбаҳои назариявии моҳияти бухрон ва идоракунии зиддибухронии корхонаҳо дар шароити муосир. Паёми Донишгоҳи давлатии тичоратии Тоҷикистон, 4/1 (33)/2020. - С. 180-187.

8. Черненко В. А. Антикризисное управление. - М.: Юрайт, 2020. - 418 с.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ ЗИДДИБУХРОНИИ КОРХОНА

Дар мақола масъалаҳои назариявии бухрон ва идоракунии зиддибухронии корхона баррасӣ карда шудааст. Муаллиф қайд мекунад, фаъолияти корхонаҳои саноатӣ дар шароити тағйирёбии вазъи бозорӣ бо ба вучуд омадани ҳолатҳои бухронӣ алоқаманд аст. Бинобар ҳамин, муаллиф пешниҳод менамояд, ки барои аз ҳолати бухронӣ баромадан корхонаҳо бояд механизми идоракунии зиддибухронӣ кор карда бароянд, ки дар барномаи идоракунии зиддибухронӣ инъикос меёбад.

Калидвожаҳо: корхонаҳои саноатӣ, рушди устувор, бухрон, идоракунии зиддибухронӣ, механизми идоракунии зиддибухронӣ, барномаи зиддибухронӣ, идоракунии стратегӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассматриваются теоретические вопросы кризиса и антикризисного управления предприятием. Автор отмечает, что деятельность промышленных предприятий в условиях изменения конъюнктуры рынка связана с возникновением кризисных ситуаций. Поэтому автор предлагает для выхода из кризисной ситуации

предприятиям необходимо разработать механизм антикризисного управления, который находит свое отражение в программе антикризисного управления.

Ключевые слова: промышленные предприятия, устойчивое развитие, кризис, антикризисное управление, механизм антикризисного управления, антикризисная программа, стратегическое управление.

THEORETICAL ASPECTS OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF AN ENTERPRISE

The article deals with theoretical issues of crisis and anti-crisis management of an enterprise. The author notes that the activity of industrial enterprises in the conditions of changing market conditions is associated with the emergence of crisis situations. Therefore, the author suggests that in order to get out of a crisis situation, enterprises need to develop an anti-crisis management mechanism, which is reflected in the anti-crisis management program.

Keywords: industrial enterprises, sustainable development, crisis, anti-crisis management, anti-crisis management mechanism, anti-crisis program, strategic management.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ятимов Комилҷон Курбонвич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистрант. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Буни Ҳисорак, шаҳраки донишҷӯён. Телефон: (+992) 987-77-11-46

Сведения об авторе: Ятимов Комилджон Курбонвич – Таджикский национальный университет, магистрант. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Буни Ҳисорак, студенческий городок. Телефон: (+992) 987-77-11-46

Information about the author: Yatimov Komiljon Kurbonovich - Tajik National University, undergraduate. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Buni Hisorak street, student campus. Phone: (+992) 987-77-11-46

ОМИЛҲОИ МУЙЯНКУНАНДАИ РУШДИ СОҲАИ ЗОТПАРВАРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Қаюмов С.Ш. – н.и.у., ходими пешбари илми ИИ ва ДАМИТ

Абдуллоев А.Х. - н.и.у., дотсенти кафедраи молия ва сугуртаи ДМТ

Яке аз ҳадафҳои асосии стратегияи сиёсати дохилии давлат, ин таъмини амнияти озукавории мамлакат мебошад. Бо мақсади таъмин намудани истеъсоли маҳсулоти соҳаи ҳоҷигии қишлоқ аз он ҷумла истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ ба мутахассисони соҳаи чорводорӣ алалхусус, донишу таҷриба, маллакаю ирода ва маҳорати баланди соҳибкорю роҳбарии хоҷагӣ барои беҳбуди бахшидан ба ин соҳа зарурият дорад. Ҳолати воқеии соҳаи чорводориро дуруст таҳлил карда, барои пеш бурдани корҳои зотпарварӣ, хушзоткунӣ ва зиёд намудани саршумори чорвои зотии мавҷуда, вобаста ба нигоҳубини дуруст, парвариши ва ҳӯронидани он, диққати ҷиддӣ диҳем.

Чорводорони мо аз уҳдаи нигоҳбинии чорво баромада метавонанд, аммо зотпарвар шуда наметавонанд. Барои зотпарвар шудан ва парвариши чорвои зотӣ, дар мади аввал шароити дурусти муҳит бо базаи модию техникӣ барои нигоҳубин ва ҳӯрондани чорвои зотии солим ва тавсияи олимони соҳавӣ тавачҷуҳ кардан зарураст.

Қайд кардан зарураст, ки ҳамасола аз бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағҳои ҷудо мегарданд. Барои мисол, дар соли 2018 - ум аз бучаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳаи чорводорӣ 4 млн. сомонӣ маблағ ҷудо шудааст, ки ин то як андоза барои рушди соҳаи чорводорӣ таъсири хурдро мегузорад.

Қайд кардан зарураст, ки кори зотпарварӣ ин сару кори инсон бо ҳайвоноти зинда мебошад, ки инро зоомуҳандисон, олимони мутахассисони соҳавӣ амалӣ менамоянд ва дар натиҷаи корҳои селекционӣ (хостагирӣ), озмоиш, парвариш ва таҷрибаҳои чандинсола ин зотхоро ба вучуд меоваранд. Онҳо наметавонанд, ки фарбеҳии гӯсфанд аз ҳисоби ҷамъагии равған ва афзоиши бофтаю мушакҳо (агар воёи ҳӯрокаи дуруст ба роҳ монда шудагӣ бошад) ҳаст, ё аз ҳисоби варамшавии бофтаю мушакҳо (агар воёи ҳӯрокаи нодуруст ба роҳ монда шудагӣ бошад). Пайиҳам истифода бурдани кушкорҳои наслдеҳ дар як рама ба муддати ду сол зиёд, ба касалии имбридинг (ҷуфтшавии хешутаборӣ), пастравии маҳсулнокии насли оянда ё ба нестшавии насли зоти чорвои мавҷудбуда оварда мерасонад. Мақсад ин, ки хоҷагиҳои зотпарварӣ, новобаста аз шакли

моликияташон, бояд бо олимони ва мутахассисони ин соҳа алоқаҳои зич дошта бошанд зеро бо пешниҳоди тавсияҳои онҳо корҳои зотпарвариро мутобиқ ба талаботи имруза ба роҳ монанд.

Роҳбарон ва мутахассисони шабакаҳои зотпарварӣ ва идораҳои кишоварзии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ, бояд иҷроӣ дастур ва пешниҳодҳои оид ба бартараф ва ислоҳ намудани камбудҳои ҷойдоштаи соҳаи зотпарвариро, ки дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи зотпарварӣ», ки соли 2013 қабул шудааст, ба роҳ монанд. Яке аз омилҳои таъсирасон дар он аст, ки надоштани маълумоти кофии зообайторӣ, надониستاني маҷмӯи қонунҳо ва санадҳои зотпарварӣ, ба он оварда мерасонад, ки ҷорҳои сермаҳсули зотии мавҷудбуда, барои рӯйпуш намудани хароҷотҳои хоҷагӣ ба ғурӯш бароварда мешавад, ки ин ба нестшавии ҷорҳои зотӣ ё ба камшавии саршумори онҳо оварда мерасонад.

Хоҷагиҳои ҷумҳурӣ (новобаста аз шакли моликияташон) барои пардохти ҳама намуди хароҷотҳои хоҷагиҳояшон аз ҳисоби ғуруши ҷорҳои зотӣ, истифода мебаранд, ки чунин ҳолат дар соҳаи зотпарварӣ на фақат ташвишвар, балки хатаровар дониста мешавад. Аз руи қонун ва қоидаҳои зоомӯҳандисӣ, ғуруҳтан ё куштани (ба истисноӣ ҳолатҳои физиологӣ) ҷорҳои модинаи зотӣ умуман мумкин нест. Ҷорҳои модина бозтавлидкунанда (ҷавҳари зоти ҷорво) дар соҳаи ҷорводорист. Дар ин самт, ҳамкориро бо мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти маҳалӣ пурзур намудан даркор аст, ки онҳо ба хоҷагиҳои зотпарвар бисёртар таваҷҷуҳ зоир намоянд ва барои таҷдид (хусусигардонӣ)–и хоҷагиҳои зотпарварии мавҷудбуда роҳ надиханд. Хулосаҳо нишон медиҳанд, ки бисёри хоҷагиҳои зотпарварӣ корҳои зотпарвариро баъди хусусигардонӣ ё аз фаъолияти зотпарварӣ тамоман бозмонданд ё шакли дигари истехсолиро гирифтанд. Ба монанди хоҷагии зотпарварии ҶСП «Парандапарварии Шаҳринав».

Дар даврони Иттиҳоди Шуравӣ, хоҷагии номбурда яке аз пешқадамтарин хоҷагиҳои зотпарварии ҷумҳурӣ дар соҳаи парандапарварӣ ба ҳисоб мерафт. Хоҷагии номбурда баъди хусусигардонӣ аз фаъолияти парандапарварии зотӣ бозмонда, 245 га заминҳои обии барои захираи хӯроки ҷорвоҷудошударо ба ҶДММ «Ангури Шаҳринав» барои тоқпарварӣ ба иҷора додаст. Мутаасифона ин раванд ҳоло ҳам дар базе шаҳруноҳияҳо идома дорад.

Омили асосии пешрафти соҳаи зотпарварӣ ин хушзоткунии ҷорҳои зотист, ки бо усули бордоркунии сунӣ натиҷаи дилхоҳ ба даст меоварад. Истифода набурдани бордоркунии сунӣ (хусусан дар бахши ҷорҳои аҳоли) ба зиёдшавии саршумори ҷорҳои сермаҳсул монеъгӣ эҷод менамояд.

Мувофиқи маълумотҳои Муассисаи ҷумҳуриявии зотпарварӣ, хушзоткунӣ, бордоркунии сунӣ ва хариду ғуруши ҷорҳои зотӣ дар минтақаи Кӯлоб аз ҳисоби лоиҳаи «Рӯшди ҷорводорӣ ва ҷарогоҳҳо» аз 20-сар буққаи наслдеҳи ба аҳоли тақсим кардашуда дар солҳои охир, ба таври табиӣ аз 765 сар модагови бордор карда шуда аз он то 633 сар ғӯсолаи хӯшзот мегиранд. Дар ҳамин минтақа дар 45 адад нуктаи бордоркунии сунӣ, 4423 сар модагов ба таври сунӣ бордор карда шуда, аз он 3397 сар ғӯсолаи хӯшзот гирифта шудааст. Аз ин бармеояд, ки бартарии усули бордоркунии сунӣ нисбат ба бордоркунии табиӣ дар як вақт ва дар як минтақа қариб 6 маротиба зиёд буда, ғӯсолагирӣ бошад қариб 5 маротиба зиёд мебошад. Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки агар мо хоҳем, ки ҷорҳои зотии аҳолии ҷумҳуриро ҳарчи бештар хушзот гардонидани саршумори онро зиёд намоем, нуктаҳои бордоркунии сунӣро афзун намуда, мутахассисони ин соҳа (техник-осеминатор)- ҳоро ба кор ҷалб намоем ва барои омода намудани онҳо курсҳои омӯзишӣ ва таҷрибавӣ фароҳам оварем.

Парвариши кадом зоти ҷорвое набошад, бе захираи дурусти хӯроки ҷорво зоти сермаҳсул шуда наметавонад. Аз ин ҳисоб заминҳои обӣ ва ҷарогоҳҳои ҷумҳуриро бо нишондод ва тавсияҳои олимони ин соҳа самаранок истифода бурдан даркор аст. Заминҳои обии хоҷагиҳои зотпарвариро, ки барои тайёр намудани захираи хӯроки ҷорво истифода мебаранд, бо дастури супоришҳои мутахассисони ин соҳа истифода бурдан зарурият дорад.

Аз ҳама асосаш ин, ки соҳаи зотпарварӣ бояд дар зери ҳимоя, дастгирӣ ва сармоягузориҳои давлат қарор дошта бошад. Барои мисол дар соли 2012 заминҳои хоҷагиҳои зотпарварӣ, ки барои тайёр намудани захираи хӯрокиҳои ҷорво истифода

бурда мешудаанд, ба мудати яксол аз андози ягонаи замин озод буданд. Иниқдоми далат як такони хубе дод барои рушди чорводорӣ дар ҷумҳурӣ. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар давлатҳои аз ҷиҳати чорводорӣ рушд ёфта, то 4%-и саршумори пуққиммати зотҳои сермаҳсул ҷавҳари пода ҳисобида шуда, ҷунмоликияти пуққиммати давлатӣ ҳифз карда мешавад. Дар ҷумҳурии мо ҳам бояд нисбат ба хоҷагиҳое, кидаршабакаи ягонаи зотпарварӣ шомиланд (ҳамагӣ 1%-и подоро ташкил медиҳанд) ҷунин қадрдонӣ намудан тақозои замон аст. Ғайр аз маҷмуи қонунҳо, санадҳо ва барномаҳои давлатӣ оид ба парвариши ҳар намуди чорвои зотӣ, дигар намуди ҳуҷҷатҳои меъёри ҳуқуқӣ додани литсензияи зотпарвариро ба роҳ мондан даркор аст, ки ин раванд дар зери назорати доимии давлатӣ бошад.

Масалаи муҳими дигари зотпарварӣ ин гирифтани насли хушзот мебошад, ки назорати иҷроиши нақшаи дурнамои имсолаи наслгириро аз хоҷагиҳои зотпарварию ҷумҳурӣ, ки ба парвариши чорвои майдаи шохдор маҳсус гардонида шудаанд, дар зери назорати Шӯъбаи назорати зотпарварию Қумитаи бехатарии озуқавории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон воғузур гардидааст. Мувофиқи маълумотҳои оморӣ маъракаи наслгири ба итмом расида истодааст ва ба ҳолати 1 январи соли 2022 соли дар ин Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миқдори 357772 сар бараю бузғола насл гирифта шудааст, ки 101% нақшаи солоноро ташкил дода, наслгири ба охир расида истодааст. Дар соли ҳисоботи 2021 ба ҳисоби миёна аз ҳар 100 сар меш 89 сар браву бузғола гирифта шудааст. Аз рӯи маълумотҳои ҷамъоварда, аз 25 адад хоҷагии зотпарварӣ дар 23 адади он нақшаи дурнамои наслгирии имсола иҷро шудааст.

Тибқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи зотпарварӣ» хоҷагиҳои зотпарварию ҷумҳурӣ дар мудати 5 сол як маротиба аз аттестатсияи давлатӣ гузашта ба онҳо мақоми хоҷагидорӣ дода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Азизов Ф.Х. – Экономический механизм государственного регулирования АПК на региональном уровне. Сборник ТГУК, Душанбе, 2014 г., стр. 132 – 134.
2. Азизов Ф.Х., Умаров Х.У. – Устойчивое развитие аграрного сектора экономики. Москва, 2018 г., стр. 28 – 36.
3. Азизов Ф.Х., Умаров Х.У. – Устойчивое развитие аграрного сектора экономики. Экономическое образование. 2018 года, стр.153.
4. Абдувасиев Ф. – Разработка по развитию эффективного агроэкономического курса для достижения продовольственной независимости её безопасности для Республики Таджикистан. Душанбе, 2019 г., стр. 9 – 13.
5. Сельское хозяйство в Республике Таджикистан. Статистический сборник. Душанбе, 2021 г., стр. 36 – 37.

ОМИЛҲОИ МУЙЯНКУНАДАИ РУШДИ СОҲАИ ЗОТПАРВАРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи зерин суҳан дар бобати омилҳои муйянкунадаи рушди соҳаи зотпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон меравад. Яке аз ҳадафҳои асосии стратегии сиёсати дохилии давлат, ин таъмини амнияти озуқавории мамлакат мебошад. Бо мақсади таъмин намудани истеҳсоли маҳсулоти соҳаи хоҷагии қишлоқ аз он ҷумла истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ ба мутахассисони соҳаи чорводорӣ алалхусус, донишу таҷриба, маллакаю ирода ва маҳорати баланди соҳибкору роҳбарии хоҷагӣ барои бехбуди бахшидан ба ин соҳа зарурият дорад. Ҳолати воқеии соҳаи чорводориро дуруст таҳлил карда, барои пеш бурдани корҳои зотпарварӣ, хушзоткунӣ ва зиёд намудани саршумори чорвои зотии мавҷуда, вобаста ба нигоҳубини дуруст, парвариши ва ҳӯронидани он, диққати ҷиддӣ диҳем.

Калидҷаҳо: соҳаи чорводорӣ, хоҷагиҳои зотпарварию ҷумҳурӣ, дурнамои наслгири, барномаҳои давлатӣ, сармоягузорию давлатӣ, бехатарии озуқаворӣ, зотпарварӣ.

ВАЖНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ПЛЕМЕННОЙ ОТРАСЛИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В следующих статьях речь идет о определяющих факторах развития отрасли животноводства в Республике Таджикистан. Одной из главных стратегических целей внутренней политики государства является обеспечение продовольственной безопасности страны. В целях обеспечения таланта продукции сельского хозяйства необходимо, в том числе, повысить производительность животноводства, специалистам отрасли животноводства, в частности, знание и опыт, волю и лидерство, и высокие навыки предпринимательства и хозяйственного руководства. Правильно проанализировав реальную ситуацию в области животноводства и уделите особое внимание претворению в жизнь заводов-птицеводов, породистых пород и увеличению поголовья существующих пород, в связи с правильным сохранением, выращиванием и кормлением скота.

Ключевые слова: животноводство, птицеводство, животноводческие хозяйства республики, государственные программы, государственные инвестиции, продовольственная безопасность.

IMPORTANT FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF THE BREEDING INDUSTRY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The following articles deal with the determining factors of the development of the livestock industry in the Republic of Tajikistan. One of the main strategic goals of the domestic policy of the state is to ensure food security of the country. In order to ensure the talent of agricultural products, it is necessary, inter alia, to increase the productivity of livestock, livestock industry professionals, in particular, knowledge and experience, will and leadership, and high skills of entrepreneurship and economic management. Properly analyze the real situation in the field of animal husbandry and pay special attention to the implementation of poultry plants, pedigree breeds and increase the number of existing breeds, in connection with the proper conservation, cultivation and feeding of livestock.

Keywords: livestock, poultry, livestock farms of the Republic, state programs, state investments, food security.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каюмов С. Ш. - н.и.и, дотсент, мутахасиси пешбари илмии шуъбаи таҳқиқоти қувваҳои истеҳсолкунанда ва ҷогиркунии онҳои ИИ ва ДАМИТ. Тел: 901007714.

Абдуллоев А. Х. - н.и.и., дотсенти кафедраи молия ва сугуртаи ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Буни Ҳисорак, Бинои №8-и ДМТ.

Сведение об авторах: Каюмов С. Ш. - к.э.н., ведущий научный сотрудник отдела экономики АПК, ИЭ и Д НАНТ. Тел: 901 00 77 14

Абдуллоев А.Х. - к.э.н., доцент кафедры финансов и страхования ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, Корпус №8-и ТНУ.

Information about the authors: Kayumov S. Sh. - Researcher, Associate Professor, Leading Researcher of the Department of Research on Productive Forces and Their Placement, Institute of Science and Technology of the Russian Academy of Sciences. Phone: 901007714.

Abdulloev A.Kh. - Candidate of Economics, Associate Professor of the Department of Finance and Insurance of TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Buni Hisorak, Building No. 8-i TNU.

ИҚТИДОРИ АНДОЗӢ ВА ТАНЗИМИ ОН ДАР НОҲИЯӢОИ ТОБЕӢИ ҶУМӢУРӢ

*Қаюмов С.Ш. - н.и.и., дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии ДМТ
Давлатов Д.С. - н.и.и., муаллими калони кафедраи андоз ва андозбандии ДМТ*

Танзими андозӣ бояд хусусияти рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ноҳияҳои тобеъ, шаҳрҳо ва ноҳияҳоро ба инобат гирад. Низоми муносири андозбандӣ дар яқоягӣ бо тағйиротҳо дар иқтисоди давлат ва минтақа, доиман тағйир меёбад. Ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ноҳияҳои тобеи он омилҳои зиёд

таъсиргузоранд, аз ҷумла: ҷойгиршавии худудӣ ва миқёс, захираҳои табиӣ мавҷуда ва гуногунии онҳо, сатҳи рушди истеҳсолот ва ғайра мебошанд.

Вазъияти иқтисодии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ бо ақибмондагии техникаи фондҳои асосии корхонаҳо, даромаднокӣ паст, кам шудани теъдоди корхонаҳои истеҳсолӣ ва сатҳи пасти рушди онҳо тасниф мегардад.

Ислоҳоти андозӣ, ки дар ҷумҳурӣ роҳандозӣ шуданд, ба эҷоди шароити ягонаи андозбандӣ барои ҳамаи минтақаҳо: ВМКБ, вилояти Суғд, вилояти Хатлон ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ нигаронида шуда буданд ва дар онҳо иқтисодӣ, молиявӣ ва андозии минтақаҳо ба назар гирифта нашудааст.

Ҳамаи ин боиси кам шудани самаранокӣ ва поён рафтани даромадҳои бучетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, афзудани бори андозӣ мегардад ва дар натиҷа тамоюли коҳиш ёфтани сармоягузорию давлатӣ ва маблағгузорӣ ба рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ноҳияҳои тобеи он ба назар мерасад. Миқдори воридоти андозӣ ба дарназардошти иқтисодии андозии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ таҳия мегардад.

Баҳодихии комплекси нишондодҳои макроиқтисодӣ, таҳлили воридоти андозҳо, тамоюли рушди заминаи андоз ва коркарди пешниҳодҳои оиди тасҳеҳи қонунгузорию андозӣ дар якҷоягӣ бо таҳлили омилҳои, ки ба ташаккули заминаи андозӣ таъсири назаррас доранд, барои баҳодихии дурусти иқтисодии андозии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ асосӣ ба шумор мераванд [7,с.78].

Зери мафҳуми иқтисодии андозӣ маҷмӯи баландтарини воридотҳои андозӣ ба бучетро фаҳмидан мумкин, ки аз манбаҳои андозбандигардида ва меъёрҳои андозҳои амалкунанда, дар муддати як вақти муайян дар доираи қонунгузорию андоз сарчашма гирифтааст.

Дар давраи муосир, нишондиҳандаҳои ягона барои муайян кардани иқтисодии андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ноҳияҳои тобеи он, коэффисиенте, ки пешгуи дақиқтарини нишондиҳандаҳои мазкурро муайян намоянд, вучуд надоранд. Баҳодии иқтисодии андозии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, дар асоси нишондодҳои фаъолияти иқтисодии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ва усулҳои коркарднагардидаи баҳодихии иқтисодии андозӣ амалӣ мегардад.

Усулҳои баҳодихии нишондодҳои иқтисодии андозӣ, ки аз нишондодҳои ташаккули даромад асос мегиранд, усулҳои бевосита мебошанд, чунки хусусиятҳои пиёдакунии онро низ ба ҳисоби иқтисодии андозӣ сабт мекунад. Баҳодии иқтисодии андозӣ дар асоси нишондодҳои фаъолияти иқтисодии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ амалӣ мегардад:

- МММ (маҷмӯи маҳсулоти минтақа);
- баҳодихӣ дар асоси нишондиҳандаҳои даромади миёнаи аҳоли;
- усули намояндагии низомии андоз;
- усули коэффисиентҳои ислоҳӣ;
- усули таҳлили ҳамбастагии регрессивӣ;
- усуле, ки ба хусусияти иловакунӣ таъсия мекунад;
- усули соддакардашуда;
- усули баҳодихӣ бо истифода аз индекси иқтисодии андозӣ;
- усули маҷмӯи захираҳо;
- усули баҳодихӣ дар асоси танзими маблағи пардохтҳои амалан чамъоваришуда, дар соли базавӣ (заминавӣ);

Усули низомии намояндагии андозӣ, барои муайян кардани иқтисодии андозӣ, дар ин намуди андозҳо: андоз аз ғоида, ААИ, андоз аз даромади шахсони воқеӣ ва ғайра асос меёбад [5,с.56].

Бартарии ин усул, баҳодихии дақиқ ва саҳеҳи иқтисодии андозии минтақа ба шумор меравад. Дар баробари ин, иқтисодии андозиро мешавад ҷудоғона, барои ҳар навъи даромади андозӣ, дар асоси заминаи дахлдори андозӣ ва меъёри миёнаи андозӣ баҳодихӣ кард.

Дар асоси усули низомии намояндагии андоз, баҳодихии қобилияти ҳукуматҳои маҳаллӣ аз таъмини пардохти воридотҳои андозӣ ба бучет ва ошкор кардани манбаҳои

андозӣ ташкил меёбад. Камбудии ин усул бошад, меҳнатталабӣ ва душворӣ бо сабаби истифодаи ҳаҷми зиёди маълумот шинохта шудааст.

Усули коэффисиентҳои ислоҳӣ бошад, усули ҳисобу китоби иқтисодии андозӣ бо истифода аз коэффисиенти танзимкунанда мебошад.

Усули индекси муайян кардани иқтисодии андозӣ дар асоси баррасии индекси иқтисодии андозӣ амалӣ мегардад.

Усули баҳодиҳии иқтисодии андозӣ дар асоси муълумотҳои амалӣ метавонад дар фаъолияти мақомотҳои молиявӣ ва андозӣ мавриди истифодаи васеъ қарор гирад. Усулҳои баҳодиҳии иқтисодии андозӣ, ки бар нишондодҳои амалии воридоти андозӣ асос ёфтаанд, метавонанд ҳангоми баҳодиҳии иқтисодии андозии ноҳияҳои тобеи ҷумҳури низ мавриди истифода қарор дода шаванд.

Иқтисодии андозӣ бо сатҳи ҷамъовари даромадҳои андозӣ тасниф мегардад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳури дар панҷ соли охир поён рафтани иқтисодии андозӣ ба ҷашм мерасад (ҷадвали 1).

ИҚТИСОДИИ АНДОЗӢ ДАР ШАҲРУ НОҲИЯӢИ ТОБЕИ ҶУМҲУРИ ДАР СОЛӢОИ 2013-2019 (млн. сом.)* Ҷадвали 1

Номгӯй	2013			2014			2015			2016		
	Нақша	Иҷроиш	(+/-, %)	Нақша	Иҷроиш	(+/-, %)	Нақша	Иҷроиш	(+/-, %)	Нақша	Иҷроиш	Тафовут (+/-, %)
НТҶ, аз ҷумла	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ш. Ваҳдат	98,7	104,6	106,0	141,1	142,8	101,2	145,2	146,7	101,0	143,5	126,6	88,2
ш. Роғун	77,1	51,5	66,8	164	179,6	109,5	90,6	92,8	102,4	98,4	119,3	121,2
ш. Турсунода	122,7	107,8	87,9	119,4	115,6	96,8	145,1	92,6	63,8	112,1	105,9	94,5
н. Варзоб	14,4	15,8	109,7	23,4	24,4	104,3	16,7	18,8	112,6	19,6	21,4	109,2
н. Рашт	14,7	15,4	104,8	23	23	100,0	17,7	18,8	106,2	21,1	21,1	100,0
н. Ҳисор	101,9	83,4	81,8	117,8	103,6	87,9	117,8	101,1	85,8	109,5	100,6	91,9
н. Лахш	7,8	8,1	103,8	10,4	10,5	101,0	8,7	8,7	100,0	9,5	10	105,3
н. Нуробод	5,3	5,4	101,9	7,2	7,4	102,8	5,9	5,9	100,0	6,7	6,9	103,0
н. Рӯдакӣ	102,7	98,2	95,6	151	143,8	95,2	129,4	116,9	90,3	142,9	139	97,3
н. Сангвор	2,8	3,0	107,1	4,4	4,5	102,3	3,3	4	121,2	3,8	4,4	115,8
н. Тоҷикобод	3,5	3,9	111,4	5,2	5,3	101,9	4,3	4,5	104,7	4,6	4,9	106,5
н. Файзобод	17,3	17,5	101,2	21	19,9	94,8	20	19,7	98,5	21,3	20,4	95,8
н. Шаҳринав	20,0	22,9	114,5	28,6	27,3	95,5	23,6	24,5	103,8	26,8	27	100,7
Ҷамағӣ	588,9	536,9	91,2	845,5	914,3	108,1	728,1	654,7	89,9	719,9	706,9	98,2

* Сарчашма: Маълумотҳои Омори минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷм. оморӣ / - Душанбе, 2020. - 341 саҳ.

Давоми ҷадвали 1

Номгӯй	2017			2018			2019			2019 / 2013		
	Нақша	Иҷроиш	(+/-, %)	Нақша	Иҷроиш	Тафовут (+/-, %)	Нақша	Иҷроиш	(+/-, %)	Нақша	Иҷроиш	Тафовут (+/-, %)
НТҶ, аз ҷумла	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ш. Ваҳдат	183,1	149	81,4	201,5	161,4	80,1	189,9	189,5	100	192,4	181,2	-11,2
ш. Роғун	177,1	143,7	81,1	192,5	203,3	105,6	222,5	177,9	80	288,5	345,4	+56,5
ш. Турсунода	130,9	114,7	87,6	146,6	149,9	102,3	155,6	150,1	96	106,1	100,1	-6
н. Варзоб	26	26,1	100,4	29,1	31,1	106,9	33,1	34,5	104	229,8	218,3	-11,5
н. Рашт	25,4	25,3	99,6	23,8	23,9	100,4	29,7	29,9	101	202,0	194,1	-7,9
н. Ҳисор	121,5	121,6	100,1	138,7	139,3	100,4	151,8	152,8	101	148,9	183,2	+34,3
н. Лахш	11,5	12	104,3	12,5	12,8	102,4	13,6	13,7	101	174,3	169,1	-5,2
н. Нуробод	7,6	7,8	102,6	8,1	8,2	101,2	9,9	10,0	101	186,7	185,1	-1,6
н. Рӯдакӣ	170,3	171,5	100,7	186,1	191,2	102,7	199,8	201,8	101	194,5	205,4	+10,9
н. Сангвор	4,8	6,9	143,8	5,2	6,0	115,4	5,6	8,4	149	200	280	+80
н. Тоҷикобод	5,7	5,8	101,8	6,5	6,8	104,6	7,1	7,4	104	202,8	189,7	-13,1
н. Файзобод	20,3	19,3	95,1	21,2	21,8	102,8	24,0	24,9	104	138,7	142,2	+3,5
н. Шаҳринав	30,2	27,5	91,1	32,7	33,3	101,8	34,7	35,2	101	173,5	153,7	-19,8
Ҷамағӣ	914,3	831,2	90,9	1004,6	988,9	98,4	1077,9	1036,5	96,0	2438,2	2547,5	+109,3

* Сарчашма: Маълумотҳои Омори минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷм. оморӣ / - Душанбе, 2020. - 341 саҳ.

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки иқтисодии андозии ноҳияҳои тобеи ҷумҳури дар муқоиса бо минтақаҳои дигар, дар сатҳи бисёр поён қарор дорад ва ин ҷамъовари андозро дар кулли ноҳияҳои тобеи ҷумҳури паст мекунад. Дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳури, дар ҳар соли таҳлилгардида, аз соли 2013 сар карда то соли 2019 ҷамъовари амалии андоз, нақшаи онро иҷро намекард. Таҳлили иқтисодии андозии ноҳияҳои тобеи ҷумҳури нишон медиҳад, ки дар панҷ соли охир, камбудии андозсупорӣ ҷой доштанд.

Барои мисол чамъоварии андозҳо дар соли 2013 - 8,8% коҳиш ёфта ба бучети маҳаллӣ 52 млн. сомонӣ воридотҳои андозӣ кам гардидаанд, соли 2014 бошад воридотҳои андозӣ 108,1% -ро ташкил намуд, ки 73,4 млн. сомонӣ барзиёд иҷро гардид, соли 2015 андоз амалан нисбат ба нақша 10,1% кам гардид, ки 73,4 млн сомонино ташкил меод, соли 2016 - 1,8% кам гардид ва ба бучети маҳаллӣ 13 млн. сомонӣ воридотҳои андозӣ кам гардид [1,с.41]. Сатҳи нишондиҳандаҳои мазкур дар дигар солҳо рӯ ба пастаравӣ майл намуд, соли 2017 9,1% - 83,1 млн сомонӣ, соли 2018 1,6% - 15,7 млн сомонӣ, соли 2019 4% - 41,4 млн сомонӣ нисбати нақша кам мебошад.

Сабаби асосии иҷро нагардидани нақшаи андозсупорӣ дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ иқтисодии пасти андозӣ, иқтисодии поёни иқтисодӣ ва молиявии шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, ба нақшагирии нодурусти андозбандӣ ва пешгӯии андозҳо, инчунин меъёрҳои баланди андозӣ, ки дар ҷумҳурӣ хусусияти давомдор доранд ва ҳам аз рӯи андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз амволи ғайриманқул, ҳам аз андоз аз замин ва аз андозҳои дигар ҳам поён намераванд (ҷадвали 2).

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки иқтисодии андозӣ бо фоиз нисбат ба даромадҳои андозии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ дар шаҳри Ваҳдат тӯли солҳои 2013 - 19,5%, 2014 - 15,6%, 2015 - 22,4%, 2016 - 17,9%, 2017 - 17,9%, 2018 - 16,3% ва соли 2019 - 18,3% - ро ташкил намудаанд. Дар шаҳри Ҳисор бошад солҳои 2013 - 15,5%, 2014 - 11,3%, 2015 - 15,4%, 2016 - 14,2%, 2017 - 14,6%, 2018 - 14,1% ва соли 2019 - 14,7% - ро ташкил намуд. Ин нишондиҳандаҳо дар шаҳри Турсунзода солҳои 2013 - 20,0%, 2014 - 12,6%, 2015 - 14,1%, 2016 - 15,0%, 2017 - 13,8%, 2018 - 15,1% ва соли 2019 - 14,5% - ро ташкил намудаанд.

Ҷадвали 2.

Иқтисодии андозӣ бо фоиз нисбат ба даромадҳои андозии ноҳияҳои тобеи Ҷумҳури дар солҳои 2013-2019

НТҶ: ҳамагӣ	2013		2014		2015		2016	
	536,9	%	914,3	%	654,7	%	706,9	%
ш. Ваҳдат	104,6	19,5	142,8	15,6	146,7	22,4	126,6	17,9
ш. Ҳисор	83,4	15,5	103,6	11,3	101,1	15,4	100,6	14,2
ш. Турсунзода	107,8	20	115,6	12,6	92,6	14,1	105,9	15,0

Давоми ҷадвали 2.

НТҶ: ҳамагӣ	2017		2018		2019	
	831,2	%	988,9	%	1036,5	%
ш. Ваҳдат	149,0	17,9	161,4	16,3	189,5	18,3
ш. Ҳисор	121,6	14,6	139,3	14,1	152,8	14,7
ш. Турсунзода	114,7	13,8	149,9	15,1	150,1	14,5

Асли ташаккулёбии иқтисодии андозиро муайян кардани имконоти бузургии воридоти андозӣ ташкил медиҳад ва дар ин самт яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа бояд таҳқиқ ва ҷустуҷӯи роҳҳои зиёд намудани даромади андозии минтақаҳо гардад.

Қайд кардан зарур аст, ки ба иқтисодии андозии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ омилҳои иқтисодӣ, молиявӣ ва иҷтимоӣ таъсир мегузоранд. Нишондиҳандаҳои иқтисодии аз ҳама муҳими иқтисодии андозии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, тағйири маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ба шумор меравад, ки тағйири заминаи андозӣ гардида, ба воридоти даромади андозӣ ба низоми бучети давлатӣ таъсиргузор аст.

Ҳолати молиявии корхонаҳо низ таъсири амиқ ба иқтисодии иқтисодӣ ва дар натиҷа ба иқтисодии андозии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ доранд. Барои баҳодихии таъсири омилҳои молиявӣ бояд нишондоди теъдоди корхонаҳои зараровар, ҳаҷми зарари овардашуда, ҳаҷми қарзи андозӣ, пастравӣ ва ҷаримаҳояшонро истифода намуд.

Ҳамин тариқ тағйири маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, ки тағйири заминаи андозиро инъикос мекунад ва ба воридоти даромади андозӣ ба низоми бучети давлатӣ таъсиргузор аст, нишондоди иқтисодии аз ҳама муҳим, иқтисодии андозии минтақа ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Джураева, М. Н. Анализ налоговых поступлений в государственный бюджет в 2014-2016 годы / М. Н. Джураева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 3. – С. 40-44. – EDN UXHTOG.

2. Иброхимов, И. Р. Налог на добавленную стоимость как косвенные налоги / И. Р. Иброхимов, Т. Раджабов // Проблемы перехода к системе национальных счетов и совершенствование методологии расчета статистических показателей : Материалы республиканской научно-практической конференции, Душанбе, 10 апреля 2019 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2019. – С. 259-266. – EDN WNSNCY.

3. Касирова, Ф. Д. Мировой опыт и перспектива развития цифрового налога / Ф. Д. Касирова, О. М. Алиев // Endless Light in Science. – 2023. – № 3-3. – С. 145-151. – DOI 10.24412/2709-1201-2023-145-151. – EDN UIPIAF.

4. Каюмов, С. Ш. Повышение эффективности налогового стимулирования предпринимательской деятельности / С. Ш. Каюмов, Д. С. Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/1(157). – С. 17-19. – EDN UNGVVX.

5. Курбонова, М. С. Проблемы налога на добавленную стоимость в налоговой системе страны / М. С. Курбонова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/7. – С. 55-59. – EDN WARKST.

6. Пансков В.Г., Князев В.Г. Андозҳо ва андозбандӣ. М.: МЦФЭР 2003.С.576.

7. Улугходжаева, Х.Р. Налоги и налогообложение Республики Таджикистан / Х.Р. Улугходжаева. :учеб. пособие. 4.1. -Душанбе: НПЦОГРТ, 1998. - 110с

ИҚТИДОРИ АНДОЗӢ ВА ТАНЗИМИ ОН ДАР НОӢИЯӢОИ ТОБЕӢИ ЧУМӢУРӢ

Дар мақолаи мазкур қайд гардида мешавад, ки танзими андозӣ бояд хусусияти рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ноҳияҳои тобеъ, шаҳрҳо ва ноҳияҳоро ба инобат гирад. Қайд карда мешавад, ки низоми муосири андозбандӣ дар якҷоягӣ бо тағйиротҳо дар иқтисоди давлат ва минтақа, доиман тағйир меёбад. Ислоҳоти андозӣ, ки дар ҷумҳурӣ роҳандозӣ шуданд, ба эҷоди шароити ягонаи андозбандӣ барои ҳамаи минтақаҳо: ВМКБ, вилояти Суғд, вилояти Хатлон ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ нигаронида шуда буданд ва дар онҳо иқтисодӣ, молиявӣ ва андозии минтақаҳо ба назар гирифта нашудааст ва ин масъала ҳалу фасли худро дар мақолаи мазкур ёфтааст.

Инчунин дар мақола усулҳои муайяннамоии иқтисодии андозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ноҳияҳои тобеъи он шарҳ дода шуда якҷанд ҷадвалҳо барои таҳлил ва ҳулосабарорӣ оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: Маъмурикунонии андоз, ислоҳоти андоз, меъриҳои андоз, воридоти андозӣ, маблағи воридоти андозӣ, манбаҳои андоз, миқдори воридоти андозӣ, бучетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, ҷамъовариҳои андозҳо, иқтисодии андоз, гаронии андоз, баҳодиҳии иқтисодии андозӣ, маҷмуи маҳсулоти минтақа, таҳлили иқтисодии андозӣ.

НАЛОГЫЙ ПОТЕНЦИАЛЬ И ЕЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В РАЙОНАХ РЕСПУБЛИКАНСКОГО ПОДЧИНЕНИЯ

В данной статье отмечается, что налоговое регулирование должно учитывать особенности социально-экономического развития Республики Таджикистан и подчиненных ей районов, городов и районов. Отмечается, что современная система налогообложения постоянно меняется вместе с изменениями в экономике государства и региона. Начатые в республике налоговые реформы были направлены на создание единых условий налогообложения для всех регионов: ВМКБ, Согдийской области, Хатлонской области и подведомственных районов республики, и не учитывали экономический, финансовый и налоговый потенциал регионов, и этот вопрос не решался, в этой статье есть свой раздел. Также в статье разъясняются методы определения налогового потенциала в Республике Таджикистан и подчиненных ей районах и представлены несколько таблиц для анализа и выводов.

Ключевые слова: Налоговое администрирование, налоговые реформы, налоговые мэры, налоговые поступления, сумма налоговых поступлений, источники налогов, сумма налоговых поступлений, республиканский и местные бюджеты, собираемость налогов, налоговая емкость, налоговая нагрузка, оценка налоговой обеспеченности, валовой региональный продукт, анализ налоговой емкости.

TAX POTENTIAL AND ITS REGULATION IN THE REGIONS OF REPUBLICAN SUBMISSION

This article notes that tax regulation should take into account the peculiarities of the socio-economic development of the Republic of Tajikistan and its subordinate regions, cities and districts. It is noted that the modern taxation system is constantly changing along with changes in the economy of the state and the region.

The tax reforms launched in the republic were aimed at creating uniform taxation conditions for all regions: VMKB, Sughd region, Khatlon region and subordinate regions of the republic, and did not take into account the economic, financial and tax potential of the regions, and this issue was not resolved, this article has its own chapter. The article also explains the methods for determining the tax potential in the Republic of Tajikistan and its subordinate regions and presents several tables for analysis and conclusions.

Keywords: Tax administration, tax reforms, tax mayors, tax revenues, amount of tax revenues, sources of taxes, amount of tax revenues, republican and local budgets, tax collection, tax capacity, tax burden, assessment of tax security, gross regional product, tax analysis containers.

Маълумот дар бораи муаллифон: Қаюмов Сайфудин Шарифович – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи андоз ва андозбанди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёб. Тел – 901007714.

Давлатов Диловар Сайфуллоевич – н.и.и., муаллими калони кафедраи андоз ва андозбандии ДМТ. **E-mail:** dilovar_76@mail.ru. Тел: 918354345.

Сведения об авторах: Каюмов Сайфудин Шарифович - кандидат экономических наук, доцент кафедры налоги и налогообложения ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе. Тел.: 901007714.

Давлатов Диловар Сайфуллоевич – к.э.н., старший преподаватель кафедры налоги и налогообложения ТНУ. Электронная почта: dilovar_76@mail.ru. Тел.: 918354345.

Information about the author: Kayumov Sayfudin Sharifovich - candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the department of taxes.

Davlatov Dilovar Saifulloevich - Senior Lecturer of the Department of Taxation and Taxation of the TNU. E-mail: dilovar_76@mail.ru. Tel: 918354345.

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

Р/Т	Муаллиф ва унвони маъруза / Автор и название доклада	Саҳ. Стр.
1.	Ганиев Т.Б., Саломова Р. М. - Дарки ахлоқии озодӣ ва мустақилияти конституционӣ дар рушди адолат ва ҳақшиносии роҳбарии менечменти муосири касбӣ	5
2.	Ганиев Т.Б., Искандаров Ҳ.Ҳ., Эсанов М.Д. - Системаи идоракунии иқтисодии меҳнатии кормандон дар асоси воситаҳои ҳавасмандсозӣ	11
3.	Зайцева Н.А., Ёров Дж. Н. - Некоторые аспекты обеспечения развития туристской индустрии на основе кластерного подхода (на примере Российской Федерации и Республики Таджикистан)	18
4.	Исайнов Х.Р. - Водно-энергетический потенциал стран Центральной Азии: эколого-экономические аспекты	23
5.	Кодирзода Д. Б. Механизм регулирования доходов населения в системе факторов роста благосостояния	33
6.	Комилов С. Дж. - Особенности инновационного развития промышленности в условиях цифровой трансформации экономики	38
7.	Комилов С. Дж. - Вопросы совершенствования механизма управления водными ресурсами в регионе	42
8.	Курбонов А. К., Комилзода Ф.Д. - Развитие промышленности в системе рыночных отношений	46
9.	Мухаббатов Х.М., Мухаббатова Н. - Перспективы развития гидроэнергетики раштского региона	48
10.	Нижегородцев Р.М. - Управление изменениями в условиях внешних угроз и обеспечение интеллектуального суверенитета Российской Федерации	52
11.	Низамова Т.Д. - Таъмини рушди босуръати соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси кластерикунӣ	55
12.	Низамова Т. Д., Салимова З.М. - Кластеризация как основа инновационного развития промышленности региона	63
13.	Низомов С.Ф. - Бассейновый принцип в механизме управления водными ресурсами	67
14.	Обидов Ф.С., Гулаков У.М. - Проблемы рационального использования водных ресурсов в Таджикистане	72
15.	Одинаев Х.А. - Водные ресурсы в системе факторов устойчивого развития региональной экономики	77
16.	Шамсов И.С. - Мавқеи интернет дар рушди иқтисоди рақамӣ	81
17.	Абдуева С.З. - Анализ современного состояния и развития жилищно-коммунальной сферы Республики Таджикистан	86
18.	Абдуллоева Ш.Б. - Инициатива Таджикистана о международном десятилетии действий «Вода для устойчивого развития, 2018-2028 гг.»	89
19.	Абдурахмонов Ф.А. - Организационные аспекты совершенствования управления трансграничным водопользованием	93

20.	Алимардонов Т. А. - Технологияҳои мобилӣ дар рушди иқтисодиёти рақамӣ	97
21.	Акрамова Ҳ.А., Ҳакимӣ Ш.М., Каримов А.К. - Самтҳои асосии ташкили баҳисобгирии натиҷаҳои молиявӣ дар ширкатҳои суғуртавӣ	103
22.	Ахмадов Р.Р., Мамадзиева Ф.А. - Основные подходы инновационного развития сферы услуг в Республике Таджикистан	107
23.	Билолов Н. К. - Сельская социальная инфраструктура и ее влияние на жизнеобеспечение населения сельской местности	111
24.	Бобиев И.А., Азизода А.М., Одинаев Ф.Р. - Иттилооти молиявӣ-иқтисодӣ ҳамчун объекти баҳисобгирии муҳосибӣ	115
25.	Бобоев Ф.Ҷ., Қосими З., Азизов С.С. - Таҳлили вазъи муосир ва дурнамои рушди қарзи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	118
26.	Бобоев Ф.Ҷ., Ойев А.А., Солиев М.Ш. - Усусиятҳои ҳоси рушди низоми молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	125
27.	Буриева М. Ч., Ҳакимов М. А. - Саноатикунонии босуръат – асоси рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон	131
28.	Бухориев С.М., Раҳимова С. Ш., Норов А.А. - Асосҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкилотҳои қарзӣ	135
29.	Давлатзод У., Ҳафизов А.А. - Нақш ва аҳамияти иқтидори истеҳсоли дар фаъолияти корхонаҳои саноатӣ	140
30.	Джайлоев З.М., Худоёрова У.Д. - Нақши қарзҳои бонкӣ дар таъмини рушди соҳибқорӣ истеҳсолии хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	143
31.	Довгялло Я.П. - Некоторые вопросы формирования инновационной инфраструктуры	148
32.	Зияева М.Д. - Роль инвестиционной составляющей в обеспечении ускоренной индустриализации	152
33.	Искандаров Ҳ.Ҳ., Давлатов С.Н. - Сармояи инсонӣ ва нақши он дар рушди идоранамоии иқтисодиёти муосир	156
34.	Қодирзода Ф.А., Раҷабов Қ.Қ. - Имкониятҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар содироти маҳсулоти саноатӣ	163
35.	Мачидзода Д.Н., Иноятова М.З. - Шугли аҳоли ва таҳлили он дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ	167
36.	Махмудов Б.Н. - Алоқамандии иқтидорҳои обӣ - захиравӣ ва рушди устувори иқтисодӣ	173
37.	Мирзоев Н.Ҳ., Юсупов Ш.Н. - Автоматикунони равандҳои иттилоотӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ	177
38.	Мирзоев Н.Ҳ., Мирзоев Х.Н. - Технологияҳои нави иттилоотӣ-омили муҳими рушди иқтисоди рақамӣ	181
39.	Муҳсинов Д. С., Раҳмонов У. Б. - Технологияҳои нави ахборотӣ дар низоми идоракунии маркетингӣ	185
40.	Наврӯз Н., Низомова Ш.Ю. - Таъмини сармоягузори саноати кишвар дар шароити рушди инноватсионӣ	189
41.	Назаров Д.Т., Шарипов Б.М. - Анализ опыта развитых стран в контексте ускоренной индустриализации в Республике Таджикистан	192

42.	Назифов Ф.М., Файзулло М.К. - Основные направления инвестиционной деятельности в энергетическом секторе Таджикистана	195
43.	Норов Х. Г. - Пути совершенствования механизма управления рациональным использованием водных ресурсов	198
44.	Орзуев П.Ч., Алимова М. К., Мусоева М.А. - Гурӯҳбандии харочоти корхонаҳо бо мақсади қабули қарорҳои идорақунӣ	202
45.	Попов Н. А., Якубова К.Г. - Улучшения уровня и структуры доходов населения – как фактор эффективности производства	209
46.	Раджабов К. Р. - Оценка инвестиционной привлекательности минерально-сырьевого комплекса в процессе ускоренной индустриализации Таджикистана	212
47.	Саидов К.Т. - Теории и основные тенденции международного движения капитала	216
48.	Саидмуродова М.А. - Таъмини амнияти озуқавории Тоҷикистон дар шароити муосир	221
49.	Сарабекова И. З., Бахтиёр Р. - Маркетинговый анализ развития регионального рынка пищевой промышленности Хатлонской области	227
50.	Сафаров А.Х. - Рушди мутавозини минтақа: шароит барои гузариш ба модели инноватсионии инкишоф	231
51.	Саъдуллозода Н.С., Искандаров Ҳ. Ҳ. - Рақобатпазирии қормандон ва асосҳои институтсионалии он	235
52.	Султонбӣ Р. - Регулирование бюджетно-налоговой системы в Республики Таджикистан	239
53.	Тағоев Б.Д. - Воридотивазқунӣ заминаи таъмини мустақилияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон	243
54.	Тағоев Б.Д., Сайдализода С.А. - Асосҳои назариявии «иқтисодиёти сабз» дар низоми нави иқтисодӣ	248
55.	Тағоев Ҷ.Х., Намозализода Ш.Н. - Сармоягузори саноати қорқарди маҳсулоти кишоварзии минтақаи Кӯлоб	252
56.	Тағоев Ҷ.Х., Қаландарзода Н. - Тавсифи хусусиятҳои вазифаҳои идорақунии захираҳои обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	260
57.	Тоҳирова Р.С., Ташпулатов Ш.З. - Роль и значение деятельности отечественных банков в инвестировании производственных предприятий	267
58.	Файзуллоева С.Ҷ., Файзуллоев К.Ҷ. - Нақш ва аҳамияти қорхонаҳои муштарақ дар шароити муосири рушди саноати миллӣ	271
59.	Шарипова Х. Р., Саидов Ф. С. - Роҳҳои муқаммалгардонии маркетинги ҳадамоти сайёҳӣ	275
60.	Шадманова М.Х., Маҳмадалиев А.Ю. - Зарурияти истифодабарии усулҳои иҷтимоӣ-равонии идорақунӣ дар қорхонаҳои саноатӣ	280

61.	Шацкая Э. Ш. - Снижение риска инвестиционного портфеля ценных бумаг за счет хеджирования производными финансовыми инструментами	284
62.	Юсупов Ш.Н. - Самтҳои асосӣ ва хусусиятҳои рақамсозии иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	288
63.	Абдухаликов У.А, Хоналиев Н.Х. - Развитие строительного комплекса как драйвер ускоренной индустриализации Таджикистана.	292
64.	Азизова М.Г. - Экономическая характеристика и классификация предпринимательской инфраструктуры в Республике Таджикистан	296
65.	Аюби Ф. - Роль цифровой экономики в развитии системы здравоохранения Республики Таджикистан	300
66.	Акрамов А.З. - Приоритетные направления инновационного развития отрасли машиностроения и металлообработки Таджикистана.	304
67.	Бахтиёри И.М., Тағоев Ҷ.Х. - Рушди саноатикунонии истеҳсолоти кишоварзӣ дар доираи сиёсати давлатии кишвар	307
68.	Барнои Ф.Т. - Такмили менечменти ташкилотҳои ватанӣ дар шароити муосири рушди саноат.	313
69.	Джумаева Х.Ю. - Методологические основы стратегического планирования на промышленных предприятиях	317
70.	Исайнова М.Ҳ. - Таъмини амнияти озукавории ҷумҳурӣ: таҳлили вазъи ҳозира ва самтҳои асосии амалисозии он	323
71.	Каримов М. И., Амидов З.С. - Научно-теоретические аспекты капитала здоровья: экономическая сущность и особенности	330
72.	Раҷабов Ҳ.Ҳ. - Нақши бозори меҳнат дар ҳалли муаммоҳои иҷтимоии ҷомеа ва мониторинги он	337
73.	Раҳимов Ш.З., Мачидов Ф.Б. - Танзими андозии фаъолияти корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	341
74.	Сайдалиева П.А. - Развитие винодельческой отрасли в условиях ускоренной индустриализации Таджикистана	344
75.	Сафарова С. Ҳ. - Асосҳои методологии таҳияи рейтингҳои минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи фазаи соҳибкорӣ	348
76.	Содиқова Ш. К. - Нақши сармояи инсонӣ дар амалигардонии саноатикунонии босуръат	352
77.	Ҳакимов М. А. - Моҳияти иқтисодии фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун шакли соҳибкории иҷтимоӣ	355
78.	Шерматов Р.Б., Шерматов Ғ.Р. - Ташаккул ва рушди бозори пахта: таҷрибаи хоричӣ	359
79.	Эшбеков Т.Х. - Мукамалгардонии муносибатҳои байнибӯҷетӣ ва дастгирии молиявии минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	364
80.	Аскаророва С.С. - Нақш ва аҳамияти рушди саноати минтақа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	369
81.	Асроридинзода Ф. - Ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ	375

82.	Буриев Ш.М., Сайфуров К.Ф. - Оценка зарубежных рынков банковских услуг и применение их опыта в Таджикистане	379
83.	Казокзода У.Х. - Рушди устувори иқтисодӣ: вазъи ҳозира ва самтҳои амалисозии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	383
84.	Каримов Р.И., Комилов С. Дж. - Развитие электроэнергетической инфраструктуры основа экономического роста	391
85.	Курбонзода О. Р. - Хусусиятҳои маблағгузорию лоиҳаҳои сармоягузорию дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	395
86.	Курбонов Г.А. - Мавқеи саноати хӯрокворӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар	400
87.	Мансурова З.Т. - Хусусиятҳои таъминоти молиявии ташкили кластерҳои саноатӣ дар шароити муосир	404
88.	Мирзоева М. Э. - Нақш ва аҳамияти захираҳои меҳнатӣ дар рушди корхонаҳо	408
89.	Муминов Д. А. - Тамоюлҳои асосии омода намудани мутахассисон барои соҳаҳои саноати ҷумҳурӣ	412
90.	Джабборова З. М., Махмадизод Р. Б. - Роль мясопродуктового подкомплекса в условиях формирования региональных агропродовольственных кластеров	416
91.	Сайдализода А.С. - Лизинговая поддержка развития сельского хозяйства: проблемы и перспективы	420
92.	Саидалиева М.Ч. - Иқтисодии захиравии корхонаҳои саноатӣ ва таҳлили тараққиёти онҳо дар шароити муосири иқтисодӣ	423
93.	Судуров Б. - Сиёсати молиявӣ пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи тандурустӣ	427
94.	Усманова С.Р. - Ташуққулбӣ ва рушди менеҷменти сифати маҳсулот дар КАС	431
95.	Чоршанбиев С.Р., Тағоев Б.Д. - Равишҳои методии арзёбии чараёнҳои вориidotивазкунӣ	434
96.	Юсупов И.Н., Рахмонов Дж. Р. - Коммерциализация промышленных инновационных продуктов в современных условиях развития	439
97.	Ятимов К.Қ. - Ҷанбаҳои назариявии идоракунии зиддибуҳронии корхона	446
98.	Қаюмов С.Ш., Абдуллоев А.Х. - Омилҳои муйянкунандаи рушди соҳаи зотпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	449
99.	Қаюмов С.Ш., Давлатов Д.С. - Иқтисодии андозӣ ва танзими он дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ	452